

Origenes

Wilhelm Adolf Baehrens (Hrsg.)

**Homilién zu Samuel I, zum Hohelied und zu den Propheten :
Kommentar zum Hohelied in Rufins und Hieronymus'
Übersetzungen**

**Origenes Werke / hrsg. im Auftrage der Kirchenväter-Commission
der Königl. Preussischen Akademie der Wissenschaften ; Bd. 8**

Leipzig : J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1925

(Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte ; 33)

Persistent Identifier: urn:nbn:de:kobv:b4-opus4-27034

Die vorliegende Datei wird Ihnen von der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften unter einer Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (cc by-nc-sa 4.0) Licence zur Verfügung gestellt.

510: WERKS. POTNAR
12. 4. 1925

1000
ORIGENES WERKE

K
ACHTER BAND

**HOMILIEN ZU SAMUEL I,
ZUM HOHELIED UND ZU DEN PROPHETEN**

KOMMENTAR ZUM HOHELIED

**IN RUFINS UND HIERONYMUS'
ÜBERSETZUNGEN**

HERAUSGEGEBEN

IM AUFTRAGE DER KIRCHENVÄTER-COMMISSION
DER PREUSSISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

VON

PROF. DR. **W. A. BAEHRENS**

1425
LEIPZIG

J. C. HINRICHS'SCHE BUCHHANDLUNG

1925

Verlag der J. C. Hinrichs'schen Buchhandlung in Leipzig.

DIE GRIECHISCHEN
CHRISTLICHEN SCHRIFTSTELLER
DER ERSTEN DREI JAHRHUNDERTE

Herausg. v. d. Kirchenväter-Commission der Preuß. Akademie d. Wissenschaften

Bisher erschienen:

- Adamantius.** Der Dialog *περὶ τῆς εἰς θεὸν ὁρθῆς πίστεως*. Herausg. von W. H. VAN DE SANDE BAKHUYZEN. Mit Einleitg. u. dreifach. Register. (19³/₈ Bogen.) 1901. [Bd. 4] Gm. 10 —
- Clemens Alexandrinus.** Protrepticus und Paedagogus. Herausgegeben von OTTO STÄHLIN. Mit Einleitung und dreifachem Register zu den Scholien. (27¹/₂ Bogen) 1905. [Bd. 12 = Clemens Alexandr. Bd. I] Gm. 13.50
- Stromata Buch I—VI: Herausgegeben von OTTO STÄHLIN. Mit Einleitung. (33³/₈ Bogen) 1906. [Bd. 15 = Clemens Alexandr. Bd. II] Gm. 16.50
- Stromata Buch VII und VIII — Excerpta ex Theodoto — Eclogae Propheticae — Quis dives salvetur — Fragmente. Herausgegeben von OTTO STÄHLIN. Mit Einleitung und 3 Handschriftproben in Lichtdruck. (20¹/₈ Bogen) 1909. [Bd. 17 = Clemens Alexandr. Bd. III] Gm. 13 —
Bd. I wird nur zusammen mit Bd. II und III abgegeben.
- Epiphanius.** Ancoratus und Panarion haer. 1—33. Herausgegeben von KARL HOLL. (29³/₈ Bogen) 1915. [Bd. 25 = Epiphanius Bd. I] Gm. 18 —
- Panarion haer. 34—64. Herausgegeben von KARL HOLL. (33¹/₄ Bogen) 1922. [Bd. 31 = Epiphanius Bd. II] Gm. 20.50
- Die Esra-Apokalypse (IV. Esra).** I. Teil: Die Überlieferung. Herausgegeben von BRUNO VIOLET. (31⁷/₈ Bogen) 1910. [Bd. 18] Gm. 17.50
- II. Teil: Die Apokalypsen des Esra und des Baruch in deutscher Gestalt. Herausgegeben von BRUNO VIOLET. Mit Textvorschlägen für Esra und Baruch von HUGO GRESSMANN. Mit Einleitung u. Register. (29³/₄ Bogen) 1924. [Bd. 32] Gm. 22.50
- Eusebius.** Über Constantins Leben. — C's Rede an die Heilige Versammlung. — Tricennatsrede an Constantin. Herausg. von J. A. HEIKEL. Mit Einleitg. u. dreif. Reg. (29¹/₈ Bogen) 1902. [Bd. 7 = Eusebius Bd. I] Gm. 14.50
- Die Kirchengeschichte mit der lateinischen Übersetzung des RUFINUS. Herausgegeben von ED. SCHWARTZ und TH. MOMMSEN (†). I. Teil: Die Bücher I—V. (31⁷/₈ Bogen) 1903. [Bd. 9, 1 = Eusebius Bd. II, 1] Gm. 16 —
- — — II. Teil. Die Bücher VI—X. Über die Märtyrer in Palästina. (33³/₄ Bogen) 1908. [Bd. 9, 2 = Eusebius Bd. II, 2] Gm. 20.50
- — — III. Teil. Einleitungen (zum griechischen Text von ED. SCHWARTZ, zu Rufin von TH. MOMMSEN †), Übersichten (Kaiserliste, Bischofslisten, die Oekonomie der Kirchengeschichte) und fünffaches Register. (30¹/₂ Bogen) 1909. [Bd. 9, 3 = Eusebius Bd. II, 3] Gm. 12 —
- Die Kirchengeschichte. Drei Teile (vollständig). Gm. 48.50
- Das Onomastikon der biblischen Ortsnamen, mit der lateinischen Übersetzung des Hieronymus. Herausg. von E. KLOSTERMANN. Mit Einleitung, doppeltem Register und einer Karte von Palästina. (15³/₈ Bogen) 1904. [Bd. 11, 1 = Eusebius Bd. III, 1] Gm. 9.50
- Die Theophanie. Die griechischen Bruchstücke und Übersetzung der syrischen Überlieferung. Hrg. v. H. GRESSMANN. Mit Einleitg. u. vierf. Reg. (15³/₈ Bg.) 1904. [Bd. 11, 2 = Eusebius Bd. III, 2] Gm. 9.50
- Gegen Marcell. Über die kirchliche Theologie. Die Fragmente Marcell's. Hrg. von ERICH KLOSTERMANN. Mit Einleitung und dreifachem Register. (19 Bogen) 1906. [Bd. 14 = Eusebius Bd. IV] Gm. 9 —
- Die Chronik. Aus dem Armenischen übersetzt. Herausgegeben von JOSEF KARST. (24 Bogen) 1911. [Bd. 20 = Eusebius Bd. V] Gm. 15 —
- Die Demonstratio Evangelica. Herausgegeben von IVAR A. HEIKEL. Mit Einleitung u. vierfach. Register. (39¹/₂ Bg.) 1913. [Bd. 23 = Eusebius Bd. VI] Gm. 20 —
- Die Chronik des Hieronymus (Hieronymi Chronicon). Herausgegeben von RUDOLF HELM. I. Teil: Text. Mit einem Namenregister. (22³/₄ Bogen) 1913. [Bd. 24 = Eusebius Bd. VII, 1] Gm. 12 —
- Gelasius Kirchengeschichte.** Auf Grund der nachgelassenen Papiere von G. LOESCHCKE herausg. durch M. HEINEMANN. Mit Einleitung u. vierf. Register. (18⁷/₈ Bg.) 1918. [Bd. 28] Gm. 13.50
- Hegemonius.** Acta Archelai. Herausgegeben von CHARLES HENRY BEESON. Mit Einleitung und vierfachem Register. (11⁷/₈ Bogen) 1906. [Bd. 16] Gm. 6 —

Jb 1000

DIE GRIECHISCHEN
CHRISTLICHEN SCHRIFTSTELLER
DER
ERSTEN DREI JAHRHUNDERTE

HERAUSGEGEBEN VON DER KIRCHENVÄTER-COMMISSION
DER PREUSSISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

ORIGENES

ACHTER BAND

LEIPZIG
J. C. HINRICHS'SCHE BUCHHANDLUNG
1925

IN DER REIHENFOLGE DES ERSCHEINENS BAND 83

1925.3183

Druck von August Pries in Leipzig.

HERMANN UND ELISE GEB. HECKMANN
WENTZEL-STIFTUNG

Tb 1000

ORIGENES WERKE

ACHTER BAND

HOMILIEN ZU SAMUEL I,
ZUM HOHELIED UND ZU DEN PROPHETEN
KOMMENTAR ZUM HOHELIED

IN RUFINS UND HIERONYMUS'
ÜBERSETZUNGEN

HERAUSGEGEBEN
IM AUFTRAGE DER KIRCHENVÄTER-COMMISSION
DER PREUSSISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

VON

PROF. DR. W. A. BAEHRENS

LEIPZIG

J. C. HINRICHS'SCHE BUCHHANDLUNG

1925

Inhalt von Origenes Band VIII.

Einleitung.	Seite
A. Die Homilie zu 1. Sam. I, 2.	
I. Die Handschriften	IX
II. Indirekte lateinische Überlieferung	XII
III. Der Übersetzer.	XII
B. Die Homilien zum Hohelied.	
I. Die Handschriften	XIV
II. Die Praefatio ad Damasum	XIX
III. Die Clauseln	XX
C. Der Kommentar zum Hohelied.	
I. Die Handschriften	XX
II. Die Bücherzahl (und Textgeschichte)	XXVI
III. Die griechischen Fragmente.	XXVII
D. Die Jesaja-, Jeremia- und Ezechielhomilien.	
I. Die Handschriften	XXVIII
II. Indirekte lateinische Überlieferung	XXXV
III. Origenes und Hieronymus' Prophetenkommentare.	XXXV
IV. Die griechischen Fragmente.	XL
V. Die sogenannte neunte Jesaiahomilie	XLI
VI. Der Übersetzer der Jesaiahomilien	XLII
VII. Die Textgeschichte	XLVI
VIII. Die Clauseln	XLVIII
E. Die Ausgaben.	
I. Die früheren Ausgaben.	L
II. Diese Ausgabe	LI
Schlußwort des Herausgebers	LI
Nachträge und Berichtigungen	LIII
Verzeichnis der Handschriften	LVII
Erläuterung der Zeichen und Abkürzungen	LVIII
Text.	
I. Die Homilie zu 1. Sam. 2	1
II. Die zwei Homilien zum Hohelied	26
III. Der Kommentar zum Hohelied	61
IV. Die acht Jesaiahomilien	242
V. Die Jeremiahomilien	290
VI. Die 14 Ezechielhomilien	318

	Seite
Register.	
I. Stellenregister.	
1. Altes Testament	457
2. Neues Testament	464
3. Nichtbiblische Schriften	469
II. Namenregister.	
1. Lateinische Eigennamen	470
2. Griechische Eigennamen	473
III. Wort- und Sachregister.	
1. Lateinische Wörter	474
2. Griechische Wörter	504
IV. Kurzer Sprachindex	506

Einleitung.

Ausführlich wurde über das Handschriftenmaterial TU Bd. 42, 1 (1916) S. 131 ff¹ gehandelt. Im übrigen ist viel Neues hinzugefügt worden.

A. Die Homilie zu I Sam. 1. 2.

I. Die Handschriften.

1. *A*: der Bd. II p. XX beschriebene cod. Lugdun. 402 (328), s. IXⁱⁿ. (f. 129).

2. *B*: cod. Laudun. 299, membr., s. IX, in 4°, ff. 137², enthält die Homilien zu Kön., zum Hohelied, die Jesaia-, Jeremia- und die beiden ersten Ezechielhomilien. Vier verschiedene Hände, von denen die eine identisch ist mit dem Schreiber der HS, die anderen jünger sind, haben Korrekturen angebracht. — Abschriften sind wohl cod. Salzburg. monast. S. Petri a VIII 16, cod. Monac. 14457, beide aus dem neunten Jahrhundert, und cod. Kassel. Theol. fol. 49, s. IX.

3. *C*: auch hier gehören wie in den (Josua- und) Judiceshomilien der Colon. 28 s. XII, Atrebat. 54 (Arras) s. XII (*k*) und Barberin. 578 s. XII (*e*) — vgl. Bd. II p. XXIII — aufs engste zusammen. Für gemeinsame Fehler vgl. TU 42, 1, S. 200 und den Apparatus criticus.

4. *D*: eng verwandt sind: cod. Vindobonensis 3925 (*v*), chart., s. XV, 293×213, ff. 149³, der die Jeremiahomilien, die Predigt zu Kön. und die Hom. über Jesaia und Ezechiel (14), gleichfalls Ambrosiana von anderer Hand enthält — und cod. Pragensis V B 16 (*p*) chartae., s. XIV—XV, 306×217, ff. 204⁴, in zwei Spalten geschrieben; umfaßt die Homilien zu Josua (Bd. II, p. XXIII), Judices, Kön. I, Jes., Jerem.,

1) Unsichere Vermutungen wiederhole ich nicht. Über einiges urteile ich jetzt anders, wie sich aus Praefatio und Text ergibt.

2) Vgl. Cat. Gén. [in 4°] I 174.

3) Vgl. Tab. Codd. Vindob. III 129.

4) Vgl. Truhlar Cat. Codd. mss. Lat. bibl. univ. Prag. I 340.

Origenes VIII.

Ezech. (14), und den Kommentar zum Hohelied. Für gemeinsame Fehler s. TU 42, 1, S. 201 und den Apparatus criticus.

5. *E*: auf eine gemeinsame Vorlage gehen die Bd. II p. XXIII erwähnten Sammelhandschriften cod. Faes. 53 s. XV (*e*), Urbin. 30 s. XV (*e*) und Riccard. 235 s. XV zurück.

6. *F*: cod. Vaticanus 212 s. XII (vgl. Bd. II p. XX), enthält außer den Josua- und Judiceshomilien die Predigten zum Hohelied, zu Kön. I, Jes., Jerem. und Ezech. (2).

7. *G*: der cod. Paris. 1626, Rotomag. 420 (Rouen), Abrincat. 52 (Avranches) — alle aus dem zwölften Jahrhundert — und cod. Sublaqu. 36 (Subiaco) s. XIII (vgl. Bd. I p. XIII, II p. XXII). Da mir hier vollständige Kollationen der französischen HSS fehlen, kann ich für diese Gruppe dann und wann nur die Lesarten des Sublaquensis anführen. Dem Verfasser der *G*-Vorlage sind zwar einige auf der Hand liegende Verbesserungen — vgl. S. 1, 7; 2, 3 — gelungen, aber fast durchweg hat er den Text durch willkürliche Schlimmbesserungen entstellt — vgl. z. B. S. 2, 8; 7, 16; 10, 14; 11, 5; 12, 18 u. ö. — Die Lesarten dieser interpolierten Gruppe haben nur insofern ein größeres Interesse, als die früheren Herausgeber ihnen, öfter als billig war, gefolgt sind.

8. *T*: der Taurinens. *F* II 17, s. X (vgl. Bd. I p. XVI) bietet hier zwar keinen interpolierten Mischtext, wimmelt aber von Fehlern; ich werde daher die HS nur an solchen Stellen heranziehen, an denen auch andere Handschriften Varianten bieten.

Nicht herangezogen habe ich eine neunte Gruppe, cod. Abrincat. 53 s. XII, Remens. 68 s. XII und cod. Cabillon. 11 s. XII, weil ihre Benutzung, wie ich mich überzeugte, überflüssig ist. — Unberücksichtigt blieb auch der von mir eingesehene cod. Admontensis s. XII (enthält auch die Jesaja-, Jeremia- und 2 Ezechielhomilien) aus den gleichen Gründen. — Wertlos sind auch hier der cod. Turon. 252, Carnot. 170, Paris. 1627.

Daß sämtliche Handschriften(klassen) auf einen Archetypus zurückgehen, beweist der eine gemeinsame Fehler in dieser Homilie c. 5 (S. 9, 12): *vis autem evidentiore tibi ostendam . . . huiusmodi intelligentiae formam, quae in lege quidem adumbratur per uxorcs, in evangelii vero † iam prius per sorores*: für das korrupte *iam prius* habe ich *amplius* eingesetzt.

c. 1 (S. 1, 6): *sed donec † statuta mortalium, donec salus hominum divinis institutionibus procuratur* wird *stat vita*, das nur *G* bietet, eine nachträgliche Korrektur des korrupten Archetypus sein.

Auch c. 14 (S. 22, 17): *quando enim nihil aliud † fuerit zabulus, pro his omnibus suscitavit mihi superbiam* (so BCDEFT, fuit G) kann das richtige *fecerit* in A eine sekundäre Verbesserung sein.

Die Zusammengehörigkeit von ABCDEFGT zeigt sich auch durch bald in diesen, bald in jenen HSS(-klassen) vorhandene Interpolationen, welche schon im Archetypus gestanden haben müssen:

c. 1 (S. 3, 8): *vide qualiter sermo eius exasperatur, cum dicit: »omnino auditur in vobis fornicatio . . .« Hoc autem ideo faciebat, quia non omnes . . . laude digni erant* ist in FGT *faciebat*, das sich in unauffälliger Weise — für die sonstige Bedeutungserweiterung des Verbums vgl. Löfstedt, Peregr. Aeth. 162 — auf *exasperatur* und *dicit* bezieht, durch *scribebat* ersetzt worden. Sicherlich nahmen nicht drei Schreiber, unabhängig voneinander, die gleiche Änderung vor, sondern stand *scribebat* schon im Archetypus als Glossem über der Zeile.

Das gleiche gilt auch für c. 4 (S. 5, 21): *nos . . . non possumus istum pitulum laudis acquirere, quia unusquisque nostrum non est »unus«, sed multi*. Das durch S. 6, 3: *et sic etiam in ipsa (sc. luna) constat quod una multae sint* geschützte *multi* ist in ABET zu *multa est* (*multus est G*) verschlimmbessert worden. Die gleiche Änderung und der Zusatz des überflüssigen *est* in vier Handschriften(klassen) sind wohl nur erklärlich, wenn schon im Archetypus auch diese Lesart vorhanden war. Sicherlich rührt sie von einem kümmerlichen Interpolator her, der glaubte, daß ein Mensch wohl viele Eigenschaften (*multa*), nicht aber eine Vielheit von Personen (*multi*) in sich vereinigen könne.

Auch c. 7 (S. 13, 9): *vide autem, qui sint etiam filii eius (videamus AFGT)* wurde im Archetypus wohl eine bewußte Interpolation (*vide^{amus}*) vorgenommen.

An anderen Stellen wurde der Bibeltext des Archetypus gelegentlich nach der Vulgata umgeändert. Im Titel (S. 1, 5): *de Helchana et Fen-nana* (Φεννάνα O) usw. wurde die Vulgataform *Fenenna* über *Fennana* geschrieben; sie ist in BCDEFT (*fenna A*) überliefert und S. 4, 6 in BCDEF.

Im Exoduszitat 3, 5 (c. 6 S. 10, 24): *» . . . locus enim, in quo tu stas, terra sancta est«* fehlt *tu* (σὺ ἕστηκας O) mit Unrecht in AGv wie in der Vulgata; da *tu* in keiner Beziehung stört, können kaum, unabhängig voneinander, drei Schreiber es gestrichen haben. Es war wohl schon im Archetypus mit Tilgungsstrich versehen, wie auch in Levit. hom. 5, 3 (Bd. I S. 339, 19), wo *tu* in BCDFG, J in (Ras.), P, und in Jos. hom. 6, 3 (Bd. II S. 325, 10), wo es in ABDP fehlt.

II. Indirekte lateinische Überlieferung¹.

Nur für c. 5 S. 8, 2—9, 13): *iste ergo [tam] laudabilis vir . . . huiusmodi intelligentiae formam* bietet Ps.-Eucherius in seinen *Commentarii in libros Regum I* (Migne P. L. 50, 1048 C—1049 B) eine indirekte Überlieferung. Der Mignesche Text stimmt mit meiner Ausgabe vollkommen überein; es weichen nur ab: *iste ergo [tam] laudabilis vir* (8, 2); *sicut et prius concluserat [deus] vulcam Sarrae* (8, 11); *liberos* (statt *filios*) *generare* (9, 2); *preccm fundat* (statt *fundit*, 9, 9); *hic ergo [est] filius gratiae* (4, 11), wo es sich um willkürliche Änderungen (Schreibfehler) des Ps.-Eucherius oder dessen Überlieferung oder auch um Irrtümer Mignes handelt. Der Genesiskommentar des Ps.-Eucherius, der wohl vom gleichen Autor herrührt, stammt aus dem 9. Jahrhundert². Daß der Verfasser einen Text benutzte, der auf unseren Archetypus zurückgeht, zeigt S. 8, 17ff: *primam sibi iungat . . . gratiam . . . secundae vero coniungatur Fennanae*, wo statt *coniungatur* (so *Dc*, *coniungitur k*, *coniungitur E*, *coniungamur GT*) Ps.-Eucherius mit *ABF coniungimur* schreibt.

Ich habe deshalb die nicht fördernden Lesarten der indirekten Überlieferung nicht in den *Apparatus criticus* aufgenommen.

III. Der Übersetzer.

Der Name des Übersetzters dieser Homilie ist uns nicht überliefert und dementsprechend spricht z. B. Bardenhewer, *Gesch. d. altkirchl. Literatur* II² 130 von einer lateinischen Übersetzung unbekannter Herkunft. Dennoch gibt es, wenn nicht alles trägt, Indizien, welche auf Rufin als Verfasser auch dieser Übersetzung hinweisen. Prinzipiell ist gegen eine solche Annahme wohl kaum etwas einzuwenden. Rufin erwähnt zwar im Epilog zum Römerbriefkommentar (VII 45S Lomm.) unter seinen bisherigen Übersetzungen — etwa bis zum Jahre 407/8 — keine Homilie(n) zu Kön. I; aber abgesehen von den 410 vollendeten Numerihomilien hat er auch die Bearbeitung des Hoheliedkommentars erst nach dem J. 407/408 begonnen und sie, durch den Tod überrascht, nicht mehr vollenden können (s. unten). Das Gleiche kann also für die Homilien zu Kön. I zutreffen. Cassiodor, der unsere Übersetzungen der Homilien zum Octateuch und zum Hohelied, auch den Kommentar

1) Vgl. E. Klostermann, *Deutsche Literaturzeitung* 1895, Sp. 1912.

2) Vgl. K. Wotke, *Der Genesiskommentar des Ps.-Eucherius im Cod. Augiens. CXCL*, Progr. Wien 1897.

zum Hohelied, besaß (vgl. Inst. Div. 70 1111 C M.)¹, meint mit den vier Homilien zu Kön. wohl nur die griechischen Homilien, welche auch Hieronymus Ep. 33, 6 (I 257, 11 Hilb.) nennt; die eine, isoliert überlieferte, lateinische Homilie hat er nicht gehabt.

Es ist nun aber sehr zu beachten, daß die Homilie mehrere Sprach-eigentümlichkeiten aufweist, welche gerade für Rufin charakteristisch sind. Obwohl angesichts der Tatsache, daß sogar Männer wie Morin in der Zuweisung anonymer Abhandlungen an bestimmte Autoren gelegentlich geirrt haben, die größte Vorsicht am Platze ist, möchte ich doch auf folgendes hinweisen.

c. 1 (S. 1, 13): *neesse est quod ager ille, quem Deus colit, . . . tamquam rus divilis et potentis agricolae omni sil virgultorum genere refertum* (so BCEFGT, refertus AD).

Es liegt genau die gleiche Attraktion vor wie bei Rufin in Gen. hom. 15, 3 (Bd. I S. 130, 17): *non animam, sed spiritum, tamquam meliorem sui partem, resuscitatam vel reaccensam dicit* (resuscitatum vel reaccensum E).

Überhaupt ist die Attraktion in ihren verschiedensten Formen bei Rufin nicht selten, wie der kurze Sprachindex zu Bd. II (VII) S. 615 zeigt. Für die häufige Attraktion des Relativums vgl. Bd. I (VI) 2, 13: *initio illo, quo diximus*; 62, 19: *in eo, quo ait Apostolus*; 312, 4: *ex verbo quo suscepit*; II 43, 18: *in istis, quibus supra diximus, ordinibus*; 348, 5: *gemitibus, quibus nos explicare non possumus* und auch Engelbrecht im Index zu CSEL 46 (S. 301). — Genau die gleiche Erscheinung begegnet nun aber auch in unserer Homilie c. 1 (S. 2, 7): *et ideo eiusdem quidem agri plantae esse possumus et optamus, non tamen eundem saporem reddere in fructibus, quibus* (so ABCEFT, quidem G Del, possumus qui D) *confitemur nos habere aliquid amaritudinis in sapore*; der Ablativ (statt quos) ist an *fructibus* angeglichen worden. Dagegen findet sich z. B. in den von mir herausgegebenen Übersetzungen des Hieronymus kein sicheres Beispiel für derartige Attraktionen (vielleicht S. 372, 17).

Auch der Indikativ nach *vide(amus) ne forte*, welcher dreimal vorhanden ist — c. 9 (S. 15, 17; 16, 6): *videamus ergo, ne forte omnes actus eius . . . ad orationem reportantur* (so BEF, reportentur CDG, reputentur A) . . . *videamus, ne forte hoc est* (so alle HSS), *quod ibi indicat sermo Dei*; c. 18 (S. 25, 4) —, und m. W. im Spätlatein nicht so übermäßig oft begegnet, ist gerade für Rufin typisch; vgl. z. B. Bd. I (VI) 60, 1: *videamus, ne forte Lot . . . rationalis est sensus* und die weiteren Belege im Index Bd. II (VII) S. 617, auch Rufin CSEL 46 S. 312. —

1) Auch die Übersetzung der Homilien zu Ps. 36, 37, 38.

Mit c. 4 (S. 6, 1, s. Z. 19): *una . . . semper a semet ipsa alia est* vergleiche man Rufin Bd. II (VII) S. 95, 5: *alius enim a patre filius est* (aber auch Hieron. S. 433, 27). — *Pro hoc* steht sowohl in unserer Homilie c. 10 (S. 18, 3) wie bei Rufin Bd. I (VI) S. 39, 6 im Sinne von *propter hoc*.

Andeuten will ich nur, daß c. 1 (S. 3, 1) *indigeo* mit dem Akkusativ verbunden ist, wie häufig bei Rufin [Bd. II (VII) S. 614]; gleichfalls *opus habeo* c. 14 (S. 22, 18) wie bei Rufin II (VII) S. 383, 27.

Sichere Indizien kann die Übersetzung der Bibelzitate nicht liefern.

B. Die Homilien zum Hohelied.

I. Die Handschriften.

1. *P*: die weit älteste HS ist der cod. Petropolitanus Q. v. I Nr. 8, membran., 171×130, ff. 41, s. VII^{in.1}, einst S. Germanensis 840, kam während der französischen Revolution durch Doubrowsky in die [kaiserliche] Bibliothek zu Petersburg. Unsere HS bildete einst, wie sich aus der Numerierung der Blätter (f. 1—61; 62—113; 114—153), ergibt, mit den Petersburger-HSS Q. v. I Nr. 6 (Pelagii de fide) und Q. v. I Nr. 7 (Fulgentius de fide catholica) ein Ganzes; ferner aber zeigt in unserem Codex die Quaternionenbezeichnung fol. 121^v: Q XXVIII . . . fol. 153^v: Q XXXII —, daß auch noch eine vierte, 13 Quaternionen umfassende Schrift unbekanntem Inhalts voranging. Jedenfalls hat in jenem Sammelcodex die Schrift des Fulgentius nicht vorne gestanden, und wir können nicht ohne weiteres diese HS aus St.-Germain, dessen Bibliothek aus mindestens 7 Fonds zusammengesetzt war, mit Nr. 173 des Corbierkatalogs (Dehlsle Le Cabinet II S. 437; Becker Nr. 136) des 12. (13.) Jhdts: *de fide catholica* zusammenbringen (so Staerk). — Die HS ist keineswegs die Vorlage der anderen HSS.

2. *E*: cod. Spinal. [Epinal] 78, membr., s. IX, in 4° 2, aus Murbach, enthält außer unseren Homilien (ff. 81^v—103^v) den Kommentar des Hieronymus in Ecclesiasten und den des Apponius zum Hohelied. Da in dem etwa um 840 verfaßten Katalog von Murbach³ unter Nr. 56

1) Vgl. Staerk, *Les Manuscrits latins du Ve au XIIIe siècle conservés à la bibl. imp. de St. Petersbourg* (1910), S. 6. Die HS fehlt bei Gillert, *N. Archiv* V 243ff und bei Traube im Anhang zu den Vorles. und Abh. Bd. I.

2) Vgl. *Cat. Gén.* [in 4°] 3, 431f.

3) Vgl. H. Bloch, *Straßburger Festschr. zur 46. Philologenvers.* (1901) 257 ff.

unsere Predigten, unter Nr. 54 und 209 die beiden genannten Kommentare erwähnt werden und sicherlich nicht die Vorlage unserer HS gemeint ist, so ist die HS, wie übrigens auch die Schrift zeigt, nicht im 10. Jhdt. (so der Katalog), sondern vor 840 geschrieben worden. Die drei Arbeiten wurden später zu einem Band vereinigt.

Am Schlusse der Origeneshomilien lesen wir: *legentes orent pro dño Bartolomeo de Audolo abbato Morbacē qui hunc reparavit et plures alios aut denovo comparavit aut renovavit MCCCCLXIII*. Die HS gehört also zu den bekannten, von Bartholomeus von Audlau¹ inventarisierten HSS; vgl. Traube, *Abb. der Bayr. Akad.* 1903 [Jean-Baptiste Maugérard], 335, und Nr. 7 der Abbildungen. — Die HS hat wenige eigene Fehler; drei oder gar vier spätere Hände (etwa aus dem 10., 11., [12.] Jhdt., und eine moderne Hand) haben sie heimgesucht.

3. *F*: Cod. Cantabr. Add. 3479 (= Cheltenham. 2173), membr., s. X², enthält ff. 161^v—174^v unsere Homilien. Auf die berühmte Vorlage der ersten Hälfte der HS (f. 1—152), welche Briefe und Predigten Augustins enthält, auf den seit den Maurinern als Codex Phimarconensis bekannten Parisinus 11641 + Genev. 16 (ihre Zusammengehörigkeit wies besonders Bordier nach), geht der zweite Teil der HS, in der unsere Homilien stehen, nicht zurück, da, wie Hauler nachwies, Augustin. Sermo 194 f. 175^v in anderer Gestalt überliefert ist als f. 146. Außer der ersten Hand änderte auch ein fast gleichzeitiger, mehr spitz schreibender Unbekannter manches; die Interpolationen der späteren Hand bleiben unberücksichtigt.

4. *C*: eng verwandt sind: *c*: cod. Carnotens. (Chartres) 31, membr., s. IX, 320×252, ff. 194³, enthält nach Schriften Isidors, des Eucherius, Hieronymus u. a. ff. 160^v—172 die Homilien zum Hohelied. Die HS stammt nach f. 2 aus dem monasterium S. Petri. — *n*: cod. Monacens. 6311 (= Frising. 111), membr., s. IX, 231×169, ff. 111⁴; auf dem Vorsatzblatt die Notiz: *iste liber est scē Marie et scī Corbiniani Frisinge*. Auch diese HS zeigt den gleichen bunten Inhalt und gehört schon rein äußerlich mit *c* (f. 115 ff) eng zusammen. Für gemeinsame Fehler vgl. den Apparat criticus und TU 42, 1, 163.

5. *A*: Zu dieser Klasse gehören:

l: der oben S. IX beschriebene cod. Laudun. 299, s. IX, f. 14^v ff.

1) Vgl. über ihn Gatrio, die Abtei Murbach II 29 ff.

2) Vgl. Schenkl, *Bibl. patr. Latin. Britann.* I 2 S. 45—48; Goldbacher, *Wien. Stud.* 35 (1913), 158; Hauler ebenda 206, 370.

3) Vgl. *Cat. Gén.* [in 8°] XI 15.

4) Vgl. *Cat. Codd. Lat. Bibl. reg. Monac.* I 3, S. 90

Auch hier ist der cod. Salzburg. monast. s. Petri a. VIII 16, s. IX höchstwahrscheinlich eine Abschrift. Wenn die Abschrift unter Arno, Bischof von Salzburg († 821) geschrieben wurde, wie Folz¹ glaubt, so kann auch sie für die damaligen Verbindungen zwischen Salzburg und dem Westen zeugen. — Gleichfalls cod. Kassel. Theol. fol. 49.

k: Colon. 28, s. XII (s. oben A. 1) f. 210^v—224.

Ferner cod. Parisin. 11617, s. XII (aus Corbie = Sangerm. 103, 195) und Atrebat. 171, s. XII — die verwandten HSS, Turon. 252, s. IX, Parisin. 1627, s. XII, Carnotens. 170, s. XII —, die verwandten HSS Remens. 68, Carolopol. 245 und Cabillonens. 11 (alle s. XII) —, der Vatican. 208, s. XII —, die eng verwandten HSS Rotomag. 420, Paris. 1626, Abrincat. 52, Sublaqueensis 36 (diese aus dem 13., die anderen aus dem 12. Jahrhundert).

6. Zu der *B*-Klasse gehören:

m: cod. Monacens. 6307 (= Frising. 107), membr., s. IX, 244×178, ff. 52²; enthält nach Isidors Tractatus de regum libris auf ff. 20—36 unsere Homilien; f. 1 die Notiz: *liber scē mariae scique corbiniani frisinge*. Abschriften sind cod. Monac. 6319, s. IX und cod. Monac. 14457, s. IX, wo gleichfalls Isidor de regum libris vorangeht. — *b*: cod. Monacens. 7701, membr., s. XI—XIII, 208×144, ff. 64³; nach der Notiz: *monasterii beatae virginis Marie in Undenstorff 1647* aus dem jetzigen Indersdorf, ff. 1—11^v stehen unsere Homilien bis II 13 (S. 60, 1): *non audientibus adolescentulis* | von einer Hand des ausgehenden 11. Jahrhunderts.

Für den weiteren Inhalt s. TU 42, 1, 169, wo, wie im Apparatus criticus, gemeinsame Fehler angeführt sind. —

7. *G*: Vatican. 212, membr., s. XII, 316×235, ff. 169⁴ (vgl. Bd. II S. XX), enthält ff. 77^v—88^v die Homilien zum Hohelied. f. 169^v die Notiz: *liber sancte Marie de Bethonia* (= Abtei Béthaine et le Val).

8. *D*: Die meisten HSS gehören der *D*-Klasse an, auf welche die früheren Herausgeber ihren Text fast ganz aufgebaut haben. Rein äußerlich gehören die HSS dadurch zusammen, daß mit wenigen Ausnahmen die Homilien sich in einer Sammlung von Hieronymus(- und Augustin)-episteln befinden und zwar oft nach dem gleichen Brief (Ep. 36). Um das begleitende Vorwort des Hieronymus an Damasus war es dem Sammler der Hieronymusbrieve vor allem zu tun; es wurden dann auch die dem Vorwort folgenden Homilien mit abgeschrieben und

1) Folz, Gesch. der Salzburger Bibliothek S. 9.

2) Vgl. Cat. Codd. Lat. Bibl. Reg. Monac. III 3 S. 89.

3) Vgl. a. a. O. S. 92.

4) Vgl. Vattasso und de Cavalieri, Catal. Cod. Vat. I 266.

von den treu kopierenden Schreibern mit übernommen. Ihre große Verbreitung im Mittelalter verdanken also die Homilien wohl mehr dem Zufall oder dem häufigen Abschreiben der Hieronymusbriege als ihrer Beliebtheit bei den Theologen des Mittelalters (so Schanz, Gesch. d. röm. Lit. IV 1² S. 457).

Hierhin gehören: *l*: cod. Bernensis A 58¹, membr., s. IX, 240×185 ff. 16, enthält nach Hieronymusbriefen 7^v—16^v die Origeneshomilien.

d: cod. Paris. 2619, membr., s. XII, in 4, ff. 201; enthält f. 1 den Kommentar, f. 91^v die Homilien zum Hohelied, f. 105 die Josuahomilien, f. 201 Ambrosius de bono mortis. Erhalten sind unsere Homilien bis II 2 (S. 44, 12): *odore redolebunt; dicit* |. Für den fehlenden Teil habe ich herangezogen:

δ: cod. Andecav. 154 (156)², membr., s. XII, 397×308, ff. 282, in zwei Spalten geschrieben, aus dem Monasterium s. Albini.

Zwischen Hieronymus Ep. 36 und 62 stehen die Origeneshomilien.

Nach diesen HSS hatte ich schon die *D*-Klasse hergestellt, als mir die beiden HSS des neunten Jahrhunderts, cod. Sangallens. 159, s. IX und Berol. Lat. 17 (= Philipp. 1674), s. IX zu Gesicht kamen, welche nach meinen Proben die Rekonstruktion der *D*-Klasse nur bestätigen, nicht irgendwie ergänzen können. —

Ferner gehören hierher: cod. Einsidlens. 130, s. X; Vatican. 355, s. IX—X; — die eng verwandten HSS Vatican. 650, s. X [XII] (Abschriften sind Vatican. 352, s. XV und indirekt Med. Laur. plut. XIX c. 9 und 11 s. XV), Vatican. 341, s. X—XI (Abschriften sind Vatican. 364, s. XV, 367, s. XV, 358, s. XV, Urbin. 51, s. XV, Riccard. 276, s. XV, Med. Laur. plut. XIX c. 12, s. XV, Laurent. Gadd. 85, s. XV, Faesulan. 27, s. XV) und cod. Padovens. 73 der Bibl. Antoniana, s. X — cod. Vatican. 354, s. XI — die verwandten HSS Monac. 18207, s. XI, Monac. 2551, s. XII, Monac. 11430, s. XV, Monac. 14220, s. XV — die verwandten HSS Vatican. 551, s. XII und 278, s. XII (- XIII) — die zusammengehörenden HSS Vatican. 366, s. XII^{ex}. und 342, s. XV — cod. Atrebat. 171, s. XII; Barberin. 578, s. XII; — Monac. 4523, s. XII (— XIV), verwandt mit Reg. 66, s. XV; — Vatican. 370, s. XIV^{ex}; Padovens. 86, s. XIV—XV; Vatican. 362 (a. 1459), 353 (s. XV), 363 (s. XV), 365 (s. XV); Basiliensis A IV 7, s. XV — die verwandten HSS Vatican. 350 (a. 1431), Medic. Laur. Plut. XIX c. 13, s. XV und Vatican. 4321, s. XV. — Eine Mischung der *A*- und *D*-Klasse bilden die oben (A I) erwähnten codd. Faesul. 53, Urbin. 30, Riccard. 235.

9. Auf unseren Archetypus geht gleichfalls zurück cod. Mus. Brit.

1) Vgl. Hagen, Cat. Codd. Bern. S. 85.

2) Vgl. Cat. Gén. [in 8°] 31 S. 236 ff.

Arundel. 45, s. X f. 86—96. Nach den Kollationen von S. 37 und 38, die ich Dr. Gilson verdanke, zeigt die HS die üblichen Fehler der gemeinsamen Vorlage: 37, 6 *illum*] *eum* + *sicut unum horum*, usw.: 37, 13—15 ist gleichfalls vorhanden, auch 38, 1 der Zusatz von *ACFGP*; S. 37, 3 *et* <, wie *ADG*; 37, 18: *plus* <*quam*> *Solomone* (so, *quam* wie *D*).

Daß sämtliche Handschriften(klassen) auf einen Archetypus zurückgehen, beweisen in diesem Falle mehrere allen HSS gemeinsame Interpolationen. — Ein sicheres Beispiel dürfte nach den Worten: *dives quippe fuit Solomon et in omni sapientia illius nemo praecessit illum* Hom. I 6 (S. 38, 6) der Zusatz: *sicut unum (una P) horum* sein, welcher in den Zusammenhang gar nicht hineinpaßt, und nur, weil die ausgeschriebenen Worte einen Schreiber an den inhaltlich diametral entgegengesetzten Satz des Matthäusevangeliums (6, 29): *λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομῶν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβύλετο ὡς ἐν τούτων* erinnerte, eingeschoben wurde.

Das Gleiche gilt auch für 1, 6 (S. 37, 9ff.): *Et tu, ecclesiastice, ad filias Hierusalem converte sermonem et dic: me plus amat sponsus et magis diligit quam vos, quae multae estis, filiae Hierusalem; vos foris statis et sponsam cubiculum videtis intrantem. [Nemo dubitet nigram vocatam nigram esse formosam. Qui nos sumus, ut agnoscamus Deum, ut cantica cantici praedicemus, ut ab Aethiopiae finibus, ab extremo terrae venerimus sapientiam veri audire Solomonis]. Et quando Salvatoris vox intonantis auditur: »regina Austri veniet in iudicium et condemnabit homines generationis huius, quia venit a finibus terrae audire sapientiam Solomonis et ecce plus Solomone hinc, audi mystice, quae dicuntur . . . ecclesia . . . condemnat . . . Iudaeos. In diesem Text, welcher nur einen Teil der Ausführungen zu Hohel. 1, 6: »nigra sum et speciosa, filiae Hierusalem« bildet, sind die syntaktisch unverständlichen Worte, welche den Zusammenhang völlig unterbrechen und aus vorangehenden und folgenden Satzteilen zusammengestoppelt wurden, ohne Zweifel eine Interpolation und dementsprechend von mir eingeklammert worden.*

Zu vergleichen ist noch II 12 (S. 59, 14ff): *spiritus sanctus . . . »columba« fit et inter nos propter hominum multitudinem acis mansuetior conversatur. »Turtur« autem videtur . . . Moysi et uni [quemlibet intellege(re)] prophetarum recedentium in montes et deserta et ibi accipientium sermones Dei. Zur Erklärung des beachtenswerten *uni* 'diesen oder jenem' wurde ein *quemlibet intellege* (als *intellegere* — so *BDEFGP* — nachträglich von *videtur* abhängig gemacht) interpoliert. — Vielleicht ist auch *uni*, die älteste Lesart, welche aufgedeckt werden konnte, korrupt und etwa *unicuique* zu lesen. —*

II 9 (S. 55, 8) haben alle HSS: *quia vulnerata sum caritate*; aber wie S. 53, 21; 54, 11 (wo übrigens mehrere HSS *caritate* bieten) wird, dem griechischen *τετραωμένη ἀγάπης* entsprechend, *caritatis* zu schreiben sein.

Auch im Archetypus dieser Homilien fehlte es nicht ganz an Interpolationen, welche bald in diese, bald in jene Handschriften Eingang fanden, darunter auch einige Lesarten der Vulgata I 2 (S. 29, 25): *osculatur me ab osculis oris suis*, *osculo BCF*Gd* nach der Vulgata; es ist unwahrscheinlich, daß fünf Schreiber, unabhängig voneinander, den nicht auffälligen Plural *osculis* (*ἀπὸ γιλημάτων*) durch den Singular ersetzten, nur weil er in der Vulgata steht — vgl. noch S. 31, 22. Aber so sichere Indizien, wie in den anderen Homiliengruppen, sind nicht vorhanden.

II. Die Praefatio ad Damasum (S. 26, 2ff).

Auf die Praefatio des Hieronymus an Damasus bezieht sich Rufin im Vorwort zu seiner Übersetzung von Origenes' *περὶ ἀρχῶν*, indem er einige Äußerungen des Hieronymus wiederholt, daß nämlich Origenes, der in seinen sonstigen Büchern über alle anderen Interpreten hervorgehe, im Hoheliedkommentar sich selbst übertroffen habe, und auf Origenes die Worte des Hoheliedes: *introduxit me rex in cubiculum suum* bezogen werden könnten. Um so auffälliger ist nach diesen genauen Entlehnungen die Behauptung Rufins, Hieronymus habe in jener Praefatio auch die Übersetzung des Hoheliedkommentars wie anderer Schriften des Origenes versprochen, sie aber deshalb nicht ausgeführt, weil er selbständig arbeiten möchte. In der uns erhaltenen Vorrede sagt aber Hieronymus mit nicht mißzuverstehenden Worten, daß er nur die zwei für Anfänger geschriebenen Homilien, nicht auch den schwierigen Kommentar übersetzen will. Verwandelt Rufin, der die Praefatio doch genau kennt und kurz vorher richtig zitiert, jetzt auf einmal eine dort gleichfalls von Hieronymus abgegebene Erklärung irrtümlischerweise (an eine bewußte Fälschung ist kaum zu denken) in ihr Gegenteil? Rechtfertigt er seine Übersetzungsarbeit mit einem falschen Zitat eines berühmten Zeitgenossen? Diese Erwägungen zwingen uns mit der Möglichkeit zu rechnen, daß Hieronymus dem Damasus jene Versprechungen in der Tat abgegeben hatte und erst in einem spätern Exemplar durch eine Ablehnung ersetzte, als er sich anderen Aufgaben zugewandt hatte. Die ursprüngliche Vorrede hätte dann große Ähnlichkeit gehabt mit dem Vorwort des Hieronymus zu den Ezechielhomilien, in dem er als Anfänger gleichfalls die Über-

setzung vieler Origenistischen Schriften in Aussicht stellt (S. 318, 21), falls seine Gesundheit ihn nicht im Stich lasse¹.

Hat Hieronymus die Praefatio an Damasus in der uns erhaltenen Form erst nachträglich abgefaßt, so gehen unsere Handschriften in letzter Linie auf ein späteres Exemplar, nicht auf den zuerst veröffentlichten Text zurück.

III. Die Clauseln² (s. auch D VII).

Schon ein flüchtiger Blick in diese Homilien genügt, um die sorgfältige Verwendung der Clauseln zu erkennen. Nicht nur in der fein stilisierten Vorrede an Damasus — vgl. vor allem den Schluß: *quanta sint illa aestimanda quae magna sunt, cum sic possint placere quae parva sunt* — oder an besonders feierlichen Stellen — S. 30, 2: *iam ipsius cupio ora contingere, ipse veniat, ipse descendat*, wo die zwei letzten Verba an den Hymnenstil erinnern —, sondern durch die ganzen Homilien hindurch begegnen wir die Hauptclauseln $\sim\sim\sim\sim$, $\sim\sim\sim\sim$, $\sim\sim\sim$ mit ihren Auflösungen. Für die Textkritik ergibt sich die Minderwertigkeit der Einzellesarten der D-Klasse, durch welche sich die früheren Herausgeber haben täuschen lassen; vgl. S. 28, 10; 30, 18; 35, 7; 36, 2; 39, 21. 22; 41, 6. — Ferner ist S. 39, 7: *qui contra me aliquando pugnaverant* (so DEP) nicht *pugnauerunt* (ABCFG) die richtige Lesart, obwohl sonst Perfectum pro Plusquamperfecto spätlateinisch nicht selten ist. — Selbstverständlich ist auch hier die Wortstellung (vgl. S. 36, 2: *speciem ei est largita conversio, ~ largita est D, Del.*) oder die Wortwahl (vgl. S. 35, 10: *id est sponsorum incipientium turba complurima; plurima G*) gelegentlich durch die Clausel beeinflusst. — Eine ausführliche Darstellung der Clauseln in Hieronymus' Werken ist ein dringendes Bedürfnis.

C. Der Kommentar zum Hohelied.

I. Die Handschriften.

1. die A-Klasse, welche man auch die 'bayrisch-österreichische und norditalienische' Klasse nennen könnte, geht auf eine spätestens

1) Es ist kaum anzunehmen, daß Rufin den Inhalt dieser Praefatio (auf die er sich de Princ. S. 4, 7 Koe. bezieht) mit der Vorrede zum Hohelied verwechselt habe und dadurch der Irrtum entstanden sei.

2) Nur wenig über die Clauseln bei Harendza, de oratorio genere dicendi quo Hieronymus in epistolis usus sit, diss. Breslau 1905, S. 59 ff.

im 10. Jahrhundert geschriebene Handschrift (A) zurück. Über ihren besonderen Wert wird unten die Rede sein. Die HSS dieser Klasse lassen sich in 3 Gruppen einteilen (TU 42,1, S. 131 ff):

a) die *a*-Gruppe. Hierhin gehören:

1. cod. Monac. 11332 (= Polling. 32), membr., s. XI, 210×150, ff. 119¹, enthält f. 1—117 unseren Kommentar.

2. cod. Monac. 18207 (= Tegernsee 207), membr., s. XI (X^{ex}?), 261×179, ff. 176². Auf dem Vorderblatt 2^v die Notiz: *iste liber attinct venerabili cenobio sancti Quirini regis et martyris ac patroni in Tegernsee* usw. Die HS enthält außer unserem Kommentar (ff. 1—95^v) auch die Homilien des Origenes (ff. 96—111^v, s. oben B I) und die Erklärungen des Angelomus von Luxeuil zum Hohelied. — Abschriften sind cod. Vatican. Palatin. 151, a^o 1387 und wohl auch der Monac. 14220, s. XV.

3. cod. Monac. 15832 (= Salzburg Cap. 32), membr., s. XI^{ex}, 211×147, ff. 101³; f. 101^v die Notiz: *ad sanctum Rudbertum assignavimus hunc librum Salz.* — Eine Abschrift ist cod. Camp. Lil. (Lilienfeld) 156, s. XIII, aus dem wahrscheinlich der Linzer Codex CC IV 15, s. XIII abgeschrieben wurde.

4. cod. Monac. 2562 (= Aldersbach 32), membr., s. XII, 216×152, ff. 108⁴,

5. cod. Wilhering. 153, membr., s. XII^{ex} (XIII^{ta}), 122×80, ff. 192⁵.

Die 5 HSS⁶ gehören nicht nur durch viele gemeinsame Fehler (TU 42, 1, S. 137), sondern auch dadurch aufs engste zusammen, daß am Schluß des dritten (vierten) Buches ein Bruchstück aus Hieronymus' Kommentar in Ecclesiasten (23, 1110 AB Migne): *florebit amygdalum . . . pro frigescente libidine* angehängt wurde.

b) die *m*-Gruppe⁷. Zu ihr gehören:

1. die sich sehr nahestehenden HSS: cod. Padov. Bibl. Univ. 1401 s. (XI) XII; cod. Mellic. 39 B 3, s. XIV; cod. Laurent. plut. 17 cod. 32, s. XII; cod. Riccard. 276, s. XV und cod. Flor. Bibl. Naz. D 7 (= Vallombrosa 822), membr., 171×120, ff. 103; f. 1 die Notiz: *iste liber fecit Iohannis da Florentia monachus Vallis Umbrosa (-ae?)* 1468.

2. die eng verwandten HSS: cod. Flor. s. Marc. 613, membr., s. XII, cod. Faesulanus 53, s. XV (f. 265^v) und cod. Urbin. 31 (einst 65), membr.,

1) vgl. Cat. codd. Lat. Bibl. Reg. Monac. IV 2, 15.

2) Vgl. Cat. codd. Lat. Bibl. Reg. Monac. IV 3, 143.

3) Ebenda IV 3, 39.

4) Ebenda III 2, 8.

5) Vgl. Xenia Bernardina II 74.

6) Hinzu kommt wohl auch der cod. Lipsiensis 199, s. XV, f. 205^v ff.

7) TU 42, 140f habe ich mit *m* und *n* andere Gruppen bezeichnet.

s. XV, 385×258, ff. 324, der f. 50^v den Kommentar bietet. Die ältere HS war keineswegs Vorlage der beiden anderen.

c) die *n*-Gruppe¹, welche 3 HSS umfaßt:

1. cod. Florent. Bibl. Naz. D 2 (= Camald. 823), membr., s. XV, 232×160, ff. 236. Die HS enthält u. a. (f. 1—71) unseren Kommentar in einer Schrift des 11. (12.) Jahrhunderts. Interessant ist das *s*-Zeichen (*adulescentē*, *patrē*; *bu* = *-bus*), das keineswegs, wie man früher meinte, eine nur nordfranzösische Eigentümlichkeit ist; vgl. Loew, *The Beneventan Script* S. 213 ff.

Ferner cod. Bibl. Aedil. Florent. Eccles. V, s. XV und cod. Laurent. Gaddian. 113, s. XV. — Für den nicht ganz reinen Charakter von *n* vgl. unten über die *B*-Klasse.

Meine Rekonstruktion der *A*-Klasse beruht auf dem Consensus der beiden zuerst genannten Münchener HSS. (*a*) und auf dem Cod. Urbin. 31 (*m* und Flor. Bibl. Naz. D 7), meistens wurde auch noch der cod. Flor. Bibl. Naz. D 2 (*n*) berücksichtigt. Es sei wenigstens vermutungsweise ausgesprochen, daß die *A*-Vorlage einst in Bobbio lag. In dem Katalog von Bobbio (Becker, *Catal. bibl. ant.* 32) lesen wir nl. unter Nr 479 ff. S. 70 Becker) *item de libris quos Dungalus praecipuus Scottorum obtulit beatissimo Columbano. Imprimis librum Origenis in genes. I, in canticis canticorum eiusdem librum I, in quo habetur expositio Bedae in Esdra et quaestiones Hieronymi in genesi et de locis terrae repromissionis et de Hebraicis nominibus, expositio quoque in ecclesiasten, in Danihelem et in Hieremiam*: wenn diese von Dungal — der im 10., nicht im 11. Jahrhundert lebte² — geschenkte HS mit unserer *A*-Vorlage identisch wäre, so würde der in der *a*-Gruppe vorhandene Zusatz aus Hieronymus' Kommentar zum Ecclesiasten weniger auffallen, weil in der Vorlage beide Schriften, die des Origenes und des Hieronymus, zusammenstanden. Auch würde die Verbreitung der *A*-Überlieferung einerseits in Norditalien, andererseits in Bayern-Österreich sich mit dieser Annahme aufs beste vertragen. — Allerdings sind von den sonstigen Schriften jenes Bobbiocodex in keinem Vertreter der *A*-Klasse Reste erhalten.

2. die *B*-Klasse. — Für gemeinsame Fehler vgl. außer dem Apparatus criticus, TU 42, 1, 144.

1) Vgl. S. XXI Anm. 7.

2) Vgl. meine Ausführungen TU 42, 1, S. 156 ff; Unterschriften in den codd. Mediol. J 89 Inf., A 135 Sup., B 162 Sup. aus Bobbio, welche den Namen Dungal's enthalten, sind zu Anfang des 10. Jhdts. geschrieben worden; anders Traube, *O Roma nobilis*, *Abh. Bayr. Akad.* 19, 333 ff; Gottlieb, *Zentralbl. für Bibliotheksw.* 4, 443; O. Seebaß, ebenda 13, 57 ff.

1. Eng zusammen gehören:

b: cod. Rotomag. (Rouen) 422 (407), membr., s. XII, 250×170, ff. 87^r; er stammt aus der Abbaye du Bec, kam nachher nach S. Ouen in Rouen; enthält f. 1—85^v unseren Kommentar und f. 85^v—87 den Anfang der Homilien zu Ps. 36—38 — und der cod. Neapol. Bibl. Nat. VI D 15, s. XII.

2. *p*: cod. Parisin. 1634 (= Colbert. 5274, Regius 3536 1 C), membr., s. XIII, in 4°, ff. 94; f. 1 die Notiz: *codex iste in bibliothecam Colbertinam delatus est ex urbe Tutelensi* (= Tulle, Diöcese Limoges, wo die Abbaye St. Martin seit dem 7. Jahrh. bestand) anno MDCLXXXVII, darunter Steph. Baluzius. Lesbar wird die HS S. 63, 15: *sed has artes* usw.; sie bricht fol. 94^v a. E. ab mit den Worten: *sed ab hac cum videret deus* (so) *animam* (S. 236, 21). In dem *B*-Archetypus folgten nach S. 184, 3 *simile* die Worte *autem et per fenestras* (S. 219, 13) bis *qui peccatum non fecit sed* (S. 222, 17), dann *velamento petrae iuxta promurale* (S. 228, 21) bis *ostenditur in eo quod* (S. 232, 4); dann *vivificantem et refugiens appellationes* (S. 195, 24) bis *et post parietem stat incumbit* (S. 219, 12); schließlich *dicitur vox tua* (S. 232, 4) bis zum Schluß. Es fehlen also schließlich nur S. 184, 3—195, 24 und S. 222, 17—228, 21. — Im Parisinus 1634 fehlen zwar die Lücken und Umstellungen; weil aber dort der Parisinus mit der *m*-Gruppe der *A*-Klasse übereinstimmt, ergänzte der Kopist die in *B* vorhandenen Lücken nach einer anderen Quelle. Die Lücken entstanden durch Verlust und Umstellung von Blättern, von denen jedes ungefähr 3 Seiten unseres Textes umfaßte. — Auffällig ist, daß auch die *n*-Gruppe der *A*-Klasse in den erwähnten Stücken von der sonst befolgten Vorlage abweicht und auf einmal mit *CD* übereinstimmt, vgl. S. 184, 3.

3. die *C*-Klasse. — Für gemeinsame Fehler vgl. TU 42, 1, 148 und den Apparatus criticus.

k: cod. Paris. 12123 (= Sangerman. 102), membr., s. XII, in 4°, ff. 82, in 2 Spalten geschrieben.

c: cod. Pragens. V B 16, vgl. oben A I.

4. die *D*-Klasse:

d: cod. Paris. Nouv. Acq. 2918, membr., s. XII, in 4°, ff. 79. Die HS stammt aus der Philipps-Sammlung (cat. n° 3729); Philipps hat die HS aus dem Nachlaß des Abbé Allard († 1831) angekauft.

t: cod. Paris. 1635 (= Colbertinus 1470, Regius 3936, 1), membr., s. XIII, in 4°, ff. 55, zweispaltig.

(*e*): cod. Erfurt. F 77, membr., s. 14^{ex}, 285×208, ff. 209^r, enthält

1) Vgl. Cat. gén. [in 8] I 81.

unter mehreren Arbeiten f. 78ff den Kommentar zum Hohelied. Die HS wurde nur gelegentlich herangezogen.

Ferner gehören hierher: cod. Carolop. 207, s. XII, cod. Ambros. A 96 Sup., s. XV, der mit dem Basil. B IX 37, s. XVI^m (1502) eng verwandt ist; cod. Ambros. S 11 Sup., s. XIII und H 103 Inf., s. XV(?); cod. Bruxell. 915 s. XIII.

Daß *ABCD* auf einen gemeinsamen Archetypus zurückgehen, zeigen mehrere Korruptelen.

S. 72, 15: *verum nonnulli hunc amoris affectum . . . aut ad amorem pecuniae trahunt . . . aut erga scorta sectanda . . . Sed et cum erga diversas artes amor iste ducitur, quae manu ministrantur, aut per studia praesenti[s] vitae solum necessaria, ut verbi gratia dixerim, erga artem palaestricam . . . aut etiam erga geometriam . . . confertur . . ., nec sic quidem videtur mihi usus eius probabiliter sumi.* Delarue schreibt: *praesentis vitae* (<non>) *solum necessaria*; aber Origenes meint, daß die *amoris affectus* auch solchen Künsten und Wissenschaften gegenüber nicht am Platze sind, welche nur für das Leben hier auf Erden notwendig sind. Durch die leichte Änderung in *praesenti* (*praesentis vitae* wurde fälschlich mit *studia* verbunden) gewinnen wir die richtige Lesart.

S. 87, 21: *ex his ergo >quinque milibus canticis< volunt videri hoc unum canticum, quod habemus in manibus, sed ista quando vel ubi sint cantata, . . . ne ad notitiam quidem pervenit.* Ein dem Sinne entsprechendes *quando* habe ich für das überlieferte *que* eingesetzt (*sed usquequo* Delarue).

S. 153, 14: *et fortassis videbitur secundum hoc, quod ex multis animabus congregata est ecclesia et exemplum vitae accepit a Christo, quod non tam ab ipsa (sc. ecclesia) deitate(m) Verbi acceperit (sc. anima), quae utique supereminet eos actus vel affectus, qui ad exemplum dari hominibus debeat, sed illa anima, quae assumpta est ab eo, in qua fuit summa perfectio, ipsa sit ad exemplum posita et ipsam dicat (sc. sponsus Christus) hic >proxima mea< (für den Nominativ vgl. S. 508), cuius similitudinem habere debeat etiam ecclesia, quae ex multis congregatur animabus usw.* — Erst durch die leichte Änderung in *deitate(m)*, welche ich vorgenommen habe, wird der Satz verständlich.

Auch S. 142, 23: *ad Christum haec . . . referamus, qui . . . summam salutis et beatitudinis in scientia (<sui>) et agnitione constituit. Quomodo anima >cognoscat semet ipsam<, nec facile puto . . . explicari posse usw.* verlangt der zweite Satz und der ganze Zusammenhang den Einschub von *sui*.

1) Vgl. Schum, Verzeichnis der Anplonianischen Handschriftensammlung zu Erfurt S. 56f.

Andere Beispiele findet man im Apparatus criticus (z. B. S. 110, 19; 135, 7).

Von außerordentlicher Bedeutung ist die überraschende Tatsache, daß des öfteren die richtige Lesart nur in *A*, d. h. in der vielleicht einst in Bobbio vorhandenen Vorlage, überliefert ist. Der Text unseres Kommentars gibt wertvolle Belege dafür, daß bei wichtigen Varianten in der Überlieferung nicht mechanisch nach der Anzahl der selbständigen Zeugen gewählt werden darf, sondern nur eine genaue Prüfung der Lesarten selbst, auch in ihrem Verhältnis zu dem sonstigen Sprachgebrauch Rufins, zu richtigen Resultaten führen kann.

S. 65, 24: *evidenter quoque et venter animae designatur, ubi dicit: »Domine, a timore tuo in ventre concepimus«*. Der unpersönliche Gebrauch von *dicit* und *inquit* bei Vorführung biblischer Zitate ist ein so häufiger, daß ich nur auf Löfstedts Bemerkungen (Spätlat. Studien 55; Peregrinatio Aetheriae 319) hinzuweisen brauche. Auch bei Rufin gibt es zahllose Beispiele, so daß *dicit* in *A* richtig erhalten ist (*dicitur BCD*). Durchschlagend ist das unmittelbar vorhergehende (S. 65, 22): *simile est et illud, quod ait: »pes autem tuus non offendat«*, wo umgekehrt *A* ein falsches *ille* (nach *ait*) interpoliert hat und *BCD* das Richtige bieten.

S. 91, 18: *dum enim incapax fuit (sc. anima), ut ipsius Verbi caperet meram solidamque doctrinam, necessario suscepit »oscula« id est sensus ab ore doctorum usw., necessario A, necessaria BCD und Delarue*. — Hier kann allerdings richtige Korrektur vorliegen.

S. 111, 2: *videntes tamen sponsam delectari et refici ex »uberibus« sponsi, ex fontibus scilicet sapientiae et scientiae, quae de »uberibus« eius profluant, pocula caelestis doctrinae sumentem, tamquam imitatrices perfectionis eius . . . dicunt usw.* Durch das in *BCD* hinter *profluant* überlieferte, von Delarue aufgenommene *et* werden die eng zusammengehörenden Worte: *ex fontibus . . . sapientiae et scientiae . . . pocula caelestis doctrinae sumentem* voneinander getrennt: richtig fehlt *et* in *A*.

S. 148, 4: *sed et hoc adhuc in cognoscenda semet ipsa anima requirat, si virtus animi eius accedere potest et decedere . . . an acquisita semel ultra non defluit*: so richtig *A* (*animae BCD, Del.*), da nur so *eius* (*sc. animae*) überhaupt verständlich wird und der Rufinische Sprachgebrauch lehrt, daß in diesem Kommentar nur *virtus animi*, niemals *virtus animae*¹ bezeugt ist (vgl. S. 72, 27; 73, 1; 110, 18; 198, 5).

S. 152, 11: *et forte quidem dicit aliquis »album« esse »equum« corpus, quod assumpsit Dominus . . . alius autem magis animam dicit, quam*

1) Die Bemerkungen Wackernagels (Vorles. über Syntax II 13f) über *anima* und *animus* sind für das Spätlatein sehr erweiterungsfähig.

assumpsit >primogenitus omnis creaturae<. Wer möchte das nur in *A* überlieferte, besonders für das Spätlatein charakteristische *magis* = *potius* entbehren, zumal es auch sonst bei Rufin belegt ist, z. B. Bd. II S. 350, 4: *rectissime hoc de ministris angelis magis dicitur?*

S. 165, 25: *si . . . legimus: >nardus mea dedit odorem eius<, invenitur adhuc aliquid divinius, ut [videatur] unguentum hoc >nardi< . . . non tam suum . . ., sed ipsius sponsi >odorem< ceperit et . . . ad sponsam reportaverit*; daß diese Lesart in *A* (*non tantum BCD, Del.*) die richtige ist, zeigt außer S. 153, 16. 18 auch in Exod. hom. 7, 1 (Bd. I S. 204, 21) und in Jos. hom. 13, 1 (Bd. II S. 371, 10): *qui Iesum non tam filium Nave, sed filium Dei sequitur*. Die Spracheigentümlichkeit, welche schließlich auf einer Kontamination von *non tam . . . quam* und *non . . . sed* beruht, ist so alt wie unsere Sprachdenkmäler (vgl. Plautus Mil. 851; Trin. 688): eine kontinuierende Linie führt auch hier vom ältesten zum spätesten Latein.

S. 173, 18: *anima >pennas sibi dari columbae< desiderat, ut volare possit in intellectu spiritalium mysteriorum et requiescere in atriis sapientiae* hat nur *A* den Ablativ richtig erhalten und haben *BCD (Del.)*, durch eine falsche Interpretation verführt, *in intellectum* geschrieben. Entscheidend sind die gleich folgenden Worte (Z. 22): *non solum >pennae columbae<, quibus in spiritalibus intellectibus volet, promittuntur ei*.

S. 237, 24: *>innocens sum ego hac vice ab Allophylis, quia faciam ego vobiscum mala<*. Das zweite *ego* steht nur in *A* (ποῖῶ ἐγὼ Ὁ'), fehlt als überflüssig in der sonstigen Überlieferung (und bei Delarue) wie in der Vulgata.

S. 239, 5: *>partes erunt vulpium<, velut si diccret: pessimorum et nequissimorum daemonum >partes erunt<*. So schreibt richtig *A*, während *B (= b) CD* hinter *diccret* ein *et*, also ein *et . . . et*, haben, das nicht richtig sein kann, weil die beiden Adjektiva Synonymen sind. Ferner vergleiche man S. 168, 12; 171, 24; 174, 2; 176, 4; 211, 1; 212, 4. — Auf weitere Beispiele verzichte ich hier.

Ich habe aber die Einzellesarten von *A* nur in den Text aufgenommen, wenn innere Gründe für die Richtigkeit bürgten. Daß viele nur Schreibfehler oder bewußte Änderungen sind, zeigt ein Blick in den Apparatus criticus.

II. Die Bücherzahl (und Textgeschichte).

Die übliche Einteilung des Kommentars in 4 Bücher (das griechische Original umfaßte nach Hieron. Ep. 33 Bd. I S. 256, 16 Hilb. 10 B.) ist unzulässig. Nach Cassiodor Inst. Div. 70, 1117 A Migne: *in cantico canticorum duabus homiliis expositionem Origenis idem sanctus*

Hieronymus . . . sua nobis . . . translatione prospexit. Quod idem Rufinus . . . adiectis quibusdam locis usque ad illud praeceptum, quod ait: »capite vobis vulpes pusillas exterminantes vineas« (Hohel. 2, 15) tribus libris latinis explanavit waren 3 Bücher vorhanden und die in den Ausgaben durchgeführte Trennung von Buch III und IV wird durch die Überlieferung nicht bestätigt; in den HSS-Klassen läuft der Text ohne Unterbrechung weiter. Nur in einzelnen HSS ist ausnahmsweise die Vierteilung durchgeführt worden, z. B. im cod. Pragens. s. XV der C-Klasse; auch schon in der verlorenen HS von Riquier, vgl. Becker, Catal. bibl. ant. 11, 79 (aus dem J. 831).

Daß auch die zwei Archetypi der Homilien und des Kommentars zum Hohelied mit den Exemplaren in Cassiodors Bibliothek zu Vivarium identisch sind, läßt sich nicht beweisen. Aber mit der Möglichkeit ist immerhin zu rechnen, angesichts der nicht unwesentlichen Momente, welche Bd. II S. XXXff für das einstige Vorhandensein der 3 Archetypi der Octateuchhomilien in Vivarium geltend gemacht wurden. Noch im 11. Jhd. war eine für uns verschollene HS des Kommentars oder der Homilien in Süditalien (Monte Cassino) vorhanden; das zeigt die Angabe in Chron. Cassin. III c. 74 (p. 753 Wattenb.), nach der Abt Desiderius (1058—1087) *codices nonnullos . . . super cantica canticorum Origenis (Gregorïi et Berengarii)* abschreiben ließ.

Aber wie wenig unser Kommentar im Mittelalter gelesen wurde, zeigt in hübscher Weise das negative Zeugnis von Notker Balbulus, der in den *Formulae Salomonis* (vgl. E. Dümmler, *Formelbuch des Bischofs Salomo III. v. Koustanz*, 1857, 6, 18ff) den Salomo zu einer Übersetzung des griechischen Origeneskommentares (durch einen dritten) anregt, weil Hieronymus nur die 2 Homilien übersetzt habe und durch den Tod (so!) nicht mehr zu der Übertragung des Kommentars gekommen sei; einstweilen solle er den kurzen Kommentar des Justus, Bischof von Lyon, lesen. Also keine Erwähnung der 3 Bücher umfassenden Übersetzung Rufins. Dagegen hat er die (von Rufin übersetzten) Homilien zu Exodus und Leviticus (S. 65, 2) gelesen, welche in S. Gallen auch heute noch vorhanden sind (Bd. I S. XV).

III. Die griechischen Fragmente¹.

Während eine indirekte lateinische Überlieferung fehlt (auch Angelomus in seinem Kommentar zum Hohelied folgt diesmal nicht Origenes), sind folgende griechische Fragmente vorhanden:

1) Vgl. M. Faulhaber, *Hohelied-, Proverbien- und Predigercatenen* (= Theol. Studien der Leo-Gesellschaft 4) 1902, 20ff.

1. Viele Fragmente stehen in Procop's Catenenkommentar zum Hohelied (bei Migne PG 17, 253ff M. nach Delarue III 94). Benutzen konnte ich nur den cod. Monac. gr. 131 und Bruxell. 30 B., nicht die nach Karo-Lietzmann, Gött. Gel. Nachr. Phil.-hist. Kl. 1902 S. 315 gleichfalls wertvollen codd. Paris. gr. 153, 154 und den Vatican. gr. 1442. Einen abschließenden Text Prokop's kann ich unter den jetzigen Verhältnissen nicht bieten: nur die direkte Überlieferung habe ich vor dem Kriege herstellen können.

Ein Fragment zu S. 113, 26 wurde durch ein Versehen nicht mit abgedruckt; es steht unter den Nachträgen. Ebenda stehen (zu S. 202, 1ff; 219, 16ff) zwei Fragmente, welche bei Migne a. a. O. fehlen, aber wahrscheinlich Origenes gehören.

2. Ein kleines Fragment ist in der Philocalie c. 27, 13 p. 255 Rob. erhalten. Dagegen stammt Philocalie c. 7 p. 50 R. aus einem kleinen, in der Jugend verfaßten Kommentar (*ὅν ἐν τῇ νεότητι ἔγραψεν*), vgl. S. 128f.

3. Ein von Cramer, Catenae VIII 115f. herausgegebenes, auch von Harnack, Gesch. d. alchristl. Lit. I 359 angeführtes Fragment aus dem Prolog (S. 64, 16ff), vgl. Nachträge.

4. Vielleicht gehört auch das von Ghislerius, Comm. in Jerem. (1623) II 770 herausgegebene Catenenfragment eines Anonymus (*ἐξ ἀνεπιγρόφου*) zu Jerem. 39, 16, das Übereinstimmung mit S. 123, 7ff zeigt, dem Kommentar zum Hohelied an; es kann aber auch aus den Jeremiahomilien herrühren¹; s. Nachträge.

Von den späteren griechischen Exegeten des Hoheliedes zeigt m. W. nur Theodoret² gelegentlich eine nähere Berührung mit Origenes; einige Stellen habe ich im ersten Apparat verzeichnet; aber die Übereinstimmung ist nicht so groß, daß man ihn als indirekte Überlieferung in Anspruch nehmen könnte.

D. Die Jesaia-, Jeremia- und Ezechielhomilien.

I. Die Handschriften.

a) Eine Sonderüberlieferung gibt es nur für die Jeremiahomilien und zwar nur in einer Handschrift (vgl. b). Die übrigen Codices umfassen sowohl die Jesaia- wie die Jeremia- und Ezechielhomilien und gehören zwei Klassen an. Die HSS der einen Klasse (A) haben nur die zwei ersten Ezechielhomilien erhalten und sind schon daran leicht zu erkennen.

1) Vgl. E. Klostermann TU 16, 3, 43.

2) Vgl. Riedel, Auslegung des Hoheliedes (1898).

A. Zu der *A*-Klasse gehören:

1. *l*: cod. Laudun. 299 (s. oben A I), dessen Abschriften wahrscheinlich cod. Salzburg. monast. s. Petri a. VIII 16 und cod. Kassell. Theol. fol. 49 sind. Weder der Laudunensis noch der Taurin. F II 17 (s. oben A I) s. IX kann die Vorlage der übrigen HSS gewesen sein.

2. *w*: cod. Vatican. 212, s. XII (s. oben B I), mit dem verwandt sind Vatican. 211, s. XII, Remens. 68, s. XII, Cabillon. 11, s. XII, Carol. 245, s. XII, Tolos. 161, s. XIII und die unter sich enger zusammengehörenden Paris. 1626, s. XII, Rotomag. 420, s. XII, Abrincat. 52, s. XII, Sublaqu. 36, s. XIII, zu denen Parisin. 14285, 16835 und Cantabr. 1810 (s. XII) in naher Beziehung stehen. — *w* hat viele Interpolationen.

3. *n*: cod. Paris. Nouv. Acqu. 2065, s. XII, in 4°, ff. 219. In dieser HS (wie in den eng verwandten Paris. 11617) wurden die 12 fehlenden Ezechielhomilien nach der *B*-Klasse hinzugefügt. Ich habe für diese Homilien die HS benutzt. — Verwandt ist cod. Atrebat. 171, s. XI.

4. *g*: cod. Abricat. 53, s. XII, ff. 127⁴. Auch hier wurden die 12 in *A* nicht vorhandenen Ezechielhomilien nach der *B*-Klasse ergänzt und von mir für diese Homilien herangezogen.

5. cod. Faes. 53, s. XV, Urbin. 30, s. XV, Riccard. 235, s. XV.

6. cod. Turon. 252, s. IX, Carnot. 170, s. XII, Paris. 1627, s. XII.

7. cod. Admont. 112, s. XII.

8. Zu der *A*-Klasse gehören auch cod. Par. 1630, 1636, 1724, 11615, 15631, 17344; Bibl. de l'Arsenal 170. Gleichfalls die englischen HSS Cod. London. Brit. Mus. Add. 15307; Cantabr. Pembroke C 5, 3(?) und C 5, 4; Coll. Trin. B 4, 6. — Gleichfalls die Oxforder-HSS Bodl. Auct. E infr. 4; Colleg. Mertonens. 4, s. XII, 29, s. XIII und 9, s. XIII; Colleg. Malliolens. 4, s. XII. Über diese letzten vier HSS hat mich Herr Brightman, Lektor an der Oxforder Universität, durch ausführliche Kollationen in anopfernder Weise aufgeklärt. Sie haben gleichfalls die 12 fehlenden Ezechielhomilien nach der *B*-Klasse ergänzt und sind untereinander eng verwandt. Die Kollationen zeigen mir, daß die fünf Vertreter der *B*-Klasse, auf die ich meinen Text der Ezechielhomilien 3–14 aufgebaut habe, vollkommen genügen².

Einen Mischcharakter zeigen der cod. Barberin. 587, s. XII und Colon. 28, s. XII, besonders jene HS hat viele Lesarten auch der *c*-

1) Vgl. Cat. gen. [in 4°] IV S. 453.

2) Wieviel Ezechielhomilien cod. Cantabr. Colleg. S. Petr. 229, s. XV enthält, weiß ich nicht. Auch cod. Cantabr. Pembroke D 124 (und Durham. Bishop Cosins Library 5, 1, 1, s. XIII, hört in der 6. Homilie auf), welche 14 Ezechielhomilien enthält, wird sicher nach der *B*-Klasse gehen und nichts Neues bringen.

Gruppe der B-Klasse erhalten, bricht aber schon in Ezechielh. 2, 4 mit den Worten: *spiritu sancto plena est non potest ab.*

B. Die Handschriften, welche die 14 Ezechielh. vollständig erhalten haben, gehören durch viele gemeinsame Fehler gleichfalls einer Klasse an, vgl. TU 42, 1 S. 214. Nur in einer Klasse sind die 12 in A fehlenden Ezechielh. auf uns gekommen.

1. *c*: cod. Atrebat. 303, membr., s. XIII, in 4°, ff. 96¹; durch Blätterverlust entstanden Lücken, welche im Apparatus criticus verzeichnet sind; enthält f. 1 die Jesaia-, f. 20 die Jeremia-, f. 58 die Ezechielh. — f. 1^r oben: *Biblioth. monasterii sancti Vedasti Atrebatensis* 1628 A 132; f. 1 unten (von einer Hand des 15. Jhdts., vgl. f. 96): *magister enguerronus de sc̄o fusciano (bei Amiens) prepositus ecclesiae ambianensis dedit hunc librum huic monasterio sancti Anthonii celestinarum de ambianis orate pro eo.* — Über einige Interpolationen nach cod. Atrebat. 171, s. XII s. TU 42, 1 S. 213. — Nahe verwandt ist der cod. Parisinus 17342, s. XII.

2. *e*: die *e*-Gruppe bilden die oben (A I) erwähnten codd. Vindobon. 3925 und Pragens. V B 16. Beide HSS stammen aus dem 15. Jahrhundert, zeigen aber nicht nur viele gemeinsame Fehler, sondern haben auch manche richtige Lesart, dort, wo sie übereinstimmen, allein erhalten (vgl. den Apparatus criticus): eine Mahnung für den Herausgeber auch die spätesten HSS auf ihren Wert hin genau zu prüfen.

3. *m*; Parisin. Mazar. 556, membr., s. XII^{ex}, 347×240, ff. 136²; enthält f. 1 die Jesaia-, f. 17^v die Jeremia-, f. 58^v die Ezechielh., f. 101 die Homilien über Ps. 36, 37, 38. — f. 1 (vgl. f. 137) die Notiz: *pro libraria regalis collegii Campaniae alias Navarrae Parisiis fundati.* Ich habe die HS welche, wo *c* und *e* beide vorhanden sind, kaum einmal eine richtige Lesart allein erhalten hat, für den kritischen Apparat nur herangezogen, um die Lücken in *c* auszufüllen. In den 12 letzten Ezechielh. ist Delarue meistens dieser HS gefolgt.

4. 5. Für die 12 letzten Ezechielh. kommen noch *g* und *n* hinzu, s. oben D I a 3. 4.

Während *e* oft allein die richtige Überlieferung bietet, ist das bei *c* viel seltener der Fall (vgl. z. B. S. 257, 18; 285, 2; 286, 11; 322, 7, 11; 328, 27, 30 usw.). Meistens handelt es sich um Korruptelen, welche auch durch leichte Konjekturen verbessert sein können; alte Überlieferung oder Emendation mit Hilfe einer anderen HS braucht in den wenigsten Fällen vorzuliegen. — Vielleicht kann eine genaue Kollation des cod.

1) Vgl. Cat. gén. [in 4°] IV S. 125.

2) Vgl. Molinier Catal. gén. Paris Bibl. Mazar. I 222.

Parisin. 17342, welche mir leider fehlt, in den Lücken von *c* noch einige wenige wertvolle Lesarten bringen.

Emendationen (vielleicht z. T. nach älterer Überlieferung) sind auch in HSS der *A*-Klasse gelegentlich angebracht, so im cod. Abrincatens. 52, vgl. z. B. S. 260, 2; 282, 31; 312, 10; auch in den oben erwähnten Mischcodices, dem Barberin. 578 und Colon. 28, vgl. S. 275, 15; 283, 15.

b) Für die 14 Jeremiahomilien kommt eine Sonderüberlieferung (*R*) hinzu, welche, wie sich aus Cassiodor Inst. div. lit. 3 (LXX, 1114 M.): *Jeremiam vero . . . quadraginta quinque homiliis . . . Origenes exposuit. Ex quibus quattuordecim translatas inveni vobisque dereliqui* zu ergeben scheint — er nennt nur die 14 Jeremiahomilien —, schon im 6. Jahrh. in Vivarium vorhanden war. Benutzt hat diese Sonderüberlieferung Hrabanus Maurus aus Fulda, der zu Anfang des 9. Jahrh. sehr große Teile dieser Homilien für seinen Jeremiaskommentar buchstäblich ausgeschrieben hat, und dessen Text schon von den früheren Origenesherausgebern durch einen Vergleich mit dem erhaltenen griechischen Text als besonders wertvoll erkannt wurde. — Es ist mir nun aber gelungen, wenigstens in einer Origenes-HS gleichfalls diese gute Sonderüberlieferung zu finden, n. im cod. British Museum Arundel. n. 45, s. XI, der nur die 14 Jeremiahomilien und dann noch die 2 Homilien zum Hohelied¹ enthält, während im Gegensatz zu den sonstigen HSS die übrigen Prophetenhomilien fehlen. In dieser HS sind in der Tat die vielen guten Lesarten, welche bisher nur durch Hrabanus Maurus wenigstens teilweise bekannt waren, gleichfalls erhalten. Ich verweise nur auf hom. 1, 6 (26, 588 A Migne): *qui ista referant quasi maiora Ieremia* (so *R* = *μείζονα Ἰερεμίου*; *maior ieremias* [+ sit *B*] *AB*). — 1, 7 (589 C): *in hoc sermo interpretantis coangustatur* so *R* = *ὁ λόγος στεροχορεῖται*; *sermone interpretantes coangustantur B*; *sermone interpretantis coangustantur w*. — hom. 2, 1 (S. 303, 25 dieser Ausgabe): *et quoniam exemplum adsumptum est* (so *R*, *ad sanctum spiritum AB*) *de sensibili malleo*; hom. 2, 8: *terrae, quae quondam tacta est in Iob*, so *R* = *τῇ ἀψαμένῃ ποτὲ τοῦ Ἰωβ* (in *iobath A*, a *Babylone B*); vgl. noch z. B. S. 290, 5: *approximavit usque ad caelum iudicium eius, elevavit usque ad sidera*, wo nur *R* das durch Jerem. 28, 9 und S. 302, 15 gesicherte *eius* überliefert hat, während *AB* *et* schreiben. — Ferner verweise ich auf S. 292, 13; 293, 4 (*loquatur*); 296, 15; 297, 9. 18. 19; 299, 8. 19; 304, 5. 7; 307, 10; 309, 24; 311, 4; 315, 6; 316, 17 u. a.

Daß Hrabanus und der cod. Arundel. 45 auf die gleiche Vorlage

1) Da hier alte Überlieferung des 6. Jahrhunderts vorhanden war, habe ich auf kostspielige Photographien dieser Seiten verzichtet, s. aber S. XVIII.

zurückgehen (welche mit Cassiodors HS identisch sein könnte), beweisen einige gemeinsame Fehler¹; vgl. S. 290, 8: *anima . . . in . . . conuncupative* (so statt *-vo R*) *terrae loco est*; 290, 13: *>fugite de medio Babylonis et resalvat unusquisque animam suam* (Hier. 28, 6), wo das auch durch S. 293, 15 geschützte *resalvate* zu *resalvat* [so Hrabanus, *resalvet* cod. Arundel. 45] verdorben war; S. 291, 8: *si autem invenerimus Hierusalem, locum visionis* (anstatt: *venerimus in Hierusalem in locum*); S. 291, 22: *alius quippe ab* (statt *in*) *Hierusalem est, alius in Dan, alius in Nephtalim* usw.; S. 292, 26: *in medietate* (statt *medietatem*) *>Babylonis<* *deserentes*; S. 295, 2: *et . . . custodierint* < *R*; S. 295, 6: *per visitata* (statt *visitati*) *tormenta*; S. 295, 20: *si . . . scrutaris* (statt *-eris*) *R*; S. 295, 22: *quiddam obscure* (statt *-ri*); S. 296, 1: *ipse manibus* (statt *magnus*) *medicus*; 296, 8: *quia insidiata est* (statt *si*); S. 296, 18: *latitet* [et]; S. 298, 18: *instabiles gressu(s) sint*; S. 300, 11: *et de rationali resina di[s]camus e(s)t* (nur *discamus et* paßt im Zusammenhang) *malagma imponere . . . et alligaturam, sed* (statt *alligaturas et*) *imponentes >colligemus vulnera<*; S. 301, 17: *adhibuimus adiutoria* (statt *-ium*); S. 310, 2: *ut ostenderet divitias gloriae suae* < *R* (gr. *ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ*).

Bei Hrabanus² ist erhalten S. 290, 7 *quomodo* bis 292, 4 *figurabit*; S. 292, 9 *fugite* bis 293, 25 *corrui*; S. 293, 27 *cum* bis 294, 9 *eis*; S. 294, 17 *miro* bis 296, 9 *Christo*; S. 296, 10 *Calix* bis 298, 20 *incerti*; S. 299, 4 *biberunt* bis 300, 3 *Dei*; S. 300, 5 *deinde* bis 303, 2 *Iesu*; S. 303, 11 *quaerendum* bis 303, 13 *contritus*; S. 303, 20 *quis* bis 304, 16 *splendescere*; S. 307, 13 *post haec* bis 307, 32 *venerimus*; S. 309, 4 *ex* bis 309, 17 *restitit*; S. 309, 18 *aperuit* bis 311, 12 *commoratur*; S. 313, 14 *opus* bis 315, 2 *caeli*; S. 315, 4 *aperite* bis 317, 6 *Iesu*.

In denjenigen Abschnitten, welche Hrabanus nicht ausgeschrieben hat, ist es nicht zu entscheiden, inwiefern die im cod. Arundel. 45 vorhandenen Fehler auch schon in der Vorlage standen: S. 290, 4 (303, 5): *in eo R* (cod. Arundel.); S. 292, 6: *in interiori* < *R*; S. 294, 16: *in* < *R*; S. 303, 2: *gloria*] *claritas*; S. 303, 16f: *quaedam componatur . . .* [et]; S. 305, 3: *tante tentationis*; S. 305, 17: *assumeret*; S. 305, 20: *inproduciibilis*; S. 306, 9: *crucifige*² < *R*; S. 306, 18: *simpliciter*; S. 307, 3: *et*² *si*; (S. 308, 6: *contrivit*; S. 308, 9: *faciet*; *et + nos*)³; S. 308, 22: *filiae*;

1) Da die offensichtlichen Fehler nicht mehr in den Apparatus criticus Aufnahme finden konnten (die Photographien gingen mir im letzten Momente zu), seien sie hier erwähnt.

2) Erhalten in cod. Mus. Britann. Addition. 22820 s. X; Cheltenham. Philipps 3726 s. XII und Abrincat. (Avranches) 113 s. XII; vgl. Monum. Germ. Epist. V 442.

3) Die eingeklammerten Formen sind keine bestimmte Fehler.

S. 308, 26: *Babylon*; S. 311, 20 ff stets: *in contumelia* und (*in honore*); S. 311, 24: *in illa] alia*; S. 312, 1: *reliqui*; S. 312, 6: *inhonoratum . . . [Iechonias quasi*; S. 312, 17: *hoc* < *R*; S. 312, 19: *ne; et . . . 20 estis* < *R*; S. 312, 20: *auferetur . . . vestri*; S. 312, 22: *suae* < *R*; S. 312, 26: *est*¹ < *R*; (S. 313, 8: *nihil + fecit*; S. 313, 9: *caedetur*); S. 317, 6: *gloria] claritas*.

Von Wichtigkeit ist, daß andererseits *R* (Hrabanus + cod. Arundel.) mehrere Fehler aufweist, welche auch in *AB* stehen; vgl. z. B. S. 301, 11: *steterunt medici sub magno medico Deo angeli* (so *B* = *ιατροὶ δὲ ἄγγελοι ὑπὸ τὸν μέγαν ὄντες ἱατρὸν τὸν Θεόν*), statt *Deo angeli* haben *AR*: *angeli Dei*; — S. 299, 22: *petite, ut veniat Iesus in corda vestra . . . ut reaedificet . . . in ipso principali cordis vestri Hierusalem civitatem*; so ist zu lesen, aber *R* bietet wie *AB* das falsche *nostris*; — vgl. noch S. 291, 8: *Hierusalem, in locum visionis [et] pacis; et* fehlt richtig nur in *v* — vgl. Philo de somn. II 250 (III 298, 21 W.): *ἱεροσολῆμ . . . ὁρασίς ἐστιν εἰρήνης*; Origenes Bd. II (VII) 431, 4: *visio pacis interpretatur* —, stellt fälschlich auch in *R* wie in *Acp*; für weitere Belege vergleiche man den Apparatus criticus.

Es gehen also auch *ABR* auf einen Archetypus (des 5. Jhdts.?) zurück; dieser Archetypus enthielt wohl die sämtlichen Prophetenhomilien, da eine ursprünglich isolierte Überlieferung der Jeremiahomilien unwahrscheinlich ist: Hieronymus de viris illustribus 135 nennt diese Übersetzung zugleich mit der der Ezechielhomilien, und die Praefatio der Ezechielhomilien bezieht sich zugleich auf die kurz vorher übersetzten Jeremiapredigten. — Aus diesem Archetypus wurden dann bald die Homilien über Jeremia allein abgeschrieben. Die ältesten Spuren dieser Sonderüberlieferung finden sich bei Cassiodor (s. o.), dann im Katalog von Lorsch (s. X, Becker S. 101) n° 294: *Origenis commentarii sive homiliae in Hieremiam XIII*.

Von einer Sonderüberlieferung der Jesaiahomilien finde ich keine Spur. — Der cod. Flor. Dominic. B. Mariae pl. I dextr. 33 (vgl. Montfaucon Bibb. Bibl. 420 C) enthielt anscheinend nur 14 Ezechielhomilien. Es ist mir nicht gelungen, die HS aufzudecken; auch Herrn Rostagno nicht, den ich vor Jahren um Auskunft bat.

Der zukünftige Herausgeber des vollständigen lateinischen Textes der Jeremiahomilien — sie werden unter den Hieronymusschriften im Wiener Corpus erscheinen müssen — wird also vor allem auch den cod. Arundel. 45 heranziehen müssen.

Die Überlieferung der Prophetenhomilien ist, wo uns die Hilfe von *R* fehlt, eine viel schlechtere als die der übrigen Predigten. Ofters

als in den sonstigen Homilien und Kommentaren muß hier zur Konjektur gegriffen werden.

In Jes. hom. 3, 1 (S. 254, 7): *quis est ›flos‹ et quae est ›radix‹? Ambo enim unum † id ipsum subiacens, . . . differentia autem est negotiorum. Nam si peccator es, non est tibi ›flos‹ . . . veniet enim et ad te ›virga‹.* — Das korrupte *id ipsum subiacens* habe ich nach hom. in Jerem. 3 (2), 4, S. 313, 18: *cum unum sint in subiacenti* (vgl. auch S. 54, 15) in *in ipso subiacenti* geändert. Auch wird statt *radix*, wie der zweite ausgeschriebene Satz und der ganze Zusammenhang wahrscheinlich macht, *virga* zu lesen sein.

in Jes. hom. 6, 4 (S. 275, 1): *an non ›caeci‹ nunc ›vident‹ . . . si is, qui heri ›obcaecatus‹ † et accedens ad idolum quasi ad Deum, hodie invocet Deum . . .?* Delarue schrieb *est*, aber nach *heri* ist das Imperfektum *erat* notwendig.

in Jes. hom. 6, 5 (S. 276, 8): *dicitur enim de ›sancto Spiritu‹ . . . quia sit ›unigenitus, multifarius, tenuis, mobilis‹ et quia iustus hunc (so A, hinc B) accipiat [hunc] ›subtilem spiritum‹.* Entweder ist, wie ich es im Text getan habe, das zweite *hunc* zu streichen und *hunc* (oder *hinc* mit B) *accipiat ›subtilem spiritum‹* zu lesen, oder das erste *hunc* ist durch Dittographie entstanden.

in Jes. hom. 6, 7 (S. 278, 8): *et scit has differentias, quae principalis cordis nostri sunt, Scriptura divina.* Überliefert ist *principales* (so auch Delarue); die leichte Änderung in *principalis* bedarf wohl keiner näheren Begründung.

in Jes. hom. 7, 3 (S. 285, 3): *qui enim adsumpsit ›legem‹ et novit quia ›lex in adiutorium‹ est et praecipue ›spiritualis‹, quae interdicit a ›ventriloquis‹ et auguriis, † et, cum intellexerit ›legem‹, debet admirans eam dicere usw.* Für *et*, das sich nicht halten läßt, hat Delarue *hic*, ich *is* eingesetzt; vielleicht ist es zu tilgen.

Sowohl in A wie in B steht die gefälschte sogen. 9. Homilie (s. u.) und in beiden Klassen ist der Schluß der sechsten lateinischen Jeremiahomilie angehängt worden.

in Ezech. hom. 3, 4 (S. 352, 18): *quis autem potest † stare super sermonem qui legitur, audiens Deum comminantem usw.* Delarue, der auch hier *m* folgt, hat mit dieser HS das korrupte Verbum einfach gestrichen. Ich habe beispielsweise *hacsitare* (*esitare*) eingesetzt.

hom. 4, 1 (S. 358, 19): *in comminatione prima, in qua poenam ›famisa poenis ceteris † aperuit* (so *em*, *aperuit e*, *apparuit n*), ›filiarum‹ et ›filiarum‹ nomina tacuit; statt der korrupten Verbalform habe ich *separavit* geschrieben.

hom. 4, 1 (S. 361, 14): *ut inter homines est . . . faciens verba, quae iussus est facere, et alius est, qui audit et non implet . . ., sicut et >angelus† praevicator — >angelos enim >non custodientes principatum suum . . ., quomodo ergo et >angeli praevicantur et alii sunt, qui Dei praecpta custodiunt et iudicium praestolantur . . ., quare, inquam, non >terrae et aeris iudicium sit futurum? — Da sicut et angelus † praevicator durch quomodo ergo et >angeli praevicantur wieder aufgenommen wird, muß sicherlich praevicator gelesen werden. — Weitere Belege findet man leicht im Apparatus criticus. Es gehen also AB auch in den Jesaia- und Ezechielhomilien auf einen gemeinsamen Archetypus zurück.*

II. Indirekte lateinische Überlieferung.

1. Über Hrabanus Maurus s. D I b.

2. Für verschwindend kleine Stücke der ersten zwei Kapitel der ersten Jesaiahomilie haben wir eine indirekte Überlieferung in der von Morin, Anecdota Maredsol. III 3, S. 97ff herausgegebenen Abhandlung des Hieronymus in Esaiam VI, 1—7. In diesem gegen Origenes gerichteten Traktat zitiert Hieronymus etwas frei die eigene (s. u.) Übersetzung der Jesaiahomilien, vgl. S. 244, 27f der Ausgabe; ferner ist Morin p. 103, 18 = S. 242, 6; p. 104, 11 M. = S. 242, 10f.; p. 107, 24 M. = S. 244, 15.

III. Origenes und Hieronymus' Prophetenkommentare.

Wie von vornherein zu erwarten, sind zahlreiche inhaltliche Übereinstimmungen zwischen unseren Ezechielhomilien und dem Ezechielkommentar des Hieronymus vorhanden; besonders klar treten sie in der sechsten Homilie (S. 377, 31ff) zutage.

Den Interpretationen zu Ezech. 16, 2 (*fili hominis, testificare Hierusalem iniquitates eius* usw.) gehen verwandte Einleitungen bei beiden voraus:

Origen. S. 377, 31ff:

consideranti mihi constantiam prophetarum, miraculum subit, quomodo vere credentes Deo . . . contempserint mortem, pericula, contumelias . . . admirabar quondam Esaiam . . . quomodo diceret >audite sermonem Dei . . . quo mihi multitudi-

Hieron. in Ezech. 25, 130 D M.:

. . . audacia prophetarum, unum hominem totam urbem ignobilitatis arguere. Mirabilis Daniel . . . Magnus est Esaias, qui clamavit . . . >audite verbum Domini . . . sed non minor Ezechiel, qui ad totam urbem loquitur confidenter.

nem sacrificiorum uestrorum? dicit Dominus. . . . Quid est ergo, quod Exechiel admiror? quia . . . non posuit ante oculos suos periculum' usw.

Aber während in der Origeneshomilie der Mut der Propheten noch besonders hervorgehoben wird durch den Zusatz, daß es ihnen auch freistand, dem Auftrag Gottes, welcher keineswegs ein Befehl war, nicht Folge zu leisten, und auch Balaam angeführt wird, finden wir von diesen Ausführungen in Hieronymus' Kommentar keine Spur; umgekehrt fehlt Daniel in der hieronymischen Übersetzung der Origeneshomilien, obwohl man geneigt wäre anzunehmen, daß auch er von Origenes erwähnt wurde: also trotz großer Übereinstimmung zugleich wesentliche Unterschiede, ein Umstand, der auf freie Bearbeitung des Origenes, aber auch auf Benutzung des Kommentars, nicht der Homilien des Origenes seitens Hieronymus hinweisen kann.

Auffällig ist die Übereinstimmung zwischen:

Origen. S. 379, 18:

quae civitatum sic fuit elevata . . . ut >civitas Dei? Et tamen haec ipsa . . . quia peccavit, arguitur . . . ut degener; pater enim eius >Amorrhaeus.

Hieron. 131 C:

cuius tanta nobilitas ut urbis Hierusalem, quae de Abraham Isaac et Jacob stirpe descendens Deum habuit patrem? et tamen quia peccavit . . . meruit audire: >radix tua . . .

Der Gegensatz zwischen dem einstigen Ansehen Hierusalems und seinem jetzigen Verfall ist bei beiden in genau der gleichen rhetorischen Form wiedergegeben. Aber während in der Homilie die frühere hohe Position Hierusalems nur im allgemeinen angedeutet wird, erwähnt Hieronymus wegen des zu erklärenden Bibeltextes: » . . . pater tuus Amorrhaeus et mater tua Chetthae« ihre einstige Abstammung von Abraham, Isaac und Jacob. Wiederum zugleich Übereinstimmung und Abweichung. — Mit S. 380, 21 ff vgl. Hieron. 131 C. —

Origen. S. 382, 1 ff:

scriptum est in Iob de >dracone: >virtus eius in umbilico et fortitudo eius super umbilicum ventris. Scio . . . cum praesentem locum exponerem, me dixisse quia >draco sit fortitudo contraria. Iste est enim >draco, >serpens antiquus, qui vocatur diabolus et Satanus, decipiens

Hieron. 132 A:

et quomodo virorum seminarium significatur >in lumbis, ita genitalia feminarum honesto sermone iuxta consuetudinem scripturarum >umbilicus vocantur, testimonio Iob, qui sub figura >draconis loquitur de diabolo: >virtus eius in lumbis eius, et fortitudo illius in umbilico ventris. Iste

orbem terrarum universum. (Apok. 12, 9) Istius fortitudo ›in umbilico est . . . adversum masculos ›virtus eius‹ ›in lumbo‹ est, adversum feminas ›virtus eius in umbilico ventris est. Et vide quomodo honeste viri mulierisque genitalia oblectis nominibus Scriptura nuncupaverit.

enim ›draco‹ ›coluber antiquus, qui vocatur diabolus et Satanas‹; adversus viros ›virtutem‹ habet ›in lumbis‹, adversus feminas ›in umbilico‹.

Die Übereinstimmung ist besonders stark. Zur Erklärung der Ezechielstelle ist nicht nur dieselbe Jobinterpretation und im Zusammenhang damit das gleiche Apokalypsezitat vorgebracht, sondern letzteres ist bei beiden durch ein *iste (est) enim* eingeführt worden. Obwohl die Möglichkeit nicht zu leugnen ist, daß Hieronymus bei Abfassung seines Kommentars seine frühere Übersetzung der Origeneshomilien oder diese selbst gelegentlich einsah (s. unten), ist es angesichts des oben Ausgeführten ebenso möglich, daß Hieronymus auch hier den Kommentar des Origenes benutzte und dessen Kommentar und Homilien sich auf kürzere Strecken außerordentlich ähnelten.

Zu Ezech. 16, 4 ›non es lota in salutem‹ ist sowohl S. 383,16 wie von Hieron. 132 D Simon als Beispiel vorgeführt.

Origen. S. 383, 22:

›Neque sale salita‹ . . . Ego si credero Domino . . . ipse . . . dicet . . . ›vos estis sal terrae‹. . . et possum praeceptum custodire dicens: ›sermo vester sit semper in gratia, sale conditus‹ . . . qui ›sale conditur‹, ›gratia‹ plenus est. Nam et in communi proverbio salsus dicitur graciosus et e contrario insulsus, qui non habet gratiam.

Hieron. a. a. O. 133 C:

qui autem renascuntur in Christo, dicitur ad eos: ›vos estis sal terrae‹ et praecipitur eis ab Apostolo: ›sermo vester semper in gratia sale sit conditus‹. Unde et vulgo sapientes salsi et stulti vocantur insulsi.

Außer den gleichen Bibelzitatzen begegnet bei beiden derselbe lateinische Zusatz, der ähnlich nicht bei Origenes gestanden haben kann. Hier ist die Möglichkeit, daß Hieronymus seine Homilienübersetzung zur Hand genommen hat, nicht abzuweisen.

Origen. S. 384, 9:

quia autem ista ›Hierusalem‹ sint crimina, ›non circumcidi eam ›umbilico‹ et ›sale non saliri‹ et ›pannis non involvi‹ et ›aqua non lavari in

Hieron. a. a. O.

sed non talis Hierusalem, cuius ›nec umbilicus abscisus nec ligata sunt ubera nec sale salita neque involuta atque constricta pannis infan-

salutem, sermo indicat reliquos, qui tiae. Cur autem nihil horum me-
ita contexitur: »neque pepercit in te ruit, sequens scriptura testatur: »non
oculus tuus, ut facerem tibi unum pepercit . . .
ex omnibus istis.

S. 385, 10ff vgl. Hieron. 134 B.

S. 385, 27: »et vidi te conspersam in sanguine tuo . . . ream . . .
mortalium peccatorum ~ 134 C: »vidi te . . ., id est ream mortalium
criminum.

S. 386, 23 vgl. Hieron. 135 B.

Origen. S. 386, 24:

»et veni ad te . . . et ecce tempus
tuum et tempus devertentium . . .
Dum sumus »parvuli . . . dac-
monia . . . non habent locum, quo-
modo ad nos possint »devertere. Cum
autem fuerimus aetate maiore et iam
peccare possumus, quaerunt aditum
ad nos »devertendi.

Hieron. 136 A:

quod de Hierusalem diximus, re-
feramus ad animam nostram, quae,
quamliu in infantia constituta est,
peccato caret; cum autem aetatis eius
tempus advenerit, multi sunt amatores
daemonum . . . qui ad eum cupiunt
declinare.

Origen. S. 387, 8:

consuevit scriptura »pennas» nun-
cupare vestium summitates, ut in
Ruth, quae »venit abscondite et disco-
operuit ad pedes Booz et dormivit . . .

Hieron. 135 C.

sive amictum expandit pro alis;
hoc enim interpretatur πτερυγίον,
quo operta est et Ruth »ad pedes
dormiens Booz.

S. 387, 25f vgl. Hieron. 137 B.

S. 388, 2f vgl. Hieron. 138 A.

S. 388, 5f vgl. Hieron. 138 C.

S. 388, 7f vgl. Hieron. 138 D: »state . . . succincti . . . in veritate»,
quasi . . . dicret bysso.

S. 388, 9f: ». . . et imposui tibi armillas circa manus tuas». Cum
mili dederit occasiones bonorum actuum, »armillas circumdat manibus meis»
~ Hieron. 139 C: quando nobis bona opera dederit Deus, »circumdat ar-
millas manibus meis».

S. 388, 14f vgl. Hieron. 140 B.

Aber auch außerhalb der sechsten Homilie sind Übereinstimmungen
nicht selten; man vergleiche

Origen. S. 419, 9:

quanto enim proximi fuerimus
Deo et ad beatitudinem vicini, tanto,
cum peccaverimus, longius fiamus ab

Hieron. a. a. O. 163 C:

cui enim dubium, quin inter tres
peccatores . . . multo maioribus poe-
nis dignus sit, qui maioris fuerit

ca . . . »potentes potenter tormenta patiuntur«. Qui autem »minimus« est, meretur citius misericordiam . . . vide . . . deum . . . testantem quia iram ipse non habeat, sed peccator sibi ad iram concitet Deum. Unde et Apostolus ait: »an dicitias bonitatis . . . eius . . . contemnis . . . ?« . . . Unde et de peccatoribus dicitur: »emisisti iram tuam . . .«. Nemo, quod sibi socium est et cognatum, »mittere« potest, verum »emittitur«, quod aliud est ab eo, qui »emittit«.

dignitatis? »Potentes« enim, ut diximus, »potenter tormenta patientur«. Qui autem »minimus« fuerit, dignus est misericordia . . . erubescat, quia Deum ad iracundiam provocavit. Ex quo perspicuum est non esse naturalem iram Dei, sed nostris vitiis clementissimum Deum ad iracundiam provocari dicente Apostolo (folgt auch Röm. 2, 4. 5) . . . Unde et in alio loco scriptum est: »emisisti iram tuam . . .« quod enim coniunctum est . . . »mitti« non potest, sed illud quod extra est.

Ein näheres Eingehen erübrigt sich.

Origen. S. 339, 10:

quid sibi . . . volunt »quattuor facies«? Quae salvanda sunt . . . ab Apostolo tripliciter nominantur: »ut in nomine Iesu omne genu flectatur, caelestium et terrestrium et infernorum« . . . Quid est . . . quartum? . . . »laudate Dominum, caeli caelorum, et aquae, quae super caelos sunt, laudent nomen Domini«.

Hieron. a. a. O. 21 B.

hae rationales creaturae in quattuor versantur locis . . . »caelestium, terrestrium et infernorum« et supercaelestium, de quibus et Paulus Apostolus loquitur »ut in nomine Iesu omne genu flectatur . . .«. Videamus et quartum. »laudate dominum . . .«.

S. 327f vgl. Hieron. 17 B f; S. 331, 3 vgl. Hieron. 18 A; S. 332, 16 vgl. Hieron. 18 A; S. 334, 20f vgl. Hieron. 20 D; unwichtig ist die Übereinstimmung von S. 345, 8ff mit Hieron. 113 D; S. 316, 16 vgl. 114 D; S. 369, 20ff: die Auffassung des Hebraeus auch bei Hieron. 125 D; S. 376, 1ff vgl. Hieron. 128 C (die gleichen 3 Zitate); S. 393, 3ff vgl. Hieron. 145 D; S. 395, 10f vgl. Hieron. 116 D; S. 393, 3ff vgl. Hieron. 152 B; S. 402, 13ff vgl. Hieron. 153 B; S. 413, 5ff vgl. Hieron. 161 C; die Ausführungen über den Gebrauch von *leo* in bonam und in malam partem (S. 427, 27ff) stehen unter Anführung der gleichen Bibelstellen auch bei Hieron. 172 A; S. 419, 5ff vgl. Hieron. 163 C; S. 451, 5ff vgl. Hieron. in Ez. 447 C; S. 453, 12ff vgl. Hieron. 448 C. — Gegen die S. 359, 28 vertretene Ansicht Hieron. in Jes. 24, 25 C M.

Obwohl Hieronymus gelegentlich auf die Homilien (in seiner Übersetzung) zurückgegriffen haben mag, zeigen doch meine kurzen Bemerkungen zu den zuerst angeführten Parallelen, daß Hieronymus den

mit den Homilien inhaltlich verwandten Kommentar benutzt haben kann. Dafür spricht auch folgendes. Mit Origen. S. 403, 11 ff: *haeretici aedificant lupanar in omni via, ut puta magister de officina Valentini*¹. . . *>fili . . . mel . . . distillat de labiis mulieris meretricis* (Prov. 5, 2.3). . . *Vade ad haereticos loquentes; haec dicit Moyses, haec Isaias, et videbis, quomodo >de labiis eorum non fluant >mella, sed >distillent* stimmt Hieron. 153 B zu der gleichen Stelle: *>in omnibus viarum principis fabricatur lupanar suum, qui . . . testimoniis male abutitur scripturarum et dicit: haec ait Isaias, haec Osee, haec locutus est Moyses, haec Daniel* darin merkwürdig überein, daß sie die *haeretici* in der gleichen Weise redend einführen: Origenes liegt sicher bei beiden zugrunde. Aber in den Homilien steht die Einführung der *haeretici* im engsten Zusammenhang mit dem Zitat aus den Sprüchen. Hätte Hieronymus hier die Homilien benutzt, so hätte er wohl auch diesen Zusammenhang unverseht gelassen und kaum die Worte der *haeretici* losgelöst.

Aus dem oben Ausgeführten ergibt sich, daß wir nicht jedes griechische Catenenfragment, das dem lateinischen Text der Homilien ähnlich sieht, den Homilien zuteilen dürfen; es kann auch aus dem Kommentar stammen (vgl. z. B. die zu S. 388, 7 u. 9 angeführten griechischen Texte und dazu die S. XXXVIII aus Hieronymus angeführten Parallelen). Ich habe darum zur Rekonstruktion der Homilien nur diejenigen griechischen Fragmente groß abgedruckt, welche wegen weitgehender Übereinstimmung wohl aus den Homilien stammen werden, obwohl auch hier Sicherheit nicht zu erzielen war. Das Übrige steht in dem ersten Apparat.

Gering dagegen sind die Übereinstimmungen zwischen den Jesaiahomilien und Hieronymus' Kommentar zu Jesaia. Zu S. 242, 6 ff vgl. Hieron. 24, 94 A (Migne); zu S. 248, 24 ff vgl. Hieron. 108 A; zu S. 255, 12 ff vgl. Hieron. 74 A; gegen die Erklärung, die beiden Seraphim seien *Dominus Iesus et Spiritus sanctus* (S. 244, 27), wendet sich Hieron. 96 D. Unwesentliches lasse ich beiseite.

IV. Die Griechischen Fragmente.

1. Von den Jesaiahomilien ist bis jetzt kein griechisches Fragment bekannt geworden.

2. Die Catenenfragmente zu der zweiten und dritten Jeremiahomilie (S. 296, 16 ff) wurden nach Klostermanns Ausgabe (Origenes III S. 216, 26 ff und S. 214, 5 ff) abgedruckt.

1) Ist im folgenden *magister de taberna [culo] Marcionis* — so g — richtig?

3. Die zahlreichen Catenenfragmente der Ezechielhomilien¹ habe ich nach dem Ottobon. 352(o) und Vatican. 1153(v) und teilweise nach dem Laurent. V 9(l) herausgegeben. Leider konnte ich den Chis. R. VIII 54 und Paris. Coisl. 17 nicht heranziehen. — vgl. noch DIII am Ende.

V. Die sogenannte neunte Jesaiahomilie².

In der sechsten Homilie vergleicht Origenes das Benehmen Jesaias, der auf die Frage Gottes: *quem mittam, et quis ibit ad populum istum?* (Jes. 6, 8), ohne auserwählt zu sein, freimütig antwortet: *ecce ego sum, mitte me*, mit dem viel bescheideneren Auftreten von Moses, der trotz der direkt an ihn ergangenen Aufforderung Gottes, die Israeliten aus Ägypten zu führen, diese Aufgabe mit den Worten: *provide alium, quem mittas* (Exod. 4, 13) auf die Schultern eines Würdigeren legen möchte. Allerdings — so fährt Origenes (§ 2) fort — habe Jesaia erst nach Reinigung seiner Lippen (Jes. 6, 6. 7) und somit nach Erlaß seiner Sünden sich selbst freiwillig angeboten, während Moses sich deshalb der Führung der Israeliten nicht gewachsen fühlte, weil ihm seine Sünden nicht vergeben waren. So könne man beiden, Jesaia und Moses, gerecht werden. — Das gleiche Thema wird nach zwei Predigten ganz anderen Inhaltes noch einmal in der sogen. neunten Homilie behandelt, welche am Schluß der Jesaiahomilien überliefert schon in ihren Anfängen mit den Worten: *sed hoc, quod ait: »videbo«, si consideremus, poterimus intellegere* jäh abbricht. Aber während es Origenes in der sechsten Homilie darauf ankommt, den Gegensatz zwischen dem Benehmen Jesaias und dem des Moses hervorzuheben und beiden einander entgegengesetzten Standpunkten gerecht zu werden³, wird in der sogen. neunten Homilie glattweg behauptet, daß Moses und Jesaia sich gleich verhielten und Jesaia gerade durch das Beispiel von Moses und dessen Worte: *mitte me* veranlaßt wurde, in gleicher Weise (*ecce, ego sum, mitte me*) sich dem Gotte anzubieten.

Man braucht nur den Worten der sechsten Homilie (S. 268, 11): *Moyses enim electus ad eductionem populi . . . ait: »provide alium, quem mittas« et videtur contradicere Deo; Isaias vero non electus, sed »audiens:*

1) Vgl. Faulhaber die Propheten-Catenaen nach röm. Hss. (= Bibl. Stud. 4, 2. 3 [1899]) S. 136ff.

2) Vgl. meine Mitteilung in der Theologischen Literaturzeitung 1924 Sp. 263; einiges habe ich geändert.

3) Und so machen es auch sonst die Interpreten des Jesaias; der τόπος z. B. auch bei Hieronymus Epist. XVIII A 15 (I S. 92, 18ff Hilb.). Nur unser Fälscher weicht ab.

»quem mittam . . .?«, »ecce« inquit »ego sum, mitte me« . . . (S. 271, 4) *Moyses non accepit remissionem peccatorum, ut diceret . . .: »mitte me«* (wie Jesaia). *Propter quod ait: »procede alium . . .«* die entsprechenden Sätze der sogen. neunten Predigt gegenüberzustellen (S. 288, 14): *postquam purgatus est »labia« prophetae (sc. Jesaia) . . . dicit »ecce, ego sum, mitte me«. . . meminerat vocis Moysi. nam et ille eadem utens voce: »mitte me«, princeps populi . . . nuncupatus est* (S. 288, 14), um sich zu überzeugen, daß nicht beide Ausführungen dem Origenes gehören können. Nun enthält aber die sogen. neunte Homilie, da Moyses nur *procede alium, quem mittas*, nie *mitte me* gesagt hat, eine grobe Unwahrheit; sie hat also keineswegs den Origenes zum Verfasser, aber aus dem gleichen Grunde auch nicht Hieronymus. — Daß diese offensichtliche Fälschung noch nicht aufgedeckt wurde — anerkannt wurde die neunte Homilie von Huet (quaest. Origen. XXIV, 161 Lomm.), Klostermann TU 16, 3 S. 76ff, Harnack TU 42, 4 S. 18 —, liegt wohl daran, daß der Anonymus der Sitte des Origenes entsprechend auf die Interpretation eines jüdischen Vorgängers eingeht (S. 288, 18): *audivi autem ego quendam Hebraeum exponentem hunc locum (Js. 6, 8) atque dicentem quia libenter quidem prophetae . . . prophetiam suscepit ad populum, ignorans, quae ei essent dicenda, porro audiens tristitia . . . nuntianda, hoc est: »aure audictis et non intellegitis« (Jes. 6, 9) et cetera, in sequentibus pigrior fit; dicente ei voce Dei »clama« respondit(-et?) ei et dicit »quid clamabo?« (Jes. 40, 6). Arbitror autem haec prophetari de Salvatore, quia futurum erat, ut »audientes non audirent et videntes non viderent«. Aber das Hebraeerzitat steht nicht nur bei Origen. in Jerem. hom. 20, 2 (S. 179, 13ff Kl.) und Hieronym. Ep. 18, 15, sondern auch im Jesaiakommentar des Hieronymus 24, 99 D Migne. Leicht konnte der Unbekannte seine Weisheit aus diesem Kommentar schöpfen. — Seine Unfähigkeit zeigt sich an vielen Stellen; z. B. S. 289, 13: *terrena . . . sunt enim, quibus »cor incrassatur«. Propter hoc sermo Moysi subtilis erat¹, — ut in Exodo (4, 10) scriptum est de eo — quod ait: quicumque fuerint propter tenuitatem eiusmodi »mundo corde, isti Deum videbunt« (Matth. 5, 8), wo die Zusammenstellung von Exod. 4, 10 mit Matth. 5, 8 (quod ait 'das heißt') eine äußerst unglückliche ist. — Angehängt ist in AB der Schluß der 6 Jeremiahom. in Hieronymus' Übersetzung.**

VI. Der Übersetzer der Jesaiahomilien.

Während Hieronymus im Prolog zu den (Jeremia- und) Ezechielhomilien, wie auch in *de viris illustribus* 135, sich selbst als Verfasser

1) Auf diese Erklärung machte mich Klostermann aufmerksam.

dieser Übersetzungen nennt, fehlt für die Jesaiahomilien ein Selbstzeugnis. Aber an einer schon von Vallarsi in der 2. Ausgabe herausgezogenen Stelle der Rufinischen Apologie (II 27): *denique in homiliis Iesiae . . . transtulisti adiciens ex te quod sensus auctoris ad clementiorem traheret intellectum. Ais enim: 'Quae sunt ista duo Seraphim? Dominus meus Iesus Christus et Spiritus sanctus'. Et ex tuo addidisti 'nec putes Trinitatis dissidere naturam, si nominum servantur officia'* führt Rufin aus einer Hieronymischen Übersetzung der Jesaiahomilien eine von Hieronymus willkürlich erweiterte Stelle an, welche in genau derselben Form in unseren Homilien (S. 244, 27 ff) steht. Es sollte also an der Abfassung durch Hieronymus eigentlich kein Zweifel bestehen¹. Weil aber der Kirchenvater diese Übersetzung niemals erwähnt, auch nicht in seinem Kommentar zu Jesaia, glaubte Zöckler (Hieronymus 1865, S. 87), daß trotz der Rufinstelle die Jesaiahomilien dem Hieronymus abzusprechen seien und die von Rufin zitierte Stelle als ein nie vollendetes Fragment einer bloßen Nebenarbeit anzusehen sei, welche den Verfasser unserer Übersetzung angeregt habe. Gewiß ist es merkwürdig, daß Hieronymus die Jesaiahomilien nicht in *de viris illustribus* 135 (aus dem J. 392) erwähnt und die Jesaiahomilien demnach einer viel späteren Periode angehören müssen als alle anderen Homilienübersetzungen, obwohl gerade sie eine in mancher Beziehung ungeschickte Form zeigen. Es ist also erklärlich, daß Zweifel an der Echtheit immer wieder auftauchen². — Selbstverständlich kann Rufin nur wirkliche Übersetzungen des Hieronymus meinen, nicht eine Übungsarbeit, welche er kaum zusammen mit den vollendeten Lucas-, Jeremia- und Ezechielhomilien (*haec et mille alia his similia in interpretationibus tuis, sive in his ipsis homiliis sive in Ieremia, vel in Iesaja, maxime autem in Ezechiele subtraxisti*) erwähnt hätte. Rufin hat also in der Tat die Übersetzung der Jesaiahomilien, welche auch uns erhalten ist, als ein Werk des Hieronymus betrachtet. Hat er sich geirrt und gehört die Übersetzung einem Andern? Das ist von vornherein sehr unwahrscheinlich.

Aber um die letzten Zweifel zu zerstreuen, sei erstens auf die Zitate aus unseren Homilien bei Hieronymus selbst hingewiesen, dann aber vor allem auf den Hieronymischen Sprachcharakter unserer Pre-

1) Auf Grund einiger in unseren Homilien gebrauchten Vokabeln betrachtete Huet (*quaestiones Origenianae* = Lommatzsch XXIV, 160f) die Homilien als eine Übersetzung des Hieronymus. Aber seine Beispiele haben für uns keine Beweiskraft mehr.

2) Bardenhewer, *Gesch. d. altkirchl. Lit.* II 99² betrachtet wegen Rufin Apol. II 27 Hieronymus als Verfasser; aber auch er hat nicht alle Zweifel überwunden; für Hieronymus: F. Cavallera, *St. Jérôme* (1922), II 81.

digten. In seinen späteren Abhandlungen über Jes. VI 1—7 (Anecd. Maredsol. III 3 S. 97 ff s. oben), in denen er im Gegensatz zu seinem früheren Standpunkt die Lehren des Origenes bekämpft, hat Hieronymus unsere Homilien so benutzt, daß sie ihm vorgelegen haben müssen; vgl. z. B. S. 104, 11 Morin: *talem regem et principem animae oportet mori, ut possimus Dei cernere visionem. Neque enim frustra scriptum est »Factum est . . .«. Unicuique nostrum ut vivit Ozias, vivit Pharao usw. mit S. 242, 10 ff dieser Ausgabe: talem ergo principem animae oportet mori, ut »visionem Dei »videre« possimus; neque enim frustra scriptum est: »et factum est . . .«. Unicuique nostrum vivit »Ozias« sive Pharao usw. Daß Hieronymus, obwohl er nach der unten (Anm. 1) angeführten Stelle den Origenes selbst eingesehen hat, sich trotzdem buchstäblich an eine lateinische Übersetzung anlehnt, erklärt sich ohne weiteres, wenn diese Übersetzung, wie uns sein Zeitgenosse Rufin sagt, seine eigene war. Die Angabe Rufins, Hieronymus sei der Übersetzer der Jesaiahomilien, ist also keineswegs falsch, sondern bekommt durch Hieronymus selbst eine innere Bestätigung¹.*

Auch die Jesaiaprobleme behandelnde Epistel des Hieronymus 18 A (I S. 73, 10 ff Hilb.) zeigt außer vielen inhaltlichen Übereinstimmungen einige stilistische Anklänge, vgl. z. B. Hieronymus a. a. O. S. 92, 18 ff (zu Esaia 6, 8—9.: *quis ibit ad populum istum? et dixi: ecce ego, mitte me usw.*): *interrogantis sunt verba domini, non iubentis . . . audivi . . . Hebraei mei disputationem . . . 'de Moysi et Esaia quis melius fecerit, requiramus, utrumne Moyses . . . an Esaias, qui, cum non fuisset electus, ultro se obtulit' . . . nec ignoro . . . periculosum esse de sanctorum meritis disputare* ~ hom. 6, 1 S. 268, 7 ff: *ait »audisse se vocem Domini« non imperantis, sed excitantis² . . . dignum est . . . requirere, quis e duobus melius fecerit, Moyses . . . an Isaias, qui ne electus quidem ipse se obtulit . . . ego audacter facio comparans duos sanctos.*

Sowohl in dem Briefe des Hieronymus wie in der Homilie steht nach spätlateinischem Sprachgebrauch: *quis melius fecerit* statt *uter melius fecerit*.

1) Wenn das in unserer Übersetzung fehlende Fragment (S. 119, 17 Morin): *a principali Sancto Seraphim sanctitatis accipere consortium* als ketzerisch weggelassen wurde (aber das nicht weniger ketzerische: *quae sunt ista duo »Seraphim«? Dominus meus Iesus et Spiritus sanctus* [S. 241, 27] ist wohl übernommen), so stimmt das zu dem Vorwurf des allerdings sehr übertreibenden Rufins (Apol. II 27 s. o.), daß Hieronymus in den Übersetzungen der Prophetenhomilien Ketzereien des Origenes übergangen habe.

2) Dieser Gegensatz in gleichem Zusammenhang begegnet allerdings auch sonst; vgl. Eusebius Comm. in Jes. XXIV 128 D M. Eusebius ist von den Origeneshomilien nicht abhängig.

Überhaupt zeigen die Jesaiahomilien sichere Spuren des Hieronymischen Sprachgebrauchs: auch von dieser Seite wird die Hieronymische Herkunft der Homilien gesichert.

In den Homilien zum Alten Testament hat m. W. Rufin nur einmal (Bd. II S. 305, 20) Raab *prophetes* genannt, dagegen den männlichen Propheten stets *propheta*. Ganz anders ist es bei Hieronymus, der in den Homilien zu den Propheten (nicht in denen zum Hohelied S. 41, 7; 45, 2) die Form *prophetes* neben *propheta* des öfteren und ohne Bedeutungsunterschied benutzt; vgl. z. B. S. 307, 20; 330, 9 und den Wortindex s. v.. Das Gleiche gilt für die Jesaiahomilien, in denen *prophetes* S. 243, 9; 263, 4; 276, 23; 277, 18) fast so häufig ist wie sicher bezeugtes *propheta* (S. 242, 7; 250, 7; 262, 8; 265, 28; 287, 13). — Im Titel der sechsten Homilie (S. 268, 2): *de eo, quod scriptum est: quem mitto (mittam eu), et quis vadit?* (Jes. 6, 8: *τίνα ἀποστείλω καὶ τίς πορεύσεται; quem mittam et quis ibit?* S. 268, 8. 14) steht das Präsens *vadit* für *vadet*. Die leichte Änderung vorzunehmen verbietet uns Hieron. in Jerem. hom. 3, 1 (S. 306, 24), wo gleichfalls in einem Bibelzitat: *>terra es et in terram vadis (in pulverem recerteris* Vulg.; *in terram ibis* S. 298, 7) *vadis* an Stelle des Futurums steht, vgl. noch S. 381, 10. Auch diese besondere Übereinstimmung zeugt für den gleichen Übersetzer.

In den von mir herausgegebenen Werken Rufins und in de Principiis findet man für gr. *ὑπόστασις* stets *substantia*, niemals das bei Hieronymus häufige *subiacens*. Während Hieronymus in diesem Bd. S. 54, 14: *sapientia, cum pro intellectus varietate sit multiplex, in subiacenti una est*, S. 313, 28ff: *terrena negotia, cum unum sint in subiacenti, intellectus diversitate sunt plurima . . . unum subiacens est Domino meo Iesu Salvatori. Hoc uno subiacente alio intellectu medicus est . . . alio intellectu pastor* usw. schreibt, lesen wir bei Rufin Bd. I S. 121, 21: *cum unus sit Dominus noster Iesus Christus per substantiam suam . . . in figuris tamen . . . diversus ostenditur*; vgl. Bd. II S. 67, 11. Lehrreich ist daher Homilie in Jes. S. 254, 7: *quis est >flos< et quae est >radix<? Ambo enim unum in ipso subiacenti (id ipsum subiacens AB, von mir gebessert): auch hier verrät sich die Hieronymische Ausdrucksweise.*

Ich könnte noch auf einiges anderes hinweisen; so z. B. auf die Tatsache, daß nach Ausweis der Indices, welche S. Reiter zu seiner vorzüglichen Ausgabe des Hieronymischen Jeremiaskommentars (CSEL 59) verfaßt hat, *ac per hoc* nicht weniger als 3 Mal in jenem Kommentar in der Bedeutung: 'und aus diesem Grunde' belegt ist; dieses *ac per hoc* steht auch in unseren Homilien (S. 253, 29), wenn ich die Überlieferung richtig hergestellt habe.

Durchschlaggebend dürfte schließlich in Jes. hom. 5, 2 (S. 264, 26) sein: *Iesu veni, sordidos habeo >pedes<, propter me fiere servus, >mitte aquam tuam in pelvim tuam<, veni, >lava pedes meos<*. Zwar ist in *ew fias* überliefert, aber *l* hat *fiere* und *c fieri*, d. h. neben *fias* ist als gleichwertige Variante *fiere* (-i) bezeugt. Da ist es nun von großer Bedeutung, daß in Ez. hom. 9, 2 (S. 409, 19): *noli elevari, fiere in eis quasi unus ex ipsis* der gleiche abweichende Imperativ *fiere* = *fi* überliefert ist. Es dürfte klar sein, daß auch in der Jesaiahomilie die Variante *fias* eine nachträgliche Umgestaltung des nicht mehr verstandenen Imperativs *fiere* darstellt, der sich in der Mitte der übrigen Imperative gut ausnimmt. Die anderswo nicht bezeugte Verbalform entstand im Anschluß an die sonstigen passivischen Formen von *fieri*: *fiere* verhält sich zu *fieri* wie *experire* zu *experiri*, *hortare* zu *hortari* usw. Zugleich kam die neue Bildung der in der Volkssprache vorhandenen Abneigung gegen Monosyllaba entgegen. Diese Erwägungen dürften geeignet sein, das Mißtrauen gegen die neue Form zu beseitigen (umgekehrt ist ein aktiver Infinitiv *fiere* = *fieri* zu *fio* bekanntlich für Ennius, Ann. frg. 15. 354 V.² bezeugt). Ihre große Seltenheit stellt es außer Zweifel, daß *fiere* der Jesaiahomilie gleichfalls von Hieronymus herrührt.

Über die Autorschaft des Hieronymus kann demnach kein Zweifel sein. Da aber Hieronymus de vir. illustr. 135 nur seine Übersetzung der Jeremia- und Ezechielhomilien erwähnt, kann erst nach dem J. 392, als die anderen übersetzten Homilien des Origenes längst fertig waren, die Bearbeitung der Jesaiapredigten erfolgt sein¹. Die ungewandte Form, die Wiederholung der gleichen Themata (hom. 1, 4, 5), die ungewöhnliche Kürze der 8. Homilie — kaum dürfen wir dafür Origenes verantwortlich machen — weisen auf die Eile hin, mit der anscheinend Hieronymus gearbeitet hat. Dementsprechend fehlen in diesen Homilien sichere Spuren der Clauseltechnik, vgl. c. VIII.

VII. Die Textgeschichte.

Bis ins 5. Jahrhundert haben wir den Text der Prophetenhomilien schon oben (D I) zurückverfolgen können. Vielleicht gelingt es noch weiter zu kommen. Bekanntlich sind von den 45 Jeremiahomilien (Cassiodor Inst. div. lit. 3 LXX, 1114 M.; Klostermann TU 16, 3, 1ff) 20 im griechischen Original und 14 in der lateinischen Übersetzung des Hieronymus erhalten, von denen 12 mit den griechischen identisch sind.

1) Mit Unrecht hält Grützmaker, Hieronymus I 182 diese Homilien für den ersten Übersetzungsversuch.

Hieronymus' griechische Vorlage kann von dem Urexemplar höchstens durch anderthalb Jahrhunderte getrennt gewesen sein und seine Übersetzung ist daher für die Emendation des nur in cod. Scorial. des 12. Jahrhunderts erhaltenen griechischen Textes von großer Bedeutung. Des öfteren kann nur durch einen Vergleich mit Hieronymus die richtige Lesart hergestellt werden, vgl. z. B. Hom. 1, 1 (S. 1, 11 Kl.): οὐκ ἠθέλησε σιγῶν (εἰπὼν Σ) ὁ Θεὸς καταδικάσαι αὐτήν ~ *nohuit Deus cum silentio punire dominatos*; weitere Beispiele bei Klostermann a. a. O. S. 28 ff. Aber andererseits fehlt es nicht an Spuren, daß einige Irrtümer des cod. Scorial. auch schon in der Vorlage des Hieronymus vorhanden gewesen sind. Hom. in Jerem. 1, 1 (S. 2, 11 Kl.): ἤρξατο προφητεύειν ἐν ἡμέραις Ἰωσίου τοῦ υἱοῦ Ἀμὸς βασιλέως Ἰούδα [ἕως] ἔτους τρισκαδεκάτου ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ. In das Zitat Jerem. 1, 2 . . . βασιλέως Ἰούδα, ἔτους τρισκαδεκάτου usw. ist aus Z. 15, 17 Kl. fälschlich ein ἕως eingedrungen; aber auch Hieronymus hat nach seiner Übersetzung: *didici quia coeperit prophetare in diebus Iosiae filii Amos regis Iuda usque ad annum tertium decimum* dieses ἕως in seiner Vorlage gelesen. — Origenes hatte in Jerem. hom. 13, 1 (S. 101, 27 ff Kl.) den Bibeltext Jerem. 15, 5—7: τίς φείσεται ἐπὶ σοί, Ἱεροσαλήμ; . . . καὶ διασπερῶ αὐτοὺς ἐν διασπορᾷ ἐν πύλαις λαοῦ μου ἠτεκνώθησαν in der Weise gekürzt, daß er nach τίς φείσεται ἐπὶ σοί . . . καὶ διασπερῶ αὐτοὺς ἐν διασπορᾷ ein εἶτα ἠτεκνώθη folgen ließ. *Εἶτα* wurde in ein *εἶπα* umgewandelt, das sinnlos und im Widerspruch mit der Septuaginta, Hexapla und dem hebräischen Text ist. Aber auch Hieronymus fand jenes *εἶπα* vor und übersetzt: . . . *et dispergam eos in dispersione dixi sine filiis effectus sum* (so!). — Im Zitate Jerem. 11, 6: ἀκούσατε τοὺς λόγους τῆς διαθήκης ταύτης καὶ ποιήσατε αὐτούς fehlt hom. 9, 4 (S. 68, 23) ἀκούσατε im cod. Scorial. und ist von Klostermann aus der Catene ergänzt worden. Aber auch Hieronymus schreibt: *verba testamenti huius et facite illa*, d. h. auch in seinem griechischen Exemplar fehlte das für den Zusammenhang notwendige ἀκούσατε. — Nach dem Gesagten wird es kein Zufall sein, daß hom. in Jerem. 4, 4 (S. 26, 16) nicht nur der Scorial. fälschlich: ὁ χεῖρ ἅμα καὶ φιλόανθρωπος θεὸς ἐξέκοψε (richtig ὁ χρηστός die Catene, wie der ganze Zusammenhang zeigt) bietet, sondern auch Hieronymus: *Christus clementissimus deus eradicavit* übersetzt. —

Man gewinnt aus diesen Tatsachen den Eindruck, daß Hieronymus, der etwa im J. 380 die Homilien in Constantinopel übersetzte¹, dort

1) Daß die Jeremia- und Ezechielhomilien Vincentius gewidmet seien, liest man bei Zöckler und Grützmaker, in der Literaturgeschichte von Teuffel-Kroll und von Schanz wie auch in anderen modernen Werken; in der Überlieferung

eine HS benutzte, auf welche in letzter Linie auch der cod. Scorial. zurückgeht.

Wieviel Homilien dieser Codex umfaßte, wissen wir nicht. Aber nachdem der griechische Text des Hieronymus sich mit einiger Wahrscheinlichkeit als der Archetypus des Scorial. oder wenigstens als eine mit einer alten Vorlage des Scorial. eng verwandte HS herausgestellt hat, möchte ich doch darauf hinweisen, daß im Prolog zu den Ezechielhomilien (S. 318, 7ff) nur in der B-Klasse: *itaque post quattuordecim homilias in Hieremiam . . . et has quattuordecim in Ezechielem per intervalla dictavi* das erste *quattuordecim* überliefert ist, während in der A-Klasse *duodecim* steht¹. Das kann selbstverständlich ein bloßer Schreibfehler sein; aber ist es nicht merkwürdig, daß von den 14 lateinischen Jeremiahomilien gerade zwölf auch griechisch vorhanden sind? Ist nicht angesichts der nahen Verwandtschaft der griechischen HS des Hieronymus mit dem cod. Scorial. mit der Möglichkeit zu rechnen, daß Hieronymus in seiner Vorlage zu Konstantinopel auch nur die uns griechisch erhaltenen zwanzig Homilien vorfand, davon zwölf übersetzte und erst später die zwei anderen Jeremiahomilien über Jeremia 27, 28 — die übrigen Homilien gehen nicht über Jeremia c. 20 hinaus — aus einer zweiten Quelle hinzufügte und sie sofort nach der ersten Homilie einschob? Hieronymus hätte sie dann später als die 12 anderen Ezechielhomilien bearbeitet und es wäre dementsprechend im Prolog *duodecim homilias in Ieremiam* erst nachträglich von ihm oder von anderen in *quattuordecim homilias in Ieremiam* geändert worden. Aber mehr als eine Vermutung soll hier nicht ausgesprochen sein.

VIII. Die Clauseln (vgl. auch B III).

Während Hieronymus in Jes. hom. 6, 1 (S. 26S, 15): *requirere, quis e duobus melius fecerit* ohne Clausel schreibt, hat er an der eng verwandten Epistelstelle XVIII A (S. 93, 8): *quis melius fecerit, requiramus* (s. o.) dem sorgfältigen Briefstil entsprechend eine sehr beliebte Clausel gebildet.

Überhaupt finden wir in den rasch übersetzten Jesaiahomilien von der Anwendung der typischen Clauseln (— ∪ — ∪, — ∪ — ∪ ∪, — ∪ — ∪ mit Auflösungen) kaum eine Spur. Anders ist es dagegen in

steht davon nichts. Die Behauptung stützt sich anscheinend auf Vallarsis Hieronymusausgabe, in der ohne nähere Begründung Vincentius als derjenige bezeichnet wird, dem die Praefatio gewidmet ist. Die Möglichkeit läßt sich gewiß nicht bestreiten.

1) In einigen A-Handschriften ist XII nachträglich in XIV geändert worden.

den Jeremia- und Ezechielhomilien. Trotz der nach Prooemientechnik¹ im Prolog abgegebenen Versicherung: *id magnopere curans ut . . . simplicitatem sermonis . . . etiam translatio conservaret omni rhetoricae artis splendore contempto — res quippe volumus non verba laudari* ist gerade auch in diesen jeden rhetorischen Schmuck ablehnenden Worten, wie überhaupt in der Vorrede, die Clauseltechnik ziemlich genau durchgeführt (*auribus donem . . . dolore cruciatus . . . lectione contraxi . . . implere non valco . . . intervalla dictavi . . . splendore contempto . . . verba laudari . . . esse triplicia . . . breviterque perstrinxit* usw.). Aber auch in den Homilien zu Jeremia und Ezechiel selbst begegnen dort, wo der Text durch Bibelzitate weniger unterbrochen wird, die bevorzugten Clauseln wohl öfter als es in der Natur der Sprache begründet ist, vgl. z. B. S. 320, 7ff: *mansuetudinem . . . disserit visa . . . penuria vincitur . . . in creatore reprehenditur . . . probanda quae dixi . . . facio sermonis*; S. 321, 4ff: *prophetasse temporibus . . . miscere suppliciiis . . . scelera puniret . . . sentiens peccat* usw.; S. 305, 2ff: *natura compungit . . . (ignorantiam) . . . quam probatus . . . percutienda percutiat . . . accendit ad bellum . . . productilis fiat*; S. 334, 3.12ff. Bekanntlich wurden bestimmte Verbindungen und grammatische Formen deshalb bei Schriftstellern sehr beliebt, weil sie es in bequemer Weise ermöglichten die beliebtesten Satzschlüsse zu bilden. Dahin gehört das berühmte *esse videatur* (Quintil. Inst. Orat. 10, 2, 18; Cicero ad Qu. fr. 1, 1, 5), das z. B. bei den die Clauseln aufs peinlichste anwendenden Panegyrici Latini (VI [VII] 21, 7; 22, 1) einige Male bezeugt ist. Ferner wurde es nach Cicero üblich, die Perfektformen auf *-ere* als vorletztes Wort im Satz (Kolon) zu verwenden, um in bequemer Weise eine richtige Clausel zu gestalten (*dixere complurima*, usw.)². Beide Erscheinungen begegnen nun auch in den Jeremia- und Ezechielhomilien; vgl. S. 292, 19: *esse videatur*³ (vorhergeht: *quaero sermonis*, es folgt *animalis habitet*) und S. 327, 1: *meruere supplicia*⁴. Ich glaube also, daß Hieronymus bestrebt gewesen ist, auch in diesen beiden Homiliengruppen trotz der durch die Bibelzitate gebotenen Schwierigkeiten häufig die bevorzugten Clauseln anzubringen, obwohl zuzugeben ist, daß z. B. S. 290, 7ff, 319, 4ff die Satzschlüsse leicht etwas sorgfältiger hätten gebildet werden können.

Für die Textkritik springt nur wenig dabei heraus. Vielleicht wer-

1) Vgl. z. B. E. Norden, Antike Kunstprosa 595, 1.

2) Vgl. darüber zuletzt Hagendael, die Perfektformen auf *-ere* und *-erunt* Uppsala 1923.

3) Dieses *esse videatur* auch bei Rufin Bd. I. S. 110, 8, der keine Clauseln anwendet.

4) Aber S. 350, 20 verlangt der Zusammenhang *vident*.

den durch die Klausel bestätigt die Lesarten S. 290, 11; 293, 4; 306, 19; 327, 18; 342, 11; 348, 8 (*rennuit dicens*); abgelehnt die Varianten S. 292, 30: *concupere* (so *B*); S. 296, 1 (*accesserunt R*); 300, 21 ($\sim$ *imperatum fuerat R*); S. 401, 17: $\sim$ *consilia audire* (so *m, Del.*), S. 429, 9 die Konjektur Delarues *complebitur adventu* statt *completur adventu*. — Vielleicht ist S. 321, 1 *sublevarat* mit *c* zu lesen wie S. 351, 20 *persullarit eloquium* mit *gn*; vielleicht S. 335, 2: *esse et bona, esse et mala* mit *cp*.

E. Die Ausgaben.

I. Die früheren Ausgaben.

Da die Ausgabe von Aldus Manutius (Venedig 1503) nur die Octateuchhomilien enthält, kommt für diese Predigten die Ausgabe von Merlin, Paris 1512 als Editio Princeps in Betracht. In den Homilien und dem Kommentar zum Hohelied wurden mit Unrecht die Varianten der *D*-Klasse bevorzugt; in den Prophetenhomilien begegnen viele Fehler der *A*-Klasse. — Daneben kommt nur der Ausgabe von Delarue (Paris 1732), auch wegen Heranziehung griechischer Fragmente, wirklicher Wert zu. Aber Ehrfurcht vor der Tradition hat Delarue dazu verführt, auch in diesen Homilien die meisten Fehler der Merlinischen Ausgabe zu übernehmen. Selbständige Arbeit hat für die Übersetzungen von Hieronymus auch Vallarsi (Verona 1734, ²Venedig 1766) nicht geleistet. — Ein Abklatsch von Delarue ist die von mir als Kollationsexemplar benutzte Ausgabe von C. H. E. Lommatzsch (Berlin 1831).

Delarue stimmt meistens mit Merlins Text überein, aus dem auch leichte Emendationen der Editio Princeps übernommen wurden (z. B. S. 356, 10). Andere Verbesserungen stehen bei Delarue oder bei Vallarsi, aber nicht bei Merlin (z. B. S. 358, 7) und, da ich die Ausgaben des Erasmus (1536) und Genebrardus (1571), wie auch einige Hieronymusausgaben nicht heranziehen konnte, war es mir in mehreren Fällen nicht möglich den Urheber der Emendation oder Konjektur ausfindig zu machen. Das gleiche gilt auch für die Auswahl (un)richtiger Lesarten unter vielen Varianten. Ich habe deshalb, um nicht Falsches vorzubringen, mich darauf beschränkt, die Lesarten der früheren Herausgeber mit dem Namen Delarues zu bezeichnen, obwohl sie z. T. schon bei Merlin, andere bei Vallarsi (in den Übersetzungen des Hieronymus) stehen, wieder andere gleichfalls Vorgängern von Delarue gehören können. Ich bitte also dringend zu beachten, daß *Del.* im

kritischen Apparat nichts anderes heißt als: so steht es in der Ausgabe Delarues. Merlins Verdienste sollen nicht geschmälert werden.

2. Diese Ausgabe.

Die erste kritische Ausgabe ist die hier vorgelegte. Das Bd. I S. XXXII Gesagte trifft auch für diesen Band zu. Bei der Ausarbeitung des Apparatus criticus wurde wieder dieselbe Methode befolgt: fand sich eine Lesart in zwei oder mehreren aus dem Archetypus direkt abgeschriebenen Handschriften (Klassen), so wurde die Lesart immer erwähnt, auch wenn sie sich auf den ersten Blick als völlig verfehlt herausstellte. Vereinzelte Lesarten einer dieser Handschriften (Klassen) wurden dagegen meistens nur dann notiert, wenn sie für sich betrachtet das Richtige bieten könnten. Eine Ausnahme wurde gemacht für die nur in zwei Handschriftenklassen überlieferten Prophetenhomilien; hier wurde jede Einzellesart einer Klasse angegeben. Lesarten Delarues (s. E 1 am Ende), welche in der Überlieferung keine Stütze finden, blieben, abgesehen von einigen Emendationen und Konjekturen, unerwähnt. Die Anzahl solcher Stellen ist sehr groß.

Auch der Text dieser Homilien sei den Philologen besonders empfohlen, weil sie ein interessantes Beispiel dafür bieten, wie auch einzelne Hss.-Klassen die richtige Lesart erhalten haben (s. CI) und bei der Auswahl der richtigen Varianten immer eklektisch verfahren werden muß.

Im ersten Apparat wurden manche Parallelen, die schon im Vorwort behandelt wurden (Hieronymus), nicht noch einmal vorgeführt. Die Register beschränken sich auf das Notwendige. Besonders im sprachlichen Index sind nur die interessantesten Erscheinungen hervorgehoben. Ein störender Druckfehler steht S. 339, 19 und für einige griechische Fragmente sei noch einmal auf die Nachträge hingewiesen.

Mit diesem dritten Band ist die mühsame Aufgabe, welche ausgedehnte Kollationen zahlreicher Hss. forderte (sie stammen aus den Jahren 1913, 1914, 1915), beendet. — Zu besonderem Dank verpflichtet bin ich auch diesmal den Herren E. Klostermann, C. Schmidt und C. Weyman, welche sämtliche Druckbogen mitlasen. Manche versteckte Bibelzitate, welche mir entgangen waren, hat Klostermann ausfindig gemacht. — Auch C. Weyman hat durch seine große Belesenheit manche entlegene Stelle zum Vergleich anführen können. Dafür sei auf die Nachträge und Berichtigungen hingewiesen. — Schließlich ein Wort des Dankes für Herrn F. E. Brightman, Lecturer in Liturgiology an dem Magda-

lencollege in Oxford, der mir über die Oxforder Hss. durch Kollationen aufklärende Auskunft gab¹ (s. oben D I). — Am Schlusse der Praefatio des zweiten Bandes schrieb ich vor drei bis vier Jahren: 'ob diese Homilien früher oder später als dritter Band erscheinen können, bleibt angesichts der wirtschaftlichen Krisis eine Frage der Zukunft'. Wenn die Ausgabe trotzdem heute erscheinen kann, so verdanken wir sie, außer dem Verleger Hinrichs, auch besonders der Tatsache, daß durch die energischen Maßnahmen des letzten Jahres ein erster Weg zum wirtschaftlichen Aufstieg für alle Kreise gefunden ist.

1) Nicht erwähnt sind in diesem Band: für den Hoheliedkommentar cod. Troyes 1412 s. XII, cod. Heiligenkreuz 284 s. XIV (zu Anfang des Krieges wurden mir die HSS aus Heiligenkreuz nicht weiter zugeschickt); cod. Cambridge Coll. S. Petr. 232 s. XV; cod. Cambridge Add. 2933 s. XII^{ex}. (Komm. und Hom.); cod. Cheltenham Philipps 3729 s. XII. — für die Homilien zum Hohelied cod. Bodl. Bibl. Can. Ser. Eccl. (Coxe III, 4) 221 und 224 (s. XV); auch cod. Bodl. Laud. Misc. 96 f. 123 ff, s. XI—XV, der gleichfalls die Hom. zu Kön., Jer. Jes. enthält. Diese Homilien und die Predigt zu Samuel I finden sich meistens auch in den für die Prophetenhomilien benutzten englischen Sammel-HSS. Alle diese HSS haben für uns auch schon wegen ihres hohen Alters keinen weiteren Wert und lassen sich sicherlich in unsere HS-Klassen einteilen. — Nicht erwähnt wurden im I. und II. Band einige gleichfalls späte HSS (s. XII—XV) aus Avignon, Troyes, Lissabon, Heiligenkreuz, Brüssel, Krakau und England. Nur cod. Bodl. Bibl. Can. Ser. Eccl. 172 s. X (Numerihomilien) und cod. Bodl. Add. C. 16 s. IX (Josuahomilien) sind älter — cod. Burn. 240 s. VII habe ich benutzt. Aber wegen der vielen alten Überlieferung gerade in diesen Homilien sind die HSS ohne weiteres entbehrlich. Keinen Wert haben auch einige Sammel-HSS in Troyes, Brüssel und England aus späterer Zeit.

Göttingen, im Januar 1925.

W. A. Baehrens.

Nachträge und Berichtigungen.

1. Durch ein Versehen meinerseits wurde, als ich den Text für den Druck herstellte, das auch von Harnack, *Gesch. d. altchristl. Literatur* I 359 erwähnte, von Cramer, *Catena in epist. cathol.* (Cat. Cramer VIII) S. 115f edierte Fragment übersehen; — vgl. oben S. 64, 16ff.

Ὁμώνυμά τινα τοῖς συμβαίνουσι κατὰ τὸν ἔξω ἄνθρωπον ἔστι καὶ παρὰ τὸν ἔσω καὶ ἀναλογίαν πρὸς ἄλληλα ἔχοντα. Οἷον κατὰ τὰς ἡλικίας ἔστι >παιδίων< κατὰ τὸν ἔξω ἄνθρωπον, ὕπερ ἐπιδεχόμενον ἀδεῆσαι ἐπὶ τὸν >νεανίσκον< φθάνει, ἕως οὗ χρηματίας ἀνὴρ γίνηται >πατὴρ<. Χρῶμαι δὲ τοῖτοις τοῖς ὀνόμασι διὰ τὴν γραφὴν τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἐν τῇ Καθολικῇ ἐπιστολῇ τὰ τρία τάξας ὀνόματα 5 ταῦτα. Ὁμώνυμος δὲ καὶ ἀναλόγως τοῖς κατὰ τὸν ἔξω ἄνθρωπον τοῖτοις τρισὶ καὶ εἶπομι ἄν, ὅτι ἔστι τις >παιδίων< κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον ὅμοιον, ὁποῦός ποτ' ἐν εἰῆ ὅμοιος τοῦ τοιούτου ὁ ἔξω. Οὕτω καὶ >νεανίσκος< κατὰ τὸν χροντὸν τῆς καρδίας ἄνθρωπον· ἀκόλουθον δὲ τοῖτοις ἔστι λέγειν, ὅτι τις καὶ ἔσω ἀνὴρ καὶ >πατὴρ<. Λέγει δὲ οὕτως ὁ Ἰωάννης· ἔγραψα ὑμῖν, παιδιά, ὅτι ἐγνώκατε τὸν πατέρα· ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς· ἔγραψα ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροὶ ἐστέ, καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ μένει ἐν ὑμῖν, καὶ νενικήκατε τὸν ποιηρόν· Σαφὲς δ' οἶμαι καὶ τῷ τυχόντι τυχάνει, ὅτι τοῖς τὴν ψυχὴν >παιδίοις< καὶ >νεανίσκοις< καὶ >πατράσι< ταῦτα λέγει γράφειν. Καὶ Παῦλος δὲ πον φησί· οὐκ ἠδονήθην ὑμῖν λαλῆσαι ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς· ὡς νηπίους ἐν Χριστῷ γάλα 15 ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα· Ὁ δὲ ἐν Χριστῷ νήπιος τὴν ψυχὴν τοῦσδε τις ὢν οὕτως ὀνομάζεται, καθὼς καὶ ἀλλαγῶν ὁ αὐτὸς Παῦλος φησὶν· ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλον, ὡς νήπιος ἐφρόνου, ὡς νήπιος ἐλογίζομην· εἴτ' ἐκεῖ μὴ ἔμεινεν ἐν τῷ >νηπίῳ<, φησὶν· ὅτε δὲ ἐγενόμην ἀνὴρ, κατήργησα τὰ τοῦ νηπίου· Οὕτως ἀκούω καὶ τοῦ· μὲχρι κατατήσωμεν οἱ πάντες εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ· οἶδε γὰρ >κατατήσοντας πάντας< τοὺς πνευστιδόντας >εἰς ἄνδρα τέλειον< καὶ >μέτρα< νοητῆς ἡλικίας· Ὅσαπερ δὲ παρὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον καὶ τὸν ἔξω ἄνθρωπον ταῦτα συμβέβηκεν ὁμώνυμα καὶ ἀναλογίαν ἔχοντα πρὸς ἄλληλα, οὕτως εἴροις ἐν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τοῦ σώματος μεταφερόμενα ἐπὶ τὴν ψυχὴν. 25

5 περι cod. Coisl. XXV (Cramer p. 593) 9 ὅτι + ἔστι C 12 ~ ἐν ὑμῖν μένει C 22 περι C 23 ἄνθρωπον < C

2. Durch ein Versehen bei der Drucklegung wurde nicht mit abgedruckt das Prokopfragment XVII 256 B M. über Hobel. 1, 5, vgl. S. 113, 24ff.

Λέγει δὲ ἡ ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησία ταῦτα πρὸς τὰς ἐξ Ἱερουσαλήμ ψυχάς, ἧτοι τὴν Ἱερουσαλήμ, ὁμολογοῦσα τὸ μέλαν, διὰ τὸ μὴ ἐκ λαμπρῶν μηδὲ πεφωτισμένων πατέρων· διὸ καὶ σκοτασμῶ παραβάλλεσθαι, >καλλ< δὲ διὰ τὸν λόγον, ὃν παρεδίξαστο· καὶ >δέρρεσαι< λικνεῖναι τοῦ >Σιλομών<, ὃς εἶχε, μεθ' ὧν ἄλλων ἐδέκτετο ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ.

3. Wohl auch Origenes gehört das in $\beta\mu$ unter Origenes' Namen weiterlaufende Stück, das bei Migne 87b, 1596 A unter Cyrillus' Namen abgedruckt ist; vgl. oben S. 202, 1 ff.

Ταῦτα πρὸς τὴν τῶν δραματικῶς ἐπαγομένων σαφήρειαν, μεχρὶ τοῦ· Ἡ φωνή σου ἦδεῖα καὶ ἡ ὄψις σου ὠραία«. Καὶ δῆλον, ὡς ἡ νύμφη τοῦ Λόγου ψυχῆ, ἤγουν ἐκκλησία Χριστοῦ, >φωνῆς< πρὶν νοῆσαι αὐτὴν ὡς θείας ἀντιλαμβάνεται, ὑπερπάσχομεν οἱ πιστοὶ πρὶν νοῆσαι τὰς νομικὰς καὶ προφητικὰς >φωνὰς< ὡς θείας

5 χάριτος πλήρεις καταπληττόμενοι. Τοιοῦτόν ἐστι τὸ· >φωνῆ τοῦ ἀδελφιδοῦ μου< προ[ο]τεταγμένον τῆς μακροῦθεν ἐπιφανείας τοῦ Λόγου; ὃν ἰδοῦσα μεγάλων θεωρημάτων ἀπτόμενον μετὰ τοῦ μηδὲ τῶν βραχυτέρων καταφρονεῖν φησὶν· Ἰδοὺ αὐτὸς ἦκει πηδῶν ἐπὶ τὰ ὄρη, διαλλόμενος ἐπὶ τοὺς βουνοὺς. Δι' ὕλον δὲ τοῦ λόγου τινὰ μὲν ὡς παρόντι λέγεται τῷ νυμφίῳ, τινὰ δὲ ὅσπερ ζητούμενον παρὰ

10 τῆς νύμφης, ἐπεὶ καὶ τῶν προβλημάτων ποτὲ μὲν τινὰ ζητοῦμεν ἀποροῦντες τῆς λύσεως, ποτὲ δὲ τῆς λύσεως ἐπολαύομεν τοῦ νυμφίου Λόγον καταναγάζοντος ἡμῶν τὰς καρδίας. Εἶτα πάλιν ἀποροῦμεν ἐν ἑτέροις καὶ πάλιν ἡμῖν ἐπιφαίνεται. Καὶ τοῦτο πολλαῖς, μεχρὶ τελειωθέντες τοῦ νυμφίου τῆς οὐ μόνον ἐρχομένου πρὸς ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ μονὴν ποιουμένου. Καὶ ἡ ἐκκλησία ποθεῖ μὲν ἐγκαταλειπομένη

15 τοῖς πειρασμοῖς, ἐπιφαίνεται δὲ αὐτῇ τοῖς χαρίσμασι. Διὸ φησὶν· Ἰδοὺ φησὶν >ούτιος ἦκει πηδῶν ἐπὶ τὰ ὄρη<. Ἔρχεται δὲ καὶ ἐπὶ τὰ >δικτυα< τὰ πεπετασμένα ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ πλησίον τῆς ἐκκλησίας· ὑπερσχίσας καταφρονητικῶς αὐτῶν ἐπιβαίνειν διδάσκει. Τῇ δὲ ὑπερβάσει ἐκκλησία πάντα χειμῶνα πειρασμοῦ, τὰ σημεῖα τοῦ >ἔαρος< δείκνυται καὶ τὸ ἐγγίζειν >τὸ θέρος<, περὶ οὗ ἐν Ψαλμοῖς· >τὸ θέρος

20 καὶ ἔαρ<. Ὡφθη γὰρ αὐτῇ >ἄρθη< καὶ ἤγγισεν ἡ παντελής κάθαρος, >καιρὸς τῆς τομῆς< ὀνομαζομένη.

7 καταφρονεῖν + καὶ μ | φησὶν + οὖν β   8 τὰ < β   19 δείκνυται
konstruiert wie διδάσκειται   20 αὐτῇ β τὰ μ

4. Schließlich wird Origenes gehören Migne 87b, 1600 D (vgl. S. 219, 16 ff): Λέγοντο δ' ἂν >θυρίδες< καὶ τὰ αἰσθητήρια, δι' ὧν ἐπὶ μὲν τῶν ἁμαρτωλῶν >θνήσκει< διαβαίνει· ἐπὶ δὲ τῆς ἐρωτικῶς διακειμένης ψυχῆς πρὸς τὸν Λόγον >παρακίπτει< ὁ Λόγος εἰς τὰ δέοντα ταῖς αἰσθήσεσι κεχορηγῆς καὶ >δίκτυα< κατασκευασμένα ἐχοῦσης ἐν ἐπιρώῳ αὐτῆς, ἐφ' ἧ φθέγων ὁ νυμφίος δι' αὐτῶν >ἐκκίπτει< καλῶν τὴν νύμφην πρὸς ἑαυτὸν ἐπὶ τὰ ἔξω τῶν αἰσθήσεων ἀόρατα καὶ ἀσώματα, τοῦτο τάχα δηλοῦντος καὶ τοῦ ἐπαγομένου ῥητοῦ· Ἄράστα, ἐλθέε.

Auf die Übereinstimmung zwischen Origen. Comm. in Cant. Cant. II (S. 123, 7 ff) und einem von Ghislerius Comm. in Jerem. II 770 herausgegebenen Catenenfragment eines Anonymus (ἐξ ἐρεπιγράφου) zu Jerem. 39, 16 macht Klostermann TU 16, 3, 43 aufmerksam. Der Text lautet:

Ὁ Αἰθίοψ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ προφήτου φειδόμενος ταῦτα ἐποίησεν. Οὕτω καὶ >(οἱ) ἄρχοντες< Ἰσραὴλ τὸν Χριστὸν κατεδίωξαν >λάκκω< θανάτου. Ὁ δὲ μέλας καὶ ἄγονος τῶν ἐθνῶν λαὸς τὴν ἀνάστασιν περιεδέξατο τῇ πίστει καθάπερ αὐτὸν ἀναγαγὼν ἐκ >τοῦ λάκκου<. Διὸ καὶ γέγονε δοῦλος βασιλείως. τοῦτο γὰρ ἐρμηνεύεται τοῦνομα. Πρὸς ὃν φησὶν ὁ Θεὸς μετὰ ταῦτα, τὸν μὲν Ἰσραὴλ δι' ἁμαρτίαν καταλίπων, ἐκείνον δὲ σώζων δι' ἀρετὴν (ἦν γὰρ καὶ αὐτὸς μέλας καὶ καλός)· Ἰδοὺ ἐγὼ φέρω τοὺς λόγους μοι ἐπὶ τὴν πόλιν ταύτην εἰς (ὡς Ghisl.) κακὰ καὶ οὐκ εἰς ἀγαθὰ. καὶ σώσω σε ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὅτι ἐπεποίησες ἐπ' ἐμὲ φησι Κύριος.

Der Anonymus kann aber auch aus einer Jeremiahomilie des Origenes geschöpft haben, in der der sich so oft wiederholende Kirchenvater den Stoff in der gleichen Weise behandelte, wie im Kommentar zum Hohelied. Aus dem Grunde habe ich das Fragment im Text nicht abgedruckt.

Zu S. 333, 31: vielleicht aus den Ezechielhomilien stammt das im *cod. Laurent. V 9* (s. XI) f. 225^r erhaltene kurze Fragment zu Ezech. 1, 3: *τοῦτ' ἐστὶ πρό-
ξῆς καὶ θεωρία, ἵνα λόγῳ καὶ ἔργῳ ἔχει* (so) *ἐπίστασιν ἢ προφητεία κοσμομένη.*

- II, Zu S. 2, 10 (2. Apparat) *amarus + amarus* auch *B*(?).
 Zu S. 2, 18 vgl. Hieron. Anecd. Maredsol. III 2, 92, Z. 3 ff und 85 Z. 26 ff (Kl.).
 Zu S. 15, 9 (2. Apparat) lies: *maliloquacitas E, De!*
 Zu S. 15, 10 vgl. Origen. *περὶ ἐνχρῆς* 12, 2 (H 324, 25 ff Koe.) u. ö. (Kl.).
 Zu S. 24, 25 (2. Apparat) *est* in *B* von 3 H. hinzugefügt.
 Zu S. 46, 11 vgl. Martial. VIII 64, 10 f. (We.).
 Zu S. 48, 14 ff vgl. in Joh. tom. 10, 28 (S. 201, 10 ff Pr.) (Kl.).
 Zu S. 53, 12 *ei coni.* We.
 Zu S. 54, 1 ff vgl. in Joh. tom. 1, 32 (S. 40/41 Pr.) (Kl.).
 Zu S. 56, 8 ff vgl. in Joh. tom. 13, 3 (S. 229 Pr.) (Kl.).
 Zu S. 59, 14 lies: *oui/cuique*?)
 Zu S. 64 16 ff vgl. das unter I abgedruckte griech. Fragment.
 Zu S. 92, 5 vgl. Hauck RE 6, 274 f (Kl.).
 Zu S. 110, 27 (2. Apparat) *quod = ut* zu streichen.
 Zu S. 113, 24 ff vgl. das unter I abgedruckte griech. Fragment.
 Zu S. 175, 16 vgl. Verg. ecl. 2, 10 (We.).
 Zu S. 177, 3 vgl. Joh. 16, 15 (Kl.).
 Zu S. 179, 9 (2. Apparat) hinzuzufügen: *referre a.*
 Zu S. 180, 6 vgl. Aug. enarr. in Ps. 138, 20 (We.).
 Zu S. 185, 30; 219, 23; 297, 2 vgl. I Tim. 6, 20 (We.).
 Zu S. 188, 13 vgl. Otto, Sprichw. S. 165 (We.).
 Zu S. 194, 8 (*dulce vulnus*) vgl. Apul. met. 4, 31 (We.).
 Zu S. 202, 1 ff vgl. das unter I abgedruckte griech. Fragment.
 Zu S. 202, 5 vgl. Juvenal 8, 50 (We.).
 Zu S. 219, 9 vielleicht ist *mors* richtig in *Citu* nicht vorhanden.
 Zu S. 219, 16 ff vgl. das unter I abgedruckte griech. Fragment.
 Zu S. 240, 25 vgl. Butler zur Reg. S. Bened. Prol. 71—74 (We.).
 Zu S. 244, 27 ff vgl. Praefatio D VI
 Zu S. 251, 19 *venis . . . invenis?* vgl. S. 304, 12 f.
 Zu S. 267, 15 *enim*] *ei* oder *enim* (*ei*) Kl.
 Zu S. 276, 14: *si[c] dicitur . . . intellege* Kl.
 Zu S. 276, 19 vgl. I Kor. 7, 34 (Kl.).
 Zu S. 283, 28 vgl. Nestler, Stud. über die Messiasde des Juvenus, Passau 1910;
 O. Stählin, Berl. Phil. Woch. 1913, 138 (We.).
 Zu S. 284, 17 vielleicht *exquirunt* (so *e*) richtig.
 Zu S. 285, 22 *Deum, Deus verbum* (We.).
 Zu S. 289, 23 zu *stellarum chorus* vgl. S. B. Bayer. Akad. phil.-hist. Kl. 1893,
 345 (We.).

- Zu S. 312, 21f vgl. Röm. 11, 23 (Kl.).
- Zu S. 330, 10f vgl. anch Hieron. Tract. de ps. 136 (Anecd. Maredsol. III 2, 263)
super flumina Babylonis illic scimus . . . *Babylon hic mundus est* (Kl.).
- Zu S. 332, 11 zu *interpolare* vgl. A. Vaccari, Gregorianum a. IV (1923), vol. 4 S. 112ff (We.).
- Zu S. 333, 31 vgl. das unter I abgedruckte griech. Fragment.
- Zu S. 338, 19 vgl. Petrus Chrysol. serm. 20 (PL 52, 256 A. M.). (We.).
- Zu S. 339, 19 (im Text) lies: *caelos sunt*.
- Zu S. 349, 11 vgl. I Kor. 11, 4 (Kl.).
- Zu S. 359, 9 vgl. I Kor. 11, 5, 7 (Kl.).
- Zu S. 370, 25 vgl. Reg. Ben. c. 28 (We.).
- Zu S. 374, 4 vgl. Sallust bell. Jug. 31, 17; Novat. (Cypr.) ep. 30, 2 (We.).
- Zu S. 386, 11 (2. Apparat) *allegorizare Del.*
- Zu S. 397, 2 vgl. Volkmann, Rhetorik S. 26² (We.).
- Zu S. 401, 11 vgl. Matth. 7, 14 (Kl.).
- Zu S. 403, 12f (2. Apparat) ist *taberna* (so *g*) richtig?
- Zu S. 409, 3 (2. Apparat) *ἔργον* cod. 106 (Kl.).
- Zu S. 416, 7 l: *peccaveris?*
- Zu S. 418, 22 (1. Apparat) *ἀδειφῶν Q'*.
- Zu S. 424, 1 vgl. Hebr. 5, 14 (Kl.).
- Zu S. 425, 21 *putrea(n)t* (Kl.).
- Zu S. 431, 14 ist *exelleret* korrupt?
- Zu S. 444, 12f (2. Apparat): *dicebat*] *dolebas Del.*
- Zu S. 454, 21 ist *hacc nos dicimus* korrupt?
- Zu S. 452, 20 ist *de* korrupt?
- Zu S. 453, 27 (2. Apparat) *inquāt + ad ostium Del.*

Verzeichnis der Handschriften.

I. In der Homilie zu I Sam. I:

- A* = cod. Lugdun. 402 (328) s. IX^{to}.
B = cod. Laudun. 299 s. IX.
C = Übereinstimmung von *c* = cod. Barberin. 578 s. XII
                                                           k = cod. Colon. 28 s. XII
D = Übereinstimmung von *p* = cod. Pragens. V B 16
                                                           v = cod. Vindob. 3025
E = Übereinstimmung von *e* = cod. Faes. 53 s. XV
                                                           r = cod. Urbin. 30 s. XV
F = cod. Vatican. 212 s. XII
G = cod. Sublaqu. 36 s. XIII
T = Taurin. F II 17 s. IX

II. In den Homilien zum Hohelied:

- A* = Übereinstimmung von *l* = cod. Laudun. 299 s. IX
                                                           k = cod. Colon. 28 s. XII
B = Übereinstimmung von *b* = cod. Monac. 7701 s. XI
                                                           m = cod. Monac. 6307 s. IX
C = Übereinstimmung von *c* = cod. Carnot. 31 s. IX
                                                           n = cod. Monac. 6311 s. IX
D = Übereinstimmung von *d* = cod. Paris. 2619 s. XII
                                                           (*δ* = cod. Andecav. 154 [156] s. XII)
                                                           l = cod. Bernens. A 58 s. IX
E = cod. Spinal. 78 s. IX
F = cod. Cantabr. Add. 3479 s. X
G = cod. Vatican. 212 s. XII
P = cod. Petropol. Q. v. I Nr. 8 s. VII^{to}

III. Im Kommentar zum Hohelied:

- A* = Übereinstimmung von *a* = cod. Monac. 11332 und 18207 s. XI
                                                           m = cod. Urbin. 31 s. XV (Faesol. 53 s. XV)
                                                           (*n* = cod. Flor. Bibl. Naz. D 7 s. XV)
       (*m*) heißt, daß auch die Lesart von *a* in einigen Vertretern von *m* vor-
       handen ist
B = Übereinstimmung von *b* = cod. Rotomag. 422 (407) s. XIII
                                                           p = cod. Parisin. 1634 s. XIII

ORIGENIS

HOMILIA IN LIBRUM REGNORUM I

5 De Helchana et Fennana et Anna et Samuele, et de Heli et Ofni et Finees.

1. Non tunc tantummodo ›Deus plantavit paradisum‹, sed donec
stat vita mortalium, donec salus hominum divinis institutionibus pro-
curatur, semper fiunt ea, quae iusti vox orat in psalmis, cum dicit:
›inducens planta eos in monte hereditatis tuae‹. Unde et omnes ora-
10 mus esse ›plantatio Dei‹, quia, si quis non fuerit ›plantatio Dei‹, sen-
tentia semel a iudice omnium Salvatore nostro lata est dicens: ›omnis
plantatio, quam non plantavit pater meus caelestis, eradicabitur‹. ›Deus‹
ergo ›plantat‹ et est propria quaedam Dei agricultura, et necesse est
quod ager ille, quem Deus colit et ›plantat‹, non unam habeat arborum
15 speciem, sed tamquam rus divitis et potentis agricolae omni sit vir-
gultorum genere refertum. Quomodo autem omnia habeantur in agro
Dei, consideremus ex huius terrae agris, quos homines colunt. Num-
quidnam in agro suo paterfamilias agricola totum vineas habet aut
totum ficus aut totum mala vel palmas? Sed qui diligens et industrius 200 Lomm.
20 est colonus, ex his omnibus agrum consitum habet et refertum. Sic

6 vgl. Gen. 2, 8 — 9 Exod. 15, 17 — 10 vgl. I Kor. 3, 9 — 11 Matth. 15, 13

5 fenna A fenenna BCDEFT, Del., nach der Vulg. (Φεννενα O'), vgl. S. 4, 6 |
finee AB 7 stat vita G statuta ABCDEFT | moralium BEk 8 ea < A
9 plantato A 13 plantavit G | ∞ est et D | dei est quaedam propria A
14 quod] ut F < A 15 108 AF | agricole T agricultura AG 16 refertus
AD, für diese Attractio vgl. Bd. I S. 130, 17 17f numquidnam ABEF numquid
non (in <) T numquid CDG, Del., vgl. z. B. S. 5, 4 20 ex < F | ∞ agrum
habet plenum et refertum A

Origenes VIII.

ergo intelligamus etiam in eo agro, quem >Deus plantat<, quia non una sola arborum species est, quae tantum dulcia ferat poma, sed aliqua dulcia, aliqua austera, suae tamen unumquodque utilitatis et gratiae. Nolite ergo illud in nobis requirere, quod in papa habetis Alexandro; 5 fateamur enim quod omnes nos superat in gratia lenitatis. Cuius gratiae (II) 482 D^o non ego solus praedicator exsisto, sed vos omnes experti cognoscitis et probatis. Et ideo eiusdem quidem agri plantae esse possumus et optamus, non tamen eundem saporem reddere in fructibus, quibus confitemur nos habere aliquid amaritudinis in sapore aut forte quod vi- 10 deatur magis quam sit amarum, quia sermo correptionis amarus quidem videtur esse, dum corripit, dulcis autem efficitur, cum emendat. Vide etiam ipsius Domini et Salvatoris nostri sermones quia non omnes beatitudinem continent nec omnes de venia et indulgentia protestantur, sed sunt in verbis ipsius etiam austera quaedam et tristitia. Sicut enim 15 dicit: >beati<, qui haec et haec agunt, ita dicit: >vae< illis, qui haec et haec egerint. Ego hoc etiam in prophetis perscrutatus sum, et inveni perpauca prophetarum istud esse concessum, ut numquam aliquid populis amarum aut triste loquerentur, sed dulcia semper et lenia. Observatum tamen est etiam a prioribus nostris, quod in psalmis tantummodo 20 illis, qui attitulantur >filiis Chore<, in ipsis solis nihil amaritudinis vel austeritatis videtur inferri, sed hoc iis quasi divino munere concessum est, ut nominis eorum psalmi semper laeta quaeque contineant. Est 291 Lomm^o ergo etiam in ipsis prophetis multa diversitas; alii tristitia, alii laeta denuntiant. Sed et ipse Apostolus Paulus, qui >imitator< est >Christi<.

4 ob die Predigt in Jerusalem in Gegenwart des Bischofs gehalten wurde (Harnack, Chron. der altchristl. Lit. 1, 43), bleibt zweifelhaft — 10—16 vgl. Origen. Comm. Ser. in Matth. 13 (IV 205 Lomm.): . . . istorum vae, quae Deus disciplinae causa pronuntiavit adversus illos, ut convertat illos ad bonum usw. — 15 vgl. Matth. 5, 3ff u. 8. — vgl. Matth. 23, 13ff u. 8. — 20 vgl. Psal. 86 (87), 1; Harnack TU 42, 3 S. 14 — 24 vgl. I Kor. 11, 1

1 ∞ agro illo E | plantavit D 2 dulcia + et BC + ferat et E
3 sua CD | humilitatis BFT humilitate CD | et < T. | gratiae G, Del. gratia
est (= gratia e) DTK gratiae est ABETc kaum richtig 5 fateamur BC | enim
< A 6 ∞ solus ego D, Del. 7 esse + ut D | possumus AD | et < D
8 quibus] quidem G, Del. possumus qui D, Für die Attractio vgl. Bd. II S. 348, 5
10 ∞ amarum sit F | amarus + amarus e amarus + est amarus DF 12 quia
< Dk 16 agunt FGT 17 perpauca] in paucis BCEp paucis v, Del. 18 aut]
vel D 23 ∞ in ipsis etiam D

habere se dicit >virgam<, ad eos utique, qui indigent disciplinam, et >in spiritu mansuetudinis venire< se dicit, ad eos profecto, quorum vita culpis carebat. Et ita invenitur in una eademque eius epistola sermo et amarus et dulcis. Sicut et ad Corinthios in prima parte prioris
 5 epistolae dicit: >quia in omnibus divites facti estis in ipso, in omni verbo, et in omni scientia, sicut et testimonium Christi confirmatum est in vobis, ita ut nihil vobis desit in nulla gratia, exspectantibus revelationem Domini nostri Iesu Christi<. Et paulo post progrediens, vide qualiter sermo eius exasperatur, cum dicit: >omnino auditur in vobis
 10 fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec inter gentes, ita ut uxorem patris habeat aliquis. Et vos inflati estis, et non magis luxistis, ut tollatur e medio vestrum, qui hoc opus fecit?<. Hoc autem ideo faciebat, quia non omnes, ad quos sermo eius dirigebatur, laude digni erant neque omnes confutari vel corripere merebantur; et ideo amara
 15 dulcibus miscet, ut laus ad optimos quosque, correptio vero referatur ad pessimos. Haec idcirco diximus in praefatione, quia scio vos consuevisse lenissimi patris dulces semper audire sermones, nostrae vero plantationis arbuscula habet aliquid austeritatis in gustu, quod tamen orantibus vobis fiet medicamentum salutis, quia et medicamenta quaedam sunt dulcia, quaedam vero austera, nonnumquam et amara, et
 20 tamen in suis quaeque locis remedia tribuunt, si cum mensura et temporis opportunitate sumantur.

2. Historia nobis recitata est de primo libro Regnorum, quae ita videtur ^{292 Lomm.} difficilis, ut absque divinae virtutis gratia explanatio eius non possit exponi.
 25 Refertur ergo ibi: >erat vir unus ex Armathem Sipha de monte Effraim, et nomen eius Helchana<. Et cum enumerasset omnem generationem eius,

1f vgl. I Kor. 4, 21 — 5 I Kor. 1, 5—7 — 9 I Kor. 5, 1—2 — 25 I Kōn. 1, 1

1 disciplinam *A, G* (-nam) disciplinā *B* disciplina *CDEFT, Del.*, vgl. Bd. II S. 614 5 es ist vielleicht quia: > zu lesen 6 et² < *B* (in Ras.), *GT, Del.*, nach der Vulg. (= gr. Text) 7 ulla *DFG, Del.*, nach der Vulg., ἐν μηδενί 8 progrediens *ABCE* grediens *T* gradiens *DFG, Del.*, kaum: paulo progrediens 9 exasperatus *BE* | inter vos *AF* nach der Vulg. 10 et] sed *BCE* 12 tolleretur *AF*, richtig? (ἀφθῆ gr., tollatur Vulg.) | e] de *A, Del.*, nach der Vulg. | facit *GT* 12f faciebat] scribebat *FGT, Del.* dicebat *f* 14 et < *A* 18 habent *B²DG* 23 ~ regnorum libro *D* 24 posset *BE* 25 Armathem (-ê *E*) sifan *DE* (Ἀρμαθῆμ Σιφά *O*) armathen sifa *F* ramathem (-n^o *k*) sifan *C* armathe s*** (of)n *B* *(a)rⁿmathen sifac *T* ramathain sophin *G*, nach der Vulg. (*Del.*) armetsisa *A*

dicit: »et huic erant« inquit »duae uxores; nomen uni Anna, et nomen secundae Fennana; et nati sunt Fennanae filii, et Annae non erat filius. Et adscendebat vir ille de civitate sua a diebus in dies, ut adoraret et immolaret Domino virtutum in Silo. Ibi erant Heli et duo filii eius
 5 Ofni et Fines sacerdotum Domini. Et facta est dies, in qua immolavit Helchana, et dedit Fennanae uxori suae et omnibus filiis eius et filiabus eius partes; Annae autem dedit partem unam; non enim habebat filios, quia concluderat Dominus vulvam eius«. Tum deinde refert Scriptura quia
 10 cum filiis suis, ipsa »unam« solam acceperit »partem« et quia hoc dolore percussa »templum Domini ingressa defleverit« et »oraverit« cum silentio, ita ut »non audiretur vox eius«, et quia »putans eam Heli sacerdos esse ebriam« increpaverit eam, ipsa vero cum humilitate »respondens« satisfecerit sacerdoti, »oraverit« autem »ad Dominum«, ut conciperet filium,
 15 promittens se Deo consecraturam quodcumque genuisset. Et cum ex repromissione filium »suscepisset«, refertur quod »a lacte depulsum obtulerit« eum »Deo«. Non enim poterat »offerre Domino« prius eum quam »a lacte depelleret«. »Offert« ergo eum in oratione quadam propheticis distincta mysteriis. Abbreviavimus, in quantum potuimus, continentiam
 20 lectionis.

3. Videamus nunc quid etiam per haec, quae proposuimus, indi- 293 Lomm-
 cetur. Fortassis enim dicat nobis aliquis ad audientiam legis nostrae nuper accedens: Christiana religio pudicitiam profitetur in tantum, ut, si fieri potest, »nec contingamus« omnino »mulierem«; sic enim dicit
 25 Apostolus: »bonum est enim homini non tangere mulierem«. Iste autem iustus tuus Helchana, qui nobis ab Scriptura proponitur ad exemplum, duas simul uxores habuisse describitur, ex quibus illa, quae

1 vgl. I Kön. 1, 2-5 — 8 ff frei nach I Kön. 1, 6 ff — 15 ff vgl. I Kön. 1, 20 ff — 18 vgl. I Kön. 2, 1 ff — 25 I Kor. 7, 1

1 inquit < AE 2 ff fenenna BCDEF, vgl. S. 1, 5 | et annae] anae autem A
 3 oraret A 4 silo*(n) B sylon E silom (+ et) A selon T | erat DEF
 8 deus A | tunc F 9 quod cum] eo quod E 10 suis < FGT, Del. 11 per-
 cussa AGT, Del. | templo AGT | dei ADGT 13 illa autem F 14 autem
 < A | ad deum D a deo A 15 domino A | quod cum A quemcumque F
 17 domino < D deo C | ∞ eum prius D | ∞ eum prius Domino F |
 ∞ quam eum A 19 abbreviavimus FJ 22 aliquis < GT 24 ne BEGT
 non F 25 enim < D, Del., nach der Vulg. (= gr. Text), vgl. aber Bd. I S. 261, 19;
 303, 22 | ∞ mulierem non tangere E, nach der Vulg.

prius nominatur, non habet filios, id est Anna, Fenenna autem et multos habere filios dicitur et multas accipere ›portiones‹. Illa autem prior ›unam‹ solam, quia sola est, accepit ›partem‹ et de sterilitate conqueritur. Numquidnam etiam nos contristari debemus, quia filios non ^{483 Del.} habemus, et virgines nostrae contristari debent, quod sine filiis vivunt? Haec dixi adsumens personam eorum, qui nondum plene instructi de his, quae in scripturis veteribus recitantur, moveri scrupulosius solent. Deprecor autem vos omnes, ut, quoniam sensum tam difficilium rerum conamur aperire et ea, quae ›velamine‹ obiecta sunt, ecclesiae auribus ¹⁰ pandere — ›in lectione‹ enim ›veteris Testamenti‹, sicut dicit Apostolus, ›velamen est positum‹ —, precibus a Domino postuletis, ut dignetur nobis ad se conversis ›auferre velamen‹ etiam de hac ›lectione‹, quam habemus in manibus, et planius nobis reserare, quae tecta sunt, ut et nos possimus ›revelata facie‹ in his, quae lecta sunt, ›gloriam Domini ¹⁵ speculari‹.

4. ›Erat‹ inquit ›vir unus ex Armathem de monte Effraim‹. Non me latet primo hoc, quod in aliquibus exemplaribus habetur: ›erat vir quidam‹, sed in his exemplaribus, quae emendatiora probavimus, ita habetur: ›erat vir unus‹. In quo nobis etiam Hebraei, qui contradicunt ^{294 Lomm.} in ceteris, acquiescunt. ›Erat‹ ergo ›vir unus‹. Vide si non hoc ipsum ad laudem pertinet iusti, quod dicitur de eo: ›erat vir unus‹. Nos, qui adhuc peccatores sumus, non possumus istum titulum laudis acquirere, quia unusquisque nostrum non est ›unus‹, sed multi. Intuere namque mihi illius vultum nunc irati, nunc iterum tristis, paulo post ²⁵ rursus gaudentis et iterum turbati et rursus lenis, in alio tempore de rebus divinis et vitae aeternae actibus consulentis, paulo post vero, vel quae ad avaritiam vel quae ad gloriam saeculi pertinent, molientis. Vides, quomodo ille, qui putatur ›unus‹ esse, non est ›unus‹, sed tot in eo personae videntur esse, quot mores, quia et secundum scripturas

10f vgl. II Kor. 3, 14. 16 — 14 vgl. II Kor. 3, 18 — 16 I Kōn. 1, 1 — 19 vgl. S. 3, 25 — 21—S. 7, 3 vgl. Origen. in Ezech. hom. 9, 1: ubi peccata sunt, ibi est multitudo, ibi ›schismata‹, . . . ubi autem virtus, ibi singularitas, ibi unio, ex quo omnium ›credentium‹ erat ›cor unum et anima una‹

1 prior FG, Del. | et < A 2 ∞ dicitur filios EF | accepisse G, Del
3 accipit A 5 quia G 9 sunt + et G 16 ex] de C, Del., nach der Vulg.
| armathem D armathen EF armachen T ramathen C ramatem A ramathe B
ramatha G 17 in < GT 19 quo*(d) B quod AE 22 non possumus hinter
laudis A 23 unum A | multi ODF multus est G multa est ABET est multi
Del., vgl. S. 6, 3 26 consulentes B*C consulendis D consolantis G

»insipiens sicut luna mutatur«. Unde et luna, cum videatur una esse
 per substantiae immutationem, tamen semper a semet ipsa alia est
 semperque diversa et sic etiam in ipsa constat quod una multae sint.
 Sic ergo etiam nos, qui adhuc insipientes et imperfecti sumus, quia
 5 semper mutamus sententias et semper diversa et cupimus et sentimus,
 »unus« non possumus dici. De iustis autem non solum per singulos
 »unus« dicitur, verum et omnes competenter »unus« dicuntur. Et cur
 non omnes »unus« dicantur, quorum »cor et anima una« esse describitur?
 Unam semper omnes sapientiam meditantur, unum sapiunt, unum sen-
 10 tiunt, unum Deum venerantur, unum Iesum Christum Dominum con-
 fitentur, uno Spiritu Dei replentur. Unde merito et ipsi omnes non
 solum unum, sed et »unus« dicuntur, sicut et Apostolus designavit di-
 cens: »omnes quidem currunt; sed unus accipit palmam«. Vides mani-
 feste quia omnes iusti »unus« est, qui »accipit palmam«. Vere enim
 15 imitatur iustus, qui talis est, »unum Deum«. Nam, ut ego arbitror, etiam ^{295 Lomm.}
 illud, quod per prophetam dicitur: »audi, Istrahel; Dominus Deus tuus
 Deus unus est«, non tantum numero »unus« designatur, qui utique supra
 omnem numerum esse credendus est, sed per hoc magis »unus« dici
 intelligendus est, quod numquam a semet ipso alter efficitur, hoc est
 20 numquam mutatur, numquam in aliud vertitur, sicut de eo David
 protestatur dicens: »tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient«.
 Sed et illud in hunc sensum respicit, quod scriptum est: »Ego sum
 Dominus Deus vester et non immutor«. Immutabilis ergo est Deus et
 per hoc »unus« dicitur quod non mutatur. Sic ergo et »imitator« Dei
 25 iustus, qui »ad imaginem« eius »factus est«, »unus« etiam ipse, cum ad
 perfectum venerit, appellatur, quia et ipse, cum in virtutis summa con-
 stiterit, non mutatur, sed »unus« permanet semper. Nam dum in malitia
 est unusquisque, per multa dividitur et in diversa dispergitur et, dum
 in multis est malitiae generibus, dici non potest »unus«. Igitur quia

1 Sir. 27, 11 — 8 vgl. Akt. 4, 32 — 13 vgl. I Kor. 9, 24 — 16 vgl. Deuter.
 6, 4 — 21 Ps. 101 (102), 28 — 22 Mal. 3, 6 — 24 vgl. I Kor. 11, 1 — 25 vgl. Gen.
 1, 27 — 27 u. S. 7, 22 vgl. Origen. in Levit. hom. 5, 12 (Bd. I S. 358, 6): qui
 autem peccator est et immundus, multorum est, . . . multi enim daemones pos-
 sident eum

2 substantiam immutatione AF 3 multa BDE | sunt A 4 ∞ sumus
 et imperfecti A, Del. 5 et² < CD, Del. 7 dicentur A, B (-ntur B²) CTp,
 richtig? 13 palmam] bravium FG*, nach der Vulg. (= gr. Text) 17 super A
 18 ∞ dici unus A 20 ∞ david de eo F 20f david protestatur] profeta tes
 ***(tur) tatur A 23 ∞ deus est D 26 profectum BGTc

secundum mirabilem hanc unitatem ›unus‹ est iustus, immo et plures iusti ›unus‹ sunt, ideo et sanctus Apostolus omnem cohortatur ecclesiam dicens: ›ut idem dicatis omnes et non sint in vobis schismata, sitis autem perfecti in eodem sensu et eadem scientia‹. Propterea etiam in

- 5 Actibus Apostolorum ›cor et anima credentium una‹ esse dicitur. Si autem etiam subtilius aliquid considerare velimus, invenire possumus et aliam unitatem. Verbi gratia, si ita ›mortificavero membra mea‹, ut iam non ›concupiscat caro adversus spiritum‹ neque ›spiritus adversus carnem‹, si iam non sit ›alia lex in membris meis, quae repugnet legi 296 Lomm. mentis meae et captivum me ducat in legem peccati‹, si omnia, quae intra me sunt, ›in uno atque eodem sensu perfecta‹ sint et ›una atque eadem sententia‹ moveantur, tunc ero etiam ›vir unus‹.

5. Hic igitur unus laudabilis duarum uxorum vir primo omnium unde sit, videamus. ›De monte‹ inquit ›Effraim‹. Ergo non est iustus de 15 vallibus nec de campis nec de ullis inferioribus locis, sed nec de collibus quidem. ›De monte‹ est. Et de quo ›monte‹? ›Effraim‹, qui interpretatur fructificatio. Est ergo de ›monte‹ fructifero et locus eius fructifer. Vide et Scriptura quam laudem ›montium‹ dicit: ›Deus‹ inquit ›Deus montium est, et non est convallium‹. Sed et nomen iusti 20 huius est Helchana, quod interpretatur possessio Dei. Certum est quia ille, de quo dictum est, quod ›unus‹ esset ›vir‹, possessio Dei est et non possessio daemonum. Quem enim possident daemones, non est ›unus‹, sed multi, sicut et ipsi daemones de eo, quem possidebant, responderunt dicentes quia ›legio nomen est ei‹. ›Unus‹ vero est Helchana, qui est

3 I Kor. 1, 10 — 5 vgl. Akt. 4, 32 — 7 vgl. Kol. 3, 5 — 8 vgl. Gal. 5, 17 — 9 vgl. Röm. 7, 23 — 11 f vgl. I Kor. 1, 10 — 14 I Kön. 1, 1 — 15 vgl. Origen. Comm. in Cant. Cant. III: qui excelsioris vitae . . . fuerit . . ., iste in montibus inveniatur aut in collibus, non inveniatur in humilibus . . . locis — 16 vgl. Philo leg. all. III 93 (I 333, 26 W.): Ἐφραὶμ . . . καρποφορία . . . ἐμυρνεύεται; Origen. in Jes. Nav. hom. 21, 2 (II 430, 11. 24); Wutz, Onom. Sacr. 53. 72. 114 — 18 vgl. III Kön. 21 (20), 28 — 20 vgl. z. B. Ambros. Exh. virg. 8, 52; Wutz a. a. O. S. 102 — 24 vgl. Matth. 5, 9; Luk. 8, 30

1 ∞ hanc mirabilem Ak 2 et < D 4 etiam + et A 5 cor + unum C, nach der Vulg. 8 adversum A 10 lege AG, nach der Vulg. (= gr. Text) 12 moveatur GT | sententia moveantur] sentiant CD 13 omnium < G 16 quidem + sed BC | monte + inquit (est < G) G, Del. | monte² + de monte G, Del. 17 frugifero CDET, richtig?, vgl. S. S, 1f | eius + est ACDF 18 frugifer BDEk (+ est E) fructiferus G | et < A 19 non deus vallium A

possessio Dei, qui et habet patriam ›montem Effraim‹, montem frugi-^{484 Del.}
 ferum. Iste ergo tam laudabilis vir habuit duas uxores; nomen uni
 ›Anna‹ et nomen secundae ›Fennana‹. Habebat autem filios de secunda
 ›Fennana‹, sterilis uxor erat prior illa, quae et nobilior erat. Similia
 5 invenies etiam in Genesi; cognata quippe sibi est scriptura divina. In-
 venies ibi primam uxorem Abrahae Sarram nobiliorem, secundam vero
 Aegyptiam Agar ignobilem fuisse, et ante patrem effectum Abraham^{297 Lomm.}
 de ignobili quam de nobili. Fit tamen postmodum etiam de nobili
 coniuge pater. Ita ergo etiam nunc Helchana hic, qui est possessio
 10 Dei, prius de secunda uxore efficitur pater, quoniamquidem ›concluserat
 Deus vulvam‹ Annae, sicut et prius ›concluserat Deus vulvam‹ Sarrae.
 Post plurimos vero partus Fennanae etiam Annae vulva orationibus et
 precibus aperitur et efficitur etiam ipsa mater filii eius, quem ›obtulit
 Deo‹. Quid ergo haec in se sacramenti contineant, videamus. ›Fennana‹
 15 interpretatur conversio, ›Anna‹ autem interpretatur gratia. Unusquisque
 ergo nostrum, qui vult effici possessio Dei, istas sibi duas iungat uxores
 et cum ipsis sibi nuptias celebret. Primam sibi iungat, quae nobilior
 est et generosior, gratiam; haec enim nobis per fidem prima coniungi-
 tur, sicut et Apostolus dicit: ›gratia salvi facti estis per fidem‹. Se-
 20 cundae vero coniungatur Fennanae, id est conversioni, quia post gratiam
 credulitatis emendatio fit morum et vitae conversio. Sed cum iste sit
 ordo nuptiarum, alius ordo procreationis efficitur. Prima namque nobis
 filios parit Fennana, quia primos fructus de conversione proferimus et
 prima iustitiae germina de actibus et operibus procreamus. Primum
 25 namque iustitiae opus est converti a peccatis, quia, nisi ante converta-

5 vgl. Gen. 11, 29ff; 16, 1ff — 7 vgl. Gen. 16, 15 — 8 vgl. Gen. 21, 2 —
 10f vgl. I Kön. 1, 5 — 11 vgl. Origen. in Gen. hom. 12, 1 (Bd. I 107, 3): plurimae
 sanctarum mulierum . . . steriles fuisse referuntur, sicut ipsa Sarra, ecce et nunc
 Rebecca . . . Anna quoque mater Samuelis sterilis scribitur — 12 vgl. I Kön.
 1, 19ff — 14ff vgl. Philo quod deus immut. 5 (II 57, 10 W.): Ἄρρα . . . γάρως ἀ-
 τῆς; Origen. in Gen. hom. 11, 2 (Bd. I 102, 26): Phennana, alia Anna . . . id est
 conversio et gratia. Et primo quidem dicitur de Phennana filios suscepisse, id
 est de conversione, et postmodum de Anna, quae est gratia; Wutz a. a. O. S. 107
 — 19 Ephes. 2, 8

1f fructiferum *G, Del.*   4 similia + vero *D*   9 ergo < *A*   10 fit *A*
 14 haec < *T* in se < *A* | ∞ in se sacramenti haec *C*   16 ∞ duas sibi *F*
 duas < *G*   20 coniungatur *De* coniungitur *Ek*, Del.* coniungamur *GT* coniu-
 gimur *ABF*   22 creationis *A*   25 ∞ opus iustitiae *F*

tamur et declinemus a malo, non poterimus de Anna effici patres nec de gratia filios generare. Videamus ergo nunc uniuscuiusque differentias. Fennana filios habet, sed qui non assistunt Deo; neque enim tales esse possunt filii conversionis, ut assistant et adhaereant Deo. Nec tamen
 5 inanes et penitus alieni sunt a rebus Dei; accipiunt namque »partes« de sacrificiis divinis et edunt de hostiis Dei. Unusquisque ergo nostrum primo convertitur a peccato et ex conversione generat opera iustitiae; postea vero excitata in nobis Anna per zelum et aemulationem boni ^{298 Lomm.} »procem fundit ad Deum«, ut et ipsa filios generet. Quales ergo Anna,
 10 quae est gratia, filios generat? Qui assideant Deo. »Gratia enim et veritas per Iesum Christum facta est«. Hic ergo est filius gratiae, qui Deo vacat et Verbo Dei. Vis autem evidentiore tibi ostendam et in evangeliiis huiusmodi intelligentiae formam, quae in lege quidem adumbratur per uxores, in evangeliiis vero amplius describitur per sorores?
 15 Vide Martham et Mariam, ex quibus Martha quidem »conturbatur et satagit circa multum ministerium« et explet opera conversionis et per haec velut conversionis filios generat, Maria vero »secus pedes verbi Dei optimam partem« dicitur »elegisse« et per haec intelligitur velut gratiae germina procreare. Sic ergo et nunc »Anna generat filium«.
 20 Quem »filium«? »Samuel« inquit, qui Deo assistit, de quo in psalmis dicitur: »Moyses et Aaron in sacerdotibus eius et Samuel in his, qui invocant nomen eius«. Sed et Hieremias dicit: »si steterit Moyses et Samuel in conspectu meo, non remittam iis«. Si ergo tantus et talis est »filius« gratiae, et nos festinemus quidem ad Annae nuptias, sed
 25 patienter agamus, ut prius nobis filii de conversione nascantur, prius in bonis operibus placeamus, tunc deinde etiam de gratia et »dono spiritus«

9 I Kōn. 1, 11 — 10 Joh. 1, 17 — 15 vgl. Luk. 10, 40f — 17f vgl. Luk. 10, 39. 42 — 19 vgl. I Kōn. 1, 20 — 21 Ps. 98 (99), 6 — 23 vgl. Jer. 15, 1 — 26 vgl. Akt. 2, 38

3f esse possunt filii DGT, Del. ∞ esse filii possunt C ∞ filii esse possunt BE ∞ possunt esse filii AF 4 domino F 5 et peralieni A 9 dominum AF 10 assistant F 13 quidem < A 13f adumbrabatur F 14 amplius Baehrens iam prius ABCDEFGT iam praesens Del. 17 ∞ filios conversionis D | vero + sedens A 18 dei + intenta CD, Del. | ∞ elegisse dicitur C, Del. ∞ dicitur partem » 19 filium + et A 20 Samuelem A, Del. | quo + et Ar 21 in his] inter eos D, nach der Vulg. 22 steterint CFG, Del., στῆ O', steterit Vulg. 23 permittam FGT | illis A | et] ac D 26 bonis AD nobis BCEFGT | tam AF | deinde < A | etiam + et C

»filium« procreemus. Et qualis hic »filius« est? »Samuel« inquit, qui interpretatur »ibi ipse Deus«. Vides, quales filios generat gratia? Sic enim scriptum est de his, qui spiritus gratiam consecuti sunt, dicente Apostolo: »si vero prophetetis omnes, intret autem imperitus aut idiota 299 Lomm.
 5 in conventum vestrum, discernitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus, occulta quoque cordis eius manifesta fient, et tunc cadens in faciem adorabit Deum, dicens quia vere Deus in vobis est«. Hoc est ergo, quod interpretatur Samuel »ibi ipse Deus«. Ubi enim »spiritus gratiae« est, ibi ipse esse dicitur Deus. Sed iste nobis talis filius non potest nasci,
 10 nisi praecesserint prius filii Fennanae; nisi enim praecedant opera conversionis, non merebimur spiritus gratiam nec ex ipsa possumus »donum spiritus« generare.

6. Videamus autem et ad quem locum conveniebat Helchana cum uxoribus suis. »Immolare« inquit »Domino in Selom. Et ibi
 15 Heli et duo filii Heli, Ofni et Finees, sacerdotes Domini«. »Selom« nomen est loci, in quo sacrificia Domino offerebantur, priusquam templum aedificaretur in Hierusalem. In hoc ergo loco, qui appellatur »Selom«, hostiae pro peccatis offerebantur et ibi fiebat purgatio peccatorum. »Selom« autem interpretatur avulsio vel excalciatio, hoc est calciamenti
 20 resolutio, et uterque sensus convenienter aptatur. Locus enim, in quo peccata purgantur, recte avulsio nominatur, ubi »avellitur cor lapideum et inseritur cor carneum«, vel excalciatio, quia omnes, donec ad locum sanctum veniamus, calciati sumus, cum autem pervenerimus ad eum, discaleari iubemur, sicut dicitur ad Moysen: »solve corrigiam calcia-
 25 menti tui; locus enim, in quo tu stas, terra sancta est«. Et quid putamus quod in his non aliquid mysterii obiectum sit, sed, quia Deus 485 Del. exsecratur »calciamenta« Moysi corporalia, ideo haec iubebat? Aut illud magis putandum est quod, cum exiret de terra Aegypti, habebat »calciamenta« de pellibus mortuis et erat velut quadam mortalitate con-

2 vgl. Wutz a. a. O. S. 116, 184, 573, 618; (ἐξεῖ ἀνὸς Θεός die Vatican. Gruppe) — 4 vgl. I Kor. 14, 24. 25 — 8 vgl. Hebr. 10, 29 — 14 I Kōn. 1, 3 — 19 vgl. Wutz a. a. O. S. 1055 — 21 vgl. Ezech. 11, 19 — 24 Exod. 3, 5 — 29 Bd. I 342, 25

2 ibi AB²DFGT ubi B¹CE, vgl. den ersten Apparat 4 vero] autem AG, nach der Vulg. enim D 5 iudicatur A 6 fiunt AD, nach der Vulg. (= gr. Text) 7 deum AFGT eum BE < CD 8 ubi CET, s. Z. 2 11 ∞ gratiam spiritus D, Del. 13 veniebat A 14 ff selom AFGTe selo* B selon Dk silon E, Del., nach der Vulg. 14 et] erant autem G, Del., nach der Vulg. | ibi + erant A 23 venerimus D 25 tu < AGv, nach der Vulg. (σὺ O'), vgl. Bd. II S. 325, 9

strictus, cum vero coepit proficere ad virtutem et adscendere >montem Dei atque ibi immortalibus ministrare mysteriis, tunc dicitur ad eum, ^{300 Lomm.} ut indicia mortalitatis abiceret, quae in >calciamenis peliciis designantur. Ego puto quia propterea etiam Apostolis suis Salvator praecepit, ne ⁵ habeant >calciamenta in pedibus suis, ut et ipsorum pedes, qui currebant ad >adnuntiandum vitam aeternam, omni carerent mortalitatis indicio; quippe qui illam >viam incederent, quae dicit: »Ego sum via et veritas et vita«; nemo enim >viam vitae cum indicio mortis incedit. Talis est ergo locus iste >Selom, ubi est et >Heli vir minus laudabilis; pro ¹⁰ peccato enim >retrorsum corruens exspiravit. Et non putemus quod ille solus >retrorsum corruens exspiravit, sed et nunc si quis >retrorsum corrui, si quis >retro convertitur a fide et veritate, necesse est, ut >cadat et ut continuo >moriatur. Sed et in Deuteronomio comminatio peccatoribus intentatur, cum dicitur: »et opisthotonos insanabilis« ¹⁵ »Opisthotonos autem tergi aegritudinem et posteriorum partium significat; et utique non sine causa, cum tot genera languoris habeantur humani, hoc potissimum languoris genus adscribitur peccatori. Nam et in Genesi >uxor Lot, quae >retrorsum conversa est, divinum dicitur transgressa praeceptum, quo ei mandatum fuerat, >ne retrorsum respiceret neve staret in omni regione, et ideo >effecta est staticulum salis. Dominus quoque noster et Salvator in Evangelio: »nemo inquit >mittens manum in aratrum et retro respiciens aptus est regno Dei«. Insuper quoque, cum de plurimis docuisset, addit et hoc dicens: »memores es- ²⁰ tote uxoris Lot«. Optimum igitur est >oblivisci priora, >oblivisci prae-

1 vgl. Exod. 3, 1 — 5 vgl. Matth. 10, 10 — 6 vgl. I Joh. 1, 2 — 7 Joh. 14, 6 — 10 vgl. I Kön. 4, 18 — 14 vgl. Dent. 32, 24 — 17 ff vgl. Gen. 19, 26. 17 — 21 Luk. 9, 62; vgl. Origen. in Gen. hom. 5, 2 (Bd. I 60, 1): videamus, ne forte Lot ... carnis imaginem teneat ... inde ... et Dominus dicebat: »nemo manum suam mittens in aratrum et retro respiciens aptus est regno Dei« et addit »mementote uxoris Lot« — 23 Luk. 17, 32 — 24 vgl. Phil. 3, 13

1 f et ... dei < A 2 domini D | ibi < A 5 habereut G, Del. | et < GT, Del. 6 adnuntiandam BCDFTf | omnia ... indicia A 7 et < EF, Del. 8 mortalitatis F, Del. | est < FT 9 est < f et < AFGT, Del., richtig? 11 et < T 11 f. retrorsum ... si quis < C 12 corrui + hoc est A retrorsum AF 13 ut < A 14 intendatur T intenditur CF datur A | et < D | opisthotonus ADT opisthotomus G 16 et] ut BE 18 quae] quia ACD 19 quod AFGT 20 neve staret < A ne staret T ne(u) astaret G | omnem regionem BCE omne regione A | ∞ staticulum salis effecta est G 23 addidit ACG

terita, uti ne comprehendat nos ›opisthotonos insanabilis‹ languor neque
›cadamus retrorsum‹ sicut Heli ›et moriamur‹.

7. Ibi autem erant ›duo filii Heli‹. ›Heli‹ interpretatur Arabs sive
extrarius. Extrarius quippe a Deo est, qui non tenet disciplinam, qui
5 delinquentem filium non castigat, non corripit, ut emendet, qui indulget
vitiis, qui delicta non punit, sicut et Apostolus dicit: ›quod si extra
disciplinam estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo adulterini et
non filii estis‹. Iste est igitur Heli, qui propter haec punitur a Deo.
Vide autem, qui sint etiam ›filii‹ eius. ›Ofni‹ inquit ›et Finees‹. Inter-
10 pretatur autem ›Ofni‹ excessus conversionis; de Fennana paulo ante
diximus quod esset conversio, hic autem, qui excedit et longe efficitur ab
emendatione nec converti vult ad Dominum, propterea impius permanet.
Sed et quicumque est, quem videmus post peccatum non converti ad paeni-
tentiam, non recipere metum futuri iudicii et verbi divini praecipientis;
15 ›numquid qui cadit, non adiciet ut resurgat? aut qui aversus est, non rever-
tetur?‹, recte etiam de ipso dicimus quia sit ›Ofni‹ et excedens a conver-
sione. Sed et alius eius ›filius‹ dicitur ›Finees‹. Duos novimus in scripturis
hoc nomine compellatos, ›Fineem‹ illum iustum ›filium Aaron‹ et hunc
iniustum ›filium Heli‹. Unde et competenter duas huius nominis
20 interpretationes invenio; significat enim Finees in lingua nostra oris
obturatio vel ori parcens. Peccator ergo et qui fiduciam non habet ad
loquendum obturatum habet os, iustus vero parcat ori suo. Hodieque
in sacerdotibus Domini habetur uterque Finees, habetur et Eleazar,
qui in scripturis primus episcopus nominatus est, sicut in Numeris ^{302 Lommi}
25 scriptum est. Sunt ergo hodieque in sacerdotibus Finees, quicumque
parcunt ori suo, et ›omnis sermo malus nequaquam de ore eorum

3 vgl. I Kön. 1, 3 — 3f vgl. Wutz a. a. O. S. 1055 — 6 Hebr. 12, 8 —
9 vgl. I Kön. 1, 3 — 9f vgl. Wutz a. a. O. S. 358, 390 — 10 vgl. S. 8, 14 —
15 vgl. Jerem. 8, 5 — 18 vgl. Num. 25, 7 — 20 vgl. Wutz a. a. O. S. 142 —
24 vgl. Num. 3, 32 — 25ff vgl. Harnack TU 42, 4 S. 131 — 26 vgl. Ephes. 4, 29

1 opisthotoni A opisthoton CFT opisthotomus G 4 extrarius^{1,2}] extra-
torius BCE extraneus A 7 facti < A 9 vide BCDE videamus AFGT, Del.
| sunt Ak, Del., richtig? | etiam < A 10 excelsus BET excussus A vgl. Z. 11
11 efficitur] fit AD 14 ∞ futuri iudicii metum D 15 adversus EF a*(d)-
versus B 16 et < BE 17 ∞ filius eius A, Del. | ∞ finees dicitur G
18 appellatos G, Del. 20 invenimus G, Del. 21 obturatio A, k (in Ras.) ob-
duratio BDEFGTe 22 ∞ os habet obturatum (obduratum p) D 26 nequa-
quam < E | eorum + non E

procedit. Sunt sacerdotes, ex quorum ore nullum scandalum, nullum mendacium, nullus dolus neque falsitas ulla depromitur, et isti merito ›Fineae‹ illi ›Aaron filio‹ comparantur. Sunt autem aliqui et secundum istam ›Fineem Heli filium‹ sacerdotes, qui obturatum os habent sive
 5 imperitiae vitio sive conscientia peccatorum. Sed hoc est, quod deprecor, ut, si quis est, qui se in sacerdotalem ordinem adscitum videt, satisfacat emendationi vel eruditioni operam dare et festinet effici de illo numero beatorum, ne forte inveniatur ex istis sacerdotibus, qui et reprobantur et puniuntur a Deo.

10 8. Sed tempus est iam etiam de oratione Annae, quam profudit ›offerens Deo Samuelem‹, quem ›a lacte depulerat‹, pauca memorare. In qua primo quidem hoc dicimus, quod is, qui ›Deo offertur‹ puer, offerri ante non potuit quam ›depelleretur a lacte‹. In quo ostenditur consecrari Deo neminem posse, qui adhuc ›lacte alitur et puer est
 15 sensibus atque expers est sermonis iustitiae‹, nec sacerdotalia potest procurare sacramenta, nisi desistat a puerilibus et in maius adscendat ab his, quibus Apostolus dicit: ›lac vobis potum dedi, non escam; nondum enim poteratis‹. Alioquin secundum litteram quid videtur operae pretii puerulum nuper ›a lacte depulsum Deo offerri‹, ubi non
 20 mater intererit, non nutrices fovebunt neque educandi pueri aderunt ulla subsidia? Sed vide quia Scripturae sermo ita aptatus est, ut figuraliter doceat quod omnis, qui primo ad fidem convertitur, ›lacte et non cibo forti‹ alitur, de quibus in alio loco dicitur: ›et effecti
 25 ›lacte alitur, alienus est a sermone iustitiae; parvulus enim est; perfectorum vero est cibus solidus, qui pro possibilitate sumendi exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali. Igitur quicumque nondum ›a lacte depellitur‹, sed ›parvulus‹ est, non potest adscendere ad

11 vgl. I Kön. 1, 24 — 14 vgl. Hebr. 5, 13 — 17 I Kor. 3, 2 — 18 ff vgl. Origen. in Genes. hom 7, 1 (Bd. I 70, 19): putamus quia propositum sit Spiritui Sancto historias scribere et narrare, quomodo ›a lacte depulsus‹ sit puer (Isaac) . . .? — 23 ff Hebr. 5, 12—14

2 nec A ne F | isti] ex CD 3 finees AB*DET, Del. 4 finees A | ∞ filium heli C | sacerdotis ABDEFc 6 se < F hinter ordinem G, Del. 7 ∞ eruditioni vel emendationi G, Del. (et), vel eruditioni emendationi T 9 perimuntur G 10 profuit AT 13 pelleretur C(?), D 17 ∞ dicit apostolus F 19 ∞ a lacte nuper G | depulsum CD, Del. devulsum ABEEFG devulso T 21 aptus AFGT, Del. 23 et? < A 24 indigetis GTr | quoniam] quia A 2, alitūr + de quibus in alio loco dicitur A | sermone] verbo A 27 et Au 28 a < Au

- templum Domini, non potest adscendere ad ministeria sacerdotum nec sacrificiis interesse, sed ne mater quidem eius adscendit, cum possit adscendere. Gratia est enim mater eius Anna, quae servat et custodit eum et enutrit, ut tempore opportuno cum ipso pariter adscendat.
- 5 Quae cum viderit ei adesse tempus, ut iam >recedens a lacte< solidis et fortibus cibis utatur, ut possit et sacerdotibus interesse et de altaris edere sacrificiis, tunc eum >Deo consecrat<. Vide, si in alio loco in scripturis sanctis invenis significari aliquem >a lacte depulsum<. Ego tamen, quantum ad praesens memoria suggerit, Isaac memini, de quo
- 10 scriptum est quia >convivium magnum fecit Abraham ea die, qua a lacte depulsus est Isaac filius suus<. Apud homines quidem saeculi huius parentes solent natalis diem celebrare filiorum; Abraham vero non celebrat natalem diem >Isaac filii sui<, sed illum diem festum agit et laetitiae deputat et >convivia< celebrat, cum eum >a lacte depellit<
- 15 et ad >cibos fortes et solidos< applicat, quasi si per haec diceret Isaac: >cum factus sum vir, deposui quae erant parvuli<. Oportebat ergo talem esse hunc, qui >offertur Deo<, ut habitet in sanctis, qui possit >vesci carnibus< sanctis, de quibus scriptum est: >sanctificamini, ut manducetis carnes<.
- 20 9. Sed videamus, quali eum prece Anna, id est gratia, >consecrat Deo<. Novum quippe aliquid in ipsis principiis observabimus. Ait enim: >et oravit Anna et dixit<. Et nusquam eam quasi ad Deum >orantem< invenio vel >loquentem<, nisi per duo tantum verba, ubi dicit: >lactata sum in salutari tuo< et aliud: >quia non est praeter te<.
- 25 Initium autem sic habet: >exsultavit cor meum in Domino<, non dixit: >exsultavit cor meum in< te; si enim esset oratio, ita dici consequens erat: >exsultavit cor meum in< te. Et iterum in sequenti versu dicit:

9 vgl. Gen. 21, 8; Origen. in Gen. hom. 7, 2; Ambros. de Abrah. I 63: non enim quia a nutricis lacte subductus est puer, magnum convivium exhibuit Abraham, sed quia idoneus habitus est Isaac fortioris gratiae cibo et virtutis alimento, non adhuc ut Corinthus lacte potandus usw. — 10 I Kor. 13, 11 — 18 vgl. Num. 11, 18 — 22 I Kön. 1, 28 — 24 I Kön. 2, 1 — I Kön. 4, 2 — 25 vgl. I Kön. 2, 1

1 mys**teria (-ys- in Ras.) T misteria ABCDEFG 3 est enim] etenim A enim C 4 enutrit + eum GT, Del. 5 ei] ipsi Gv, Del. eum T 6 et!] ac D 7 tum A | vide + et A 8 significare ACTp 9 quo + et BGT 10 abraham vor convivium D 12 natalem D 13 natalis A 15 si < AFGT 16 ~ parvuli erant A | oportet Tlf, Del. 17 posset BC 20 id est gratia < GT 21 in] ex BCDE 22 dominum A 27 verbo A versu + eius GT, Del. | dixit G

»exaltatum est cornu meum in Deo«, non dixit: »exaltatum est cornu
 meum in te, sed »in Deo«. »Dilatatum est super inimicos meos os
 meum, laetata sum in salutari tuo«. Unus, ut dixi, sermo continet:
 »laetata sum in salutari tuo« et in consequentibus non dicit: »quia non
 5 est sanctus« nisi tu, sed: »non est« inquit »sanctus sicut Dominus« et:
 »non est praeter te«. Hic sermo videtur servasse orationis ordinem;
 in novissimis autem longe a supplicationis specie etiam commonitiones
 quasdam introducit dicens: »nolite multiplicare loqui mala, neque exeat
 magniloquacitas de ore vestro, quia fortis in scientia Dominus«, in quo
 10 iam nec videtur ad Dominum loqui. Quid ergo dicemus de his? Ego
 cum legerem aliquando apud Apostolum, quod dixit: »sine intermissione
 orate«, quaerebam, si praeceptum hoc possibile esset impleri. Quis
 enim potest numquam desinere ab oratione, ita ut neque cibum aut
 potum sumendi tempus habeat? Quippe si, ut haec fiant, intermittenda
 15 videtur oratio. Sed ne dormiendi aut aliquid aliud humani usus agendi
 veniam secundum istud praeceptum oratio communiter intellecta concedit. 305 Lomm.
 Videamus ergo ne forte omnes actus eius, qui in divino versatur officio
 et omnia gesta vel dicta, quae secundum Deum gerit et dicit, ad ora-
 tionem reportantur. Si enim oratio hoc solum intelligatur, quod
 20 communiter scimus, neque Anna in his verbis orasse videbitur neque
 ullus iustorum secundum Apostoli mandatum »sine intermissione orare«
 docebitur. Si vero omnis actus iusti, quem secundum Deum agit et
 secundum mandatum divinum, oratio reputatur, quia iustus »sine inter-
 missione«, quae iusta sunt, agit, per hoc »sine intermissione« iustus
 25 »orabit« nec unquam ab oratione cessabit, nisi si iustus esse desistat.

1. 2 I Kön. 2, 1 — 4ff I Kön. 2, 1—2 — 8 I Kön. 2, 3 — 11 I Thess. 5, 17

1. 2 domino A 1 dixit + et Gv 3f unus ... tuo < FGT 3 sermo
 + orationem CD, Del. 4 dixit A 5 sicut] nisi A 6 non] nemo A | sermo
 + non AG, Del. | servare A 7 autem] tamen + a A | a < GTu ad A
 9 magniloquacitas BODGT maliloquacitas E magnaloquacitas F maligna loqua-
 quitas A, μεγαλορημοσύνη O' (vetera Vulg.) 10 deum AG | dicimus AGT
 13 aut] neque A, Del. 14 si < DEF | ut] cum G 15 nec F, Del. | sed
 ne < GT | ∞ aliud aliquid D 16 veniat BCE | concedet A concidit BCE
 19 reportentur CDFG, Del. reputentur A; für den Indikativ nach vide(amus) ne
 forte vgl. S. 16, 7; S. 25, 5 und Bd. I 60, 1; 96, 5 20 neque ... videbitur < GT
 21 ∞ secundum Apostoli mandatum ullus iustorum E 22 docebitur] debetur T
 debet G videbitur E | omnes AB*E | quos A 23 reputetur A orare puta-
 tur FGT 25 oravit ABE | si < ACDFGT, Del.

Cum enim iniustum aliquid agimus aut delinquimus, certum est quod eo tempore etiam ab oratione cessamus. Puto quod haec edocemur et in psalmis, cum dicitur: »elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum«. Non enim puto quod, si quis elevaverit vel extenderit »manus»
 5 ad caelum — ut habitus esse orantium solet —, continuo »sacrificium» obtulerit Deo. Sed videamus ne forte hoc est, quod ibi indicat sermo Dei, quia per »manus» opera intelliguntur. Elevat »manus» ille, qui elevat actus suos a terra, et »conversatio» eius adhuc in terra ambulantis »in caelis est». Excelsi ergo actus et sublimes, quos »videntes»
 10 homines magnificent patrem caelestem», »elevatio manuum» dicitur et »sacrificium vespertinum». Aut non hoc et in lege per mysterium docebatur, cum »Moyses elevante manus vincebat Istrahel, demittente vero et deiciente deorsum vincebat Amalec»? Et si »omnia haec figuraliter contingebant illis, scripta sunt vero propter nos, in quos fines saeculorum devenerunt», intelligere debemus quia, donec »famulus Dei»
 15 »elevat» actus suos ad Deum, »vincit» gens Dei; »cum autem deiecerit et demiserit manus», id est actus suos, »vincit Amalec» inimicus Dei. Aut quid videtur? — volo enim paululum immorari cum his, qui nolunt haec spiritaliter, sed secundum litteram intelligi —, numquidnam putandum est quod omnipotens Deus ad »manus» respiceret Moysei et, si
 20 quidem videret eas »sursum elevatas», Istrahel victoriam daret, si vero »deorsum deiectas», Amalechitis? Sicine dignum est de sancti Spiritus sentire sermonibus? An illud potius putandum est quod futura in his mysteria praeformabat? Quae quidem de crucis sacramento et affixione
 25 manuum Salvatoris intelligi tritum iam et a multis saepe dissertum est. Sed quoniam »innovari» semper iubetur is, qui »secundum evangelium vivit», et novum Testamentum semper debet novis sensibus illustrari et »cantare Domino» iubemur »canticum novum» et »interior homo

3 Ps. 140 (141), 2 — 7 ff vgl. z. B. Philo de virtute 183 (V 323, 16C): *χερσὶ δὲ ἀμβόλων . . . πράξει* und Origen. in Exod. hom. 11, 4 (I 256, 3): elevare manus, hoc est opera et actus elevare ad Deum usw. und in Jos. hom. 1, 2 (II 289, 7) 9 vgl. Matth. 5, 16; vgl. Phil. 3, 20 — 11 ff vgl. Exod. 17, 11 — 13 vgl. I Kor. 10, 11 — 15 vgl. z. B. Jos 1, 13 — 25 vgl. Barnab. 12, 2ff; Justin Dial. 90, 8ff — 26 vgl. II Kor. 4, 16; vgl. I Kor. 9, 14 — 28 vgl. Jes. 42, 10

2 ∞ ab oratione etiam D 4 manus + suas F 7 dei] divinus A | elevat G, k (in -et geändert) f, Del. elevet A, B* (-at B³) DFTeu 8f ambulantes AT 11 hoc < FGT, Del. | lege + id G, Del. 16 Dominum A 19 intellegere E 22 sicine BT sicine ADk sic ne FG sic^{ne} c sic me E 24 affixioni F afficcionis A 25 a multis < A a multis saepe < G 26 *(h)is B his AE 28 cantari BEFT

noster, non dixit Paulus quia ›renovatur‹ et stetit, sed ›renovatur de die in diem‹, oportebat etiam nos et de orationis modo, qualiter ›sine intermissione‹ orandum sit, et de ›elevatione manuum‹, quod ›sacrificium‹ dicitur ›vesperinum‹, non solum usitatis et attritis, sed aliquantulum etiam innovatis dissertationibus explanare.

10. Videamus ergo, quid sibi vult ratio ista orationis Annae, quam si didicerimus, similiter fortassis et nos orare poterimus. ›Exsultavit‹ inquit ›cor meum in Domino‹. Necessarie addidit: ›in Domino‹; est enim exsultatio, quae non est ›in Domino‹, sicut et illud dicitur: 10 ›gaudete in Domino‹. Potest enim quis ›gaudere‹ in carnalibus et non ›in Domino‹. Si enim ›gaudeam‹ quod inveni thesaurum visibilem, istud gaudium carnis est et non est ›in Domino‹; si ›gaudeam‹ quod me homines laudant et forte non pro merito, non est hoc ›gaudere in Domino‹; si ›gaudeam‹ in rebus fragilibus et caducis, haec omnia non 15 habent laudabile gaudium. Si vero ›gaudeam‹ quoniam dignus habitus sum pro nomine Domini iniuriam pati, istud gaudium ›in Domino‹ est, quia ipse dixit super his: ›gaudete et exsultate, quia merces vestra multa in caelis est‹. Si ›gaudeam‹, cum odia in me exercentur iniusta, si ›gaudeam‹, cum impignor propter Verbum Dei, si ›gaudeam‹, cum 20 castigor in languoribus, in persecutionibus, in angustiis, si haec omnia laetus excipiam, istud gaudium ›in Domino‹ est. Et ideo nos docet Scriptura, ut abicientes gaudia terrena, fragilia et caduca de aeternis gaudiis ›exsultemus in Domino‹, ut merito dicamus, quod Anna dixit: ›exsultavit cor meum in Domino‹. Et quoniam, cum haec dicuntur, 25 quidam de adstantibus suppletus est spiritu immundo et exclamavit ita, ut fieret populi concursus, dicamus et nos quia, Anna dicente: ›exsultavit cor meum in Domino‹, contrarius spiritus exsultationem nostram ›in Domino‹ ferre non potuit, sed vult eam mutare, ut ablata

1 vgl. II Kor. 4, 16 — 2f vgl. I Thess. 5, 17 — 3f vgl. Ps. 140 (141), 2 — 7 vgl. I Kön. 2, 1 — 10 Phil. 4, 4 — 15ff vgl. Origen. in Num. hom. 11, 8 (Bd. II S. 91, 29): si ergo ›in Domino gaudeam‹ ... et si gaudeam pro nomine Domini passus iniuriam ... si tribulationes ... gaudens tolerem, est mihi et iste ... fructus gaudii. Nam si gaudeam de rebus saeculi ... falsa sunt ista gaudia usw. — 17 vgl. Matth. 5, 12 — 24. 27 vgl. I Kön. 2, 1

2 et < A 4 atritis A detritis CD 8 necessario C, Del. 9 sicut et illud] ideo A 12 est² < AEK, Del. 12f cum ... laudent A 14 in] pro A | ∞ omnia haec CD 15 habebunt A 18 ∞ est in coelis DE, Del., nach der Vulg. 18 cum — 19 gaudeam < A 18 iniusta + et BCDE 23 ∞ in domino gaudiis exultemus G 26 quia] cum G, Del.

Origenes VIII.

ea introducat tristitiam et prohibeat nos dicere: »exultavit cor meum in Domino«. Verum nos non impediamur, sed magis ac magis dicamus: »exultavit cor meum in Domino« et pro hoc ipso, quod videmus immundos spiritus flagellari, quia et per haec multi convertuntur ad Deum, multi emendantur, multi ad fidem veniunt et nihil est, quod sine causa faciat Deus, nec aliquid frustra fieri permittit. Nam quoniam multi sunt, qui Verbo non credunt nec rationem doctrinae suscipiunt, in hos cum daemon insiluerit, tunc convertuntur, ut, »ubi abundavit peccatum, superabundet gratia, et, ubi maligna virtus operata est, ibi plus postmodum Domini gratia operetur«, quia, cum expulerit Domini gratia malignum spiritum, introducit Spiritum sanctum et anima, quae repleta fuerat spiritu immundo, repletur postmodum Spiritu sancto. Ideo pro his omnibus »exultavit cor meum in Domino«. »Exaltatum est cornu meum in Deo meo«. Sunt quaedam »cornua« iustorum, quibus utuntur vel agentes aliquid vel loquentes, sicut cum dicunt: »in te inimicos nostros ventilabimus cornu« (in graeco »*κερατιοῦμεν*« dicit, quod est »cornu petemus« vel »cornu ventilabimus«). Sed et alibi dicit quia: »exaltabuntur cornua iusti«. Oportet ergo nos habere ista »cornua«, quae iustis de causis crucis Christi apicibus conferantur, ut in his destruamus et deiciamus adversarias virtutes de anima nostra, quibus prostratis et expulsis possit in nobis plantari »vinea«, quia »vinea facta est dilecto in cornu in loco uberis. »Exaltatum est« ergo »cornu« et iustae huius gratiae et omnis

1. 3 vgl. I Kön. 2, 1 — 8 vgl. Röm. 5, 20 — 13 I Kön. 2, 1 — 15 Ps. 43 (44), 6 — 17 vgl. Ps. 74 (75), 11 — 18f vgl. Origen. in Jud. hom. 9, 2 (Bd. II 522, 1): scientiam Christi et crucis eius, quae in cornu designatur — 21 Jes. 5, 1

2 nos < A | non < E 4 flagellari + gaudeamus C, Del., pro in Z. 3 ist fast — propter 5 dominum ADu, Del. 6 dominus AG, Del. 7 traditionem A 8 his AGv, Del. hoc F | insilierit D, Del. | convertuntur + ad dominum A 10 ∞ postmodum plus A plus über der Zeile F | quia] quod A 10f ∞ gratia domini D 12 fuerit ADGT, Del. 12 fuerat maligno spiritu impletur F 13 omnibus + dicamus G, Del. | Domino + et ACDE, < O' | altatum A* 14 domino F 16 ventilavimus AB* (-b- 3 H.), ET | ceratiomen BT cerathomen C chera- t(h)omen D cerationem E cerationē G cereatiomen F 16 cornu — 17 ventila- bimus < A 16 dicitur BG, Del. | petimus BET 17 ventila-*(vi)mus B, E | dicitur G, Del. | quia] qui T et A (der statt et quia schreibt), Del. 18 causis < BCDEFGT 18f ∞ causis christi apicibus crucis A(?) 19 eiciamus G 22 et iust(a)e huius BEF et iustitiae (-a G) huius GT ∞ iuste et huius CD iuste huius A

»iusti« in Domino. »Dilatatum est os meum super inimicos meos«. Scriptum est: »dilata os tuum et adimplebo illud« et nunc dicit haec iusta: »dilatatum est os meum«. Si idoneus et fortis effectus fuero in verbo et validus in sapientia, ita ut non angustis assertionibus, sed
 5 dilatatis et affluentibus confutare possim »omnem scientiam extollentem se adversum fidem et veritatem Christi«, vel cum incredulitatem vel ^{309 Lomm.} perfidiam arguens Iudaeorum ex lege et prophetis ostendero esse Christum Iesum et in omnibus potuero redarguere veritatis inimicos, tunc digne possum etiam ego dicere: »dilatatum est os meum super
 10 inimicos meos«. Si mihi certamen moveat Basilides et eum vehementer obtivero, si Valentini discipulus occurrat in quaestionibus et de hoc certamine victor exiero, si his prostratis Marcion occurrat et discesserit etiam ipse superatus, »dilatatum est os meum super inimicos meos«. Si istis confutatis occurrant philosophi insultantes simplicitati
 15 fidei nostrae et idiotas nos imperitosque clamitantes, convertar etiam ad ipsos et verae sapientiae viribus falsae ac fucatae sapientiae nebulas obturbavero et non solum »huius mundi« sed et »principum huius mundi sapientiam« destruxero, tunc plenius »dilatatum est os meum super ini-
 20 micos meos«. Sancti est ergo vox ista et perfecti, qui rebus ipsis et veritate subnixum huiusmodi possit proferre sermonem et dicere: »dilata- tum est os meum super inimicos meos«. Oportet ergo nos primo »dila- tare os nostrum«, ut impleat illud Deus. Quomodo autem »os« primo »dilatamus«? Per meditationem Verbi divini, ut possimus eo usque proficere, ut a dilatatione oris etiam ad »cordis« dilatationem venia-
 25 mus, et cum Apostolo dicere: »cor meum dilatatum est ad vos, o

1. 3. 9. 20 I Kōn. 2, 1 — 2. 22 Ps. 80 (81), 11 — 5 vgl. II Kor. 10, 5 —
 17 vgl. I Kor. 2, 6 — 21—23 vgl. Origen. in Exod. hom. 3, 2 (Bd. I 162, 23):
 eorum ergo, qui verba Dei loquuntur, os Deus aperit — 25 II Kor. 6. 11

1 os meum hinter meos *D* 2 implebo *G*, nach der Vulg. 3 factu^r
BCDE 5 et < *BCDET*, kaum richtig | possem *BET* 6 vel²] et *G* 7 pro-
 phetis + depromptam *CDE, Del.* + deprompta (-tū *B³*) *B* 8 ~ Iesum Chri-
 stum *A* | potero *G, Del.* 11 in *AB* (cum *B³*) *E* < *F* et *CDT* et me *G, Del*
 | quaestionibus + ventilet *G, Del.* + me impetat *CD*, die Symmetrie der Kola
 gestattet nur ein Verbum 13 etiam ipse < *A* ipse < *D* 14 meos + sed et *D*
 14 simplicitate *A* simplicitatis *B³E* 15 clamantes *D* 17 subturbavero *FT*
 obturavero *A* | huiusmodi *AF* | huius ... principum < *CG* | huiusmodi² *C*
 18 ~ sapientiam vor sed et *Z. 17 D* | ~ os meum dilatatum est *A* 19 ~ ergo
 est *AD* 24 ~ dilatationem cordis *D* 25 o < *BEc*

Corinthii. »Ex latitudine enim cordis abundantia »ori« sapientiae ministratur.

11. »Quia laetata sum in salutari tuo«. Si »laetatus fuero in salutari Dei, tunc »dilatatur os meum super inimicos meos«. »Non est sanctus
5 sicut Dominus«. Si scriptum esset: »non est sanctus« nisi »Dominus«, consequens erat omnes nos renuntiare nobismet ipsis ab hac spe, ut sancti efficeremur; nunc autem necessaria distinctione utitur et dicit: »non est sanctus sicut Dominus«, hoc est, etiamsi sint multi sancti, sed nullus ita »sanctus est ut Dominus«. Possunt ergo multi »sancti« fieri,
10 sicut et mandatum Dei dicit: »sancti estote, quoniam et ego sanctus sum«. Sed quantumcumque quis in sauctitate proficiat, quantumlibet puritatis et sinceritatis adquirat, ita esse »sanctus« homo non potest »sicut Dominus«, quia ille sanctitatis largitor est, iste susceptor, ille sanctitatis fons est, hic autem sancti fontis potator, ille sanctitatis lux est, hic sanctae
15 lucis inspector, et ideo »non est sanctus sicut Dominus, et non est praeter te«. Quid est quod dixit: »non est praeter te«, non adverto. Si dixisset: »non est« Deus »praeter te« vel »non est« creator »praeter te« aut tale aliquid addidisset, nihil requirendum videbatur; nunc autem, quia dicit: »non est praeter te«, mihi hoc videtur in loco
20 designari: nihil eorum, quae sunt, hoc ipsum, quod sunt, naturaliter habent; tu solus es, cui, quod es, a nullo datum est; nos enim omnes, id est universa creatura, non eramus, antequam crearemur, et ideo, quod sumus, voluntas est creatoris. Et quia aliquando non fuimus, non est integrum, si dicatur de nobis, quia sumus, quantum ad illud
25 spectat, cum non essemus. Sed solus est Deus, qui, quod est, semper habuit, et non accepit, ut esset initium. Denique Moyses cum discere vellet a Deo, quod ei nomen esset, docens eum Deus dicit: »Ego sum, qui sum, et hoc mihi nomen est«. Si ergo aliud aliquid in creaturis ^{310 Lom¹⁰} hoc nomine vel hac significantia appellari posset, numquam diceret ^{488 Del.}

1 vgl. Matth. 12, 34 — 3 I Kōn. 2, 1 — 4. 8. 15. 16. 19 I Kōn. 2, 2 — 10 Levit. 20, 26 — 27 vgl. Exod. 3, 14f

1 cordis + et AG | habundantiae E | oris B*EG | sapientia AGT
3 salutare¹ T^k | salutare² AB (-i B³) CGu 4 dilatatus A dilatatum T dilatatum est G, Del., nach S. 19, 20f usw. dilatabitur E 11 quantumque A | quantumquelibet A 12 deus AD 14 potator + est BCE 20 ipsud A 21 habere Gv, Del. | nos autem A 23 quia] si G 24 ad < A 25 exspectat ABEGT^k 27 dixit C, Del. 28 creatoris AB* (-u- B³) E 29 significatione A | possit BE

Dominus ›hoc sibi esse nomen‹; sciebat enim se solum esse, creaturas vero a se accepisse, ut essent. Nam et umbra ad comparisonem corporis non est et fumus ad comparisonem ignis non est. Sic ergo et ›quae in caelis sunt et quae in terra, visibilia et invisibilia‹, quantum
 5 ad naturam Dei pertinet, non sunt, quantum ad voluntatem creatoris, sunt hoc, quod ea esse voluit ille, qui fecit. Ideo ergo dicitur quia ›praeter te non est‹.

12. ›Non est potentia sicut Deus noster‹. Simile est hoc illi, quod superius dictum est: ›quia non est sanctus sicut Dominus‹. Sicut
 10 enim ibi non dixit, ›quia, non est sanctus‹ quisquam, sed ›non est sanctus sicut Dominus‹, ut ostenderet, quia, etsi sunt ›sancti‹, sed nemo ita ›est sanctus, ut Dominus‹, ita et in hoc loco, etiamsi sit aliquis potens: ›non est‹ inquit ›potentia sicut Deus noster‹.

13. ›Nolite multiplicare loqui excelsa‹. Cur non dixit: ›nolite
 15 loqui excelsa? Ergo licet mihi aliqua ›loqui excelsa‹, ›multiplicare‹ autem ›excelsa‹ et ardua non mihi licet; hoc enim videtur designari per id, quod dictum est: ›nolite multiplicare loqui excelsa‹. Quid ergo per hoc indicetur, consideremus. Non permittitur humanae naturae multa ›excelsa loqui‹ neque multa ›excelsa‹ intelligere; nam et
 20 Solomon dicit: ›altiora te ne quaesieris, et fortiora te ne scruteris; de quibus praeceptum est tibi, haec intellige‹. Ergo et in hoc loco dicitur ›excelsa‹, non ut omnino non quaeras, sed ne de his ›multiplices‹ quaestiones. Respicienti quippe ad imbecillitatem conditionis humanae ^{312 Lomm.} sufficiat tibi ea de ›excelsis‹ et arduis vel ›inquisisse‹ vel ›proloqui‹,
 25 quae vitam vel ›inquirentibus‹ vel ›loquentibus‹ tribuant. Quae autem sunt, in quibus ›excelsa‹ me ›loqui‹ necesse est? Quando de omnipotentia Dei loquor, de invisibilitate et sempiternitate eius, ›excelsa loquor‹; quando de unigeniti eius coaeternitate ceterisque mysteriis pronuntio, ›excelsa loquor‹; quando de Spiritus sancti magnificentia
 30 dissero, ›excelsa loquor‹. In his nobis tantum conceditur ›loqui excelsa‹.

4 vgl. Kol. 1, 16 — 7. 9 I Kōn. 2, 2 — 8. 13 vgl. I Kōn. 2, 2 — 14. 17 vgl. I Kōn. 2, 3 — 20 Sir. 3, 21. 22

3 ignis + ignis B^eE 5 creationis BFT/ 8 non — 9 dictum est < A
 8 potens B³DFG, Del. 12 ut + est G, Del. 13 potens sicut FGe, Del., vgl. Z. 8
 15 ~ aliqua licet mihi A | aliquando B 20 altiora + a A | scrutaveris F
 scruteris + sed E, Del., nach der Vulg. (< O') 21 praeceptum est tibi (προσε-
 τάγη σοι O') ACF ~ praeceptum tibi est BEGTp ~ tibi praeceptum est r
 26 me < F 29 ~ sancti spiritus F, Del. 30 ~ conceditur tantum A

Post haec tria iam nihil ›loquar excelsum‹. Omnia enim humilia sunt et deiecta, quantum ad Trinitatis huius celsitudinem spectat. ›Nolite ergo ›multiplicare loqui excelsa‹ nisi de Patre et Filio et Spiritu sancto. Et ut plenius manifestum fiat, quod loquimur, utamur adhuc, si videtur, 5 exemplis. Verbi gratia, gentes multos introducunt deos; isti ›multiplicant loqui excelsa‹. Haereticorum quidam derelinquentes creatorem mundi et filium eius fingunt sibi alium nescio quem excelsiorem Deum et alios similiter introducunt, sive quos aeonas sive quos deos appellant. Et isti ergo ›multiplicant loqui excelsa‹.

10 14. ›Non exeat magniloquium de ore vestro‹. Vere quod dictum est ab Apostolo: ›miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?‹, conveniet dici de omni homine; miserum namque est mortali-
15 revelationes, signa et prodigia per me impleta sunt, effectus sum in bonis, servavi iustitiam, continentiam, virtutem: et in his periclitor. Quando enim nihil aliud fecerit Zabulus, pro his omnibus suscitatur mihi superbiam, ita ut opus habeam ›angelum Satanae, qui me colaphizet, uti ne extollar‹ et ›exeat magniloquium de ore meo‹, id est uti ne
20 magna de me ipso loquar, quoniamquidem ›exterminat Dominus labia dolosa et linguam magniloquacem, qui dixerunt: linguam nostram magnificabimus‹. — ›Non‹ ergo ›exeat magniloquium de ore vestro, quia fortis scientiarum Dominus‹.

25 15. ›Et non emendaverunt occasiones‹, sicut et ibi dictum est: ›non declines cor meum in verba mala, ad excusandas excusationes in

10 I Kōn. 2, 3 — 11 Rōm. 7, 24 — 18 vgl. II Kor. 12, 7 — 20 vgl. Ps. 11 (12), 4. 5 — 22 I Kōn. 2, 3 — 24 vgl. I Kōn. 2, 3 und dazu Origen. Hexapl. z. St.: Σ. καὶ οὐκ εἶσι παρ' αὐτῷ προφάσεις — 25 Ps. 140 (141), 4

1 loquaris AFG, Del. loqui T 2 expectat A (-ant), G | noli A 3 multiplicari AB⁶ 8 EONAS c aeneas A deas E 10 vere quod] vide quid G, Del. quod vero B³ 12 convenit AGv, Del., richtig? + hoc G, Del. 15 elationi De, Del. elevationi k | et < BCDEFT | sunt + superbus ACDu, Del. 16 et < A 17 ~ aliud nihil C | fecerit A fuerit BCDEFT fuit G 18 angelum ACDG angelo B [-o*(s)], F angelos ET 19 ut AE | ne! non A 20 deus A 21 magniloquam ACDG, nach der Vulg. magniloquam + eorum G, Del., τοὺς εἰπόντας O' 24 occasiones] excusationes G 25 declinet G, Del. | meum] tuum BCET, Del., μὴ ἐκκλίνῃς τὴν καρδίαν μου O' | verba malitiae F, nach der Vulg.

peccatis, cum hominibus operantibus iniquitatem. Et in Proverbiis dicitur: »occasiones accipit piger et dicit: leo est in viis, in plateis autem homicidae«. Invenimus ergo tales esse peccatores accusantes ^{489 Del.} omnia magis quam semet ipsos et »occasiones« sibi met excusationum ⁵ fingentes, cum dicunt: Zabulus me supplantavit, mulier me seduxit, ille mihi occasionem praestitit, ut peccarem, cum utique oporteret meminisse praecepti dicentis: »dic tu peccata tua prior, ut iustificeris«; non enim »emendant excusationes«. Sed et illud in excursu contingere necessarium videtur (mirum quippe continet sensum), quod scriptum ¹⁰ est: »iustus autem ipse sui accusator fit in principio sermonis sui«; ergo iniustus non fit »sui accusator«, sed aliorum; sicut et Zabulus »accusator« quidem est, »accusator« autem non »sui«, sed fratrum. Interim omnes necesse est »accusari«, sed si quidem »iustus« fuero, non exspecto, ut alius me »accuset«, sed »ipse mei accusator« existo. Plenius tamen ¹⁵ velim discutere, quomodo potest »iustus accusator sui« esse. Certum est quia, donec quis peccat et permanet in delictis, neque »iustus« est ^{314 Lomm.} neque »accusator est sui«; non enim accusat, quod agit. Cum vero paenituerit a delictis, tunc »iustus« efficitur et non alterius, sed »sui accusator« existit.

²⁰ 16. »Arcus potentium infirmatus est«. »Iacula maligni«, quae dicuntur »ignita«, per »arcum potentium« emittuntur. »Potentes« autem virtutes dicuntur adversae, de quibus dicitur: »quia ecce, peccatores intenderunt arcum, et in ipso paraverunt vasa mortis« et iterum: »sagittas suas ardentibus effecit«. Sed nunc dicitur quia: »arcus potentium infirmatus est«. Si enim tu indutus sis »armis Dei«, si »scuto fidei« sis munitus et »galea salutis« obtectus, et »lorica caritatis«, et »gladio spiritus accinctus«, »arcus« contra te »potentium« pro munimentis

2 Prov. 22, 13 — 7 Jes. 43, 26 — 10 Prov. 18, 17 — 11 ff vgl. Origen. in Levit. hom. 3, 4 (Bd. I 308, 4 ff): cuncta necesse est . . . proferrī . . . ab illo qui et accusator peccati est u. in Ps. 37 hom. 2, 2 (XII 260 Lomm.): iustus . . . nec exspectat diabolū fieri accusatorem suum, . . . sed ipse se arguit — 20. 24 I Kōn. 2, 4 — 20 f vgl. Ephes. 6, 16 — 22 vgl. Ps. 10 (11), 2 + 7, 14 — 23 Ps. 7, 14 — 25 ff vgl. Ephes. 6, 13 ff

2 accepit A^sF | via DG, Del., ταῖς ὀδοῖς 6 illa BCE | oporteret + me G 8 excusationes + neque hic neque in futuro, si male fecerimus G, Del. 10 fit) est E 11 fit BFT sit ACDEG, Del., der Z. 11 ergo in cum tamen ändert 12 fratrum + suorum D 22 adversariae A 23 tetenderunt AE 24 sed + et G, Del. 25 sis] es BC (induis es k) DE, es ist kaum Variatio temporum anzunehmen 26 galeam AB^s | lorica A, beides nach der Vulg. (= gr. Text)

talibus infirmabitur. Si enim iaculatus fuerit contra te unum aliquod ›iaculum ignitum‹, id exceptum ›scuto fidei‹ continuo ›restinguitur‹; iecit et aliud ›iaculum‹, repulsum id quoque a ›thorace iustitiae‹ est; iecit et tertium, etiam id ›gladio spiritus‹ detruncatum est; emittit fortassis
5 et quartum, quod similiter per ›galeam salutis‹ abiectum est. Cumque per haec omnia homo Dei peritus invulnerabilis manserit, tunc ›arcus potentium‹ nequaquam tot directis spiculis ›infirmabitur‹.

17. ›Et infirmi accincti sunt fortitudinem‹. Si videas, quomodo ›quae stulta sunt mundi, elegit Deus, ut confundat sapientes, et, 10 quae infirma sunt mundi, elegit, ut confundat fortia‹, intelligis, quomodo ›infirmi accincti sunt fortitudine‹. ›Infirmus‹ erat gentilis populus, quippe qui ›alienus erat a testamento Dei‹; hic adeptus est ›fortitudi- 315 Lomm nem‹. Quam ›fortitudinem‹? ›Fortitudo mea et laudatio mea Dominus, et factus est mihi in salutem‹. ›Fortitudo‹ ergo ipse est Christus
15 ›Dominus‹, qua accincti sumus nos, qui eramus aliquando ›alieni a testamento, et sine Deo in hoc mundo‹.

18. ›Saturati panibus deducti sunt ad servitatem‹. Culpabile ostendit esse ›saturari panibus‹, quia ›Iacob manducavit et bibit et repletus est et incrassatus est et recalcitravit dilectus‹. ›Esurientes dere-
20 liquerunt‹. Illos dicit, qui ›saturati‹ fuerant ›panibus‹, quia ›reliquerunt esurientes‹; venit enim ›fames‹, non ›fames panis neque sitis aquae, sed audiendi Verbum Dei‹. Propterea ergo ›esurientes dereliquerunt, usque quo sterilis peperit septem, et fecunda in filiis infirmata est‹. ›Multi‹ etenim ›filii desertae magis quam eius, quae habet virum‹.
25 ›Sterilis‹ mater nostra est ecclesia, haec ›peperit septem‹, septenarium

8 I Kön. 2, 4 — 9 I Kor. 1, 27 — 12. 15 vgl. Ephes. 2, 12 — 13 Ps. 117 (118), 14 — 17. 19 I Kön. 2, 5 — 18 vgl. Deut. 32, 14f — 21 vgl. Amos 8, 10 — 22 vgl. I Kön. 2, 5 — 24 vgl. Jes. 54, 1 — 25 vgl. Origen. in Gen. hom. 6, 3 (Bd. I 69, 13): tunc ergo . . . parient ecclesiae filios. hoc enim tempus est, quo ›sterilis‹ parit et quo ›multi sunt filii desertae, magis quam eius, quae habet virum‹ — vgl. z. B. Origen. in Matth. Comm. 14, 4 (III 279 Lomm.): εἶπεν . . . ἀριθμὸς . . . ἐπὶ περιέξειν ἀνέπυσον

2 restringitur *GT* restringitur *F* restringetur *ABCDE*, kaum richtig, vgl. σβέσαι 3 a < *F* | a thorace] lorica *G* | est < *E* vor id *D* 4 mittit *G*, *Del.* 6 peritus *ABE* perictus *C* petitus *Tr, Del.* penitus *G* impetitus *v* omni appetitu *F* 7 nequiquam *ABe* nequiequam *Ek* 8 forditudinem *A* (δύναμιν *O'*) fortitudine *BCDEFG* robore *F, Del.* 10 elegit + deus *CD*, nach der Vulg. (= *O'*) 11 lies: fortitudinem? vgl. Z. 8 14 ergo + mea *G, Del.* 16 testamento + dei *G, Del.* 21 famis^{1,2} *AB*ET* 23 sterelis *AB** steriles *T* 24 enim *F, Del.* etiam *C* 25 est < *B*CE* | septenarium + scilicet *G, Del.*

numerum, cui requies adscripta est. — »Et fecunda in filiis infirmata est«. Patroni litterae Iudaei velim videre, quomodo asserunt quod »fecunda in filiis infirmatur« et »sterilis« quomodo »peperit septem«; sed illorum fabulis spretis nos consideremus, ne forte unusquisque nostrum
 5 habet intra se »sterilem«, quae »parit septem«, habet et »fecundam in filiis«, quae »infirmatur«. »Fecunda« in progenie erat caro mea habens plurimos carnis fructus, »fornicationem, immunditiam, impudicitiam, idolatriam, veneficia, inimicitias, contentiones, aemulationes, incitatio-
 10 nes, dissensiones«; haec erat carnis nostrae numerosa progenies. Sed cum venimus ad fidem crucis Christi et »mortificationem Iesu coepimus circumferre in corpore nostro« et »mortificare membra nostra, quae sunt super terram« et »exhibere ea servire iustitiae et sobrietati«, tunc fecunditas probrosae huius generationis exclusa est, et hoc modo »fecunda in filiis infirmata est«. Quomodo autem »sterilis septem pariat«,
 15 videamus. »Sterilis« erat in me anima mea, non afferebat »fructus iustitiae«; nunc autem ubi per fidem Christi meruit gratiam Spiritus sancti et »replevit eam spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus iustitiae et misericordiae, et replevit eam spiritus timoris Dei«, certum est quia »sterilis peperit septem et fecunda in
 20 filiis infirmata est«.

19. »Dominus mortificat et vivificat«. Quem »mortificat Dominus« et quem »vivificat«? Me ipsum »mortificat«, cum me facit »mortuum« esse »peccato«; et me ipsum »vivificat«, cum me facit vivere Deo. Peccator eram et in delictis vivebam; »mortificavit« me a peccatis, mori
 25 me fecit vitae priori, et »vivificavit« me, ut in timore suo vivam, ut in fide sua stem, ut ultra non vivam peccato, sed Deo, qui me a mortuis suscitavit, »ut in novitate vitae ambulem« in Christo Iesu Domino nostro, »cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen!«

1 I Kön. 2, 5 — 7 vgl. Gal. 5, 19f — 10 vgl. II Kor. 4, 10 — 11 vgl. Kol. 3, 5 — 12 vgl. Röm. 6, 19 — 15 vgl. Jak. 3, 18 — 17 Jes. 11, 2. 3 — 21 I Kön. 2, 6 — 23 vgl. Röm. 6, 2 — 27 vgl. Röm. 6, 4 — 28 vgl. I Petr. 4, 11

3 infirmata G infirmata est A 5 habeat¹² ADEFGc, Del. vgl. zu S. 15, 19 | peperit G, Del. | fecunda BE 8 ydolatria AE 9 dissensiones AE dissensiones T 10 coepimus AFGT, Del incepimus E incipimus BCD 18 fortitudinis] virtutis A 19 domini DF, Del. | et < A 23 me² + ipsum A 25 suo] ipsius A 26 ultra + iam G

PROLOGUS

Beatissimo papae Damaso Hieronymus.

Origenes, cum in ceteris libris omnes vicerit, in Cantico Canticorum ipse se vicit. Nam decem voluminibus explicitis, quae ad viginti usque
5 versuum milia paene perveniunt, primum septuaginta interpretes, deinde Aquilam, Symmachum, Theodotionem et ad extremum quintam editionem, quam in Actio litore invenisse se scribit, ita magnifice aperteque disseruit, ut mihi videatur in eo completum esse, quod dicitur: »introduxit me rex in cubiculum suum.« Itaque illo opere praetermisso, quia ^{236 Lom.}
10 ingentis est otii, laboris et sumptuum tantas res tam digne in latinum transferre sermonem, hos duos tractatus, quos in morem cotidiani eloquii »parvulis« adhuc lactantibusque composuit, fideliter magis quam ornate interpretatus sum gustum tibi sensuum eius, »non cibum« offerens, ut animadvertas, quanti sint illa aestimanda, quae magna sunt, cum sic
15 possint placere, quae parva sunt.

4 vgl. Hier. Ep. 84, 7 (II S. 129, 8 Hilberg): non mihi nocebit, si dixerō: Origenes, cum in ceteris libris omnes vicerit, in Cantico canticorum ipse se vicit; Rufin. Praef. zu Origen. de Principiis 1 (S. 3, 6ff Koe.): frater et collega noster . . . cum homilias duas de Cantico canticorum in latinum transtulisset ex graeco, ita . . . ornate . . . praefatus est, ut cuiusvis legendi Origenem . . . desiderium commoveret, dicens illius animae convenire quod dictum est quia: »introduxit me rex in cubiculum suum« adserens eum quod, cum in ceteris libris omnes vincat, in Canticis canticorum ipse se vicerit — 8f Hohel. 1, 4 — 12 vgl. I Kor. 3, 1f

1 den Prolog < A 3 canticis EG cantica Pet 4 explicatis DEF |
∞ usque ad viginti G 6 Aquilam + et DF, Del. 8 ut mihi videatur] unde mihi videtur D 10 otii + et BF | tamquam dignum G, Del. tam dignum F (-nas F²) 13 interpretati sunt E interpretans suum D | ut] tu D, Del. 14 quanta P 15 sint P

ORIGENIS
HOMILIAE IN CANTICUM
CANTICORUM
HOMILIA PRIMA.

5 In exordium Cantici Canticorum usque ad eum locum, in quo ait:
»quoadusque rex in recubitu suo«.

1. Quomodo didicimus per Moysen esse quaedam non solum sancta, III 12 Del.
sed et »sancta sanctorum«, et alia non tantum sabbata, sed et »sabbata
sabbatorum«, sic nunc quoque docemur scribente Solomone esse quae-
10 dam non solum cantica, sed et »cantica canticorum«. Beatus quidem et
is, qui ingreditur in sancta, sed multo ille beatior, qui ingreditur in
»sancta sanctorum«. Beatus, qui sabbata sabbatizat, sed beatior, qui
sabbatizat »sabbata sabbatorum«. Beatus similiter et is, qui intelligit
cantica et canit ea — nemo quippe nisi in sollemnitatibus canit —, sed 238 Lomm.
15 multo beatior qui canit »cantica canticorum«. Et sicut is, qui ingreditur
in sancta, pluribus adhuc indiget, ut valeat introire in »sancta sanc-
torum«, et qui sabbatum celebrat, quod a Deo populo constitutum est,
multa adhuc necessaria habet, ut agat »sabbatum sabbatorum«, eodem
modo difficile reperitur, qui omnia, quae in scripturis continentur, can-
20 tica peragrans valeat adscendere ad »cantica canticorum«. »Egredi- te

6 vgl. Hohel. 1, 12 — 8 vgl. Exod. 29, 37 — vgl. Levit. 16, 31 und Origen.
in Num. hom. 5, 2 (Bd. II S. 27, 6) — 20f vgl. Exod. 13, 3. 8

5 vor in exordium haben vereinzelte HSS und *F* incipit | in exordium
— 6 suo] de cantico canticorum tractatus *D* 7 dicimus *ABCF** 8 et]
etiam *G* 9 sic < *A* | quoque < *D, Del.* 10 quidem [~] *F* 10f et is]
est *A* 13 similiter] quidem *G* | similiter et is] est *A* 15 beatior + ille
D, Del. 17 domino *D, Del.* 18 sabbata *ACFG, Del.*, vgl. Z. 17

oportet »ex Aegypto« et »egressum« de terra Aegypti pertransire »mare rubrum«, ut possis primum »canticum canere dicens: »cantemus Domino; gloriose enim magnificatus est«. Licet autem primum dixeris canticum, adhuc longe es a »canto canticorum«. Perambula terram deserti spiritaliter, donec venias ad »puteum«, quem »foderunt reges«, ut ibi secundum »canticum« canas. Post haec veni ad viciniam sanctae terrae, ut super Jordanis ripam constitutus cantes »canticum« Moysi dicens: »attende caelum, et loquar; et audiat terra verba oris mei«. Rursum habes necessarium, ut milites sub Iesu et terram sanctam hereditate possideas
 5 et apis tibi prophetet apisque te iudicet — »Debbora« quippe apis interpretatur —, ut possis et illud carmen, quod in Iudicum libro continetur, edicere. Ad Regnorum deinceps volumen adscendens veni ad »canticum«, quando »David« fugit »de manu omnium inimicorum suorum et de manu Saul et dixit: »Dominus, firmamentum meum et fortitudo mea et re-
 10 fugium meum et liberator meus«. Pervenendum tibi est ad Esaiam, ^{239 Lom^{os}} ut cum illo dicas: »cantabo canticum dilecto vineae meae«. Et cum universa transieris, ad altiora conscende, ut possis anima decora cum sponso et hoc canere canticum canticorum. Quod ex quot personis constet, incertus sum. Orantibus autem vobis et revelante Deo quattuor
 20 in his mihi videor invenire personas, virum et sponsam, cum sponsa adolescentulas, cum sponso sodalium greges. Alia dicuntur a sponsa, alia a sponso, nonnulla a iuvenulis, quaedam a sodalibus sponsi. Congruum quippe est, ut in nuptiis adolescentularum sit multitudo cum sponsa, iuvenum turba cum sponso. Haec omnia noli foris quaerere,
 25 noli extra eos, qui »praedicatione evangelii sunt salvati«. Christum

1 f vgl. Exod. 15, 1 — 2 Exod. 15, 1 — 5 vgl. Num. 21, 17. 15 — 7 Deuter. 32, 1 — 10 Jud. 4, 4 — 10 vgl. Procop Comm. in Jud. 1049 B: *μίλισσαν ... Δεβ-βώρα γὰρ οὕτως ἐρμηνεύεται*; Origen. in Jud. hom. 5, 2 (Bd. II S. 493, 1). — 11 vgl. Jud. 5, 2 ff — 13 vgl. II Kön. 22, 1 — 14 vgl. II Kön. 22, 2. 3 — 16 Jes. 5, 1 — 25 vgl. I Kor. 1, 21

2 canere] cantare *ABP*, vgl. Z. 6 3 honorificatus est *FP*, vgl. Bd I S. 192, 7
 6 viciniam *A* 8 oris mei] ex ore meo *Gd* | rursus *A* 9 sub Iesu < *D, Del.*
 10 apisque] et apis *D, Del.* apis quippe *P* 11 ∞ in libro iudicum *D, Del.*
 12 edicere + et *C* 13 fugit] liberatus est *P* | omnium < *C* 15 per-
 veniendum + etiam *F* 18 quod] quot *D*, sed (fast radiert) *F, Del.* | quot < *D, Del.* quantis *C* 19 domino *B, Del.* 20 ∞ mihi in his *G, Del.* | invenisse *D, Del.* 21 ab *AP* 22 ab¹ *AP*, richtig? | nonnulla + autem *P* 24 foras *Ad*, richtig?, foras = foris häufig im Spätlatein 25 ∞ salvati sunt *D, Del.*

sponsum intellige, »ecclesiam« sponsam »sine macula et ruga«, de qua scriptum est: »ut exhiberet sibi gloriosam ecclesiam non habentem maculam neque rugam aut aliud quid eorum, sed ut sit sancta et immaculata«. Eos vero, qui, cum sint fideles, non sunt tamen istiusmodi, 5 quales sermo praefatus est, sed iuxta modum quendam adepti videntur salutem, animas animadvertite credentium et adolescentulas esse cum sponsa. Angelos vero et eos, qui »pervenerunt in virum perfectum«, intellige viros esse cum sponso. Vide igitur mihi quattuor ordines, unum et unam, duos choros inter se concinentes, sponsam canere cum 10 juvenclis, sponsum canere cum sociis. Et cum haec intellexeris, audi »canticum canticorum« et festina intelligere illud et cum sponsa dicere 246 Lomm. ea, quae sponsa dicit, ut audias, quae audivit et sponsa. Si autem non potueris dicere cum sponsa, quae dixit sponsa, ut audias ea, quae dicta sunt sponsae, festina vel cum sponsi sodalibus fieri. Porro si et illis 15 inferior es, esto cum adolescentulis, quae in sponsae deliciis commorantur. Haec quippe in hoc libro, fabula pariter et epithalamio, sunt personae; ex quo et gentiles sibi epithalamium vindicarunt et istius generis carmen assumptum est, epithalamium siquidem est canticum canticorum. Primum sponsa orat et statim in mediis precibus auditur. 20 Videt praesentem sponsum, videt adolescentulas suo comitatu copulatas. Deinde respondet ei sponsus et post sponsi eloquia, dum ille pro eius patitur salute, respondent sodales, »donec sponsus sit in recubitu« et a passione consurgat, se quaedam sponsae »ornamenta facturos«.

2. Verum iam ipsa verba ponenda sunt, in quibus primum vox 25 sponsae deprecantis auditur. »Osculetur me ab osculis oris sui«. Quorum 13 Del.

2 Ephes. 5, 27 — 7 vgl. Ephes. 4, 13 — 22 vgl. Hohel. 1, 12 — 23 vgl. Hohel. 1, 11 — 25 Hohel. 1, 2

1 intellege + et C 2 ∞ ecclesiam gloriosam B 3 neque] aut Gd, nach der Vulg. | aliud quid] aliquid DG, Del., vgl. Bd. I 8, 11; 463, 20; 465, 17; II 355, 3, ἡ τε gr. 6 ∞ animadvertite credentium animas D, Del. animas < A 8 sponso + unde D | vide P videtur ABCDE video G videor itur mihi in unde mihi videtur geändert F ∞ igitur mihi videtur D, Del. 9 concinentes AEF | ∞ concinentes inter se A | canere] cantare G cernere B 10 canere] cantare BEFGP, richtig? | hoc DF, Del. 11 et?] ut C | dicere + valeas C 12 et < A 13 sponsa² < D, Del. 14 vel] ut A | sponsi + possis A 16 hae P, Del. | fabula] parabola C fabule Gt | epithalamium B, F (̄o) epithalamion d epithalamia C epithalamii G 17 ex quo et] ex hoc A 18 est² < D, Del. 22 respondet DG, Del. respondit ABCEFP 24 iam] tamen C | primum] prima G prius D, Del. 25 ab < Pb, Del. | osculo BCF*Gd, Del., beides nach der Vulg. (ἀπό φιλημάτων O')

iste sensus est: quousque mihi sponsus meus mittit ›oscula‹ per Moysen, mittit ›oscula‹ per prophetas? Iam ipsius cupio ora contingere, ipse veniat, ipse descendat. Orat igitur sponsi patrem et dicit ad eum: ›os-
 5 ea propheticum illud, in quo dicitur: ›adhuc loquente te dicam, ecce ^{241 Lomm-} adsum‹, sponsam sponsi pater exaudit, mittit filium suum. Videns illa eum, cuius deprecabatur adventum, orare desistit et ad ipsum cominus loquitur: ›quoniam bona ubera tua super vinum, et odor unguentorum tuorum super omnia aromata‹. Sponsus igitur Christus missus a patre
 10 venit unctus ad sponsam et dicitur ad eum: ›dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis prae participibus tuis‹. Si me tetigerit sponsus, et ego ›boni odoris‹ fio et ego linior ›unguentis‹ et ad me usque eius ›unguenta‹ perveniunt, ut possim cum Apostolis dicere: ›Christi bonus odor sumus in omni loco‹.
 15 Nos autem, cum haec audiamus, adhuc peccatis vitiisque foetemus, de quibus per prophetam paenitens loquitur: ›computruerunt et corruptae sunt cicatrices meae a facie imprudentiae meae‹. Peccatum odoris est putridi, virtus spirat ›unguenta‹, quorum typos in Exodo relegit. Invenies quippe et ibi ›stacten‹, ›onycha‹, ›galbanen‹ et reliqua. Et haec
 20 quidem in ›incensum‹; deinde ad ›opus unguentarii‹ varia sumuntur unguenta, in quibus est ›nardus‹ et ›stacte‹. Et Deus, qui ›caelum fecit ac terram‹, loquitur ad Moysen dicens: ›ego implevi eos spiritu sapientiae et intellectus, ut faciant opera artis unguentariae‹ et unguentarios Deus

3f Hohel. 1, 2 — 5 vgl. Jes. 65, 24 + 52, 6? — 8 Hohel. 1, 2. 3 — 10 Ps. 44 (45), 8 — 14 vgl. II Kor. 2, 15 — 16 Ps. 37 (38), 6 — 17 vgl. Origen. in Gen. hom. 11, 1 (Bd. I S. 102, 11): peccatum res est foetida ... et David ex persona peccatoris paenitentis dicit: ›computruerunt et exesae sunt cicatrices meae‹ — 19 vgl. Exod. 30, 34 — 20f vgl. Exod. 30, 35 (nardus hier nicht erwähnt) — 21 vgl. Gen. 1, 1 — 22 vgl. Exod. 31, 3f

4 ab osculis] osculo *G, Del.* 5 eam *CDFG*, super — de mit Ablativ | ~ te loquente *DG, Del.* 8 et < *A* 10 dicit *Ad* | eam *A* 12 fio] ero *D, Del.* 13 linior *EF** liniar *B, Del.* | perveniunt *B Del.* 14 apostolo *G, Del.* | sumus + deo *D, F* über der Zeile, nach der Bibel 15 audimus *D, Del.*, vgl. Bd. II 492, 4 | fecimus *C* factemur *P* 16 per prophetam] propheta *D, Del.* | putruerunt *D, Del.*, nach der Vulg. 17 impudentiae *A* insipientiae *G, Del.*, nach der Vulg. 18 inspirat *DF* | relegit < *D, Del.* 19 galbanen *CDG*, chalbani- num *B* galbanem *P* chalbani- num *E* chalbani- num *F* galbanum *A, Del.*, nach der Vulg. | et³ < *AD, Del.* 20 unguentarium *F* 21 ac] et *DE, Del.* 22 implevi eos *Db* impleo *A* implebo *C* implevi < *EFGPm* 23 unguentarii *C*

docet. Haec si non spiritaliter intelligantur, nonne fabulae sunt? Nisi aliquid habeant secreti, nonne indigna sunt Deo? Necesse est igitur eum, qui audire scripturas spiritaliter novit aut certe qui non novit et desiderat nosse, omni labore contendere, ut non iuxta carnem et san-²⁴² Lomm.
 5 guinem conversetur, quo possit dignus spiritalium fieri secretorum, et, ut aliquid audentius dicam, spiritali cupidine vel amore, siquidem est et spiritalis amor. Et quomodo est quidam carnalis cibus et alius spiritalis et alia carnis potio, alia spiritus, sic est quidam amor carnis a Satana veniens, alius amor spiritus a Deo exordium habens, et nemo
 10 potest duobus amoribus possideri. Si carnis amator es, amorem spiritus non capis. Si omnia corporalia despexisti, non dico carnem et sanguinem, sed argentum et possessiones et ipsam terram ipsumque caelum — haec quippe >pertransibunt< —, si ista omnia contempsisti et ad nullum horum tua anima colligata est neque quoquam vitiorum amore retineris,
 15 potes amorem capere spiritalem. Ista, quia evenit occasio, ut de amore spiritali aliqua diceremus. Expediit autem nobis Solomonis custodire praeceptum et magis illius, qui per Solomonem loquebatur de sapientia ita dicens: >ama illam, et servabit te; circumda illam, et exaltabit te; honora illam, ut te amplexetur<. Est quidam spiritalis amplexus atque
 20 utinam contingat, ut et meam sponsam artior sponsi amplexus includat, ut et ego quoque possim dicere, quod in hoc eodem libro scriptum est: >sinistra eius sub capite meo, et dextra eius complexabitur me<.

3. >Osculetur me< ergo >ab osculis oris sui<. Moris est scriptu-²⁴³ Lomm.
 rarum imperativum modum pro optativo ponere, ut ibi: >Pater noster,
 25 qui es in caelis, sanctificetur nomen tuum!< pro: utinam >sanctificetur< et nunc in praesenti: >osculetur me ab osculis oris sui< pro eo, quod

13 vgl. Matth. 24, 35 — 18 Prov. 4, 7—8 — 22 Hohel. 2, 6 — 23. 26 Hohel. 1, 2 — 24 Matth. 6, 9

1 fabulosa A 3 ∞ novit spiritaliter AC | ∞ qui certe BDEGPT, Del.
 5 ∞ fieri spiritalium F, Del, dignus ist mit Genitiv und Ablativ verbunden
 7 carnis A 8 potio + et A | carnalis D 9 veniens + et AP 12 et²
 sed D, Del. 13 haec < P | transibunt F, nach der Vulg. 14 ∞ anima tua
 D, Del. | obligata D, Del. | neque + a G nequaquam P 15 venit ACG
 17 Solomonem + nobis E + ita G 18 ita] ea P | te^{1,2} + et A 19 am-
 plectatur D, Del. | quidem EPd 20 et < DFP, Del. | artior D artius A, Del.
 arcioris G 21 et < ADGP, Del. | hoc < D, Del. 22 amplexabitur ACD,
 Del., nach der Vulg. amplexetur G complexabit P 23 ∞ ergo osculetur me P
 ergo < A | osculo G, Del. 25 pro^{eo} quo^d F pro + eo quod est ACG, richtig?
 26 osculo G, Del.

est: utinam >osculetur!<. Deinde conspicit sponsum. Venit delibutus >unguentis< nec aliter ad sponsam poterat venire nec decebat aliter patrem ad nuptias filium destinare. Variis eum unxit >unguentis<, fecit illum Christum. Venit diversis odoribus spirans et audit: >quia bona ubera tua super vinum<. Congrue sermo divinus eandem rem pro locorum qualitate diversis vocabulis nuncupat. Quando hostia offertur in lege et vult intellectus ostendere, >pectusculum separationis< effatur. Quando vero >recumbit< aliquis cum Iesu et sensuum eius communione perfruitur, non >pectusculum<, ut supra, sed >pectus< eloquitur. Porro cum sponsa loquitur ad sponsum, quia nuptiale carmen inducitur, non >pectusculum<, ut in sacrificio, non >pectus< ut in Iohanne discipulo, sed >ubera< nominat dicens: >quia bona ubera tua super vinum<. Communica ut sponsa cum sensibus sponsi et scies quia >inebrient< atque laetificent istiusmodi cogitatus. Quomodo autem >calix Domini inebrians perquam optimus est<, sic >ubera< sponsi omni meliora sunt >vino<. >Quia bona ubera tua super vinum<. In mediis precibus ad sponsum verba convertit. — >Et odor unguentorum tuorum super omnia aromata<. Non uno, sed omnibus sponsus venit unctus >unguentis<. Si autem et ad meam animam factam sponsam suam venire dignabitur, quam oportet eam esse >formosam<, ut illum de caelo ad se trahat, ut descendere faciat ad terras, ut veniat ad amatam? Quali pulchritudine decoranda est, quali debet amore fervere, ut ea loquatur ad illam, quae ad perfectam locutus est sponsam, quia >cervix tua<, quia >oculi tui<, quia >genae tuae<, quia >manus< tuae, quia >venter tuus<, quia humeri tui, quia pedes tui? De quibus, si concesserit Dominus, disputabimus, quomodo sponsae membra varientur et singularum partium laus diversa dicatur, ut post disputationem etiam ad nostram dici animam similiter laboremus. >Bona igitur ubera tua super vinum<. Si videris sponsum, ^{244 Lomb.} 14 Del.

4. 12. 16. 28 Hohel: 1, 2 — 7 vgl. Lev. 10, 14; Origen. in Lev. hom. 7, 3 (Bd. I S. 381, 10): si ... potuero de Deo sentire quae magna, quae sancta, quae vera sunt et secreta, tunc >manducabo pectusculum segregationis< — 8 vgl. Joh. 13, 25; 21, 20 — 12 ff vgl. in Ez. hom. 6, 4 — 14 vgl. Ps. 22 (23), 5 — 17 Hohel. 1, 3 — 20 vgl. Hohel. 1, 5 — 23 ff vgl. Hohel. 1, 10; 1, 15; 1, 10; 5, 14; 5, 14; (7, 2)

5 ∞ divinus sermo F 7 vult] sc. sermo divinus | intellectum D, Del. | affatur D, Del. offertur AG 9 alloquitur D, Del. 10 quia] quando A 12f communica ut] communicavit Ae communicat FG 13 sciens ACEF* 13f inebriant atque laetificant D, Del. inebrians atque laetificans A 20 eam < BDEP, Del. | coelis A 22 amore] fervore P 25 si non concesserit] si converterit B si consenserit c suggererit A

tunc intelliges verum esse, quod dicitur: »quoniam bona ubera tua super vinum, et odor unguentorum tuorum super omnia aromata«. Multi habuerunt »aromata«. »Regina Austri« detulit »aromata Solomoni« et plures alii »aromata« possederunt, sed habuerit quis quantalibet, non
 5 possunt Christi »odoribus« comparari, de quo nunc sponsa ait: »odor unguentorum tuorum super omnia aromata«. Ego arbitror quia et Moyses habuerit »aromata« et Aaron et singuli prophetarum, verum, si videro Christum et suavitatem »unguentorum« eius odore percepero,^{245 Lomm.} statim sententiam fero dicens: »odor unguentorum tuorum super omnia
 10 aromata«.

4. »Unguentum effusum nomen tuum«. Propheticum sacramentum est. Tantummodo »nomen« Iesu venit in mundum et »unguentum« praedicatur »effusum«. In Evangelio quoque »mulier accipiens alabastrum unguenti nardi pistici pretiosi caput« Iesu »pedes«que »perfudit«. Dili-
 15 genter observa, quae de duabus »super caput fuderit« Salvatoris, si quidem »peccatrix« super »pedes« et ea, quae dicitur non fuisse »peccatrix«, »super caput eius fudisse« invenitur. Observa, inquam, et invenies in evangelica lectione non fabulas et narrationes ab evangelistis, sed mysteria esse conscripta. »Impleta est« itaque »odore unguenti
 20 domus«. Si quid »peccatrix« habuit, ad »pedes« referendum est, et si quid ea, quae non »peccatrix«, ad »caput«. Nec mirum »domum odore fuisse completam« cum hoc »odore« mundus »expletus sit«. Scribitur in eodem loco de »Simone leproso« et »domo« eius. Ego puto »leprosum« mundi istius esse principem et hunc »leprosum Simonem« nuncupari, cuius
 25 »domus« ad adventum Christi suavi »odore completa sit«, agente paenitentiam »peccatrice« et sancta »caput« Iesu »unguenti odoribus perfundente«. — »Unguentum effusum nomen tuum«. Quomodo »unguentum« ad effusionem suam odorem longe lateque dispergit, sic Christi »nomen effusum« est. In universa terra Christus nominatur, in omni mundo
 30 praedicatur Dominus meus; »unguentum« enim »effusum« est »nomen« eius.^{246 Lomm.}

1 Hohel. 1, 2—3 — 3 vgl. Matth. 12, 42; III Kön. 10, 2. 10 — 5. 9. 11. 27 Hohel. 1, 3 — 13 vgl. Mark. 14, 3ff + Luk. 7, 38, vgl. auch zu S. 43, 17ff — 15 vgl. Luk. 7, 37 — 19 vgl. Joh. 12, 3 — 23 vgl. Mark. 14, 3

6 et < P 15 observa + et A | de] e G 16 et < C 17 invenitur] monstratur D, Del. 18 et enarrationes E res narrationes P 20 si quod¹ BCDEFP sed quod AG | et < ACF | si quod² BCDEFP sicut AG 21 ~ fuisse odore D, Del. 23 et + de AF 25 [ad] adventu A 26 iesu + in D 27f ad effusionem suam] quod effusione sua BD, Del., für ad vgl. Bd. II S. 614 29 effusum] effectam ADF*Pm | omni] universo AC 30 praedicatur + Christus G
 Origenes VIII.

Nunc Moysi »nomen« auditur, quod prius Iudaeae tantum cludebatur angustiis; neque enim Graecorum quisquam meminit eius neque in ulla gentilium litterarum historia de illo seu ceteris scriptum aliquid invenimus. Statim ut Iesus radiavit in mundo, eduxit secum legem et
5 prophetas et vere completum est: »unguentum effusum est nomen tuum«.

5. »Propterea iuvenulae dilexerunt te«. Quia »per Spiritum sanctum caritas Dei effusa est in corda nostra«, congrue nomen effusionis inseritur: »unguentum effusum est nomen tuum«. Haec dicens sponsa
10 »adulescentulas« conspicit. Quando illa sponsi patrem rogabat et ad ipsum sponsum cominus loquebatur, necdum »adulescentulae« aderant; in mediis vero precibus ingreditur »iuvencularum« chorus et sponsae laudatur eloquiis. »Propterea iuvenulae dilexerunt te et attraxerunt te«, »adulescentulae«que respondent: »post te in odorem unguentorum
15 tuorum curremus«. Quam pulchre sponsae pedissequae necdum habent fiduciam sponsae. Sponsa non post tergum sequitur, sed iuncto ingreditur latere, apprehendit dexteram sponsi et manus eius sponsi dextera continetur, famulae vero ingrediuntur post eum. »Sexaginta
20 numerus; una est columba mea, perfecta mea, una est matri suae, una est ei, quae concepit illam«: »post te« ergo »in odorem unguentorum tuorum curremus«. Cum omni honestate de amantibus dictum est: »post te in odorem unguentorum tuorum curremus« secundum illud: »cursum consummavi« et illud: »qui in stadio currunt, omnes quidem
25 currunt, unus autem accipit bravium« (»bravium« Christus est). Et haec quidem »adulescentulae«, quas propter amoris exordium foris stare cognoscimus, iuxta illud exemplum: »amicus autem sponsi stans et

5. 7. 9 Hohel. 1, 3 — 7 vgl. Röm. 5, 5 — 13 Hohel. 1, 3—4 — 14. 21.
23 Hohel. 1, 4 — 18 Hohel. 6, 7—8 — 24 II Tim. 4, 7 — I Kor. 9, 24 —
27 Joh. 3, 29

1 cludebatur *BEP* eludebatur *C* 3f reperimus *G* 5 est² < *G*, *Del.*,
nach S. 33, 27 usw. oder nach der Bibel 8 diffusa *G*, *Del.*, nach der Vulg.
9 infertur *CD*, *Del.* | sponsa + ad *Ed* 13 traxerunt *F* 14 adulescentulae *P*
| odore *BCDE*, *Del.* εὶς ὄσμήν *O'* 15 sponsae *A*, *Del.*, sponsi *BCDEFGP*
16 sponsi *A* | postergum *F* 20 perfecta] speciosa *A* | mea < *B* 21 eam *G*
| in odore *DEG*, *Del.* 22 currimus *C* curramus *A* 22 cum — 23 curremus
< *A* 22 amantibus] ambulatibus *BCD*, *Del.*, vgl. Z. 26 23 odore *DEG*
25 bravium *A* bravum *B*, vgl. Appendix Probi n. 44 und meinen Commentar S. 63
26 hae *FG*; sc. dicunt

audiens eum gaudio gaudet propter vocem sponsi. Tale quiddam et
 >adulescentulae< sustinent; introente sponso forinsecus remanent; sponsa
 vero >speciosa<, >perfecta<, >sine macula, sine ruga<, >in< sponsi >cubi-
 culum<, in regium penetral ingressa revertitur ad >iuenculas< et nuntiat
 5 iis, quae sola conspexerit, dicitque: >introduxit me rex in cubiculum
 suum<. Non ait: >introduxit< nos plures >in cubiculum suum<; plures
 foris remanent, >in cubiculum< sola >introducitur< sponsa, ut videat
 >thesauros tenebrosos et absconditos< renuntietque >iuenculis<: >intro-
 duxit me rex in cubiculum suum<. Rursum >adulescentulae<, id est
 10 sponsarum incipientium turba complurima, ingressa sponsa >cubiculum<
 sponsi et vidente divitias viri sui, dum illius praestolatur adventum, ^{248 Lommi.}
 laetae concinunt: >exsultabimus et laetabimur in te<. Pro sponsae
 perfectione >laetantur<; non est enim aemulatio in virtutibus. Amor iste
 mundus, amor iste sine vitio est. >Exsultabimus et laetabimur in te.
 15 Diligemus ubera tua<. Illa, quae maior est, iam >tuorum uberum< lacte
 perfruitur et loquitur exsultans: >bona ubera tua super vinum<; istae
 vero exsultationem et laetitiam differunt (>adulescentulae< quippe sunt),
 differunt caritatem et dicunt: >exsultabimus et laetabimur in te. Dili-
 gemus< — non diligimus, sed >diligemus< — >ubera tua super vinum<.
 20 Deinde loquuntur ad sponsum: >aequitas dilexit te<, laudant sponsam
 nomen illi >aequitatis< a propriis virtutibus imponentes: >aequitas
 dilexit te<.

6. Rursum ad >adulescentulas< sponsa respondet: >nigra sum et
 speciosa, filiae Hierusalem< — simulque discimus quia istae >adules-
 25 centulae< >filiae< sunt >Hierusalem< —, >nigra sum< ergo >et speciosa,
 filiae Hierusalem, ut tabernacula Cedar, ut pelles Solomonis. Ne intu- ^{15 Del.}
 eamini me, quia ego sum denigrata, quoniam despexit me sol<. >Spe-
 ciosa< quidem est et possum invenire, quomodo >speciosa< sit sponsa;

3 vgl. Hohel. 1, 5; 6, 8; Ephes. 5, 27 — 5. 8. 12. 14. 18. 20. 21 Hohel.
 1, 4 — 8 vgl. Jes. 45, 3 — 16 Hohel. 1, 2 — 23 Hohel. 1, 5—6

4 penitral *l* penetrale *d* penetrali *P* penual *BCEFG* | in regium pene-
 trale] penetrat *A* 6 plures] rex *B* | suum² < *ACFGP* 7 foras *A*, richtig?
 vgl. S. 28, 24 | ingreditur *AD, Del.* 10 plurima *G*, vgl. Bd. II S. 506, 6
 11 viri] sponsi *C* 13 enim < *D, Del.* 14 mundus + est *A* | est < *A*
 16 et eloquitur *P* 17. 18 deferunt *ABCD, Del.* 20 sponsum *BDP*, sponsam
ACEFG, Del., vgl. Z. 20f 23 rursus *AC* | ad < *BCF*P* | adulescentulis *CP*
 | respondet *C, Del.* respondit *ABDEFGP* 24 simulque — 25 filiae Hierusalem
 < *ADb, Del.* 26 pellis *AF* 27 quoniam] quia *G*, nach der Vulg. | despexit]
 decoloravit *P*, nach der Vulg. 28 possumus *F, Del.*

quaerimus autem, quomodo >nigra< et sine candore sit >pulchra<. Paenitentiam egit a peccatis, speciem ei est largita conversio et ideo >speciosa< cantatur. Quia vero necdum omni peccatorum sorde purgata, necdum lota est in salutem, >nigra< dicitur, sed in atro colore non per-

5 manet; fit et candida. Itaque quando ad maiora consurgit et ab humilibus incipit ad alta conscendere, dicitur de ea: >quae est ista, quae ^{249 Lonan} adscendit dealbata?<. Et quo manifestius perfecte mysterium describatur, non ait, ut in plerisque legitur: >innixa super fratrualem suam<, id est: >ἐπιστηριζομένη<, sed >ἐπιστηθιζομένη<, id est: >super pectus

10 eius recumbens< significanterque de anima sponsa et sermone dicitur sponso: >super pectus illius recumbens<, quia ibi principale cordis est nostri. Unde a carnalibus recedentes spiritualia sentire debemus et intelligere multo melius esse sic amare quam ab amore desistere. >Ad-

15 scendit< igitur >recumbens super pectus fratruelis sui< et quae nunc in exordio cantici >nigra< ponitur, in epithalamii de ea fine cantatur: >quae est ista, quae adscendit dealbata?< Intelleximus, quomodo et >nigra< et >formosa< sit sponsa. Si autem et tu non egeris paenitentiam, cave, ne anima tua >nigra< dicatur et turpis et duplici foeditate turperis >nigra< propter peccata praeterita, turpis propter hoc, quia in iisdem

20 vitiis perseveres. Si vero paenitentiam egeris, >nigra< quidem erit anima tua propter antiqua delicta, propter paenitentiam vero habebit aliquid, ut ita dicam, Aethiopici decoris. Et quia semel Aethiopem nominavi, volo testem Scripturam et super hoc advocare sermone. >Aaron et Maria murmurant, quia Moyses Aethiopissam habeat uxorem<. Et nunc

25 >Moses Aethiopissam< ducit >uxorem<, siquidem lex eius ad hanc

1f vgl. Comm. zum Hohel. Buch II: potest . . . de . . . anima . . . dici, quod >nigra< sit pro peccatis, >formosa< autem propter paenitentiam — 6. 8. 15 Hohel. 8, 5 — 23 Num. 12, 1 — 25ff vgl. Origen. in Num. hom. 6, 4 (Bd. II S. 36, 6): dicimus . . . Moysen, id est legem Domini, transisse ad conubium Aethiopissae huius, quae ex gentibus congregata est; hom. 7, 4 (S. 44, 4): Mariam loco synagogae posuimus

2 agit *Ct* | post peccata *ACEFG*, nicht richtig | ∞ largita est *D, Del.*
 3 omnium *F, Del.* 4 salute *BD, Del.* 5 fit et] fiet *G* | et candida itaque] ∞ itaque candida *D, Del.* 7f conscribatur *G* 9 die griechischen Vokabejn sind in den einzelnen HSS in der verschiedensten Weise verdorben | id est < *AC*
 10 sponsae *ADG, Del.* 11 sponso < *D, Del.* sponsi *G* 12 sentire] sectare *AC*
 13 ab amore *BEEFG* amore *P* amare *ACD, Del.* 16 et < *G* 20 perseveras *D, Del.* perseveres *F* | quidem < *BDP, Del.*, richtig? 21 ∞ delicta antiqua *E* 23 scripturarum *AC* | et¹ < *D, Del.* 24 habeat *CF* habebat *EGP* habet *BD, Del.* habuerit *A* 25 duxit *AD* (fehlt in *C*)

nostram ›Aethiopissam‹ transmigravit. ›Murmuret‹ et ›Aaron‹ sacerdotium Iudaeorum, ›murmuret‹ et ›Maria‹ synagoga eorum, Moyses de murmuratione non curat, amat ›Aethiopissam‹ suam, de qua et alibi dicitur per prophetam: ›ab extremis fluminum Aethiopiae afferent²⁵⁰ Lomm. hostias‹ et rursum: ›Aethiopia praeveniet manus eius Deo‹. Pulchre ›praeveniet‹; quomodo enim in evangelio ›mulier‹ illa, ›quae sanguine defluebat, archisynagogi filiam‹ curatione praevenit, sic et ›Aethiopia‹ Istrahel aegrotante sanata est. ›Illorum delicto salus gentibus facta est, ad aemulandum eos. — ›Nigra sum et speciosa, filiae Hierusalem‹. Et
 10 tu, ecclesiastice, ad ›filias Hierusalem‹ converte sermonem et dic: me plus amat sponsus et magis diligit quam vos, quae multae estis ›filiae Hierusalem‹; vos foris statis et sponsam ›cubiculum‹ videtis intrantem. [Nemo dubitet nigram vocatam nigram esse formosam. Qui nos sumus, ut agnoscamus Deum, ut cantica cantici praedicemus, ut ab Aethiopiae
 15 finibus, ab extremo terrae venerimus sapientiam veri audire Solomonis.] Et quando Salvatoris vox intonantis auditur: ›regina Austri veniet in iudicium et condemnabit homines generationis huius, quia venit a finibus terrae audire sapientiam Solomonis, et ecce plus Solomone hic‹, audi mystice, quae dicuntur. ›Regina Austri venit a finibus terrae‹
 20 ecclesia ›et condemnat homines generationis huius‹, id est Iudaeos carni et sanguini deditos. ›Venit a finibus terrae audire sapientiam‹ non ›Solomonis‹ illius, qui in testamento veteri praedicatur, sed huius, qui in evangelio ›Solomone maior‹ est. ›Nigra sum et speciosa,²⁵¹ Lomm. filiae Hierusalem‹, ›nigra ut tabernacula Cedar, ›speciosa ut pelles

4 vgl. Ps. 71 (72), 8. 10 — 5 Ps. 67 (68), 32 — 6 vgl. Matth. 8, 18ff — 8 Röm. 11, 11 — 9. 23 Hohel. 1, 5 — 16 vgl. Matth. 12, 42

1 et < ABCDF, Del., vgl. Löfstedt, Zur Sprache Tertullians (1920), 27ff
 5 rursus C 7 et < ADG, Del. 10 ecclesia sancta A ecclesiastica anima D, F (nachträglich aus ecclesiastice gebessert), Del. richtig?, vgl. S. 41, 13 11 et] me D, Del. ac b a^e m et *(a) E | estis < D, Del. 11f filiae Israel Pl
 12 intrantem + nemo dubitet nigram vocatam nigram esse formosam qui (quia G qui* F) nos sumus ut agnoscamus deum ut cantica cantici praedicemus ut ab Aethiopiae finibus (+ ut D) ab extremo terrae venerimus (veniremus CD veniamus G) sapientiam veri audire Salomonis ABCDEFGP, von mir als Glosse getilgt, vgl. S. 45, 22f 18 et < A | Solomone] quam Salomon D, Del., nach der Vulg., Salomon F (quam von zw. H. hinzugefügt) 19 mystica CDF, Del. | dicantur D, Del. | terrae + id est G + vel F² 22 ~ Solomonis non AD, Del. | illius < b | in < BCEFP 23 eius B 24 ut¹] velut D, Del. 24 u. S. 38, 2. 7 tabernaculum A | pellis AC (ὡς δέρματα Ο', ὡς δέρματα Sin.), vgl. Comm. zum Hohel. B II Anf.

Solomonis. Ipsa quoque nomina cum sponsae decore conveniunt. Aiunt Hebraei »Cedar« interpretari tenebras. »Nigra sum« ergo »ut tabernacula Cedar«, ut Aethiopes, ut tentoria Aethiopica, »speciosa ut pelles Solomonis«, quas eo tempore in tabernaculi ornamenta composuit, quando templum
 5 summo studio et labore fabricatus est. Dives quippe fuit Solomon et in omni sapientia illius nemo praecessit illum. »Nigra sum et speciosa, filiae Hierusalem, ut tabernacula Cedar, ut pelles Solomonis. Ne intueamini me, quia ego sum denigrata«. Satisfacit de nigrore suo et per
 10 nigram« quidem esse, sed »pulchram«, secundum quod superius exposuimus, et dicit: »ne intueamini me, quia ego sum denigrata«. Ne, inquit, admiremini coloris esse me taetri, »sol despexit me«. Pleno quippe radio in me luminis sui fulgor illuxit et eius sum calore »fuscata«. Neque enim, ita ut decuerat et solis dignitas expetebat, illius
 15 in me lumen excepi; »delicto eorum salus gentibus facta est« et rursus: »incredulitate gentium scientia Istrahel«. Habes utrumque apud Apostolum.

7. »Filiis matris meae pugnaverunt adversum me«. Considerandum, quomodo sponsa dicat: »filiis matris meae pugnaverunt adversum me«
 20 et quando »adversum« eam fratrum pugna surrexit. Vide mihi Paulum ecclesiae »persecutorem« et intelliges, quomodo »filiis matris« eius »pu-

2 vgl. z. B. Aponius Comm. zum Hohenliede 24: Cedar tenebrosus moeror; Wutz a. a. O. S. 145, 264 — 4 vgl. III Kön. 5, 3ff — 5 vgl. III Kön. 4, 27 (Matth. 6, 29) 6 Hohel. 1, 5. 6 — 11. 18. 19 Hohel. 1, 6 — 12 vgl. Hohel. 1, 6 — 15 Röm. 11, 11 — 16 Röm. 11, 31 — 21 vgl. I Tim. 1, 13

1 salomon E salomonis + nam (et B) ad utrumque respondit nigra sum et speciosa filiae Hierusalem (Israhel BP) ut tabernacula Cedar ut pelles (-lis F) Solomonis (+ nisi A) ACFGP, in B nach denigrata (Z. 8), + quas eo tempore in tabernaculi ornamento composuit D 3 ut² . . . aethiopica < D, Del. + et G 3. 7 pellis A | ut pelles Salomonis wiederholt in F 5 fabricatum ACF | fuit < D, Del. 6 illum] eum ACEG + sicut unum (nna P) horum ABCDEFGP, aus Matth. 6, 29 interpoliert 7 ut¹] sicut A | salomon F salomon EP 8 ~ denigrata sum C | satisfecit ABDF, Del. | nigredine D 9 se hinter esse Z. 10 A 13 et < A ut D, Del. | sim D, Del. 14 ita < DE, Del. | et] ut D, Del. 15 ~ lumen in me C | in < B | illorum ACF, nach der Vulg. 18 adversus BF | considerandum + est enim G 19 dicit EI | adversus F 20 adversus BDEn, Del. | surrexerit EGM, für die Variatio modorum vgl. Bd. II S. 619 | mihi < AD, Del. vide * * * F

gnaverit contra eam. Persecutores ecclesiae egerunt paenitentiam et ^{252 Lomm.} adversarii eius rursus ad sororis signa conversi >praedicaverunt fidem, quam ante destruebant. Hoc prophetico spiritu sponsa nunc cantans ait: >dimicaverunt in me, posuerunt me custodem in vineis, vineam
 5 meam non custodivi. Ego ecclesia, ego sponsa, ego >sine macula, plurimarum >custos sum posita >vinearum a >filiis matris meae, qui >contra me aliquando >pugnaverant. Qua sollicitudine curaque districta dum plures >custodio vineas, meam vineam non servavi. Intellige mihi
 10 sollicitus, et videbis, quomodo suam >vineam >non custodiens aliorum >vineta custodiat; quomodo, ut alios >lucrifaciat, ipse in quibusdam ^{16 Del.} damna sustineat et, >cum fuerit liber ex omnibus, omnibus se ipsum servum fecerit, ut omnes lucrifaceret, factus infirmis infirmus, Iudaeis Iudaeus, his, qui sub lege erant, quasi sub lege et cetera, dicatque:
 15 >vineam meam non custodivi. Deinde conspicit sponsum, qui conspectus abscedit. Et frequenter hoc in toto carmine facit, quod, nisi quis ipse patiat, non potest intelligere. Saepe, Deus testis est, sponsum mihi adventare consexi et mecum esse quam plurimum; quo subito recedente invenire non potui, quod quaerebam. Rursus igitur
 20 desidero eius adventum et nonnumquam iterum venit; et cum apparuerit meisque fuerit manibus comprehensus, rursus elabatur et, cum fuerit elapsus, a me rursus inquitur et hoc crebro facit, donec illum vere teneam et adscendam >innixa super fratruelem meum.

8. >Adnuntia mihi, quem delexit anima mea, ubi pascis, ubi cubas ^{253 Lomm.} in meridie. Non quaero alia tempora, quando vespere, quando diluculo, quando in solis pascis occubitu; illud tempus inquiri, quando florente die, quando plena luce in maiestatis tuae splendore versaris. >Adnuntia mihi, quem dilexit anima mea, ubi pascis, ubi cubas in meridie. Diligenter observa, ubi >meridiem legeris. Apud Ioseph

2 vgl. Gal. 1, 23 — 4. 15 Hohel. 1, 6 — 5 vgl. Ephes. 5, 27 — 6 vgl. Hohel. 1, 6 — 11 ff vgl. I Kor. 9, 19. 22. 20 — 23 vgl. Hohel. 8, 5 — 24. 28 Hohel. 1, 7

3 antea E | canens G 6 plurimarum < A 7 pugnaverunt ABCFG, richtig? 8 ∞ vineam meam DEB, Del., nach Z. 4f. 10 ∞ vineam suam D, Del. 11 vineam AC vineas G 12 omnibus² < AD, Del. 13 fecit D, Del. | factus + sum inquit D, Del. 13 Iudaeis + ut ACFG, vgl. Origen. c. Cels. I S. 127, 32; 133, 17 Koe.; Comm. in Joh. IV S. 12, 27; 240, 21 Pr. 14 quasi + esset ipse ACEF + ipse G | lege + esset G 17 ipse < A | intellegere + ego A 21 rursus BD, Del. 22 rursus D, Del. 29 meridie A

>meridie< fratres prandium celebrant, angeli >meridie< Abrahae susci-
 piuntur hospitio, et cetera istiusmodi. Quaere et invenies scripturam
 divinam non frustra et fortuito unumquemque usurpare sermonem.
 Quis putas est dignus e nobis, ut ad >meridie< usque perveniat et
 5 videat, >ubi pascat, ubi cubet< sponsus >in meridie<? >Adnuntia mihi,
 quem dilexit anima mea, ubi pascis, ubi cubas in meridie<. Nisi enim
 >mibi< tu >adnuntiaveris<, incipio errabunda iactari et, dum te quaero,
 >in< aliorum >greges incurrere< et, quia alios erubesco, faciem meam
 atque ora contegere. Sum quippe sponsa >formosa< et alii nudam
 10 faciem non ostendo nisi tibi soli, quem iam pridem deosculata sum.
 >Adnuntia mihi, quem dilexit anima mea, ubi pascis, ubi cubas in
 meridie, ne quando fiam, sicut cooperta super greges sodalium tuorum<.
 Ut ista non patiar, >ut non fiam cooperta<, ut ora non contegam et ad
 alios usque perveniens incipiam forsitan et eos amare, quos nescio,
 15 idcirco >adnuntia mihi, ubi< te quaeram et inveniam >in meridie<, >ne< 254 Lom-
 forte >fiam quasi cooperta super greges sodalium tuorum<.

9. Post haec verba sponsus ei comminatur et dicit: aut >cognosces
 temet ipsam<, quoniam regis es sponsa et >formosa< et a me facta
 >formosa<, ego siquidem >exhibui mihi gloriosam ecclesiam non habentem
 20 maculam neque rugam<; aut scito quia, >si te non cognoveris< et tuam
 nescieris dignitatem, patieris haec, quae sequuntur. Quenam ista sunt?
 >Si non cognoveris temet ipsam, o pulchra in mulieribus, egredere tu
 in vestigiis gregum, et pasce< non greges ovium, non agnorum, sed
 >haedos tuos<. >Statuet< quippe >oves a dextris et a sinistris haedos<.
 25 >Si non cognoveris temet ipsam, o pulchra in mulieribus, egredere tu
 in vestigiis gregum, et pasce haedos tuos in tabernaculis pastorum<.
 >In vestigiis< inquit >pastorum< novissima fies, non inter >oves<, sed inter

1 vgl. Gen. 43, 16. 25 — 1f vgl. Gen. 18, 1, vgl. dazu Origen. in Gen. hom. 3
 (Bd. I S. 51, 3): Abraham . . . capax fuit plenum fulgorem lucis excipere —
 5. 11 Hohel. 1, 7 — 8 vgl. Hohel. 1, 7 — 19 vgl. Ephes. 5, 27 — 20 vgl. Hohel.
 1, 8 — 22. 25 Hohel. 1, 8 — 24 vgl. Matth. 25, 33 — 27 vgl. Joh. 10, 14

2 huiusmodi A 3 et] seu DF², Del. | fortuito ABCFGP 5 in meridie
 < D, Del. 7 ∞ tu mihi CDG, Del. 8 in < B | incurro D, Del. | aliorum
 D, Del. 10 faciem + meam DF, Del., nach Z. 8f | osculata F 14 forsitan
 et eos] eos forsitan F 16 quasi] sicut F | tuorum < BEFGP, vgl. Z. 12
 17 cognosces B cognosce G, Del. cognoscis ADEP agnoscis (in -ces geänd.) F
 17f cognosces tenet] cognoscentem et C 18 temet] te G | quoniam] quae A
 19 ∞ siquidem ego D, Del. | ∞ mihi exhibui AD, Del. 20 neque] aut G, nach
 der Vulg. 21 scieris D, Del. 24 statuit BC 24 statuet — 26 tuos < P

haedos tuos, cum quibus habitans non poteris necum, id est cum
 »bono« esse »pastore«.

10. »Equitatu meo in curribus Pharaeo assimilavi te«. Si vis in-
 telligere, o sponsa, quomodo »scire te« debeas, cognosce, cui te »com-
 5 paraverim«, et tunc videbis talem te esse, quae turpari non debeas,
 cum tuam speciem recognoveris. Quid est igitur: »equitatu meo in
 curribus Pharaeo assimilavi te«? Scio ego equitem sponsum propheta
 dicente: »et equitatio eius salus«. »Assimilata es« ergo »equitatu meo
 in curribus Pharaeo«. Quanto differt »equitatus meus«, qui sum Dominus
 10 et »demergo in fluctibus Pharaonem et tristatas eius et adscensores eius ^{255 Loun.}
 et equos eius et currus eius« — quanto, inquam, differt »equitatus meus«
 ab equis »Pharaeo«, tanto tu melior es omnibus filiabus, tu sponsa, tu
 ecclesiastica anima, omnibus animabus, quae non sunt ecclesiasticae.
 Igitur si ecclesiastica anima es, omnibus animabus es melior; si non
 15 es melior, non es ecclesiastica. »Equitatu meo in curribus Pharaeo
 assimilavi te, proxima mea«. — Deinde pulchritudinem sponsae spiri-
 tali amore describit. »Genae tuae ut turturis«. Faciem illius laudat
 et »genarum« rubore succenditur. Pulchritudo quippe mulierum in genis
 dicitur esse quamplurima. Itaque et nos pulchritudinem animae in-
 20 telligamus in »genis«; labia vero eius et linguam intelligentiam praedi-
 cemus. »Collus tuus monile«. Ut ornamentum, quod solet virginum
 pendere »collo« et nuncupatur ὀρμίσκος, ita sine hoc decore tuus ipse
 »collus« est ornamentum. Post haec fit sponsus »in recubitu«. »Requie-
 vit« quippe »ut leo et ut catulus leonis obdormivit«, ut deinceps possit
 25 audire: »quis suscitabit illum?« Quo interim »dormiente« apparent

3. 6. 15 Hohel. 1, 9 — 8 vgl. Habac. 3, 8 — 10f vgl. Exod. 15, 1 —
 17. 21 Hohel. 1, 10 — 23 vgl. Hohel. 1, 12 — 23f vgl. Num. 24, 9 —
 25 Num. 24, 9

3 pharaonis ACFG, Del. 4 ~ te scire BD 5 turbari CP, Del
 6 cognoveris D, Del. 7. 9 pharaonis ACDF, Del. 7 ego < D, Del. ergo C
 8 eius] mea B tua G 9 equitatus FG < ABCDEP, vgl. Z 11 10 fluctus
 BCEP | tristatas Baehrens, vgl. Exod. 15, 4: ἐπιλέκτους ἀναβάτας τροσιάτας cri-
 statos BDEP adstratores C stratores ternos G equitatus F¹ aurigas eius et qua-
 drigas A 11 ~ et currus eius et equos eius F | quantum C, Del. | inquit
 AE 12 pharaonis AC, Del. | tantum C | tu¹ < ADF, Del. 13 animabus
 + es melior CG 15 pharaonis C 16 ~ assimilavi te vor in Z. 15 G
 17 eius AG 20 in intellegentia CEP 21 tuus + ut Gd, Del., ὡς O', sicut
 Vulg. 24 et < DE, Del., καὶ O' et Vnlg.

sponsae sponsi sodales angeli et his eam sermonibus consolantur: nos tibi ›aurea‹ ornamenta ›facere‹ non possumus, non sumus tam divites, ut sponsus tuus, qui aureum tibi ›monile‹ largitur; nos ›similitudines 256 Loman. auri faciemus‹, non habemus aurum. Et hoc quoque laetandum est, 5 si ›similitudines auri‹, si ›stigmata faciamus argenti‹. ›Similitudines auri faciemus tibi cum stigmatibus argenti‹, verum non omni tempore, sed ›donec‹ sponsus tuus consurgat a ›cubitu‹. Si enim ille surrexerit, ipse ›tibi aurum‹, ipse ›faciet argentum‹, ipse tuam mentem sensumque decorabit, et eris vere dives in sponsi domo sponsa ›perfecta‹, ›cui 10 gloria in saecula saeculorum. Amen!‹

HOMILIA II.

Ab eo loco, in quo scriptum est: ›nardus mea dedit odorem suum‹: usque ad eum locum, in quo ait: ›quia vox tua suavis, et forma tua speciosa‹.

15 1. Omnes animae motiones universitatis ›conditor Deus‹ creavit ad 17 Del. bonum, sed pro usu nostro fit saepe, ut res, quae bonae sunt per naturam, dum male eis abutimur, nos ad peccata deducant. Unus de animae motibus amor est, quo bene utimur ad amandum, si sapientiam amemus et veritatem; quando vero amor noster in peiora corruerit, 20 amamus carnem et sanguinem. Tu igitur, ›ut spiritalis‹, audi spiritaliter amatoria verba cantari et disce motum animae tuae et naturalis amoris incendium ad meliora transferre secundum illud: ›ama illam, et servabit te, circumda illam, et exaltabit te‹. ›Viri, diligite uxores vestras‹ 257 Loman. ait Apostolus, sed non stetit in eo, quod dixerat: ›viri, diligite uxores

5 Hohel. 1, 11 — 7 vgl. Hohel. 1, 12 — 8 vgl. z. B. Origen. in Num. hom. 9, 1 (Bd. II S. 54, 33): ut fulgor auri declaret fidei puritatem — 9 vgl. Hohel. 6, 8; vgl. Hebr. 13, 21 — 12 Hohel. 1, 12 — 13 Hohel. 2, 14 — 15 vgl. Hebr. 11, 10 — 20 vgl. I Kor. 3, 1 — 22 Prov. 4, 6. 8 — 23. 24 Kol. 3, 19

2 ∼ facere ornamenta GP 2 divites — 15 omnes animae < E 4 faciemus + tibi A 5 si² < ACP | faciemus A 7 surgat D, Del. | si] cum F (in Ras.), Del. | resurrexit A 9 cui + est BCDEFGk, Del., nach der Vulg., ψ δόξα gr. 10 gloria + imperium BFP 13 suavis + est C 15 motus C nationes P 16 ∼ saepe fit P 17 his D, Del. 18 quod F²P 19 corruit G convertitur (-tit l) AC 20 ut < BP, am Rande F

vestras, verum sciens esse dilectionem virorum in propriis quoque uxoribus inhonestam, sciens esse et placentem Deo docuit, quomodo >viri uxores suas amare< deberent, inferens: >viri, diligite uxores vestras, sicut et Christus ecclesiam<. Et haec quidem in prooemio eorum, quae
5 postea disserenda sunt, diximus.

2. Quia vero amici sponsi, >dum rex in recubitu suo est< — >requiescens< enim >dormivit ut leo et ut catulus leonis< —, sponsae promiserant, donec ille consurgeret, se >similitudines auri et argenti esse facturos<, non habentes >aurum< ut sponsus, et quodammodo aliis verbis
10 sponsi passio praedicata est, non irrationabiliter ad haec sponsa respondet; et ipsa dispensationem quandam passionis intelligens ad id, quod audierat: >similitudines auri faciemus tibi cum stigmatibus argenti, donec rex in recubitu suo< ait: >nardus mea dedit odorem suum. Fasciculus guttae fratruelis meus mihi, in medio uberum meorum de-
15 morabitur<. Quomodo igitur aptabimus ei, quod praecessit: >donec rex in recubitu suo<, id quod sequitur: >nardus mea dedit odorem suum<? Loquitur Evangelium quia >venerit mulier habens alabastrum unguenti nardi pistici pretiosi<, non illa >peccatrix<, sed sancta, de qua nunc ^{258 Lomm.} mihi sermo est. Scio quippe Lucam de >peccatrice<, Matthaeum vero
20 et Iohannem et Marcum non de >peccatrice< dixisse. >Venit< ergo non >peccatrix< illa, sed sancta, cuius nomen quoque Iohannes inseruit — >Maria< quippe erat —, et >habens alabastrum unguenti pistici pretiosi< >effudit super caput< Iesu. Deinde super hoc >indignantibus< non omnibus discipulis, sed >Iuda< solo et >dicente<: >potuit venundari denariis
25 trecentis et dari pauperibus< respondit magister noster atque Salvator: >semper pauperes habetis vobiscum, me vero non semper habebitis

3 Kol. 3, 19 — 6 vgl. Hohel. 1, 12 — 6f vgl. Num. 24, 9 — 12 Hohel. 1, 11—12 — 13 Hohel. 1, 12—13 — 15. 16 Hohel. 1, 12 — 17ff vgl. Luk. 7, 37. 38; Matth. 26, 6ff; Joh. 12, 1ff; Mark. 14, 3ff — 22 vgl. Joh. 12, 3 — 23 vgl. Matth. 26, 7; Mark. 14, 3 — 24 vgl. Joh. 12, 4; vgl. Mark. 14, 5 (Matth. 26, 9) — 26 vgl. Matth. 26, 11—13; Mark. 14, 7—9

1 propriis quasque P propriisque C 2 et < D, Del. 4 christus + dilexit G 6 vero < D, Del. 8 se < AD 10f respondit ABCDEFF 13 suo + est Fd, Del. 17 venit DE, Del. 18 ∞ peccatrix illa F 18f ∞ mihi nunc F 20 et¹ < AF | et Iohannem < C 22 et < DG, Del. | unguenti + nardi CDF², Del., wohl nach Mark. 14, 3 (oben S. 33, 14), vgl. anch Matth. 26, 6: ἀλάβαστρον μύρον ποικίλον | pretiosi + et DG, Del., nach der Bibel, pretiosi^{et} F + et fracto alabastro C 23 dein F 24 et < DG, Del. 24f ∞ trecentis denariis D, Del. 25 noster < D, Del 26 habebitis AF, Del. 26 me — S. 44, 1 vobiscum < A 26 habetis EF 26f habebitis vobiscum < D, Del.

vobiscum. Praeveniens quippe haec in diem sepulturae meae fecit. Ideo ubicumque praedicatum fuerit evangelium istud, dicetur et quod fecit haec, in memoriam eius. In figuram ergo istius, quae nunc loquitur: »nardus mea dedit odorem suum«, illa »super caput Domini
 5 »fudit unguentum«. Et tu igitur assume »nardum«, ut, postquam »caput Iesu suavi odore »perfuderis«, possis audenter effari: »nardus mea dedit odorem suum« et Iesu reciprocum audire sermonem quia: »ubicumque praedicatum fuerit evangelium istud, dicetur et quod fecit haec, in memoriam eius«, tuo quoque facto in universis gentibus praedicato.
 10 Quando autem hoc facies? Si factus fueris ut Apostolus et dixeris: »Christi bonus odor sumus in omni loco in his, qui salvantur«, bona ^{259 Lomm.} opera tua »nardus« sunt. Si vero peccaveris, peccata tua taetro odore redolebunt; dicit quippe paenitens: »computruerunt et corruptae sunt cicatrices meae a facie insipientiae meae«. Non de »nardo« propositum
 15 est nunc sancto Spiritui dicere neque de hoc, quod oculis intuemur, evangelista scripsit »unguento«, sed de »nardo« spiritali, de »nardo«, quae »dedit odorem suum«.

3. »Fasciculus stactes« — id est guttae sive stillae — »fratruelis meus mihi«. »Guttam, unguem, casiam, galbanum« in Exodo legimus
 20 praecepto Dei in »thymiama«, in sacerdotale chrisma, confecta. Si ergo videris Salvatorem meum ad terrena et humilia descendentem, videbis,

2. 8-es fehlt hinter evangelium die Wiedergabe des gr. ἐν ὄλω τῷ κόσμῳ, das auch Comm. in Joh. IV S. 16, 26 abweichend durch ἐν παντί τοῖς ἔθνεσιν wiedergegeben wurde, vgl. Hautsch, Evangelienzitate des Origenes (1909), S. 78 — 4. 6 Hohel. 1, 12 — 7 vgl. Matth. 26, 13 — 11 II Kor. 2, 15; in omni loco fehlt in der Bibel, steht häufig bei Origen., z. B. Comm. in Joh. IV S. 388, 5 Pr. — 13 Ps. 37 (38), 6 — 18 Hohel. 1, 13 — 19ff vgl. Exod. 30, 34f — 21 vgl. z. B. Origen. in Jud. hom. 8, 4 (Bd. II 512, 22): cum adventum Christi . . . describeret, in ipso etiam hoc adserit eventurum: »et descendet« inquit »sicut . . . stillicidia stillantia super terram«

1 in die FGP 2 ideoque B | evange | bis Z. 21 descendentem] videbis < E 3 ∞ haec fecit A | figura D, Del. 5 effudit G 7 et + ab C + a G 8 evangelium + in toto mundo D, Del, nach der Vulg. (= gr. Text), s. den ersten Apparat 9 tu ADGP, Del. | facito AG, Del. factum F + ut G | praedicetur G 11 salvantur + et in his qui pereunt D, Del., nach der Vulg. 12 tetra odore] ut putredo D 13 dicit] d fehlt von hier an 16 scribit B, Del. 19 unguem (ὄνυχα) FGP, m (ē) unguen E unguenti Db, Del. unguentum C < A | casiam + ac A 20 domini DP, Del. | confectum A (*ū !), D, Del. 21 et] aut D, Del. et + ad P

quomodo a virtute magna et maiestate divina ad nos modica quaedam
 ›stilla‹ defluerit. De hac ›stilla‹ et propheta cecinit dicens: ›et erit
 de stilla populi huius congregandus congregabitur Iacob‹. Et sicuti
 secundum alium sensum ›lapis erat praecisus e monte sine manibus‹
 5 nostri in carne Salvatoris adventus —, neque enim totus ›mons‹ fuit,
 qui descendit ad terras nec poterat humana fragilitas totius ›montis‹
 magnitudinem capere, sed ›lapis ex monte‹, ›lapis offensionis, petra scan-
 dali‹ descendit in mundum —, sic secundum alium intellectum ›stilla‹
 nuncupatur. Oportebat quippe, ut, quia ›omnes gentes in stillam situlae
 10 reputatae sunt‹, is qui pro omnium salute factus est omnia, etiam ›stilla‹
 ad eas fieret liberandas. Quid enim pro nostra salute non factus est? ^{360 Lomm.}
 Nos inanes et ille ›exinanivit semet ipsum formam servi accipiens‹.
 Nos ›populus stultus et non sapiens‹, et ille factus est ›stultitia prae-
 dicationis‹, ut ›fatuum Dei sapientius fieret hominibus‹. Nos infirmi,
 15 ›infirmum Dei fortius hominibus factum est‹. Quia igitur universae
 ›gentes ut stilla situlae et ut momentum staterae reputatae sunt‹, id-
 circo factus est ›stilla‹, ut per eum ›a vestimentis‹ nostris odor ›stillae‹
 procederet iuxta illud: ›myrrha et stilla et casia a vestimentis tuis, a
 domibus elephantinis, ex quibus laetificaverunt te filiae regum in honore
 20 tuo‹, quae in quadragesimo quarto psalmo dicuntur ad sponsam. ›Fas-
 ciculum stillae fratruelis meus mihi‹. Consideremus, quid sibi et ›fra- ^{18 Del.}
 truelis‹ nomen velit. Ecclesia, quae haec loquitur, nos sumus de genti-
 bus congregati; Salvator noster sororis eius filius est, id est synagogae;
 duae quippe sorores sunt, ecclesia et synagoga. Salvator ergo, ut
 25 diximus, filius synagogae sororis, vir ecclesiae, sponsus ecclesiae, ›fra-
 truelis‹ est sponsae suae. ›Fasciculum stillae fratruelis meus mihi; in
 medio uberum meorum commorabitur‹. Quis ita beatus est, ut habeat
 hospitem in principali cordis, ›in medio uberum‹, in pectore suo ser-

3 Mich. 2, 11. 12 — 4 vgl. Dan. 2, 34 — 7 vgl. I Petr. 2, 8 — 9 vgl. Jes.
 40, 15 — 12 vgl. Phil. 2, 7 — 13 vgl. Deut. 32, 6 — vgl. I Kor. 1, 21 — 14. 15 vgl.
 I Kor. 1, 25 — 16 vgl. Jes. 40, 15 — 18 vgl. Ps. 44 (45), 9—10 — 20 f. 26 Hohel. 1, 13

1 et + a CG 3 sicut A 5 carnem EP 7 offensionis + et D, Del.
 9 stilla ACG 12 ille < AC 13 insipiens P | est + in BCEF | stulti-
 tiam Eb 14 infirmes EP infirmos A infirmis F*, vgl. S. 39, 13 16 et < A
 17 a] de AF di C 18 procederet + et GP | cassia EP 19 domibus
 + eburneis AP 21 et < C, Del. 22 loquitur + de fratruelle D, Del. | de]
 ex D, Del. 23 ∞ est filius Db, Del. est < m 26 est < AC es b et F | est
 sponsae] ecclesiae m 28 corde CD

monem Dei? Tale est quippe, quod canitur: »in medio uberum meorum commorabitur«; »si non fuerint fractae mammae tuae«, »in medio earum habitabit sermo divinus. Decebat in carmine nuptiali »mammaspotius appellare quam pectus. Et perspicuum est, cur ad expositionem 5 eius rei, quae dicit: »in medio uberum meorum commorabitur« sit assumptum: »si non fractae fuerint mammae tuae« — »in medio uberum tuorum commorabitur« sermo divinus, unde dixi: »si non fractae fuerint mammae tuae« — de Ezechiel. In eo quippe loco, ubi Hierusalem dominica voce corripitur, inter cetera dicitur ad eam: »in 10 Aegypto fractae sunt mammae tuae«. Castarum »ubera« non »franguntur«, sed meretricum »mammae« laxis pellibus irrugantur. Pudicarum erecta sunt »ubera« et virginali rubore tumentia. Suscipiunt sermonem sponsum et dicunt: »in medio uberum meorum commorabitur«. — »Botrus cypri fratruelis meus mihi«. Initium est sermonis in germine 15 et initium »κνρισμοῦ« id est floritionis, in Verbo, unde ait: »botrus cypri« — id est floritionis — »fratruelis meus mihi«. Non omnibus est »botrus cypri«, sed his, qui eius flore sunt digni. Aliis uva varia est; huic soli, quae et »nigra« est et »formosa«, in floris decore se praebet. »Botrus cypri fratruelis meus mihi«. Non simpliciter ait: 20 »botrus cypri fratruelis meus«, sed cum additamento »mihi«, ut doceret non omnibus eum esse »botrum cypri«. Videamus autem et, in quibus regionibus »botrus« iste sit sponsae. »In vineis Engaddi«, quod interpretatur oculus tentationis. In »vineis« igitur oculi tentationis »botrus cypri fratruelis meus mihi«. Tentationis oculus in praesenti est, si 25 quidem in »tentatione« moramur, hoc mundo, et »tentatio est vita hominis super terram«. Dum in hac luce versamur, »in vineis« sumus »Engaddi«;

1. 5. 13 Hohel. 1, 13 — 2. 6. 9 vgl. Ezech. 23, 3 — 6 der Zwischensatz erklärt die Abweichung von O': ἐκεῖ ἔπεσον οἱ μαστοὶ αὐτῶν — 14. 15f. 19. 22 Hohel. 1, 14 — 22 vgl. Wutz a. a. O. S. 19. 292. 548. 766—771; meistens oculus haedi (ὄφθαλμὸς ἐρίφου) gedeutet — 25 vgl. Job. 7, 1

2 morabitur C 3 earum] uberum tuorum ACF 6 ∞ fuerint fractae F, Del. | ∞ fuerint mammae tuae fractae G 6 in medio — 8 tuae < P, Del. 7 dixit A | 8 Ezechiele DEFGP, Del. Ezechielo C 11 mammae] ubera D, Del. | irrugantur A, Del. 12 robore AGP 13 sponsi DG, Del. 14 est < P 15 et < P | ΚΥΠΡΙΣΜΟΥ ΕΡ ΚΥΗΤΙΣΜΟΥ F ΧΥΤΙΠΟΖΕΣΜΟΥΣ C ΚΥΗΠΙΣΑΛΟΙ G ΚΥΤΙΠΙΣΑΛΟΥ B, in AD in verschiedener Weise entstellt 18 et! < AG, Del. ei F 21 et < D, Del. 24 mihi + et G 25 moramur + in CD, Del. | mundo ist Apposition zu tentatione, mundoⁱⁿ F | hominis] humana D, Del.

si autem meruerimus postea transplantari, a nostro »agricola« transferemur. Nec dubites quia possis de »Engaddi vineis« ad loca meliora transferri; »agricola« noster ad »transferendam vineam« crebra meditatione iam calluit. »Vineam ex Aegypto transtulisti, eiecisti gentes et ²⁶³ Lomm.

5 plantasti eam. Operuit montes umbra eius, et arbusta eius cedros Dei«. Et haec quidem, quae exposuimus, locuta sit sponsa de sponso significans amorem suum et sponsi venientis hospitium, quomodo »in medio uberum« et sui cordis arcano sponsus veniens »commoretur«.

4. Rursum sponsi ad eam sermo dirigitur et dicit: »ecce es speciosa, proxima mea, ecce es speciosa; oculi tui columbae«. Illa sic dicit ad sponsum: »ecce es speciosus, fratruelis meus«, non adiungit et: proximus meus. Hic autem, quando loquitur ad eam: »ecce es speciosa«, adiungit et: »proxima mea«. Quare autem illa non dicit: »ecce es speciosus«, proximus mihi, sed tantum: »ecce es speciosus«? Quare ¹⁵ ille non solum »speciosa es« dicit, sed: »speciosa es, proxima mea«? Sponsa, si longe fuerit a sponso, non est »speciosa«; tunc pulchra fit, quando Dei Verbo coniungitur. Et merito nunc docetur a sponso, ut »proxima« sit et a suo latere non recedat. »Ecce es speciosa, proxima mea, ecce es speciosa«. Incipis quidem esse »speciosa« ex eo, quod ²⁰ »proxima« mihi es; postquam autem esse coeperis »speciosa«, etiam sine additamento »proximae« absolute es »speciosa«. »Ecce speciosa proxima mea, ecce speciosa«. Videamus et aliam laudem »speciosae«, ut et nos ²⁶³ Lomm. aemulemur sponsae fieri. »Oculi tui columbae«. »Qui viderit mulierem ad concupiscendum« et »moechatus eam fuerit in corde suo«, »oculos ²⁵ non habet »columbae«. Si quis vero »oculos« non habet »columbae«, »domum fratris« sui ingreditur »infelix« non servans illud, quod in Pro-

1 vgl. Job. 15, 1 — 4 Ps. 79 (80), 9. 11 — 9. 12f. 15. 18. 21. 23 Hohel. 1, 15 — 11. 14 Hohel. 1, 16 — 23 vgl. Matth. 5, 28 — 26f Prov. 27, 10

5 eas C eos EP (+ et P) eam + vineam fecisti in conspectu eius et plantasti radices eius et replesti terram C, nach der Vulg. 7 venienti P | hospitio CP in hospitio A 9 rursus F, Del. | ∞ dirigitur sermo C 9. 10 es < ABDFG, Del. 9 est — 10 [es] C, vgl. Z. 15 und O': ἰδὸν εἶ καλὴ 10 si B*EF*P 11. 12. 14 es < ABCDFG, Del. 13 quare — 14 speciosus² < A 14 proximus meus F proxime mi CE 14f ∞ ille quare F 16 ∞ si sponsa B 16. 17 ab AP, richtig? 18 es < ABCDE*FG, Del. 19 es < ABCDFG, Del. 20 ∞ coeperis esse BG, Del. 23 sponsae] speciosae At, Del., richtig? speciosi G 24 concupiscendum + eam DP, Del., nach der Vulg. (= gr. Text) | et] iam D, Del., nach der Vulg. (= gr. Text) | fuerit] est iam D est Del.

- verbiis est praeceptum: »in domum autem fratris tui ne intres infelix«
 (pro eo, quod Septuaginta »infelix« interpretati sunt, Aquila Hebraeam
 exprimens veritatem ἀπορεῶντας, id est stultum, posuit). Qui autem
 habet »oculos columbae«, videt recta et misericordiam promeretur; videns
 5 quippe recta misericordiam consequetur. Porro, quis videt recta nisi
 qui casto conspectu et puris »oculis« intuetur? Noli igitur mihi de his
 tantum carnis »oculis« intelligere, quae dicta sunt, licet et de his in-
 tellexisse non inutile sit, sed ingrediens ad interiora cordis tui et alios
 »oculos« mente perquirens, qui et a »Dei mandato illuminantur« —
 10 »mandatum quippe Domini lucidum illuminans oculos« —, illud enitere,
 labora, contende, ut sancte intelligas universa, quae dicta sunt, et
 similia »spiritui, qui in specie descendit columbae«, audias, quia »oculi
 tui columbae«. Si intelligis legem spiritaliter, »oculi tui columbae« sunt;
 si intelligis evangelium, ut se vult intelligi evangelium et praedicari, 264 Lom^m
 15 videns Iesum »omnem languorem et infirmitatem« non solum eo tempore,
 quo carnaliter facta sunt, fuisse medicatum, sed hodieque medicantem
 et non tantum tunc ad homines descendisse, sed hodieque descendere
 et esse praesentem; »ecce« enim »ego vobiscum sum omnibus diebus
 usque ad consummationem saeculi«.
 20 »Oculi tui columbae sunt. Ecce es speciosa, proxima mea, ecce
 es speciosa; oculi tui columbae«. Has de se sponsa audiens laudes
 sponso vicem in laudibus tribuit, non quo ei id, quod non habet, suo 19 Del.
 praeconio largiatur, sed intelligens decorem eius atque conspiciens ait:
 »ecce es speciosus fratruelis meus et quidem pulcher; lectus noster
 25 umbrosus«. Quaero »lectum«, in quo sponsus cum sponsa requiescat;

4 vgl. Hohel. 1, 15 — 5 vgl. Ps. 106 (107), 42f? — 7 vgl. z. B. Origen. in
 Ezech. hom. 2, 3: alii quippe in nobis oculi sunt meliores his quos habemus in
 corpore; in Num. hom. 17, 3 (Bd. II S. 157, 25f) — 10 Ps. 18 (19), 9 — 12 vgl. Matth.
 3, 16 — 15 vgl. Matth. 4, 23 — 18 Matth. 28, 20 — 20 Hohel. 1, 15 — 24 Hohel. 1, 16

2 pro — 3 posuit hinter infelix (S. 47, 26) E < ABCFGP, von F² am Rande
 hinzugefügt; die wohl von Hieronymus nachträglich ergänzte Bemerkung habe
 ich (mit D) in den Text aufgenommen 3 ἄγοιζος (ἀγοίζω) D, ἀπορεῶν Aquilas
 wurde verdorben 4 ∞ oculos habet F 10 dei D, Del. 12 quia] que P que; F
 13 columbae + sunt P 13. 14 intellegas A 13 intelleges C 15 vides F, Del.
 17 hodie AP 18 enim < Ekm* enim] inquit b | ego < DP inquit G, Del.
 20. 21 es < ABCDE, Del. 20 ∞ speciosa es G 22 sponso] specioso AC |
 quo] quod AG | id < ACDE, Del., richtig? 24 es P < ABCDEFG, Del.,
 vgl. S. 47, 10 | equidem DP, Del., vgl. S. 49, 11f

et, nisi fallor, corpus humanum est, siquidem ille in evangelio »paralyticus«, qui »iacebat in lecto« et »abire in domum suam sublato grabato« voce iussus est Salvatoris, antequam sanaretur, super debile membrorum suorum corpus iacebat, quod postea Dei virtute solidatum est. Sic ego
 5 intelligo: »tolle grabatum tuum et vade in domum tuam«. Neque enim ad hoc filius Dei de caelestibus ad terrena descenderat, ut de lectulis imperaret et »consurgentem« ab aegrotatione sua sine lectulo non pateretur abscedere »tolle« inquit »grabatum tuum et vade in domum
 10 in domum tuam« et, cum ad te, sponsam suam, venerit sponsus et in eo tecum fuerit reclinatus, dicas: »ecce es speciosus fratruelis meus et quidem pulcher; acclinatio nostra umbrosa. Ecce es speciosus, fratruelis meus«. Ipse et »speciosus« est et »umbrosus«; »per diem« quippe »sol non uret te, neque luna per noctem«.

15 5. »Trabes domorum nostrarum cedri«, haec multitudinis verba sunt. Videntur autem mihi viri hoc dicere, qui cum sponso sunt, de quibus superius sermo praefatus est, »domus cedrinis trabibus intextas et cyparissis contignatas«, siquidem »pro stibe adscendet cyparissus et pro coniza adscendet myrtus«. Requirens igitur, cuius naturae ista sint
 20 ligna, et »cedrum« imputribile et »cyparissum« odoris optimi deprehendens labora et tu ita »contignare domum tuam«, ut de te quoque possit dici: »trabes domuum nostrarum cedri et contignationes nostrae cyparissi«.

6. Post haec sponsus loquitur: »ego flos campi et lilium con-
 25 vallium«. Propter me, qui in »valle« eram, descendit in »valle« et in

1 ff vgl. Matth. 9, 2ff — 5. 8 Matth. 9, 6 — 11 ff vgl. Hohel. 1, 16 — 13 vgl. Ps. 120 (121), 6 — 15. 22 Hohel. 1, 17 — 17 vgl. S. 29, 7 — 18 vgl. Jes. 55, 13 — 20 ff vgl. z. B. Origen. in Exod. hom. 9, 4 (Bd. I S. 240, 8): conferri potest . . . lignis imputribilibus scientia, quae per lignum venit — 24 Hohel. 2, 1

1 et < AC | ni D, Del. 2 suam + sabbato C | sublato] sabbato AF + ablato F + levato A 8 adscendere D, Del. 10 et] ut FGP, Del. | suam < D, Del. 11 es < ACD, Del. 11 ff equidem D, Del., vgl. S. 48, 24 12 es < ACDFG, Del. 13 est < EP 15 domuum Bc domum Pn* | haec < D, Del. 17 domos C 18 cyparissis¹⁻² ADFG, Del. | pro stibe] probe GP, στοιβῆς O' | ascendit ADGP, Del. 19 ascendit ADGP, Del., ἀναβήσεται O', ascendet Vulg. | sunt D, Del. 20 imputribilem ABD, Del., für neutr. cedrum vgl. Dioscor. 1, 86 (Thes. L. L. s. v.) | cyparissum AD, Del. 22 domorum C domum P 23 cyparissi D, Del. 25 valle² AEPn* S. 50, 1 valle AE vgl. Bd. I 114, 16: venientem in valle Gerarum, vallem BDFGc vallem BCDFGP

Origenes VIII.

»valle« veniens fit »lilium vallium« pro »ligno vitae, quod plantatum est
 in paradiso Dei«, et totius »campi«, id est totius mundi et universae
 terrae, »flos« factus est. Quid enim sic potest esse »flos« mundi ut voca-
 bulum Christi? »Unguentum effusum nomen eius«; aliter id ipsum
 5 dicitur: »ego flos campi et lilium convallium«, et haec quidem de semet
 ipso. Deinde sponsam laudans ait: »ut lilium in medio spinarum, sic
 proxima mea in medio filiarum«. »Sicut lilium spinis« non potest com- 266 Lommi.
 parari, inter quas frequenter exoritur, eodem modo »proxima mea« super
 omnes »filias lilium« est »in medio spinarum«. Ista audiens sponsa vicem
 10 reddit sponso et sentiens illius etiam aliam suavitatem in vocem lau-
 dantis erumpit. »Unguentorum« quippe odor licet suaviter spiret et
 sensum odore demulceat, non tamen eiusmodi est, ut suave sit ad eden-
 dum. Est autem aliquid, quod optimi et saporis sit et odoris, id est
 et fauces dulcore delectet et spiritum mulceat odoratu; tale est »malum«
 15 et istiusmodi est naturae, ut in se utraque possideat. Idcirco volens
 non solum benevolentiam sermonis, sed et dulcorem eius sponsa laudare
 ait: »ut malum in lignis silvae, ita fratruelis meus in medio filiorum«.
 Omnia »ligna«, omnes arbores ad comparationem sermonis Dei »silvae-
 inferaces existimantur, ad Christum saltus est omne, quod dixeris, et
 20 infructuosa sunt omnia. Quae enim possunt dici, ad eum comparata,
 fructifera? Etiam ea »ligna«, quae videbantur fructibus incurvari, ad
 collationem adventus eius infructuosa monstrata sunt. Ideo: »ut malum
 in lignis silvae, ita fratruelis meus in medio filiorum; in umbra eius
 concupivi et sedi«. Quam pulchre non ait: »in umbra illius« concu-
 25 piscio, sed: »in umbra eius concupivi«, et non: sedo, sed: »sedi«. Si-
 quidem in principio non possumus cum eo proprius conferre sermonem,
 verum in principio, ut ita dicam, quadam maiestatis illius »umbra« per-
 fruimur; unde et in prophetis legitur: »Spiritus faciei nostrae Christus
 Dominus, cui diximus: in umbra eius vivemus in gentibus« et ab »umbra« 267 Lommi.
 30 ad »umbram« aliam transmigramus; »sedentibus« enim »in regione et umbra
 mortis, lux orta est iis«, ut transeamus ab »umbra mortis« ad umbram vitae.

1 vgl. Apok. 2, 7 — 4 vgl. Hohel. 1, 3 — 5 Hohel. 2, 1 — 6 Hohel. 2, 2
 — 17. 22. 25 Hohel. 2, 3 — 28 vgl. Thren. 4, 20 — 30 vgl. Jes. 10, 2

1 vallium < D, Del. 8 frequenter] semper D, Del. 10 aliam < D, Del.
 10f laudis G 14 et' < B ut D, Del. 15 utrumque C 16 benivolentiam
 AF*, Del. 19 infertiles G 20 ∞ dici possunt F 21 etiam + et AC, richtig?
 | ea < D, Del. 22 sunt + et F 23 filiorum + et AC 26 proprium
 DF*, Del. 29 et < P | ab umbra < AC 30 et + in EI 31 exorta AE
 iis] illis F | ut] et D, Del.

Semper istiusmodi sunt profectus, ut in exordio desideret quispiam saltem in virtutum ›umbra‹ consistere. Ego puto ideo et nativitatem Iesu ab ›umbra‹ coepisse et non ›in umbra‹, sed in veritate finitam; ›Spiritus‹ inquit ›sanctus veniet super te, et virtus altissimi obumbrabit tibi‹. Nativitas Christi ab ›umbra‹ sumpsit exordium; non solum autem in Maria ab ›umbra‹ eius nativitas coepit, sed et in te, si dignus fueris, nascitur sermo Dei. Fac igitur, ut possis capere ›umbram‹ eius et, cum ›umbra‹ fueris dignus effectus, ›veniet ad te, ut ita dicam, corpus eius, ex quo ›umbra‹ nascitur; nam ›in modico fidelis et in maioribus erit fidelis. ›In umbra eius concupivi et sedi‹. Vides quia non semper ›in umbra‹ steterit, sed inde ad meliora transierit dicens: ›et fructus eius dulcis in gutture meo‹. Ego, inquit, ›desideravi in umbra eius‹ requiescere, sed postquam sua me protexit ›umbra‹, etiam ›fructibus illius‹ saturatus sum et dico: ›et fructus eius dulcis in gutture meo‹.

7. ›Introducite me in domum vini‹. Foris stetit sponsus et ab sponsa susceptus est; ›in medio‹ quippe ›uberum‹ eius requievit. Plurimae ›iuventulae‹ non sunt istiusmodi, ut sponsum hospitem habere mereantur; ›multitudini‹ foris ›in parabolis loquitur‹. Quam vereor, ne multae ›adulescentulae‹ forte nos simus. ›Introducite me in domum vini‹.

Cur tam diu foris maneo? ›Ecce sto ante ostium et pulso; si quis ›introducite me‹. Et nunc eadem dicit sermo divinus; ecce Christus loquitur: ›introducite me‹. Vobis quoque catechumenis loquitur: ›introducite me‹, non simpliciter ›in domum‹, sed ›in domum vini‹; impleatur ›vino laetitiae‹, vino Spiritus sancti, anima vestra et sic ›introducite in domum‹ vestram sponsum, ›Verbum‹, ›sapientiam‹, ›veritatem‹. Potest autem et ad eos dici, qui necdum perfecti sunt: ›introducite me in domum vini‹.

4 Luk. 1, 35 — 9 vgl. Luk. 16, 10 — 10. 11. 14 Hohel. 2, 3 — 15. 19. 22. 23. 24. 27 Hohel. 2, 4 — 16 vgl. Hohel. 1, 13 — 18 vgl. Matth. 13, 2. 3; Origen. in Num. hom. 6, 1; in Matth. XI (III 9 Lomm.) — 20 f vgl. Apok. 3, 20 — 25 vgl. Pred. Sal. 10, 19 — 26 vgl. Joh. 1, 1; I Kor. 1, 30; Joh. 14, 6

4 ∞ sanctus inquit E | superveniet in te E, nach der Vulg. | super] in D, Del. 5 tibi] te BCEF (aus tibi geändert), P kaum richtig, vgl. Bd. II S. 277, 16; 339, 18 | sumpsit] cepit G 7 nascetur C 8 veniat BGP 9 nam + qui P 10 ∞ eius umbra C 15 a BEFG 16 illius BGP, Del. | plurimae] proximae D, Del. 20 ante] ad G | hostium P 27 nondum D, Del.

8. »Ordinate in me caritatem«. Eleganter locutus est: »ordinate«; plurimorum quippe inordinata est »caritas«; quod in primo loco debent diligere, diligunt in secundo; quod in secundo, diligunt in primo; et quod oportet amare quarto, amant tertio; et rursum tertium in quarto, 5 et est in plerisque »caritatis« ordo perversus. Sanctorum vero »caritas ordinata« est. Volo ad intelligendum hoc, quod dictum est: »ordinate in me caritatem«, aliqua exempla replicare. Vult te sermo divinus »diligere patrem, filium, filiam«, vult te sermo divinus »diligere« Christum nec dicit tibi, ne »diligas« liberos, ne parentibus »caritate« iungaris. Sed 10 quid tibi dicit? Ne inordinatam habeas »caritatem«, ne primum »patrem et matrem«, deinde »me diligas«, ne »filii et filiae« plus quam mei »caritate« tenearis. »Qui amat patrem et matrem super me, non est me dignus; qui amat filium aut filiam super me, non est me dignus«. Recole conscientiam tuam de »patris matris« fratris affectu, considera, ^{269 Lomna} 15 qualem circa sermonem Dei et Iesu habeas »caritatem«; statim apprehendes magis te »filium et filiam diligere« quam Verbum, magis te parentes »amare« quam Christum. Quis putas ita profecit e nobis, ut praecipuam et primam inter omnes sermonis Dei habeat »caritatem«, qui in secundo loco liberos ponat? Iuxta hunc modum ama et uxorem tuam. »Nullus 20 quippe aliquando suam carnem odio habuit«, sed amat ut »carnem«; »erunt« inquit »duo« non in unum spiritum, sed »erunt duo in carnem unam«. Ama et Deum, sed ama illum, non ut »carnem et sanguinem«, sed ut »spiritum«; »qui« enim »adhaeret Domino, unus spiritus est«. Igitur »ordinata est caritas« in perfectis. Ut autem post Deum etiam 25 inter nos ordo ponatur, primum mandatum est, ut »diligamus« parentes, secundum ut filios, tertium ut domesticos nostros. Si autem filius malus est et domesticus bonus, domesticus in »caritate« filii collocetur. Et ita

1. 6 Hohel. 2, 4 — 12 Matth. 10, 37 — 19 Ephes. 5, 29 — 21 Ephes. 5, 31
22 vgl. Ephes. 6, 12 — 23 I Kor. 6, 17

1 ordinate² + in me caritatem G 4 amant + in P, Del. + et G 6 volo + itaque F 9 ne²] neque A nec C 10 ne²] et A | primo G 11 et¹] aut D, Del., nach der Vulg. 12 et] aut D, Del., nach der Vulg. 13 super] plusquam AB, Del. (nach der Vulg.) 15 ih̄m DP 15 f deprehendis ABFG, richtig (nach statim)? deprehendens E 17 profecit BCDE, Del. < A | ex CF, Del. 18 sermones ACEF, vgl. Z. 15 19 et < D, Del. 20 ∞ carnem suam P | carnem² + et AD, Del., richtig? + non F 21 non — 22 unam] in carne una et non in uno spiritu D, Del. | uno spiritu BG 21 f carne una BFG, nach der Vulg. 22 dominum CEF, vgl. Z. 24 23 enim] autem GP | deo D, Del.

- fiet, ut sanctorum »ordinata sit caritas«. Magister quoque noster et Dominus in Evangelio praecepta de »caritate« constituens ad uniuscuiusque dilectionem proprium aliquid apposuit et dedit intelligentiam ordinis his, qui possunt Scripturam audire dicentem »ordinate in me caritatem«; »diligens Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua et ex tota virtute tua et ex tota mente tua. Diliges proximum tuum sicut te ipsum«. Non ait: Deum »ut temet ipsum«, proximum »ex toto corde, ex tota anima, ex tota virtute, ex tota mente«. Rursum »diligite« inquit »inimicos vestros« et non apposuit »ex toto corde«. 270 Lomni.
- 10 Non est inordinatus sermo divinus nec impossibilia praecipit nec dicit: »diligite inimicos vestros« ut vosmet ipsos, sed tantum: »diligite inimicos vestros«. Sufficit eis quod eos »diligimus« et odio non habemus; »proximum« vero »ut temet ipsum«, porro »Deum ex toto corde et ex tota anima et ex tota mente et ex tota virtute«. Si haec intellexeris
- 15 et intellecta compleveris, fecisti, quod sponsi sermone praecipitur: »Introducite me in domum vini, ordinate in me caritatem«. Quis putas e nobis »caritatis« est »ordinatae«? — »Confirmate me in unguentis«. Unus de interpretibus posuit ἐν οἰνάνθη. Haec autem sponsa loquitur. »Stipate me in malis«. In quibus »malis«? »Ut malum in lignis silvae, ita
- 20 fratruelis meus in medio filiorum«. Idcirco »in malis eius stipate me, quia vulnerata caritatis ego«. Quam pulchrum est, quam decorum a »caritate« vulnus accipere! Alius iaculum carni amoris excepit, alius

4. 15f Hohel. 2, 4 — 5 Matth. 22, 37. 39 — 9. 11 Matth. 5, 44; vgl. Origen. in Num. hom. 9, 8 (Bd. II S. 91, 19ff): illas . . . puto . . . primitias caritatis, ut »diligam . . . Deum . . . ex toto corde meo et ex tota anima mea et ex tota mente mea« . . . quid autem est, quod ex isto caritatis fructu secundo loco habere debeam? Ut »diligam proximum meum sicut me ipsum« . . . tertio loco habendum . . . ut »diligam« etiam »inimicos meos« — 13 vgl. Matth. 22, 39 — 13 vgl. Matth. 22, 37 — 17. 18f. 20 Hohel. 2, 5 — 18 vgl. Procop Comm. zum Hohel. (LXXXVII 261 D M.): Ὁ Σύμμαχος . . . ἐκδέδωκεν »ἐπαναζλίναί με οἰνάνθη« — 19 Hohel. 2, 3

2 ∞ de caritate praecepta F 7 sicut] ut BCDG, Vulg., vgl. aber den ersten Apparat 7 te] temet EP 8 corde + et C 8 ex — 9 corde < A S anima + et BDP, Del. | virtute + et DPb, Del. 9 ∞ inquit diligite D, Del. 10 praecepit CDE, m (recepit) 13 te AC, Del. met m 13 et u. 14 et¹⁻² < BEG, richtig?, vgl. Z. 8 15 sermo praecepit A 18 IN OINANΘH FGm OINANΘH A OINANON D INOIMAIHE b inoinath E in o'ino C in vinaria P 21 vulnerata caritatis A(G) (τετραμένη ἀγάπης O') vulnerata caritate BEF, G (in Ras. -te, aus -tis geb.), P vulneratae caritatis CD, Del. | ego + sum ACG 22 alius² + ex P

terreno cupidine ›vulneratus‹ est; tu nuda membra tua et praebe te ›iaculo electo‹, iaculo formoso, siquidem Deus sagittarius est. Audi Scripturam de hoc eodem ›iaculo‹ loquentem, immo, ut amplius admire-
 ris, audi ipsum ›iaculum‹, quid loquatur: ›posuit me ut sagittam elec-
 5 tam, et in pharetra sua servavit me. Et dixit mihi: magnum tibi est hoc, vocari puerum meum‹. Intellige, ›sagitta‹ quid dicat et quomodo a Domino sit ›electa‹. Quam beatum est hoc ›iaculo‹ ›vulnerari‹! Hac ›sagitta‹ fuerant ›vulnerati‹ illi, qui inter se invicem conferebant dicen-
 tes: ›nonne cor nostrum ardens erat in via, cum aperiret nobis scrip-
 10 turas?‹ Si quis sermone nostro, si quis scripturae divinae magisterio ›vulneratur‹ et potest dicere quia ›vulnerata caritatis ego‹, hunc et illud forsitan sequitur. Quid forsitan dico? Manifestam promo sententiam.
 9. ›Sinistra eius sub capite meo, et dextera eius complexabitur me‹. Habet et ›sinistram‹ et ›dexteram‹ sermo Dei; sapientia, cum pro
 15 intellectus varietate sit multiplex, in subiacenti una est. Ipse Solomon de ›laeva‹ et ›dextera‹ sapientiae docuit dicens: ›longitudo enim et anni vitae in dextera eius, in sinistra autem illius divitiae et gloria‹. Igitur ›laeva eius sub capite meo‹, ut me faciat requiescere, et brachium sponsi fiat ›cervical‹ meum et reclinetur animae principale super ser-
 20 monem Dei. ›Laeva eius sub capite meo‹. Non tibi expedit habere ›cervicalia‹, quae lamentatio sequitur. In Ezechiel scriptum est: ›vae iis, quae consuunt cervicalia sub omni cubito manus!‹ Noli ›consuere cervicalia‹, noli ›capiti‹ aliunde requiem quaerere, habe sponsi ›laevam sub capite tuo‹ et dic: ›laeva eius sub capite meo‹. Quam cum habu-
 25 eris, omnia tibi, quae sunt ›in laeva‹, tribuentur; dices quippe: ›in si-

2 vgl. Jes. 49, 2 — 4 Jes. 49, 2. 6 — 9 Luk. 24, 32 — 13. 20. 24 Hohel. 2, 6 — 16 Prov. 3, 16 — 21 Ezech. 13, 18 — 23 vgl. Origen. in Ezech. hom. 3, 3: cum ... aliquis ... loquitur quae vicina sunt voluptati, talis magister ›consuit cervicalia sub omni cubito manus‹ — 25 Prov. 3, 16

1 terrena BF 3 ut + tu D 5 ∞ est tibi D, Del. 6 sagittam DGP, Del., richtig? 7 deo D, Del. | beatus CG | est + qui G 7 vulnerari + meruit G 9 via] nobis C 11 vulnerata caritatis A, C (a°), D vulnerata caritate BEFGP | ego + sum AC 13 laeva C | dextera E | amplexabitur DG, Del., nach der Vulg. amplexatur c 14 et¹ P, Del. < ABCDEFG | in sinistra D, Del. | in dextera D, Del. | sapientiam DE, Del. 16 et¹ + de C | dextera AP 17 dextera EP 19f sermone E 21 Ezechielem A Ezechiele BEG(F?) 22 qui BCEFG 23 capiti + tuo C | habes ABDFGP 24 laeva + sit EFP 25 ∞ in laeva sunt F | tribuuntur ADG, Del., richtig? | dices EP dicens C, F (in -cis geänd.) dices ABDG

nistra autem eius divitiae et gloriae. »Et dextera eius complexabitur ^{21 Del.} me«. Totum te sponsi »dextera complectatur«. »Longitudo quippe et anni vitae in dextera eius« et ob id »longae vitae et multorum dierum eris super terram bonam, quam Dominus Deus tuus dabit tibi«. —

⁵ »Adiuravi vos, filiae Hierusalem, in virtutibus et viribus agri«. Quid »adiurat« sponsa »filias Hierusalem«? »Si levaveritis et suscitaveritis caritatem«. Quamdiu »caritas« dormit in vobis, o »filiae Hierusalem«, o »adulescentulae«, quae in me non dormit, quia »vulnerata sum caritatis«? In vobis autem, quae et plures estis et »adules-

¹⁰ centulae« et »filiae Hierusalem«, dormit »caritas« sponsi. »Adiuravi ergo »vos, filiae Hierusalem«, »si levaveritis« et non solum »levaveritis«, sed et »suscitaveritis«, quae in vobis est, »caritatem«. Creator universitatis cum vos conderet, inseruit cordibus vestris semina »caritatis«. Nunc autem, sicuti alibi dicitur: »iustitia dormivit in ea«, sic »dilectio

¹⁵ dormitat in« vobis; iuxta quod et alibi: »sponsus requievit ut leo et ut catulus leonis«. Adhuc »in« infidelibus et his, qui corde sunt dubio, »dormitat« sermo divinus, vigilat in sanctis; »dormit in« his, qui tempestatibus fluctuant, suscitatur vero eorum vocibus, qui cupiunt sponso vigilante salvari. Statim fit eo vigilante »tranquillitas«, statim undarum

²⁰ moles conquiescunt, spiritibus contrariis increpatur, fluctuum rabies silet; illo »dormiente« tempestas, mors et desperatio est. »Adiuro« ergo ^{273 Lomm.} »vos, filiae Hierusalem, in virtutibus et in viribus agri«. Cuius »agri«? Nempe illius, cuius »odor agri pleni, quem benedixit Dominus«.

10. »Si levaveritis et suscitaveritis caritatem, quoadusque velit.

²⁵ Vox fratuelis mei; ecce hic venit saliens super montes«. Haec adhuc loquitur ecclesia exhortans »adulescentulas«, ut ad sponsi praeparentur adventum, si tamen venire voluerit et suum illis praebere colloquium. Adhuc igitur loquente ea advenit sponsus, quem digito monstrat et

1 Hohel. 2, 6 — 2 Prov. 3, 16 — 3 vgl. Exod. 20, 12 — 5, 6. 21 Hohel. 2, 7 — 14 Jes. 1, 21 — 15 Num. 24, 9 — 19ff vgl. Matth. 8, 23ff — 23 Gen. 27, 27 — 24 Hohel. 2, 7. 8

1 autem < D, Del. | eius¹ < GP¹ | complectatur A 2 complexatur G 4 dat D, Del. 5 et + in CD, Del., év O' vgl. auch Z. 22 9 caritatis Baehrens caritate ABCDEFGP, vgl. S. 53, 21 | et¹ < AD, Del. 12 creator + enim G 13 insepit BF* 14 tunc AC | sicubi A sicut BDF, Del. 15 et² < A 16 in < ABDFG 17 dormit] dormitat AC, Del., nach Z. 17 (Anf.) 20 spiritalibus ACD spiritus G | increpantur ABG 22 in² < ABP, vgl. Z. 5 25 montem AC 28f et dicit] dicens G

dicit: »ecce hic venit saliens super montes«. Intellige sponsae animam beatam atque perfectam, quae citius videat, citius sermonis contempletur adventum, quae sibi sapientiam, sibi venisse sentiat »caritatem« et dicat non videntibus: »ecce hic venit«. Orate, ut et ego possim dicere: 5 »ecce hic venit«. Si enim potuero Dei disserere sermonem, quodammodo et ego dico: »ecce hic venit«. Quo? Non utique, ubi vallis, non ubi humilia loca. Quo venit? »Saliens super montes, transiliens super colles«. Si fueris »mons«, »salit« in te sermo Dei; si non valueris esse »mons«, sed fueris »collis« secundus a »monte«, »transilit super« te. Quam 10 vero pulchra et convenientia rebus vocabula! »Salit super montes«, qui maiores sunt; »transilit super colles«, qui minores sunt. Non transilit super montes, non salit super colles: »ecce hic venit saliens super montes, transiliens super colles«.

11. »Similis est fratrueis meus capreae aut hinnulo cervorum in 15 montibus Bethel«. Haec duo animalia in scripturis frequentius nominantur et quo amplius admireris, saepius iuncta ponuntur. »Et haec sunt« ait »quae manducabis«, post paululum inferens »capream« et »cervum«. In praesenti quoque libro pariter appellantur »cervus« et »caprea«. 20 Quodammodo enim cognata sibi et vicina sunt ista animalia. »Caprea«, id est dorcas, acutissime videt; »cervus« interfector serpentum est. Quis putas est dignus e nobis, qui iuxta dignitatem loci atque mysterii plenam possit explicare rationem? Oremus Deum, ut nobis gratiam largiatur »ad aperiendas scripturas« et possimus dicere: quomodo »ada- 25 periebat nobis« Iesus »scripturas«! Quid igitur? Dicimus quia dorcas, hoc est »caprea«, secundum eorum physiologiam, qui de naturis omnium animalium disputant, ex insita sibi vi nomen acceperit; ab eo enim, quod acutius videat, id est *παρὰ τὸ ὀξυδερκέστερον*, dorcas appellata est. »Cervus« vero inimicus serpentum atque bellator est, ita

1. 4. 5. 6. 7. 12 Hohel. 2, 8 — 9 vgl. Origen. in Num. hom. 15, 1 — 14 Hohel. 2, 9 — 16 Deuter. 14, 4 — 23 vgl. Luk. 24, 32 — 28 vgl. Origen. in Jerem. hom. 18, 9 (S. 163, 1 Kl.): *τίς οὐκ ἔλαφος γηγένηται πολέμιος τῷ τῶν ὄφτων γένει μηδὲν πάσων ὑπὸ τοῦ ἰοῦ αὐτῶν, ὡς ἱστορεῖται περὶ τῆς ἐλάφου*; in Matth. Tom. 11, 18 (III, 121 Lomm.): *ἐλάφω, καθαρῶ ζῶφ καὶ πολεμίω τῶν ὄφτων*; vgl. Lauchert, Gesch. des Physiologus 71

1 sponsam G 4 orate — 5 venit < CE* 4 et < AGP | discere P 6 valles EFGc 7 montes + et F 9 transiliet CD, Del., vgl. Z. 8 transibit G 11 quia¹ DF, Del. | quia² D, Del. qui^a F 14 aut] et P, ἢ O' 15 frequenter A 16 quod ACG 19 sunt vor sibi G 20 cervus + autem P | serpentium CDG 22f ~ largiatur gratiam D 23f aperiebat BD (nach der Vulg.) 25 hoc] id G 27 id est < G 28 serpentium BCP | ~ serpentium inimicus P, Del.

ut spiritu narium eos extrahat de cavernis et superata pernicio venenorum pabulo delectetur. Forsitan Salvator meus »caprea« sit iuxta *θεωριαν*, »cervus« iuxta opera. Quoniam ista sunt opera? Interficit ipse serpentes, contrarias fortitudines iugulat, ideo dicam ei: »tu contrivisti capita draconum super aquam; tu contrivisti capita draconis«.

12. »Similis est fratruelis meus capreae vel hinnulo cervorum super montes domus Dei«. »Bethel« quippe interpretatur domus Dei. Non omnes »montes«, domus Dei sunt, sed hi, qui »montes« ecclesiae sunt. Inveniuntur quippe et alii »montes« erecti et consurgentes »adversum scientiam Dei«, »montes« Aegypti et Allophylorum. Vis scire quia »similis sit fratruelis« eius »capreae aut hinnulo cervorum super montes Bethel«? Esto »mons« ecclesiasticus, »mons« domus Dei, et veniet ad te sponsus »similis capreae vel hinnulo cervorum super montes Bethel«. Cernit sponsum appropinquasse vicinius, qui ante »super montes« versabatur et »colles«, assimilatur eum »transilientem atque salientem«. Et post haec ad se et ad alias »adulescentulas« advenisse cognoscens dicit: »ecce hic retro post parietem nostrum«. Si aedificaveris »parietem« et feceris aedificationem Dei, venit »post parietem« tuum. »Prospiciens per fenestras«. Una »fenestra« unus est sensus, »per« hunc »prospicit« sponsus; alia »fenestra« alius sensus, et »per« hunc sponsus sollicitate »contuetur«. »Per« quos enim sensus non »prospicit« sermo Dei? Quid sit autem »prospicere per fenestras« et quomodo »per« eas sponsus »adspiciat«, sequens docebit exemplum. Ubi non »prospicit« sponsus, ibi »mors« invenitur »adscendens«, ut legimus in Hieremia: »ecce mors adscendit per fenestras vestras«. Quando »videris

4 Ps. 73 (74), 13f — 6. 17. 19 Hohel. 2, 9 — 7 vgl. Origen. in Jud. hom. 5, 3 (Bd. II S. 493, 15): interpretatur ... »Bethel« ... domus Dei; Procop Comm. in Gen. 325 B Migne: οἶκος δὲ Θεοῦ τὸ Βαθὴλ — 9 vgl. Origen. in Jerem. hom. 12, 12 (S. 98, 9ff Kl.); in Num. hom. 15, 1 — vgl. II Kor. 10, 6 — 25 Jerem. 9, 21 — 25f vgl. Matth. 5, 28

2 sit] fit *D, Del.* 3 *θεωριαν*] contemplationem *B* 5 contribulasti *C* | draconum + qui sunt in mari *C* tu ... draconis < *ABP* | conteruisti *C* confregisti *F* | caput *DG* 9 alibi *P* | heretici et *A* 9f adversus *ABD, Del.* 10 Aegyptiorum *D, Del.* 11 est *DF, Del.* | eius] meus *F, Del.* 14 appropinquare *P* 15f atque salientem < *E*FM* 16 ad? < *P* 17 hic + stat *G* 18 et efficeris *A* et effeceris *C* | veniet *D, Del.* venit *F* 19 per fenestram *F* 20 alius + est *D, Del.* 21 intuetur *G* | non + sollicitate *G* 23 prospiciat *P* | ubi + enim *BGP*, richtig? 25 adscendet *CEF** | nostras *E*, nach der Vulg., < *F'P*

mulierem ad concupiscendum eam, mors adscendit per fenestras vestras. — »Eminens per retia«. »Intellige quia in medio laqueorum ²² Del. ambules et subtus machinas transeas imminentes«. Omnia »retibus« plena sunt, diabolus »laqueis« cuncta complevit. Si autem venerit tibi
 5 sermo Dei et coeperit »eminere de retibus«, dices: »anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium; laqueus contritus est, et nos liberati sumus. Benedicti nos Domino, qui fecit caelum et terram«. »Eminet« igitur sponsus »per retia«; viam tibi fecit Iesus, descendit ad terras, subiecit se »retibus« mundi; videns magnum hominum gregem
 10 »retibus« impeditum nec ea ab alio nisi a se posse conscindi venit ad ²⁷⁶ Loma »retia«, assumens corpus humanum, quod inimicarum fortitudinum »laqueis« tenebatur, ea tibi dirupit et loqueris: »ecce hic retro post parietem nostrum, prospiciens per fenestras, eminens per retia«. Cum »eminuerit«, dices tibi: »respondet fratruelis meus et dicit: surge, veni,
 15 proxima mea«, viam tibi feci, conscindi »retia«, sic »veni« ad me »proxima mea«. »Surge, veni, proxima mea, speciosa mea, columba mea«. Cur ait: »surge«, cur »propera«? Ego pro te sustinui rabiem tempestatum, ego fluctus, qui tibi debebantur, excepi; »tristis est« facta »anima mea« propter te »usque ad mortem«; »surrexi a mortuis« fractis »mortis aculeis«
 20 et inferni vinculis dissolutis. Ideo dico tibi: »surge, veni, proxima mea, speciosa mea, columba mea, quia ecce hiems transiit, pluvia abiit sibi, flores visi sunt in terra«. Ego »a mortuis surgens« tempestate compressa »tranquillitatem« reddidi. Et quia secundum dispensationem carnis ex virgine et voluntate patris »crevi et sapientia atque aetate
 25 profeci«, »flores visi sunt in terra, tempus sectionis adest«. »Sectio« remissio peccatorum est. »Omnem« enim ait »ramum in me manentem

2. 12 Hohel. 2, 9 — 2f vgl. Sir. 9, 13 — 5 vgl. Ps. 123 (124), 7—8 — 14, 16 Hohel. 2, 10 — 17 vgl. Matth. 8, 23ff — 18 vgl. Matth. 26, 38 — 19 vgl. z. B. I Kor. 15, 20 — vgl. I Kor. 15, 55 — 20 vgl. Hohel. 2, 10. 11. 12 — 22 vgl. Matth. 8, 26 — 24 vgl. Luk. 2, 52 — 25 vgl. Hohel. 2, 12 — 26 vgl. Joh. 15, 2. 1

1 eam + iam D, Del. | adscendet CF 2 tuas CDEF²GP < F, ὑμῶν O'
 2. 8 retiam P 3 ambulas D, Del. ambulabis A 7 nos² + a FG, Del. 8 faciens D, Del. | Christus P 10 ea < P eum D 11 fortitudinem AC 12 dirumpit Fm dirumpet C 14 dices Bakhrens dicet ACEG dicit BDFP | respondit ABCDEFPP (< G) | et dicet CE 15 retiam P 17 cur propera] cum obprobria C 18 ~ facta est G 21 abiit] discessit C 22 sibi < ACE, Del., nach der Vulg., ἐαυτῷ O' | terra + nostra C, nach der Vulg. 24 et voluntatem E per voluntatem F 25 profici EFe profeci P | adest] advenit C, nach der Vulg. 26 enim < BP

et afferentem fructum pater meus mandat, ut fructus maiores afferat. Habeto ›fructus‹ et priora, quae in te infructuosa sunt, ›auferentur‹. ›Tempus‹ quippe ›sectionis adest, vox turturis audita est in terra nostra. Non sine causa in sacrificiis assumitur ›par turturum et duo
 5 pulli columbarum. Nam idem valent et numquam dictum est separatum ›par tantummodo ›columbarum, sed ›par turturum et duos pulli ^{277 LOTHM.} columbarum. ›Columba‹ Spiritus sanctus est. Spiritus autem sanctus, quando de magnis et occultioribus sacramentis et quae multi capere non possunt, loquitur, in ›turturis‹ appellatione signatur, id est in eius
 10 avis, quae semper in montium iugis et in arborum verticibus commoratur. In ›vallibus‹ autem et his, quae ad homines usque perveniunt, ›columba‹ assumitur. Denique Salvator quia hominem est dignatus assumere et venit ad terras multique tunc circa Iordanem peccatores erant, idcirco Spiritus sanctus non in ›turturem‹ vertitur,
 15 sed ›columba‹ fit et inter nos propter hominum multitudinem avis mansuetior conversatur. ›Turtur‹ autem videtur, verbi gratia, Moysi et uni [quemlibet intellege] prophetarum recedentium in montes et deserta et ibi accipientium sermones Dei. ›Vox‹ ergo ›turturis audita est in terra nostra; ficus produxit grossos suos. ›A fico discite parabolam; cum ramus eius tener factus fuerit et folia miserit, scitote
 20 quia iuxta est aestas. Vult nobis Dei eloquium nuntiare post ›hiemem, post procellas animarum appropinquasse messem et ait: ›ficus protulit grossos suos, vites florescunt, dederunt odorem suum; rumpuntur in ›florem, ›tempus adveniet et erunt uvae.
 25 13. ›Surge, veni, proxima mea, speciosa mea, columba mea!.

2 vgl. Joh. 15, 2 — 3 Hohel. 2, 12 — 4. 6 vgl. Lev. 5, 7; 12, 8 usw. — 7 ff anders Origen. in Levit. hom. 2, 4 (Bd. I S. 297, 11): si ... peccatorem ... ad simplicitatem ... columbae revocaveris atque adhaerendo sanctis feceris eum societatem turturis imitari, ›par turturum aut duos pullos columbarum‹ ... obtulisti — 18 Hohel. 2, 12. 13 — 19 Matth. 24, 32 — 22 Hohel. 2, 13 — 25 Hohel. 2, 10

1 mundavit P 4 et] aut D, Del., nach der Vulg. Lev. 15, 29, ἢ O' 6 et] aut F | pullos D, Del. 11 et + in ACFG 14 turture ACG 15 sed + in AC | et < D, Del. 16 Moysen (-en in Ras.) P 17 uni (ubi A) + quemlibet intellege AC + quemlibet intellegere BDEFGP 18 ergo < A 19 ficu DE, F (fico^o), G, Del., vgl. Thes. L. L. s. v. + autem AC | discite] dinoscite D, Del. 20 cum + iam G, nach der Vulg., ἤδη gr. | tener + iam C 23 produxit D, Del. | suum BGP + si iam non G suum] si iam ACDEF, Del., nicht richtig, obwohl suum nur in der Vulg. steht

Haec, quae superius exposuimus, sponsa non audientibus ›adulescentu-
 lis‹ et sola sponsum audiens loquitur. Volumus autem et ipsius iam
 audire sermonem loquentis ad sponsam: ›surge, veni, proxima mea —
 non vocat ›adulescentulas‹ neque dicit: surgite, sed: ›surge, veni, pro-
 5 xima mea‹ — ›(speciosa mea) columba mea, et veni, columba mea, 278 Louan.
 sub tegmine petrae‹. Et Moyses ›in tegmine petrae‹ ponitur, ut
 ›videat posteriora Dei‹. ›In tegmine antemuralis‹. Primum veni ad
 id, quod ante murum est, et postea poteris introire, ubi murus est
 ›petrae‹. ›Ostende mihi faciem tuam‹. ›Usque ad praesentem diem‹
 10 similia dicuntur ad sponsam, necdum habebat fiduciam, ut ›revelata
 facie gloriam Domini contemplaretur‹. Quia vero iam ornata est
 atque composita, dicitur ei: ›ostende mihi faciem tuam‹. Nondum
 erat ›vox‹ ipsius ita ›suavis‹, ut mereretur ei dici: ›audire me fac vo-
 cem tuam‹. Quando ergo didicit loqui — ›tace‹ enim ›et audi
 15 Istrahel‹ — et scit, quid loquatur, et ›suavis‹ facta est sponso ›vox‹
 eius secundum illud propheticum: ›suavis fiat ei disputatio mea‹, tunc
 ad eam sponsus effatur: ›et audire me fac vocem tuam, quia vox tua
 suavis est‹. Si aperueris os tuum Verbo Dei, dicet tibi sponsus: ›vox
 tua suavis et adspectus tuus speciosus‹. Quapropter consurgentes de-
 20 precemur Deum, ut digni efficiamur sponso, sermone, sapientia, Christo
 Iesu, ›cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen!‹

2 Hohel. 2, 10. 14 — 6 vgl. Exod. 33, 23 — 7 vgl. Hohel. 2, 14 — 9. 12.
 13. 17. 18 Hohel. 2, 14 — 9 vgl. II Kor. 3, 14 — 10 vgl. II Kor. 3, 18 —
 14f vgl. Deut. 27, 9 — 16 Ps. 103 (104), 34 — 21 vgl. I Petr. 4, 11

1 supra G 2 et¹] sed G, Del. | ∞ iam et ipsius A 5 speciosa mea (ἡ
 καλή μου O') < ABCDEFGP | columba ... mea² < P | et < F 10 nec-
 dum + enim D, Del. 11 est] erat C 14 didicit] dicitur GP dicit C (< n)
 | loqui < CF | tacet AFG | enim < CD | audit AFG 15 scito AC
 sci^{is} D 15f ∞ vox eius sponso D, Del. 16 postulatio D, Del. 17 eius
 fatur G | et < F 18 dicit C (dic), GP 19 suavis + est D, Del. 19 qua-
 propter — 21 amen < C 20 dominum BGL, Del. | sponsi DF, Del. 21 ∞ im-
 perium et gloria P et imperium < F

ORIGENIS COMMENTARIUM IN CANT. CANTICORUM

PROLOGUS.

5 Epithalamium libellus hic, id est nuptiale carmen, dramatis in
modum mihi videtur a Solomone conscriptus, quem cecinit instar nu-
bentis sponsae et erga sponsum suum, qui est sermo Dei, caelesti amore
flagrantis. Adamavit enim eum sive anima, quae ad imaginem eius
facta est, sive ecclesia. Sed et magnificus hic ipse ac perfectus spon-
10 sus quibus verbis usus sit ad coniunctam sibi animam vel ecclesiam,
haec ipsa scriptura nos edocet. Sodales quoque sponsae adulescentulae
cum sponsa positae quae dixerint, quaeque etiam amici ac sodales sponsi, ^{288 Lomm.}
ex eodem nihilominus libello, quod Canticum Canticorum attitulatur,
agnoscimus. Possibilitas enim data est etiam ipsis amicis sponsi ali-
15 qua dicere, ea dumtaxat, quae ab ipso audierant sponso, laetantes de
coniunctione sponsae. Fit ergo sermo ab sponsa non solum ad spon-
sum, sed etiam ad adulescentulas, et rursus sponsi sermo non tantum-
modo ad sponsam, sed etiam ad amicos dirigitur sponsi. Et hoc est,
quod supra diximus, carmen nuptiale in modum dramatis esse con-
20 scriptum. Drama enim dicitur, ut in scaenis agi fabula solet, ubi di-
versae personae introducuntur et aliis accedentibus, aliis etiam dis-
cedentibus a diversis et ad diversos textus narrationis expletur. Quae
singula suo ordine scriptura haec continet totumque eius corpus mysti-

Der Titel in fast jeder HS verschieden überliefert 5 hic < D | dramatis
hinter videtur Z. 6 CD, vgl. S. 63, 4 6 ~ videtur mihi A, vgl. S. 77, 1 |
cecinerit A, richtig? | instar < AC 6f nubenti AC 8 flagranti AC
13 libro BD, Del., vgl. Z. 5 S. 62, 31 | qui BD, Del. für die Attractio vgl.
z. B. Bd. II S. 424, 5 u. S. 615

cis formatur eloquiis. Sed primo scire nos oportet quoniam, sicut puerilis aetas non movetur ad amorem passibilem, ita nec ad capienda quidem verba haec parvula, et infantilis interioris hominis aetas admittitur, illorum scilicet, qui >lacte< in Christo aluntur, >non cibo forti<, et
 5 qui nunc primum >rationabile et sine dolo lac concupiscunt<. In verbis enim Cantici Canticorum ille cibus est, de quo dicit Apostolus: >per- 289 Lomm.
 factorum autem est solidus cibus< et tales requirit auditores, qui >pro
 possibilitate sumendi exercitatos habeant sensus ad discretionem boni
 vel mali<. Et quidem >parvuli<, quos diximus, si veniant ad haec loca,
 10 potest fieri, ut nihil quidem ex hac scriptura proficiant nec tamen valde
 laedantur vel ipsa, quae scripta sunt, legentes vel, quae ad explana-
 tionem eorum dicenda sunt, recensentes. Si vero aliquis accesserit,
 qui secundum carnem tantummodo vir est, huic tali non parum ex hac
 scriptura discriminis periculique nascetur. Audire enim pure et castis
 15 auribus amoris nomina nesciens ab interiore homine ad exteriorum et
 carnalem virum omnem deflectet auditum et a spiritu convertetur ad
 carnem nutrieturque in semet ipso concupiscentias carnales et occasione
 divinae scripturae commoveri et incitari videbitur ad libidinem carnis.
 Ob hoc ergo moneo et consilium do omni, qui nondum carnis et san-
 20 guinis molestiis caret neque ab affectu naturae materialis abscedit, ut
 a lectione libelli huius eorumque, quae in eum dicuntur, penitus tem-
 peret. Aiunt enim observari etiam apud Hebraeos quod, nisi quis ad
 aetatem perfectam maturamque pervenerit, libellum hunc nec in mani-
 bus quidem tenere permittatur. Sed et illud ab iis accepimus custo-
 25 diri, quoniam quidem moris est apud eos omnes scripturas a doctoribus et
 sapientibus tradi pueris, simul et eas, quas δευτερώσεις appellant, ad 290 Lomm.
 ultimum quattuor ista reservari, id est principium Genesis, in quo
 mundi creatura describitur, et Ezechiel prophetae principia, in quibus
 de Cherubin refertur, et finem, in quo templi aedificatio continetur, et
 30 hunc Cantici Canticorum librum. Igitur necessarium mihi videtur, ante-
 quam ad ea, quae in hoc libello scripta sunt, discutienda veniamus, de

4 vgl. Hebr. 5, 12 — 5 vgl. I Petr. 2, 2 — 6. 7 Hebr. 5, 14 — 9 vgl.
 z. B. Hebr. 5, 13 — 23 ff vgl. Harnack, Über den privaten Gebrauch der heiligen
 Schriften S. 50; in Num. hom. 27, 1 (Bd. II S. 256, 8); Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes
 I 113f., II 409 — 28 f vgl. Ezech. 10, 1 ff — 29 vgl. Ezech. 40, 1 ff

2 possibilem D   5 rationabiles *cdn* | et < *ab*, nach der Vulg. (= gr.
 Text)   8 habent A   18 commoneri *Dk*   21 in eo *D, Del.*   23 ne *Ak, Del.*
 26 deuterosis *ABCD*   28 Ezechielis *BD, Del.*

amore prius ipso, qui est scripturae huius causa praecipua, pauca dis-
 serere et post haec de ordine librorum Solomonis, in quibus hic liber
 tertio loco positus videtur; tum etiam de attitulatione libelli ipsius, cur
 Canticum Canticorum superscriptus sit, post etiam quomodo dramatis
 5 in modum et tamquam fabula, quae in scaenis personarum immutatione
 agi solet, videatur esse compositus. Apud Graecos quidem plurimi eru-
 ditorum virorum volentes investigare veritatis indaginem de amoris (IV) 27 Del.
 natura multa ac diversa etiam dialogorum stilo scripta protulerunt co-
 nantes ostendere non aliud esse amoris vim nisi quae animam de terris
 10 ad fastigia caeli celsa perducatur, nec ad summam posse beatitudinem
 perveniri nisi amoris desiderio provocante. Sed et quaestiones de hoc
 quasi in conviviiis propositae referuntur, inter eos, puto, inter quos non
 ciborum, sed verborum convivium gerebatur. Alii vero etiam artes
 quasdam, quibus amor hic in anima gigni vel augeri posse videretur,
 15 conscriptas reliquerunt. Sed has artes carnales homines ad vitiosa 291 Lomm.
 desideria et culpabilis amoris mysteria traxerunt. Non ergo mirum sit,
 si et apud nos, ubi quanto plures simpliciores, tanto plures et imperi-
 tiores videntur, difficilem dicimus et periculo proximam de amoris na-
 tura disputationem, cum apud Graecos, qui sapientes et eruditi viden-
 20 tur, fuerint tamen aliqui, qui de his non ita acceperint, ut scriptum
 est, sed occasione eorum, quae de amore dicta sunt, in lapsus carnis
 et in impudicitiae praecipitia corruerunt, sive ex his, quae scripta erant,
 ut supra memoravimus, admonitiones quasdam atque incitamenta su-
 mentes, sive incontinentiae suae velamen scripta veterum praeferentes.
 25 Ne ergo et nos tale aliquid incurramus ea, quae a veteribus bene et
 spiritaliter scripta sunt, vitiose et carnaliter advertentes, tam corporis
 quam animae nostrae palmas protendamus ad Deum, ut Dominus, qui
 >dedit verbum evangelizantibus virtute multa<, donet et nobis in >vir-
 tute< sua >verbum<, quo possimus ex his, quae scripta sunt, intellectum
 30 sanum et ad aedificationem pudicitiae aptum vel nomini ipsi vel na-
 turae amoris ostendere. — In principio verborum Moysei, ubi de mundi
 conditione conscribitur, duos invenimus homines creatos referri, primum

6 ff angespielt wird auf Platos Symposion und auf Arbeiten verlorener
 scriptores erotici — 28 vgl. Ps. 67 (68), 12

4 superscriptum A, vgl. zu S. 61, 13 | post A atque BCD, Del., nicht richtig
 8 conscripta Ak, vgl. Z. 15 11 amore et (ac) AC 14 videtur D 20 acce-
 perunt an 22 corruerent a lies: corruerint?, vgl. aber Bd. II S. 619 24 scriptis
 BDa 29 quod D

»ad imaginem et similitudinem Dei factum«, secundum »e limo terrae
 fictum«. Hoc Paulus Apostolus bene sciens et ad liquidum in his eru-
 ditus in suis litteris apertius et evidentius binos esse per singulos quos-
 que homines scripsit; sic enim dicit: »nam si is, qui foris est, homo
 5 noster corrumpitur, sed ille, qui intus est, renovatur de die in diem« ^{292 Lomm.}
 et iterum: »condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem«
 et his similia aliquanta conscribit. Unde puto neminem iam debere
 dubitare quod Moyses de duorum hominum factura vel figmento scrip-
 serit in principio Genesis, cum videat Paulum, qui melius utique quam
 10 nos intelligebat ea, quae a Moyse scripta sunt, duos homines esse per
 singulos quosque dicentem. Quorum unum, id est »interiorem, renovari
 per singulos dies« memorat, alium vero, id est »exteriorem, in sanctis
 quibusque et talibus, qualis erat Paulus, »corrumpi« perhibet et infir-
 mari. Quod si alicui videbitur de hoc adhuc aliquid dubitandum, in
 15 locis propriis melius explanabitur. Nunc autem, propter quid memo-
 riam fecerimus interioris et exterioris hominis, prosequamur. Ostendere
 enim ex his volumus quod scripturis divinis per homonymas, id est per
 similes appellationes, immo per eadem vocabula et exterioris hominis
 membra et illius interioris partes affectusque nominantur eaque non
 20 solum vocabulis, sed et rebus ipsis sibi invicem comparantur. Verbi
 gratia, aetate est aliquis puer secundum interiorem hominem, quem
 possibile est crescere et ad aetatem iuvenis adduci atque inde succe-
 dentibus incrementis pervenire »ad virum perfectum« et effici patrem.
 His autem nominibus uti volumus, ut consona divinae scripturae, illi
 25 scilicet, quae ab Iohanne scripta est, vocabula poneremus; ait enim ille: ^{293 Lomm.}
 »scripsi vobis, pueri, quoniam cognovistis patrem; scripsi vobis, patres,

1 vgl. Gen. 1, 26f — 1f vgl. Gen. 2, 7 — 4 II Kor. 4, 16 — 6 Röm. 7, 22
 — 7 vgl. z. B. Ephes. 3, 16 — 8 vgl. Origen. Sel. in Gen. 1, 26 (VIII 49 Lomm.):
προδιαληπτέον πρότερον, πῶ ἀνίσταται τὸ »κατ' εἰκόνα«, ἐν σώματι ἢ ἐν ψυχῇ;
 in Gen. hom. 1, 13 (Bd. I 15, 11): is autem, qui »ad imaginem Dei« factus est,
 »interior homo« noster est — 14ff vgl. Origen. Comm. in Ep. ad Rom. 1, 19
 (VI 67 L.) — 23 vgl. Ephes. 4, 13 — 26 I Joh. 2, 13. 14; vgl. z. B. Origen. in Num.
 hom. 9, 9 (Bd. II S. 67, 3): ait enim: »scripsi vobis, pueri« et »scripsi vobis, adu-
 lescentes« ... in quibus utique non corporales aetates, sed animae profectuum
 differentias ponit

2 fictum *Bm* factum *CDn, Del.* formatum vel fictum *a*, vgl. Z. 8 3 esse
 + et *BD, Del.*, vgl. Z. 10 10 Moyseo *C* 13f ~ quibusque sanctis *D* 17 quod
 + in *A* 17f per singulas *b* per singulas vel per simile *D* 19 interioris + ho-
 minis *BD, Del.* 21 aetate est aliquis *Bm* vetatur esse aliquis *CDn* monstra-
 tur esse aliquis *a* | exteriorem *AB, Del.* 24 volumus *A* 25 a *Bd*

quia cognovistis eum, qui est ab initio; scripsi vobis, iuvenes, quoniam fortes estis et verbum Dei manet in vobis et vicistis malignum«. Evidens utique est nec ab ullo omnino arbitror dubitari quod »pueros« hic Iohannes vel »adulescentes« aut »iuvenes« vel etiam »patres« secundum 5 animae, non secundum corporis appellet aetatem. Sed et Paulus dicit in quodam loco: »non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus, tamquam parvulis in Christo; lac vobis potum dedi, non escam«. In »Christo« autem »parvulus« procul dubio secundum animae, non secundum carnis nominatur aetatem. Denique idem Paulus etiam 10 in alio loco ait: »cum essem parvulus, sicut parvulus loquebar, sicut parvulus sapiebam, sicut parvulus cogitabam; cum autem factus sum vir, destruxi quae erant parvuli«. Et iterum alias dicit: »donec occurramus omnes in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi«; scit enim »occursuros esse omnes«, qui credunt, »in virum per- 15 fectum« et »in mensuram aetatis plenitudinis Christi«. Igitur sicut haec, quae memoravimus, aetatum nomina iisdem vocabulis et exteriori homini adscribuntur et interiori, ita invenies etiam membrorum nomina corporalium transferri ad animae membra, seu potius efficientiae haec animae affectusque dicendi sunt. Dicitur ergo in Ecclesiaste: »sapien- 20 tis oculi in capite eius«; item in evangelio: »qui habet aures audiendi, audiat«; in prophetis quoque: »sermo Domini, qui factus est in manu Hieremiae prophetae«, sive alterius cuiuslibet. Simile est et illud, quod ait: »pes autem tuus non offendat« et iterum: »mei autem paulo 25 Del. minus moti sunt pedes«. Evidenter quoque et venter animae designatur, ubi dicit: »Domine, a timore tuo in ventre concepimus«. Nam inde quis dubitet, cum dicitur: »sepulcrum patens est guttur eorum« et iterum: »praecipita, Domine, et divide linguas eorum«, sed et quod

6 vgl. I Kor. 3, 1—2, vgl. in Gen. hom. 7, 1 (Bd. I S. 71, 7) usw. — 10 I Kor. 13, 11 — 12 vgl. Ephes. 4, 13 — 19f Pred. Sal. 2, 14 — 20 Matth. 13, 43 — 21 Jerem. 50, 1; Jes. 20, 2 — 21—S. 66, 5 vgl. Origen. in Exod. hom. 10, 4 (Bd. I S. 251, 11ff): propter hoc ... dicitur de Domino: »dentes peccatorum conteruisti« ... manus est animae virtus ... et pes, quo incedit ad bona vel mala — 23 Prov. 3, 23 — Ps. 72 (73), 2 — 25 Jes. 26, 18 — 26 Ps. 5, 10 — 27 Ps. 54 (55), 10

1 est] erat *Ap* 8 autem < *ab, Del.* 12 in aliis *A* (in alio loco *m*), richtig? vgl. unten im Komm. zu Hoh. 2, 5; 2, 9; alias S. 66, 24 16 et > *ab* 22 et > *B* 23 ait + ille *A, Del.* | offendat *BC* (*ὁ μὴ προσέβηκε Ὁ*) offendit *AD, Del.* 25 dicit *A* dicitur *BCD, Del.*, vgl. z. B. Z. 23 | in utero *CD, Del.* 27 quod < *B*

Origenes VIII.

scriptum est: »dentes peccatorum contrivisti« et iterum: »contere
 brachium peccatoris et maligni«? Et quid opus est me de his plura
 colligere, cum abundantissimis testimoniis scripturae divinae repletae
 sint? Ex quibus evidenter ostenditur membrorum haec nomina nequa-
 5 quam corpori visibili aptari posse, sed ad invisibilis animae partes vir-
 tutesque debere revocari, quoniam vocabula quidem habent similia,
 aperte autem et sine ulla ambiguitate non exterioris, sed interioris ho-^{295 Lomm.}
 minis significantias gerunt. Est ergo materialis huius hominis, qui et
 exterior homo appellatur, cibus potusque naturae suae cognatus, cor-
 10 poreus scilicet iste et terrenus. Similiter autem etiam spiritualis homi-
 nis ipsius, qui et interior dicitur, est proprius cibus ut »panis« ille »vivus,
 qui de caelo descendit«. Sed et potus eius est ex illa aqua, quam pro-
 mittit Iesus dicens: »quicumque hiberit ex hac aqua, quam ego do ei,
 non sitiet in aeternum«. Sic ergo per omnia similitudo quidem voca-
 15 bulorum secundum utrumque hominem ponitur, rerum vero proprietates
 unicuique discreta servatur et corruptibili corruptibilia praebentur, in-
 corruptibili vero incorruptibilia proponuntur. Unde accidit, ut simpli-
 ciores quidam nescientes distinguere ac discernere, quae sint, quae in
 scripturis divinis interiori homini, quae vero exteriori deputanda sint,
 20 vocabulorum similitudinibus falsi ad ineptas quasdam se fabulas et fig-
 menta inania contulerint, ut etiam post resurrectionem cibus corporalibus
 utendum crederent potumque sumendum non solum ex illa »vite vera«
 et vivente in saecula, verum et ex istis vitibus et fructibus ligni. Sed
 de his alias videbimus. — Nunc ergo, ut praecedenti observatione distin-
 25 ximus, est quidem secundum interiorem hominem alius sine filiis et
 »sterilis«, alius vero »abundans in filiis«; secundum quod et illud adver-
 timus dictum: »sterilis peperit septem, et fecunda in filiis infirmata
 est«, et ut in benedictionibus dicitur: »non erit in vobis sine filiis et
 sterilis«. Igitur si haec ita se habent, sicut dicitur aliquis carnalis ^{296 Lomm.}

1 Ps. 3, 8 — Ps. 9, 36 (10, 15) — 11 vgl. Joh. 6, 33. 41 — 13 Joh. 4, 14 —
 22 vgl. Joh. 15, 1 — 23 vgl. Origen. in Matth. XVII 35 (IV 167f Lomm.): καὶ
 ὡς περ πλανῶνται οἱ . . . οἰόμενοι μέλλειν ἡμᾶς μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐσθίειν καὶ
 πίνειν σωματικὰ βρώματα; de Princ. II, 11, 1 (S. 184, 5 Koe.): quidam . . . carnes
 iterum desiderant post resurrectionem tales, quibus manducandi et bibendi . . .
 nusquam desit facultas — 27 I Kön. 2, 5 — 28 vgl. Exod. 23, 26

1 conteres Bm 5 partem D, Del. 8 et < Can 15 secundum] erga A,
 richtig? 19 sit C 20 se hinter inania Z. 21 CDp, Del., möglicherweise richtig
 21 contulerint B contulerunt ACD, kaum richtig (Bd. II 361, 10) 25 qui-
 dam Ak

amor, quem et Cupidinem poetae appellarunt, secundum quem qui amat, >in carne seminat<, ita est et quidam spiritalis amor, secundum quem ille interior homo amans >in spiritu seminat<. Et ut evidentius dicam, si quis est, qui >portat< adhuc >imaginem terreni< secundum ex-
 5 teriorem hominem, iste agitur cupidine et amore terreno; qui vero >portat imaginem caelestis< secundum interiorem hominem, agitur cupidine et amore caelesti. Amore autem et cupidine caelesti agitur anima, cum perspecta pulchritudine et decore Verbi Dei speciem eius adamaverit et ex ipso telum quoddam et vulnus amoris acceperit. Est enim
 10 verbum hoc >imago< et splendor >Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturae, in quo creata sunt omnia, quae in caelis sunt et quae in terris sive visibilia sive invisibilia<. Igitur si quis potuerit capaci mente conicere et considerare horum omnium, quae in ipso creata sunt, decus et speciem, ipsa rerum venustate percussus et splendoris magnificentia
 15 ceu >iaculo<, ut ait propheta, >electo< terebratus salutare ab ipso vulnus accipiet et beato igne amoris eius ardebit. Oportet nos etiam illud scire: illicitus amor et contra legem sicut accidere potest homini exteriori, verbi gratia, ut non sponsam vel coniugem amet, sed aut meretricem aut adulteram, ita et interiori homini, hoc est animae, ac-
 20 cidere potest amor non in legitimum sponsum, quem diximus esse Verbum Dei, sed in adulterum aliquem et corruptorem. Quod sub hac 297 Lomm. eadem figura evidenter declarat Ezechiel propheta; ubi >Oollam< et >Oolibam< introducit sub specie >Samariae< et >Hierusalem< adulterino amore corruptas, sicut locus ipse scripturae propheticae evidenter ostendit
 25 volentibus plenius scire. Exardescit autem etiam hic spiritalis amor animae aliquando quidem, ut edocuimus, erga aliquos spiritus nequitiae, aliquando autem erga Spiritum sanctum et Verbum Dei, qui est sponsus fidelis et eruditae animae vir dicitur et cuius ipsa sponsa in hac

2f vgl. Gal. 6, 8 — 4. 6 vgl. I Kor. 15, 49 — 10f vgl. Kol. 1, 15f — 15 Jes. 49, 2 — 22 vgl. Ezech. 23, 4 — 27f vgl. z. B. Origen. in Num. hom. 26, 2 (Bd. II S. 188, 4): est ergo sponsus et vir animae mundaе . . . Verbum dei; in Ezech. hom. 8, 3; in Levit. hom. 2, 2; in Gen. hom. 10, 2

1 appellaverunt *D, Del.* 4 ~ adhuc portat *B* 5 iste < *D, Del.* 14 percussus *Dan*, vgl. z. B. S. 69, 12 15 ceu *d* seu *Ct* sive *B* fortasse *A* 16 oportet + autem *k* | nos + autem *e* | etiam] autem *p* (et hinter scire Z. 17) 17f ~ scire quod sicut accidere solet(!) exteriori homini amor aliquis illicitus et contra legem *Cd*, ist scire: quod sicut accidere potest exteriori homini amor (aliquis) illicitus et contra legem zu lesen? 19 et < *Cd* 24 evidentius *CD, p(?)* 27 est] et *AC*, richtig?, vgl. den ersten Apparat; dann stünde allerdings eruditae animae ἀπὸ σοινοῦ

praecipue scriptura, quae habetur in manibus, nominatur, sicut Domino praestante plenius ostendemus, cum verba ipsius libelli explanare coeperimus. Videtur autem mihi quod divina scriptura volens cavere, ne lapsus aliquis legentibus sub amoris nomine nasceretur, pro infirmioribus quibusque eum, qui apud sapientes saeculi cupido seu amor dicitur, honestiore vocabulo caritatem vel dilectionem nominasse, verbi gratia, ut cum dicit de Isaac: »et accepit Rebeccam, et facta est ei uxor, et dilexit eam« et iterum de Iacob et Rachel similiter dicit Scriptura: »Rachel autem erat decora oculis et pulchra facie; et dilexit Iacob Rachel, et dixit: serviam tibi septem annis pro Rachel filia tua iuniore«. Evidentius autem immutata vis vocabuli huius apparet in Amnon, qui adamavit sororem suam Thamar; scriptum est enim: »et factum est post haec et erat Absalon filio David soror decora specie valde, et nomen ei Thamar, et dilexit eam Amnon filius David«. »Dilexit« posuit pro 'adamavit'. »Et tribulabatur« inquit »Amnon ita, ut infirmaretur propter Thamar sororem suam, quoniam virgo erat; et grave videbatur in oculis Amnon facere ei aliquid«. Et post pauca de violentia, quam intulit Amnon Thamar sorori suae, ita dicit Scriptura: »et noluit Amnon audire vocem eius, sed invaluit super eam et humiliavit eam, et dormivit cum ipsa. Et odivit eam Amnon odio magno valde, quoniam maius erat odium, quo oderat eam, quam dilectio, qua dilexerat eam«. Et in his ergo et in aliis pluribus locis invenies Scripturam divinam refugisse amoris vocabulum et caritatis dilectionisque posuisse. Interdum tamen, licet raro, proprio vocabulo amorem nominat et invitat ad eum atque incitat animas, ut cum dicit in Proverbiis de sapientia: »adama eam, et servabit te; circumda eam, et exaltabit te; honora eam, ut te amplectatur«. Sed et in eo libello, qui dicitur Sapientia Solomonis, ita scriptum est de ipsa sapientia:

7 Gen. 24, 67 — 9 Gen. 29, 17—18 — 12 II Kōn. 13, 1 — 15 II Kōn. 13, 2 — 19 vgl. II Kōn. 13, 14. 15 — 24 etwas anders Origen. Comm. in Joh. XX 43 S. 386, 29ff Pr.: *ὁ κύριος . . . καθ' ὃ δὲ σοφία ἐστίν, ὁρατός ἐστιν, ἣς τοῦ κάλλους ἐραστῆς ὁμολογεῖ εἶναι ὁ λέγων· ἐραστῆς ἐγενόμην τοῦ κάλλους αὐτῆς» καὶ προστάσσει ἡμῖν τὸ· ἐράσθητι αὐτῆς καὶ τηρήσει σε», wo dieselben Stellen citiert sind — 26 vgl. Prov. 4, 6. 8 — 28 vgl. Origen. c. Cels. III 72 (I S. 263, 27 Koe.); de Princ. IV 4, 6 (S. 357, 2 Koe.); Schürer, Gesch. d. jüd. Volk. III⁴ S. 509f*

3 quod] quidem *B* < *dt, Del.*, vgl. in Gen. hom. 2, 1 (S. 24, 10): traditum est . . . quod inferiora . . . fuisse duplicia; in Exod. hom. 1, 3 (S. 148, 27): videtur . . . indicium dare quod . . ., quae de terra sunt, sua esse profiteri | divinam scripturam volentem *B* 11 immutatus usus *BD, Del.* 22 in² < *Cdp* 24 tamen vor vocabulo *CD, Del.*

»amator factus sum decoris eius«. Arbitror autem quod, ubi nulla
 lapsus videbatur occasio, ibi tantum nomen amoris inseruit. Quid enim
 passibile aut quid indecorum possit aliquis advertere in amore sapientiae
 vel in eo, qui se »amatorem« profiteatur esse sapientiae? Nam si di-
 5 xisset quia adamavit vel Isaac Rebeccam vel Iacob Rachel, passio uti-
 que aliqua indecora per haec verba erga sanctos Dei homines potuisset
 intelligi, apud eos praecipue, qui nesciunt a littera conscendere ad
 spiritum. Apertissime autem et in hoc ipso libello, qui habetur in 299 Lomm.
 manibus, amoris nomen caritatis vocabulo permutatum est in eo, ubi
 10 dicit: »adiuravi vos, filiae Hierusalem, si inveneritis fratrualem meum,
 ut adnuntietis ei quia vulnerata caritatis ego sum«, pro eo utique, ut
 diceret: amoris eius telo percussa sum. Nihil ergo interest, in scrip-
 turis divinis utrum amor dicatur an caritas an dilectio, nisi quod in
 tantum nomen caritatis extollitur, ut etiam Deus ipse »caritas« appelle-
 15 tur, sicut Iohannes dicit: »carissimi, diligamus invicem, quia caritas
 ex Deo est, et omnis, qui diligit, ex Deo natus est et cognoscit Deum;
 qui autem non diligit, non cognoscit Deum, quia Deus caritas est«. Et
 quamvis alterius temporis sit de his aliquid dicere, quae exempli
 causa ex Iohannis epistula protulimus, tamen breviter aliqua etiam inde
 20 perstringere non videtur absurdum. »Diligamus« inquit »invicem, quia
 caritas ex Deo est« et post pauca: »Deus caritas est«. In quo osten-
 dit et ipsum »Deum caritatem« esse et iterum eum, qui »ex Deo« est,
 »caritatem« esse. Quis autem »ex Deo« est nisi ille, qui dicit: »ego ex
 Deo exivi et veni in hunc mundum«? Quod si Deus pater »caritas« est
 25 et filius »caritas« est, »caritas« autem et »caritas« unum est et in nullo
 differt, consequenter ergo pater et filius unum est et in nullo differt.
 Et ideo convenienter Christus sicut »sapientia« et »virtus« et »iustitia« et
 »verbum« et »veritas«, ita et »caritas« dicitur. Et ideo dicit Scriptura 300 Lomm.
 quia, »si caritas manet in nobis, Deus in nobis manet«; »Deus« autem,
 30 id est pater et filius, qui et »veniunt ad eum«, qui »perfectus est in ca-
 ritate«, secundum verbum Domini et Salvatoris dicentis: »ego et pater

1 Weish. Sal. 8, 2 — 10 vgl. Hohel. 5, 8 — 15 I Joh. 4, 7. 8 — 20 I Joh.
 4, 7 — 21 I Joh. 4, 8 — 23 vgl. Joh. 16, 27. 28 — 27 f vgl. I Kor. 1, 24. 30 —
 28 vgl. Joh. 1, 1; 14, 6 — 29 vgl. I Joh. 4, 12 — 30 f vgl. I Joh. 4, 18 — 31 vgl.
 Joh. 14, 23

11 caritate *Abd* 14 ∞ ipse deus *Bc, Del.* 19 inde < *D, Del.* 25 autem
 + patris *B, Del.* | caritas³ + filii *B, Del.* 26 unum est et in nullo differt] unum
 bene dicantur *BD* 30 et¹ + deus *B*

meus veniemus ad eum et mansionem faciemus apud eum. Sciendum ergo est quod haec >caritas<, quae Deus est, in quo fuerit, nihil terrenum, nihil materiale, nihil corruptibile diligit; contra naturam namque est ei corruptibile aliquid diligere, cum ipsa sit incorruptionis fons.

5 Ipsa est enim sola, quae habet immortalitatem, siquidem >Deus est caritas<, qui solus habet immortalitatem lucem habitans inaccessibilem. Quid autem aliud immortalitas nisi >vita aeterna< est, quam datarum se promittit Deus credentibus in ipsum >solum verum Deum, et, quem misit, Iesum Christum< filium eius? Propterea ergo in primis et ante omnia hoc amabile et placitum esse dicitur Deo, ut >diligat< quis >Domini

10 num Deum suum ex toto corde suo et ex tota anima sua et ex totis viribus suis<. Et quia >Deus caritas est<, et filius, qui >ex Deo< est, >caritas< est, sui simile aliquid requirit in nobis, ut per hanc caritatem, quae est in Christo Iesu, >Deo<, qui est >caritas<, velut cognata quadam

15 per caritatis nomen affinitate sociemur, sicut et ille, qui iam coniunctus ei dicebat: >quis nos separabit a caritate Dei, quae est in Christo Iesu Domino nostro?< Haec autem >caritas< omnem hominem proximum ^{301 Lomp} ducit. Ob hoc enim arguit Salvator quendam, qui opinabatur quod iusta anima erga eam, quae in iniquitatibus involuta est, propinquitatis

20 iura non servet, et ista de causa texit illam parabolam, quae dicit quod >in latrones incidit quidam<, dum >descendit ab Hierusalem in Hiericho<, et culpatur quidem >sacerdotem< ac >levitam<, qui >videntes seminecem praeterierunt<, amplectitur autem >Samaritanum, qui misericordiam fecerit<, et hunc fuisse ei >proximum< ipsius, qui proposuerat,

25 responsione firmavit et ait ei: >vade, et tu fac similiter<. Etenim natura omnes nobis invicem proximi sumus; operibus vero caritatis fit proximus ille, qui potest benefacere ei, qui non potest. Unde et Salvator noster factus est proximus nobis nec >pertransivit< nos, cum >semineces< ex >latronum vulneribus< iaceremus. Igitur sciendum est Dei

30 caritatem semper ad Deum tendere, a quo et originem ducit, et ad proximum respicere, cum quo participium gerit, utpote similiter creatum in incorruptione. Sic ergo quaecumque de caritate scripta sunt, quasi de amore dicta suscipe nihil de nominibus curans; eadem namque

5 vgl. I Joh. 4, 8 — 6 vgl. I Tim. 6, 16 — 7f vgl. Joh. 17, 3 — 10 vgl. Luk. 10, 27 — 16 vgl. Röm. 8, 35. 39 — 21 Luk. 10, 29ff — 25 Luk. 10, 37

2 ∞ est ergo pt est < b   12 filius + dei AC   18 dicit Ban diligit d, Del. diligit t   19 in > ACb, Del.   20f quae dicit quod] qua A   28 pertransiit Dkp   31 gerit] inierit B, t(?), Del.   32 incorruptione Bc, Del., vgl. Z. 4

in utroque virtus ostenditur. — Quod si quis dicat quia et pecuniam et meretricem et alia similiter mala eodem vocabulo, quod a caritate duci videtur, diligere appellamur, sciendum est in his non proprie, sed abusive caritatem nominari. Sicut, verbi gratia, et Deus nomen principi-^{30 Del.}
⁵ paliter in eo est, »ex quo omnia et per quem omnia et in quo omnia«, quod utique aperte virtutem et naturam Trinitatis enuntiat. Secundo^{302 Lomm.} vero in loco et, ut ita dixerim, abusive »deos« dicit Scriptura etiam »illos, ad quos sermo Dei fit«, sicut confirmat Salvator in evangeliiis. Sed et caelestes virtutes sub hoc nomine appellari videntur, cum dicitur:
¹⁰ »Deus stetit in congregatione deorum, in medio autem deos discernit«. Tertio vero in loco non iam abusive, sed falso »dii gentium daemones« appellantur, cum dicit Scriptura: »omnes dii gentium daemonia«. Ita ergo et primum caritatis nomen in Deo est, propter quod iubemur »diligere Deum ex toto corde nostro et ex tota anima nostra
¹⁵ et ex totis viribus nostris«, utpote eum, a quo habemus hoc ipsum, ut »diligere« possimus. In ipso iam sine dubio continetur, ut et sapientiam et iustitiam et pietatem et veritatem omnesque virtutes pariter diligamus; unum enim atque idem est »diligere Deum« et diligere bona. Secundo in loco, quasi abusivo et inde derivativo nomine etiam »proximum diligere« iubemur »tamquam nos ipsos«. Tertium vero est, quod
²⁰ falso sub caritatis titulo nominatur, diligere vel pecuniam vel voluptates vel omne, quidquid ad corruptelam pertinet et errorem. Non ergo interest, utrum amari dicatur Deus aut diligi, nec puto quod culpari possit, si quis Deum, sicut Iohannes »caritatem«, ita ipse amorem nominet. Denique memini aliquem sanctorum dixisse, Ignatium nomine, de
²⁵ Christo: »meus autem amor crucifixus est« nec reprehendi eum pro

2f Rufin übersetzt *ἀγάπη* ... *ἀγαπᾶν* — 5 vgl. I Kor. 8, 6 + Röm. 11, 36 — 8 vgl. Joh. 10, 35 — 10 Ps. 81 (82), 1 — 10f vgl. Origen. in Exod. hom. 6, 5 (Bd. I S. 196, 19): comparat Deum nec daemonibus, qui sibi falso deorum nomen adsciscunt, sed deos illos dicit ... de quibus ... »Deus stetit in congregatione deorum« — 12 Ps. 95 (96), 5 — 14. 19 vgl. Luk. 10, 27 — 24 vgl. I Joh. 4, 8 — 25 vgl. Ignatius Ep. ad Roman. 7, 2 Zahn (*ζῶν γὰρ γράφω ἐμῖν, ἐρῶν τοῦ ἀποθανεῖν*) ὁ ἐμὸς ἔρωσ ἐσταύρωται (καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοὶ πῦρ φιλόλογον); mit ἔρωσ hatte Ignatius aber den amor carnalis gemeint; vgl. Harnack, Sitzungsber. Berl. Akad. 1918 S. 81

3 appellamus C 6 trinitatis] trinae singularitatis BD, Del. 10 synagoga Dan, Del., nach der Vulg., vgl. den ersten Apparat | discernit] diiudicat D, Del., nach der Vulg. 11 ∞ in loco vero D 19 inde derivativo (divativo e) C iinderivativo B (-di- p) d, beides in A | etiam] et D

hoc dignum iudico. Sciendum tamen est quod omnis, qui vel pecuniam diligit vel ea, quae in mundo sunt materiae corruptibilis, virtutem ^{303 Lomm.} caritatis, quae ex Deo est, ad terrena et ad caduca deducit et rebus Dei abutitur ad ea, quae non vult Deus; non enim dilectionem Deus
 5 horum, sed usum hominibus dedit. Haec autem paulo latius discussimus volentes de natura caritatis et amoris apertius attentiusque distinguere, ne forte, quoniam Scriptura dicit: »quia Deus caritas est«, omne, quod diligitur, etiam si corruptibile sit, »ex Deo« esse in hoc »caritas« et dilectio putaretur. Sed ostenditur res quidem Dei et munus eius esse
 10 caritas, non tamen semper ab hominibus ad ea, quae Dei sunt et quae Deus vult, opus eius adsumi. Sed et hoc scire oportet quod impossibile est, ut non semper humana natura aliquid amet. Omnis namque, qui ad id aetatis venerit, quam pubertatem vocant, amat aliquid seu minus recte, cum amat, quae non oportet, seu recte et utiliter, cum
 15 amat, quae oportet. Verum nonnulli hunc amoris affectum, qui animae rationabili insitus est beneficio conditoris, aut ad amorem pecuniae trahunt et avaritiae studium aut erga gloriam captandam et fiunt inanis gloriae cupidi aut erga scorta sectanda et inveniuntur impudicitiae libidinisque captivi aut ad alia his similia virtutem tanti boni huius effundunt. Sed et cum erga diversas artes amor iste ducitur, quae manu ministrantur, aut per studia praesenti vitae solum necessaria, ut verbi gratia dixerim, erga artem palaesticam vel cursus exercitia aut etiam erga geometricam vel musicam vel arithmeticam confertur atque ad alias huiuscemodi disciplinas, nec sic quidem videtur mihi usus eius probabiliter sumi. Si enim, quod bonum est, hoc et probabile est, bonum ^{304 Lomm.} autem proprie non erga usus corporeos, sed in Deo primum et in virtutibus animi intelligitur, consequenter ergo solus ille amor probabilis est,

3. 8 vgl. I Joh. 4, 7 — 7 I Joh. 4, 8 — 13 ff vgl. auch Origen. in Rom. Comm. 3, 2 (VI S. 177 Lomm.): unde non mihi videtur quidam ex sapientibus contra rationem definisse, quod ... cum ad id aetatis ventum fuerit, ubi discretionem recti pravique ... quis excipiat, primo ... malitiam suscitari, post haec ... ad virtutem transiri; Caten. zu Röm. 7, 8 (Cramer, Caten. IV 90, Ramsbotham Journ. of Theol. Stud. 14 [1913], 10f.): ἐπιθυμία ἐστὶν ὁρεξις ἄλογος κατὰ ὁρμήν ... καθ' ἣν φιλοζωοῦμεν ... προσκείμενοι πλοῦτι καὶ δόξει καὶ γυναιξίν καὶ ταῖς λοιπαῖς ἐπιθυμίαις

3 ad² < ab   13 sive A   21 praesenti Baehrens praesentis ABCD | vitae + non D, Del. | solum < an | ut < Ab   23 ad < amb atque ad] vel p
 24 alias + vel t, Del.

qui Deo et virtutibus animi coaptatur. Et hoc ita se habere definitione ipsius Salvatoris ostenditur, ubi >interrogatus< a quodam, >quod esset mandatum maius omnium et primum in lege<, respondit: >diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis; secundum vero simile est illi: diliges proximum tuum sicut te ipsum< et adiecit: >in his duobus praeceptis omnis lex pendet et prophetae< ostendens erga haec duo iustum amorem legitimumque constare atque >in his universam legem prophetasque pendere<. Sed et quod ait: >non adulterabis, non occides, non furtum facies, non falsum testimonium dices< et si quod est aliud >mandatum<, in hoc verbo >restauratur<, in quo ait: >diliges proximum tuum sicut te ipsum<. Quod hoc modo facilius explanabitur. Ponamus, verbi causa, mulierem amore viri alicuius ardentem cupientemque in consortium eius adscisci, nonne omnia ita aget et omnes motus suos ita temperabit, ut scit illi placere, quem diligit, ne forte, si in aliquo contra voluntatem illius egerit, consortia eius vir ille optimus refutet ac spernat? Poteritne haec mulier, quae erga amorem viri illius >toto corde, tota anima, totisque viribus< fervet, aut adulterium committere, quae eum noverit amare pudicitiam, aut homicidium, quae eum noverit mitem, aut furtum, quae ei sciat liberalitatem placere, aut concupiscet aliena, quae omnes suas concupiscentias erga amorem viri illius habeat occupatas? Sic ergo in caritatis perfectione et >omne mandatum restaurari dicitur< et >legis virtus prophetarumque pendere<. Propter istud caritatis vel amoris bonum sancti nec >in tribulatione angustantur nec aporiati exaporiantur nec deiecti pereunt<, sed >quod in praesenti est momentaneum et leve tribulationis eorum, supra modum aeternum gloriae pondus operatur illis<. Non enim omnibus, sed Paulo et his, qui ei similes sunt, >praesens< haec >momentaria ac levis dicitur tribulatio<, >quia< perfectam >caritatem Dei in Christo Iesu >habent per Spiritum sanctum in corde suo diffusam<. Sic denique et Iacob patriarcham amor Rachel per >septem< continuos

2 vgl. Matth. 22, 35f — 3 Matth. 22, 37. 39 — 6 Matth. 22, 40 — 9 vgl. Matth. 19, 18; vgl. Röm. 13, 9 — 11 Matth. 22, 39 — 22 vgl. Röm. 13, 9 — 22f vgl. Matth. 22, 40 — 24 vgl. II Kor. 4, 8. 9 — 25 vgl. II Kor. 4, 17 — 28 vgl. Röm. 5, 5 — 30 vgl. Gen. 29, 18ff

6 mandatis AB, Del., nach der Vulg. 7 erga] per D, Del. 9 quod] Paulus B quod + Paulus ACD, richtig? 10f instauratur ODP, vgl. Z. 22 11 quod < C 17 visceribus (vl viribus über der Zeile d) D 24 angustiantur Ba, Del., nach der Vulg. 27 haec + et Dbn, Del. 28 momentanea Cbn, Del., nach der Vulg. | ac] et Ab, nach der Vulg. 29 ~ per spiritum sanctum habent D, Del. habent < p | ~ suo corde C 30 Rachelis Adtp

›annos‹ in laboribus positum diurni aestus et nocturni frigoris ustionem
 sentire non sivit. Sic ipsum Paulum vi amoris huius incensum audio
 dicentem: ›caritas omnia patitur, omnia credit, omnia sperat, omnia
 tolerat, caritas numquam cadit‹. Nihil ergo est, quod non ›toleret‹,
 5 qui perfecte diligit. Plura autem non toleramus, certum quod ob hoc,
 quia ›caritatem‹, quae ›omnia tolerat‹, non habemus. Et si non ferimus
 aliqua patienter, idcirco, quod ›caritas‹ nobis, quae ›omnia patitur‹,
 deest. In luctamine quoque eo, quod est nobis adversus diabolum,
 frequenter cadimus, non dubium, quin ob hoc, quod non est in nobis
 10 ›caritas‹ illa, quae ›numquam cadit‹. Hunc ergo amorem loquitur prae- 306 *Lommu*
 sens scriptura, quo erga Verbum Dei anima beata uritur et inflamma-
 tur et istud epithalamii carmen per spiritum canit, quo ecclesia sponso
 caelesti Christo coniungitur ac sociatur desiderans misceri ei per Ver-
 bum, ut concipiat ex eo et ›salvari‹ possit ›per hanc‹ castam ›filiorum
 15 generationem, cum permanserint in fide et sanctitate cum sobrietate-
 utpote concepti ex semine quidem Verbi Dei, editi vero genitique vel ab
 immaculata ecclesia vel ab anima nihil corporeum, nihil materiale requi-
 rente, sed solo Verbi Dei amore flagrante. Haec interim nobis ad praesens
 de amore vel caritate, quae in epithalamio hoc Cantici Canticorum refertur,
 20 occurrere potuerunt. Sed sciendum est tam multa esse, quae dici debeant
 de caritate hac, quanta et de Deo, siquidem ipse ›est caritas‹. Sicut enim
 ›nemo novit patrem nisi filius et cui voluerit filius revelare‹, ita ›nemo 307 *Lommu*
 novit caritatem ›nisi filius‹. Similiter autem etiam ipsum ›filium‹, quo-
 niam et ipse ›caritas est‹, ›nemo scit nisi pater‹. Etiam secundum hoc,
 25 quod ›caritas‹ dicitur, solus autem sanctus Spiritus est, qui ›ex patre
 procedit‹, et ideo scit, quae in Deo sunt, sicut ›spiritus hominis scit,
 quae in homine sunt‹. Hic ergo ›paracletus, spiritus veritatis, qui de
 patre procedit‹, circuit quaerens, si quas inveniat dignas et capaces
 animas, quibus revelet magnitudinem ›caritatis‹ huius, quae ›ex Deo
 30 est‹. Nunc ergo iam ipsum ›Deum‹ patrem, qui ›caritas est‹, invocan-

8 vgl. I Kor. 13, 7. 8 — 14 vgl. I Tim. 2, 15 — 21. 25 vgl. I Joh. 4, 8 —
 22. 23 f vgl. Matth. 11, 27 — 25. 27 vgl. Joh. 15, 26 — 26 vgl. I Kor. 2, 11 —
 29 vgl. I Joh. 4, 7

2 vi] in *Dep, Del.*, der amore schreibt 4 ∞ est ergo *Bm* 7 idcirco
 + est *CD, Del.* 8 diabolum] daemones *C* | diabolum + quo (quod *b*) *BD, Del.*
 9 dubium + est *D, Del.* | hoc + fiat *D, Del.* 10 ergo] igitur *Ak* 13 iungi-
 tur *A* 22 — 23 ita... filius < *acd* 25 ∞ spiritus sanctus *Bad* 26] ideo] ita *AC*
 < *p*, vgl. für et ideo im Nachsatz Löfstedt, Peregrin. Aeth. S. 201; Bährens,
 Philol. S.-B. XII, 2, S. 428 30 patrem < *AC*

tes per eam, quae ex ipso est, caritatem, etiam ad reliqua discutienda
 veniamus. Et temptemus primum de eo requirere, quid illud sit, quod,
 cum tria volumina ecclesiae Dei a Solomone scripta susceperint, primus
 ex ipsis Proverbiorum liber positus sit, secundus is, qui Ecclesiastes
 5 appellatur, tertio vero in loco Cantici Canticorum volumen habeatur.
 Quae ergo nobis occurrere possunt in hoc loco, ista sunt. Generales
 disciplinae, quibus ad rerum scientiam pervenitur, tres sunt, quas Graeci
 ethicam, physicam, enopticen appellarunt; has nos dicere possumus
 moralem, naturalem, inspectivam. Nonnulli sane apud Graecos etiam
 10 logicen, quam nos rationalem possumus dicere, quarto in numero po-
 suere. Alii non extrinsecus eam, sed per has tres, quas supra memo-
 ravimus, disciplinas innexam consertamque per omne corpus esse dixe-
 runt. Est enim logice haec vel, ut nos dicimus, rationalis, quae verbo- 308 Lomm.
 rum dictorumque videtur continere rationes proprietatesque et im-
 15 proprietates, generaue et species, et figuras singulorum quorumque
 edocere dictorum, quam utique disciplinam non tam separari quam in-
 seri ceteris convenit et intexi. Moralis autem dicitur, per quam mos
 vivendi honestus aptatur et instituta ad virtutem tendentia praeparan-
 tur. Naturalis dicitur, ubi uniuscuiusque rei natura discutitur, quo nihil
 20 contra naturam geratur in vita, sed unumquodque his usibus deputetur,
 in quos a creatore productum est. Inspectiva dicitur, qua supergressi
 visibilia de divinis aliquid et caelestibus contemplamur eaque mente
 sola intuemur, quoniam corporeum supergrediuntur adspectum. Haec
 ergo, ut mihi videtur, sapientes quique Graecorum sumpta a Solomone,
 25 utpote qui aetate et tempore longe ante ipsos prior ea per Dei spiri-
 tum didicisset, tanquam propria inventa protulerunt et institutionum
 suarum voluminibus comprehensa posteris quoque tradenda reliquere.
 Sed haec, ut diximus, Solomon ante omnes invenit et docuit per sa-
 pientiam, quam accepit a Deo, sicut scriptum est: et dedit Deus

8 ff anders Origen. in Gen. hom. 14, 3 (Bd. I S. 124, 18): philosophiae . . .
 quae . . . in tres partes dividitur, logicam, physicam, ethicam, Sen. ep. 89, 8 —
 24 vgl. für diese ursprünglich jüdische Apologetik z. B. Josephus πρὸς Ἑλληνας
 II 168, 257; Tatian c. Graec. 31, 36—40; Theophil. ad Autolyc. 3, 16—30; Heinze,
 Sitzber. Sächs. Ges. 1910, 380 — 29 III Kün. 4, 25—26

1 per eum qui D   3 ecclesia . . . susceperit ap, Del.   5 habetur B
 8 enopticem (-ē t) D epopticen A (epaticen a) epopitent p theoricen Cb, Del.
 | appellaverunt De, Del.,   10 rationabilem Dp   13 logica A logicen BOD
 21 supragressi B (b*)

prudentiam Solomoni et sapientiam multam valde et latitudinem cordis
 sicut arenam, quae est ad oram maris. Et multiplicata est in eo sa-
 pientia super omnes antiquos filios hominum et super omnes sapientes
 Aegypti. Solomon ergo tres istas, quas supra diximus generales esse
 5 disciplinas, id est moralem, naturalem, inspectivam, distinguere ab in-
 vicem ac secernere volens tribus eas libellis edidit suo quoque ordine ^{309 Lomm}
 singulis consequenter aptatis. Primo ergo in Proverbiis moralem do-
 cuit locum succinctis, ut decuit, brevibusque sententiis vitae instituta
 componens. Secundum vero, qui naturalis appellatur, comprehendit in
 10 Ecclesiaste, in quo multa de rebus naturalibus disserens et inania ac
 vana ab utilibus necessariisque secernens relinquendum vanitatem mo-
 net et utilia rectaque sectanda. Inspectivum quoque locum in hoc li-
 bello tradidit, qui habetur in manibus, id est in Cantico Canticorum, ^{32 Del.}
 in quo amorem caelestium divinorumque desiderium inculcit animae
 15 sub specie sponsae ac sponsi, caritatis et amoris viis perveniendum
 docens ad consortium Dei. Haec vero eum verae philosophiae funda-
 menta ponentem et ordinem disciplinarum institutionumque condentem
 quod non latuerit neque ab eo abiectus sit etiam rationalis locus, evi-
 denter ostendit in principio statim Proverbiorum suorum, primo om-
 20 nium per hoc ipsum quod Proverbia attitulavit libellum suum, quod
 utique nomen significat aliud quidem palam dici, aliud vero intrinsecus
 indicari. Hoc enim et communis usus proverbiorum docet et Iohannes
 in Evangelio Salvatorem ita scribit dicentem: »haec in proverbii locu-
 tus sum vobis; veniet hora, cum iam non in proverbii loquar vobis,
 25 sed manifeste de patre adnuntiam vobis«. Haec interim in ipsa tituli
 inscriptione. In sequenti vero statim subiungit discretionem verborum
 et distinguit »scientiam« a »sapientia« et a »scientia« »disciplinam« et »in-
 tellectum verborum« aliud ponit et prudentiam dicit in eo esse, ut ex-
 cipere possit quis »versutiam verborum«. Distinguit etiam »iustitiam ^{310 Lomm}
 30 veram« a »directione iudicii«, sed et »astutiam« quandam nominat his,
 quos imbuit, necessariam, illam credo, per quam sophismatum intelligi
 ac declinari possit argutia. Et ideo dicit »innocentibus« per sapientiam
 dari »astutiam«, sine dubio, ne in Verbo Dei decipiantur fraude sophi-

23 Joh. 16, 25 — 27ff vgl. Prov. 1, 2ff

2f prudentia AB 5 naturalem + et BCnt, Del., vgl. S. 75, 9 10 eccle-
 siasten BDem 11 relinquendam AB, Del., vgl. aber S. 78, 3 16f hoc ...
 fundamentum D, Del. 17 institutionemque A 25 adnuntiabo C, nach der Vulg.
 26 discriptiones Ca 30 ∞ nominat quandam D, Del.

stica. Sed et in hoc videtur mihi rationalis disciplinae meminisse, per quam doctrina verborum dictorumque significantiae discernuntur et uniuscuiusque sermonis proprietates certa cum ratione distinguitur. In qua praecipue erudiri convenit pueros; hoc enim hortatur, cum dicit: »det puero iuniori sensum et cogitationem«. Et quia, qui in his eruditur, necessario rationabiliter per ea, quae didicit, semet ipsum gubernat et vitam suam moderatius librat, propterea dicit: »intelligens autem gubernationem acquirat«. Post haec vero cognoscens in verbis divinis, quibus per prophetas humano generi traditus est ordo vivendi, diversos esse eloquii tropos et varias dicendi species ac sciens haberi in iis aliquam figuram, quae »parabola« appellatur, et aliam, quae »obscura dictio« dicatur, aliasque, quae »aenigmata« nominentur, et alias, quae »dicta sapientium« dicantur, scribit: »intelliges quoque parabolam et obscurum sermonem dictaque sapientium et aenigmata«. Per haec ergo singula rationalem locum manifeste et evidentem exponit ac more veterum succinctis brevibusque sententiis ingentes et perfectos explicat sensus. Quae, si quis est, qui »in lege Domini meditetur die ac nocte«, et si quis est sicut os »iusti«, quod »meditatur sapientiam«, investigare diligentius poterit et invenire, si tamen recte quaesierit et quaerens pulveraverit »ostium sapientiae« petens a »Deo«, ut »aperiatur« ei et mereatur accipere per Spiritum sanctum Verbum sapientiae et Verbum scientiae fierique particeps illius sapientiae, quae dicebat: »extendebam enim verba mea et non audiebatis«. Et merito »extendere« se dicit »verba« in eius »corde«, cui »dederat Deus«, sicut supra diximus, »latitudinem cordis«. Dilatatur namque illius »cor«, qui potest ea, quae breviter in mysteriis dicta sunt, latiore doctrina sumptis ex voluminibus divinis assertionibus explanare. Oportet igitur secundum hanc eandem sapientissimi Solomonis doctrinam eum, qui »sapientiam scire desiderat«, incipere ab eruditione morali et intelligere illud, quod scriptum est: »concupisti sapientiam, custodi mandata, et Dominus dabit eam tibi«. Ob hoc ergo magister hic, qui primus homines divinam philosophiam docet, operis sui exordium Proverbiorum posuit libellum, in quo, ut diximus,

4 vgl. Prov. 1, 4 — 7 Prov. 1, 5 — 13 Prov. 1, 6 — 17 vgl. Ps. 1, 2 — 18 vgl. Ps. 36 (37), 30 — 20 vgl. Kol. 4, 3 — 22 Prov. 1, 24 — 24 vgl. III Kön. 4, 25, oben S. 76, 1 — 29 f. Sir, 1, 26

1 mihi < B 8 acquirit Ap (αὐτοῦ οὐ) 18 si < A | qui A | ∞ iusti os D, Del. 24 dederit pe, Del. 30 (διακρίσεων οὐ) serva BCD, Del., conserva Vulg.

moralis traditur locus, ut, cum intellectu quis moribusque profecerit, veniat etiam ad naturalis intelligentiae disciplinam atque ibi rerum causas naturasque distinguens agnoscat >vanitatem vanitatum< reliquendam, ad aeterna autem et perpetua properandum; et ideo post Proverbia 5 ad Ecclesiasten venit, qui docet, ut diximus, visibilia omnia et corporea caduca esse ac fragilia, quae utique cum ita esse deprehenderit is, qui sapientiae studet, sine dubio contemnet ea ac despiciet et universo, ut ita dicam, saeculo renuntians tendet ad invisibilia et aeterna, quae spiritalibus quidem sensibus, sed adopertis amorum quibusdam ^{312 Lom.} figuris docentur in Cantico Canticorum. Ideo enim novissimum locum tenet hic liber, ut tunc ad eum veniatur, cum et moribus quis fuerit defaecatus et rerum corruptibilium atque incorruptibilium scientiam distinctionemque didicerit, quo in nullo possit ex his figuris, quibus sponsae ad sponsum caelestem, id est animae perfectae amor ad Verbum Dei, describitur ac formatur, offendi. Praemissis namque his, quibus purificatur anima per actus et mores et in rerum discretionem naturalium perducitur, competenter ad dogmatica venit et ad mystica atque ad divinitatis contemplationem sincero et spiritali amore conscenditur. Hanc ergo triplicem divinae philosophiae formam etiam in illis 20 sanctis ac beatis viris arbitror praesignatam, pro quorum sanctissimis institutionibus Deus summus dici voluit >Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Iacob<. Abraham namque moralem declarat philosophiam per oboedientiam; tanta enim fuit eius oboedientia et tanta observatio mandatorum, ut, cum audiret: >exi de terra tua et de cognatione tua et 25 de domo patris tui<, non sit cunctatus, sed statim fecerit. Immo et ^{33 Del.} horum amplius aliquid fecit: audiens, ut immolaret filium suum, nec inde quidem dubitat, sed obtemperat praecepto et ad exemplum oboedientiae, quae est moralis philosophia, posteris dandum >nec filio suo unico pepercit<. Isaac quoque naturalem philosophiam tenet, cum pu- ^{318 Lom.} teos fodit et rerum profunda rimatur. Sed et Iacob inspectivum obtinet locum, quippe qui et Istrahel ob divinorum contemplationem nomi-

3 vgl. Pred. Sal. 1, 2 — 5 vgl. S. 76, 10f — 21 vgl. Exod. 3, 6 — 24 vgl. Gen. 12, 1 — 26ff vgl. Gen. 22, 1ff — 28 vgl. Gen. 22, 16 — 29 vgl. Gen. 26, 15ff — 31 vgl. z. B. Philo de ebriet. 82 (II 185, 19 W.): Ἰσραὴλ . . . ὄρασαν θεοῦ μὴνύει; weiteres bei Origen. in Gen. hom. 15, 3, 4 (Bd. I S. 130, 1; 131, 3ff)

9 adoperti *Cu* adoperta *am* 10 Canticis *CD*, vgl. S. 86, 28 16 discretionem (descriptione *an*) *A* 17 perdocetur *A* | $ad^2 < Ab$ 21 abraham + et *O* 22 namque] tamquam *BD, Del.* 29 tenet] docet *Ak* tenet + et *CD*

natus sit et qui >castra< caeli viderit et >domum Dei< atque >angelorum< vias, >scalas< a terris >in caelum< porrectas prospexerit. Unde et merito invenimus tres istos beatos viros altaria fixisse Deo, hoc est philosophiae suae consecrasse profectus, quo scilicet edocerent non haec
 5 ad artes humanas, sed ad Dei gratiam referenda. Sed et >in tabernaculis degunt<, ut per haec ostendant neque in terris habendum esse aliquid proprium huic, qui divinae philosophiae studet, et semper promovendum, non tam de loco ad locum quam de scientia inferiorum ad scientiam perfectorum. Sed et alia multa in scripturis divinis invenies,
 10 quae ordinem hunc, quem in libellis Solomonis contineri diximus, secundum hanc eandem formam designant, sed ea nunc nobis prosequi aliud in manu habentibus longum est. Si qui ergo primum locum in emendandis moribus mandatisque servandis, qui per Proverbia designatur, implevit, post haec autem etiam deprehensa vanitate mundi et rerum
 15 caducarum fragilitate perspecta venit in hoc, ut renuntiet mundo et omnibus, quae in mundo sunt, consequenter veniet etiam ad contemplanda et desideranda ea, >quae non videntur et aeterna sunt<. Ad quae tamen ut pervenire possimus, indigemus divina misericordia, si forte valeamus, perspecta pulchritudine Verbi Dei, salutari in eum amore 314 Lomm.
 20 succendi, ut et ipse dignetur huiusmodi animam diligere, quam desiderium sui habere perspexerit. — Post haec exigit nos consequentia sermonis dicere etiam de superscriptione ipsa Cantici Canticorum. Simile enim est hoc illis, quae in tabernaculo testimonii appellantur >sancta sanctorum<, et illis, quae in Numerorum libro memorantur >opera operum<, quaeque apud Paulum dicuntur >saecula saeculorum<. Sed quo differant a sanctis >sancta sanctorum< in Exodo et quo differant opera

1 vgl. Gen. 28, 12. 17; 32, 2 — 3 vgl. Gen. 22, 5; 26, 25; 33, 20; 35, 7 — 5 vgl. Hebr. 11, 9; Origen. in Exod. hom. 9, 4 (Bd. I S. 244, 3): non enim frustra de patribus refertur quia in tabernaculis habitaverint. Ego sic intellego Abraham habitasse in tabernaculis et Isaac et Iacob; construxerunt namque isti intra se tabernaculum Deo, qui se tantis ac talibus virtutum splendoribus adornaverunt — 17 vgl. II Kor. 4, 18 — 23 vgl. Exod. 30, 29 — 24 vgl. Num. 4, 47 — 25 vgl. z. B. Röm. 16, 27 — 26 vgl. Origen. in Num. hom. 5, 2 (Bd. II S. 27, 8): ubi de operibus filiorum Istrahel loquitur, non dicit opera operum, sed sola >opera<; ubi vero de officiis Levitarum, non dixit sola opera, sed >opera operum<; sicut enim sunt quaedam sancta, sunt autem et alia >sancta sanctorum< usw.; vgl. in Levit. hom. 13, 6; Klostermann TU NF. I 3 (1897) S. 8, 2

2 vias + id est (über der Zeile t) *D, Del.* 4 suae + deo *CDn*, nicht richtig 7 et] sed *D, Del.* 12 si quis *BCD, Del.* 17 consideranda *A* 25 quod *k* quid *B* 26 quid *Bm*

ab >operibus operum< in Numerorum libro, tractatibus, prout potuimus, dictum a nobis est. Sed et >saecula saeculorum< in locis, quibus occurrit, non omisimus et, ne eadem repetamus, illa sufficiant. Nunc autem requiramus primo, quae sint cantica, quorum >canticorum< hoc
 5 esse >canticum< dicitur. Puto ergo quod cantica sint illa, quae dudum per prophetas vel per angelos canebantur. >Lex< enim dicitur >per angelos ministrata in manu mediatoris<. Illa ergo omnia, quae per illos adnuntiabantur, cantica erant per amicos sponsi praecedentia; istud vero unum canticum est, quod ipsi iam sponso sponsam suam suscep-
 10 turo epithalamii specie erat canendum, in quo sponsa non adhuc per amicos sponsi cantari sibi vult, sed ipsius iam sponsi praesentis audire verba desiderat dicens: >osculetur me ab osculis oris sui<. Unde et omnibus canticis merito praefertur; videntur enim cetera cantica, quae ^{315 Lomb.}
 >lex et prophetae< cecinerunt, parvulae adhuc sponsae, et quae nondum
 15 vestibula maturae aetatis ingressa sit, decantata, hoc vero canticum adultae iam et valde robustae et quae capax iam sit virilis potentiae perfectique mysterii, decantari. Secundum quod dicitur de ipsa quia >una sit perfecta columba<. Quasi >perfecta< ergo perfecti viri sponsa perfectae suscepit verba doctrinae. Primum igitur >canticum cecinit
 20 Deo Moyses et filii Istrahel<, quando >viderunt Aegyptios mortuos ad litus maris< et quando >viderunt manum fortem et brachium excelsum Domini et crediderunt Deo et famulo eius Moysi<. Tunc ergo >canta-
 verunt dicentes<: >cantemus Domino; gloriose enim glorificatus est<. Ego autem arbitror quod non possit ad istud perfectum quis et mysti-
 25 cum canticum pervenire et ad istam perfectionem sponsae, quae in hac scriptura continetur, nisi prius >ambulet per siccum in medio mari et fiat ei aqua murus dextra laevaue< et sic evadat de manibus Aegyptiorum, ita ut >videat< eos >mortuos ad litus maris< atque >intuens ma-

2 vgl. Origen. in Ep. ad Rom. Comm. 10, 23 (VII 457, 2): >in saecula< vero >saeculorum< quod sit, moris est Scripturae divinae immensitatem per hoc temporum designare — 6 vgl. Gal. 3, 19 — 12 Hohel. 1, 2 — 14 vgl. z. B. Matth. 7, 12 — 18 vgl. Hohel. 6, 8 — 19 vgl. Exod. 15, 1 — 19 ff vgl. zu dem folgenden Theodoret in Cant. Cant. LXXXI 56 A Migne — 20 f vgl. Exod. 14, 30f; 6, 6 — 23 Exod. 15, 1 — 26 vgl. Exod. 14, 29 — 27 ff vgl. Exod. 14, 30f

1 libri *edm* libris *kn* 2 ∞ est a nobis *D, Del.* a nobis < *p* | saecula *Cbn* de saecula *a* de saeculo *Dp, Del.* 3 non omissum est *D, Del.* 5 dudum + vel *bm* 12 osculo *Abc,* nach der Vulg. 17 decantari + videtur *D* 22 ergo < *Da, Del.*

num fortem Domini, quam fecit in Aegyptios, credat Domino ac famulo eius Moysi. Moysi autem dico legi atque evangelii omnibusque divinis scripturis; tunc enim merito cantabit et dicet: »cantemus Domino; gloriose enim glorificatus est«. Sed istud canticum canet quis, cum 5 primum liberatus fuerit a servitute Aegyptiorum. Post hoc autem, cum transierit per illa omnia, quae in Exodo et quae in Levitico scripta sunt et venerit ad hoc, ut in divinos numeros adsumatur, tunc iterum secundum canticum canet, cum exierit de »valle Zareth«, quod interpretatur aliena descensio, et venerit ad »puteum«, de quo scriptum est: 10 »et dixit Dominus ad Moysen: congrega populum, et dabo iis aquam bibere de puteo«. Ibi enim cantabit et dicet: »initiate ei puteum; foderunt illum principes, excuderunt eum reges gentium in regno suo, cum dominantur eorum«. Sed de his plenius in Numerorum libro, secundum quod dedit nobis Dominus, dictum est. Oportet ergo venire ad »pu- 15 teum«, qui »a principibus fossus est et a regibus excussus«, in quo opere nemo plebeius operatur, sed omnes »principes«, omnes »reges«, regales scilicet et principales animae, quae altitudinem putei aquam vivam continentis inquirunt. Post istud canticum venit ad Deuteronomii canticum, de quo dicit Dominus: »et nunc scribite vobis verba cantici 20 huius, et docete illud filios Istrabel, et inicite illud in os eorum, ut fiat mihi canticum istud ad testimonium in filiis Istrabel«. Et vide, quantum et quale sit istud canticum, cui ad audiendum »terra« non sufficit, sed convocatur et »caelum«; ait enim: »attende caelum et loquar; et 317 Lomm. audiat terra verba ex ore meo«. Vide, quam magna sint, quam ingentia, quae dicuntur. »Expectetur« ait »sicut pluvia eloquium meum, et descendat sicut ros super gramen, et sicut nix super foenum, quia nomen Domini invocavi« et reliqua. Quartum canticum est in libro Iudicum, de quo scriptum est: »et cantavit Debbora et Barac filius Abinoem in die illa dicens: in incipiendo principes in Istrabel, in proposito 30 populi benedicite Dominum. Audite reges, auribus percipite satrapae« et reliqua. Haec autem qui canit, apis esse debet, cuius opus tale est,

3 Exod. 15, 1 — 8 vgl. Num. 21, 13f; Wutz, Onom. Sacr. S. 542 — 10 vgl. Num. 21, 16 — 11 Num. 21, 17—18 — 13ff vgl. in Num. hom. 12, 2 (Bd. II S. 99, 2ff): »principes« prophetas intellegamus ... »reges« ... merito Apostolos dixerimus — 19 Deut. 31 19 — 23 Deut. 32, 1 — 25 vgl. Deut. 32, 2—3 — 28 Jud. 5, 1—3 — 31 vgl. Origen. in Num. hom. 27, 12 (Bd. II S. 278, 8): apis laudabile animal ... ex cuius laboribus reges et mediocres ad sanitatem abutantur

1 quam] lies quae (ŕ O')? | ac] et ap, Del. 18 illud ep, Del. 19 tunc D 22 ~ canticum istud BD, Del., richtig? 24 sunt bn 27 invocabo A, nach der Vulg. invocabò b 29 dicentes CD, Del., nach der Vulg. (— O')

quo reges et mediocres utantur ad sanitatem. »Debbora« namque apis interpretatur, quae istud canticum canit; sed et »Barac« cum ipsa; interpretatur autem »Barac« coruscatio. Et canitur istud canticum post victoriam, quia nec ante quis potest, quae perfecta sunt, canere, nisi
 5 adversarios vicerit. Sic denique et in ipso cantico dicitur: »exsurge, exsurge, Debbora, exsuscita milia populi. Exsurge, exsurge, cane canticum; exsurge Barac«. Verum et de his plenius in illis oratiunculis, quas de libello Iudicum edidimus, disserta reperies. Quintum post haec canticum est in secundo libro Regnorum, cum »locutus est David ad
 10 Dominum verba cantici huius in die, qua liberavit eum Dominus de manu omnium inimicorum eius et de manu Saul et dixit: »Dominus mihi petra et munitio mea, liberator meus, Deus meus custos erit mihi«. Si ergo et tu potueris considerare, qui sunt »inimici« David, quos in ^{318 Lom.} primo et secundo Regnorum libro superat ac prosternit, et quomodo
 15 dignus factus est, ut Domini adiutorium mereretur et »liberaretur« ab huiusmodi »inimicis«, tunc poteris et tu quintum istud canticum canere. Sextum est canticum in primo Paralipomenon libro, ubi constituit David in principio ad laudandum Dominum Asaph et fratres eius, et est initium cantici illius tale: »laudate Dominum et confitemini et invocate
 20 eum in nomine eius, notas facite in populis voluntates eius. Canite ei et hymnum dicite, narrate omnes adinventiones eius, quas fecit Dominus« et cetera. Sciendum tamen est, quod canticum quidem, quod est in secundo Regnorum libro, valde simile est psalmo decimo septimo. Quod autem est in primo libro Paralipomenon in initiis quidem usque
 25 ad eum locum, ubi dicit: »et in prophetas meos nolite malignari«, simile est centesimo quarto psalmo. Posteriora vero ab hoc loco similitudinem gerunt primarum partium nonagesimi et quinti psalmi, ubi dicitur: »cantate Domino, omnis terra« usque ad eum locum, ubi ait: »quia

1 vgl. Origen. in Jud. hom. 5, 2 (Bd. II S. 493, 1): »Debbora« apis interpretatur; in Jos. hom. 10, 32; Procop. Comm. in Jud. 1049 B: μέλισσαν ... Δεββώρα γὰρ οὕτως ἐρμηνεύεται; Wutz a. a. O. S. 194, 593 — 3 vgl. Origen. in Jud. hom. 5, 4 (II S. 494, 2): »Barac« autem interpretatur coruscatio: Procop. a. a. O.: ἀστράπη· ὃ δὲ σημαίνει Βαράκ; Wutz a. a. O. S. 10 — 4 vgl. Origen. in Jud. hom. 6, 1 — 5 Jud. 5, 12 — 9 ff vgl. II Kön. 22, 1—3 — 19 vgl. I Chron. 16, 8. 9 — 23 vgl. Ps. 17 (18), 3 — 25 vgl. I Chron. 16, 22 — 26 vgl. Ps. 104 (105), 1—15 — 28 Ps. 95 (96), 1 — Ps. 95 (96), 13

8 hoc ad 9 ∞ regnorum libro ab 13 sint bn 14 et' + in C 18 deum Ba 20 cantate C 21 et enarrate Bn kaum: omnibus (πάντων [πάντα] O'), omnia (mirabilia) Vulg. 25 prophetis meis CD, nach der Vulg. (= O')

venit iudicare terram. Igitur si in his concludendus est numerus canticorum, septimo in loco ponendus videbitur liber hic Cantici Canticorum. Si quis vero etiam Esaiæ canticum cum ceteris numerandum putet — licet non valde convenire videatur, ut præcessisse putetur Esaiæ
 5 canticum, quod longe posterioribus temporibus Esaias scripserit —, tamen, si quis putet quod prophetica dicta non temporibus, sed ratione pensanda sunt, adiunget etiam istud canticum et dicet hoc, quod Solomon cecinit, Canticum esse Canticorum non tantum eorum, quæ prius, ^{319 Lomm.} sed et quæ postmodum canenda videbantur. Si quis vero putet etiam
 10 ex libro Psalmorum debere adsumi, sicubi in eo vel canticum scribitur vel canticum psalmi, multitudinem congregabit præcedentium canticorum. Iunget enim ceteris etiam quindecim simul graduum cantica et requirens singulorum virtutes canticorum atque ex his proficientis animæ gradus colligens ac spiritali intelligentia ordinem rerum conse-
 15 quantiamque componens ostendere poterit, quam magnificis gressibus incedens sponsa per hæc omnia perveniat usque ad thalamum sponsi digrediens in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei, in voce exultationis et confessionis, sonus epulantis et perveniens usque ad ipsum, ut diximus, thalamum sponsi, ut audiat et loquatur cuncta
 20 hæc, quæ continentur in Cantico Canticorum. — Adhuc autem possumus et hæc requirere, priusquam ad ipsum corpus libelli veniamus, cur Solomon, qui videtur in istis tribus libellis ministrasse voluntati Spiritus sancti, in Proverbiis quidem dicitur »Solomon filius David, qui regnavit in Istrahel, in secundo vero libello non Solomon scribitur, sed »verba«
 25 inquit »Ecclesiastæ filii David regis Istrahel in Hierusalem« et »filium« quidem sese »David«, similiter ut in primo, et »regem Istrahel« scribit, sed ibi »proverbia«, hic »verba« posuit et se ipsum, quem ibi »Solomonem«, hic »Ecclesiasten« nominavit. Et cum ibi gentem solam, in qua regnaverit, posuisset, hic et gentem ponit et locum regni »Hierusalem«
 30 designat. In Cantico vero Canticorum neque gentis nomen neque locum, ^{320 Lomm.} in quo regnet, neque omnino quod rex sit, neque quod patrem David habeat scribit, sed tantummodo »Canticum« ait »Canticorum, quod est ipsi Solomoni«. Et quamvis difficile mihi videatur aut perscrutari et attingere posse horum differentias aut utcumque investigatas palam pro-

12 vgl. Ps. 119, 1—133, 1 — 17 vgl. Ps. 41 (42), 5 — 23 vgl. Prov. 1, 1 — 24 Pred. Sal. 1, 1 — 32 Hobel. 1, 1 (ipsi = τῶ)

14 spiritalis intelligentiæ BD, Del. 23 dicatur Bdt, Del. 25 Ecclesiastes ABCD 26 sese mp esse Cant < bd 31 ~ david patrem d 31f ~ habeat david B

ferre et chartulis credere, tamen, in quantum capere vel sensus noster vel auditus legentium potest, paucis aperire temptabimus. In plurimis Solomonem typum Christi ferre vel secundum hoc quod pacificus dicitur vel secundum, quod >regina austri venit a finibus terrae audire sapientiam Solomonis<, non puto dubitandum. Hic ergo et secundum quod >filius David< dicitur, >regnat in Istrahel<, et secundum quod supra eos reges, pro quibus ipse >rex regum< dicitur, regnat. Et rursus verus >Ecclesiastes< ipse est, >qui cum in forma Dei esset, semet ipsum exinanivit, formam servi accipiens<, ut congregaret ecclesiam; a congregando enim ecclesiam Ecclesiastes appellatur. Tum vero quis ita Solomon, id est pacificus, ut Dominus noster Iesus Christus, qui >factus est nobis sapientia a Deo et iustitia et pax<? Igitur in primo Proverbiorum libro, cum nos moralibus instituit disciplinis, >rex< esse dicitur in >Istrahel< necdum in Hierusalem, quia, etsi >Istrahel< dicamur propter fidem, nondum tamen in hoc perventum est, ut ad >Hierusalem caelestem< pervenisse videamur; ubi vero profecerimus et in hoc ventum fuerit, ut >ecclesiae primitivorum, quae in caelis est<, sociemur atque >Hierusalem caelestem< discussis diligentius priscis et naturalibus causis >matrem< nostram esse noscamus >caelestem<, tunc iam nobis etiam ipse 321 *Lozano*

Christus >Ecclesiastes< efficitur et non solum >in Istrahel<, sed et >in Hierusalem regnare< dicitur. Cum vero ad perfectionem omnium ventum fuerit et sponsa ei perfecta, omnis dumtaxat rationalis creatura, iungetur, quia >pacificavit per sanguinem suum non solum, quae in terris sunt; sed et quae in caelis<, tunc Solomon tantummodo dicitur, >cum tradiderit regnum Deo et patri, cum evacuaverit omnem principatum et potestatem. Oportet enim eum regnare, donec ponat inimicos suos sub pedibus suis et novissimus inimicus destruaturs mors<. Et ita pacificatis omnibus patrique subiectis cum erit iam Deus >omnia in omni-

3 vgl. Origen. in Cant. Cant. hom. 1, 6: Solomonis non illius ... in testamento veteri, sed huius, qui in evangelio Solomone maior est — 4 vgl. z. B. Philo congr. erud. grat. 177 (III 109, 2 W.): *εἰρηνικός, ὅς πατρίῳ γλώττῃ Σολομὸν καλεῖται*; Clem. Alex. Str. IV 25; Origen. in Jos. hom. 11, 5; in Ps. 71 (72), 1; Wutz a. a. O. S. 109 — vgl. Matth. 12, 42 — 6 vgl. Prov. 1, 1 — 7 vgl. I Tim. 6, 14 — 8 vgl. Phil. 2, 6. 7 — 11 vgl. I Kor. 1, 30 — 15. 18 vgl. Hebr. 12, 22 — 17 vgl. Hebr. 12, 23 — 19 vgl. Gal. 4, 26 — 23 vgl. Kol. 1, 20 — 24 vgl. I Kor. 15, 24–26 — 28 vgl. Kol. 3, 11

1 credere] tradere C   2 pluribus B   5 secundum + hoc an   14 dicimur C   18 lies: physicis?   19 cognoscamus *bd, Del.*   23 iungitur *b* intelligitur A   24 dicetur *b, Del.*, vgl. Z. 21

bus, Solomon tantummodo, id est solum pacificus, nominabitur. Competenter ergo in hoc libello, qui de amore sponsi et sponsae erat scribendus, etiam pro hoc neque ›filius David‹ neque ›rex‹ neque aliud horum, quod ad corporeum pertinere possit intellectum, scribitur, ut
 5 merito de eo perfecta iam sponsa dicat quia: ›etsi cognovimus aliquando Christum secundum carnem, sed nunc iam non novimus‹, ne quis eam putet corporeum aliquid amare aut in carne positum et macula aliqua
 10 neque aliqua prorsus in his miscetur carnalis nominis intelligentia. Et ne mireris quod, cum unus atque idem sit Dominus et Salvator noster, dicamus eum velut minorem primo in Proverbiis et inde proficientem in Ecclesiaste et post haec perfectiorem in Cantico Canticorum, cum
 15 haec etiam in evangeliiis videas scripta, ubi propter nos et in nobis ipse dicitur ›proficere‹; sic enim refertur quia: ›Iesus proficiebat aetate et sapientia apud Deum et homines‹. Puto ergo quod pro his omnibus
 20 neque ›filius David‹ neque ›rex Istrahel‹ scribitur, sed et pro eo adhuc, quod in Cantico Canticorum sponsa iam in tantam profecerat, ut maius aliquid esset quam est regnum Hierusalem. Nam ›Hierusalem caelestem‹
 25 dicit Apostolus esse atque ad eam memorat credentes ›accedere‹; hunc vero sponsum, ad quem nunc sponsa festinat, idem Paulus cum ›pontificem maximum‹ dicit, ita de eo scribit, quasi qui non in caelis sit, sed ›penetrarit et pertransierit omnes caelos‹ et illuc quoque eum haec sua
 ›perfecta‹ sponsa sectetur, immo illuc ›adhaerens‹ ei et coniuncta con-
 scenderit; est enim facta cum eo ›unus spiritus‹. Unde videtur mihi et ad Petrum, qui non poterat eum primo sequi, cum diceret: ›quo ego vado, vos non potestis venire modo‹, dixisse: ›sequeris autem postea‹. Quod autem sit aliquid maius et ab Istrahel, inde colligimus quod in Numerorum libro omnis quidem ›Istrahel‹ numeratur et in duodecim

322 Lomm.

5 II Kor. 5, 16 — 8 vgl. Hohel. 1, 1 — 15 Luk. 2, 52 — 19 vgl. Hebr. 12, 22 — 21 ff vgl. Hebr. 4, 14 — 24 vgl. Hohel. 6, 8 — 24 f vgl. I Kor. 6, 17 — 26. 27 vgl. Job. 13, 36 — 29 ff vgl. Num. 2, 32 f

1 solus *D, a(?)*, *Del.* | nominatur *A* 2 ∞ sponse et sponsi *Cdt, Del.*, richtig?, vgl. S. 76, 15; 89, 12 8 ergo *A < BCD*, *Del.* 9 et < *dp*, *Del.* 13 ecclesiaste *ab*, *Del.* ecclesiasten *CDmnp* 13 canticis *A*, vgl. S. 86, 28 14 videamus *A* 21 vero] ergo *D, Del.* | Paulus + eum *Cadt* cum + eum *n, Del.* 21 f pontificem + eum *c* 23 penetraverit *AB* 27 ∞ modo venire *Om* modo < *b* me sequi modo *p* me modo sequi *a*, nach der Vulg. 29 et < *a* | in < *Cem*, *Del.*

tribus Istrahel certo sub numero censetur, tribus vero Levitica, utpote ceteris eminentior, supra hunc numerum habetur et nequaquam in Istrahelítico numero deputatur; dicit enim ita: »haec est visitatio, in ^{323 Lomm.} qua recensiti sunt filii Istrahel secundum domus familiarum suarum; 5 omnis visitatio eorum cum virtute sua sescenta tria milia quingenti quinquaginta. Levitae autem non sunt numerati cum iis, sicut praecepit Dominus Moysi«. Vides, quomodo ut eminentiores a »filiis Istrahel« sequestrantur »Levitae« nec in eorum numero sociantur. Et rursus Levitis eminentiores scribuntur sacerdotes; sic enim in eadem scriptura 10 continetur: »et locutus est« inquit »Dominus ad Moysen dicens: accipe summam Levitarum, et statues eos in conspectu Aaron sacerdotis, et ministrent ei«. Vides et in hoc, quomodo superiores »Levitis« nominat »sacerdotes« et rursus »Levitas« eminentiores ponit »filiis Istrahel«? Haec autem visi sumus discutere paulo curiosius volentes etiam per haec 15 ostendere rationem, qua in ipsis quoque attitulationibus librorum suorum Solomon differentiis usus est necessariis et aliud in Proverbiis, aliud in Ecclesiaste, aliud etiam in Canticorum Cantico ex ipsa inscriptione tituli designavit. Et adhuc quod in Cantico Canticorum, ubi iam perfectio ostenditur, neque »filius David« neque »rex« scribitur, potest 20 etiam hoc dici quia, cum factus fuerit »servus« sicut »Dominus« et »discipulus« sicut »magister«, videtur iam neque »servus« esse »servus«, factus videlicet sicut »Dominus«, neque »discipulus« esse »discipulus«, quippe qui sicut »magister« effectus est, sed fuisse quidem aliquando »discipulus«, ^{86 Del.} nunc vero esse sicut »magister« et fuisse quidem »servus« aliquando, 25 nunc vero esse sicut »Dominus«. Simili igitur ratione etiam de »rege« et his, in quos regnat, adverti posse videbitur, »cum regnum iam tradetur Deo et patri«. — Sed et hoc non lateat nonnullos attitulationem libelli huius »Cantica Canticorum« scribere, quod non recte scribitur; non enim pluraliter, sed singulariter »Canticum« hic dicitur »Canticorum«.

3 vgl. Num. 2, 32—33 — 10 Num. 3, 5—6 — 12 vgl. Origen. in Levit. hom. 5, 3 (Bd. I S. 340, 13): ad quae possunt pervenire etiam Levitae, sed inferiora sunt ab his, quae sacerdotibus adire concessum est. Scio et alia esse, ad quae possunt accedere etiam »filii Istrahel«, hoc est laici — 20 vgl. Matth. 10, 24; Luk. 6, 40 26 vgl. I Kor. 15, 24

1 tribus *ab, Del.* | censetur *b, Del.* 4 domos *A* 5 eorum] *kaum*: castrorum (*των παρεμβολων* meist *O'*) 9 scribuntur + esse *A* 10 inquit < *ab* ~ dominus inquit *p* 11 statue *Ap*, *λαβει και στήσεις O'* 15 quia *Ba, Del.* 17 ~ cantico canticorum *dmp* canticorum < *b* cantico ex < *a* 17f ~ tituli inscriptione *B* 22 quippe < *d* | qui < *A* 26 traditur *A*

Haec quasi in praefatione dicta sint a nobis de superscriptione ipsa libelli vel attitulatione. — Nunc iam Domino nostro nos adiuvante ipsius operis adoriatur exordia; et tamen ne illud quidem remaneat nobis omissum, quod quibusdam requirendum visum est adhuc de ipsa attitulatione ac superscriptione libri, quae ita habetur: »Canticum Canticorum, quod est ipsi Solomoni«. Sic enim accipiunt, quasi »Canticum hoc esse dixerit »Canticorum Solomonis«, ut ex pluribus suis canticis hoc unum esse signaverit. Sed nos quomodo recipiemus huiusmodi intelligentiam, cum neque ecclesia Dei ulla extrinsecus Solomonis cantica legenda suscepit neque apud Hebraeos, a quibus eloquia Dei ad nos videntur esse translata, aliquid praeter hos tres libellos Solomonis, qui et apud nos sunt, amplius habeatur in canone? Volunt tamen, qui haec asserunt, inde confirmare sententiam suam, quod in Regnorum tertio libro scriptum est multa fuisse cantica Solomonis, ut unum ex multis hoc esse confirmet. Ibi ergo refertur ita: »et dedit Dominus prudentiam Solomoni et sapientiam multam valde et latitudinem cordis sicut arenam, quae est ad oram maris. Et sapiens factus est Solomon valde super sapientiam omnium antiquorum et super omnes sapientes Aegypti, et super Gethan Zariten et Henan et Chaleat et Darala, et locutus est Solomon tria milia parabolarum, et erant cantica eius quinque milia«. Ex his ergo »quinque milibus canticis« volunt videri hoc unum canticum, quod habemus in manibus, sed ista quando vel ubi sint cantata, non solum ad usum, sed ne ad notitiam quidem pervenit ecclesiarum Dei. Operosum est autem et procul ab opere proposito, si velimus nunc requirere, quam multorum librorum commemoratio fiat in scripturis divinis, quorum lectio nobis nulla omnino est tradita. Sed neque apud Iudaeos quidem haberi usum huiusmodi reperimus lectionum, quas sive pro eo, quod aliqua supra humanam intelligentiam continebant, placuit sancto Spiritui auferri de medio, sive quod scripturis his, quae appellantur apocryphae pro eo, quod multa in iis corrupta et contra fidem veram inveniuntur, dari maioribus non placuit locum nec

5 Hohel. 1, 1 — 6 vgl. dazu Riedel, Auslegung des Hohenliedes (1898) S. 49 — 15 vgl. III Kön. 4, 25—28

1 sunt Cp, Del., vgl. Bd. II S. 258, 4 | a < bn 2 nostro < A | nos < be | iuvante Cctp 3 remaneat + a ab 15 dedit Deus Cb, (nach der Vulg.) ~ deus dedit D, Del. 17 ~ factus est sapiens CD, Del. 19 Darala (Δαράλα O)] dabalai p debalai ACDB 21 videri (= φαίνεσθαι) + esse CDbu | hoc + esse p 22 unum oder canticum + esse a | quando Baehrens que ABCD | ista que] usquequo Del. 27 ne A 31 dari + a CDb, Del.

admitti ad auctoritatem. Supra nos est pronuntiare de talibus. Illud tamen palam est multa vel ab Apostolis vel ab evangelistis exempla esse prolata et Novo Testamento inserta, quae in his scripturis, quas canonicas habemus, numquam legimus, in apocryphis tamen inveniuntur
 5 et evidenter ex ipsis ostenduntur assumpta. Sed nec sic quidem locus apocryphis dandus est; »non« enim »transferendi sunt termini aeterni, quos statuerunt patres« nostri. Potuit enim fieri, ut Apostoli vel evangelistae sancto spiritu repleti sciverint, quid adsumendum esset ex illis scripturis, quid vero refutandum; nobis autem non est absque periculo
 10 aliquid tale praesumere, quibus non est tanta spiritus abundantia. Et ^{326 Lomm.} ideo de praesenti versiculo nos eam tenemus editionem, quam supra exposuimus, maxime cum evidens habeatur in eo distinctio, ubi ait: »Canticum Canticorum, quod est ipsi Solomoni«. Si enim voluisset intelligi »Canticorum« Solomonis hoc esse »Canticum«, dixisset utique:
 15 Canticum Canticorum, quae sunt Solomonis, vel: Canticum ex Canticis Solomonis; nunc autem, quia dixit: »quod est Solomoni«, ostendit istud »Canticum«, quod est in manibus et quod erat ei canendum, hoc »esse Solomonis« et de hoc attitulationem, quam proposuit, continere. Videmus ergo iam etiam quae sequuntur.

6 Prov. 22, 28 — 7 Beispiele bei Origen. in Matth. Comm. Ser. 28 (IV 237 ff Lomm.) — 8 vgl. Origen. a. a. O.: magni ergo viri est ... adimplere ... »omnia probate ...« tamen propter eos qui non possunt ... discernere ... nemo uti debet ad confirmationem dogmatum libris, qui sunt extra canonizatas scripturas; weiteres bei Zahn, Gesch. d. NTlichen Kanons I 122ff; Harnack TU 42, 4 S. 45 — 13. 17 Hohel. 1, 1

5 ne *Cb, Del.*   6 aeterni < *ep, Del.*   16 ostenditur *BD, Del*

ORIGENIS IN CANTICUM CANTICORUM

LIBER PRIMUS.

5 in praefatione praemonuimus, quia libellus hic epithalamii habens speciem
dramatis in modum conscribitur. Drama autem esse diximus, ubi certae
personae introducuntur, quae loquuntur, et aliae interdum superveniunt,
aliae recedunt aut accedunt et sic totum in mutationibus agitur perso-
narum. Haec ergo erit totius libelli species et secundum hanc pro
10 viribus historica a nobis aptabitur expositio. Spiritualis vero intelligentia
secundum hoc nihilominus, quod in praefatione signavimus, vel de ec-
clesia ad Christum sub sponsae vel sponsi titulo vel de animae cum
Verbo Dei coniunctione dirigitur. Introducatur ergo nunc per historiae
speciem sponsa quaedam, quae susceperit quaedam sponsaliorum et dotis
15 titulo dignissima munera ab sponso nobilissimo, sed plurimo tempore
moram faciente sponso sollicitari eam desiderio amoris eius et confici
iacentem domi suae et agentem omnia, quatenus possit aliquando videre ^{328 Lomm.}
sponsum suum atque osculis eius perfrui. Quae quoniam differri amo- ^{37 Del.}
rem suum nec adipisci se posse, quod desiderat, videt, convertat se ad
20 orationem et supplicet Deo sciens eum patrem esse sponsi sui. Con-
sideremus ergo eam levantem sanctas manus sine ira et disceptatione-
in habitu ordinato cum verecundia et sobrietate, ornatam dignissimis
ornamentis, quibus ornari decet nobilem sponsam, aestnantem vero
desiderio sponsi et interno vulnere amoris agitatam orationem, ut dixi-

4 Hohel. 1, 2 — 5 ff vgl. oben S. 61, 5 ff — 21 f vgl. I Tim. 2, 8 f

4 osculis *b* osculo *ACDp, Del.*, nach der Vulg., vgl. z. B. S. 91, 25; 29, 25;
ἀπό φιλημάτων O' 7 loquuntur *A* 14 quaedam] quidem *am* 20 ∞ esse
patrem *a* esse < *b* 22 ornato *ep, Del.*

mus, fundere ad Deum et dicere de sponso suo: »osculetur me ab osculis oris sui«. Haec sunt, quae dramatis in modum composita historica continet explanatio. Interior vero intellectus videamus si hoc modo poterit competenter aptari. Ecclesia sit desiderans Christo con-
 5 iungi; ecclesiam autem coetum omnium adverte sanctorum. Haec ergo ecclesia sit quasi omnium una persona, quae loquatur et dicat: omnia habeo, repleta sum muneribus, quae sponsaliorum vel dotis titulo ante nuptias sumpsi. Dudum enim cum praepararer ad coniugium filii regis et »primogeniti omnis creaturae«, obsecuti sunt et ministraverunt mihi
 10 angeli sancti eius deferentes ad me legem sponsalis muneris loco; »lex« namque »disposita per angelos« dicitur »in manu mediatoris«. Ministraverunt mihi etiam prophetae. Locuti sunt enim et ipsi omnia, per quae non solum ostenderent et indicarent mihi de filio Dei, cui me delatis his, quae appellantur, »arrhis« et muneribus dotalibus spondere
 15 cupiebant; verum ut et in amorem me eius desideriumque succenderent, 329 *Lo* denuntiaverunt mihi propheticis vocibus de adventu eius et de innumeris virtutibus operibusque eius immensis repleti sancto Spiritu praedicaverunt. Pulchritudinem quoque eius et speciem ac mansuetudinem descripserunt, ita ut ex omnibus his ad amorem eius into-
 20 lerabiliter inflammarer. Sed quoniam saeculum iam paene finitum est et ipsius quidem praesentia non datur mihi, solos autem ministros eius video adscendentes et descendentes ad me, propter hoc ad te patrem sponsi mei precem fundo et obsecro, ut tandem miseratus amorem meum mittas eum, ut iam non mihi per ministros suos angelos dum-
 25 taxat et prophetas loquatur, sed ipse per semet ipsum veniat et »osculetur me ab osculis oris sui«, verba scilicet in os meum sui oris infundat, ipsum audiam loquentem, ipsum videam docentem. Haec enim

24 vgl. Procop. Comm. in Cant. Cant. 1, 2 (XVII, 254 A Migne):
 30 *Μὴ διὰ προφητῶν με μνηστεύσάτω, φησί, δι' ἑαυτοῦ δὲ ὀμιλήσάτω κατ' αἰσθησὶν πνευματικῆν· (δι' ἧς ὁ Ἰωάννης φησί· »καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς«. Ταῦτα δὲ φησὶ ὡς*

1 Hohel. 1, 2 — 5 vgl. z. B. I Kor. 14, 33 — 9 vgl. Kol. 1, 15 — 10 vgl. Gal. 3, 19 — 14 vgl. z. B. Gen. 38, 17 (so Ital. Lugdun.) — 16 ff vgl. z. B. Jes. 33, 22 u. ö. — 30 I Joh. 1, 1

2 osculo *ae, Del.* 12 ~ enim sunt *bdtkm* | ~ omnia et ipsi *CD, Del.*
 15 ut < *m* | et < *Ba* 17 ~ spirita sancto *BD, Del.* 18 praedicaverunt *b*
 praedicarunt *m*, richtig? 19 ex < *CD, Del.*, vgl. Bd. II S. 616 29 ~ *μνη-*
στεύσάτω με μ

sunt Christi oscula, quae porrexit ecclesiae, cum in adventu suo ipse praesens in carne positus locutus est ei verba fidei et caritatis et pacis, secundum quod Esaias promiserat praemissus ad sponsam et dixerat: non legatus neque angelus, sed ipse Dominus salvabit eos. Tertio ^{330 Lomm.}

5 vero expositionis loco introducamus animam, cuius omne studium sit coniungi et consociari Verbo Dei et intra mysteria sapientiae eius ac scientiae veluti sponsi caelestis thalamos intrare; cuique animae praesentia etiam ipsius munera data sint, dotis scilicet nomine. Sicut enim ecclesiae dos fuit legis et prophetarum volumina, ita huic lex naturae

10 et rationabilis sensus ac libertas arbitrii dotalia munera deputentur. Habens autem haec dotis suae munera, sit ei primae eruditionis doctrina a monitoribus doctoribusque descendens. Sed quoniam in his non est ei plena et perfecta desiderii sui et amoris expletio, deprecetur, ut mens eius pura et virginalis ipsius Verbi Dei illuminationibus ac

15 visitationibus illustretur. Cum enim nullo hominis vel angeli ministerio divinis sensibus et intellectibus mens repletur, tunc oscula ipsius Verbi Dei suscepisse se credat. Propter haec ergo et huiusmodi oscula dicat anima orans ad Deum: osculetur me ab osculis oris sui. Dum enim incapax fuit, ut ipsius Verbi Dei caperet meram solidamque doc-

20 trinam, necessario suscepit oscula, id est sensus, ab ore doctorum; ubi vero sponte iam coeperit obscura cernere, enodare perplexa, involuta dissolvere, parabolas et aenigmata dictaque sapientium competentibus intelligentiae lineis explicare, tunc iam oscula ipsius sponsi

25 oscula posuit, ut intelligamus uniuscuiusque obscuri sensus illuminationem osculum esse Verbi Dei ad animam perfectam delatum. Et secundum hoc forte dicebat prophetica et perfecta mens: os meum aperui et attraxi spiritum. Os autem sponsi intelligamus virtutem dici, qua illuminat mentem et velut sermone quodam amoris ad eam facto, si

30 τῶν προφητῶν ἐλπόντων ἀκούσασα· ἐπεθύμησεν ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου, καὶ ἀλλαγῶν ὅν τρόπον εὐφρανθήσεται νυμφίος ἐπὶ νύμφην, οὕτως εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ σοί.)

4 Jes. 33, 22 — 18 Hohel. 1, 2 — 27 Ps. 118 (119), 131 — 30 Ps. 44 (45), 12 — 31 Jes. 52, 5

1 in < Db 6 sociari amdp 7 velut A, Del. | sponsae C | thalamum B
7f praesentia < A 8 ipsa A | data sint Bachrens ~ sint data an data sunt
BCDm | scilicet < B 19 inde capax D | veram D 20 necessario A necessaria BCD, Del.

tamen capere mereatur tantae virtutis praesentiam, incognita quaeque sibi et obscura manifestat et hoc est verius propiusque et sanctius »osculum«, quod ab sponso Dei Verbo porrigi dicitur sponsae, purae scilicet animae ac perfectae. Cuius rei imago est illud »osculum«, quod
 5 in ecclesia sub tempore mysteriorum nobis invicem damus. Quotiens 38 Del. ergo in corde nostro aliquid, quod de divinis dogmatibus et sensibus quaeritur, absque monitoribus invenimus, totiens »oscula« nobis data esse ab sponso Dei Verbo credamus. Ubi vero quaerentes aliquid de divinis sensibus invenire non possumus, tunc affectu orationis huius assumpto
 10 petamus a Deo visitationem Verbi eius, et dicamus: »osculetur me ab osculis oris sui«. Scit autem pater uniuscuiusque animae capacitatem et novit in tempore, cui animae quae »oscula« Verbi porrigere in intellec- 322 Lom^m.-
 tibus duntaxat et sensibus debeat.

»Quia bona sunt ubera tua super vinum, et odor unguentorum
 15 tuorum super omnia aromata«. Intellige prius quasi in historiae dramate sponsam elevatis ad Deum manibus orationem fudisse ad patrem et orasse, ut iam veniret ad eam sponsus et ipse eam »osculis«
 proprii oris infunderet. Dumque haec orat ad patrem, in ipsa oratione, qua dixit: »osculetur me ab osculis oris sui«, parat etiam alia
 20 orationis verba subiungere ac dicere quia in hoc principio sermonis affuisse sponsus et oranti ei adstitisse ac revelasse »ubera« sua ipsumque sponsum unguentis magnificis et quibus fraglare sponsum decebat constituisse delibutum. Sponsa vero, ubi adesse vidit eum, pro quo orabat, ut adesset, et adhuc loquenti sibi praestitum, quod orabat, ac data sibi
 25 ab ipso »oscula«, quae poposcerat, laeta pro hoc reddita et decore »uberum« ac »fraglantiae« ipsius »odore« permota propositae orationis sermonem convertit ad praesentiam sponsi, qui aderat, et cum dixisset: »osculetur me ab osculis oris sui«, subiungit post haec ad praesentem iam sponsum loquens: »bona ubera tua super vinum, et odor un-

30 5 ff vgl. Procop. Comm. in Cant. Cant. 1, 2 (XVII, 254 A M.):
 Ὀσάκις δέ τι ζητοῦντες θεῖον δόγμα καταλαμβάνομεν, καταπεριληῖσθαι ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ νυμφίου νομίζομεν· ἐν ὅσῳ δὲ ἀποροῦμεν, ὑπολάβωμεν εὐχόμενοι λέγειν τό· »φιλησάτω με ἀπὸ φιλημάτων στόματος αὐτοῦ«.

10. 19. 28 Hohel. 1, 2 — 14 Hohel. 1, 2. 3 — 29 Hohel. 1, 2. 3

2 sibi — ei 4 ac] et CD, Del. 17 ipse < b | eam² < Ct | ipse eam] ipsā d 19 sui + et Cm 21 affuisset . . . adstitisset ac revelasset CD, Del., vgl. zu S. 68, 3 32 ἀπὸ < μ

guentorum tuorum super omnia aromata«. Haec interim secundum historicam intelligentiam, quam dramatis in modum praediximus textam. Nunc vero, quid intellectus interior habeat, requiramus. Diversis vocabulis principale cordis appellari in scripturis divinis invenimus, quae
 5 vocabula pro causis et rebus, de quibus agitur, aptari solent. Interdum enim cor dicitur, ut: »beati mundo corde« et: »corde creditur ^{833 Lomm.} ad iustitiam«. Si vero convivii tempus sit, pro specie et ordine discumbentium vel »sinus« vel »pectus« appellatur; sicut Iohannes in evangelio refert de »quodam discipulo, quem amabat Iesus«, quod »in sinu« eius
 10 vel »super pectus« ipsius »recumberet«, ille profecto, cui »innuens Simon Petrus dicebat: »interroga, quis est hic, de quo dicit«. Post haec vero »recumbens super pectus Iesu, dicit ei: »Domine, quis est?«. In his enim certum est quod Iohannes in principali cordis Iesu atque in internis doctrinae eius sensibus requievisse dicatur ibi requirens et per-
 15 scrutans »thesauros sapientiae et scientiae«, qui »reconditi erant« in Christo Iesu. Sed et »sinus« Christi si in loco dogmatum sanctorum accipiatur, puto indecens non videri. Diversis ergo modis, ut dicere coeperamus, principale cordis in scripturis sanctis designatur, sicut et in Levitico nihilominus, ubi de sacrificiis »pectusculum separationis« et
 20 »bracchium« sacerdotibus sequestratur; et in hoc enim sequestratum ac separatum »pectusculum« et »bracchium« praecellens ceteros homines principale cordis et operum decus vult esse in sacerdotibus. De quo plenus in libro Levitici, prout Dominus dare dignatus est, exposuimus. Secundum haec ergo etiam in praesenti loco, quoniamquidem ama-
 25 torium videtur drama, quod agitur, in »uberibus« principale cordis intelligamus, ut tale videatur esse, quod dicitur: cor tuum, o sponse, ^{834 Lomm.} et mens, id est dogmata, quae intra te sunt, vel doctrinae gratia, superat omne »vinum«, quod »cor hominis laetificare« solet. Sicut enim in his, de quibus dicit: »quia Deum videbunt«, »cor« competenter dictum videtur

6 Matth. 5, 8 — Röm. 10, 10 — 8 vgl. Joh. 13, 23 — 11 vgl. Joh. 13, 24 —
 12 Joh. 13, 25 — 15 vgl. Kol. 2, 3 — 19 vgl. Lev. 10, 14; Origen. in Lev. hom.
 7, 3 (Bd. I S. 381, 10ff): si . . . potuero de Deo sentire, quae magna, quae sancta . . .
 tunc »manducabo pectusculum segregationis« . . . cum . . . facit »voluntatem eius,
 qui misit eum, . . . bracchium separationis« comedit — 25 vgl. Origen. in Ezech.
 hom. 6, 4: ubera autem in Canticis Canticorum assumpta sunt in cogitationum
 tuarum et mentis loco — 28 vgl. Ps. 103 (104), 15 — 29 Matth. 5, 8

11 hic < B   16 et < Db   23 Levitico BDa, Del, vgl. Bd. I S. 280, 13;
 492, 9; II S. 40, 16; 256, 11   27 hoc est CD   29 competenter + esse Dkn |
 dictum + esse c, Del.

et inter discumbentes ›sinus‹ ac ›pectus‹ ponitur, pro habitu sine dubio discumbentium formaque convivii, et rursus, ut apud sacerdotes ›pectusculum‹ et ›bracchium‹ mysticis designatur eloquiis, ita arbitror etiam in praesenti loco, ubi amantium habitus et colloquia describuntur, gratissime
 5 hoc ipsum principale cordis in ›uberibus‹ appellatum. Bona sunt ergo ›ubera‹ sponsi, quoniamquidem ›thesauri‹ sunt in iis ›sapientiae et scientiae reconditi. ›Ubera‹ autem haec ›vino‹ comparat sponsa, sed ita comparat, ut praeferat. ›Vinum‹ autem illa intelligenda sunt dogmata et doctrinae, quae per ›legem et prophetas‹ ante adventum sponsi
 10 sumere sponsa consueverat. Sed nunc considerans hanc doctrinam, quae ex ›uberibus‹ profluit, sponsi miratur et stupet videns eam longe praestantiorem quam illam, ex qua ante adventum sponsi laetificata fuerat, tamquam ex vino spiritali, quod ministrabant sancti patres ac prophetae, qui etiam huius generis ›plantaverant vineas‹, ut ›Noë‹
 15 primus et Esaias ›in cornu in loco uberi‹, et coluerant eas. Videns ergo nunc multam esse eminentiam dogmatum et scientiae apud sponsum et longe ex eo perfectiorem, quam fuit apud antiquos, emanare doctrinam, dicit: ›bona sunt ubera tua super vinum‹, super illam scilicet doctrinam, in qua laetificabar ab antiquis. De hoc enim antiquorum vino intelli- 335 Lomm.
 20 gendus est et Ecclesiastes dicere, ubi ait: ›dixi ego in corde meo: veni et tentabo te in laetitia, et vide in bono‹. Et iterum de iisdem ›vineis‹ loquens idem Ecclesiastes dicit: ›magnificavi mihi opus meum, aedificavi mihi domos, plantavi mihi vineas, feci mihi hortos et paradisos‹ et reliqua. Sunt autem huius ›vini‹ mystici etiam ministri quidam,
 25 qui ›vini fusores‹ appellantur; sic enim idem dicit: ›et feci mihi cantores et cantatrices et in laetitia filiorum hominum, vini fusores et vini fusitrices‹. Vide ergo, si possumus cum in ceteris, tum etiam in hoc 39 Del.
 intelligere Salvatorem veterum ›vino‹ novella ›uberum‹ suorum fluenta miscentem, cum Maria et Ioseph quaerentes ›invenerunt eum in templo
 30 sedentem in medio doctorum et audientem atque interrogantem eos, quando ›et mirabantur omnes super responsis eius‹. Sed et ibi for-

1 vgl. Joh. 13, 23. 25 — 6 vgl. Kol. 2, 3 — 9 vgl. z. B. Matth. 7, 12 — 14 vgl. Gen. 9, 20; Jes. 5, 1 — 18 Hohel. 1, 2 — 20 Pred. Sal. 2, 1 — 22 Pred. Sal. 2, 4—5 — 25 Pred. Sal. 2, 8 — 29 Luk. 2, 46 — 31 vgl. Luk. 2, 47

13 ac] et *D, Del.* 14 plantaverunt *a, Del.* 15 coluerunt *np, Del.* 20 et < *Dp, Del.* ut *a* 21 et vide in (*zai lde O'*) *m vite et p* et vive in *amb* videbo in *CD, Del* | item *AB* 22 mihi < *AB*, richtig?, < *O'* und Vulg. 27 tum in *De, Del.* 31 et mirabantur] ammirabantur *Ca, ἐξίστατο* | et² < *Ba*

tassis species formae huius expletur, ubi >adscendens in montem< docebat populos et dicebat: >dictum est antiquis: non occides. Ego autem dico vobis: omnis, qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit< et >dictum est antiquis: non adulterabis. Ego autem dico vobis: omnis, qui viderit
 5 mulierem ad concupiscendum eam, iam moechatus est eam in corde suo<. In quantum ergo doctrina haec eius illam praecellit antiquam, in tantum sponsa intelligit ac pronuntiat >bona esse ubera eius super vinum<. Sed et quod >venit filius hominis manducans et bibens et
 10 spicit. Tale et illud >vinum< puto fuisse >in Chana Galilaeae<, quod bibebatur in convivio nuptiali, quo >deficiente< fecit ipse aliud vinum, cui testimonium reddit >architriclinus<, quod sit valde bonum et illo >vino, quod expensum fuerat<, multo praestantius, cum dicit: >omnis homo primum bonum vinum ponit et, cum inebriati fuerint, id quod
 15 inferius est; tu autem servasti vinum bonum usque nunc<. Sed et Solomonem, qui pro accepta Dei sapientia in admiratione fuit reginae Saba, quae >venerat tentare eum in quaestionibus<, quae sint, in quibus eum eadem regina miretur, audi Scripturam referentem: >et vidit< inquit >regina Saba omnem sapientiam Solomonis, et domum, quam aedi-
 20 ficavit, et apparatus convivii eius et sedem puerorum eius et ordinem ministrorum eius et vestes eius et vini fusores eius et holocaustomata eius, quae offerebat in domo Domini, et obstupefacta est< et reliqua. In his ergo adverte, quomodo haec, quae >venit a finibus terrae audire sapientiam Solomonis<, inter cetera miratur et >cibos convivii eius< et
 25 >vini fusores eius< et super his dicitur >obstupuisse<. Nescio autem, si ita ineptam putemus fuisse reginam, quae ob hoc >venerat a finibus terrae, ut audiret sapientiam Solomonis, ut miretur cibos corporales et vinum commune istud ac pincernas vini in ministerio regis. Quid enim in his admiratione dignum reginae videretur, quae communia

1 vgl. Matth. 5, 1 — 2 vgl. Matth. 5, 21. 22 — 3 vgl. Matth. 5, 27—28 — 8f Matth. 11, 19 — 10ff vgl. Joh. 2, 1ff — 13 Joh. 2, 10 — 17 vgl. III Køn. 10, 1 — 18 vgl. III Køn. 10, 4—5 — 23 vgl. Luk. 11, 31 — 26ff anders Origen. in Levit. hom. 7, 1 (Bd. I S. 373, 25ff)

10 vinum puto fuisse *mp* vinum potatum fuisse *n* puto fuisse *a* vinum quod potatum fuisse *b* vinum fuisse *CD, Del.*; vielleicht ist vinum Glossen 12 reddidit *anb, Del.* 14 fuerint + tunc *aedp*, nach der Vulg. | quod + vel inferius *p* 15 deterius *acp, Del.*, nach der Vulg. | reservasti *C* 22 dei *D, Del.* 26 venerit *BC* 29 in hoc *AB* | videtur *Da* videret *p*

sunt omnibus paene hominibus? Sed mihi videtur mirata esse cibos doctrinae eius et >vinum< dogmatum, quae ab eo per divinam sapientiam prae-^{337 Lom¹⁰}dicabantur. Hoc erat nimirum et illud, quod apud Hieremiam refertur de filiis >Ionadab filii Rechab<, qui tempore eo, quo peccata populi in-
 5 valuerant et pro iniquitatibus plebis captivitas imminebat, convocati sunt, ut >biberent vinum, et dixerunt quia mandaverat iis pater suus Ionadab, ne biberent vinum ipsi et filii sui in saeculum neque domos aedificarent neque seminarent semen neque plantarent vineas, sed in tabernaculis habitarent omnibus diebus vitae suae. Et amplectitur eos
 10 Deus, eo quod >custodierint praeceptum< patris sui et >noluerint bibere vinum<. Pro peccatis enim tunc populi et iniquitatibus eorum erat >vinea eorum ex vinea Sodomorum, et palmites eorum ex Gomorra; uva eorum uva fellis, et botrus amaritudinis; venenum aspidum et furor draconum erat vinum eorum. Propter hoc ergo laudabiles habentur
 15 >filii Ionadab<, qui tale >vinum<, venenata scilicet dogmata et aliena a fide Dei, >bibere< et suscipere recusarunt. Propter hoc ergo fortassis >percussit< Deus Aegyptiorum vineas, sicut in psalmo scriptum est, ne tale facerent vinum. Igitur si intelleximus vini differentias easque pro^{338 Lom¹⁰} diversitate dogmatum constare perspeximus, quod ait hic sponsa: >quia
 20 bona sunt ubera tua super vinum<, >super vinum< utique intelligamus bonum, non malum. Bonis enim, non malis comparata dogmatibus sponsi dogmata praeferuntur. Bonum enim vinum gustaverat prius >in lege et prophetis<, ex quo velut praemeditata fuerat sponsa laetitiam cordis accipere ac praeparare, ut capere posset etiam illam, quae
 25 affutura erat per >ubera< ipsius sponsi, excellentiorem cunctis eminentioremque doctrinam et ideo dicit: >bona sunt ubera tua super vinum<.

18 ff. vgl. Procop. a. a. O., der das Fragment dem Apollinarius (?) gibt (LXXXVII, 1548 D): *Πολλῶν ὄντων οἴνων ἐν τῇ γρᾶφῃ κρείττωνων τε καὶ χειρόνων, νῦν τοῖς κρείττοις οἱ τοῦ νυμφίου μαστοὶ παρατίθενται· οὐ γὰρ ἂν τοῖς χείροσι συνεκρίθησαν. Ἢ τοίνυν νόμφη πολλοῖς καὶ διαφόροις οἴνοις εὐφρανθεῖσα καὶ ἔχουσα παρ᾽ακενήν εἰς τὸ δέξασθαι τοὺς κρείττους τούτων τοῦ νυμφίου μαστοὺς τοῦτό φησι προτιμῶσα τούτους οἴνου τοῦ ἐν νόμφῳ τε καὶ προφήταις.*

3 ff vgl. Jerem. 42, 5 ff (35, 5 ff) — 10 vgl. Jerem. 42, 14 (35, 14) — 12 vgl. Deut. 32, 32—33 — 17 vgl. Ps. 104 (105), 33 — 19. 26 Hohel. 1, 2

1 ∞ sunt pene omnibus Ab | miratam CDb 10 eo < bm 14 ergo < A 16 et] ac an 18 intellexerimus ab 19 perspexerimus a, b (-er-) 20 super² < B 24 praeparari A | possit A

Et vide si adhuc huic formae aptare possumus illam evangelii parabola, quae dicit: »simile est regnum caelorum thesauro abscondito in agro, quem qui invenerit, abscondit, et prae gaudio eius vadit et vendit omnia, quae habet, et emit agrum illum«. Est ergo »thesaurus« hic
 5 non in deserto aliquo loco neque in silvis, sed »in agro absconditus«. Et possibile utique est »agrum« illum habere etiam vineas, quae afferant »vinum«, habere etiam »thesaurum«, propter quem distractis omnibus »emit agrum illum« is, qui »invenerat« ibi »thesaurum«. Potest ergo ^{339 Lomn.} dicere »ille«, qui »emit agrum«, quia bonus est »thesaurus«, qui est »in
 10 agro«, magis quam »vinum«, quod est in eo. Ita ergo et bonus est sponsus atque »ubera« sponsi, qui velut »thesaurus absconditus« est »in ^{40 Del.} lege et prophetis«, magis quam »vinum«, quod est in iis, illa scilicet doctrina, quae palam est et laetificat audientes. Bona sunt ergo »ubera« sponsi; »thesauri« enim sunt »sapientiae et scientiae in eo absconditi«,
 15 qui cum aperti et revelati fuerint oculis sponsae, multo praestantiores ei videbuntur quam fuit prius illud »vinum« legis et doctrina prophetica. Sed et si tertia expositione de anima haec perfecta et Verbo Dei sentire debeamus, possumus dicere in his quia, donec quis »parvulus« est et nondum »semet ipsum ex integro obtulit Deo«, bibit vinum, quod affert
 20 »ager ille«, qui habet intra se etiam »thesaurum absconditum«, et bibens laetificatur ex vino. Cum autem »obtulerit et devoverit semet ipsum Deo« ac Nazaraeus fuerit effectus atque »invenerit thesaurum absconditum« et ad ipsa ubera fontesque pervenerit Verbi Dei, »vinum et siceram iam non bibit« dicens ad ipsum Dei Verbum de his »thesauris«, qui »in ipso
 25 sapientiae et scientiae reconditi sunt«: »quia bona sunt ubera tua super vinum«. — Sunt autem etiam »unguenta« quaedam sponsi, quorum fragrantia delectata est sponsa et dicit: »odor unguentorum tuorum

2 Matth. 13, 44 — 14 vgl. Kol. 2, 3 — 18 vgl. z. B. Hebr. 5, 13 — 19. 21 vgl. Hebr. 9, 14 — 22 vgl. Num. 6, 3ff — 23 vgl. Luk. 1, 15 — 24 vgl. Kol. 2, 3 — 25 Hohel. 1, 2 — 27 Hohel. 1, 3

1 possumus *Ct, Del.*, vgl. z. B. Bd. I S. 441, 5; auch S. 94, 27; 112, 11 u. ö. 433, 6 u. ö. 2 abscondito] occultato [-lto n, -l(ta)to m] *bmn* 3 invenit *Ba* 6 ∞ utique possibile *b* ∞ est utique *aep* 7 habere + tamen *B* | quem + et *mn* 8 his qui *BC* 11 qui] quae *Del.*, vgl. für diese Attraktion Bd. I 254 3; 491, 10; II 31S, 8; 615 12 magis < *bem* 16 doctrinae profeticae *B, Del.* 17 tertia expositione . . . haec *bm* tertiam expositionem (ohne haec) *CDanp, Del.*, vgl. S. 102, 28 21 se *B* 24 qui in ipso nach Z 25 scientiae (sapientiae et < *b*) *anb*

Origenes VIII.

super omnia aromata«. »Aromata« species sunt pigmentorum. Sponsa ergo habuit quidem usum et notitiam aromatum, hoc est verborum »legis et prophetarum«, quibus ante adventum sponsi, mediocriter licet, instrui tamen videbatur et exerceri ad cultum Dei, utpote »parvula«³⁴⁰ *Lorand.*
 5 adhuc et »sub curatoribus et actoribus agens et paedagogis«, »lex« enim inquit »paedagogus noster fuit ad Christum«. Haec ergo omnia aromata fuerant, in quibus enutrirī visa est et sponso suo praeparari. Sed »ubi venit plenitudo temporum« et adolevit atque »unigenitum suum« pater »Spiritu sancto unctum« »misit in hunc mundum«, odorata sponsa
 10 divini unguenti fragrantiam sentiensque quod illa omnia aromata, quibus prius usa videbatur, longe inferiora sunt ad comparationem suavitatis novi huius et caelestis unguenti ait: »odor unguentorum tuorum super omnia aromata«. Et quoniam Christus idem »sponsus« atque idem »pontifex« dicitur, »pontifex« quidem secundum hoc, quod »mediator est
 15 Dei et hominum« omnisque creaturae, pro qua et »propitiatio« factus est, »semet ipsum offerendo hostiam« pro peccato mundi, »sponsus« vero secundum hoc, quod »ecclesiae« iungitur »non habenti maculam aut rugam aut aliquid horum«, considera, ne forte »unguentum« illud »pontificale«, quod in Exodo componi iubetur »arte pigmentarii«, istius »unguenti«,
 20 quod nunc odorata sponsa miratur, teneat rationem et videns quod illa quidem aromata, quibus illud compositum videbatur, quo »Aaron unctus est«, quoniam erant terrena et materiae corporalis, hoc autem »unguentum« quo nunc unctum vidit sponsum, spiritale est et caeleste, idcirco dicat quia: »odor unguentorum tuorum super omnia aromata«. Videamus
 25 ergo, quomodo compositum sit illud »unguentum«: »et locutus est« inquit »Dominus ad Moysen dicens: accipe tibi florem myrrhae electae quin-³⁴¹ *Lorand.*
 gentos siclos, et cinamomum suave ducentos quinquaginta siclos, et

1 ff vgl. Procop. a. a. O.: Ὅρα δέ, ὡς ἐπὶ μὲν τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας ὁσμὴν ἔφη· ἐπὶ τῆς νομικῆς λατρείας αὐτὰ τέθεικε
 30 τὰ ἀρώματα, δηλῶν ἐκείνης τὸ ὑπερέχον καὶ πνευματικόν, ταύτης δὲ τὸ πᾶν.

3 vgl. z. B. Matth. 7, 12 — 4f vgl. Gal. 4, 1. 2; 3, 25 — 5 Gal. 3, 24 — 8 vgl. Gal. 4, 4 — 8f vgl. I Joh. 4, 9; Akt. 10, 38 — 12. 24 Hohel. 1, 3 — 13 vgl. z. B. Matth. 9, 15 — 14 Hebr. 6, 20 — 14f vgl. I Tim. 2, 5 — 15 vgl. I Joh. 2, 2 — 16 vgl. Ephes. 5, 2 — 17f vgl. Ephes. 5, 27 — 19ff vgl. Exod. 30, 22ff — 25 vgl. Exod. 30, 22—25

5 et actoribus] et (ac) tutoribus *bm*, nach der Vulg. 7 fuerunt *AB* 13 et < an etenim *Bm* 14 est < ad 21 illud < *D, Del.* istud *p* 22 quoniam < *C*

calamum suavem ducentos quinquaginta siclos, et ireos quingentos siclos secundum siclum sanctum, et oleum ex olivis Hin; et facies illud oleum chrysmatis sancti unguentum arte pigmentarii. Haec ergo in lege quidem referri audierat sponsa, sed rationem eorum veritatemque
 5 nunc perspicit; videt enim quod istae quattuor species >unguenti< illius formam tenebant incarnationis Verbi Dei, quod ex quattuor elementis compaginatum corpus assumsit. In quo corpore >myrrha< illa mortis eius, quam sive ut >pontifex< pro populo sive ut sponsus pro sponsa suscepit, servat indicia. Quod vero non simpliciter myrrha, sed >flos myrrhae<
 10 et >myrrhae electae< scriptum est, non solum mortem eius, sed et >primogenitum< eum futurum >ex mortuis< indicabat atque eos, qui >complantati fuissent similitudini mortis eius<, non solum >vocatos< sed >electos< futuros. >Cinamomum< vero immaculatum dicitur propter >ecclesiam< sine dubio, quam >purificavit lavacro aquae et immaculatam fecit non
 15 habentem maculam aut rugam aut aliquid huiusmodi. Sed et >calamus< assumitur, quia >lingua< eius est ut >calamus scribae velociter scribentis<, doctrinae gratiam pigmenti suavitate designans. >Ireos< quoque species adhibetur calidissima, ut fertur, et ardentissima, in qua vel sancti
 Spiritus fervor vel futuri per ignem iudicii ostenditur forma. Numerus
 20 vero >quingentorum< sive >ducentorum quinquaginta< vel quinque sensuum in eo mysterium tenent centupliciter perfectorum vel remissionem peccatorum per eum datam significat quinquagenarius veniabilis numerus quinquupliciter positus. Sed haec omnia >oleo< puro colliguntur, per quod

342 Lomm.

6 vgl. Origen. in Ezech. I 1: et quia de quattuor elementis mundi subsistens corpus assumpsit . . . ideo forsitan et in quarto mense . . . est intuitus visionem — 10f vgl. Kol. 1, 8 — 11f vgl. Röm. 6, 5 — 12 vgl. Apok. 17, 14 — 13f vgl. Ephes. 5, 25ff — 16 vgl. Pa. 44 (45), 2 — 20 vgl. z. B. Philo de migr. Abr. 204 (II S. 308, 20 W.); Origen. in Gen. hom. 16, 6 (Bd. I S. 143, 12): quinario numero . . . quinque . . . sensus corporei designantur u. ö. — 21 vgl. z. B. Philo de mut. nom. 228 (III S. 196, 13 W.): ἡ . . . εἰς ἐλευθερίαν ἄφροισι, ἧς σύμβολον ὁ πεντηχοστὸς λόγος ἱερός; Clem. Alex. Strom. VI 87, 2; Origen. in Matth. Comm. Ser. 11, 3 (III 73 Lomm.) u. ö.; anders wird die Zahl 500 erklärt z. B. in Num. hom. 5, 2 (Bd. II S. 28, 7)

1 siclos et ireos] ac C | et . . . siclos < D 2 hin < BD 5 videt (vidit m) enim A vide ergo BCD, Del., nicht richtig 13 ammomum amb
 15 einmodi C 16 est ut an esset Bmt est Cd, Del., wohl nach der Vulg. (= O')
 17 ireos] in eis CD 18f ∞ spiritus sancti CD, Del. 21 tenet Cp, Del.
 23 quinquupliciter Cd quipliciter b quintupliciter Apt, Del., richtig?

ostenditur vel misericordiae solius causa fuisse, quod is, »qui erat in forma Dei, formam servi suscepit«, vel ea, quae ex materiali substantia in Christo fuerant assumpta, per Spiritum sanctum redacta in unum fuisse atque in unam speciem, quae est persona »mediatoris«,
 5 effecta. Illud ergo oleum materiale nullo genere »oleum laetitiae« appellari potuit. Istud autem »oleum«, id est »sancti Spiritus« »unguentum«, quo »unctus est« Christus et cuius nunc »odorem« sponsa percipiens admirata est, »oleum laetitiae«, quia »fructus spiritus gaudium« est, merito ^{41 Del.} appellatur, quo »Deus unxit eum«, qui »dilexit iustitiam et odio habuit
 10 iniquitatem«. »Propterea« enim dicitur »unxit eum Dominus Deus suus oleo laetitiae prae participibus suis«. Et ideo »odor unguentorum« eius ^{343 Lom^m.} est »super omnia aromata«. Simili autem expositione utimur, etiam si ad unamquamque animam in amore et desiderio Verbi Dei positam transferatur hic sermo, cui fuerint omnes doctrinae per ordinem de-
 15 cursae, in quibus ante agnitionem Verbi Dei exercitata videtur et erudita, sive ex moralibus descendentes sive ex naturalibus scholis. Erant enim ei ista omnia »aromata« quaedam pro eo, quod in his institutio probabilis et morum conquiratur emendatio, quod deprehenditur in his vanitas saeculi et caducarum rerum respuuntur falsa miracula.
 20 Erant ergo haec omnia velut »aromata« et odoramenta, quaedam animae pigmenta. Sed ubi ad agnitionem mysteriorum et divinorum dogmatum scientiam ventum est, ubi ad ianuas ipsius sapientiae et »sapientiae non huius mundi, neque principum huius mundi, qui destruuntur«, accessum est, sed ad ipsam Dei »sapientiam«, quae »inter per-
 25 fectos« disseritur, et ubi »mysterium, quod prioribus generationibus non fuit notum, filiis hominum revelatum est«; ubi, inquam, anima ad agnitionem tanti huius adscendit arcani, merito dicit: »quia odor unguentorum tuorum« — spiritualis scilicet intelligentia et mystica — »super omnia aromata« moralis naturalisque philosophiae. Non autem lateat

1 vgl. Phil. 2, 7 — 4 vgl. I Tim. 2, 5 — 5 vgl. Ps. 44 (45), 8 — 6f vgl. Akt. 10, 38 — 8 vgl. Gal. 5, 22 — 9f vgl. Hebr. 1, 9 — 10f vgl. Ps. 44 (45), 8 — 23 vgl. I Kor. 2, 6 — 24 vgl. I Kor. 2, 5 — 25 vgl. Kol. 1, 26 — 27 Hohel. 1, 3

1 solius] vel salutis *C* (vel am Rande *k*), *Dn* | causam *Om* quod] qua *an* qua *m* 5 vero *B* 6 ∞ spiritus sancti *CD, Del.* 7 perspiciens *B* prospiciens *D* 9 ∞ unxit deus eum *Call* ∞ unxit eum deus *e* unxit nach iniquitatem *b* 10 deus deus *Ca*, nach der Vulg. 20 ergo] enim *A* | velut < *b* vere *A* 21 agnitionem + divinorum *Db* 22 ∞ sapientiae ipsius *D, Del.* 29 omnia + est *AC*, richtig?, vgl. oben S. 92, 15 u. 3. | latuit *A*

nos quod in quibusdam exemplaribus pro eo, quod nos legimus: »quia bona sunt ubera tua super vinum«, invenimus scriptum: »quia bonae sunt loquelae tuae super vinum«, quod quamvis evidentius significasse videatur ea ipsa, quae a nobis spiritali interpretatione disserta sunt, tamen nos Septuaginta interpretum scripta per omnia custodimus, certi quod Spiritus sanctus mysteriorum formas obiectas esse voluit in scripturis divinis et non palam atque in propatulo haberi.

»Unguentum exinanitum nomen tuum. Propterea adolescentulae dilexerunt te, traxerunt te; post te in odorem unguentorum tuorum curremus«. Historica quidem expositio eadem, quae in superioribus, pereurrit etiam in praesenti loco, donec fiat aliqua commutatio personarum; ita quippe ordo dramatis, qui in hac expositione a nobis receptus est, poscit. Potest sane in his prophetia quaedam videri ex persona sponsae prolata de Christo, quod futurum esset, ut in adventu Domini et Salvatoris nostri nomen eius ita per orbem terrae et per universum mundum diffunderetur, ut fieret »odor suavitatis in omni loco«, sicut et Apostolus dicit: »quia Christi bonus odor sumus in omni loco, aliis quidem odor ex morte in mortem, aliis autem odor de vita in vitam«. Si enim omnibus fuisset »odor vitae in vitam«, dixisset utique et hic: omnes »dilexerunt te et traxerunt te«. Sed nunc ait: ubi »nomen tuum« factum est »unguentum exinanitum, dilexerunt te«, non illae vetulae ac »veterem hominem« indutae animae neque »rugas habentes aut maculas«, sed »adolescentulae« in augmento scilicet aetatis et pulchritudinis

13 ff. vgl. Procop. a. a. O. (LXXXVII 2, 1549 A M.): *Τάχα προφητεύει τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ τὴν τὸν κόσμον πληρώσαν δύναμιν κατὰ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν, ὥστε γενέσθαι κατὰ τὸν Παῦλον οἷς μὲν ὁσμὴ ἐκ θανάτου εἰς θάνατον, οἷς δὲ ἐκ ζωῆς εἰς ζωὴν. Ἐὶ γὰρ πᾶσιν ἦν εἰς ζωὴν, εἶπεν ἂν ἡ νόμῳ διὰ τοῦτο πάντες ἠγάπησαν σε, ἀλλ' οὐ μόνον αἱ νεανίδες ὁσμῆραι ἀναντιούμεναι, καὶ μὴ ἔχουσαι ῥυτίδα ἢ σπῖλον. Ἐξεκενώθη δέ, ὡς μηκέτι σιωπᾶσθαι κατακεκλεισμένον ἐν ἀπορρήτοις.*

1. 2 vgl. Hohel. 1, 2 — 8 Hohel. 1, 3—4 — 17. 27 vgl. II Kor. 2, 15. 16 — 22 vgl. Ephes. 4, 22 — 22. 30 vgl. Ephes. 5, 27

4 videantur *Obdtu, Del.* 8 exinanitum + est *CDb*, vgl. S. 102, 20, 107, 18 9 te¹ + et m + sc *BCD, Del.*, vgl. S. 102, 21, auch Z. 20 | post te *A* (*δπίσω σου*) post se *BCD*, vgl. S. 102, 22; 107, 24; 110, 6 14 ut < *Bl, Del.* esset^{ut} d 15 nostri + ut *Del* 17 dixit *Out, Del.* ait p 20 et < a, vgl. Z. 9 24 προφήτου μ 25 τοῦ Χριστοῦ] Ἰησοῦ β 26 τὸν < β

positae animae, quae semper >innovantur< et >de die in diem renovantur<
 >novum se induentes hominem, qui secundum Deum creatus est<. Propter
 istas ergo animas >adulescentulas< et in augmentis vitae ac profectibus
 positas >exinanivit se ille, qui erat in forma Dei<, ut fieret >unguentum
 5 exinanitum nomen< eius, ut non iam >inaccessam lucem< tantummodo
 >habitaret< et >in forma Dei< permaneret, sed >Verbum caro fieret<, quo
 possent istae >adulescentulae< et in augmento profectuum positae ani-
 mae non solum diligere, sed et >trahere< eum >ad se<. >Trahit< enim
 unaquaeque anima et adsumit ad se Verbum Dei pro capacitatis et fidei
 10 suae mensura. Cum autem >traxerint ad se< animae Verbum Dei et
 sensibus suis atque intellectibus inseruerint ac dulcedinis eius et >odoris<
 sumpserint suavitatem, ubi >unguentorum< eius fragrantiam ceperint,
 rationem dumtaxat adventus eius et redemptionis ac passionis causas
 caritatemque eius agnoverint, qua pro salute omnium >usque ad mortem
 15 crucis< immortalis accessit — et his omnibus velut divini cuiusdam et
 ineffabilis >unguenti odoribus< invitatae >adulescentulae< istae, animae
 plenae vigoris atque alacritatis effectae, >currunt post ipsum< atque >in
 odorem< suavitatis eius non leni gradu nec tardis passibus, sed rapido ^{346 Lom}
 cursu et tota properatione festinant, quemadmodum et ille, qui dicebat:
 20 >sic curro, ut comprehendam<. Verum quod ait: >unguentum exinani-
 tum nomen tuum; propterea adulescentulae dilexerunt te, traxerunt te;
 post te in odorem unguentorum tuorum curremus<, >trahunt ad se<
 Christum >adulescentulae<, siquidem de ecclesiis intelligatur, quae una
 quidem est, cum perfecta est, multae vero sunt >adulescentulae<, cum
 25 adhuc instruuntur et proficiunt. Ista ergo >ad se trahunt< Christum per
 fidem, quia Christus, ubi >congregatos< viderit >duos vel tres in fide
 nominis sui<, vadit illuc et >est in medio eorum<, fide eorum tractus et
 unanimitate provocatus. Si vero tertia expositione de anima Verbum ^{12 Del.}
 Dei sequente intelligi haec oportet, quaecumque anima fuerit erudita
 30 primo in moralibus, secundo etiam in naturalibus exercitata, per illa

1f S. 101, 29 vgl. II Kor. 4, 16 — 2 vgl. Ephes. 4, 23 — 4 vgl. Phil. 2, 7
 — 5f vgl. I Tim. 6, 16 — 6 vgl. Joh. 1, 14 — 14 vgl. Phil. 2, 8 — 20 vgl.
 I Kor. 9, 24 — 20f Hohel. 1, 3. 4 — 26 vgl. Matth. 18, 20

7 possint AC | augmentis D, Del. augmentum b 12 sumpserint] senserint
 Danp, Del. 15 ist et¹ zu tilgen? 16 istae] id est B (est < b), D, Del., vgl. S. 102, 3;
 107, 14 | ∞ istae adulescentulae a 17 in] ad BD, Del. 18 levi Bcdtn 21 te¹
 + et BCDm, Del., vgl. zu S. 101, 9 22 post te A post se BCD, Del., vgl. zu
 S. 101, 9 | odore B 25 instituuntur A | ∞ trahunt ad se amp, Del.

omnia, quae in his disciplinis edoceri supra ostendimus, ipsa morum emendatio et eruditio rerum ac probitas disciplinae >trahit ad se< Verbum Dei; et libens >trahitur<, gratissime enim ad eruditas animas venit et >trahi< se ab his indulgenter accipit benigneque concedit. Requiro
 5 sane, si solum >nomen< eius, quia >unguentum< factum est >exinanitum<, tantum operis egit et ita suscitavit >adulescentulas<, ut primo eum >traherent ad se< et habentes eum apud se >caperent >unguentorum< eius >odorem< et statim >currerent post eum<, si haec, inquam, omnia solo >nomine< eius effecta sunt, quid, putas, faciet ipsa eius substantia? Quid
 10 ex illa >adulescentulae< istae virtutis, quid vigoris accipient, si quo pacto potuerint aliquando ad ipsam eius incomprehensibilem atque ^{317 Lomm.} ineffabilem substantiam pervenire? Ego puto quod, si ad hoc aliquando pervenerint, iam non ambulent neque >currant<, sed vinculis quibusdam caritatis eius adstrictae adhaereant ei nec ultra mobilitatis alicuius ullus
 15 in iis resideat locus, sed sint cum eo >unus spiritus< et compleatur in illis hoc, quod scriptum est: >sicut tu pater in me et ego in te unum sumus, ita et isti in nobis unum sint<. Sed nunc interim, ut videtur, sponsa consociatis sibi >adulescentulis< multis, >quarum< in posterioribus >>nullus esse numerus< dicitur, ab uno solo sensu, id est odoratu, tan-
 20 tummodo capta >currere< se >in odorem unguentorum< sponsi commemorat, sive quod et ipsa cursu indigeat adhuc et profectu, sive quod ipsa quidem perfecta sit, pro his autem >adulescentulis<, quae adhuc cursu et profectibus indigent, etiam ipsa >currere< se fatetur, sicut et ille, qui, >cum sub lege non esset, fit tamen sub lege, ut eos, qui
 25 sub lege sunt, lucrifaciat< et iterum, >cum in lege sit Christi, his tamen, qui sine lege sunt, fit et ipse sine lege, ut eos, qui sine lege sunt, salvet<. Et hoc fit, ut diximus, solo adhuc odoratu eius accepto. Quid, putas, agent, cum et auditum earum et visum et tactum gustumque occupaverit Verbum Dei et singulis quibusque sensibus virtutes ex se
 30 competentes naturae earum capacitatique praebuerit, ita ut oculus, si videre potuerit >gloriam eius, gloriam tamquam unigeniti a patre<, aliud ^{318 Lomm.} videre ultra iam nolit neque auditus aliud quam >Verbum vitae< et >salutis< audire? Sed et cuius >manus palpaverint de Verbo vitae<, nihil

1 vgl. S. 75, 13ff — 15 vgl. I Kor. 6, 17 — 16 vgl. Joh. 17, 21 — 19 vgl. Hohel. 6, 7 — 24 ff vgl. I Kor. 9, 20f — 31 vgl. Joh. 1, 14 — 32 vgl. I Joh. 1, 1 — 33 Akt. 13, 26 — vgl. I Joh. 1, 1

8 hic *D* he *b* 14 ne *CD, Del* 20 in odore *B* 21 et' < *BD, Del.* |
 ∞ adhuc indigeat *Ab* 23 ∞ se currere *ac, Del.* 25 et item *AC* 32 nolet *bd*
 nollet *t* non volet *p* 33 palpaverit *dp, Del.*

ultra materiale, nihil fragile caducumque >palpabit< neque gustus, cum >gustaverit bonum Dei Verbum< carnesque eius et >panem, qui de caelo descendit<, aliud quid post haec gustare patietur. Prae dulcedine namque ipsius et suavitate omnis ei reliquus sapor asper videbitur et amarus
 5 et ideo hoc solo vescetur. Omnem namque suavitatem, quamcumque concupierit, in hoc inveniet; ad omnia namque aptum se reddit et habilem. Denique his, qui >ex corruptibili semine regenerantur<, >rationabile et sine dolo< efficitur >lac<; his vero, >qui infirmantur< in aliquo, >olera< se praebet ad hospitalitatis amicitiam et gratiam; >his< vero, >qui
 10 pro possibilitate sumendi exercitatos habent sensus ad discretionem boni et mali<, >cibum< se >solidum< tribuit. Si qui vero sunt, qui >exierunt de Aegypto< et secuti >columnam ignis et nubis< >in eremum< veniunt, de caelo ad illos descendit >minutum et subtilem< praebens iis cibum angelico similem, ita ut >panem angelorum manducet homo<.
 15 Habet et alias multas in semet ipso atque innumeras ciborum differentias, quas interim >pelle< quis et >carne ossibusque< indutus et >nervis< capere non potest. Qui autem dignus fuerit redire et esse cum Christo quique >in parvo fidelis< inventus >constituetur super multa<, ille gustabit et capiet voluptatem Domini perductus ad locum quendam, qui pro
 20 huiusmodi ciborum copiis et varietatibus >deliciarum< nominatur locus. 949 Lom¹⁷
 Propter quod et in Eden positus dicitur, quod delicias indicat; ibi enim dicitur ad eum: >deliciare in Domino<. >Deliciabitur< autem non in uno solo edendi gustandique sensu, sed et auditu >deliciabitur< et visu et tactu odoratuque >deliciabitur<. >In odorem< namque >unguenti< eius

2 vgl. Hebr. 6, 5; Joh. 6, 52ff; 6, 33 — 7 vgl. I Petr. 1, 23 — 7ff vgl. z. B. Origen. in Exod. hom. 7, 8 (Bd. I S. 215, 6ff): nec mireris quia Verbum Dei et >caro< dicitur et >panis< et >lac< dicitur et >olera< dicitur et pro mensura credentium . . . diverse nominatur; Comm. in Joh. 1, 23ff u. ö. — 7f vgl. I Petr. 2, 2 — 8f vgl. Röm. 14, 2 — 9f vgl. Hebr. 5, 14 — 11 vgl. Exod. 17, 3 — 12 vgl. Exod. 14, 24 — vgl. Exod. 16, 22 — 13 vgl. Exod. 16, 14 — 14 vgl. Ps. 77 (78), 25 — 16f vgl. Job. 10, 11 — 18 vgl. Matth. 25, 21 — 20 vgl. Ezech. 28, 13 — 21 vgl. z. B. Philo leg. alleg. I 45 (I S. 72, 14 W.): Ἐδὲμ τοῦτο δὲ ἐστὶ τροφή; Clem. Alex. Strom. II 11 (II S. 140, 15 St.); Wutz a. a. O. S. 424 — 22 vgl. Ps. 36 (37), 4 — 24 vgl. Hohel. 1, 4

2 carnesque *Ca, Del.* 3 vescitur *AC* 6 cupierit *D, Del.* | reddet *Cdtp*
 6f habile *Bm* 7 incorruptibili *B, Del.* | generantur *D* 9 olere *B* | hospitalitatem (-te *e*) *C* 19 voluntatem *BCDm*, hier nicht richtig, vgl. Svennung, Orosiana, Diss. Uppsala 1922, 133 20 locus < *C* 21 et < *acp* | edem *CD*
 22 dicitur *Ap, Del.* 24 odore *B*

>curret<. Et ita omnibus sensibus suis >deliciabitur< in Verbo Dei is,
 qui ad summam perfectionis ac beatitudinis venerit. Unde et in his
 positi locis deprecamur auditores horum, ut mortificent carnales sensus,
 ne quid ex his, quae dicuntur, secundum corporis motus excipiant, sed
 5 illos diviniore >interioris hominis< ad haec capienda sensus adhibeant,
 sicut ipse Solomon edocet nos dicens: >sensum autem divinum invenies<
 et ut Paulus quoque ad Hebraeos scribit de >perfectis<, ut supra memo-
 ravimus, qui >exercitatos habent sensus ad discretionem boni vel mali<
 ostendens esse in homine praeter hos corporeos quinque sensus alios
 10 nihilominus, qui per exercitia quaeruntur et >exercitati< dicuntur, cum
 scilicet intelligentiam rerum acumine acriore discutunt. Non enim
 perfunctorie et, ut libet, audiendum est, quod Apostolus de >perfectis<
 dicit quia >exercitatos habent sensus ad discretionem boni vel mali<.
 Quod ut clarius elucescat, sumamus, si videtur, exemplum ab his cor-
 15 poralibus sensibus et ita demum ad illos divinos, quos Scriptura nominat,
 sensus >interioris hominis< veniemus. Si ergo corporeus oculus exerci-
 tium visus habeat, nullo impediante obstaculo integre et absque ulla ^{350 Lomm.}
 falsitate vel colores corporum vel magnitudines qualitatesque depre-
 hendet; nam si aut caligine aut alia qualibet infirmitate impediatur
 20 adspectus et rubrum pro albo aut viride pro nigro aut rectum aliquid ^{43 Del.}
 putet esse, cum curvum sit et tortuosum, conturbabitur sine dubio
 iudicium mentis et aliud pro alio agetur. Ita ergo et interior visus
 nisi eruditione et industria fuerit >exercitatus<, quo per multam peritiam
 >discretionem boni habeat ac mali<, sed ignorantia ei et imperitia tam-
 25 quam caligo oculis insederit aut etiam malitiae alicuius languor tam-
 quam lippis accesserit, >discrimen boni aut mali< capere nullatenus
 possit et inde fit, ut mala pro bonis agat, bona vero pro malis spernat.
 Secundum hanc vero formam, quam de visu corporis animaeque tracta-
 vimus, consequenter etiam de auditu et gustu et odoratu tactuque per
 30 singulas quasque sui generis virtutes sensuum corporalium referens ad
 animae sensus, quae in singulis adhiberi debeant exercitia quaeve emen-
 datio parari, dilucide recognosces. Haec autem paulo latiori excessu

5. 16 vgl. Röm. 7, 22 — 6 vgl. Prov. 2, 5 — 7f. 12f vgl. Hebr. 5, 14 —
 7 vgl. S. 104, 9ff

2 in < Db   6 ipse A < BCD, Del.   12 et] ut a et ut] et velut b |
 audiendum est < C   15 quos] ut A, vgl. S. 137, 10   19 aliqua qualibet B
 20 aut¹] et D, Del.   27 potest A   29 tactuque] et tactu ab   31 quae vel
 D(t?), b   31f emendari praeclare ac dilucide C | recognoscens D

prosecuti sumus ostendere volentes odoratum sponsae et >adulescentularum<, quo odoratae sunt >odorem unguentorum< sponsi, non corporis sensus, sed divini >odoris< illius et >interioris<, qui appellatur >hominis< dici. Hic ergo odorationis sensus, in quo sanus est et integer, >odore<

5 Christi accepto >ex vita< adducit >ad vitam<; si vero non sit sanus, hoc >odore< suscepto >de morte in mortem< deicit, secundum illum, qui dicebat: >quoniam Christi bonus odor sumus, aliis quidem de vita in vitam, aliis autem odor de morte in mortem<. Denique et hi, quibus

10 intellectus herbarum pigmentorumque peritia est, ferunt esse quaedam pigmenta, quorum et si odorem ceperint, nonnulla animalia continuo intereunt, alia vero eodem odore recreantur vitamque recipiunt. Et nunc ergo in his ipsis expositionibus et sermonibus, quos habemus in manibus, videtur esse >aliis vita ex vita<, >aliis vero mors ex morte<. Nam si haec ita exponi audiat >animalis<, qui dicitur, >homo<, qui >non-

15 potest >percipere< et intelligere, >quae sunt spiritus Dei<, irridebit sine dubio atque inepta haec esse et inania pronuntiabit somnia dicens potius quam rerum causas et dogmata divina tractari. His ergo >odor< hic Cantici Canticorum efficitur >de morte in mortem<, >de morte< scilicet infidelitatis >in mortem< iudicii et condemnationis. Sequentibus

20 vero spiritalem sensum et subtilem atque intelligentibus maiorem inesse veritatem in >his, quae non videntur<, quam in >his, quae videntur<, et viciniora haberi apud Deum invisibilia et spiritalia magis quam visibilia et corporea, amplectenda sine dubio huiusmodi intelligentia videbitur et sequenda; agnoscant enim tale esse intelligendae veritatis iter, quo

25 pervenitur ad Deum. Sed si quidem alienus a fide sit is, qui haec stulta indicat et ridenda, nihil mirum. Si vero aliquis ex his sit, qui videntur credere et scripturarum auctoritatem recipere, non tamen recipit expositionis huius spiritualis formam, sed irridet ac derogat, temptemus ex aliis scripturarum locis instruere eum ac suadere, si

30 forte poterit sic respiscere, et talia quaedam dicamus ad eum: scriptum 352 Lom¹⁰.

3f vgl. Röm. 7, 22 — 7 vgl. II Kor. 2, 15. 16 — 14 vgl. I Kor. 2, 14 —
21 vgl. II Kor. 4, 18 — 30f Ps. 18 (19), 9

2 corporei *A*, vgl. z. B. S. 107, S 3 sensum *B* | diviniore *B* 5 ducit
Bn ducitur *d* 10 et (anch nur) < *Adp, Del.* 14 ∞ exponi ita *BD* 17 do-
cumenta *D* 18f ∞ scilicet de morte *D, Del.* 27 videtur *C*, vgl. *Bd.* I S. 116, 28:
si qui eorum ... qui ... novit 28 ac] et *anp, Del.* et ac *b* 29 ac] et *ACp*
| suadere + qui *BD, Del.* + quod *C* + quid *a*, für den Indikativ vgl. z. B. *Bd.* I
441, 5 30 alia *Can*

est: »praeceptum Domini lucidum, illuminans oculos«. Dicat ergo nobis, qui sunt »oculi«, qui »illuminantur« luce »praecepti«. Et iterum: »qui habet aures audiendi, audiat!«. Quae sunt »aures« istae, quas qui »habuerit«, ipse solus verba Christi »audire« dicatur? Et iterum: 5 »quoniam Christi bonus odor sumus Deo« et in aliis: »gustate et videte, quoniam suavis est Dominus«. Et quid alius ait? »Et manus nostrae palpaverunt de Verbo vitae«. Putasne in his omnibus non movebitur, ut advertat universa haec non de corporeis sensibus dicta, sed de his, quos »secundum interiorem hominem« inesse unicuique 10 edocimus, nisi si contentionis et iactantiae vitio agitur, qui eiusmodi est? Quibus vitiis quoniam et visus ille interior excaecatur et odoratus obcluditur, et obturatur auditus, merito nec videre, quae spiritalia sunt, nec audire potest, sed nec »odorem« istum Christi capere, quo nunc percepto »adulescentulae« istae, in quibus bene sanus et vigenis erat hic 15 sensus, »in odorem unguentorum« eius »currunt post ipsum« nec »currentes« deficient aut laborant, quia »navitate« »odoris« ipsius, qui est »de vita in vitam«, refectae ingiter inualescunt. Potest adhuc et hoc modo accipi, quod ait: »unguentum exinanitum nomen tuum; propterea adulescentulae dilexerunt te« »Unigenitus filius«, cum »in forma Dei 20 esset, exinanivit semet ipsum et formam servi accepit«. »Exinanivit« autem »de plenitudine« sine dubio, in qua erat. Illi ergo, qui dicunt: »quia de plenitudine eius nos omnes accepimus«, ipsi sunt »adulescentulae«, quae »de ea plenitudine«, ex qua »se« ille »exinanivit« et factum 853 Lomm. est »unguentum exinanitum nomen« eius, percipientes dicunt: »post te 25 in odorem unguentorum tuorum curremus«. Nisi enim »exinanisset unguentum«, hoc est plenitudinem divini Spiritus, et »humiliasset se

3 Matth. 13, 9 — 5 II Kor. 2, 15 — 5f Ps. 33 (34), 9 — 6 I Joh. 1, 1 — 9ff vgl. Origen. de princ. I 1, 9 (S. 27, 1 Koe.): frequenter namque sensibilibus membrorum nomina ad animam referuntur ... sic et audire auribus dicitur, cum sensum intelligentiae profundioris advertit — 9 vgl. Röm. 7, 22 — 18 Hohel. 1, 3 — 19 vgl. Joh. 3, 18 — 19f vgl. Phil. 2, 6. 7 — 22 Joh. 1, 16 — 24 Hohel. 1, 4 — 26 vgl. Phil. 2, 8. 7

6 alias a | et² A (zal, et Vulg.) < BCD, Del. 8 ∞ haec universa CD, Del. 10 edocimus A docimus BCD, Del., vgl. S. 67, 26; 105, 6 | si < abd 12 obduratur anb, Del. 13 sed ne A | odorem + quidem A, C (-dam e), es ist kaum: nec odorem quidem zu lesen 14 recepto CDn, Del. perfecto b, vgl. S. 100, 7 15 in odore B 22 ipsae Cm 25 in odore B 26 unguentum + hoc Candt

usque ad formam servi, capere eum nullus in illa deitatis plenitudine potuisset, nisi sola fortassis sponsa pro eo, quod videtur indicare quia unguentum istud exinanitum non sibi, sed adolescentulis dilectionis dederit causam. Sic enim dicit: unguentum exinanitum nomen tuum; propterea adolescentulae dilexerunt te, ac si diceret: adolescentulae quidem propterea dilexerunt te, quia exinanisti te de forma Dei et factum est unguentum exinanitum nomen tuum; ego autem non pro exinanito unguento, sed pro ipsa plenitudine unguentorum dilexi te. Hoc enim indicat in eo, ubi dicit: odor unguentorum tuorum super omnia aromata. Quod vero etiam ipsa cum adolescentulis currit post ipsum, hanc esse causam, quod perfecti quique omnibus omnia fiunt, ut omnes lucrifaciant, sicut iam superius exposuimus.

Introduxit me rex in cubiculum suum; exsultemus et iucundemur in te. Cum indicasset sponso suo sponsa, quod adolescentulae odore eius captae currerent post ipsum, cum quibus etiam ipsa cursura esset, ut eis formam praeberet in omnibus, nunc quasi laboris sui consecuta iam palmam, pro eo quod concurrerit currentibus, introductam se dicit ab sponso rege in cubiculum eius, ut ibi videret cunctas opes regias. In quo utique merito iucundatur et exultat, utpote quae secreta iam regis et arcana prospexerit. Hic est secundum propositi dramatis ordinem quasi historicus intellectus. Sed quoniam, cui res agitur, ecclesia est ad Christum veniens vel anima Verbo Dei adhaerens, quod aliud cubiculum Christi et promptuarium Verbi Dei credendum est, in quo vel ecclesiam suam vel animam cohaerentem sibi introducat, nisi ipse Christi arcanus et reconditus sensus? De quo et Paulus dicebat: nos autem sensum Christi habemus, ut sciamus, quae a Deo donata sunt nobis. Haec illa sunt, quae oculus non vidit nec auris audivit

13 ff. vgl. Procop. a. a. O. (XVII, 253 C M.): *Ἐισήγαγέ με ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ ταμειον αὐτοῦ. Ἦγον ἄδυτον τὴν ἀξιέραστον λέγει ψυχὴν ἢ ἐκκλησίαν ἢ τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ Χριστοῦ, εἰς ὃ Παῦλος εἰσελθὼν ἔφη: ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, ἵνα εἴδωμεν τὰ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν. Τίνα δὲ ταῦτα; Ἄ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ*

4. 9 Hohel. 1, 3 — 11 vgl. I Kor. 9, 22 — 12 vgl. S. 103, 22 — 13. 28 Hohel. 1, 4 — 26. 31 I Kor. 2, 16. 12 — 27. 32 vgl. I Kor. 2, 9; Jes. 64, 4

9 in eo < Ba 11 esse sc. indicat | ∞ omnia omnibus CD, Del.
15 eius < D 17 cucurrerit a currerit bn + cum abn 18 a B 20 perspexerit Cbm | propositum D, Del. 21 quoniam < C | cuius Del., richtig?
25 archanus + sit D

nec in cor hominis adscendit, quae praeparavit Deus his, qui diligunt eum. Cum igitur animam Christus in intelligentiam sui sensus inducit, in cubiculum regis introducta dicitur, in quo sunt thesauri sapientiae ac scientiae eius absconditi. Non mihi autem vacuum videtur, quod, cum potuisset dicere: introduxit me sponsus meus aut fraternus meus aut aliquid huiusmodi, ut ei moris est, nunc, quia cubiculum dictura erat, regis dixerit cubiculum et non aliud nomen posuerit, in quo posset fortassis aliquis et mediocris intelligi. Sed propterea arbitror in his regem nominatum, ut ostenderetur per hoc nomen praedives cubiculum, utpote regium et multis atque immensis opibus repletum. Prope hunc [anima] mihi videtur fuisse aut sequens eum ille, qui dixit raptum se esse usque ad tertium caelum et inde in paradysum et audisse verba ineffabilia, quae non licet homini loqui. Quid enim putas, illa verba, quae audivit, nonne a rege audivit et in cubiculo aut prope cubiculum positus audivit? Et erant, credo, verba illa talia quaedam, quae hortarentur eum ad maiorem profectum et promitterent ei quod, si perseveraret usque in finem, et ipse posset regis intrare cubiculum secundum illud, quod per prophetam quoque promittitur: dabo tibi thesauros obscuros, occultos; invisibiles aperiam tibi, ut cognoscas quia ego sum Dominus Deus tuus, qui vocavi nomen tuum Deus Istrahel. Currunt ergo adolescentulae post ipsum et in

οὐς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη· ταῦτα γὰρ ἤτοιμάσεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Ἐν γὰρ τῷ ταμείῳ τοῦ νυμφίου πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι. Ἀὕτη μὲν γὰρ ὡς προλαβοῦσα τὰς νεάνιδας εἰσῆχθη καὶ παρέστη ὡς βασίλισσα ἐκ δεξιῶν τοῦ βασιλέως ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ κατὰ τὸν Δαβὶδ· περὶ δὲ τῶν νεανίδων ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεὶ παρθένοι ὀπίσω αὐτῆς καὶ τὰ ἐξῆς.

3. 24 vgl. Kol. 2, 3 — 11 ff vgl. II Kor. 12, 2. 4 — 17 vgl. Matth. 10, 22 — 19 vgl. Jes. 45, 3 — 25 vgl. Ps. 44, (45), 10 — 27 vgl. Ps. 44 (45), 15

1 adscendit *an* (*ἀνίβη*, ascendit Vulg.), adscenderunt *BCDm, Del.*, vgl. zu S. 121, 12 u. Bd. II S. 65, 31. 34 4 ~ autem mihi *am* autem < *b* mihi < *p* 8 possit *A* 11 prope + animam *p* | hanc *p* hunc + anima *CDBn* hanc + animam *m* | hunc omnino *Del.*, richtig? | aut sequens eum] et *CD, Del.* | eam *Bm* 14 putas + et *Onpt*, putas esse *Del.* 15f ~ illa verba *a, Del.* ~ illa verba credo *b* 17 possit *Ap* 18 ~ intrare regis *ep, Del.* ~ regis in cubiculum intrare *b* 19 ~ invisibiles occultos *B* 20 agnoscas *Cbm* 21 deus < *D, Del.*

- odorem eius, unaquaeque tamen pro viribus, alia quidem velocius, alia paulo tardius, alia etiam inferius ceteris et ultimo aliquo in loco. Verumtamen »currunt omnes«, sed »una est perfecta«, quae sic »eucurrit«, ut perveniret et sola »acciperet palmam«. Sola enim est, quae dicit:
- 5 »introduxit me rex in cubiculum suum«, cum prius non de se sola, sed de pluribus dixisset quia: »post te in odorem unguentorum tuorum curremus«. »Introducitur« ergo »in cubiculum regis« et efficitur »regina« et ipsa est, de qua dicitur: »regina adstitit a dextris tuis, in vestitu deaurato circummamiata varietatibus«. De his autem »adulescentulis«,
- 10 quae »post ipsam encurrerant« et procul ab ea in ipsis currendi spatiis remanserunt, dicitur: »adducentur regi virgines post eam, proximae eius adducentur tibi; adducentur in laetitia et exultatione, inducentur in templum regis«. Sed et illud in hoc debemus advertere quod, sicut »rex« habet »cubiculum« quoddam, in quod reginam sive sponsam 556 Lomw.
- 15 suam »introducitur«, ita habet et sponsa suum »cubiculum«, in quod monetur per Verbum Dei »ingressa claudere ostium« et ita conclusis illis omnibus divitiis suis intra illud »cubiculum orare patrem, qui videt in abscondito« et perspicit, quantas opes, animi scilicet virtutes, intra »cubiculum« suum sponsa condiderit, ut videns eius divitias det ei petitiones
- 20 suas; »omni« enim »habenti dabitur«. Quod autem ait: »exsulemus et incudemur in te«, videtur ex persona »adulescentularum« dici vel optantium et precantium ab sponso, ut, quemadmodum sponsa consecuta est, quae perfecta sunt, et »exsultat«, ita etiam ipsae implere suum cursum et pervenire usque ad »regis cubiculum« mereantur, ut perspectis
- 25 et intuitis omnibus his, de quibus gloriatur, etiam ipsae »exsulent«, sicut et illa, et »incudentur« in eo. Vel etiam ad sponsam potest dictum videri ab »adulescentulis« congratulantibus ei et promittentibus, quod participes fiant exultationis eius et laetitia, »diligemus ubera tua super vinum«. Sponsa quidem, posteaquam »oscula« meruit ab ipso
- 30 sponsi »ore« suscipere et »uberibus« eius perfrui, ait ad eum: »bona sunt ubera tua super vinum«; »adulescentulae« vero, quae nondum in id beatitudinis venerant neque summam perfectionis acceperant neque

3 vgl. Hohel. 6, 8 — 4 vgl. I Kor. 9, 24 — 5. 6. 28 Hohel. 1, 4 — 8 Ps. 44 (45), 10 — 11 Ps. 44 (45), 15 — 16 ff vgl. Matth. 6, 6 — 20 Luk. 19, 26; Hohel. 1, 4 — 30 Hohel. 1, 2

5 se < CDb 10 cucurrerunt Ak | currendis Dkp 11 remanserant b, Del., richtig? 17f absconso A abscondito (so) b 19 ut Del., et ABCD 23f ~ cursum suum Bkm 27 quod — ut, vgl. TU 42, 1, S. 134

usu et operibus fructus perfectae caritatis expleverant, ut quasi expertae pronuntiarent de ›uberibus‹ eius quia ›bona sunt‹, videntes tamen sponsam delectari et refici ex ›uberibus‹ sponsi, ex fontibus scilicet ^{357 Lomm.} sapientiae et scientiae, quae de ›uberibus‹ eius profluunt, pocula caelestis doctrinae sumentem, tamquam imitatrices perfectionis eius et desiderantes iisdem vestigiis incedere promittunt et dicunt: ›diligemus ubera tua super vinum‹, id est: nos quidem nondum in id perfectionis ad- ^{45 Del.} scendimus, ut iam ›diligamus ubera tua plus quam vinum‹ vel certe ›uberata tua, quae sunt super vinum‹ — utroque enim modo sensus stare videbitur —, gerimus tamen spem, utpote ›adulescentulae‹, in id aetatis proficere, quo possimus non solum pasci et ali ex ›uberibus‹ Verbi Dei, sed et ›diligere‹ alentem. Istaesunt autem ›adulescentulae‹, ut saepe iam diximus, animae, quae primis et initia alentibus eruditionibus videntur imbutae et velut vino quodam laetificatae institutione ¹⁵ dumtaxat ›tutorum curatorumque et paedagogi‹, utpote ›parvulae‹, et quae haberent quidem in viribus amare ›vinum‹, non tamen haberent in aetate, ut amore ›uberum‹ sponsi moveri aut excitari possent. ›Sed ubi advenit iam plenitudo temporum‹ et ›Christus in iis profecit aetate et sapientia‹ et iam sentire coeperunt, quid sint ›uberata sponsi, quae- ²⁰ que in his perfectio Verbi Dei et doctrinae spiritalis ›plenitudo‹ designetur, promittunt quia ›plus quam vinum‹, quod nunc tamquam ›par- ^{358 Lomm.} vulae‹ ›diligunt‹, ›dilecturae sint ubera‹ sponsi, id est propensiores futurae erga perfecta et in omni ›plenitudine‹ decreta Christi dogmata, quam sive in communibus studiis sive in ›legis et prophetarum‹ visae ²⁵ sunt institutionibus exstitisse. ›Aequitas dilexit te‹. Etiam hoc viden-

6 ff. vgl. Procop. a. a. O. (XVII, 256 A M.): ›*Ἀγαπήσομεν μαστούς σου ὑπὲρ οἴνον*‹. *Ἦγουν, εἰ καὶ νῦν δι' ἀσθένειαν ὑπὲρ τοὺς σοὺς μαστούς ἀγαπῶμεν, ὡ νυμφίε, τὸν οἴνον, ὅταν βελτιωθῶμεν, ὑπὲρ τοῦτον αὐτοὺς ἀγαπήσομεν*‹. ›*Οἶνος μὲν οὖν εὐφραίνων νεάνιδας τὰ νομικά, ἡ δὲ τελειότης τοῦ νυμφίου μαστοί*‹. *Εἶτα εἰς ἀπολογία τοῦ μὴ ἤδη ἀγαπᾶν φησιν* ›*εὐθύτης ἠγάπησέ σε*‹. *Ἡμεῖς δὲ οὕτω τὰς ἐαυτῶν πορείας εὐθείας ἐποιήσαμεθα* (vgl. S. 112, 23 f.).

6. 25. 26. 31 Hohel. 1, 4 — 15 vgl. Gal. 4, 2; 3, 25 — 17f. 30 vgl. Gal. 4, 4 — 18f Luk. 2, 52

4 fluunt *CD, Del.* | (pro)fluunt + et *BCD, Del.*, nicht richtig 5 sumentes *B, p(?)*, *Del.* 7 nos] nunc *Bm* 10 videtur *A* 13 initia alentibus *a* initia habentibus *Bm*, kaum richtig, initio valentibus *D, Del.* in initio valentibus *Cn*, vgl. z. B. S. 139, 13; Bd. II S. 223, 29; 499, 16 und 500, 7; donec . . . ›lacte alimur et initiorum Christi sermonem tenemus, auch Z. 11f 19f quodque *am*

tur mihi ›adulescentulae‹ proloqui, velut satisficientes pro eo, quod ›dilecturas se super vinum‹ promiserant ›ubera‹ sponsi et non in praesenti iam diligant neque integram vim caritatis ostendant. Est ergo vox ista velut incusantium semet ipsas, quasi quae nondum abiecta
 5 omni iniquitate pervenerint ad ›aequitatem‹, ut possint iam ›diligere super vinum ubera‹ sponsi, scientes inconueniens omnino esse, ut aliquid adhuc resideat iniquitatis in eo, qui ad perfectionem spiritualis et mysticae doctrinae pervenerit. Quia ergo summa ›perfectionis‹ in ›caritate‹ consistit, caritas autem nihil iniquitatis admittit — ubi autem
 10 nihil iniquitatis est, ibi sine dubio est aequitas —, merito ergo ›aequitas‹ esse dicitur, quae ›diligit‹ sponsum. Et vide si non ob hoc videtur etiam illud in Evangelio a Salvatore dictum: ›si diligitis me, mandata mea servate‹. Si ergo qui ›diligit‹ Christum, ›mandata‹ eius ›custodit‹ et qui ›mandata‹ eius ›custodit‹, nulla est in eo iniquitas, sed aequitas
 15 in eo permanet, ›aequitas‹ ergo est, quae et ›mandata custodit‹ et ›diligit‹ Christum. Et rursus: si is, qui ›mandata custodit‹, ipse ›diligit‹ Christum, ›mandata‹ autem in aequitate servantur et ›aequitas‹ est, quae ›diligit‹ Christum, qui iniquum aliquid gerit, neque ›mandata custodit‹ neque ›diligit‹ Christum. Erit ergo, ut, quantum iniquitatis
 20 in nobis est, tantum longe simus a dilectione Christi et tantum ›man- 359 Lom^m› datorum‹ eius praevaricatio habetur in nobis. Et ideo regulam quandam directam ponamus esse ›aequitatem‹, ut, si quid in nobis iniquitatis est, hanc adhibentes et superducentes directoriam ›mandatorum‹ Dei, si quid in nobis curvum, si quid tortuosum est, ad huius regulae lineam
 25 reseceatur, ut possit et de nobis dici: ›aequitas dilexit te‹. Possumus autem etiam sic accipere, ut videatur simile esse, quod dixit: ›aequitas dilexit te‹, ac si dixisset: iustitia ›dilexit te‹ et veritas et sapientia et pudicitia et singulae quaeque virtutes. Nec mireris sane, si dicimus virtutes esse, quae ›diligunt‹ Christum, cum in aliis ipsarum virtutum
 30 substantiam Christum soleamus accipere. Quod et frequentur invenies

8 vgl. Kol. 3, 14 — 12 Joh. 14, 15 — 24 vgl. z. B. in Genes. hom. 2, 6 (Bd. I S. 37, 22) — 25. 26 Hohel. 1, 4 — 30—S. 113, 5 vgl. z. B. in Gen. hom. 14, 1 (Bd. I S. 122, 4ff): sponsus tamquam ›Verbum‹ Dei ipse (Christus) appellatur et tamquam ›sapientia‹ ipse rursus sponsa nominatur . . . pro loco et tempore formam sui singulis . . . accommodat causis; in Jes. hom. 17, 3 (Bd. II S. 404, 6ff): Dominus ›iustitia‹ dicitur . . . Dominus ›pax‹ est . . . Dei . . . ›veritas‹

2 ∞ super vinum se *D, Del.*   3 integram + iam a   5 pervenerunt *C*
 24 ab . . . linea *D, Del.*

in scripturis divinis pro locis et opportunitatibus aptari; invenimus namque ipsum et ›iustitiam‹ dici et ›pacem‹ et ›veritatem‹. Et rursus scriptum est in psalmis: ›iustitia et pax osculatae sunt‹ et: ›veritas de terra orta est, et iustitia de caelo prospexit‹. Quae utique omnia 5 et ipse esse et rursus ipsum dicuntur amplecti. Sed et ›sponsus‹ idem dicitur, idem etiam ›sponsa‹ nominatur, ut in propheta scriptum est: ›sicut sponso imposuit mihi mitram, et sicut sponsam ornavit me ornamento‹.

LIBER SECUNDUS.

360 Lomm.

10 ›Fusca sum et formosa, filiae Hierusalem, ut tabernacula Cedar, ut pelles Solomonis‹. In aliis exemplaribus legimus: ›nigra sum et formosa‹. Rursus in hoc persona sponsae loquentis introducitur, loquentis autem non ad illas ›adulescentulas‹, quae cum ipsa ›currerent solent, sed ›ad filias Hierusalem‹, quibus, tamquam quae derogaverint 15 foeditati eius, respondere videtur et dicere: ›fusca‹ quidem ›sum‹ — vel ›nigra‹—, quantum ad colorem spectat, o ›filiae Hierusalem‹, ›formosa‹ vero, si quis interna membrorum liniamenta perspiciat. Nam et ›tabernacula inquit ›Cedar‹, quae est gens magna, ›nigra‹ sunt et ipsa gens ›Cedar‹ 16 Del. ☹ nigredo vel obscuritas interpretatur. Sed et ›pelles Solomonis‹ nigrae 20 sunt nec ob hoc tamen tanto regi ›in omni gloria sua‹ ›pellium‹ visa est indecora nigredo. Non ergo mihi, o ›filiae Hierusalem‹, exprobretis culpam coloris, cum sive naturalis sive exercitio quaesita corpori pulchritudo non desit. Haec continet historicum drama et propositae fabulae species. Sed redeamus ad ordinem mysticum. Haec sponsa, 25 quae loquitur, ecclesiae personam tenet ›ex gentibus‹ congregatae; ›filiae‹ vero ›Hierusalem‹, ad quas ei sermo est, illae sunt animae, quae ›carissimae quidem dicuntur propter electionem patrum, inimicae autem propter evangelium‹. Ista ergo sunt ›filiae Hierusalem‹ huius terrenae,

2 vgl. I Kor. 1, 30; II Kor. 13, 11; Job. 14, 6 — 3 Ps. 84 (85), 11 — Ps. 84 (85), 12 — 5 vgl. z. B. Matth. 9, 15 — 7 Jes. 61, 10 — 10 Hohel. 1, 5; Rufinus bezieht sich auf lateinische Übersetzungen — 18f vgl. Wutz a. a. O. S. 145. 264 — 20 vgl. Matth. 6, 29 — 24 s. Nachträge — 25 vgl. Akt. 21, 25 — 27 vgl. Röm. 11, 28

2 rursus *B, Del.* 3 pax + se *m* | sunt + se *ak* 15 ∞ sum quidem *an*, vgl. S. 123, 29 16 spectat o *an*, spectatur o *Cm* spectatur *BD* spectat *Del.*, vgl. Z. 21 27 propter . . . patrum vor carissimae *D, Del.*, nach der Bibel — Origenes VIII. 8

quae videntes ecclesiam ›ex gentibus‹ — quamvis pro eo ignobilem, ^{361 Lom^m}
 quod generositatem sibi Abraham et Isaac et Iacob non possit adscri-
 bere, ›obliviscentem‹ tamen ›populum suum et domum patris‹ sui atque
 ad Christum venientem — velut spernunt eam et pro ignobilitate generis
 5 offuscant. Quod sponsa sentiens ›filias‹ prioris populi imputare sibi et
 pro hoc etiam ›nigram‹ se appellari, quasi quae paternae eruditionis non
 habeat claritatem, respondens ad haec dicit: ›nigra sum‹ quidem, o
 ›filiae Hierusalem‹, pro eo, quod non descendo de stirpe clarorum viro-
 rum neque illuminationem Moysi legis accepi, habeo tamen pulchritu-
 10 dinem meam mecum. Namque et in me est illud primum, quod ›ad
 imaginem Dei‹ in me factum est; et nunc accedens ad Verbum Dei
 recepi speciem meam. Quamvis enim pro coloris obscuritate comparetis
 me ›tabernaculis Cedar‹ et ›pellibus Solomonis‹, tamen et ›Cedar‹ ex
 ›Ismael‹ descendit, — secundo namque loco ex ›Ismael‹ natus est, qui
 15 ›Ismael‹ non fuit expers divinae benedictionis. Sed et ›pellibus Solo-
 monis‹ comparatis me, quae non aliae sunt quam ›pelles tabernaculi‹
 Dei, et tamen miror vos, o ›filiae Hierusalem‹, coloris mihi exprobrare
 velle nigredinem. Quomodo non meministis quod in lege vestra scrip-
 tum est, quid passa sit ›Maria‹, quae ›derogavit Moysi‹, cur ›Aethio-
 20 pissam‹ nigram ›accepisset uxorem‹? Quomodo ignoratis illius imaginis
 adumbrationem in me nunc veritate compleri? Ego sum illa ›Aethio-
 pissa‹, ego sum ›nigra‹ quidem pro ignobilitate generis, ›formosa‹ vero
 propter paenitentiam et fidem. Suscepi enim in me filium Dei, recepi ^{362 Lom^m}
 ›Verbum carnem factum‹. Accessi ad eum, ›qui est imago Dei, primo-
 25 genitus omnis creaturae‹, et ›qui est splendor gloriae et figura substan-
 tiae‹ Dei, et facta sum ›formosa‹. Tu ergo ut quid ›improperas con-
 vertenti se a peccato‹, quod utique lex fieri vetat? Et quomodo tu
 ›gloriaris in lege praevaricans legem‹? Verum quoniam in his locis su-
 mus, ubi ecclesia, quae ›ex gentibus‹ venit, ›nigram‹ se esse dicit ›et

3 vgl. Ps. 44 (45), 11 — 10 vgl. Gen. 1, 27 — 13 vgl. Gen. 25, 13 u. in Gen.
 hom. 11, 2 (Bd. I S. 104, 8): et cum scribitur ›regina Cedar‹, sciendum ... est quod
 et Cedar ex ipso genere Chetturae descendat et Abraham; sed et in generationi-
 bus Ismael similia invenies — 14 vgl. Gen. 16, 11ff — 16 vgl. Exod. 25, 2ff —
 18f vgl. Num. 12, 1ff — 24 vgl. Joh. 1, 14 — vgl. Kol. 1, 15 — 25 vgl. Hebr.
 1, 3 — 27 vgl. Sir. 8, 6 — 28 vgl. Röm. 2, 3 — 29 vgl. z. B. Akt. 21, 25

4 velut < D, Del. velut k   10 ~ illud est p ~ illud primum est D, Del.
 | primo A, B (primus p)   14 namque + in CDB   14 Ismaele¹⁻² D, Del.
 27 se < C | ~ fieri lex B vetat lex fieri (fieri lex) a   29 ~ dicit esse Ap
 29f ~ dicit et formosam esse b

formosam, quamvis longum videatur esse et operosum colligere ex scripturis divinis, in quibus vel qualiter sacramenti huius forma praecesserit, tamen non mihi penitus omittendum videtur, sed quam poterit breviter memorandum. Primo ergo in libro Numerorum de
 5 >Aethiopissa< ita scriptum est: >et locuta est Maria et Aaron, et derogaverunt Moysi propter mulierem Aethiopissam, quam accepit uxorem, et dixerunt: numquid Moysi soli locutus est Dominus? Nonne et nobis locutus est?«. Et iterum in tertio Regnorum libro scriptum est de
 >regina Saba<, >quia venit a finibus terrae audire sapientiam Solomonis,
 10 hoc modo: >et regina Saba audivit nomen Solomonis et nomen Domini, et venit tentare eum in parabolis; et venit in Hierusalem in virtute magna valde, et cameli portantes odoraamenta et aurum multum valde et lapidem pretiosum; et ingressa est ad Solomonem et locuta est ei omnia quaecumque erant in corde suo; et enuntiavit ei Solomon omnia
 15 verba eius, et non fuit verbum, quod omiserit rex, et non enuntiaverit ei. Et vidit regina Saba omnem prudentiam Solomonis et domum, quam aedificavit, et cibos Solomonis et sedem puerorum eius et ordinem ministrorum eius et vestes eius et vini fusores eius et holocausta eius, quae offerebat in domo Domini, et obstupuit. Et dixit ad regem Solo-
 20 monem: verus est sermo, quem ego audivi in terra mea de verbo tuo et prudentia tua; et non credidi his, qui loquebantur mihi, usque quo venirem et viderent oculi mei, et ecce, nec media pars est, quae nuntiabantur mihi; addidisti enim bona super omnem auditionem, quam audivi in terra mea. Beatae mulieres tuae, beati pueri isti, qui assistunt in conspectu tuo semper et audiunt omnem prudentiam tuam!
 25 Sit Dominus Deus tuus benedictus, qui tibi dedit sedem Istrahel! quoniam enim dilexit Dominus Istrahel et voluit eum permanere in aeternum, posuit te regem super eos, ut facias iudicium cum iustitia et indices eos. Et dedit Solomoni centum viginti talenta auri et odora-
 30 menta multa valde et lapidem pretiosum; numquam venerant talia odoraamenta nec in tanta multitudine, quae dedit regina Saba regi Solomoni«. Hanc autem historiam paulo latius repetere volumus et inserere huic expositioni nostrae scientes in tantum convenire haec ad personam

5 vgl. Num. 12, 1-2. 8 — 9 vgl. Matth. 12, 42 — 10 III Kön. 10, 1-10

5 et] ad *D, Del.* 5f derogaverunt + de *Ab*, vgl. S. 118, 14, Bd. II S. 39, 4 (aber auch II 36, 1; 37, 8) 6 Moyse *Ab* 9 quia] quae *C* 14 quaecumque] verba quae *Da, Del.* 15 annuntiaverit *ap* nuntiaverit *b* 22 viderunt *Bnt, Del.*, richtig?, ἐωράξαν *O'* 27 enim < *D, Del.*

ecclesiae, quae >ex gentibus< venit ad Christum, ut ipse Dominus in evangelis >reginae< huius faceret mentionem, dicens >eam venisse a finibus terrae, ut audiret sapientiam Solomonis<. >Austri< autem >reginam< dicit eam pro eo, quod Aethiopia in >Austri< partibus iaceat, et >a fini-^{364 Lomni}
 5 bus terrae<, quasi in ultimo posita. Invenimus autem huius ipsius reginae etiam Iosepum in historia sua facere mentionem addentem etiam hoc, quod, posteaquam regressa est, inquit, a Solomone, Cambyses rex^{47 Del.}
 miratus eius sapientiam, quam sine dubio ex Solomonis doctrina susceperat, cognominavit, inquit, nomen eius Meroen. Refert autem quod
 10 non solum Aethiopiae, sed et Aegypti regnum tenuerit. Adhuc autem addemus et ea, quae in sexagesimo septimo psalmo de hac eadem forma continentur. Ait ergo ibi: >disperge gentes, quae bella volunt, venient legati ex Aegypto, Aethiopia praeveniet manus eius Deo. Regna terrae, cantate Deo, psallite Domino!<. Est adhuc quarto in loco apud
 15 Sophoniam prophetam de hac eadem figura hoc modo scriptum: >propterea sustine me, dicit Dominus, in die resurrectionis meae in martyrio, hoc est in testimonio, quoniam iudicium meum est ad congregationes gentium, ut suscipiam reges et effundam super eos omnem iram indignationis meae; in igne enim zeli mei consumetur omnis terra. Quo-
 20 niam tunc convertam in populis linguam in generationem eius, ut invocent omnes nomen Domini et serviant ei sub iugum unum. De ultra^{365 Lomni}
 flumina Aethiopiae suscipiam eos, qui dispersi sunt, et afferent sacrificium mihi. In die illa non confunderis, Saba, ab omnibus adinventio- nibus tuis, in quibus impie egisti in me<. Sed et in Hieremia scriptum
 25 est quod >principes quidem populi Istrahel miserunt Hieremiam in lacum Melchiae filii regis, qui erat in domo carceris, et deposuerunt eum cum funibus, et in lacu non erat aqua, sed caenum, et erat in caeno. Audiens

1 vgl. Akt. 21, 25 — 2. 2f vgl. Matth. 12, 42 — 6ff vgl. Joseph. Antiq. Jud. VIII 165ff; der Besuch der Königin Saba bei Salomon ist zusammengeworfen mit dem Namenwechsel der Stadt Saba Aethiopiens (vgl. Antiq. Jud. II 249: Σαβὴν πόλιν . . . ἣν ὕστερον Καμβύσης Μερῶν ἐπωνόμασεν) — 12 vgl. Ps. 67 (68), 31—32 — 15f vgl. Zephan. 3, 8—11 — 24 vgl. Jerem. 45 (38), 6—10

4 iacet B 5 positae AC 6 Iose(p)pum A Iosephum BCD, vgl. Norden, Neue Jahrb. 1913, S. 665, 1 7 cambi(s)sus Can gavisus mp gavisus est b cum abyssus D, vgl. den ersten Apparat | rex + esset D 8 miratus + est p | doctrina] sapientia B, Del., vgl. S. 119, 27 18 et] ut C 19 enim < D, Del. 23 Saba < B, nach der Bibel 25 quidam Cdt, Del. < ap | miserint D, Del. 26 (h)elchiae Ba | filiae ak | eum < c | cum < Bam, d (∞ funibus eum), th 27 et! < p | ∞ in lacu et d | lacum BD + ubi B

autem Abdimelech, Aethiops vir eunuchus, qui erat in domo regis, quia miserunt Hieremiam in lacum, locutus est regi et dixit: Domine rex, male fecerunt viri isti omnia, quae fecerunt in Hieremiam prophetam, quia miserunt eum in lacum et morietur ibi a facie famis, quoniam
 5 non sunt iam panes in civitate. Et praecepit rex ipsi Abdimelech Aethiopi dicens: tolle hinc triginta homines et educ eum de lacu, ut non ibi moriatur. Et quid plura? »Abdimelech Aethiops« fuit, qui Hieremiam »eduxit de lacu«. Et paulo post: »factus est sermo Domini ad Hieremiam dicens: vade et dic Abdimelech Aethiopi dicens: sic dixit
 10 Dominus Deus Istrahel: ecce ego adduco verba mea super civitatem istam in mala et non in bona, et salvabo te in die illa, et non te dabo in manus hominum, quos tu times a facie eorum. Quia salvans salvabo te, et in gladio non cades, sed erit anima tua in salutem, quoniam confisus es in me, dicit Dominus«. Haec interim ad praesens de
 15 scripturis sanctis occurrere potuerunt, quibus mihi videtur propositi de Canticis Canticorum versiculi mysterium comprobari, in quo dicit: »fusca ^{366 Lomm.} sum«, — sive »nigra sum« —, »et formosa, filiae Hierusalem, sicut tabernacula Cedar et sicut pelles Solomonis«. Invenitur ergo et Moyses in Numeris accipere »Aethiopissam uxorem«, »fuscam« videlicet vel »nigram»,
 20 pro qua »Maria et Aaron derogant ei« et indignantes »dicunt: »numquid Moysi soli locutus est Dominus? Nonne et nobis?«. In quo, si diligenter consideres, nec consequentiam sermo habere invenitur historicus. Quid enim convenire ad rem videbitur, ut indignantes pro »Aethiopissa dicant: »numquid Moysi soli locutus est Dominus? Nonne et nobis
 25 locutus est?«. Oportebat enim, si hoc erat in causa, dici ab iis: non oportuit te, o Moyses, »uxorem accipere Aethiopissam« et de semine Cham, sed ex genere tuo et de domo Levi. Horum nihil dicunt, sed aiunt: »numquid Moysi soli locutus est Dominus? Nonne et nobis locutus est?«. In quo mihi videtur secundum mysterium magis in-

8 Jerem. 46 (39), 15—18 — 16 Hohel. 1, 5 — 20. 24. 28 Num. 12, 2 — 29 ff vgl. Origen. in Num. hom. 6, 4 (Bd. II S. 36, 6): Mariam dicimus formam habuisse plebis prioris, Moysen, id est legem Domini, transisse ad conubium Aethiopissae huius, quae ex gentibus congregata est; Clem. Alex. Strom. 126 (II S. 104, 23 St.): Μουσαῖς δὲ . . . νόμος ἔμψυχος; Procop Comm. in Num. (LXXXVII 826 M.): τύπος δὲ τῆς Ἰουδαίων ἱερωσύνης ἦν Ἀαρὼν καὶ τῆς συναγωγῆς Μαρίας

9 dicit *be, Del.* 12 quia < *BD, Del.*, ὅτι *O'* 17f tabernaculum *D* 18 et? < *Dbn, Del.* 19 accepisse *anc* habuisse *b* 21 ~ dominus locutus est *andl, Del.*, vgl. Z. 24. 28 u. Bd. II S. 36, 2: locutus est Deus (dominus *E*) 22 nec] haec non *Db* 24 deus *D* 27 ex] de *D, Del.* 28 deus *D, Del.*, vgl. Z. 21. 24 29 lies: magis (eos)?

tellexisse, quod gestum est, et vidisse quod iam Moyses, id est spiritualis
 lex, in nuptias et coniugium congregatae >ex gentibus< migrat ecclesiae
 et Mariam, quae synagogae derelictae formam, et Aaron, qui sacerdotii
 carnalis tenebat imaginem, videntes >ablatum esse a semet ipsis regnum
 5 et datum esse genti facienti fructus eius< dicere: »nunquid Moysi soli
 locutus est Deus? Nonne et nobis locutus est?«. Denique et Moyses
 ipse, cum tanta et tam magnifica eius opera fidei ac patientiae refe-
 rantur, numquam tantis a Deo elatus est laudibus ut nunc, cum >Aethio-
 pissam accepit uxorem<. Nunc de eo dicitur quia: »Moses homo man- 367 Lom¹¹⁸
 10 suetus valde super omnes homines, qui sunt super terram<. Nunc et
 illud de eo dicit Dominus quia: »si fuerit in vobis propheta, in visio-
 nibus loquar ei aut in somniis. Non ita, ut famulo meo Moysi, qui
 in omni domo mea fidelis est; os ad os loquar ad eum, in specie et
 non per aenigmata, et gloriam Domini vidit; et cur non timuistis detra-
 15 here famulo meo Moysi?«. Haec omnia pro coniugio >Aethiopiassae<
 Moyses audire meruit a Domino. Verum de his plenius in libro Num-
 erorum prosecuti sumus, quae si quis dignum iudicat noscere, illa per-
 quirat. Nunc autem sufficiat approbare ex his quod ipsa est >nigra
 haec et formosa<, quae et >Aethiopiassa<, quam Moyses, id est lex spiri-
 20 talis, qui sine dubio Verbum Dei et Christus est, in coniugium sumit,
 licet obtrectent et >derogent< »filiae Hierusalem<, plebs scilicet illa cum
 sacerdotibus suis. Videamus autem et ea, quae ex tertio Regnorum
 libro protulimus de >regina Saba<, et ipsa nihilominus >Aethiopiassa<, cui
 testimonium dat Dominus in evangelis quod >in die iudicii veniat cum
 25 viris generationis incredulae et condemnet eos, quia venit a finibus
 terrae audire sapientiam Solomonis<, et addit quia >plus Solomone hic<
 docens per hoc plus esse veritatem quam veritatis figuras. >Venit< ergo
 et haec, immo secundum figuram eius ecclesia >venit< >ex gentibus<
 >audire sapientiam< veri Solomonis et veri pacifici Domini nostri Iesu 368 Lom¹¹⁸

4 vgl. Matth. 21, 43 — 5 Num. 12, 2 — 9 Num. 12, 3 — 11 vgl. Num.
 12, 6—8 — 16 vgl. Origen. in Num. hom. 7, 2 (Bd. II S. 39, 12): modo enim cum
 Moyses venit ad nos et coniunctus est huic nostrae Aethiopiassae, lex Dei iam
 non in figuris et imaginibus . . . , sed in ipsa specie veritatis agnoscitur usw. —
 24. 26 vgl. Matth. 12, 42

3 Maria Ba 14 et¹ < BD, Del. xai O', et Vulg., vgl. Bd. II S. 39, 3
 14f detrahete + de Dm, wie Bd. II S. 39, 4; vgl. aber zu S. 115, 5 19 et² < AB
 vgl. z. B. S. 127, 26 20 sumit] suum adsciscit D, Del. 29 ~ Salomonis
 veri D, Del.

Christi. Venit et haec primo quidem >tentans eum per aenigmata et
 quaestiones, quae ei prius insolubiles videbantur, atque ab ipso de agni-
 tione veri Dei et de creaturis mundi vel de animae immortalitate et ⁴⁸ Del.
 iudicio futuro, quod apud eam et apud doctores eius, gentiles dumtaxat
 5 philosophos, incertum semper ac dubium manebat, absoluitur. >Venit-
 ergo >in Hierusalem, ad visionem scilicet pacis, cum multitudine et
 >virtute multa; non enim cum una sola gente, ut prius synagoga solos
 habuit Hebraeos, sed cum totius mundi gentibus venit deferens etiam
 munera digua Christo. >odoramentorum, inquit >suavitates, opera scili-
 10 cet bona, quae ad Deum per >odorem suavitatis, adscendunt. Sed et
 >auro, venit repleta, sensibus sine dubio et rationabilibus disciplinis,
 quas ante fidem adhuc ex communi hac et scolari eruditione collegerat.
 Detulit etiam >lapidem pretiosum, quae ornamenta morum possumus
 intelligere. Cum hoc ergo apparatu >intra, ad pacificum regem Chri-
 15 stum et ipsi aperit cor suum, in confessione scilicet et paenitentia prae-
 cedentium delictorum, >et locuta est ei omnia, quae erant in corde suo,
 propter quod et Christus, qui >est pax nostra, >enuntiavit ei omnia
 verba eius, et non est verbum, quod omiserit rex et non enuntiaverit
 eis. Denique cum iam tempus passionis appropinquaret, sic loquitur ad
 20 eam, id est ad electos discipulos suos: >iam non dicam vos servos, sed
 amicos, quia servus nescit, quid faciat dominus eius. Ego autem nota
 feci vobis omnia, quaecumque audivi a patre meo. Sic ergo impletur,
 quod dixit, quia >non fuit verbum, quod non enuntiaverit, pacificus Do- ³⁶⁹ Lomm.
 25 minus >reginae Saba, ecclesiae >ex gentibus, congregatae. Quodsi in-
 tuearis ecclesiae statum et dispensationes eius ordinationesque consideres,
 tunc advertes, quomodo >mirata sit regina omnem prudentiam Solomoni-
 nis. Simul et require, cur non dixerit omnem sapientiam, sed >omnem
 prudentiam Solomonis: quoniam quidem eruditi viri prudentiam de

1 ff vgl. III Kōn. 10, 2 ff — 6 vgl. z. B. Philo de somn. II 250 (III 298, 21 W.):
 πόλις . . . Ἱεροσαλήμ . . . ἧς μεταληφθὲν τοῦνομα ὕρασις ἐστὶν εἰρήνης; Origen.
 in Jos. hom. 21, 2 u. 3; Wutz a. a. O. S. 109. 585 — 11 etwas anders z. B. Bd. I
 S. 271, 9; II S. 54, 33 — 17 vgl. Ephes. 2, 14 — 20 vgl. Joh. 15, 15. 14 — 28 vgl.
 z. B. Anonym. in Walz' Rhetor. VII 696, 6: φρόνησις ἕξις προαιρετικὴ τῆς ἐν τοῖς
 πρακτικοῖς ὑφ' ὁμοτιτος . . ., σοφία δὲ ἐπιστήμη τῶν πρώτων αἰτιῶν; anders z. B. Cic.
 de off. 1. 153; Sextus adv. phys. 1, 13

4 gentilium A 5 ac] aut BD, Del. 7 magna Da 12 hac et] ac bdt
 et c, Del. 13 quae] quem ambet, Del.; vgl. für diese Attraktion Bd. II S. 615
 17 nuntiavit B 18 omiserit dp omisit ACbt, vgl. S. 115, 15 | enuntiavit Ab
 21 quoniam amb 23 fuerit C, Del., vgl. S. 115, 15 24 Saba + id est B, d
 (< ecclesiae), Del.

humanis negotiis, sapientiam de divinis intellegi volunt. Idcirco fortassis et ecclesia nunc interim Christi prudentiam miratur, dum in terris est et inter homines conversatur, >cum autem venerit quod perfectum est< et de terris translata fuerit ad caelum, tunc videbit >omnem sapientiam< eius, cum iam non >per speciem et per aenigmata, sed facie ad faciem< de singulis quibusque perspiciet. >Vidit< autem >et domum, quam aedificavit<, sine dubio incarnationis eius mysteria; ipsa est enim >domus<, quam >sibi aedificavit sapientia<. >Vidit et cibos Solomonis<, illos puto, de quibus dicebat: >meus cibus est, ut faciam voluntatem
 5 eius, qui me misit, et perficiam opus eius<. >Vidit et sedem puerorum eius<, ecclesiasticum, puto, ordinem dicat, qui in episcopatus vel presbyterii sedibus habetur. >Vidit et ordines< — sive >stationes< — >ministorum eius<, diaconorum, ut mihi videtur, ordinem memorat adstantium divino ministerio. Sed >et vestes eius vidit<, illas credo, quibus induit
 10 eos, de quibus dicitur: >quicumque autem in Christo baptizati estis, Christum induistis<. Sed et >vini fusores eius<; doctores arbitror dici, 370 Lom^o qui Verbum Dei et doctrinam quasi >vinum< populis miscent, quod auditorum >corda laetificet<. >Vidit et holocausta eius<, orationum sine dubio supplicationumque mysteria. Haec ergo omnia ubi >vidit in domo< regis
 20 pacifici, immo Christi, >nigra< haec et >formosa<, >obstupuit< >et ait< ad eum: >verus est sermo, quem audiui in terra mea de verbo tuo et de prudentia tua<. Propter >verbum< enim >tuum<, quod agnovi esse >verum verbum<, veni ad te. Omnia etenim verba, quae mihi dicebantur et quae >audiebam<, cum essem >in terra mea<, a doctoribus scilicet saeculi
 25 et philosophis, non erant >vera<. Istud est solum >verum verbum<, quod est in te. Sed fortassis quaerendum videbitur, quomodo >dicat regi regina< haec, quia: >non credidi his, qui dicebant mihi< de te, cum

3 vgl. I Kor. 13, 10 — 5 vgl. I Kor. 13, 12 — 8 vgl. Prov. 9, 1 — 9 Joh. 4, 34, vgl. dazu Origen. in Num. hom. 17, 6 (Bd. II S. 165, 23) — 15 Gal. 3, 27 — 18 vgl. Ps. 103 (104), 15 — vgl. Origen. in Levit. hom. 9, 9 (Bd. I S. 436, 14) 21 III Kōn. 10, 6

5 et per aenigmata *C* non per aenigmata *D, Del.*, richtig? et non per aenigmata *b* et aenigmate *p*, vgl. S. 121, 10, et in aenigmate *A*, *ἐν αὐτῶνται*, in aenigmate Vulg. 8 ∞ aedicavit sibi *ap, Del.* sibi < *t* 10 me misit *bdm* misit me *Campt, Del.*, nach der Vulg. (= gr. Text), vgl. Bd. I S. 381, 20; II 165, 24 | et ¹ *α(m)b* ut *CDnp, Del.*, nach der Vulg., et richtig auch *Bd. I S. 381, 20* 11 dicit *Bc, Del.* 16 ∞ arbitror dici doctores *CD, Del.* 22 ∞ enim verbum *bc, Del.* 23 verbum < *B* | enim *A* 27 regi < *AB* | quae dicebantur *BD, Del.* vgl. S. 121, 2f u. S. 115, 21

utique nec venisset ad Christum, nisi credidisset. Sed vide si possumus hoc modo solvere, quod proponitur. »Non« inquit »credidi his, qui loquebantur mihi«. Non enim fidem meam in illos, »qui locuti sunt« de te, sed in te direxi, id est non hominibus, sed tibi »credidi« Deo.

5 Et per illos quidem »audivi«, ad te autem »veni«, et tibi »credidi«, apud quem multo plura »viderunt oculi mei« quam »annuntiabantur mihi«. Revera enim, cum »pervenerit« »nigra« haec et »formosa« »in Hierusalem caelestem« et ingressa fuerit visionem pacis, multo plura et magnificentiora, quam nunc ei »sunt annuntiata«, perspiciet. »Nunc enim tamquam

10 in speculo et aenigmate, tunc autem videbit facie ad faciem«, cum con-^{371 Lomni.} sequetur ea, »quae oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit«. Et tunc videbit quia »nec medietas est« eorum, quae »audivit« in hac sua »terra« posita. »Beatae« ergo sunt »mulieres« Solomonis, animae sine dubio, quae Verbo Dei et paci eius participes fiunt;

15 »beati pueri« eius, »qui assistunt in conspectu eius semper«; non illi, qui aliquando »assistunt« et aliquando non »assistunt«, sed qui »semper« et »siue intermissione« »assistunt« Verbo Dei, vere »beati« sunt. Talis erat et illa »Maria, quae sedebat secus pedes Iesu audiens« eum, cui et testimonium reddit ipse Dominus dicens ad Martham: »Maria optimam

20 partem elegit, quae non auferetur ab ea«. Adhuc »nigra« haec et »formosa« dicit: »benedictus Dominus, qui voluit dare te super sedem Istrahel!«. Vere »enim quia dilexit Dominus Istrahel et voluit, ut staret in aeternum, posuit te regem super eum«. Quem? Pacificum sine dubio. Christus »est« enim »pax nostra, qui fecit utraque unum et medium

25 parietem saepis solvit«. Et post haec omnia »dedit« inquit »centum viginti talenta auri regi Solomoni« »regina Saba«. Numerus hic centum viginti consecratus est vitae hominum eorum, qui fuerunt in diebus Noë,^{49 Del.}

2 III Kōn. 10, 7 — 7 vgl. Hebr. 12, 22 — 9 vgl. I Kor. 13, 12 — 11 vgl. I Kor. 2, 9 — 16 vgl. I Thess. 5, 17 — 18 vgl. Luk. 10, 39 — 19 vgl. Luk. 10, 42 — 21 vgl. I Kōn. 10, 9 — 24 vgl. Ephes. 2, 14 — 25 I Kōn. 10, 10 — 26 vgl. z. B. Philo quaest. in Gen. 1, 91; Joseph. Arch. 1, 3, 2; 1, 6, 5: μέγροι τῆς Μωυσεως γενέσεως, μεθ' ὧν ὄρος ἦν τοῦ ζῆν ἐκατὸν ἔτη πρὸς τοῖς εἴκοσι (Deut. 34, 7); weiteres bei Gudeman zu Tac. Dial.² S. 59⁴ — 27 vgl. z. B. Gen. 6, 3

1 possumus BC, vgl. zu S. 97, 1 2 ~ his inquit credidi CD, Del., vgl. S. 120, 27 u. S. 115, 21 5 et¹ < B 10 et + in A 12 adscenderunt Bn, vgl. zu S. 109, 1 13 ~ terra sua B 16 et < dp (et ... assistunt < b) 18 audiens] et audiebat D, Del. 19 reddidit D, Del. 21 dominus < CD, Del. vgl. S. 115, 26 23 eum + te Bn, kaum: »Te«. Quem? 24 enim < D 26 regi < A

quibus istud conceditur spatium vitae, quo invitantur ad paenitentiam. Ipse autem numerus annorum et Moysis vitae fuit. Offert ergo Christo ecclesia in >auri< specie et pondere non solum multitudinem sensuum suorum et intellectuum, sed et legi Dei consecratos indicat sensus suos
 5 per hunc, qui Moysi annos vitae continet, numerum. Offert etiam >suavitates odorum<, quales et quantae numquam venerant. Vel ^{372 Lom^m} orationes in hoc vel opera misericordiae intellige. Numquam enim vel tam recte oraverat ut nunc, cum accessit ad Christum, vel tam pie operata fuerat, ut cum >cognovit iustitiam suam non facere coram ho-
 10 minibus, sed coram patre, qui videt in occulto et reddet palam<. Sed multum est alienis in locis simul universa persequi haec, quae testimonii gratia videntur assumpta. Sufficiant ista de tertio Regnorum libro. Videamus aliqua et ex his quae de sexagesimo septimo psalmo protulimus, ubi ait: >Aethiopia praeveniet manus eius Deo<. Si enim intuearis,
 15 quomodo >ex delicto< Istrahel >salus sit gentibus< et quod >illorum lapsus< introeundi viam nationibus dedit, advertes, quomodo >praevenit< et praecedit >Aethiopiae manus<, hoc est gentium populus illos >ad Deum<, quibus primis data sunt eloquia Dei, et in hoc compleri: >Aethiopia praeveniet manus eius Deo<, et fit >nigra< ista >formosa<, etiam si no-
 20 lunt, etiam si invident et obtrectant >filiae Hierusalem<. Sed et prophetae testimonium, quod posuimus, ubi suscepit Dominus etiam eos, qui veniunt >de locis, quae sunt ultra flumina Aethiopum, et afferunt hostias< Deo, simili sensu advertendum puto. Videtur enim mihi quod >ultra flumina Aethiopiae< esse dicitur ille, qui nimis et superabundan-
 25 tibus peccatis infuscatus est et atro malitiae fuce infectus niger et tenebrosus est redditus; et tamen ne hos quidem repellit Dominus, sed omnes, qui >sacrificia contribulati spiritus et humiliati cordis< offerunt Deo, confessionis scilicet ac paenitentiae titulo ad eum conversi, non repelluntur ab eo. Sic enim pacificus dicit Dominus noster: >ego ve-
 30 nientem ad me non repello<. Potest autem et de illis dictum videri quod >ultra flumina Aethiopum< positi venient etiam ipsi ad Dominum

2 vgl. Dent. 34, 7 — 9 vgl. Matth. 6, 1. 4 — 14. 18 Ps. 67 (68), 32 — 15 vgl. Röm. 11, 11f — 22. 31 vgl. Zephan. 3, 8 — 27 vgl. Ps. 50 (51), 19 — 29 vgl. Joh. 6, 37

4 et² < D, Del. 7 enim < B 10 occulto] abscondito CD, Del., nach der Vulg., vgl. aber S. 110, 17 abs occulto b | reddet + in A 11 simul < A 12 ~ libro regnorum CD, Del. 13 et < acd 15 sit] fit m, richtig? fuit an 16 advertis A 21 proposuimus B 24 ille < B 25 fasco B 26 nec dp 29 ~ dicit pacificus B 31 deum D, Del.

>hostias deferentes<, qui, >posteaquam intraverit< omnis >plenitudo gen-
 tium<, quae >fluminibus Aethiopiae< comparatur, >venient< etiam ipsi,
 >et tunc omnis Istrahel salvabitur<, et pro eo >ultra flumina Aethiopum<
 dicantur, quasi qui superiores et posteriores sint ab his spatiis, in qui-
 5 bus currit et inundatur gentium salus. Et ita forte compleri videtur
 hoc, quod dicit quia: >in die illa non confunderis, omnis Istrahel, ex
 omnibus adinventionibus tuis, quibus impie egisti in me<. Superest, ut
 illud testimonium, quod de Hieremia assumpsimus, explicetur, ubi >Ab-
 dimelech< nihilominus >Aethiops vir eunuchus, cum audisset quia Hie-
 10 remias in lacum missus est a principibus populi, educit eum inde<. Et
 puto inconueniens non videri, si dicamus quod eum, quem >principes
 Istrahel< condemnauerunt et >in lacum< mortis tradiderunt, iste alieni-
 gena et obscurae gentis homo et degeneris, id est populus gentium,^{374 Lomm.}
 >educit eum de lacu< mortis, >resurrectionem< scilicet eius >a mortuis<
 15 credens, et fide sua hunc, quem illi in mortem tradiderant, iste de in-
 fernis revocat ac reducit. Sed et >eunuchus< hic ipse >Aethiops< dicitur,
 credo, quia >castraverit semet ipsum propter regnum Dei< vel etiam
 quod semen malitiae in semet ipso non habebat. Servus quoque est
 regis, quia >servus sapiens imperat dominis< stultis; interpretatur enim
 20 >Abdimelech< servus regum. Et ideo Dominus relinquens populum Istrahel
 pro peccatis suis ad Aethiopem verba dirigit et ad ipsum mittit prophe-
 tam et ipsi dicit: >ecce ego< inquit >adduco verba mea super civitatem
 istam in mala et non in bona, et salvabo te in die illa, et non te dabo
 in manus hominum, sed salvans salvabo te<. Salutis autem causa haec
 25 est ei, quia >eduxit< prophetam >de lacu<, id est quod fide sua, qua
 >Christum resurrexisse< credit >a mortuis<, >eduxisse< eum videtur >ex
 lacu<. Habet ergo plurima testimonia >fusca< haec — vel >nigra< — et
 >formosa<, in quibus libere agat et cum fiducia dicat ad >filias Hiera-
 salem< quia >fusca< sum quidem — vel >nigra< — >sicut tabernacula Cedar<,

1 vgl. Röm. 11, 25 — 3 vgl. Röm. 11, 26 — 6 vgl. Zephan. 3, 11 — 8 ff vgl.
 Jerem. 45 (38), 6 ff — 14 vgl. z. B. Luk. 10, 35 — 16 vgl. Jerem. 45 (38), 7 — 17 vgl.
 Matth. 19, 12 — 18 vgl. Bd. II S. 124, 3 — 19 vgl. Prov. 17, 2 — 20 vgl. Wutz
 a. a. O. S. 52L 963 — 22 vgl. Jerem. 46 (39), 16—18 — 26 vgl. I Kor. 15, 12 —
 28 vgl. Hohel. 1, 5

4 ab < CD, Del. sint ab < b 6 omnis] o A 12 f aliegene Db 14 eum
 < bn | ∞ eius scilicet bc 16 ipse A esse bdt < Cp, richtig? | Aethiops
 + esse Ac, Del. 18 habeat np, Del. 19 enim] autem aep, Del. 25 qui C
 26 credidit ane 26 f ∞ ex lacu videtur B, Del. videtur < c 26 ex] de bed

»formosa« autem »sicut pelles Solomonis«. De »pellibus Solomonis« scrip-
 tum aliquid proprie non memini. Puto autem referri posse ad gloriam
 eius, de qua dicit Salvator: »quia nec Solomon in omni gloria sua
 opertus est sicut unum horum«. Nomen tamen ipsum »pellium« in
 5 »tabernaculo testimonii« invenimus frequenter referri, sicut cum dicit: 375 Lom^m.
 »et facies pelles ex caprarum pilis operimentum super tabernaculum
 testimonii, undecim pelles facies; longitudo pellis unius triginta cubi-
 torum, latitudo quattuor cubitorum. Eadem mensura erit undecim pelli-
 bus; et coniunges quinque pelles simul et alias sex simul; et replicabis
 10 sextam pellem a fronte tabernaculi; et facies quinquaginta ansulas per
 oram pellis unius et quinquaginta ansulas per oram pellis alterius, per
 quas coniungantur altera ad alteram; et facies circulos aereos quinquagenos,
 et coniunges ex ipsis pelles et erit unum totum; et replicabis,
 quod superest ex pellibus, medietatem pellis unius a fronte tabernaculi;
 15 et ex alia medietate quae superest, velabis posteriora tabernaculi;
 cubitum. hinc et cubitum inde, ex eo, quod abundat in longitudine
 pellium, et erit adopertum tabernaculum ex lateribus hinc et inde«. Puto
 ergo quod harum »pellium« mentio fiat in Cantico Canticorum et
 istae dicantur esse »Solomonis«, qui accipitur in pacificum Christum. 50 Del.
 20 Ipsius ergo est »tabernaculum« et ea, quae ad »tabernaculum« pertinent,
 et praecipue, si illud »tabernaculum« consideremus, quod dicitur »taber-
 naculum verum, quod fixit Deus et non homo« et quod ait: »non enim
 in manu facta sancta intravit Iesus, exemplaria verorum«. Si ergo pul-
 chritudinem suam sponsa »pellibus« comparat »Solomonis«, illarum sine
 25 dubio »pellium« gloriam et pulchritudinem dicit, quae operiunt illud
 »tabernaculum, quod fixit Deus et non homo«. Si vero nigredinem suam,
 quae exprobrari a »filiabus Hierusalem« videbatur, »pellibus« contulit
 »Solomonis«, huius »tabernaculi«, quod »exemplar veri tabernaculi« appel-
 latur, accipiendae sunt »pelles«, quasi quod et ipsae »nigrae« sint quidem,
 30 utpote »caprarum pilis« textae, et tamen usum ornatumque exhibeant 376 Lom^m.
 divino tabernaculo. Quod autem, cum videatur una esse persona, quae

3 Matth. 6, 29 — 6 vgl. Exod. 26, 7—13 — 19 vgl. z. B. Philo congr. erud.
 grat. 31 (III S. 109, 2): *εἰρηνικός, ὅς πατριῶν γλώττι Σαλομών καλεῖται* u. s. bei
 Origenes; Wutz a. a. O. S. 109 — 21. 26 vgl. Hebr. 8, 2 — 22 vgl. Hebr. 9, 24
 — 30 vgl. Exod. 35, 23

15 quod *Dp, Del.*, nach der Vulg. 18 canticis *Cdtn*, vgl. S. 86, 29 22 ait
 unpersönlich 23 introvit *a* introivit *b* (< *p* in *Ras.*), nach der Vulg. introibit *m*
 30 utpote + ex *B* | contexte *B* 31 cum < *CDan, Del.*

loquitur, pluribus se vel >tabernaculis Cedar< in nigredine vel >Solomonis pellibus< comparavit, ita accipiendum est, quia una quidem persona videtur, ecclesiae innumerae tamen sunt, quae per orbem terrae diffusae sunt, atque immensae congregationes ac multitudines populorum; sicut
 5 et regnum caelorum unum quidem dicitur, sed >multae esse mansiones memorantur apud patrem<. Potest autem et de unaquaque anima, quae post peccata plurima convertitur ad paenitentiam, dici quod >nigra< sit pro peccatis, >formosa< autem propter paenitentiam et >fructus paenitentiae<. Denique et de hac ipsa, quae nunc dicit: >nigra sum et for-
 10 mosa<, quia non in finem in nigredine ista permansit, post haec dicunt de ea ipsa >filiae Hierusalem<: >quae est ista, quae adscendit dealbata, incumbens super fraternalium suorum?<. — >Ne videatis me, quoniam infuscata sum ego, quia despexit me sol<. Si competenter nobis videtur aptata expositio, quam in superioribus vel de >Aethiopia<, quae a
 15 Moyse suscepta est in coniugium, vel de >regina< Aethiopia >Sabina<, quae >sapientiam Solomonis venit audire<, texuimus, merito nunc haec, quae >fusca< — vel >nigra< — est >et formosa<, satisfacere videtur pro nigredine vel infuscatione sua causasque reddere exprobrantibus, quasi ^{377 Lomm.}
 quae non natura talis nec ita a conditore creata sit, sed ex accidentibus hoc passa sit. >Ex eo< inquit >quod sol despexit me<. In quo ostendit non de nigredine corporis fieri sermonem, quod utique >sol-
 20 >infuscare< et >denigrare< solet, cum respicit magis quam cum >despicit<. Ita denique et apud omnem illam gentem Aethiopia ferunt, cui iam naturalis quaedam inest ex seminis carnalis successione nigredo, quod
 25 in illis locis sol radiis acrioribus ferveat et adusta iam semel atque infuscata corpora genuini vitii successione permaneant. Contrarii vero ordinis est animae nigredo; nam neque ad aspectu, sed despectu >solis< inuritur, neque nascendo, sed negligendo conquiritur; et ideo sicut ignavia assumitur, ita industria repellitur et propulsatur. Denique, ut su-

3 vgl. Origen. de Princ. II 7, 2 (S. 149, 16 Koe.): nunc autem innumerae sunt multitudines credentium; Origen. c. Cels. VII 26 (II S. 177, 23 Koe.): τὰ Χριστιανῶν ἠύξησε καὶ ὁσημέραι εἰς πλῆθος ἦδη δὲ καὶ παρορησίαν ἐπιδίδωκε — 5 vgl. Joh. 14, 2. 23 — 8 vgl. Luk. 3, 8 — 9 Hohel. 1, 5 — 11 Hohel. 8, 5 — 12. 20 Hohel. 1, 6 — 14 vgl. S. 114, 19ff; 115, 9ff — 16 vgl. Matth. 12, 42 — 29 vgl. Z. 11

1 loquitur + et CDM, Del. | in < B 7 nigra + quidem c | sit + quidem dkm, Del. 8 pro] quidem a, quidem wurde im Archetypus interpoliert 11 ipse Bm iste a 13 sol + infuscata sive denigrata BCDn, Del. 25 ∞ sol locis AB, kaum richtig | et] ut B 29 et repulsatur D, Del.

perius dixi, haec ipsa, quae nunc »nigra« dicitur, circa finem Cantici huius »dealbata« memoratur »adscendere incumbens super fraternalium suum«. Effecta est ergo »nigra«, quia descendit; si autem coeperit »adscendere et incumbere super fraternalium suum« et adhaerere ei nec omnino separari ab eo, erit »dealbata« et candida abiecta que omni nigredine »veri luminis« circumfusa luce radiabit. Dicit ergo nunc ad »filias Hierusalem« pro nigredine sua satisfaciens: non putetis, o »filiae Hierusalem«, quod naturalis sit ista nigredo, quam videtis in vultu meo, sed scitote quoniam despectu solis facta est. »Sol« enim »iustitiae«, quia
 10 me non invenit recte stantem, nec ipse rectos in me direxit lucis suae radios. Ego enim sum gentium populus, qui prius non adspexi ad »solem iustitiae« nec »steti ante Dominum«; et ideo nec ille me adspexit, sed »despexit«, neque adstitit mihi, sed praeteriit. Hoc autem ita esse
 etiam tu, qui »Istrahel« diceris, re ipsa expertus iam iamque cognosces
 15 et dices: »sicut enim« me »aliquando non credente« tu assumptus es et »misericordiam consecutus« et te respexit »sol iustitiae«, me autem utpote »inoboedientem« et incredulum »despexit« et sprexit, »ita et nunc«, ubi tu incredulus et »inoboediens factus es«, ego spero respici a »sole iustitiae« et »misericordiam consequi«. Quod autem mutua nobis sit solis
 20 ista despectio et ego primo pro inoboedientia mea »despectus« sim, tu vero respectus, nunc autem etiam tibi non solum despectus solis, sed et »caecitas« quaedam licet »ex parte contigerit«, testem tibi producam magnificum et caelestis secreti conscium Paulum, qui ita dicit: »sicut enim vos« — de gentibus sine dubio loquens — »aliquando non cre-
 25 didistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis propter istorum incredulitatem, ita et isti nunc non crediderunt in vestra misericordia, ut et ipsi misericordiam consequantur«. Et item in aliis dicit: »quia caecitas ex parte contigit in Istrahel, donec plenitudo gentium subintraret«.

12 vgl. Procop. a. a. O. (XVII, 256 C M.): »Σκοτισθεϊσάν με τῇ
 30 ἁμαρτίᾳ Χριστὸς παρείδε διὰ τὴν ἀπιστίαν, ὃν ἥλιον δικαιοσύνης ἀναγορεύουσιν αἱ γραφαί.

2 vgl. Hohel. 8, 5 — 3 vgl. Origen. in Gen. hom. 15, 2; Ambros. de Abrah. 2, 13: in hanc (Aegyptum) descendit mens nostra, quando cogitat . . . carnalia . . .
 . . . ascendit quando invisibilia desiderat — 6 vgl. Joh. 1, 9 — 9. 12 vgl. Mal. 4, 2
 12 vgl. Luk. 21, 36 — 16. 30 vgl. Mal. 4, 2 — 19. 23 vgl. Röm. 11, 25. 30f —
 — 22. 27 Röm. 11, 25

8 sit] est *Cpt, Del.* 11 ∞ populus gentium *CD, Del.* 19 ∞ solis sit *D*
 ∞ sit nobis solis *c* 26 nunc < *ab, Del.* 28 intraret *D, Del.*, nach der Vulg.

Hinc ergo est in me, quam exprobras, ista nigredo, >quia despexit me sol< propter incredulitatem et inoboedientiam meam. Cum vero recte stetero ante eum et non fuero obliquus in aliquo >nec declinavero ad dexteram neque ad sinistram<, sed >fecero rectas semitas pedibus meis< 5 contra >solem iustitiae< >incedens in omnibus iustificationibus eius sine querela<, tunc et ipse rectus me respiciet et nulla erit obliquitas nec erit causa ulla despectus et tunc reddetur mihi lux mea et splendor 379 Lomm. meus et in tantum propelletur a me, quam nunc exprobratis, ista ni- 51 Del. gredo, ut etiam >lux mundi< merear appellari. Sic ergo sol quidem 10 iste visibilis ea corpora, quibus a libramine summo insederit, >infuscat< et urit, ea vero, quae procul sunt et ab ista collibratione longius posita, conservat in candore suo nec omnino urit ea, sed illuminat; sol vero spiritalis, qui est >sol iustitiae, in< cuius >pennis savitas< esse dicitur, e contrario eos quidem, quos recti cordis invenerit et ad libram 15 splendoris sui consistentes, illuminat et omni fulgore circumdat, eos autem, qui >obliqui incedunt cum< eo, necessario etiam ipse >oblique< non tam respicit quam >despici<, hoc iis praestante inconstantia sua et instabilitate. Quomodo enim, qui >perversi< sunt, possunt suscipere, quod rectum est? Velut si curvo ligno adhibeas aequissimam regulam, 20 videbitur quidem per regulam argui materiae pravitas, non tamen regula est, quae ligno causam perversitatis imposuit. Et ideo festinandum est ad vias rectas et standum in semitis virtutum, ne forte >sol iustitiae< rectus incedens, si nos >obliquos< stare inveniat et >perversos<, >despiciat< nos et efficiamur >denigrati<. In quantum enim incapaces fuerimus 25 lucis eius, in tantum tenebris et nigredini dabimus locum. Hic enim est ipse >sol<, qui et >lux vera illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum, et qui in hoc mundo erat, et mundus per ipsum factus est. Non enim per istud visibile iumen >mundus factus est<, cum et ipsum portio sit mundi, sed per illud >verum lumen<, a quo 30 >lumine<, si nos >perversi incesserimus<, >despici< dicimur. Et ipsum enim nobis >perversae incedentibus< >perversum< quodammodo >incedit<, sicut 380 Lomm. scriptum est in maledictionibus Levitici: >et si incesseritis< inquit >me-

3 vgl. Num. 20, 17 — 4 vgl. Prov. 4, 26 — 5 vgl. Mal. 4, 2 — vgl. Luk. 1, 6 — 9 vgl. Matth. 5, 14 — 13 vgl. Mal. 4, 2 — 16 ff vgl. Levit. 26, 21 ff — 26 vgl. Joh. 1, 9 — 32 Levit. 26, 21

8 et < BD, Del., der tantumque schreibt 9f ∞ iste quidem en, Del.
10 ad libram e summo A 11 adurit A, vgl. S. 128, 16 16 obliquus bdn
27 et < b ∞ qui et a 30 despiciamur (ciemur k) et C

cum perversi et nolueritis oboedire mihi, adiciam vobis plagas septem et post pauca: »et si non fueritis« inquit »emendati, sed incesseritis mecum perversi, incedam et ego vobiscum perversus« sive, ut in aliis exemplaribus legimus: »si incesseritis mecum obliqui, et ego incedam
 5 vobiscum obliquus«. Et post aliquanta iterum dicit ad ultimum: »et quoniam ambulaverunt in conspectu meo obliqui, et ego ambulabo cum iis in furore obliquus«. Haec autem assumpsimus, ex quibus probaremus, qualiter »despicere«, hoc est oblique adspicere, »sol« dicatur. Et eviden-
 10 ter claruit quod hos »despiciat« et »cum« his »oblique incedat« ac »per-
 15 verse«, qui »oblique incedunt cum« eo. Sed et hoc, quod admonuit praesens locus, indiscussum non omittamus, quia sol duplicis videtur esse virtutis, unius, qua illuminat, alterius, qua adurit, sed pro rebus
 20 et materiis subiacentibus aut illuminat aliquid luce aut »infuscat« et ob-
 durat ardore. Secundum haec ergo fortassis et »indurasse« dicitur »Deus
 15 cor Pharaonis«, quod scilicet talis fuerat materia cordis ipsius, quae prae-
 sentiam »solis iustitiae« non ea parte, qua illuminat sed ea, qua urit et »indurat«, exceperit; propter hoc sine dubio, quod et ipse »affligebat
 Hebraeorum vitam in operibus duris« et quod »luto et latere conficiebat
 20 limosum. Et sicut materiam luti sol iste visibilis stringit et »indurat«,

10 vgl. Origenes Philocalie c. 27 (S. 255, 20 ff. Rob.): *Πρόσχεις δὲ καὶ τούτοις εἰς τὸν τόπον, ὅτι ὁ ἥλιος λευκὸς καὶ λαμπρὸς ὢν δοκεῖ τὴν αἰτίαν ἔχειν τοῦ »μελανοῦν«, οὐ παρ' ἐαυτὸν, ἀλλὰ παρὰ τὸν, ὡς ἀποδεδώκαμεν, »μελανούμενον«. Οὕτω δὲ μήποτε καὶ »σκλη-
 25 ρύνει Κύριος τὴν καρδίαν Φαραώ, τῆς αἰτίας τούτου οὔσης περὶ αὐτὸν »κατοδυνῶντα τὴν τῶν Ἑβραίων ζωὴν ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς σκληροῖς, τῷ πηλῷ καὶ τῇ πλινθείᾳ καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις, οὐχὶ τοῖς ἐν ὄρεσι καὶ βουνοῖς, ἀλλὰ »τοῖς ἐν τοῖς πεδίοις· ὑλικὸς γὰρ τις ἀπὸ τῆς ἐαυτοῦ κα-
 30 κίας γεγεννημένος καὶ κατὰ σάρκα κατὰ πάντα ζῶν, »πηλῷ« φίλος
 τυχάνων βούλεται καὶ τοὺς Ἑβραίους πηλοποιεῖν τὸ ἡγεμονικὸν ἔχων οὐ καθαρὸν »πηλῶν, ὅπερ ὡς πηλὸς ἐπὶ ἡλίου σκληρύνεται,*

2 vgl. Levit. 26, 23. 24; Rufin berücksichtigt wieder vorhieronymische Bibelübersetzungen — 5 Levit. 26, 40, 41 — 11 ff vgl. Origen. in Exod. hom. 13, 4 (Bd. I S. 275, 16 ff): ignis autem duplicem habet virtutem, unam, qua illuminat, aliam, qua incendit usw. — 11 ff. 24 ff vgl. Exod. 9, 12 — 17. 26 vgl. Exod. 1, 14

11 videatur an 13 et¹] aut dt, Del. 14 hoc A 20 astringit B, vgl. Origen. de princ. S. 212, 19 K. 22 εἰς τὸν τόπον < C 28 ὄρεσιν ἢ B

ita ›sol iustitiae‹ his iisdem radiis, quibus illuminabat populum Istrahel, ^{382 Lomn.}
 ›Pharaonis cor‹, cui inerant luteae cogitationes, pro ipsis motuum suo-
 rum qualitatibus ›indurabat‹. Haec autem quod ita se habeant et non
 communem, ut videtur hominibus, historiam famulus Dei per Spiritum
 5 sanctum scribat, ostenditur etiam inde, quod, ubi refert ›ingemuisse
 filios Istrahel‹, non dicit a ›luto‹ neque a ›latere‹ neque a ›paleis‹ ›in- ^{52 Del.}
 gemuisse‹ eos, sed ›ab operibus‹ inquit ›suis‹. Et rursus ›et adscendit‹
 inquit ›clamor eorum ad Deum‹; non dixit: a ›luto et latere‹, sed
 iterum: ›ab operibus suis‹. Propter quod et subiungit quia: ›exaudi-
 10 vit Dominus gemitum ipsorum‹, cum utique non ›exaudiat‹ eorum ›ge-
 mitum‹, qui non ›ex operibus suis clamant ad Dominum‹. Haec quam-
 vis per excessum dicta videantur, tamen locorum opportunitate com-
 moniti nequaquam iudicavimus omittenda, maxime cum habeant aliquid
 similitudinis ad hoc, quod dicit haec, quae ›infusata‹ est, quia ›despexerit-
 15 eam ›sol‹, quod utique ostenditur ibi accidere, ubi peccatorum causa
 praecedat, et ibi ›infusari‹ vel aduri aliquem sole, ubi peccati materia
 subsistit. Ubi vero non est peccatum, ›sol‹ neque adurere dicitur neque
 ›infusare‹, sicut de iusto refertur in psalmis: ›per diem sol non uret
 te, neque luna per noctem‹. Vides ergo quia sanctos, in quibus pecca-
 20 torum causa nulla est, ›sol numquam adurit‹. Ut enim diximus, dupli- ^{383 Lomn.}
 cis virtutis est sol; iustos quidem illuminat, peccatores vero non illu-
 minat, sed adurit, quoniam et ipsi ›oderunt lucem, quia male agunt‹.
 Denique ob hoc et Deus noster ›ignis‹ dicitur esse ›consumens‹ et ni-

οὕτως ὑπὸ τῶν ἀγῶν τοῦ Θεοῦ ἐπισκοποῦσῶν τὸν Ἰσραὴλ ›εὐκλη-
 25 ρύνθη‹. Ὅτι δὲ τοιαῦτά ἐστιν ἐν τοῖς κατὰ τὸν τόπον καὶ οὐχ ἱστο-
 ρίαν ψιλὴν πρόκειται ἀναγράφειν τῷ θεράποντι, δῆλον ἐστὶ τῷ
 συνοροῦντι ὅτι, ἡρίκα ›κατεστέναξαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ‹, οὔτε ›ἀπὸ τῆς
 πλινθείας‹ οὔτε ›ἀπὸ τοῦ πηλοῦ‹ οὔτε ›ἀπὸ τῶν ἀγῶν κατεστένα-
 ξαν‹, ἀλλ' ›ἀπὸ τῶν ἔργων‹ ›καὶ ἀνίβη αὐτῶν ἢ βοή πρὸς Θεὸν‹,
 30 οὐκ ›ἀπὸ πηλοῦ‹, ἀλλὰ πάλιν ›ἀπὸ τῶν ἔργων‹. Διὸ καὶ ›εἰσήκουσε
 ὁ Θεὸς τῶν στεναγμῶν αὐτῶν‹ οὐκ ›εἰσακούων στεναγμοῦ τῶν οὐκ
 ›ἀπὸ ἔργων βοῶντων‹ πρὸς αὐτόν, ἀλλ' ›ἀπὸ πηλοῦ καὶ τῶν γηίνων
 πρῶξεων‹.

5. 6. 27. 28f vgl. Exod. 2, 23 — 6. 27f vgl. Exod. 5, 7 — 7. 9. 29. 30 Exod.
 2, 23 — 9. 30 Exod. 2, 24 — 18 Ps. 120 (121), 6 — 20f vgl. S. 128, 11f —
 22 vgl. Joh. 3, 20 — 23 vgl. Deut. 4, 24

5 scribebat BD 11 deum B 20 ∞ nulla causa D, Del. 24 τὸν
 τῷ AC 26 τῷ θεράποντι < C
 Origenes VIII. 9

hilominus ›lux‹, in quo ›tenebrae non sunt‹. ›Lux‹ sine dubio iustis et ›ignis‹ efficitur peccatoribus, ut consumat in iis omne, quod in anima eorum corruptibilitatis aut fragilitatis invenerit. Quod autem in multis Scripturae locis et ›sol‹ et ›ignis‹ non iste visibilis, sed ille invisibilis
5 et spiritalis dicatur, etiam ipse si recenseas, abundanter invenies.

›Filiis matris meae dimicaverunt in me, posuerunt me custodem in vineis; vineam meam non custodivi‹. Adhuc ipsa, quae ›fusca‹ quidem pro delictis prioribus, ›formosa‹ vero est pro fide et conversione, etiam haec dicit asseverans quod ›filii matris suae dimicaverunt‹ non contra eam,^{384 Lomard}
10 sed ›in‹ ea, et post hoc bellum, quod in ea gesserunt, ›constituerint‹ eam vinearum custodem‹, non unius vineae, sed multarum. Adstruit autem haec eadem quod praeter illas ›vineas‹, quas a ›filiis matris‹ suae custodire posita est, habuerit aliam propriam ›vineam‹, quam ›non custodierit‹. Haec est propositi dramatis fabula. Sed nunc requiramus,
15 quae sit ›mater‹ sponsae huius, quae haec allegat, qui sint etiam alii ›filii‹ eius, qui ›dimicaverunt in‹ ea et confecto bello tradiderunt ei ›vineas‹, quas custodiret, quasi quae non potuisset eas servare, nisi ab illis dimicatum fuisset, illa vero suscepta aliarum custodia ›vinearum‹ propriam ›vineam‹ vel noluisse vel non potuisse servare. Ad Galatas
20 scribens Paulus ait: ›dicite mihi, qui sub lege vultis esse, legem non audistis? Scriptum est enim quia Abraham duos filios habuit, unum ex ancilla et unum de libera. Sed is quidem, qui de ancilla, secundum carnem natus est; qui vero ex libera, secundum repromissionem. Quae sunt allegorica. Haec enim sunt duo testamenta, unum quidem a monte
25 Sina in servitutem generans, quae est Agar. Sina enim mons est in

6 ff. vgl. Procop. a. a. O. (XVII, 256 C M.): ›Υιοὶ μητρός μου ἐμαχέσαντο ἐν ἐμοί· ἔθεντό με φυλάκισσαν ἐν ἀμπελῶσιν· ἀμπελῶνα ἐμὸν οὐκ ἐφύλαξα‹. Ἦγονν οἱ διδάσκοντές με μεθηταὶ τοῦ Χριστοῦ, καθάραι με τῶν πρὸ τούτου βουλόμενοι πονηρῶν λογισμῶν καὶ τῶν
30 συνεργούντων ταῦτα δαιμόνων, ἐμαχέσαντο· τούτοις ἐν ἐμοί τῆς αὐτῆς μοι μητρός ὄντες υἱοί· τῆς ἐλευθέρου φημί· οἱ μὲν εἰς

1 vgl. I Joh. 1, 5 — 6f. 26 Hohel. 1, 6 — 20. 31 vgl. Gal. 4, 21—25

3 aut] ac AB 9 dimicaverint am 10 in eam¹ A | constituerunt Obe, Del., für die Variatio vgl. Bd. II 619 15 quae² (sc. sponsa)] quam b, Del. 16 tradiderint dtknp, richtig?, vgl. Z. 10 17 ∞ servare eas CD, Del. 19 die Stelle ist korrupt oder es liegt eine, allerdings wenig verständliche, Anakoluth vor 20 ∞ Paulus scribens D, Del. 21 quia] quoniam CD, Del., nach der Vulg., vgl. Bd. I S. 71, 22 22 de¹] ex bd 23 promissionem B 30 ἐνεργούντων β

Arabia, qui confertur huic, quae nunc est Hierusalem et servit cum filiis suis. Quae autem sursum est Hierusalem, libera est, quae est mater omnium nostrum. Hanc ergo »Hierusalem caelestem« dicit esse Paulus et suam et »omnium« credentium »matrem«. Denique addit in
 5 posterioribus et dicit: »propter quod, fratres, non sumus filii ancillae, sed liberae, qua libertate liberavit nos Christus«. Evidenter igitur ^{385 Lomm.} Paulus pronuntiat quod omnis, qui per fidem a »Christo« consequitur »libertatem«, »filius« sit »liberae« et hanc dicit »sursum Hierusalem liberam, quae est mater omnium nostrum«. Huius ergo »matris« et ipsa haec
 10 sponsa filia esse intelligitur et hii, qui »dimicaverunt in ea et constituerunt eam vinearum custodem«. Unde videntur isti, qui tantum potestatis habuerint, ut et bellum gererent in ea et ordinarent eam »vinearum custodem«, non cuiuscumque humilis aut contemnendi loci fuisse. Possumus ergo Apostolos Christi accipere »filios matris« sponsae,
 15 hoc est filios »Hierusalem caelestis«, qui »pugnaverunt« prius »in« ista, quae »ex gentibus« congregatur. »Pugnaverunt« autem, ut vincerent in ea illos, quos prius habuit infidelitatis et inoboedientiae sensus, »et omnem elationem extollentem se adversus scientiam Christi«, sicut et Paulus dicit: »cogitationes destruentes et omnem altitudinem extollentem ^{53 Del.}
 20 se adversus scientiam Christi«. »Pugnaverunt« ergo non adversus eam, sed »in« ea, hoc est in sensibus et corde eius, ut destruerent et depellerent omnem infidelitatem, omne vitium omnesque doctrinas quae ei inter gentes positae falsis sophistarum assertionibus inoleverant. Fuit ergo Apostolis Christi grande bellum, donec omnes ex ea mendacii turres
 25 et muros perversae doctrinae subruerent, donec iniquitatis argumenta prosternerent et operantes haec ac succedentes in corde eius daemones

»τὸ κατ' ἐκλογὴν χάριτος λιμμα« ἀναλαμβανόμενοι, ἐγὼ δὲ »τὴν κατὰ
 »τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ διαθήκην« λαβοῦσα καὶ »ἐξ ἐπαγγελίας ἀνα-
 γεννωμένης. Οὐ πρότερον δὲ ταύτην »ἔθεντο φυλάκισσαν«, εἶτα »μα-
 30 χέσαντο« »μαχεσάμενοι« δὲ πρῶτον ἐπιτήδειαν ἐποίησαν τοῦ τεθῆναι
 »ἐν ἀμπελωσίν εἰς φυλάκην«. Μωσῆς δὲ οὗτος καὶ οἱ προφῆται, ὧν

3 vgl. Hebr. 12, 22 — 5 vgl. Gal. 4, 31; 5, 1 — 19 II Kor. 10, 4. 5 —
 27 vgl. Röm. 11, 5 — 27 ff vgl. Gal. 4, 22 ff

5 ∞ ancillae filii ABe, nach der Vulg. 8 hanc + esse Cd(m) dicit + esse
 anb, Del. : dicit : esse t | sursum + esse p, esse war wohl Glossem, vgl. TU 42, 1
 S. 154 | liberam] quae libera est BD, Del. 11 videntur] videant CDb 12 ha-
 buerunt B 15 ∞ hierusalem filios CDp, Del. 18 et < CD, Del. 21 et
 + in Bd 26 substernerent A

debellarent. Ubi ergo effugarunt ab ea omnes sensus infidelitatis antiquae, non eam relinquunt otiosam, ne forte per otium rursus antiqua subripiant et redeant, quae depulsa sunt, sed dant ei opus, quod agat, ^{386 Lommi.} et consignant ei >custodiam vinearum<. >Vineas< accipiamus singula
 5 quaeque volumina legis ac prophetarum; erat enim unusquisque eorum >sicut ager plenus, quem benedixit Dominus<. Haec ergo isti viri fortes post victoriam belli servanda ei et >custodienda< consignant; non enim relinquunt eam, ut diximus, otiosam. Sed et evangelica scripta atque ipsorum Apostolorum litteras possumus similiter >vineas<
 10 accipere, quas huic, quae >ex gentibus< congregatur, pro qua etiam >dimicaverunt<, custodiendas colendasque tradiderunt. Quod vero ait quia >suam propriam vineam non custodierit<, illam possumus eruditionem dicere, qua unusquisque exercebatur ante fidem, quam sine dubio credens Christo relinquit ac deserit et >ea, quae sibi lucra videbantur,
 15 ducit propter Christum detrimenta<. Sicut et Paulus gloriatur legis observantias et omnem Iudaicae institutionis gloriam fuisse sibi >ut ster- cora tantum, ut in Christo inveniretur non habens suam iustitiam, quae ex lege est, sed iustitiam, quae ex Deo est<. Sicut ergo Paulus accepta Christi fide >non custodivit vineam suam<, Iudaicae scilicet tra-
 20 ditionis obsequia, et idcirco fortasse >non custodivit<, quia, >cum plan- tata esset a Deo vitis vera, conversa est in amaritudinem vitis alienae et erat iam >vinea Sodomorum vitis eorum, et palmes eorum ex Gomor- ra, et botrus amaritudinis in iis, et furor draconum vinum eorum, et furor aspidum insanabilis<, ita et apud gentes erant plurimae huius-
 25 modi doctrinae, quas post illa bella, quibus pro fide et agnitione Christi ^{387 Lommi.} a doctoribus dimicatum est, puto quod iam criminis loco ducatur, si >custodiat< aliquis huiusmodi >vineas< et agrum colat ultra venenatis et noxiis consitum disciplinis. Nec mireris, si his culpis aliquando fuisse videatur obnoxia haec, quae ex nationum dispersione colligitur et

30 ἕκαστος ἀγρὸς ἦν πλήρης, ὃν εὐλόγησε Κύριος καὶ ἀμπελών· ἐν οἷς τις γενόμενος καὶ τὴν προτέραν ἔξιν ἑαυτοῦ μὴ τηρῶν ὡς ἐκ Σοδόμων ἐπάρχουσαν ἀμπελῶνα τῷ παρόντι κέρηται λόγῳ.

6. 30 vgl. Gen. 27, 27 — 14 vgl. Phil. 3, 7 — 16 vgl. Phil. 3, 8f — 21 vgl. Jerem. 2, 21 — 22. 31 vgl. Deut. 32, 32. 33

1 effugaverunt CD, a(?), Del. 2 rursus B 4 accipimus ab, vgl. S. 171, 6
 14 Christo < D 15 dicit Bt 16 omnis B 20 custodit Bm 23 ipso-
 rum B 25 man beachte die leichte Anakoluth: quas . . . vineas 27 custo-
 dierit CD, Del.

Christo sponsa praeparatur. Recordare, quomodo prima »mulier se-
 ducta est et in praevaricatione facta«, quae non aliter »salva fieri« dici-
 tur nisi »per filiorum generationem«, illorum dumtaxat, qui »permanent
 in fide et caritate cum sanctitate«. Hoc ergo, quod de Adam et Eva
 5 scribitur, sic asseverat Apostolus: »mysterium magnum est in Christo
 et in ecclesia«, qui eam ita dilexit, ut semet ipsum traderet pro ea,
 cum esset adhuc haec ipsa impia, sicut ipse dixit: »cum enim adhuc
 secundum tempus impij essemus, Christus pro nobis mortuus est« et
 iterum: »quia cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mor-
 10 tuus est«. Non ergo mirum est, si haec, quae »seducta et in prae-
 varicatione facta est«, quae »impia secundum tempus fuit« et »peccatrix«,
 talem dicatur »vineam« coluisse eo tempore, quo adhuc »impia« erat,
 quam relinquere debuerit et nequaquam omnino servare. Quod si etiam
 15 quamque animam, quae conversa ad Deum et ad fidem veniens patitur
 sine dubio cogitationum pugnas et oblectationes daemonum revocare
 eam nitentium ad prioris vitae illecebras vel infidelitatis errores. Sed
 ne hoc fiat neve rursus daemonibus in ea tantum liceat, prospexit
 divina providentia, ut »parvulis« quibusque et his, qui pro semet ipsis
 20 »adversus astutias diaboli« et daemonum pugnas dinicare non possunt,^{388 Lomm.}
 utpote »infantes« adhuc »et lactantes« in Christo, daret angelos pro-
 pugnatores et defensores, qui velut »tutores et procuratores« constituti
 sunt a Deo eorum, qui infra aetatem positi pro semet ipsis, ut diximus,
 pugnare non possunt. Et ut hoc maiore cum fiducia agant, conceditur
 25 iis »semper videre faciem patris, qui in caelis est« et istos puto esse
 »parvulos«, quos »venire ad se Iesus iussit et non sinit prohiberi« et
 quos »semper videre« dicit »faciem patris«. Nec tibi contrarium videatur,
 si eos haec anima, quae ad Deum tendit, »matris« suae »filios« appellat.
 Si enim animarum »mater Hierusalem caelestis« est et angeli nihilomi-
 30 nus caelestes nominantur, nihil dissonans videbitur, si hi, qui similiter
 ut ipsa caelestes sunt, »filii« ab ea »matris« appellantur. Super omnia

1 f. 10 vgl. I Tim 2. 14f — 5 vgl. Ephes. 5, 32 — 7 vgl. Röm. 5, 6 — 9 Röm.
 5, 8 — 19 vgl. z. B. I Kor. 3, 1 — 20 vgl. Ephes. 6, 11 — 21 vgl. Matth. 21, 16
 — 22 vgl. Gal 4, 2 — 25 vgl. Matth 18, 10 — 26 vgl. Matth. 19, 14

2 praevaricationem Ba, vgl. Z. 10f 5 sicut A 7 dicit A 10f prae-
 varicationem b 11 est *Bachrens* (*γέγονεν*) et ABCD, < Del. 12 quoj cum
 CD, Del., wohl nach Z. 7 13 debuerat Ba 18 in eam b, Del. 21 lactentes
 ECdt, Del., vgl. Bd. I S. 160, 21; 161, 7 23 intra Ab 26 iussit et < Bn et < a

autem congruum videbitur et conveniens, ut, quibus >unus est Deus pater<, una sit et >Hierusalem mater<. Quod vero ait: >vineam meam non custodivi<, instituta illa ac mores et propositum, in quo exercebatur secundum >veterem hominem< vivens, indicare videtur laudabiliter
 5 a se non esse servata, ex quo adiutorio angelorum >dimicavit< et vicit ac penitus a se fugavit >veterem hominem cum actibus suis< constituta ab iis >vinearum custos<, sensuum scilicet ac dogmatum divinarum, ex quibus possit >vinum< bibere, quod >laetificet cor< eius.

>Annuntia mihi, quem dilexit anima mea, ubi pascis, ubi cubile ^{54 Del.}
 10 habes in meridie, ne forte efficiar sicut adoperta super greges sodalium tuorum<. Adhuc sponsa loquitur etiam haec, sed ad sponsum, et non ^{389 Lomb.} iam >ad filias Hierusalem<. Igitur ab initio, ubi ait: >osculetur me< usque ad hunc locum: >super greges sodalium< cuncta, quae dicta sunt, verba sponsae sunt. Sed primo sermo eius ad Deum factus est, se-
 15 cundo ad sponsum, tertio ad >adulescentulas<, inter quas et sponsum media quaedam et, ut se dramatis huius species habet, quasi mesochorus effecta nunc ad illas, nunc ad ipsum, nunc etiam ad >filias Hierusalem< respondens dirigit verba. Hos ergo nunc ultimos sermones suos facit ad sponsum requirens ab eo, ubi >pascat in meridie, ubi collocet
 20 gregem<, verens >ne<, dum requirit eum, >incurrat< in ea loca, ubi >sodales< sponsi collocatos habent >per meridiem greges<. Ostenditur autem per haec quia sponsus hic etiam pastor sit. In superioribus autem didiceramus eum esse et regem, pro eo sine dubio, quod homines regat, pastor est vero pro eo, quod oves pascat, sponsus autem pro eo, quod
 25 habeat sponsam, quae cum eo regnet, secundum quod scriptum est: >adstitit regina a dextris tuis, in vestitu deaurato<. Haec interim continet dramatis ipsius qui est quasi historicus ordo. Nunc autem requiramus intelligentiam mysticam et, si oportet praevenire paululum ea, quae in posterioribus referenda sunt, quo quis sit affectus horum >so-
 30 dalium< pateat, memoremus illud, quod scriptum est, quia >reginae sunt

1 vgl. I Kor. 8, 6 — 2 Hohel. 1, 6 — 4. 6 vgl. Kol. 3, 9 — 8 vgl. Ps. 103 (104), 15 — 9. 13 Hohel. 1, 7 — 12 Hohel. 1, 2 — 22 vgl. S. 109, 7ff — 26 Ps. 44 (45), 10 — 30 ff vgl. Hohel. 6, 7. 8

1 autem < bc 1f ∞ pater deus CD, Del. 4 videbitur CDa, unrichtig nach Z. 1 n. S. 133, 30 6 effugavit CD a se fugavit] effugavit n 9f cubile habes] cubas D (cubes Vulg.) 12 iam < C 14 ∞ sunt sponsae De, Del., richtig? 17 illas A (sc. adulescentulas) ipsas p ipsam CD, b nunc ad ipsum < D 19 pascat + et Bu 23 et < Ca 24 pastor est] pastorem d, Del. | est < a | ∞ vero est n | quod + etiam C

sexaginta, sed ex his omnibus >una sit columba< et >una perfecta< ac particeps regni, ceterae vero iam inferiores sunt, quae >octoginta< ap-^{890 Lomm.}pellantur >concubinae<; >adulescentulae< autem, >quarum numerus nullus est<, post ordinem >concubinarum< ponuntur. Istae autem omnes differ-
 5 rentiae eorum sunt, qui in Christo credentes diversis ei affectibus sociantur, ut, verbi gratia, dicamus omnem ecclesiam per aliam figuram >corpus< esse >Christi<, sicut Apostolus dicit, in quo >corpore< >diversa membra< pronuntiat et alios esse >oculos<, alios vero >manus<, alios etiam >pedes< et singulos pro operum suorum studiorumque meritis in >mem-
 10 bra corporis< huius aptari. Secundum hanc ergo speciem etiam haec intelligenda sunt et alias quidem animas putandum est in hoc sponsali dramate, quae magnificentiore affectu sponso atque illustriore sociantur, apud eum >reginarum< loco et affectu haberi, alias, quarum inferior sine dubio in profectibus et virtutibus honor est, >concubinarum< loco
 15 duci et alias >adulescentularum<, quae videntur extra aulam quidem positae, non tamen extra urbem regiam, posteriores vero et post omnes, quae supra memoratae sunt, esse eas animas, quae >oves< appellantur. Si vero perspiciamus attentius, adhuc fortasse etiam harum omnium in-
 20 veniemus inferiores alias et ultimas omnium, illas scilicet, quae in >sodalium< eius >gregibus< numerantur. Et ipsi enim habere >greges< quosdam dicuntur, in quos non vult sponsa >incurrere<; et ob hoc petit ab sponso, ut >annuntiet sibi, ubi pascat, ubi meridiem faciat<, >ne forte<^{891 Lomm.} inquit >efficiat sicut adoperta super greges sodalium tuorum<. Quaeritur ergo, >sodales< isti, qui habere quosdam >greges< dicuntur, utrum
 25 sponso operam dantes et sub ipso velut >pastorum principe< agentes hoc faciant, quoniamquidem >sodales< eius nominantur, an proprium

1 ff vgl. Hohel. 6, 7. 8 — 7 vgl. I Kor. 12, 27 — 7 ff vgl. I Kor. 12, 12 ff —
 13 etwas anders, aber verwandt z. B. Origen. in Num. hom. 20, 3 (Bd. II S. 192, 20):
 grande ergo est . . . multis dogmatibus quasi mulieribus misceri . . . sed constanter
 dicere: >sexaginta sunt reginae, et octoginta concubinae . . .< — 17 vgl. z. B.
 Mark. 6, 34 — 19 f vgl. Hohel. 1, 7 — 22 Hohel. 1, 7 — 25 vgl. I Petr. 5, 4

5 eorum sunt qui *Cp, Del.* sunt quaedam eorum qui *A* earum sunt quae *Db*
 | affectionibus *B* 7 f diversa membra pronuntiat *Bachrens* diversa esse membra
 pronuntiat *ut, Del.* diversa esse pronuntiat membra *b* diversa membra esse pro-
 nuntiat *Cap* diversa esse pronuntiat *d*, vgl. für die Interpolation von esse zu
 S. 131, 8 9 ∞ studiorumque suorum *D, Del.* 10 etiam] et *BD, Del.* 15 adu-
 lescentulas *C* | videantur *A* 17 esse < *a* | ∞ eas esse *d* 22 pascat
 + et *Ba*, vgl. S. 134, 9, aber auch S. 138, 1

aliquid et sequestratum habere cupientes et quod non sit cum animo sponsi, quoniamquidem refugit sponsa et veretur, »ne forte incurrat sodalium greges«, dum sponsum suum requirit. Sed et quod dixit: »ne forte efficiar« non »adoperta«, sed »sicut adoperta«, require, ne
 5 forte ostendat per haec esse aliquam vel aliquas »sodalium« quasi sponsas habentes etiam ipsas habitum sponsalem et esse »adopertas« et, sicut Apostolus dicit, »velamen habentes super caput«. Et ut manifestior sermonis huius species fiat, iterum quasi dramatis ordine, quod dicitur, exsequamur. Exposit ab sponso suo sponsa, ut ei locum secreti sui
 10 indicet et quietis, quoniamquidem amoris impatiens etiam per »meridiam« cupit adire sponsum, eo praecipue tempore, quo clarior lux et splendor diei perfectus et purus est, ut assistat ei oves pascenti vel refrigeranti; et studiose vult viam discere, qua ire ad eum debeat, »ne forte«, si non fuerit edocta itineris huius anfractus, »incurrat in greges
 15 sodalium« et videatur similis esse alicui illarum, quae »adopertae« veniunt ad »sodales« eius nec pudoris curam gerunt aut verentur passim discurrere et multis apparere. Ego autem, quae a nullo, inquit, alio videri volo, nisi a te solo, scire desidero, quo ad te itinere veniam, ut secretum sit, ut nemo sit medius, ut nullus arbiter peregrinus et alie- 392 Lomm.
 20 nus occurrat. Et forte ob hoc requirit loca ista, in quibus »pascit« sponsus oves suas, et ostendit ei verecundiam suam, pro qua non vult »incurrere greges sodalium«, ut ille segreget oves suas a »sodalibus« et seorsum »pascat«, ut non solum sponsa non videatur ab aliis, sed et arcanis et ineffabilibus mysteriis sponsi secretius perfruatur. Nunc
 25 ergo iam videamus per singula. Et primo quidem vide, si possumus dicere, quod Dominus, cuius »portio erat Iacob et funiculus hereditatis eius Istrahel«, ipse intelligendus sit sponsus, »sodales« vero eius »angeli« illi, ad quorum numerum »cum divideret excelsus gentes et dispergeret filios Adam, statuit terminos gentium secundum numerum« ut ait »an- 35 Del.
 30 gelorum Dei«, et isti sint fortassis »greges sodalium« sponsi, gentes scilicet cunctae, quae velut pecora sub »angelis« pastoribus constitutae

4f Hohel. 1, 7 — 7 vgl. I Kor. 11, 10 (ὁφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς) — 26 vgl. Deut. 32, 9 — 28 vgl. Deut. 32, 8

1 et¹] ac B   4 require| requirens kn requiramus c requirere t require ne < a   5 aliquem D   7 velamen + et potestatem D, Del. + vel potestatem Cnp, nach der Bibel   8 ordinem ab   10 etiam < B   14 huius + per ad
 20 ∞ ista loca D, Del.   25 possumus (possim b) Bc, vgl. zu S. 97, 1   30 sunt Abc   31 scilicet < D

sunt, grex vero sponsi illae dicantur, de quibus ipse in evangelio dicit: »oves meae vocem meam audiunt«. Vide enim et observanter intende, quoniam dicit: »oves meae«, quasi sint et aliae oves, quae non sint eius, sicut et ipse in aliis dicit: »vos non estis de ovibus meis«. Quae
 5 singula utique huic occulto mysterio convenienter videbantur aptari. Quod si haec ita se habent, competenter et sponsa uniuscuiusque »so-^{393 Lomm.} dalium gregem« sponsam eius intelligi voluit, quam »adopertam« nominavit. Sed quoniam certa erat quod super omnes illas ipsa esset, non vult similis videri alicui illarum, utpote quae sciret tantum se de-
 10 bere praecellere illas »sodalium« sponsas, vel, ut sponsa nominat, »adopertas«, quantum eminentiae sponsus suus habeat ad »sodales«. Sed et pro hoc adhuc videbitur percontandi causas habuisse, quoniamquidem boni pastoris scit esse studium, ut optima ovibus pascua requirat et ut viridantia atque opaca quaeque nemora ad requiem meridiani aestus
 15 inveniatur, quod »sodales« sponsi facere nesciant nec in eligendis pascuis aut scientiae tantum aut sollicitudinis gerant; et ob hoc dicit: »annuntia mihi, ubi pascis, ubi cubile habes in meridie« cupiens scilicet tempus illud, quo copiosius mundo lumen infunditur, quo merus est dies et purior ac florulentior lux. »Tunc« inquit »enuntia mihi, o tu, quem
 20 dilexit anima mea, ubi pascis, ubi cubile habes in meridie, ne forte efficiar sicut adoperta super greges sodalium tuorum«. Novo nunc nomine sponsa appellavit sponsum. Sciens enim ipsum esse filium caritatis, immo ipsum esse »caritatem, quae ex Deo est«, quasi vocabulum ei istud posuit: »quem dilexit anima mea«. Et tamen non dixit:
 25 »quem dilexi«, sed »quem dilexit anima mea« sciens non qualicumque dilectione, sed »ex tota anima et ex totis viribus et ex toto corde« ha-

2 Joh. 10, 27; anders Origen. in Levit. hom. 3, 3 (Bd. I S. 305, 9ff): sicut enim sunt quidam homines Dei, ita sunt quidam et »oves« Dei . . . et iterum Salvator . . . »oves meae vocem meam audiunt« . . . , homines autem verbum eius audiunt; ista ergo sunt animalia munda quidem propter Christum, »morticina« autem propter peccatum; in Joh. Comm. S. 387, 27 Pr. — 4 Joh. 10, 26 — 16. 19 Hohel. 1, 7 (tunc < O', Vulg.) — 23 vgl. I Joh. 4, 7 — 24 Hohel. 1, 7 — 26 vgl. Luk. 10, 27

1 illi C | ipsa D | evangeliiis Ca + veritas D 2 audient Cdt, vgl. Bd. I S. 305, 16 5 videbuntur Bcm, Del. videbimus a 8 ∞ illas omnes B 10 vel ut] quas BD, Del. | nominat + velut BD, Del., aber der Name ist Hohel. 1, 7 (S. 134. 10) adoperta; vgl. auch Z. 7; S. 75, 13 (105, 15) 13 ut² < ab 14 viridantia bd, p (-a) 17 ∞ tempus scilicet D, Del. 17f ∞ illud tempus ap 19 ac] et D, Del. 24 ei] eius A

bendam esse dilectionem sponsi. »Ubi« inquit »pascis et ubi cubile ^{394 Lom^{no}} habes«. Puto autem quod et propheta de hoc loco, quem nunc sponsa discere ab sponso desiderat et audire, etiam ipse sub eodem positus pastore dicat: »Dominus regit me« — sive ut in aliis legimus: »Dominus pascit me« — »et nihil mihi deerit«. Et quoniam sciebat alios pastores vel ignavia vel imperitia faciente greges in locis aridioribus collocare, de hoc optimo pastore Domino dicit: »in loco viridi, ibi me collocavit; super aquam refectionis educavit me« ostendens pastorem hunc non solum abundantes »aquas« ovibus suis, sed et salubres ac
 10 puras, et quae per omnia reficiant, providere. Sed quoniam ab hoc statu, quo ut ovis sub pastore deguerat, conversus ad rationabilia et celsiora profecit idque adeptus est per conversionem, subiungit et dicit: »animam meam convertit; deduxit me super semitas iustitiae propter
 15 »iustitiae« incederet »vias«, »iustitia« autem habet sine dubio impugnantem se iniustitiam et necesse est eum, qui »iustitiae iter« incedit, habere pugnas adversantium, fide confisus et spe dicit de iis: »nam et si ambulem in medio umbrae mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es«. Post ^{395 Lom^{no}} haec vero, quasi gratias referens ei, qui se pastoralibus imbuerat disciplinis: »virga« inquit »tua et baculus tuus« — quibus institutus videor ad pastoris officium — »ipsa me consolata sunt«. Hinc vero, ubi se a pastoralibus videt pascuis ad rationabiles cibos et mystica secreta translatum, addit et dicit: »parasti in conspectu meo mensam adversus eos, qui tribulant me; impinguasti in oleo caput meum, et poculum
 25 tuum inebrians quam praeclarum est. Et misericordia tua subsequetur me omnibus diebus vitae meae, ut inhabitem in domo Domini in longitudinem dierum«. Illa ergo prima, id est pastoralis, institutio initiorum fuit, ut »in loco viridi collocatus super aquam refectionis educaretur«. Haec vero, quae sequuntur, de profectibus et perfectione re-
 30 feruntur. Et quoniam de pascuis et viriditate proposuimus, conveniens

1 Hohel. 1, 7 — 4 Ps. 22 (23), 1, regit wohl schon alte lateinische Übersetzungen (= Vulg.), ποιμαίνει O' — 7 Ps. 22 (23), 2 — 13 Ps. 22 (23), 3 — 17. 20 Ps. 22 (23), 4 — 23 Ps. 22 (23), 5—6

1 ~ pascis inquit D, Del. 6 gregem B 7 domino < B 11 deguerat] vgl. Thes. L. L. V 384, 47 15 autem < t habet < b ~ habet autem c 17 conversus D, Del. 19 gratiam D, Del. 20 ~ tua inquit auh 23 dicit] subdit D, Del. 24 poculum tuum] calix meus D, nach der Vulg. poculum meum B, vgl. Bd. I S. 372, 25; 374, 7 26f longitudine D

videtur etiam de evangeliiis confirmare, quae dicimus. Inveni etiam
 ibi pastorem hunc bonum de >pascuis< ovium disserentem, ubi ad hoc,
 quod >pastorem< se profitetur, etiam >ostium< se commemorat, et dicit:
 »ego sum ostium; per me si quis introierit, salvabitur, et ingrediatur
 5 et egredietur, et pascua inveniet«. Hunc ergo etiam nunc sponsa per-
 contatur, ut ab eo audiat et discat, in quibus pascuis oves agat, vel in
 quibus amoenitatibus meridianos procuret aestus, >meridiem< appellans ^{396 Lomm.}
 illa scilicet cordis secreta, quibus clariorem scientiae lucem a Verbo
 Dei anima consequitur; hoc enim tempus est, quo sol celsiorem cir-
 10 cuitus sui verticem tenet. Si quando ergo et >sol iustitiae< Christus
 ecclesiae suae excelsa et ardua virtutum suarum secreta manifestat,
 amoena eam pascua cubiliaque meridiana videbitur edocere. Nam cum
 adhuc initia habet discendi et prima, ut ita dicam, ab eo scientiae
 suscipit rudimenta, tunc dicit propheta: »et adiuvabit eam Deus mane
 15 diluculo«. Nunc ergo quia perfectiora iam quaerit et celsiora desiderat,
 meridianum scientiae lumen exposcit. Hinc puto et Abrahae post multas
 eruditiones, quibus apparens ei Deus imbuat eum de singulis et edocuit,
 post haec refertur quia >visus sit ei Deus ad quercum Mambre sedenti ^{56 Del.}
 ad ostium tabernaculi sui meridie«. »Et respiciens< inquit >oculis suis
 20 vidit; et ecce, tres viri stabant super eum«. Quod si credimus haec
 per Spiritum sanctum scripta, non puto frustra placuisse divino Spiritui,
 ut etiam tempus et hora visionis Scripturae paginis mandaretur, nisi
 et horae istius et temporis ratio aliquid conferret ad scientiam >filiis
 Abrahae<, quibus utique sicut >opera Abrahae< facienda<, ita et visitatio-
 25 nes istae sperandae sunt. Qui enim potest dicere: »nox praecessit, dies
 autem appropinquavit; sicut in die honeste ambulemus, non in comes-
 sationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudiciis, non in con-
 tentione et aemulatione«, cum haec omnia transierit, supergressus vi-

3 vgl. Joh. 10, 7. 11 — 4 Joh. 10, 9 — 10 vgl. Mal. 4, 2 — 14 vgl. Ps.
 45 (46), 6 — 16 vgl. Philo Quaest. in Gen. IV 30, 8: τῷ μὲν Ἀβραὰμ φαίνονται
 τρεῖς καὶ μεσημβρίας, τῷ δὲ Λὼτ δύο καὶ ἑσπέρας (Wendland, Neuentdeckte Philo-
 fragmente 113); Origen. in Gen. hom. 4, 1 (Bd. I S. 51, 3): Abraham vero capax
 fuit plenum fulgorem lucis excipere — 18 vgl. Gen. 18, 1 — 19 vgl. Gen. 18, 2
 — 23f vgl. Joh. 8, 39 — 25 vgl. Röm. 13, 12—13

3 se] esse n | se + esse C (∞ commemorat se esse e) D, a (∞ se esse
 ostium), Del. ∞ se ostium p, vgl. zu S. 131, 8 7 percurreret Db 14 suscep-
 tit bd*e | Deus < D, Del. 15 excelsiora CD, Del., vgl. Z. 9 17 edocuit A,
 docuit BCD, Del., vgl. S. 107, 10 18 haec < D, Del. 28 aemulatione + et
 ACDp, Del., et fehlt richtig in b

debitur tempus hoc, quod >nox praecessit et dies appropinquavit, et festinare non ad initium diei, sed ad >meridiem, ut et ipse ad gratiam 397 Lomm. perveniat Abrahae. Si enim lux, quae in ipso est, mentis et puritas cordis clara fuerit et splendida, iste meridianum tempus in semet ipso
 5 habere videbitur; et per hanc puritatem cordis quasi >in meridie-positus Deum videbit >sedens ad quercum Mambre, quod interpretatur a visione. Apud visionem ergo >sedet in meridie, qui vacat ad videndum Deum. Inde denique non dicitur intra tabernaculum, sed foris >ad ostium sedere tabernaculi. Foris enim est et extra corpus posita
 10 mens eius, qui longe est a corporalibus cogitationibus, longe a carnalibus desideriis, et ideo ab his omnibus foris positum visitat Deus. Eiusdem quoque mysterii est, quod et Ioseph, fratres suos cum suscepisset in Aegypto, >meridie eos pascit et >in meridie adorant eum cum muneribus. Propterea denique puto et de his, quae Iudaei in Salvato-
 15 rem commiserunt, nullum evangelistarum voluisse scribere, quia meridie haec gesta sint; cum utique >sexta hora non aliud quam meridianum tempus ostendat, nullus tamen meridiem nominavit. Sed Matthaeus quidem ita dicit: >ab hora autem sexta tenebrae factae sunt super omnem terram usque in horam nonam. Lucas vero: >erat iam quasi
 20 hora sexta et tenebrae factae sunt super omnem terram usque in horam nonam deficiente sole; sed et Marcus: >cum autem esset facta hora sexta, tenebrae factae sunt super omnem terram usque in horam nonam. Unde apparet quoniam in visitatione quidem Abrahae et in convivio patriarcharum apud Ioseph non indigebat, ut tempus istud
 25 sub nomine sexti numeri signaretur, sed ut >meridies diceretur. Vole- 398 Lomm. bat enim sponsa, quae iam tunc in illis adumbrabatur, discere, >ubi pasceret sponsus et >ubi haberet cubiles, et ideo >meridiem nominat. Evangelistae vero in his, quae narrabant, non meridianum tempus, sed >horae sextae numerum requirebant, ad enarrandum scilicet sacrificium

6 vgl. Philo de migr. Abrah. 165 (II 300, 29 W.): Μαμβροῦ, ὃ μεταληφθὲν ἀπὸ ὀρέσεως καλεῖται; Origen. Sel. in Gen. 25, 1 (VIII 77 Lomm.): Μαμβροῦ ἀπὸ ὀρέσεως; in Gen. hom. 4, 3 (Bd. I S. 53, 22); Wutz a. a. O. 416 — 13f vgl. Gen. 43, 16. 25f — 18 Matth. 27, 45 — 19 Luk. 23, 44. 45 — 21 Mark. 15, 33

1 appropriavit *m* 7 ad visionem *BD, Del.*, vgl. den ersten Apparat | sedet + et *A* 9 etenim *D, Del.* | et < *ADp, Del.* 10 longe a] vel (a) *a* 10f longe a carnalibus] et *B* 14f Salvatore *CD* 16 sunt *dnp, Del.* 17 ostendit *Da* 18 ita < *B* 19 in] ad *Ab*, nach der Vulg. < *p* 20. 22 in] ad *Ab* 21 ~ facta esset *Ab* 25 significaretur *CD, Del.*

hostiae eius, quae oblata est in die Paschae pro redemptione hominis, qui in »die sexta« formatus est a Deo, posteaquam »produxit terra animam vivam secundum genus, quadrupedia et reptantia et bestias terrae«. Ob hoc igitur in praesenti loco illuminari sponsa desiderat pleno scientiae lumine, ne per imperitiam errans in aliquo similis efficiatur illis doctorum scholis, quae non per ipsam Dei sapientiam, sed per sapientiam mundi vel »principum huius mundi« exercentur. Hoc enim et Apostolus dicere videtur in eo, ubi ait quia: »loquimur Dei sapientiam in mysterio absconditam, quam nemo principum huius saeculi cognovit«. 10 Et iterum haec eadem significat, cum dicit: »non enim spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum, qui ex Deo est, ut sciamus, quae a Deo donata sunt nobis«. Ob hoc ergo requirit sponsa Christi meridiana cubilia et plenitudinem scientiae poscit a Deo, ne videatur esse sicut una ex philosophorum scholis, quae »adoperta« nominatur pro eo, quod 15 plenitudo veritatis apud eos tecta est et adoperta. Sponsa autem Christi dicit: »nos autem revelata facie gloriam Dei speculamur«.

»Nisi cognoveris te, o bona« — sive »pulchra« — »inter mulieres, egredere tu in vestigiis gregum, et pasce haedos tuos in tabernaculis pastorum«. Unius ex septem, quos apud Graecos singulares in sapientia 20 fuisse fama concelebrat, haec inter cetera mirabilis fertur esse sententia, 399 Lomm. qua ait: »scito te ipsum« vel »cognosce te ipsum«. Quod tamen Solomon, quem praecessisse omnes hos tempore et sapientia ac rerum scientia in praefatione nostra docuimus, ad animam quasi ad »mulierem« sub comminatione quadam loquens dicit: »nisi cognoveris temet ipsam, o 25 pulchra inter mulieres«, et agnoveris pulchritudinis tuae causas inde descendere, quod »ad imaginem Dei facta es«, per quod inest tibi plurimum naturalis decoris, et agnoveris, quam pulchra eras ex initio,

17ff vgl. Procop a. a. O. (XVII 256 D): *Τὸ πολυθρόνητον δὲ παρ' Ἑλλήσιν ἐπιφθίγμα προείληπται παραδοθὲν τῷ σοφῷ Σολομῶνι,*
30 *τὸ ἄγνῶθι σαυτόν. Καθ' ἣν ἀπειλεῖται νῦν ἡ ψυχὴ παρὰ τοῦ ἐράστου καὶ νυμφίου, εἰ μὴ τὸ δοθὲν αὐτῇ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γν-*

2 vgl. Gen. 1, 27; 2, 1 — 2f vgl. Gen. 1, 24 — 8 I Kor. 2, 7. 8 — 10 I Kor. 2, 12 — 16 vgl. II Kor. 3, 18 — 17 Hohel. 1, 8 — 19 gemeint ist wohl Chilon, vgl. Schol. Plat. Phileb. 48 C; Alcibiad. 129 A; Diogen. Laert. 1 40; Stob. flor. 21. 26 (*γρῶθι σαυτόν*) — 22 vgl. S. 75, 24 — 26. 31 vgl. Gen. 1, 27

2 ∞ a deo est O 3 viventem CD, Del., nach de: Vulg. | et serpentina B et reptilia a 13f sicut una esse D 16 domini B 20 ∞ fuisse in sapientia CD, Del., richtig? 22 ac] et B

quamvis et nunc iam praecellas ceteras >mulieres< et >pulchra inter< eas sola dicaris, tamen >nisi te ipsam cognoveris<, quae sis — non enim ex comparatione inferiorum volo bonam videri pulchritudinem tuam, sed ex eo, ut tibi ipsi et decori tuo collata atque exaequata respondeas —, 5 quod nisi feceris, iubeo te >exire< et >in< ultimis >gregum vestigiis< collocari et non iam oves neque agnos, sed >haedos pascere<, illos videlicet, qui pro pravitate et lascivia >a sinistris staturi sunt regis< iudicio praesidentis. Et cum tibi >introductae in cubiculum regium< ostenderim, quae summa sunt bona, >si non agnoveris temet ipsam<, ostendam tibi 10 etiam, quae sint ultima mala, ut ex utroque proficias, tam malorum metu quam desiderio bonorum. >Si< enim >nescieris temet ipsam< et in ignorantia tui vixeris nec scientiae studium gesseris, sine dubio nec tabernaculum proprium habebis, sed per >pastorum tabernacula< dis- 57 Del. cures et nunc in huius, nunc in illius >pastoris tabernaculis pascas 15 haedos<, inquietum animal et vagum ac peccatis deputatum. Haec autem patieris, donec rebus ipsis et experimentis intelligas, quantum mali sit animam nescire semet ipsam neque pulchritudinem suam, per quam praecellit ceteras, non virgines, sed >mulieres<, illas scilicet, quae corruptionem passae sunt nec in virginitatis integritate permanserunt. Haec 400 Lomm. 20 sunt, quae sponsus post illa omnia, quae locuta fuerat sponsa, austera quadam commonitione sponsae animos ad agnitionis suae curam suscitans per ordinem propositi dramatis dicit. Sed nunc consequenter, ut cetera, ad Christum haec et ad ecclesiam referamus, qui ad sponsam suam, ad animas scilicet credentium, loquens summam salutis et beati- 25 tudinis in scientia <sui> et agnitione constituit. Quomodo igitur anima

λάξυ κάλλος, τὴν ἔνδοθεν ἐκβολὴν καὶ τὸ ἐν ἐσχάτοις τετέχθαι
>τοὺς σκαιοὺς ἐρίφους< >ποιμαίνουσαν<. >Ποιμαεῖς< δὲ αὐτοὺς ἐπὶ
τοῖς τῶν ποιμένων σκηνώμασι, ποτὲ μὲν τοῦδε, ποτὲ δὲ ἐκείνου, οἷα
δὴ τις ἀλητις, μέχρι παιδευθεῖσα τῇ πείρᾳ πρὸς τὴν σεαυτῆς ἐπι-
30 στρέψεως γνῶσι. Ἀρμόσει δὲ καὶ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ὁ λόγος. Γι-

7. 27 vgl. Matth. 25, 33 — 8 vgl. Hobel. 1, 4 — 15 vgl. zu S. 145, 11

2 ∞ cognoveris te ipsam CD, Del., wohl nach S. 141, 24 7 statuti A |
regis + in A, Del. 13 sed + et D, Del. | per] et B in an 14 et nunc in
huius nunc in illius a et nunc in illius et [et < (m) p] nunc item (+ in p)
illius Bm et nunc in illius Dn, Del. et tunc in illis C; vgl. Prokop 16 istis D
19 manserunt AB, richtig? 25 scientia <sui> et Bachrens scientia (scien-
tiaae n) et Ap scientiae CDb suimet Del., vgl. S. 148, 30, oder ist sui zu lesen?,
vgl. S. 143, 3; S. 146, 17

>cognoscat semet ipsam<, nec facile puto nec breviter explicari posse; tamen pro viribus pauca ex multis aperire temptabimus. Videtur ergo mihi duplici modo agnitionem sui capere animam debere, quidve sit ipsa et qualiter moveatur, id est quid in substantia et quid in affectibus habeat; ut puta ut intelligat, si boni affectus sit aut non boni, et recti propositi aut non recti; et si quidem recti sit, si erga omnes virtutes eundem tenorem habeat, tam in intelligendo quam in agendo, an erga necessaria tantum et quae in promptu sunt; et utrum in eo sit, ut recipiat profectus et augeatur in intellectu rerum augmentoque virtutum, an in eo stet et resideat, in quod potuit pervenire; et utrum erga semet ipsam tantummodo excolendam, an et aliis prodesse et conferre aliquid utilitatis vel in verbo doctrinae vel in exemplis gestorum potest. Si vero >cognoscat semet ipsam< non esse boni affectus neque recti propositi, in hoc ipso ut intelligat, utrum satis ei desit et procul a virtutum via sit, an in ipso iam posita sit itinere et incedere iam conetur cupiens >quae in ante sunt apprehendere et quae retro sunt oblivisci<, sed nondum approximaverit, aut proxima quidem sit, nondum tamen ad perfectionem venerit. Sed et in eo opus videtur esse animae >cognoscentis semet ipsam<, si haec ipsa, quae operatur mala, ex affectu ea et studio operetur an fragilitate quadam, et, ut ille ait, quasi >quod non vult agens, et quae odit faciens<, et rursus ea, quae bona sunt, affectibus et recto proposito gerere videtur. Verbi gratia, si iracundiam apud aliquos quidem cohibet, apud aliquos autem effert, an semper eam cohibet et apud nullum omnino profert. Similiter et tristitiam, si in aliquibus quidem negotiis vincit, in aliquibus vero recipit, an in omnibus omnino non recipit. Ita et timorem aliaque similiter, quae virtu-

401 Lomm.

νόσκει δέ τις ἑαυτὸν εἰδώς, εἰ ἀγαθὴν ἢ φαύλην ἔχει διάθεσιν καὶ εἰ πολὺ τῆς ὁδοῦ τῆς ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἀπολείπεται ἢ >τοῖς ἔμπροσθεν ἐπεκτείνεται τῶν ὀπίσθεν ἐπιλανθανόμενος<· εἰ δὲ καὶ μήπω ἔλαβεν ἢ τετελείωται ἢ προσεγγίζει τοῖς ὀρίοις τοῦ κάλλους. Ἔργον δὲ καὶ

16, 28 vgl. Phil. 3, 14 — 20 vgl. Röm. 7, 15

3 ~ anima (-mā t) capere D, animam capere Del. 4f effectibus CDu
 5 et] aut D, Del. 9 et] ut CD, Del. 10 quo AB, kaum richtig 11 et¹ B
 an et] maneat a et¹ < CDu, Del. 13 potest steht zeugmatisch 14 ~ ei
 satis CD, Del. satis = multum 15 sit A < BCD, Del. 17 appropinquaverit
 D, Del. 19f ~ ea ex affectu D ea < p, Del. 20 ~ quod quasi D, Del.
 21 bona sunt] bonis A (nobis a), C 22 videtur AC videbitur BD, vielleicht
 richtig; für die Variatio Modorum vgl. Z. 13 24 omnino] animo CD

tibus videntur esse contraria. Adhuc et istud opus est animae >cog-
 noscentis se<, si gloriae multum cupida sit aut parum aut omnino nihil.
 Quod inde colligit, si laudibus multum aut mediocriter delectetur aut
 omnino nihil, et si in opprobriis satis aut parum aut omnino nihil con-
 5 tristetur. Sed et in dando et accipiendo animae >cognoscentis semet
 ipsam< sunt quaedam indicia, si quod tribuit et praebet, utrum com-
 municabili affectu et quasi cui aequitatem haberi inter homines placeat,
 an, ut ille ait, >ex tristitia aut necessitate< vel certe gratiam sive ab
 accipientibus sive ab audientibus quaerens. Sed et in accipiendo anima,
 10 quae >cognoscit semet ipsam<, observabit, utrum indifferenter habeat ea,
 quae accipit, an velut super aliquo bono gaudeat. Sed et in intellectu
 perpensabit semet ipsam huiusmodi anima, ut cognoscat, utrum facile 402 Lombr.
 eam moveat cuiuscumque verisimilitudinis auditio et subripiatur ei arte
 vel suavitate vel calliditate sermonum an raro hoc an numquam omnino
 15 patiatur. Sed sufficiant ista in hoc agnitionis genere a nobis dicta.
 Possibile est enim volenti ad horum similitudinem et alia innumera
 colligere, quibus >cognoscere semet ipsam< anima probetur et pulchri-
 tudinem suam, quam >ad imaginem Dei< in conditione suscepit, si re-
 parare aut restituere potuerit, contemplari. Hoc igitur est, quod prae-
 20 sens sermo sub specie >mulieris< animam docet, ut >cognoscat semet
 ipsam<, et ait: >nisi cognoveris temet ipsam<, hoc est nisi per haec
 singula, quae supra memoravimus, duxeris sensus tuos et discretionem
 singulorum teneris, quae agenda sint, quae cavenda, quid desit tibi
 et quid abundet, quid emendandum sit quidve servandum, sed si volu-
 25 eris indifferenter agere inter ceteras animas communis vitae hominum,
 quas hic >mulieres< appellat, >inter< quas tu >pulchra< es, utpote quae iam
 et >oscula< Verbi Dei susceperis et >cubilis< eius arcana perspexeris, >si-

τὸ ἐφιστάνειν ἐκάστη πράξει, ὅπως γέγνηνται λογισμῶ τε παντὶ καὶ
 λόγῳ. >Γυναῖκας< δὲ τὰς μὴ καθαρὰς μηδὲ ἀδιαφόρους ψυχὰς λέγει

8 vgl. II Kor. 9, 7 — 18 vgl. Gen. 1, 27 — 21 Hohel. 1, 8

1 ∞ animae est AC, vgl. S. 143, 18 3 an ... an CDn aut ... an a 5 et¹
 < Dab 6 si quod] si cum Ca | utrum] ita D, Del., utrum se. tribuat et prae-
 beat, vgl. Bd. II S. 615 8 aut] et b aut + ex A, Del., nach der Vulg. (= gr.
 Text) 9 ab < B | ab audientibus] avidentibus a 12 agnoscat bm 13 eam
 moveat m amoveat C ammoveat e admoveat D (t?), an commoveat B, Del.
 16 ∞ enim est C | ad < CD, Del. 19 aut] ac D, Del. et c 20 se Cdt
 23 sunt bd < a 27 cubilis A (-i m) b cubiculi CDp, vgl. z. B. S. 139, 12;
 141, 13

inquam ›non te cognoveris, sed indifferenter et ut communis vulgus agere volueris, ›exi in vestigiis gregum, id est esto in reliquo grege, si nihil egregium post haec omnia, quae in te collata sunt, agis neque ›agnoscens temet ipsam‹ a conversatione gregali sequestraveris. Et eris non
 5 solum in grege, sed ›in vestigiis gregum; ›ultimus‹ enim fiet et ›novissimus‹, qui primatus suos non intellexerit. Et ob hoc iam ubi scientiam neglexerit, necesse est, ut ›circumferatur omni vento doctrinae ad
 10 deceptionem errorum, ita ut modo quidem apud illum ›pastorem, id est doctorem verbi, ›tabernaculum‹ ponat, nunc vero apud alium; et sic
 ›haedos, lascivos scilicet et inquietos sensus atque ad peccatum depu- 58 Del.
 15 tatos, diversis doctoribus excolens ad hoc ipsum quaesitis; et haec erit poena culpae illius animae, quae ›se ipsam‹ non studuerit ›agnoscere‹ et illum solum sequi ›pastorem, qui ›animam suam ponit pro ovibus
 20 suis. Haec est una species, qua ›intelligere semet ipsam‹ anima in affectibus et actibus suis debeat. Illa vero alia pars profundior est et difficilior, qua iubetur anima, quae tamen ›iam in mulieribus pulchra est, agnoscere semet ipsam. Quod si obtinere potuerit, speret sibi bona omnia; si minus, sciat ›exeundum sibi post vestigia gregum et
 20 pascendum haedos in tabernaculis pastorum‹ alienorum a se. Videamus

ἀμελοῦσα δὲ τῆς ἰδίας γνώσεως γένοιτ' ἂν κλυδωνιζομένη καὶ περι-
 φερομένη παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώ-
 πων· καὶ πανταχοῦ μᾶλλον ποιμαίνει τὰς ἰδίας ›σχαίᾳς ἐρίφους‹ ἢ
 παρὰ τῷ ›καλῷ ποιμένι‹ λόγῳ. (Αὕτη δὲ προσηγῆς ὁ λόγος, εἰ καὶ
 25 μηδέπω, λοιπὸν ἤδη ›ἐν γυναιξίν ἐστι καλῆς συγκρατηθμονμένη τῇ
 τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ καὶ τῶν ἐν αὐτῇ μικρῶν οὐσα καλλίων· αἱ γὰρ
 οὕτω λεγόμεναι τῆς ἐκκλησίας ›γυναῖκες‹ τῶν ἐθνικῶν ψυχῶν ἀσυγ-
 κρίτως ἀμείνους πορευομένων ὁπίσω τῶν ἐραστῶν τῶν ἀντικειμένων
 30 ἀμείνων ἢ πρὸς τὸν κτίστην τὸν ἑαυτῆς ἀναβλέψασα; Ὅμοιον δὲ τὸ

5 vgl. Matth. 19, 30 — 7. 21 vgl. Ephes. 4, 14 — 11 vgl. Origen. in Exod. hom. 9, 4 (Bd. I S. 241, 21): luxuriam omnemque libidinem tamquam hircos et haedos litet; in Levit. hom. 2, 2 (Bd. I S. 290, 26): ›haedum‹ (sc. offert), cum lasciviam superaverit — 14. 24 vgl. Joh. 10, 11

1 commune *Bad, Del.*, vulgus oft masculinum im Spätlatein 3 in te < b inde *D* 3f agnosces *C* agnoscis an agnosceris *m* 6 intellexit *CD* | iam < *be* 6 et — 7 neglexerit < *a* 10 circumferatur *be, Del.* circumferetur *p* 13 quae + si *dlk* 16 effectibus *C* 19 ~ omnia bona *abc*
 Origenes VIII.

ergo et incipiamus pro viribus etiam huius partis agnitionem discutere. Dicit per prophetam sermo divinus: »illuminate vobis lumen scientiae«. Sed et in donis spiritalibus unum et quidem maximum donum est, quod »per Spiritum sanctum ministratur, sermo scientiae«; cuius »scien-
 5 tia« opus illud principale est, quod in Evangelio secundum Matthaeum quidem ita dicit: »nemo novit filium nisi pater, neque patrem quis novit nisi filius et cui voluerit filius revelare«. In Luca autem ita ait: »nemo scit, quid sit filius, nisi pater, et nemo scit, quid sit pater, nisi filius et cui voluerit filius revelare«. Secundum Iohannem vero ita
 10 scriptum est: »sicut cognoscit me pater et ego agnosco patrem«. In ⁴⁰¹ Lom² quadragesimo vero et quinto Psalmo dicit: »vacate, et cognoscite quoniam ego sum Deus«. Igitur principale munus »scientiae« est »agnoscere« Trinitatem, secundo vero in loco »cognoscere« creaturam eius, secundum eum, qui dicebat: »ipse enim mihi dedit horum, quae sunt,
 15 scientiam veram, substantiam mundi et virtutem elementorum, initium et finem et medietatem temporum« et reliqua. Inter haec ergo erit animae quaedam etiam sui agnitio, per quam scire debet, quae sit eius substantia, utrum corporea an incorporea et utrum simplex an ex duobus vel tribus an vero ex pluribus composita. Sed et iuxta quorundam
 20 quaestiones utrum facta an omnino a nullo sit facta; et, si facta sit,

»ἔξελθε« »τῷ παραδοθῆναι τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς ἀφορισθέντα τῆς ἐκκλησίας μετὰ τό, καθάπερ ἔλεγε πρὸς τὰς νεάνιδας, »εἰσαχθῆναι παρὰ τοῦ βασιλέως εἰς τὸ ταμίον αὐτοῦ«.)

2 Hos. 10, 12 — 4 vgl. I Kor. 12, 8 — 6 Matth. 11, 27 — 8 vgl. Luk. 10, 22 — 10 Job. 10, 15 — 11 Ps. 45 (46), 11 — 14 vgl. Weish. Sal. 7, 17. 18 — 17 ff vgl. Origen. de princ. II 10, 7 (S. 181, 14 Koe.): pars eius (sc. animae) melior illa dicetur, quae »ad imaginem« Dei ... facta est, alia autem pars ea ... quae ... amica et cara materiae corporalis »cum infidelium« sorte multatur; Tert. de anim. 5, 6: Stoicos ... qui ... corpus animam facile persuadebunt ... haec Platonici subtilitate conturbant; c. 10: pertinent ad statum fidei simplicem animam determinare secundum Platonem ... quidam enim volunt aliam illi substantiam naturalem inesse spiritum ... (c. 14) dividitur autem in partes, ... in duas a Platone, ... in tres a Zenone, in quinque et sex a Panaetio usw.; Origen. a. a. O. III 4, 1 (S. 264, 13) — 21 vgl. I Kor. 5, 5

3 et¹ < Danb | et² < D, Del. ∞ quidem et Ca 10 agnoscit te, Del. novit p | cognosco Obu 11 agnoscite A videte B, nach der Vulg. 14 eorum A 16f ∞ animae erit Otp, Del., richtig? ∞ animae quaedam erit d 19 vel] aut CD, Del.

quomodo facta sit, utrum, ut putant aliqui, in semine corporali etiam ipsius substantia continetur et origo eius pariter cum origine corporis traducitur, an perfecta extrinsecus veniens parato iam et formato intra viscera muliebria corpore induitur. Et si ita sit, utrum nuper creata
 5 veniat et tunc primum facta, cum corpus videtur esse formatum, ut causa facturae eius animandi corporis necessitas exstitisse credatur, an prius et olim facta ob aliquam causam ad corpus sumendum venire aestimetur; et si ex causa aliqua in hoc deduci creditur, quae illa sit causa, ut agnoscere possit, scientiae opus est. Sed et illud requiritur,
 10 utrum semel tantum corpore induatur et id postmodum depositum ultra non quaerat, an cum semel susceptum deposuerit, iterum assumat; et si secundo, sumptum semper habeat an aliquando iterum abiciat. Et si quidem secundum auctoritatem scripturarum consummatio imminet mundi et corruptibilis status hic in incorruptibilem commutabitur, am-
 15 biguum non videri quod in praesentis vitae statum secundo aut tertio in corpus venire non possit. Nam si recipiatur hoc, necessario sequitur, ut huiusmodi successione consequentibus finem nesciat mundus. Et adhuc in cognitione sui anima requirat, si est aliquis ordo aut sunt aliqui spiritus eiusdem cum ipsa substantiae, alii vero non eiusdem, sed
 20 diversi ab ea, id est si sunt et alii spiritus rationabiles, ut ipsa est, et alii carentes ratione; et si eadem est ipsius, quae et angelorum substantia, quoniam rationabile a rationabili nequaquam differre creditur. Aut si non est quidem talis per substantiam, sed erit talis per gra-

1 ff vgl. Origen. de princip. I Praef. 5 (S. 13, 7 Koe.): de anima vero utrum ex seminis traduce ducatur, ita ut ratio ipsius vel substantia inserta ipsis corporalibus seminibus habeatur, an vero aliud habeat initium, et hoc ipsum initium si genitum est aut non genitum, vel certe si extrinsecus corpori inditur necne, non satis manifesta praedicatione distinguitur; contra Cels. IV 30 (I S. 300, 9 Koe.); in Ep. ad Tit. frag. (V 291 Lomm.); Tertull. a. a. O. c. 25, 27; Plato Phaed. 26 — 4 ff vgl. Plat. Phaed. 72 ff — 14 vgl. I Kor. 15, 53 — 18 vgl. Origen. de princ. I 8, 4: IV 5, 9 (S. 362, 5 ff Koe.): si ergo caelestes virtutes intellectualis lucis . . . participium sumunt et humana anima eiusdem lucis . . . participium sumit, erunt et ista unius naturae secum invicem; dazu Hieron. Ep. ad Avit. 14: concludit (sc. Origenes) omnes rationabiles naturas, id est Patrem et Filium et Spiritum sanctum, angelos . . . ceterasque virtutes, ipsum quoque hominem secundae animae dignitatem unius esse substantiae

3 traditur Ak 9 requiretur (-i- b) BC 14 in incorruptibilitatem A
 15 kaum: videtur | statu C 18 et < A | cognitionem C^{em}

tiam, si meruerit, an non possit omnino similis effici angelis, nisi hoc naturae suae qualitas ac similitudo receperit; reddi enim videbitur posse, quod amissum est, non tamen conferri id, quod ex initio conditor non dedit. Sed et hoc adhuc in cognoscenda semet ipsa anima requirat, 5 si virtus animi eius accedere potest et decedere et est mutabilis an acquisita semel ultra non defluit. Et quid opus est plura memorare, quibus ex causis >semet ipsam cognoscat< anima, ne forte, si neglexerit perfecte >semet ipsam cognoscere<, >exire< iubeatur >in vestigiis gregum et pascere haedos< et hoc non in proprio tabernaculo, sed >in taber- 10 naculis pastorum<, cum praesto sit volenti haec persequi largissimas occasiones ex his, quae supra memoravimus, sumere, in quibus exerceri in >sermone scientiae< pro viribus possit? — Dicantur vero haec a Verbo 406 Lomb. Dei etiam ad animam, quae in profectibus quidem posita est, nondum tamen ad summam perfectionis adscendit. Quae pro eo quidem, quod 15 proficit, >pulchra< dicitur; ut autem pervenire possit ad perfectionem, fiat ad eam comminatio necessaria; quod nisi per ista singula, quae supra diximus, >semet ipsam cognoverit< et vigilanter exercuerit in Verbo Dei et lege divina, continget ei de his singulis opiniones colligere diversorum et sequi homines nihil egregium, nihil ex sancto Spiritu lo- 20 cutos. Hoc est enim >exire in vestigia gregum< et eorum doctrinas sectari, qui et ipsi permanserint peccatores et nullum peccantibus remedium providere potuerint. Quos qui sequitur, >haedos< utique, qui peccatorum indicium tenent, videbitur >pascere< circumiens >tabernacula pastorum<, diversas scilicet sectas philosophorum. Intuere ergo plenius, 25 quam terribile est, quod sub hac adumbratur figura. >Exi< inquit >tu in vestigiis gregum<; quasi quae intus iam sit anima et intra mysteria 59 Del. collocata, pro eo tamen, quod negligat >agnoscere semet ipsam< et requirere, quae sit, et quid vel quomodo agere debeat, quidve non agere, dicitur ei >exi tu<, quasi quae ob hanc desidia culpam foras mittatur 30 ab eo, qui praest. Sic ingens animae periculum est scientiam sui

4 ff vgl. Plato Tim. 44 A ff; weiteres bei Gronau, Poseidon. und die jüdisch-christl. Genesisexegese 196 ff — 12 vgl. I Kor. 12, 8 — 25, 29 Hobel. 1, 8

2 ac] aut *D, Del.* au *c* 4 dederit *D, Del.* | in < *p* | cognoscendam *Cb* agnoscendam *de* noscendam *t* | ipsam *BDac* 5 animi *A* animae *BCD, Del.*, eius (sc. animae) ist Gen. zu virtus animi | et? an *BD, Del.* 15 possit + et *dt, Del.* 19 ∞ spiritu sancto *anep, Del.* 20 ire *D* | vestigiis *D, Del.* richtig?, vgl. z. B. Z. 26 u. S. 141, 18 | doctrinas *AB* doctrina *k* doctrinam *De, Del.* 21 et¹ + si *D* 25 tu < *D* 27 cognoscere *CD, Del.*

agnitionemque negligere. Sed fortasse, quoniam duplicem expositionem dedimus agnitionis suae animae, videbitur secundum eam quidem, qua de actibus suis discutere negligit et inquirere de profectibus suis aut perscrutari de vitiis, merito ei dici: »exi«, per quod videatur quasi de 407 Lomm.
 5 interioribus foras propelli. Si vero secundum editionem aliam, qua diximus quod naturam substantiamque suam agnoscere debeat et statum, vel in quo fuerit vel in quo erit, grave credatur. Quae enim facile talis anima invenietur ita perfecta, ita praepotens, cui horum omnium ratio et intelligentia pateat? Ad hoc respondebimus quoniam
 10 sermo, qui habetur in manibus, non ad omnes animas fit neque ad »adulescentulas« hic loquitur sponsus, neque ad ceteras »mulieres« neque ad »octoginta concubinas« aut »sexaginta reginas«, sed ad illam, quae »inter« omnes »mulieres« sola »pulchra« dicitur et »perfecta«. Unde apparet ad dilectas quasque animas haec dici, quibus cum gratia multa sentiendi et intelligendi a Deo data sit, negligunt tamen scientiae partes
 15 et »cognoscendi semet ipsas« nullum adhibent studium. His ergo comminatur sermo divinus quia, »quibus multum datur, multum ex iis exigitur«, et »humilis« quidem »venia et misericordia dignus erit, potentes autem potenter cruciabuntur«. Si ergo et tu, o anima, quae pulchrior es
 20 et eminentior inter ceteros, verbi gratia, doctores, negligas temet ipsam et in ignorantia tui manneas, quomodo poterunt vel hi, qui aedificari desiderant, instrui vel convinci et argui contradicentes? Digne ergo cum comminatione quadam ad eam dicitur: »exi tu in vestigiis gregum et pasce haedos tuos in tabernaculis pastorum«. Potest ad hoc trahi etiam
 25 illud, quod Moyses scribit, quod, si qua Istraelitica »mulier adulteraverit, lapidetur«; si vero »filia sacerdotis, ignibus exuratur«. Sic ergo iusta videbitur esse comminatio in eos, qui capaces esse possunt ad agni- 408 Lomm.
 tionem et scientiam, sed per desidiam negligunt; in quos iustissima indignatio sponsi est, quia scit unius negligentiam cedere ad damna
 30 multorum. Similis enim videbitur huiusmodi anima vel illi, qui accep-

12. 13 vgl. Hohel. 6, 7f — 13 vgl. Hohel. 1, 8. — 17 vgl. Luk. 12, 48 —
 18 vgl. Weish. Sal. 6, 5 — 23 Hohel. 1, 8 — 25 vgl. Lev. 20, 10 — 26 vgl.
 Lev. 21, 9 — 29 vgl. I Kor. 12, 26

2 qua *Cu* quae *BDA, Del.*, vgl. Z. 5 — 7 creditur *BD* — 11 hic (de his *b*)
 + quibus *Db* | ∞ loquitur hic *p* — 14 electas *Bu* — 17 ab iis *B* (habens *p*), *a*
 17f exigitur *CD, Del.* requiritur *Bu* quaeritur *a*, nach der Vulg. (quaeretur)
 19 o < *BD, Del.* — 20 ceteras *CDp, Del.* | doctoris *Dp* doctrinas *Del.* — 25 quod]
 ut *A* — 27 videtur *AB*

tum ›denarium abscondit in terram‹, ne lucri aliquid ex eo pecuniae dominus acquireret, vel illi, quem ›occidisse‹ dicitur ›Deus‹, quia ›malignus‹ erat, eum scilicet qui accepta semina scientiae naturalis posteritati invidens ›profundebat in terra‹. ›Pastores‹ quoque, sicut et ante iam
 5 diximus, si quidem ad ecclesiam comminationis hic sermo fit, ›huius mundi principes‹ accipiendi sunt vel illi ›angeli‹, sub quorum cura reliquae ›gentes‹ habentur sive sorte in hoc sive secretioribus quibusdam causis deductae. Si vero ad unamquamque animam comminatio ista referatur, quae semet ipsam negligit agnoscere, sapientes et magistri
 10 huius saeculi intelligendi sunt docentes ›sapientiam huius mundi‹, ut in summa hoc intelligatur quia necesse est animam, eam praecipue, quae bona et pulchra est sensibus et ingenio vigilans, ›cognoscere semet ipsam‹ et dare operam ad agnitionem sui per exercitia doctrinae et studia divina ac per hoc agi ›spiritu Dei‹ et ›spiritu adoptionis‹. Aut
 15 si talis haec anima semet ipsam neglexerit et a divinis studiis declinaverit, necesse est eam dare operam studiis mundanis et sapientiae saeculi et ›agi spiritu huius mundi iterum in timore‹. Quod designat Apostolus, cum dicit: ›nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum, qui ex Deo est‹ et iterum: ›non enim accepistis spiritum
 20 servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis, in quo clamamus: Abba pater!‹. Haec interim nobis de praesenti loco occurrere potuerunt; nunc iam convertamur ad consequentia.

›Equitatus meo in curribus Pharaonis similem te arbitratus sum proxima mea‹. Historicus quidem sensus hoc est, quod videtur ostendere: sicut, inquit, tunc in Aegypto, cum ›Pharao persequens populum Istrahel‹ processit in ›curribus et equitatu‹ et ›meus‹, hoc est sponsi Domini, ›equitatus‹ longe praecellebat ›currus Pharaonis‹ et praestantior erat, utpote qui illos superaverit et ›in mare demerserit‹, ita et tu, ›proxima mea‹ sponsa, praecellis omnes mulieres, ›similis‹ effecta ›equitatus

1 vgl. Matth. 25, 18 (τάλαντον) — 2f vgl. I Chron. 2, 3; Gen. 38, 9 — 5 vgl. I Kor. 2, 6 — 6 vgl. Deut. 32, 9 — 10 vgl. I Kor. 3, 19 — 14 vgl. I Kor. 2, 12; Röm. 8, 15 — 18 I Kor. 2, 12 — 19 Röm. 8, 15 — 23 Hohel. 1, 9 — 25 vgl. Exod. 14, 8, 9ff — 28 vgl. Exod. 15, 1

1 terra A 3 cum n ea a cum Onam Dk onam b (p feblt hier) c, Origenes verschweigt absichtlich den Namen | scilicet + ratiōne a | quia a 5f ∼ mundi huius D, Del. 7f ∼ causis quibusdam CD, Del. 14 hec A 18 accepimus (ἐλάβομεν)] habemus AB 19 ∼ est ex deo D, Del. 19f ∼ iterum in timore spiritum servitutis D, Del.

meo, qui >Pharaonis curribus< comparatus potentior utique habetur et magnificentior. Hic interim videtur ordo esse sermonum ipsorum verborumque directio. Videamus autem nunc, ne forte secundum intelligentiam mysticam animas, quae sunt sub illo spiritali >Pharaone< et sub
 5 spiritalibus nequitiiis positae, >currus< dicat esse >Pharaonis< et >quadrigas< eius, quas ipse agit et ducit ad persequendum populum Dei et ad opprimendum Istrahel. Certum est enim quia tentationes et tribulationes, quas excitant daemones sanctis, per aliquas animas excitant ad hoc ipsum aptas et convenientes. Quibus tamquam >curribus< adscensis exagitant et impugnant vel ecclesiam Dei vel singulos quosque fidelium.
 10 De >equitatu< vero Domini, quis sit eius iste >equitatus<, in Exodo quidem, ubi superantur >currus Pharaonis< et >demerguntur in mare<, nihil ^{410 Lomm.} legimus scriptum nisi tantum quod >Dominus< >currus Pharaonis< et ^{60 Del.} exercitum eius >proiecit in mare< rubrum. Invenimus tamen in quarto
 15 Regnorum libro, quod >Helisaeus< de adventu hostium, qui cum >equitatu et curribus venerant<, formidanti >puerulo< suo >dicit<: >ne timeas, quoniam plures sunt nobiscum< quam cum illis. Et oravit< inquit >Helisaeus et dixit: Domine, aperi oculos pueri huius, ut videat; et aperuit Dominus oculos eius et vidit; et ecce, mons plenus erat equitibus et
 20 currus ignei in circuitu Helisaei, qui descenderant ad eum<. Sed et in propheta Habacuc manifeste et evidenter legimus de >equitatu Domini< et quod >adscendat equos suos<. Sunt ergo Scripturae verba haec: >numquid in fluminibus irasceris, Domine, aut in fluminibus furor tuus, aut in mari impetus tuus? Quia adscendes equos tuos, et equitatus
 25 tuus salus<. Sunt ergo >equi< Domini, quibus >adscendit<, et >equitatus< eius. Quos ego non alios esse puto quam illas animas, quae frenum disciplinae eius accipiunt et >iugum< portant >suavitatis< eius et quae >spiritu Dei aguntur<, et in hoc est iis >salus<. In revelatione autem Iohannis legimus quod >apparuit ei equus, et sedens super eum quidam fidelis

9 vgl. Origen. in Exod. hom. 6, 2 (Bd. I S. 193, 16 ff): adscensores . . . angelos malos . . . ab adscensore suo daemone; die equi sind dort die persecutores sanctorum, wie auch in Ps. 75 (76), 6 (XIII 6 Lomm.) — 11 vgl. Exod. 14, 8. 9 ff — 13 f vgl. Exod. 14, 28; 15, 1 — 15 ff vgl. IV Kön. 6, 14 ff — 16 vgl. IV Kön. 6, 16. 17. 18 — 23 Habak. 3, 8 — 27 vgl. Thren. 11, 30

2 hic A, Del. huc p < CDb | interim + mihi mp, Del. | videtur + mihi an
 3 nunc < Dp, Del., vgl. z. B. S. 134, 26 11 ∞ iste eius bc 14 ∞ rubrum mare an "mare" rubrum b 15 quod] ubi A | adventibus D 23 in¹ < CD
 28 autem A < BCD, Del.

et verus, et cum iustitia iudicans, cuius »nomen« inquit »est Verbum Dei«. Ait ergo: »et vidi caelum apertum, et ecce equus albus, et qui sedebat super eum, vocabatur fidelis et verus et cum iustitia iudicans et pugnans. Et oculi eius sicut flamma ignis, et super caput eius dia- 111 Lom^m
 5 demata multa habentia nomen scriptum, quod nullus novit nisi ipse. Et adopertus erat vestimentum sanguine conspersum, et vocabatur nomen eius Verbum Dei. Et exercitus eius erat in caelo et sequebantur eum in equis albis induti byssino albo puro«. Sed opus est gratia Dei, quae horum nobis aperiat intellectum, quo possimus advertere, quid
 10 istae indicent visiones, qui sit »equus albus« et qui sit, »qui sedet super eum«, cuius »nomen« est »Verbum Dei«. Et forte quidem dicet aliquis »album« esse »equum« corpus, quod assumpsit Dominus et quo ille, qui »in principio erat apud Deum Deus Verbum«, velut vectus est. Alius autem magis animam dicet, quam assumpsit »primogenitus omnis crea-
 15 turae« et de qua dicebat: »potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam«. Alius vero utrumque simul, corpus atque animam, quasi, ubi peccatum non fuerit, »equum« dici »album« putabit. Alius adhuc quarto loco »ecclesiam« dicet, quae et »corpus eius« nominatur, »album« videri »equum«, quasi non habentem »maculam aut rugam«,
 20 quam sibi ipse »sanctificavit lavacro aquae«. Secundum haec autem singula etiam illa accipiet, quae sequuntur, »militiam caeli« et »exercitum Verbi Dei« et quomodo singuli quique eorum »sequentes Verbum Dei equis albis« sedeant et »byssinis albis« induantur et »mundis«. Huic ergo »equo albo«, quo ipse vehitur, qui »Verbum Dei« appellatur, vel huic
 25 equitatu caelesti, qui »eum sequitur in albis« nihilominus »equis«, comparat et »similem« facit Christus ecclesiam suam. — »In curribus« autem »Pharaonis« vel ita possumus accipere, ut, quantum hic Domini equitatus »equitatum« et »currus Pharaonis« eminent et praecellit, tantum tu, 412 Lom^m

2 Apok. 19, 11—14 — 13 vgl. Joh. 1, 1 — 14 vgl. Kol. 1, 15 — 15 Joh. 10, 18 — 18 vgl. Kol. 1, 24 — 19f vgl. Ephes. 5, 27. 26 — 26 vgl. Hobel. 1, 9

1 inquit < p, Del. ∞ est inquit a 6 vestimento ... consperso AB, Del., περιβεβλημένος ἱμάτιον βεβαμμένον αἵματι 7 erant? (τὰ στρατεύματα) 11 dicit A, Del. 12 et quod ad 13 velut vectus est Baehrens vectus est Bm vel vestitus vectus t velut vestitus vel velatus est d vestitus vel vectus est c, Del. vestitus est Ca, richtig? 14 magis (= potius A) < BCD, Del. | dicit A 15 eam] animam meam Ac | potestatem habeo < Abc 20 autem < and 23 induuntur CDb 24 huic < C 27 ut] quod A, vgl. TU 42, 1 S. 134

quae >pulchra< es >in mulieribus<, praecellis et emines omnes reliquas
 animas, quae adhuc iugum Pharaonis portant et sessores eius patiuntur;
 vel certe quod >equitatus< hic >meus<, qui >lavacro aquae mundatus pu-
 rus et candidus< factus est et Verbum Dei meruit habere sessorem, >ex
 5 curribus< assumptus est >Pharaonis<. Inde enim omnes veniunt creden-
 tes, quia >Christus in hunc mundum venit peccatores salvos facere<.
 Hoc ergo modo potest explanari versiculi huius sensus: >equitatu meo<,
 qui fuit ante >in curribus Pharaonis< et nunc >sequitur me in equis
 albis< >purificatus per lavacrum aquae<, >similem te arbitror, proxima
 10 mea<. Beatae ergo sunt illae animae, quae dorsum suum curvaverunt,
 ut suscipiant super se sessorem Verbum Dei et frena eius patiuntur,
 ut, quocumque ipse voluerit, flectat eas et agat habenis praeceptorum
 suorum; quia iam non sua voluntate incedunt, sed ad omnia ducuntur
 et reducuntur voluntate sessoris. Et fortassis videbitur secundum hoc,
 15 quod ex multis animabus congregata est ecclesia et exemplum vitae
 accepit a Christo, quod non tam ab ipsa deitatem Verbi Dei acceperit,
 quae utique supereminet eos actus vel affectus, qui ad exemplum dari
 hominibus debeant, sed illa anima, quae assumpta est ab eo, in qua
 fuit summa perfectio, ipsa sit ad exemplum posita et ipsam dicat hic
 20 >proxima mea<, cuius similitudinem habere debeat etiam ecclesia, quae
 ex multis congregatur animabus, illis scilicet, quae prius fuerant sub
 iugo et >curribus Pharaonis< et >equitatus Domini< appellantur. Quae
 autem ex duabus expositio convenire magis proposito versiculo videatur,
 probabis etiam tu, qui leges.

25 >Quam speciosae factae sunt genae tuae tamquam turturis, cervix
 tua sicut redimicula<. Ordo dramatis huiusmodi videtur habere con- 413 Lomza.
 sequentiam quod, posteaquam austeriore usus est commonitione spon-
 sus ad sponsam, protestatus ei quod, >nisi cognosceret semet ipsam,
 exitura esset in vestigiis gregum et pasceret< non oves, sed >haedos<,
 30 erubuerit super austeritatem praecepti et rubor verecundiae diffusus in
 vultu >speciosas< effecerit >genas< eius et multo, quam fuerant, pulchrio-

1 vgl. Hohel. 1, 8 — 3. 9 vgl. Ephes. 5, 26 — 6 vgl. I Tim. 1, 15 — 8 vgl.
 Apok. 19, 14 — 11 vgl. in Num. hom. 14, 4 — 22 vgl. Habak. 3, 8 —
 25 Hohel. 1, 10

14 fortasse *Can* 16 deitatem *Bachrens* deitate *ABCD, Del.* quae schließt
 an das Subjekt von *acceperit* (anima) an 19 ipsam (*m*) *p* ipsa *CDanb, Del.* |
 dicatur *b, Del.* dicat sc. sponsus Christus; zu dem Nominativ *proxima mea* vgl.
 Bd. II S. 618 24 leges *A, Del.* 30 austeritate *ank, Del.* | praecepti + sed *D, Del.*

- res; non solum autem >genae<, sed et >cervix< eius tam >decora< sit reddita >quasi< monilium >redimiculis< adornata. Pulchritudo vero >genarum< turturibus comparatur, quod per huiusmodi aves simul et honestas vultus et alacritas indicetur. Haec est historici dramatis explanatio. ^{ci Del.}
- 5 Sed veniamus ad rem. Paulus Apostolus scribens ad ecclesiam Corinthiorum ita dicit: >corpus autem non est unum membrum, sed multa. Et si dixerit pes: quia non sum manus, non sum de corpore, non propterea non est ex corpore. Et si dixerit auricula: quia non sum oculus, non sum de corpore, non propterea non est ex corpore.
- 10 Si totum corpus oculus, ubi est auditus? si totum auditus, ubi odoratus? Nunc autem Deus posuit unumquodque membrum in corpore, sicut voluit<. Et cum plura de hoc disputasset, ad ultimum dicit: >vos autem estis corpus Christi et membra ex parte<. Et iterum ^{414 Lom¹⁰} ad Ephesios scribens dicit: >subiecti invicem in timore Christi, mulieres viris suis subiectae sint sicut Domino, quia vir caput est mulieris sicut et Christus caput est ecclesiae, ipse Salvator corporis. Sed sicut ecclesia subiecta est Christo, ita et mulieres viris suis in omnibus. Viri, diligite uxores vestras, sicut et Christus dilexit ecclesiam suam et semet ipsum tradidit pro ea, ut eam sanctificaret lavacro aquae in verbo, ut
- 20 ipse sibi praepararet gloriosam ecclesiam non habentem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed ut esset sancta et immaculata<. Et post pauca: >nemo enim< inquit >aliquando carnem suam odio habuit, sed nutrit et fovet eam, sicut et Christus ecclesiam, quia membra sumus corporis eius< et reliqua. Per haec ergo edocemur, quomodo
- 25 sponsa Christi, quae est ecclesia, etiam sit >corpus eius< et >membra<. Si ergo audias sponsi >membra< nominari, ecclesiae >membra< dici intellige. In quibus sicut sunt aliqui, qui dicuntur >oculi<, pro intelli-

26ff vgl. Prokop a. a. O. (XVII 257 C. M.): Ἀλλὰ καὶ μέλη Χριστοῦ, τῆς ἐκκλησίας νύμφης ὁ Παῦλος φησιν· ἧς οἰοῦναι πρόσσωπον
30 οἱ τῶ κάλλει τῶν λοιπῶν διαφέροντες, ἀσχρόν οὐδὲν ἐννοοῦντες,

3 vgl. S. 155, 16 — 6. 28 I Kor. 12, 14—18 — 13 I Kor. 12, 27 — 14 vgl. Ephes. 5, 21—27 — 22 Ephes. 5, 29—30 — 27ff vgl. I Kor. 12, 16 — 29 vgl. Kol. 1, 24

2 vero < a ergo CD, Del. 6 ait D, Del. | ∞ membrum unum D, Del. 8 ex] de Cbd, Del., nach der Vulg. 8 et — 9 corpore < b 8f sum oculus non < CD 9 de] ex km | ex] de cel, Del. 10 corpus + est t, Del. | est < ab, richtig? (ποῦ ἢ ἀχοῆ) | ubi + est Cdp 15 subdite Ba, nach der Vulg. 26 sponse Ba | dici < C

gentiae sine dubio ac scientiae lumine, et alii ›aures‹ pro audiendo verbo doctrinae, alii ›manus‹ pro bonis operibus religiosisque ministeriis, ita sunt aliqui, qui ›genae‹ eius appellentur. ›Genae‹ autem vultus dicuntur, in quibus honestas et verecundia animae agnoscitur, per quod
 5 sine dubio illi in ›membris‹ ecclesiae declarantur, qui castitatis et pudicitiae excolunt honestatem. Pro his ergo ad omne corpus sponsae ^{415 Lomm.} dicitur: ›quam speciosae factae sunt genae tuae‹. Et observa quia non dixit: ›quam speciosae sunt genae tuae‹; sed: ›quam speciosae factae sunt‹, ut ostendat prius quidem non eas fuisse ita ›speciosas‹,
 10 sed posteaquam suscepit ›oscula‹ sponsi et ipse, qui loquebatur prius per prophetas, affuit et ›mundavit‹ sibi ipsi ›ecclesiam suam lavacro aquae‹ et ›fecit eam non habere maculam aut rugam‹ et agnitionem sui praestitit ei, tunc ›factae sunt speciosae genae‹ eius. Tunc enim castitas et pudicitia et virginitas, quae prius non fuerat, per ecclesiae
 15 ›genas‹ specioso decore diffusa est. Quae tamen ›genarum‹ species, id est pudicitiae et castitatis, ›turturibus‹ comparatur. ›Turturum‹ ferunt naturam huiusmodi esse, ut neque masculus praeter unam feminam adeat aliam neque femina amplius quam unum patiatur marem, ita ut, si accidat altero intercepto superesse alterum, pariter cum coniuge extinctus ei sit concubitus amor. Convenienter igitur similitudo ›turturis‹
 20 aptatur ecclesiae, quod vel alterius viri post Christum coniugium nesciat vel quod continentiae et pudicitiae ›in ea‹ tamquam ›turturum‹ volitet multitudo. Secundum hanc intelligentiam etiam ›cervicem‹ sponsae accipiamus. Quae sine dubio illae intelligi debent animae, quae ›iugum‹
 25 Christi ›suscipiunt‹ dicentis: ›suscipite super vos iugum meum, quia
 τὴν δὲ τῆς σωφοροσύνης ἀντὶ τῆ καρποφοροῦντες αἰδοῦ. Οἱ πρότερον ἴσως οὐκ ὄντες καλοὶ τοσοῦτον μετέβαλον, ὡς εἰρησθαι τῇ νύμφῃ· ἔτι ὀρασιώθησαν αἱ σιαγόνες σου· ἢ μὴ ἔχοντες σπῖλον ἢ ῥυτίδα. Τάχα δὲ καὶ τῷ τὸν ἕνα μόνον γινώσκειν Θεόν· καὶ ἡ τρυγὼν γὰρ ἐνὶ μόνῳ
 30 συνέρογεται.

7. 8. 27 Hohel. 1, 10 — 11 vgl. Ephes. 5, 26f — 13 ff vgl. Theodoret LXXX 77 B M. — 16 vgl. Origen. in Levit. hom. 2, 2 (Bd. I S. 290, 28): hoc genus avium (sc. turturum) unum dicitur et castum servare coniugium; Tert. de monog. 8, Greg. Naz. ἐποθ. παρθ. v. 536ff: τρυγὼν . . . οὐ δέχεται πόσιν ἄλλον, Bickel, Diatr. in Senecae Philos. fragm. (1915) S. 279 — 25 vgl. Matth. 11, 29. 30 — 28 vgl. Ephes. 5, 27

1 ac] et A 3 appellantur Bn, für die Variatio modorum vgl. z. B. Bd. II S. 619 5 ∞ illi sine dubio A illi < d 9 sunt + genae tuae C 14 fuerant A 23 cervices A

iugum meum suave est. Oboedientia igitur eius >cervices< eius appel-
 lantur. >Cervix< ergo eius >speciosa facta est sicut redimicula<, et merito.
 Quam enim prius praevaricationis inoboedientia turpem fecerat, nunc
 oboedientia fidei >speciosam< fecit et pulchram. >Cervix< ergo >tua
 5 speciosa facta est sicut redimicula<; ad utrumque enim subauditur >spe- 416 Lommi.
 ciosa facta est. >Redimicula< hic dicit constrictiones vel connexiones
 monilium, quae in cervicibus sedere solent, ex quibus deducitur et
 descendit per omne collum reliquus ornatus. Ipsi ergo ornamento,
 quod cervicibus et collo imponi solet, >cervicem< sponsae comparavit.
 10 Quod dictum ita advertimus. >Cervicem< diximus subiectionem et oboedientiam
 dici pro eo quod quasi >iugum< Christi >suscipiat< et fidei eius oboedientiam
 praebat. Ornamentum ergo >cervicis< eius, quae est oboedientia, Christus est.
 Ipse enim prior >factus est oboediens usque ad mortem< et >sicut per unius< —
 15 Aadae scilicet, — >inoboedientiam peccatores constituti sunt multi, ita et per unius
 oboedientiam Christi dumtaxat, — >iusti constituentur multi<. Ornamentum ergo
 et monile >cervicis< ecclesiae oboedientia Christi est. Sed et >cervix<
 ecclesiae, id est oboedientia eius, similis effecta est oboedientiae Christi,
 quod est monile >cervicis<. Magna ergo in hoc laus sponsae est, magna
 20 ecclesiae gloria, ubi imitatio oboedientiae eius exaequatur oboedientiae
 Christi, quem imitatur ecclesia. Haec ipsa species >monilis< etiam in
 Genesi memoratur a >Iuda< patriarcha >Thamar nurui suae<, quando
 cum ea quasi cum >meretrice< >concubuit<, data. Quod mysterium non
 omnibus patet. Intelligitur per hoc quod Christus ecclesiae, quam ex
 25 multorum dogmatum prostitutione collegerat, futurae perfectionis haec
 dedit pignora et istud oboedientiae monile >cervici< eius imposuit. 62 Del.

>Similitudines auri faciemus tibi cum distinctionibus argenti, quoad 417 Lommi.
 usque rex sit in recubitu suo. Supra diximus quod specie dramatis
 libellus hic ordinatus personarum immutatione contexitur; et nunc ergo
 30 videntur haec amici vel sodales sponsi ad sponsam locuti, qui secundum
 intelligentiam mysticam, ut et supra iam diximus, aut angeli vel
 etiam prophetae aut patriarchae possunt intelligi. Non enim tunc so-

2 vgl. Hohel. 1, 10 — 13 vgl. Phil. 2, 8 — 14 vgl. Röm. 5, 19 — 22f vgl.
 Gen. 38, 11f — 27 Hohel. 1, 11. 12 — 28ff vgl. S. 61, 5 — 31 vgl. S. 126, 27

6 contritiones *dlp* 12 huius quae *A* 14 Adam *Ap* 15 et < *ap* per < *b*
 23 ~ non omnibus patet mysterium *D, Del.* 24 intellegitur + enim *A*
 28 species *A* | dramatis + qua *am* 29 ordinatus + videtur *A*, nach. S. 61, 6?
 31 ut et *mp* ut < *n* et < *b* et ut *CDA, Del.*, nicht richtig | auf] vel *A*

lum, cum post baptismum Iohannis ›in deserto tentatus est a diabolo‹ Dominus, ›accesserunt angeli et ministraverunt ei‹, sed ante adventum praesentiae corporalis ›ministraverunt‹ semper. Nam et ›lex disposita per angelos‹ dicitur ›in manu mediatoris‹. Et ad Hebraeos scribens
 5 Apostolus dicit: ›si enim qui per angelos habitus est sermo, factus est firmus‹. Ipsi ergo erant velut ›actores et procuratores‹ apppositi ›parvulae‹ sponsae cum ›paedagogo‹ lege, ›donec plenitudo temporum veniret et mitteret Deus filium suum factum ex muliere, factum sub lege‹ et adduceret eam ›sub actoribus et procuratoribus et paedagogo‹ lege,
 10 ut ipsius Verbi Dei ›oscula‹, doctrinam scilicet verbaque, susciperet. Ante ergo quam tempus adesset horum, in multis angelorum ministerio excolebatur sponsa, qui apparebant tunc hominibus et loquebantur ea, quae res poscebat et tempus. Non enim mihi ex adventu Salvatoris in carne sponsam dici aut ecclesiam putes, sed ab initio humani generis et ab ipsa constitutione mundi, immo, ut Paulo duce altius mysterii
 15 huius originem repetam, ›ante‹ etiam ›constitutionem mundi‹. Sic enim dicit ipse: ›sicut elegit nos in Christo ante constitutionem mundi, ut 418 Lomm. essemus sancti et immaculati coram ipso, in caritate praedestinans nos in adoptionem filiorum‹. Sed et in Psalmis scribitur: ›memento congregationis tuae, Domine, quam congregasti ab initio‹. Prima etenim ›fundamenta‹ ›congregationis‹ ecclesiae statim ›ab initio‹ sunt posita, unde et Apostolus dicit ›aedificari‹ ecclesiam non solum ›super Apostolorum fundamentum‹, sed etiam ›prophetarum‹. Inter ›prophetas‹ autem numeratur et Adam, qui ›magnum mysterium‹ prophetavit ›in Christo et
 25 in ecclesia‹ dicens: ›propter hoc relinquet homo patrem suum et ma-

1ff vgl. Matth. 4, 1. 11 — 3 vgl. Gal. 3, 19 — 5 Hebr. 2, 2 — 6f. 9 vgl. Gal. 4, 2; 3, 25 — 7 vgl. Gal. 4, 4 — 17 vgl. Ephes. 1, 4. 5 — 19 Ps. 73 (74), 2 — 21 vgl. Hippol. Comm. in Dan. I 17 (S. 28, 23ff. Bonw.); Origen. in Jerem. hom. 15; Kirsch, Forsch. z. Christl. Lit. und Dogmengesch. I 1 (1900), 45 — 22 vgl. Ephes. 2, 20 — 23 vgl. Clem. Alex. Strom. I 21; 135, 3 (II 84, 5 St.): *παρὰ Ἑβραίοις δὲ οἱ προφηταὶ ἀνέδειξαν Θεοῦ καὶ ἐπινοίας, πρὸ μὲν τοῦ νόμου Ἀδάμ* usw.; Origen. de princ. I 3, 6 (S. 58, 5 Koe.): quoniam et Adam prophetasse de nonnullis invenitur — 25 Gen. 2, 24

1 ∞ Iohannis baptismum C 6 a^{ctores} b auctores CD tutores A, p (vel tutores); vgl. Z. 9 u. Bd. II S. 81, 9; 500, 8 8 factum] natum ab, vgl. Bd. II S. 297, 25; 388, 14 9 sub] a A | auctoribus dt^o tutoribus A 11 ∞ antequam ergo CD, Del. 13 enim] tu d enim + tu t, Del. | mihi] tu a mihi + tu B (tunc b), Cn 15 immo — 16 mundi < b 16 ∞ etiam ante Ap 20 enim A 23 etiam + et d

trem suam, et adhaerebit uxori suae, et erunt ambo in carne una; evidenter enim de his dictis eius dicit Apostolus quia: »mysterium hoc magnum sit, ego autem dico in Christo et in ecclesia«. Sed et idem Apostolus cum dicit: »sic enim Christus dilexit ecclesiam, ut semet
 5 ipsum traderet pro ea sanctificans eam lavacro aquae« non utique ostendit eam prius non fuisse. Quomodo enim »dilexisset« eam, quae non erat? Sed eam sine dubio »dilexit«, quae erat. Erat autem in omnibus sanctis, qui »ab initio« saeculi fuerunt. »Diligens« ergo eam venit ad eam et sicut »pueri sui communicaverunt sanguini et carni,
 10 similiter et ipse particeps factus est eorundem« ac »semet ipsum pro his »tradidit«. Ipsi enim erant »ecclesia«, quam »dilexit«, ut eam vel numerositate augetet vel virtutibus excoleret vel perfectionis caritate de terris transferret ad caelum. »Ministraverunt« ergo et prophetae »ab initio«, »ministraverunt« et »angeli«. Quid enim aliud fiebat tunc, 419 Lomm.
 15 cum apparuerunt »tres viri« Abrahae »sedenti ad quercum Mambre«? Licet illa angelorum species plus aliquid quam angelicum ostenderit ministerium; nam Trinitatis ibi mysterium prodebat. Hoc erat et in Exodo, cum »angelus Domini« dicitur »in flamma ignis apparuisse« Moysi »in rubo«. Continuo autem in subsequentibus »Dominus« et »Deus loqui-
 20 in angelo scribitur, et ipse »esse Deus Abraham et Deus Isaac et Deus Iacob« designatur. Quod quidam haereticorum legentes dixerunt Deum legis et prophetarum longe inferiorem esse quam Iesum Christum et Spiritum sanctum et eo usque impietatem suam pertenderunt, ut plenitudinem quidem in Christo ponant et in Spiritu sancto, imperfectionem
 25 vero et infirmitatem in Deo legis. Sed haec alias. Nunc autem nobis propositum est ostendere, quomodo sancti angeli, qui ante adventum Christi velut »parvulae« adhuc sponsae tutelam procurabant, ipsi sunt

2 vgl. Ephes. 5, 32 — 4 Ephes. 5, 25. 26 — 9 vgl. Hebr. 2, 14 — 10 vgl. Gal. 2, 20 — 15f vgl. Gen. 18, 1f — 17 vgl. Origen. hom. in Genes. IV 6 (Bd. I S. 57, 20); Procop. Comm. in Gen. 18, 3 (LXXXVIII 1, 363 B Migne): οὗ δὲ τύπον ἔχειν φασὶ (sc. τοὺς τρεῖς ἄνδρας) τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου Τριᾶδος — 18 vgl. Exod. 3, 2 — 19 vgl. Exod. 3, 4. 6 — 20 vgl. Exod. 3, 6 — 21 vgl. z. B. Origen. in Tit. Comm. (XXIV 313f Lomm.): qui . . . alium deum legis et prophetarum, alium evangeliorum deum dicit . . . huiusmodi homines haereticos designamus; Harnack TU 42, 4; S. 56

4 Christus < D, Del. ~ dilexit christus b 5 eam (αὐτήν) < CD, Del. 8 fuerant CD + facti CD, Del. 9 ~ carni et sanguini accep, nach der Vulg. 10 est < Db (μετέσχευ) | ac < bd 19 autem + et A 27 ~ sponsae adhuc CD

>amici< et >sodales< sponsi, qui ad eam dicere videantur: >faciemus tibi
 similitudines auri cum distinctionibus argenti, usquequo rex sit in
 recubitu suo<. Indicant ergo quod ipsi faciant sponsae non aurum —
 neque enim habebant tale aurum, quale dignum erat offerri sponsae —,
 5 sed pro auro >similitudines auri< facere se promittunt, et non unam
 >similitudinem<, sed multas. Ita etiam de >argento< dicunt, sed quasi
 habentes, licet parvam, >argenti< materiam promittunt se ei >facere<
 non >similitudines<, sed >distinctiones argenti<, utpote quibus non tanta
 abundaret argenti materia, ut connexum aliquid et solidum ex eo pro-
 10 ducere opus possent, sed >distinctiones< solas ac signa quaedam parva
 velut puncta intersererent illi operi, quod ei ex >auri similitudine facie- 420 Lomm.
 bant<. Haec ergo >amici< sponsi, illi, de quibus supra diximus, sponsae
 faciunt ornamenta. Sed quid in his secreti contineatur et quid elo-
 cutionis novitas ipsa parturiat, omnipotentis Verbi ac sponsi patrem
 15 precemur, ut ipse nobis arcani huius claustra patefaciat, quo possimus
 non solum ad intelligenda haec illuminari, verum et ad proferenda ac
 secundum mensuram eorum, qui lecturi sunt, moderationem eloquii
 spiritualis accipere. Auri speciem in multis saepe ostendimus figuram
 tenere intellegibilis et incorporeae naturae, argentum vero virtutem
 20 verbi ac rationis, secundum quod et Deus per prophetam dicit: >dedi
 vobis argentum et aurum; vos autem fecistis argentea et aurea Baalim<
 ostendens per haec et dicens quia: >ego dedi vobis< sensum et rationem, 63 Del.
 qua me Deum et sentire possetis et colere; >vos autem< et sensum et
 rationem, quae in vobis est, ad colenda daemonia transtulistis. Sed et
 25 >eloquia Domini eloquia casta, argentum igne probatum< dicitur; et
 item in aliis >argentum ignitum iusti lingua< memoratur. >Cherubim<
 vero >aurea< dicuntur, quoniam quidem plenitudo scientiae interpretan-
 tur. Sed et >candelabrum< in >tabernaculo testimonii< aureum et soli-

1 Hohel. 1, 11. 12 — 18 vgl. Origen. Sel. in Ezech. 16, 13 (XIV 220 Lomm.):
*κόσμος ἐστὶν ἐξ χρυσαίου καὶ ἀργυρίου, ὃ ἐκ νοημάτων θείων καὶ λόγων ἱερῶν
 ἀντιστάμενος τῷ ἡγεμονικῷ*; etwas anders z. B. in Exod. hom. 13, 2; in Num.
 hom. 9, 1 (aurum fides) — 20 vgl. Hos. 2, 8 — 25 vgl. Ps. 11 (12), 7 — 26 Prov.
 10, 20 — 26f vgl. Exod. 25, 18 — 27 vgl. z. B. Philo de vit. Moys. II (III) 98
 (IV 223, 14 C.): *χερουβὶμ . . . ἐπίγνωσις καὶ ἐπιστήμη πολλή*; Origen. Comm. in ep.
 ad Rom. 1, 3; in Num. hom. 5, 3 (multitudo scientiae); Wutz a. a. O. S. 158. 742
 — 28 vgl. Exod. 25, 30 (31)

1 faciamus *dlp* 8 tantum *A* 9f ∞ opus ex eo producere *CD, Del.*
 10 possint *A* | ac] et *A* 20 dominus *CD, Del.* 22 ego < *CD, Del.* 27 scien-
 tia + dei *CD, Del.*, vgl. den ersten Apparat

dum poni iubetur, quod mihi videtur formam tenere naturalis legis, in qua lux scientiae habetur. Sed quid opus est multa congregare testimonia, cum in promptu sit scire volentibus in multis Scripturae locis hoc indicari, quod aurum ad sensum mentemque revocetur, argentum ^{421 Lomth} vero ad verbum atque eloquia referatur? Nunc ergo properemus ad contemplandum, quomodo secundum ea, quae praemisimus, >amici< sponsi dicant se >similitudines auri facere< sponsae >cum distinctionibus argenti<. Videtur ergo mihi, quod >lex<, quae >per angelos disposita est in manu mediatoris<, quoniamquidem >umbram habebat futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum<, et quaecumque >contingebant< illis, qui in lege referuntur, >in figura< et non in veritate >contingebant<, ista omnia >similitudines auri< fuerunt, non aurum verum. Quod scilicet aurum verum in illis, quae incorporea sunt et invisibilia ac spiritalia, intelligatur, >similitudo< vero >auri<, in quo non est ipsa veritas, sed ^{422 Lomth} umbra veritatis, ista corporea et visibilia accipiantur. Verbi gratia, >similitudo auri< fuit illud >tabernaculum manu factum<, de quo dicit Apostolus: >non enim in sancta manu facta introivit Iesus exemplaria verorum, sed in ipsum caelum<. Ergo quae in caelis sunt invisibilia et incorporea, illa sunt vera, ista autem, quae in terris sunt visibilia et corporea, >exemplaria verorum< dicuntur esse, non vera. Ista ergo sunt, quae et >similitudines auri< appellantur, in quibus est et >arca testamenti< et >propitiatorium< et >Cherubim< et >altare incensi< et >mensa propositionis< et >panes<, sed et >velamen< et >columnae< ac >serae< et >altare holocaustorum< et ipsum >templum< atque omnia, quae in lege ^{423 Lomth} scripta sunt. Omnia haec >similitudines< erant >auri<. Sed et ipsum aurum visibile, pro eo quod visibile erat, non erat aurum verum, sed >similitudo< erat illius veri >auri< invisibilis. Ista ergo >similitudines auri< fecerunt sponsae ecclesiae >amici< sponsi, >angeli< videlicet et prophetae, qui >ministraverunt< in lege ceterisque mysteriis. Haec, opinor, et Paulus intelligens dicebat: >in religione angelorum, in his, quae videt, frustra inflatus a sensu carnis suae<. Omnis ergo iudaicus cultus

8 vgl. Gal. 3, 19 — 9 vgl. Hebr. 10, 1 — 10f vgl. 1 Kor. 10, 11 — 16 vgl. Hebr. 8, 11 — 17 Hebr. 9, 24 — 21ff vgl. Exod. 31, 7; 25, 16. 17; 30, 1; 39, 18; 25, 29; 26, 31; 26, 15; 26, 26; 30, 28 — 28 vgl. Matth. 4, 11 — 30 Kol. 2, 18

1 iubebatur C (videbatur c), D, Del. 11 qui] quae Ac 17 sancta] ista BD, ἡγια 21 et! < BD, Del, richtig? 23 panis C | velum A 24 in lege] in eo haberi A 30 regione amb 31 a A < BCD, Del., nach der Vulg., ὑπὸ τοῦ νοός

et religio ›similitudines‹ sunt ›auri‹. ›Cum autem conversus fuerit quis ad Dominum et ablatum fuerit ab eo velamen‹, tunc videbit aurum verum; cuius auri, antequam adesset et agnoscendum se praerberet, ›similitudines‹ fecerunt sponsae ›amici‹ eius, ut ex illis ›similitudinibus‹ com-

5 monita et provocata veri auri desiderium caperet. Hoc enim factum indicat Paulus, cum dicit: ›haec autem in figura contingebant illis, scripta sunt autem propter nos, in quos finis saeculorum devenit‹. Sed et ›finem‹, quem dicit Paulus, non intelligas temporalem; finis enim temporalis multos inveniet, pro quibus non scripta haec; neque enim

10 huiusmodi de his recipient intellectum. Sed ›finem saeculorum‹ perfectionem rerum intellige, quae utique Paulo et similibus eius advenisse et ›propter ipsos scripta haec esse‹ dicuntur. Sed haec in excessu diximus volentes ostendere, quomodo ›amici‹ sponsi dicant ad sponsam ›facere se ei similitudines auri cum distinctionibus argenti‹, per ea scilicet,

15 quae in ›lege et prophetis‹ per figuras et imagines et similitudines et parabolas scripta tradiderunt. Sunt tamen in his et parvae quaedam ›distinctiones argenti‹, indicia scilicet quaedam spiritalis Verbi et interpretationis rationabilis, licet valde rara et exigua. Ante adventum namque

20 Domini vix sicubi aliquis prophetarum parum quid occulti sermonis aperuit, verbi gratia ut Esaias, cum dicit: ›vineam enim Domini Sabaoth domus Istrahel est, et domus Iuda novella dilecta‹ et iterum alibi: ›aquae multae gentes multae sunt‹. Et Ezechiel duas sorores nominans ›Oollam‹ et ›Oolibam‹ aliam ›Samaritam‹ distinguit esse et aliam ›Iudam‹; et, sicubi talia quaedam ipsis prophetis interpretantibus aperiuntur,

25 istae ›distinctiones‹ dicuntur ›argenti‹. Ubi vero Salvator et Dominus noster Iesus Christus advenit ›ferens omnia verbo virtutis suae‹, in

18 ff vgl. Prokop a. a. O. (XVII 257 D M.): *Τότε δὲ οὐ πολὺς ἦν οὐδὲ κεχυμένος ὁ ἄργυρος, ὀλίγα δὲ ἦν ἐν ἀπορήτῳ περὰ προφητῶν λεγόμενα καὶ τῶν πάλαι σοφῶν. Ἐπιδημήσωντος δὲ τὰ ἐν τοῖς ἀβά-*

1 f vgl. II Kor. 3. 16 — 6 I Kor. 10, 11 — 10 vgl. Origen. in Gen. hom. 15, 6 (Bd. I S. 134, 22): finis enim perfectio rerum . . . ponitur — 17 vgl. S. 159, 19 — 20 vgl. Jes. 5, 7 — 22 vgl. Apok. 17, 15 — vgl. Ezech. 23, 4 (Σαμάρεια ἦν Οολλα καὶ Ἱερουσαλήμ ἦν Ὀόλιβα Ο') — 26 vgl. Hebr. 1, 3

3 et + ad A | cognoscendum CD, Del. 7 ∞ autem sunt an, Del., vgl. z. B. Bd. II S. 37, 6; 316, 8; 371, 4 8 corporalem D, Del. 15 et similitudines < C | et³ vel D 18 licet A et b scilicet p scilicet et CD 20 enim < D, Del. 21 novellum dilectum B | item an 22 ∞ nominans duas sorores D, Del. 23 et³ < anb | Iudaeam B, Del., vgl. Bd. I S. 64, 5 24 aperiantur D, Del. 25 ∞ argenti dicuntur CD, Del. 27 ff < β

passione eius indicium datum est, quod ea, quae in absconditis tegebantur et arcanis, in lucem proferentur et ad manifestationem venient, per hoc, quod >velum templi<, quo abdita sanctorum et arcana velabantur, >scissum est desursum usque deorsum< palam fore denuntians
 5 omnibus, quod intrinsecus videbatur obtectum. Sic ergo illud, quod per angelos et prophetas ministratum est, >similitudo< fuit >aurei cum
 distinctionibus< parvis et exiguis >argenti<; haec autem, quae per ipsum
 Dominum nostrum Iesum Christum tradita sunt, in auro vero et argento
 solido collocata sunt. Haec enim, quae per >amicos< sponsi facta est,
 10 >similitudo aurei cum distinctionibus argenti<, non in sempiternum mansura promittitur, sed tempus ei statuitur ab illis ipsis dicentibus: >usque
 quo rex sit in recubitu suo<. Cum enim >recubans dormierit ut leo et
 sicut catulus leonis< et post haec >suscitaverit< eum pater et resurrexerit
 a mortuis, si qui fuerint >conformes resurrectionis eius<, iam non in
 15 >similitudine aurei<, id est non in rerum corporalium cultu manebunt,
 sed aurum verum ab ipso percipient quaerentes et sperantes >non ea,
 quae videntur<, sed >quae non videntur<, >nec quae in terris sunt<, sed
 quae in caelis, >ubi Christus est in dextera Dei sedens<, et dicent quia
 >et si cognovimus Christum secundum carnem aliquando, sed nunc iam
 20 non novimus<. Non ergo iam >distinctionibus< parvis >argenti<, sed in
 latitudinem diffuso utentur argento. Audient enim quia in illa aurei
 >similitudine< >petra<, quae >sequi< dicitur >et potum populo praeberes<,
 τοις τοῦ ναοῦ τεθειώρηται τῶ βλέποντι >τὸ καταπέτασμα< τὸ ἀληθινὸν >σχίζόμενον ἄνωθεν ἕως κάτω< ἐπὶ τῶ θεωρηθῆναι τὰ ἔνδον,
 25 ἐπὶ ὃ ἀναπεσὼν κοιμηθεὶς ὡς λέων καὶ ὡς σκύμος ἐγερθῆ<. — Καὶ μετὰ ταῦτα. Τότε γὰρ >οἱ σύμμορφοι γεγενημένοι τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ< παραλήφονται παρ' αὐτοῦ ἀνθ' ὁμοιωμάτων< χρυσόν, πληθυνθήσονται τῶ χρυσῷ καὶ τῶ ἀργυρῷ.

3f vgl. Matth. 27, 51 — 11 Hohel. 1, 12 — 12ff. 23 vgl. Gen. 49, 9 — 14. 26 vgl. Phil. 3, 10 — 16 vgl. II Kor. 4, 18 — 17f vgl. Kol. 3, 2. 1 — 19 II Kor. 5, 16 — 22ff vgl. I Kor. 10, 4. 1. 2 — 23 vgl. Matth. 27, 51

1f tenebantur *D, Del.* 2 proferrentur *b*tm, Del.* proferuntur *p* | venient *Ap, Del.* 3 abdita *m* ad vitam *BCD* sancta *an, Del.*, vgl. S. 163, 3, adyta sanctorum wäre kaum richtig 6 ~ auri fuit *CD, Del.* 14 ~ conformes fuerint *C* | iam < *b* | non < *ap* 19 ~ aliquando secundum carnem *CD, Del.* aliquando < *Vulg.* (= *gr. Text*), vgl. Origen.-Rufin de Princ. S. 147, 13 Koe. (secundum carnem aliquando), aber auch contra Cels. II S. 138, 16; 189, 15 Koe.; in Joh. Comm. S. 539, 21 Pr. (ποτε κατὰ σάρκα)

»Christus est« et »mare« baptismus est et »nubes« spiritus sanctus est, et
 »manna« Verbum Dei est et »agnus« paschae Salvator est et »sanguis
 agni« passio Christi est, et »velum«, quod est in »sanctis sanctorum«, quo
 divina illa et arcana tegebantur, »caro« eius est, aliaque innumera ex ⁴²⁵ Lommi.
 5 resurrectione eius patebunt, non iam parva ut prius »distinctione«, sed
 latissima expositione patefacta. Adhuc autem ut clarius fiat, quod di-
 cit: »usque quo rex sit in recubitu suo«, etiam de secunda Balaam
 prophetia, quae de Christo ita continet, proferamus: »oriatur« inquit
 »stella ex Iacob, et exiet homo de semine eius, et dominabitur gentibus
 10 multis; et exaltabitur Gog regnum eius, et crescet regnum eius. Deus
 educet eum ex Aegypto, sicut gloria unicornis, et comedet gentes ini-
 micorum suorum, et crassitudines eorum emedullabit, et iaculis suis
 sagittabit eos. Recumbens requiescet ut leo et sicut catulus leonis;
 quis suscitabit eum?« Considera ergo ex his diligentius et vide, quo-
 15 modo omnis »similitudo auri« usque ad certum tempus, ad »recubitum«
 scilicet »regis«, stare memoratur. Post haec autem »exaltabitur Gog«,
 id est super tecta, »regnum eius«, cum videlicet de terris ad caelestia
 fuerit tecta translatum. Sed de his plenius, prout Dominus dedit, in
 Numerorum libro prosecuti sumus. Requiramus sane, si etiam sanctis
 20 patribus ipsis et »prophetis«, qui »ministraverunt« Verbum ante adventum
 Domini nostri Iesu Christi, perfectionis huius, quae est veri »auri«,
 gratia data sit, an tantum futura haec intellexerint et in »spiritu« ven-
 tura praeviderint atque ob hoc solum dixerit Dominus de Abraham quia
 desideraverit »videre diem eius et viderit et laetatus sit«, quod scilicet
 25 in spiritu futura praeviderit. Et magis fortasse hoc ita esse etiam ille ⁴²⁶ Lommi.
 sermo confirmet, qui ait: »multi iusti desideraverunt videre, quae videtis,
 et non viderunt, et audire, quae auditis, et non audierunt«. Quamvis
 nec illis potuerit defuisse perfectio veniens ex fide. Quae enim nos
 facta credimus, haec illi maiore cum exspectatione futura credebant.

2 Joh. 6, 31ff; Joh. 1, 29 — Apok. 7, 14 — 3ff vgl. Hebr. 10, 20 — 3 vgl.
 Exod. 26, 34 — 7 Hohel. 1, 12 — 8 vgl. Num. 24, 17. 7 — 16 vgl. Origen. in
 Num. hom. 17, 5 (Bd. II S. 164, 11): Gog super tecta interpretatur usw. — 20ff vgl.
 I Petr. 1, 10. 12 — 24 vgl. Joh. 8, 56 — 26 Matth. 13, 17

1 baptismum *an* 3 est² < *C* 9 exhibit *B*, vgl. Bd. II 164, 4 10 et
an < *BCDm*, καὶ ὑψωθήσεται *O'* (tollitur Vulg.), vgl. Bd. II S. 164, 5: et exal-
 tabitur 11 lies: ei (ἀὐτῷ), comedet?, vgl. Bd. II S. 164, 6 14 ergo + et *D*
 21 est < *D* 26 confirmat *anb* 27 et non viderunt < *bke* | et¹ < *p*
 29 ∞ credimus facta *ab*

Sicut ergo ex adventu Christi credentes praeteritorum fides, ita et illos futurorum ad summam perfectionis adduxit. Quod si ad unamquamque animam referatur expositio, videbitur: donec >parvula< est adhuc anima et imperfecta et >sub tutoribus et procuratoribus< posita, sive
 5 doctoribus ecclesiae sive >angelis<, qui >parvulorum< esse dicuntur et >videre semper faciem patris, qui in caelis est<, >similitudines auri< fiunt ei, cum non >solidis< et fortibus abitur Verbi Dei >cibus<, sed >similitudinibus< imbuitur, velut si dicamus, parabolis et exemplis docetur, pro quibus et ipse Christus dicitur >aetate et sapientia crescere et gratia
 10 apud Deum et homines<. In istis ergo >similitudinibus< imbuitur et fiunt ei parvulae >distinctiones argenti<. Aperiantur enim interdum et his, qui imbuuntur, parva aliqua et rara de secretioribus mysteriis, ut desiderium concipiant maiorum; neque enim desiderari quid potest, si penitus ignoretur. Et ideo incipientibus et primis in eruditionibus
 15 positis sicut non sunt ad subitum cuncta pandenda, ita neque penitus abscondenda sunt spiritalia et mystica, sed, ut ait sermo divinus, >faciendae< sunt iis >distinctiones argenti< et scintillae quaedam spiritalis intelligentiae animis eorum iniciendae sunt, ut gustum quodammodo desiderandae dulcedinis sumant, ne, ut diximus, si penitus igno-
 20 retur, nec omnino desideretur. Verum quod >parvulam< nominamus animam, nemo ita accipiat, quasi secundum substantiam >parvula< dicatur, sed cui deest eruditio et in qua exiguus est intellectus ac mi- 427 Lom^o
 nima peritia, hanc >parvulam< dicimus animam. Igitur haec fieri convenit, >usque quo rex sit in recubitu suo<, id est >usque quo< in id
 25 proficiat huiusmodi anima, ut capiat >regem recubentem< in semet ipsa. Sic enim dicit hic >rex< quia: >habitabo in iis et inambulabo in iis<, profecto qui tantam Verbo Dei cordis sui latitudinem praebent, ut etiam in iis >deambulare< dicatur, spatiis scilicet amplioris intelligentiae agnitionisque diffusioris. Ita ergo et >recubare< dicitur in
 30 anima illa sine dubio, de qua ipse Dominus dicit per prophetam: >super

4 vgl. Gal. 4, 2 — 5f vgl. Matth. 18, 10 — 7 vgl. Hebr. 5, 12 — 9 vgl. Luk. 2, 52 — 16 vgl. Hohel. 1, 11 — 24 Hohel. 1, 12 — 26 vgl. Lev. 26, 12 — 30 Jes. 66, 2

3 videbitur + quod *Del.* 5 parvulorum + custodes *b, Del.* tutores *a*
 10 in < *bd* 13 enim < *ab* 15 patenda *C* 16 et < *CDB, Del.* |
 mysteria *Del.* 21 parva *B* 22 sed cui *anp* si cui *Cm* sed sicut cui *ldt*
 sed si cui *e, Del.* | ∞ est exiguus *CD, Del.,* richtig? 26 ipsam *CDB,* vgl.
 Z. 30 u. S. 165, 5 28 ∞ deambulare in eis *A* | amplioribus *Ap, Del.* 29 dif-
 fundi *A*

quem requiescam nisi super humilem et quietum et trementem sermones meos?«. Habet ergo ›rex‹ iste, qui est sermo Dei, in ea anima, quae iam ad perfectum venerit, ›recubitum suum‹, si tamen non sit in ea ^{65 Del.} aliquod vitium, sed plena sit sanctitate, plena pietate, fide, caritate, 5 pace omnibusque virtutibus. Tunc enim delectat in ea ›recubare regem‹ et habere ›recubitum‹. Ad hanc enim animam Dominus dicebat, quia: ›ego et pater veniemus, et caenabimus cum eo, et mansionem faciemus apud eum‹. Ubi ergo ›caenat‹ Christus ›cum patre‹ et ubi ›mansionem facit‹, quidni et ›recumbit‹? Beata latitudo illius animae, beata 10 strata illius mentis, ubi et ›pater‹ et filius, ut non dubito, una cum Spiritu sancto ›recumbit et caenat et mansionem facit‹. Quibus putas opibus, quibus copiis tales convivae pascuntur? Pax ibi primus cibus est, humilitas simul apponitur ac patientia, mansuetudo quoque et lenitas, et quod summae ei suavitatis est, puritas cordis. Caritas autem 15 in hoc convivio principalem obtinet locum. Tali ergo modo etiam ^{428 Lomra.} tertia expositione ad unamquamque animam referri posse videbitur, quod ait: ›similitudines auri faciemus tibi cum distinctionibus argenti, quoadusque rex sit in recubitu suo‹.

›Nardus mea dedit odorem suum‹, — sive ›odorem eius‹. In 20 specie dramatis hoc videtur ostendi, quod post haec verba ingressa sit sponsa ad sponsum et unguentis suis unxerit eum ac miro quodam genere, quasi ›nardus‹, quae prius ›odorem‹ non ›dederat‹, cum esset apud sponsam, tunc ›dederit odorem suum‹, cum corpus contigit sponsi, ut non tam ille ex ›nardo odorem‹, quam ›nardus‹ ex ipso sumpsisse 25 videatur. Si vero secundum hanc differentiam, quae in aliis invenitur exemplaribus, legimus: ›nardus mea dedit odorem eius‹, invenitur adhuc aliquid divinius, ut [videatur] unguentum hoc ›nardi‹, quo unctus est sponsus, non tam suum, qui ›nardo‹ inesse naturaliter solet, sed ipsius sponsi ›odorem‹ ceperit et ipsius ›odorem‹ ad sponsam reporta- 30 verit ›nardus‹, ut in eo, quo unxit eum, ›odorem‹ sponsi ipsius unguenti

19ff vgl. Prokop a. a. O. (XVII 260 A M.): Τὴν γὰρ τοῦ νυμφίου, φησὶν, ὀσμὴν ἢ ἐμὴν ἀρώδου, ἐν ἣ ἀὐτὸν ἤλειψα, δέδωκε. ›Τῆς γὰρ

7 vgl. Joh. 14, 23 — 17. 19. 26. 32 Hobel. 1, 11—12

4 plena² < ab 6 quia < AB | 9 nisi bd n¹ kp quid ni et < n et < c, Del. 12 operibus C 13 est + et AC 20 ~ videtur hoc D, p(?), Del. 25 ~ videatur sumpsisse bd 27 videatur ABCD, von mir getilgt; es kann aus Z. 25 (oder S. 166, 1) wiederholt sein 28 tam A tantum BCD, Del., nicht richtig; für non tam . . . sed vgl. Bd. II S. 371, 10 30 quod ad | sponsi + per Ap, Del.

munus acceperit et hoc sit, quod dicere videatur: »nardus mea, qua 429 Lom¹⁰
 unxi sponsum, regressa ad me »odorem« mihi detulit sponsi et velut
 superato naturali suo »odore«, prae fragrantia sponsi ipsius mihi detulit
 suavitatem. Haec habet historici dramatis explanatio; sed veniamus
 5 iam nunc ad intelligentiam spiritalem. Ponamus hic sponsam ecclesiam
 in persona Mariae, quae decenter utique dicitur »afferre libram unguenti
 nardi pretiosi et unguere pedes Iesu et detergere capillis suis«, et re-
 cipere quodammodo ac recuperare per »crinem capitis sui« ad semet
 ipsam »unguentum« ex qualitate ac virtute corporis eius infectum, et
 10 »odorem« non tam »nardi« per »unguentum« quam ipsius Verbi Dei ad se
 trahentem per »capillos«, quibus »abstergebat pedes«, et imposuisse capiti
 suo non tam »nardi« quam Christi fragrantiam et dicere quia »nardus
 mea« missa in corpus Christi »reddidit« mihi »odorem eius«. Denique
 vide, quomodo haec ipsa referantur. »Maria« inquit »attulit libram
 15 unguenti nardi pretiosi et unxit pedes Iesu et extersit capillis ca-
 pitis sui; domus autem« inquit »tota repleta est odore unguenti«. Quod
 utique indicat quia »odor« doctrinae, qui procedit de Christo et sancti
 Spiritus fragrantia, »replevit omnem« mundi huius »domum« aut totius
 ecclesiae »domum«. Vel certe »replevit omnem domum« animae illius,
 20 quae »odoris« Christi suscepit participium offerens primo fidei suae mu-
 nus velut »unguentum nardi« et recipiens ex hoc gratiam Spiritus sancti
 et spiritualis doctrinae fragrantiam. Quid ergo interest, utrum in Can- 430 Lom¹⁰
 tico Canticorum sponsa »perunguat unguento« sponsum an in Evangelio
 discipula magistrum et Maria Christum sperans, ut diximus, redire ad
 25 se ex hoc »unguento odorem« Verbi et fragrantiam Christi, ut et ipsa
 dicat: »bonus odor sumus Deo«? Et quoniam fide plenum fuit istud
 »unguentum« et pretiosi affectus, ob hoc et Iesus testimonium reddidit

ἐαυτῆς »νάρθω τοὺς πόδας ἀλείψασα τοῦ Ἰησοῦ καὶ ταῖς θριξίν ἀπο-
 μάξασα« μεταπεποιημένην ἐκ »τῆς ὀσμῆς τοῦ νυμφίου ταύτην ἀνέλα-
 30 βεν ἧς αἰσθανομένη φησὶν ἐπὶ »τὴν κεφαλὴν ἐλθούσης· ἢ ἐμὴ νάρδος
 ἔδωκέ μοι τὴν τοῦ νυμφίου ὀσμὴν. Διόπερ ὡς ἀπὸ τῶν χρωτῶν
 Ἰησοῦ »τὴν οὐκίαν ὄλην ἐπλήρωσε« τῆς μαθητρίας »τὸ μύρον«.

6. 14. 28. 32 vgl. Joh. 12, 3 — 26 II Kor. 2, 15

3 ∞ suo naturali C 5 sponsam + id est AC, nicht richtig 9f wir dürfen
 Z. 9. 11 et nicht tilgen und nicht erst »odorem« non tam »nardi« usw. mit Z. 5—6:
 ponamus ... Mariae verbinden 10 ∞ ad se verbi dei A 15 capillis + suis B
 18 ant] ac D, Del. 25 ut et Cu et ut a ut B ut eo D, Del. (ut eo ipso)
 27 reddit edn

ei dicens: »bonum opus operata est in me«. Sic ergo rursus in Canticis Canticorum post aliquanta amplectitur »emissiones« sponsae sicut hic »opus« Mariae; ait enim: »emissiones tuae paradisi cum fructu pomorum, cyprus cum nardis; nardus et crocus«. Amplectitur ergo et in his
 5 »emissiones« ac munera sponsae. Observavimus sane quod in his, quae nunc memoravimus, pluraliter primò et postmodum singulariter »nardum« posuit. Quod puto secundum illam rationem dictum, qua »negotiator regni caelorum« primo plures »margaritas« negotiatur, usque quo ad »unam« perveniat »pretiosam«. Et forte, quod dixit: »emissiones tuae
 10 paradisi cum fructibus pomorum«, illos indicat fructus cum »nardis« plurimis, quos afferimus ex institutionibus et doctrina prophetica. Ex doctrina vero ipsius Domini Iesu Christi »emissiones« nostrae et munera non plures habent »nardos«, sed unam. Sed redeamus ad eam, quae dicit: »nardus mea dedit odorem suum« et vide, si possumus adhuc ^{481 Lomm.}
 15 etiam hoc in loco intelligere praesenti quod, si quando valuerimus integre et decenter exponere de deitate Christi virtutemque eius ac maiestatem dignis assertionibus consignare, tunc fortassis merito dicet vel ecclesia vel anima illa, quae ita manifeste potuerit gloriam eius ^{66 Del.}
 20 si Christus, quemadmodum »fons« est et »flumina aquae vivae de eo procedunt« et quemadmodum »panis« est et »vitam« dat, ita et »nardus« est et »odorem reddit« et »unguentum« est, quo qui uncti fuerint, Christi fiant, sicut dicit in psalmo: »nolite tangere Christos meos«. Et fortasse secundum illud, quod dicit Apostolus, his, »qui exercitatos habent
 25 sensus ad discretionem boni vel mali«, singulis quibusque sensibus animae singula quaeque Christus efficitur. Idcirco enim et »verum lumen« dicitur, ut habeant oculi animae, quo illuminentur; idcirco et »verbum«, ut habeant aures, quod audiant; idcirco et »panis vitae«, ut habeat gustus animae, quod gustet. Idcirco ergo et »unguentum« vel »nardus«
 30 appellatur, ut habeat odoratus animae fragrantiam Verbi. Idcirco et

1 Mark. 14, 6 — 3 vgl. Hohel. 4, 13. 14 — 7 vgl. Matth. 13, 45f — 9 Hohel. 4, 13 — 14. 19 Hohel. 1, 12 — 20 vgl. Joh. 4, 14 — vgl. Joh. 7, 38 — 21 Joh. 6, 35 — 23 Ps. 104 (105), 15 — 24 vgl. Hebr. 5, 14 — 26 vgl. I Joh. 2, 8 — 27 vgl. Joh. 1, 1 — 28 vgl. Joh. 6, 35 — 30f vgl. I Joh. 1, 1

1 canticis CD, vgl. S. 86, 28 7 quia Dank, Del. 11 pluribus Ba plures n
 17 fortasse A 20 flumen Db | de quo (≈ de quo aquae vivae b) Db inde p
 22 reddit] dedit CDb, nach S. 165, 19 24 dixit BC 28 ist anres (animae)
 zu lesen? vgl. Z. 27. 29. 50 29 degustet D, Del.

palpabilis ac manu contractabilis et ›Verbum caro factum‹ dicitur, ut possit interioris animae manus contingere de Verbo vitae. Haec autem omnia unum atque idem est Verbum Dei, quod per haec singula affectibus orationis commutatum nullum animae sensum gratiae suae relinquat expertem.

›Alligamentum guttae fraternus meus mihi, in medio uberum meorum manebit‹ — sive ›commorabitur‹. Eiusdem adhuc verba sunt sponsae ad ›adulescentulas‹, ut videtur, loquentis. Prius quidem dixerat quia ›nardus sua dedisset ei odorem‹ sponsi et quia per ›unguentum‹, quo unxerat eum, ›odoris‹ eius fragrantiam recepisset. Nunc autem ait: ›fraternus meus mihi guttam‹ redolet et hanc non diffusam, neque, ut libet, dispersam, sed colligatam et constrictam, quo scilicet odoris ipsius suavitas densior reddatur et vehementior. Et hic, inquit, cum talis sit, ›in medio uberum meorum demoratur et commanet‹ et requiem ac mansionem suam facit in loco pectoris mei. Verum quod nunc primum cognominavit eum ›fraternum‹ suum sponsa et nominis huius appellatione per totam paene libelli textam frequenter utitur, dignum puto, ut prius requiramus appellationis ipsius causam et, quid vel unde ›fraternus‹ dicitur, exponamus. ›Fraternus‹ appellatur fratris filius. Requiramus ergo primo, quis sit frater sponsae, cuius hic filius habeatur, et vide si possumus dicere sponsam quidem esse ex gentibus ecclesiam, fratrem vero eius priorem populum et fratrem, ut res indicat, seniore. Quia ergo ex illo populo ›Christus secundum carnem‹ nascitur, ob hoc ab

6ff vgl. Prokop a. a. O. (XVII 260 A M.): ›*Ἀπόδεσμος τῆς στακτῆς τῆς ἀδελφιδούς μου ἐμοί, ἀνὰ μέσον τῶν μαστῶν μου αὐλισθήσεται. Εἰποῦσα ›τὴν νάρδον‹ τοῦ νυμφίου ›δεδοκέναι μοι τὴν ὄσμήν‹ νῦν φημι ›τὸν ἀδελφιδόν μου‹ πνεῖν ›στακτῆς, οὐ διαχειομένης οὐδὲ ἕξω πνεούσης, ἀλλ' ἀποδεδεμένης καὶ πυκνότερον τὴν εὐωδίαν διδούσης. Ἀδελφὸν δὲ τὸν πρῶτον ἐσχηνῦα λαὸν ἢ ἕξ ἐθνῶν ἐκκλησία, ἐπεὶ περ ἕξ αὐτοῦ ›τὸ κατὰ σάρκα ἦν ὁ Χριστός, ›νιδόν‹ κίκληκεν ἀδελφοῦ‹*

1 vgl. Joh. 1, 14 — 6. 24 Hohel. 1, 13, commorabitur die Vulgata — 8 vgl. Hohel. 1, 12 — 23. 30 vgl. Röm. 9, 5

1 ac] et *D, Del.* 2 possint *A* 3f affectionibus et rationibus *A* 4 relinquit *A* 9 sua] mea *B* 10 enim < *CDb*, kaum richtig 12f odoris ipsius suavitas *A* odor ipsius suavitatis *BCD, Del.*, vgl. S. 171, 14. 25; 177, 20 15 quod] quoniam *A* 20 primo quis sit *B* ∞ quis sit primo *ACD, Del.* | et < *D, Del.* 21 ∞ ex gentibus esse *b, Del.* | ∞ ecclesiam ex gentibus *d* 22 indicat ut res *D* indicat ut reor *b* uti si dicat *p*

ecclesia gentium >fratris filius< appellatur. Quod ergo ait: >alligamentum guttae fraternus meus mihi<, corporae nativitatis eius indicat sacramentum; videtur enim quodammodo >alligamentum< esse et vinculum quoddam animae corpus, quo >alligamento gutta< in Christo divinae
 5 virtutis ac suavitatis adstringitur. Si autem ad unamquamque animam, quae dicta sunt, referantur, >alligatura guttae< dogmatum continentia et constrictio ac divinarum sententiarum nodositas intelligitur; innexae enim sibi invicem sunt fidei rationes et vinculis veritatis adstrictae. Denique et lex mundum dicit >esse omne vas<, quod alligatum est, >im-
 10 mundum< vero, >quod solutum fuerit et non ligatum<. Cuius rei haec profecto figura erat quod Christus, in quo numquam fuit ulla immunditia peccati, >alligamentum guttae< dicitur. Et ideo anima non debet contingere aliquid dissolutum et quod non sit ratione subnixum et dogmatum veritate constrictum, ne immunda fiat. Qui enim immundum
 15 >contigerit, immundus erit< secundum legem; >contigit< namque eum ^{484 Lomm.} sensus irrationabilis et alienus a sapientia Dei et fecit eum >immundum<. Vide autem, si forte adventum filii Dei in carne >guttam< dictum et quasi breve aliquid et exiguum nominatum possumus accipere, sicut et Daniel de eo dicit >lapidem< parvum >de monte excisum sine manibus
 20 et factum< post haec >montem magnum<, vel sicut in libello duodecim prophetarum nihilominus >gutta< quaedam futura dicitur, quae >congreget populum<. Est ergo et in prophetis ita scriptum: >et erit, ex gutta populi huius congregatus congregabitur Iacob<. Decebat enim eum, qui veniebat >congregare< non solum >Iacob<, sed et omnes gentes, quae,
 25 τὸν νυμφίον. Τοῦ δὲ Ἀκύλα ἐκδεδωκότος >πατράδελφον< λεκτίον πατέρα εἶναι τῆς ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησίας τὸν πάλαι λαόν, ἐπεὶ ἐκ τοῦ παρ' ἐκείνοις νόμον καὶ τῶν προφητῶν ἢ ἐν Θεῷ γενεαὶς καὶ ἢ ἐξ ἡμῶν εἰς εὐσέβειαν ὑπῆρξε προαγωγή. Τούτου τοίνυν οὕτως ἀποδομένου τῆς νόμφης >πατρὸς ἀδελφὸς< ὁ σωτὴρ ὁμοίως ἐκείνους
 30 >ὑπὸ νόμον γενόμενος<.

1 Hohel. 1, 13 — 9 vgl. Deut. 2, 34f — 15 vgl. Lev. 11, 43 — 16 vgl. Origen. in Levit. hom. 3, 3 (Bd. I S. 304, 11): si qui contigerit peccatum . . . hoc est vere contigisse immundum — 19 vgl. Dan. 2, 34f — 22 vgl. Mich. 2, 12 — 30 vgl. Gal. 4, 4

4 quo alligamento *Can* quod alligamentum *BDm, Del.* 6 continentie et *Obt* 7 intellegitur] appellabitur *A* 11 quod + et *Om* | ∞ (n)ulla fuit umquam *C* | ∞ ulla fuit *an* 15 contingerit *abe* | contingit *abt* contiget *d, Del.* 16 fecit *Can* facit *m* faciet *BD, Del.* 17 adventum filii] filium *BD, Del* | ∞ in carne filii dei *A* 21 quidem *BD, Del.*

sicut propheta dicit, »reputatae sunt tamquam gutta ex situla«, »exinanientem se de Dei forma« effici et ipsum »guttam« et sic venire ad congregandam »guttam« gentium et »guttam« nihilominus reliquiarum »Jacob«. Sed et in quadragesimo quarto psalmo dicitur ad »dilectum«, cui etiam
 5 ipse psalmus adscribitur: »myrrha et gutta et casia a vestimentis tuis«. A »vestimentis« ergo Verbi Dei, quae est doctrina sapientiae, »myrrha« procedit, mortis dumtaxat indicium pro humano genere susceptae. »Gutta«, ut supra diximus, »exinanita divinitatis forma, servilis formae«
 10 suscepta dignatio. Casia quoque, quoniam id genus herbae aquis indesipientibus nutriri dicitur et coalescere, redemptionem generis humani per aquas baptismi indicat datam. Sic ergo »alligaturam guttae frater-
 15 Dei desiderii sui vinculis alligatum tenet et adstrictum. Si quis enim
 Verbum Dei toto affectu in corde suo et toto amore constringit, ipse solus poterit »odorem« fragrantiae eius et suavitatis accipere.

»Botrus cypri fraternus meus mihi in vineis Engaddi«. Quantum ad litterae ipsius explanationem, habet aliquid ambiguum, quod ait:
 20 »botrus cypri«, quia et uva florens »cyprus« appellatur et species quaedam extrinsecus virgulti est, quae »cyprus« dicitur, ferens etiam ipsa floridum quendam fructum in modum florentis uvae prolatum. Sed videtur magis ad fructum vitis sermo respicere, quoniamquidem »vinearum Engaddi« facta memoria est. »Engaddum« autem ager terrae
 25 Iudaeae est non tantum vineis quantum balsamis florens. Hic ergo erit historicus sensus sponsae loquentis ad »adulescentulas«, ut intelligatur dicens primo quidem: »nardus mea odorem mihi sponsi mei reddidit; secundo vero: »alligamentum guttae effectus est mihi fraternus meus, demorans inter media ubera mea«; tertio: »botrus cypri ex vineis En-
 30 gaddi« superans omne, quidquid est in odoribus et floribus suavitatis,

1 vgl. Jes. 40, 15 — 1f vgl. Phil. 2, 6f — 4 vgl. Ps. 44 (45), 1 — 5 Ps. 44 (45), 9 — 8 vgl. Z. 1f — 13 vgl. oben S. 93, 4ff — 18 Hohel. 1, 14 — 27 vgl. Hohel. 1, 12 — 28 vgl. Hohel. 1, 13 — 29 vgl. Hohel. 1, 14 — 30 vgl. Dioscorides I S. 127, 8 Wellm.: βότρως . . . ἐβώδες ἰκανῶς

2 et¹ < AD, Del. 4 et < Da 6f ~ procedit myrrha D, Del. 8 divinitatis] dei a deitatis p dignatie b 15 enim + vere A 20 cypri + fraternus meus b + fratruelis meus CDP + fratruelis mihi Del. 26 intelligatur] intellegi datur AC 27 dicens] et dicentis am et indicantis kn et indicantur e 27 reddit Dc, Del., vgl. S. 165, 19 28 mihi < apt, vgl. S. 168, 6

quo scilicet audientes haec >adulescentulae< magis ac magis ad caritatem sponsi concitentur et amorem. Idcirco autem singulatim et per ordinem primo >nardum< suam, deinde >guttam<, post haec etiam >botrum cypri nominat, ut per eos gradus quosdam profectuum doceat caritatis. Sed
 5 videamus iam, quid spiritalis habeat intellectus. Si quidem hic, qui appellatur >botrus<, ad fructum vitis referendus est, Verbum Dei accipimus sicut >sapientiam< et >virtutem< et >thesaurum scientiae< aliaque ^{436 Lomn.} multa, ita et >vitem veram< dici. Sicut ergo his, quibus efficitur >sapientia< et >scientia<, non ad subitum, sed per profectus quosdam et gra-
 10 dus, pro studiis et intentione ac fide eorum, qui ei vel in sapientia vel in scientia vel in virtute participantur, sapientes eos et scientes reddit vigentesque virtutibus, ita et in quibus >vitis vera< efficitur, non iis ad subitum maturos >botros< producit et dulces nec repente iis efficitur >vinum< suave et >lactificans cor hominis<, sed primo producit iis sua-
 15 vitatem tantummodo odoris in flore, ut gratia fragrantiae ipsius invitatae in initiis animae post haec pati possint acerbiter tribulationum et tentationum, quae propter Verbum Dei credentibus excitantur; et ita demum maturitatis eis dulcedinem praebet, usquedum perducatur eos ad torcularia, ubi effunditur >sanguis uvae<, >sanguis novi Testamenti<, qui
 20 bibatur in die festo in superioribus, ubi >stratum magnum paratum< est. Sic ergo per singulos hos profectuum gradus incedere oportet eos, qui per sacramentum vitis et >botrum cypri< initiati ad perfectionem feruntur et calicem novi Testamenti ab Iesu susceptum bibere contendunt. Quod si >cyprus< sui generis arbor accipienda est, cuius fructus et flos
 25 non tantum odoris suavitatem, quantum et vim calefaciendi ac fovendi dicitur possidere, illa sine dubio accipietur sponsi virtus, qua incalescunt animae erga fidem eius et caritatem, quae contigerat eos, qui dicebant:

7 vgl. I Kor. 1, 30; I Kor. 1, 24; Kol. 2, 3 — 8 vgl. Joh. 15, 1 — 14 vgl. Ps. 103 (104), 15 — 19f vgl. Gen. 49, 11; Mark. 14, 24. 15 — 24 vgl. Dioscorides I S. 86, 13f Wellm.

4 eas A | profectuum A, profectus BCD, Del., nicht richtig, vgl. auch Z. 21 6f accepimus BD 7 thesauros A 8 his] hos ab, für die Attraktion vgl. Bd. II S. 615 12f ad summum Db 15 in florem Dp, Del. | flore(m) + botrus hic florens esse memoratur in vineis Engaddi BD, Del.; die Worte unterbrechen den Zusammenhang, vgl. S. 170, 25 16 in < Bet 18 eius cd, Del. 21 profectus graduum BD, Del. 22 botri A 24 accipienda A accipiendus BCD, Del., vgl. für die Attractio Bd. II S. 615 25 et < Cα, vgl. Tidner, de particulis copulativis, diss. Uppsala 1922 S. 92² 27 contingebat BD, Del.

»nonne cor nostrum erat ardens intra nos, cum adaperiret nobis Scripturas?«. Vel certe quoniam de »vineis Engaddi botrus« hic florens esse ^{487 Lomm.} nominatur, »Engaddi« autem interpretatur oculus tentationis meae, si quis est, qui intellectum habere potest, quomodo »tentatio est vita hominis, quae est super terram«, et intelligit, quomodo quis in Deo eripitur a tentatione, et qui agnoscit qualitatem tentationis suae, ita ut possit de ipso dici quia »in his omnibus non peccavit labiis suis coram Deo«, huic »botrus cypri de vineis Engaddi« efficitur Verbum Dei. Observandum tamen est quod verba sponsae ita referuntur, ut et »nardus«
 5 et »alligamentum guttae« et »botrus cypri« ipsi soli sint, utpote quae in hos iam profectus adscenderit. Sola enim perfecta anima est, quae ita habeat purum et purgatum odoratus sui sensum, ut possit »nardi« et »guttae« et »cypri« ex Verbo Dei procedentis fragrantiam capere et gratiam divini odoris haurire.

15

LIBER TERTIUS.

I Lomm.

»Ecce, es speciosa, proxima mea; ecce es speciosa; oculi tui columbae«. Secundo iam sponsus cum sponsa in verbo colloquioque miscetur. Et primo quidem sermone invitavit eam ad hoc, ut »cognosceret semet ipsam«, dicens ei quod »bona« quidem esset »inter mulieres«,
 20 sed, »nisi cognosceret semet ipsam«, certa quae pateretur. Et quasi quae velociter ad agnitionem sui sensu intellectuque cucurrerit, comparat eam »equis« suis vel »equitatui«, quibus obtinuerit »currus Pharaonis«. Simul et »genas« eius pro insigni verecundia et conversionis pernicitate »turturibus« comparat »cervicemque« eius ornamentorum »redimiculis«.
 25 Nunc autem iam »speciosam« profitetur eam et »speciosam«, non sicut

1 Luk. 24, 32 — 3 vgl. S. 46, 23; Wutz a. a. O. S. 292. 548 — 4 vgl. Hiob 7, 1 — 7 vgl. Hiob (1, 22); 2, 10 — 16 Hohel. 1, 15 — 18 vgl. Hohel. 1, 8 — 22 vgl. Hohel. 1, 9 — 23f vgl. Hohel. 1, 10

1 aperiret *Ab*, nach der Vulg., vgl. z. B. Bd. II S. 353, 24; 385, 10 3 memoratur *A*, richtig? Klauseln hat Rufin nicht angewandt 5 quae est < *am* ∞ quae superest *b* 6 possit + etiam *A*, richtig? 7 peccavit + *Iob ab* 8 huius *D* 12 habet *Ab, Del.* | odoramentum sui sensus (∞ sensus sui *b*) *BD, Del.* 16 es¹ < *C* | es² < *C* 18f cognovisset *Ab* 20 quae *A* quaeque *BCD, Del.*, kaum richtig, vgl. Bd. I S. 158, 27; II 112, 7 23 conversationis *D, Del.*

prius ›in mulieribus‹ tantum, sed quasi ›proximam‹ sibi, et adhuc in maius titulum laudis extollit et affirmat quia non tantum, cum ›proxima‹ ei est, ›speciosa‹ sit, sed et si contingat ei absentem esse, etiam sic ² Lomm. ›speciosa‹ sit. Hoc enim indicatur in eo, quod, cum dixisset: ›ecce, es
 5 speciosa proxima mea‹, addidit post haec absolute et sine ulla ad-
 iunctione: ›ecce, es speciosa‹. Sed in superioribus non laudaverat
 visum eius, credo quod nondum ad intuitum profecerat spiritualis in-
 telligentiae. Nunc ergo ait: ›oculi tui columbae‹. Grandis in hoc pro-
 fectus eius ostenditur, ut, quae prius tantum ›speciosa in mulieribus‹
 10 dicta est, nunc ›proxima‹ et ›speciosa‹ dicatur, ex ipso sine dubio sponso
 splendorem decoris accipiens, ut semel ab ipso sumpta pulchritudine,
 etiamsi accidat ei paululum sponsi absentiam pati, nihilominus ›pulchra‹
 permaneat. Quod autem ›oculi‹ eius comparantur ›columbis‹, ob hoc
 profecto, quia scripturas divinas non iam secundum litteram, sed secun-
 15 dum spiritum intelligat, et adspiciat in iis spiritalia mysteria; ›columbae‹
 enim indicium est Spiritus sancti. Spirituali ergo sensu intelligere legem
 et prophetas, hoc est ›oculos columbae‹ habere. Et hic quidem ›co-
 lumbae oculi‹ eius appellantur, in psalmis vero huiusmodi anima ›pennas
 sibi dari columbae‹ desiderat, ut volare possit in intellectu spiritalium
 20 mysteriorum et requiescere in atriis sapientiae. Sed et si ›dormire‹
 quis possit, hoc est collocari et requiescere, ›in medio sortium‹ atque
 intelligere rationem sortium et agnoscere divini iudicii causas, non so-
 lum ›pennae columbae‹, quibus in spiritalibus intellectibus volet, pro-
 mittuntur ei, sed et ›deargentatae pennae‹, id est verbi et rationis orna-
 25 mento decoratae. ›Scapulae‹ quoque ›eius in specie auri‹ fieri dicuntur,
 ubi constantia fidei et dogmatum stabilitas indicatur perfectorum. Ergo ³ Lomm.
 sicut ›caput‹ esse Christus dicitur, nihil puto absurdum videri, si et
 ›oculi‹ eorum, qui ›secundum interiorem hominem‹ spiritaliter intelligunt
 et ›spiritaliter diiudicant‹, Spiritus sanctus esse dicantur. Et ob hoc

4. 6. 8 Hobel. 1, 15 — 15 vgl. Matth. 3, 16 — 18. 21. 24f vgl. Ps. 67 (68), 14 — 24 vgl. z. B. Origen. in Exod. hom. 9, 3 (Bd. I S. 240, 8): conferri potest sermo praedicationis argento — 26 vgl. zu S. 159, 18 — 27 vgl. I Kor. 11, 3 — 28 vgl. Röm. 7, 22 — 29 vgl. I Kor. 2, 14

3 est < dt | ∞ est ei e, Del. ∞ ei proxima p 4 es < dtkp 6 es < Ca 7 quod] quia D, Del. 10 proxima et] ut proxima BD, Del. 14 ∞ divinas scripturas CD, Del. 15 inspiciat A 19 ∞ columbae dari am ∞ columbae sibi dari n | intellectu A intellectum BCD, Del., vgl. Z. 23 27 sicut < b | si CD, Del. 28 qui Del. quibus ABCD 29 ∞ sanctus spiritus am

fortassis in lege sicut »agnus« positus est, per cuius hostiam populus purificaretur in »pascha«, ita et »columbae« positae sunt, quibus purificetur homo ingressus hunc mundum. Sed de his nunc dicere et hostiarum qualitates discutere longus videtur excessus et proposito operi
 5 minime conveniens. Haec autem memorasse sufficiat pro eo, quod praesens sermo continet: »oculi tui columbae«. Quasi diceret: »oculi tui spirituales sunt, spiritualiter videntes, spiritualiter intelligentes. Potest adhuc profundiore fortasse sacramento, quod dixit, »ecce, es speciosa proxima mea«, intelligi de praesenti saeculo dictum, quia »speciosa«
 10 sit quidem et hic ecclesia, cum »proxima« est Christo et cum imitatur Christum. Quod vero iteravit et dixit: »ecce, es speciosa«, potest ad futurum saeculum pertinere, ubi iam non solum imitatione, sed ipsa sui perfectione »formosa« est et »speciosa«, et ibi dicat esse »oculos« eius »columbas«, ut duorum »oculorum« duae »columbae« intelligantur esse
 15 filius Dei et Spiritus sanctus. Et ne mireris, si »columbae« simul dicantur, cum uterque similiter »advocatus« dicatur, sicut Iohannes evangelista declarat »Spiritus« quidem sanctum dicens »paracletum«, quod est ^{4 Lomm.} advocatus; et de Iesu Christo nihilominus in epistola sua dicit quia ipse sit »advocatus apud patrem« pro peccatis nostris. Sed et apud
 20 Zachariam prophetam »duae olivae ad dexteram et ad sinistram candelabri positae« unigenitum nihilominus et Spiritum sanctum designare creduntur.

»Ecce es bonus, fraternus meus, et quidem ecce es speciosus, cubile ^{69 Del.} nostrum umbrosum«. Nunc primum videtur attentius inspexisse sponsi
 25 sui pulchritudinem sponsa et considerasse illis »oculis«, qui »columbae« esse dicti sunt, decus et speciem Verbi Dei. Quia revera nec potest

23 ff vgl. Prokop a. a. O. (XVII 260 C M.): *Νῦν ἔοικε πρότερον ἐννεωρακέναι τρανότερον τῶ τοῦ νυμφίου κάλλει ἢ νύμφη καὶ διὰ τῶν »περιστερῶν« αὐτῆς »ὀφθαλμῶν« αἰσθεσθαι τῆς ἐν τῶ κάλλει*

1 vgl. Exod. 12, 5ff — 3 etwas anders Origen. in Levit. hom. 3, 8 — 6. 8. 11 Hohel. 1, 15 — 17 vgl. Joh. 14, 16. 17 — 18 vgl. I Joh. 2, 1 — 20 vgl. Zach. 4, 3 — 23 Hohel. 1, 16 — 25 ff. 28 ff vgl. Hohel. 1, 16

2 f purificetur A purificatur BCD, Del. 4 longus Cdpm longius bt longior ane, Del. 8 es < Candt | ∞ speciosa es p 10 ∞ quidem sit am, Del. est quidem d 11 es < Cam 12 sed + et mn + ex a 14 ∞ columbae duae Dp, Del. 15 f columba simul dicatur BD, Del. 17 paraclitum ABCD 19 et < CDd 20 ad² < amb 26 nec] non D, Del.

prius perspicere nec agnosci, quanta sit in Verbo magnificentia, nisi prius
 >oculos< quis >columbae<, id est intelligentiam spiritalem, accipiat. Com-
 mune autem sibi >cubile< quod dicit esse cum sponso, corpus hoc mihi
 videtur indicari animae, in quo adhuc posita digna habita sit adscisci ⁵ Lomm.
 5 ad consortium Verbi Dei. Idque >umbrosum<, utpote non aridum, sed
 fructuosum memorat et tamquam densitate boni operis nemorosum. Sed
 haec sponsa dicit, anima dumtaxat, quae >columbae< iam >oculos< habet.
 Hi vero, qui tantummodo credunt sponso, non tamen perspicere po-
 tuerunt, in Verbo Dei quanta sit pulchritudo, dicunt: >et vidimus, et
 10 non habebat speciem neque decorem, sed species eius indecora et de-
 ficiens prae filiis hominum<. Quae autem bene profecit et supergressa
 est >adulescentularum< et >octoginta concubinarum et sexaginta regina-
 rum< ordinem, ista anima potest dicere: >ecce es decorus, fraternus meus,
 et quidem speciosus<. Sed et si adhuc in corpore positus intelligam
 15 densitatem spiritualium sensuum, intelligentiam scripturarum divinarum
 tam crebra opacitate contextam, ut rapidior aestus, qui multos solet
 adurere et arefacere fructus eorum, me tamen tenebrare non possit
 nec ulla vis tentationum fidei in me germen arefacere, tunc possum
 dicere quia >cubile nostrum umbrosum<. Quod autem dicit >cubile no-
 20 strum<, quasi communem sibi cum sponso corporis sui indicans locum,
 ad illam similitudinem dictum intellige, qua et Paulus dixit quia >cor-
 pora nostra membra Christi sunt<. Cum enim dicit >corpora nostra<,

τοῦ λόγου ὑπεροχῆς. Τάχα δὲ >κλίνην< κοινὴν ἑαυτῆς καὶ τοῦ νυμφίου
 τὸ σῶμα ἀντίκειται, ἐν ᾧ ἔτι οὐσα ἡ ψυχὴ ἀξιοῦται τῆς τοῦ
 25 λόγου κοινωνίας. Λέγει γοῦν Παῦλος: >τὰ σώματα ὑμῶν μέλη Χρι-
 στοῦ ἔστι<. Διὰ γὰρ τοῦ ὑμῶν< τῆς νύμφης εἶναι λέγει τὸ σῶμα,
 διὰ δὲ τοῦ >μέλη Χριστοῦ< τοῦ νυμφίου. >Σύσκιον< δὲ φησι τὸν νυμφίον
 διὰ τὴν πυκνότητα τῶν ἐν τῷ λόγῳ καὶ τῇ σοφίᾳ θεωρημάτων.
 (Ἐὰν δὲ ἡ ἢ κοινὴ νύμφη ἀμφοῖν εὐθιγῆς, οὐδὲν θαυμαστὸν θείας
 30 δυνάμεως ἡγουμένης καὶ ἐπὶ τὸ σῶμα πᾶσαν τὴν διὰ τοῦ σώματος
 πρᾶξιν ἀγαθῆν δηλοῦσθαι.)

6 vgl. Origen. in Num. hom. 17, 4 (Bd. II S. 160, 30) — 9 vgl. Jes. 53, 2. 3
 — 12f vgl. Hohel. 6, 7 — 13 Hohel. 1, 16 — 21, 25 vgl. I Kor. 6, 15

2 quis] quasi *D, Del.* | ∞ accipiat spiritalem *A* 3 ∞ cubile sibi *CD, Del.*
 4 indicare *A* 5 ad] in *A*, richtig? 9 vidimus + eum (*αὐτόν*) *Del.* 11 pro-
 ficat *Cand* 15 sensuum + et *amt, Del.* 16 conexam *A* 20 sui + esse *Cm*
 | indicans + esse *Db, Del.*, vgl. TU 42, 1, S. 132 22 vestra¹⁻² *bc*, nach der
 Vulg., vgl. aber Procop 26 τὰ σώματα [διὰ] μ (das Ganze < β)

- quasi sponsae id esse ›corpus‹ ostendit; cum vero ›membra Christi‹ memorat, eadem corpora etiam sponsi esse indicat corpus. Haec ergo corpora si ›umbrosa‹ sint, ut superius diximus, bonis dumtaxat operibus referta et spiritalium sensuum densitate comantia, de his talibus
 5 dici potest: ›per diem sol non uret te neque luna per noctem‹. Iustum namque ›sol‹ temptationis ›non adurit‹ requiescentem sub umbra Verbi Dei (iste enim ›sol‹, qui ›adurit‹ iustum, non est laudabilis, sed ille magis, qui ›se transfigurat in angelum lucis‹). ›Bonus‹ ergo et ›decorus‹ dicitur ›fraternus‹ et quanto magis inspicī potuerit spiritalibus oculis,
 10 tanto speciosior invenitur et pulchrior, quia non solum illius species et pulchritudo mirabilis apparebit, verum et inspicienti atque intuenti eum decus ingens et species formae nova ac mirabilis orietur secundum illud, quod Apostolus Verbi Dei intuens pulchritudinem dicit: ›nam et si is, qui foris est, homo noster corrumpitur, sed qui intus est, renova-
 15 tur de die in diem‹. Merito ergo talis haec anima commune habet ›cubile‹ cum Verbo corpus suum; pervenit enim divina virtus usque ad corporis gratiam, cum in eo vel castitatis donum vel continentiae aliorumque bonorum operum collocat gratiam. Considera sane, ne forte possit etiam illud corpus, quod assumpsit Iesus, commune ei cum
 20 sponsa ›cubile‹ nominari, quoniamquidem per ipsum videtur ecclesia Christo esse sociata et participium Verbi Dei capere potuisse secundum quod et ›mediator Dei et hominum‹ dicitur et secundum quod Apostolus dicit quoniam in ipso ›habemus accessum per fidem in spe gloriae Dei‹.
- 25 ›Tigna domorum nostrarum cedri, trabes nostrae cypressi‹. Videtur ab sponso responderi ad gratiam eorum, quae dicta fuerant prius ab sponsa, quibus edoceat eam, cuiusmodi sint tecta ista communia et qualis
 in iis materia contignationis habeatur. Haec habet historica narratio. Videtur autem ecclesia describi a Christo, quae est ›domus‹ spiritalis
 30 et ›domus Dei‹, sicut docet Paulus dicens: ›si autem tardius venero,

5 Ps. 120 (121), 6 — 8 vgl. II Kor. 11, 14 — 13 II Kor. 4, 16 — 21 vgl. Kol. 1, 24 — 22 vgl. I Tim. 2, 5 — 23 vgl. Röm. 5, 2 — 25 Hohel. 1, 17 — 30 I Tim. 3, 15

4 comantia A, wegen der Seltenheit des Verbums wohl richtig, vgl. für comare = frondere Thes. L. L. III 1756, 60, cumulata BCD Del., das zu referta paßt 6 ∞ temptationis sol D, Del. 7 dei < B 8 ∞ transfigurat se B, nach der Vulg. 9 ∞ oculis spiritalibus nt, Del. 18 gratias A, richtig? 22 et¹ < BD, Del. 25 cedrina ab, nach der Vulg. | videntur A 26 fuerunt CD, Del.

ut scias, quomodo te oporteat in domo Dei conversari, quae est ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis. Si ergo >ecclesia domus Dei est, quia omnia, quae habet pater, filii sunt, >ecclesia domus filii Dei est. Frequenter autem et plurali numero appellantur ecclesiae, ut
 5 ait ibi: >nos talem consuetudinem non habemus neque ecclesiae Dei. Et iterum scribit >ecclesiis Galatiae Paulus et Iohannes >septem ecclesiis. Sunt ergo sive >ecclesia vel >ecclesiae >domus sponsi et sponsae sive animae et >domus Verbi, in quibus >tigna sunt >cedrina. Legimus esse quasdam >cedros Dei, super quas >vineae, quae >translata est de Aegypto,
 10 >extendisse dicitur >traduces sive >arbusta sua, sicut ait in psalmis: >operuit montes umbra eius, et arbusta eius cedros Dei. Evidenter igitur per haec quaedam in ecclesia >cedri Dei nominantur. Cum ergo dicit sponsus: >tigna domorum nostrarum cedri, intelligere debemus >cedros Dei esse eos, qui ecclesiam contegunt et esse aliquos horum
 15 validiores, qui >trabes appellantur. Et puto quod convenienter hi, qui episcopatum bene ministrant in ecclesia, >trabes dici possunt, quibus sustentatur et tegitur omne aedificium vel ab imbrum labe vel ab ardoribus solis. Secundo autem horum loco >tigna presbyteros opinor appellari et >trabes quidem dici >cypressos, quibus et fortitudo
 20 bustior et odoris suavitas inest, per quod et in operibus solidum et in doctrinae gratia fragrantem designat episcopum. Similiter autem et
 >tigna >cedros appellavit, ut per hoc incorruptionis virtutis et odoris scientiae Christi plenos designaret debere esse presbyteros.

>Ego flos campi et lilium convallium; sicut lilium in medio spinarum, ita proxima mea in medio filiarum. Haec ille, qui sponsus et Verbum et sapientia est, de semet ipso et de sponsa ad amicos ac sodales suos loqui videtur. Sed secundum propositae expositionis ordinem Christus haec de ecclesia loqui intelligendus est et ipse dicere se esse >florem campi et lilium convallium. >Campus planities terrae
 30 dicitur, cui cultura adhibetur et excolitur ab agricolis; >convalles vero saxosa magis et inculta indicant loca. Possumus ergo >campum illum intelligere populum, qui per prophetas colebatur et legem, 9 Lomm.

5 I Kor. 11, 16 — 6 vgl. Gal. 1, 2 — vgl. Apok. 1, 4 — 9 f vgl. Ps. 79 (80), 11. 9 — 11 Ps. 79 (80), 11 — 13 Hohel. 1, 17 — 19 vgl. auch Origen. in Gen. hom. 2, 4 (Bd. 1 S. 32, 8): quadrata ligna . . . arbitror doctores esse in ecclesia — 24 Hohel. 2, 1. 2

6 Galathiae B 8 et p, Del. < ACDB, nicht richtig | ligna A 10 radices acd 13 intellegi CD 14 eos < B 22 virtute A
 Origenes VIII. 12

>convallē< vero saxosum et incultum gentium locum. Sponsus ergo
 hic in illo populo >flos< fuit, sed quoniam neminem >ad perfectum ad-
 duxit lex<, idcirco ibi Verbum Dei non potuit a >flore< proficere et
 ad perfectionem fructuum pervenire. In ista tamen >convallē< gentium
 5 effectus est >lilium<. Cuiusmodi autem >lilium<? Tale sine dubio, quale
 et ipse in evangeliiis dicit quod >pater caelestis vestit<, et >neque Solo-
 mon in omni gloria sua indutus est sicut unum ex istis<. Fit ergo
 >lilium< in hac >convallē< sponsus in eo, quod >vestivit< eum >pater cae-
 lestis< tali indumento carnis, quale >nec Solomon in omni gloria sua-
 10 habere potuit. Non enim habuit Solomon absque concupiscentia viri
 et concubitu mulieris immaculatam et nulli prorsus peccato obnoxiam
 carnem. Sed et causam, cur is, qui >in campo flos< fuerat, voluerit
 esse >in convallibus lilium<, videtur ostendere. Cum enim multo tem-
 pore >flos< fuisset >in campo<, nullum dicit ex ipso >campo< >flore< ad
 15 imitationem sui ac similitudinem processisse. Ubi vero factus est >in
 convallibus lilium<, continuo efficitur etiam >proxima< eius imitatione
 ipsius >lilium<, ut operae pretium fuerit, quoniam ipse effectus est >li-
 lium<, ut etiam >proxima< sua, id est unaquaeque anima, quae ei ap-
 proximat et exemplum eius imitationemque sectatur, >lilium< fiat. Quod
 20 ergo ait: >sicut lilium in medio spinarum, ita proxima mea in medio
 filiarum<, accipiemus ecclesiam gentium dici quod vel e medio infide-
 lium et non credentium quasi ex >spinis< emerit vel pro haereticorum

(1ff vgl. Procop a. a. O. (XVII 260 D M.): >Ἐγὼ ἄνθος τοῦ πεδίου,
 κρίνον τῶν κοιλάδων<. >Ἄνθος λέγει τὸ ὀδεῦον ἐπὶ τὸ γενέσθαι
 25 καρπός<. Ἐν οὖν τῷ περιγίῳ τόπῳ πεδίου ἠγθέντι ἄνθος ἐστὶν
 ὁ νυμφίος λόγος, ὡς πρὸς τὰ μέλλοντα· ὅταν γὰρ ἔλθῃ τὸ τέλειον,
 μεταβαλεῖ τὸ ἄνθος εἰς τὸ γενέσθαι καρπός<. Καὶ ἐπεὶ μὴ πλέον
 χωροῦσι, οὐ ὡς ἄνθος λέγει, οἱ ἐπὶ γῆς, διὰ τοῦτο γέγονεν ὁ νυμ-
 φίος ὡς ἄνθος τοῦ πεδίου<. >Ἐαυτὸν< γὰρ >ἐκένωσε μορφήν δούλου
 30 λαβὼν< πρὸς τὸ δυνηθῆναι >τὴν δόξαν αὐτοῦ μετὰ ταῦτα >θεάσασθαι<

2 vgl. Hebr. 7, 19 — 6 vgl. Matth. 6, 26. 28. 30 — 6f Matth. 6, 29 —
 16 vgl. Hohel. 2, 2 — 20 Hohel. 2, 2 — 23 Hohel. 2, 1 — 26 vgl. I Kor. 13, 10
 29 Phil. 2, 7 — 30 vgl. II Kor. 3, 18

3 ibi A (adduxit . . . perfectionem < n), b ubi p in illo CD, Del. | a flore] ad florem CDb, Del. 4 perfectam fructum A richtig?, vgl. in Jes. hom. 3, 1 | istis . . . convallibus A 6 et¹ D, Del., < ABC 7 est < dl sit b 17 quoniam] quod A 18 ut] cum A 21 de ecclesia Ba, Del. 28 οὐ (τοῦτον, δ) Baehrens τοῦ βμ | λέγει οἱ] λόγοι μ

circumstrepentium se morsibus ›in medio spinarum‹ posita dicatur. Quod ¹⁰ Lomii. et magis videbitur verisimile pro eo, quod dicit: ›ita proxima mea in medio filiarum‹. Non enim ›filias‹ appellasset illas animas, quae numquam omnino venerint ad credendum. Omnes enim haeretici primo
 5 ad credulitatem veniunt, et post haec ab itinere fidei et dogmatum veritate declinant. Sicut et Iohannes Apostolus in epistola sua dicit quia: ›a nobis exierunt, sed non erant ex nobis; nam si fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum‹. Possumus autem et ad unamquamque id animam referentes huic quidem animae, quae pro simplicitate sui et planitie vel aequitate ›campus‹ dici potest, ›florem‹ fieri
 10 Verbum Dei et initia bonorum operum docere. His vero, qui profundiora iam quaerunt et demersiora scrutantur, quasi in ›convallibus‹ vel pro claritate pudicitiae vel pro fulgore sapientiae efficitur ›lilium‹, ut et ipsi fiant ›lilia‹ erumpentia de ›medio spinarum‹, id est fugientes
 15 cogitationes et sollicitudines saeculares, quae ›spinis‹ in evangelio comparatae sunt.

›Sicut arbor mali inter ligna silvae, ita fraternus meus inter medium filiorum; in umbra eius concupivi et sedi, et fructus eius dulcis in faucibus meis‹. Decuit quidem sponsum et de semet ipso dicere,
 20 quid esset in ›campo‹, quid etiam in ›convallibus‹, et de sponsa, quae esset qualisve ›inter‹ ceteras filias haberetur. Sponsam vero ad haec ¹¹ Lomii.

ἡμᾶς. Μήποτε δὲ τοῖς μὲν εὐγενεστέροις καὶ ὁμαλέαις ›πεδίοις‹ ὀνομαζομένοις ἄνθος ἐστί, τοῖς δὲ τούτων κατωτέροις καὶ κοιλοτέροις ›κρίνον‹. Ταῦτα φήσας ὁ νυμφίος παραβάλλει ›τὴν πλησίον‹ αὐτοῦ
 25 ἄλλαις ›θυγατράσι‹, ταῖς λοιπαῖς ψυχαῖς, αἰτινές εἰσιν ›ἄκανθαι‹ ταύτης παραβαλλόμεναι. Τοιαῦτα δὲ αἱ μὴ ›πλησίον‹ τοῦ νυμφίου ψυχαί, ἡ δὲ ›πλησίον‹ κρίνον ἐν μέσῳ διαλάμπον αὐτῶν).

17 ff vgl. Procop a. a. O. (XVII 261 A M.): ›Ὡς μῆλον ἐν τοῖς ξύλοις τοῦ ὄρνυ, οὕτως ἀδελφιδός μου ἀνὰ μέσον τῶν εἰῶν ὑπὸ τὴν
 30 σκιὰν αὐτοῦ ἐπεθύμησα καὶ ἐκάθισα, καὶ ὁ καρπὸς αὐτοῦ γλυκὺς ἐν τῷ λάτρυνγι μου.‹ Ἐπρεπε τῇ νύμφῃ τοῦ κάλλους ὅλη τοῦ νυμφίου γε-

2 Hohel. 2, 2 — 7 I Joh. 2, 19 — 15 vgl. Mark. 4, 19 — 17 Hohel. 2, 3 — 25 vgl. Hohel. 2, 2

1 circumstrepentibus *ACb* 2 dixit *AB* 4 enim < b ergo *D, Del.*
 6 et < ab | apostolus < *Ab* 8 permansissent *Dp, Del.*, nach der Vulg., με-
 μνήκεισαν ἄν 9 ∞ animam id *CD, Del.* 11 operum] fructuam *AB* 14 fu-
 gientes] pugnantes c pungentes *Dk*, vgl. S. 181, 19 21 qualis vel *k* | ∞ vel
 qualis *cōt, Del.* 27 αὐτοῦ βμ

respondentem non conveniebat de semet ipsa aliquid dicere, sed effici totam erga admirationem sponsi et ipsius laudibus inhaerere. Comparat ergo eum ›arbori mali‹. Sed ne ex similitudine sermonis simpliciores aliqui ›arborem mali‹ malam arborem putent et a malitia dic- 71 Del.
 5 tam, dicamus nos ›arborem meli‹, graeco quidem nomine utentes, sed simplicioribus quibusque Latinorum plus notiore quam mali. Melius est enim ut grammaticos offendamus quam legentibus scrupulum aliquem in veritatis explanatione ponamus. Comparat igitur eum ›arbori meli‹, sodales vero eius reliquis ›arboribus silvae‹. Sed sponsum ita ›arbori-
 10 huic ›meli‹ similem dicit, ut etiam ›concupisse‹ se dicat ›sub umbra eius sedere fructumque eius dulcem‹ sibi effectum ›in faucibus‹ asseveret. Et haec ad ›adulescentulas‹ loqui videtur, sicut et sponsus locutus est prius ad ›sodales‹ suos. Sed videamus nunc secundum mysterium, quos dicat sponsa ›filios, inter‹ quos ›tamquam arborem meli‹ praecellere re-
 15 liqua ›silvae ligna‹ asserat sponsum; et vide si possumus secundum quae in superioribus de ›filiabus‹ et ›spinis‹ dupliciter exposuimus, ita etiam hic ›filios‹ vel eos, qui aliquando fuerunt et non sunt, vel multitudi- nes caelestium ministrorum dictos esse intelligere. Ad omnes enim in initio pertinet illud, quod scriptum est: ›ego dixi: dii estis et filii
 20 Excelsi omnes‹. Sed differentia intercessit per hoc, quod ait: ›vos autem ut homines moriemini, et sicut unus de principibus cadetis‹. Sed et illud in hoc respicit: ›quoniam quis in nubibus aequabitur Do- 12 Loni²⁰
 mino? Aut quis assimilabitur ei inter filios Dei?‹ ›Sicut ergo ›arbor meli inter‹ reliqua ›ligna silvae‹, ita est sponsus ›inter filios‹ habens
 25 fructum, qui non solum sapore omnes, sed et odore praecellat et duos pariter animae sensus, id est gustum simul et odoratum, efficiat. Di-

γεννημένη περὶ ἑαυτῆς μὲν λέγειν οὐδέν, πρὸς οἷς δὲ ὁ νυμφίος ἔφη περὶ ἑαυτοῦ, μῆλω· παραβάλλειν αὐτόν, τοὺς παρ' αὐτόν δὲ ›γίους‹ ›ξύλοις δρυμοῦ· ὑπερβολῇ δὲ πόθου τὸ καὶ ›σκιάς‹ ἐπιθυμεῖν τῆς
 30 αὐτοῦ καὶ παραπέμψαι τῷ βάθει τὴν τούτου ποιότητα. Ἔοικε δὲ ταῦτα λέγειν πρὸς ›τὰς νεάνιδας‹ ὡς πρὸς ›τοὺς ἐταίρους‹ ὁ νυμφίος τὰ πρῶτα. ›Γίους‹ δὲ ἢ ›τοὺς ἐταίρους‹ λέγει, οὓς παραθέσει τοῦ νυμφίου ›ξύλοις ἀκάρποις‹ παρείκασεν, ἢ τοὺς ἄλλοτρίους αὐτοῦ.

5 vgl. z. B. Petron. c. 56, Grandgent Vulgar Latin § 195 — 16 vgl. Hobel. 2, 2 und S. 178, 20ff — 19 Ps. 81 (82), 6 — 20 Ps. 81 (82), 7 — 22 Ps. 88 (89), 7

6 plus < B^{Dm}, Del. plus notum est a 8 mali CD 15 secundum + ea Dk (eam), mp, Del., vgl. καθά 18 ministeriorum C 19 pertinuit A 22 in¹ ad A, richtig? 25 et¹ < Cd 26 reficiat Ad, Del. (< p in einer Lücke) 27 αὐτῆς β

versis namque copiis ›mensam suam‹ nobis ›praeparat sapientia‹, in qua non solum ›panem vitae‹ apponit, sed et immolat carnes Verbi; et non solum ›miscet in cratere suum vinum‹, sed et ›mela‹ odorata satis adhibet et dulcia, quae non tantum in ore et labiis suavitatem reddant, 5 sed et interioribus tradita faucibus dulcedinem servent. Possumus autem ›ligna silvae‹ accipere illos angelos, qui uniuscuiusque haereseos auctores fautoresque visi sunt exstitisse, ita ut videatur ecclesia comparans suavitatem doctrinae Christi ad asperitatem haereticorum dogmatum ac sterilem eorum infructuosamque doctrinam dicere ›mela‹ quidem 10 suavia et dulcia esse ecclesiastica dogmata, quae in Christi ecclesia praedicantur, ›ligna‹ vero esse ›silvae‹ ea, quae a diversis haereticis affirmantur. Et de istis videbitur infructuosis ›lignis silvae‹ dici, quod in evangelio scriptum est: ›ecce, iam securis ad radices arborum posita est; omnis ergo arbor, quae non affert fructum bonum, excidetur et 15 in ignem mittetur‹. ›Fraternus‹ ergo sponsae est ut ›arbor meli‹ in ecclesia Christi; ceteri vero haeresiarchae tamquam infructuosa ›ligna silvae‹ divino iudicio ut ›securi excidenda et in ignem mittenda‹. Igitur ^{13 Lomn.} ›in‹ huius ›meli umbra concupiscit‹ sponsa ›residere‹, vel ecclesia, ut diximus, in protectione filii Dei, vel anima refugiens omnes reliquas doctrinas et adhaerens uni soli Verbo Dei, cuius etiam ›dulcem‹ habeat ›in faucibus fructum‹, ›meditando‹ scilicet ›indesinenter legem Dei‹ et semper eam velut mundum animal ruminando. Verum de appellatione ›umbræ‹ istius, ›sub‹ qua ›sedere concupisse‹ se dicit ecclesia, non puto absurdum, si ea, quae invenire possumus in scripturis divinis, proferamus in 20 medium, ut, quae sit ›umbra meli‹ huius, dignius et divinius agnoscatur.

22 ff vgl. Procop a. a. O. (XVII 261 B M.): ›Υπὸ σκιὰν‹ δὲ ›αὐτοῦ ἐπεθύμησέ‹ τε καθίσαι ›καὶ κεκάθισεν‹. Δέγει καὶ Ἱερειάας ἐν Θρήνοις

1. 3 vgl. Prov. 9, 1f — 2 vgl. Joh. 6, 35 — 13 Matth. 3, 10 — 21 vgl. Ps. 1, 2 — 21f vgl. Origen. in Levit. hom. 7, 6 (Bd. I S. 389, 1): ego arbitror illum dici ruminare, qui . . . ›in lege Domini meditatur die ac nocte

2 sed *d, t(?)* < *ABCe*, vgl. Z. 3. 5 3ff mella *BCD* 4 reddunt *a* < *b*
5 servant *CDa* 6 illos] eos *CD, Del.* 7 factoresque *kp* < *anb*, kaum richtig
9 eorum < *D, Del.* 11 *a* < *Db* 13 radicem *ep, Del.*, nach der Vulg. (= gr. Text)
| arboris *p, Del.* 14 affert] facit *CD, Del.*, nach der Vulg. (= gr. Text), vgl. Bd. II S. 437, 12 und den Apparatus dazu | bonum < *En*, vgl. Bd. II S. 437, 12 aber auch in Luc. hom. 23, 1 16 christi] sponsi *D, Del.* | ceterae vero hereses *A*
18 concupivit *A*, nach S. 179, 18, vgl. S. 182, 9 27 *καὶ*] δὲ *β*

Ait Hieremias in Lamentationibus: »spiritus vultus nostri Christus Dominus comprehensus est in corruptionibus nostris, cui diximus: in umbra eius vivimus in gentibus«. Vides ergo, quomodo Spiritu sancto propheta permotus vitam de »umbra« Christi praeberi »gentibus« dicit; ¹⁴ Lomuz.
 5 et quomodo non vitam nobis praebeat »umbra eius«, cum et in conceptu corporis ipsius ad Mariam dicatur: »spiritus sanctus veniet super te, et virtus altissimi obumbrabit tibi«? Si ergo obumbratio fuit »altissimi« in conceptu corporis eius, merito »umbra eius« vitam »gentibus« dabit. Et merito sponsa eius ecclesia »sub meli umbra sedere concupiscit«, sine dubio, ut vitae, quae est in »umbra eius«, particeps fiat. Reliquorum vero »lignorum silvae umbra« talis est, ut, qui »sederit sub ipsa, »sedere« videatur »in regione umbrae mortis«. Sed adhuc, ut magis ac magis planior reddatur locus, qui habetur in manibus, requiramus, quomodo et Apostolus dicat »legem umbram habere futurorum bonorum« et omnia, quae vel de »diebus festis vel sabbatis vel neomeniis« scripta sunt, »umbram« memoret esse »futurorum bonorum«, in his scilicet, quae secundum litteram gerebantur; et quomodo omnem veterum culturam »exemplar et umbram« pronuntiet esse »caelestium«. Quod utique si ita est, ostenduntur »sub umbra« »legis« »sedissee« omnes, quicumque sub lege erant et »umbram« magis verae legis habebant. Nos au- ⁷² Del.
 20 tem alieni sumus ab »umbra« eorum, »quoniam non sumus sub lege, sed sub gratia«. Sed quamvis non simus »sub umbra« illa, quam legis littera faciebat, sumus tamen »sub umbra« meliore. »In umbra« enim »Christi vivimus inter gentes«. Et est profectus quidam de »umbra legis« venire
 25 ad »umbram Christi«, ut, quia »Christus vita est et veritas et via«, effi-

»πνεῦμα πρὸ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς κύριος συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς ἡμῶν, ᾧ εἶπομεν· ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζησόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσι«. Πῶς γὰρ οὐκ ἔμελλε ζωῆς ἡμῖν αἰτία ἢ σκιά αὐτοῦ γενέσθαι γενομένοις ἐλευθέροις τῆς τοῦ νόμου σκιᾶς (»σκιά γὰρ εἶχεν ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν«), μηκέτι οὖσιν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν; εἰ καὶ νῦν ἔσμεν ὑπὸ σκιᾶν πολλῶν διαφέρουσιν μετὰ τὸν

1. 26 Thren. 4, 20 — 6 Luk. 1, 35 — 12 vgl. Matth. 4, 16 — 14. 29 Hebr. 10, 1 — 15 vgl. Kol. 2, 16 — 18 vgl. Hebr. 8, 5 — 21. 30 vgl. Röm. 6, 15 — 23 vgl. Thren. 4, 20 — 25 vgl. Joh. 14, 6

5 ~ eius umbra CD, Del. 6 illius CD, Del. 14 et < Da, Del. 16 memorat be 18 pronuntiat amc 19f quicumque] qui ab 22 ~ illa umbra Bkn illa < e 27 ᾧ] οὗ βμ, vgl. Z. 2

ciamur primo in >umbra< >viae< et in >umbra< >vitae< et in >umbra< >veritatis< et >comprehendamus ex parte et in speculo ac in aenigmate, ut post haec, si incedamus per hanc >viam<, quae est Christus, pervenire ¹⁵ *Lomio.* possimus in hoc, ut >facie ad faciem comprehendamus< ea, quae prius
 5 in >umbra< et >in aenigmate videramus<. Non enim quis poterit ad illa, quae vera sunt et perfecta, pervenire, nisi prius desideraverit et concupierit in hac >umbra< residere<. Sed et Iob omnem >hominum vitam< >umbram< dicit esse >super terram<, credo pro eo quod omnis anima in hac vita velamento crassi huius corporis obumbratur. Omnes ergo,
 10 qui in hac vita sunt, necesse est >in umbra< quadam esse. Sed alii quidem sunt >sedentes in regione umbrae mortis<, hi profecto, qui non credunt Christo; ecclesia vero cum fiducia dicit: >in umbra sponsi concupivi et sedi<, quamvis fuerit tempus, quo potuerit quis >sub umbra< legis >residens< defendi a duritia ardoris et aestus. Sed transit illud
 15 tempus. Veniendum nunc est ad >arboris meli umbram< et, quamvis diversa quis utatur >umbra<, videtur tamen omnis anima, donec in praesenti vita est, >umbram< habere necessariam, propter illum credo ardorem >solis<, qui, cum >exortus fuerit<, continuo >semen<, quod non alta >radice< demersum est, >arescit< et deperit. Sed hunc ardorem tenuiter
 20 quidem legis >umbra< propellit, Christi vero >umbra<, >in< qua nunc >in gentibus vivimus<, id est incarnationis eius fides, avertit penitus et extinguit (ille enim, qui adurebat ambulantes >sub umbra legis< tempore passionis Christi, >sicut fulgur visus est cecidisse de caelo<); quamvis

παρόντα γὰρ βίον οὐκέτι >δι' ἐσόπτρον< καὶ >ἐν ἀνίγματι<, ἀλλὰ >πρόσωπον πρὸς πρόσωπον< τὴν ἀλήθειαν >θεωρήσομεν<. Λέξει δὲ καὶ ἡ νόμῳ: >ἕως οὗ διαγωγῆς ἢ ἡμέρας καὶ κινηθῶσιν αἱ σκιαί<. "Ἔστι γὰρ >ὁ βίος< ἡμῶν ὡς >σκιά< καὶ >ἐν σκιά< θανάτου< οἱ ἐξ ἐθνῶν >καθέζοντο< καὶ οἱ ἀπιστοῦντες ἔτι >καθέζονται<.

2. 24 vgl. I Kor. 13, 12 — 3 vgl. Joh. 14, 6 — 4. 24f vgl. I Kor. 13, 12 — 5 vgl. Hebr. 8, 5 — 7. 27 vgl. Job 7, 1f + I Chron. 29, 15 — 11. 27 vgl. Matth. 4, 16 — 12 Hohel. 2, 3 — 18 vgl. Matth. 13, 6 — 23 vgl. Luk. 10, 18 — 26 vgl. Hohel. 2, 17; 4, 6

1 in umbra viae et < Bn 2 et' ut Dp, Del. | atque A 3 si A, Del. sic BCD | ∞ christus est a christus + est n + ut e + quo BD 4 prius + quasi D, Del. 8 ∞ dicit esse umbram D, Del. | ∞ -esse dicit e 9 ∞ huius crassi Da 11 umbrae] et umbra AC, vgl. S. 182, 12 12 credunt + in C 21f avertet ... extinguet D, Del. 26 διαγωγῆσι μ διαπνεύσει β nach O' (διαπνεύσει), lies: διαγωγῆσι?

etiam eius ›umbrae‹ tempus in fine saeculi compleatur, quia, sicut diximus, post consummationem saeculi iam non ›per speculum‹ et ›in aenigmate‹, sed ›facie ad faciem videbimus‹ veritatem. Simile puto esse et illud, quod scriptum est: ›sub umbra alarum tuarum exultabo‹. Sed et in sequentibus huius libelli ita dicit sponsa: ›fraternus meus mihi et ego illi ipsi, qui pascit inter lilia, donec respiret dies et amoveantur umbrae‹ edocens per haec quia veniet tempus, cum omnes ›umbrae removebuntur‹ et permanebit veritas sola. Sed et quod ait: ›et fructus eius dulcis in faucibus meis‹, illius animae est hoc dicere, quae nihil emortuum, nihil insensibile habet ›in faucibus suis‹ et in nullo prorsus similis est illis, de quibus dicitur: ›sepulcrum patens est guttur eorum‹. Quicumque enim verba mortis et interitus de ›faucibus‹ proferunt, ipsorum ›fauces sepulcra‹ dicuntur, sicut sunt omnes, qui vel contra veram fidem loquuntur vel contra disciplinam castitatis et iustitiae ac sobrietatis aliquid proferunt. Ipsi ergo sunt, quorum ›fauces sepulcra‹ sunt et loca mortis, unde mortis verba proferuntur. Iustus autem dicit: ›quam dulcia faucibus meis eloquia tua‹. Et alius, qui verba vitae docebat, ita dicit: ›os nostrum patet ad vos, o Corinthii, cor nostrum dilatatum est‹. Sed et alius, qui Verbo Dei ›aperuit os suum‹, dicit: ›os meum aperui et attraxi spiritum‹.

›Introducite me in domum vini‹. Sponsae adhuc verba sunt, sed ad amicos et familiares sponsi, ut arbitror, diriguntur, a quibus videtur exposcere, ut ›introducant‹ eam ›in domum‹ laetitiae, ubi ›vinum‹ bibitur et epulae parantur. Quae enim iam viderat ›cubiculum regium‹, desiderat etiam nunc regale introire convivium et frui ›vino‹ laetitiae.

21 vgl. Procop a. a. O. (XVII 261 C M.): ›Εισαγάγετέ με εἰς οἶκον τοῦ οἴνου. Ταῦτα πρὸς τοὺς φίλους τοῦ νυμφίου φησί, τοὺς ἁγίους ἀγγέλους ἢ Ἀποστόλους τε καὶ προφήτας, μονοουχὶ λέγουσα· συγκαθάσατέ με τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ.

2 vgl. I Kor. 13, 12 — 4 Ps. 56 (57), 1 — 5 Hohel. 2, 16. 17 — 8 Hohel. 2, 3 — 11 Ps. 5, 10 — 17 Ps. 118 (119), 103 — 18 II Kor. 6, 11 — 20 Ps. 118 (119), 131 — 21. 26 Hohel. 2, 4 — 24 vgl. Hohel. 1, 4

2 et] nec CD, Del., vgl. S. 183, 24 3 simile bis S. 195, 24: vivificata (so) et refugiens < b, schon in B fehlte das Stück, da p hier m folgt; aber auch n (= CD) bleibt in diesem Abschnitt außer Betracht (A = am), vgl. Einleitung | ∞ esse puto D, Del. 6 illi < A 7 tempus A < CD 9 animae est hoc A animam hoc credo CD, Del. 14 ac] et D, Del. 19 dicit < CD, inquit Del. 24 enim iam A, Del. autem CD 26 εἰς + τὸν μ 29 τοῦ < μ (das ganze Stück fehlt in β)

Supra iam diximus amicos sponsi prophetas et omnes, qui ministraverunt Verbum Dei ab initio saeculi, intelligendos, ad quos recte vel ecclesia Christi vel anima Verbo Dei adhaerens dicat, ut se >introducant in domum vini<, id est ubi >sapientia miscuit in cratere vinum suum< 5 et deprecatur per >servos suos omnem insipientem et egentem sensu dicens: >venite, manducate panes meos, et bibite vinum, quod miscui vobis<. Ista est >domus vini< domusque convivii, in quo convivio omnes, qui >veniunt ab oriente et occidente, recumbent cum Abraham et Isaac et Iacob in regno< Dei. Ad quam >domum< et ad quod convivium prophetae perducunt animas, quae tamen eos audiunt et intelligunt; sed et sancti angeli caelestesque >virtutes, quae in ministerio mittuntur propter eos, qui hereditatem capiunt salutis<. Istud est >vinum<, cui scribuntur illi psalmi, qui >pro torcularibus< attitulantur. Istud est >vinum< ex illa >vite< vindemiatum, quae dicit: >ego sum vitis 15 vera<, quod expressit >pater< caelestis >agricola<. Istud est >vinum<, quod >attulerunt< illi >palmites<, qui >in< Iesu >permanserunt< non solum in terris, sed etiam in caelis. Sic enim ego audio illud, quod dicitur 18 Lomni, quia >omnis palmes, qui non manet in me, non potest afferre fructum<. Nemo enim >producit fructum vini< huius, nisi qui >permanet in Verbo< 20 et sapientia et veritate et iustitia et pace omnibusque virtutibus. Istud est >vinum<, quo etiam >inebriari< iustis et sanctis quibusque optabile ducitur. Haec puto et in spiritu iam tunc Noë contuens >inebriatus< esse dicitur; et David admiratur huius convivii calicem et dicit: >et 73 Del. poculum tuum inebrians quam praeclarum est!<. Ad hanc ergo >domum vini< ecclesia vel anima unaquaeque, desiderans quae perfecta sunt, festinat intrare et dogmatibus sapientiae mysteriisque scientiae velut epularum suavitate et >vini< laetitia perfrui. Sciendum sane est quia, sicut est istud >vinum<, quod de dogmatibus veritatis pressum >commiscetur in cratere sapientiae<, ita est et contrarium >vinum<, quo 30 >inique inebriantur< peccatores et hi, qui falsae scientiae dogmata per-

1 vgl. oben S. 160, 28 — 4 vgl. Prov. 9, 1f — 5 vgl. Prov. 9, 3f — 6 Prov. 9, 5 — 8 vgl. Matth. 8, 11 — 11 vgl. Hebr. 1, 14 — 13 vgl. Ps. 8, 1; 80 (81), 1; 83 (84), 1 — 14 Joh. 15, 1 — 15. 18 vgl. Joh. 15, 4 — 21 vgl. Ps. 103 (104), 15 — 22 vgl. Gen. 9, 21 — 23 Ps. 22 (23), 5 — 29 vgl. Prov. 9, 1f

3 dicit A 10f audiant et intellegant A, richtig? 13 inscribuntur a (m) ascribuntur m 14 istud — 15 agricola < CD 22 dicitur CD 23 admiratus (+ est a) ad, Del. 25 desiderant CD | perfecte CD (m) 26 festinat < CD, Del. 28 de] e a (m) 29 est < D | quo] cum CD, Del.

niciosa suscipiunt. De quibus Solomon in proverbiiis dicit: »hi autem edunt cibos impietatis, vino autem iniquo inebriantur«. De hoc eodem »iniquo vino« etiam in Deuteronomio legimus ita scriptum: »ex vinea Sodomorum vitis eorum, et palmes eorum ex Gomorra; uva eorum uva
5 fellis, et botrus amaritudinis iis; furor draconum vinum eorum, et furor aspidum insanabilis«. Illud autem »vinum«, quod de »vite vera« procedit, »novum« semper est; semper enim per profectus discentium scientiae et sapientiae divinae innovatur agnitio. Et ideo dicebat Iesus discipulis suis quia: »novum illud bibam vobiscum in regno patris mei«.
10 Innovatur enim semper agnitio secretorum arcanorumque revelatio per 19 Lomm. sapientiam Dei, non solum hominibus, sed et angelis caelestibusque virtutibus.

»Ordinate in me caritatem«. Eiusdem sponsae ad eosdem verba sunt, nisi quod possunt fortassis etiam Apostoli Christi inter eos haberi,
15 ad quos ista memorantur. Quod ergo ait: »ordinate in me caritatem«, hunc habet sensum. Omnes homines amant sine dubio aliquid et nullus est, qui ad id aetatis venerit, ut amare iam possit, et non aliquid amet, sicut etiam in praefatione huius operis sufficienter ostendimus. Sed hic amor vel haec »caritas« in nonnullis quidem suo ordine et convenienter
20 aptata procedit, in plurimis vero contra ordinem. Dicitur autem contra ordinem esse in aliquo »caritas«, cum aut id diligit, quod non debet, aut quod debet diligit, sed plus iusto diligit aut minus iusto. In istis ergo inordinata esse »caritas« dicitur, in illis vero, quos valde paucos esse arbitror, qui scilicet per »viam vitae« incedant et »non declinent
25 neque ad dexteram neque ad sinistram«, in ipsis solis ordinata est »caritas« et ordinem suum tenet. Est autem ordo eius et mensura huiusmodi, verbi gratia, »Deum diligere« nullus modus, nulla mensura est, nisi haec sola, ut totum exhibeas, quantum habes. In Christo enim Iesu »diligendus est Deus ex toto corde et ex tota anima et ex totis
30 viribus«. In hoc ergo nulla mensura est. »Diligere« vero »proximum« est iam mensura aliqua. »Proximum«, inquit, »tuum diliges sicut te ipsum«. Si ergo aut in Dei dilectione minus aliquid feceris quam potes et quam in »viribus« tuis est, aut inter te et »proximum« non servaveris aequi-

1 Prov. 4, 17 — 3 Deut. 32, 32 — 6 vgl. Joh. 15, 1 — 9 Matth. 26, 29 —
13. 15 Hobel. 2, 4 — 17 vgl. S. 72, 12ff — 24 vgl. Akt. 2, 28 — 24f vgl.
IV Kön. 22, 2 — 29 vgl. Mark. 12, 30 — 31 Mark. 12, 31

5 furor + eorum *D, Del.*, vgl. S. 132, 23 24 incedunt ... declinant *A, Del.*
31 iam *m* etiam *CDa*, kaum richtig < *Del.*

tatem, sed aliquid differentiae habueris, non est in te >caritas< ordinata nec ordinem suum tenens. Verum quoniam sermo nobis de ordine ^{20 Lomm.} >caritatis< est, diligentius per singula requiramus, vel quos diligere vel quantum >diligi< oporteat. Nam si, ut Apostolus dicit, >membra alter-

5 utrum sumus<, puto quod hunc affectum erga >proximos< habere debeamus, ut eos non quasi aliena corpora, sed velut >membra< nostra >diligamus<. Secundum hoc ergo quod >membra nostra invicem sumus<, aequalem erga omnes habere dilectionem similemque conveniet. Secundum hoc vero quod sunt >in corpore< aliqua >membra honorabiliora et

10 honestiora<, alia vero >inhonestiora et inferiora<, puto quod rursus pro >membrorum< meritis et honore etiam dilectionis librari debeat modus. Si quis ergo rationabiliter cuncta agere et secundum Verbum Dei actus suos et affectus temperare proponit, puto quod erga haec singula ordinem >caritatis< et scire debeat et tenere. Verum ut apertius fiat, quod

15 dicimus, paulo evidentioribus utamur indiciis. Si quis, verbi gratia, >labet in Verbo< Dei atque animas nostras instruat et illuminet, viam salutis doceat, vivendi ordinem tradat, non tibi videtur et hic >proximus< quidem esse, sed multo amplius alio >proximo diligendus<, qui horum nihil gerit? Nam et ille quidem >diligendus< est pro eo quod

20 >membra unius corporis sumus< uniusque substantiae, sed hic multo amplius, qui, cum et ius >proximi< nobiscum habeat, quod ceteri homines habent, dat tamen hanc maiorem >caritatis< erga se causam, quod viam Dei ostendit et animae salutem divini Verbi illuminationibus confert. Quod si aliquis me errantem et in praecipitio positum muliebris ^{21 Lomm.}

25 peccati ad lucem revocet veritatis et de ipso iam interitu eripiat ac retrahat ad salutem atque ex ipsis faucibus aeternae mortis abripiat, non tibi videtur quod illa ipsa, si fieri potest, plenitudine >caritatis<, qua >Deum diligimus<, >diligendus sit< post Deum? Et ne putes quod nos ita praesumimus, audi et Apostolum Paulum de his, >qui in Verbo

30 Dei laborant<, dicentem: >ut superabundantius habeatis in caritate eos, qui eiusmodi sunt propter opus ipsorum<. Videamus autem et alium adhuc ordinem >caritatis<, eius dumtaxat, quae erga >proximos< haberi iubetur. Si sit aliquis non quidem habens docendi vel instruendi gra-

4 vgl. Ephes. 4, 25 — 9 vgl. I Kor. 12, 22ff — 16. 29 vgl. I Tim. 5, 17 — 20 vgl. I Kor. 12, 12 — 30 vgl. I Thess. 5, 13

4 sicut ad | Apostolus A < Dk ~ dicit apostolus c, Del. 12 et A < BD, Del. 17f ~ quidem proximus at 24f muliebris peccati < a mortis peccati m 29 ita < CD 31 huiusmodi D, Del.

tiam neque Verbum Domini praedicandi, sed tamen sanctae vitae vir, innocens, immaculatus et qui >in iustificationibus et mandatis Dei ingrediatur sine querela<, videtur tibi talis hic vir in eodem >caritatis< ordine habendus, quo ille, qui nihil horum agit, quoniamquidem uterque
 5 >proximus< dicitur? Nonne et hic >propter opus< suum et vitae meritum, secundum Apostoli dictum, similiter ut ille >qui in Verbo Dei laborat<, >superabundantius habendus est in caritate propter opus< vitae suae? Est ^{74 Del.} adhuc alius ordo >caritatis<. Iubemur enim et >inimicos nostros diligere<. Sed videamus, si etiam in ipsis unus solus modus erit dilectionis an et
 10 ibi habeat locum sermo iste, qui dicit: >ordinate in me caritatem<. Puto ergo quod in his sit ordo >caritatis<; verbi gratia, est aliquis mihi >inimicus<, in aliis tamen bene agens, >pudicus, sobrius<, mandata Dei plurima ex parte custodiens, in aliquibus tamen errans, ut homo; et ^{22 Lo.ann.} alius, qui >inimicus< quidem sit et ipse nobis, sit tamen suae vitae atque
 15 animae >inimicus<, paratus ad scelera, praecepta ad flagitia, nihil sancti, nihil religiosi ducens: non tibi videtur esse etiam inter ipsos inimicos quaedam diversitas habenda >caritatis<? Puto quidem quod ex his satis abunde patuerit esse vim quidem >caritatis< unam, multas tamen habere causas et multos ordines diligendi et propter hoc dicere nunc spon-
 20 sam: >ordinate in me caritatem<, hoc est docete me diversos ordines >caritatis<. Quodsi adhuc addendum his aliquid videtur, possumus etiam illud in medium adducere, quod ait Apostolus: >viri, diligite uxores vestras sicut corpora vestra, sicut Christus dilexit ecclesiam<. Quid ergo? Debent quidem >viri uxores suas diligere<, alias vero mulieres
 25 non debent omnino >diligere< in omni castitate et sanctitate? An non videbuntur etiam ipsae esse de >proximis<, sed impendenda quidem est dilectio vel in coniugem vel in matrem vel in sororem, si tamen fideles sint et Deo adhaerentes, et erga aliam nullam mulierem, secundum quod et ipsa >proxima< dicitur, est nobis impendenda dilectio? Quod
 30 si hoc absurdum videtur, debet autem secundum mandati ordinem etiam erga eas casta haberi dilectio, prorsus inter ipsas personas feminarum, quibus impendenda dilectio est, habendus profecto est ordo quidam in >caritate< conveniensque distinctio. Et maiore quidem cum honorifi-

2 vgl. Luk. 1, 6 — 6 vgl. I Thess. 5, 13 — 8 vgl. Matth. 5, 44 — 10. 20
 Hobel. 2, 4 — 12 vgl. Tit. 2, 2 — 22 Ephes. 5, 25. 28

8 adhuc + et *m* 9 et < *D, Del.* etiam et *a* 11 aliquis + quidem *e*
 : quidem: mihi *t* mihi + quidem *Adk*, nach Z. 14 13 tamen + et *C(m)*, richtig?
 über der Zeile *t* 18 abunde (abundeque *m*) < *CD, Del.* 21 etiam < *CD*
 25 l.: an [non]? 28 ~ mulierem nullam *D* 32 quidem *CD*

centia matri deferenda dilectio est, sequenti vero gradu cum quadam nihilominus reverentia etiam sororibus. Proprio vero quodam et se-²³ Lomm. questrato ab his more ›caritas‹ coniugibus exhibenda. Post has vero personas pro meritis etiam et causis unicuique in omni, ut supra diximus, castitate deferenda dilectio est. Secundum haec vero etiam de patre vel fratre atque aliis propinquis observabimus. Erga sanctos vero, qui nos ›in Christo genuerunt‹, sed et pastores atque episcopos vel qui Verbo Dei praesunt presbyteri aut qui bene ministrant in ecclesia vel qui in fide praecellunt ceteros, quomodo non pro uniuscuiusque meritis affectio pensabitur ›caritatis‹ longe eminentior quam erga eos haberi potest, qui aut nihil horum aut non integre egerunt? Sed et inter fideles parentes et infideles et fratres fideles ac infideles sororesque potestne fieri, ut non erga hos singulos diversus habeatur ordo ›caritatis‹? Quas diversitates intuens sponsa et videns de his omnibus animae ad perfectionem tendenti necessariam videri scientiam rerum, ut uniuscuiusque loci et ordinis mensuras possit tenere ›caritatis‹, dicit ad amicos sponsi, eos videlicet, qui Verbum Dei subministrant: ›ordinate in me caritatem‹, hoc est docete me et tradite mihi, quomodo per haec singula ordinem servare debeam ›caritatis‹. Omnes enim homines, sicut iam diximus, secundum hoc, quod similes [homines] nobis sunt, similiter ›diligendi‹ sunt: immo omnis rationabilis natura a nobis utpote rationabilibus aequaliter ›diligenda‹ est. Adiciendum tamen in ›caritate‹ est unicuique ad hoc, quod homo est, et ad hoc, quod rationabilis est; si, verbi gratia, aut in moribus aut in opere aut in proposito aut in scientia aut in studiis ceteros praecellit, et pro his singulis secundum suum²⁴ Lomm. cuique meritum ad generalem dilectionem addendum est etiam specialis aliquid ›caritatis‹. Verum ut maior de his habeatur auctoritas, ab ipso Deo capiamus exemplum. Et ipse enim ›amat omnia, quae sunt‹, aequaliter ›ac nihil odit eorum, quae fecit; neque enim fecit aliquid, quod odio haberet‹; non tamen ob hoc similiter dilexit Hebraeos et Aegyptios, et Pharaonem ut Moysen et Aaron. Nec rursus reliquos filios Istrahel similiter dilexit ut Moysen et Aaron et Mariam, nec iterum Aaron et Mariam similiter dilexit ut Moysen; sed, quamvis verum sit, ut dicitur

7 vgl. I Kor. 4, 15 — 17 Hohel. 2, 4 — 28 f vgl. Weish. Sal. 2, 25

5 ∞ vero etiam haec *D* 10 habere *Cdt* 17 sibi ministrant *A* 19 sicut — 20 homines < *a* 20 ∞ nobis homines *m*, homines ist wohl zu tilgen 23 quod homo] quod modo *e* quomodo *Dk, Del.* 27 de his] dei *Cdt* 29 ac] et *A* 30 et] ut *CD, Del.*, der ∞ Aegyptios ut Hebraeos schreibt 33 sed < *CD, Del.*

ad eum: »parcis autem omnibus, quia omnia tua sunt, Domine, amator animarum; spiritus enim incorruptionis est in omnibus«, tamen ille, qui »mensura et numero et pondere disposuit omnia«, secundum »mensuram« sine dubio uniuscuiusque meritorum etiam dilectionis suae temperat li-
 5 bram. Numquidnam putabimus quia similiter ab eo »dilectus« est Paulus tam, cum »persequeretur ecclesiam Dei«, sicut »diligebatur«, cum ipse pro ea »persecutiones« cruciatusque »tolerabat« et cum dicebat inesse sibi »sollicitudinem omnium ecclesiarum«? Multum est nunc, ut inter
 10 istos ordines »caritatis« etiam de affectu odii, qui videtur huic »caritatis« affectui contrarius, inseramus; quia etiam Dominus dicit: »inimicus ero inimicis tuis et adversabor adversariis tuis« et iterum: »si peccatori tu adsistis et ei, quem odit Dominus, amicus es«. Quae utique hanc habent absolutionem, quam et illud, quod dictum est: »honora patrem tuum et matrem«, et iterum: »qui non odit patrem et matrem« et re- 25 Lomm
 15 liqua, in quo profecto nimietas »caritatis« in Deum his, qui adversantur, contrarium generare videtur affectum, dum »nulla potest esse consonantia luci et tenebris et Christo cum Belial nec eadem portio esse fidei cum infidei«. His igitur, ut potuimus, de »caritatis« ordinibus expositis patet ad intelligendum, quid est, quod poscat sponsa, id est 25 Del.
 20 ecclesia vel anima tendens ad perfectionem, praestari sibi ab amicis sponsi; quoniamquidem »introduci« se poposcerat »in domum vini«, ubi sine dubio intellexerat in omnibus his, quae viderat, eminere et praecellere gratiam »caritatis«, et ipsam didicerat »maiores omnium« solamque esse »caritatem, quae numquam cadit«, ideo deposcit, ut ordinem eius
 25 discat, ne forte aliquid inordinatum faciens vulnus ab ea aliquod accipiat, sicut in posterioribus dicit: »vulnerata caritatis ego sum«. Haec autem sive ad angelos dici accipiamus, a quibus se instrui postulat et muniri, nihil absurdum videbitur secundum hoc, quod de populo Dei dicitur: »laetamini, gentes, cum populo eius, et confortent eos omnes

1 Weish. Sal. 11, 26; 12, 1 — 3 vgl. Weish. Sal. 11, 20 — 6 vgl. I Kor. 15, 9 — 7 vgl. II Kor. 4, 9 — 8 vgl. II Kor. 11, 28 — 10 Exod. 23, 22 — 11 II Chron. 19, 2 — 13 Exod. 20, 12 — 14 Luk. 14, 26 — 16 vgl. II Kor. 6, 14 f — 21 vgl. Hohel. 2, 4 — 23 vgl. I Kor. 13, 13 — 24 vgl. I Kor. 13, 8 — 26 Hohel. 2, 5 — 29 Deut. 32, 43

1 parces A (φειδῶ O') 6 tunc dt 9 effectu Cdt 10 effectui Cdt
 16 effectum CD 21 ∞ introduci quidem CDa 22 videret CD 24 cadet
 Cdt, Del., vgl. Bd. II S. 59, 18 26 dicitur CD, Del. [haec] ea CD, Del. 27 si m,
 vgl. S. 191, 9, nicht richtig 28 dei < CD, Del.

angeli Dei et ut in aliis item dicitur: »circumdat angelus Domini in circuitu timentium eum et eripiet eos et item alibi: »nolite contemnere unum ex minimis istis, qui in ecclesia sunt, quia angeli eorum semper vident faciem patris mei, qui in caelis est«. Sed et in Apocalypsi 5 Iohannis »angelo Thyatirensi« testimonium dat »filius Dei« pro »caritate«, quam »ordinavit« »angelus« ipse in »ecclesia« sibi commissa; sic enim ^{26 Lomm.} scriptum est: »scio opera tua et caritatem tuam et fidem et ministerium et patientiam, et opera tua novissima maiora quam priora«. Sed et si ad prophetas haec referamus, qui ministraverunt Verbum Dei ante 10 adventum sponsi, ut per ipsorum doctrinam videatur ecclesia velle ordinem discere »caritatis«, id est propheticis instrui voluminibus, non videtur absurdum. Sed et omnes sancti, qui de hac vita discesserunt, habentes adhuc »caritatem« erga eos, qui in hoc mundo sunt, si dicantur curam gerere salutis eorum et invare eos precibus atque interventu 15 suo apud Deum, non erit inconveniens. Scriptum namque est in Machabaeorum libris ita: »hic est Hieremias propheta Dei, qui semper orat pro populo«. Sed et ad Apostolos haec dici, ut supra iam diximus, non videbitur alienum; per hos enim omnis ecclesia Dei vel anima quaerens Deum »introducitur in domum vini«, ut supra diximus, et aro- 20 matibus atque odoribus repletur et »componitur in melis«, sicut in posterioribus legimus, et edocetur omnem ordinem rationemque »caritatis«.

»Confirmate me in unguentis, stipate me in malis, quia vulnerata ^{27 Lomm.} caritatis ego sum«. In graeco quidem habet: »confirmate me in amyris« »amoyrum« genus quoddam arboris nominans, quod Latini putantes

25 1 ff vgl. Procop a. a. O. (XVII 262 C M.): »Στηρίσατέ με ἐν μύροις, στοιβάσατέ με ἐν μήλοις, ὅτι τετρωμένη ἀγάπης ἐγώ«. Ὁ Σύμμαχος οὕτως ἐκδέδωκεν· »ἐπανακλίνατέ με οἰνάνθη«, τουτέστιν εὐώδεσι δέν-

1 Ps. 33 (34), 8 — 2 vgl. Matth. 18, 10 — 5 vgl. Apok. 2, 18f — 7 Apok. 2, 19 — 8 ff vgl. Origen. Comm. in Job. lib. 13, 58 (S. 289, 22 Pr.): φαίνεται δὲ μέλειν τοῖς προεξεληλυθόσιν τὸν βίον τοῦτον ἅγιοις περὶ τοῦ λαοῦ ὡς ἐν τοῖς Μακκαβαϊκοῖς γέγραπται μετὰ πλείστα ὕδα ἔτη τῆς Ἱερεμίου ἀναλήψεως· »οὕτως ἔσιν Ἱερεμίας ὁ τοῦ Θεοῦ προφήτης, ὁ πολλὰ εὐχόμενος περὶ τοῦ λαοῦ« und die zu Num. hom. 26, 6 angeführten Stellen — 16 II Makk. 15, 14 — 19 vgl. S. 185, 3ff — 21 vgl. Hohel. 2, 5 — 22 Hohel. 2, 5 (ἐν μύροις O') — 25 Hohel. 2, 5

5 pro m, Del. prae CDa, kaum prae — pro 9 verbo A, vgl. S. 185, 1
19 introducitur + et CD 20 in melius CDa, Del., vgl. S. 180, 5 21 edocemur CDa docemur Del. 23f amyris (-um)? 25 [ἐν] ἀμύροις μ 27 ἐπανακλίνατε β

»myrrha« dictum »unguenta« interpretati sunt. Igitur ordo sermonis
 huiusmodi est: posteaquam sponsa et verba ex ore ipsius sponsi audivit
 et »cubiculum regis« ingressa est et »domum vini« locumque convivii ac
 sapientiae, (*et*) in eo victimas et »craterem mixtum« sacramentis eius ad-
 5 spexit, quasi in horum omnium admiratione stupens et »saucia« postulat
 ab ipsis nihilominus amicis et sodalibus sponsi, ut »confirmetur« et
 quasi deficiens »sustentetur« incumbens paululum super arborem »amoy-
 ren« vel »melin«. Amoris etenim vulnere percussa arborum solacia sil-
 varumque sectatur. Haec secundum litteram. Sed ex his ut exsequi
 10 possimus intelligentiam spiritalem, indigemus illa gratia, quam consequi
 a Deo meruit ipse Solomon, »scire« omnium, quae sunt, »radicumque et
 arborum et virgultorum naturas«, ut sciamus et nos, quae vis et quae
 natura sit arboris »amoyrae«, quo competenter ex hac spiritalis aptari
 possit expositio. Hoc est tamen solum, quod pervenire ad nos de huius
 15 arboris notitia potuit, quia odorem solum habeat suavem, nullum tamen
 afferat fructum. »Meli« vero arbor notum cunctis est quod non solum ^{28 Lommi.}
 ferat fructum, sed et dulcissimum ac suavissimum ferat. Omnes ergo
 homines »arbores« dicuntur sive bonae sive malae et fructuosae aut in-
 fructuosae, sicut et Dominus in Evangelio dicit: »aut facite arborem
 20 bonam et fructum eius bonum, aut facite arborem malam et fructum
 eius malum« et: »omnis arbor, quae non affert fructum bonum, ex-
 cidetur et in ignem mittetur«. Tres ergo differentiae in hominibus
 videntur esse: quidam, qui omnino nullum »afferant fructum«, et esse
 alii, qui »afferant«; sed in his, qui »afferunt«, aut »mali« sunt »fructus« aut
 25 »boni«. Hic ergo sponsa, id est ecclesia Christi, »confirmari« se postulat
 et reclinari super unam quidem »arborem« »melin« »afferentem fructus

δοῦναι τοῖς καλὸν καρπὸν ποιοῦσιν ἀνθρώπων, τῶν φάτων λεγομένων
 δένδρων ἀκάριων ἢ κακοκάρπων ὄντων. Τινὰ δὲ τῶν ἀντιγράφων
 ἔχει: »στηρίσατέ με ἐν ἀμύροις«. Ὁ νοητὸν ἢ πιστοὺς μὲν, οὐ μὴν
 30 ὡς χρηματίζειν »μέλη« τῆς μὴ ἐχούσης σπῖλον ἢ ῥυτίδα, ἢ ἀλλοτριούς

11 vgl. Weish. Sal. 7, 20 — 19 Matth. 12, 33 — 21 Matth. 3, 10 — 30 vgl.
 Ephes. 5, 27. 30

1 myrram *m* 2 audit *Cet* 4 *et* ¹ *Del.* < *ACD* 10 indigebamus *Cem*
 12 sciamus *a* sciremus *CDm, Del.* 16 melin, vgl. S. 193, 21 21 affert *m*
 facit *CDa, Del.*, nach der Vulg. (= gr. Text), vgl. S. 181, 14 und Z. 24
 23 esse² < *a* 28 [ὄντων]. τὰς δὲ ἀμύρας (καθὼς τινὰ τῶν ἀντιγράφων ἔχει
 ... ἐν ἀμύραις) ἢ ἀλλοτριούς τῆς πίστεως χρηστοὺς νοητὸν ἢ πιστοὺς μὲν ...
 ῥυτίδα β

bonos, et recte ac competenter. Super his enim >confirmatur< et >stipatur< ecclesia, qui in bonis operibus fructificant et crescunt. Quid autem est, quod in >amoyris<, infructuosis scilicet arboribus, >confirmari< vult odore solo gaudentibus? Ego puto quod istos, qui solo odore gaudent et
 5 necdum >fructus< fidei >afferunt<, illos dicat, quos Paulus ad Corinthios scribens dicit: >qui invocant nomen Domini nostri Iesu Christi in omni loco ipsorum et nostrum<. Pro eo ergo quod >invocant nomen Domini nostri Iesu Christi<, habent in semet ipsis odoris quandam ex ipsa invocatione nominis suavitatem; pro eo vero, quod non cum omni fiducia ^{76 Del.}
 10 et libertate accedunt ad fidem, nullos fidei >afferunt fructus<. In quo loco possumus nos catechumenos ecclesiae intelligere, super quos ex parte aliqua >confirmatur< ecclesia. Habet enim et in ipsis non parum fiduciae et spei plurimum quod et ipsi fiant aliquando >arbores< fructiferae, ut plantentur in paradiso Dei ab ipso >agricola patre<. Ipse
 15 enim est, qui >plantat< huiusmodi >arbores< in ecclesia Christi, quae est ^{29 Lomw.} >paradisus deliciarum<, sicut et Dominus dicit: >omnis plantatio, quam non plantavit pater meus caelestis, eradicabitur<. >Stipatur< ergo ecclesia et >in melis< et super ipsa requiescit. Quae mela illae animae putandae sunt, quae cotidie >innovantur ad imaginem eius, qui creavit eas<.
 20 Quia enim per innovationem sui >imaginem< in se >reparant< filii Dei, merito et ipsae >arbores meli< appellantur, quia et ipse sponsus earum in superioribus dictus est >sicut arbor meli esse in lignis silvae<. Et ne mireris, si idem ipse et >arbor meli< et >arbor vitae< et diversa alia dicatur, cum idem et >panis verus< et >vitis vera< et >agnus Dei< et multa
 25 alia nominetur. Omnia namque haec Verbum Dei unicuique efficitur, prout mensura vel desiderium participantis exposcit; secundum quod et >manna<, qui cum unus esset cibus, unicuique tamen desiderii sui red-

τῆς πίστεως Χριστοῦ. Τὸ δέ >στοιβάσατέ με ἐν μήλοις< σαφηνίζων ὁ Σύμμαχος >περικυλίσατέ με μῆλα< εἶπε. Βούλεται γὰρ ἡ
 30 νόμῳ ἐν πολλοῖς >περικυλιόμενοις< αὐτὴν >μήλοις< ἀναπαύεσθαι,

6 I Kor. 1, 2 — 14 vgl. Joh. 15, 1 — 16 vgl. Gen. 2, 8 u. 5. — Matth. 15, 13 — 19 vgl. Kol. 3, 10 — 22 Hohel. 2, 3 — 23 vgl. Apok. 2, 7 — 24 vgl. Joh. 6, 32; 15, 1; 1, 29 — 27 vgl. Joh. 6, 31ff

7 nostro A 10 in hoc loco c in loco hoc Dk, Del. 12 confirmantur ecclesiae CD, Del., vgl. Z. 17 | habent CD, Del. 18 melin CD, vgl. S. 191, 20ff | ipsam acd ipsas Del. | mala CD 21 melin m 23 melin C melin D(m) 27 ∞ esset unus CD, Del. 28 Χρηστοῦς β (< μ in einer Lücke) 29 μῆλα β, περικυλίω = περικυλίω
 Origenes VIII.

debat saporem. Praebet ergo semet ipsum non solum esurientibus
 >panem< et sitientibus >vinum<, sed et deliciari volentibus semet ipsum
 fragrantia exhibet poma. Propterea ergo et sponsa velut refecta iam
 et bene pasta >fuleiri< se poscit >in melis< sciens in Verbo esse sibi non
 5 solum omnem cibum, sed et omnes delicias; et per haec maxime discursit,
 cum se >vulneratam< sentit esse iaculis >caritatis<. Si quis usquam
 est, qui fideli hoc amore Verbi Dei arsit aliquando, si quis est, ut propheta
 dicit, qui >electi iaculi< eius dulce vulnus accepit, si quis est,
 qui scientiae eius amabili confixus est telo, ita ut diurnis eum deside-
 10 riis nocturnisque suspiret, aliud quid loqui non possit, audire aliud
 nolit, cogitare aliud nesciat, desiderare praeter ipsum aut cupere aliud
 vel sperare non libeat, ista anima merito dicit: >vulnerata caritatis ego
 sum< et ab illo vulnus accepit, de quo dicit Isaias: >et posuit me sicut
 iaculum electum, et in pharetra sua abscondit me<. Tali vulnere decet
 15 Deum percutere animas, talibus telis >iaculisque< configere ac salutari-
 bus eas vulneribus sauciare, ut, >quia Deus caritas est<, dicant et ipsae:
 >quia vulnerata caritatis ego sum<. Et quidem in hoc quasi amatorio
 dramate sponsa >caritatis< se dicit vulnera suscepisse. Potest autem
 similiter fervens anima erga sapientiam Dei dicere quia >vulnerata< sa-
 20 pientiae >ego sum<, illa scilicet, quae sapientiae eius pulchritudinem
 potuit intueri. Potest et alia anima virtutis eius magnificentiam con-
 tuens et admirata potentiam Verbi Dei dicere, quia >vulnerata< virtutis
 >ego sum<, talis, credo, aliqua, sicut erat illa, quae dicebat: >Dominus
 illuminatio mea et salvator meus, quem timebo? Dominus protector
 25 vitae meae, a quo trepidabo?<. Sed et alia anima erga amorem iusti-

36 Lomm.

ἀτινα, οἶμαι, καρπός ἐστι τοῦ μήλου ἐν τοῖς ξύλοις τοῦ δρυμοῦ,
 νυμφίου, ἵνα τῆς αὐτῶν μεταλάβῃ ποιότητος. >Τετρωμαι γὰρ φίλ-
 τρω< φηοὶ κατὰ Σύμμαχον, ἀπὸ τοῦ ἐκλεκτοῦ βέλους κατὰ τὸν
 Ἠσαΐαν.

8 vgl. Jes. 49, 2 — 12. 17. 27 Habel. 2, 5 — 13. 28 Jes. 49, 2 — 16 vgl.
 I Joh. 4, 8 — 18 ff vgl. Origen. Sch. in Psal. CXIX (CXX) 4 (XIII 108 Lomm.): *εἰ
 δέ ἐστι βέλος ἀγάπης κατὰ τὴν ἐν τοῖς ἴσμοσι νύμφην* >τετρωμένη γὰρ< φηοὶν
 >ἀγάπη ἐγώ<, ἐστι βέλος δικαιοσύνης καὶ ἀνδρείας καὶ σωφροσύνης καὶ τῶν λοιπῶν
 ἀρετῶν, οἷς βέλεσι τετρωσόμενοι >ἐποκάτω< τοῦ θεοῦ >πίπτουσι οἱ λαοί< —
 23 Ps. 26 (27), 1

2 ipsum + et CDm, Del. 5 haec] ea CD, Del. 8 qui < dt (m) 12 ca-
 ritate CDa, Del. 13 accepi ak, Del. 19 dei < CD. 19f sapientia CDa, Del.
 25 alia < CD

tiae eius fervens et dispensationum ac providentiae eius iustitiam con-
 tuens dicit sine dubio: >vulnerata< iustitiae >ego sum<. Et alia bonitatis
 eius ac pietatis immensitatem perspiciciens similia loquitur. Sed et ho-
 rum omnium generale est istud >caritatis< vulnus, quo se >vulneratam<
 5 praedicat sponsa. Sciendum tamen est quod, sicut sunt ista Dei >iacula<,
 quae animae habenti desiderium honorum salutis vulnus infligunt, ita
 sunt et >iacula maligni ignita<, quibus anima, quae non est >scuto fidei<-
 protecta, vulneratur in mortem. De ipsis dicit propheta: >ecce, pecca-
 tores tetenderunt arcum, paraverunt sagittas suas in pharetra, ut sa- 31 Lomm.
 10 gittent in obscuro rectos corde<. Hic >peccatores de occulto sagittan-
 tes< daemones invisibiles dicit et ipsi sunt habentes quaedam >iacula<-
 fornicationis, alia cupiditatis et avaritiae, quibus quamplurimi vulne-
 rantur. Habent etiam spicula iactantiae et vanae gloriae. Sed ista
 valde subtilia sunt, ita ut confixam se anima ab iis sauciatamque vix
 15 sentiat, nisi si >induta est armis Dei et stat< vigilans et immobilis >ad-
 versus astutias diaboli scuto< semet ipsam >fidei< per omnia contegens
 et nullam prorsus corporis partem fide nudam relinquens. Quantacum-
 que autem daemones fecerint >tela<, si inveniant mentem hominis fide
 munitam, etiamsi >ignita< sint, etiamsi cupiditatum flammis et incendiis
 20 ardeant vitiorum, fides plena cuncta restinguit.

>Laeva eius sub capite meo, et dextera eius complectetur me<.
 Descriptio est quidem amatorii dramatis sponsae festinantis ad conubium
 sponsi [verbis tamen paulo apertioribus currit]. Sed converte te velo-
 cius ad >spiritam vivificantem< et refugiens appellationes corporeas
 25 intuere perspicaciter, quae sit Verbi Dei >laeva<, quae sit >dextera<,
 quod etiam >caput< sponsae eius, animae scilicet perfectae vel ecclesiae
 et non te rapiat carnalis et passibilis sensus. Ipsa est enim hic sponsi
 >dextera< et >laeva<, quae in proverbii de >sapientia< dicitur, ubi ait:
 >longitudo enim vitae in dextera eius, in sinistra vero eius divitiae et
 30 gloria<. Et sicut hic >sapientiam< non ideo aliquam feminam dici pu-
 tabis, quia femineo nomine appellari videtur, ita ne in hoc quidem,

7f vgl. Ephes. 6, 16 — 8 Ps. 10 (11), 2 — 15ff vgl. Ephes. 6, 11ff — 19 vgl.
 Ephes. 6, 16 — 21 Hohel. 2, 6 — 24 vgl. I Kor. 15, 45 — 29 vgl. Prov. 3, 13, 16

2 dicit *C(m)t* 3 prospiciens *d* | loquetur *cdt(m)* 23 sponsi + verbis
 (velut *D*) tamen paulo apertioribus currit *ACD*, von mir getilgt 24 vivificata
 (so *b*) et refugiens] *B* fängt hier wieder an und *u* gehört zur *A*-Klasse, s. S. 184, 3
 25 intuere (inture *b*) *Bu* vere *CDa, Del.* | perspicaciter (+ que *a*) *A, B* (per-
 spican itē *b*) perspice *CD, Del.*

quoniam masculino genere sponsus Verbum Dei dicitur, corporaliter ^{32 Lomm.} intelligere debes >laevam eius< aut >dexteram< vel amplexus sponsae pro femini generis declinatione percipere; sed Verbum Dei quamvis apud Graecos masculino, apud nos neutro genere proferatur, super ^{77 Del.} 5 masculinum tamen et neutrum ac femininum genus et super omne omnino, quod ad haec respicit, esse cogitanda sunt ista, de quibus sermo est, et non solum Verbum Dei, sed et ecclesia eius atque anima perfecta, quae et sponsa nominatur. Sic enim et Apostolus dicit: >in Christo enim neque masculus neque femina, sed omnes in ipso unum ¹⁰ sumus<. Haec autem propter homines, qui aliter audire non possunt, nisi his verbis, quae in usu habentur, a scriptura divina humani more referuntur eloquii, ut verbis quidem notis ea et solitis audiamus, sensu tamen illo, quo dignum est, de divinis rebus et incorporeis sentiamus. Nam sicut is, qui amatorem se dicit esse pulchritudinis sapientiae, hoc ¹⁵ ostendit, quod naturalem, qui in se est, caritatis affectum ad studia transtulerit sapientiae, ita et hic sponsa deposcit ecclesia, ut sponsus suus, qui est Verbum Dei, >laeva< quidem sua >caput< eius sustentet, >dextera< vero omne eius reliquum >complectatur< et constringat corpus. Est autem >laeva<, in qua >sapientia divitias continere et gloriam< dicitur. ²⁰ Quas autem habet >divitias< ecclesia et quam >gloriam< nisi illas, quas accepit ab eo, qui >cum dives esset, pauper factus est, ut illius paupertate< ecclesia >fieret dives<? Quae autem est >gloria<? Illa sine dubio, de qua dicit: >Pater, clarifica filium tuum<, passionis sine dubio >gloriam< designans. Fides ergo passionis Christi >gloria et divitiae< ²⁵ sunt ecclesiae, quae in >laeva< eius continentur. >Laevam< autem puto Verbi Dei hoc modo debere intelligi, quoniam quidem sunt in eo quae- ^{33 Lomm.} dam dispensationes ante incarnationem gestae, sunt vero aliquae et per incarnationem. Illa pars Verbi Dei, quae ante assumptionem carnis in dispensationibus peracta est, >dextera< potest videri, haec vero, quae per ³⁰ incarnationem, >sinistra< appellari. Unde et >in sinistra divitias et gloriam< habere dicitur; per incarnationem namque >divitias et gloriam< quaesivit, omnium scilicet gentium salutem. In >dextera< autem >longi-

8 vgl. Gal. 3, 28 — 19 vgl. Prov. 3, 16 — 21 vgl. II Kor. 8, 9 — 23 vgl. Job. 12, 28 — 30. 32 vgl. Prov. 3, 16

2 sponsae + animae AB + vel animae CD, Del., für anima ist hier neben corporaliter percipere kein Platz 3 perspicere A 12 eas Db 13 quod BCd illo quo] in loco an 18 contegat A 26 verbum Cdt 28 assumptionem] ascensionem Obdt 30 et! < ap | in < b, Del. 32 gentium < BD, Del.

- tudo vitae esse dicitur, per quod sine dubio illa eius, qua >in principio apud Deum Deus erat Verbum<, sempiternitas indicatur. Hanc ergo >laevam< >ecclesia<, cuius >Christus est caput<, optat habere sub >capite suo<, et fide incarnationis eius >caput suum< muniri, >dextera< vero eius
 5 >amplecti<, id est illa agnoscere et de illis instrui, quae ante huius quoque per carnem gestae dispensationis tempus in arcanis habentur et reconditis. >Dextera< namque ibi putanda sunt esse omnia, ubi nihil de peccatorum miseriis, nihil de fragilitatis lapsu continetur, >sinistra< vero, ubi vulnera nostra curavit et >peccata nostra portavit< >factus<
 10 etiam ipse >pro nobis< peccatum et >maledictum<. Quae omnia quamvis >caput< et fidem sustentent ecclesiae, merito tamen >sinistra< Verbi Dei appellabuntur. In quibus aliqua etiam praeter illam naturam, quae tota >dextera< est et tota >lux< ac >splendor et gloria<, pertulisse memoratur.
- 15 >Adiuravi vos, filiae Hierusalem, in virtutibus et in viribus agri, si levaveritis et suscitaveritis caritatem quoadusque velit<. Sponsa adhuc ad >adulescentulas< loquitur provocans eas et cohortans, immo et >adiurans< per ea, quae iis cara esse novit et amabilia, ut, si forte >elevare< coeperint >caritatem<, iacentem quippe in iis, et >excitare< eam, ^{34 Lomm.}
 20 utpote adhuc dormientem apud eas, in tantum >elevent< eam et in tantum >suscitent<, in quantum voluerit sponsus nec minus aliquid in ea agant quam voluntas ipsius patitur. Haec est enim amantis sponsae perfectio, ut a nullo velit contra animos et voluntatem fieri eius, quem diligit. Et ut hoc non negligenter aut segniter agant, per >virtutes
 25 agri<, id est per plantaria et virgulta, quae in >agro< sunt, et per >vires< eius, sine dubio per ea, quae in eo sata sunt, >adiurantur<. Tali ordine talique verborum compositione textus nobis historici dramatis dirigatur. Nunc iam quid arcani intrinsecus contegat, requiramus. Omnis anima, praecipue quae >filia< est >Hierusalem<, habet aliquem >agrum< proprium,
 30 qui ei sacrata quadam per Iesum meritorum sorte delatus est. Sicut fuit et ille >ager< Iacob, cuius suavitate permotus Isaac patriarcha my-

1 vgl. Joh. 1, 1 — 3 vgl. Ephes. 5, 23 — 9 vgl. I Petr. 2, 24 — 9f vgl. Gal. 3, 13 — 13 vgl. Joh. 12, 46; Hebr. 1, 3 — 15 Hohel. 2, 7

1 quae *CDa, Del.* 3 ~ caput christus est *A* 6 per incarnationem *Db, Del.* | gesta *bd* 8 fragilitate lapsuum *A* | sinistra *Bachrens* hic *ABCD*, hic vero (laeva) *Del.* 12 appellantur *B* 16 elevaveritis *Db*, vgl. S. 198, 17, 22, aber auch S. 198, 18, 30 | exsuscitaveritis *am* 17 et² < *C* 18 cura *l* cure *b* 23 ~ eius fieri *CD, Del.* 24 diliget *D* 27 dirigatur *ap, Del.*

sticis aiebat eloquiis: »ecce, odor filii mei sicut odor agri pleni, quem benedixit Dominus«. Habet ergo unaquaeque anima, ut diximus, »agrum« suum; vita namque et conversatio eius »ager« eius est. In hoc »agro« anima, quae diligens et studiosa est, satis agit et studet plantare omnes
 5 bonos sensus et omnes excolere »virtutes« animi, non solum autem »virtutes« animi, sed et »vires« operum, quibus videlicet impleri possunt ministeria mandatorum. Est ergo, ut diximus, unicuique animae suus »ager«, quem colit et plantat ac seminat secundum haec, quae diximus. Est autem et omnium simul »filiarum Hierusalem« unus quidam et com-
 10 munis »ager«, de quo Paulus dicit: »Dei agricultura estis«. Quem »agrum« commune exercitium ecclesiasticae fidei et conversationis accipiamus, in quo certum est »virtutes« inesse caelestes et »vires« »spiritualium gratiarum«. Unaquaeque anima, quae nunc »filia Hierusalem« appellatur sciens quod »matrem« habeat »Hierusalem caelestem«, confe-
 15 rat aliquid necesse est ad »agrum« hunc excolendum et caelesti cum possessione dignum cupiat effici. In istius ergo »agri virtutibus viribusque elevari caritatem« Christi et »excitari« ab »adulescentulis« et initia fidei habentibus protestatur ecclesia et dicit ad eas: »si levaveritis et excitaveritis caritatem, quoad usque velit«, hoc est si iam in hoc
 20 veneritis, ut incipiat »non« agi »spiritu timoris, sed spiritu adoptionis«, et in hoc profeceritis, ut »perfecta« in vobis »dilectio foras mittat timorem« et ut »elevetis« atque »exaltetis« in vobis »caritatem« et »excitetis«
 25 eam, tandiu »elevate« eam et tandiu »extollite«, »quamdiu« ipse »velit« »filius caritatis«, immo ipse, qui »ex Deo est caritas«, ne forte putantes
 30 sufficere humanae »caritatis« mensuras in »caritate« Dei minus aliquid, quam Deo dignum est, agatis. Mensura enim Dei »caritatis« haec sola est, ut tantum, quantum ipse vult, diligatur; voluntas autem Dei eadem semper est nec umquam mutatur. Numquam ergo immutatio aliqua aut finis ullus in Dei »caritate« recipitur. Notandum sane est quod
 non dixit: »si« acceperitis »caritatem«, sed: »si levaveritis«, quasi quae

1 Gen. 27, 27 — 9ff vgl. Origen. in Num. hom. 11, 3 (Bd. II S. 81, 6ff):
 ager . . . corda intelleguntur humana . . . agrum ecclesiae . . . credentium corda
 — 10 I Kor. 3, 9 — 12 vgl. Röm. 1, 11 — 14 vgl. Hebr. 12, 22; Gal. 4, 26 —
 18 Hohel. 2, 7 — 20 vgl. Röm. 8, 15 — 21 vgl. I Joh. 4, 18 — 24 vgl. Kol.
 1, 13 — vgl. I Joh. 4, 7 — 30 Hohel. 2, 7

3 ∞ est eius D, Del.   5 ∞ animi virtutes D, Del.   11f accipimus A
 13 nunc + hic d | filia + hic Cl   15 caelestium B   17 exercitari abl
 26 enim < b | dei < Dp, Del. | dei caritatis] in dei caritate A

est quidem in vobis, sed iacet et nondum erecta est. Et rursum non dixit: »si« inveneritis, sed: »si excitaveritis caritatem«, quasi quae sit intrinsecus quidem, sed iaceat et dormiat in iis, donec iveniat »suscitantem«. Ipsam credo et Paulus »suscitabat« tunc adhuc in discipulis
5 dormientem, cum dicebat: »exsurge qui dormis, et continges Christum«.

»Vox fraterni mei«. Frequenter nos admonere convenit, quod li-^{36 Lomm.} bellus hic in modum dramatis textitur. Praesens enim versiculus, quem proposuimus, tale aliquid indicat quod, cum sponsae sermo esset ad »adulescentulas filias Hierusalem«, subito quasi eminus senserit vocem
10 sponsi cum aliquibus loquentis, interrupto sermone, quem faciebat ad »adulescentulas«, sponsa aurem converterit ad auditum, qui ad eam pervenerat, et dixerit: »vox fraterni mei«. Sponsum vero intellige primo
15 vicinos illi loco, in quo sponsa morabatur, »salientem«, et magnis quibusdam non tam passibus quam saltibus »colles montesque« in modum »cervi« vel »caprae« transcendentem et ita ad spousam suam omni cum properatione venientem. Ubi vero ad domum, intra quam sponsa comorabatur, advenit, stetisse eum paululum intellige »post« domum, ita
20 ut sentiretur quidem adesse, nondum tamen domum palam vellet et evidenter intrare, sed prius quasi sub amatoris specie »per fenestras« adspicere velle sponsam. Intellige autem »retia« quaedam prope domum sponsae et »laqueos« esse positos, ut, si forte ipsa vel aliqua sodalium eius ex »filiabus Hierusalem« exisset aliquando, caperetur. Ad ista »retia«
25 venisse sponsum, certum quia capi ab iis non posset, sed fortior eorum

7 vgl. Procop a. a. O. (XVII 264 A M.): »Φωνή τοῦ ἀδελφίδου μου. Τοῦτό τινες τοῖς προλαβοῦσιν ἀπίδωκαν, τὸ δὲ ἔβραϊκὸν ἐξ ἰδίας τάττει περικοπῆς. Καὶ δῆλόν ἐστιν, ὡς ἡ νύμφη διαλεγόμενη ταῖς θυγατρῶσιν Ἱερουσαλήμ· αἰφνίδιον αἰσθάνεται »τῆς« τοῦ νυμφίου »φω-
30 νῆς« διαλεγόμενου τισίν, ὡς εἰκός· ἣς αἰσθανομένης »ἐπὶ τῶν ὄρων« καὶ »τῶν βουνῶν« τῶν παρακειμένων τῷ τόπῳ τῆς νύμφης διάλλεται ὡς μηδὲν ἀπ᾿ αὐτῶν »νεβροῦ«. Ἐἴτα σπονδῆ τῇ περὶ τὴν νύμφην ἰγένετο πλήσιον τοῦ οἴκου καὶ παρέστησεν »ὀπίσθεν« αὐτοῦ. Ἐἴτα »πηδήσας«

2 Hohel. 2, 7 — 5 vgl. Ephes. 5, 14 — 6. 12 Hohel. 2, 8 — 14 ff. 30 ff vgl. Hohel. 2, 8 ff — 17 ff. 33 ff vgl. Hohel. 2, 9, 10

1 necdum A, richtig? 10 sponsi + quasi CDan, Del. 11 convertit Dkp advertit p 18 f morabatur ad 19 postmodum B 23 et] ac d ac* t ad be 25 venisse] se. intellege certum + est and, Del. | qui D, Del. quod n 31 διαλέγεται μ

effectus diruperit ipsa >retia<, disruptisque iis super ipsa incedens etiam per ipsa prospexerit; et postquam hoc opus fecerit, dicat ad sponsam: >exsurge, veni proxima mea, sponsa mea, columba mea<, hoc autem dicat, ut ipso opere ostendat ei, quomodo cum fiducia debeat contem- 88 Lommu.
 5 nere iam >retia<, quae ei tetenderat inimicus, nec timeat >laqueos<, quos ab se iam videat esse disruptos; et adhuc ut amplius ad se sponsam provocet festinare, dicat ei quia omne iam tempus, quod videbatur grave, >transivit< et >hiems<, quae ei causa exorta videbatur, >abscessit< >pluviae<-que inutiles >abierunt< et >tempus< iam floridum >venit<, nihil
 10 moreris iter aggredi veniendi ad me. Ecce enim et agricolae, quia veris iam >tempus< arrisit, >vineas< colunt; >vox< enim cum et aliarum avium tum etiam sonora et grata >turturis< vernantis >auditur<. Sed et >ficus< de veris certa temperie >germen suum< secura >producit<, >vites< vero in tantum de temporis tranquillitate non dubitant, ut flores iam
 15 suos andeant >odores< que proferre. Haec quidem de tranquillitate temporis indicat sponsae, ut maiore cum fiducia arripere iter audeat pergendi ad sponsum. Sed et locum ei describit, in quo vult eam secum requiescere, et dicit >velamento< cuiusdam >saxi<, quod muro ipsi vel loco >promurali< contiguum sit, opacissimum quendam effici locum; ad
 20 quem venire eam vult et >ablato velamine< ibi eius >revelatam faciem< contueri, ut >facie ad faciem< innotescat sponso suo et non solum >faciem< eius >revelatam< videat sponsum et liberam, sed et >vocem< eius ibi >audiat<, certus iam quod et >facies< eius >pulchra< sit et >vox< eius

μέχρι τῶν τοῦ οἴκου φθάνει >θυρίδων<, ἐρωτικῶς ὡςπερ ἐθέλων εἰς
 25 αὐτὴν >παρακίψαι<. Ἐγγὺς δὲ τῆς οἰκίας, ἐνθα ἡ νύμφη, >δίκτυα< πολλὰ ἐπ' ἐνέδρα τῆς νύμφης καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ἐκπεπέτασται, ἅπερ >διακόψας< ὁ νυμφίος ὡς ἰσχυρότερος >διέκωψε δι' αὐτῶν καὶ καλεῖ τὴν νύμφην >πλησίον ἐλθεῖν< παραθαυρόντων ἔργῳ >τῶν δικτύων< καταφρονεῖν ὡς ἤδη σχισθέντων καὶ τοῦ χαλεποῦ δι' αὐτῶν >παρα-
 30 δραμόντος< καιροῦ, ὃν >χειμῶνα< καλεῖ ἀνωφελῆ φέροντα καὶ σφοδρὸν >ύετόν<. Προτρέπεται δὲ καὶ διὰ τῶν καλῶν τοῦ παρόντος καιροῦ >ἄνθη< λέγων ὡς ἐν ἔαρι καὶ θεραπείαν >ἀμπέλων<. >Τρυγόνος< τε >φωνήν< καὶ >συκῆς ὀλύνθους< καὶ >κυπριζούσας ἀμπέλους< διαγράφει

3 Hohel. 2, 10 — 8ff. 25ff vgl. Hohel. 2, 10—14 — 20f vgl. II Kor. 3, 16. 13. 18; I Kor. 13, 12

1 diruperit . . . disruptisque D 3 sponsa] speciosa B, καλή μου O' (formosa Vulg.) 8 causa 'Vorwand' 10 veniendi] veni CDb, vgl. Z. 16f 13 produxit Dp, Del. 14f ∞ suos iam D, Del. 32 θεραπείας β

>suavis< ac delectabilis. Haec autem praevenientes coniunximus, ne ordinem dramatis et historiae textum videremur irrumpere. Sed praevenientes paululum usque ad eum locum fabulae ordinem prosecuti sumus, ubi ait: >quoniam vox tua suavis, facies tua speciosa<. Nunc ^{79 Del.}
 5 ergo repetentes videamus primo quid est, quod ait: >vox fraterni mei<. Ex >voce< sola ab ecclesia sua primo Christus agnoscitur. Primo enim ^{39 Lomam.}
 >vocem< suam praemisit per prophetas et, cum non videretur, audiebatur tamen. Audiebatur autem per ea, quae annuntiabantur de eo; et tandiu sponsa, id est ecclesia, quae ab initio saeculi congregabatur,
 10 solam >vocem< eius audivit, usque quo oculis suis eum videret et diceret: >ecce, hic venit saliens super montes, transiliens super colles<. >Saliebat< enim >super< propheticos >montes< et sanctos >colles<, illos scilicet, qui in hoc mundo imaginem eius formamque gesserunt. Sed et si in Apostolis eum ponas quasi in >montibus salientem< et eminentem
 15 cunctis et in >collibus< nihilominus, his duntaxat, qui secundo loco electi ab eo et missi sunt, non erit inconveniens. In his enim >similis< efficitur >caprae et hinnulo cervorum<. >Caprae<, quod omnem visum visus eius praecellit, et >cervo<, quod ad interitum serpentis advenit.

καὶ τὸν, ἐνθα συναναπαύσεται, τόπον, ἐνθα γενομένην ἐβούλετο αὐτὴν ὄλω >προσώπω< τῷ νυμφίῳ φανῆναι καὶ >τῆς ἡδέας< αὐτῇ >παρ-
 20 εἶναι ἀκοῦσαι φωνῆς.

12 ff vgl. Procop a. a. O. (LXXXVII 2, 1597 C): >Ἡ καὶ ὄρη< τοὺς προφήτας φησὶν ἀρτίους τῷ φρονήματι, τῶν ἀληθινῶν θεωρητῶν. Οἶμαι δὲ καὶ τοὺς Ἀποστόλους, ἐπεὶ κατὰ γενεὰν ἡ σοφία εἰς ψυχὰς μεταβαίνει. >Ορη< δέ, ἐπεὶ ἀνισχόντος ἡλίου πρῶτα καταλάμπονται, >βουνούς< δὲ τοὺς ἔλαττον χωρήσαντας τὴν τοῦ πνεύματος ἐπιφάνειαν. Λέγοις δ' ἂν καὶ ὄρη< τὰ ἐν νόμῳ νοήματα, >βουνούς< δὲ τὰ τῶν λοιπῶν προφητῶν. >Ἡ καὶ ὁ θεωρήσας τὸν ἐν καινῇ διαθήκῃ λόγον βλέπει τὸν ἐπὶ τὰ ὄρη< πηδῶντα, >ἐπὶ< δὲ >τοὺς βουνοὺς< δια-
 30 λόμενον< τὸν ἐν τῷ παλαιῷ γράμματι. >Νεβροῦ< δὲ >ἐλάφων< ὁ νυμφίος ἀπείκασται, οὐ μόνον ὡς ἀναλίσκων τοὺς ὄφεις, ἀλλ' ὅτι καὶ

4 Hohel. 2, 14 — 5 Hohel. 2, 8 — 11. 22 ff vgl. Hohel. 2, 8 — 14. 24 vgl. Origen. in Jerem. hom. 12, 12 (S. 98, 9 ff Kl.): φωτεινὰ ὄρη ... οἱ Ἀπόστολοι — 18 ff vgl. Aelian hist. an. 2, 9; Plinius nat. hist. VIII 115; Lauchert, Gesch. des Physiologus S. 27, 71 — 30 vgl. Hohel. 2, 9

1 prevenienter *D_b* 2 videamus *B* | irrumpere] vgl. Bd. I 331, 19 4 suavis + et *D_n* 10 suis < *A* 12 enim in propheticeis montibus et in sanctorum collibus *A* 15 cunctos *A*, richtig? vgl. S. 152, 28; 153, 1

Sed et unaquaeque anima — si qua tamen est, quae Verbi Dei amore constringitur —, si quando in disputatione sermonis est posita — ut novit omnis, qui expertus est, quomodo cum in arctum venit et an-⁴⁰ gustiis propositionum quaestionumque concluditur —, si quando eam
 5 legis aut prophetarum vel aenigmata vel obscura quaeque dicta concludunt, si forte adesse eum sentiat anima et eminus sonitum >vocis< eius accipiat, sublevatur statim; et ubi magis ac magis propiari sensibus eius coeperit et illuminare quae obscura sunt, tunc eum videt >salientem supra montes et colles<, altae scilicet et excelsae sensus sibi
 10 intelligentiae suggerentem, ita ut merito dicat haec anima: >ecce, hic venit saliens super montes, transiliens super colles<. Haec autem dicimus non immemores quod iam et in superioribus coram positus praesenti collocutus sit sponsae; sed quoniam, ut saepe diximus, dramatis speciem libellus hic continet, nunc in praesenti dicuntur aliqua, nunc
 15 etiam in absenti; et sic agitur immutatio personarum, ut uterque ordo competenter dirigi videatur. Quamvis enim promittat sponsus et dicat ad sponsam suam, qui sunt electi discipuli eius, quia: >ecce, ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi<, tamen iterum per parabolas dicit quia paterfamilias >vocavit servos suos et
 20 unicuique >distribuit< pecuniam negotiandi gratia >et profectus est< et iterum dicit quia >abiit petere sibi regnum< et iterum quasi de absente sponso dicitur quia >media nocte clamor factus est< dicentium quia >venit sponsus<. Sic ergo nunc praesens est >sponsus< et docet, nunc absens dicitur et desideratur; et utrumque vel ecclesiae vel animae studiosae conveniet. Cum enim pati persecutiones et tribulationes permittit
 25 ecclesiam, absens ei videtur; et rursus cum in pace proficit et in fide ac bonis operibus floret, praesens ei esse intelligitur. Sic et animae, cum quaerit aliquem sensum et agnoscere obscura quaeque et arcana desiderat, donec invenire non potest, absens ei sine dubio est Verbum
 30 Dei. Ubi vero occurrerit et apparuerit quod requiritur, quis dubitat

>παιδιον ἐγεννήθη ἡμῖν υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν καὶ ὅτι >ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν< ἢ γὰρ ἂν >ἔλαφος< ὑπῆρχε τελεία (s. Nachträge).

10 Hobel. 2, 8 — 17 Matth. 28, 20 — 19 vgl. Matth. 25, 14f — 21 vgl. Luk. 19, 12 — 22 vgl. Matth. 25, 6 — 31 vgl. Jes. 9, 6; Phil. 2, 8

1 et < B 3 quomodo = irgendwie 4 eum B, D (cum d) 5 aut] ac D, Del. 7 appropriare A, richtig?, vgl. aber Paul. Nolan. c. 18, 412 9 super Be 25f permittitur ecclesia BD, Del. 26 rursus A 27 sic] sed CDp, Del. | anima am, Del., kaum richtig 28 et' < D 30 requiretur (t*) D

adesse Verbum Dei et illuminare mentem ac scientiae ei lumen praebere? Et iterum subduci nobis eum atque iterum adesse sentimus per singula, quae aut aperiuntur aut clauduntur in sensibus nostris. Et hoc eo usque patimur, donec tales efficiamur, ut non solum frequenter revivere nos, sed et manere dignetur apud nos, secundum quod interrogatus a quodam discipulo dicente: »Domine, quid est factum, quod incipis nobis manifestare te met ipsum, et non huic mundo?« respondit Salvator: »si quis diligit me, verbum meum custodit, et pater meus diligit eum, et ad ipsum veniemus, et mansionem apud eum faciemus.«

10 Si ergo et nos volumus videre Verbum Dei atque animae sponsum »salientem supra montes et exsultantem super colles«, primo audiamus »vocem« eius et, cum audierimus eum in omnibus, tunc etiam eum videre poterimus secundum ea, quae in praesenti loco vidisse describitur sponsa. Nam et ipsa quamvis et prius eum viderit, non eum tamen

15 ita vidit ut nunc, »salientem super montes et exsultantem super colles« neque »per fenestras suas procumbentem« neque »per retia prospicientem«, sed magis videtur quod prius »hiemis« tempore eum viderit. Nunc enim primum dicit ei: »quia hiems transiit«. Igitur, ut res indicat, ^{42 Lomm.} etiam per »hiemem« sponsae suae apparet, id est tribulationum et tentationum tempore. Sed alia est illa visitatio, in qua visitatur paululum et iterum deseritur, ut probetur, ac rursus requiritur, ut »caput« eius sustentetur et ut tota »complectatur«, ne forte aut in fide titubet aut corpus eius tentationum pondere praegravetur. Et ideo videtur mihi ^{80 Del.} »hiems« fuisse illud tempus, cum »caput« suum, fidei scilicet summitatem,

25 »laeva« sponsi contineri poscebat et »dextera eius« omne corpus amplecti. Nunc autem ista visio, quae de »montibus« apparet et »collibus«, »gratiarum« puto »spiritualium« altitudines potentiasque designet. Sed et »per fenestras« quod »prospicere« dicitur, sensibus mihi animae videtur lumen praebere. Et »retia«, quae dirumpit et conterit, laqueos indicari diabo-

6 Joh. 14, 22 — 8 Joh. 14, 23 — 18 Hohel. 2, 11 — 22 vgl. Hohel. 2, 6 — 26f vgl. Röm. 1, 11 — 27 vgl. Origen. in Jerem. hom. 12, 12 (S. 98, 9ff Kl.): φωτεινὰ ὄρη οἱ ἔργοι ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ — 28 vgl. Hohel. 2, 9

1 ei < anc ∞ lumen ei D, Del. 3 hoc < B 8 verbum] sermonem B, nach der Vulg. 9 diligit Be, Del., nach der Vulg. (τηρόσει . . . ἐγαπήσει) | ipsum] enim B, nach der Vulg. | ∞ faciemus apud eum Ab 11 super anc, Del. 12f ∞ videre eum Cpm ∞ poterimus videre eum b 15 supra¹ B 18 primum < Db primo p 20 sed + et De, Del. 24 hiemis A 27 designat du, Del. designari a

licos puto, utpote tentationum tempore tamquam >hieme< iam >peracto<. Ostenduntur etiam signa veris et aestatis, sicut in Psalmis dictum est: >aestatem et ver, tu fecisti ea<. Inde denique et >flores< profectuum protulit ecclesia, tentationibus superatis et >putationis< dispensatione
 5 transacta, sicut suis in locis, cum ad haec disserenda ventum fuerit, ostendetur. >Ecce hic venit saliens super montes, transiliens super colles<. Historicum ordinem iam superius exsecuti sumus. Nunc autem, quomodo Christus ad ecclesiam veniens >saliat super montes et exiliat
 10 super colles<, videndum est (>exiliens< enim magis quam >transiliens< propositi sermonis proprietatem habet). >Isaac< enim ambulans et >progre- diens maior fiebat, usque quo fieret magnus valde<. Paulus autem non iam ambulando profecit, sed currendo, cum dicit: >cursum consummavi<. Salvator autem noster et ecclesiae sponsus neque ambulare neque cur-
 15 rere, sed >super< haec >salire< dicitur et >exilire<. Si enim consideres, quomodo parvi temporis spatio occupatum falsis superstitionibus mundum sermo Dei percurrat et ad agnitionem verae fidei revocavit, intelli- ges, quomodo >saliat super montes<, — magna quaeque videlicet regna saltibus suis superans et ad recipiendam cognitionem divinae religionis inclinans — et >exiliat super colles<, cum etiam minora regna
 20 velociter subiungat atque ad pietatem veri cultus adducit, et sic de loco ad locum, de regno ad regnum, de provinciis ad provincias praedicationis illustratione >transiliens< per eum, qui dicebat quia: >ab Hieru- salem in circuitu usque ad Illyricum repleverit evangelium Dei<, intelli- ges, quomodo >super montes saliens< veniat et >exiliens super colles<.
 25 Sed et alio modo potest intelligi, sicut supra iam diximus, quoniam- quidem Moyses de ipso scripsit et prophetae nihilominus de ipso ad- nuntiaverunt. Sed et haec adnuntiatio >in lectione veteris testamenti velamen< habet superpositum; ubi vero sponsae, ecclesiae scilicet >ad Deum conversae<, >ablatum est velamen<, subito videt eum in istis
 30 >montibus<, legis dumtaxat voluminibus, >salientem< et in >collibus< scrip- turae prophetae pro aperta et evidenti manifestatione non tam appa-

1 ff vgl. Hobel. 2, 11f — 3 vgl. Ps. 73 (74), 17 — 5 vgl. S. 224, 6ff — 6 Hobel. 2, 8 — 10 vgl. Gen. 26, (2.) 13 — 12 II Tim. 4, 7 — 22 Röm. 15, 19 — 26 vgl. S. 202, 5ff; vgl. Joh. 5, 46 — 27f vgl. II Kor. 3, 14, 16

1 peracta *Ct*, vielleicht richtig, vgl. Bd. I 130, 17 11 fieret] factus est *A*, effectus est Vulg. (*ἐγένετο O'*) 13f currere + dicitur *bd* | dicitur < *d* 16 percurrat *ab*, *Del.* percurrerit *p* 23 per circuitum *A*, nach der Vulg. 23f intelligens *abc* 28f ad dominum *Ap*, wohl nach der Vulg. (= gr. Text)

rentem quam >exilientem<, verbi gratia, quasi si revolvens singulas propheticae lectionis paginas inveniat de ipsis >exilientem< Christum et per loca singula lectionum >ablato< nunc demum, quo prius tegebatur, >velamine< ebullire eum cernat et emergere atque evidenti iam manifestatione prorumpere. Ob hoc credo et ipse Iesus, cum ad >transformandum< venit, non in aliqua planitie aut in convalle fuit, sed >montem< ascendit et ibi >transformatus est<, ut scias eum semper in >montibus< aut in >collibus< apparere, ut et te doceat, ne usquam eum nisi in legis et prophetarum >montibus< quaeras. Quod autem >sancti< quique >montes< appellantur, multis Scripturae locis invenies indicari, sicut ait in psalmis: >fundamenta eius in montibus sanctis< et iterum: >levavi oculos meos in montes, unde veniet auxilium mihi<. >Auxilium< namque in tribulationibus ex scripturarum divinarum sensibus capimus. Possumus adhuc et >montes<, in quibus >salire< Verbum Dei dicitur et quasi liberius efferri, novum accipere testamentum, >colles< vero, de quibus quasi diu compressus et occultatus >exiliit<, veteris testamenti sentire volumina. Sed et apud Hieremiam >venatores et piscatores<, qui >mittuntur capere< homines ad salutem, in >montibus et collibus eos capere dicuntur; sic enim ait: >ecce, mitto multos piscatores et multos venatores, et capient eos super omnem montem et super omnem collem<. Quod ego magis ad futurum tempus in consummatione saeculi implendum puto, ut, cum missi fuerint angeli secundum evangelicam >parabolam< messis tempore, ut separent >frumenta< a >zizaniis<, qui excelsioris vitae et eminentioris fuerit conversationis, iste in >montibus< inveniatur aut in >collibus<, non inveniatur in humilibus et deiectis locis nec ibi, ubi mixtus videatur esse >zizaniis<, sed in excelsioribus sensibus et in eminentia fidei positus, >salienti in montibus< Verbo Dei et >exilienti in collibus< semper adhaerens. Quod per aliam nihilominus parabolam,

5 vgl. Matth. 17, 1ff — 11 Ps. 86 (87), 1 — 11 f Ps. 120 (121), 1, vgl. Origen. in Jerem. hom. 12, 12 (s. oben); in Num hom. 15, 1 (Bd. II S. 130, 25): (montes isti non sunt) sancti montes illi, de quibus scriptum est: >fundamenta eius in montibus sanctis< — 19 vgl. Jerem. 16, 16 — 23 vgl. Matth. 13, 24ff

1 si < CDb   3 ablato] amoto A, richtig?   5 prorumpere + et A
| et < a   7 ~ ibi et D, ubi et Del.   10 invenies] repperies A   10f ~ in
psalmis ait A   12 in] ad Cl, richtig? in Vulg.   13 ~ divinarum scripturarum ab
16 exilit b exhibit a exilivit p   23 zizaniis + si Bam, richtig?
25 inveniatur A, d (-ā-) invenitur c invenietur Bkt, Del.   26 ubi] tibi CD |
~ videatur mixtus bd   28 adhaereat (-aut a) A

sub eodem tamen intellectu dicitur in Evangelio: »si quis in tecto est, non descendat tollere aliquid de domo«. Potest adhuc et alium nobis sensum praedives iste praesentis versiculi sermo suggerere. Possibile namque est omnem, qui plena fide credit in Deum, vel »montem« vel
 5 »collem« appellari, pro qualitate scilicet vitae et magnitudine intelligentiae; etiamsi fuit aliquando vallis, »proficiente« in eo »Iesu aetate et sapientia et gratia« »omnis vallis replebitur« (superbi autem quique et elati ut »montes« et »colles« humiliabuntur, quoniam »qui se exaltat, humiliabitur, et qui se humiliat, exaltabitur«). De ipsis enim dicitur:
 10 »qui confidunt in Domino sicut mons Sion« et de »Hierusalem« dicitur: »montes in circuitu eius«. Unde puto quod merito etiam Salvator noster, quoniam et ipse dicitur »lapis de monte excisus sine manibus et factus esse mons« magnus, sicut »rex regum« et »pontificum pontifex«, ^{81 Del.} potest etiam »mons montium« appellari. Verum ut etiam tertia expositio
 15 habeat locum, ad unamquamque animam sermo revocetur. Si qui sunt capaciores Verbi Dei, »qui« ab Iesu »aquam sibi datam biberunt«, et haec »facta est in iis fons aquae vivae salientis in vitam aeternam«, in his scilicet, in quibus Verbum Dei crebris sensibus et copiosis velut perennibus ebullit fluentis, in his vitae ac scientiae et doctrinae merito »mon-
 20 tibus« et »collibus« effectis dignissime »salire« Verbum Dei dicitur et ^{46 Lomru.} »exilire« »factus in iis« per affluentiam doctrinae »fons aquae vivae salientis in vitam aeternam«.

»Similis est fraternus meus capreae, vel hinnulo cervorum in montibus Bethel«. »Caprea« vel »cervus«, quod inter munda habeantur animalia, manifeste ex his, quae in Deuteronomio scripta sunt, indicatur;
 25 est enim hoc modo scriptum: »haec autem sunt animalia, quae manducabitis: vitulum et agnum ex pecoribus, et hircum ex capris, cervum et capream et bubalum et tragelaphum et ibicem, et camelopardalum«.

1 Matth. 24, 17: vgl. Origen. in Num. hom. 17, 5 (Bd. II S. 164, 21) — 6 vgl. Luk. 2, 52 — 7 vgl. Luk. 3, 5 — 8 Luk. 18, 14 — 10 Ps. 124 (125), 1 — vgl. Ps. 124 (125), 2; vgl. Origen. in Num. hom. 15, 1 — 12 vgl. Dan. 2, 34 — 13 vgl. I Tim. 6, 15; vgl. Hebr. 4, 14 — 16f. 21 vgl. Joh. 4, 14 — 23 Hohel. 2, 9 — 26 Deut. 14, 4. 5 (ibicen] *πύκαργον ὄρυγα O'*)

7 qui *CD* 8f ∞ qui se humiliat exaltabitur et qui se exaltat (-abit *b*) humiliabitur *ab* 13 et¹ < *A* | esse < *b* est *d* 17 in³ < *A* 18 et < *A* | vel *Ab* 19 ∞ et scientiae ac *Ab* 28 et camello pardarum *mu* et camelum pardalum *a* (-dulum), *k* camelum (cameleon *d*) et pardalum *D* et camelum (-lon *b*) et pardalum *bc* < *p*, *καμηλοπάρδαλις O'*

Sed et quod sanctus >cervo< comparatur, in multis scripturae divinae locis refertur, ut in psalmo, ubi dicit: >sicut cervus desiderat ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus<. Verumtamen in sermonibus, quos ex Deuteronomio assumpsimus, etiam hoc non negligenter
 5 considerandum videtur, quam dignum in animalibus mundis enumerandis ordinem tenuit, ut primo >vitulum<, secundo >agnum<, tertio >hircum< scriberet. In his vero, quae secundum eundem Moysen non offeruntur ad altare, primo >cervum<, secundo >capream< ponit, et ita post haec reliqua per ordinem scribit animantia. Quorum ratio his, quibus abun-
 10 dantior >gratia spiritualis< in dono scientiae concessa est per Spiritum sanctum, manifesta et evidens fiet. Nobis interim, quoniam de >cervo< et >caprea< dicere nunc in expositione praesentis versiculi incumbit, conveniens videtur ex scripturis divinis congregare pro viribus, quae de his animalibus referuntur, de quibus idem Moyses, cum de carnibus
 15 loqueretur, quae >in omni desiderio animae comederentur< non oblatae ad altare, >sicut caprea<, inquit, >et cervus<. Egregium vero quid ^{47 Lomm.} duodetricesimus psalmus, ubi de virtutibus et efficacia >vocis< Dei per ordinem scribit, de >cervo< hoc modo dicit: >vox Domini perficientis cervos< — id est perfectos facientis >cervos< — >et revelabit condensa<.
 20 Sicut enim >vox Domini intercidere< dicitur >flammam ignis< et >concutere desertum<, ita et >perficere cervos< ac >revelare condensa< memoratur. Sed et in Iob de >cervo< ita invenimus referri, ubi >Dominus ad Iob per turbinem loquitur et nubem<; ait ergo: >aut observasti partus cervorum, aut numerasti menses eorum plenos ad partum, dolores autem
 25 eorum solvisti, aut nutristi eorum natos, aut sine doloribus partus eorum emittes? Abrumpent filii eorum, et multiplicabuntur in nativitate; exhibunt, et non revertentur<. His adiungenda sunt etiam illa, quae in Proverbiis legimus hoc modo: >cervus amicitiarum et pullus gratiarum loquatur tibi<. Haec interim ad praesens de >cervo< nobis
 30 scripta occurrere potuerunt. Quae ob hoc assumpsimus, ut >loquamur non in doctrina humanae sapientiae, sed in doctrina spiritus, spirita-

2 Ps. 41 (42), 1 — 10 vgl. Röm. 1, 11 — 15f vgl. Deut. 12, 21. 22 — 18 Ps. 28 (29), 9 — 20f vgl. Ps. 28 (29), 7. 8 — 22 vgl. Job 38, 1 — 23 vgl. Job 39, 1—4 — 28 Prov. 5, 19 — 30f vgl. I Kor. 2, 13

1 comparatur *Cat, Del.* 9 describit *asp, Del.* 11 fiat *acd* (k?)*, richtig?
 14 referantur *A* 15 oblata *B* 21 et < *CD, Del.* 23 aut < *Cap* | ∞ aut
 ergo *bn, Del.* | aut + ergo *D* 29 loquetur *c* loquentur *p* loquitur *e, Del.*
 31 sapientiae + verbis *A*

libus spiritalia comparantes. Et ideo invochemus Deum patrem Verbi, quo nobis Verbi sui manifestet arcana sensumque nostrum removeat a >doctrina humanae sapientiae< et exaltet atque elevet ad >doctrinam spiritus<, ut non ea, quae sentit carnalis auditus, sed ea, quae continet voluntas sancti Spiritus, proloquamur. Paulus nos Apostolus docet quod >invisibilia< Dei ex visibilibus >intelligentur< et >ea, quae non videntur<, ex >eorum, quae videntur<, ratione et similitudine contemplantur, ostendens per haec quod visibilis hic mundus de invisibili doceat et >exemplaria< quaedam >caelestium< contineat positio ista terrena, ut ab his, quae deorsum sunt, ad ea, quae sursum sunt, possimus adscendere atque ex his, quae videmus in terris, sentire et intelligere ea, quae habentur in caelis. Ad quorum similitudinem quandam, quo facilius colligi per haec ac sentiri possent diversitates, creaturarum, quae in terris sunt, similitudinem conditor dedit. Et fortassis, sicut >hominem< Deus >ad imaginem et similitudinem suam fecit<, ita etiam ceteras creaturas ad alias quasdam caelestes imagines per similitudinem condidit; et fortasse in tantum singula quaeque, quae in terris sunt, habent aliquid imaginis et similitudinis in caelestibus, ut etiam >granum sinapis, quod minimum est in omnibus seminibus<, habeat aliquid imaginis et similitudinis in caelis, et hoc, quod talis ei quaedam composita est ratio naturae, ut, cum >minimum sit omnium seminum, maius fiat omnibus oleribus, ita ut possint venire aves caeli et habitare in ramis eius<, similitudinem ferat non solum alicuius caelestis imaginis, sed ipsius >regni caelorum<. Sic ergo possibile est etiam cetera semina, quae sunt in terris, ut habeant aliquid in caelestibus similitudinis ac rationis. Quod si semina, sine dubio et virgulta; et si virgulta, sine dubio et animantia vel alitum vel repentium et quadrupedum. Sed et illud adhuc potest intelligi.

1 vgl. z. B. Plato Sympos. 177 D: *πατὴρ τοῦ λόγου*; Weyman zu Origen. de princ. Praef. 1, 1 S. 4, 4 Koe. — 6 f vgl. Röm. 1, 20 (und II Kor. 4, 18) — 8 f vgl. Hebr. 9, 24 — 14 vgl. Origen. c. Cels. V 39 (II S. 43, 22 Koe.), de princip. I 2, 2 (S. 30, 2 ff Koe.), Denis de la philos. d'Origène S. 93 — 14 f vgl. Gen. 1, 27 — 18 ff vgl. Matth. 13, 31 ff

2 quo (= ut) *CD* quod *b, Del.* (vgl. zu S. 152, 27) qui *mp* quia *n* ut *a*, vgl. z. B. S. 210, 1 2 f a doctrina] a verbo doctrinae *A*, vgl. Z. 3 8 per haec < *CDb*, vgl. Z. 13 9 propositio *A* 10 sunt¹ < *D, Del.* 13 possint *A* 14 similitudinem < *Ab* 15 ∞ creaturas ceteras *D* 16 et similitudines *A* 20 ratio] alternatio *e, Del.* alternatio ratio *t* aliter ratiocinatio *d* 24 ut vor etiam *A*

quod sicut >granum sinapis< non unam similitudinem tenet >regni caelo-
rum< ex habitatione >avium in ramis suis<, sed habet et aliam imaginem,
perfectionis scilicet fidei, ita ut, >si< quis >habeat fidem< >sicut granum ⁴⁹ Lomm.
sinapis<, dicat >monti transferre< se, et >transferet<, ita possibile est, ut
5 etiam cetera non in uno aliquo, sed in pluribus >speciem et imaginem
caelestium< ferant. Et cum plures sint, verbi gratia, in >grano sinapis< ⁵² Del.
virtutes, quae >rerum caelestium imagines< teneant, ultimus et extremus
eius usus est iste, qui habetur apud homines in ministerio corporali.
Ita etiam in reliquis vel seminibus vel virgultis vel herbarum radicibus
10 vel etiam in animantibus intelligi potest, ut usum quidem et ministerium
hominibus praebeant corporale, habeant autem incorporalium rerum
formas et imagines, quibus doceri anima possit et instrui ad contem-
planda etiam ea, quae sunt invisibilia et caelestia. Et hoc fortassis est,
quod ille scriptor divinae sapientiae dicit: >ipse enim mihi dedit eorum,
15 quae sunt, scientiam veram, ut sciam substantiam mundi et virtutes
elementorum, initium et finem et medietatem temporum, vicissitudinum
permutationes et conversiones temporum, anni circulos et stellarum po-
sitiones, naturas animalium et iras bestiarum, spirituum violentias et
cogitationes hominum, differentias virgultorum et virtutes radicum; sed
20 et quaecumque sunt occulta et manifesta cognovi<. Vide ergo si pos-
sumus ex his Scripturae sermonibus ea, quae discutere proposuimus,
lucidius evidentiusque colligere. Etenim scriptor iste sapientiae divinae,
cum singula quaeque enumerasset, ad ultimum dicit quia >occultorum
et manifestorum< acceperit >scientiam<, ostendens sine dubio quod unum-
25 quodque eorum, quae in >manifesto< sunt, referatur ad aliquid eorum, ⁵⁰ Loram.
quae in >occulto< sunt, id est singula quaeque visibilia habere aliquid
similitudinis et rationis ad invisibilia. Quia ergo impossibile est homini
in carne viventi agnoscere aliquid de >occultis< et invisibilibus, nisi
imaginem aliquam et similitudinem conceperit de visibilibus, ob hoc
30 arbitror quod ille, qui >omnia in sapientia fecit<, ita creaverit unam-
quamque visibilium speciem in terris, ut in his doctrinam quandam et

3f vgl. I Kor. 13, 2 — 9ff Origenes folgt hier der Platonischen Lehre;
anders z. B. in Num. hom. 14, 2 (Bd. II S. 124, 19): opus est et angelis, qui prae-
sint animalium nativitati, virgultorum plantationumque — 14 Weish. Sal. 7, 17—21
— 30 vgl. Ps. 103 (104), 24

2 ex habitatione p, et habitationes ACDB et habitationis (+ scilicet) Del.,
nicht richtig | et < B 4 transferret Cd*^t 7 imaginem Acd 15 vir-
tutem Ap 17 conversionem Campt conversationem bdn 19 virtutes] vires A;
δυνάμεις O', virtutes Vulg. 20 et? < AC 30 creavit CD, Del.
Origenes VIII. 14

agnitionem rerum invisibilium et caelestium poneret, quo per haec adscenderet mens humana ad spiritalem intelligentiam et rerum causas in caelestibus quaereret, ut posset edocta per sapientiam Dei etiam ipsa dicere: »quae in occulto sunt et quae in manifesto, cognovi«. Secundum haec quoque agnoscit et »substantiam mundi«, non solum hanc visibilem corporeamque, quae »palam« est, sed et illam incorpoream invisibilemque, quae in »occulto« est. Agnoscit etiam »elementa mundi« non solum visibilia, sed et invisibilia et utrorumque »virtutes«. Sed et »initium« quod ait et »finem«, ac »medietatem temporum«, »initium« ait 10 visibilis quidem mundi, quod ante sex milia non integros annos »initium« designat Moyses, »medietatem« quoque secundum »temporum« rationem »finem«que illum, qui speratur, cum »caelum et terra transibit«; secundum »occultorum« vero »scientiam« »initium« illud, quod intelligit is, quem sapientia Dei docuerit, quod nulla possunt tempora, nulla saecula 15 comprehendere, »medietatem« vero haec, quae nunc sunt, »finem« vero ea, quae futura sunt, id est perfectionem consummationemque universitatis, quae tamen ex his visibilibus intellegi possunt et conici. Sed et »vicissitudinum permutationes et temporum conversiones et anni circulos« ex his, »quae videntur«, refert ad invisibiles rerum incorporearum 20 »permutationes« ac »vicissitudines«. »Circulos« quoque »annorum« temporalium et praesentium refert ad antiquiores aliquos ac sempiternos »annos« secundum eum, qui dicebat: »et annos aeternos in mente habui«. Sed et »stellarum positiones« non dubitabit ab his, quae »palam« videntur, referre ad illa, quae in »occultis« sunt, qui »occultorum manifestorumque 25 scientiam« meruit, et dicet esse aliquod sanctorum genus, quod de Abraham praecipue stirpe descendit, »sicut stellas caeli«. Sed et »resurrectionis« futurae »gloriam« »stellas« esse secundum »occultorum scientiam« pronuntiabit sequens eum, qui dixit: »alia gloria solis, alia gloria lunae et alia gloria stellarum; stella enim a stella differt in gloria. Ita

4 vgl. Weish. Sal. 7, 21 — 12 vgl. Matth. 24, 35; Mark. 13, 31 — 19 vgl. II Kor. 4, 18 — 22 Ps. 76 (77), 7 — 26 vgl. Gen. 22, 17 — 28 I Kor. 15, 41—42

3 possit A 6f ∞ invisibilem et incorpoream a invisibilem atque incorpoream *bem*, ist: invisibilem incorporeamque zu lesen? 9 ac] et *D, Del.* | ait] est *an* autem *m < b* 11 ∞ rationem temporum *B* 12 transibunt *Be, Del.*, nach der Vulg. (= gr. Text) 21 ac] et *Btm* 23 dubitavit *Ad, Del.* dubitat *b* 25 dicit *BDe (k?), Del.*, vgl. Z. 23. 28 28 pronuntiavit *adt, Del.* pronuntiat *b* | solis + et *mn* 28f alia gloria lunae < *CD, Del.*, vgl. in Ezech. hom. 9, 3; 13, 2

et resurrectio mortuorum«. Secundum haec intellige mihi etiam illud, quod ait: »naturas animalium irasque bestiarum«; nisi enim bene scisset »naturas animalium«, numquam dixisset in evangelii Salvator: »dicite vulpi huic« neque Iohannes de quibusdam dixisset: »serpentes generatio viperarum«, sed neque propheta diceret de nonnullis quod: »equi admissarii facti sunt« et item alius: »homo cum in honore esset, non intellexit; comparatus est iumentis insipientibus et similis factus est illis«. Sed et ille diligenter agnoverat »iras bestiarnm«, qui dicebat: »furor illis secundum similitudinem serpentis, sicut aspidis surdae et obturantis aures suas«. Haec erit ratio etiam de eo, quod ait: »spirituum violentias«, visibiliter quidem de ventis et flatibus aëris, invisibiliter vero de »violentis« immundorum »spirituum« loquens, quos et Paulus »ventos doctrinae« nominavit. Post haec iam sequitur, ut et »cogitationes« hominum sciat corporaliter quidem, quae »de humano corde procedunt«, invisibiliter autem intelligat eos, qui iniciunt hominibus malas et pessimas cogitationes, sicut in Evangelio scriptum est: »cum diabolus misisset in cor Iudae Scariotis, ut traderet« Dominum, et ut in proverbii dicitur: »si spiritus potestatem habentis adscenderit super te, locum tuum non derelinquas, quia sanitas compescit peccata magna«. Sed et bonarum cogitationum est aliquis auctor; propter quod et in psalmis puto scriptum: »beatus homo, cuius est auxilium abs te, Domine; ascensus in corde eius disposuit« et iterum: »cogitatio hominis confitebitur tibi, et reliquiae cogitationum diem festum agent tibi«. Ita igitur cuncta secundum ea, quae praefati sumus, ex visibilibus referri possunt ad invisibilia et a corporalibus ad incorporea et a »manifestis« ad »oc-

52 Lomna.

88 Del.

2 Weish. Sal. 7, 20; vgl. Origen. in Levit. hom. 16, 6 (Bd. I S. 502, 16) — 3 Luk. 13, 32 — 4 Matth. 3, 7 — 5 Jerem. 5, 8; vgl. Origen. in Jos. hom. 15, 3 (Bd. II S. 384, 7): videntur . . . figuram servare . . . equi . . . illorum, qui in caelestibus positi per lasciviam deciderunt — 6 Ps. 48 (49), 13 — 8 vgl. Weish. Sal. 7, 20 — 9 Ps. 57 (58), 5 — 10 Weish. Sal. 7, 20 — 13 Ephes. 4, 14 — 14 vgl. Mark. 7, 21 16f vgl. Joh. 13, 2 — 18 Pred. Sal. 10, 4 — 21 Ps. 83 (84), 6 — 22 Ps. 75 (76), 11

1 secundum haec intellege mihi (mihi < an, über der Zeile m) etiam A secundum haec intellegi mihi videtur etiam p nisi (+ enim b) secundum haec intelligeretur (-entur b) CDb, Del., die Worte wurden nach dem Wegfall in Z. 2 interpoliert 2f iras . . . animalium < CDb 2 sciret a (p?) 3 ~ Salvator in evangelii A 5f emissarii D, nach der Vulg. 12 quos] quae A, vgl. für diese Attractio Bd. I 292, 22; II 424, 5; 615 15 autem + ut AB 19 non] ne ACe, Del., nach der Vulg. 21 scriptum + esse A, Del. | apud te A a te c

culta, ut ipsa creatura mundi tali quadam dispensatione condita intelligatur per divinam sapientiam, quae rebus ipsis et exemplis invisibilia nos de visibilibus doceat et a terrenis nos transferat ad caelestia. Haec autem rationes non solum in creaturis omnibus habentur, sed et ipsa
 5 scriptura divina tali quadam sapientiae arte conscripta est. Propter quaedam namque occulta et mystica visibiliter populus >educitur de Aegypto< ista terrena et iter agit >per desertum, ubi serpens mordens et scorpius et sitis, ubi non erat aqua< et cetera, quae in his gesta re- 58 *Lommi.*
 feruntur. Quae omnia, ut diximus, >occultorum< quorundam formas et
 10 imagines tenent. Et hoc non in scripturis tantum veterum, sed et in gestis Domini et Salvatoris nostri, quae in evangeliiis referuntur, invenies. Igitur si omnia, quae in >manifesto< sunt, secundum ea, quae superius approbavimus, ad aliqua referuntur, quae in >occulto< sunt, consequens sine dubio est, ut >cervus< iste visibilis vel >caprea<, quae in Cantico
 15 Canticorum scribitur, secundum rationem naturae suae, quam corporaliter gerunt, referantur ad aliquas rerum incorporalium causas, ut illis occultis et invisibilibus >cervis< videatur posse convenire, quod dictum est: >vox Domini perficientis cervos<. Quae enim perfectio ex >voce Domini< fiat istis visibilibus >cervis<? Aut quae ad eos doctrina unquam
 20 ex >Domini voce< descendit? Si vero spirituales >cervos< quaeramus, quorum formam et imaginem tenet istud animal corporale, illos invenias ad summam perfectionis ex >voce Domini< posse perducere. Sed et quorum >cervorum< Dominum >servare< decuerit >partus< et velut medendi officia praebentem parturientibus adstare convenerit, donec parerent
 25 >filios< tales, qui adversarentur et persequerentur serpentium genus, ut dignum est divina maiestate, debemus advertere; qualium >cervorum< Deum decet >servare partus<, ne in aborsum scilicet decidant, sed et

6 vgl. Exod. 3, 10 — 7 ff vgl. Deut. 8, 15 — 9 vgl. Origen. in Num. hom. 26, 4 (Bd II S. 249, 20): exeundi de Aegypto figuram duobus modis accipi et a prioribus et a nobis saepe iam dictum est ... cum quis de errorum tenebris ad agnitionis lumen adducitur ... sed et ... cum relinquit anima mundi huius tenebras usw. — 14 vgl. Hohel. 2, 9 — 18 vgl. Ps. 28 (29), 9 — 23 ff vgl. Job 39, 1 ff

3 hae *EDk, Del.* 4 ratio ... habetur *A* | ipsa *A* < *BCD, Del.*, kaum richtig 8 scorpio *A*, nach der Vulg. 10 hec *A* | non + solum *Ap* | tantum < *AB* 16 referuntur *BCm* 19 fit *np, Del.* sit *am* 20 ~ voce domini *ab* 21 istud] illud *D, Del.* | invenies *Bm* 26 qualium] talium namque *B*, nicht richtig 26 f ~ deceat (talium namque cervorum) deum *A* 27 avorsum *bn* aversum *a* avorsum *d, t* (a*[b]vorsum) scilicet < *D, Del.*

>menses eorum numerare plenos ad partum<, eorumque labores et >dolores custodire<, ut generationes eorum non cadant in vanum, sed ut perfecta sit eorum >nativitas< et tamdiu >parturiant, donec formetur Christus in iis<. Huiusmodi igitur >cervorum< pullos ipse Dominus >nutrit<, eorum duntaxat, qui iactant in Domino cogitationem suam, ut ipse eos >nutriat< et ipse >servet dolores partus eorum<, cum >ex timore Dei in ventre conceperint et parturierint et spiritum salutis pepererint<. Huiusmodi >partus dolores< ipse Dominus >servat< et curat. Sed et >emittit dolores< eorum, ut >euntes eant et fleant portantes semina sua< et >sint in doloribus hominum ac flagellentur cum hominibus, ne forte teneat eos superbia<. Isti quoque ipsi >cervi abrumpunt<, ut ait, >natos suos<. Quos enim >generint per Evangelium<, abrumpunt eos a vinculis peccatorum et a >laqueis diaboli<, ne ultra voluntati eius teneantur obstricti. Isti etiam >multiplicabuntur et<, ut ait, >non revertentur<. Non enim imitabuntur uxorem Lot, non redibunt >retrosum<; sciunt enim quia >qui mittit manum suam in aratrum, si retro respexerit, aptus non erit regno caelorum<, sed semper, >quae retro sunt, obliviscuntur, et in ea, quae ante sunt, se extendunt<. Tales ergo >cervos vox Domini facit perfectos<. Quae >vox Domini<, nisi illa, quae in lege et prophetis habetur et pervenit usque ad Iohannem, qui erat >vox clamantis in deserto<? Et ipsa enim >vox< Iohannis, qui dicebat: >parate vias Domini, rectas facite semitas Dei nostri<, >perfectos faciebat cervos<, ut essent >perfecti in eodem sensu et in eadem scientia<. Qui enim talis est, merito dicit: >sicut cervus desiderat ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus<. >Cervus< quoque >amicitiarum< quis alius videbitur nisi ille, qui perimit >serpentem< illum, qui >seduxerat Evam< et alloqui sui flatibus peccati in eam venena diffundens omnem posteritatis eius

3 vgl. Gal. 4, 19 — 7 vgl. Jes. 26, 18 — 9 vgl. Ps. 125 (126), 6 — 10 vgl. Ps. 72 (73), 5f — 12 vgl. I Kor. 4, 15 — 13 vgl. I Tim. 3, 7 — 15 vgl. Gen. 19, 26 — 16 vgl. Luk. 9, 62; Origen. in Gen. hom. 5, 2 (Bd. I S. 60, 3): caro . . . enim . . . retrorsum respicit . . . inde . . . et Dominus dicebat: >nemo manum suam mittens in aratrum et retro respiciens aptus est regno Dei< — 17 vgl. Phil. 3, 14 — 20. 21 Matth. 3, 3 — 23 vgl. I Kor. 1, 10 — 24 Ps. 41 (42), 2 — 25 vgl. Prov. 5, 19 — 26f vgl. II Kor. 11, 3

3 parturiunt (-untur p) B 5 in dominum (deum n) AC, nicht richtig
6 servat AC 15 non redibunt] ut redeant A, richtig? 17 in] ad A, nach der Vulg. | in ante am 21 viam ab, Del., τὴν ὁδόν, viam Vulg. 26 perimit CDan perimens Bm peremit Del. 27 in ea A

subolem contagio praevaricationis infecerat, et venit >solvere inimicitias in carne suas, quas inter Deum et hominem noxius mediator effecerat? >Pullus< vero >gratiarum< potest accipi Spiritus sanctus, a quo sitientes et desiderantes Deum >spiritalis gratias< et dona caelestia consequuntur.

5 Haec autem omnia a nobis dicta sunt, ut manifestior fieret causa, qua sponsa comparare videtur >fraternum< suum >hinnulo cervorum<. Quod si etiam hoc requirendum est, cur non >cervo<, ut in aliis, sed >hinnulo cervorum< comparatur, illud adverte quod, >cum in forma Dei esset<, filius >datus est nobis et puer natus est nobis, cuius potestas super

10 humerum eius<. Ideo ergo >hinnulus cervorum< est, quia parvulus >puer natus est<. Et forte possunt >cervi< accipi sancti quique, ut Abraham et Isaac et Iacob et David et Solomon et omnes, ex quorum semine >Christus secundum carnem< descendit. Quos >cervos vox Domini perfectos fecit< et ipsorum est >hinnulus< iste, qui ex ipsis secundum car-

15 nem >natus est puer<. Movet me etiam illud, quod in centesimo tertio psalmo scriptum est, ubi ait: >montes excelsi cervis<. Et quidem de >cervis< iam superius diximus quod sancti quique accipiantur, qui ob hoc in hunc mundum venerint, ut serpentis venena perimerent. Qui autem sunt >montes excelsi< videamus, qui quasi solis >cervis< seque-

20 strati videntur et ad quos, nisi >cervus< sit aliquis, non possit adscendere. Ego puto quod scientiam Trinitatis >montes excelsos< appellaverit, ad cuius capacitatem nullus, nisi >cervus< efficiatur, adscendit. Sed idem ^{84 Del.} ipsi, qui hic >montes excelsi< pluraliter appellantur, in aliis >mons ex- ^{56 Lomm.} excelsus< singulariter dicitur, sicut Esaias ait: >in montem excelsum ascende, qui evangelizas Syon; exalta in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Hierusalem<. Idem namque ipse, qui ibi Trinitas propter distinctionem personarum, hic unus Deus intelligitur pro unitate substantiae. Satis sint ista de >hinnulo cervorum<. Nunc videamus, quomodo etiam >caprae< vel >damulae< comparetur >fraternus<. Hoc animal,

30 quantum ad graeca vocabula, nomen a videndo atque acrius prospiciendo sortitum est. Et quis est, qui ita videat, ut >videt< Christus?

1 vgl. Ephes. 2, 15 — 3 vgl. Prov. 5, 19 — 4 vgl. Röm. 1, 11 — 6 vgl. Hohel. 2, 9 — 8 vgl. Phil. 2, 6 — 9 vgl. Jes. 9, 6 — 13 vgl. Röm. 9, 5 — 16 Ps. 103 (104), 18 — 17 vgl. oben Z. 11 — 24 Jes. 40, 9

1 infecerat] infuderat *CDb* | et cod. Monac. 18207 < *ABCD* 3 ∞ sanctus spiritus accipi *A* sanctus + accipi *B* 5 a < *A* 9 ∞ natus est nobis et puer datus *AB*, nach der Vulg. (= *O'*) 14 facit *CD, Del.* 18 venerunt *BD, Del.* 30 acrius] clarius *CD, Del.*

Solus namque est, qui >videt- vel agnoscit >patrem<. Nam et si dicantur >hi, qui mundi sunt corde, Deum visuri, videbunt ipso sine dubio revelante, quia et >caprea< habet in natura sua, ut non solum ipsa videat et perspiciat acerrime, sed et aliis visum praebeat. Asserunt namque
 5 hi, quibus medicinae peritia est, inesse huic animali intra viscera humorem quendam, qui caliginem depellat oculorum et obtusiores quosque visus exacuat. Merito igitur >capreae< vel >damulae< Christus comparatur, quia non solum ipse >videt patrem<, sed et videri ab his facit, quorum visus ipse curaverit. Observa autem, ne audiens patrem videri
 10 corporeum aliquid sentias et Deum visibilem putes. Visus, quo Deus videtur, non est corporis, sed mentis et spiritus. Quod et ipse Salvator in Evangelio vocabulo proprio distinguens non dixit: >nemo< vidit >patrem nisi filius<, sed: >nemo novit patrem nisi filius<. Denique et his, quos facit Deum videre, dat >spiritum scientiae< et >spiritum sapientiae<,
 15 ut per ipsum spiritum videant Deum. Et ideo dicebat ad discipulos quia: >qui me vidit, vidit et patrem<. Et utique non ita inepti erimus, ^{57 Lomni.} ut putemus quod qui secundum corpus Iesum >vidit, viderit etiam patrem<; alioquin inveniuntur et >Scribae et Pharisei, hypocritae< et >Pilatus<, qui eum >flagellis cecidit<, et omnis ille populus, qui clamabat:
 20 >crucifige, crucifige eum<, videntes Iesum secundum carnem etiam Deum >patrem vidisse<. Quod utique non solum absurdum videtur esse, sed et impium. Sicut enim, cum turbae eum comprimerent euntem cum discipulis, nullus eorum, qui premebant et coarctabant eum, >tetigisse< eum dicitur, nisi illa sola, quae >profluvium sanguinis< passa >venit et
 25 tetigit fimbriam vestimenti eius<, et ipsi soli testimonium perhibet dicens quia: >tetigit me aliquis; ego enim sensi virtutem de me exisse<, ita et cum plures essent, qui eum videbant, nullus >vidisse< eum dicitur, nisi qui agnovit quod >Verbum Dei< et >filius Dei< est; in quo simul utique

1. 8 vgl. Joh. 6, 46 — 2 vgl. Matth. 5, 8 — 13 Matth. 11, 27 — 14 vgl. Weish. Sal. 7, 22. 7; Jes. 11, 2 — 16 Joh. 14, 9 — 18 vgl. Mark. 23, 14ff — 19 vgl. Joh. 19, 1 — 20 vgl. Luk. 23, 21 — 23f vgl. Luk. 8, 43f — 26 Luk. 8, 46 — 28 vgl. Apok. 19, 13 — vgl. Joh. 1, 34 u. 3.

6 obtusiores *CD, Del.* 8 ∞ videt ipse *D, Del.* 12 non < *Ad, Del.*
 13 sed (et *m*) nemo novit (inquit *b*) patrem nisi filius *bcm* < *Dankp, Del.*, vgl. Z. 28
 16 me vidit vidit *ap*, vgl. Bd. I S. 19, 5 me videt videt *ben, Del.* videt me videt
Dk nach der Vulg. (ὁ ἑώραξὼς ἐμὲ ἑώραξεν τὸν πατέρα), ist: videt me, vidit zu
 lesen? vgl. Bd. I S. 474, 7 17 corpus] dñi *b* | iesum] eum *CDb, Del.*, vgl. Z. 20
 20 crucifige² < *amb* 23 comprimebant *A* 24 eum < *a* über der Zeile *k*
 dicitur < *p* 25 perhibuit *A*

»agnosci« et »videri« dicitur pater. Sed et hoc nos non praetereat quod
 prius »capreae« et sic »hinnulo cervorum« comparatur, cum utique maius
 animal »cervus« quam »caprea« videatur. Sed animadvertite, ne illa potius
 in his habenda sit ratio, quia, cum dupliciter constet salus credentium,
 5 per agnitionem fidei et operum perfectionem, ratio fidei, quae pro in-
 tuitu et inspectione contemplationis »capreae«, ut diximus, comparatur,
 primus habeatur salutis gradus, secundo vero in loco operum perfectio,
 quae »cervi« formam tenet vincentis et perimentis venena serpentium
 artesque diabolicas, memoretur. Sic ergo sponsa »similem« dicit esse
 10 »fraternum suum capreae vel hinnulo cervorum in montibus Bethel-
 »Bethel« domus Dei interpretatur. »Montes« ergo, qui in domo Dei sunt,
 possunt legis et prophetarum, sed et evangelica atque apostolica accipi
 volumina, ex quibus et fides Dei perspicitur et contemplatur et operum 58 Lomm.
 perfectio discitur et adimpletur.

15 »Ecce, hic stetit post parietem nostrum, incumbens super fenestras,
 prospiciens per retia. Respondit fraternus meus et dicit mihi«. Cum
 considero difficultates investigandi sensus in his, qui propositi sunt,
 Scripturae sermonibus, simile mihi aliquid pati videor huic, qui ad in-
 vestigandam venationem odoratibus sagacis canis procedit; ubi interdum
 20 moris est, ut, cum vestigiis intentus proximum se venator latentibus
 effectum putaverit esse cubilibus, subito vestigiorum deseratur indicis
 et rursum fixius impressis odoratibus easdem, quas explicuerat, retror-
 sum redeat vias, donec inveniat locum, in quo se altius excutiens venatio
 latenter ad aliam transtulit viam, quam cum venator invenerit, alacrior
 25 exsequitur spe praedae certior et vestigii firmitate securior. Ita ergo
 et nos, ubi se propositae explanationis quodam modo substraxere vo-
 stigia, paululum repetentes et planiorem, quam dudum videbatur, ex-
 positionis ordinem persequentes speramus quod Dominus Deus noster
 tradat in manus nostras venationem, quam praeparantes et secundum
 30 scientiam matris Rachel rationabilis verbi salibus condientes »bene-
 dictiones« mereamur consequi a spiritali patre Iacob. Propter quod
 necessarium videtur, ut diximus, breviter repetentes explanationem

2 vgl. Hohel. 2, 9 — 11 vgl. Procop Comm. in Gen. 325 B Migne: οἷζος δὲ
 Θεοῦ τὸ Βαιθίλ; Origen. in Iudic. hom. 5, 3 (Ed. II S. 493, 16); Wutz a. a. O. S. 1061.
 1067 — 15 Hohel. 2, 9–10 — 30f vgl. Gen. 49, 1 ff. 25 ff

2 sic — deinde 3 cervi quam capreae A 4 quia] quod A 14 dici-
 tur At 15 super] per A, nach der Vulg. (διὰ O') 18 mihi A me BCD, Del.,
 der video schreibt 30f benedictionem bm

priorem retexere, ut, qui sit lucidior sensus, aperiatur. Intelligi igitur ⁵⁹ Lomm. mihi videtur ex initio propositi dramatis sponsam foris stare in bivio et ob amorem sponsi hinc atque inde >prospicere<, si forte veniat, si forte appareat, nec velle viam ingredi aliquam, dum ignorat, unde magis
 5 veniat, nec domi, sed foris stare et desiderio eius agitatam dicere: >osculetur me ab osculis oris sui<. Ubi autem venit sponsus, dicat: >bona sunt ubera tua super vinum< et reliqua, usque ad eum locum, ubi ait: >post te curremus<. Post haec dilecta iam et vicem caritatis ab sponso recipiens >introducatur in cubiculum eius< et dicat: >intro- ⁸⁵ Del. duxit me rex in cubiculum suum<. Sed et cetera, quae post haec scripta sunt, intus posita loquatur ad sponsum praesentibus et assistentibus sponsae quidem >adulescentalis<, sponso vero sodalibus. Verumtamen intelligatur sponsus utpote vir non semper esse in domo neque semper assidere sponsae intra domum positae, sed exeat frequenter et illa cum
 15 quasi amore eius sollicita requirat absentem; sed et ipse interdum redeat ad eam. Propter quod et videtur per totum libellum aliquando quidem velut absens requiri sponsus, aliquando vero velut praesens colloqui cum sponsa. Ipsa autem sponsa cum multa et magnifica in sponsi >cubiculo- pervidisset, petit se etiam >in domum vini introduci<. Quam cum in-
 20 gressa perspexisset, sponsus utpote vir non resederit in domo, ipsa vero rursus amore eius exagitata exierit foras et circumiens peragret circa domum ingrediens atque egrediens et omni ex parte prospiciat, quando ad eam redeat sponsus; et ecce, subito videat eum vicinorum >montium- iuga iummensis saltibus superantem descendere ad domum, in qua amore
 25 eius sollicita aestuat sponsa. Perveniens vero sponsus ad >parietem- ⁶⁰ Lomm. domus >stet< paululum >post< ipsum considerans, ut fieri solet, aliquid et animo retractans; iam vero etiam ipse sentiens aliquid amoris erga sponsam, usus altitudine sua, quae attingit usque ad >fenestras< domus, quae >fenestrae< habeant partem aliquam operis, ut aiunt, reticulati, et,

6. 7 Hohel. 1. 2 — 8 vgl. Hohel. 1, 4 — 9 Hohel. 1, 4

1 et ... aperire A 4 ∞ viam ingredi velle D, Del. 6 ab < CDap, Del. | osculo CDab, Del. 12 sponso Bachrens sponsi AB (sponsaeque sodalibus b), CD, Del. 13 ∞ esse semper p aemper] esse a esse < e, Del., wegen des folgenden: neque semper assidere kaum richtig 15 sollicita] sāucia A 16 videntur Dm, Del., vgl. Bd. II S. 617 17 vero < CD, Del. | velut < b 19 quam (auch zu verbinden mit perspexisset) A quo BCD, Del., nicht richtig 20 resedit ab 21 circum D 22 atque egrediens < D, Del. | ∞ ex omni parte BDu, Del. 25 sollicitata Cd sollicita^a t, vgl. Z. 15

cum >incumbat< quidem >per fenestras<, eminentior autem sit etiam >fenestris< et attingat usque ad superiora earum, quae reticulato, ut diximus, opere distinctae sunt, inde >prospiciens< alloquatur sponsam et dicat ei: >exsurge, veni proxima mea, formosa mea, columba mea< et
 5 reliqua. Haec sunt, quae, ut superius designavimus, difficultatem plurimam dirigendi ordinis et aperiendae intelligentiae habere nobis visa sunt. Quae, ut puto, evidentiora fecerit repetita haec nunc indago sermonum. Spiritalis autem in his expositio non ita laboriosa ac difficilis habetur. Sponsa enim Verbi anima, quae in domo eius regali, hoc
 10 est in ecclesia consistit, docetur a Verbo Dei, qui est sponsus suus, quaecumque sunt reposita et recondita intra aulam regiam et >cubiculum< regis; discit in hac domo, >quae est ecclesia Dei vivi<, etiam vini illius, quod de sanctis torcularibus congregatum est, cellam, vini non solum novi, sed et veteris ac suavis, quae est doctrina legis et prophe-
 15 tarum; in quibus sufficienter exercitata recipiat in se ipsum, qui >erat in principio apud Deum Deus Verbum<, sed non semper secum permanentem — non enim possibile est hoc humanae naturae —, sed interdum quidem visitetur ab eo, interdum vero relinquatur, ut amplius desideret eum. Cum vero visitatur a Verbo Dei secundum propositi ver- 61 Loman.
 20 siculi sensum, >per montes saliens< venire dicitur ad eam, excelsos scilicet et elevatos revelans ei caelestis scientiae sensus, ita ut perveniat usque ad aedificationem >ecclesiae, quae est domus Dei vivi, columna et firmamentum veritatis<, et >stet iuxta parietem< vel >post parietem<, ut neque penitus abscondatur neque omnimodis in promptu sit. Verbum
 25 enim Dei et >sermo scientiae< non in publico et palam positus neque >conculcandus pedibus< apparet, sed, cum quaesitus fuerit, invenitur et invenitur non, ut diximus, in propatulo positus, sed obtectus et quasi >post parietem< latens. Anima autem, quae in ecclesia esse dicitur, non intra aedificia >parietum< collocata intelligitur, sed intra munimenta fidei
 30 et aedificia sapientiae posita celsisque fastigiis >caritatis< obtecta. Propositum ergo bonum et fides rectorum dogmatum esse animam in domo

4 Hohel. 2, 10 — 9 vgl. z. B. in Exod. hom. 2, 2 (Bd. I S. 157, 18): domos ecclesiae . . . orbem terrae orationum domibus repleant — 12. 22 vgl. I Tim. 3, 15 — 15 vgl. Joh. 1, 1 — 16 vgl. Matth. 26, 11 — 25 vgl. I Kor. 12, 8 — 26 vgl. Matth. 7, 6

9 ~ eius in domo D ~ eius quae in domo e eius < Del. 12 dicit Cdtu
 13 cellas Ap, Del., richtig? in cellaria d 15 exercitare (-ri p) cupiat B | in
 < B | se < a 18 visitatur B | relinquatur B 24 omnimodis A omni-
 modo Cbd omnino t, Del. om̄i^{no} p

ecclesiae facit; cuius domus membra quaedam sunt, quae vel ›cubiculum‹ vel ›domus vini‹ vel alia huiusmodi pro gratiarum scilicet gradibus et donorum spiritalium diversitatibus appellantur. Sic ergo et ›paries‹ nunc pars quaedam domus huius est, quae potest indicare dogmatum
 5 firmitatem, sub qua ›stare‹ dicitur sponsus et in quibus tam magnus et excelsus est, ut emineat omne aedificium et ›prospiciat‹ sponsam, id est animam; et nondum quidem apertum se ei totumque manifestet, sed quasi ›per retia prospiciens‹ hortetur eam et provocet non sedere intrinsecus sequem, sed ›exire‹ ad se foras et conari, ut non iam ›per
 10 fenestras‹ et ›retia‹ neque ›per speculum in aenigmate‹, sed procedens foras ›facie ad faciem‹ videat eum. Nunc enim, quia nondum potest ^{62 Lomm.} ita eum intueri, propterea non ›in ante‹, sed ›retro‹ ei et ›post parietem stat‹. ›Incumbit‹ autem et ›per fenestras‹, quae sine dubio patebant ad recipiendum lumen et illuminandam domum. Per has ergo sermo Dei
 15 ›incumbens‹ et ›prospiciens‹ provocat ›exurgere‹ et ad se ›venire‹ animam. Possumus autem sensus corporeos ›fenestras‹ intelligere, per quos aut vita aut mors intrat ad animam; sic enim designat Hieremias propheta, cum de peccatoribus loquitur, dicens: ›adscendit mors per fenestras vestras‹. Quomodo ›mors adscendit per fenestras? Si oculi peccatoris ›videant mulierem ad concupiscendum‹; et quoniam ›qui‹ ita ›viderit mulierem, moechatus est eam in corde suo‹, sic ›mors‹ ingressa est ad animam ›per fenestras‹ oculorum. Sed et cum recipit quis auditum vanum et praecipue falsae scientiae dogmatum perversorum, tunc ›mors per‹ aurium ›fenestras‹ intrat ad animam. Si vero anima intuens
 25 ornamentum mundi et ex pulchritudine creaturarum conditorem omnium intelligat Deum et opera eius miretur laudetque operum creatorem, ad hanc animam vita ›per fenestras‹ ingreditur oculorum. Sed et cum auditum inclinat ad Verbum Dei et rationibus sapientiae eius ac scientiae ^{66 Del.} delectatur, huic ›per‹ aurium ›fenestras‹ ad animam sapientiae lumen

1 vgl. Hohel. 1, 4 — 10f vgl. I Kor. 13, 12 — 12 vgl. Phil. 3, 14 — 15 vgl. Hohel. 2, 10 — 18 Jerem. 9, 21 — 20 vgl. Matth. 5, 28 — 24 vgl. zu deu folgenden auch Theodoret LXXXI 100 B M.; Riedel, Auslegung des Hohenliedes S. 90

5 sub quibus B 10 speculum + et *Bknt* | in] et *cdn* 12 ∞ eum ita B | in < *CDn, Del.* 13 et < *D, Del.* 14 et] ad *D, Del.* 16 quas *Ba, Del.* 19 mors ascendit *ap* mors < *Cdtn* ∞ adscendit mors *me, Del.* | mors ... fenestras < *b* 20 ad — 21 mulierem < *Cl, Del.* | et ... mulierem < *d* 21 moechatus est] moechatur *CD* 23 scientiae + et *Bm* 28 ∞ ac scientiae eius *D, Del.* ac scientiae < *p*

ingreditur. >Per< has ergo >fenestras< prospiciens< Verbum Dei et prospectum suum ad sponsam animam dirigens >assurgere< eam hortatur et >venire< ad se, id est relinquere corporea et visibilia et ad incorporea ac spiritalia properare, quoniam >quae videntur, temporalia sunt, quae
 5 autem non videntur, aeterna sunt<. Sic et spiritus Dei >circuire< dicitur >et quaerere dignas< animas, quae aptae fieri possint ad habitaculum >sapientiae<. Quod autem >per retia prospicere< dicitur >fenestrarum<, 63 LOHM. illud sine dubio indicat quod, donec in domo huius corporis posita est anima, non potest nudam et apertam capere Dei sapientiam, sed per
 10 exempla quaedam et indicia atque imagines rerum visibilium illa, quae sunt invisibilia et incorporea, contemplatur; et hoc est >prospicere< ad eam sponsum >per retia fenestrarum<. Si vero de Christo haec et ecclesia exponamus, domus, in qua habitabat ecclesia, scripturae sunt legis et prophetarum; ibi enim et >cubiculum regis< est >omnibus divitiis sa-
 15 pientiae ac scientiae< repletum; ibi et >domus vini<, doctrina scilicet vel mystica vel moralis, quae >lactificat cor hominum<. Adveniens ergo Christus >stetit< paululum >post parietem< domus veteris testamenti. >Stabat< enim >post parietem<, cum nondum manifestaretur ad populum; ubi vero >affuit tempus< et coepit >per fenestras< legis ac prophetarum,
 20 per ea scilicet, quae de eo praedicata fuerant, apparere et ostendere se ecclesiae intra domum, hoc est intra litteram legis, sedenti, provocat eam inde >exire< et >venire< foras ad se. Nisi enim >exeat<, nisi procedat et progrediatur a littera ad spiritum, non potest sponso coniungi neque Christo sociari. Vocat ergo eam et invitat a carnalibus ad spiri-
 25 talia, a visibilibus ad invisibilia, a lege >venire< ad evangelium. Et ideo dicit ei: >surge, veni proxima mea, formosa mea, columba mea<. 64 LOHM. Et, ut aliqua etiam de his, quae postmodum dicenda sunt, praeveniamus nolentes sensum perdere, qui occurrit in loco, propterea fortassis et illud dicit ad eam quia: >ecce hiems transiit, pluvia abiit<, simul et

30 22 ff vgl. Procop a. a. O. (XVII 264 C M): >Ἀνάστα, φησὶν, ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν πρὸς τὰ νοητά, ἵνα συνῆ μὲν δι' ὧν αὐτὰ θεωρεῖς.

4 vgl. II Kor. 4, 18 — 5 vgl. Weish. Sal. 6, 16 — 14 vgl. Kol. 2, 3 — 16 vgl. Ps. 103 (104), 15 — 19. 22 vgl. Hohel. 2, 12 — 26 ff. 30 ff Hohel. 2, 10 ff

3 ∞ corporea et visibilia relinquere *D, Del.* | incorporea + et invisibilia *B, Del.* 5 circumire *Dm, Del.* 9 apertam *bm, Del.* aperte *CDnp*, kaum richtig et apertam < *a* 12 ∞ haec de Christo *Ba* 18 nondum *Bm* non *CDn, Del.* < *a* 19 ac] et *bd* 22 ∞ exire inde *Bm* 28 nolentes < *CDan* timentes *Del.* 29 ecce] iam *p* etiam *CD, Del.*, vgl. S. 223, 9 31 *avr(i)gcs?*

tempus Paschae indicans, quod transacta >hieme< et digestis >imbribus< passus est, simul et illud per spiritalem designans intelligentiam quod usque ad illud tempus, quo Dominus passus est, >imbres< fuerunt >super terram<. >Mandabat< enim adhuc >Dominus imbribus<, prophetis, >ut
 5 pluerent<. Verbi >pluviam super terram<. Sed quia >usque ad Iohannem< baptistam prophetica finiuntur officia, merito >imbres abisse et discessisse< dicuntur. >Cessarunt< autem prophetici >imbres< non ad damnum credentium, sed ad maiora ecclesiae lucra. Quid enim >imbribus< opus est, ubi >flumen Dei laetificat civitatem<, ubi in corde uniuscuiusque
 10 credentium >fons aquae vivae fit salientis in vitam aeternam<? Quid opus est >imbribus<, ubi iam >flores apparuerunt in terra< nostra et ex adventu Domini iam non exciditur >ficulnea<, quae prius non attulerat >fructum<? Nunc enim iam >produxit grossos suos<. Sed et >vineae dederunt odorem suum<. Unde et unus quidam ex ista >vinea< dicebat:
 15 >quia Christi bonus odor sumus Deo in omni loco in his, qui salvi fiunt, et in his, qui pereunt<. Sed haec, sicut supra designavimus, antequam ad ipsa Scripturae loca veniremus, praesumpsimus, ne forte fugeret nos sensus, qui occurrisset videbatur in tempore. Nunc ergo repetamus, 65 LOHM.
 quomodo >per retia prospicere< dicatur. Scriptum est: >non enim inique
 20 tenduntur retia avibus<; et iterum iustus, si incurrerit in peccatum, >effugere< iubetur, >sicut damula ex laqueis et avis ex retibus<. Plena est ergo vita mortalium >laqueis< offensionum, plena >retibus< deceptio-

Ὁ γὰρ χειμὼν παρήλθεν, ὁ ὑετὸς ἀπῆλθεν. Εἴπομεν ἂν ὑετὸν γεγενῆσθαι τὸν πρὸ τῆς ἐπιδημίας· καρὸν τοῦ Θεοῦ ἐντειλαμένου ταῖς
 25 νεφέλαις ὑεῖν τὸν νομικὸν καὶ προφητικὸν λόγον, πεπαῦσθαι δὲ τοῦτον, ἐπειδὴ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου· ἵαρον δὲ καὶ θέρους μετὰ τὴν ἐπιδημίαν, ὅτε μηκέτι ὑετῶν χρεία, ὅτε τὰ διὰ Χριστὸν ἀνθή ὡφθη ἐν τῇ γῆ. Καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ ἡ σελήνη οὐκ ἐκκόπτεται, ἄκαρπος ἐν τῷ προτέρῳ γενομένῳ καιρῷ·
 30 νεβὶ γὰρ ὀλύνθους ἐξήνεγκε καὶ κνυρίζουσιν αἱ ἄμπελοι. Διό φησιν ἐν τῶν κλημάτων· Χριστοῦ ἐνώδια ἐσμὲν τῷ Θεῷ.

4. 24 vgl. Jes. 5, 6; Origen. in Jerem. hom. 8, 3 (S. 58, 17 Kl.): ἐλέγομεν δὲ τοῖς ἁγίοις εἶναι νεφέλας — 5. 26 vgl. Luk. 16, 16 — 9 vgl. Ps. 45 (46), 5 — 10 vgl. Joh. 4, 14 — 12. 28 vgl. Matth. 21, 19 — 15. 31 II Kor. 2, 15 (mit Tischendorf's Apparat) — 19 Prov. 1, 17 — 21 vgl. Prov. 6, 5 — 23 Hohel. 2, 10

1 quo *am* | digestis] deiectis *CDP, Del.*, für digerere = eicere (excutare) vgl. Th. L. L. V 1116, 67 13 fructus *anb* 14 quidem *bdm* 15 Deo < *Ba*, vgl. Procop. aber auch S. 225, 13; 227, 26 18 ergo < *CDn, Del.*, richtig? 21 aves *De, ὄρνεον O'*

num, quas tendit adversum humanum genus ille, qui >contra Dominum
 gigas venator Nembroth< appellatur. Verus etenim >gigas< quis alius
 est nisi diabolus, qui etiam adversum Deum rebellat? >Laquei< ergo
 5 tentationum et decipulae insidiarum diaboli >retia< appellantur. Et quo-
 niam haec >retia< ubique tetenderat inimicus atque in ipsis paene omnes
 involverat, necessarium fuit adesse aliquem, qui fortior et eminentior
 his fieret et contereret ea, ut sequentibus se viam posset aperire. Id-
 circo ergo et Salvator, priusquam in coniugium et in societatem veniret
 ecclesiae, tentatur a diabolo, ut vincens >retia< tentationum >per< ipsa
 10 >prospiceret< et >per< ipsa vocaret eam ad se docens sine dubio et osten-
 dens ei quod non per otium et delicias, sed per multas tribulationes
 et tentationes veniendum sibi esset ad Christum. Nullus ergo alius
 fuit, qui >retia< ista superare potuerit. >Omnes enim<, sicut scriptum
 est, >peccaverunt<; et rursus, sicut Scriptura dicit: >non est iustus
 15 super terram, qui fecerit bonum et non peccaverit<; et iterum: >nemo
 mundus a sorde, nec si unius diei fuerit vita eius<. Solus ergo est
 Dominus et Salvator noster Iesus, qui >peccatum non fecit<, sed >pecca- 87 Del.
 tum eum pater fecit pro nobis<, ut >in similitudine carnis peccati de 66 Lorum.
 peccato damnaret peccatum<. Venit ergo ad ista >retia<, sed involvi in
 20 iis solus ipse non potuit; quin immo disruptis iis et contritis dat eccle-
 siae suae fiduciam, ut audeat iam calcare >laqueos< et transire >per retia<
 et cum omni alacritate dicere: >anima nostra sicut passer erepta est de
 laqueo venantium; laqueus contritus est, et nos liberati sumus<. Quis
 autem >contrivit laqueum< nisi ille, qui solus in eo teneri non potuit?
 25 Quamvis enim et in morte fuerit, sed voluntarie et non, ut nos, ne-
 cessitate peccati. Solus enim est, qui fuit >inter mortuos liber<. Et quia
 >liber inter mortuos< fuit, idcirco devicto eo, >qui habebat mortis imperium<,
 >abstraxit captivitatem<, quae tenebatur in morte. Et non solum semet
 ipsum suscitavit a mortuis, sed et >eos, qui tenebantur in morte, simul
 30 excitavit, simulque sedere fecit in caelestibus<. >Ascendens< enim >in

1 vgl. Gen. 10, 9 — 2 vgl. Origen. in Num. hom. 7, 6 (Bd. II S. 48, 10):
 gigantes, daemonum legiones — 13 Röm. 3, 23 — 14 Pred. Sal. 7, 21 — 15 Job
 14, 4. 5 — 17 vgl. 1 Petr. 2, 22 — 18 vgl. II Kor. 5, 20; Röm. 8, 3 — 22 Ps.
 123 (124), 7 — 26 vgl. Ps. 87 (88), 6 — 27 Hebr. 2, 14 — 28. 30f vgl. Ephes.
 4, 8 — 29f vgl. Ephes. 2, 5. 6

1 adversus *an* | ∞ genus humanum *D, Del.* humanum < *p* 3 adversus
Aep 7 his + laqueis *Bm* | possit *Cbmt* 17 sed — S. 228, 21 velamento
 petrae < *B*; *p* folgt wieder *m* (vgl. zu S. 184, 3), *n* teilweise *CD*; die Über-
 lieferung beruht bis dahin auf *A* (= *an*) *CD* 22 alacritate + anima nostra *C*
 + nostra *t* 28 mortem *D, Del.*, vgl. Z. 29 30 ∞ fecit sedere *A*

altum captivam duxit captivitatem, non solum animas educens, sed et corpora eorum resuscitans, sicut testatur evangelium quia multa corpora sanctorum resuscitata sunt, et apparuerunt multis, et introierunt in sanctam civitatem Dei viventis Hierusalem. Haec nobis expositio de retribus secundo in loco assumpta est. Sit sane legentis iudicium, quae earum mysticis dignius aptari possit eloquiis.

[LIBER QUARTUS.]

67 Lomm.

Surge, veni, proxima mea, speciosa mea, columba mea, quoniam ecce hiems transit, pluvia abiit et discessit sibi; flores visi sunt in terra, 10 tempus putationis advenit, vox turturis audita est in terra nostra; arbor fici produxit germina sua, vites florentes dederunt odorem. Quid contineat ordo dramatis, iam supra descripsimus; nunc vero, quid vel sermo Dei ad animam se dignam sibi aptam vel quid Christus ad ecclesiam dicere intelligendus sit, advertamus. Sed interim primus 15 sermo Dei loquatur ad hanc speciosam decentemque animam, cui per sensus corporeos, id est per intuitum lectionis et per auditum doctrinae, quasi per fenestras apparuit proceritatemque ei suae magnitudinis demonstravit, ita ut in superioribus ei loqueretur incumbens atque inde evocans eam, ut procedat foras et extra sensus iam corporeos effecta 20 desinat esse in carne, ut merito audiat: vos autem non estis in carne, sed in spiritu. Non enim aliter diceret eam Verbum Dei proximam sibi, nisi iungeret se ei et fieret cum ipso unus spiritus, nec diceret eam speciosam, nisi videret imaginem eius renovari de die in diem; et nisi videret eam capacem spiritus sancti, qui in specie columbae 25 descendit in Iordane super Iesum, non ei diceret: columba mea. Conceperat enim amorem Verbi Dei et cupiebat ad ipsum volatu celeri 68 Lomm. pervenire dicens: quis dabit mihi pennas sicut columbae, et volabo et requiescam? Volabo sensibus, volabo intellectibus spiritalibus et requiescam, cum comprehendero sapientiae et scientiae eius thesauros.

2 vgl. Matth. 27, 52. 53 + Hebr. 12, 22 — 7 Eine Trennung des vierten Buches vom dritten ist in den meisten HSS nicht durchgeführt — 8 Hohel. 2, 10—13 — 20 Röm. 8, 9 — 22 vgl. Ephes. 4, 4 — 23 vgl. II Kor. 4, 16 — 24 vgl. Matth. 3, 16 — 27 Ps. 54 (55), 6 — 29 vgl. Kol. 2, 3

6 harum A 15 speciosam] pulchram A 22 ipso] eo D, a(?) Del. 24 videret < Cll

Puto enim quia, sicut hii, qui mortem Christi recipiunt et >mortificant membra sua super terram<, >consortes efficiuntur similitudinis mortis eius<, ita et hi, qui virtutem sancti Spiritus recipiunt et sanctificantur ex eo et donis eius replentur, quia ipse in specie >columbae< apparuit, 5 etiam ipsi >columbae< fiant, ut de terrenis et corporeis locis evolent ad caelestia >pennis< sancti Spiritus sublevati. Quod sit autem tempus opportunum, quo haec fieri possint, consequenter inseruit: >quia ecce< inquit >hiems transiit, pluvia abiit<. Non enim ante anima Verbo Dei iungitur et sociatur, nisi omnis ex ea >hiems< perturbationum vitiorum- 10 que procella >discesserit<, ut ultra iam non fluctuet et >circumferatur omni vento doctrinae<. Ubi ergo ex anima haec cuncta discesserint desideriorumque ab ea tempestas effugerit, tunc incipiant in ea >flores< vernare virtutum, tunc ei et >tempus putationis adveniat< et, si quid superfluum et minus utile fuerit in eius sensibus vel intellectibus, rese- 15 cetur et ad gemmas spiritalis intelligentiae revocetur. Tunc etiam >vo- 69 Lomib. cem turturis audiet<, illius sine dubio >sapientiae<, quam dispensator Verbi >loquitur inter perfectos, sapientiae Dei altioris, quae abscondita est in mysterio<; hoc namque indicat appellatio >turturis<. Haec namque avis in secretioribus et remotis a multitudine locis vitam transigit 20 aut deserta montium diligens aut secreta silvarum, procul semper a multitudine posita et a turbis aliena. Quid autem est aliud, quod oportunitati temporis huius amoenitatisque conveniat? >Ficus< inquit >produxit germina sua<. Nondum quidem >fructus< ipsius >spiritus<, qui 88 Del. sunt >caritas, gaudium, pax< et cetera, sed iam tamen >germina< horum 25 >proferre< incipit spiritus hominis, qui in ipso est figuraliter >ficulnea< nominatus. Sicut enim generaliter in ecclesia diversae arbores singulae

13 vgl. Procop a. a. O. (LXXXVII 2, 1605 C M.): >Τουμης καιρος< ο τῆς τῶν περιπτῶν ἀποθέσεως.

15ff vgl. Procop a. a. O.: >Φωνή τῆς τρυγόρου<. Ἡ καὶ >τρυγόρου< λέγει >τῆς ἀπορήτου καὶ ἀγνώστου σοφίας<. φιλέρημον γὰρ τὸ ζῶον Ἡς ἡ φωνὴ ἀκούεται τοῖς ἐτι γήινον σῶμα περικειμένοις.

1 vgl. Kol. 3, 5 — 2f vgl. Röm. 6, 5 — 4 vgl. Matth. 3, 16 — 8 Hohel. 2, 11 — 10 vgl. Ephes. 4, 14 — 15. 29 Hohel. 2, 12 — 17f. 30 vgl. 1 Kor. 2, 6f 22 Hohel. 2, 13 — 24 vgl. Gal. 5, 22 — 27 Hohel. 2, 12

4 et] ac A 7 possunt ad 12 incipient A, Del. 13 adveniet A, Del. vgl. Z. 15 18 ministerio dtm 21 est] et CD 22 inquit + quae Ct 25 omnis Ct 27 gehört in HSS Origenes, anders Migne

quaeque animae credentium intelliguntur, de quibus dicitur: »omnis arbor, quam non plantavit pater meus caelestis, eradicabitur«, et iterum Paulus, qui se dicit »adiutorem Dei« esse in »agricultura Dei«, ait etiam ipse: »ego plantavi, Apollo rigavit«, sed et Dominus in evangeliiis: »aut
 5 facite arborem bonam et fructum eius bonum«, — sicut ergo generaliter in ecclesia singuli quique credentium diversae arbores intelliguntur, ita et in unaquaque anima diversae virtutes et efficaciae eius diversae arbores intelliguntur. Est ergo et in anima »ficus« quaedam, quae »pro- 70 *Loana*.
 ducat germen suum«, est et »vitis«, quae floreat et reddat odorem suum.
 10 Cuius »vitis« palmites purgat »pater« caelestis »agricola«, ut fructum plurimum afferant. Sed haec »vitis« primo per odoris suavitatem, quae ex »flore« redditur, laetificat odoratum secundum eum, qui dicebat: »quia Christi bonus odor sumus in omni loco«. Haec ergo initia virtutum videns sermo Dei in anima vocat eam ad semet ipsum, ut festinet
 15 et exeat et abiciens cuncta corporea »veniat« ad eum et perfectionis eius particeps fiat. Idcirco igitur quasi adhuc iacenti et in rebus corporeis recubanti primo dicit: »exsurge« et quasi quae statim oboedierit et obsecuta sit vocanti, collaudatur ab eo et audit: »proxima mea« et »columba mea«. Et post haec, ne ad tentationum turbines trepidaret,
 20 adnuntiat ei quod »hiems discesserit et pluvia transierit et abierit sibi. Bene autem vitiorum ac peccatorum naturam uno miro prolato sermone signavit, ut diceret huiusmodi »hiemem« ac »pluvias«, quae ex vitiorum delicto tempestateque descendunt, »sibi abisse«, indicans per hoc nullam esse substantiam peccatorum. Non enim decidentia de homine vitia
 25 ad aliam aliquam substantiam congregantur, sed »sibi abeunt« et in semet ipsa resoluta evanescent atque in nihilum rediguntur. Et ideo dixit: »quia abiit sibi«. Fit ergo tranquillitas animae apparente ei 71 *Loana*.
 Verbo Dei et cessante peccato; et ita demum »florente vinea« incipit

1 Matth. 15, 13 — 3 vgl. I Kor. 3, 9 — 4 I Kor. 3, 6 — Matth. 12, 33 —
 10 vgl. Joh. 15, 1 — 13 II Kor. 2, 15 — 17ff Hohel. 2, 10 — 20 vgl. Hohel. 2, 10
 27 Hohel. 2, 11

4 dominus + item *CD* + iterum (*m*) 7 ita — 8 intelleguntur < *Cl* et —
 8 intelleguntur < *t* 7 in < *a* | unaquaque *am** | et efficaciae *m* efficacia
a, Del. | eius (sc. animae) < *a*, ist mit diversae arbores zu verbinden, aber auch
 in Z. 6 fehlt eius 11 vitis < *CD* | quae *D, Del.* qui *AC*, kaum richtig
 21 ∞ sermone prolato *D, Del.* 23 abisse *cm* abesse *kt* adesso *a* ab *d*, vgl.
 Z. 25. 27 | indicans + et *D, Del.* 25 aliam < *A* 28 florente vinea] florere
 in ea *m* floret vinea cum *a*

virtutes atque arbusta bonorum fructum >germinare<. Sed nunc iterum
 Christus haec loquatur ad ecclesiam et in anni circulum omne prae-
 sentis saeculi spatium ponat. Et hiemem quidem illud indicet tempus,
 quo vel Aegyptios >grando< et >turbines< ac reliqua decem plagarum
 5 verbera flagellabant vel cum diversa bella perferebat Istrahel vel etiam
 coram ipsi Salvatore restitit et incredulitatis turbine correptus naufragio
 fidei submersus est. Ubi ergo >illorum delicto salus gentibus facta est<,
 vocat nunc ad se ecclesiam gentium dicitque ei: >exsurge et veni< ad
 me, >quia< iam >hiems<, quae submersit incredulos et vos in ignorantia
 10 reprimebat, >abscessit<. Sed et >pluvia pertransiit<, id est iam non
 >mandabo nubibus<, prophetis, >ut pluant pluviam<. Verbi >super terras<;
 sed ipsa >vox turturis<, hoc est ipsa Dei sapientia, loquetur >in terris<
 et dicet: >ipse, qui loquebar, adsum<. >Flores< ergo credentium populo-
 rum et orientium ecclesiarum >apparuerunt in terra<. Sed et >tempus
 15 putationis< per fidem meae passionis et resurrectionis advenit. Am- 72 Lomm.
 putantur enim et exsecantur ab hominibus peccata, cum in baptismo
 donatur remissio peccatorum. >Vox< quidem >turturis<, ut diximus, iam
 non per diversos prophetas, sed ipsius sapientiae Dei >auditur in terris<.
 Et >ficulnea germinat<, quae potest in fructibus sancti Spiritus accipi,
 20 qui nunc primum aperiuntur et demonstrantur ecclesiae, vel etiam in
 legis littera, quae ante adventum Christi clausa erat et constricta et
 indumento quodam intelligentiae carnalis obtecta; ex praesentia vero
 eius et adventu prolatum est ex ea germen spiritualis intelligentiae et
 sensus viridis ac vitalis, qui in ea tegebatur, apparuit, ut ecclesia, quae
 25 tegebatur a Christo in >ficulnea<, id est in lege, non appareat arida et
 >occidentem litteram< sequi, sed florentem ac >vivificantem spiritum<. Sed

14ff vgl. Procop a. a. O. (LXXXVII 2, 1605 C M.): οὗτος (sc. καιρὸς)
 δέ ἐστιν ὁ τῆς αὐτοῦ παρουσίας, ἐν ᾧ δεῖ τὰ σωματικὰ τοῦ νόμου
 καὶ τῆς ἐν τοῖς προφήταις ἱστορίας περιπεφυκότα τοῖς πνευματικοῖς
 30 περιτέμνεσθαι καὶ μείναι τὰ κρείττονα. >Καιρὸς< δὲ πάλιν καὶ τῆς
 τῶν ἁμαρτημάτων ἐκκοπῆς καὶ ἀφέσεως >διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας<.

2 vgl. z. B. Origen. in Levit. hom. 9, 2 (Bd. I S. 419, 30): >semel in anno<,
 id est per omne hoc praesens saeculum — 4 ff vgl. Exod. 9, 23ff — 7 vgl. Röm.
 11, 11 — 11 vgl. Jes. 5, 6 — 13 Jes. 52, 6 — 17 vgl. S. 224, 16f — 26 vgl.
 II Kor. 3, 6 — 31 Tit. 3, 5

1 bonorum + operum et, Del. | fructum e, Del. fructu d fructuum ACI, vgl.
 S. 227, 20 6 ipsi salvatori A, Del. ipso salvatore CD 7 fide C 8 gentium
 < CD, Del. 9 ignorantiam Dk 15 putationis cm < Dak 16 exsecantur m
 execrantur Cadd execuntur e

et >vites florere< dicuntur >et dedisse odorem suum<. Possunt quidem et diversae ecclesiae, quae per orbem terrae habentur, >vites< dici >florentes< et >vineae<. >Vinea enim Domini Sabaoth domus Istrahel est, et homo Iuda novella dilecta<. Istae ergo >vineae<, cum primo ac-
 5 cedunt ad fidem, >florere< dicuntur; cum vero religiosorum operum suavitate adornantur, >odorem suum dedisse< dicuntur. Et non sine causa puto quod non dixerit: odorem >dederunt<, sed >odorem suum<, ut ostenderet inesse unicuique animae viam possibilitatis et arbitrii liber-
 10 tatem, qua possit agere omne quod bonum est. Sed quia hoc naturae bonum praevaricationis occasione deceptum vel ad ignaviam vel ad nequitiam fuerat inflexum, ubi per gratiam reparatur et per doctrinam Verbi Dei restituitur, >odorem reddit< illum sine dubio, quem primitus ^{73 Lomm.} conditor Deus inoleverat, sed peccati culpa subtraxerat. Possunt autem ^{89 Del.} et >vites< vel >vineae< intelligi virtutes caelestes et angelicae, quae ho-
 15 minibus largiuntur >odorem suum<, id est doctrinae et institutionis bonum, quo instruunt et imbuunt animas, donec ad perfectionem veniant et incipiant capaces fieri Dei. Sicut et Apostolus ad Hebraeos scribens dicit: >nonne omnes sunt ministeriales spiritus ad ministerium missi propter eos, qui hereditatem capiunt salutis?< Et ideo dicuntur ab
 20 ipsis quasi primum >florem< et >odorem< bonorum capere homines, ipsos vero fructus >vitis< ab eo sperare, qui dixit: >non bibam de generatione vitis huius, donec bibam illud vobiscum novum in regno patris mei<. Illi ergo perfecti fructus ab ipso sperandi sunt, initia vero et, ut ita dicam, proficiendi suavitas potest a caelestibus virtutibus ministrari vel
 25 certe per eos, qui dicebant, ut supra diximus: >quoniam Christi bonus odor sumus in omni loco<. Sed et alio modo possumus adhuc intelligere haec, quae habentur in manibus, ut dicamus velut prophetiam quandam videri ad ecclesiam factam, per quam vocetur ad repromissiones futuras et quasi post consummationem saeculi, cum tempus resur-
 30 rectionis advenerit, dicatur ei: >exsurge<. Et quia sermo hic statim opus resurrectionis adsignat, tamquam ex resurrectione clarior et splen-

3 Jes. 5, 7 — 7 Hohel. 2, 13 — 18 Hebr. 1, 14 — 21 vgl. Matth. 26, 29 —
 25 vgl. S. 225, 13 — II Kor. 2, 15 — 30 Hohel. 2, 10

3 et A ut CD ant Del., vgl. S. 228, 16 | enim < D autem e 4 ∞ di-
 lecta novella D, Del. 5 vero + per ke, Del. | religiosorum d religionem^{horum} t
 religionem horum k religione (-nem a?) morum et A religione et bonorum e
 11 nequitiam m letitiam CDa lasciviam Del. 16 instruunt A introeunt Cl
 introducunt d 18 ad] in D, Del. 19 capient dtk, nach der Vulg. (= gr. Text)

didior effecta invitatur ad regnum et dicitur ei: »veni, proxima mea, speciosa mea, columba mea, quia hiems transiit«, »hiemem« huius sine dubio praesentis vitae procellas et turbines nominans, quibus humana vita tentationum procellis agitatur. »Transiit« ergo »hiems« ista cum ^{74 Lomm.}
 5 »pluviis« suis et »abiit sibi«; »sibi« enim unusquisque egit in hac vita omne, quod egit. Principium vero repromissionum futurarum »fiores« intellegantur, qui »apparuerunt in terra«. »Securim« quoque »ad radicem arborum appositam« in consummationem saeculi, »ut excidat omnem arborem non facientem fructum bonum«, »tempus putationis« intellige.
 10 »Vocem« vero »turturis«, quae in »illa terra« repromissionis »auditur«, quam »mansueti in haereditatem suscipient«, Christi personam »facie ad faciem« et non iam »per speculum et in aenigmate« docentis adverte. »Ficulnea« vero, quae »germen suum producit«, totius congregationis iustorum fructus habeatur. Sanctae vero illae et beatae angelicae vir-
 15 tutes, quibus electi quique et beati ex resurrectione sociabuntur, qui »erunt sicut angeli Dei«, ipsae sunt »vites florentes« et »vineae«, quae »odorem suum« unicuique animae et gratiam, quam a conditore prius suscepit et nunc iterum perditam reparavit, impertiunt et suavitate caelestis odoris factorem tandem abiectae ab iis mortalitatis corruptionis-
 20 que depellunt.

»Surge et veni, proxima mea, speciosa mea, columba mea; in velamento petrae iuxta promurale ostende mihi faciem tuam, et auditam mihi fac vocem tuam, quoniam vox tua suavis et facies tua speciosa«. Secundum propositi dramatis ordinem sponsus, qui »saliens super montes
 25 et exsiliens super colles« ad sponsam suam venerat, »prospiciens« eam et intuens »per fenestras«, secundo iam hoc dicit ad eam: »surge, veni

1 Hohel. 2, 10 — 7f vgl. Matth. 3, 10 — 10f vgl. Ps. 36 (37), 11 — 11f vgl. I Kor. 13, 12 — 16 vgl. Matth. 22, 30 — 21 Hohel. 2, 13. 14 — 24 vgl. Hohel. 2, 9 — 26 Hohel. 2, 13

5 et < D, Del. 7 intelligantur (-guntur a) ... terra < CD, Del., vgl. S. 229, 16 | quoque < CD, Del. 8 arborum A arborem t arboris Ct, Del., δένδρον, arborum Vulg. positam ad, Del., nach der Vulg., vgl. Bd. II S. 437, 11 10 in illa terra] in literis CD, Del. 16 quae < A 21 speciosa mea < D, Del., vgl. S. 223, 8; Z. 2 21f velamento] hier fängt B wieder an (s. zu S. 222, 17), p gehört wieder zur B-Klasse, dagegen hat n auch hier manches nach CD gebessert und bleibt außer Betracht 23 ∞ fac mihi CDp, Del., vgl. S. 232, 3 25 super] per A | suam < CD, Del. 26 ∞ et intuens eam B | ∞ hoc iam c | "dicit" hoc p | hoc < b

proxima mea, speciosa mea, columba mea«. Nunc vero addit etiam hoc, ut ostenderet ei locum, ad quem >venire< debeat, qui locus >sub velamento< et >tegmine saxi< sit positus. Sit autem idem locus non tam 75 Lomn.
 >iuxta< murum quam >iuxta promurale< quoddam. >Promurale< autem
 5 dicitur, cum extra muros, qui ambiunt civitatem, alius ducitur murus, et est murus ante murum. Tum deinde, quasi si reverentiae causa ipsa sponsa oblecta sit et velata, petit ab ea sponsus, ut >veniens< ad illum locum, quem supra ostendit, utpote secretiorem, ibi ei quasi re-
 10 tecto velamine >ostendat faciem suam<. Et quia pro multa reverentia taceret sponsa, desiderat sponsus aliquando etiam >vocem eius audire< et delectari in verbis eius et dicit, ut >auditam sibi faciat vocem suam<. Videtur tamen quod non ei penitus incognita sit >facies< eius neque >vocis< eius ignarus sit, sed quia intercesserit aliquid spatii, in quo nec >faciem< eius viderit nec >vocem< eius >audierit<. Iste sit propositi dra-
 15 matis textus. Cui et hoc additur, quod veris tempus agi videatur, cum et >flores apparuisse< memorantur >in terra< et >vox turturis< personare et >germen arbores produxisse<. Propter quod velut opportuno tempore progredi provocat sponsam, quae sine dubio per >hiemem< totam intra domus claustra resederit. Sed haec nullam mihi videntur,
 20 quantum ad historicam narrationem pertinet, utilitatem conferre legentibus aut aliquam saltem narrationis ipsius servare consequentiam, sicut in ceteris Scripturae historiis invenimus. Unde necesse est cuncta ad spiritalem transferre intelligentiam. Primo ergo intellige mihi animae >hiemem<, cum adhuc passionum fluctibus iactatur et vitiorum procellis
 25 ac duris malignorum spirituum flatibus verberatur. In his positam non hortatur eam sermo Dei foras >exire<, sed intra semet ipsam colligi et muniri undique ac contegi contra perniciosos malignorum spirituum flatus. Nulli tunc in divinis litteris studiorum >flores< apud eam nec 76 Lomn.
 30 turturis< resonant. Sed neque odoratus eius gratiae aliquid quasi ex >vineae floribus< recipit neque visus eius tamquam in >ficulneae germine< delectatur, sed sufficit, ut in tempestatibus tentationum a lapsu peccati tuta ac munita permaneat. Quod si obtinuerit, ut illaesa perduret, >hiems ei transiit< et venit ei ver. Ver namque ei est, cum quies animo 90 Del.

2 ostendat (-tat b) B 6 si < ABd 13 spatii] aut c < Dk, Del. 14 eius² < CDp, Del., vgl. Z. 13 15 quod em, Del. quod ad Cd quod ^{ad} t ut Ba 19 resederit] resedeat e sederat a 23 transferri m transferi b | mihi < abd (der Text von p fehlt in einer kleinen Lücke) 30 personant Bm 31 percipit Bm, richtig? 32 ut] ei B

datur et tranquillitas menti. Tunc ad eam venit Verbum Dei, tunc eam vocat ad se et hortatur, ut >exeat<, non solum extra domum, sed extra civitatem, id est non solum extra carnis vitia efficiatur, sed etiam extra omne, quidquid corporeum et visibile continetur in mundo.

5 Mundum namque figuraliter intellegi civitatem iam in superioribus evidenter ostendimus. Evocatur ergo anima extra murum et usque ad >promurale< perducitur, cum abiciens et relinquens ea, >quae videntur et temporalia sunt<, contendit ad ea, >quae non videntur et aeterna sunt<. Ostenditur autem ei iter istud sub >velamento petrae< agendum, 77 Lomm.

10 non sub aere nudo; neque ut patiatur solis ardores, ne forte iterum >fusca< fiat et iterum dicat quia: >despexit me sol<, propterea sub >velamento petrae< agit hoc iter. Hoc ipsum autem >velamen< non vult ex frondibus esse ei aut linteis aut pellibus, sed >petram< vult ei esse >velamen<, id est firma et solida Christi dogmata. Ipsum namque esse

15 >petram< Paulus pronuntiat dicens: >petra autem erat Christus<. Christi ergo doctrina et fide si obtegatur anima et veletur, tuto potest ad illud pervenire secretum, ubi >revelata facie gloriam Domini speculetur<. Merito autem >velamen< istud >petrae< tutum creditur, quia et Solomon de ea dicit in Proverbiis quod >vestigia serpentis< non possunt depre-

20 hendi >super petram<. Sic enim ait: >tria sunt, quae impossibile est mihi intelligere, et quartum, quod non agnosco: vestigia aquilae volantis et vias serpentis super petram et semitas navis in pelago et vias viri in iuventute<. >Serpentis< ergo [diaboli] vestigia, id est signa aliqua peccati, in hac >petra<, quae >Christus est<, inveniri non possunt,

25 quia solus est, qui >peccatum non fecit<. Huius igitur >petrae< usa

1 ff vgl. Procop a. a. O. (XVII 264 D M.): *Βούλεται τὴν ψυχὴν ὑπερβῆναι τὰ αἰσθητά· ὡσεὶ πόλειως δὲ τεῖχος καὶ προτείχιμα· τὸν αἰσθητὸν κόσμον καλεῖ. Αἰεὶ οὖν τὴν τῷ λόγῳ κοινωνήσουσαν ψυχὴν*

5 vgl. z. B. Origen. in Num hom. 18, 4 (Bd. II S. 175, 20): civitatem hic mundum intellegamus usw. — 7 f vgl. II Kor. 4, 18 — 11 Hohel. 1, 6 — 15 I Kor. 10, 4 — 17 vgl. II Kor. 3, 18 — 20 Prov. 30, 18—19 — 25 vgl. I Petr. 2, 22

3 est + ut A | etiam < d, Del. et t 4 in mundo < a 5 mundum < CD, Del. | intellegi] in lege D, Del. 10 forte < CDa, Del. 11 et] ne Ct, Del. | quia < D, Del. 11 f velamentum a velañt b 16 doctrinae fide CD 19 possint A, richtig? 22 vias *Bachrens* (ὁδοὺς O') via *ἀτκν* viam *Abce*, Del., nach der Vulg. 23 vestigia < e diaboli von mir wegen des folgenden id est ... peccati als Glossem gestrichen 24 ∞ est christus CD, Del., richtig? 25 usa *Bm* vere CDa, vero Del. 27 ὡσεὶ *Bachrens* ὡς ἐπὶ die HSS (wie es scheint, s. Praefatio)

- »velamine« anima tuto pervenit ad »promuralem« locum, id est ad con-
 templanda incorporalia et aeterna. De hac eadem »petra« alia verbi
 specie David in septimo decimo psalmo dicit: »et statuit supra
 petram pedes meos, et direxit semitas meas«. Nec mireris, si apud
 5 David »petra« haec quasi fundamentum et crepido quaedam est ani-
 mae, per quam pergit ad Deum, et apud Solomonem »velamen« est
 animae ad mystica sapientiae secreta tendentis, cum et ipse Christus
 nunc »via« dicatur, per quam credentes incedunt, nunc etiam »praecur- 78 LOMM.
 sor«, sicut ait Paulus: »in quod praecursor pro nobis intravit Iesus«.
 10 Simile est et illud, quod ad Moysen dicitur a Deo: »ecce, posui te in
 foramine petrae, et videbis posteriora mea«. Igitur »petra« ista, quae
 »Christus est«, non est ex omni parte clausa, sed habet »foramina«.
 »Foramen« vero est »petrae«, qui revelat et innotescere facit hominibus
 Deum; »nemo« enim »cognoscit patrem nisi filius«. »Nemo« ergo »videt«
 15 »postrema Dei«, id est quae in postremis temporibus fiunt, nisi »positus
 in foramine petrae«, scilicet cum ea Christo revelante didicerit. Et hic
 ergo sub »velamine petrae« animam »proximam« sibi effectam invitat
 sermo Dei ad »promuralem« locum, sicut supra iam diximus, ad contem-
 planda ea, quae »non videntur et aeterna sunt«, et ibi dicit ad eam:
 20 »ostende mihi faciem tuam«, profecto ut videat, si nihil in vultu eius
 veteris adhuc »velaminis« habetur, sed potest intrepidus obtutibus »glo-
 riam« Domini »speculari«, ut et ipsa dicat: »et vidimus gloriam eius,
 gloriam tamquam unigeniti a patre, plenum gratiae et veritatis«. Sed

ἐν σκέπη τῆς πέτρας, οὐ μόνον ἔξω τοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἀλλὰ
 25 καὶ τοῦ προτειχίσματος γενέσθαι· ὡς πλησίον γενομένην ἀνακακα-
 λυμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου [κατοπτρίζεσθαι πειθομένην
 τῷ λέγοντι] »δείξόν μοι τὴν ὄψιν σου«. Ἐπιθυμῶ δὲ καὶ διαλεγο-

3 Ps. 39 (40), 3 — 8 vgl. Joh. 14, 6 — 9 Hebr. 6, 20 — 10 vgl. Exod.
 33, 22. 23 — 14 vgl. Matth. 11, 27 — vgl. Philo de fug. et invent. 165 (III 146,
 3 W.); Origen. in Jerem. hom. 16, 2 (S. 134, 20 Kl.); in Exod. hom. 12, 3 (Bd. I
 S. 165, 15); in Ps. 36, 4 (XII 204 Lomm.): »ut . . . videas posteriora mea«, hoc est,
 ut ea, quae in novissimis temporibus implebuntur, agnoscas; de princ. II 4, 3
 (S. 131, 7 Koe.) — 18 vgl. S. 230, 7 — 19 vgl. II Kor. 4, 18 — 20. 27 Hohel.
 2, 14 — 22 Joh. 1, 14 — 25 vgl. II Kor. 3, 18

9 introivit *ACI, Del.*, nach der Vulg. ingreditur *b* 10 et < *AB* | ad]
 per *D, Del.* 12 ∞ omni ex parte *A*, richtig? 13 qui *CD, Del.* quod *B* quo *A*,
 vgl. Z. 16 14 filius] per filiam *B* 19 et?] ut *A* | dicat *Ab* 22 et *A* (über
 der Zeile *a*) *b* < *p* hec *CD, Del.* 23 tamquam] quasi *ab*, nach der Vulg.

et cum digna fuerit, ut de ipsa dicatur, sicut et de Moyse dictum est, quia ›Moyse loquebatur et Deus respondebat ei‹, tunc completur in ea, quod ait: ›auditam mihi fac vocem tuam‹. Ingens vero laus eius ostenditur in eo, quod dicitur: ›vox tua suavis‹. Sic enim et sapien- 79 Lomm.
 5 tissimus propheta David dicebat: ›suavis sit ei disputatio mea‹. ›Sua-
 vis‹ autem est ›vox‹ animae, cum verbum Dei loquitur, cum de fide et
 dogmatibus veritatis exponit, cum dispensationes Dei et iudicia eius
 explanat. Si vero aut stultiloquium aut scurrilitas aut vanitates de ore
 eius procedunt aut ›verbum otiosum‹, de quo ›reddenda sit ratio in die
 10 iudicii‹, insuavis et inuicunda vox ista est. Ab hac voce Christus aver-
 tit auditum suum. Et ideo perfecta quaeque anima ponit ›ori suo cu-
 stodiam et ostium circumstantiae labiis suis‹, ut talem semper sermo-
 nem proferat, qui ›sale conditus‹ det ›gratiam‹ audientibus, et dicat de
 ea Verbum Dei: ›quia vox tua suavis‹. Sed ›et facies tua‹ inquit
 15 ›speciosa‹. Si intelligas illam ›faciem‹, de qua Paulus dicit: ›nos
 autem omnes revelata facie‹ et item, cum dicit: ›tunc autem facie ad
 faciem‹, tunc videbis, quae sit animae ›facies‹, quae laudatur a Verbo
 Dei et ›speciosa‹ esse dicitur. Illa sine dubio, quae ›cotidie renovatur
 ad imaginem eius, qui creavit eam‹, quae ›non habet in se maculam 91 Del.
 20 aut rugam aut aliquid huiusmodi, sed est sancta et immaculata‹; qua-
 lem et ›ipse sibi exhibuit Christus ecclesiam‹, animas scilicet, quae ad
 perfectionem venerunt, quae omnes simul efficiunt corpus ecclesiae.
 Quod corpus utique pulchrum videbitur et decorum, si animae, ex qui-
 bus corpus istud efficitur, in omni perfectionis decore permanserint.
 25 Sicut enim, cum anima in iracundia est, turbatum et ferum reddit cor-
 poris vultum, cum vero in mansuetudine et tranquillitate persistit, pla-
 cidum mitemque reddit adspectum, ita et ecclesiae ›facies‹ pro virtuti- 80 Lomm.
 bus et motibus credentium aut decora pronuntiatur aut turpis, secundum
 quod scriptum legimus: ›vestigium cordis in bonis vultus hilaris‹ et
 30 item alibi: ›cordis laeti facies florida, in tristitiis autem positi maestus

μένης ἀκούσαι τὴν φωνήν, ὡς ἤδειαν θανμάζων. Ἐπιτοίχισμα δέ

2 vgl. Exod. 19, 19 — 3. 4. 14. 15 Hohel. 2, 14 — 5 Ps. 103 (104), 34 —
 9 vgl. Matth. 12, 36 — 11 vgl. Ps. 140 (141), 3 — 13 vgl. Kol. 4, 6 — 15 II Kor.
 3, 18 — 16 I Kor. 13, 12 — 18 vgl. II Kor. 4, 16 + Kol. 3, 10 — 19 ff vgl.
 Ephes. 5, 27 — 29 Sir. 13, 26 — 30 Prov. 15, 13

4 dicit B 6 de *bm* < *CDap, Del.* 8 explanantur *CD* 11 ∞ quaeque
 perfecta *D, Del.* 17 laudetur — 18 dicatur *Cl, Del.* 24 permanserint] perdu-
 rent *A* 29 quod + et *D(k?), Del.*

est vultus«. >Cor« ergo >laetum« est, cum habet in se spiritum Dei, cuius primus >fructus caritas«, secundus >gaudium« est. Ex his puto quosdam sapientes saeculi assumpsisse illam sententiam, quae dicit quia solus sapiens speciosus est, omnis autem nequam turpis est. Superest
 5 nobis, ut aliquid apertius etiam de nomine >promuralis« dicamus. Quod, sicut supra diximus, indicat murum esse ante murum, quod etiam in Esaia hoc modo dicitur: >ponet murum et circa murum«. >Murus« munimentum civitatis est, alius vero murus ante murum vel >circa murum« maiora et validiora munimenta designat. Per quod ostenditur
 10 quia evocans sermo Dei animam et educens eam a corporalibus negotiis et corporeis sensibus docere eam de futuri saeculi mysteriis cupit et inde ei munimenta conquirere, ut spe futurorum munita et circumdata in nullo possit vel illecebris vinci vel tribulationibus fatigari. Nunc etiam videamus, quomodo haec a Christo ad ecclesiam dicantur,
 15 quae est >proxima« ei et >speciosa«, >speciosa« autem nulli alii nisi ipsi soli; hoc enim significat, cum dicit: >speciosa mea«. Hanc ergo exsuscitat Christus et ipsi Evangelium resurrectionis adnuntiat et ideo dicit: >exsurge, veni, proxima mea, speciosa mea«. Quia autem dedit ei et >pennas columbae«, posteaquam >dormivit in medio sortium«; media
 20 enim inter duas vocationes Istrabelis ecclesia vocata est, quia primo Istrabel vocatus est, post haec, ubi ille >offendit et cecidit«, vocata est ecclesia gentium, cum autem >plenitudo gentium introierit, tunc« iterum

81 Lomm.

ἔστιν, ὅπερ Ἡσαίας >περίτειχος« ὀνομάζει λέγων· >θήσει τεῖχος καὶ περίτειχος«. Βούλεται τοίνυν τῶν σωματικῶν ἐξελθοῦσαν οὐ μόνον
 25 ἐν τῷ >τείχει« γενέσθαι — ὅπερ εἶναι τὸν περὶ τοῦ κόσμου λόγον νομίζω —, ἀλλὰ καὶ >ἐχόμενα τοῦ προτειχίσματος«, ὅς λόγος μὲν ἐστὶ τελευταῖος τῶν σωματικῶν, ἀρχὴ δὲ τῶν ἀσωμάτων.

2 vgl. Gal. 5, 22 — 3 vgl. z. B. Ps.-Acro ad Horat. Sermon. I 3, 124: dicunt Stoici sapientem . . . et pulcherrimum esse, etiamsi sit sordidissimus; Stoic. vet. frag. III 589ff — 6 vgl. S. 229, 6 — 7. 23 Jes. 26, 1 — 18 Hohel. 2, 13 — 19 vgl. Ps. 54 (55), 7 — 19 vgl. Ps. 67 (68), 14 — 21f vgl. Röm. 11, 11. 25. 26

1 ergo < b vero d autem e 4 est? < Bad, richtig? 6 ut A 6 quod — 7 murum < b 7 ponet Lommatsch ponit CD ponite p pone A, vgl. O' und Procop: θήσει 11 corporis CD 18 possit + presentibus A (< vel a) 14 etiam < A 15 ei] eius A 18 speciosa] sponsa D | quia — propter quod | autem < B 19 dormit a dormiit m 20 enim] namque m autem D, Del. 21 ille] ipse D, Del. 23 καὶ] ἢ β, μ(?) 27f μὲν ἐπιτε-
 λειταῖος β

>omnis Istrahel< vocatus >salvabitur<; >in medio< ergo harum duarum
 >sortium dormit< ecclesia; et propter hoc dedit ei >pennas columbae
 deargentatas<, quod significat rationabiles >pennas< in sancti Spiritus
 donis. >Et posteriora dorsi eius< vel >in viriditate auri<, ut quidam
 5 legunt, vel, ut alii scriptum habent, >in pallore auri<. Quod ostendere
 potest quia posterior illa vocatio, quam ex >Istrahel< futuram dicit Apo-
 stolus, non erit in observantia legis, sed in pretiositate fidei. Auri
 namque viriditatis speciem gerit fides virtutibus florens. Potest autem
 dici >in medio sortium dormire< — vel quiescere — ecclesia, >in medio<
 10 duorum testamentorum, et >pennae< eius >deargentatae< ex sensibus
 legis, >aurum< vero in >posterioribus dorsi< eius intelligi evangelici mu-
 neris donum. Ad hanc ergo ecclesiam dicit Christus: >veni, tu columba
 mea, et veni in operimento petrae<, docens eam, ut operata veniat, ne
 quid patiatur ab incurantibus eam tentationibus, sed >sub umbra petrae<
 15 incedat oblecta dicens: >spiritus vultus nostri Christus Dominus, cui
 diximus: in umbra eius vivemus in gentibus<. Oblecta autem incedit
 et >adoperata<, quia >debet potestatem habere super caput propter ange-
 los<. Cum autem pervenerit ad >promuralem< locum, id est ad futuri 82 Lomni
 saeculi statum, ibi ad eam dicit: >ostende mihi faciem tuam, et audi-
 20 tam mihi fac vocem tuam, quia vox tua suavis est<. >Auditam< vult
 fieri >vocem< ecclesiae suae, quia, >qui eum confessus fuerit coram ho-
 minibus, et ipse confitebitur eum coram patre suo, qui in caelis est<.
 >Quia vox tua suavis est<. Et quis non fateatur >suavem vocem esse<
 ecclesiae catholicae fidem veram confitentis, insuavem vero et iniucun-
 25 dam esse haereticorum vocem, qui non dogmata veritatis, sed blas-
 phemias in Deum et >iniquitatem in excelsum loquuntur<? Sic et >facies<
 ecclesiae >speciosa< est, haereticorum vero turpis et foeda; si quis ta-
 men est, qui bene noverit pulchritudinem vultus probare, id est si quis
 >spiritualis< est, qui >scit examinare omnia<. Nam apud imperitos et >ani-

2 Ps. 67 (68), 14 — 4 Ps. 67 (68), 14; in pallore auri auch Hieronymus in der
 Vulgata — 8 vgl. z. B. Origen. in Exod. hom. 13, 2 (Bd. I S. 271, 9): obtulisti
 ... aurum ... fidem cordis; in Num. hom. 9, 1 (Bd. II S. 54, 33) — 12 vgl. Hohel.
 2, 13 — 15 vgl. Thren. 4, 20 — 17 vgl. Hohel. 1, 7 — vgl. I Kor. 11, 10 —
 19. 23 Hohel. 2, 14 — 21 vgl. Matth. 10, 32 — 26 vgl. Ps. 72 (73), 8 — 29 vgl.
 I Kor. 2, 15, 14

1 harum < CD   5 auri < Ab   6 posterior] prior A   8 viridantis p
 viridentis b   9 requiescere A   17 potestatem] velamen ab   20 ∞ fac mihi
 B, Del., vgl. S. 228, 23   23 f ∞ esse vocem p esse < c, Del., richtig? ∞ ecclesiae
 esse b   27 vero < Ba

males homines< pulchriora videntur mendacii sophismata quam dogmata veritatis. Possumus autem adhuc de loco >promurali< etiam hoc addere quod >promurale< >sinus< sit >patris<, in quo positus >unigenitus filius< >enarrat< omnia et adnuntiat ecclesiae suae, quaecumque in secretis et
 5 absconditis >patris sinibus< continentur. Unde et quidam ab eo edoctus dicebat: >Deum nemo vidit umquam; unigenitus filius, qui est in sinu patris, ipse enarravit<. Illuc ergo evocat sponsam suam Christus, ut et de omnibus eam, quae apud patrem habentur, edoceat et dicat: >quia
 10 >pater, volo, ut, ubi ego sum, et isti sint mecum<.

>Capite nobis vulpes pusillas exterminantes vineas; et vineae no- 83 Lomm.
 strae florebut<. Secundum dramatis ordinem mutata persona est; non enim iam ad sponsam, sed ad sodales loquitur sponsus et ipsis dicit, ut 92 Del.
 >capiant vulpes pusillas<, quae insidiantur >vineis<, ubi primum germen
 15 ostenderint, nec sinunt eas pervenire ad florem. >Capi< ergo eas praecipit, salutis et utilitati consulens >vinearum<. Sed haec, ut coepimus, spiritali expositione discutienda sunt. Et puto quod, si de anima haec, quae se Verbo Dei coniungit, advertas, >vulpes< contrariae potestates et nequitiae daemonum intelligi debeant per cogitationes pravas et perversam intelligentiam >exterminantes< in anima virtutum florem et fructum
 20 fidei perimentes. Promissione igitur Verbi Dei, qui est >Dominus virtutum<, mandatur >angelis sanctis<, qui ad ministerium missi sunt propter eos, qui hereditatem capiunt salutis<, ut >capiant< ex unaquaque anima huiusmodi cogitationes a daemonibus immissas, ut abiectis iis possint 84 Lomm.

25 13ff vgl. Procop a. a. O. (XVII 266 A M.): Ταῦτα τοῖς φίλοις ὁ νεμφίος ἦτοι ἀγγέλοις ἢ ἀνδράσιν ἁγίοις, ὅσοι τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι. Ὑπὲρ σωτηρίας δὲ τῶν ἀμπελώνων ἢ προτροπή, ἵνα τῶν πανούργων συλλαμβανομένων δυνάμεων, αἱ διαφθείρουσι τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκφύσεως τοῦ καρποῦ, δυνηθῶσιν αἱ ἀμπελοὶ προκόψαι
 30 ἀπὸ τοῦ >κνυρίζειν< μέχρι τῆς τοῦ καρποῦ τελειώσεως, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ

6 Joh. 1, 18 — 8 Joh. 15, 15 — 10 Joh. 17, 24 — 11 Hohel. 2, 15 —
 17ff vgl. zu den folgenden Erklärungen auch Hippolytus εἰς τὸ ἄσμα I S. 349, 13ff. B.
 21 vgl. Ps. 79 (S0), 20 — 22 vgl. Hebr. 1, 14

3 sinus < D sinusj sum c ∞ sit sinus a °sit promurale °sinus b 5 sinus D 5f edocti dicebant A 7 ∞ christus sponsam suam A 8 et < Bed eam < bd 12 ∞ est persona D, Del. ∞ persona mutata a 21 provisione m per visionem B, promissione, vgl. vineae nostrae florebut (Z. 11f) 26 ἢ τοῖς B

florem virtutis afferre. »Capiunt« autem cogitationes malas in eo, cum suggerunt menti non esse eas a Deo, sed esse a maligno, et »dant« animae »discretionem spirituum«, ut intelligat, quae sit cogitatio secundum Deum et quae sit ex diabolo. Ut autem scias esse cogitationes, 5 quas »immittit« diabolus in cor« hominum, vide in Evangelio quod scriptum est: »cum autem inmisisset« inquit »diabolus in cor Iudae Scario- tis, ut traderet eum«. Sunt ergo huiusmodi cogitationes, quae a dae- monibus iniciuntur »cordibus« hominum. Sed quia non deest divina providentia, ne forte per huiusmodi importunitatem turbaretur libertas 10 arbitrii et non esset iusta causa iudicii, ideo benignis angelis et ami- cis potestatibus hominum cura mandatur, ut, cum deceptores quasi »vulpes« incursare coeperint animam, dextris auxiliis sublevent. Et ideo dicitur: »capite nobis vulpes pusillas«. Competenter sane, cum adhuc »pusillae« sunt, »capi« eas mandat et comprehendi. Dum enim cogitatio 15 mala in initiis est, facile potest abici a corde. Nam si frequenter ite- retur et diu permaneat, adducit animam sine dubio ad consensum; et post consensum intra cor suum confirmatum certum est quia ad peccati tendat effectum. Dum ergo in initiis est et »pusilla« est, »capi« debet et abici, ne, si adulta fuerit et inveterata, iam non possit expelli. De- 20 nique et Iudas initium mali habuit in amore pecuniae et haec fuit illi »vulpes pusilla«. Sed ab hac cum videret Dominus animam Iudae quasi »florentem vineam« laedi, »capere« eam volens et abicere ex eo commi- sit ei pecuniae »oculos«, ut possidens, quod amabat, a cupiditate cessa- ret. Sed ille, utpote habens sui arbitrii libertatem, non est amplexus 85 Lomm- 25 medici sapientiam, sed indulisit semet ipsum illi magis consilio, quo »exterminabatur« anima sua, quam quo sanabatur. Si vero haec de Christo et ecclesia intelligamus, videbitur sermo ad doctores ecclesiae dirigi et mandari iis de captione »vulpium exterminantium vineas«. »Vulpes« autem perversos doctores haereticorum dogmatum possumus 30 intelligere, qui per argumentorum calliditatem seducunt corda innocen- tium et »vineam« Domini »exterminant«, ne floreat in fide recta. Datur

γεωργουμένα, διὰ δὲ τὸ ἀντεξούσιον δυνάμεναι ἐνέγκαι καρπὸν τε

3 vgl. I Kor. 12, 10 — 6 Joh. 13, 2 — 13 Hohel. 2, 15 — 23 vgl. Joh. 12, 6; 13, 29

4 ex] a A 6 corde Cdp 8 immittuntur p mittantur dl + in D, Del.
12 dextris] de ceteris B 13 vulpes < D 15 a] de A 19 adulta] aucta Bm
21 animam] hier bricht p ab, von hier an ist b = B 27 ∞ sermo videbitur
D, Del.

ergo praeceptum doctoribus catholicis, ut, dum adhuc ›pusillae‹ sunt istae ›vulpes‹ et nondum plures animas deceperunt, sed initium habet prava doctrina, arguere hos et refrenare festinent et verbo veritatis contradicentes revincere et ›capere‹ eos assertionibus veris. Si enim
 5 permiserint in principiis et indulserint, ›sermo eorum sicut cancer serpit‹ et fiet insanabilis, ut multi inveniantur, qui decepti ab iis pugnare iam pro ipsis incipiant et defendere suscepti erroris auctores. Sic ergo ›pusillas‹ dignum est ›vulpes capere‹ et dolosa haeticorum sophismata in ipsis statim initiis veris assertionibus confutare. Ut autem utriusque
 10 expositionis nostrae evidentior clarescat assertio, congregemus ex divinis voluminibus, sicubi animalis huius mentio facta est. Invenimus ergo in sexagesimo secundo psalmo de impiis ita dici: ›ipsi vero in vanum quaesierunt animam meam, introibunt in inferiora terrae, tradentur in manus gladii, partes vulpium erunt‹. Sed et in Evangelio secundum
 15 Matthaeum Salvator ad ›scribam‹, qui ›dixerat ei: ›magister, sequar te, quocumque ieris‹, respondit: ›vulpes foveas habent et volucres caeli nidos, ubi requiescant, filius autem hominis non habet, ubi caput suum reclinet‹. Similiter autem et in Evangelio secundum Lucam ad eos, qui ›dixerunt‹ Domino: ›exi et vade hinc, quia Herodes vult te occi-^{86 Lomm.}
 20 dere‹, respondit Iesus: ›euntes‹ inquit ›dicite vulpi huic: ecce ego eicio daemonia et sanitates perficio hodie et crastina, et in die tertia consummabor‹. In libro quoque Iudicum Samson, cum ei uxor, quae erat ex genere Philistinorum, fuisset ablata, ait ad patrem eius: ›innocens sum ego hac vice ab Allophylis, quia faciam ego vobiscum mala.
 25 Et abiit Samson et accepit trecentas vulpes, et accepit lampadas, et ligavit caudam ad caudam, et posuit lampadam unam inter duas cau-^{88 Del.}

καὶ μὴ. Ἡ τάχα καὶ ἄνθρωποι ἀλώπηκες τινες, δι' ἐτεροδόξου δριμύτητος ἐμποδίζοντες τοῖς ἀρξάμενοις τρέχειν καλῶς

5 vgl. II Tim. 2, 17 — 12 Ps. 62 (63), 10 — 15 Matth. 8, 19 — 16 Matth. 8, 20 — 19 Luk. 13, 31 — 20 Luk. 13, 32 — 20—S. 238, 15 vgl. Origen. in Num. hom. 11, 5 (Bd. II S. 87, 7): ›partes vulpium‹, id est partes daemonum fiant. Ipsae sunt enim ›vulpes exterminantes vineas‹, ex quibus erat et Herodes, de quo dicitur: ›ite, dicite vulpi huic‹ — 23 vgl. Jud. 15, 3—5

2 ∞ vulpes istae *bd* 3 hos] eos *Ab*, richtig?, vgl. Z. 4 4 eos] hos *D, Del.*
 5 permanserint *D, Del.* 6 ut] cum *A* 9 veritatis *A*, vgl. S. 185, 28 19 dixerant *A*, richtig? 20 inquit *A* < *CDd, Del.* 21 cras *bd*, nach der Vulg.
 24 ego *A* < *CDd, Del.*, nach der Vulg., ποιῶ ἐγὼ *O'* | vobiscum *Dk, Del.*, μεθ' ὑμῶν, vobis *Abc*, nach der Vulg.

das vulpium. Et accendit ignem in lampadibus, et emisit eas per messes Allophylorum; et incendit omnes messes eorum et stipulas eorum et vineas et oliveta eorum«. Adbuc etiam in secundo libro Esdrae, ubi >Tobias Ammonites< impedit aedificationem eorum, qui de captivitate
 5 redierant, ne aedificarent templum et >murum<, ait ad Allophylos: »num-
 quid isti sacrificabunt aut comedent immolata in loco hoc? Nonne ad-
 scendent vulpes et destruent murum ipsorum, quem ex lapidibus aedi-
 ficant?«. Haec sunt interim quae ad praesens nobis ex scripturis divinis
 10 occurrere potuerunt, in quibus animalis huius facta est memoria, ut ex
 his sapiens quisque lector prudenter possit conicere, si apta usi sumus
 expositione in his, quae proposita sunt nobis, ad explanandum id, quod
 ait: »capite nobis vulpes pusillas«. Et quamvis operosum sit singula,
 quae exempli causa assumpsimus, explanare, tamen, quae poterimus,
 breviter contingemus. Et primo de sexagesimo secundo psalmo vide-
 15 amus, ubi, cum iusti >animam< persequerentur impii, ille psallebat dicens: 87 Lommi-
 »ipsi autem in vanum quaesierunt animam meam, introibunt in inferiora
 terrae, tradentur in manus gladii, partes vulpium erunt«. In quo uti-
 que ostenditur quod vanis et inanibus verbis pravi doctores decipere
 volentes >animam< iusti >introire< dicuntur >in inferiora terrae<, >terram<
 20 utpote sapientes et >de terra loquentes< atque >in inferiora< eius, id est
 in profundum stultitiae descendentes. Puto enim quod hi, qui carna-
 liter vivunt, quia sibi ipsis tantummodo nocent, >terra< esse et in >terra
 habitare< dicuntur. Hi vero, qui terrenis et carnalibus sensibus Scrip-
 turas intelligunt et alios ita docendo decipiunt, pro eo ipso, quod ar-
 25 gutias quasdam et argumenta carnalis et terrenae sapientiae concinnant,
 >in inferiora terrae< dicuntur >ingredi< vel certe, quia gravius delinquant,
 qui terrena docent, quam qui ita vivunt, etiam futura iis poena gravior
 imminet; idemque ipsi >in manus gladii tradendi< prophetantur, illius
 fortasse >flammei et versatilis<. Quomodo autem et >partes< fiunt >vul-
 30 pium<, videamus. Omnis anima aut pars est Dei aut pars est cuius-
 cumque, qui accepit potestatem super homines. Nam >cum divideret
 altissimus gentes et dispergeret filios Adam, statuit fines gentium secun-
 dum numerum angelorum Dei; et facta est portio Domini Iacob«. Cum

5f vgl. II Esdr. 14, 35 (4, 3) — 12 Hohel. 2, 15 — 15 Ps. 62 (63), 10—11 —
 20, 22 vgl. Joh. 3, 31 — 22 vgl. Apok. 8, 13 — 29 vgl. Gen. 3, 24 — 31 vgl.
 Deut. 32, 8—9

1 misit ab 5 ne] ut *D, Del.* 6 ~ in hoc loco *Db, Del.* 9 ~ memoria
 est *Cmt* 11 id quod] in quo *A* 30 est < *a* | ~ dei est *dm*

ergo constet unamquamque animam aut in parte Dei aut in parte esse alterius cuiuslibet, quoniamquidem per arbitrii libertatem possibile est unumquemque ex parte alterius transire vel ad partem Dei, si melius, vel, si nequius, ad daemonum >portionem<, hi quorum mentio habetur
 5 in psalmo, qui >in vanum quaesierunt animam< iusti, >partes erunt vulpium<, velut si diceret: [et] pessimorum et nequissimorum daemonum >partes erunt<, ut unaquaeque maligna virtus et dolosa, per quam de-^{88 Lomm.}ceptiones et fraudes falsae scientiae introductae sunt, figuraliter >vulpes< appellentur. Et hi, qui in hunc errorem deducuntur et >nolunt ac-
 10 quiescere sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi et doctrinae, quae secundum pietatem est<, sed decipi se patiuntur a talibus, isti >partes< talium >vulpium fient< et >introibunt< cum iis >in inferiora terrae<. Ipsi sunt et illi, in quibus secundum Evangelium >vulpes< istae, quas supra memoravimus, >foveas habere< dicuntur, in quibus >filius hominis
 15 non habet, ubi caput suum reclinet<. >Herodem< quoque >vulpem< nominatum pro fallaci calliditate credendum est. Nam de Samson, qui >trecentas vulpes cepisse et colligasse per caudas atque interiecisse lampadas ardentis in medio caudarum, atque immisisse per messes Allophylorum et incendisse eas cum stipulis et olivetis vineisque< memora-
 20 tur, valde mihi difficilis formae huius vel figurae videtur explanatio. Temptemus tamen aliqua ex eis pulsare pro viribus et ponamus, sicut expositio nostra in superioribus continet, >vulpes< esse fallaces perversosque doctores. Hos Samson, qui veri et fidelis doctoris imaginem tenet, >capiens< verbo veritatis, >caudam ad caudam colliget<, id est adversantes sibi et diversa a se invicem sentientes docentesque confutet atque
 25 ex ipsorum verbis propositiones collectionesque accipiens in >Allophylorum segetem ignem< conclusionis >emittat< et ex propriis eorum argumentis >omnes ipsorum< fructus et >vineas atque oliveta< pessimae generationis >incendat<. Sed et ipse numerus >trecentarum vulpium<, quae
 30 a semet ipsis diversae et dissonantes sunt, triplicem formam indicant peccatorum. Omne enim peccatum aut in facto aut in verbo aut in

9 vgl. I Tim. 6, 3 — 13 vgl. S. 237, 16 — 14 vgl. Matth. 8, 20 — 15 vgl. Luk. 13, 32 — 17 vgl. Jud. 15, 4f — 22 vgl. S. 236, 29 — 31 vgl. Origen. in Exod. hom. 6, 3 (Bd. I S. 194, 18): aut enim in facto aut in dicto aut in cogitatione peccatur

1 esse + alicuius D 3 dei + ipso iuvante α | ∞ dei partem A | melius + ipso iuvante CD, Del. (+ elegerit) nicht richtig 4 hi quorum] hic horum Db hinc horum Del. 6 et¹ BCD, Del. < A 9 et¹ < Db 11f ∞ talium partes D, Del. 16 de] si D 23 ∞ imaginem tenet doctoris D, Del. 28 ipsorum] eorum CD, Del., richtig? 30 sunt Bachrens eunt ACb erunt t erant d, Del.

consensu mentis admittitur. Verum ne illud quidem, quod in secundo ⁸⁹ Lommo-
 libro Esdrae scriptum diximus, penitus omittendum est, ubi, cum aedi-
 ficarentur sancta sanctorum, id est cum fides Christi et sanctorum eius
 mysteria conderentur, inimici veritatis fideique contrarii, qui sunt >sa-
 5 pientes huius saeculi<, videntes absque arte grammatica et peritia phi-
 losophica consurgere >muros< Evangelii, velut cum irrisione quadam di-
 cunt perfacile posse haec >destrui< calliditate sermonum per astutas fallacias
 et argumenta dialectica. Haec interim, quantum brevitatis pati potuit, de
 assumptis exemplis dicta sufficiant. Nunc iam ad propositum reverta-
 10 mur. Videtur ergo in Cantico Canticorum praeceptum dari ab sponso
 amicis sibi virtutibus, ut >capiant< et arguant contrarias potestates, quae
 insidiantur animabus hominum, ne >exterminent< eorum initia fidei flo-
 remque virtutum sub specie secretae alicuius et occultae scientiae, quae ⁹⁴ Del.
 quasi >vulpes< in >foveis<, ita in his hominibus, qui semet ipsos ad haec
 15 sectanda praebuerint, delitescunt. Et quo facilius confutari possint et
 argui, dum >parvae< sunt >vulpes< ipsae et initia habent pessimae per-
 suasionis, >capi< iubentur. Nam fortasse si creverint et maiores fuerint
 >vulpes< effectae, iam non queunt ab amicis sponsi, sed ab ipso fortassis
 solo sponso poterunt >capi<. Sed et sancti quique doctores et magistri
 20 ecclesiae, sicut acceperunt >potestatem calcandi super serpentes et scor-
 piones<, ita accipiunt potestatem etiam >capiendi vulpes<; sic enim >data
 est iis potestas super omnem virtutem inimici<. Una sine dubio ex
 ceteris >inimici virtutibus< est >vulpes<, quae >exterminat vineas< quae-
 que, cum adhuc >parva< est, >capi< iubetur, sicut et in centesimo tri-
 25 gesimo sexto psalmo >beatus< dicitur, >qui tenet et allidit parvulos Ba- ⁹⁰ Lommo-
 bylonis ad petram< nec permittit Babylonium sensum crescere in semet
 ipso et augeri, sed, cum est in initiis, >elidit eum et tenet ad petram<;

οὗς ἔτι >μικροὺς< ὄντας βούλεται >συλληφθῆναι<, πρὶν ἐπὶ πλέον ἀσεβείας
 προκόψωσιν. Μέγας γὰρ >ἀλόπηξ< γενόμενος ἐκείνοις μὲν ἀνάλωτος,
 30 ὑπὸ μόνου δὲ τοῦ νυμφίου θηρεύεται· ἀρχόμενοι γὰρ ἐνεργεῖν τὰ χεί-

2ff vgl. II Esdr. 14, 35 (4, 3) — 4 vgl. I Kor. 3, 18 — 14 vgl. Matth. 8, 20
 20. 21 vgl. Luk. 10, 19 — 25 Ps. 136 (137), 9

7 haec < d ∞ hec posse a 10 cantico richtig Del., canticis ACD canti-
 corum b, vgl. S. 86, 28 13 scientiae] sapientiae D, Del. 18 non queant k
 nequeant D, Del. 19 potuerint D 22 ∞ potestas eis CD, Del. 23 virtus A
 vulpis Abd | quae ab 25 septimo (VI° * t) D, Del. | tenebit a nach der
 Vulg. (= O') | allidet Abkt, nach der Vulg. (= O'), vgl. Bd. II S. 387, 1
 26 nec] et non A 27 elidet A (illidet a), t*

tunc enim facile perimitur. Sic ergo ordo explanationis percurrat: »capite nobis vulpes pusillas, quae vulpes exterminant vineas florentes«. Quod autem dixit: »nobis«, hoc est: mihi sponso et sponsae vel certe: mihi et vobis, qui estis sodales mei. Potest autem et ita accipi: »capite nobis vulpes« et post distinctionem dici: »pusillas exterminantes vineas«, ut »pusillas« non tam ad »vulpes« quam ad »vineas« referamus, ut videantur »pusillae« quidem »vineae exterminari« posse, maiores autem non posse, id est parvae quaeque animae et initia habentes, non firmae et robustae laedi posse a contrariis potestatibus; sicut in evangelio dicitur: »si quis scandalizaverit unum de pusillis istis«. In quo ostenditur quia »scandalizari« non potest grandis et perfecta, sed »pusilla« et rudis anima, sicut in psalmo dicit: »pax multa diligentibus nomen tuum, et non est illis scandalum«. Simili ergo exemplo potest videri quod »pusilla« quaeque »vineae«, incipiens videlicet anima, possit a »vulpibus«, id est a malignis cogitationibus vel pravis doctoribus, laedi, perfecta vero et valida non possit. Sed si »capiantur« a bonis doctoribus »vulpes« istae et abiciantur ex anima, tunc proficiet in virtutibus et florebit in fide. Amen!

ρονα καὶ τοῖς φίλοις εὐλόωτοι. Λέγοι δ' ἂν καὶ »μικροὺς ἀμπελῶνας·
20 οὐ δύνανται γὰρ κατὰ τῶν μεγάλων ἀλώπεκες.

2. 4f. 5 Hohel. 2, 15 — 9 Matth. 18, 6 — 12 Ps. 118 (119), 165

1 perimetur *Db* perimuntur *m* | ∞ explanationis ordo *A* 2 vulpes² < *ab*
7 maiores — 8 posse < *CD, Del.* 8 non² + tamen *A* 12 dicitur *Da, Del.*

ORIGENIS HOMILIAE IN ISAIAAM

HOMILIA I.

5 Visio prima. »Et factum est in anno, quo mortuus est Ozias rex, vidi
Dominum sedentem super solium excelsum«.

1 Quamdiu »Ozias rex« vixit, »videre« non potuit »visionem« Isaias 106 Del.
propheta. Erat enim »Ozias« peccator et »faciens malignum ante con-
spectum Domini« et agens adversus voluntatem divinae legis. »Ingressus
est templum« et sancta sanctorum et ob hoc »lepra« perfusus »in fronte-
10 est, ita ut foras civitatem vadens inter immundos computaretur. Talem
ergo principem animae oportet mori, ut »visionem« Dei »videre« possi-
mus; neque enim frustra scriptum est: »et factum est in anno, quo
mortuus est Ozias rex, vidi Dominum«. Unicuique nostrum vivit »Ozias-
sive Pharao et non »suspiramus« Aegyptia »opera« facientes. Si autem
15 »moritur«, tunc »suspiramus«, ut in Exodo scriptum est. Si »Ozias« vivit,
non »videmus gloriam Dei«; si autem »moritur«, tunc »videmus«, statim 240 Lom.
ut »moritur Ozias«, »gloriam Dei«, tantum hoc sit, ut »regnet« in nobis
sermo, qui dixit: »ego autem constitutus sum rex ab eo«, et non »regnet-
ira. Est quidem et »peccati« »rex«; Apostolus ita sciens ait: »non ergo

3 ff gegen die Erklärung des Origenes Hieronymus in Esaiam (Morin, Anecd. Maredsol. III 3, S. 103 ff), der die Übersetzung (p. 103, 18; 104, 11) in freier Form wiedergibt — 4 Jes. 6, 1 — 6 vgl. Jes. 1, 1 — 7 f vgl. z. B. IV Kön. 13, 2 — 8 ff vgl. II Chron. 26, 16 ff — 12 Jes. 6, 1; vgl. auch Origen. in Jud. hom. 1, 1 (Bd. II S. 465, 1): in diebus Achaz regis iniqui . . . non potuit Esaias videre visum . . . sed ex quo »mortuus est rex« nequam, cuius erant »dies mali«, tunc potuit propheta videre visionem Dei — 14 f vgl. Exod. 2, 23 — vgl. zu den folgenden Hom. Hieron. Epist. 18 A (I 76, 4 ff H) und Praef. — 16 vgl. Exod. 16, 7 — 18 Ps. 2, 6 — 19 Röm. 6, 12

18 dicit c 19 peccatrix A

regnet peccatum in mortali vestro corpore. Miserabilis ille homo, cui
 »peccatum regnat«, qui tali se tradit »regi« despiciens regnum Dei et
 subiciens se voluptati. Propterea voluptatis amator non est amator Dei,
 et secundum Apostolum de quibusdam dicitur: »amantes voluptatem
 5 magis quam Deum«. Et quidem id ipsum non de his dictum est, qui
 omnino sunt infideles, sed de his, qui intrinsecus commorantur »volup-
 tatem magis amantes quam Deum, qui habent figurationem pietatis,
 virtutem autem eius negantes«. Haec propter mortem »regis Oziae«,
 post cuius interitum »vidisse« se ait »visionem« prophetes. Quae est
 10 autem »visio«? »Vidi Dominum sedentem super thronum excelsum et
 elevatum«. Non omnis, qui »videt Dominum«, »videt« eum »sedentem
 super thronum excelsum et elevatum«. Scio alium prophetam »vidisse
 Dominum« et »vidisse« eum »sedentem super thronum«, sed non »excel-
 sum« neque »elevatum«. Disserens Scripturam Daniel dicit: »throni po-
 15 siti sunt«, et non erat »excelsus« ille »thronus«. Et: »veniam, ut sedeam
 ad iudicandum populum in valle Iosaphat«. Ergo hic »in valle sedit«
 et »in valle«, cum »iudicaturus« est, cum condemnaturus. Aliud autem
 est »videre eum sedentem super thronum excelsum et elevatum«. Et in
 Michea »egreditur, et descendit Deus«. Et ut videat Sodomam, »descen- 241 Lomm.
 20 dit«: »Descendens« ait »videbo, si secundum clamorem eorum venien-
 tem ad me consummaverunt«. Igitur Deus aliquando sursum, aliquando
 deorsum iuxta dignitatem videtur negotiorum. »Vidi« ergo »Dominum«
 Isaias ait »sedentem super thronum excelsum et elevatum«. Si »video
 Deum« eis, qui hic sunt, regnantem, non eum »video super thronum
 25 excelsum et elevatum«; si »video« eum »regnantem« caelestibus virtutibus,
 »video« eum »super thronum excelsum et elevatum«. Quid est, quod dixi
 caelestibus virtutibus? »Throni, dominationes, principatus, potestates«
 virtutes caelestes sunt. Et si »video« eum, quomodo iis »regnet« in verbo,

4 II Tim. 3, 4 — 6 II Tim. 3, 4. 5 — 9f vgl. Jes. 6, 1; 1, 1 — 10 Jes. 6, 1 —
 14 Dan. 7, 9 — 15 vgl. Joel 3, 12 — 16f vgl. z. B. Origen. in Num. hom. 12, 2
 (Bd. II S. 98, 30): in valle peccati — 19 vgl. Mich. 1, 3 — 20 Gen. 18, 21 —
 21f vgl. Origen. in Gen. hom. 4, 5 (Bd. I S. 55, 23ff): sed et cum descendit (sc.
 Dominus), aliis deorsum est, aliis vero adscendit et sursum est ... illis, quos de
 mysteriis regni caelorum docet, sursum est, turbis ... deorsum est — 22 Jes. 6, 1
 — 27 vgl. Kol. 1, 16

5 equidem B | id < B | de e ex Acp 12 elevatum + et cetera Acp,
 bei Del. nach elevatum (Z. 11) umgestellt 17 condemnaturus + est B 22 ne-
 gotiorum + forte autem Ab 24 deum] deumⁱⁿ l dominum in e 28 si < A

›vidi Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum. ›Et plena domus gloria eius. Sursum quo ›elevatus est ›thronus eius ›plenaque est domus gloria eius. Non arbitror quia ›plena est domus gloriae haec, quae in terra est. ›Domini est terra et plenitudo eius. 5 ›Plenitudinem autem ›gloriae Dei non invenies in praesenti; sed si quis aedificaverit templum Deo, videbitur ›gloria Dei, et si servat hoc, quod dictum est, ›plena domus videbitur ›gloriae Dei. Nescio autem an sic ›domus gloriae compleatur. Et in Levitico, quantum ad praesens pertinet necdum, Deo autem largiente legetur in collecta, quae sequitur, quia praecepit Dominus quaedam fieri, ut videatur ›gloria Domini. 10 Nec umquam apparebit ›gloria Dei, si non haec fiant. Cognoscemus autem illa, cum lecta fuerint.

2. ›Et Seraphim stabant in circuitu eius, sex alae uni, et sex alae alteri. Duo video ›Seraphim, unumquodque eorum in semet ipso ha- 242 *Lorant*
bens ›sex alas. Deinde dispositio ›alarum. ›Et duabus quidem alis velabant faciem — non propriam, sed Dei — ›duabus autem alis velabant pedes — non proprios, sed Dei — ›duabus autem alis volabant. Iuxta quod scriptum est, contrarium sibi videtur: si ›stabant, 107 *Del*
›volare non poterant. Scriptum vero est: ›stabant in circuitu eius, sex 20 alae uni et sex alae alteri; et duabus quidem velabant faciem et duabus velabant pedes, et duabus volabant; et clamabant alter ad alterum. Verum haec ›Seraphim, quae circa Deum sunt, quae sola cognitione dicunt: ›Sanctus, Sanctus, Sanctus!‹, propter hoc servant mysterium Trinitatis, quia et ipsa sunt sancta; his enim in omnibus, quae sunt, 25 sanctius nihil est. Et non leviter dicunt ›alter ad alterum: ›Sanctus, Sanctus, Sanctus!‹, sed salutarem omnibus confessionem clamore pronuntiant. Quae sunt ista duo ›Seraphim? Dominus meus Iesus et Spiritus sanctus. Nec putes Trinitatis dissidere naturam, si nominum

1 Jes. 6, 1 — 4 Ps. 23 (24), 1 — 8 vgl. Levit. 9, 6 — 13. 15 Jes. 6, 2 — 19 Jes. 6, 2–3 — 23. 25 Jes. 6, 3 — 27 f außer den frei wiedergegebenen Stücken Z. 22 verum — 25 est und 27 quae — 28 sanctus (Anecdota Maredsolana III 3, S. 114, 3; 116, 21; 119, 18) führt Hieronymus (S. 119, 17) auch noch folgendes in unserer Übersetzung fehlendes Zitat an: 'a principali Sancto Seraphin sanctitatis accipere consortium, et alter clamat ad alterum: Sanctus Sanctus Sanctus'

2 plena + erat *e, Del.* 3 arbitror + et *Ab*, kaum quia et oder et quia = quia et 4 gloria *B* gloria eius *Del.* 8 sic *e* sicut *Ab* 16 duabus — 17 dei *e* < *Ab* 19 ∞ est vero (scribitur vero *w*) *Ac* 22 cum notione *P* rationabiliter atque prudenter Hieron. a. a. O. 23 mysteria *B*

servantur officia. »Operiebant faciem« Dei; exordium enim Dei ignotum est. Sed et »pedes«; novissimum enim quid in Deo nostro comprehenditur? Sola tantum media videntur, ante ista quae fuerint, nescio. Ex his, quae sunt, intelligo Deum; post ista quae futura sint, iuxta quod
 5 futura sunt, nescio. »Quis pronuntiavit ei?« dixit Ecclesiastes. »Annuntiate mihi priora et novissima, quae erunt, et dicam quoniam Dii estis« dixit Isaias. Ex quo si quis dixerit »praeterita« et potuerit »no-^{243 Lomm.}
 vissima« dicere, »Deus« est; quis ergo potest dicere praeter »Seraphim«? Quis potest dicere: »Sanctus, Sanctus, Sanctus!« praeter »Seraphim«?
 10 Nudaverunt autem quam partem Dei, ut ita dicam, medietatem eius, et »clamabant aliud ad aliud« assistentia Deo »atque dicentia«: »Sanctus, Sanctus, Sanctus!«. »Stant« igitur et moventur, »stant« cum Deo, moventur demonstrantia Deum; intellige enim quia »velant faciem, velant pedes«, non movent, quae velata sunt, non »velant«, quae »volant«. Et
 15 dicunt: »Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Sabaoth, plena est omnis terra gloria eius«. Domini mei Iesu Christi nuntiatur adventus; nunc itaque »plena est omnis terra gloria eius«. Aut certe necdum »plena est«, sed futurum est, ut impleatur, cum expleta fuerit oratio, qua »patrem« nos ipse Dominus iussit »orare« »cum oraveritis« inquit, »dicite: Pater
 20 noster, qui es in caelis, sanctificetur nomen tuum! Adveniat regnum tuum! Fiat voluntas tua, sicut in caelo et in terra!«. Adhuc »in caelo voluntas« est »patris«, »in terris« necdum »voluntas« eius expleta est, et ipse Iesus iuxta dispensationem carnis, quam induerat, ait: »dedit mihi universam potestatem, ut in caelo et in terra«, non quod »potestatem«
 25 non haberet »in terra« is, qui habebat »in caelis« et aliquid de mundo acciperet, qui »in sua venerat«, sed, ut ita crederetur Deus »in terra«, quomodo credebatur »in caelo«, ergo accepit »potestatem« homo Christus,^{244 Lomm.} quam ante non habuit, et usque ad praesens necdum habet »in terra« omnium »potestatem«. In his quippe, qui peccant, necdum regnat, sed
 30 quando ei data est etiam horum »potestas«, cum ei »subdita fuerint omnia«, tunc complebitur »potestas« et perambulabit »subiciens sibi om-

2 vgl. Jes. 6, 2 — 5 vgl. Pred. Sal. 7, 1 (6, 12) — 7 vgl. Jes. 41, 22f — 9. 11. 15 Jes. 6, 3 — 19 vgl. Matth. 6, 9. 10 — 23 vgl. Matth. 28, 18 — 26 vgl. Joh. 1, 11 — 30f vgl. Phil. 3, 21

4 sunt e, Del. 5 nescio e < Ab 8 praeter seraphim < el 8f praeter seraphim quis potest dicere < e 9 praeter w < Bl kaum: Sanctus. Seraphim nudaverunt autem 14 moventur e | velantur e 15 dominus + deus B, nach der Vulg., *κύριος σαβωθ* O' 30 cum — 31 potestas < e 31 completur A | perambulans b perambulant A

nia. Quidam autem necdum volunt >subici< ei, verum adhuc inimicis eius >subiciuntur<. Nos porro dicamus: >nonne Deo subdita erit anima mea? apud eum enim salutare meum<.

3. >Et duabus volabant, et dicebant alter ad alterum: Sanctus, 5 Sanctus, Sanctus Dominus Sabaoth, plena est omnis terra gloria eius. Et elevatum est superliminare a voce, qua clamabant<, >voce< Iesu Christi et >voce< sancti Spiritus. Si aliquis e nobis >clamantium< audierit >vocem< Iesu Christi et sancti Spiritus, >elevatur superliminare< et altius fit quam eo tempore, cum >elevatum est< cumque dictum est: 10 >attollite portas, principes vestri, et elevamini, portae aeternales, et introibit rex gloriae<.

4. >Et domus impleta est fumo<. Ex remissione ignis cuncta >impleta est domus<. >Fumus< autem vapor ignis est. >Et dixi: o miser ego, quoniam compunctus sum, quia, cum sim homo et immunda labia 15 habeam<. Non possum sentire quia humiliaverit se ipsum Isaias, verum dicit et testimonium dat Scriptura quia >mundentur< eius >labia< ab >uno Seraphim<, qui >missus est< ad >aufferenda peccata eius<. >Unus< autem ex >Seraphim< Dominus meus Iesus Christus est, qui ad >aufferenda peccata< nostra a patre missus est, et dicit: >ecce, abstuli ini- 245 Lomb²
20 quitates tuas et peccata tua circummundavi<. Nec putes naturae contumeliam, si filius a patre mittitur. Denique ut unitatem deitatis in Trinitate cognoscas, solus Christus in praesenti lectione >peccata< nunc dimittit et tamen certum est a Trinitate >peccata< dimitti. Qui enim in uno crediderit, credit in omnibus. Deferatur ergo mihi de altario cae- 25 lesti >forfex<, ut tangat labia mea. >Forfex< Domini si tetigerit >labia mea<, >mundat< ea. Et si >mundaverit< ea et >circumciderit< vitiis, ut nuper diximus, aperiatur Verbo Dei os meum nec ulterius sermo >immundus< exiet ex ore meo, >quia, cum sim homo et immunda labia habeam, in medio quoque populi immunda labia habentis habitem<.

2 Ps. 61 (62), 1 — 4 Jes. 6, 2—4 — 10 Ps. 23 (24), 7 — 12 Jes. 6, 4 — 13. 28 Jes. 6, 5 — 16f vgl. Jes. 6, 6. 7 — 19 vgl. Jes. 6, 6—7 — 25 vgl. Jes. 6, 6 — 25ff vgl. z. B. Origen. in Gen. hom. 3, 5 (Bd. I S. 46, 20): labiis . . . circumcisis et mundus, qui semper Verbum Dei loquitur

2 subiecta B, Del., nach der Vulg. 5 dominus < c deus e 9 cumque — S. 248, 21 et de reliquis < c 10 principes vestri l principes vestras Bv, Del., nach der Vulg., ol ἄρχοντες ὑμῶν O' 14 vgl. S. 261, 15 15 quia] quare B, Del. 16 vere A | et < A, Del. 22 ∞ nunc peccata e, Del. 28 exeat A 29 habito B, Del., nach der Vulg., vgl. S. 261, 14. 26

›Seraphim‹, quod missum fuit, mundavit labia‹ prophetae, non ›munda-
vit‹ autem ›labia populi‹. Confessus est enim ipse ›immunda labia se 108 Del.
habere et in medio populi immunda labia habentis habitare. Sed hoc,
quod ›missum est Seraphim‹, non iudicavit dignos esse de ›populo‹, ut
5 et illorum ›labia mundaverit‹, et idcirco adhuc impie agunt, idcirco ad-
huc Dominum meum Iesum Christum repudiant, adhuc ei maledicunt
›immundis labiis‹. Ego autem precor, ut veniens ›Seraphim mundet
labia‹ mea.

5. ›Et regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis‹. Cur non dica-
10 mus in praesenti traditionem quandam Iudaeorum verisimilem quidem
nec tamen veram, et solutionem eius quare non inveniamus? Aiunt
ideo esse Isaiam sectum a populo, quasi legem praevaricantem et extra
Scripturas adnuntiantem. Scriptura enim dicit: ›nemo videbit faciem 246 Lomm.
meam et vivet‹, iste vero ait: ›vidi Dominum Sabaoth‹. Moyses, aiunt,
15 non ›vidit‹, et tu ›vidisti‹? Et propter hoc eum secuerunt et condem-
naverunt ut impium; non enim sciebant quia ›duabus alis velaverunt
faciem Dei Seraphim‹. ›Vidi Dominum‹. Si ›faciem vidit‹ Isaias, et
Moyses ›vidit‹. ›Posteriora vidit‹, ut scriptum est, Moyses; verumtamen
›vidit Dominum‹, etiamsi ›faciem‹ eius non ›vidit‹. Et hic ergo ›vidit‹,
20 licet ›faciem‹ non ›viderit‹. Male igitur condemnaverunt prophetam. ›Et
regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis; et missus est ad me unus
de Seraphim‹. Non est unus Domini mei Iesu Christi adventus, quo
descendit ad terras; et ad Isaiam venit et ad Moysen venit et ad ›po-
pulum‹ venit et ad unumquemque prophetarum venit; neque tu timeas:
25 etiamsi iam receptus est, iterum veniet. Quia autem et ante praesen-
tiam carnalem venerit, ipsum accipe testem denuntiantem atque dicen-
tem: ›Hierusalem! Hierusalem! quae occidis prophetas et lapidas eos,
qui missi sunt ad te, quotiens volui colligere filios tuos!‹. ›Quotiens

9. 14 Jes. 6, 5 — 11 vgl. zu dem folgenden die pseudepigr. Ascensio Isaiac
3, 6—12; auch z. B. Justin Dial. c. Tryph. p. 430 Otto; Origen. in Matth. Comm.
(III 49 Lomm.): Ἡσαΐας περιόσθαι ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἱστέρηται . . . ἐν τῷ Ἀποκρύφῳ
Ἡσαΐα; in Matth. Comm. Ser. 18 (IV 238 Lomm.); Harnack TU 42, 4 S. 49 —
13 vgl. Exod. 33, 20 — 17 vgl. Jes. 6, 5 — 18 vgl. Exod. 33, 23 — 20 Jes.
6, 5. 6 — 27 Matth. 23, 37

4 missus A 5 et² < B 7 emundet A, Del. 10 quam A 12 ∞ iesaiam
esse v, Del. | isaiam] iam A 17 faciem + non B, Del. | et] nec B, Del., der
si in sed ändert 18 vidit¹ + posteriora B 19 vidi B | dominum + ait B
25 iam + caelo Del. 28 congregare A, nach der Vulg., vgl. aber B. I S. 375, 14;
409, 15; II 213, 1

volui«. Non dicit: non vidi te nisi isto adventu, sed dicit: »quoties
 volui«. Et per singulos prophetarum convertens se, ego eram Christus,
 qui loquebar per prophetas, dixit: neque tu timeas; et nunc mittitur
 Iesus Christus. Non mentitur. »Vobiscum sum« ait »omnes dies usque
 5 ad consummationem saeculi«. Non mentitur. »Ubi duo vel tres collecti
 sunt in meo nomine, et ego sum in medio eorum«. Quoniam igitur
 praesto est et adsistit Iesus Christus et paratus est et praecinctus sum-
 mus sacerdos offerre patri interpellationes nostras, surgentes per ipsum 247 Lom-
 sacrificia patri offeramus. »Ipse« enim »propitiatio est pro peccatis no-
 10 stris«, »cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen!

HOMILIA II.

»Ecce, virgo in utero accipiet«.

1. Quantum ad dictum attinet, verecunde fecit Achaz, cum ei fuisset
 imperatum, ut »peteret signum in profundum aut in excelsum«; et ratio-
 15 nem reddidit, cur »petere« noluerit, ait quippe: »non petam neque ten-
 tabo Dominum«. Et tamen super hoc verecundo culpatur et dicitur ad
 eum: »audite nunc, domus David: nunquid modicum vobis praestare
 certamen hominibus, et quomodo Domino praestatis certamen?«. Deinde
 dicitur haec repromissio: »ideo Dominus ipse dabit vobis signum: ecce,
 20 virgo in utero accipiet et pariet filium, et vocabis nomen eius Emma-
 nuel«. Haec exponantur, et de reliquis videbimus indigentes et in illis
 gratia Dei, ut manifestentur. Iubetur, ut »petat signum«, non simpli-
 citer, sed »sibi ipsi«; sermo quippe ait: »pete tibi signum a Domino Deo
 tuo in profundum aut in excelsum«. Propositum est »signum Dominus«
 25 meus Iesus Christus. Hoc enim est »signum«, quod iubetur, ut »sibi
 postulet in profundum aut in excelsum«. »In profundum« quidem, quia,
 »qui descendit, ipse est«. »In excelsum« vero, quia, »qui adscendit super 248 Lom-
 omnes caelos, ipse est«. Mihi autem hoc »signum« propositum »Dominius«

4 Matth. 28, 20 — 5 Matth. 18, 20 — 8 f vgl. Röm. 8, 27. 34 — 9 f vgl. I Joh.
 2, 2 — 10 vgl. I Petr. 4, 11 — 12. 19 Jes. 7, 14 — 14 vgl. Jes. 7, 11 — 15 Jes.
 7, 12 — 17 Jes. 7, 13 — 23 Jes. 7, 11 — 27 vgl. z. B. Joh. 6, 33 — vgl.
 Ephes. 4, 10

1 dicit?] ait e   3 dixi A   4 omnibus diebus B, nach der Vulg. πάσα;
 τὰς ἡμέρας   5 collecti < B   14 in? < A, vgl. Z. 24. 27   16 verecunde I
 verecundus e   19 dicitur haec] de hoc I   21 indigentibus A | in < A

meus Iesus Christus ›in profundum et in excelsum‹ nihil prode est, si non
 mihi fiat mysterium de ›profundo‹ et ›excelso‹ eius. Cum enim ego
 recepero mysterium de Christo Iesu, de ›profundo‹ et ›excelso‹, tunc
 accipiam ›signum‹ secundum praeceptum Domini et dicetur mihi quasi
 5 habenti in semet ipso ›in profundum‹ et ›excelsum‹: ›ne dixeris in corde
 tuo: quis adscendit in caelum?, hoc est Christum deducere. Aut quis
 descendit in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reducere. Iuxta
 est verbum tuum vehemens in ore tuo et in corde tuo‹. Praecipitur
 ergo nobis omnibus, ut ›petamus‹ hoc nobis ›signum‹, ut nobis utile fiat
 10 ›signum‹, quod dat ›Dominus Deus in profundum et in excelsum‹. Si
 quis autem est, qui sciat uti rationabili contemplatione, cognoscat hoc,
 quod dictum est: ›in profundum et in excelsum‹, non disiunctive esse
 dictum; significat enim hoc, quod utrumque possit. ›Pete tibi ipse
 signum a Domino in profundum et in excelsum‹. Et in promissione
 15 autem dixit Apostolus: ›ut cognoscamus, quid profundum et excelsum
 et latitudo et longitudo‹. ›Et dicit Achaz: non petam‹. Incredulus
 fuit; dixit enim: ›pete tibi ipse‹. Populus autem usque hodie non ›petit
 signum‹, propterea non habet illum et ›praebet Domino certamen‹
 populus, qui non recipit Dominum meum Iesum Christum. Deinde alia
 20 sequitur quaestio. Isto enim dicente: ›non petam neque tentabo Do-
 minum‹ et aestimante tentationem esse, si ›peteret signum‹, ait: ›audite 109 Del.
 nunc, domus David: numquid modicum vobis praestare certamen ho-
 minibus, et quomodo Domino praestatis certamen?‹. Non ›praestat 249 Lomm.
 autem ›certamen Domino‹, sed neque ›hominibus‹ eum arbitror ›praestare
 25 certamen‹, qui ›petit signum in profundum aut in excelsum‹. ›Certamen‹
 quippe Dei est, quomodo salvet hominem. Non ›praestat igitur ›Do-
 mino certamen‹, qui confugit ad salutem; qui vero Domino certante, ut
 salvet hominem, fugit a salute et procul recedit a Domino, ›praestat
 Domino certamen‹. ›Ideo dabit Dominus ipse vobis signum: ecce, virgo
 30 in utero accipiet et pariet filium, et vocabis nomen eius Emmanuel‹.

5 vgl. Röm. 10, 6—8 — 12. 13. 17 Jes. 7, 11 — 15 vgl. Ephes. 3, 18 —
 16. 20 Jes. 7, 12 — 21 Jes. 7, 13 — 29 Jes. 7, 14

1 prod^s(e) est l prodest B, w(?) 4 dicetur l dicitur w dixit B 5 semet
 — memet (vgl. ἐαυτῶ) 6f lies: ascendet, descendet (τις ἀναβήσεται . . . τις κατε-
 βήσεται)? 8 ∞ verbum tuum est A 9 ∞ nobis hoc A, Del. 11 uti Bachrens
 et AB, Del. | rationabiliter Av | contemplationem A contemplari v ratione p
 13 uterque cl | ipse w ipsum lc < e, Del. 16 achab (acath w) A, Ἀχάζ O'
 17 dicitur cu | ipsi e, Del.

Veritas exemplariorum prophetae huius dicit: »vocabis«. In Matthaeo porro scimus lectitari: »et vocabunt nomen eius Emmanuel«. Non possumus dicere quia oporteat minus aliquid facere de propheta. Quomodo vero Evangelium hanc habet scripturam? Utrum ab aliquo non
 5 intelligente et ad faciliora currente, quomodo et in aliis multis factum est, an sic a principio [ut] dicat forsitan aliquis editum esse Evangelium? Qui vult, deliberet. Propheta quidem manifeste habet: »et vocabis nomen eius Emmanuel«. Novi quendam in exordio scripturarum Evangelii legentem: »et vocabis nomen eius Emmanuel« dixisse intra semet
 10 ipsum 'quid est »vocabis«? quis »vocabit«? »Achaz«; et quomodo potest »Achaz« de Salvatore, qui post generationes multas venit, audire: »vocabis nomen eius Emmanuel«? atque ita pro eo, quod est: »vocabis«, scripsisse: »vocabunt«. Sed vide quia non »Achaz« dicitur: »et vocabis nomen eius Emmanuel«, sed »domui David«, vide manifeste dictum: 250 Lom¹⁰
 15 »audite nunc, domus David: numquid modicum vobis praestare certamen hominibus, et quomodo Domino praestatis certamen? Ideo dabit Dominus ipse vobis signum: ecce, virgo in utero accipiet et pariet filium, et vocabis nomen eius Emmanuel«. Si quando itaque non intelligimus hoc, quod dictum est, nihil ex eo minus faciamus neque ad faciliora curramus, sed expectemus, ut gratia Dei subiciat nobis per illuminationem scientiae explanationem quaestionis aut certe rursus gratia Dei, per quem vult, illuminet nos, ut ultra non quaeramus, sed quaestio nostra solvatur; si autem mereamur a Domino intellectum, promptius nos ipsos causabitur. Quae est ergo »domus David«? Si »David«
 25 Christus est, ut frequenter probavi, »domus David« nos sumus ecclesia Dei; et dicitur nobis, qui ecclesia sumus, ut non »praestemus certamen Domino« supra dictum, sed dante Domino »signum« suscipiamus illud. Nobis, non »domui David« ista dicuntur. Et prophetatur quia, si quis est »domus David«, »vocabit nomen eius Emmanuel«; in
 30 adventu enim Christi sola ecclesia nostra de Christo dicit: »nobiscum

1 vgl. Euseb. in Jes. XXIV, 137 A M. — 2. 9 Matth. 1, 23 — 7. 11. 13 Jes. 7, 14 — 15 Jes. 7, 13—14 — 25 vgl. z. B. Origen. in Joh. Comm. I 23 (S. 28, 26 Pr.): καλεῖται δὲ καὶ Ααβδὸ ὁ Χριστός — 30 vgl. Matth. 1, 35

1 eius A 5 ad < A 6 ut AB von mir getilgt 15 vobis + est cw, Del. 20 ut] donec A, Del. 22 ~ non ultra A, Del. 23 mereamur a domino B merear domino (ad non w) A 24 promptius p promptiores v pernitius c prorumpimus A, Del. | causabimur c, Del. causabitur (sc. Deus) 'wird beschuldigen', vgl. Thes. L. L. III 706, 59 26 qui] quid (qui de w) A 27 deo¹ A, Del. | sed] et ut A 28 non] notum quod cp

Deus. His, ut dedit gratia Domini, explanatis alia iam quaeramus aenigmata.

2. »Butyrum et mel manducabit. Quomodo Christus prophetatur »butyrum et mel comesturus? Et si hoc fuerit expositum Domino tri-
 5 buente, rursus ea, quae sequuntur, alias nobis ingerent quaestiones. Uti-
 namque omnes faceremus illud, quod scriptum est: »scrutamini scriptu-
 ras. Plura ex corporalibus cibis nominata sunt in scripturis pro escis
 spiritualibus. »Quasi modo nati parvuli rationabile sine dolo lac deside- 251 Lomm.
 rate. Ergo est sine dubio »lac rationabile et oportet nos istiusmodi
 10 »lac quaerere. Rursum in Proverbiis de »melle scriptum est: »mel in-
 veniens comede quod sufficit, ne forte plenus evomas. Et curavit
 Spiritus sanctus de »melle isto, quod notum est, »ne forte plus »come-
 damus? Sed sciens utique Spiritus sanctus »mel spiritale dicit: »mel
 inveniens comede quod sufficit. Quid autem sentiens Spiritus sanctus
 15 praecepit nobis, ut, »si invenerimus mel, inventibile est siquidem »mel,
 »comedamus quod sufficit? »Vade ait »ad apem et discite, quomodo
 operatrix est. Et inveniuntur prophetae »apes esse, fingunt siquidem
 ceras et »mella conficiunt et, si audenti mihi expedit dicere, »favi eorum
 scripturae sunt, quas reliquerunt. Et volens veni ad scripturas et in-
 20 venies »mel. Sed et: »comede mel, et in Proverbiis rursus dicitur:
 »bonus enim favus, at indulcentur fauces tuae. Putasne, hoc dicit
 Spiritus sanctus: »comede mel, quod in usu est, »bonum est enim?
 Ego non audeo dicere quia de »melle corporeo mihi praecipiat Spiritus
 sanctus: »comede mel. Ecce non habeo aut certe naturae eiusmodi
 25 sum, ut »mel comedere non possim; qua ratione mihi dicit: »comede
 mel et noli »comedere carnes, sed »comede, fili, mel, bonum enim?
 Si videas »apes prophetas et opus eorum »mella vel »favos, tunc vide-
 bis, quomodo pro dignitate sancti Spiritus intelligas »comede, fili, mel,

3 Jes. 7, 15 — 6 Joh. 5, 39 — 8 I Petr. 2, 2 — 10. 13 Prov. 25, 16 —
 16 vgl. Prov. 6, 8 — 17 ff vgl. Origen. in Jud. hom. 5, 2 (Bd. II S. 493, 2): dixi-
 mus quod Debbora in prophetiae forma accipienda sit, quae est apis. Certum
 namque est quod omnis prophetia snaves caelestis doctrinae favos et dulcia divini
 eloquii mella componat — 18 f vgl. Ps. 118 (119), 103 — 20 f. 22. 24. 25 f. 28
 Prov. 24, 13

5 aliam ... quaestionem A, Del. 8 rationabili et 18 audienti cu, Del.
 19 veni Del. venis B venit A 19 f invenies Baehrens invenis B, richtig? in-
 venit A 21 bonus + est b, Del. + eins v | ut] et B, nach der Vulg., ἀγαθὸν γὰρ
 ἀγαθὸν ἴνα O' 26 bonum + est ew, Del. | enim + est e 27 favus (-vum w) A

bonum enim«. Si quis meditatur eloquia divina et nutritur sermoni- 252 Lomm.
 bus scripturarum, complet mandatum iubens: »comede, fili, mel« et
 faciens, quod iussum est, potitur sermone, qui sequitur: »bonum est
 enim«, quia »bonum est« hoc »mel« quod in scripturis invenitur. Quod
 5 autem dicitur: »vade ad apem«, istiusmodi est. Est quaedam, ut ita
 dicam, »apis« super apes; et quomodo inter apes rex quidam est, qui
 nominatur esse rex, sic princeps apum Dominus meus est Iesus Christus, 110 Del.
 ad quem mittit me Spiritus sanctus, ut »comedam mel, bonum est enim,
 et favos eius, ut indulcentur fauces« meae. Et forte subtiliores litterae
 10 »favi« erunt; »mel« vero est qui in his est intellectus. Iste porro, qui
 est natus ex »virgine Emmanuel, butyrum et mel manducat« et quaerit
 ab unoquoque nostrum »butyrum manducare«. Quomodo a singulis no-
 strum »butyrum« quaerit et »mel«, sermo docebit. Opera nostra dulcia,
 sermones nostri suavissimi et utiles »mella« sunt, quae »manducat Em-
 15 manuel«, quae »manducat« iste, qui de »virgine« natus est. Si vero ser-
 mones nostri amaritudine pleni sunt, ira, animositate, maestitia, turpi-
 loquio, vitiis, contentione, dedit in os meum fel et non »comedit« ab
 his sermonibus Salvator. »Comedet« autem Salvator de sermonibus, qui
 sunt apud homines, si fuerint sermones eorum »mel«. Approbemus hoc
 20 de scripturis. »Ecce, steti ante ostium et pulso; si quis aperuerit mihi
 ostium, ingrediar ad eum et cenabo cum illo, et ille mecum«. Igitur
 ipse pollicetur se ex nostris »cenaturum esse nobiscum«. Certum est
 autem quia et nos »cum« illo »cenamus«, si »cenemus illum«. »Comedens«
 quippe de nostris bonis sermonibus, operibus et intellectu repascit nos 253 Lomm.
 25 suis escis spiritalibus et divinis et melioribus. Propterea quia beatum
 est suscipere Salvatorem, apertis ostiis principalis cordis nostri praepa-
 remus ei »mella« et omnem cenam eius, ut ipse nos ducat ad magnam
 cenam patris in regno caelorum, quae est in Christo Iesu, »cui est
 gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen!«

2. 3 Prov. 24, 13 — 5 vgl. Prov. 6, 8 — 11f vgl. Jes. 7, 14. 15 — 20 vgl.
 Apok. 3, 20 — 28 vgl. I Petr. 4, 11

1 bonum + est e, Del. | enim + est c 2 iubentis B 3 est² < A
 18 comedit e 20 de < (ex w) A | steti] sto B, Del., nach der Vulg., ἵστημι gr.
 21 ingrediar w, Del. ingredior Bl, εἰσελεῖσθαι gr. 23 cenamus] cenemus A,
 richtig? 28 qui B

HOMILIA III.

De ›septem mulieribus‹.

1. ›Septem mulieres‹ patiuntur ›opprobrium‹ et circumeunt quae-
 rentes eum recipere, qui possit ›auferre opprobrium earum‹. Ipsae
 5 ›septem mulieres‹ repromittunt, ut ›suum panem manducent et vesti-
 mentis suis operiantur‹. Non necesse habent ›panem‹ eius, qui ›oppro-
 brium earum aufert, non indigent ›vestimentis hominis‹, quem ›adsu-
 munt‹. Meliora habent ›vestimenta‹ quam potest iis ›homo‹ praestare;
 lautiores habent cibos quam conditio potest humana largiri. Cuius
 10 ergo sint ›septem mulieres‹ et quod ›opprobrium‹ sit earum, dignum
 est considerare. ›Septem mulieres‹ una sunt; ›spiritus‹ enim ›Dei‹ sunt.
 Et ista una septem sunt; ›Spiritus‹ enim ›Dei‹ est ›spiritus sapientiae
 et intellectus, spiritus consilii et virtutis, spiritus scientiae et pietatis,
 spiritus timoris Domini‹. Ista ›sapientia‹ patitur ›opprobrium‹ a multis
 15 sapientiis insurgentibus in se; iste verus ›intellectus‹ sustinet ›oppro-
 brium‹ ab intellectibus falsis; istud magnum ›consilium‹ opprobatur a
 multis consiliis non bonis, ista ›virtus‹ maledicatur a quadam, quae, cum 254 Lomm.
 non sit ›virtus‹, repromittit se esse ›virtutem‹; ista ›scientia‹ patitur
 ›opprobrium‹ a quadam falsi nominis ›scientia‹ nomen suum surripiente;
 20 ista ›pietas‹ exprobratur ab ea, quae, cum se dicat esse ›pietatem‹, im-
 pietas est et impios instruit; iste ›timor‹ patitur ›opprobrium‹ ab eo,
 qui putatur esse ›timor‹; multi enim pollicentur divinum metum, sed
 ›non cum scientia‹ metuunt. Quomodo ergo istae ›septem‹ patiuntur
 ›opprobrium‹, consideremus. Vide ›sapientiam saeculi huius‹, vide ›sapien-
 25 tiam principum mundi istius‹, quomodo exprobrant ›sapientiam‹ Christi
 mei, quomodo exprobrant ›sapientiam‹ Iudaismi veri, iuxta quod nos
 circumcidimur spiritualiter, isti vero praeceduntur. Intellige itaque, quo-
 modo ›sapientia saeculi huius et principum mundi istius‹ maledicunt
 ›sapientiae‹; ac per hoc quaeritur ›homo‹, qui cum istis ›septem‹ spiri-
 30 talibus ›mulieribus‹ sit, ut ›auferat opprobrium‹ earum. Proprie ›unus‹
 est ›homo‹, qui ›auferat opprobrium‹ earum. Quis est iste ›homo‹?

2 vgl. Jes. 4, 1ff — 3ff vgl. Jes. 4, 1 — 11 vgl. Jes. 11, 2 — 12 vgl. Jes.
 11, 2, 3 — 23 vgl. Röm. 10, 2 — 24. 25. 28 vgl. I Kor. 2, 6 — 31 vgl. Jes. 11, 1

7 auferret *u* auferre *l* (possit) auferre *Del.* 10 sint] sunt *A* 12 est < *A*
 13 virtutis] fortitudinis *c*, nach der Vulg. | pietatis + et *B*, nach der Vulg.
 19 surripiente *Del.* surripientis *AB* 23 conscientia *A* | patiantur *A*
 29 ac per hoc (= propter hoc) *c* et pro hoc *e*, richtig? ab hoc *l* ob hoc *w*
 29f spiritualibus + vel *l* spiritibus + et *c*

Iesus, qui >exivit iuxta carnem< >de radice Iesse<, >factus ex semine
 David secundum carnem, praedestinatus filius Dei in virtute iuxta
 spiritum iustificationis. >Exiit< quippe >virga de radice Iesse<. >Virga<
 non est >primogenitus omnis creaturae<, >virga< non est, >qui in principio
 5 erat apud Deum Deus Verbum<, sed >virga de radice Iesse<, qui >iuxta
 carnem natus est<. >Exiit< ergo >virga de radice Iesse, et flos de radice
 eius adscendit<. Quis est >flos< et quae est >radix<? Ambo enim unum
 in ipso subiacenti; differentia autem est negotiorum. Nam si peccator
 es, non est tibi >flos< neque videbis >florem<, qui est ex radice Iesse<;
 10 veniet enim et ad te >virga<, quomodo discipulus >virgae< et >floris< 255 Lom^m.
 loquitur. De >virga< quidem dicit: >quid vultis? in virga veniam ad
 vos?<, de >flore< vero: >an in caritate Dei et spiritu mansuetudinis?<.
 >Exiit< ergo >de radice Iesse virga< ei, qui suppliciis plectitur, >virga<
 ei, qui indiget increpatione, >virga< ei, qui necesse habet, ut arguatur;
 15 >flos< vero ei, qui iam eruditus est et non indiget dura correctione vel
 certe non indiget poenis, sed valenti iam florere incipere ad perfectum
 fructum. Primum enim >flos< ostenditur, deinde post >florem< >virga<
 fit ad fructum. >Exiit virga de radice Iesse, et flos de radice eius
 adscendit. Et requiescent septem mulieres, spiritus Dei, spiritus sapien-
 20 tiaae et intellectus requiescet super eum<. >Spiritus< enim >sapientiae<
 non >requievit< in Moyse, >spiritus sapientiae< non >requievit< in Iesu
 Nave, >spiritus sapientiae< non >requievit< in singulis prophetarum, in
 Isaia, in Hieremia.

1 vgl. Röm. 1, 3. 4 — 3. 6 vgl. Jes. 11, 1 — 4 vgl. Kol. 1, 15 — vgl. Joh.
 1, 1 — 8ff vgl. Origen. in Num. hom. 9, 9 (Bd. II S. 67, 10ff): quamvis enim unum
 sit Christus per substantiam, singulis tamen diversus efficitur . . . qui verberibus
 indiget, >exit< ad eum >virga<; qui autem proficit ad iustitiam, >adscendit< ei >in
 florem< — 11. 12 I Kor. 4, 21 — 18 vgl. Jes. 11, 2 + 4, 1 — 18ff vgl. Origen. in
 Num. hom. 6, 3 (Bd. II S. 33, 12ff): in omnibus ergo, qui >prophetaverunt< >requie-
 vit Spiritus< sanctus nec tamen in aliquo ipsorum ita requievit sicut in Salvatore.
 Propter quod et scriptum est de eo quia . . . et requiescet super eum spiritus
 Dei, spiritus sapientiae et intellectus . . . . . vide quia supra nullum alium >spi-
 ritus Dei requievisse< septemplici hac virtute describitur.

6 ergo] enim A | radix] virga? 8 in ipso subiacenti *Baehrens* id ip-
 sum subiacens AB, vgl. in Jerem. hom. 2, 4 9 flos + iste B | neque] qui c
 16 iam florere v iam flore cp a flore A 18 ad ew * * (et) ad l et affert c
 19 adscendet ce, *Del.*, vgl. Z. 7 | requiescent + super eum c, *Del.*, nach der Vulg.
 | Domini cl, *Del.*, nach der Vulg., Θεοῦ O' 20 requiescit l requiescent w

2. Nec vero quasi blasphemantem me lapidatis, dum velim glori-^{111 Del.}
ficare Dominum meum Iesum Christum, sed sustinentes considerate,
quod dicitur, et videbitis quia in nullo eorum >requieverit spiritus<, non
quod ad nullum venerit, sed quod in nullo >requiverit<. Venit >super<
5 Moysen, et non credit Moyses post >spiritum sapientiae<, qui venit ad
eum. >Audite< enim ait >contumaces: numquid ex petra ista educam
vobis aquam?< Venit >super< omnes iustos, venit et >super< Isaiam.
Sed quid ait? >Immunda labia habens, et in medio populi immunda
labia habentis ego habito<. Venit >spiritus sapientiae< post illam >for-
10 ficem< et ignem, venit ad >immunda labia habentem<, sed non >requie-^{256 Lomm.}
vit<. Ministro quidem eo usus est, non autem >requievit<; tribulatur, ad
quemcumque venerit hominum. Peccat enim omnis homo, >non est
iustus super terram, qui faciat bonum et non peccet<; >nemo mundus
a sordibus, neque si una die sit vita eius, numerati autem menses eius<.
15 Igitur >super< nullum >requiescit<. Possumus et de Evangelio probare
quia venit >spiritus super< multos et >non mansit in< iis. Ante paulu-
lum lectum est: >non permanebit spiritus meus in hominibus istis in
aeternum<; non ait: non erit, sed: >non permanebit<. Unum vidit
20 Iohannes solum, in quo >permansit<, et signum hoc erat: >super quem
videris Spiritum descendantem et manentem in eo, iste est filius Dei<.
Ministravit quidam Verbo Dei >spiritu descendente<; post modicum
>peccat<, post modicum >otiosum verbum< loquitur. Nescio autem, an et sine
peccato maneat; putasne, praesente >spiritu< peccare conceditur? >Super<
nullum ergo >requievit spiritus Dei<, secundum quod scriptum est: >exiit
25 virga de radice Iesse, et flos de radice eius adscendit, et requiescet super
eum spiritus Dei, spiritus sapientiae, spiritus intellectus, spiritus consilii et

6 Num. 20, 10; vgl. Origen. in Num. hom. 6, 3 (Bd. II S. 34, 12ff) — 8 Jes.
6, 5 — 10 vgl. Jes. 6, 6 — 12 vgl. Pred. SaL 7, 21 — 13 vgl. Job 14, 4 — 17 Gen.
6, 3 — 19 vgl. Job. 1, 33, 34 — 19—23 vgl. Origen. a. a. O. (S. 33, 28ff): dicit enim
Iohannes baptista de eo: >... super quem videris spiritum descendantem et manentem
in eo, ipse est< ... addidit >et manentem in eo<, ut esset hoc signi in Salvatore,
quod in nullo alio posset ostendi ... constat reliquos omnes fuisse sub peccato ...
Et quo modo convenit ut tempore peccati >mansisse< in iis dicamus >Spiritum-
sanctum? — 22 vgl. Matth. 15, 36 — 24 vgl. Jes. 11, 1. 2

5 credidit *l*³, *Del.* 6 ait *e, w(?)*, *Del.* < *cl*, kaum entbehrlich 10 sed]
et *A* 12 hominem *B, Del.* 14 sit < *A* 16 maneat (-et *w*) *A* 21 qui-
dam *Bachrens* quidem *AB* 22 an et *e* an *c* si et *w* et *l*, vgl. S. 241, S. 23 ma-
neat] sc. spiritus peccata recedente *A* 26 dei + et *B* | sapientiae + et *B* |
intellectus + et *B*

virtutis«. Propter hoc »magni consilii« est »angelus«, propter hoc invaluit et invalescens adscendit, et mirantur eum virtutes adscendentem et dicunt de eo: iste est »Dominus fortis et potens in proelio«. Ad hunc ergo dicam adscendentem in caelestia vel ad fortitudinem eius quia:
 5 »requievit super eum spiritus consilii et fortitudinis«; »fortitudo mea et laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem«. »Requievit« ergo »super eum spiritus Dei, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus con- 257 Lomb.
 silii et virtutis, spiritus scientiae et pietatis, et implevit eum spiritus timoris Dei«.

10 3. »Mulieres« igitur quaerentes, quem »adsumant, apprehendent septem unum hominem«. Et hoc ex prioribus pendet et oportet primo cognoscere, quando »recipiant septem mulieres unum hominem«. Cum »fortes« Hierusalem »humiliati fuerint«, cum »luxerint thecae eorum ornamenti« filiarum Sion, cum »derelicta fuerit« illa »sola«, cum »elisa
 15 fuerit ad terram«, tunc »apprehendent septem mulieres unum hominem dicentes: panem nostrum manducabimus, et vestimentis nostris operiemur; verumtamen nomen tuum invocetur super nos«, tunc »apprehenderunt« et vere tenuerunt »septem mulieres hominem unum« Iesum Christum Dominum nostrum, iuxta quod intelligitur »homo«, iuxta quod
 20 natus est, iuxta quod corpus adsumpsit. »Apprehendent septem mulieres hominem unum dicentes: panem nostrum manducabimus«. Multi ambulat »homines« et nullum »apprehendunt mulieres«, nullus iis placet »homo«; non enim propter inopiam hominum »unum hominem apprehendunt«, sed propter raritatem »hominis«, qualem voluerunt, qualem
 25 quaesierunt; »unum« solum reppererunt »hominem«, quem »apprehenderunt«, ut »dicant« ei: »panem nostrum manducabimus et vestimentis nostris operiemur«. Est quidam cibus »sapientiae«, est quidam cibus similiter et »intellectus« et reliquorum »spirituum«. Quis est iste cibus? Non timeo dicere: cibus alius est extra istos; forte ut meus cibus est sermo Dei,
 30 qui ait: »ego sum panis vivens, qui de caelo descendi« et »vitam do

1 vgl. Jes. 9, 6 — 3 vgl. Ps. 23 (24), 8 — 5 Jes. 11, 2 — Jes. 12, 2 —
 6 vgl. Jes. 11, 2—3 — 10 vgl. Jes. 4, 1 — 13ff vgl. Jes. 3, 25f. 16 — 15. 20.
 26 Jes. 4, 1 — 30 Joh. 6, 51 — 30f Joh. 6, 33

8 virtutis + sic et A, vgl. S. 253, 13 9 dei *el, domini *ew, Del.**, nach der Vulg. (*Θεοῦ O'*) 11 primo *Del.* prima AB 12 cognoscere + et B, lies: priora cognoscere et? 14 ornamenta B, *Del.*, *πενθήσασαι ... τοῦ κόσμου O'* 20 adsumpsit *e, Del.* < *Ae* 23f apprehendent B, nach der Vulg. (= *O'*), vgl. Z. 22 24 sed *e* non *Ae, Del.* | qualem] talem *e, Del.* 29 istum B | ut < B | meus < *e* | ∞ est cibus *el, Del.* | est] et *c*

mundo«, sic »sapientiae« cibus est ipse pater propter hoc: »meus cibus est, ut faciam voluntatem eius, qui me misit, et consummem opus eius«. Nec putandum est aliquid indigere »sapientiam« et »intellectum« ceterosque »spiritus«, quia alium cibum habeant, cum totius dispensationis unus sit cibus natura Dei. »Panem nostrum manducabimus et vestimentis nostris operiemur«. Est quidam ornatus »sapientiae«, quo decoratur; ornata est sermone »sapientia«. Singulae harum »mulierum« habent ornamenta. »Verumtamen nomen tuum invocetur super nos, aufer opprobrium nostrum«. Quod est »nomen sapientiae«? Iesus. Quid est: »invocetur nomen tuum super nos«? Ego sum »sapientia«, volo nomine tuo vocari, ut ego »sapientia« dicar Iesus, ut »intellectus« et »consilium magnum« et »fortitudo« et »scientia« et »pietas« et »timor Dei« nominentur Iesus, ut »omnia in omnibus« »tuum nomen« fiat. »Nomen tuum invocetur super nos, aufer opprobrium nostrum«. Revera »abstulit opprobrium« Iesus. Idcirco surgentes oremus Deum, qui hunc misit »hominem« et »septem mulierum spiritus in eo requievit«, ut et nobis iste »homo« tribuat communionem harum »mulierum« et adsumentes eas fiamus sapientes et intelligentes in Deo ceteraeque virtutes exornent animam nostram in in Christo Iesu, »cui est gloria et imperium in saecula saeculorum Amen!«.

HOMILIA IV.

* * * * *

1. Impossibile est invenire principium Dei. Principium motus Dei nusquam comprehendis, non dico tu, sed neque aliqui, neque aliud²⁵⁹ Lommi. quicquam eorum, quae subsistunt. Solus Salvator et Spiritus sanctus, qui semper fuerunt cum Deo, vident »faciem« eius; forte et »angeli«, qui »vident iugiter faciem patris, qui est in caelis«, vident et principia negotiorum. Sic autem et »pedes abscondunt« ante homines »Seraphim«;

1 Joh. 4, 34 — 5. 8. 9 Jes. 4, 1 — 13 vgl. I Kor. 15, 28; Jes. 4, 1 — 19 vgl. I Petr. 4, 11 — 22 vgl. Jes. 6, 1ff — 27 vgl. Matth. 18, 10 — 28 vgl. Jes. 6, 2

1 hoc + ait c, Del. 7 habent ornamenta < A 17 earum B 18 exornent (in Ras.) c < Ae; fiel ein anderes Verbum aus? 22 der Titel ist unsicher, de visione dei et (+ de p) seraphin (+ et cetera p) e visio de duobus seraphin aliter b rursus in visione aliter A 24 aliquis B, Del. 26 eius cod. Abrincat. 52 Del. < AB

»novissima« enim, ut sunt, non valent enarrari. »Quis adnuntiavit de
 novissimis?« ait Scriptura. Quae videmus — ut tamen concedatur quia
 aliquid videmus —, media sunt. Quae ante mundum fuerint, ignoramus;
 fuerunt porro quaedam ante mundum. Quae post mundum secutura
 5 sint, ad certum non apprehendimus; erunt autem alia post mundum.
 Ea igitur, quae scripta sunt: »in principio fecit Deus caelum et terram.
 Terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebrae erant super
 abyssum; et spiritus Dei ferebatur super aquas«, apprehenduntur;
 mundi erant istae »aquae«, in quibus incubabat »spiritus Dei«. Sed et
 10 »tenebrae«, quae »super abyssum erant«, non sunt ingenitae; utrumque
 enim ex nihilo creatum est. Audi in Isaia dicentem Deum: »ego
 Deus, qui construxi lucem et feci tenebras«. Audi sapientiam in Pro-
 verbiis praedicantem: »ante omnes abyssos nata sum«. Non erant ista
 ingenita, sed quando vel quomodo nata sint, nescio. »Velantur« enim
 15 a »Seraphim« priora operum Dei, id est »facies Dei«; similiter autem et
 »pedes«. Ea, quae post extremum saeculum in saecula saeculorum futura
 sunt, quis potest exponere? Garrulorum est hominum horum notitiam
 polliceri nescientium quia homo ea tantum potest capere, quae media
 sunt. Et ea, quae post mundum usque ad consummationem in iudicio
 20 sunt futura, de poenis, de retributione, et horum quoque multa absconsa
 sunt nobis. Ista propter hoc, quod scriptum est: »duabus velabant faciem«. 260 Lomm.
 Non solum autem »velabant«, sed et »contegebant«, id est »velabant«, ut
 nec modicum videretur priorum, dico autem »faciei«, neque paululum
 quid agnosceretur »novissimorum«, hoc est, »pedum« eius. »Et duabus
 25 volabant«. Aperta sunt media ad contemplandum. »Et clamabant
 alter ad alterum«, non »alter« ad plures, sed »alter ad alterum«. Audire
 enim sanctitudinem Dei, quae adnuntiatur a Salvatore, iuxta dignitatem
 rei nemo potest nisi Spiritus sanctus; quomodo rursum inhabitare
 sanctimoniam Dei, quae annuntiatur a Spiritu sancto, nemo potest nisi
 30 solus Salvator. Ob id »alter ad alterum clamabant et dicebant: Sanctus,
 Sanctus, Sanctus!« Non iis sufficit semel clamare »Sanctus!« neque bis,

1 vgl. Jes. 41, 26 — 6 Gen. 1, 1. 2 — 10 richtet sich gegen die Epikurei-
 sche Lehre: οὐδὲν γίνεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος — 11 vgl. Jes. 45, 7 — 13 vgl. Prov.
 8, 24. 22 — 15f vgl. Jes. 6, 2 — 21. 24 Jes. 6, 2 — 25. 30 Jes. 6, 3

5 ad < A   8 apprehenduntur e < Ac   9 mundi cl mundae ev, Del.
 10 ignitae A   13 erat A   19 postmodum A   21 ista Bachrens ita AB
 23 paulum A   24 agnosceretur Del. agnosceatur AB   27 a < A   31 semel
 vv, Del. < clp, wegen bis kaum zu entbehren

sed perfectum numerum Trinitatis adsumunt, ut multitudinem sanctitatis manifestent Dei, quae est trinae sanctitatis repetita communitas; sanctitati patris sanctitas iungitur filii et Spiritus sancti. »Etenim sanctificans et sanctificati ex uno omnes«. Qui »sanctificat«, Salvator
 5 est iuxta hoc, quod homo est a Deo patre accipiens sanctitatem. Dicunt itaque: »Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Sabaoth!«. Interpretatur autem »Sabaoth«, ut Aquila tradidit, Dominus militiarum.

2. »Plena omnis terra gloria eius«. Olim »domus« plena erat »gloria«, nunc vero his, qui super »terram« sunt, a Seraphim prophetatur
 10 quia futurum sit ut »universam terram gloria« Dei Christus impleat. In omnibus quippe, qui conversatione sua glorificant Deum, »gloria eius« est, atque ita »universa terra plena est gloria« Dei. Olim non »omnis terra plena erat gloria« Dei, sed unus angulus terrae, quando ^{261 Lomm.}
 dicebatur: »notus in Iudaea Deus, in Istrahel magnum nomen eius«.
 15 Gloria Deo, »qui misit filium suum«, ut »omnis terra plena fieret gloria sua«. Sed quid tibi prodest, si »terra plena sit« propter ecclesias beatorum, qui ubique sunt, »gloria« Dei, tu autem non sis particeps »gloriae«
 »plenitudinis Dei? Et tu ergo labora et in cunctis enitere »gloriam« Dei quaerens, ubi inhabitet et inveniatur locum et in te, et fias etiam tu
 20 cum »omni terra«, in qua est »gloria« Dei, »plenus gloria eius«. Quomodo fit per singulos nostrum plenitudo »gloriae« Dei? Si quae facio, quae loquor, in »gloriam« Dei fiant, »plenus« sermo meus et actus fit »gloriae« Dei. Si et processus et ingressus meus in »gloriam« Dei est, si cibus, si potus meus, si »omnia«, quae facio, »in gloriam Dei« fiunt,
 25 et ego particeps sum istius dicti: »plena est terra gloria eius«. Cum ergo omnia ista fecero, »elevatum est superliminare a voce, qua clama-

3 Hebr. 2, 11 — 4 vgl. Origen. in Num. hom. 11, 8 (Bd. II S. 90, 15): omnis ... creatura vel dignatione sancti Spiritus vel meritorum ratione »sanctificata sancta« dicetur — 6. 8. 25 Jes. 6, 3 — 7 vgl. auch Origenes c. Cels. 45 (S. 50, 1ff Koe.): Σαβαώθ ... κύριος τῶν δυνάμεων ἢ κύριος στρατιῶν ἢ παντοκράτωρ; Wutz a. a. O. S. 37 — 8f vgl. Jes. 6, 1 — 14 Ps. 75 (76), 1 — 15 vgl. Röm. 8, 3 — 18 vgl. Ephes. 3, 19 — 24 vgl. I Kor. 10, 31 — 26 vgl. Jes. 6, 4

6 dominus + deus B, nach der Vulg., κύριος Σαβαώθ O' 7 autem < A, Del. 10 gloria + mei e 12 dei l domini ew eius e 13 quando] quia deo (de eo w) A 17 ubique — S. 261, 20 dicamus < c 18 enitere] nitere ut A | das proleptische gloriam ist Subjekt zu inhabitet et inveniatur 19 et < A | loca B | et³) lies: ut? 20 plenus e plena Am, Del., kaum richtig (plena, gloria eius) 22 aptus B 23 gloria l, Del. 26 voce + seraphim w, Del. 26f clamabant + est quoddam superliminare elevatum a voce (+ seraphim mp) qua clamabant (clamant v) B, kaum richtig

bant. Beatum est itaque unumquemque nostrum ita laborare, ut particeps fiat ostii et >superliminaris< ostii, quod est iuxta intellectum Christi Dei. Neque enim indecens dictu, reor, ostium carnem et >superliminare< verbum nuncupari.

- 5 3. >Elevatum est superliminare a voce, qua clamabant, et domus repleta est fumo<, >fumo< isto bono de >gloria< Dei. >Et dixi: o miser ego, quoniam compunctus sum!<. Antequam >videas visionem<, non confiteris te esse >miserum<, o Isaia? Non ait: quamdiu vixit >Ozias<, neque in sensum meum venit quia >miser< essem; incipio enim nosse
10 quia >miser< sim, quando >video visionem<, >moriente< mihi >Ozia leproso rege<, et dico: >o miser ego!<? Nunc incipio et ego confiteri Domino et dicere de memet ipso: >o miser ego!<, quomodo Isaia dicit: >o ²⁶² LOUARD miser ego!<. Proxime autem huic et Apostolus dicit: >miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?<. Beatum est ergo, ut
15 >miserum< ipse me fatear. Si me humiliavero et paenitens super peccatis meis flevero, exaudiet me Deus et dabit mihi liberatorem et dico: >gratias Deo per Iesum Christum Dominum nostrum!<. Verum ex corde dicamus: >miser ego<. Unusquisque recordetur causas miseria- 113 D-1.
rum suarum et delicta et dicamus surgentes ad orationem, memores quidem quasi confitentes, obliti autem quasi iam non facientes, et dicamus:
20 >miser ego, quoniam compunctus sum!<. Non est >compunctus<, antequam >videret visionem<, antequam >Ozias moreretur<; cum incipit paenitentiam agere, statim dicit: >quoniam compunctus sum<. Si quis sine sensu est >iuxta interiorem hominem<, cum peccator sit, non >compun-
25 gatur<; sed quasi in exteriora membra licet adhibeas stimulum, non sentit mortuum corpus, eodem modo etiam si adhibeas peccatori verba divina mortificato per peccatum et non agenti paenitentiam, neque maestus est neque paenitet neque habet >tristitiam operantem confessionem, tristitiam, quae secundum Deum est<. Si quis autem vult
30 salvari et audierit sermones arguentis se et corripientis, statim dicit: >o miser ego<. Nec sufficit dicere: >miser ego<, apponendum est ei: >quia compunctus sum<. Utinamque amplius >compungatur! Quanto

5 Jes. 6, 4 — 6. 12. 18. 21. 23. 31f Jes. 6, 5 — 8f vgl. Jes. 6, 1 — 11 Jes. 6, 5 — 13 Röm. 7, 24 — 17 Röm. 7, 25 — 24 vgl. Röm. 7, 22 — 28 vgl. II Kor. 7, 10

2 superliminare A | quod est cod. Abrincat. 52 quidem AB | christus deus B, Del. 3 indigens A 6 fumus iste bonum (bonus l²) + est A S ∞ esse te tm | non = nonne lies: ais? 26 sensit A 31 ∞ ei est A

enim plus >compungimur<, tanto plus peccatorum nobis vincula laxantur. Propter hoc Achab ille non multum utilitatis est consecutus, quia non multum >compunctus< est, sed >compunctus< quidem est, semel autem. Quam ob rem dictum est: >vidisti, quomodo compunctus est Achab!< ^{263 Lomm.}

5 Si vero quis talis fuerit, ut non cesset >compungi<, dicit similiter sicut Apostolus: >non sum dignus vocari Apostolus propter hoc, quia persecutus sum ecclesiam Dei< et: >mihî minime omnium sanctorum data est gratia ista:< et: >fidelis Deus, quia Iesus Christus venit in hunc mundum peccatores salvare, quorum primus sum ego<. Videsne quia
10 multum >compunctus est<, non semel, sed semper, scribens et loquens et agens >compunctus est<? Quomodo et Isaias in praesenti, qui dicit: >o miser ego quoniam compunctus sum, quia cum sim homo et immunda labia habeam, in medio quoque populi immunda labia habentis habitem<. Adnota et aliud quiddam quia peccata Isaiae non et in
15 factis, sed tantum in sermonibus erant; propter quod ait: >quia cum homo sim et immunda labia habeam<. Erat autem et >populus immunda labia habens<; non decuit eum accusare >populum< et dicere plura peccata in eo esse quam >immundorum labiorum<.

4. >Et regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis<. Si quando de
20 Deo cogitaverimus, cum adhuc simus peccatores, et nos dicamus, quae nunc dicit propheta: >et missus est ad me unus de Seraphim<. Quam bonus Deus! Quia, inquit, audio confitentem Isaiam — dixit enim: >o miser ego!< —, quia audio paenitentem — ait quippe: >compunctus sum< —, quia propria delicta pronuntiavit dicens: >cum sim homo et
25 immunda labia habeam, in medio quoque populi immunda labia habentis ^{264 Lomm.} habitem<, et ego >adhuc loquente eo dico: ecce adsum<. >Et missus est ad me unus de Seraphim, et in manu eius habebat carbonem<. >Carbo-

2ff etwas anders Origen. in Levit. hom. 9, 8 (Bd. I S. 434, 20): intuentur (sc. angeli) ... si quis nostrum ... >corde compungitur< ... saltem secundum Achab ... de quo dicit Dominus: >vidisti, quomodo compunctum est cor Achab< — 4 III Kön. 20 (21), 29 — 6 I Kor. 15, 9 — 7 Ephes. 3, 8 — 8 vgl. I Tim. 1, 15 — 12 vgl. Jes. 6, 5 — 14 vgl. Origen. in Levit. hom. 9, 7 (Bd. I S. 430, 2ff): quoniam dicit propheta ...: >immunda labia habeo< ... carbo ... labia eius purgat, quibus solis se mundum non esse profitetur. Ex quo ostenditur quod usque ad verbum ... peccatum eius inveniretur, in facto vero vel opere nullo peccaverit — 15. 19. 22. 23. 24 Jes. 6, 5 — 21. 26 Jes. 6, 6 — 26 vgl. Jes. 58, 9

6 quia] quod B, Del. 14 adnotem (-mus w) A 15f es ist nicht: ait quia: >cum homo sim zu lesen, vgl. S. 246, 14 24 dicens + quia Del.

defertur ad prophetam, ut per ignis exustionem purgentur ›labia‹ eius, quae aliquando peccaverant. Quis est iste ›unus de Seraphim‹? Dominus meus Iesus Christus: iste iuxta dispensationem carnis missus est habens in manu sua ›carbonem‹ et dicens: ›ignem veni mittere super
5 terram, et utinam iam ardeat!‹

5. ›Et missus est ad me unus de Seraphim, et in manu eius habebat carbonem, quem forcice acceperat de altari‹. Non quocumque simpliciter et fortuito propheta ›igne‹ purgatur, sed eo, qui est ›de altario‹ Dei. Si purgatus non fueris ›altaris‹ ›igne‹, residet tibi ille,
10 de quo dictum est: ›ite a me in ignem aeternum, qui praeparatus est Zabulo et angelis eius‹. Non est talis ›ignis‹ ›de altari‹. Omnes ›igni‹ tradendi sunt, sed non omnes uni ›igni‹, alios ›de altario‹ ›ignis‹ exspectat, alios ›ille‹, ›qui praeparatus est Zabulo et angelis eius‹. Tangat ergo ›labia‹ mentis et animae nostrae sermo corripuens, ut et nos dica-
15 mus: ›et tetigit os meum‹. Si mundavero ›os meum‹, ut nihil otiosum, nihil fatuum, nihil turpe, nihil scurrile — ut omnia semel nomen —, nihil eorum, quae interdicta sunt, loquar, tunc possum dicere: ›tetigit os meum‹. Porro quamdiu ›immunda labia habeo‹ et immundas res gero, propter verba peccati non ›tangit me ignis de altario‹
20 neque ›mittitur ad me unus de Seraphim‹.

6. ›Et dixit: ecce, tetigit hoc labia tua, et abstulit iniquitates
265 Lom. tuas, et peccata tua circumpurgavit‹. Mordeat nos sermo divinus, exurat animas nostras, dicamus audientes: ›noue cor nostrum ardens erat in nobis?‹, ut ›auferantur iniquitates nostrae atque peccata‹ et
25 mundi effecti mundo ore mundoque corde et munda tota conscientia gratias agamus omnipotenti Deo in Christo Jesu, ›cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen!‹

4 Luk. 12, 49 — 6 Jes. 6, 6 — 10 vgl. Matth. 25, 41 — 11 vgl. auch Origen. in Levit. hom. 9, 9 (Bd. I S. 437, 9) — 15. 18 Jes. 6, 7 — 21 vgl. Jes. 6, 7 — 23 Luk. 24, 32 — 26 vgl. I Petr. 4, 11

4 super] in B, nach der Vulg., ἐπί; in hat Rufin, Bd. II S. 109, 5; 285, 1; 385, 8 u. ö. 8 eo < A, Del. 11 de altari] altarii (-ris w) A 21 et² — 22 circumpurgavit] circum c 21 abstuli — 22 circumpurgavi e, ἀφελεί . . . καθαρῶν O', vgl. aber S. 246, 19; 270, 28; 271, 11 24 nos A

HOMILIA V.

De eo, quod scriptum est: »quis elevavit ab oriente iustitiam?« et de »visione« iterum aliter.

1. Ait propheta esse et viventem »iustitiam«, et putabamus nos ab
 5 Apostolo solo dictum esse quia Christus sit »iustitia et sanctificatio et redemptio et sapientia«. Forte autem et Apostolus instructus a prophetis novit animalem esse »iustitiam« et viventem. Quae est ista »iustitia? »Unigenitus Deus«. Quia autem non ab Apostolo ortum est Christum ^{114 Del.} esse »iustitiam« et viventem et subsistentem »iustitiam«, sed inveniens
 10 ex propheticis sermonibus hoc nobis mysterium exhibuerit, certum est a capitulo, in quo nunc lectio conquievit. »Quis« enim inquit »surgere ^{266 Lomm.} fecit ab oriente iustitiam, vocavit eam ad pedes suos?«. »Vocavit« »iustitiam«; manifestum est animalem eam esse, si ambulet »vocata«. »Vocavit« autem Christum pater, quia ob nostram salutem ad nos iter
 15 fecerat et »descenderat de caelo« ad nos: »nemo enim adscendit in caelum, nisi qui de caelo descendit, filius hominis«. »Vocavit« eum »de oriente«, non de isto sensibili, sed »de oriente« lucis verae. Propter quod scriptum est: »quis exsurgere fecit de oriente iustitiam, vocavit eam ad pedes suos?«. Pater »vocavit« filium, immo ut vere dicamus,
 20 Deus hominem, »vocavit iustitiam ad pedes suos«, id est incarnationem filii sui. Ideo et »adoramus scabellum pedum illius«, iuxta quod scriptum est: »adore scabellum pedum eius, quia sanctum est«, caro siquidem Domini honorem Deitatis adsumit. Quia autem principium lectionis altiori indiget expositione, oremus summum regem, ut sermo, qui »vo-
 25 catus« abierat, ad nos iterum revertatur et pauca iuxta possibilitatem nostram edisseramus.

2. »Et factum est anno, quo mortuus est Ozias rex, vidi Dominum sedentem supra thronum excelsum; et plena domus gloria eius. Et

2. 11. 18 Jes. 41, 2 — 5 vgl. I Kor. 1, 30 — 8 vgl. Joh. 3, 18 — 15 Joh. 3, 13 — 22 Ps. 98 (99), 5 — 27 Jes. 6, 1—3

2 dictum A 4 esse et] esse christum (≈ christum esse e) et B, nach Z. 8f | viventem + et ce 9 inveniens e, invenies Ae, Del. + quod e 10 hunc (hinc e) A 12 suos + si B | vocavit e vocatur Ae 13 iustitia ew 17 non ... oriente < e | de² < A 18 iustitiam + et ce, Del., vgl. Z. 12 24 altiori] alterius A expositionem l 27 est + in el, nach der Vulg., τοῦ ἐναυτοῦ οἰοῦ O', vgl. S. 242, 12; 265, 23; 266, 25

Seraphim stabant in circuitu eius, sex alae uni et sex alae alteri; et duabus quidem velabant faciem eius, et duabus velabant pedes, et duabus volabant. Et clamabant alter ad alterum et dicebant: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Sabaoth, plena est terra gloria eius! et reliqua. Verum ut et nos videamus >visionem<, quam >vidit< Isaias, videremus Iesum, qui non videntibus largitus est oculos. Potest enim etiam nunc venire et facere, ut ea, quae in lectione sacramenti dicta sunt, >apertis oculis intueamur<; >repromittamus ei iam nos ultra non facere >corpus Christi corpus meretricis<, non facere opera digna luctu. Unusquisque nostrum haec corde loquatur ad Deum et precemur, ut ad-ventus eius etiam nunc fiat; si enim non advenit Iesus, ista videre non possumus. Precor, ut >mittatur etiam ad me Seraphim< et >apprehenso de forfice carbone purget labia mea<; et quid dico >labia<? Isaias sanctus erat et ideo tantum >labia< eius >purgata< sunt, quia >labiis< tantum, id est sermone, deliquerat. Ego vero non sum talis, ut possim dicere: >immunda labia habeo<; metuo, ne >immundum< cor habeam, >immundos oculos, >immundas aures, >immundum os. Quamdiu in omnibus istis pecco, totus >immundus< sum. Si >videro mulierem ad concupiscendum, moechatus sum eam in corde meo. Ecce >immundos oculos. Si de pectore meo exeant cogitationes pessimae, adulteria, fornicationes, falsa testimonia, ecce >immundum< cor. >Quam formosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona!<. Ego vero timeo, ne currens ad mala >immundos pedes< habeam. >Extendo ad Deum manus< meas, et forte >avertens faciem suam< dicit: >si extenderitis manus, avertam faciem meam a vobis<. Quis ergo me mundat? Quis >lavat pedes meos<? Iesu veni, sordidos habeo >pedes<, propter me fieri servus, >mitte aquam tuam in pelvim tuam<, veni, >lava pedes meos<. Scio temerarium esse, quod dico, sed timeo comminationem dicentis: >si non laveris pedes tuos, non habebis partem mecum<. Ideo >lava pedes meos<, ut >habeam

6 vgl. z. B. Matth. 20, 34 — 9 vgl. I Kor. 6, 13 — 16 vgl. Jes. 6, 5, vgl. auch Origen. in Levit. hom. 9, 7 (Bd. I S. 430, 13): indigebat . . . propheta sola purgatione labiorum . . . Nos vero vereor, ne ignem non membris singulis, sed toto corpore mereamur usw. — 18 vgl. Matth. 5, 28 — 20 vgl. Matth. 15, 19 — 21 vgl. Röm. 10, 15 + Jes. 52, 7 — 24 Jes. 1, 15 — 27 vgl. Joh. 13, 5 — 28 vgl. Joh. 13, 8

4 dominus + deus B, Del., nach der Vulg., vgl. S. 259, 6 — 7 sacramenta Del.
12 precor < Ac — 13 de < B — 20 exeunt B — 26 fieri l fieri c fias est, Del., für imper. fieri vgl. in Ez. hom. 9, 2 — 27 tuam¹ < c | meos c < Ac, vgl. Z. 25, 29

partem tecum. Sed quid aio: »lava pedes meos? Petrus potest hoc ²⁶⁸ *Lomn.*
dicere, qui non habuit necesse, nisi tantum ut »pedes eius lavarentur;
totus quippe mundus erat. Ego vero cum semel lotus sim, illo indigeo
baptismate, de quo Dominus ait: »ego aliud baptismum habeo baptizari.
5 Cur ista diximus? Praeparo et me et audientes ad maiora mysteria,
si tamen veniat, si descendat ad nos sermo Dei; timeo enim, ne me
fugiat, ne benedictionem quoque meam dedignetur. Fugit quondam
sermo populum propter »Achar unum peccatorem, fugit, inquam, sermo
populum propter unum peccatorem »Achar filium Zambri, filii Zara, ex
10 »tribu Inda, qui inoboediens fuit Deo et ideo »anathematizatus est. Et
quia nunc populi multitudo est propter parasceuen et maxime in domi-
nica die, quae passionis Christi commemoratrix est — neque enim re-
surrectio Domini semel in anno et non semper post octo dies celebra-
tur —, orate Deum omnipotentem, ut veniat ad nos sermo eius. Etiam si
15 peccatores estis, orate; peccatores exaudit Deus. Quod si timetis illud,
quod in evangelio dicitur: »scimus quia peccatores non exaudit Deus«,
nolite pertimescere, nolite credere: »caecus erat, qui hoc dixit. Magis
autem credite ei, qui dicit et non mentitur: »etsi fuerint peccata vestra ²⁶⁹ *Lomn.*
ut foenicium, ut lanam dealbabo; et si volueritis et audieritis me, bona
20 terrae edetis. Si »vultis vel nunc »audire, oremus in commune Domi-
num, ut saltem nunc adveniente Verbo prophetica dicta valeamus ad-
vertere.

3. »Factum est inquit »in anno, quo mortuus est Ozias rex, vidi
Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum. »Visio adscripta
25 est; cur regis tempus significatum? Intendite, quando oborta sit »visio: ¹¹⁵ *Del.*
cum »mortuus est Ozias rex, vidit Isaias »Dominum Sabaoth sedentem
super thronum excelsum. Si quis ex nostris novit, qui fuerit »Ozias
et quae gesserit, ille potest nosse, quid docuerit propheta per spiritum,
quid exhibeat nobis sermo divinus. Vadam ad vitam »regis Oziae et
30 requiram ex Regnorum libris et ex Paralipomenon historia de »Ozia

4 vgl. Luk. 12, 50 — 8 vgl. Jos. 7, 13ff — 16 Joh. 9, 31 — 17 vgl. Joh. 9, 24
— 18 Jes. 1, 18, 19 — 23 Jes. 6, 1 — 24f vgl. Jes. 1, 1 — 29 vgl. IV Kön. 15, 1ff
(Azarias). 34; vgl. Origen. Hexapl. zu IV Kön. 15, 6: *O' Άζαρίων. Άλλος Όζίων,*
zu 15, 13: *O' Άζαρία.* alia exempl. *Όζίων,* zu 14, 21: *O' τόν Άζαρίαν.* Schol. *Ός*
έστιν Όζίας; 15, 32, 34

1 ∞ hoc potest *cl* 2 ut < *l* ∞ ut tantum *w* 5 dicimus *B* 8. 9 achab *l*
| inquam] quondam *A* 21 dicta] verba *B* 24 excelsum + at *cl* 25 regis]
rei *A* | aborta *A* 30 paralipomenonis *Ac*

ibique video quia necessarium sit, si futurum est, ut >videam Dominum
 Sabaoth sedentem super thronum excelsum<, >mori< mihi >Oziam regem<.
 Iste >Ozias< ex semine David descendens et >regnans< populo Iuda,
 quamdiu quidem vixit >Zacharias, qui intelligebat< — sic enim scriptum
 5 est in secundo libro Paralipomenon —, >fecit rectum in conspectu
 Domini<. Nec sufficiens isto fecit luminaria magna Domino et compo-
 suit templum Dei et multae fuerunt eius in religione virtutes. Quando
 autem mortuus est >Zacharias intelligens<, tunc fecit malignum. Vis
 hoc, quod fecit malignum, scire? Rex erat, non sacerdos (alius ordo
 10 regius, alius ordo sacerdotalis), voluit >ingredi in templum< et locum
 agere sacerdotis et facere opus, quod non fuerat ei concessum; >introiit<
 praeveniens sacerdotes et adsumpsit >vas libaminis<. Ingressus autem
 et >princeps sacerdotum<, qui tempore illo erat, >et octoginta sacerdotes 270 Lom²⁰
 cum eo<; >dixit ad eum princeps sacerdotum<: nonne tu es Ozias, et
 15 non sacerdos? Violenter perseveravit >et lepra adscendit in frontem
 eius<; proiectus est mortuus, >egressus est< de templo, eduxit eum Do-
 minus. Igitur >leprosus< factus est propter praevaricationem legis. Unus-
 quisque sub regno est sive >peccati< sive iustitiae. Si >peccatum< mihi
 >regnat<, unus sum de regibus Istrahel, qui >templum< violenter >in-
 20 gressi sunt<; si iustus sum iuxta mensuram profectus mei et facio rectum
 et persevero ante conspectum Dei, >regnat< mihi iustitia. Quamdiu vero
 vixit >leprosus<, Isaias >immunda labia< habuit; quamdiu vixit iniquus,
 non potuit Isaias >Dominum Sabaoth videre< et >immunda labia< habuit;
 sub iniquo quippe rege erat. Quando autem incipit >videre visionem<
 25 Dei? >Anno, quo mortuus est Ozias<. His similia et de multis scriptu-
 ris poteris discere tribuente Deo. In Exodo istiusmodi quiddam scrip-
 tum est: >et factum est post dies, mortuus est rex Aegypti, et suspira-
 verunt filii Istrahel, et adscendit clamor eorum ad Deum<. Quamdiu
 vixit Pharaon, non >suspiraverunt filii Istrahel< et in poemis positi nec

3 ff vgl. II Chron. 26, 3 ff — 6 Verwechslung mit Solomon? (III Kön. 6, 4. 35;
 II Paral. 3, 1; 4, 7) — 14 vgl. II Chron. 26, 18 — 18 vgl. z. B. Origen. in Num.
 hom. 12, 2 (Bd. II S. 100, 25): >reges< . . . dicti, quod peccati regnum ex corpore
 suo depulerint et iustitiae regnum paraverint in membris suis — 18 f vgl. Röm.
 6, 12 — 27 vgl. Exod. 2, 23; vgl. S. 242, 14

6 nec] et A 7 fuerunt] feruntur e 8 vis B quis A, Del. 9 hoc quod]
 hic qui Del. | scire? rex erat *Bachrens* rex erat *l* retexerat *w* retexere B
 11 fuerat *c* fuit *Av* fuit vel fuerat *p* 17 factus est *w*, Del. factus *cl*, richtig?
 < e 29 f nec gemendi *e* nec emendi *c* ne gemendi A, Del.

>gemendi< quidem liberam habuerunt facultatem; vivebat quippe rex,
 qui imperabat iis et >lateres et paleas< facere. Quamdiu vixit Pharaos,
 non >suspiraverunt ad Deum<; cum mortuus est Pharaos, tunc valuerunt
 madida fletibus ora sustollere. Vivit rex malignus in pectore nostro,
 5 quamdiu vivit Pharaos Zabulus. Tunc >lateres< operamur et >paleas<,
 tunc lacrimas intra silentium devoramus et iniquitatis opera prima
 facimus; cum autem mortuus fuerit Domino Deo nos visitante, tunc
 >suspiramus ad Dominum<. Idecirco oremus, ut regnum >peccati, quod
 est in mortali nostro corpore<, moriatur. >Peccatum< enim ait >mor- 271 Lomm.
 10 tuum, ego autem revixi<; et rursus: >peccatum revixit, ego autem
 mortuus sum<. >Moriente< qui potitur regno >peccati< >Ozias<, >moritur<
 et Pharaos. Cum >moritur rex< pessimus, erigo ad caelum oculos et
 exaudit vocem meam Deus, quomodo Abraham et Isaac et Iacob; et
 >video Dominum Sabaoth sedentem< et regnantem >super excelsum so-
 15 lium<, quem populus non vidit; necdum enim >Ozias mortuus fuerat<.
 Volo quiddam simile interponere bonae rei, quae huic contraria est.
 Iste ipse >Ozias<, quamdiu vixit >Zacharias intelligens, non fecit pecca-
 tum in conspectu Dei<; moriente Zacharia declinavit a Domino, ubi
 imperavit populo et rexit urbem. Et haec legentes diebus et noctibus
 20 et audientes Dominum dicentem: >oportuit te mittere pecuniam in
 mensam, et ego veniens cum usuris eam exegissem<, non colligemus
 >in sudario minam< creditam nec >pecuniam mittamus in mensam<, sed
 faeneremur eam populis. Et cum nos crediderimus dominicam ratio-
 nem vobis, erit videndum, quomodo credita >cum usuris< exsolvatis.
 25 Amen!

2 vgl. Exod. 5, 7 — 5 vgl. z. B. Origen. in Exod. hom. 6, 1 (Bd. I S. 192, 26):
 verum Pharaonem, id est diabolum — 8 vgl. Röm. 6, 12 — 9 vgl. Röm. 7, 8—9
 — 10 Röm. 7, 9. 10 — 17 vgl. II Chron. 26, 5. 4 — 20 vgl. Matth. 25, 27 + Luk.
 19, 23 — 22 f vgl. Luk. 19, 20

9f mortuum + est cu, Del. + est ait e, ἀναστία νεκρά 10 autem] vero e
 11 moriente + uno A, Del. | Ozia Del., für die Attraktion vgl. S. 288, 12 17 non]
 nec B 18 domini ce. nach der Vulg. (= O') | domino + et A 19 orbem A
 | et² < A, Del. 24 creditam B

HOMILIA VI.

De eo, quod scriptum est: »quem mitto, et quis vadit?« usque ad eum locum, in quo ait: »et convertantur, et sanabo eos«.

1. »Videns« Isaias »Dominum Sabaoth sedentem super thronum
 5 excelsum et elevatum«, »videns« autem et »Seraphim circumstantia eum« 272 Lommi-
 et remissam peccatorum accipiens per eum ignem, qui allatus »de alta-
 rio labia« eius contactu »purgavit«, ait »audisse se vocem Domini« non
 imperantis, sed excitantis atque »dicentis«: »quem mittam, et quis ibit
 ad populum istum?« Deinde dicit »respondisse« se Domino: »ecce,
 10 sum ego, mitte me«. Factus autem in loco et scrutans ea, quae scripta
 sunt, invenio aliud fecisse Moysen, aliud Isaiam. Moyses enim electus
 ad educationem populi de terra Aegypti ait: »provide alium, quem mit-
 tas« et videtur contradicere Deo; Isaias vero non electus, sed »audiens«:
 »quem mittam, et quis ibit?«, »ecce« inquit »ego sum, mitte me«. Dig-
 15 num est ergo »spiritalibus spiritalia comparantem« requirere, quis e 116 Del.
 duobus melius fecerit; Moyses, qui, postquam electus est, recusavit, an
 Isaias, qui ne electus quidem ipse se obtulit, ut »mitteretur ad populum«.
 Nescio enim, si potest quis eam contrarietatem negotiorum, quae in
 utroque videtur, intendens dicere quia id ipsum fecerit Moyses, quod
 20 Isaias. Ergo audacter facio comparans duos sanctos et beatos viros et
 decernens et dicens verecundius Moysen fecisse quam Isaiam. Moyses
 quippe magnitudinem considerabat praeesse populo ad educendum eum
 de terra Aegypti, repugnare Aegyptiorum »incantationibus« et maleficiis;
 propter hoc ait: »provide alium, quem mittas«. Iste autem non
 25 exspectans audire, quid ei iuberetur, ut diceret, [et]iam si electus
 fuisset, »ecce« inquit »sum ego, mitte me«. Unde quia ignorans,
 quid ei iuberetur, »ecce« ait »ego sum, mitte me«, haec inbetur 273 Lommi-
 ut dicat, quae erant inoptata dicenti. An non erat inoptabile statim
 iusso prophetare a maledictionibus incipere dicentem: »aure audietis

2. 8. 9. 14. 26. 27 Jes. 6, 8 — 3 Jes. 6, 10 — 4 ff vgl. Jes. 6, 1 ff; und
 die Praefatio — 12 vgl. Exod. 4, 13 — 15 vgl. 1 Kor. 2, 13 — 23 vgl. Exod. 7, 22
 — 24 Exod. 4, 13 — 29 Jes. 6, 9, 10

2 mittam *ew, Del.*, nach der Vulg. (*ἀποστείλω Ο'*), vgl. Z. S. 14 | vadet?
 (*πορεύσει Ο'*), vgl. aber S. 306, 24 3 convertentur *A* | sanem *c, Del.*, nach
 der Vulg., vgl. S. 271, 19, *ἰάσωμαι Ο'* 20 facio *Bachrens* facit *AB* feci *Del.*
 | comparans duos] comparando *B* 23 maleficiis *A (e*)* 25 iam si *Bachrens*
 etiam si *AB* ac si *Del.*

et non intelligetis, et videntes cernetis et non videbitis; incrassatum est enim cor populi huius et reliqua. Forte ergo — si tamen audenter expedit dicere — temeritatis et audaciae mercedem consecutus est, ut ea iubeatur dicere, quae prophetare nolebat. Quia autem comparavi-
 5 mus Isaiam et Moysen, componamus et aliam proximam comparationem, Isaiam et Ionam. Ille mittitur >praedicare< eversionem Ninivitis post >tres dies< et piget eum proficisci nolentem causam malorum civitatis. Iste vero non exspectans, quid ei imperaretur, ut diceret, ait: >ecce, sum ego, mitte me<. Bonum est non prosilire ad eas, quae a Deo
 10 sunt, dignitates et principatus et ministeria ecclesiae; utinam imitemur Moysen et diceremus cum eo: >provide alium, quem mittas<. Neque enim ad principatum ecclesiae venit, qui salvari vult, etsi praeest, sed ad servitum, si oportet dicere et de evangelio: >principes quidem gentium dominantur iis, et qui potestatem habent in illis,
 15 magistratus vocantur; non sic autem erit in vobis<. Nec enim >dominantur principes in vobis<, sed >qui vult vestrum esse maior, erit omnium minimus<; >qui vult esse primus, erit omnium novissimus<. Qui vocatur ergo ad episcopatum, non ad principatum vocatur, sed ad servitum totius ecclesiae. Si vis credere de scripturis quia in ecclesia ^{274 Lomm.}
 20 servus sit omnium, qui praeest, suadeat tibi ipse Salvator et Dominus: talis tantusque factus est >in medio discipulorum non quasi discumbens, sed quasi ministrans<. >Accipiens< enim >linteum<, postquam >exutus est vestimentis, praecinxit se et mittens aquam in pelvim coepit lavare pedes discipulorum et detergere linteo, quo erat praecinctus<. Et do-
 25 cens quia tales oporteat esse principes quemadmodum servos ait: >vos vocatis me magistrum et dominum, et bene dicitis; sum enim. Si ergo ego dominus et magister lavi vestros pedes, et vos debetis alterutrum lavare pedes<. In servitum igitur vocatur ecclesiae princeps, ut possit ex servitute ista ire ad solium caeleste, sicut scriptum est: >sedebitis
 30 super thronos duodecim, iudicantes duodecim tribus Istrahel<. Audi

6 vgl. Jon. 3, 3; 1, 1ff — 8 Jes. 6, 8 — 11 Exod. 4, 13 — 13 vgl. Luk. 22, 26 — 16f. 21 vgl. Mark. 9, 35; Luk. 22, 26, 27 — 17 vgl. z. B. Matth. 19, 30 — 22ff vgl. Joh. 14, 4f — 25 Joh. 13, 13f — 29 Matth. 19, 28

4 ei c | iubetur (-eretur w) A 7 causa l, Del. 7f civitatis e, Del.
 10 utinam < A, sed Del. 11 moysen l, Del. cum Be | cum eo < A 13 prae-
 esse A 17 omnium² < B 20 dominus + qui e, Del. 25 quia tales]
 quales A, Del. | quemadmodum] * * l qm w 26 etenim B(13), Del., nach der
 Vugl., vgl. S. 272, 21

vero et Paulum tam praeclarum virum dicentem quia servus fuerit omnium credentium. »Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum ecclesiam Dei«. Porro si hoc non videtur approbare servitutem eius, sed tantum humilitatem, 5 audi eum dicentem: »facti sumus parvuli in medio vestrum, quasi si nutrix foveat filios suos, cum possimus graves esse ut Christi Apostoli«. Imitatores ergo nos esse expedit humilium ipsius Domini sermonum atque factorum et »Apostolorum« eius et facere, quod factum est a Moyse, ut, etiamsi vocatur aliquis ad principatum, dicat: »provide alium, quem 10 mittas«. »Deo dicit: »non sum dignus ante heri et nudius tertius; 275 Loran. exilis vocis sum et tardilinguis«. Et quia »Deo dixit« humiliter: »exilis vocis sum et tardilinguis«, audit a Deo: »quis dedit os homini, et quis fecit surdum et mutum, videntem et caecum? Nonne ego Dominus Deus?« Crede Deo et »consecra te ei. Licet »subtilis vocis« sis »tardae- 15 que »linguae«, trade te sermoni Dei; dices postea: »os meum aperui et attraxi spiritum«. Haec quidem propter hoc, quod ait Isaias: »ecce, sum ego, mitte me«.

2. Faciamus autem ex parte et cum eo. Voluit enim, cum iam accepisset gratiam a Deo, non in vacuum eam accipere, sed uti ea ad 20 necessaria. »Videns Seraphim«, »videns Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum et elevatum dixit: »o miser ego, quoniam compunctus sum, quia, cum homo sim et immunda labia habeam, in medio quoque populi immunda labia habentis habitem, et regem Domi- num Sabaoth vidi oculis meis«. Hoc dicens et »miserum« se faciens 25 meretur auxilium suscipiente Deo humilitatem eius. Quod est istud auxilium? »Missus est«, ait, »ad me unus de Seraphim, et habebat in forfice carbonem, quem attulerat de altari, et tetigit labia mea et dixit: ecce, abstuli iniquitates tuas et peccata tua circumpurgavi«. Consecutus est beneficium mundus effectus et remissionem accipiens peccatorum. 30 Cum audisset: »quem mittam ad populum istum, et quis ibit nobis?«,

2 I Kor. 15, 9 — 5 vgl. I Thess. 2, 7. 6 — 9 Exod. 4, 13 — 10 vgl. Exod. 4, 10; unberücksichtigt bleibt hier die andere Lesart, vgl. Bd. I S. 45, 9: ». . . ego enim gracili voce sum et tardus lingua«, vos in Hebraeis exemplaribus habetis: »ego autem incircumcissus sum labiis«, vgl. Origen. Hexapl. 2. St. — 11 Exod. 4, 10 — 12 Exod. 4, 11 — 15 Ps. 118 (119), 131 — 16 Jes. 6, 8 — 21 Jes. 6, 5 — 26 vgl. Jes. 6, 6. 7 — 30f vgl. Jes. 6, 8

5 si < A 10 Deo] ideo B, vgl. Z. 11. 12 und O': εἶπεν δὲ . . . πρὸς Κύριον
14 vocis — S. 272, 16 via < c 23 et < B, Del. (καὶ O') 30 ad populum
istum < A

non propter priorem conscientiam ausus fuit dicere: »ecce, ego, mitte me«, sed quia audierat: »ecce, abstuli iniquitates tuas«. Igitur quia sancti ^{276 Lomm.} compunguntur et requiritur inter Moysen et Isaiam, satisfaciamus pro Moyse et etiam pro Isaia dantes et iis de scripturis sortem suam. Moy- ^{117 Del.}
 5 ses non accepit remissionem peccatorum, ut diceret quasi iam conscius se mundatum: »mitte me«. Propter quod ait: »provide alium, quem mittas«, habebat enim in conscientia interfectionem Aegyptii; forte autem ut homo sciebat se et alia quaedam habere peccata, propterea recusat. Iste autem non quasi natura iustus postulat ministerium, sed
 10 quasi gratiam consecutus. Si et Moyses similem gratiam percepisset audissetque: »ecce, abstuli iniquitates tuas« et hoc: »circummundavi peccata tua:«, numquam forte dixisset: »provide alium, quem mittas«. Habet ergo aliquid rationis et Moyses recusans et Isaias dicens: »ecce, sum ego, mitte me«.
 15 3. Sed videamus etiam ea, quae praecepit Dominus, ut »populo dicerentur: »vade, et dic populo: aure audietis et non intelligetis, et videntes cernetis et non videbitis. Incrassatum est enim cor populi huius, et auribus graviter audierunt et oculos clauserunt, ne quando videant
 20 eos«. Bifariam sciens sermonum auditionem et duplicem noscens constitutionem, hoc est aliud eorum corporale, aliud spiritale, ait ad »populum« prophetans de his, quae in adventu Christi futura erant, quia esset tempus, quando »audirent et non intelligerent« ea, siquidem, cum ^{277 Lomm.}
 »audirent« Dominum meum Iesum Christum, vocem tantum dictorum
 25 »audiere«, non sensum. Et hoc ex eo manifestum est quia »foras« ad »populum« »in parabolis loquebatur«, »discipulis autem secreto dissolvebat« eas. Prophetat autem, quod evenit: »aure audietis et non intelligetis«. Porro quia de adventu Domini hoc sit »populo« »prophetatum«, ipse Salvator dicit: »bene prophetavit Isaias de vobis inquam: »aure
 30 audietis et non intelligetis«. Concedamus ergo quia sermones Domini

1. 13 Jes. 6, 8 — 2. 11f vgl. Jes. 6, 7 — 6 vgl. Exod. 4, 13 — 7 vgl. Exod. 2, 12 — 12 Exod. 4, 13 — 16 Jes. 6, 9. 10 — 25f vgl. z. B. Matth. 13, 3ff; Mark. 4, 11ff. 34 — 27 Jes. 6, 9 — 29 vgl. Matth. 15, 7 (bis inquam) + 13, 14

2 sed + ibi *Bre* + ubi *l* | quia] quid *B*, ist mit *Del.*: sed ubi audierat zu lesen? 3f pro Moyse et < *A* 11 circummunda (-avi *l*¹, -dat *w*) *A* 15 praecipit *c*, *Del.* — 20 sermonum *w* sermo *Bl*, sermonis *Del.* 21 spiritale + aliud *l* ∞ spiritale aliud *e* 25 audire (corr. *l*³) *A* 29 ∞ de vobis *iesaias me*, *Del.*, — Vulg. und gr. Text, vielleicht richtig

>populus< auscultans non potuerit nosse, quae dicta sunt. Videamus
 autem, quid sit hoc, quod sequitur: >et videntes videbitis et non scie-
 tis<. Non si quis >vidit< ea, quae Salvator faciebat, statim >videns< po-
 tuit >intelligere<, cur facta sint. Veluti exemplum adsumamus, >lavit
 5 pedes discipulorum< et >videbant< quidem bene, quomodo >lavabat pedes<
 magister >discipulis<; >videbant< autem et alii, qui erant praesentes, sed
 id tantum, quod fiebat, non etiam cur fiebat. Similitudo quippe erat
 lavationis >pedum<, qua >lavit< Verbum Dei >pedes discipulorum<; ideo
 ait Salvator ad recusantem Petrum et dicentem: >non lavabis pedes
 10 meos<, quid ait? >Quod facio, tu nescis modo, scies autem postea<.
 Quid ergo >facis< modo? dicit Petrus, video te >lavantem pedes< nostros,
 et >pelvim< positam, >linto< te >praecinctum< et servientem nobis et >de-
 tergentem pedes< nostros. Verum quia non erat hoc negotium — sed
 enim Salvator nudatus >mittit< spiritalem >aquam in pelvem< secundum
 15 scripturas et >lavat pedes discipulorum<, ut, cum >mundi< fuerint, adscen- 278 Lomn.
 dant ad dicentem: >ego sum via< et non pleni >pulvere<, quem >excutere<-
 voluit super indignos et non suscipientes pacem neque dignos eorum,
 quae dicebantur — et quia hoc erat, quod significabatur, ideo ait: >quod
 ego facio, tu nescis modo, scies autem postea<. Erat autem hoc, quod
 20 in reliquis dictum est, quia: >vos vocatis me magistrum et Dominum,
 et bene dicitis; sum enim. Si igitur ego Dominus et magister lavi pe-
 des vestros, et vos debetis invicem lavare pedes<. Ergo hoc dicit, ut
 episcopus >mittens aquam in pelvem et exutus vestibus suis et praec-
 25 >debetis invicem pedes vestros lavare<? Si hoc est, quod dicitur, nemo
 nostrum mandatum servabit; nemo enim quibuscumque venientibus >ad-
 sumens linteam< diaconus vel presbyter sive episcopus >lavit pedes<. Sed
 si intelligas ea, quae scripta sunt, qui vere beati sunt episcopi, servien-
 tes ecclesiae >mittunt aquam< de scripturis in >pelvem< animae, quod est
 30 secundum scripturas, et tentant sordes >pedum discipulorum lavare< et

2 Jes. 6, 9 — 4 vgl. Joh. 13, 5 — 9 Joh. 13, 8 — 10. 18 Joh. 13, 7 —
 13 ff vgl. Joh. 13, 5 ff; vgl. Origen. Comm. in Joh. 34, 8 (S. 438, 1 Pr.): *σύμβολόν*
έστι τὸ >ρίψασθαι ἑμῶν τοὺς πόδας< ἐπ' ἐμοῦ τοῦ καθαρῶναι τὰς βάσεις τῶν
ψυχῶν ἑμῶν; Bd. II S. 325, 12 ff — 16 Joh. 14, 6 — 16 f vgl. Matth. 10, 14 —
 20 Joh. 13, 13. 14

1 sint *A, Del.* 4 sunt *l* 5 pedes² < *A* 10 quid] qui *l* quid ait < *w*
 | quod *w, Del.* quid *Bl*, kaum richtig 20 ∞ dominum et magistrum *A*, nach Z. 21
 22 pedes < *A* (*πόδας* gr. pedes Vulg.), *Del.* 23 et¹ < *B*

eluere et proicere. Et sic custodiunt episcopi mandatum imitantes Ie-
 sum, sic et presbyteri. Utinam et ego accipiam nunc >aquam<, quae
 possit animae vestrae >pedes lavare<, ut unusquisque vestrum dicat, cum
 fuerit >lotus<: >lavi pedes meos, quomodo inquinabo eos?<. Hoc enim
 5 sponsa dicit in Cantico Canticorum non ostendens corporeos >pedes lo-
 tos<, sed >pedes non offendentes<, de quibus dicit Solomon: >pes autem
 tuus non offendat<, de quibus et in Psalmis scriptum est: >mei autem
 paene moti sunt pedes<. Verum et quae constituuntur >viduae< in ec- 279 Lomm.
 clesiis, >si sanctorum< inquit >pedes lavit<. Si autem vis apertius
 10 audire, quomodo >vidua lavat pedes sanctorum<, audi Paulum in alio
 loco constituentem >viduis< et dicentem: >bene docentes, ut pudicas
 efficiant adolescentulas<, >lavantes< sordes >pedum< iuvenularum. Et
 istae >viduae< dignae sunt ecclesiastico honore, quaecumque >sanctorum
 pedes lavant< sermone spiritualis doctrinae, >sanctorum< vero non mascu-
 15 lorum, sed mulierum; docere enim mulieri non permitto neque princi-
 pari viro. Vult esse mulieres >bene docentes, ut< ad castitatem suade-
 ant non adolescentes, sed >adulescentulas< — indecens quippe est, ut
 mulier magistra viri fiat —, sed ut ad castitatem suadeant >adulescen-
 tulas< et >amare viros et liberos suos<. Discamus ergo >lavare pedes
 20 discipulorum<. Ista propter hoc dicta sunt: >videntes videbitis et non
 scietis<. Quoniam, si quid fiebat a Salvatore, ab his quidem, qui >non
 intelligebant<, >videbatur< iuxta corpus, non >videbatur< iuxta notionem, 118 Del.
 ab his vero, qui >intelligebant<, >videbatur< quidem iuxta oculos, >vide-
 batur< autem et iuxta intellectum; ita ut non compleretur super beate
 25 >videntes< hoc, quod dictum est: >videntes videbitis et non scietis<, sed
 super peccatores. Et cuncta autem evangeliorum oramus >videntes< du-
 pliciter >videre<, quomodo facta sint iuxta corpus, quando Salvator noster
 descendit ad terras; etenim similitudo erat et typus futurorum unum-
 quodque, quod fiebat in corpore. Veluti nescio quis >a nativitate cae-
 30 cus< visum recuperavit; vere autem >a nativitate caecus< iste erat genti-
 lium populus, cui Salvator reddidit visum, >saliva< sua >unguens oculos
 eius<, et mittens >ad Siloam, quod interpretatur missus<. Mittebat quippe

4 Hohel. 5, 3 — 6 Prov. 3, 23 — 7 Ps. 72 (73), 2 — 9 I Tim. 5, 10 — 11 Tit.
 2, 3, 4 — 15 vgl. I Tim. 2, 12 — 19 vgl. Tit. 2, 4 — 20. 25 Jes. 6, 9 — 29 vgl.
 Joh. 9, 1ff — 32 vgl. Job. 9, 7

3 ut + et c ut] et m   5 extendens B   8 quae = quaedam   9 la-
 vant B, ἔρασαν gr. (sc. ἕρασαν), das Zitat ist nicht in den Zusammenhang eingeordnet,
 vgl. S. 277, 8   18 ad < A, Del.   18f adolescentulis Del.   26 autem < v, Del.
 29 corpore + eorum B   31 reddidit ev, Del. reddit cl   32 mittit A
 Origenes VIII. 18

eos, quos spiritu >unxit<, ut crederent, >ad Siloam<, id est ad Apostolos ²⁸⁰ *Lohm.*
 et magistros, propter quod scriptum est de >Siloa< quia: >interpretatur
 missus<. Et quotienscumque incipimus ab Iesu visitari, ut recipiamus
 animae oculos, mittimur >ad Siloam<, hoc est >missus<. Et unusquisque
 5 ergo nostrum, quando legit ea, quae in evangeliiis facta sunt, oret, ne
 etiam in se compleatur: >videntes videbitis et non scietis<.

4. Si autem, ut aestimant simpliciores, illa, quae facta sunt, non
 >propter nos<, sed tantum facta sunt et non erant exempla alterius rei,
 exponant quomodo hoc, quod dictum est: >videntes videbitis et non
 10 scietis<, habeat sensum. Nam si non ea, quae >videbantur<, habebant
 aliquem sensum sacratum, ut cum carnalibus oculis etiam spiritualiter
 inspicerentur, numquam dixisset: >videntes videbitis et non scietis<. Ad
 probationem autem horum et alterius scripti de evangelio testimonium
 proferemus, quod iuxta eos, qui tantum litteram sequuntur, mendacium
 15 est. Dicit Salvator et Dominus noster ad discipulos in evangelio se-
 cundum Iohannem: >si credideritis, non solum, quae ego facio, facietis,
 sed et maiora horum facietis<. Videamus ergo, si >maiora< aliqua >fe-
 cerint< discipuli. Quid >maius< est quam >mortuum resuscitare<? Quis
 non dico nostrum, sed Apostolorum >mortuum suscitavit<? Refert histo-
 20 ria quia Paulus >Eutychem< >resuscitaverit a mortuis< et Petrus >Tabi-
 tham, quae interpretatur Dorcas<. Ista autem et alia istiusmodi in-
 venire potes; sed ubi sunt >maiora<? Sed et >caecos< fecit Salvator
 rursus videre et, quod >maius< est, eos, qui sic nati fuerant: exhibeant, ²⁸¹ *Lohm.*
 quos >caecos< ab utero manibus Apostolorum curatos adspexerint. Et
 25 alia infinita potest de evangeliiis invenire, qui quaerit, quia neque Apo-
 stoli >his maiora fecerint< neque eorum successores. Verum sermo Scrip-
 turae tale quiddam locutus est: >his, quae ego feci<, corporalibus >vos
 maiora facietis<. >Ego feci resurgere ex mortuis< corporaliter, vos >re-
 surgere facietis ex mortuis< spiritualiter. Ego >caecis< sensibile hoc lumen
 30 infudi, vos spiritalem lucem non videntibus dabitis. Usque ad hanc
 autem diem haec >maiora< signa a corporalibus, quae >fecit< Iesus, ego

2 Joh. 9, 7 — 4 über die oculi animae vgl. Bd. I S. 247, 26 — 6. 9. 12 Jes.
 6, 9 — 8 vgl. I Kor. 9, 10 — 16 vgl. Joh. 14, 12 — 18f vgl. z. B. Joh. 5, 21 —
 20 vgl. Akt. 20, 9ff — 20f vgl. Akt. 9, 36ff — 22 vgl. Matth. 9, 27ff — 23 vgl.
 z. B. Joh. 9, 1

7 non — sed] quod (*ew*) propter se *A*, kaum mit *Del.*: non propter nos sed
 propter se 9 exponant *w* exponat *Bl* 12f ad approbationem *A*, *Del.*, richtig?
 21 huiuscemodi *e* huiusmodi *w* 21f inveniri *A*, *Del.* 22 potes sed] posse *l*
 possunt *w*, *Del.* 23 fuerint *A* 24 quot *c*

video fieri per fidelissimos discipulos Iesu. An non ›caeci‹ nunc ›vident‹
 et ›claudi ambulant‹ et ›leprosi mundantur‹ et reliqua fiunt, si is, qui
 heri ›obcaecatus‹ erat accedens ad idolum quasi ad Deum, hodie invo-
 cet Deum vivum pristina dereliquens? An non, qui heri ›claudus‹ erat
 5 propter peccatum, nunc per doctrinam discipulorum iter verum edoctus
 stabili graditur pede, ›qui‹ heri ›aridam habebat manum‹ et otiosam ad
 benefaciendum, hodie recipiens ›manum‹ habet eam viventem? Si vide-
 ris aliquem pollutum et lepram in anima habentem subito paenitere a
 doctrinae sermone compunctum, non te pigeat dicere quia ›mains‹ sit
 10 hunc spiritaliter ›leprosum‹ quam quendam carnaliter fuisse purgatum.
 Et haec quidem largiter profudit oratio cupiens ostendere, quid sit hoc,
 quod dictum est: ›et videntes videbitis et non sciētis‹.

5. Quae autem causa est audientem ›non intelligere et videntem
 non videre‹? ›Incrassatum est‹ inquit ›cor populi huius‹. Si quidem
 15 necessarium est intelligi et hoc, unde est, non eadem est corporalis et
 spiritalis pinguedo, neque eadem est corporalis tenuitas et spiritalis. 282 I. omnia.
 Etenim quod corporaliter crassum est, in carne fit et nihil mihi nocet
 ›cor‹ carneum, si ›incrassetur‹, neque prodest si a languore vel a qua-
 cumque causa attenuetur. Tale autem aestimo fieri ›cor‹ carneum
 20 eorum, qui formidine continentur. Quomodo enim toti tabescunt ab
 aegrotatione, sic aiunt et crassitudinem et, quidquid pingue est circa
 ›cor‹ eorum, extenuari. Quid ergo mihi nocet, si corporale ›cor‹ meum
 ›incrassetur‹? Esto vero et attenuari ›cor‹ meum, quid mihi ex isto
 prodest? Sed nuncupativo cum corporeo ›corde‹ vocabulo animae no-
 25 strae principale nominatur, ut manifestum est ex eo, quod in evangelio
 dicitur: ›beati mundo corde‹; neque enim hi ›mundo corde‹ sunt, qui
 sanguinem vel quodcumque materiae corporalis intrinsicus non habent.
 Sed dictum est: ›beati mundo corde‹ pro eo, quod est ›beati‹, qui
 ›mundum cor‹ habent, principali animae nominato pro ›corde‹. Quoniam

1 vgl. Luk. 7, 22 — 6 vgl. Luk. 6, 8 — 12 Jes. 6, 9 — 14 Jes. 6, 10 —
 26. 28 Matth. 5, 8

3 erat *Bachrens* et *AB* est *Del.* 8 ad *B* 9 sermonem *B*, richtig?, vgl.
 Bd. II S. 614 11 profudi oratione *e* profudi* ratione *c* 14 inquit < *A* |
 quid *A* 15 unde cod. Barber. 578 inde *AB* 17 est + et *B* | et < *v* 18 pro-
 dest + neque obest *B*, vgl. Z. 22. 24 19 tenuetur *B* 20 toti < *B* 21 ait *B*
 24 sed + cum *clp* + quod *v* | lies: connuncupativo?, vgl. in Jerem. hom. 2, 1
 29 statt: corde pro principali animae nominato

igitur principale animae nostrae, quod esse dicitur in ›corde‹ corporeo, sive ›mundum‹ est sive immundum, et est ›cor‹ nostrum immundum quidem, quando ›cogitationes pessimae egrediuntur ex‹ eo, ›homicidia, adulteria, furta, falsum testimonium, blasphemiae‹, ›mundum‹ autem, 5 quando cogitationes sanctae et intellectus divini et mens pura, propter hoc arbitrandum est attenuatum quidem esse dici a ›tenui‹ et sancto 119 Del. Spiritu eius, qui salvatur, ›incrassatum‹ autem a malitia et praefocatum eius, qui peccat. Dicitur enim de ›sancto Spiritu‹, qui est secundum ›sapientiam‹, quia sit ›unigenitus, multifarius, tenuis, mobilis‹ et quia 10 iustus hunc accipiat ›subtilem spiritum‹; differt quippe hic ›spiritus‹ ab ›omnibus spiritibus intellectualibus, mundis, subtilibus‹. Est ergo principale cordis ›tenue‹ quidem, quod spiritale est, pingue autem, quod ex corporalis materiae vitio concretum est, plenum cogitationibus corpora- 283 Lomni- libus, quae sunt in reprehensione. Sic dicitur: ›incrassatum est cor 15 populi huius‹. Intellige: ex eo ›incrassatum est cor‹, quia nihil sit in eo praeter humanas et carneas sollicitudines; quo modo enim materia corporis pinguis est, eodem modo etiam corporei intellectus et cogitationes. Ex quo cum duo proposita sint, ›incrassari cor‹ ex saecularibus curis et attenuari ex sollicitudine spiritali, cum quis cogitat ea, quae 20 Domini sunt, proiciens pinguedinem ex ›corde‹ et sciens quia, si ›incrassatum fuerit cor‹ eius, neque accipiat sermones Dei neque videat salutis sacramentum, deponamus nos crassitudinem et adsumamus eam, quae dicta est, tenuitatem, ut et nos dicamus, quomodo prophetae: ›sivit in te anima mea, quam multipliciter tibi caro mea, in terra de- 25 serta et invia et inaquosa, sic in sancto apparui tibi‹, non quasi ›sanctus‹ fuerim naturaliter, sed si ›carnis‹ prudentia tabescit et si prudentia ›carnis‹ extabuerit, tunc ›in sancto apparebo tibi‹. Haec in explanationem eius, quod dictum est: ›incrassatum est enim cor populi huius‹.

3 vgl. Matth. 15, 19 — 8. 11 vgl. Weish. Sal. 7, 22. 21. 23 — 9 Weish. Sal. 7, 22 — 12 ff vgl. Origen. in Num. hom. 17, 6 (Bd. II S. 165, 20): quod autem crassitudo culpabiliter in scripturis habeatur, indicio erit illud . . . ›incrassatum est cor populi huius‹ — 14 Jes. 6, 10 — 23 f Ps. 62 (63), 2. 3 — 28 Jes. 6, 10

2 sive . . . sive — aut . . . aut 10 hunc accipiat *Bachrens* hunc accipiat hunc *A* hinc accipiat hunc *B*, lies: hinc accipiat? 12 cordis *w* corpus *Bl*, oder: animae?, vgl. Z. 1 u. S. 275, 24 15 intellege + quod *c* + quia *e* | esse *Del.*, richtig? 16 eo + mundum *ce* (< *m*) 18 sunt *B* 20 et < *B* 22 sacramenta *A*, *Del.* 23 quae (quia *c*) + bene *el* 23 f sivit . . . mea! < *A* 26 fuero naturalium *A* | si! < *A* 27 tibi] dei *A*, vgl. Z. 25

6. Sequitur autem: »et auribus suis graviter audierunt«. Nihil mihi nocet, si »graviter audiam« corporaliter, neque ista mihi causa fit, ut non audiam sermones Dei. Quomodo enim nihil mihi nocet caecitas corporalis, si non fuerit obcaecata anima mea, sic neque levitas neque
 5 gravitudo auditionis corporalis impedit mihi. Est autem quaedam gravitudo auditionis, quae noceat animae hominis. Quae est ista gravitudo, quae est in auditione animae? Peccatum secundum scripturas »grave« 284 LOMM est. Propter quod sentiens quis peccata sua dicit: »quasi onus grave gravatae sunt super me«. Et quia gravis est »iniquitas«, propter hoc
 10 »super talentum plumbi sedet«, ut in Zacharia scriptum est. Aegyptii autem non, quoniam »gravia« habebant corpora, »submersi sunt quasi plumbum in aqua vehementi«, sed quia animae eorum a »talento plumbi, super« quod »sedebat iniquitas«, »aggravatae erant«, propter hoc »submersi sunt tamquam plumbum in aqua vehementi«. Gravitudo ergo »aurium«
 15 a peccato fit et levitas a iustitia. Quid est, quod faciat auditum non »graviter audire«, sed leviter? »Pennae« Verbi, »pennae« virtutis; etenim »pennae« Verbi multum levitatis attribuunt. »Quis dabit mihi pennas ut columbae, et requiescam?«. Hoc dicit propheta non orans, ut corporales »pennas« accipiat »columbae«, sed »pennas columbae« Spiritus
 20 sancti. Dicit autem rursus Solomon de divite: »componit autem sibi pennas quomodo aquila, et convertitur in domum eius, qui praestit illi«. Si accipiamus igitur »pennas«, leviter audiemus; si autem peccaverimus et negligentes fuerimus circa alas et defluerint »pennae« nostrae, »gravabimur« et »graviter audiemus«. »Auribus« ergo »suis« peccatores »graviter audierunt«. Omnes quidem Iudaei, qui tunc »audierunt« Salvatorem, »graviter« eum »audierunt«, ideo non crediderunt. Usque hodie autem, quotquot »audientes« scripturas non »audierunt« sermonem spiritalem, qui levis est, sed »litteram«, quae est »gravis« et »occidens«, »graviter audiunt«. Atque ita dupliciter auditur Scriptura; ab eo, qui
 30 non intelligit quae dicuntur, »graviter« auditur, ab eo vero, qui intelli-

1 Jes. 6, 10 — 7 ff vgl. Origen. in Exod. hom. 6, 4 (Bd. I S. 195, 14 ff): Unde de ipsis (Aegyptiis) dicitur: »demersi sunt tamquam plumbum in aqua validissima« peccatores graves sunt. Denique et »iniquitas super talentum plumbi sedere« monstratur, sicut Zacharias propheta dicit usw. — 8 Ps. 37 (38), 5 — 10 vgl. Zach. 5, 7. 8 — 11 vgl. Exod. 15, 10 — 17 Ps. 54 (55), 7 — 20 Prov. 23, 5 — 28 vgl. II Kor. 3, 6

6 noce*(a)t l nocet e 12 anima*(e) l 13 aggravatae erant w, Del. aggravata erat Bl 14 tamquam] quasi B, nach der Vulg., vgl. Bd. I S. 195, 10

git eam, non solum non auditur >graviter<, sed potius acute, unde et fit intelligens quis auditor.

7. Et aliud autem prophetatur de populo Iudaeorum et de omnibus nobis, si peccaverimus. >Et oculos suos clauserunt, ne quando videant
5 oculis et auribus audiant et corde intelligant<. Eorum, qui non >vident<, quidam >caeci< sunt et propter caecitatem non >vident<, quidam >in tenebris< sunt et propterea non >vident<, alii autem neque >in tenebris< sunt neque caeci sunt, sed quia >claudunt oculos<, non >vident<. Et scit has differentias, quae principalis cordis nostri sunt, Scriptura divina; dicit
10 enim Salvator >his, qui sunt in vinculis: exite, et his, qui in tenebris, ut iis reveletur< et >sedentibus in regione et umbra mortis: lux orta est iis<. Isti non >viderunt< ideo, quia fuerunt >in tenebris<, donec >ori- retur iis lux<. >Surdi, audite et caeci, adspicite<. Isti ideo ante non >viderunt<, quia naturaliter >caeci< erant. Qui vero extra ista sunt, qui
15 que ad comparationem >caecorum< et eorum, >qui in tenebris< sunt, multo peiores sunt, ii sunt, qui ideo non >vident<, quia >oculos< sponte >clauserunt<. Hoc autem ita esse, ut adseruimus, Salvator mihi testi- monio erit dicens: >si caeci essetis, non habebatis peccatum; nunc autem dicitis quia videmus; peccatum vestrum manet<. Et bene ait:
20 >dicitis quia videmus<; vere enim >dicunt quia videant< et habeant possibilitatem >videndi<, sed >claudentes oculos< non >vident<. Et si quando videris ingeniosam ad intelligendum animam et velocem et ala- crem non meditantem eloquia Dei, cognosce quia non propter caeci- tatem non >videt< ea, quae continentur in scripturis, non ob id, quia
25 >in tenebris< sit, sed quia >claudit oculos<. Si ergo audieris scripturam dicentem his, qui >claudunt oculos<: >aperi oculos tuos et recta vide<, >aperi oculos< ab eo, quod >clauseras<, tunc poteris >videre recta< et con- siderare lumen veritatis. Et accusat quidem eos, de quibus quaeritur, cur >oculos claudant, ne videant<; non autem et hoc dicit, quia non
30 expediat aliquando et >claudere< animae >oculos<. Expediat enim, sicut manifestum facit Isaias dicens in his, quae sequuntur: >quis adnuntiabit

4 Jes. 6, 10 — 10 Jes. 49, 9 — 11 Matth. 4, 16 — 13 Jes. 42, 18 — 18.
20 Joh. 9, 41 — 26 vgl. Baruch 2, 17 + Prov. 4, 25 — 31 vgl. Jes. 33, 14. 15

1 et + qui A, Del., der statt quis: fit schreibt 3 et aliud A taliter (aliter p) B, kaum richtig; der Satz gehörte dann zum vorangehenden Kapitel 7 sunt < B 9 principalis Baehrens principales AB, Del. 15 ad < A 18 habebatis Am haberetis cel^s, Del., nach der Vulg. 25 audiens A 26 recte B 27 aperis w aperias l | recta e peccata Ac 30 et cludere l excludere cw 31 in < A

vobis locum aeternum? Qui ambulat in iustitia et loquitur veram viam et rectam, obturans aures, ut non audiat iudicium sanguinis, claudens oculos, ut non videat iniquitatem. Si futurum est, ut aperiens >oculos< animae >audiam< et sentiam turpiloquia, melius est >claudere< aditus quam >audire< et intellegere, quae noceant. Quando ergo >claudio<? Quando mala dicuntur, ut neque intelligam ea. Quando videnda sunt eloquia Dei, et >convertimur et sanat< nos Deus mittens verbum, quod >sanat< eos, qui volunt curari in Christo Iesu, >cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen<

10

HOMILIA VII.

De eo, quod scriptum est: >ecce, ego et pueri mei, quos mihi dedit Deus< et cetera.

1. >Da sapienti occasionem, et sapientior erit< dixit sermo divinus. >Occasionem< autem accipientes sacratissimi Apostoli ad intellectum propheticorum sermonum oremus Deum, ut accipiamus sapientiam et possimus fieri >sapientiores< per >occasionem< Apostolorum ad prophetas exponendos. Apostolus recordans huius dicti: >ecce, ego et pueri, quos Deus dedit mihi< deinde infert et edisserit: >quia ergo pueri communicaverunt sanguini atque carni, et ipse proxime eos factus est, qui participantur eorum, ut per mortem destruat eum, qui imperium habet mortis, hoc est Zabulum, et eruat eos, quicumque metu mortis in sempiternam vitam rei erant servitutis. Igitur >quia pueri participes effecti sunt sanguinis et carnis<, et Salvator noster >communicavit sanguini atque carni<. Alienum enim erat a natura et divinitate eius >sanguinem et carnem< suscipere; propter nos autem ea, quae sibi erant aliena, suscepit, ut domesticos nos sibi faceret, qui facti fueramus alieni per peccatum. Et Apostolus quidem sic exposuit dicens: >quia ergo pueri communicaverunt sanguini et carni, et ipse proxime eos factus est, qui participantur eorum<, ego autem dicam quoniam, quomodo >quia pueri communicaverunt sanguini et carni, et ipse proxime eos factus est, qui

7 vgl. Jes. 6, 10 — 8 vgl. I Petr. 4, 11 — 11. 17 Jes. 8, 18 — 13 Prov. 9, 9 — 18 Hebr. 2, 14. 15 — 27 Hebr. 2, 14

3 aperiat B 4 anima (+ mea ut c) B | auditus w, Del. 11 den Titel < A | de ... est < c | mei < p 11 quos — 12 cetera < c 13 da ... divinus < B 28. 30 eis cw 29 quia < B, Del., nicht richtig (et² Z. 30 — auch)

participantur eorum, sic, quia >pueri< non possunt fortiores audire ser-
 mones — debent enim ut >pueri< audire sermones Dei —, propter hoc
 >factus< in >sanguine puerorum< causa, qui >communicaverunt< carni et
 sanguini, >quasi parvulis< loquens, loquitur non divina et ineffabilia,
 5 sed quaecumque capere possunt >parvuli<. >Parvuli< autem omnes ho-
 mines sunt, si eos compares ad perfectionem Verbi; licet Moysen nomi-
 nes, licet unum dixeris de prophetis, licet Iohannem, quo >maior in
 natis mulierum nemo fuit<, licet ad Apostolos venias, Petrum, cui >por-
 tae inferni non invalescent<, vel Paulum, qui >raptus est usque ad ter-
 10 tium caelum et audivit indicibilia verba<, non deponis eorum gloriam 288 Lonan
 dicens quia et ipsi in iis, quae intellexerunt, comparatione eorum, quae
 non intellexerunt, >parvulorum< disciplinis eruditi sunt, quae hominibus
 traduntur. Dicit ergo Salvator non de his, quos Paulus in Christo
 >parvulos< nuncupat et adserit >lacte potandos< et non >forti cibo<, sed
 15 de omnibus simul hominibus: >ecce, ego et parvuli mei, quos mihi de-
 dit Deus<. Verum quomodo in >pueris< alii ab aliis alacriores et ea,
 quae his sunt tradita, velocius consequuntur, sic, inquam, similem in-
 geniosis >pueris< factum Moysen et prophetas, sed et Domini Iesu Chri-
 sti Apostolos. Propterea sentientes semet ipsos, quia, etiamsi profice-
 20 rent, >puerorum< proficerent profectu, dixerunt: >ex parte cognoscimus
 et ex parte prophetamus<. Nec enim adhuc veritatis negotia, sed um-
 bras negotiorum conspiciebant, nec plenam lucem, sed obscuram imagi-
 nem; ideoque repetebant dicentes: >videmus enim nunc per speculum
 et in aenigmate, tunc autem facie ad faciem<. Quis ergo haec legens
 25 et intelligens inflabitur et erigetur super scientia seu super quocumque
 donorum? Etenim cum ea quae ad >pueros< devenerunt, multo inferi-
 ora sint his, quae reposita sunt viris, debent non elevari et superbire
 hi, qui videntur inter >pueros< acrioris ingenii et velocioris. Istos autem
 >pueros< homines dicit omnes, quos et Salvator demonstrabat, >ecce<
 30 inquit >ego et pueri, quos mihi dedit Deus<. Donum accepit et Sal-
 vator a Deo; >nemo< enim >venit ad< eum, >si non, qui misit< eum, >at-
 traxerit< venientem ad Salvatorem, sicuti in Evangelio, quod secundum

7 vgl. Matth. 11, 11 — 8f vgl. Matth. 16, 18 — 9 vgl. II Kor. 12, 2. 4 —
 14 vgl. z. B. I Kor. 3, 1. 2 — 15. 29 Jes. 8, 18 — 20 I Kor. 13, 9 — 23 I Kor.
 13, 12 — 31 vgl. Joh. 6, 44

16 alacriores (sunt)? oder ist [et] ea zu lesen? 18 sed < B 23 enim
 < B, Del., nach der Vulg. γὰρ ἄρα gr. 25 erigetur + sive B | scientiam e,
 Del. | quodcumque *lc, Del.* 26 donorum *A, Del.* dono *e* donum *e*

Iohannem est, didicimus. Et quia accepit donum a Patre eos, qui ²⁸⁹ *Lohm.* credunt, ideo propheta de iis ait: »ecce, ego et pueri, quos mihi dedit Deus«. Nec putandus est non habuisse, qui accepit, cum adhuc habeat ipse, qui »dederit«.

5 2. Deinde in reliquis prophetat Sálvator in propheta dicens futurum esse, ut, cum acceperit »pueros«, »signa et prodigia fiant in Istrahel. Habet autem ita: »et erunt signa et prodigia in Istrahel a Domino Sabaoth, qui habitat in monte Sion«. Qui enim »habitat in« speculatore et in omni anima potest conspicere veritatem, iste facit »signa
10 et prodigia« per Salvatorem et post Salvatorem per Apostolos; et ubicumque invenitur apta anima ministerio »signorum et portentorum« Dei, sive iuxta spiritalem curationem sive sensibiliter ad exhortandos eos, qui vident, ad fidem, non est otiosus Deus, qui tunc fecit »signa et
15 prodigia«, etiam nunc operari ea. »Et si dixerint ad vos: quaerite ventriloquos et eos, qui de terra clamant, qui inania loquuntur, qui de ventre clamant, non gens ad Deum suum requirunt? quid exquirunt de viventibus mortuos?«. Attendite quoniam obscure dicta sunt et debet sensus Deo ipso largiente et revelante cohaerere superioribus. Docet ergo nos, ut non simus aliorum sermonum discipuli nisi caelestium et
20 bonorum. Sunt enim quidam »loquentium« et pollicentium doctrinam veram, qui non »loquuntur« caelestia, sed terrena. »Qui est ex terra, de terra loquitur; qui de caelo venit, super omnes est, quod vidit et audivit, testificatur«. Si quis, ait, »pueris«, qui in me credunt, »dixerit: »quaerite ventriloquos et eos, qui de terra clamant, qui inania loquun-
25 tur, qui de ventre clamant: — veluti: »quaerite« daemona (ab una enim specie daemonis »ventriloqui« *τροπιζῶς* omnia daemona nuncupavit) — ²⁹⁰ *Lohm.* »si dixerint vobis: quaerite ventriloquos«, hoc est »quaerite« a daemonebus sive divinationem sive veritatem sive sacratam contemplationem,

2. 7 Jes. 8, 18 — 8 vgl. z. B. Origen. in Joh. Comm. S. 237, 25 Pr.: *Σίών, ὑπερ ἔστιν σκοπευτήριον*; Wutz a. a. O. S. 96. 312. 409 — 14. 24 vgl. Jes. 8, 19 — 21 vgl. Joh. 3, 31 32; die gleiche Form teilweise bei Origen. in Joh. Comm. (IV S. 321, 18 Pr.): *ὑστὶς ὕσον ἔστιν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ*, teilweise S. 320, 35: *ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος ἐπάνω πάντων ἔστιν*, unsere Stelle leider nicht berücksichtigt bei Hautsch, Evangelienzitate des Origenes TU 34, 2* S. 128; mit Unrecht will Preuschen ändern — 27 Jes. 8, 19

2 ideo — S. 283, 7 in < c 9 potest] potente l 14 nunc operari w, Del. nuncupari lp nunc operatur v 25 ventre] terra AB, *ὅτι ἐκ τῆς κοιλίας φωνοῦσιν*, vgl. Z. 16 und S. 283, 1

respondete iis haec, quae dico. Quae sunt, quae eos docet? In sequentibus dicit. Et sunt quidam, qui mittunt vos, magis autem catechumenos, quantum in ipsis est, ad >ventriloquos<. Qui enim volunt vos ad idola ire, de quibus scriptum est: >omnes dii gentium daemonia<, 5
lunt vos ire non solum ad >ventriloquos<, sed ad omnem speciem daemonum. Veruntamen >Deus noster, qui in caelo et in terra facit, quae vult<, avellat nos a daemonibus, familiares sibi faciat per Salvatorem nostrum Iesum Christum. Videte ergo, ne quando decipiatur alicuius ex vestris anima et adhuc ambigat et dubitet, cum audierit illum et 10
illum hominem: in illo idolo daemonium curavit illum languorem, illud et illud divinavit; ista omnia idola sunt daemonum et hominum non cognoscentium veritatem. Adscendite animo ad eum, qui >omnium< est >creator<, et comparate pietatem istam omni, quae adnuntiatur esse pietas nec est pietas, et videte quia vos beati estis. >Quis< enim >similis 15
tibi, popule salvate a Domino?< Et >beata gens, cuius Dominus Deus eius, populus, quem elegit in hereditatem sibi<. >Beata< quippe >gens< fuit quondam Iudaeorum, sed perdidit beatitudinem et eiecta est de loco suo, quia eum, qui missus est et testimonium habuit patris, non solum per legem et prophetas, verum et in >signis et prodigiis< insidians 20
interfecit. Beatitudo ergo transmigravit ad nos Iesu Christi discipulos et credimus in eo inconcusse et firme viventes iuxta hoc, quod docti sumus.

3. >Et si dixerint ad vos: quaerite ventriloquos et eos, qui de 291 *Lomina*
terra clamant, qui inania loquuntur<. >Vaniloquos< nominavit. Omnis 25
sermo, qui dicitur, aut vacuus est aut plenus veritate. Vacuus est sermo omnis, qui mendax est, plenus est autem veritatis, qui habet scientiam Dei universorum et docet, ut credamus Deo pollicenti regna caelorum sanctis suis. Vide ergo, quid dicant, qui non fuerunt >vaniloqui< neque vacui umquam apparuerunt in conspectu Domini Dei: >nos 30
omnes ex plenitudine eius accepimus<. Qui >vaniloqui< sunt, non habent >omnes ex plenitudine<, sed >omnes< vacui sunt veritate, vacui sunt virtute, vacui sunt Christo. >Si dixerint vobis: quaerite eos, qui de terra

4 Ps. 95 (96), 5 — 6 vgl. Ps. 113 (114), 11 — 12 vgl. Sir. 24, 8 — 14 vgl. Deut. 33, 29 — 15 Ps. 32 (33), 12 — 23. 32 Jes. 8, 19 — 29 Joh. 1, 16

4 ire < A 6 f facit quae vult] universa facit A, Del. 10 daemonum A 31 omnes ex cod. Abrinc. 52 omnes (+ sensus *sc*) A omnia B | plenitudine cod. Abrinc. 52 plenitudines l plenitudinis *Bae* | omnia B | vacui^{1.2.3} sunt cod. Abrinc. 52 vacuos A vacua B

clamant, qui inania loquuntur, qui de ventre clamant. Volo dicere et causam, quare hoc potissimum daemonum >ventriloquorum< nunc adsumpserit sermo, ut dicat: >si dixerint ad vos: quaerite ventriloquos<. Invenies omnes, qui repromittunt nec habent veritatem, ventri suo ser-
 5 vientes et quodammodo propter voluptatem eius et abundantiam cuncta facere, non solum autem gentiles, sed et eos, qui, cum repromittant in Christo religionem, haeretici sunt; et non tantum illos, sed etiam in nobis, qui ecclesiastici sumus, invenies aliquem pro saturitate ventris cuncta gerere, ut honoretur et accipiat munera, quae in ecclesiam de-
 10 feruntur. Iste talis >de ventre< loquitur et >fons< sermonum eius in >ventre< consistit; non enim >fons< sermonum de corde >fluit<, non >fluit< de bonis cogitationibus, non de sancto Spiritu. Si quis ergo aliquando docere se promittit, observate, utrum sermones eius >de ventre< habeant principium, an non. Propositionem autem, quae mihi obici potest, ipse 292 Lomm.
 15 interponam, ne[mo] forte quis ex vobis a quoquam eam audiens aestimet aut Scripturam sibi esse contrariam aut nos non inspexisse, quomodo oporteat approbare sermonem in eos accusatorium, >qui de ventre clamant<. Quae est ergo propositio? >Si quis< ait >credit in me, flumina de ventre eius fluent, fons aquae salientis in vitam aeternam<.
 20 Dicat itaque aliquis de his, qui proponunt: si Salvator repromittit >de ventre fontem aquae salientis in vitam aeternam<, de iusto egreditur et iustus >de ventre clamat<, siquidem >fons aquae<, quem Salvator repromittit, in >ventre eius< est. Sed dicendum, ne forte duos habeamus >ventres< et alius sit corporalis, alius spiritualis, quomodo reliquae par-
 25 tes, quae videntur in corpore nominari, veluti sunt oculi, verum alii corporis, alii animae. Si enim dicitur de >oculis<: >mandatum Domini lucidum, illuminans oculos<, non puto hoc referendum ad >oculos< corporales. Et si dicitur: >qui habet aures audiendi, audiat<, non est putandum hoc dici de corporis >auribus<, sed de animae, quas habent,
 30 qui mundi sunt, in auditu animae. Sed et si dicitur in repromissione:

3 Jes. 8, 19 — 18 Joh. 7, 38 + 4, 14 — 26 Ps. 18 (19), 9 — 28 Matth. 13, 9, vgl. auch z. B. Origen. de princ. 1, 1, 9 (S. 27, 1 Koe.): frequenter namque sensibilibus membrorum nomina ad animam referuntur, ita ut >oculis cordis< videre dicatur . . . sic et audire auribus dicitur, cum sensum intelligentiae profundioris advertit

3 et A 11 enim] est B | fluit¹ < e | non fluit < A 14 obici] dici A, Del. 15 ne cod. Colon. 28 (aus nemo gebessert) nemo AB 18 est ergo v ∞ ergo est e est < cl 20 repromittit + hoc est Acp + hoc v 21 ventre + id est v 25f aliae corporis aliae B

»pes tuus non offendet«, non est arbitrandum hoc dici de corporis ^{122 Del.}
 »pede«; est enim quidam »pes« cordis ingrediens eum, qui dixit: »ego
 sum via«. Sic igitur similis »ventri« corporali »venter« est animae, de
 quo loquitur iustus: »a timore tuo, Domine, in ventre accepimus et
 5 parturivimus et peperimus spiritum salutis tuae, quem fecisti super ter-
 ram«. Quicumque autem plenum habent »ventrem« vacuis sermonibus,
 »qui de terra« sunt, habent »ventrem de terra« subsistentem, de quo ^{293 Lomb}
 scriptum est: »Deus autem et istum et haec destruet«. Sancti ergo
 »ventrem« habent, in quo »a timore Domini et conceperunt«, et »plenus«
 10 est »venter« eorum »fontibus aquae salientis in vitam aeternam«. De
 isto »ventre« ait ille: »et venter meus quasi uter plenus musti alliga-
 tus«. Haec enim dixit non de corporali »ventre«; nec enim »venter«
 eius corporalis »plenus« erat divinorum et his proximorum »vino alligato
 in utre«. Ista in solutionem propositionis.
 15 4. Nunc ad hoc, quod coepimus, revertamur. »Si« ergo »dixerint
 ad vos: quaerite ventriloquos et eos, qui de terra clamant, qui inania
 loquuntur, qui de ventre clamant« — »non gens ad Deum suum?«, haec
 iis respondete; deficienter autem dicitur 'haec iis respondete: »non gens
 ad Deum suum exquirunt?«. Unaquaeque »gens«, si »quaerit«, ad pro-
 20 prium »Deum« defert, quod »quaesivit«: haec iis respondete. Vos autem,
 Istrahelitae, habentes »Deum« verum, »qui est super omnia«, cum »quae-
 ritis«, nolite »ventriloquos quaerere« neque »de terra clamantes« neque
 »vaniloquos«, sed proprium »Deum«. »Quid quaerunt de viventibus mor-
 tuos?«. »Mortui« enim sunt daemones privati vera »vita«, quae dicit:
 25 »Ego sum vita«. Nolite ergo »mortuos« sciscitari »de« vivis negotiis,
 »legem« enim suscepistis. O vos, quibus persuaderi non potuit, ut »quae-
 reretis« ista de »ventriloquis« et »de terra clamantibus« vanos sermones
 sermonem veritatis et »legem«, suscipientes eam »in adiutorium legi-
 vestrae attendite. In »lege« vestra scriptum est: »non« sequaris »idola«;

1 Prov. 3, 23 — 2. 25 Joh. 14, 6 — 4 Jes. 26, 18 — 8 I Kor. 6, 13 —
 11 Hiob 32, 19 — 15. 23 Jes. 8, 19 — 21 vgl. Röm. 9, 5 — 26. 28 vgl. Jes. 8, 20
 — 29 vgl. Exod. 20, 4f

6 vacuis] vanis *Del.* 11 illi *A* + auris *Acp* | et] en *r*, nach der *Vulg.*,
 ἡ δὲ γαστήρ *O'* | musto *l, Del.* 15 revertatur *A* 17 suum + exquirunt *e*
 17f d. h. 'haec iis respondete' ist vor: 'non gens ad Deum suum' zu ergänzen
 19 quaerit + iohannem *lep* + iovem *w, Del.* 20 differt *l* refert *e, Del.* 24 qui *A*
 25 suscitare *w* resuscitari (in *Ras.*) *e* 26 persuaderi *w* persuadere *Bl* 27 de
 statt de de 28 sermonem ... legem hängt ab von quaereretis (*Z.* 26f) | legi]
 legis *el, Del.*

iuxta >legem< facientes non attendatis >ventriloquis<, neque >his, qui de ²⁹⁴ Lomni. terra clamant<. >Legem enim in adiutorium dedit, ut dicant: non sicut verbum istud, pro quo non est munera dare<. Qui enim adsumpsit >legem< et novit quia >lex in adiutorium< est et praecipue >spiritalis<, 5 quae interdicat a >ventriloquis< et auguriis, is, cum intellexerit >legem<, debet admirans eam dicere nullum verbum in mundo apud Graecos et Barbaros, quale est verbum >legis<; ab omni enim verbo, universa doctrina, quae veritatem pollicetur, differt >lex<, quae a Deo nobis data est. >Legem enim in adiutorium dedit, ut dicant: non sicut verbum 10 istud<. Quid est, quod >non est ut verbum istud<? Multa sunt verba, sed >non sicut verbum istud<. Nullum enim verbum post >verbum< Moysi, post >verbum< prophetarum, multo autem amplius post >verbum< Iesu Christi et Apostolorum eius. Vide, si non >clamavit< sensus Dei, quod dictum est: >legem enim in adiutorium dedit, ut dicant<, qui ac- 15 ceperunt >legem in adiutorium<: >non est ut verbum istud<, quomodo locutus est Moyses in >lege lata per angelos in manu mediatoris<. Multo autem dignius potest hoc ecclesia dicere: >non est ut verbum istud<, quod >caro factum est<, quod >habitavit in nobis<, cuius >vidimus gloriam<, >non sicut Moyses velamine< obtectam, sed >gloriam tamquam 20 unigeniti a patre, plenum gratiae et veritatis<. >Non est ut verbum istud<, quod suscepit ecclesia, in quo credit, >per quod et salvabitur<, >verbum<, quod >in principio erat apud Deum Deus<, >verbum<, >cui gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen!<.

HOMILIA VIII.

295 Lomni.

25 De eo, quod scriptum est: >ululate sculptilia in Hierusalem et in Samaria< usque ad eum locum, in quo ait: >et commovebo civitates, quae inhabitantur<.

1. Olim quidem, quando peccavit populus prior, excidit a religione et >sculptilia< fabricatus est Iudas >in Hierusalem< et is, qui Istrahel

2. 9 Jes. 8, 20 — 4 vgl. Röm. 7, 14 — 16 vgl. Gal. 3, 19 — 17 f. 18 ff vgl. Joh. 1, 14 — 19 vgl. II Kor. 3, 13 — 21 vgl. I Kor. 15, 2 — 22 vgl. Joh. 1, 1 — vgl. I Petr. 4, 11 — 25. 29 Jes. 10, 10 — 26 Jes. 10, 14

4 adiutorium e, Del. adiutorio Ac 5 is Bachrens et AB, zu tilgen? hic Del. 6 in mundo c in mundum Ac ita mundum cod. Abrinc. 52 Del.; lies: in mundo esse? 8 quae¹ < A, Del. 10 est ut Bachrens est AB est sicut Del. vgl. Z. 15. 17 17 ut < l ∞ verbum ut c 20 pleni^o l pleni Del., πλήρης (ὁ λόγος) | ut < et ∞ verbum ut e 22 cui + est cew, nach der Vulg. (ὃ ἡ δόξα gr.)

vocabatur, >in Samaria<. Si autem et nunc aliquis consideret ex multitudine eorum, qui colliguntur peccatores, non pigebit eum dicere quia unusquisque Deum faciens, quod aestimat esse bonum, et serviens peccato maledictus est faciens >sculptile< et conflans opus manuum artificis
 5 et ponens illud in absconso; in absconso quippe cordis multa facimus idola, si peccemus. Unde sermo nos edocet paenitentiam agere et >ululare super sculptilibus< et idolis, quae sunt >in Hierusalem et Samaria<. Et si quidem nos peccemus, qui esse de ecclesia cupimus, >in Hierusalem< facimus >sculptilia<; si vero hi, qui foris ecclesiam constituti
 10 sunt, quomodo haeretici peccaverint, faciunt >idola in Samaria<. Verumtamen Deus omnes iuxta suam bonitatem ad paenitentiam provocat dicens: >ululate sculptilia in Hierusalem et in Samaria; quemadmodum etenim feci Samariae et manufactis eius, ita faciam et Hierusalem et idolis eius<. Comminatur, quaecumque >fecit Samaritanis<, etiam his,
 15 qui de ecclesia sunt. >Cum autem consummaverit Dominus omnia faciens in monte Sion et in Hierusalum, inducet super sensum magnum, principem Assyriorum, et super altitudinem gloriae oculorum eius<. Docemur, quid futurum sit inimico nostro zabulo, quem >sensum< quen- 296 Loum.
 20 sapientior erat omnibus bestiis, quae sunt super terram<, et >filii saeculi huius sapientiores super filios lucis in generatione sua sunt< et >dis- 123 Del.
 peusator iniquitatis sapienter fecit< secundum sapientiam non bonam, eodem modo iste, qui figuraliter >princeps Assyriorum< dicitur, >magnus< est >sensus< et est mirari magnitudinem >sensus< eius; quo abusus est
 25 ad instruendos sapientes mundi istius, qui cum omni verisimilitudine cunctaque virtute falsitatem sectarum suarum componentes exhibent. >Cum< ergo >omnia fecerit Deus in monte Sion et in Hierusalem< et reddiderit ea, quae iustis repromissa sunt, tunc >inducet super sensum magnum principem Assyriorum et super altitudinem gloriae oculorum
 30 eius<. >Alta< eum >sapientem< sermo novit et exordium ruinae eius ab inflatione coepisse. Unde et si inflati fuerimus, in >iudicium incidimus diaboli<, >in< quo ipse >incidit zabulus<.

3 vgl. z. B. Origen. in Jud. hom. 2, 3 (Bd. II S. 476, 2): unusquisque quod prae ceteris colit, quod super omnia miratur . . . , hoc ei Deus est — 12 Jes. 10, 10. 11 — 15 Jes. 10, 12 — 19 vgl. Gen. 3, 1 — 20. 21f vgl. Luk. 16, 8 — 23 vgl. z. B. Origenes in Jer. hom. 1, 4 (S. 3, 7 Kl.): τῶ σατανᾷ παραδόμεθα . . . ὄντι Ναβουχοδονόσορ — 30 vgl. Röm. 12, 16 — 32 vgl. I Tim. 3, 6

5 facimus *cl*, *Del.* faciemus *bl^w* 11 deus *c* < *Ae* 13 et² ausradiert in *l*, < *Del.* in *w* (καὶ Ἱερουσαλήμ Ὁ) 19 enim < *cl* 21 et < *cl*

2. Videamus autem et inflationem eius, quanta sit, ut eam caveamus et non permittamus eum super nos vera dicere. Quid igitur dicit? »Viribus faciam, et sapientia intellectus auferam fines gentium«. Aestimat fortitudine sua, quod vult, in nobis se posse perficere. Et
 5 revera si vincamur et post haec verba peccemus, si post ecclesiam rursus in circum et ad equorum cursus et ad conventus gentilium eamus, quid aliud fit, quam superatos nos possidet? Et quod dixit zabulus: »viribus faciam«, consequitur in nobis peccantibus quod minatus est. Sed et si fornicemur post castitatem longi temporis, post sanctimoniam
 10 multam, quid aliud fit quam vera locutus probatur super nos, qui dixit: »viribus faciam«? Quid autem et aliud repromittat iste magniloquax, ^{297 Lomm.} intueamur. »Et sapientia intellectus auferam fines gentium«. »Sapientiam« nescio quam pollicetur, de qua et propheta loquitur: »alienigena quaedam sapientia est in iis«. Est aliqua »extranea« a veritate »sapientia«,
 15 quam disperdit Deus. Hanc iste habens aestimat se esse »sapientem« et dicit: »sapientia intellectus auferam fines gentium, et vires eorum depascar«. Pervenit enim ad omnes »gentes« operatio eius, sed Salvator in omnes »gentes« mittens sermones suos eruit eos, qui a zabulo in cunctis »gentibus« captivi tenebantur. »Et vires eorum depascar«. Mi-
 20 natur se »vires« nostras praedatum ire et tradere adversum nos militantibus. Et revera est videre eum quibusdam hoc facientem. Quando enim quis vincitur a zabulo et traditur daemonibus spiritibus pessimis, virtutibus contrariis, quid aliud factum est, quam is, qui dixerat: »et vires eorum depascar«, accipiens nostras »vires depastus est« nos? »Et
 25 commovebo civitates, quae inhabitantur«. Et hoc zabulus comminatur, »inhabitari« cernit »civitates« ecclesias Dei in Christo Domino constructas, has »commoturum« esse se personat. Et frequenter quidem concussit »civitates inhabitatas« persecutionibus, frequenter concussit scandalis. Sed nos tentemus »fundamentum« habentes »super petram« tales
 30 fieri ut iste, qui dicit: »commovebo civitates, quae inhabitantur«, nos »movere« non valeat per procellas suas nec per spiritus adversos, verum

3. 8. 11. 12. 16. 19. 23 Jes. 10, 13 — 13 vgl. Jerem. 8, 9 (σοφία τίς ἐστίν ἐν ἀβροῖς) — 24. 30 Jes. 10, 14 — 29 vgl. Luk. 6, 48

4 fortitudinem suam A 7 quod (was das anbetrifft daß) cod. Abrinc. 52 quid Ae, Del., nicht richtig qui e 12 sapientiam A, Del., vgl. Z. 3. 16 und die Interpretation 14 quadam e quae v 15 disperdit et disperdidit ew disperdet Del. 16 sapientiam A, Del., ἐν τῇ σοφίᾳ O' 20 iri c, Del. | adversus A, Del. 23 quam = quam et

ad omnia, quae acciderint, stabiles perseveremus utpote habentes aedificium >super petram< Iesum >Christum<, >cui est gloria et imperium in 298 *Lorum*. saecula saeculorum. Amen!<.

[HOMILIA IX.]

5 De eo, quod scriptum est: >et audiui vocem Domini dicentis: quem mittam, et quis ibit ad populum istum?< Et transgrediens modica per-
venit usque ad locum, in quo scriptum est: >pete tibi signum a Do-
mino Deo tuo in profundum aut in excelsum<.

>Et audiui vocem Domini dicentis: quem mittam, et quis ibit ad
10 populum istum? Et dixi: ecce, ego sum; mitte me. Et ait: vade et
dic populo huic: aure audietis et non intelligetis< et reliqua. De eo,
qui nunc lectus est Isaiae prophetae sermo, oremus Deum, ut nobis
gratiam largiatur et digna prophetico spiritu valeamus exponere. >Et
audiui vocem Domini dicentis: quem mittam?<. Postquam purgatus est
15 >labia< prophetae, paratus suscepit ministerium Dei et dicit: >ecce, ego
sum, mitte me<. Sed ut paratior esset ad hoc, meminerat vocis Moysi.
Nam et ille eadem utens voce: >mitte me<, >princeps populi< iudexque
factus et >famulus Dei< nuncupatus est. Audiui autem ego quendam
Hebraeum exponentem hunc locum atque dicentem quia libenter quidem
20 prophetae et paratus prophetiam suscepit ad populum, ignorans, quae
ei essent dicenda, porro audiens tristitia, quae essent populo nuntianda,
hoc est: >aure audietis et non intelligetis< et cetera, in sequentibus 299 *Lorum*.
pigrior fit; dicente ei voce Dei: >clama< respondit ei et dicit: >quid
clamabo?<. Arbitror autem haec prophetari de Salvatore quia futurum
25 erat, ut >audientes non audirent et videntes non viderent<. Manifestius
porro fiet, quod dicitur, si consulamus paululum locum: >cernentes ad-
spicietis et non videbetis<. Istiusmodi est. >Videbant< quidem tunc
Iudaei caecos respicientes, rationem autem visionis ignorabant, >audie-

2 vgl. I Kor. 10, 4 — I Petr. 4, 11 — 5. 13. 15 Jes. 6, 8 — 7 Jes. 6, 11 —
9 Jes. 6, 8—9 — 15 vgl. Jes. 6, 7 — 17 in Exodus sagt Moyses nichts ähnliches,
vgl. 4, 13; ganz andere Ausführungen oben S. 268, 11 ff — Exod. 22, 28 — 17 f vgl.
Jos. 1, 13 ff — 22. 26 Jes. 6, 9 — 23 Jes. 40, 6 — 25 vgl. Matth. 13, 13

4 über die Fälschung vgl. die Praefatio 8 deo < A, Del., παρά Κριτίον
Θεοῦ σου O' (= Vulg.) 10 dixit cl* 12 sermone c, Del., richtig? 16 vo-
ces w voce*(m) l 23 lies: respondet? 26 locum + enim l + enim p + ete-
nim r + eum w, istam Del., ist et cernentes (καὶ βλέποντες) zu lesen? 26 f aspi-
cietis + enim c

bant >parabolas<, quas >dissolvit secreto discipulis< Salvator, ipsi vero >non audiebant< nescientes quae dicebantur; propter hoc testificans eos dixit: >qui habet aures audiendi, audiat!<. Nec enim privati erant his >auribus<, ut >non audirent<, sed interiores eorum >aures< gravatae erant
 5 ad audiendum. Propter hoc praedicat iis et per prophetam futura praefatur dicens: >aure audietis et non intelligetis, et cernentes adspicietis et non videbitis. Incrassatum est enim cor populi huius<. Quid sit hoc, quod dicitur: >incrassatum est enim cor populi huius<, inspiciamus. Omnis, qui in praesentis vitae curis versatur, >cor incrassatum
 10 est<; haud aliter iis, qui in saecularibus morantur, >incrassatum est cor< quam si a spinis enecentur. Idcirco pinguescit >cor< et non potest tenuioris spiritus suscipere notiones. Fugiamus ergo a talibus curis, ut attenuatum cor nostrum Deo acceptabile fiat. Fugiamus terrena negotia; ista sunt enim, quibus >cor incrassatur<. Propter hoc sermo Moysi subtilis erat (ut in Exodo scriptum est de eo), quod ait: quicumque fuerint propter tenuitatem eiusmodi >nuundo corde, isti Deum videbunt<. Talibus enim oculis Deus videtur. Tria sunt, quae dicuntur: >incrassatum est
 15 enim cor populi huius< et >auribus suis graviter audierunt< et >oculos suos clausurunt<. Possunt autem et aliter manifestius intelligi, quae dicuntur in loco. Multi enim hominum putant, inspicientes creaturas et mundum istum contemplantes, videre se ea. Et quid dico hominum? Ecce volucres et quadrupedia vident solem et lunam et universum simul caelum cum stellarum chero, sed rationes eorum non intelligunt, soli vero iusti et sancti per sapientiae Dei rationem comprehendentes
 20 inspiciunt ea. Ideo in octavo Psalmo David dicit: >quoniam videbo caelos tuos, opera digitorum tuorum, lunam et stellas, quas tu fundasti<. Quid enim nunc propheta non >videt caelum et lunam<? Sed hoc, quod ait: >videbo<, si consideremus, poterimus intelligere.]

1 Mark. 4, 34 — 3 Matth. 13, 9 — 6 Jes. 6, 9. 10 — 8. 17 Jes. 6, 10 — 15f vgl. Exod. 4, 10; Matth. 5, 8 — 25. 28 Ps. 8, 3

9 omnis qui] für die Attractio inversa vgl. Bd. II S. 615, vielleicht ist, wegen des folgenden iis, omni oder omnibus (so *Del.*) zu schreiben 10 est¹] habet e | aut A 14 moysi < *Acp, Del.*, nicht richtig 16 eiusmodi mundo] eius mundi *w* eiusmodi *l* 20 insipientes *et* 26 quae *e, Del.*, richtig? ð *O'*, quae *Vulg.* 28 intellegere + id est videbo sanctos munere spiritus tui a terrenis suspensos et caelestes quodammodo factos ut possint cum apostolo virtutum culmine sublimes dicere nostra conversatio in caelis est *v* | ein Schluß fehlt; angehängt ist in *AB* der Schluß der sechsten Jeremiahomilie: >conversi sunt ad iniquitates< quorum? . . . in saecula saeculorum. Amen.

ORIGENIS HOMILIAE IN IEREMIAM

HOMILIA SECUNDA.

De eo quod scriptum est: »Fugite de medio Babylonis« usque ad eum
5 locum, in quo ait: »approximavit usque ad caelum iudicium eius, elevavit usque ad sidera«.

Quomodo corpus nostrum in aliquo terrae loco consistit, eodem modo etiam anima secundum statum suum in aliquo conuuncupativo terrae loco est. Quod dico, sic fiet manifestius. Corpus nostrum aut
10 in Aegypto est aut in »Babylone« aut in Palaestina aut in Syria aut certe ubicumque. Similiter et anima in aliquo eiusdem cum terra nominis loco est, alia in »Babylone«, alia in Aegypto, alia in Ammanitarum regione; et sic sacratim secundum sententiam scripturarum pro qualitate vitae locorum diversitate distinguitur. In »Babylone« est, quando confunditur,
15 quando turbatur, quando pace deserta bella sustinet passionum, quando tumultus malitiae circa eam fremit, tunc ut diximus, in »Babylone« est. Et ad istam animam prophetalis sermo dirigitur dicens: »fugite de medio Babylonis et resalvate unusquisque animam suam«. Donec enim quis in »Babylone« est, salvari non potest. Qui etiamsi »ibi recordatus

XV 404 Lomax.

4. 17 Jerem. 28, 6 — 5 Jerem. 28, 9 — 14 vgl. z. B. Origen. in Jerem. hom. 19, 14 (III S. 172, 21 Kl.): ὁ ἐν συγγύσει καταλαμβανόμενος ἐν Βαβυλωνί ἀποθνήσκει; Wutz a. a. O. S. 153; 206

3 bis S. 293, 19: ad < c 4 eum < R 5 eius] et AB; vgl. S. 302, 15 5 ait] continetur AR 8 aliquo conuuncupativo *Bachrens*, vgl. S. 291, 12 aliquo nuncupativo *Bic, Del.* conuuncupativo *l* 11 ubicumque + simili *Bic* 13 sacratim *l* sacrate *R* | seriatim *w* segregatim *B, Del.* | intellegentiam *R* | vitae + et *B* 19 ∞ recordatus ibi *Rl, Del.* 19f ∞ recordatus fuerit ibi *c*

fuerit Hierusalem, ingemiscit et dicit: »Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena?«. Et quia impossibile est in »Babylone« constitutum Deo »organis« canere — otiosa quippe ibi sunt »organa« hymnorum Dei —, propterea dicitur per prophetam: »Super flumina
 5 Babylonis ibi sedimus, et fleuimus, dum recordaremur Sion; in salicibus in medio eius suspendimus organa nostra«. »Suspensa« sunt »organa nostra«, quamdiu in »Babylone« sumus, »in salicibus fluminum Babylonis«. Si autem venerimus in Hierusalem, in locum visionis pacis, »organa«, quae ante otiosa pendebant, tunc adsumuntur in mani-
 10 bus, tunc iugiter citharizamus et non est tempus, quando non laudemus Deum per »organa«, quae habemus in manibus. Igitur, ut dicere coeperamus, semper anima in aliquo connuncupativo terrae loco est; et sicut peccatoris in »Babylone«, sic e contrario iusti in Iudaea. Verumtamen iuxta qualitatem vitae et fidei etiam in ipsa Iudaea locis inter ^{282 Del.}
 15 se variis separatur. Sive enim in Dan est, quae extremae partes Iudaeae sunt, sive in superioribus paululum melioribusque locis quam Dan, sive in mediis finibus Iudaeae, sive circa Hierusalem et est omnium beatissima, quae in media Hierusalem urbe consistit. Qui vero peccator ^{405 Lomm.}
 20 minor et necdum usque ad summum peccatorum culmen ascendens in Aegypto et in partibus Aegypti commoratur. Et sicuti qui in Iudaea sunt non aequalia cuncti possident loca — alius quippe in Hierusalem est, alius in Dan, alius in Nephtalim, alius in finibus Gad —, sic, cum in Aegypto omnes sint, non aequales Aegypti partes incolunt; alius in
 25 »Taphni«, alius in »Memphi«, alius in »Syene«, alius in »Bubasti« habitat. Quae loca propheta Ezechiel plena mysteriis voce testatur, nomina quoque partium Aegypti exponens, de quibus si quis lector fuerit »spiritualis diiudicans omnia et ipse a nullo diiudicatus«, non solum maiores re-

1 Ps. 136 (137), 4 — 4 Ps. 136 (137), 1—2 — 8 vgl. z. B. Philo de somn. II 250 (III 298, 21 W.): Ἱεροσολῶν . . . ἧς μεταληφθὲν τὸ ὄνομα ὄρουσις ἐστὶν εἰρήνης; Wutz a. a. O. S. 109. 585 — 25 vgl. Ezech. 30, 13ff — 28 vgl. I Kor. 2, 15

5 ibi R illic AB, Del., nach der Vulg., vgl. S. 290, 19 und in Ezech. hom. 13, 4
 8 visionis + et ARcp, < v vgl. den ersten Apparat u. z. B. Bd. II S. 431, 4: visio pacis interpretatur 10 iugiter + psallimus tunc continuanter R, wohl richtig
 11 per + ea R 12 connuncupativo R' nuncupativo Bc, Del. 13 peccatores AB | Iudaea + est R 15 separantur B, Del. | est + quis B; est] sc. anima 21 sicut R, Del. 23 est + et Ae, Del. | sic cum] sic e, Del. si^c cum τρ (so!) l 24 omnes + qui e, Del. 25 taphnin (-m) B | senna (semne Ite) A | vomasti A bubasti R

giones allegorizabit veluti Iudaeam et Aegyptum et Babylonem, sed particulas quoque terrae. Et quomodo in Iudaea Hierusalem et Bethlehem ceterasque eius civitates, ita in Aegypto legens >Diospolim, Bubaston, Taphnim, Memphim, Syenem<, pro intellectu rerum figurabit.

5 :Quis sapiens et intelleget ista? aut quis intelligens et cognosceat ea? Quis saltem in interiori sensu constitutus agnoscere poterit voluntatem, quam sancti Spiritus habent litterae?

2. Verum nunc aliud propositum est, quid his, qui in >Babylone< sunt, Dei sermone praecipiat: >Fugite de medio Babylonis<. Non gradatim, non pedetentim, sed cum velocitate, cum cursu >fugite<; hoc est enim >fugere<. >Fugite de medio Babylonis<. Quicumque confusam habetis animam a variorum passione vitiorum, ad vos sermo dirigitur; et mihi quoque id ipsum iubetur, siquidem adhuc in confusione sum 106 Lomm. mentis et ideo in >Babylone< sum. Quid ergo praecipit Deus? Non 15 dicit: exite >de medio Babylonis< — hoc enim potest fieri et gradatim —, sed: >Fugite de medio Babylonis<. Ego et in eo, quod dicitur >de medio<, rationem quaero sermonis. Potest quippe evenire, ut aliquis in >Babylone< sit, sed cum in extremis eius finibus commoretur, quodammodo extra >Babylonem< esse videatur. Aliud autem est in medietate 20 >Babylonis< consistere, ut ex omni parte aequale sit spatium et ita in umbilico eius quasi in medio cordis animalis habitet. Sicuti enim animalis medietas cor est et in Evangelio secundum Lucam >cor terrae< medietas terrae nominatur, sic mihi videtur et in Ezechiele dictum: >in corde maris posita Tyrus< et nunc peccatores >de medio Babylonis<, 25 hoc est de corde eius, >fugere< debere. >Fugite< ergo >de medio Babylonis<, ut medietatem >Babylonis< deserentes in finibus eius incipiatis esse, non in >medio<. Quod si cui videtur obscurum, sic fiet manifestius. Qui valde demersus in vitiis, hic medius Babylonis habitator est; qui vero paulatim relinquens malum et naturam suam ad meliora convertens non tam coeperit virtutes possidere quam cupere, iste, licet >ex 30 medio fugerit Babylonis<, tamen necdum de >Babylone< discessit. Secun-

5 Hos. 14, 10 — 9. 11. 16. 16f. 25 Jerem. 28, 6 — 23 vgl. Matth. 12, 40 — Ezech. 27, 4

3f bomaston AB 5 intelleget e intellegens mw intellegit RI, Del. | et < mw 9 sermo praecipiat R | fugite + ait e 13 id R < AB 14 praecipit Rmw 18 ~ finibus eius B extremis * * * eius l | immoretur R 27 fiet] faciet Bl* 28 qui R quia B*w quia qui Del. | valde + est R, richtig? | demersus + est Del. 30 concupere (-ire e) B

dum istius modi expositiones decet sacras Litteras credere ne ›unum‹ quidem ›apicem‹ habere vacuum sapientia Dei. Qui enim mihi homini praecipit dicens: ›Non apparebis ante conspectum meum vacuus‹, multo plus ipse hoc agit, ne aliquid vacuum loquatur. ›Ex plenitudine eius
5 accipientes‹ prophetae ea, quae erant ›de plenitudine‹ sumpta, ceci- 407 Lomn.
nerunt et idcirco sacra volumina spiritum ›plenitudinis‹ spirant, nihilque est sive in Prophetia, sive in Lege, sive in Evangelio, sive in Apostolo, quod non a ›plenitudine‹ divinae maiestatis descendat. Quamobrem spirant hodieque in scripturis sanctis ›plenitudinis‹ verba.
10 Spirant autem his, qui habent et oculos ad videnda caelestia et aures ad audienda divina et nares ad ea quae sunt ›plenitudinis‹ sentienda.

3. Haec dixi, quia non sit simpliciter positum: ›Fugite de Babylone‹, sed cum additamento necessario: ›Fugite de medio Babylonis‹.
15 ›Et resalvate unusquisque animam suam‹. Primum oportet ›fugere de medio Babylonis‹, deinde singulos ›animas suas resalvare‹, cum ›fugerint‹. Neque vero dixit: salvate, sed: ›resalvate‹. Appositio syllabae significat sacramentum: quia quondam gustantes salutem et de ea propter peccata postea corruentes venerimus ad Babylonem. Cuius rei causa
20 oportet unumquemque ›salvare animam suam‹, ut incipiat recuperare quod perdidit, secundum Apostolum Petrum ita dicentem: ›Reportabimus finem fidei salutem animarum, de qua salute exquisierunt et scrutati sunt prophetae, qui propter nostram gratiam prophetaverunt‹. Veruntamen in nobis est ›fugere de Babylone‹, et in nostra est positum
25 potestate, si velimus ›resuscitare‹ quod corruit.

4. Tertium mandatum est: ›Et ne proiciamini in iniquitate eius‹. Cum quis fuerit ›in iniustitia Babylonis‹ et non egerit paenitentiam, tunc consequens est ut ›proiciatur‹. Observa vero Scripturam, quomodo, licet ex Hebraea lingua in Graecum sit translata sermonem, nihilominus, quantum recipere potest differentias verborum, significanter 408 Lomn.

2 vgl. Matth. 5, 18; Luk. 16, 17 — 3 vgl. Exod. 23, 15 — 4 vgl. Joh. 1, 16 — 14. 15. 26 Jerem. 28, 6 — 21 I Petr. 1, 9—10

3 precepit *ARm* | in conspectu (-tum *v*) meo *B*, nach der Vulg. 4 ∞ hoc ipse *R, Del.* | ait *A* | loquatur *R* loquar *AB* 6 idcirco + semper *R* 9 ∞ sanctis scripturis *It* 19 venerimus in *R* 20 [unumquemque] resalvare *Ae, Del.* 21 ∞ petrum apostolum *R* | ista *A* 21f reportavimus *A, Del.* 27 fugerit *B, Del.*

expresserit. Dicit quippe in alio loco: »Elegi abiectus esse in domo Domini« et non ait: proiectus. In praesenti autem non posuit: »et ne abiciamini in iniustitia eius«, sed: »ne proiciamini in iniustitia eius«. Aliud est enim proici, aliud abici. Quod enim in despectione est et neglectum, hoc non
 5 »proicitur«, sed abicitur; quod vero foris est penitus a salute et a beati- 283 Del. tudine alienum, hoc »proicitur«. Quod quidem et in alio loco declarat Scriptura divina dicens: »Duces populi mei proicientur ex domo deliciarum suarum, propter pessimas voluntates suas«. — »Cleri enim eorum non proderunt eis« —. Et tu ipse poteris congregare, sicubi in
 10 scripturis projectionis et abiectiois nomen inveneris, ut ex comparatione verborum magis possis confidens ferre sententiam, quia dispensatio providentiae, etiamsi non magnopere curavit, ut disertitudinem, quae in Graeco sermone laudatur, Graece interpretando sequeretur, curavit tamen ea quae significantia sunt exhibere et differentiam eorum explanare
 15 dilucide his qui scripturas diligentissime perscrutantur.

5. »Ne proiciamini in iniquitate Babylonis, quia tempus vindictae eius est a Domino«. Miro sensu supplicia dicit irrogari propter eius qui ea patitur ultionem. Quando enim quis non vindicatur, relinquitur impunitus. Frequenter dixisse me memini id quod in duodecim Prophetis scriptum est: »Et non visitabo super filias vestras
 20 quando fornicantur, et super nurus vestras, quando adulterant«. Non 409 Lomni. ergo, ut quidam aestimant, Deus peccatores punit iratus, sed, si sic expedit loqui, magna ira est a Deo tormenta non perpeti. Qui enim punitur, etiamsi ab ea quae vocatur Dei ira corripitur, ad hoc punitur, ut
 25 emendetur. »Domine« ait David »ne in ira tua arguas me, neque in furore tuo corripias me«. Sed etiamsi »argues, argue« »nos in iudicio et non in furore«, dixit Hieremias. Invenies autem etiam ex repromissione Dei in quosdam correptionem dari in eo, cum peccantibus Christi filiis poena promittitur, »misericordia« non denegatur. Scriptum est:

1 Ps. 83 (84), 11 — 4 proici . . . abici] d. h. ἀποριπτεῖσθαι . . . παραριπτεῖσθαι — 7 Mich. 2, 9 — 8 Jerem. 12, 13 — 16 Jerem. 28, 6 — 20 Hos. 4, 14 — vgl. Origen. in Exod. hom. 8, 5 (Bd. I S. 230, 5ff): audi quid dicit . . . »non visitabo super filias vestras, cum fornicantur . . .«. Hoc est terribile . . . cum iam non . . . corripimur delinquentes u. ö. — 25 Ps. 6, 2 — 26 vgl. Jerem. 10, 24

1 expressit *c* | quippe + et *c* 2 et² < *R* 4 aliud + est *e* | in < *c* | despectioni *c* | neglectum *Rw* neglectui *c* in neglectu *e* neglectu*(m) *l*, *Del.*
 5 a² < *AB* 6 quidem < *Ae*, *Del.* 9 eis + sed *B*, *Del.*, vgl. S. 305, 9
 13f autem *R* 26 arguis *R* arguas *c* 27 promissione *Acp* 29 non < *l* |
 ∞ ne misericordia denegetur *R*

»si dereliquerint filii eius legem meam, et in iudiciis meis non ambulaverint, si iustitias meas profanaverint, et mandata mea non custodierint, visitabo in virga facinora eorum, et in flagellis iniquitates eorum; misericordiam autem meam non dispergam ab eis«. Ista considerans vide

5 quomodo necdum poena dignus sit, qui usque in praesens tempus committit scelera nec punitur. Visitatio quippe Dei per visitati tormenta monstratur; qui autem peccans corripitur, nescio quid ei excurrat ex poena. Haec propter hoc quod scriptum est: »quia tempus vindictae eius a Domino est«.

10 6. Sequitur: »Retributionem ipse retribuet ei«. Non per ministros »retribuet« Babyloni Deus, sed ipse »retribuet«, quod meretur. Volo quiddam dicere in additamento pronomini in eo, quod scriptum est »ipse«; ait enim: »retributionem ipse retribuet ei«. Non omnibus Deus »ipse« restituit, quae merentur, sed sunt quidam, quibus per alios restituit, sive

15 puniens eos, sive medicans per dolorem, ut in psalmis continetur: »Misit ^{410 Lommi.} in eos furorem irae suae, furorem et iram et angustiam, immissionem per angelos pessimos«. His non »ipse« restituit, sed ad »retributionem« illorum ministris usus est »angelis pessimis«; et aliis forsitan non per malos reddit, sed per bonos, ut eis, qui pro sceleribus puni-

20 untur; multaue istiusmodi similia, si scripturas scruteris, invenies. Est autem, quando ministrorum officio refutato »retributionem« Deus »ipse« restituit, ut nunc Babyloni. Timeo quiddam obscure in loco manifesto interponere, quod mihi videtur latere, si taceam; verumtamen audendum est saltem pauca perstringere. Quando sunt vulnera facilia et prompta

25 curatio, medicus mittit servum suum, mittit discipulum, ut per eum languentem medicetur; neque enim magna sunt vulnera. Evenit quoque aliquotiens, ut sectionis et ferri indigeat, qui sanatur; attamen non ipse medicus pergit ad curam, sed eligens unum ex discipulis, qui curare valeat, eo utitur ministro. Quando vero insanabiles plagae sunt

30 et in emortua carne alta putredo contabuit et in tantum mala valetudo est, ut non servi vel discipuli, qui iam prope eum per scientiam artis

1 Ps. 88 (89), 31—33 — 8. 10. 13 Jerem. 28, 6 — 15 Ps. 77 (76), 49

5 in < A 13 ait enim e, Del. enim ait Ae | ∞ ipse etenim ait R
 13f restituet R 15 seu R 17 pessimos] malos B, nach der Vulg. 18 eorum R
 19 per + angelos v | malos + angelos Rc, richtig? | reddat A (l^r) R
 reddidit v 22 ut < A sicut B, richtig? 25 ut] et R | pro eo A
 26 medicatur R 28 curandum c, vgl. S. 302, 12 30 et¹] ut¹ / ut et w, Del.
 | alta < Ae, Del. 31 quia A

- accessit, sed ipsius magistri manibus indigeat, tunc ipse magnus medicus praecinctus lumbos ad sectionem taeterrimi vulneris concitatur. Similiter itaque quando sunt minora peccata, non restituit Deus >ipse< peccantibus, sed aliis utitur ministris; quando vero per merita sua
- 5 ingens hominem aegritudo comprehendit, ut nunc Babylonem, quae gravibus propriae malitiae est confossa vulneribus, tunc ad >retributionem< Deus >ipse< festinat. Simile quiddam huic, si requiris, invenies et de Hierusalem, quae ei acciderunt post prophetas ob id, quia insidiata sit ^{411 Lomb.} Christo. Sic finita est primi capituli continentia.
- 10 7. Videamus et cetera: >Calix aureus Babylon in manu Domini inebrians omnem terram; a vino eius biberunt gentes, propter hoc commotae sunt gentes, et subito cecidit Babylon et contrita est<. Nabuchodonosor volens decipere homines per >calicem Babylonis< dolosum non miscuit in vase fictili, quam parabat potionem, sed neque in paulo me-
- 15 liore, ferreo et aereo vase vel stanneo et quod ista praecellit argenteo, verum eligens vas >aureum< in eo >poculum< temperavit, ut quis videns decorem auri, dum radiantis metalli pulchritudine delectatur et totus oculis haeret in specie, non consideret, quid intrinsecus latitet, et accipiens >calicem bibat< nesciens >calicem< Nabuchodonosor. Intelliges
- 20 autem >calicem aureum< in praesenti nominatum, si animadvertas pessimorum dogmatum verba mortifera qualem habeant compositionem sermonum, qualem decorem eloquentiae, qualem rerum divisionem, et cognoscas quomodo unusquisque poetarum, qui putantur apud suos di- ^{284 Del.} sertissimi, >calicem aureum< temperaverit et in >calice aureo< venenum
- 25 16ff vgl. Origen. Sel. in Jerem. 28, 7 (III S. 216, 25ff Kl.): >Χρυσούν< ἐστὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ >τὸ ποτήριον< εἰς ἀπάτην ἀνθρώπων, ἵνα δεξάμενοι πίωσιν, ὁρῶντες τὸν χρυσὸν ὅτι καλὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν καὶ ὄρατον τοῦ κατανοῆσαι, τὸ δὲ κρίμα τὸ ἐν τούτῳ μὴ λογιζόμενοι· τὰ μοχθηρὰ γὰρ αὐτοῦ δόγματα καλλιλεξία κεκόσμηται, τῷ
- 30 τῆς φράσεως δελεάζοντα κάλλει καὶ τῇ μεθόδῳ τῆ τεχνικῆ. Καὶ πᾶς

10 Jerem. 28, 7; vgl. Ambros. CSEL 32(2), 445f — 27 vgl. Gen. 3, 6

5 comprehenderit *Re* 7 si < *AR* | invenies < *AR* | etiam *AR*
 8 acciderint *R* | est *R* 10 Dei *AR, Del.* 11 biberunt + omnes *e*
 12 sunt + omnes *e* | et² < *A* 14 quam] cum (in *l* radiert) *A* | paululum *Re* 15 ferreo *R* < *Ae, Del.*, ferreo et] ferreo *e* 21f sermonum < *est*
 23 cognoscas *Del.* | suos *R* vos *epw, Del.*, kaum richtig nos *te* 24 calicem aureum *Ae, Del.*

iniecerit idolatriae et venenum turpiloquii, venenum eorum quae animam hominis interimunt dogmatum, venenum falsi nominis scientiae. Sed meus Iesus econtra fecit; sciens enim >aureum calicem< Zabuli et praecavens ne aliquis ad fidem suam veniens suspicaretur etiam Christi
5 talem esse >calicem<, qualem reliquerat, et per similitudinem materiae formidaret errorem, ideo curavit, ut >haberemus thesaurum istum in vasis fictilibus<. Saepe vidi >aureum calicem< in pulchro sermonis ornatu et dogmatum venena considerans deprehendi >calicem Babylonis<.

S. >Calix aureus Babylon in manu Domini< non est semper >calix
10 aureus Babylon<; cum autem venerit ad vindictam et >in manu Domini< posita fuerit, tunc efficietur >terra<, quae quondam tacta est in Iob. Neque vero ingiter >in manu Domini< continetur, sed ultionis tantum tempore, cum coeperit ei Dominus restituere quod meretur, tunc >in manu< eius fiet >inebrians omnem terram<. Iste >calix aureus Babylon
15 inebriavit omnem terram<. Quomodo autem >universam terram inebriaverit<, facile scies, si consideraveris omnes homines ebrios. >Inebriamur< ira, >inebriamur< tristitia, >inebriamur< et mente excedimus amore, concupiscentiis et vana gloria. Quanta pocula temperaverit, quot ebrietatis porrexerit >calices<, quid necesse est dicere?

20 9. >Calix aureus Babylon inebrians omnem terram<. Animadvertite >omnem terram< plenam esse peccatis, et non quaeres, quomodo >Baby-

δὲ ποιητῆς ἄκρος εἶναι δοκῶν >ποτήριον χρυσοῦν< κατεσκεύασε δηλη-
τήριον ἐμβολὸν εἰδωλολατρίας, αἰσχρολογίας καὶ τῶν ψυχικῶν ἀπάν-
των κακῶν. Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐ χρυσοῦ ποτηρίου προενοήσατο, μήποτε
25 καὶ δόξῃ ἐκείνω ὅμοιον εἶναι (διόπερ >ἔχομεν τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστροκίνοις σκεύεσιν<), ἀλλὰ τῆς ἐν αὐτῷ σωτηρίας. Τὸ δὲ χρυσοῦν ποτήριον ἢ Βαβυλών<, ὅταν ἐπὶ τὴν ἐκδίκησιν ἔλθῃ, ἐν χειρὶ Κυρίου γίνεται τῇ ἀψαμένῃ ποτὲ τοῦ Ἰώβ, >μεθύσκον πᾶσαν τὴν

6. 25 vgl. II Kor. 4, 7 — 9. 20. 26. 28 Jerem. 28, 7 — 11. 27 vgl. Hiob 2, 5; Hieronymus hat die Stelle nicht glücklich übersetzt — 17 vgl. z. B. Origen. in Levit. hom. 7, 1 (Bd. I S. 372, 20): iracundia inebriat animam ... concupiscentiae inebriant eam

3 contra *Ac, Del.* | enim < *Ac, Del.* 9 domini *R, Κυρίου* gr., dei *AB, Del.*, vgl. Z. 10. 12 | est < *AB* 11 data est *B* | in iob *R* in iobath *A, Del.* a babylone *B, Ἰώβ* gr. 12 dei *Ac, Del.*, vgl. Z. 9 14 fiet < *A, Del.* 15 inebriabit *pu, Del.* | omnem (universam *R*) terram *Rp* dexteram *v* < *Ac, Del.* 17 excedimus *Pvw, Del.* excidimus *Rp* excidemus *l* excellimus *c* 18f ebrietatis *R* ebrietates *AB* 19 calices *R, Del.* calicis *AB*

lon omnem terram inebriaverit. Sed si forte videris iustum ebrium non esse de >calice< peccatorum, noli putare Scripturam esse mentitam, quae dixerit: >inebrians omnem terram<, cum iste non >inebrietur a Babylone< et tamen consistat in >terra<. Audi quia iustus non sit >terra<;
 5 >omnem< autem >terram inebriat calix< iste >aureus<, iustus vero cum sit super >terram<, >conversationem in caelis habet<. Et propter hoc non convenit ulterius iusto dici: >Terra es et in terram ibis<. Sed si necesse est audenter loqui, dicit iusto Deus adhuc consistenti super terram: 'Caelum es, et in caelum ibis'; >portat enim imaginem caelestis<.
 10 Igitur ut concludam, >calix aureus inebriat omnem terram<, id est omnes ab eo >inebriamur<, quamdiu >terra< sumus.

10. >A vino eius biberunt gentes, propter hoc commotae sunt<. Sicut in his, qui >bibunt< istum, qui in usu est, >vini< liquorem, si super 418 Lomii-
 sitim et super mensuram biberint, videmus ebrii corpus motum, vacillantes pedes, caput ac tempora praegravata, os dissolutum, linguam significantem sermones ebrii et haerentibus labiis verba praecisa, similiter est videre eos, qui de >calice aureo< biberint >Babylonis<, quomodo moveantur, quomodo instabiles gressu sint, quomodo debilitata mente et fluctuante cogitatu nihil firme teneant, sed semper in turbationibus
 15 agantur incerti. Quamobrem Scriptura divina de istius modi hominibus in alio loco ita ait: >Propterea commoti sunt<. Interponamus aliquid mysterii, quid de peccatore dicatur Cain, quod >egressus a facie Dei habitavit in terra Naid contra Edem<. >Naid< in Graeca lingua inter-

γῆν ἀπὸ ὀργῆς, ἀπὸ λύπης, ἐρώτων, κενοδοξίας (ὅσα γὰρ ἁμαρτή-
 25 ματα, τοσαῦται καὶ μέθαι), καθάπερ ἐξ οἴνου πάντων σαλευομένων καὶ βέβαιον ἐχόντων οὐδέν. Ὁ δὲ δίκαιος οὐκ ἔστι γῆν ὧν γὰρ ἐπὶ γῆς ἔχει ἐν οὐρανοῖς τὸ πολίτευμα καὶ οὐκ ἂν ἀκούσειε γῆν εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ, ἀλλ' ἐκ τῶν εἰκότων οὐρανὸς εἰ καὶ εἰς οὐρανὸς ἀπελεύσῃ, >φορεῖς γὰρ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου καὶ πάγιος ἔστηκας<.

6. 27 vgl. Phil. 3, 20 — 7. 27 Gen. 3, 19 — 9. 29 vgl. I Kor. 15, 49 —
 12 Jerem. 28, 7 — 21 vgl. Ps. 47 (48), 7 — 22 vgl. Gen. 4, 16 — 23 vgl. z. B. Philo de cherub. 12 (I S. 172, 25 W.): ἐρωμεύεται δὲ Ναιδ μὲν σίλος; Wutz a. a. O. S. 421 — 27 vgl. Gen. 3, 6

4 sit + in Re, οὐκ ἔστι γῆ gr. 14 corporis R, Del. 15 praegravatum (-ta u in Ras.) AB 16 et errantibus B 19 firmi R | turbationibus A, Del. turbatione R turbationum motibus B, richtig?, vgl. Z. 14 20 incertis AB 21 sunt + sicut ebrius B, vgl. Z. 12 22 dicat A | quod cl qui e quando Rie, cum Del. | egressus c egressus est Ae, Del. 24 ἀπὸ + τῆς ο 25 καὶ < o

pretatur commotio. Qui enim derelinquit Deum, qui deserit sensum de eo iugiter cogitandi, iste >in terra Naid< hodie quoque >habitat<, id est in turbatione mali cordis et in mentis commotione consistit.

11. >Biberunt gentes, propterea commotae sunt; et subito cecidit
 5 Babylon et contrita est<. Quando >repente cecidit Babylon? Videtur mihi prophetare consummationem mundi >subito< futuram; >quomodo enim diebus diluvii comedebant et bibebant<, >emebant et vendebant, plantabant et aedificabant<, >donec venit diluvium et tulit omnes< et subito venit inundatio — >similiter< autem et >in diebus Loth< —, sic et con-
 10 summatio mundi non per partes fiet, sed >repente<. Huic conferendum aestimo id, quod scriptum est in Iesu Nave, quando a voce sola >tubae Hiericho< civitas >corruens< >subito< disperiit, et iuxta hanc similitudinem >Babylonem< quoque in consummatione saeculi >casuram esse et subito conterendam<. Et haec quidem de consummatione dicta sunt; si vero
 15 veneris ad adventum Domini mei Iesu Christi et videris eius magnum ^{414 Lonn.} opus, quomodo subverterit omnia gentium de idolis dogmata, ut credentes de erroris eximeret iugo, intelliges quia in tempore passionis eius >Babylon extemplo corruit et contrita est<. Unusquisque nostrum consideret seipsum et animadvertat >Babylonem< in suo pectore >cor-
 20 ruisse<; si autem in alicuius corde non >cecidit< civitas confusionis, huic necdum Christus advenit. Veniente quippe eo >Babylon ruere< consuevit. Propter hoc ad orationum praesidia confugientes petite, ut veniat Iesus in corda vestra et >conterat Babylonem< et faciat ruere omnem

- 5ff vgl. Origen. Sel. in Jerem. 28, 8 (III S. 216, 16ff Kl): προ-
 25 φητεύει τὴν συντέλειαν ἀθρόως γενηθησομένην· ὥσπερ γὰρ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ κατακλυσμοῦ καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Λότ· τὰ βιωτικὰ πάντες ἐποίουν, ἕως ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς καὶ τὸ πῦρ καὶ ἤρην ἅπαντας, οὕτως ἔσται τὸ τῆς συντελείας αἰφνίδιον. οὗ δὲ σύμβολον ἦν ἡ ἀθρόως >πεσοῦσα< φωνῆ καὶ μόνῃ >γαλιγγὸν Ἰεριχὸς<. Καὶ
 30 παρὰ τὸν καιρὸν δὲ τοῦ σωτηρίου πάθους >ἄφνω< ἔπεσε Βαβυλών<, Χριστοῦ τὰ περὶ τῶν ἐθνικῶν εἰδώλων καταργήσαντος δόγματα καὶ καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἠυσαμένον πιστεύσαντας.

4 Jerem. 28, 7—8 — 6ff. 25ff vgl. Matth. 24, 38. 39; Luk. 17, 28 — 11. 29 vgl. Jos. 6, 20 — 30 Jerem. 28, 8

8 et¹ R, Del. < AB 11 aestimo Re aestimabo Ae 13 in < A | consummationem R* 15f eius magnum opus AR, Del. eius opus magnum e magnum eius opus e 19 pectore R, Del. tempore Ae peccato e 20 autem + et ep, Del., richtig? 26 ἐν < eo

malitiam eius, ut reaedificet pro his, quae subversa sunt, et pro ›Babylone‹, quae fuerat ante constructa, in ipso principali cordis vestri ›Hierusalem civitatem‹ sanctam ›Dei‹.

12. ›Plangite eam, accipite resinam corruptioni eius, si quomodo
 5 sanabitur‹. ›Plangite‹ ait ›Babylonem‹. Deinde quia omnis anima recipere potest salutem et neque una apud Deum est insanabilis, idcirco consilium dat his, qui possunt transmigrationis in Hierusalem et testimonii habere ›resinam‹ ad emplastra facienda, ut adsumant medicina et, quanto valent studio, sanitati restituant ›Babylonem‹. Hoc ex-
 10 periamur et nos facere deprecantes Deum, ut nobis det ›resinam‹ rationalem et de rationali ›resina‹ discamus et ›malagma imponere et oleum et alligaturas‹ et ›imponentes‹ ›colligemus vulnera‹ ›Babylonis‹ imitantes Samariten, ut sanetur misera civitas et curata desinat esse quod fuerat. Istud est, quod ait: ›accipite resinam corruptioni eius, si quomodo sa-
 15 nabitur‹. Ubi sunt haeretici, ubi sunt, qui naturas quasdam introducunt adserunt esse materiam desperabilem, quae penitus non recipiat salutem? si est natura, quae pereat, quae alia talis erit ut ›Babylon‹? 415 LOMM. Attamen neque istam despicit Deus; praecepit enim medicis, ut ›recipiant resinam‹ super ›Babylonem‹, ›si quomodo sanetur‹. Quidam igitur
 20 eorum, qui mandatum acceperant, ›accipientes resinam corruptioni Babylonis, si quomodo sanetur‹, fecerunt quod fuerat imperatum; ›acceperunt resinam ad corruptionem eius‹ audientes posse fieri, ut ›Baby-

14 ff vgl. Origen. Sel. in Jerem. 28, 8—10 (III S. 217, 17 ff Kl.):
 Εἰ δὲ ›Βαβυλὼν‹ οὐκ ἀπέγνωσται (οὐ γὰρ ἂν ἔλεγετ' ›εἰ πως ἰαθή-
 25 σται‹), ποίαν ψυχὴν ἑτέραν ἀπογνωσόμεθα; εἰ δὲ μὴ σέσωσται, τοῦτο γέγονε παρ' αὐτῆν, ὡς τοὺς ἀρίστους ἰατροὺς ἀπολογεῖσθαι καὶ λέ-

2 vgl. Hebr. 12, 22 — 4. 14 Jerem. 28, 8 — 11 vgl. Jes. 1, 6 — 12 f vgl. Luk. 10, 33 ff — 16 vgl. Origen. de Princ. III 1, 8 (S. 206, 25 ff Koe.): haeretici dicentes non esse in nostra potestate, ut salvemur, sed naturas esse animarum tales, quae omni genere vel pereant vel salventur; Hilgenfeld, Ketzergesch. S. 226. 365 — 24 Jerem. 28, 9

1 et Del. 2 fuerant *el** | vestri cod. Abrincat. 52 Del., nostri ABR, vgl. S. 299, 23 4 eam + et AB | corruptioni (τῆ διαφθορᾷ ἀντὶς Ο') *Re* corruptionis *Bl* correctionis *l*², Del. 11 et² *c* est (in *l* radiert) ARe ei Del. 14 accipite *c* accipe *Re* accipere A, Del., vgl. Z. 4 | corruptioni *Rw* corruptionis *Bl* 17 erat *R* 18 f accipiant *R* 20 acceperunt *cl* | corruptioni *Rw* corruptionis *c* correctioni *l*, Del. 21 sanaretur *R* 22 correctionem *l*, Del. 26 ἀντὶν *Bl* αὐτῆ *cc*

lon< reciperet sanitatem. Et quia quod putaverunt non effecerunt —
 »Babylon< quippe in proposita malitia perseverans noluit se curari —,
 satisfaciunt boni medici et dicunt: »curavimus Babylonem, et non est
 sanata; relinquamus eam«. Vide autem, o homo, ne quando angelis
 5 praecipiat Deus, ut ad languorem animae tuae medicaminum emplastra
 conficiant, si quomodo possis ab aegrotatione sanari, et respondeant
 angeli: »curavimus« istam »Babylonem« — ostendentes a passionibus
 confusam animam tuam — »et non est sanata«. Non scientiam artis
 suae neque »resinae« vim criminantur, sed te, qui praeceptis eorum
 10 obsequi noluisti, dicentes: »curavimus Babylonem, et non est sanata;
 relinquamus eam«. Steterunt medici sub magno medico Deo angeli
 volentes curare imbecillitates nostras, volentes animam liberare de vi-
 tiis: nos ipsi repellimus eos, dum consiliis eorum non acquiescimus.
 Vident se operam perdere, colloquuntur invicem et dicunt: »relinqua-
 15 mus eam et abeamus unusquisque in terram suam«, hoc est: credita
 nobis est a Deo medicina, ut animam curaremus humanam, adhibuimus ^{416 LOMM.}
 adiutorium, medicinam imposuimus; multum contumax est, non vult
 observare, quod dicimus, studium nostrum non sequitur effectus. »Re-
 linquamus eam et abeamus unusquisque in terram suam«, id est ad
 20 domesticum locum et proprium negotium. Cave, homo, nequando »re-
 linquat« te medicus, sive angelus Dei sive quicumque hominum, cui
 credita est cura sermonum ad salutis medicinam deferendam. Si enim
 te dereliquerit et dixerit: »Abeamus unusquisque in terram suam, quia

γειν· ἰατρούσαμεν τὴν Βαβυλῶνα, καὶ οὐκ ἴαθη· ἐγκαταλείπομεν
 25 αὐτήν· οὐκ παρ' αὐτοὺς γὰρ οὐδὲ παρὰ τὴν ἰατρικὴν οὐδὲ παρὰ τὴν
 »ρήτιν« τὸ μὴ ταύτην θεραπεύεσθαι. Ἰατροὶ δὲ ἄγγελοι ὑπὸ τὸν
 μέγαν ὄντες ἰατρὸν τὸν Θεὸν καὶ θεραπεύσαι τοὺς πειθόμενους ἐθέ-
 λοντες· εἰ δὲ μὴ, ἔροῦσιν· »ἐγκαταλείπομεν αὐτήν, ἀπέλθωμεν ἕκα-
 στος εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ«, καὶ τὸν οἰκίον τόπον καὶ τὴν οἰκίαν

3. 7f. 10. 14f. 18f. 23. 24. 28ff Jerem. 28, 9

1 puta verant R | non effecerunt B < A non reppererunt R, richtig? 4 o <
 AR, Del. 6 possis ab] possint A 11 deo angeli B angeli Dei AR, Del., ἄγγε-
 λοι ἐπὶ ... ἰατρὸν τὸν Θεόν gr. 13 re(p)pulimus B | acquie*vimus l
 (-escimus l⁴) acquievimus B 14 cum loquuntur AB, Del. 17 adiutoria R |
 medicinam Ae, Del. medicamen o medicamina R, vgl. Z. 22 19 ad < A, Del.
 | id est ⁴¹ R 22 medicamina deferenda R, vgl. Z. 17 23 dereliquerint et
 dixerint R, Del. 26 θεραπεύθῆναι o

appropinquavit in caelum iudicium eius, manifestum est quia abscessio eius condemnatio tua sit, ut irremediabilis nolentisque curari. Cum autem te deseruerit, quid tibi aliud eventurum est nisi quod solet his accidere, qui a medicis desperantur, ut utentes voluntate morbi sui ad
 5 peiora demergantur? Fiunt his similia et in consuetudine istius vitae a prudentibus medicis. Accedit aliquis eorum ad languentem, quantum ars patitur, et industria medicinae non cessat; sed si aut aegritudo tanta sit, ut repugnet curationi, aut ipse invalidus per impatientiam doloris contra faciat quam iubetur, >relinquit< medicus desperans istiusmodi
 10 hominem et recedit, ne inter manus suas exspirans causam interitus eius ad se retorqueat. Sic igitur et nos, ne in sanctorum angelorum manibus, qui ad nos curandos a Domino destinati sunt, moriamur, >relinquunt< nos desperantes animam nostram et aiunt: >Non est malagma imponere, neque oleum neque alligaturas<. >Quia appropinquavit in
 15 caelum iudicium eius, elevavit usque ad astra<. Qui parvum habet peccatum, non >usque ad caelum et sidera iudicium suum effert<; pusillum enim et humile est. Qui vero crescit in scelere, crescit et in
 >iudicio<, simulque cum vitiis augetur et poena; et quia in tantum delinquit, ut >iudicium eius usque ad caelestia sublevetur< et per impietatem
 20 suam resistens Deo ad superiora conscendat, profert Deus >iudicium suum< in humiliationem eius >iudicii<, quod >exaltatum est< a peccato,

417 Lom¹⁸⁴

προξιν, ὅτι ἤγγικεν εἰς τὸν οὐρανὸν τὸ κρίμα αὐτῆς, καταδικάζουσα αὐτὴν ὡς ἀνιάτον καὶ πεισομένην τὰ τῆς ἀπογνώσεως. Καὶ οἱ τῶν σωμάτων γὰρ ἰατροὶ τοὺς ἀνιάτους ἐγκαταλείπουσι, μήπως
 25 ἐν ταῖς αὐτῶν χερσὶ τελευτήσωσιν ὃ δὴ ποιοῦσιν οἱ ἄγγελοι. Ὅσοι δὲ ἀμαρτάνομεν, τὸ κρίμα ἡμῶν αὖξει, καὶ ἐξείρει εἰς τῶν ἀστρῶν, τῶν ἀγίων δηλαδὴ.

13 vgl. Jes. 1, 6 und dazu z. B. Origen. in Levit. hom. 8, 15 (Bd. I S. 402, 15): alii vero quod sint in tantum peccatores, ut iis nec cura possint adhiberi, . . . propheta designat: >non est< inquit >malagma imponere . . .< —
 14 Jerem. 28, 9

1 irremediabilis + babylonis B 4 ut e < ARc, Del. | utentis e, sind die Worte korrupt? 5 consuetudinem A 7 medicina non cessat R medicina non cessant AB | si + aut aegri A 9 desperans R desperat AB 12 ∞ curandos nos R 14 in < AR 15 coelo R, εἰς οὐρανὸν O' | eius + et l², Del., nach der Vulg. 18f deliquit B¹⁰ 21 humiliatione R | exaltatum R celatum AB, Del., lies: elevatum? | peccatore AB.

et proferens ›iudicium suum‹ humiliat quidem peccatum, retribuit autem iusto digna vitae eius in Christo Iesu, ›cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen‹.

HOMILIA TERTIA.

5 De eo quod scriptum est: ›quomodo confractus est et contritus malleus 389 Lomm. universae terrae? quomodo facta est in exterminium Babylon?‹ usque ad eum locum, in quo ait: ›retribuite ei iuxta opera eius; et omnia, quaecumque fecit, et facite ei, quia adversum Dominum restitit Deum sanctum Istrahel‹.

10 ›Quomodo‹ ait ›confractus est et contritus malleus universae terrae? quomodo facta est in exterminium Babylon?‹ Quaerendum inter haec, quis sit ›malleus universae terrae‹, quaeve eius contritio prophetata, quia ante ›confractus est‹ quam ›contritus‹, ut congregantes ea, quae alicubi de ›malleo‹ scripta sunt, cum invenerimus nomen eius, investi-
15 gemus etiam nominis voluntatem ex his, quae adferimus, exemplis. ›Doms‹ quondam componebatur ›Dei‹, quantum iuxta tertium Regnorum librum, et ›Solomon‹ erat construens et aedificans eam; ibique quasi in laude dicitur de ›domo Dei‹, quia ›malleus et securis non sunt audita in Domo Dei‹. Ergo quomodo ›mallens non auditur in domo Dei‹, sic
20 quia ›domus Dei‹ est ecclesia, ›malleus‹ in ecclesia ›non auditur‹. Quis est iste ›malleus‹ volens, quantum in se est impedire lapides aedificationis templi, ut ›contriti‹ non convenient fundamentis eius? Vide mihi Zabulum, si non ipse est ›malleus universae terrae‹. Ego autem pro- 390 Lomm.
nuntiabo confidens esse aliquem, qui non magno opere curet de ›malleo
25 universae terrae‹. Et quoniam exemplum adsumptum est de sensibili

15 ff vgl. Origen. Sel. in Jerem. 27, 23 (III S. 214, 5 ff Kl.): ›Σφύρα τὴν Βαβυλῶνα καλεῖ ταῖς ἰδίαις πλεονεξίαις τοὺς ἐπὶ γῆς κατατρόψασαν. Ὅτε δὲ τὸν θεῖον νεὼν ὁ Σολομὼν κατασκεύαζεν, ἐν ἐπαίνῳ τῶν Βασιλειῶν ἡ τρίτη φησὶν ὅτι σφύρα καὶ πέλεκυς οὐκ ἤκούσθη

2 vgl. I Petr. 4, 11 — 5. 10 Jerem. 27, 23 — 7 Jerem. 27, 29 — 15 f. 28 vgl. III Kōn. 6, 4 ff — 18. 29 ff vgl. III Kōn. 6, 12

1 peccatorem *c, Del.* 2 iesu + domino nostro *c, Del.* 5 in eo *A* 8 et < *R* (= *O'*, Vulg.) | ∞ deum restitit *AB* 11 quaerendum + est *c* 15 adferemus *Rc, Del.* 22 vide mihi *AR, Del.* vide nunc *c*, videamus *c* 25 assumptum *R, Del.* ad sanctum spiritum *AB*

>malleo<, quaero materiam >malleo< fortiorem, quae nihil ab eo percussa
 patiatur. Quam quidem quaerens repperio in eo quod scriptum est:
 »Ecce vir stans super muros adamantinos, et in manu eius adamans<.
 Refert autem de >adamante< historia quia fortior sit omni caedenti se
 5 >malleo< incontritus et inconvincibilis perseverans. Licet super stet
 >malleus< Zabulus et suppositus sit draco, qui est >quasi incus indoma-
 bilis<, nihil tamen >in manu< Domini et in conspectu eius consistens >ada-
 mans< perpetitur. Duo itaque contraria sunt >adamanti< isti >malleus<
 et >incus improducibilis<. Iam quoddam est et apud nationes tritum
 10 vulgi sermone proverbium, ut de his, qui anxietatibus et ingentibus
 malis premuntur, dicant: inter malleum sunt et incudem; tu autem hoc
 refers ad Zabulum et draconem, qui istiusmodi semper in scripturis
 pro varietate causarum nominibus insigniuntur, et dicis quia sanctus,
 qui quasi >murus adamantinus< vel >in manu< Domini >adamans< est, non
 15 curet neque de >malleo< neque de >incude<; sed quantum plus caesus
 fuerit, tanto plus virtutem eius splendescere. Aiunt eos, qui merci-
 monia lapidum exercent, cum voluerint probare >adamantem<, ignoran-
 tes utrum sit >adamas< an non sit, quamdiu >malleo< et >incudi< non con-
 venerit, tunc autem persuaderi esse verissimum >adamantem<, si indo-

20 ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ. »Οἶκος δὲ ἡ ἐκκλησία Θεοῦ, ἐν ἣ μὴ δεῖ
 ἀκούεσθαι σφύρα. Ἔστι δὲ σφύρα πάσης τῆς γῆς ὁ διάβολος, καὶ
 ἔστιν ὁ μὴ φροντίζων αὐτῆς οἴονεῖ τις ἕλη τυπτομένη παρ' αὐτῆς
 καὶ μὴ πάσχουσα. Ἴδόνε γάρ φησιν ἀνήρ ἐστηκὸς ἐπὶ τείχους
 ἀδαμαντίνου, καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ἀδάμας, ὅστις ἀδάμας ἔπ'
 25 οὐδεμιᾶς συντρίβεται σφύρας. Καὶ ἐφειστήχη γούν ὁ διάβολος ἡ
 σφύρα καὶ ὑποκείμενος ἡ δράκων ὡσπερ ἄκμων ἀνήλατος, οὐδὲν ὁ

3. 23 vgl. Amos 7, 7 — 6. 9. 26 vgl. Hiob 41, 15 — 11 das Sprichwort
 scheint wegen Z. 26 ff Zusatz von Hieronymus zu sein, fehlt aber bei Otto s. v. mal-
 leus und incus

5 inconvincibilis *R, Del.* invincibilis *AB* | supra *Del.* 7 Domini *R, Dei*
AB, Del., vgl. Z. 14 8 utique *e* | isti] iusto *Il* 12 refres *p* referes *Ac*,
 vgl. Z. 14 15 quanto *R, Del.*, vgl. für Rufin Bd. I S. 167, 20; hier folgt aber
 tanto 17 f ignorare *c* 18 malleo et incudi *e* malleus et incudo *l* malleus
 et incus *R* (-cus aus -cudo) *ew* 18 f non convenerit *Bachrens* non convene-
 rint *c* convenerit *e* non invenerint *A, Del.*, der malleum et incudem schreibt, non
 venerint *R*; ist: malleus et incus non convenerint zu lesen? 19 persuadere *cl*
 20 ἐκκλησία + τοῦ *Cat. Regn.* 21 ἀκουσθῆναι σφύραν *Cat. Regn.* 23 ἐπὶ
 + τοῦ *Cat. Regn.*

mitus lapis inter incudem et malleum perseveret, si percutiente desuper
 ›malleo‹ et ›incude‹ supposita durior lapidis natura compungit. Talis
 vir sanctus est ante tentationes; ab his, qui probare lapides nesciunt,
 ignoratur, certissime autem novit ›adamantinorum‹ lapidum naturam
 5 solus Deus plurimis ignoratam. Ego ipse adhuc nescio, utrum veniente
 ›malleo‹ ac percutiente me ›confringar et conterar‹, convictus quia non 391 Lomm.
 sim ›adamans‹, an certe verus ›adamans‹ ostendar, si ingruentibus per-
 secutionibus, periculis, tentationibus non tam ›contritus‹ fuero ad ictus
 ›mallei‹ quam probatus. Et tu ipse percurre scripturas et quaere, si
 10 quod potes invenire vestigium bene a Deo promitti, ut ›malleus‹ per-
 cutienda percutiat. Verbi gratia dictum sit (ad intelligentiam enim
 obscuriorum sumuntur exempla), si ›malleus‹ non esset, non esset et
 ›tuba productilis‹, quae iuxta legem ad solemnitates Dei excitat, quae
 audientium animos clangore suo accendit ›ad bellum‹. Necessarius est
 15 ›malleus‹, ut ›tuba productilis‹ fiat. Multa cooperatus est iste ›malleus‹
 ›tubae productili‹ Paulo, ut eum per varia tentamenta produceret et
 approbaret, quia illaesus posset excudi figuramque assumere ›tubae‹ ma-
 gnisonae, non ›incertam dans vocem‹ in audientes, ut ›praeparentur ad
 militiae bellum‹. Et quoniam ›malleus‹ invenitur contraria fortitudo et
 20 draco ›incus producibilis‹ istiusmodi semper in scripturis a ›malleo‹ vel

›ἐν τῇ χειρὶ Κυρίου καὶ ἐπὶ τὴν σκέλην αὐτοῦ ἀδάμας‹ πείσεται
 ›τείχος‹ γὰρ ὁ ἅγιος ἀδαμάντινον‹ καὶ ›ἐν χειρὶ Κυρίου μένον ἀπα-
 θής, καὶ μέσος ληφθῆ τῆς τε ›σφύρας‹ καὶ τοῦ δράκοντος. Ὅσον δὲ
 τύπεται, λαμπροτέρα αὐτοῦ τὴν ἀρετὴν ἐπιδείκνυσιν. ὁ γὰρ διέ-
 25 βολος οἷά τις λίθων ἀγροῶν φύσιν διὰ πολλῶν δοκιμάζει πληγῶν
 τὸν οἶον ἀδάμαντα, Θεοῦ μόνου καλῶς τὴν τοῦτον φύσιν εἰδότος.
 Εἰ ›σφύρα‹ μὴ ἦν, ›γάλλιγξ ἐλατή‹ ἢ κατὰ τὸν νόμον οὐκ ἦν διεγεί-
 ρουσα ἐπὶ τὰς ἑορτὰς τοῦ Θεοῦ ἢ παροξύνουσα εἰς πόλεμον τοὺς
 ἀκούοντας. Τοιοῦτον ἐποίησε τὸν Παῦλον διὰ πειρασμῶν ποικίλων
 30 ἢ ›σφύρας, μηδὲν μὲν ἐξ αὐτῆς παθόντα, μεγάλη δὲ φωνῇ πρὸς τὸν
 τῆς κακίας διεγείροντα πόλεμον. Ἐργάζεται μὲν οὖν ἡ ›σφύρα‹ τὸν

13 ff. 27 ff vgl. Num. 10, 2. 8. 9 — 15. 30 vgl. auch Origen. in Jos. hom. 7, 1
 (Bd. II S. 329, 1 ff) — 18 vgl. I Kor. 14, 8

2 supposito A | lapis Ae | compungit A compugnet Re conpingit v, Del.
 contingit p 7 si + vero B 12 et < Re, Del., richtig? 15 cooperatus l
 compertus v 16 tormenta cv 17 possit AR* | excludi ARe 18 incertam
 cod. Abrincat. 52, Del. incertum Ae in incertum Re 20 a < A, Del. 21 σκέ-
 λην] ἐπισκοπήν o Cat. Regn. 22 χειρὶ Cat. Regn. 22f μένον ἀπαθής Cat. Regn.
 26 τοῦτον Cat. Regn. 27—S. 306, 30 < Cat. Regn.
 Origenes VIII. 20

quacumque alia materia compositum nomen adsumens, instabo sermoni: Cain generavit filios, et de Cain ortus est >faber aeris et ferri<. Ergo ut Zabulus, qui omnium tentationum operator est, >malleus< dicitur, ita qui ei ministrat, >malleator< est filius Cain. Quotiescumque in tenta-
 5 tionem incideris, scito >malleum< Zabulum esse et >malleatorem< eum, per quem te Zabulus insequitur. Velut in proditione Salvatoris >malleus< Zabulus, >malleator< Iudas fuit. Et multi erant >malleatores< in tempore illo, quo Dominus passus est, clamantes: >tolle, tolle< de terra talem; >crucifige, crucifige, eum<. Omnia >malleatoribus< plena sunt. Quotquot
 10 enim in actu suo Zabulum suspiciunt et ministrant ei ad probandum iustum et iniustum coarguendum, omnes >malleatores< sunt. Idcirco etiamsi heri >malleator< eras et in manu >malleum< continebas, nunc discens quia a Cain fratricida oriantur >malleatores<, proice >malleum< de manu tua et transmigra ad meliorem, quae spiritalis est, generatio-
 15 nem, >Seth< et >Enos< et reliquorum, qui Scripturarum laudibus efferuntur. Verumtamen finis >mallei< confractio est atque contritio. Est sciendum quidem quoniam prophetatus nunc >malleus< Zabulus sit >malleus< non partis alicuius >terrae<, sed >universae terrae<, simpliciterque accipiendum >universae terrae< pro eo quod in >omni terra< malitia eius
 20 dispersa sit et ubique >malleus< iste malum inoperetur. Est autem etiam hoc dicendum Zabulum >universae terrae malleum esse<, non caeli >malleum<; neque enim tenuiori substantiae convenit >malleus<, sed crassiori. Si >portas imaginem terreni<, >malleus< te, quia >terrenus< es, percutit; si peccas et >terra es et in terram vadis<, experieris >malleum universae
 25 terrae< etiam in te operantem. Iuxta istum intellectum illud quoque animadvertendum est >universae terrae malleum<, quia adversum cuncta

392 Lomb.
278 Del.

πειρασμόν, ὑπηρετεῖ δὲ τῇ >σφύρα< ὁ ἀπὸ τοῦ Κάιν >σφυροκόπος<, ὁ χαλκὸς χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Τοιοῦτος ὁ ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος Ἰούδας καὶ οἱ >σταύρον, σταύρον αὐτὸν< κικραγότες, διὰ τῶν τοιούτων ὑπη-
 30 ρετοῦντες τῇ >σφύρα<.

2f. 5. 27 vgl. Gen. 4, 17. 22 — 7 vgl. z. B. Matth. 26, 14ff — 8. 29 vgl. Job. 19, 15 — 15 vgl. Gen. 5, 26 — 23 vgl. I Kor. 15, 49 — 24 vgl. Gen. 3, 19

2 et¹] sed AR | 4 ei < A, Del. | 5 ∞ diabolum malleum Re ∞ esse diabolum c | 6 te Re et A te et c | 15 sed cw | 16 est²] et R | 18 simpliciterque — 19 terrae < A | 20 in operetur R/ operetur Bw | 23 portas c | 24 vades?, vgl. aber S. 208, 2 | 25 istum] illum cw | 26 universae terrae — S. 309, 1 terrae < c | 26 qui R | adversum] ad universum l ad orbem universum w
 29f ὑπηροῦντων cw

terrena potentiam suam exercent, Zabulum esse; posse autem etiam minorem >malleum< intelligi, qui non >universae terrae< sit >malleus<, sed illius, ut ita dicam, et illius partis >terrae<. Et quidem cum una aliqua contraria fortitudo mihi repugnat et colluctatur mecum, non valens cum
 5 universis simul hominibus congredi, ut Zabulus, tunc est quidem >malleus< in me, sed non >universae terrae malleus<, verum, ut ita dicam, meae tantum >malleus terrae<. >Confracto< autem et >contrito malleo universae terrae< quid necesse est arbitrari de >malleo< partium >terrae<? Simulque aestimo admiratione dignum, quoniam >universae terrae mal-
 10 leus< comminutus sit. Quid enim magnum, si >confractus fuisset et contritus malleus< partium >terrae<? Sed vere nunc admirandum est quia 393 Lomm. >universae terrae malleus confractus atque contritus est<.

2. Post haec quaero qui sit iste, qui >universae terrae malleum confregerit et contriverit<, et dicam non potuisse Moysen >confringere
 15 atque conterere malleum universae terrae< neque ante eum Abraham neque post eum Iesum Nave neque alium quemquam prophetarum. Quis ergo potuit talem tantumque et >universae terrae malleum confringere et conterere? Quis est iste? Iesus Christus >confregit atque contrivit malleum universae terrae<. Et hoc nunc admirans in Spiritu Sancto
 20 propheta ait: >quomodo confractus est et contritus malleus universae terrae?<. Primo >confractus est<, deinde >contritus<. Et quoniam repperi Salvatorem esse, qui >confregerit malleum universae terrae et contriverit< eum, veniam ad Evangelium et videam primam tentationem, quando dixit ei Zabulus: >ista omnia tibi dabo, si procidens adoraveris me< et
 25 reliqua, et dicam quia illo tempore non >contriverit< Iesus >malleum universae terrae<, sed tantum >confregerit< eum. Cum vero >recessit ab eo usque ad tempus< et >tempore< postea venit instante, tunc >contritus est<, non solum >confractus<, ut primum, >malleus universae terrae<. Et quia >contritus est<, qui fuerat ante >confractus, malleus universae
 30 terrae<, idcirco et per unumquemque nostrum >confringitur< quidem, quando introducimur in ecclesiam et proficimus ad fidem, >conteritur< autem et comminuitur, quando ad perfectum venerimus. Quodsi dubitas, quis >conterat< Zabulum ad perfectum venientibus nobis, audi

20 Jerem. 27, 23 — 24 Matth. 4, 9 — 26 vgl. Luk. 4, 13

3 terra (terra^a l) est A 10 fractus AB 13 quis B 14 et¹ atque w
 16 Iesu AR 18 et] atque v 22 confregit R 23 et] ut m, Del. 26 confregit AR, Del., richtig? | recessit R 31 ecclesia l 32. 33 profectum B
 33 quis < AR, Del. | conteri R

Apostolum benedictione quadam benedicentem iustum atque dicentem:
 »Deus autem conterat Satanam sub pedibus vestris velociter«. Anima-
 lis est iste »malleus«, fortasse nunc furit adversum nos et quaerit, quia
 ista de eo pandimus et »conteritur« a nobis (neque enim »confringitur« 394 Lom^m.
 5 tantum et non etiam »conteritur« per nos), »confringere« nos econtrario
 et »conterere«. Et multos quidem »conterit«, qui non attenderunt sibi
 neque »omni custodia servaverunt cor suum«. Verum nos confidentes
 in Deo, credentes in Christo Dei filio, non timeamus Zabulum. Timor
 Dei facit nos non timentes Zabulum nihil ab eo perpeti, sed et dicere
 10 non tantum generaliter, verum et de nobis ipsis: »quomodo confractus
 est et contritus malleus universae terrae?«. Illo autem »confracto« et
 comminuto »Babylon fit in exterminium«, nec prius confusionis civitas
 dissipatur quam »malleus universae terrae confringatur et conteratur.
 Unde admirabiliter et praeclaro ordine propheta usus est dicens: »quo-
 15 modo confractus est et contritus malleus universae terrae? Quomodo
 facta est in exterminium Babylon?«. Quod primum factum est, primum
 enarravit; quod secundum, consequenter exposuit; et hoc oportet per
 singulos scripturarum observare sermones. Quando itaque »fit in ex-
 terminium Babylon?« Quando exterminatur omnis confusio de anima
 20 mea neque ulterius me confundit mors filii aut obitus uxoris, cum non
 est qui me irretet et provocet ad tristitiam, ad iram, ad concupiscen-
 tiam, ad voluptatem, quando maneo inconfusus adsumens rationem,
 quae me confirmet et roboret, tunc mihi accidit id, quod dictum est:
 »Facta est in exterminium Babylon«, hoc est universa confusio. Fiunt
 25 autem ista, id est »confringi, et conteri malleum omnis terrae« et de-
 moliri »Babylonem«, cum gentes »superponuntur« »malleo« et »Babyloni«.
 Scriptum est enim: »in gentibus superponentur tibi«, hoc est ii qui de
 »gentibus« sunt »superponentur tibi«, o »Babylon«, »superponentur tibi«, o 395 Lom^m.
 »malleo«, ut »confringaris et conteraris«. Quando ista facta sunt? In
 30 adventu Domini mei Iesu Christi, cum Evangelium cunctis gentibus
 praedicatum est, tunc »superpositi« sunt Pater et Filius et Spiritus sanc- 279 Del.

2 Röm. 16, 20 — 7 vgl. Prov. 4, 23 — 10. 14. 24 Jerem. 27, 23 — 12 vgl.
 Jerem. 27, 23 — 27 Jerem. 27, 23. 24; die übliche Abtheilung ist: ... ἐν ἔθνεσσιν,
 ἐπιθήσονται (ἐπιθήσονται) σοι

1 iustos R 3 fuerit A | saevit e 4 ista + omnia m 6 conterere
 + vult e 7 omni < A, Del., πάντων φωνή O' 8 filio < AR, Del. 14 ad-
 mirabiliter] et mirabiliter B, Del. 18 scripturarum] sanctorum AR | quomodo
 AR 23 illud R 26 superponentur A, vgl. Z. 24: fiunt 30 dei B

tus ›Babyloni‹, et ›malleo universae terrae‹, et impletum est hoc quod scriptum est: ›in gentibus superponentur tibi, et capieris, Babylon, et non cognosces‹. Utinam ›caperetur Babylon‹ et per singulos nostrum. Ex anterioribus autem potest intelligi captivitas ›Babylonis‹, quando
 5 capta suffoditur, subvertitur, desolatur, ut nihil in nobis resideat confusionis. ›Et capieris, Babylon, et non cognosces; inventa es et comprehensa, quia Domino restitisti‹. Ergone sola ›Babylon restitit Domino‹ et non potius omnes gentes, dum creatore deserto idola veneratae sunt, ›Domino restiterunt‹? An figuraliter dicit omnem animam con-
 10 trariam Hierusalem, visioni pacis, ›Babylonem‹ esse? Unde et sancti in Hierusalem, peccatores in ›Babylone‹ erant. Et si peccabant Hierosolymitae, mittebantur in ›Babylonem‹ et, si convertebantur ad paenitentiam in ›Babylone‹ consistentes, iterum regrediebantur in Hierusalem. ›Capitur‹ ergo ›Babylon, et non cognoscit‹. ›Babylon legi‹ quippe ›Dei non
 15 subicitur, neque enim potest‹, et ›inventa est Babylon‹ et ›inventa comprehensa est‹ et ob id ›comprehensa est‹, cum ›inventa est, quia Domino restitit‹.

3. Deinde exordium alterius capituli. ›Aperuit Dominus thesaurum suum et protulit vasa irae suae, quia opus Domino virtutum in terra Chaldaeorum, quoniam venerunt tempora eius. Aperite apothecas eius, scrutamini eam quasi speluncam et disperdite eam, non sint eius reliquiae; exsiccate omnes fructus eius, et descendant in
 20 occisionem. Vae eis, quoniam venit dies eorum, tempus vindictae eorum‹. Volens intelligere hoc, quod dictum est: ›aperuit Dominus thesaurum suum et protulit vasa irae suae‹, quaero de alia Scriptura ›vasa irae Dei et invenio ad pleniorum comparationem istius Scripturae Scripturam Apostolicam, ibique invenio Apostolum mihi subicientem, quae sint ›vasae irae Dei; ait enim: ›si autem volens Deus ostendere iram suam
 25

27ff vgl. Origen. Sel. in Jerem. 27, 25 (III S. 215, 1ff Kl.): ›Σκεύη
 30 ὀργῆς καὶ ὁ Ἀπόστολος οἶδε καταηρισμένα εἰς ἀπόλειαν, ἵνα γνω-

2 Jerem. 27, 23. 24 — 6 Jerem. 27, 24 — 10 vgl. oben S. 291, 8 — 14 vgl. Röm. 8, 7 — 18 Jerem. 27, 25-27 vgl. Origen. Hexapl. z. St.: O' τῶ κυρίῳ θεῶ alia exempl. τῶ κυρίῳ θεῶ τῶν δυνάμεων — 24 Jerem. 27, 25 — 28. 29 Röm. 9, 22-24

12 sic *rw, Del.* 13 in² < R 14 ∞ quippe legi *Ace* 18 capituli + requiramus B, vgl. S. 315, 19 20 aperire A, *Del.* 21 eam + ut B 22 descendat B, *Del.*, καταβήτωσαν O', descendant Vulg. 23 veniet R 24 dominus R, *Del.* < AB, vgl. Z. 18f; S. 310, 10 26 Domini R | venio *ABR* | istiusmodi R

et notam facere potentiam suam protulit in multa patientia vasa irae
 praeparata ad perditionem, ut ostenderet divitias gloriae suae super
 vasa misericordiae, quae praeparavit in gloriam, quos et vocavit nos
 non solum ex Iudaeis, verum etiam ex gentibus«. Generaliter Aposto-
 5 lus omnes homines divisit bifariam dicens quosdam esse >vasa miseri-
 cordiae«, quosdam >vasa irae«. Verbi gratia Pharaon et Aegyptios >vasa
 irae«, rursus se, qui primus >miseri-cordiam consecutus est«, et hos, qui
 eo tempore de >Iudaeis« et >gentibus« crediderunt, >vasa misericordiae-
 nuncupavit. Sunt ergo in >thesauro« Dei >vasa irae«; scriptum est enim:
 10 >aperuit Dominus thesaurum suum et protulit vasa irae suae«. Quis
 est iste >thesaurus Domini«, in quo >vasa irae« inveniuntur? Aliquis
 forsitan quaerat, utrum in >thesauro Domini« tantummodo >vasa irae-
 sint et >thesaurus« Dei, qui est >thesaurus« omnium, non habeat >vasa
 misericordiae«, an aliud quid intelligi oporteat de >thesauro« Dei, unde
 15 efferantur >vasa irae« eius? >Thesaurum Domini« ego confidens dicam
 esse ecclesiam eius et in isto >thesauro«, id est ecclesia, saepe homines
 latitare, qui sunt >vasa irae«. Veniet igitur tempus, quando aperiat Do-
 minus >thesaurum suum« ecclesiam; nunc enim clausa est ecclesia et
 >vasa irae« cum >vasis misericordiae« inhabitant et paleae cum frumento 397 I.omm.
 20 sunt, et pisces perdendi ac proiciendi cum bonis piscibus, qui in >rete-
 inciderant, continentur. Quam cum aperuerit iudicii tempore et >pro-

ρίση τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκευὴ ἐλέους· πάντας γὰρ
 ἀνθρώπους εἰς δύο ταῦτα διείλε >σκευή«, τὰ μὲν >ὀργῆς, τὰ δὲ >ἐλέ-
 ους, τὰ μὲν οἷος ὁ Φαραὼ καὶ οἱ Αἰγύπτιοι, τὰ δὲ οἷος ὁ Παῦλος
 25 καὶ οἱ πιστεύσαντες. Ἀλλὰ τίς ὁ θησαυρὸς Κυρίου, ἐν ᾧ >τὰ σκευὴ
 τῆς ὀργῆς; ἴσως ἡ ἐκκλησία, ἐν ἣ τοιοῦτοι πολλάκις λανθάνουσιν.
 Ἔσται δὲ καιρὸς, ὅτε >ἀνοίγει« τὴν ἐκκλησίαν· νῦν γὰρ κέκλεισται καὶ
 >τὰ σκευὴ τῆς ὀργῆς« μετὰ >τῶν σκευῶν τοῦ ἐλέους νέμεται καὶ τὰ
 ἄχρη μετὰ τοῦ σίτου εἰσὶ καὶ ἐν μιᾷ >σαγήνῃ· οἳ τε ἀπόβλητοι καὶ
 30 οἱ ἐκλεκτοὶ ἰχθύες. >Ἀνοίγει« δὲ >τὸν θησαυρὸν αὐτοῦ ὁ Κύριος« κατὰ

7 vgl. II Kor. 4, 1 — 10 Jerem. 27, 25 — 13f vgl. Kol. 2, 3 — 19. 29 vgl.
 Matth. 3, 12 — 20f. 29 vgl. Matth. 13, 47—49

1 pertulit AB 2 ad] in R 5 dividit R | bifarie R 6 aegyptios
 w, Del. aegyptus B| aegyptii R 7f hos qui eo tempore Bachrens eo tempore
 hos qui B ea tempora in quibus R ea tempora inquit l tempore quo w 9 irae
 + suae e 13 non < B 15 ergo e, Del. 16 etⁱⁿ A | est + in R
 17 sint R | aperiet B 18 suum < AR, Del. | ecclesia l (-ae l³) ecclesiae
 R, Del. 20 ac] et B (ac proiciendi < e) 27 ἔστι co

tulerit exiude >vasa irae suae, dicet forsitan is, qui est >vas misericordiae, de egredientibus >vasis irae: >exierunt ex nobis, non enim erant ex nobis; si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum; sed ideo egressi sunt a nobis, ut ostenderentur, quia non erant omnes
 5 ex nobis. In aliud quiddam cupit sermo prorumpere; quod autem audemus dicere, istiusmodi est. In >thesauro Dei >vasa irae sunt, extra >thesaurum vasa peccantia non sunt >vasa irae, sed >vasis irae minora sunt. >Servi enim >sunt ignorantes voluntatem Domini sui et non facientes voluntatem eius; qui autem ingreditur ecclesiam, aut >vas irae
 10 est aut >vas misericordiae. Qui foris ecclesiam est, neque >miseri-
 cordiae vas est neque >irae. Aliud quoddam nomen eius inquirō, qui extra ecclesiam commoratur, et quomodo decerno confidens non esse eum >vas misericordiae, sic econtrario ex rationis veritate commotus aperte
 15 promo sententiam neque >vas irae posse eum dici, sed >vas in aliud
 quiddam reservatum. Ergone potero de scripturis approbare nec >mi-
 sericordiae vas nec >irae, ut et secunda expositio aliquid nobis utile in praesenti loco interponat et sane rursus audeat in id, quod iamdu-
 dum conatur, sermo prorumpere? Ait Apostolus: >in domo autem
 magna non sunt tantum vasa aurea et argentea, sed et lignea et fic-
 20 tilia, et alia quidem in honorem, alia porro in contumeliam. Si igi-
 tur quis mundaverit semetipsum ab his, erit >vas in honorem, sancti-
 ficatum, utile Domino, ad omne opus bonum praeparatum. Putasne, ³⁹⁸ *Lomra.*
 >magna domus in praesenti est, et >in ea >sunt vasa in honorem et
 alia in contumeliam? An in illa quae futura est >domo vasa quidem
 25 >aurea et argentea, quae sunt >in honorem, invenientur >vasa miseri-

τὸν καιρὸν τῆς κρίσεως, ὅτε τῶν σκευῶν τῆς ὀργῆς ἐκβαλλομένων ὁ >ἐλέους σκευὸς ὑπάρχων εἴποι ἂν εἰκότως: >ἐξῆλθον ἀφ' ἡμῶν, οὐ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. Τὰ δὲ ἔξω τοῦ θησαυροῦ ἀμαρτάνοντα σκευή οὐπω σκευὴ ὀργῆς ἐστίν, ἀλλ' ἐλάττονα: δοῦλοι γὰρ εἰσι μὴ εἰδότες
 30 τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου αὐτῶν καὶ μὴ ποιῶντες αὐτό. >Σκευὴ τοίνυν εἰσὶν ἀπλῶς εἰς ἄλλα τηρούμενα.

2. 27 I Joh. 2, 19 (ideo egressi sunt a nobis < der griechische Text und die Vulgata) — 8. 29 vgl. Luk. 12, 47. 48 — 18 II Tim. 2, 20 — 22 vgl. II Tim. 2, 21

4 ostenderetur AB 5 nobis + et R | in < A 10 neque] non R
 11 ei B, R (∞ ei nomen) 12 commoratur + nec vas irae est (∞ est irae e)
 nec misericordiae B, nicht richtig, vgl. Z. 12—14 13 apertam R 14 irae e
 misericordiae Ae 15f misericordiae + eum esse Del. 18 ait] ita l ut w
 21 his] lies: maculis? 25 inveniuntur B

cordiae, reliqua autem, mediocres homines, qui extra id sunt, ut sint
 >vasa irae< seu >misericordiae<, hi poterunt iuxta quandam profundam dis-
 pensationem Dei >vasa< esse >in magna domo<, quae mundata non sunt, sed
 sunt >vasa testea in contumeliam<, attamen necessaria >domui<? Vide autem
 5 si valero et hoc ipsum exemplum ex alio Scripturae testimonio com- 280 Dcl.
 probare. >Inhonoratus est<, inquit, >Iechonias, quasi vas cuius nulla
 est utilitas<; non ait: [non] est quidem eius >utilitas<, >in contumeliam<
 autem eius >est utilitas<; sed quia erat ex >domo< Dei et peccavit, in totum
 non >est< eius >utilitas<. Habeo et aliam Scripturam, in qua dicitur de alio
 10 quodam peccatore: >et erit quasi testa, in qua attrahes aquam pusillum,
 et in qua carbonem baiulabis<. Et rursum affirmat non necessarium pe-
 nitus et ex omni parte esse >vas< inutile. Numquidnam ergo nos, qui >in
 domo< ista Dei sumus, quando >aperire< coeperit Dominus >thesaurum
 suum<, incipiemus >mundari<, si tamen fuerimus >vasa misericordiae<, pro-
 15 iectis >vasis< a nobis >irae<? An certe iam exordium est oportere nos sata-
 gere, non solum ut non simus >vasa irae<, sed ut etiam ea, quae >vasa irae<
 sunt, proiciantur a nobis? Tale enim quiddam est hoc, quod Apostolus
 Paulus Corinthiis ait: >in totum auditur inter vos fornicatio, et talis for-
 nicatio, quae nec in gentibus, ut uxorem quidam patris habeat; et vos
 20 inflati estis, et non magis planxistis, ut auferatur de medio vestrum, qui
 hoc opus gessit<, quasi si dixerit: aperto >thesauro< Dei egrediantur >vasa
 irae suae<; >aperuit< siquidem Dominus >thesaurum suum< et >protulit
 vasa irae suae<. Legi alicubi quasi Salvatore dicente — et quaero, sive 309 Lomila
 quis personam figuravit Salvatoris sive in memoriam adduxit, an verum
 25 sit hoc quod dictum est —, ait autem ibi Salvator: >qui iuxta me est,
 iuxta ignem est; qui longe est a me, longe est a regno<. Ut enim >qui
 iuxta me est, iuxta salutem est, ita et >iuxta ignem< est. Et qui audiens
 me et audita praevaricans factus est >vas irae< paratum in perditionem,

6 vgl. Jerem. 22, 28 — 10 vgl. Jes. 30, 14 — 18 1 Kor. 5, 1f — 25 vgl.
 auch den wohl von Origenes abhängigen Didymus in Ps. 88, 8 (Mai, Nov. Bibl.
 VII 2, 267): *διό φησιν ὁ Σωτήρ ὁ ἐγγύς μου ἐγγύς τοῦ πύρος· ὁ δὲ μακρὸν ἐπὶ
 ἐμοῦ μακρὸν ἀπὸ τῆς βασιλείας*, Resch 'U 5, 4 S. 98; Ropes TU 14, 2 S. 122

1 reliqui B 7 non ait cod. Abrincat. 52 non ait non AB 8 ∞ est eius e
 10 attrahes Dcl. attrahis AB, vgl. Z. 11; *ἐποσσηριεῖς O'* 11 qua e, Del. quam Ac
 16f ut ... sunt] hi qui sunt A, Del. hi quae vasa irae sunt e hi quae sunt vasa
 irae e 18 eos A, Del. 18f et talis fornicatio < AB, Del. 19 quidem AB,
 Del. | patris + aliquis AB, Del. 19f et vos inflati estis < ARc, Del. *καὶ ἑμεῖς
 πεφυσιωμένοι ἐστέ* 21 si < AB, Del. 22 suum < A, Del.

cum ›iuxta me est, iuxta ignem est‹. Si vero quis cavens, quoniam
 ›qui iuxta me est, iuxta ignem est, longe‹ factus fuerit ›a me‹, ne
 ›iuxta ignem‹ fiat, sciat talis quia ›longe‹ futurus est et ›a regno‹. Et
 quomodo athleta, qui non est in agone conscriptus, neque flagella me-
 5 tuit neque exspectat coronam, qui autem semel nomen professus est,
 si victus fuerit, verberatur atque proicitur, si vero vicerit, coronatur,
 eodem modo qui ingressus est ecclesiam — o cathecumene, ausculta —
 qui accessit ad sermonem Dei, nihil aliud quam conscriptus est in cer-
 tamine pietatis et conscriptus, si non legitime certaverit, caeditur fla-
 10 gellis, quibus non verberantur hi, qui ne in principio quidem conscripti
 sunt. Si autem contenderit fortiter ad fugienda verbera et contumelias,
 non solum iniuria liberabitur, sed et ›incorruptam‹ gloriae ›accipiet
 coronam‹.

4. ›Opus Domino virtutum in terra Chaldaeorum‹. Iuxta diversos
 15 intellectus terrenus locus multipliciter nominatur et, quomodo differenti
 inter se notione Salvator plura habet vocabula, cum unus in subiacenti
 sit, varius autem in virtutibus, sic et propter malitiam generis humani
 terrena negotia, cum unum sint in subiacenti, intellectus diversitate sunt
 plurima. Quod autem dico, sic fiet manifestius, cum exemplum, quod
 20 a Salvatore adsumpsi, edisserens ad ea, quae sunt subiecta, explananda
 transcendero. Unum subiacens est Domino meo Iesu Salvatori. Hoc
 uno subiacente alio intellectu medicus est, iuxta quod scriptum est: ›non ⁴⁰⁰ Lotam.
 necesse habent sani medico, sed male habentes‹. Alio intellectu ›pa-
 stor‹ est, secundum quod irrationabilibus praest, alio intellectu ›rex‹, se-
 25 cundum quod rationabilibus principatur, alio intellectu ›vitis vera‹, se-
 cundum quod inserti in eum homines uberrimos ›adferunt fructus‹ et
 exculti a ›patre agricola‹ pinguedinem ›vitis verae‹ ex unius radicis
 consortio adsumunt. Iuxta alium intellectum ›sapientia‹ est, iuxta alium
 ›veritas‹, iuxta alium ›iustitia‹. Veruntamen subiacens unum est. Quo-

12 vgl. I Kor. 9, 25 — 14 Jerem. 27, 25 — 21 vgl. z. B. Origenes in Levit.
 hom. 8, 1 (Bd. I S. 393, 18): medicum dici . . . Christum . . . ipsius . . . sententia
 perdoceatur . . .: ›non indigent sani medico, sed qui male habent . . .‹; de princ.
 II 10, 6 (S. 179, 11 Koe.) u. ö.; Harnack TU 8, 4 S. 125ff — 22 Matth. 9, 12 —
 23f vgl. z. B. Joh. 10, 11 — 24 vgl. z. B. Joh. 19, 14 — 25ff vgl. Joh. 15, 1f —
 28 vgl. I Kor. 1, 30 — 29 Joh. 14, 6 — vgl. I Kor. 1, 30

2 qui < A 3 fiat sciat talis Re fiat talis sciat e fiat talis A sit talis Del.
 7 cathecumine AB 9 caedetur R 16 nãtione w ratione B 21 salvator Rev
 23 medicum cl, Del., necesse habeo mit Ablativ nach indigeo

modo ergo in Salvatore, uno subiacente, plurimi intellectus sunt diversorum eius nominum, sic et terrena negotia iuxta subiacens quidem unum sunt, iuxta intellectum autem plurima. Frequenter allegorizantes Babylonem diximus negotia esse terrena, quae semper confusa sunt
 5 vitis; Aegyptum similiter affligentia; >Chaldaeorum< vero >terram< ob id, quia plurima, quae geruntur in terris, stellis consecrent et sive peccatorum nostrorum sive virtutum [eorum] quae accidunt nobis, ex earum motibus adserant fieri, eos esse diximus, qui talibus se persuasionibus dedicaverunt. Omnis igitur, qui his credit, >in terra Chaldaeorum< est.
 10 Si quis vestrum mathematicorum deliramenta sectatur, >in terra Chaldaeorum< est; si quis nativitatis diem supputat et variis horarum momentorumque ratiocinationibus credens hoc dogma suscipit, quia stellae taliter et taliter figuratae faciunt homines luxuriosos, adulteros, castos aut certe quodcumque eorum, iste >in terra Chaldaeorum< est. Iam
 15 quidam aestimant Christianos ex astrorum cursibus fieri; quotquot autem ista sapitis, quotquot dictis istis creditis, >in terra Chaldaeorum< estis. Comminans ergo Deus, his, qui >in terra Chaldaeorum sunt<, his spiritualiter comminatur qui se ipsos genealogiis et fato consecraverint, adserentes cuncta, quae inter mortales fiunt, aut ex astrorum motibus aut
 20 ex fati necessitate pendere. Sed Deus Abraham promovens ad meliora 401 Lomth. dixit ei: >ego sum, qui te educo de terra Chaldaeorum<. Potens est enim Deus, qui etiam nobis tribuat, ut egrediamur >de terra Chaldaeorum<, et nullum alium absque eo esse credamus, qui dispensans universa et regens vitam nostram pro qualitatibus meritorum accidentium
 25 diversa moderetur. Neque enim micans aliquod sidus vel Phaetontis, ut aiunt, vel corrupti Catamiti stella nostrorum causas continet negotiorum. Et iuxta unum quidem argumentum >in terra Chaldaeorum< est, 281 Del. qui supradictis ratiocinationibus credidit; iuxta aliud vero ascendit quis

4 vgl. oben S. 290, 14f — 5 vgl. z. B. Exod. 1, 11. 13 — 21 vgl. Gen 15, 7

2 et < B ex l (l⁴⁶) 6 plurima] plurimi ea R, consecrent sc. Chaldaei 6 sive — 7 sive = aut . . . aut 6f die Genitive peccatorum . . . virtutum scheinen von quae abzuhängen, oder eorum ist korrupt 7 virtutum + eorum (earum e) ABR, zögernd von mir getilgt als Glossem zu plurima quae, oder ist eorum hinter plurima zu stellen? | quaeque R 8 motibus B, Del. nutibus AR 12 suscipit AR 13 figuratim Ar 18 consecraverunt Rl⁴ 19 fiant el (l⁴⁶), R (ä) 24 accedentium B 25 fetontis Re 26 catamitis l ganimedis (-des p, ganimedes r) B, vgl. Hieron. quaest. hebr. in Gen. p. 59, 22: de Catamito 26 causas Re causam Ae, Del.

»super tecta« et »veneratur militiam caeli«. Invenimus autem in Hieremia multam et his comminationem, qui »litant militiae caeli«. »Opus« ergo »Domino virtutum in terra Chaldaeorum, quia venerunt tempora eius«.

5. »Aperite apothecas eius«, manifestum quia »terrae Chaldaeorum«.
 5 Sunt autem »apothecae Chaldaeorum« doctrinae nativitatum. »Scrutamini eam quasi speluncam et disperdite eam«. Qui respuit supputationes natalium, qui veritatis sermone utitur adversum eas, qui ostendit nihil eorum, quae mathematici dicunt, verum esse, qui docet »inscrutabilia iudicia Dei« nec ea posse ab hominibus comprehendere, qui adserit quia
 10 sidera non sunt causae eorum quae fiunt super terram, magis autem eorum, quae nobis Christianis accidunt, iste exsequitur praeceptum Domini dicentis: »disperdite eam«. Quid autem sit hoc, quod sequitur: »non fiant eius reliquiae«, quaerendum est. Ne aliqua, inquit, rescindatis »Chaldaeorum«, aliqua reservetis; ob id iubeo, ne pusillum quidem relinqua- 402 Lomna.
 15 tis in ea. »Exsiccate omnes fructus eius«. Quis ita beatus est, ut possit »exsiccare omnes fructus terrae Chaldaeorum«? »Et descendant in occisionem. Vae eis, quia venit dies eorum et est tempus vindictae eorum«.

6. Post haec rursum alterius capituli continentia: »vox fugientium et resalvatorum de terra Babylonis, ad adnuntiandum a Domino Deo nostro in Sion vindictam«. De his nunc prophetat, qui mores patrios relinquentes et leges gentium et incredulitatem veterem veniunt ad sermonem Dei. Tale enim quiddam significatur in eo, quod dicit: »vox fugientium et resalvatorum de terra Babylonis«. Utinam et vestra,
 25 o catechumini, »vox fugientium« esset »de Babylone«, »fugientium« vitia,

23ff vgl. Origen. Sel. in Jerem. 27, 28 (III S. 215, 19ff Kl.): *Ἡξουσι, φησί, τῶν αἰχμαλώτων τινὲς τῆς Ἰουδαίας, εὐαγγελιζόμενοι τὴν »κατὰ Βαβυλῶνος ἐκδίκησιν«. Λέγοι δ' ἂν καὶ περὶ τῶν ἐξ εἰδωλολατρίας*

1 vgl. Zeph. 1, 5 — 2 vgl. Jerem. 19, 13; 27, 25f — 4. 5. 12 Jerem. 27, 26 — 8 vgl. Röm. 11, 33 — 15f Jerem. 27, 27 — 19. 24. 27 Jerem. 27, 28

2 commutationem A | libant *Rv, Del.*, nach der Vulg., *ἐθνημασαν ... τῆ στρατιῆ τοῦ οὐρανοῦ (καὶ ἔσπεισαν σπονδὰς θεοῖς ἄλλοτρίοις)* 4 ~ quia manifestum l | terra l | chaldaeorum + sunt A 6 disperdite *AB*, vgl. Z. 12 | eam < A | supputationem *AB, Del.*, vgl. Z. 7 8 a mathematicis dicuntur *R* 11 accedunt A 14f relinquatur *Dcl.* 15 ita] iste A 17 et est < R (= Vulg.), lies: et?, καὶ καιρός O' 20 a < A, *Del.*, παρὰ O' 22 veterum *re, Del.* 25 o < A, *Del.* 27 τῆς Ἰουδαίας] εἰς Ἰουδαίαν o

»fugientium« peccata. »Vox« enim »fugientium et resalvatorum«. Non
 sufficit »fugere de terra Babylonis«, sed et »resalvari ex terra Babylonis
 ad adnuntiandum in Sion vindictam a Domino Deo nostro«, ut »fugien-
 tes de terra Babylonis« veniatis ad »Sion«, speculatorium, ecclesiam Dei,
 5 »ad adnuntiandum in Sion«, id est ecclesiam, »vindictam a Domino Deo
 nostro«. »Vindictam populi eius denuntiate in Babylone multis, omni
 intendenti arcum«. Significanter positum est »multis«; »multi« enim sunt,
 qui »in Babylone« sunt, in Hierusalem vero pauci. »Non enim ideo«
 ait »dilexit vos Dominus Deus vester, quia multi eratis; vos quippe
 10 estis pauci ab omnibus gentibus«, et bene his, qui ex parte Dei erant,
 dictum est: »pauci estis ab omnibus gentibus«. Intellige porro et
 hoc: »pauci qui salvantur«, sed et illud: »contendite intrare per an-
 gustam portam; in lata autem et patenti«. — »Adnuntiate in Baby-
 lone multis, omni intendenti arcum; non sit ex ea qui salvetur«. 403 Lom^m.
 15 »Disperdite«, interficite omnia »Babylonis«. Nuper diximus de »par-
 vulis Babyloniis«, de viris Babyloniis, de »semine Babylonio«. »Non
 sit« ergo »qui resalvetur Babylonis«. »Retribuite ei iuxta opera eius,

ἐπιστρεφόντων, ἣν καλεῖ Βαβυλῶνα, οἵτινες ἐλθόντες εἰς Σιών,
 τὸ σκοπευτήριον, τὴν ἐκκλησίαν, τὴν παρὰ Κυρίου Θεοῦ ἡμῶν ἐκ-
 20 δίκησιν ἀναγγέλλουσιν.

7 ff vgl. Origen. Sel. in Jerem. 27, 29 (III S. 215, 25 ff Kl.): Οἱ μὲν
 ἐν Βαβυλῶνι πολλοί, οἱ δὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐλάχιστοι. Εἰρηται γάρ
 οὐ παρὰ τοῦτο ἠγάπησεν ὑμᾶς Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, παρὰ τὸ εἶναι
 πολλοστούς· ὑμεῖς γάρ ἐστε ὀλιγοστοὶ παρὰ πάντα τὰ ἔθνη. Ὀλί-

5 Jerem. 27, 28 — 5. 18 vgl. oben S. 281, 8 — 6. 13 vgl. Jerem. 27, 29
 — 8. 23 Deut. 7, 7 — 12 Luk. 13, 23 — 12 vgl. Luk. 13, 24 + Matth. 7, 13;
 vgl. auch Hautsch TU 34, 2^e S. 22f, der unsere Stelle übersah — 15 vgl. Jerem.
 27, 26 — 15 f vgl. Origen. in Jerem. S. 211, 23 ff Kl.: ἔστι τις ἀνήρ Βαβυλώνιο;
 καὶ νήπιον Βαβυλώνιον καὶ δεῖ πρὸς τούτους ἐγωνίζεσθαι ἢ πρὸς μεγάλη ἢ
 πρὸς νῦν ἀρχόμενα πάθη . . . ἔτι δὲ μακραιώτερον ἐξολοθρεῖσαι Βαβυλώνιον
 σπέρμα; vgl. Ps. 136 (137), 19; Jerem. 27, 16 — 17 Jerem. 27, 29; vgl. Origen.
 Hexapl. z. St.: Ο' (πρὸς Κύριον ἀντίστη) θεὸν ἄγιον τοῦ Ἰσραὴλ; Ἀ. εἰς τὸν ἄγιον
 τοῦ Ἰσραὴλ — 24 ff vgl. Luk. 13, 23, 24

3 a < AR, Del., vgl. zu S. 315, 19 10 gentibus < A | dei B, Del. < AK
 12 pauci + sunt est, Del., nach der Vulg., ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι gr. 15 par-
 vulis] parabolis A 16 babylonis BItw | babylonis Reu, s. den ersten Apparat
 17 ergo qui R ergo di e et qui Ae

secundum omnia, quae fecit, et facite ei, quia Domino restitit et adversum Deum sanctum Istrahel«. Quamdiu habes in te cogitationes nequam resistentes pietati et fidei verae, habes in te Babylonios. Sed fac >vindictam< et interfice omnes peccatores terrae, quae in te est, 5 omnes Babylonios, ut possis mundatus >Hierusalem transgredi civitatem Dei< in Christo Iesu, >cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen<.

γοι· γὰρ ὄντως >οί σωζόμενοι καὶ διὰ τῆς στενῆς εἰσερχόμενοι θύρας·
 Παρογγέλλεται δὲ πᾶς ἐπὶ τὴν >πλατείαν καὶ εὐρυχώρον< Βαβυλῶνα
 10 >τόξον ἐντείνων<, μηδένα ταύτης περιποιήσασθαι.

4 vgl. Jerem. 27, 28 — 5 vgl. Hebr. 12, 22 — 6 vgl. I Petr. 4, 11

1 et' < R   4 qui in te sunt e   5 mundatus + ad B + in (R)   10 περιποιήσασθαι e

* * * * *

Magnum est quidem, amice, quod postulas, ut Origenem faciam
latinum et hominem iuxta Didymi videntis sententiam alterum post
Apostolum ecclesiarum magistrum etiam Romanis auribus donem, sed
oculorum, ut ipse nosti, dolore cruciatus, quem nimia impatiens lectione
5 contraxi, et notariorum penuria, quia tenuitas hoc quoque subsidium
abstulit, quod recte cupis, tam ardentem ut cupis, implere non valeo.
Itaque post quattuordecim homilias in Hieremiam, quas iam pridem con-
fuso ordine interpretatus sum, et has quattuordecim in Ezechielem per
intervalla dictavi, id magnopere curans, ut idioma supradicti viri et
10 simplicitatem sermonis, quae sola ecclesiis prodest, etiam translatio con-
servaret omni rhetoricae artis splendore contempto — res quippe volu-
mus, non verba laudari —, et illud breviter admonens, ut scias Ori-
genis opuscula in omnem Scripturam esse triplicia. Primum eius opus
Excerpta sunt, quae graece *σχόλια* nuncupantur, in quibus ea, quae sibi
15 videbantur obscura aut habere aliquid difficultatis, summam breviterque
perstrinxit. Secundum homeliticum genus, de quo et praesens inter- 5 *Lomni*-
pretatio est. Tertium quod ipse inscripsit *τόμους*, nos volumina pos-
sumus nuncupare, in quo opere tota ingenii sui vela spirantibus ventis
dedit et recedens a terra in medium pelagus aufugit. Scio te cupere,
20 ut omne genus transferam dictionis; praemisi causam, cur facere non
possim. Hoc tamen spondeo quia, si orante te Iesus reddiderit sani-
tatem, non dicam cuncta, quia hoc dixisse temerarium est, sed permulta
sim translaturus, ea lege, qua tibi saepe constitui, ut ego vocem prae-
beam, tu notarium.

2f vgl. Rufin. Praef. in Origen. de princ. 2 (S. 4, 7 Koe.): is vir quem ille
(sc. Hieronymus) 'alterum post Apostolos ecclesiae doctorem' scientiae ac sa-
pientiae merito comprobavit, vgl. Rufin. Apol. 2, 13

1 magnum — S. 320, 19 (civitatem [so]) < c 3 apostolos e, richtig?, vgl.
den ersten Apparat, aber auch I Tim. 2, 7 7 XII A, vgl. die Praefatio 14 ex-
cepta A, Del. | sunt < A, Del. 15 aut = et 17 thomos AB

ORIGENIS HOMILIAE IN EZECHIELEM

HOMILIA I.

1. Non omnis, qui captivus est, propter peccata sustinet captivi-
5 tatem. Nam cum multitudo causa peccati derelicta fuerit a Deo et ^{7 Lomm.}
captivitatem sustinens comprehensa sit a Nabuchodonosor atque eiecta
de terra sancta >in Babyloniam< usque >perducta sit<, pauci tamen iusti,
qui erant in populo, non ob culpam suam sustinuerunt captivitatem,
sed ob id, ne peccatores, qui fuerant iugo captivitatis oppressi, omnino
10 subsidium non haberent. Fingamus quippe peccatoribus in Babyloniam
abductis iustos in antiquis finibus resedisse; fiebat, ut numquam pec-
catores remedium consequerentur. Disposuit igitur clemens et benignus
et hominum amator Deus inter supplicia, quibus peccatores punit,
etiam visitationis suae miscere pietatem nec immoderata poena miseros
15 premere. Semper talis est Deus, excruciat nocentes, sed quasi pius
pater tormentis clementiam sociat. Si autem vis agnoscere vera esse,
quae dicimus, vide quid acciderit in Aegypto a fame. Si voluisset inter-

4 vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 6 Lomm.): *Οὐ πάντες οἱ ἐν
αἰχμαλωσίᾳ ἀπαχθέντες εἰς Βαβυλῶνα διὰ τοῦ Ναβουχοδονόσορ, δι'
20 ἁμαρτίας εἰς >Βαβυλῶνα< ἦλθον. Τὸ μὲν πλῆθος τοῦ λαοῦ δι' ἁμαρ-
τίας, οἱ δὲ ἐν αὐτοῖς δίκαιοι οὗ, οἷον Δανιήλ, Ἀνανίας, Ἀζαρίας, Μισαήλ,
Ἰεζεκιήλ οὗτος, Ζαχαρίας, Ἀγγαῖος καὶ οἱ ὅμοιοι. Ἀγαθὸς ὢν ὁ Θεὸς
καὶ κολάζων τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ εἰς αἰχμαλωσίαν παραδιδούς τοὺς
μὴ δυναμένους εἶναι ἐν τῇ ἀγίᾳ γῆ διὰ τὰς ἁμαρτίας — ἀσυνόπερα
25 γὰρ τὰναντία —, προφήτας ὁμοῦ πέμπει, μὴ τελείως ἀβοήθητοι γέ-*

7 vgl. Jerem. 24, 1 — 17 ff vgl. Gen. 39, 1 ff; 41, 1 ff

11 adductis B 25 προφήτας . . . τελείως] ἵνα μὴ τέλειον νο

ficere tantum Aegyptios et punire cruciatos in septennali fame, fecisset utique quod voluerat et neque ›Ioseph in Aegyptum‹ descendisset nec ›Pharao vidisset somnium‹ de his, quae Aegypto fuerant eventura, nec regi fuisset ostensum a ›principe vinariorum‹, esse quendam clausum
 5 in carcere, qui possit regi somnium interpretari. Nunc vero, ut cernis, Deus flagellat quasi pater, parcit autem non solum Istrabel, verum et Aegyptiis, cum alieni sint ab eo, propter propriam mansuetudinem. Et manifestum est quia boni Dei opus super eos exerceatur, dum ›Ioseph‹
 10 descendit ›in Aegyptum‹, dum ›Pharao somniis‹ admonetur, dum ›prin- ceps vini‹ interpretem indicat, dum interpretes disserit visa, atque ita ubertatis tempore frugibus congregatis posterioris famis penuria vincitur. E quibus omnibus perspicuum est non esse immoderatam iram, quae ab haereticis in creatore reprehenditur. Poteramus quidem mul-
 15 tas historias retexere ad haec probanda, quae dixi, sed ne videar a ^{s Lomni.} proposito recedere, compendium facio sermonis. Propositum quippe mihi est explanare de eo, quod propter peccata sua captivus adductus sit populus Istrabel.

2. Et ne forte aliquis arbitretur peccatores a Deo traditos ab eo ulterius non gubernari et semel in captivitatem redactos ultra dispen-
 20 sationem eius et misericordiam non mereri, praesentem locum diligentius consideremus. Daniel non peccavit, Ananias, Azarias, Misael a peccato immunes fuerunt et tamen captivi effecti sunt, ut ibi positi captivum populum consolarentur et per exhortationem vocis suae paenitentes in Hierusalem restituerent castigatos pro tempore. Septuaginta
 25 quippe annis servitutis supplicia pependerit ac sic deinde in sedes proprias reversi sunt, quia sanctus prophetarum sermo deiectos animos

*νονται οἱ ἁμαρτωλοὶ αἰχμάλωτοι γινόμενοι. Τῇ γὰρ ὑποθέσει τῆς ἁμαρτίας τῶν ἁμαρτωλῶν ἀπαχθέντων εἰς Βαβυλῶνα καὶ δικαίων μὴ γενομένων παρ' αὐτοῖς θεραπεία οὐδεμία τοῖς ἁμαρτωλοῖς ἐγίνετο. Ἀγάτου οὖν ἀγαθότητος τοῦτο. Οὐ γὰρ ἀκράτως ἐγκαταλείπει παρα-
 30 δίδωσι τοὺς ἁμαρτωλοὺς, ἀλλ' ἐπισκέπτεται αὐτοὺς διὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ, περὶ ὧν εἶπεν, ὅτι ἡμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου τούτου, καὶ τὸ ἅλας τῆς γῆς, οὐ μόνον περὶ τῶν Ἀποστόλων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῖς.*

9f vgl. Gen. 41, 25ff — 12 vgl. Origen. in Jud. hom. 2, 4 — 21 vgl. Dan. 1, 6. 19 — 24 vgl. z. B. Dan. 9, 2 — 32 vgl. Matth. 5, 14. 13

5 potuisset B 8 exercent A 25 penderunt Bie 29 ἐγίνετο το 30 ἀγα-
 θότητος + τοῦ θεοῦ v + θεοῦ o

sublevaverat. Verum non solum ii quattuor in captivitate prophetae exstiterunt; et Ezechiel unus ex iis fuit et Zacharias, filius Barachiae, captivitatis tempore sub Dario rege cecinit. Invenimus etiam Aggaeum multosque alios prophetarum hisdem prophetasse temporibus; ex quibus indicatur Deum non tantummodo punire peccantes, verum et misericordiam miscere suppliciis. Quod si dubitas, audi voces tormenta patientium, quomodo sacratim et in cruciatibus suis clementiam Dei eloquantur: »cibabis nos pane lacrimarum, et potabis nos in lacrimis in mensuram«; non ait indifferenter: »in lacrimis«, sed »in lacrimis in mensuram«. Misericordia quippe Dei in pondere. Si non esset utile conversioni peccantium adhibere tormenta peccantibus, numquam misericors et benignus Deus poenis scelera puniret; sed quasi indulgentissimus pater ad hoc »corripit« filium, ut erudiat, quasi providentissimus magister severitate frontis lascivum discipulum castigat, ne amari se sentiens 9 Lomm.

15 pereat. Vide Solomonem sapientissimum omnium, quid de Dei correptionibus suspicetur: »fili, noli esse pusillanimis in disciplina Dei, neque deficias correptus ab eo; quem enim diligit Dominus, corripit; flagellat autem omnem filium quem recipit«. »Nullus est enim« inquit Apostolus »filius, qui«, cum peccaverit, »non flagelletur a patre«. Et ad hoc mirabiliter addidit dicens: »in disciplina perseverate; tanquam filiis vobis offert se Deus, quis enim filius, quem non corripit pater? Quod si extra disciplinam estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo adulteri et non filii estis«. Sed sit forsitan aliquis, qui ipso nomine irae offensus criminetur eam in Deo. Cui respondebimus non tam iram esse iram

25 Dei quam necessariam dispensationem. Audi, quod sit opus »irae« Dei: ut »arguat«, ut »corrigat«, ut »emendet«: »Domine, ne in ira tua arguas me, neque in furore tuo corripias me«. Qui haec loquitur, scit »furorem« Dei non esse inutilem ad sanitatem, sed ad hoc adhiberi, ut curet aegrotantes, ut emendet eos, qui sermonem eius audire contempserint.

30 Et idcirco nunc deprecatur, ne talibus remediis emendetur, ne cum poenali medela recipiat pristinam sanitatem, quasi si servus iam inter

2f vgl. Zach. 1, 1 — 8 Ps. 79 (80), 6 — 10 vgl. Origen. in Ps. 38 hom. c. 9 (XII 275f Lomm.): nihil deo sine mensura est, nihil sine pondere, sed omnia ei in numero constant et mensura — 16 vgl. Prov. 3, 11—12; Hebr. 12, 5. 6 — 18 vgl. Hebr. 12, 7 — 20 Hebr. 12, 7—8 — 25 vgl. zu dem folgenden Pohlenz, Vom Zorne Gottes S. 31ff — 26 Ps. 6, 1

1 sublevarat e | captivitatem ew 8 potum dabis nobis B, nach der Vulg. (ποτιτῆς ἡμᾶς O') 8f ἐν μέτρῳ O', in mensura Vulg. 10 in pondera et 21 corripit (-uerit w) A
Origenes VIII. 21

flagella positus dominum deprecetur repromittens ei se imperata facturum et dicat: »Domine, ne in ira tua arguas me, neque in furore tuo corripas me«. Omnia quae Dei sunt, bona sunt, et meremur corripi. Ausculta quid dicat: »arguam eos in auditu angustiae eorum«. Ideo
 5 audimus ea, quae tribulationis sunt, ut emendemur. In maledictis quoque Levitici scribitur: »si post ista non oboedierint, neque conversi fuerint ad me, apponam iis plagas septem super peccata eorum. Si autem
 10 post haec conversi non fuerint, emendabo eos«. Omnia Dei, quae videntur amara esse, ad eruditionem et remedia proficiunt. Medicus est
 15 Deus, pater est Deus, dominus est, et non asper, sed lenis est dominus. Si veneris ad eos, qui puniti sunt secundum eloquia scripturarum, »componere scripturas scripturis«, ut et te Apostolus docet, et videbis ibi esse dulcissima, ubi amarissima aestimantur. Scriptum est in propheta: »non vindicat bis in id ipsum in iudicio«. »Vindicavit« semel »in iudicio«
 20 per diluvium, »vindicavit« semel »in iudicio« super Sodomam et Gomorram, »vindicavit« semel »in iudicio« super Aegyptum et »sescenta milia« Istrahelitarum. Noli aestimare quia haec ultio poena tantum fuerit peccatoribus, quasi post mortem et supplicia iterum a supplicio excipiendi sint; puniti sunt in praesenti, ne in futuro iugiter punirentur. Cerne
 25 pauperem in evangelio: squalore et penuria premitur et »postea in Abraham sinu« requiescit. »Recepit mala sua in vita sua«. Unde scis, an »receperint«, qui in diluvio sunt necati, »mala sua in vita sua«? Unde nosti, utrumne restituta sint Sodomae et Gomorrae »mala sua in vita sua«? Audi testimonium scripturarum; vis testamenti veteris testimonium
 25 discere, vis novi edoceri? »Restituetur Sodoma in antiquum«, et adhuc dubitas, an bonus sit Dominus puniens Sodomitas? »Tolerabilius erit

2 Ps. 6, 1 — 4 Hos. 7, 12 — 6 vgl. Levit. 26, 27-28 — 9 vgl. z. B. Origen. de prine. II 10, 6 (S. 179, 11 Koe.); in Jerem. hom. 12, 5 (S. 92, 19 Kl.); in Levit. hom. 8, 1 (Bd. I S. 393, 18); Harnack TU 8, 4 S. 125ff — 11 vgl. I Kor. 2, 13 — 13 Nahum 1, 9 — 14 vgl. Gen. 7, 10ff — 15 vgl. Gen. 19, 24ff — 16 vgl. Exod. 12, 37 — 17ff vgl. z. B. Origen. Sel. in Exod. 20, 5-6 (VIII 328 Lomm.): εἰ δὲ τὸ ἄξιον κολάσεως πεποιήκαμεν, οὕτω κολασθῶμεν, ὥστε ἐνθάδε μὲν ἀπολαβεῖν, μετὰ δὲ ταῦτα »εἰς τοὺς κόλπους Ἀβραάμ« ἀναπαύσεσθαι — 20 vgl. Luk. 16, 22 — 21 vgl. Luk. 16, 25 — 25 vgl. Ezech. 16, 55 — 26 Matth. 10, 15

1 precetur *A, Del.* 6 levitici *l, Del.* leviticis *Bl²u*, vgl. Bd. I S. 491, 2: de benedictionibus levitici 7 si autem *c, Del.* et si *e* si autem et *A* (ἐὰν δὲ ἐπὶ *O'*) 10 non < *B* | sed + et *B* 11f compone *c, Del.* compones *de* 12 et' < *B*, richtig? 13 existimantur *cu, Del.* 23 ntrumne *cu, Del.* utrum *el* 25 edocere *A*

terrae Sodomorum et Gomorraeorum in die iudicii dicit Dominus miserans Sodomitas. Benignus ergo est Deus, clemens est Deus; »solem suum« vere »oriri facit super bonos et malos et pluit« vere »super iustos et iniustos«, non solum hunc, quem oculis cernimus »solem«, sed ^{11 Lomm.} et illum »solem«, qui oculis mentis adspicitur. Ego malus eram, et ortus est mihi »sol iustitiae«; ego malus eram, et venit super me pluvia iustitiae. Bonitas Dei est etiam in his, quae amara aestimantur.

3. Igitur »in captivitate constitutus« est propheta, et cerne, quae »videat«, ne dolores sentiat »captivitatis«; deorsum videt labores, sed sursum elevans oculos »apertos« suspicit »caelos«, cernit sibi reserata caelestia, videt »similitudinem gloriae Dei«, videt et »quattuor animalia«, de quibus multus sermo et difficilis interpretatio est. Cernit »aurigam quattuor animalium«, cernit »rotas se invicem continentem«. »Auriga quattuor animalium« non totus est »igneus«, sed »pubes« tenuis a pedibus et ^{356 Del.} exinde usque ad summum »electri« fulgore rutilat; non enim solum tormenta habet Deus, sunt in eo etiam refrigeria. Punit peccatores, sed per ea ministeria, quae deorsum sunt; neque enim propheta »ignem« vidit in capite, aut in his membris, quae »a lumborum« confinio ad summa consurgunt. »Igneus« est Deus, sed »a renibus usque ad« pedes, ²⁰ ut demonstret eos, qui in generatione versantur, »igne« indigere; »renis« quippe coitus significatio est. »Adhuc in lumbis« Abraham »patris erat« Levi, »quando occurrit ei Melchisedech«; et in psalmo dicitur: »de fructu lumbi tui ponam super sedem meam«. »Igneus« est »a renibus usque

13ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. I 26 (XIV 181 Lomm.): »ὁ ἡνίοχος ²⁵ τῶν τεσσάρων τούτων ζώων· οὐχ ὅλος ἦν πῦρ, ἀλλ' ἀπὸ ὀσφύος ἐπὶ τὰ κάτω, καὶ ἀπὸ ὀσφύος καὶ ἕως ἄνω ἤλεκτρον. Οὐ γὰρ μόνα κολαστήρια ἔχει ὁ λόγος, ἀλλ' ἔχει καὶ δι' ὧν ἀναπαύει, κολάζει δὲ διὰ τῶν κάτω δυνάμεων. Οὐ γὰρ εἶδε πῦρ περὶ τὴν κεφαλὴν, οὐδὲ ἀπὸ τῆς ὀσφύος ἐπὶ τὰ ἄνω ἡνίοχος πῦρ ἦν, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς ὀσφύος ³⁰ ἐπὶ τὰ κάτω πῦρ ἦν· ἵνα δηλώσῃ, ὅτι οἱ ἐν γεννήσει τυγχάνοντες οὗτοι δέονται πύρος. Ὄσφύς γὰρ γεννήσεως σύμβολον.

2 vgl. Matth. 5, 45 — 6 vgl. Mal. 4, 2 — 8f vgl. Ezech. 1, 1 — 11 vgl. Ezech. 2, 1; 1, 5 — 12f. 24 vgl. Ezech. 1, 5. 16 — 13 vgl. Ezech. 1, 5 — 14ff. 25ff vgl. Ezech. 1, 27 — 20 vgl. Origen. in Levit. hom. 3, 5 (Bd. I S. 309, 16): renunculi . . . ignibus traditi . . . nullos in Christo fuisse indicent genitalium partium motus — 21 vgl. Hebr. 7, 10 — 22 Ps. 131 (132), 11

1 dominus] iesus et 6 ∞ iustitiae sol et 8 captivitatem e, vgl. Bd. II S. 615 11 et < Ae, Del.

deorsum< Deus; generationis enim et libidinis opera gehennae supplicii
 corripuntur. >Igneus< est Deus, sed non totus est >igneus<; superiora ^{12 Lou20.}
 eius >electrum< sunt. >Electrum< non solum argento, verum et auro
 pretiosius est. >Electrum< autem pro exemplo fulgoris Scriptura posuit,
 5 non quod Deus vere >electrum< sit. Et quomodo non est tale >electrum<
 Deus, quale videbatur, sic non est talis >ignis<, qualis >a renibus usque
 ad< pedum finem apparuit. >Ignis< iste >consumit< et non est apposi-
 tum, quid >consumat<, ut tu quaerens reperias, quid sit illud, quod a Dei
 >igne consumitur<. >Deus noster ignis consumens est<. Quid >consumit
 10 >ignis< iste? Non >ligna<, quae cernimus, non sensibile >faenum<, non
 >stipulam<, quae videtur, sed >si supraedificaveris fundamento Christi
 Iesu< opera peccati >ligna<, opera peccati >faenum<, opera peccati in-
 feriora >stipulam<, venit hic >ignis< et universa ista >examinat<. Quis est
 iste >ignis<, quem lex praedicat et evangelium non tacet? >Uniuscuius-
 15 que opus quale sit, ignis probabit<. Quis est, o Apostole, >ignis< iste, qui
 >probat opera< nostra? Quis est >ignis< iste sic sapiens, ut custodiat
 >aurum< meum aut >argentum< meum splendidius ostendat, ut illaesum
 relinquat eum, qui in me est, >lapidem pretiosum<, ut mala tantum >con-
 sumat<, quae feci, >quae supraedificavi ligna, faenum, stipulam<? Quis
 20 est iste >ignis<? >Ignem veni mittere super terram, et quam volo ut
 accendatur!<. Iesus Christus dicit: >quam volo ut iam accendatur!<.
 Bonus enim est et novit quia si >ignis< iste fuerit >accensus<, malitia
 >consummabitur<. Scriptum est in prophetis: >sanctificavit eum in igni
 ardente, et voravit tamquam faenum silvam< et rursus: >emittet Domi-
 25 nus Sabaoth in tuum honorem contumeliam, et in tuam gloriam ignis
 ardens accendetur<, id est, ut tu glorificeris, >emittitur ignis< in opera
 peccatorum tuorum. Vis adhuc a prophetis discere quia tormenta boni
 Dei sint ad utilitatem eorum, qui ea sustinent, constituta? Ausculta ^{13 Lou20.}

9 Hebr. 12, 29 — 9ff vgl. I Kor. 3, 12 — 14 I Kor. 3, 13 — 16 vgl. Minuc.
 Felix 35, 3: illic sapiens ignis membra urit et reficit, carpit et nutrit; Tertull.
 apol. 48, 14f; Clem. Alex. Paedag. III 8, 44 (I S. 262, 13 St.) u. ö.; Origen. de orat.
 29, 15 (II S. 390, 7 Koe.): τῷ φρονίμῳ πυρὶ — 16ff vgl. I Kor. 3, 12 — 20. 21 Luk.
 12, 49 — 23 Jes. 10, 17 — 24 Jes. 10, 16

14 quem + et e 17 aut (= et)] et c, kaum richtig 18 ut] et c
 20. 21 quam (quae¹ l²) l, Del. quem Bw (τὴ θελω) 23 für consummare = con-
 sumere vgl. Thea. L. L. IV 604, 21ff | lies: sanctificabit (ἐγιάσει O') ... vorabit
 (φάγεται O')? 24 ardenti A, Del. ; emittit c, Del. 26 accenditur l¹ accen-
 datur w 27 a < l¹ in e

eundem prophetam dicentem: »habes carbones ignis, sedebis super eos, hi erunt tibi adiutorio«. Haec oportebat abscondere et in medium non proferre — sed haeretici nos impellunt, ut celanda efferamus in publicum —, quia tecta sunt utiliter apud eos, qui adhuc »parvuli« iuxta
 5 animae aetatem sunt, qui metu indigent magistrorum, qui minis et terroribus corripendi sunt, ut possint consequi sanitatem, ut per amara remedia a vulneribus peccatorum aliquando desistant. Semper enim sacramenta Dei propter »parvulos« auditores velaminibus quibusdam
 10 abscondisti timentibus te!«. Legis et prophetarum »Deus abscondit« multitudinem bonitatis suae non diligentibus, sed »timentibus se«. »Parvuli« quippe sunt nec possunt cum emolumento suo discere quod amentur a patre, ne dissolvantur, ne despiciant bonitatem Dei. Quapropter cum audieris de populi »captivitate«, crede quidem vere accidisse eam
 15 iuxta historiae fidem, sed in signum rei alterius praecessisse et subsequens significasse mysterium. Nam et tu, qui vocaris fidelis, qui conspicis »pacem« — Christus quippe »pax nostra est« —, in Hierusalem commoraris; si autem peccaveris, derelinquet te visitatio Dei et traderis captivus Nabuchodonosor et traditus duceris in Babylonem. Cum enim
 20 confusa fuerit anima tua a vitiis et perturbationibus, abduceris in Babylonem, quoniam Babylon confusio interpretatur. Et si rursus paenitentiam egeris et per conversionem veri cordis misericordiam a Deo impetraveris, mittitur tibi Esdras, qui te reducat et aedificare faciat Hierusalem, — »Esdras« quippe interpretatur adiutor — et mittitur tibi ^{14 Lomra.}
 25 verbum iuvans, ut revertaris ad patriam tuam. Sacramentum est et id, quod in aenigmate a Daniele dicitur. Et ab Apostolo abscondente pariter et revelante narratur: »in Adam omnes morimur, et in Christo

1 vgl. Jes. 47, 14—15 — 4 vgl. z. B. I Kor. 3, 1 — 9 Ps. 30 (31), 20 — 17 vgl. Ephes. 2, 14 — 18 vgl. Bd. II S. 431, 4. 21 — 19 vgl. Origen. in Jerem. hom. 13 (S. 3, 3 KL): ἐν ἡμαρτάνομεν, αἰχμάλωτοι καὶ ἡμεῖς μέλλομεν γίνεσθαι. τὸ γὰρ παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ σατανᾷ (I Kor. 5, 5) οὐδὲν διαφέρει τοῦ παραδοῦναι τοῖς ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ τῷ Ναβουχοδονόσορ — 21 vgl. z. B. oben S. 290, 14; in Jos. hom. 15, 3 (Bd. II S. 387, 3); Wutz a. a. O. S. 153. 206 — 23 vgl. II Esdra 1, 1 — 24 vgl. Wutz a. a. O. S. 973 — 27 vgl. I Kor. 15, 22

2 tibi + in cel² 5 ~ aetatem animae e | ~ sunt aetatem c 6 bonitatem A, Del. 9f quam abscondisti — S. 328, 1 passiones < c 15 historiam et A 22 a < l¹ | misericordiam + dei m | ~ a deo misericordiam e 25 adj in A, Del. 26 aenigmate + et w, Del. 27 omnes < lm

omnes vivificamur. Fuit quippe Adam in paradiso, sed serpens captivitas eius causa exstitit et fecit ut eiceretur sive de Hierusalem sive de paradiso et veniret in >locum< hunc >lacrimarum<. Serpens hostis est contrarius veritati. Contrarius autem non a principio creatus est
 5 neque statim super pectus et ventrem suum ambulavit nec fuit ab initio maledictus; sicuti Adam et Eva non statim, ut facti sunt, peccaverunt, ita et serpens fuit aliquando non serpens, cum in >paradiso deliciarum< moraretur. Unde postea corruens ob peccata meruit audire: »tu es resignaculum similitudinis, corona decoris in paradiso Dei natus es; donec
 10 inventa est iniquitas in te, ambulasti immaculatus in omnibus viis tuis«. De quo etiam Iob memorat quia in >conspectu< omnipotentis >Dei< superbiaerit. »Cecidit quippe de caelo Lucifer, qui mane oriebatur, contritus est super terram«. Vide consonantiam prophetici evangelicique sermonis: propheta dicit: »cecidit de caelo Lucifer, qui mane oriebatur,
 15 contritus est super terram«, Iesus loquitur: »videbam Satanam quasi fulgur de caelo cadentem«. In quo differt dicere >fulgur< et >Luciferum< >de caelo ruentem<? Quod ad rem pertinet, omnis consonantia de >ca- 357 Del.
 dente< est. »Deus quippe mortem non fecit nec malitiam operatus est; liberum arbitrium et homini et angelo ad universa permisit. Hic iam
 20 intelligendum est, quomodo per arbitrii libertatem alii ad honorum conscenderint summitatem, alii corruerint in malitiae profundum. Tu 15 Lomm.
 vero, homo, quare non vis arbitrio te tuo derelictum? Quare aegre fers niti, laborare, contendere et per bona opera te ipsum causam tuae fieri salutis? An magis te delectabit dormientem et in otio constitutum
 25 aeterna prosperitate requiescere? »Pater meus« inquit »usque modo operatur, et ego operor« et tibi displicet >operari<, qui ad opera creatus es? Non vis tuum opus fieri iustitiam, sapientiam, castitatem, non vis

2 vgl. Gen. 3, 1ff — 3 vgl. Jud. 2, 5 — 7 vgl. Gen. 2, 8 — 8 Ezech. 28, 12.
 13. 15 — 11 vgl. Job 1, 6ff — 12. 14 Jes. 14, 12 — 15 Luk. 10, 18 — 18 vgl. Weish. Sal. 1, 13; vgl. z. B. Origen. in Num. hom. 14, 2 (Bd. II S. 124, 3): deus quidem malitiam non fecit — 19ff vgl. z. B. Origen. *περι εὐχῆς* 29, 13 (S. 387, 26 Koe.): ἐκάστην . . . ψυχὴν ἀεὶ ἔχουσαν τὸ ἀντιξοῦσιον . . . ἦτοι ἐν τοῖς κρείττοσι κατ' ἐπανάβασιν ἕως τῆς ἀκρότητος τῶν ἀγαθῶν γινομένην (ἢ) καταβαίνουσαν . . . ἐπὶ τὴν τοσούδε ἢ τοσούδε τῆς κακίας χύσαν; Comm. in Rom. Praef. (VI, 1 Lomm.) u. ö. — 25 Joh. 5, 17

5 nec e | nec] non w 9 signaculum B * * [re]signaculum l, Del., nach der Vulg., ἀποσφράγισμα O' 14 propheta B 16 et] aut m, Del., nicht richtig 19 hominum et angelorum B | hinc e 24 delectabat A 26 quia ad B

tuum opus esse fortitudinem aliasque virtutes? Igitur in captivitatem ducuntur, qui propter peccata sua servitutis meruere supplicia. Et venit Iesus Christus >praedicare captivis remissionem et caecis visum<; iste clamat >iis, qui sunt in vinculis: egredimini et iis, qui versantur in
5 tenebris: videte<. Et nos fuimus in >vinculis< peccatorum, et nos aliquando >versabamur in tenebris< >adversum rectores tenebrarum mundi istius< concertantes; venit Iesus omnium prophetarum vocibus praedicatus dicens >ligatis<: >exite< et >constitutis in tenebris<: >adspicite<.

4. Si autem vis audire Ezechiel >filium hominis< in >captivitate<
10 praedicantem, et iste typus erat Christi. >Et factum est< ait >in tricesimo anno, in quarto mense, in quinta mensis, et ego eram in medio captivitatis secus flumen Chobar, et aperti sunt caeli<. >Secus flumen< ergo >Chobar< Ezechiel, cum >triginta< esset >annorum<, >apertos< vidit >caelos<. Et Dominus >Iesus< Christus >incipiens erat quasi triginta annorum< secus flumen Iordanem, et >aperti sunt ei caeli<. Et per omnem prophetiam Ezechiel dicitur: >fili hominis<. Quis autem sic >filius hominis<, ut Dominus meus Iesus Christus? Respondeant mihi haeretici, qui nativitatem illius in phantasmate eludunt: quare Chri- 16 Lomm.
stus >filius hominis< appellatur? Ego affirmo >filium< eum >hominis<.

20 20 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. I 1 (XIV 179 Lomm.): Ὁ Ἰεζεκιήλ τύπον φέρει τοῦ Χριστοῦ κατὰ πολλὰ καὶ ἄρξῃ θεωρεῖν τοῦτο ἐν τοῖς προοιμίοις τῆς προφητείας. Ἐγένετο ἐν τῷ τριακοστῷ ἔτει, τετάρτῳ μηνί, πεμπτῇ τοῦ μηνός, καὶ ὡς φησὶν ἡμῶν ἐν μέσῳ τῆς αἰχμαλωσίας ἐπὶ ποταμοῦ Χοβάρ· καὶ ἠνοιχθησαν οἱ οὐρανοί<. Ταῦτα
25 καὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ γέγραπται, ὅτε ἦν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ ταύτῃ ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου, ὅτι Ἰησοῦς ἦν ἀρχόμενος ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα, καὶ ὅτι ἠνοιχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί<. Τὰ δὲ τριάκοντα ἔτη τὰ ἐν τῇ προφητείᾳ κατὰ τὸ αἰσθητὸν ἐστὶν ὁ χρόνος τῆς ζωῆς τοῦ προφήτου, τῆς δὲ αἰχμαλωσίας, ἀφ' οὗ κατήλθον,
30 πέμπτου ἔτος. Ἀλλὰ μὴν κατὰ τὴν προσηγορίαν καὶ σύμβολον ἔχει

3 vgl. Luk. 4, 19 — 4 vgl. Jes. 49, 9; Luk. 8, 29; Luk. 1, 79; Matth. 9, 30 — 6 vgl. Ephes. 6, 12 — 9 vgl. Ezech. 2, 1 — 10. 22 Ezech. 1, 1 — 14. 26 Luk. 3, 23 — 15. 27 Luk. 3, 21 — 16. 19 vgl. Ezech. 2, 1. 3. 6. 8 ff — 16 ff vgl. Origen. in Ps. 4, 2 (XI 429 Lomm.) — 19 vgl. Ezech. 2, 1 — gegen den Dokerismus der Valentinianer und bes. der Marcionisten, vgl. z. B. Origen. in Luk. hom. 17 (V 148 Lomm.): Marcionitae aiunt penitus eum de muliere non esse generatum; Harnack TU 42, 4 S 70

3 ∞ christus iesus e 9 si autem < e 10 et²] ideoque A 18 in phantasmate] ut fantasma m, Del. in fantasma l, in fantasma¹ (eludunt) l²

fuisse. Nam qui passiones assumpsit humanas, necesse est, ut ante passionem suscepit nativitatem. Neque enim potuit humanos affectus, verba, consuetudines, crucem, mortem recipere, si non reciperet humanitatis exordium. Et consequens erat nativitatem eius auferentes auferre
 5 etiam passionem et simpliciter dicere: non est crucifixus Iesus. Nunc vero crucem confiteris et non erubescis >Iudaeis scandalum praedicans crucifixum et gentibus stultitiam< et minus >scandalum< passione vel morte erubescis nativitatem eius confiteri? Nimirum plus >scandali-
 10 est Iesum natum fuisse quam mortuum. Aut si >scandalum< christiana fides non veretur, cur times dicere minora, qui maiora confessus es? Praesertim cum nativitas illius non >ex semine viri et mulieris somno convenientis< esse credatur, sed iuxta prophetae eloquium dicentis: >ecce, virgo in utero concipiet et pariet filium, et vocabis nomen eius Emmanuel<. Hoc, quod dicitur >Emmanuel<, non vanum >nomen< sonat, sed
 15 rem significat; adveniente quippe Iesu dicimus: >nobiscum Deus<. Non frustra ergo >in tricesimo anno< prophetat Ezechiel, nam et nomen eius figura Christi est. Interpretatur quippe Ezechiel 'imperium Dei': imperium autem Dei nullus est nisi Christus Dominus. >Filius< quoque >Buzi< scribitur, quod interpretatur 'contemptus'. Si venias ad haereticos et audias eos spernentes et pro nihilo ducentes creatorem et insuper
 20 etiam criminantes, videbis iuxta illos contemptissimi creatoris filium Iesum Christum Dominum nostrum. Quod si quis reluctatur et non vult haec, quae exponimus, quasi prophetiam recipere, quaeram ab eo, cur scriptum sit >in tricesimo anno< vitae Ezechielis >apertos fuisse cae-
 25 los< et >vidisse< eum eas >visiones<, quae in libro eius continentur. Quid mihi prodest annorum numerus nisi hoc, ut discam >tricesimo anno< et Salvatori et prophetae >caelos fuisse reseratos< et >spiritalibus spiritalia comparans< cognoscam universa, quae scripta sunt, eiusdem esse Dei sermones? Quippe >verba sapientium ut stimuli et quasi clavi in altum
 30 confixi, qui a componentibus dati sunt a pastore uno<. Ego et hoc, quod

τοῦ Χριστοῦ ὁ Ἰεζεκιήλ, ὃς ἐρμηνεύεται ἰσχύος Θεοῦ. Καὶ τό· >νὴ ἐ ἀνθρώπου< λατὸν εἰς ἀναγωγὴν τοῦ χρηματίσαντος >νίου ἀνθρώπου<.

6 vgl. I Kor. 1, 23 — 11 vgl. Weish. Sal. 7, 2 (ἡδονῆς Ο') — 12 Jes. 7, 14 — 15 vgl. Matth. 1, 23 — 17. 31 vgl. Wutz a. a. O. S. 807. 829. 959. 1009 — 18 vgl. Ezech. 1, 2 — 19 vgl. Wutz a. a. O. S. 145. 611 — 25f vgl. Ezech. 1, 1 — 27 vgl. I Kor. 2, 13 — 29 Pred. Sal. 12, 11 — 31f vgl. Ezech. 2, 1

14 vanum] unum *A, Del.* 24 sit] est *w, Del.* scripsit *c* 27 salvatoris *Ac* 29 verba < *A* | in altum < *el* 30 componentibus (τῶν συνθεμάτων) *c* componentibus *l* compungentibus *el²w, Del.*

dicitur: »in quarto mense quinta mensis«, iuxta possibilitatem sensus mei investigans precor a Deo, ut id possim intelligere, quod scripturarum eius congruit voluntati. Novus annus imminet iam Iudaeis et primus mensis apud eos a novi anni numeratur exordio (alter autem
 5 Pascha de numero novus annus; »principium mensium iste vobis erit in mensibus anni«). Ab hoc anno numera mihi »quartum mensem« et intellige baptizatum Iesum »in quarto mense« novi anni. Eo enim mense, qui apud Romanos Ianuarius nuncupatur, baptismum Domini factum esse cognoscimus, qui est mensis quartus ab anno novo iuxta supputa-
 10 tionem Hebraeorum. Et quia de quattuor elementis mundi subsistens corpus assumpserat recipiens etiam sensus humanos, ideo forsitan et »in quarto mense« et »in quinta« die »mensis« est intuitus visionem.

5. »Et ego eram in medio captivitatis«. Videtur mihi ironicos dictum: »et ego eram in medio captivitatis«, »et ego«, quasi si dicat iuxta
 15 historiam quidem propheta: »et ego«, qui non detinebar in peccatis populi, »eram in medio captivitatis«, iuxta allegoriam autem Christus: »et ego« veni in locum »captivitatis« veni ad eos fines, ubi servitia, ubi captivi detinebantur. Habes istiusmodi Salvatoris nostri voces in prophetis 18 Lomm.
 indignantis quia non faciamus homines digna dispensatione eius et ma- 358 Del.
 20 xime nos, qui in eum putamur credere. Dicit quippe ad patrem suum: »quae utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem? Numquid confitebitur tibi pulvis, aut adnuntiabit veritatem tuam?«. Invenio quoque et aliam istiusmodi vocem, quae ex Salvatoris nostri persona dicitur per prophetam, quaerentis animas plenas iustitiae, plenas sen-
 25 suum divinorum, plenas sanctorum fructuum et quaerentis »verae vitis-

14ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. 1, 1 (XIV 180 Lomm.): ... Οἰονεί
 φησὶν ἔγω· ὁ μηδὲν ἀχμαλωσίας ἔχων ἐν μέσῳ ἀχμαλωσίας ἡμῶν
 δι' οἰκονομίαν. Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς οὐκ ἀχμαλωτισθεὶς ἦν ἐν τῷ
 τόπῳ τῶν ἀχμαλώτων, ἀλλὰ λυτρώσεως αὐτῶν χάριν, ὡς καὶ ὁ προ-
 30 φήτης οὐ δι' ἁμαρτίας ἦν ἐν μέσῳ τῆς ἀχμαλωσίας, ἀλλ' ἰατρείας.

1 Ezech. 1, 1 — 4ff vgl. Hier. Comm. in Ezech. 1, 3 (XXV 18 C M.): intelligendum quod »in tricesimo« aetatis suae »anno« Dominus ad baptismum venerit, »in quarto mense«, qui apud nos vocatur Ianuarius; et est in anni primus exordio praeter Nisan mensem novorum in quo Pascha celebratur ..., October — 4 vgl. Num. 28, 16 — 5 vgl. Exod. 12, 2 — 10 vgl. Comm. in Cant. Cant. S. 99, 6 — 13. 14 Ezech. 1, 1 — 21 Ps. 29 (30), 10 — 25 vgl. Joh. 15, 1

1 mense + in c 5 mensi*um l, mensuum? 6 hoc + ergo c 8 bap-
 tisma c, vgl. S. 332, 4 13 hironicos AB 24. 25 quaerentes A | verae
 vitis] veritatis A, Del.

veros >botros<, sed invenientis plurimos peccatores et inferaces bonorum et idcirco dicentis: >heu mihi, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe et sicut racemos in vindemia eo quod non supersit botrus ad manducandum primitiva!<. >Heu mihi!<. Quod dicitur: >heu mihi!<, 5 non >primogeniti totius creaturae<, non est divinitatis vox, sed humanae animae, quam suscepit. Unde infert: >heu mihi anima, quia periit reverens a terra, et, qui corrigat inter homines, non est! Omnes in sanguine iudicantur, unusquisque proximum suum tribulat tribulatione<. Haec idcirco memorata sunt, quia ait propheta: >et ego eram in medio captivitatatis iuxta flumen Chobar<, quod interpretatur 'gravitudo'. Gravis 10 est autem huius saeculi fluvius, sicut et alibi sacrata dicitur (et iuxta simplices quosque historiam replicat; iuxta eos vero, qui spiritaliter scripturas audiunt, de anima significat, quae in vitae istius inciderit turbines): >super flumina Babylonis ibi sedimus et flevimus, dum re- 15 cordaremur Sion; in salicibus in medio eius suspendimus organa nostra, quia illic interrogaverunt nos, qui captivos duxerunt nos, verba cantorum<. Ista sunt >flumina Babylonis<, iuxta quae >sedentes< et >remiscentes< patriae caelestis lugent atque deplorant, ubi >suspendunt organa sua in salicibus<, >in salicibus< legis et mysteriorum Dei. Scrip- 20 tum est enim in quodam libro, quia >salignam omnes credentes accipiant coronam<. Et in Isaia dicitur: >orientur quasi in medio aquae faenum et salix super aquam fluentem<. Et in sollemnitate Dei, quando

2 Mich. 7, 1 — 5 vgl. Kol. 1, 15; vgl. Origen. in Num. hom. 23, 2 (Bd. II S. 213, 8ff): >heu me, quoniam factus sum sicut qui congregat stipulam . . .< . . . omnia, in quibus vel lugere vel gaudere . . . dicitur Deus, tropice . . . accipienda sunt . . . dici — 6 Mich. 7, 2 — 9 Ezech. 1, 1 — 10 vgl. Wutz a. a. O. S. 479 — 14 Ps. 136 (137), 1—3 — 15 vgl. Origen. in Jerem. hom. 2 (S. 290, 14): in Babylone est (sc. anima) quando confunditur . . . et quia impossibile est in Babylone constitutum Deo organa canere . . . propterea dicitur per prophetam: >super flumina Babylonis, ibi sedimus et flevimus dum recordaremur Sion; in salicibus in medio eius suspendimus organa nostra< — 19 mit Unrecht bezieht Hilgenfeld, Nov. Test. extra can. rec. S. 95 die Stelle auf Herm. Past. Sim. VIII 2, 1; Harnack TU 42, 4, S. 34 — 21 Jes. 44, 4

1 invenientes A   2 dicentes A   3 eo] ad A, Del. | quam I, Del.
6 anima + mea I, Del., nach der Vulg., vgl. Bd. II S. 213, 10   11 ~ autem est A, Del.   14 cum ce, nach der Vulg.   19 in¹ < A | in salicibus² < c, Del.
20 quia] quasi B   21 aquae + ut B, ist: et ut salix zu lesen?, vgl. O' = ὡς ἀπὸ μέσων ὕδατος χόρτος καὶ ὡς ἰτέα

>tabernacula< componuntur, >salignos ramos in >tabernaculorum< fixatione constituunt.

6. >Secus flumen Chobar<. >Secus flumen< istud gravissimum saeculi. >Et aperti sunt caeli<. Clausi erant >caeli< et ad adventum
5 Christi >aperti sunt<, ut reseratis illis veniret super eum >spiritus< sanctus in specie >columbae<. Neque enim poterat ad nos commeare, nisi primum ad suae naturae consortem descendisset. >Adscendit< Iesus >in
10 altum, captivam duxit captivitatem, accepit dona in hominibus. Qui descendit, ipse est et qui adscendit super omnes caelos, ut impleret
omnia. Et ipse dedit alios apostolos, alios prophetas, alios evangelistas, alios pastores et magistros, in perfectionem sanctorum<.

7. >Aperti sunt caeli<. Non sufficit unum >caelum aperiri<, >aperiuntur< plurimi, ut descendant non ab uno, sed ab omnibus >caelis< angeli ad eos, qui salvandi sunt, >angeli, qui adscendebant et descendebant super
15 filium hominis< et >accesserunt ad eum et ministrabant ei<. >Descenderunt< autem >angeli<, quia prior descenderat Christus, metuentes ante ²⁰ Lomm. descendere, quam >Dominus virtutum< omnium rerumque praeciperet. Quando autem viderunt principem >militiae caelestis< in terrestribus locis commorari, tunc per apertam viam egressi sunt sequentes dominum
20 suum et parentes voluntati eius, qui distribuit eos custodes credentium nomini suo. Tu heri sub daemonio eras, hodie sub angelo. >Nolite< inquit Dominus >contemnuere unum de minimis istis<, qui sunt in ecclesia. >Amen enim dico vobis quia angeli eorum per omnia vident faciem patris mei, qui est in caelis<. Obsequuntur saluti tuae angeli,
25 confessi sunt ad ministerium >filii Dei< et dicunt inter se: si ille descendit et descendit in corpus, si mortali indutus est carne et sustinuit crucem et pro hominibus mortuus est, quid nos quiescimus, quid parcimus nobis? Eia omnes angeli descendamus e caelo! Ideo et >multitudo militiae caelestis erat laudantium et glorificantium Deum<, quando
30 natus est Christus. Omnia angelis plena sunt, veni, angele, suscipe

1f vgl. Levit. 23, 40 — 3. 4. 12 Ezech. 1, 1 — 5f vgl. Matth. 3, 16 —
7 vgl. Ephes. 4, 8. 10—12 — 14 vgl. Joh. 1, 52 — 15 vgl. Matth. 4, 11 — 17 vgl.
z. B. Ps. 47 (48), 9 u. 6. — 18. 28 vgl. Luk. 2, 13 — 21 vgl. Matth. 18, 10

1 tabernacula + eius A, Del. 3 flumen!] fluvium B, nach der Vulg.
4 clusi A 5 eis B 6 ∞ columbae specie ce 10 apostolos + et B 11 per-
fectione B, πρὸς τὸν καταρτισμὸν 16 ante (ante . . . quam < w) < A, in l
von 2 H. hinzugefügt 17 praecederet B 21 lies: hodie <es> sub? 25 con-
fusi B 27 homine B 29 erant A

senem conversum ab errore pristino, a doctrina daemoniorum, ab >ini-
 quitate in altum loquente< et suscipiens eum quasi medicus bonus con-
 fove atque institue; >parvulus< est, hodie nascitur senex, novellus senex
 repuerascens; et, cum susceperis, tribue ei >baptisma secundae generatio-
 5 nis< et advoca tibi alios socios ministerii tui, ut cuncti pariter eos, qui
 aliquando decepti sunt, crudiatu ad fidem. >Gaudium enim est magis
 in caelis super uno peccatore paenitentiam agente quam supra nona-
 ginta novem iustis, quibus non est opus paenitentia<. Exsultat omnis
 creatura, collaetatur et applaudit his, qui salvandi sunt; nam >expec-
 10 tatio creaturae revelationem filiorum Dei exspectat<. Et licet nolint hi,
 qui scripturas apostolicas interpolaverunt, istiusmodi sermones inesse
 libris eorum, quibus possit creator Iesus Christus probari, >exspectat< 21 *Lomth*
 ibi tamen omnis >creatura filios Dei<, quando liberentur a delicto, quando
 auferantur de Zabuli manu, quando regenerentur a Christo. Verum
 15 iam tempus est, ut et de praesenti loco aliqua tangamus. Vidit pro-
 pheta non visionem, sed >visiones Dei<. Quare non vidit unam, sed
 plurimas >visiones<? Audi Deum pollicentem atque dicentem: >ego vi-
 siones multiplicavi<.

8. >Quinta mensis, hic annus quintus captivitatis regis Ioachim<.
 20 >Tricesimo anno< aetatis Ezechielis et >quinto captivitatis Ioachim< pro-
 pheta mittitur ad Iudaeos. Non despexit clementissimus pater nec longo
 tempore incommonitum populum dereliquit. >Quintus< est >annus<. Quan-
 tum temporis intercessit? Quinque anni interfluxerunt, ex quo captivi
 serviunt. Statim descendit Spiritus sanctus, >aperuit caelos<, ut hi, qui 359 *Del.*
 25 >captivitatis< iugo premebantur, viderent ea, quae videbantur a propheta.
 Dicente quippe eo: >et aperti sunt caeli<, quodam modo et ipsi intue-
 bantur cordis oculis, quae ille etiam oculis carnis adspexerat.

9. >Et factus est sermo Domini ad Ezechiel, filium Bazi, sacer-
 dotem<, >sermo Domini<, qui >in principio erat apud patrem Deus Ver-
 30 bum<, >sermo<, qui credentes efficit >deos<. >Si< enim >illos dixit deos<,
 ad quos sermo Dei factus est, et non potest solvi Scriptura< et ad
 quoscumque >sermo Dei factus est<, facti sunt >dii<, Ezechiel quoque

1 f vgl. Ps. 72 (73), 8 — 3 vgl. z. B. I Kor. 3, 1 — 4 vgl. Tit. 3, 5 —
 6 vgl. Luk. 15, 7 — 9 f Röm. 8, 19 — 17 Hos. 12, 10 — 19, 28 Ezech. 1, 2 —
 22 vgl. Ezech. 1, 2 — 26 Ezech. 1, 1 — 29 f vgl. Job. 1, 1 — 30 f vgl. Job. 10, 35

1 senem] sermonem (-ne l) *A, Del.* (-ne), vgl. Z. 3 3 novellus senex < *A,*
Del. 4 tribuis *A* 7 unum peccatorem . . . agentem *l, Del.* | super *Av* 8 iustos
el, Del. 13 ibi < *A, Del.* 14 regnentum *l* reguntur *ne* 31 et² < *el, Del.*

»Deus« fuit, quia »factus est sermo Dei ad eum«. »Ego dixi: dii estis et filii altissimi omnes; vos vero ut homines moriemini, et quasi unus ex principibus cadetis«. Ubi habes in novo Testamento istiusmodi re-
 5 dissidentes Deos — quod quidem nefas est etiam suspicari, sed iuxta ^{22 Lomm.} abusionem dicimus —, audacter profecto dicam multo maiorem in veteri Testamento ostendi humanitatem quam in novo. »Ego dixi: dii estis et filii altissimi omnes«. Non ait: quidam »dii estis« et quidam non »estis«, verum omnes »dii estis«. Si autem peccaveritis, ausculta
 10 quid sequitur: »vos vero ut homines moriemini«. Non est hic culpa vocantis ad salutem, non ipse est causa mortis, qui invitat ad divinitatem et ad caelestis naturae adoptionem, sed in nostro peccato et in nostro scelere consistit, quod dicitur: »vos autem ut homines moriemini, et quasi unus de principibus cadetis«. Multi »principes« erant et
 15 »unus ex« iis corruit, de quo et in Genesi scribitur: »ecce, Adam factus est«, non »quasi« nos, sed »quasi unus ex nobis«. Ergo quando peccavit Adam, tunc »factus est quasi unus cadens«.

10. »Et factus est sermo Domini ad Ezechielem, filium Buzi«. Etiamsi de Salvatore haec dicta volueris intelligere, ne timeas; habet et sic
 20 allegoria intellectum suum: venit »sermo Dei« ad eum, qui de virgine nascebatur, id est hominem, »sermo« semper in patre manens, ut fierent »utraque unum« et consociaretur homo, quem ob sacramentum et salutem universae humanitatis induerat, divinitati eius et naturae unigeniti Dei. »Factus est sermo Domini ad Ezechielem, filium Buzi, sacerdotem
 25 in terra Chaldaeorum«. »Chaldaei« de caelestibus disputant, »Chaldaei« nativitates hominum ratiocinantur. »In terra Chaldaeorum«, quasi si dicat: eorum, qui asserunt fatum, eorum, qui causas universitatis astro-
 30 rum cursui vindicant. Iste ergo nunc error et ista mentis perversitas ^{23 Lomm.} figuraliter in »Chaldaeorum terra« significatur. »In terra Chaldaeorum, secus flumen Chobar. Et facta est illic super me manus Domini«. Et »sermo Domini factus est« ad prophetam et »manus«, ut et factis orna-

1 Ps. 81 (82) 6, 7; vgl. Origen. Sel. in Ezech. I 1 (XIV 180 Lomm.): »καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς Ἰεζεκιήλ«, Λόγος ὁ ἐν ἐσχῆ Θεοῦ λόγος. »Ἐγὼ εἶπον· θεοὶ ἐστέ, καὶ υἱοὶ ἐψήστον πάντες« — 5 vgl. z. B. Origen. in Levit. hom. 14, 3 (Bd. I S. 473, 18): haeretici . . . negant . . . creatorem Deum patrem Christi esse u. ὁ. — 7 Ps. 81 (82), 6 — 10. 13 Ps. 81 (82), 7 — 15 Gen. 3, 22 — 18. 26 Ezech. 1, 3 — 21 vgl. Joh. 1, 1 — 22 vgl. Ephes. 2, 14 — 24 Ezech. 1, 3 — 29 Ezech. 1, 2, 3; vgl. S. 314, 5ff (u. XIV 180 Lomm.) — 31 s. Nachträge

5 dissidentes] dñs sedentes A 11 ~ est ipse A, richtig? 23 induerit A

retur et verbis. »Et vidi visiones«. Aliqua perstringam et licet pro angustia temporis ea, quae dixi, possint sufficere, tamen etiam de toto corpore »visionis« summa quaeque libabo.

11. »Et vidi, et ecce, spiritus surgens veniebat ab Aquilone«.
- 5 Diligenter considera rerum numerum, quae dicuntur: »spiritus surgens« — sive »auferens« — »veniebat ab Aquilone«, ecce, una res. »Et nubes magna erat in eo«, ecce duae. »Et splendor in circuitu eius«, ecce tres. »Et ignis refulgens«, quattuor. »Et in medio eius sicut visio electri in medio ignis«, quinque. »Et lumen in eo«, sex. Post
- 10 haec »similitudo quattuor animalium« et »visio eorum« et narratio »visionis«, septem. »Et in medio animalium quasi carbones ignis«, octo. Quis potest ista minutatim exponere? Quis ita est capax spiritus Dei, ut haec sacramenta dilucidet? Oportebat accusatores creatoris et Dei
- 15 criminari. Qui enim vere accusat, ea debet accusare, quae novit. Si vero haeretici nec prope quidem sunt intellectui divino, quomodo rationabiliter accusant, quod eos nescire convincimus? Discant, quis in hac »visione« sit sensus. Primum apparet »spiritus auferens«, secundo »nubes magna in spiritu auferente«, tertio »splendor in circuitu spiritus aufe-
- 20 rentis«, quarto »ignis refulgens«, quinto »in medio eius sicut visio electri«, haud dubium quin »in medio ignis«; sexto »splendor in eodem »electro«. ^{21 Lomm.} Confiteor libenter a sapiente et fideli viro dictam sententiam, quam saepe suscipio: de Deo et vere dicere periculum est. Neque enim ea tantum periculosa sunt, quae falsa de eo dicuntur, sed etiam, quae
- 25 vera sunt et non opportune proferuntur, dicenti periculum generant. »Margarita« vera est, sed si »porcis proiciatur«, discrimen eius est, qui eam »subicit pedibus eorum«. Sed iuxta nos aliquod ponamus exemplum: collectiones istae non solum in Aelia, non tantum Romae, non in Alexandria, sed in universo simul orbe similitudinem referunt »sa-
- 30 genae«, quae omne genus piscium capit. Non possunt universa bona esse, quae incidunt in eam; ait quippe Salvator: »cum extraxerint eam«

1 Ezech. 1, 1 — 4. 6. 7. 8. 9 Ezech. 1, 4 — 5 vgl. Ezech. 1, 4 (ἐξαίρων) — 10 Ezech. 1, 5ff — 11 Ezech. 1, 13 — 23 vgl. Harnack TU 42, 4 S. 18; der Lehrer ist unbekannt — 26 vgl. Matth. 7, 6 — 29f vgl. Matth. 13, 47 — 31 vgl. Matth. 13, 48 (+ Joh. 21, 11?)

13 dilucidet A 16 ne A, Del. 21 quin] quoque (in Ras. l) A, kaum: quod 23 vera Harnack a. a. O. 24 falso B 26 porcis proiciatur] perverse l, Del. < w 26f qui eam subicit] quod dicit l, Del. < w 27 sed E, et ut A, Del. 29 universo] omni A, Del. | simul v semel Acp, Del.

et secus litus sederint, eligent bona quidem in vasculis, mala vero foris proicient. Oportet ergo in >sagena< totius ecclesiae esse et bona et mala. Si iam universa munda sunt, quid derelinquimus iudicio Dei? Et iuxta aliam parabolam et >frumentum< et >paleae< in >area< continentur, cum >frumentum< tantum >in< Christi >horreis congregandum sit< et discernantur >paleae< ab eo, >cuius ventilabrum in manu eius est, et mundabit aream suam et congregabit frumentum in horreum, paleas vero consumet igni inexstinguibili. Neque vero ego nunc assero >aream< totum esse mundum, sed >aream< intelligo coetum populi christiani.

10 Quomodo enim unaquaque >area< circumscribitur et est plena >frumento< ^{360 Del.} vel >paleis< nec totum >frumentum< est nec totum rursus >paleae<, sic in ecclesiis terrestribus est >frumentum< alius, alius >paleae<. Verum ibi non sui causa nec per voluntatem >paleae< paleae sunt, neque ex proprio arbitrio >frumentum< frumentum est; hic vero in tua potestate positum est,

15 ut sis >palea< vel >frumentum<. Haec docere nos debent, ut, si quando aliquis in congregationibus nostris viderit peccatorem, non scandalizetur neque dicat: ecce peccator in coetu sanctorum est; si hoc licet, si hoc conceditur, quare et ego non peccem? Dum in praesenti saeculo sumus, id est in >area< et in >sagena<, et >bona< et >mala< in eo continentur.

20 Quando autem venerit Christus, fiet discretio et implebitur illud, quod ab Apostolo dicitur: >omnes nos assistere oportet ante tribunal Christi, ut reportet unusquisque propria corporis sui, quae gessit, sive bona, sive mala<. Haec in prooemio de interpretationibus >visionum< aestuans animus est locutus et ambigenus quae sileat,

25 quae proferat, quae leviter tacta dimittat, quae ex his manifestius, quae obscurius exponenda sint, si tamen potuerimus implere quod cupimus.

12. Primum ergo videtur >spiritus auferens<. Id quod paulo ante diximus, quia >Deus noster ignis consumens sit<, etiam nunc repetimus ³⁰ et dicimus huic testimonio congruere. Quomodo ponitur >spiritus aufe-

4 ff vgl. Luk. 3, 17 — 9 vgl. Origen. in Jud. hom. 8, 5 (Bd. II S. 514, 3): Christus in >aream congregat< populum suum — 21 II Kor. 5, 10 — 27 vgl. Ezech. 1, 4 — 29 vgl. Hebr. 12, 29, vgl. oben S. 324, 9

1 foris (ἐξω) = foras   2 ∞ et bona esse v bona + esse cp, richtig?
 6 eius < A, vielleicht ist in manu eius (ohne est) zu lesen, ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ
 12 ∞ alius est frumentum A, Del. | alius + est A, Del., vielleicht richtig
 14 frumentum² < A, Del.   15 aliquando A, Del.   29 Dominus A, Del., vgl. S. 324, 9

rens? >Deus spiritus est et >spiritus auferens cernitur. Quid a me >aufert et ab anima mea, ut merito >auferens praedicetur? Utique mala; et tunc sentio bonitatem eius, si a me pessima quaeque sustulerit. Neque vero putandum est finem esse beatitudinis, si a malis liberemur: 5 initium felicitatis est carere peccato. Et in Hieremia scribitur — omnia quippe, quae in prophetis scripta sunt, clementissimi Dei vindico — >ecce, dedi sermones meos in os tuum; ecce, constitui te hodie super gentes et regna, eradicare et suffodere et disperdere et aedificare et plantare. Benignus est Deus, >dans sermones ad eradicandum. Verum 10 quid est, quod >eradicari debeat et >subverti? Si qua plantatio in animo mala est, si qua secta nequam, hanc >eradicat, hanc >subvertit sermo propheticus. Utinam autem contingat, ut et mihi talis >sermo donetur, qui >eradicet haereticorum semina et doctrinam ex Zabuli fonte 26 Lomm²⁷ manantem, qui de eius anima, qui nunc primum ecclesiam ingreditur, 15 idolatriae >auferat plantationem! >Dedi sermones meos in os tuum; ecce, constitui te eradicare et suffodere; scilicet ut, si qua aedificatio pessima est, >destruatur. Quam velim et ego >suffodere, quidquid Marcion in auribus deceptorum >aedificavit, >eradicare et subvertere et disperdere, ut Iacob >disperdidit idola. Usque ad hodiernum diem est 20 >disperdere et aedificare. Haeretici >disperdere et subvertere tantum audierunt, in aedificationis autem plantationisque sermone surdas aures averterunt. Neque enim volunt inspicere quia tristia quaeque prima dicuntur et secunda, quae laeta sunt. Quare nunc ista memoramus? Videlicet ut manifestetur Dei sermonem >subvertere mala et >aedificare 25 optima, >eradicare vitia quasi agricolam bonum, ut in purgato campo uberrima virtutum messis oriatur. Haec propter >spiritum auferentem. >Videt enim primum >spiritum auferentem, deinde >nebulam magnam in eo. Quando purgatus fueris ab >auferente spiritu in tantum ut

28ff vgl. Sel. in Ezech. (XIV, 26 Lomm.): >Νεφέλη μεγάλη ἐν τῷ
30 ἐξαίροντι πνεύματι. Ὅταν ὠφεληθῆς ἐκ τοῦ ἐξαίροντος πνεύματος, ὃ ἐξῆρεν ἀπὸ σοῦ πᾶν φαῦλον τὸ ἐννάρχον τῆ ψυχῆ σου, τότε

1 vgl. Joh. 4, 24 — 1ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. I 4 (XIV 180 Lomm.): πνεῦμα ἐξαίρον ἐστὶν ὁ θεός; πνεῦμα γὰρ ὁ θεός, ἐξαίρον δὲ τὴν κακίαν; ebenso, nach einer anderen Erklärung, Hier. Comm. in Ezech. I 4 (XXV B Migne) — 7 Jerem. 1, 9—10 — 15 vgl. Jerem. 1, 9. 10 — 19 vgl. Gen. 35, 4 — 27f vgl. Ezech. 1, 4

8 effodere B, vgl. Z. 16. 17 13 ex] et l < w 19 ut v et Acp | disperdidit v disperdit Acp | est Del. et AB 24 manifestemus B | sermone (-mo**[ne] l) A, sermo Del. 28 in² < A, Del. 31 ὃς ov

>auferatur< a te omne malum et omne quod in tua anima nequitiae ^{27 Lomm.}
 versatur, tunc incipies etiam >magna nebula< frui, quae >in spiritu au-
 ferente< consistit. Quae >nebula< proxima est ei >nebulae<, quam in Evan-
 gelio legimus, de qua >venit vox<: >hic est filius meus, in quo bene
 5 complacui<. >Spiritus< ergo >auferens<, deinde >nebula magna in eo<,
 postea >splendidissimum lumen in circuitu eius<. >Ablatum est< a te
 malum; data est tibi >nebula magna<, ut >pluat imbrem super vineam
 tuam<, secundum illud, quod alibi dicitur: >mandabo nubibus, ne pluant
 super eam imbrem<, >super< pessimam scilicet >vineam<. Si autem hoc
 10 de mala iubetur, haud dubium est, quin e contrario, si bona >vineae<
 fueris, >pluat super< te >nebula<.

13. >Et splendor in circuitu eius; deinde ignis fulgens, et in medio
 eius quasi visio electri<. Dupliciter >aufert< a nobis mala Deus, >spiritu<
 et >igne<. Si boni et intenti ad praecepta eius sumus et sermonibus
 15 eius erudimur, >spiritu< mala nostra >aufert<, secundum illud, quod ^{28 Lomm.}
 scriptum est: >si autem spiritu opera carnis mortificatis, vivetis<. ^{361 Del.}
 Si vero >spiritus< mala non >abstulerit< a nobis, purgatione >ignis< indi-
 gemus. Idcirco diligenter observa coniunctiones singulas. Prima con-
 iunctio est >spiritus< et >nebulae<, secunda >ignis< et >luminis<, tertia
 20 >electri< et >splendoris<, ac singula quaeque, quasi si tristitia videntur,
 iucundiorum vicinitate pensantur; sive enim >spiritus< oritur, statim se-

ἀπολαύσεις τῆς >νεφέλης< τῆς ἐνυπαρχούσης ἐν >τῷ ἐξαίροντι πνεύ-
 ματι. Καὶ ἔστιν αὕτη ἡ >νεφέλη< συγγενῆς τῆς ἐν τῷ εὐαγγελίῳ
 >νεφέλης<, ἀφ' ἧς >ἦλθε φωνὴ λέγουσα<: >οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ
 25 ἀγαπητός<. >Πνεῦμα< οὖν >ἐξάιρον<, εἶτα >νεφέλη μεγάλη ἐν αὐτῷ<,
 εἶτα >τι λαμπρὸν >φέγγος κύκλω αὐτοῦ<. >Ἡρταί< σου τὸ φαῦλον,
 δέδοται σοι >νεφέλη<, ὥστε >βρέξαι ὑέτὸν ἐπὶ τὸν ἀμπελώνα<.

12ff >Ἦθρ ἐξαστράπτει καὶ ἐν μέσῳ αὐτοῦ ὡς ὕρασις ἠλέκ-
 τρον<. Διχῶς >ἐξάιρει< τὰ φαῦλα ἀφ' ἡμῶν ὁ Θεός, >πνεύματι< καὶ
 30 >πυρί<. Ἐὰν καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ γενώμεθα καὶ λόγῳ παιδευώμεθα,
 >πνεύματι< τὰ φαῦλα >ἐξάιρεται< κατὰ τὸ γεγραμμένον: >εἰ δὲ πνεύ-
 ματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε<. Εἰ δὲ >τὸ
 πνεῦμα< οὐκ >ἐξῆρε< τὰ φαῦλα ἀπ' ἐμοῦ, χρεῖα, οἶμαι, >τοῦ πυρός<.

4. 24 Luk. 9, 35 — 8. 27 Jes. 5, 6 — 12. 28 Ezech. 1, 4 — 16. 31 Röm. 8, 13

5 ergo] vero A, Del. (οὖν) 15 eius *w* < *c* illius *el*, Del., nach praecepta
 eius kaum richtig 16 opera A (τὰς πράξεις) facta *c*, nach der Vulg. mala *c*
 20 quaeque quasi si B quae quasi A, Del. 30 καὶ] ἢ *or*, et Hier. 31 εἰρη-
 μένον *or*, scriptum est Hieronymus
 Origenes VIII.

quitur >nebula<, sive >ignis< apparet, adiunctum est ei >lumen<, sive >electrum< praecedit, >splendor in circuitu eius< est. Oportet quippe nos >quasi aurum in fornace< et >electrum< vehementissimo >igne conflare. Et in hoc propheta, quem nunc exponimus, habes sedentem >Dominum
 5 in medio Hierusalem et conflantem eos, qui commixti sunt argento et stanno et acramento et plumbo<, et querula voce causantem de his, qui habeant in se commixtionem materiae vilioris. >Argentum< inquit >com-
 mixtum facti estis, et tamquam granum de uva reprobum argentum
 facti estis<. Quando enim creaturae Dei, quae ab initio bona est, super-
 10 inducimus de malitiis nostris vitia ac passiones, tunc >auro et argento
 aes, stannum plumbumque miscemus< et necessarius est >ignis< ad pur-
 gandum. Ideoque sollicite providendum est, ut, cum venerimus ad
 >ignem< istum, securi transeamus per eum et ad instar >auri et argenti
 et lapidis pretiosi<, quae sine fuce adulterii sunt, non tam uramur in-
 15 ceudio quam probemur.

14. >Ecce, spiritus auferens veniebat ab aquilone<. Et hoc, quod
 >ab aquilone veniebat spiritus auferens< et postea redit, habet rationem. ^{29 Lomm.}
 >Ab aquilone< quippe exardescunt mala super habitantes terram. >Aquilo<
 violentissimus ventus, quem alio >nomine Dextrum vocamus<, qui in quat-
 20 tuor cardinibus caeli, de quibus venti spirare dicuntur, frigidior est at-
 que vehementior. Nec non et illud, quod de ordine castrorum apud
 Istrabel in Numeris scribitur, huius rei obtinet figuram. Novissima
 enim >castra ad aquilonem< ponuntur >Dan<. Prima >castra Iuda contra
 orientem<, deinde pone eum >Ruben<, postea >secundum mare Effrem<,
 25 in extremo, ut diximus, >ad aquilonem Dan<. Et >olla<, quae >succensa<
 describitur, >a facie aquilonis accenditur<. >Aquilo< quippe figuraliter
 dicitur contraria fortitudo, id est Zabulus, qui est vere >durissimus ven-
 tus<. >Venit< ergo >ab aquilone< >spiritus< iste >auferens<, unde scriptum
 est: >spiritus auferens veniebat ab aquilone et nubes magna in eo<, ut

3 vgl. Weish. Sal. 3, 6 — 4 ff vgl. Ezech. 22, 18 ff — 13 vgl. I Kor. 3, 12 —
 16. 28 Ezech. 1, 4 — 19 vgl. Prov. 27, 16 — 21—26 vgl. Origen. in Num.
 hom. 1, 3 (Bd. II S. 7, 8 ff): quod . . . tribus . . . tres ultimae >ad aquil-
 onem<, qui >durus< dicitur >ventus< . . . non puto otiosum — 22 ff vgl. Num.
 2, 3 ff. 25 — 25 vgl. Jerem. 1, 13 — vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 29
 Lomm.): . . . βορέας τροπικῶς λέγεται ἡ ἀντικειμένη δύναμις — 27 Sir. 43, 20 —
 29 Ezech. 1, 4

4 deum A 7 habent *w*, *Del.* habebant *e* 24 pone] post B 25 in < B
 27 diabolus B 28 spiritus — 29 aquilone < A 29 f ut iam] vitiam (-a *w*) A

iam exposuimus. »Et splendor in circuitu eius et ignis fulgens«. Potuit dicere »ignis« exurens, verum piguit Scripturam tristitiam nominare et opus eius adscribere ideoque pro poenali visu »splendorem« tantum »ignis« apposuit.

5 15. »Et in medio ignis quasi similitudo quattuor animalium; ista visio eorum: similitudo hominis in illis; et quattuor facies uni, et quattuor pennae uni, et crura eorum recta, et pennati pedes eorum«. Vides qualia sint, quae regantur a Deo, ut ibi: »qui sedes« ait »super Cherubin, appare«. »Cherubin« interpretatur plenitudo cognitionis, et qui
10 cumque scientia plenus est, efficitur »Cherubin«, quae regit Deus. Quid sibi autem volunt »quattuor facies«? Quae salvanda sunt, »genu flectunt« Domino »Iesu« et ab Apostolo tripliciter nominantur: »ut in nomine Iesu omne genu flectatur, caelestium et terrestrium et infernorum«. ^{30 Lomm.}
Quae autem »genu flectunt« Domino »Iesu«, subiecta sunt ei. Et quae
15 »subiecta sunt«, dicunt: »nonne Deo subdita est anima mea? Apud eum enim salutare meum« et: »oportet eum regnare, donec ponat omnes inimicos suos sub pedibus eius«. Quid est ergo quartum? »Caelestia, terrona et inferna« tria tantum sunt. Nempe illud: »laudate Dominum, caeli caelorum, et aquae, quae super caelos est, laudent
20 nomen Domini«. Omnia ista reguntur a Deo et ducuntur a maiestate eius.

16. »Quocumque spiritus ibat, ibant et animalia«. Haec ipsa »animalia« habent »similitudinem super se hominis«, cum sint »quattuor facierum«. Nec est dictum in principio quia »facierum quattuor« sint, sed
25 quia inter »quattuor facies« emineat et principatum teneat »facies humana«, describitur, quae et dicitur »facies humana et facies leonis a dextris quattuor partium, et facies vituli a sinistris quattuor, et facies aquilae a quattuor partibus«. Videamus ergo an tripertitam animam ^{31 Lomm.}

1 Ezech. 1, 4 — 5 Ezech. 1, 5—7 — 8 Ps. 79 (80), 2 — 9 vgl. z. B. Philo de vit. Moys. II (III) 98 (IV 223, 14 C.): *χερονβίμ ἐπιγνώσις καὶ ἐπιστήμη πολλή*; Origen. Comm. in ep. ad Rom. 1, 3 u. 5.; Wutz a. a. O. S. 158. 742 — 12 Phil. 2, 10 — 15 Ps. 61 (62), 2 — 16 I Kor. 15, 25 — 18 Ps. 147 (148), 4—5 — 22 vgl. Ezech. 1, 12 — 23 vgl. Ezech. 1, 5 — 23 ff vgl. Ezech. 1, 5. 10

2 tristitia l tristia e 5 ignis] eius A, Del. = Vulg. < O' 13 omne < A | et' < cu, Del. (*καὶ ἐπιγνώσις*), nach der Vulg., vgl. z. B. B. II S. 287, 22; 310, 5 14 genua B | subdita] subiecta A, Del., nach der Vulg. 16 eum] ipsum A, Del., nach der Vulg. 19 laudet A, Del. 22 et animalia < A 25 eminet A (*·et w*), Del.

significet, de qua etiam aliorum opinionibus disputatum est, et animae ^{362 Del.} tripertitae alia quarta fortitudo praesideat. Quae est tripertitio animae? Per ›hominem‹ rationale eius indicatur, per ›leonem‹ iracundia, per ›vitulum‹ concupiscentia. ›Spiritus‹ vero, qui praesidet ad auxiliandum, non est ›a dextris‹, ut ›homo‹ vel ›leo‹, non est ›a sinistris‹, ut ›vitulus‹, sed ›super‹ omnes tres ›facies‹ consistit. ›Aquila‹ quippe in loco alio nuncupatur, ut per ›aquilam‹ spiritum praesidentem animae significet, spiritum autem ›hominis‹ dico, qui in eo est. Atque ita omnia ducuntur nutu Dei ›caelestia et terrestria et inferna‹ et ea, quae super caelos
 10 sunt, et efficitur nos omnes ›Cherubin‹, quae sub pedibus Dei sunt, quibus coniunctae sunt ›rotae‹ mundi et subsequuntur ea. Non enim iam sub ›rota‹ neque sub saeculi dititione rebusque versamur, cum iam per passionem Christi sumus a mundi negotiis liberati. ›Et rota in medio rotae‹. Si consideres, quomodo per contrarios eventus volvatur uni-
 15 versitas rerum, sive in his, qui putantur errare, sive in his, qui ab errore dicuntur alieni, videbis, quomodo ›rota in medio rotae‹ sit. Haec autem omnia regit et quocumque vult, torquet totius universitatis Deus, in Christo Iesu, ›cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen!‹.

20 1 ff vgl. Sel. in Ezech. (XIV 30 Lom.): ἔστιν ἰδεῖν ἐν ἐκάστῳ ›ζῶον‹ τὴν ψυχὴν, ἐν ἐκάστῳ δὲ ›προσώπων‹ τὰς δυνάμεις αὐτῆς, τὸ λογιστικὸν ἐν τῷ ›ἀνθρώπῳ‹, τὸ θυμικὸν ἐν τῷ ›λίοντι‹, τὸ ἐπιθυμητικὸν ἐν τῷ ›μόσχῳ‹, ἐν δὲ τῷ ›ἀετῷ‹ τὴν βοηθοῦσαν δύναμιν. Ὅθεν οὐτε ›ἐκ δεξιῶν‹ ταῦτα εἶπεν οὐτε ›ἐξ ἀριστερῶν‹, ἀλλὰ δηλονότι τῶν
 25 τριῶν ›ἀνωτέρως‹. Τοῦτο δὲ ἐστίν, ὡς φαίνεται, τὸ πνεῦμα τοῦ ›ἀνθρώπου‹ τὸ ἐν αὐτῷ, τὸ βοηθοῦν τῇ ψυχῇ . . . Οὕτως οὖν ἐλαύνεται πάντα ὑπὸ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ . . . ἐλαύνεται οὖν ἤτοι κυβερνᾶται τὰ ὑπερουράνια, ›τὰ ἐπουράνια καὶ τὰ ἐπίγεια καὶ τὰ καταχθόνια‹.

1 gemeint sind die Platoniker — 3 f vgl. z. B. Origen. in Levit. hom. 2, 2 (Bd. I S. 290, 22): et puto ›hominem‹ . . . intellegi, qui . . . rationabiliter vivit . . . offert . . . vitulum, cum carnis superbiam vicerit — 4 vgl. Ezech. 1, 4 — 5 f. 6 vgl. Ezech. 1, 10 — 9. 28 vgl. Phil. 2, 10 — 10 f vgl. Ezech. 10, 9 — 13 vgl. Ezech. 1, 16 — 18 vgl. I Petr. 4, 11

3 rationale *c, Del.* | iracundum *l¹* 4 concupiscentium *l¹* concupiscentium *w* 8 ita] id *l* ideo *w* 9 et¹ < *c, Del.*, vgl. S. 339, 13 11 mundi < *A, Del.* | enim iam < *A, Del.* 14 solvatur *A, Del.* 21 f λογικὸν *o* 25 ὡς *καὶ οὐ*

HOMILIA II.

32 Lomm.

* * * * *

1. Nullam speciem peccatorum Scriptura reticet, de qua non doceat legentes. Oportuit enim Verbum Dei missum ad sanandos eos, 5 qui audiebant, omnem speciem peccatorum perstringere et universis hominibus loqui, ut nemo fraudaretur remediis salutaribus et his medelis, quae vulneribus possint prodesse curandis. Quomodo igitur dicuntur alia de populo et alia de sacerdotibus magnis et quaedam de presbyteris ac nonnulla de dispensatoribus, et bonis quidem dispen- 10 satoribus laus, malis vero culpa adscribitur, ut alii exhortationem accipiant ad meliora, alii vero in peiora non corruant, sic oportet de falsis ac veris »prophetis« divinam edicere disciplinam, ut »prophetae« quidem accipiantur in eam partem, qua verbis Dei ministrant, pseudo vero prophetae dicantur quidam ecclesiarum magistri, qui non recte seu sermone 15 seu vita congruant ei, quam praedicant, disciplinae. Quapropter laeti sumus, si nos Scriptura commoneat dicens, ut recedamus a vitiis, magis autem si ordinis nostri aliquos »Dei sermo« perstringat volentes sanari et converti a peccatis nostris.

2. »Factus est sermo Domini ad prophetam Ezechiël dicens ei: fili 20 hominis, propheta mihi super prophetas Istrahel«. Fuerunt quidem et alii »prophetae Istrahel« nomine potius quam veritate, sunt autem et hodie in vero »Istrahel«, id est in ecclesia, quidam pseudoprophetae et falsi magistri, quibus haec »sermo« praemuntiat. Si me arguit »Dei sermo«, temptabo converti nec, quia adversum me aliqua dicuntur, qui videor 25 doctor ecclesiae, debeo tacere, verum mihimet ipsi non parceus cuncta revelabo, quae dicta sunt, ut convertar a vitiis, ut fiam non ex his, quos Scriptura nunc corripit, sed ex his, qui »sermonem Dei« verissime praedicantes in ecclesia exstiterunt magistri. »Propheta super prophetas Istrahel, qui prophetant de corde suo, et dices prophetis«. Quo-

12 vgl. Sel. in Ezech. 13, 2 (XIV 212 Lomm.): *προφήται εἶπαν οἱ καλῶς διακοροῦντες τῷ λόγῳ τῆς διδασκαλίας* — 19 vgl. Ezech. 13, 1—2 — 28 vgl. Ezech. 13, 2 und dazu Origen. Hexapl. z. St. (⊗: *ΑΘ τοὺς προφητεύοντας, καὶ ἔρεῖς τοῖς προφήταις τοῖς προφητεύουσιν ἀπὸ καρδίας αὐτῶν*)

2 ff Der Titel fehlt in AB 7 igitur] eici A, ergo Del. 12 educere A edocere Del. 13 eam] eandem A eam demum Del. | quae ... ministrat A 14 educantur A | quidam e quidem A < e, Del. 15 ∞ laeti quapropter A, Del. 21 alii < A, Del., lies: olim? 23 arguet A 29 de corde suo < Ap, Del.

modo habebat opus spiritu sancto qui haec dicere iubebatur, sic eodem spiritu opus est ei, qui exponere cupit ea, quae sunt latenter significata, ut monstret nunc ad eum fieri prophetiam, qui contra Dei doceat voluntatem, >qui prophetant de corde suo<. Iuxta simplicem quidem intellectum quidam >prophetarum< de divino spiritu loquentes non >de suo corde< locuti sunt, sed de sensu Dei, quidam vero simulantes se >prophetas< atque >dicentes: haec dicit Dominus< Domino non loquente in iis pseudoprophetae exstiterunt. Potest autem et super eos, qui docent in ecclesiis, si aliter quam poscit veritas docent, praesens sermo congruere. Si quis enim ea, quae Iesus Christus Dominus locutus est et intellexit, in eo loco loquitur, quo locutus est ipse, qui docuit, non >de corde suo<, sed de Spiritu sancto loquitur sermones filii Dei Iesu. Si consentit sancti Spiritus voluntati, eius, qui in Apostolis locutus est, non >de corde proprio< loquitur, sed >de corde< Spiritus sancti, qui est locutus in Paulo, qui est locutus in Petro, qui et in ceteris Apostolis est locutus. Si quis vero legens Evangelium proprium sensum aptat Evangelio non ita intelligens, ut Dominus locutus est, iste falsus propheta est loquens >de corde proprio< in Evangelio. Et de haereticis quidem nihil absurdum est haec dicta intelligere; disserunt quippe, quasi de evangelis et quasi de Apostolis, *αιώνων* suorum fabulas >proprium cor< exponentes, non >cor< Spiritus sancti; neque enim possunt dicere: >nos autem sensum Christi habemus, ut videamus ea, quae a Deo donata sunt nobis<. Cum autem et super me venerit, qui dicor ecclesiasticus, qui accipio librum sanctum et nitor eum interpretari, hoc, quod de haereticis intelligi potest, quaeso audientes ut diligenter attendant et accipiant >gratiam spiritus<, de quo dictum est: >discretionem

6 vgl. Origen. Sel. in Ezech. 13, 2 (XIV 212 Lomm.): *ὁ ἐπὶ καρδίας λαλῶν ἔξω τοῦ θείου πνεύματος ἐστὶ ψευδοπροφήτης* — 7 vgl. Ezech. 13, 6 — 20 vgl. z. B. Origen. in Matth. Comm. Ser. (IV 267 Lomm.): Valentini . . . de masculinis et femininis saeculis fabulae . . . quid aliud sunt nisi pestilentiae? — 22 I Kor. 2, 16 + 12 — 26 I Kor. 12, 9. 10

1 habebat . . . qui] opus prophetarum erat *A, Del.*, der (spiritu prae)dicere schrieb | iubebatur] quae iubebantur *A*, quae videbantur *Del.* 4 im Zitat ist die Änderung prophetat überflüssig, *τοῖς προφητεύουσιν ἐπὶ καρδίας αἰτῶν* O' 11f ∞ qui docuit ipse *B* 15 qui² < *A, Del.* 19 dicta] laeta *B* | differunt *w* deferunt *c* 20 aeonum *l, Del.* eorum *c* comi *p* (*v* ist unleserlich) ac non *w*, vgl. den ersten Apparat 21 proprio corde *A*, ist proprio corde . . . non corde (so *l*²) zu lesen?

spirituum«, ut »probatī trapezitae« facti diligenter observent, quando falsus magister sim, quando vere praedicem, quae sunt pietatis ac veritatis. Si itaque invenio in Moyse et in prophetis »sensum Christi«, non ^{363 Del.} »de corde proprio«, sed de sancto Spiritu loquor; si autem nihil congruum inveniens mihi ipse confingo, quae loquar, fluctuans in sermonibus, qui sunt alieni a Deo, »de« meo potius »corde« quam de Dei sensibus loquor.

3. »Propheta, et dices prophetis, qui prophetant«, non ait simpliciter »de corde«, sed »de corde suo«. »Et prophetabis et dices ad eos: 10 audite verbum Domini«. Haec ad me, haec ad eum dicantur, qui doctorem se esse promittit, ut timor Dei in nobis maior oriatur, ut periclitemur quasi sub commentario scripto non ab hominibus, sed ab angelis Dei, sic proferre sermonem. Novi quippe quia, cum in »iudicio« ille ordo »consederit«, de quo prophetavit Daniel »et libri fuerint aperti«, 15 omnes mei conatus, omnes meae expositiones proferentur in medium, sive in iustificationem sive in condemnationem meam. In iustificationem ^{35 Lomm.} quidem mihi erunt, quae bene dicta sunt, in condemnationem vero ea, quae secus, quam veritas poscit, sunt explanata. »Ex sermonibus« inquit »tuis iustificaberis, et ex sermonibus tuis condemnaberis«, quasi 20 non omnes habenti »sermones«, de quibus »iustificaretur«, neque rursus omnes »sermones«, de quibus »condemnaretur«. Si aliquis fuerit a »sermonibus« purus alienis et iis, qui sunt postea reprehendendi, »ex sermonibus« suis »iustificabitur« et non »condemnabitur«; si autem numquam recte locutus est, sed semper protulit prava, »ex sermonibus« suis »condemnabitur« et non »iustificabitur«. Verum quia nos, qui non sumus »ex 25 omni parte perfecti«, neque sic dicimus, ut semper »iustificemur«, neque sic e contrario sumus peccatores, ut semper »condemnemur«, et habemus alia verba, »ex« quibus »iustificemur«, et alia, »ex« quibus »condemnemur«, Deus super stateram suam utraque ponens expendit diligenter et iudicat, in quibus iustus sim et in quibus »sermonibus« condemnandus. Quod 30 autem in »sermonibus« facit, hoc idem faciet in gestis; necesse est

1 vgl. über das Logion Resch, Agrapha² S. 115. 118; Ropes, Sprüche Jesu S. 141 — 8 vgl. Ezech. 13, 2 — 9 Ezech. 13, 2 — 14 vgl. Dan. 7, 10 — 18 Matth. 12, 37 — 25 vgl. Ephes. 6, 13

2 vera*(e) l vero p, Del., richtig? 12 sub] ob c | commentarium scriptum B 13 in iudicio] iudicii ((die) iudicii te) A 15 medio A 18 sunt < A, Del. 20 ∞ habenti non omnes A, Del. 21 fuerit < A, Del. 27 habemus A

enim, ut sint alia facta, in quibus >iustificemur<, et alia, in quibus >condemnemur<. Neque enim sic perfectus sum, ut omnia facta habeam, in quibus iustus existam, neque sic peccator, ut talia cuncta fecerim, quae me omni ex parte >condemnent<. Esse autem et alia facta istiusmodi et alia istiusmodi, ex hoc manifestum est, quod dicitur: »quorundam hominum peccata manifesta sunt praecedentia ad iudicium, quorundam autem et subsequuntur; similiter autem et bona facta manifesta sunt, et quae se aliter habent, latere non possunt«. Aequae de intellectibus. Propter quod et >inter se invicem cogitationum accusantium sive

10 satisfacientium< iudicium me exspectat de omnibus, quae facio, quae intelligo, quae loquor, et incertus opperior, quidnam mihi in illo iudicio 36 Lomm. sit futurum; quantoque magis timor Dei mihi incutitur ad recipienda cuncta, quae feci, tanto magis custodire me debeo, utinam quidem ab omnibus peccatis, sin autem hoc non possum, saltem a maximis. Haec

15 de eo, quod proposuimus: »qui prophetant de corde suo<, ad quos dicitur: »audite sermonem Domini, haec dicit Adonai Dominus: vae iis, qui prophetant de corde suo, qui ambulant post spiritum suum<. Duo peccata sunt, unum >cordis< et aliud >spiritus<. Primum de meliori parte videamus, ut possimus etiam ea, quae contraria sunt, considerare. Apostolus loquitur: »orabo spiritu, orabo et sensu< — qui >sensus< habet in >corde< habitaculum — »psallam spiritu, psallam et sensu<. Igitur et >spiritus< est et >sensus< in nobis. Et quomodo sanctus >orat spiritu, orat et sensu, psallit spiritu, psallit et sensu<, sic iste, qui est falsus propheta, >de corde proprio prophetat< et >ambulat< non >post spiritum<

20 Dei, sed >post spiritum suum<. Est quippe quidam >spiritus< hominis, qui versatur in eo, >post< quem procul absit, ut ego >ambulem<, sed intelligens sanctum Spiritum Dei >post< Dominum Deum meum >ambulabo<. Hi itaque >prophetae, qui prophetant de corde< et >ambulant post spiritum< non tam Dei quam >suum<, >omnino< — quod graece dicitur >καθό-

30 λου< — >non vident<. Et est ambigua ex sermone sententia; sive enim

5f I Tim. 5, 24. 25 — 9 vgl. Röm. 2, 15 — 15 Ezech. 13, 2 — 16 vgl. Ezech. 13, 2. 3 — 20. 21 I Kor. 14, 15 — 23ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. 11, 3 (XIV 212 Lomm.): »ὁ πορευόμενος ὀπίσω τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τοῖς θελήμασι τῆς ψυχῆς ἀκολουθεῖ, ὁ πορευόμενος ὀπίσω τοῦ ἁγίου πνεύματος, ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ, ποιῶν αὐτοῦ τὰ θελήματα (s. XIV 213) — 28. 29f vgl. Ezech. 13, 3

8 aequae] et que e ea que u 18 sunt < B 21 et' < A, Del., vgl. Z. 23
 24 prophetae + et B, kaum richtig 27 dominum nostrum iesum Christum u
 [dominum] deum nostrum l² in Ras. 29f καθόλου < A

ea, quae sunt generalia, id est καθολικά, »non vident«, licet quadam »ex parte« conspiciant; sive, quod ego melius reor, omnino »non vident«, licet sibi videantur »ex parte« quadam videre. Alii quippe in nobis oculi sunt meliores his, quos habemus in corpore. Qui oculi aut Iesum
 5 Dominum vident, qui eos ad se intuendum creavit, aut certe omnino ^{37 Lommi.} »caeci« sunt. Si peccator sum, nihil video nec possum veritatis lumen adspicere; »in iudicium« quippe ait »in mundum istum veni, ut non videntes videant et videntes caeci fiant«; sin autem iustus, accipio gratiam a Deo et de me quoque dicitur »videns«; »prophetae« enim »voca-
 10 bantur ante videntes«. »Et qui vides« ait »vade, descende in terram Iuda, et ibi commorare, et ibi prophetabis. In Bethel autem iam non adicies ut prophetizes« et rursum alibi: »visio, quam vidit Isaias filius Amos«. Beatus, cui »revelabit« Dominus »oculos« ad videnda »mirabilia de lege« Dei, iuxta obsecrationem prophetae dicentis: »revela oculos
 15 meos, et considerabo mirabilia de lege tua«.

4. Videamus autem et alium sermonem, per quem pseudoprophetae et falsi magistri corripuntur, a quo quaeso ut orantibus vobis ego purus inveniar. Quae est igitur correptio? »Sicut vulpes in deserto prophetae tui, Istrahel«. »Vulpes« animal nequam est, versutum est, indoma- ^{364 Del.}
 20 bile est, ferum est. »Dicite« ait Salvator »vulpi isti: ecce sanationes perficio hodie et cras, et tertia die consummor«. Has »vulpes« necessarias habuit adversum »alienigenas Sampson«, quarum »caudis cum igne vinetis« — »trecentas« enim »ceperat« —, in perditionem eas »frugum misit« hostilium. Istiusmodi sunt falsi magistri, versuti, maligni et
 25 bestiis similes. Si talis sum, »vulpes« sum, sed non simpliciter »vulpes«, verum »vulpes in desertis«, »vulpes in parietinis«, »vulpes in rupibus«;

1 vgl. I Kor. 13, 9 — 3 ff vgl. Origen. in Num. hom. 17, 3 (Bd. II S. 157, 25 ff): »... ego veni in hunc mundum, ut non videntes videant et videntes caeci fiant«, quod in peccatoribus non vident illi oculi, qui meliores sunt, sed hi qui »sensus carnis« appellantur — 7 Joh. 9, 39 — 9 vgl. I Kön. 9, 9; Philo q. deus immut. 39 (II 86, 7 W.) — 10 Amos 7, 12. 13 — 12 Jes. 1, 1 — 14 Ps. 118 (119), 18 — 18 Ezech. 13, 4 — 19 vgl. Sel. in Ezech. 13, 4 (XIV 213 Lommi.): τοῦτο τὸ ζῆλον περσοῦργόν ἐστι καὶ θηριῶδες καὶ ἄγιον — 20 vgl. Luk. 13, 32 — 22 vgl. Jud. 15, 4. 5 und S. 236, 29 ff: vulpes . . . perversos doctores haereticorum dogmatum . . . respondit Iesus: »euntes . . . dicite vulpi huic . . .« Sampson . . . accepit trecentas vulpes . . . et emisit eas per messes Allophylorum — 26 f vgl. Origen. Hexapl. zu Ezech. 13, 4: ΣΘ in parietinis atque ruinosis, Σ ὡς ἐλώπεκες ἐν ἐρειπίοις

1 catholica < A   2 vident — S. 347, 16 rejdarguit < e   8 si l, Del.
 12 prophetae pte, Del.   19 ∞ animal vulpes A, Del.   21 consumor est, τελειοῦμαι
 26 rupibus] kaum: ruinis

haec enim in diversis editionibus continentur. Versipelles isti et nequam semper >in desertis<, semper in solitudinibus morantur. Ubicumque enim anima habitatur a Deo et Spiritu sancto plena est, non potest haereticorum doctrina penetrare, non valet eorum sermo prorumpere. 5 Ubi autem solitudo Christi est, ubi >desertum< iustitiae, ibi nequissimae disciplinae venena versantur. Idcirco >sicut vulpes< ait >in desertis prophetae tui Istrahel<. >Non steterunt in firmamento<. Si considerare volueris falsos magistros, videbis eos infirmos, instabiles, non valentes dicere: >statuit supra petram pedes meos, et direxit gressus meos<. Et 10 quia non sunt tales, ut >steterint< robusta radice fundati, ideo >non steterunt in firmamento<, sed dilexerunt >movere pedes suos<. Est autem et hoc grande peccatum saltem paululum >pedes movere<, ut David psalmista canit: >quam bonus Istrahel Deus rectis corde. Mei vero paene moti sunt pedes<. Beatus ille multumque felix, cui robustissime 15 consistenti firmos animae >pedes< habere concessum est, qui audire a Deo dignus est: >tu vero ipse sta mecum<. Verum non tales pseudo-prophetae, non tales falsi magistri; >neque< enim >steterunt in firma-mento<.

5. >Et congregabant greges super domum Istrahel<. Quos docent, 20 quos instituunt sive haeretici dogma impium praedicantes, sive falsi magistri decipientes eos, quorum aures proriunt, >colligunt greges< schismatum adversum ecclesiam Dei, adversum >domum Istrahel<. >Non surrexerunt, qui dicerent: in die Domini videntes falsa<. Hi >non surrexerunt<; iusti vero >surgentes< dicunt: >consepulti sumus Christo per 25 baptisma, et consurreximus ei<. Habemus quippe ut >pignus Spiritus< sancti, quem accipiemus ad plenum, >postquam venerit, quod perfectum est<, sic >pignus< resurrectionis, quia in resurrectione perfecta nemo adhuc resurrexit e nobis. Verum tamen >resurreximus< Paulo dicente:

6 Ezech. 13, 4 — 7. 19 Ezech. 13, 5 — 9 Ps. 39 (40), 3 — 13 Ps. 72 (73), 1, 2 — 15 vgl. Bd. I S. 251, 17; II S. 325, 12 — 16 Deut. 5, 31 — 19 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. 13, 5 (XIV 213 Lomm.): >καὶ συνήγαγον τὰ ποιμνία< τοὺς αἰρετικοὺς ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν — 22 Ezech. 13, 5. 6 — 22 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. 13, 5 (XIV 213 Lomm.): >οὐκ ἀνέστησαν< σὺν Χριστῷ, διότι οὐ >συνετίφησαν< αὐτῷ οἱ λέγοντες καὶ βλέποντες ἡμέραν Κυρίου ψευδοῦ — 24 vgl. Röm. 6, 4 — 25 vgl. II Kor. 1, 22 — 26 vgl. I Kor. 13, 10

1 seditionibus A   3 et + in A   4 prorumpere B praerumpere *ne* per-rumpere *l, Del.*, richtig?   21 colligunt + eius *e* + enim *m*   25 ut] et B
28 e] de A, *Del.*, richtig?

»consepulti sumus Christo per baptisma, et consurreximus ei«. »Non«
 ergo »resurrexerunt«, hoc est necdum resurrectionis baptisma consecuti
 sunt falsi prophetae et falsi magistri, qui »dicerent, in die Domini vi-
 dentes falsa«; cuncta, quae »vident, falsa« sunt neque aliquando possunt
 5 conspiciere veritatem. Accipe exemplum. Qui Scripturam legit et aliter
 eam quam scripta est accipit, Scripturam mendaciter »videt«; qui vero
 audit Scripturam et, ut se veritatis intellectus habet, sic eam inter-
 pretatur, »videt« veritatem. Et sancti quidem non divinant; »non est
 enim divinatio in Iacob«. Peccatores vero divinant falsa dicentes: »haec
 10 dicit Dominus, et Dominus non misit eos«. Audi haereticos, quomodo
 traditionem Apostolorum habere se dicant. Audi falsos magistros, quo-
 modo affirmant doctrinam suam Domini esse doctrinam, sensum suum
 sensui congruere prophetarum et dicunt: »haec dicit Dominus, et Domi-
 nus non misit eos, et coeperunt suscitare sermonem. Non visionem fal-
 15 sam vidistis?«. Et hi enim volunt in defensionem sui quendam pro se
 suscitare sermonem, sed redarguit eos Dominus et dicit: »non visionem
 falsam vidistis, et divinationes vanas locuti estis, et dixistis: haec dicit
 Dominus, et ego non sum locutus? Propterea dic: haec dicit Dominus:
 pro eo quod sermones vestri mendaces sunt«. Orate pro nobis, ut »ser-
 20 mones« nostri non sint »falsi«. Licet quidam homines ignoratione iudicii
 eos asserant »falsos«, Dominus non dicat, et recte nobiscum agatur. Si ⁴⁰ *Lomina.*
 vero milia hominum eos dixerint veros, iudicio porro Dei fuerint »falsi«,
 quid mihi proderit? dicunt et Marcionitae magistri sui veros esse »ser-
 mones«, dicunt et Valentini robustissimam sectam, qui fabularum eius
 25 commenta suscipiunt. Quae utilitas quia plurimae ecclesiae haeretica
 pravitate deceptae in eorum conspiravere sententiam? Hoc est, quod
 quaeritur, ut Dominus »sermonum« meorum testis adsistat, ut ipse com-
 probet, quae dicuntur, sanctarum testimonio scripturarum. »Propter hoc
 ecce ego ad vos, dicit Adonai Dominus, et extendam manum meam ad
 30 prophetas, qui vident mendacia«. Hae comminationes sunt adversum

1 vgl. Röm. 6, 4 — 3 vgl. Ezech. 13, 5. 6 — 8 Num. 23, 23; vgl. z. B. Ori-
 gen. in Num. hom. 13, 6 (Bd. II S. 116, 15): abdicatur . . . divinatio; opere enim
 . . . daemonum . . . adimpletur — 9 Ezech. 13, 6 — 13 Ezech. 13, 6. 7 —
 16 Ezech. 13, 7. 8 — 24 vgl. z. B. Tertull. adv. Valent. 1: Valentiniani frequen-
 tissimum plane collegium inter haereticos; Harnack, Dogmengesch. I⁴ 274¹ —
 28 Ezech. 13, 8. 9

4 cuncta . . . falsa < A, Del. 7 ^{ut w} | et ut se] et si (sicut l²) l 8 est
 < A, Del., *ἐστὶν* O', est Vulg. 12 affirmant w affirmant l 16 arguit A, Del.
 22 mille A, Del. 23 marcioni-tae (-ni^{tae} w) A

falsos magistros et eos, qui loquuntur >mendacia<. Videamus autem, quid de eis comminetur: >in disciplina populi mei non erunt<. Non uno modo a Domino peccatores corripuntur; aliter arguitur >populus< Dei, aliter alienus ab eo: >fili, ne neglexeris disciplinam Domini, neque
 5 fatigeris, dum ab eo argueris; quem enim diligit Dominus, castigat, flagellat autem omnem filium, quem recipit<. >Argue< nos, >Domine<, verum >in iudicio<, et >non in furore<; ista correptio >populi< Dei est. Correptio vero peccatoris et alieni illa est, quam iustus renuit dicens: >Domine, ne in ira tua arguas me, neque in furore tuo corripas me<.
 10 De falsis itaque magistris et pseudoprophetis dicitur: >in disciplina populi mei non erunt, neque in scriptura domus Istrahel scribentur<. Sicut et >alibi<: >deleantur de libro viventium, et cum iustis non scribantur<, et nunc >in Scriptura< ait >domus Istrahel non scribentur, et in terram Istrahel non intrabunt<. Extra repromissionis terram haeretici 41 Lomm.
 15 morabuntur, quae est >terra valde bona< et in quam ut introducatur, oramus in >libro viventium< ante conscripti a Christo Iesu, >cui est gloria 365 Del. et imperium in saecula saeculorum. Amen!<

HOMILIA III.

* * * * *

20 1. Primum de eo, quod dicitur: >obfirma faciem tuam<, requirendum est; deinde, si Dominus dederit, investigare debemus >filias populi prophetantes de corde suo< et facientes ea, in quibus eas >Dei sermo< corripiat. Et quia sit alia >facies< praeter hanc corporis nostri faciem,

2. 10. 13 Ezech. 13, 9 — 3ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. 13, 9 (XIV 213 Lomm.): *διάφοροι παρὲς Κυρίου αὐ παιδεῖται· ἔστι παιδεία ἡ λεγομένη ἐν σοφίᾳ καὶ ἔστι παιδεία ἡ λεγομένη ἐν θυμῷ* — 4 Prov. 3, 11. 12 — 7 vgl. Ps. 71 (72), 2 — 9 Ps. 6, 2 — 12 Ps. 68 (69), 29 — 12ff vgl. Origen. a. n. O.: *οὐδὲ ἐν γραφῇ οἶκον Ἰσραὴλ ἴσονται· ἔξαλειφθήσονται γὰρ ἐκ βιβλίου ζώντων* — 15 vgl. Num. 14, 7 — 16 vgl. Ps. 68 (69), 29 — vgl. I Petr. 4, 11 — 20 Ezech. 13, 17 — 21 vgl. Ezech. 13, 17 — 22 vgl. Ezech. 13, 1

7 dei < A (I^{2*}), Del., vgl. Z. 4 8 vero < A, Del. | renuit B, Del., vgl. z. B. Löfstedt, Arnobiana (1917) S. 15 11 in < A, Del. 15 qua (-ā / 2) A | ut < A 18 von hier an fehlt A; B = cem und g (cod. Abrincat. 53), n (Paris. Nouv. Acquis. 2065); den Titel < cem de eo quod scriptum est tu fili hominis obfirma faciem tuam contra filias populi tui usque ad id et disperdam eum de medio populi mei g (außer obfirma = Vulg.)

licet ex multis manifestum sit, attamen et ex his, quae Apostolus memorat, indicatur: »nos vero omnes revelata facie gloriam Domini specularantes, in eandem imaginem transformamur a gloria in gloriam, quasi a Domini spiritu«. Hanc »faciem« corporalem omnes homines habemus ⁴² Lomm. 5 »revelatam«, nisi forte calamitatibus et angustiis premimur. »Vultus« autem ille, de quo sermo Apostoli est, in multis tectus est et in paucis »revelatus«. Qui enim fiduciam habet in vita immaculata, in sensu sano, in fide vera, iste tantummodo non habet confusionis fraudulentæ peccatique »velamen«, sed propter puram conscientiam »revelata facie gloriam Domini contemplatur«. Procul autem absit a nobis, ut velatam habeamus hanc »faciem«. Haec pauca de »facie«, ut possimus intelligere, quid sit, quod sequitur: »obfirma faciem tuam super filias populi tui«. Ista »facies«, id est principale cordis nostri, nisi »obfirmata« fuerit »super eo, quod intelligendum est, ut, quomodo videt, sic adnuntiet audientibus, illud quod adspicitur non videtur. Impossibile quippe est, ut aliquis sine obfirmatione vultus, vagus et fluctuabundus et »circumlatus omni vento doctrinae«, videat quod debet, videat ut debet. Oportet ergo volentem intelligere habere »faciem« in eo, quod intelligere nititur, »obfirmatam« et ob hanc semper causam prophetaturis primum iubetur, 20 ut »faciem suam obfirmet«; ut nostram autem et nos possimus »obfirmare faciem« in Evangelio, in lege, in prophetis, in Apostolis, »obfirmaream »super« Christo et non »super« saeculi negotiis. Sed cum in mundialibus curis anima nostra versetur, cum semper habendi ardeat fame, non »obfirmamus faciem« nostram »super« ea, quae imperavit Deus, sed 25 »super« ea, quae Dei sunt adversa praeceptis. Quis putas in nobis mundus est ab obfirmatione »faciei super« his, quae interdicta sunt, quis in tantum sollicitus et cautus, ut diebus ac noctibus in ea »obfirmet« cordis sui »faciem«, quae iubentur?

2. Nunc quoque si intellectari sumus praesentem scripturam, quo- ⁴³ Lomm. 30 modo prophetae dicatur: »obfirma faciem tuam super filias populi tui«,

2 II Kor. 3, 18, vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 41 Lomm.): ὁ Παῦλος λέγει: »ἐγκυκεκαλυμμένοι προσώπων τὴν δόξαν Κυρίου κατοπιρῶμενοι«. Οὐκοῦν δύο πρόσωπά εἰσι, τὸ καλύπτον καὶ τὸ καλυπτόμενον . . . πρόσωπον δὲ νοητὸν ὁ νοῦς, ἐν δὲ στήθει, ἵνα ἰσχύσῃ ὑποργῆσαι τῷ λόγῳ — 9 vgl. II Kor. 3, 16 — 12. 30 Ezech. 13, 17 — 16 vgl. Ephes. 4, 14

3 quasi] tamquam e, nach der Vulg. 8 confusionis Del. confessionis B, vgl. S. 351, 14 10 contemplamur e contemplantur m* 15 illud] id e 21f obfirmemus eam e 23 ~ ardeat habendi m, Del.

ut videat ea, quae dicturus est, debemus >obfirmare< intelligentiam et plenum in intentatione cordis habere tractatum, quid sit hoc, quod significetur, ut tandem ratione superati recedamus a littera. Ac secundum communem quidem intellectum videntur quaedam >filiae populi< prophetae
 5 tantes hoc, quod sequitur, admississe peccatum; >adsumentes cervicalia consuebant et >consuentes< non ponebant ea sub capite, sed >sub cubitu< audientium et >velaminibus< quibusdam >tegebant capita universae aetatis<. Haec sunt, quae prophetantibus >filiabus populi< reputantur quasi magna peccata. Quis autem potest in verbo consistens dicere
 10 quia, si quis >cervicalia consuat< et >consuta sub cubito ponat< alterius, delinquat et a Deo corripatur? Quis potest adserere, quia, si quis >velamina< faciat ad >tegendum caput universae aetatis<, impie agat? Invitis nobis ab ipsa Scriptura necessitas imponitur, ut ab apicibus litterae recedentes verbum et sapientiam et voluntatem eius requiramus
 15 ad aperienda, quae clausa sunt, ad illuminanda, quae caligant, ut possimus a maledicto extranei fieri, dum agnoscimus, quid sit, cui maledicatur.

3. >Vae< quippe ait >his qui adsuunt cervicalia sub omni cubito manuum< — sive >manus<. Qui in victu corporis occupati sunt et
 20 ne per somnium quidem spiritales vident delicias, quas nos habere vult sermo dicens: >delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui<, qui non noverunt >voluptatem< beatorum, de qua scribitur: >torrente voluptatis tuae potabis illos<, requirunt quasi amatores luxuriae et non amatores Dei semper in corporalibus esse deliciis. Signum autem mihi
 25 videtur voluptatis carnae >sub cubito manuum cervical adsutum<. Quia enim in tempore discumbendi ad reficienda corpuscula videmur uti >consutis< quibusdam et acu pictis >sub cubito manuum< nostrarum, forsitan sermo divinus per istiusmodi figuram et argumentum eos culpet magistros, qui per vaniloquentiam et beatas quasque repromissiones multitudinem audientium libidini, vitiiis, voluptatique permittunt. Debet enim
 30

5. 18 vgl. Ezech. 13, 18 — 19 ff vgl. Sel. in Ezech. (XIV 43 Lomm.): >Προσζεφύλιων< ἐστὶν ἐπὶ ἄγκωνα χειρὸς ὁ τρυφερώδης καὶ γιλήδονος βίος — 21 Ps. 36 (37), 4 — 22 Ps. 35 (36), 9

2 in < c, Del. 10 cubitu g, ist auch Z. 6f cubito zu lesen? 14 litterae] et littera B 18 qui] que m 20 vident p(?), Del. videre agnunt, kaum = viderunt 21 sermo + divinus m, Del. 22 scribitur + et m 23 illos] eos m, Del. nach der Vulg. 26 reficienda] beneficia m, Del., der corporalia schreibt | uti g, Del. ut in *uenn*

Dei Verbum et Deus homo ea proferre, quae saluti sunt audienti, quae illum hortentur ad continentiam, ad conversationem sanorum actuum, ad cuncta, in quae homo studiosus laborum et non libidinum debet incumbere, ut possit ea consequi, quae a Deo sunt repromissa. Cum ergo ⁴⁵ *Loma.*
 5 aliquis aptus moribus populi, ut placeat iis, quibus aures pruriunt, loquitur quae gratanter accipiant, loquitur quae vicina sunt voluptati, talis magister >consuit cervicalia sub omni cubito manus<. Sequitur hoc peccatum habentem, ut faciat etiam >amictus ad velandum caput omnis
 10 mus. Qui fiduciam habet et vere vir est, >velamen< non habet super >caput< suum, sed intecto capite orat Deum, intecto capite prophetat, per signum corporalis rei etiam spiritalem latenter ostendens, ut, quomodo non habet >velamen< super >caput< carnis suae, ita non habeat >velamen< super principale cordis sui. Si quis vero confusionis opera
 15 gerit et peccati, iste quasi muliebria >velamina< habet super >caput< suum. Itaque cum aliquis docuerit ea, quae aurem populi mulceant et strepitum potius laudatorum quam gemitum moveant, si blandus inimicus palpaverit potius quam secaverit vulnera, talis homo >amictus contextit in capite<. Cum autem in luxuriosam orationem dicentis se sermo fu-
 20 derit et in lascivum persultaverit eloquium, >contextit velamen super caput omnis aetatis<, non modo puerorum et iuvenum, verum et senum. Quomodo enim >faciet signa et portenta ad decipiendos, si fieri potest, etiam electos falsus Christus et falsus propheta<, similiter et hi, qui ad voluptatem meditata deportant et ista semper inquirunt, quae delectent
 25 potius audientes quam convertant a vitiis, faciunt >velamina< super >caput< non modo puerorum et iuvenum, sed, si fieri potest, senum quoque et patrum in tantum, ut etiam eos decipiant, qui iuxta laborem animae in spiritali aetate et senio processerunt. Et potuit quidem dicere propheta: >super< filios >populi tui<, qui prophetant, sed quasi omnes, qui ⁴⁶ *Loma.*
 30 >velamina contextant< et >cervicalia consuunt sub omni cubito manus<, mulieres sint et nullus inter eos viri nomine dignus habeatur, ait propheta: >in filias populi tui, quae prophetant de corde suo< et ea faci-

7 vgl. Ezech. 13, 17 — 13 Ezech. 13, 18 — 22 vgl. Mark. 13, 22 — 30 vgl. z. B. Origen. in Jos. 9, 9 (Bd. II S. 356, 5): pro animi diversitate vel vir vel mulier designatur . . . quanti ex viris inter . . . languidas mulieres reputantur? — 32 Ezech. 13, 17

14 opera < m 19 se < c si n 20 persultarit gn 23 etiam] et q | falsi¹⁻² eg 24 voluptatem n voluntatem eegm, dem audientium hinzugefügt wäre; vgl. S. 352, 4. 12, aber auch Svernung, Orosiana (Diss. Uppsala 1922 S. 133)

unt, quae sequuntur. Effeminatae quippe sunt eorum magistrorum et animae et voluntates, qui semper sonantia, semper canora componunt; et, ut, quod verum est, dicam, nihil virile, nihil forte, nihil Deo dignum est in his, qui iuxta gratiam et voluntatem audientium praedicant; idcirco omnes >filias< potius quam filios dixit >adsuentes cervicalia<. Et observa proprietatem verbi: >adsuentes< ait, non contextentes. An ignoras quod >tunica< Domini tui Iesu >nihil< in se habeat >consutile, sed >ex omni parte contexta< sit? Ista ergo >consuunt< dicta dictis fraudulenter et callide >adsuentes< potius quam contextentes; et faciunt >cervicalia<, non in quibus capita reclinent, sed in quibus >cubitus<, id est ut >manus< eorum non sint in labore, non in opere lassescant, sed sint in requie, sint in otio, sint in his gestis, quae voluptatibus serviunt.

4. Haec autem, quae dicimus, ita se habere, ut a nobis intellecta sunt, sequens sermo prophetae lucidius ostendit dicens: >haec dicit Adonai Dominus: ecce ego ad cervicalia vestra, in quibus vos convertitis illic animas in dissolutionem<. Aperuit aenigma quod latebat perspicue ostendens >consuta cervicalia in dissolutionem animarum< fieri. Quis autem potest haesitare super sermonem, qui legitur, audiens Deum comminantem quia >ipse dirumpat< talem sutelam et talia >cervicalia<? ait enim: >ecce ego< — non iubeo, sed — >ipse dirumpo cervicalia consuta sub omni cubito manus<. Dei opus est omnem arguere texturam et >dissolvere< universam sutionem pessimam, quae nocet his, qui nolunt 47 LOMM. manibus operari, sed otiosis iis uti. >Et dirumpam illa a brachiis vestris<, id est >cervicalia<. Comminatur autem Deus quasi clemens, ut >dirumpat a brachiis cervicalia<, ne ulterius ea >cubitis nostris< subiecta habeamus. >Et emittam animas, quas vos subvertitis animas eorum<. Quae ergo subversio est >consuere cervicalia< et subicere >cubitis<? Sed ut sacramentum sermonis intelligas, videbis grandem subversionem esse delicatum hominem iuxta corpus efficere. Talia autem 30 sunt verba haereticorum, ubi non est conversatio rigida. Invenies Valentini discipulos moribus dissolutos, ad nihil forte, ad nihil virile tendentes, similiter et sectatores Basilidis; docet insuper et negare invere-

7f vgl. Joh. 19, 23 — 14 vgl. Ezech. 13, 20 — 20 vgl. Ezech. 13, 20. 18 — 23. 26 Ezech. 13, 20

18 hesitare *Bachrens stare cegn* < *m, Del.* 19 dirumpat *en* 20 dirumpo *e*n* 22 universam] omnem *e* 23 et] ut *eg* | illa] ea *m, Del.*, eos *Vulg.* 26 subvertitis *g* 28 ∞ sermonis sacramentum *m, Del.* ∞ intellegas sermonis sacramentum *c* 30f ∞ discipulos Valentini *m, Del.*

cunde quasi praecepto, quod de martyrio est. Non id docent, quod ostendunt ecclesiastici, »parati tollere crucem et sequi« Salvatorem. »Disrumpit« ergo, qui haec comminatur, sermo, filius Dei, consutiones nequissimas. Praesta mihi, Christe, ut »disrumpam« omnia »cervicalia«
5 in animarum »consuta« luxuriam.

5. Sed quid aliud sequitur? »Et velamina disrumpam«. Quae se »disrupturum« esse testatur? Non solum »cervicalia«, verum et »velamina«. Ideo autem »disrupturum«, ut caput nudum fiat, ut accepta fiducia et »revelata« non solum »facie«, sed etiam capite constanter vir
10 ecclesiasticus possit orare. »Disrumpam velamina vestra, et liberabo 367 Del. populum meum de manu vestra«. Licet vos »subvertatis animas« per »cervicalia« et »velamina«, ego ista »disrumpens liberabo populum meum«. »Liberat« autem »populum« Deus per conversationem austeram et a voluptatibus recedentem. »Et ultra non erunt in manibus vestris in sub-
15 versionem«. »In manibus vestris«, qui decipitis audientes, iam non erunt ista »cervicalia«. »Et cognoscetis quia ego Dominus«. Si non conscissa fuerint »cervicalia«, si non »velamina disrupero«, non cognoscetis quia 48 Lomm. »ego Dominus«; deliciae quippe et otium et resolutio non sinunt cognosci eum, qui dicit: »Ego sum Dominus. Pro eo, quod evertitis cor
20 iusti inique«. Quomodo in loco »signorum« dictum est quia »decipiant etiam electos Dei«, sic evenit saepe, ut iustos quoque haeretici supplantent. Amant enim homines voluptatem, quia statim, ut apparuerit, tranquilla est et lasciva et delectans sensum et provocans nos ad usum sui. Fugimus amara, licet salutaria sint, et nolumus laborare volupta-
25 tibus deliniti, nescientes quia impossibile est eundem esse »amatorem voluptatis« et »amatorem Dei«. Propter quod Apostolus ait de pessimis quia sint »amatores voluptatis magis quam amatores Dei«.

6. »Et ego non avertebam ad confortandas manus iniquorum«. »Ego non avertebam«, sed omnia, quae erant aedificationis, dispensabam.

1 vgl. auch Origen. in Matth. Comm. Ser. 38 (IV 267 Lomm.): Basilidis . . . sermones detrahentes . . . iis, qui usque ad mortem certant pro veritate; in Rom. Comm. II 13 (VI 140 Lomm.): exempla martyrum secundum vos prohibebunt homines accedere ad fidem u. s.; Harnack TU 42, 4 S. 60, 1; 64, 4 — 2 vgl. Matth. 16, 24 — 6. 10. 14. 16 Ezech. 13, 21 — 9 vgl. II Kor. 3, 18 — 19 Ezech. 13, 21 22 — 20 vgl. Matth. 24, 24 — 27 II Tim. 3, 4 — 28 Ezech. 13, 22

1 de] + e n + eorum m, Del. 4 omnia < m, Del. 8 ~ disrupturum
autem e 13 autem] ergo e 16 conscisa e 17 disrumpo m, Del. 19 evert-
tistis e, Del., evertisti m, διασπένετε cod. A 25 esse amatorem — 26 amatorem]
amatorem esse m, Del. 26 f pessimis] reprobis e 27 sunt eg 28 confirmandas e
Origenes VIII. 23

Istae vero prophetissae effeminatae animae >avertebant ad confortandas manus iniqui<, hoc est, ut fortior >manus< in iniquitate fieret. >Ne omnino averteretur de via sua mala et vivificaretur<, id est nullus penitus >converteretur a via sua pessima et vivificaretur<. >Propterea
5 falsa non videbitis<. Qui docetis falsa, iam vos ultra non faciam conatu prospero pergere, ut possitis insinuare, quae dicitis. >Et divinationes non divinabitis amplius, et liberabo populum meum de manu vestra<. Oramus, ut et nos >liberet< Deus >de manu< talium magistrorum, qui, ubicumque fuerint, ad voluptates audientium loquentes scin-
10 dunt ac dividunt ecclesiam, quia plures sunt >magis amatores voluptatum quam amatores Dei<. >Et scietis quia ego Dominus<. Si conver-
tero >divinationes< vestras, si fecero silere mendacia, tunc >scietis quia ego Dominus<. Haec prior prophetia. 49 Lomm.

7. Sequitur et alia, quae ita contextitur: >et venerunt ad me viri
15 seniorum Istrahel, et sederunt ante faciem meam<. Omnia Dei sermo perstringit et nullam speciem ordinum, qui in ecclesia constituti sunt, dimittit intactam, verum universa percurrrens omnes sanare desiderat, veluti nunc quaedam ad >presbyteros< loquitur. Ea enim, quae praecesserunt, dicta sunt de magistris. Idcirco consideremus et de >pres-
20 byteris<, quid dicatur, excutientes nosmet ipsos, ne quis nostrum >presbyter< talis sit, qualis infra exponitur. >Et venerunt ad me viri seniorum Istrahel, et sederunt ante faciem meam. Et factus est sermo Domini ad me dicens: fili hominis<. Videamus accusationem, ut scire possimus, utrumne eam in nobis deprehendamus. >An non viri isti
25 posuerunt cogitationes suas in cordibus suis, et poenam iniquitatum suarum posuerunt ante faciem suam? Numquid respondens respondebo iis?<. >Beati, qui mundo sunt corde<. Qui enim >mundum< habent >cor<, >cogitationes suas< non >ponunt in cordibus suis<, sed magis habent in sermone Dei. Qui autem laborant in saecularibus curis et nihil aliud

30 29 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 49 Lomm.): Ὅσοι ποιοῦσι πρὸς τὰ τοῦ κόσμου πράγματα τοῖς αἰσθητοῖς προσηλωμένοι καὶ οὐδὲν

2f vgl. Ezech. 13, 22 — 4. 6. 11 Ezech. 13, 23 — 4ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. 13, 23 (XIV 214 Lomm.): >διὰ τοῦτο ψευδῆ οὐ μὴ ἴδῃτε<. τουτέστιν, οὐ μὴ συγχωρήσω εἰσδοθῆναι ὑμᾶς, ἵνα τὸ ἐξῆς πληρωθῇ — 10 vgl. II Tim. 3, 4 — 14 Ezech. 14, 1 — 21 vgl. Ezech. 14, 1—3 — 24 vgl. Ezech. 14, 3 — 27 vgl. Matth. 5, 8

5 ∞ non faciam ultra m, Del. 10 ac] et e 14—S. 356, 26 amara < e 29 sermone e, Del. sermones gmp

requirunt nisi quomodo praesentem transigant vitam, hi >cogitationes ^{50 Lomm.} suas ponunt in cordibus suis; ut puta, si videris hominem nihil aliud cogitantem nisi mundi negotia et lucra corporalia et ciborum abundantiam, ex his, quae indiguerit, in quibus sollicitus est, in quibus suspirat
 5 futuram tantam alimoniam cum dolore conquirens, >poenam cogitationum suarum posuit in corde suo. Arguens igitur quosdam >presbyteros istiusmodi ait ad prophetam sermo divinus: >viri isti — id est supra-
 dicti >presbyteri — >posuerunt cogitationes suas in cordibus suis, et poenam iniquitatum suarum posuerunt ante faciem suam. Nemo nostrum existimet cruciatus nobis ab alio quam a nobis irrogari; Deus
 10 non facit poenas, sed ea, quae patimur, ipsi nobis praeparamus. Itaque testimonio, quo frequenter usi sumus, etiam nunc opportune utemur: >ambulate in lumine ignis vestri et in flamma, quam accendistis. Non est >ignis alterius nisi >vester, qui >ligna, qui >stipulam, qui materiam
 15 futuro incendio coacervastis.

8. Dicit ergo de >presbyteris — procul autem absit a nobis — >viri isti posuerunt cogitationes suas in cordibus suis, et poenam iniquitatum suarum posuerunt ante faciem suam; si respondens respondebo
 iis? Numquidnam dignum est istis me >respondere, qui >venerunt ad
 20 te prophetam volentes discere sermones meos? >Propter hoc loquere ad eos, et die iis: haec dicit Adonai Dominus: homo homo ex domo ^{368 Del.} Istrahel. Omnes homines nati sumus homines, sed non omnes >homines homines sumus, sicut saepissime notavi id, quod in Levitico scriptum est: >homo homo filiorum Istrahel aut advenarum, qui appositum sunt in
 25 vobis. Estote >homines homines, scilicet quia non omnes homines ^{51 Lomm.}

μεριμνῶσι περὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ τῆς κατὰ τῶν νοητῶν θεωρίας, ἀλλὰ τὰ τοῦ βίου, οὗτοι >τὰ ἴδια διανοήματα τίθενται ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν καὶ οὐχὶ τοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὐ χρὴ οὕτως, καὶ μάλιστα >πρεσβυτέρους τοῦ Ἰσραήλ. Διόπερ οἱ τοιοῦτοι
 30 >τίθενται τὴν κόλασιν τῶν ἀδικιῶν αὐτῶν πρὸ προσώπου αὐτῶν. Καὶ γὰρ ἡμεῖς ἐσμεν αἴτιοι τῶν κολάσεων ἡμῶν, ὡς καὶ δηλοῖ ὁ λέγων: >πορεύεσθε τῷ φωτὶ τοῦ πυρὸς ἡμῶν καὶ τῇ φλογὶ ἣ ἐξεκαύσατε.

7. 17. 30 Ezech. 14, 3 — 13. 32 Jes. 50, 11; vgl. z. B. Origen. de Princip. S. 177, 4 Koe. — 14 vgl. 1 Kor. 3, 12 — 19f vgl. Ezech. 14, 4 — 20 Ezech. 14, 4 — 24 Lev. 17, 8

7 propheten *g*, richtig?, vgl. S. 357, 21 10 aliquo *g* 12 utamur *m*,
 Del. 15 futuro *g*, Del. futurorum *emm* 18 si (τί) sed *m*, Del. 25 nobis *mv*,
 Del. 25 estote — S. 356, 2 homines < *g*

›homines‹ sunt. Ostendamus de scripturis, quomodo quidam homines
 non sint ›homines‹. ›Homo in honore positus non intellexit; compara-
 tus est iumentis insipientibus et assimilatus est iis‹; iste non est ›homo
 homo‹, sed ›homo iumentum‹. ›Generatio viperarum, quis ostendit vo-
 5 bis fugere ab ira ventura?‹; talis non est ›homo homo‹, sed serpens
 homo. ›Equi in feminas insanientes facti sunt, unusquisque super uxo-
 rem proximi sui hinniebat‹; et iste non est ›homo homo‹, sed homo
 ›equus‹. Absit igitur a nobis, ut tales simus, qui mereamur audire non
 esse nos homines, sed aliud quid praeter homines. Si enim boni et
 10 mansueti sumus, duplicamus hominis nomen, ut sit in nobis non simpli-
 citer homo, sed ›homo homo‹. Considera an invenire valeamus, quid sit
 illud, quod nomen hominis duplicet. Quando iste ›homo‹, qui est ›ex-
 terior‹, homo fuerit, eo, qui est ›interior, homine‹ serpente, non est in
 nobis ›homo homo‹, sed tantum homo. Quando vero et ›interior homo‹
 15 iuxta imaginem perseveraverit conditoris, tunc nascitur homo et fit
 istiusmodi secundum ›exteriorem et interiorem hominem‹ bis ›homo
 homo‹. Porro, si quis in hoc vocatus, ut fiat ›homo homo‹, ›posuerit
 cogitationes suas in corde suo et poenam suam ante faciem suam et
 venerit ad prophetam‹, ›ego‹ inquit ›Dominus respondebo ei in his,
 20 quibus detinetur mens eius‹. Docet nos sermo praesens, quomodo
 oporteat singulis ›respondere‹ nec importuna admovere medicamina, sed
 pro qualitate morborum congrua quaeque proferre. Animadvertite, quod
 dicimus. Ad medicum decem vadunt decem habentes species infirmi- 52 Lomms.
 tatum. Non omnes eodem modo curat, sed alium illo et illo, ut puta,
 25 sanat emplastro, alii aliud tribuit medicamentum, nonnullis, quod cau-
 terium nuncupatur, imponit, alium amara, alium dulci temperat potione,
 cuiusdam vero vulnera crassiore unguine delinit. Sic et sermo Dei pro
 qualitatibus hominum loquitur nec passim sapientiae suae ingerit sa-
 cramenta. Ait itaque: ›ego respondebo ei in quibus detinetur mens

1ff vgl. Philo de Gigant. 33 (II S. 48, 18 W.); Origen. Sel. in Ezech. 14, 4:
 πολλοί εἰσιν ἄνθρωποι μὴ ὄντες ἄνθρωποι, ἀλλὰ θηρία, ὡς λέγεσθαι ἐπ' αὐτοῖς
 ἄνθρωπος ὄνεις, ἄνθρωπος λίκος, ὁ δὲ Ἰσραηλίτης ἄνθρωπος ἄνθρωπος ἐστὶ καὶ
 οὐ ζῶον . . . ἐν τοῦτοις διδάσκει, πῶς δεῖ ἐκάστῳ ἀποκρίνεσθαι τὰ προσφῶρος
 ἀντιρροστικά, καὶ μὴ ὡς ἔτυχεν — 2 Ps. 48 (49), 13 — 4 Matth. 3, 7 — 6 Jerem.
 5, 8 — 12f vgl. II Kor. 4, 16 — 17 vgl. Ezech. 14, 4 — 19. 29 Ezech. 14, 4

10 ut Del. et egum 12 illud] id e 13 homine] homo n, Del. 18 suam
 < n 22 morborum n, Del. verborum egm | quid eg, richtig? 26 amara]
 hier fängt e wieder an

eius, ut ista videlicet curem, in quibus mens eius detinetur, ut non faciat declinare domum Istrahel. Quicumque se ipsum non praebet exemplum bonae vitae, sed perversus incedit, iste per suam pravitatem, dum ad haec, quae non debet, inclinatur, facit quodammodo etiam Dei
 5 populum declinare secundum corda eorum, quae abalienata sunt a me; et qui hoc facit secundum alienatum cor a Deo, in cogitationibus suis facit. Propter quod respondetur iis in his, in quibus detinetur cor eorum, et dicitur: dic ad domum Istrahel: haec dicit Adonai Dominus: convertimini et avertite vos a studiis vestris. Quia pollicitus est locu-
 10 turum se iis ea, in quibus detinetur cor eorum, ideo nunc quasi peccatoribus loquitur dicens: convertimini et avertite vos a studiis vestris et avertite facies vestras. Nonne tibi videtur hoc facere? Facies vestrae obfirmatae sunt super ea, quae non debent, convertite eas et obfirmate in haec, quae vestro sint emolumento. Propter quod homo
 15 homo de domo Istrahel et de proselytis, qui adveniunt in Istrahel, quicumque abalienatus fuerit. Potest fieri et hominem hominem, sive creatum hominem hominem, seu per profectum sui hominem hominem effectum abalienari, siquidem et iustus secundum eundem Ezechielem convertitur aliquando a iustitiis suis et peccat. Si ergo istiusmodi ^{53 Lomm.}
 20 homo posuerit cogitationes suas in corde suo et poenam iniquitatis suae ante faciem suam, et venerit ad prophetem, ut interroget eum in me; ego inquit Dominus respondebo ei in ipso, in quo detinetur, et obfirmabo faciem meam in hominem illum. Considera, quomodo in principio sponderit clementer se responsurum ac deinde quomodo, si
 25 rursus venerit needum curatus prioribus verbis, obfirmabo dixit faciem meam super hominem illum, et ponam eum in desertum. Si enim non oboedierit sermonibus commonitionis, sed in delicto perseveraverit, ponam eum in desertum et in exterminium, et tollam illum de medio populi mei. Ne auferas nos, Deus omnipotens, de medio populi-
 30 tui, verum conserva nos in populo tuo. Iuste autem proicitur, qui digna facit abiectioe, ut auferatur a populo Dei et eradicetur ab eo et tradatur Satanae. Et in praesenti quidem potest quis egrediens de

1f. 5f vgl. Ez. 14, 5 — 3 vgl. Levit. 26, 40 — 8 Ez. 14, 6 — 12 vgl. Ezech. 14, 6 — 14 Ezech. 14, 7 — 18ff vgl. Ezech. 3, 20 — 20 vgl. Ezech. 14, 7 — 22 Ezech. 14, 7. 8 — 24 vgl. Ezech. 14, 4 — 25. 28 Ezech. 14, 8 — 32 vgl. I Kor. 5, 5

21 ~ exemplum non praebet *m, Del.* 4f ~ populum dei *e* 8 adonai < *e*
 9f ~ eis locuturum se *e* 21 prophetem *m* prophetam *v, Del.* 25 verbis < *e*
 26 eum] illum *m, Del.* 27 sed + et *e* 28 eum *m, Del.*, nach der Vulg.

populo< Dei rursus per paenitentiam reverti; si vero eradicatus fuerit illo >ex populo<, de quo in quadam parabola dicitur venisse et introisse et >recubuisse< quendam, qui non habebat >vestimentum nuptiale<, >dicente ad eum< patrefamilias: >amice, quomodo huc introisti non habens
5 vestimentum nuptiale?< atque ita praecipiente >ministris<, ut >vincientes eum manibus et pedibus mitterent in tenebras exteriores<, difficillime in locum pristinum revert[re]tur. Sed nos non eradicabimur, verum et in praesenti et in futuro saeculo in Domino nostro Iesu Christo plan-
tabimur et in eo fructus uberrimos afferemus, >cui est gloria et impe-
10 rium in saecula saeculorum. Amen!<.

HOMILIA IV.

54 Lomm.

* * * * *

1. >Sermo Domini<, qui factus est ad prophetam, de >peccatrice 369 Del. terra< loquitur, quomodo propter delicta sua variis sit excruciatu sup-
15 plicis, >fame<, >bestiis malis<, >gladio<, >morte<, >morte< autem repentina, quae aut ex corrupti aëris vitio sit creata aut ex quocumque acciderit eventu, et dicitur: >quodsi etiam quattuor ultiones meas misero in ter-
ram peccatricem, fuerint autem isti tres viri, Noe, Daniel et Iob in terra peccatrice, ipsi soli salvi erunt<. In comminatione prima, in qua poenam
20 >famis< a poenis ceteris separavit, >filiorum< et >filiarum< nomina tacuit; in eo vero sermone, in quo >bestias malas< minatus est >terrae<, ait: >si filii et filiae eorum salvi fient, sed ipsi soli salvabuntur, terra autem< — et cum paululum reticisset, adiecit: >et erit in interitu<. Rursum in comminatione >gladii<: >non liberabunt< ait >filios aut filias<. Et in
25 >morte< similiter est locutus: >non derelinquentur filii aut filiae eorum,

3 f vgl. Matth. 22, 11f — 4 Matth. 22, 12 — 5 f vgl. Matth. 22, 14 — 9 vgl. I Petr. 4, 11 — 13 vgl. Ezech. 14, 12 — 15 vgl. Ezech. 14, 21. — 17 vgl. Ezech. 14, 21. 16f — 20 vgl. Ezech. 14, 13 — 21 vgl. Ezech. 14, 15 — 21. 23 vgl. Ezech. 14, 16 — 23 f vgl. Ezech. 14, 17 — 24 vgl. Ezech. 14, 18 — 25 vgl. Ezech. 14, 19; vgl. Ezech. 14, 20

2 f ∞ et recubuisse et introisse *m, Del.* 4 intrasti *mv, Del.*, nach der Vulg. 5 vestem *m, Del.*, nach der Vulg. | ut < *em* 6 ∞ pedibus et manibus *e* 7 revertetur *Del.* reverteretur *B*, kaum richtig 8 et¹ < *e* | christo < *e* 10 den Titel < *cegn* de duobus generibus suppliciorum *m* 16 ∞ sit vitio *e* 19 in¹ — S. 359, 10 cum < *g* 20 separavit *Bachrens* apparuit *n* aperuit *em* aperuit *e, Del.* | et] ac *c* 23 et² ist kaum zu tilgen (*ἡ δὲ γῆ ἔσται εἰς ὄλεθρον*) | interitu *Lommatsch* introitu *aemn*; vielleicht: interitum (*ἔσται εἰς ὄλεθρον*)

sed ipsi soli Noe et Daniel et Iob liberabunt animas suas. Ingens ⁵⁵ Lomm. igitur nobis cura expositionis incumbit et ob id diligenter debemus attendere et obsecramus auditores, ut quasi ad aliquod grande spectaculum confluentes aciem mentis intendant, ne obscuritas relaxatis sensibus elabatur. Non dixit in praesenti: »si peccaverint« civitatis aut loci alicuius accolae, sed: »si terra peccaverit«. Et scio quia simplicior quisque, cum audierit: »si terra peccaverit«, statim ad proclivem feratur intelligentiam, ut »terram« dicat nominatam pro his, qui morentur in terra; verum sequentia Scripturae istam statim eximent expositionem.

5 »Cum« enim »peccaverit terra« et in sua peccata corruerit, »extenditur manus« non »super« habitantes »terram«, sed »super« ipsam »terram« et prima correptione conteritur, ut »auferatur ab ea firmamentum panis«, videlicet quasi poena sit »terrae«, si »fames« in ea obtineat, ut fruges semini denegentur. Nam quomodo homo peccator sine prole et sterilis

15 iuter maledictos punitur, iuxta id, quod in quodam loco scriptum est — ex contrariis enim contraria intelliguntur — et de iusto dicitur: »non erit sine prole neque sterilis in vobis«, et peccatores sine liberis et posteritate sui aeterna infertilitate damnantur, ut »in domo Abimelech« factum est, et eorum, quorum »concluserit Deus vulvam« propter peccatum, quod in Isaac commissum est, sic et »terra« quodammodo sine prole et sterilis relinquitur »fame missa in eam«. Putas verum est hoc, quod asserere sermo praeludit, non de habitatoribus »terrae«, sed de ipsa »terra« dici? Possum paulisper ad altiora conscendens scripturarum testimoniis approbare, quomodo peccator »terra« dicatur; dicitur

25 enim ad Adam: »terra es et in terram ibis«. Possumus dicere quia et nunc delinquens »terra« peccator sit. Sed e contrario latissimam ⁵⁶ Lomm. Scripturae silvam recensens coarctor ad suspicandum quia animalis sit »terra« ista, quam cernimus. Si enim hoc, quod scriptum est: »qui adspicit super terram et facit eam tremere«, iuxta id, quod scriptum est,

30 volumus accipere, intelligimus ad adspicuum Dei »terrae« motus concitari, non quos Iudaei suspicantur; nam illi adserunt tremorem »terrae«

6. 7 Ezech. 14, 13; so z. B. Origenes selbst in Jud. hom. 7, 1 (Bd. II S. 504, 18) 10 ff vgl. Ezech. 14, 13 — 15 vgl. Origen. in Gen. hom. 11, 1 (Bd. I S. 101, 21): secundum hoc . . . in lege caelebs et sterilis maledicto subiacet; dicit enim: »maledictus, qui non reliquerit semen in Istrahel« — 16 vgl. Exod. 23, 26 — 18 ff vgl. Gen. 20, 18 — 25 Gen. 3, 19 — 28 Ps. 103 (104), 32

1 et¹ < e 2 ∞ cura nobis e 8 morantur m morantur e, Del. 13 famis g 18 in sterilitate e 21 eam Del. ea B, nicht richtig, ἐν' αὐτῆν Ezech. 14, 13; vgl. aber Bd. II S. 609 26 sed — S. 362, 31 ait ergo < g

commotionem eius esse, quod longe a veritate diversum est. Et nos quippe solliciti et >trementes< propter peccata nostra in >terra< sumus nec tamen tremor noster corpus concutit ad >tremendum<, sicuti et in alio loco dicitur: >super quem respiciam< ait Dominus >nisi super hu-
 5 milem et quietum et trementem sermones meos?<. Ex quo manifestum est mansuete et humiliter Deo servientem ad >sermones< eius mente potius >tremere< quam corpore. Et haec quidem in medio dicta sint satisfactione eius testimonii, quod intulimus: >qui adspicit terram et facit eam tremere<. Accipe autem et alia dicta de >terra<: >offenditur
 10 terra ab his, qui insident in ea<. Quomodo >offenditur terra< et quando aversatur >ab his, qui in se commorantur<? Quando fuerint peccatores. Accipe et aliud exemplum: >complacebit sibi terra in sabbatis suis<; e contrario enim quaedam >terrae sabbata< nuncupantur, in quibus sibi >complaceat< et laetetur. Necdum dico: >attende, caelum, et loquar; et
 15 audiat terra verba oris mei< neque illud: >audi, caelum, et auribus percipe, terra<, sed nec Hieremiae prophetiam: >terra terra, audi sermonem Domini: scribe virum istum abdicatum<. Multa nos latent propter paupertatem memoriae, ingenii tarditatem. Multa sunt, quae con- 57 Louini-
 didit Deus rationabilia et sunt capacia, non solum >principatus et potes-
 20 tates, et rectores tenebrarum istarum<, verum etiam et in meliore parte >thronos, dominationes< et cetera, quae nostro intellectui Apostolus reliquit dicens: >et super omne nomen, quod nominatur, non solum in saeculo isto, verum et in futuro<. >Aër< quoque animalibus plenus est secundum eiusdem Apostoli testimonium praedicantis: >in quibus ali-
 25 quando ambulastis secundum saeculum mundi huius, secundum principem potestatis et aëris spiritus, qui nunc operatur in filiis diffidentiae<. Est ergo >terra< et universa animalia et per partes animalium varietates; quando enim >offenditur terra< et rursus >complacet sibi in sabbatis 370 Del.
 suis<, non omnis >offenditur<, non omnis exultat. Quodammodo enim
 30 erudita est cum >habitoribus suis< et didicit >sabbata< sive in umbra sive in veritate iuxta naturae suae agere qualitatem. Unde sacratiore quadam intelligentia >sabbatismus< exercetur post >septem annos< >terrae<

4 Jes. 66, 2 — 8 Ps. 103 (104), 32 — 9 vgl. Jes. 24, 5 — 12 Lev. 26, 43 —
 14 Deut. 32, 1 — 15 Jes. 1, 2 — 16 Jerem. 22, 29. 30 — 19 vgl. Ephes. 6, 12 —
 21 vgl. Kol. 1, 16 — 22 Ephes. 1, 21 — 24 Ephes. 2, 2 — 32 vgl. Lev. 25, 4

6 servientes e | ad sermones eius < e 7 sunt m, Del. 9 eam < en, ἀντὶν O' eam Vulg. 11 adversatur em 16 sermonem] verbum m, Del., richtig?, sermonem Vulg., λόγον O' 20 istarum] harum e 21 quae + in m, Del. | intellectu m, Del.

sanctae, donec complacet Deo in ea habitare; si vero peccatores in ea fuerint, iam non ultra per septem [milia] annos, sed per >septuaginta-terra sabbatum< gerit. Habemus sermonem de septuaginta annis tam apud Hieremiam, quam apud Danielelem sanctis litteris consignatum. Et
 5 futurum est, ut in iudicii die non solum homo, sed etiam universa conditio iudicetur; >omnis< quippe >creatura congemiscit et condolet<. Si >omnis creatura congemiscit et condolet<, est autem >creaturarum< pars terra et caelum et aethera, quaeque sub caelos sunt et quae super caelos et >liberabitur omnis creatura a servitute corruptionis in libertatem 58 Lomm.
 10 gloriae filiorum Dei<, qui scit et de >terra<, an secundum naturam suam in aliquo peccato teneatur obnoxia? Si enim animal est, si rationabilis est, si indiget auditione sermonis prophetici dicentis: >attende, caelum, et loquar; et audiat terra verba oris mei< et: >audi, caelum, et auribus percipe, terrae<, cur non dicamus quia, ut inter homines est homo au-
 15 diens et faciens verba, quae iussus est facere, et alius est, qui audit et non implet quod praecipitur, sicut et >angelus< praevaricatur — >angelos< enim >non custodientes principatum suum, sed deserentes proprium habitaculum in iudicio magnae diei vinculis sempiternis sub tenebris servabit< — quomodo ergo et >angeli< praevaricantur et alii sunt, qui
 20 Dei praecepta custodiunt, et iudicium praestolantur non solum homines, verum etiam >angeli< Dei, ut frequenter diximus tam de his, quae in Apocalypsi conscripta sunt, quam et ex aliis innumerabilibus, quare, inquam, non >terrae< et aëris iudicium sit futurum? Si autem non putas huic disputationi consentiendum, per quam asserimus >omnem creaturam<
 25 iudicandam, audi et aliud testimonium de >terra<. Interrogat Deus Cain, quis occiderit Abel fratrem eius, et post multos sermones, quos in Genesi legimus, ad extremum de >terra< dicit: >maledicta terra, quae aperuit os suum ad excipiendum sanguinem fratris tui de manu

4 vgl. Jerem. 25, 11; vgl. Dan. 9, 2 — 6 Röm. 8, 22 — 9 Röm. 8, 21 — 12 Deut. 32, 1 — 13 Jes. 1, 2 — 16f vgl. Judas 6 — (25 vgl. Gen. 4, 9) — 27 Gen. 4, 11

2 milia B, von mir getilgt 5 ∞ die iudicii m, Del. 8 für aethera als Nomin. vgl. Thes. L. L. I 5, 1149, 34 et cetera quaeque quae Del., nicht richtig | caelos *np* caelo *r* caelo m, Del. caelis *c* 10 qui *c*, Del. quis *emn* 14 quia *c*, < *emn*, Del. quia wird anakoluthisch durch quare inquam (Z. 22) wieder aufgenommen 16 praevaricatur *Boehrens* praevaricator B 19 servavit *cen* servaverit *m* | qui *Del.* et B 21 angeli < m, Del. 22 apocalypsi *c* apocalypsin *mm*, Del. apocalypsim *c* | scripta *c* | et < *c* 24 per *c* < *emn*, kaum: qua asserimus 26 eius] suum m, Del.

tua«. Ego nec illud praetereo: »maledicta terra in operibus tuis« et e contrario si quando benedicitur, legimus quippe et »maledictam« et »benedictam« Dei vocibus »terram«. Vides ergo quia merito dicitur: »congremiscit omnis creatura«. Et ut praecedens revertar ad exem-⁵⁹ Lomni
 5 plum: »offenditur terra in insidentibus sibi«, puto quia »terra« nos ut mater sustinens et laetetur super bonis filiis et dolëat super peccatoribus. »Ira« quippe »patri[s] filius insipiens et dolor est ei quae genuit eum«, non solum huic patri et matri, de quorum semine orimur, sed et illi matri, quae vere mater nostra est. Accepitque »Deus humum de terra«
 10 et »plasmavit hominem«; igitur »terra« mater nostra est. Laetatur, quando iustum filium sustinet. Laetabatur »terra« ferens Abraham, Isaac et Iacob, laetabatur »terra« in adventu Domini mei Iesu Christi dignam se cernens filii Dei sustentatu. Quid necesse est dicere de Apostolis et prophetis, cum de Domini adventu scriptum sit: »omnis terra clamat
 15 cum laetitia«? Confitentur et miserabiles Iudaei haec de Christi praesentia praedicari, sed stulte ignorant personam, cum videant impleta, quae dicta sunt. Quando enim terra Britanniae ante adventum Christi in unius Dei consensit religionem, quando terra Maurorum, quando totus
 20 seculi orbis? Nunc vero propter ecclesias, quae mundi limites tenent, universa »terra cum laetitia clamat« ad Deum Istrahel et capax est bonorum secundum »fines« suos. »Statuitque fines gentium iuxta numerum filiorum Istrahel et facta est pars Domini populus eius Iacob, funiculus haereditatis eius Istrahel«. Capax est, inquam, ut animal iuxta partium qualitates et bonorum actuum et malorum, in quibus aut laudem mere-
 25 atur aut poenam. Cum igitur dicitur: »terra, quae peccaverit mihi, ut delinquat delictum«, mysterium quoddam significatur; aliter quippe de ⁶⁰ Lomni
 habitatoribus, aliter de ea dicitur, quae inhabitatur. »Caelum et terra pertransibunt«. Cur »caelum« praeteregitur, cur »terra« pertransit, nisi quia transitus sui quaedam digna fecerunt? Et alio loco: »corrupta
 30 est« ait »omnis terra«. Quando »corrupta est«? Ante diluvium, non quo per inundationem diluvii sit »corrupta«. Ait ergo: »terra, quae peccaverit mihi, ut delinquat delictum, extendam manum meam et

1 Gen. 3, 17 — 2 vgl. z. B. Gen. 27, 27 — 4 Röm. 8, 22 — 5 Jes. 24, 5 —
 7 Prov. 17, 25 — 9f vgl. Gen. 2, 7 — 14 vgl. Jes. 24, 14 — 21 vgl. Deut. 32, 8
 — 25. 31 Ezech. 14, 13 — 27 Matth. 24, 35 — 29 Gen. 6, 11

2 quippe < m, Del. 7 ira Kl. ita A | patri Del. patris B | est ei v
 < emnp, dolor est et ei matri Del. 10 terra + quae v 18 religione emp
 20 ~ ad deum clamat e 25 igitur] ergo e

teram eius firmamentum panis«. »Extendens Deus »manum suam« super »peccatricem terram«, »famem immittit in eam«. Possum et aliter interpretari, quia »terra« aliquando »delinquat«. »Terra« quippe est anima nostra, ut in parabola evangelii significatur anima »petra«, anima »terra
 5 bona« et »fertilis« per multam patientiam. Ista igitur »terra« saepe peccat, saepe non peccat. Et si quidem »peccaverit«, »extendit Deus manum super eam et conterit omne firmamentum panis eius«. Ne »conteras«, omnipotens Deus, »firmamentum panis ab« ista »terra«, id est anima nostra, quin potius largire nobis semen tuum, ut faciat in nobis »fructum cen-
 10 tuplum«.

2. »Et emittam in eam famem et tollam de ea hominem et pecus«. Quomodo possum tam reconditas res in publicum proferre? Unde mihi, ut exponere valeam, cur »fames«, cur fertilitas, cur abundantia, cur egestas »terrae« accidant? »O profundum divitiarum sapientiae et scientiae
 15 Dei!«. Utrum propter homines et animarum malitiam immittatur »fames«, an propter angelos, quibus sunt commissa terrena, si peccaverint in ea, accidant, quae videmus accidere? Si autem sunt quidam caelestis dis- 371 Del. pensationis ministri, qui fructibus praesunt, forte et propter illos infer- tilitas »terrae« eveniat. »Plurima« enim operum »eius in absconsis sunt«; 61 Lomm. 20 non possumus magnitudinem »sapientiae« effari. »Arenam maris et stillas pluviae et dies saeculi quis dinumerabit? Altitudinem caeli et latitudinem terrae et profundum sapientiae quis investigabit?«. Varie ergo »mittitur famem super« peccatricem »terram«.

3. »Et auferam« inquit »ex ea hominem et pecus«. Aliud est »terra«, 25 aliud »homo« (nam habitatores »terrae«, ut quidam putant, nunc pro »terra« non nominat). Si enim habitatores »terrae« pro »terra« accipi velit, superfluum fuerat dicere: »auferam ex ea hominem et pecus«. Gaudet enim »terra«, quando plena est accolis, maeret, cum id, quod dicitur, acciderit. »Auferam ab ea hominem et pecus«. De quibus, si

2 vgl. Ezech. 14, 13 — 3 vgl. Matth. 13, 3ff; vgl. Origen. Sel. in Ezech. 14, 13 (XIV 215 Lomm.): λέγεται καὶ ἡ ἐκείστων ἡμῶν ψυχῶν γῆς . . . ταῦτα δηλοῦν ἡ παραβολὴ τοῦ Κυρίου — 9 vgl. Matth. 13, 8 — 11. 24. 27. 29 Ezech. 14, 13 — 14 Röm. 11, 33 — 18 vgl. Bd. II S. 444, 8 — 19 Sir. 16, 21 — 20 Sir. 1, 2. 3

1 ∞ firmamentum eius e 6 deus eg < emn, Del. 8 anima ge < emnp, Del., der auch id est streicht 9 faciat e, Del. ferat g fiat emn, vgl. Löfstedt, Aether. 290 15 utrum — 19 eveniat < g 15 immitatur mp imitatur e 16 in ea < m, Del. 19 evenerit e | plura g 21 et dies — S. 366, 9 tempore < e 26 pro terra eg per terrā m per terram n, Del., vgl. Z. 25f 29 de — S. 364, 2 disserere < g

Dominus orantibus vobis ministraverit sensum — si tamen sensus Domini capaces fuerimus effecti —, volumus pauca disserrere. Quomodo poena matris est in exilium destinatae privari filiis aut certe filios suos ad aliam videre provinciam destinari, sic quodammodo mater nostra >terra-
 5 flagellatur pro peccatis suis a Deo, quando >aufertur ab ea homo et pecus<, laetatur, quando >homines< habet, magis autem, quando habet >homines< optimos et in Dei studiis viventes, sicut supra exposuimus. Dicitur ergo: >quando terra peccaverit<, quasi dicatur: si, >quando peccaverit< mater, >auferam< de domo eius filium, sic et nunc >auferam
 10 de ea hominem<. Laetatur quippe >terra< non super bestiis rabidis et feris, sed super pecudibus, quia placida et mansueta animalia diligit.

4. >Et auferam de ea hominem et pecus. Et si fuerint isti tres viri in medio eius<. Quomodo potest in >terra< peccatrice >trium< isto- 62 Lomm.
 rum pariter numerus commorari? Quomodo tam diversis temporibus
 15 viventium potest inter se vita coniungi? In praesenti legimus in peccatrice >terra< eos pariter consistere, id est >Noe<, qui in diluvio fuit, et >Danielem<, qui in captivitate Babylonis commoratus est, et >Iob<, qui temporibus patriarcharum et Moysi vixisse perhibetur. Hoc enim tempus invenimus vitae Iob. Quid ergo possumus dicere? Meminisse
 20 debemus, ut saepe iam diximus, quia, ut homo hominem generat, et Istrahel generat Istrahel; >Istrahel< quippe cum esset Iacob, generavit populum Istrahel. Et invenimus in scripturis Istrahel nomen tam in uno homine quam in universo populo dici. Sic non solum Istrahel Istrahel, verum et Ruben generat Ruben et Simeon Simeon et Levi
 25 Levi et Iudas Iudam et reliqui omnes, qui in tribu Iuda sunt, ab illius stirpe venientes Iudas nuncupantur, et replicatae sunt scripturae in tribu Iuda nominibus Iuda. Ea quae in benedictionibus Iacob Moysi de Ruben et Simeon et Levi et Iuda dicuntur et ceteris, non sic conveniunt patriarchis, ut his, qui cognomines eorum propter familiae radicem exstiterunt. >Beniamin lupus rapax; ad matutinum comedit, et
 30

7 vgl. S. 362, 6 — 8 Ezech. 14, 13 — 9 ff anders Origen. Sel. in Ezech. (XIV 215 Lomm.): >ἐξολοθρευθήσεται ἐξ αὐτῆς ἄνθρωπος καὶ κτήνος· ὁ κτηνόδης ἄνθρωπος καὶ ὁ λογικώτερος ἄνθρωπος — 12 Ezech. 14, 13. 14 — 16 ff vgl. Ezech. 14, 14 — 21 vgl. Gen. 32, 28 — 27 ff vgl. Gen. 49, 3—12 — 30 Gen 49, 27

1 ∞ vobis orantibus *m, Del.* 4 ∞ destinari provinciam *e* 10 hominem (et pecus)? 10 f ∞ et feris rabidis *m, Del.*, vgl. S. 368, 10 17 daniel *r* 22 ∞ israel populum *m, Del.* 24 simeon + generat *m, Del.* simeonem *mp, Del.* 26 et — 30 exstiterunt < *g* 26 kaun: repletæ 27 et Moysi *Kl.* et Moysen *B*, per Moysen *Del.*

ad vesperum dabit escam«. »Beniamin« ille numquam fuit »lupus rapax«, »Beniamin« ille numquam »in vesperam dedit escam«; sed is, qui natus est »ex tribu Beniamin, Hebraeus ex Hebraeis, iuxta legem Pharisaeus, circumcensus octavo die«, »Beniamin« praedicabatur »lupus rapax ad matu-
 5 tinum comedens«, quando iuvenis fuit, et »in vesperam dans escam«, quando credens spiritalem praebuit cibum a se ecclesiis institutis. Igi- 63 Lommu.
 tur Beniamin Beniamin generat. Quomodo ergo homo ex homine, Beniamin ex Beniamin, sic Iuda ex Iuda, Ruben ex Ruben nascitur. »Ru-
 10 ben« quippe »vivat et non moriatur, et sit multus in numero«. In tantum non erat de patriarcha sermo, sed de populo, qui de patriarcha
 descensus erat. Cur haec dicta sunt? Videlicet ut praesentem locum
 exponerem de Noë et de Daniel et Iob. Quomodo enim Istrahel Istrahel generat et Iacob Iacob et Ruben Ruben, reliqui reliquos, sic Noë
 Noë. Et dicam quia de filiis Noë Seth Noë fuerit, Cham vero non
 15 fuerit Noë; neque enim habuit similitudinem patris sui. Et ut non omnes, qui ex Abraham »filii Abraham«, licet sint de semine eius, non
 sunt filii ipsius, quoniam peccatores sunt, sic hi, qui habent similitudi-
 nem factorum Daniel, Daniel sunt, qui imitantur patientiam Iob, Iob
 fiunt. Noli ergo dicere: beatus Noë quoniam dignus effectus est, ut in
 20 diluvio solus eligeretur a Domino et ceteris inundatione pereuntibus cum suis servaretur incolumis, sed considera quia et tu si feceris ea,
 quae fecit Noë, eris Noë. Audi Salvatorem dicentem: »si essetis filii
 Abraham, opera Abrahae faceretis«. Igitur si quis »filius« est »Abraham«,
 »facit« gesta »Abraham«, si quis filius est Noë, facit opus Noë, si quis
 25 filius est Danielis, facit id, quod fecit Daniel. Si quis sequitur, per

3 vgl. Phil. 3, 5 — 8f vgl. Deut. 33, 6 — 14 vgl. Gen. 4, 25; 5, 31 —
 14ff vgl. Origen. in Levit. hom. 16, 1 (Bd. I S. 493, 9ff): benedictiones . . . non . . .
 ut quibusdam videtur, . . . in illos solos diriguntur . . . quicumque effici potuerit
 in virtute . . . Sem . . ., possit etiam ipse benedictionis illius particeps fieri —
 20ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. 14, 14 (XIV 215 Lomm.): πᾶς ὅς ἐάν μὴ φθείρω
 τὸν βίον ἐαυτοῦ ἐπὶ γῆς . . . φαινόμενος ὡς φωστὴρ ἐν κόσμῳ . . . πᾶς οὖν ὁ
 τοιοῦτος Νωὲ ἐστὶ . . . πᾶς ὅς ἐάν »θῆ« ἐπὶ τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ »μὴ μινθῆναι ἐν τοῖς
 βρώμασι καὶ τοῖς πόμασι τοῦ νοητοῦ Ναβουχοδονόσορ . . . ὁ τοιοῦτος Δανιὴλ ἐστὶ
 . . . πᾶς ὅς ἐάν ἡ ἕμεμπος ἐν βίῳ . . . ὥστε παραζηλοῦσθαι ἐπ' αὐτῷ τὸν διέ-
 βολον . . . καὶ οὐκ »δολιάσῃ ἕως λόγον χειλέων«, ὁ τοιοῦτος Ἰώβ ἐστὶν — 22 Joh. 8, 39

1 vesperam *m*, *Del.*, richtig?, vgl. Z. 5   7 ingenerat *gn*   11 cur
 — 12 Iob < *g*   12 de² *en* < *m*, *Del.* | daniel *n*, *Del.*   13 Iacob Iacob *Lom-*
matzsch Iob Iob *B*   17 ipsius] eius *g*   19 igitur (*g*) *n*   23 abraham] abraham
m, *Del.*   25 Daniel *e* | sequitur + Iob *v*

- quod *Iob* »gloriosus« effectus est, ut puta omnis, qui substantiam suam perdit et sustinens patienter tam iacturas rerum familiarum quam mortes filiorum dicit: »Dominus dedit, Dominus abstulit, ut Domino visum est, ita factum est, sit nomen Domini benedictum in saecula«, qui in-
- 5 cenditur corporis malis et flagellatur vario malorum suorum dolore et nihilominus in ipsis suppliciis glorificat Deum, qui potest respondere divina et inter cruciatus propheticam vocem emittere, qualem emisit *Iob*, imitator est *Iob*. Atque ita et in hunc modum et *Noë* et *Daniel* et *Iob* in eodem possunt tempore repperiri. 64 Lomm²¹
- 10 5. Quia autem nunc *Ezechiel* non de his dixerit, quos in scripturis lectitamus, videlicet quos aut translatio aut mors de praesenti vita sub-
- traxerit, de alio quoque loco approbare conabimur. *Daniel*, qui traditus est »principi eunuchorum« cum »Anania, Azaria, Misaël«, eunuchus fuit et est in praesenti dictum: »*Noë* et *Daniel* et *Iob* filios et filias non
- 15 liberabunt« et reliqua. Fingamus quippe, »filios« habuerit »*Noë*«, quomodo »filii *Daniel*« docebuntur, quem eunuchum fuisse *Iudaei* tradunt? Verum quia fertilis et sancta fuit anima illius et propheticis divinisque sermonibus multos »liberos« procreavit, idcirco dicitur: »si fuerint in tempore isto vel illo ut *Noë* et *Daniel* et *Iob*, ipsi soli salvabuntur«.
- 20 Et nos ergo possumus fieri »*Daniel*« et, ut non enumerem omnes sanctos, possum esse *Paulus*, si fuero »imitator« eius dicentis: »imitatores mei estote«, si cauterium, quo signatus est *Paulus*, habuero, si eandem figuram, qua ille »figuratus est« in *Christo*, possedero, per quam ut bonus pater aiebat: »filioli mei, quos iterum parturio, donec *Christus* formetur in vobis«. Si vero ex dissimilitudine signaculi coarguor quia
- 25 aliam formam habuerit *Paulus* quam ego in anima habeam, me ipsum decipio dicens: »filius« eius es, semen *Pauli*. Noli mirari quod »filius« *Apostoli* fias; habeto virtutes et eris »filius« *Christi*. »Filioli«, inquit »adhuc pusillum vobiscum sum«. Cum autem fueris *Christi*, eris et 65 Lomm²¹

1 vgl. *Hiob* 40, 5 — 3 vgl. *Hiob* 1, 21 — 11 vgl. *Sir.* 44, 16 — 12 vgl. *Dan.* 1, 3. 6 — 14 vgl. *Ezech.* 14, 18. 14; vgl. *Origen.* *Sel.* in *Ezech.* 14, 20 (XIV 216 Lomm.): »Υἱὸς ἔχει ὁ Δανιὴλ κατὰ τὴν αὐτὴν πνευματικὴν γενεάν, οὗς ἐγέννησεν ἡ προφητεία αὐτοῦ. »Υἱὸς γὰρ σαρκικὸς οὐκ ἔσχεν· εἰνοῦχος γὰρ ἦν, ὡς φασι. — 18 vgl. *Ezech.* 14, (18.) 14 — 21 *I Kor.* 11, 1 — 24 vgl. *Gal.* 4, 19 — 28 *Joh.* 13, 33

1 *Iob* *Bachrens* < B, oder ist sequitur (S. 365, 25) korrump? 5 vario nach suorum e 8 et': der zweite Beweis folgt Z. 10ff 11 aut' < e 15 quippe + quod e in Ras. 19 ∞ illo vel isto m, *Del.* 24 ∞ formetur christus e, nach der Vulg. (= gr. Text) 25 si — 27 dicens < g 26 anima e, *Del.* animam amn 27 eius *Bachrens* meus B | es + tu m, *Del.* 29 cum — S. 367, 17 rediguntur < g

omnipotentis patris, quia unius sunt iunctaeque naturae. Ad hoc laborat iustus, in hoc studium suum omne convertit, ut >Danielis et Iob et Noë et Abrahæ filius< ascendat ad adoptionem Dei et iam non vocetur hominum nominibus, sed vocabulis >filiorum< Dei. >Si ergo fuerint tres viri isti<. Non indiget Spiritus sanctus, ut etiam nunc >Noë et Daniel et Iob< ostendat.

6. >Tres viri isti in medio eius<. Dicit mihi eruditus auditor: >tres< in praesenti nominantur, sermo vero tuus plurimos adfirmat et >Daniel< et >Iob< et >Noë<. Cui sic respondebimus. Omnis multitudo similium unus est et non sunt plures, qui similes sunt, plurima corpora, sed unum >corpus< omnes iuxta id, quod scriptum est: >vos autem estis corpus Christi et membra ex parte<. Et Salvator noster venit >quaerere et salvare, quod perierat<, in sacramento >nonaginta et novem ovium non errantium< et >unius perditae<. >Venit quippe filius hominis quaerere et salvare, quod perierat<. Quomodo enim unum >corpus< plura sunt corpora et una >ovis< plures sunt >oves, quæ perierant<, hoc pacto omnes >Noë, Daniel et Iob< in unum >Noë, Daniel et Iob< rediguntur.

7. >Ipsi in iustitia sua salvabuntur, dicit Adonai Dominus<. Prius nomen Dei quattuor litterarum est, quod interpretatur naturaliter Deus. Ergo >emittitur propter peccata terrae fames<, >terra< vero secundum omnes sensus, quos superius diximus et quoscumque intelligentiae auditorum reliquimus, ut ex nostris dictis ipsi sibi alias intelligentias repere-^{66 Lomm.} rent. Videamus autem et aliud opus irae divinae >emittentis in terram peccatricem bestias pessimas<. Aiunt etiam Iudaei, si quando lupi homines devoraverint impetum facientes in domos et ceterae bestiae — ut historia refert >leones< quondam in humanum genus >immissos< et alio tempore >ursos< —, istiusmodi devorationes ex Dei indignatione descendere. Et hunc interim sensum, ut sequamur litteram ab altiori

4 vgl. Ezech. 14, 14 — 7. 18 Ezech. 14, 14 — 11 I Kor. 12, 27 — 12f vgl. Luk. 15, 4ff; Matth. 18, 12f — 14 Luk. 19, 10 — 19 vgl. Origen. Sel. in Ps. 2, 2 (XI 396 Lomm.): ἔστι δέ τι τετραγράμματον ἀνεκφώνητον παρ' αὐτοῖς . . . καὶ λέγεται μὲν τῇ 'Αδωναι' προσηγορία . . . περὶ δὲ Ἑλλήνων τῇ 'Κυρίος' ἐκφωνεῖται — 20 vgl. Ezech. 14, 13 — 21 vgl. S. 359, 6ff — 23 vgl. Ezech. 14, 13. 15 — 26 vgl. IV Kōn. 17, 25 — 27 vgl. IV Kōn. 2, 24

3 ∞ abrahæ filius *Del.* filius abrahæ *B* | adscendatur *m* | ad < *ep* in *v*
 10 sunt¹ < *e*(?) *m*, *Del.*, der omnes (sumus) schreibt 17 ∞ (et) Iob et Daniel
m, *Del.* (-lem) 18 ∞ dominus adonai *m* | primum *g* 20 lies: terrae?
 21 supra *m*, *Del.* 22 relinquitur *gp*

intellectu recedentes, nunc sequi videmus prophetam. Qui autem ›spiritalis est omnia iudicans et a nullo diiudicatur‹, confidenter dicit multas esse ›bestias‹, quas ›emittit‹ Deus ›in peccatricem terram‹, ›si‹ tamen ›terra‹ nostra ›peccaverit‹: ›adversarius noster diabolus ut leo rugiens
 5 ambulat, quaerens quem devoret‹. Illa quoque historia, quae scripturas diligenter observantibus in planum se praebet intellectum, istiusmodi habet significationem, quando ›duo ursi‹ ad ›parvulos‹ missi sunt, qui ›contumelias faciebant‹ prophetae, ›dicentes‹: ›adscende, calve, adscende calve!‹. ›Ursi‹ namque illi in signo erant aliarum ›bestiarum‹, quae
 10 vere ferae, vere sunt rabidae, quae ›mittuntur in‹ hanc ›peccatricem terram‹. Procul autem absit a nobis, ut ›bestiae‹ ad nos pro Dei ultione ›mittantur‹, quin potius in oratione dicamus: ›ne tradideris bestiis animam confitentem tibi!‹. Ego novi perseverantes in fide iustos feris traditos et laceratos ab iis consummasse martyrium, nec tamen beatos
 15 esse desisse; non enim ›bestiis‹ fuerant traditi spiritalibus et invisibilibus, quae lacerant animas peccatorum et dentes suos in impiorum corda defigunt. ›Quemadmodum‹ enim ›si pastor ex ore leonum evellat duo
 20 et pecus‹. 67 Lomni.

8. Et observa diligenter differentias comminationum. In prima comminatione ›famis‹ ait: ›ipsi soli salvabuntur Noë, Daniel et Iob‹. In secunda vero, ubi ›bestias immissurum‹ se esse testatur, ›filii‹ et ›filiae‹ nuncupatae sunt: ›verumtamen ipsi soli salvi erunt, dicit Adonai Do-
 25 minus‹. Qui locus dupliciter intelligitur. Ac primum secundum communem sensum exponamus ob nonnullorum insipientiam, qui sensum animi sui Dei esse adserunt veritatem et frequenter dicunt 'futurum est, ut unusquisque nostrum precibus suis eripiat quoscumque voluerit de gehenna' et iniquitatem introducunt ad Dominum non videntes quoniam
 30 ›iustitia iusti super eum erit et iniquitas iniqui super eum‹ et unusquisque ›in proprio peccato morietur‹ et ›in propria iustitia vivet‹. Nihil

1 f vgl. I Kor. 2, 15 — 4 I Petr. 5, 8 — 7 vgl. IV Kön. 2, 23. 24 — 8 IV Kön. 2, 23 — 12 Ps. 73 (74), 19 — 17 Amos 3, 12 — 19 vgl. Ezech. 14, 13 — 22 vgl. Ezech. 14, 14 — 23 vgl. Ezech. 14, 15 — 24 Ezech. 14, 16 — 30 ff vgl. Ezech. 18, 20. 24. 22

1 descendentes e | videmus Del. videmur B; ist sequi videmur korrump? 2 ~ iudicans omnia m, Del. (nach der Vulg. = gr. Text) 17 quemadmodum — 20 pecus < g 18 evellentur e, Del. avellentur emu, ἐξαποσθῆσονται O', eruentur Vulg. 28 dej ex e

mihī conducit martyr pater, si non bene vixero et ornavero nobilitatem ^{373 Del.}
 generis mei, hoc est testimonium eius et confessionem, qua illustratus
 est in Christo. Nihil prodest Iudaeis dicentibus: »nos de fornicatione
 nati non sumus, unum patrem habemus, Deum« et post modicum: »Abra-
 5 ham pater noster est«. Quaecumque dixerint, quaecumque adsumere
 sibi voluerint, si non habuerint fidem »Abraham«, incassum gloriantur;
 neque enim ideo salvabuntur, quia sunt »filii Abraham«. Quoniam ergo
 quidam non recte opinantur, necessario interposuimus etiam sensum
 litterae dicentis: »filios et filias non liberabunt Noë, Daniel et Iob, sed
 10 ipsi soli salvi erunt«. Nemo nostrum confidat in iusto patre, in matre
 sancta, in fratribus castis. »Beatus homo, qui spem habet in semet ipso« ^{68 Lomn.}
 et in vita recta. Ad eos autem, qui in sanctis fiduciam habent, non
 incongrue proferimus exemplum: »maledictus homo, qui spem habet in
 homine« et illud: »nolite confidere in hominibus«, sed et aliud: »bonum
 15 est confidere in Domino quam confidere in principibus«. Quod si ne-
 cesse est in aliquo sperare, omnibus derelictis speremus »in Domino« di-
 centes: »si constiterint adversum me castra, non timebit cor meum«.
 Cum haec se ita habeant, etiam alia nobis quaestio oboritur, quam dili-
 genter debemus excutere, ut scripturarum veritas elucescat, quare, cum
 20 »Iob«. Audivi quondam a quodam Hebraeo hunc locum exponente at-
 que dicente ideo hos nominatos, quia unusquisque eorum tria tempora
 viderit, laetum, triste et rursus laetum. Vide Noë ante diluvium, con-
 sidera mundum integrum et eundem post Noë in totius orbis naufragio
 25 solum cum »filiis« suis et »animalibus« in »arca« servatum, considera,
 quomodo post diluvium »egressus sit« et »plantaverit vineam« quodam-
 modo secundi rursus orbis creator existens. Talis est iustus, vidit mun-
 dum ante diluvium, hoc est ante consummationem, vidit mundum in
 diluvio, id est in corruptione et in interitu peccatorum, quae in die

1 vgl. auch Origen. εἰς μαρτ. πατρ. 38 (S. 35, 26f Koe.): ἄμα δὲ καὶ ἐπομι-
 μήσορον τοῦ ἐδξαμένου . . . περὶ τέκνων μαρτύρων . . . »περιποιήσομαι τοὺς υἱοὺς
 τῶν τεθνατωμένων«. μόνον δὲ ἴσθαι ὅτι οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς ταῦτα τέκνα τοῦ
 θεοῦ . . ., ὡσπερ λέγεται . . . »εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ
 ἐποιεῖτε« — 3 Joh. 8, 41 — 4f Joh. 8, 39(!) — 7 vgl. Joh. 8, 39 — 9 Ezech.
 14, 18. 14 — 11 vgl. Ps. 33, (34), 9 — 13 Jerem. 17, 5 — 14 vgl. Ps. 145 (146), 3
 + 117 (118), 8 — Ps. 117 (118), 8 + 145 (146), 3 — 17 Ps. 26 (27), 3 — 21 der
 Name ist unbekannt; Harnack TU 42, 4 S. 18 — 25ff vgl. Gen. 7, 13ff; 8, 18; 9, 20

1f ∞ generis mei nobilitatem m, Del. 5f ∞ sibi assumere m, Del. 18 ∞ no-
 bis questio alia e | oritur e 20 et¹ < eg 29 in² < e
 Origenes VIII. 24

sunt eventura iudicii; rursum videbit mundum in resurrectione omnium peccatorum. Dicat mihi aliquis: concedo de Noë, ut tria tempora viderit; quid respondebis de Daniele? Et hic ante captivitatem in patriae floruit nobilitate et deinceps in Babylonem translatus eunuchus effectus ^{69 Lomm.} est, ut manifeste ex libro ipsius intelligi potest; vidit et reversionem in Hierusalem. Ut autem probetur quia ante captivitatem in Hierusalem fuerit et post captivitatem eunuchus effectus sit, adsumamus id, quod ad Ezechiam dictum est: »accipiet de filiis tuis et facient spadones in domo regis«. Deinde post »septuaginta annos« invenitur »deprecans Deum«, ut completo iam tempore captivitatis rursum ingrediatur Hierusalem. Habemus orationem eius in volumine proprio conscriptam nec tamen possumus invenire, ubi sit mortuus. Vidit ergo tria tempora, ante captivitatem, in captivitate, post captivitatem. Talis iustus est. Videamus autem an et Iob tria tempora habuerit. Fuit quidem locuples, ¹⁵ erant quippe ei »oves septem milia, cameli tria milia, iuga boum quingenta et suppellex multa valde, filii septem filiae tres«. Deinde accepit Diabolus potestatem adversus eum; vide tempora commutata. Dives in liberis pater repente orbis efficitur, dives in censu dominus ad ultimam deducitur egestatem. Ecce duo tempora. Post haec apparet ei »Dominus« et »loquitur« ei »de nube« et ipse Iob ea, quae sunt in libro eius scripta, respondit. Igitur in primo tempore Dei laudibus praedicatur, in secundo tentationi traditur et »saevissimo ulcere percussus a pedibus usque ad caput« tristitia et dura perpetitur. Ad extremum factae sunt ei »oves quattuordecim milia, cameli sex milia, iuga boum mille, asinae ²⁵ pascentes mille et nascuntur ei filii septem et filiae tres«. Atque ita et in Iob tria tempora deprehendimus, quae in iustis hominibus repperimus. Tria vident iusti tempora, praesens et commutationis, quando ^{70 Lomm.} iudicaturus est Deus, et futurum post resurrectionem mortuorum, id est vitae caelestis perpetuitatem in Christo Iesu, »cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen!«.

4 vgl. Dan. 1, 3ff — 8 vgl. Jes. 39, 7 — 9 vgl. Dan. 9, 2ff — 11 vgl. Dan. 9, 4ff — 15 vgl. Hiob 1, 3. 2 — 16ff vgl. Hiob 2, 12ff — 19f vgl. Hiob 38, 1 — 22 vgl. Hiob 2, 7 — 24 vgl. Hiob 42, 13 — 29 vgl. I Petr. 4, 11

2 dicit *m, Del.* 3 respondeb *e* respondebit *en* [sc. Hebraeus (S. 369, 21)?] + mihi *m, Del.* 5 *ex* in *g* 16 accipit *g** 17 ∞ potestatem diabolus *m, Del.* 25 tres < *m, Del.* 27 commutationes *e*

HOMILIA V.

* * * * *

1. >Fames<, quae propter >peccatricem< inducitur >terram<, iuxta
possibilitatem nostrarum virium discussa est, et post >famem< de >bestiis
5 pessimis< diximus, quas >immittet< Deus >super< peccatores. Quattuor
enim ultiones in principio proposuimus, e quibus reliquae duae sunt de
>romphaea< et de >morte<. Et in prima quidem >filiorum< et >filiarum<
nomen tacitum est, in secunda vero et tertia, quam nunc conamur ex-
ponere, >filiorum< et >filiarum< nomen adnexum est, id est in >romphaea<,
10 qua corruunt, qui caede eius digna fecerunt. Quis est ergo iste gladius,
id est >romphaea<, quam nos formidare debemus, ne quando >mittatur
super terram< nostram, >super terram<, quam figuraliter exposuimus, ne
et nobis necesse sit transire per gladium, sed per gladium duplex ali-
quid habentem in poena? Habitus quippe ipsius gladii dividit et secat
15 eum, in quem infertur; si vero ad acumen aciei eius etiam tactus ipse
poenalis est, dupliciter torquetur, qui hoc gladio puniendus est; scrip-
tum est enim: >statuit igneam romphaeam et Cherubin custodire viam
ligni vitae<. Et quomodo, si gladius acutus et candens inferatur in
corpus, duplicem tribuit cruciatum, adustionis et caedis, sic et >rom-
20 pbaea<, quae >ad custodiam< paradisi >statuta< memoratur, quam nunc
ob expositionem gladii praesentis assumpsimus, duplicia infert tormenta,
dum adurit et dividit. Ut autem necessarium aliquid, ex quibus Deus
sensum nostrum illuminat, in loco praesenti interponamus, accipe exem-
plum. Aiunt studiosi medicinalis disciplinae ad quasdam corporum cu-
25 rationes necessarium esse non solum sectionem ferri, verum etiam ad-
ustionem. Nam ad eos, qui canceris veterno computrescunt, candentem
sive novaculae laminam sive quodcumque acutissimi ferri genus ad-
hibent, ut per ignem radices canceris evellantur, per incisionem autem

71 Lomou.
374 Del.

3 vgl. S. 363, 13ff — 4 vgl. S. 367, 26ff; Ezech. 14, 13 — 6 vgl. S. 358, 14ff
— 7 vgl. Ezech. 14, 17. 19 — vgl. Ezech. 14, 18 — 17 vgl. Gen. 3, 24 —
25 vgl. z. B. Origen. in Jerem. hom. 12, 5 (III S. 92, 19 Kl.); de Princ. II 10, 5
(S. 179, 12 Koe.)

1 der Titel < *acm* de aliis duobus suppliciis gladio et morte que immit-
tuntur terrae peccatrici *g* 8 tacitum *Bachrens* (vgl. S. 358, 20) tantum *B*
10 quam incurrunt *e* | ∞ ergo est *e* 14 habentem *e, g* (aus -tis corrigiert),
Del. habentis *cmn* 16 qui + in *e*

et putrida caro truncetur et via pateat medicaminibus iniciendis. Quis, putas, nostrum canceris, ut ita dicam, habet simile peccatum, ut non ei sufficiat aut simplex acumen ferri aut sola ignis exustio, sed utraque adhibeantur, quo uratur et secetur? Audi Salvatorem rationem ›ignis‹
 5 et ›ferri‹ in duobus locis significantem. In alio loco ait: ›non veni mittere pacem super terram, sed gladium‹, in alio vero: ›ignem veni mittere super terram, et utinam iam ardeat!‹. Igitur defert utrumque Salvator, ›gladium‹, et ›ignem‹ et baptizat te ›gladio‹ et ›igne‹. Eos enim, qui non sunt curati baptismo spiritus sancti, ›igne‹ baptizat, quia
 10 non potuerunt Spiritus sancti purificatione purgari. Sacramenta divina sunt et ineffabilia et soli Deo cognita, plus tamen in gratiarum donatione quam in tormentorum varietatibus constituta. Neque enim medici ex disciplina artis suae rationabiliter eos, quibus medentur, secant, urunt dantque poculum amarissimi temperamenti multaque alia, prout causa
 15 postulat, faciunt, Deus autem universitatis Dominus sine rationabili quadam sapientia et sine dispensatione digna maiestatis suae poenas tantum infert peccatoribus. Neque enim, ut existimant, ad hoc tantum adhibet 72 Lom^m. supplicia, ut torqueat, sed quasi pater scit vulnera omnium nostrum, scit, qua ex causa quod ulcus natum sit, quae putredo infelicis animae
 20 ex quo ducatur exordio, qualis species doloris ex quo peccato veniat; scit et formas et modos et numeros peccatorum, qui semel, bis terque peccaverit, qui in una specie delictorum saepe ruit, qui in diversis vitiorum speciebus singulis tantum vicibus erraverit. Haec omnia nos iuxta sapientiam Dei quaerere secundum illud, quod scriptum est: ›scrutans
 25 corda et renes Deus‹, et supplicia, quae ab eo irrogantur, sic intelligere, quasi digna Deo et convenientia dispensationi eius, nos vult, non tantummodo cruciari. ›Omnia quippe ad hoc condidit, ut essent, et salutare fecit generationes mundi, et non est in iis medicamentum perditionis‹. Sed quia, quod ille voluit, nos contempnendo non fecimus, et
 30 ille, quod cupierat, non exercuit in nobis. Disputatio nos coëgit, ut aliquid de poenarum specie diceremus, quae ›inferuntur ad terram‹.

5 Matth. 10, 34 — 6 Luk. 12, 49 — 24 Ps. 7, 10 — 27 Weish. Sal. 2, 14

3 adustio *m*, *Del.*, 7 igitur — 15 faciunt < *g* 9 enim] autem *m* vero *v*
 14 temperamen *mn* 15 dominus + non *g*; neque enim (Z. 12) gehört zu dem ganzen Satz 17 ut + quidam (ut — 18 torqueat in Ras.) *g* 18 nostrorum *gn*, richtig? (*nrm e*) 21 et + < *g* 22 ruerit *Del.* (vgl. für die anders geartete Variatio modorum Bd. II S. 619) 23 haec — 30 nobis < *g* 26 nos vult, non *Del.* non vult nos *B*, kaum richtig (so daß zu quaerere aus Z. 26 vult zu ergänzen wäre)

2. Debemus autem nosse quia non statim, ubi ›fames‹ fuerit, sequatur et ›mors‹. Potest quippe fieri, ut aliquis ›famem‹ sustinens perseveret in vita, licet inedia et squalore et macie discrucietur; potest fieri, ut ›immissis bestiis malis‹ statim non omnes pereant fugae auxilio
 5 reservati; potest evenire, ut caedente ›romphaea‹ cesset interitus. Modo vulnerantur quidam et secantur et, ut ita dicam, crebris ictibus confodiuntur nec tamen pereunt. Idcirco nunc poena novissima in enumeratione poenarum ›mortis‹ infertur. Istiusmodi quiddam et sacratissimus
 10 Apostolus sentiens loquebatur: ›novissimus inimicus destructur mors‹. Audebo dicere: si ›novissimus inimicus destructur mors‹, fuit quidam ante ›mortem inimicus‹, id est ›romphaea‹; fuit quidam ante ›mortem inimicus‹, ›bestiae pessimae‹; fuit quidam ante ›bestias pessimas‹ ›inimicus‹, ›fames‹. Haec omnia ›inimica‹ sunt religionis inimicis. Si enim non vis amicus fieri Deo invitanti te ad reconciliationem et
 15 centi per Apostolum: ›obsecro vos per Christum reconciliari Deo‹, quid de Deo cansaris, cum tui causa sis, qui sub inimicorum imperio esse voluisti? An ignoras idcirco Deum in Aegypto immisisse ›furorem et iram‹ et angustiam, immissionem per angelos pessimos, quia inimici illius erant et ab eius adversario regebantur? Procul autem absint a
 20 nobis quattuor istarum supplicia poenarum, ›fames‹, ›bestiae pessimae‹, ›gladius‹, ›mors‹. Quidquid enim horum fuerit illatum, ad eos venit, qui inimici Dei sunt; amicos eius praeterit neque ausum est eos contingere, qui de eius necessitudine gloriantur. Et quomodo de ›igne bene creditum est scripturis testantibus quia transeant per eum iusti et
 25 non comburantur — ›uniuscuiusque enim opus quale sit, ignis probabit‹ —, sic et in his suppliciis inveniatur aliquis ›Daniel, Noë et Iob‹ et nihil poenarum sustinebit.

3. Haec specialiter per singula supplicia exposuimus, quae in extrema parte in unum propheta consocians ait: ›haec dicit Adonai Dominus: si autem et quattuor vindictas meas pessimas, romphaeam et
 30 famem et bestias pessimas et mortem immisero‹. Quo? Non ›super terram, sed ›super Hierusalem‹. ›Terra‹ enim si puniatur, sufficit ei 73 Lomm.

9 I Kor. 15, 26 — 15 vgl. II Kor. 5. 20 — 17 f vgl. Exod. 15, 7f — 25 I Kor. 3, 13 — 29. 32 Ezech. 14, 21

4 ∞ non malis (mali g) statim eg, (kaum: ∞ malis non statim?) 7 idcirco eym 8 et] etiam e 10 si] sed mm, Del. 13 famis g 16 cum in causa sis m, kaum: cum tu in causa sis (Löfstedt, Tert. Apol. I S. 114), vgl. zu S. 386, 1 | sis + interitus (de deo ... interitus in Rae.) g 17 dominum e 22 nec e 29 consonans m 30 et' < m, Del.

una correptio. Si autem corripiatur >Hierusalem<, super quam invocatum est nomen Dei, >quattuor< ei >cruciatu< pariter inferuntur. Multo nobis utilius fuerat divino non credidisse sermoni quam post credulitatem ad haec rursus peccata converti, quae ante commisimus. Considera enim, quomodo Scriptura >super terram< singillatim supplicia dicat inferri et non apponat, quam >terram<; quando vero ad >Hierusalem< veniat: >si autem et quattuor vindictas meas pessimas, rom- 375 Del. phaeam et famem et bestias pessimas et mortem immisero in Hierusalem<, nos indicans >Hierusalem<, quia peccantes quidem nos >Hierusalem< sumus, quae destruitur, in praeceptis vero permanentes >Hierusalem< dicimur, quae salvatur. Omnes lamentationes, quas legimus in >Hierusalem<, omnes querimoniae, quibus eam plangit Deus, ad nos pertinent, >qui gustavimus sermonem Dei< et postea mandatis eius contraria fecimus. Non sic plectitur Solomonis iura contemnens, non sic punitur Lycurgi scita destituens. Aliud supplicium est eius, qui legem Dei per Moysen traditam conculcat et despicit; maxima omnium eius est poena, qui praecepta filii Dei pro nihilo duxerit. >Irritam< enim >quis faciens legem Moysi sine ulla miseratione duobus vel tribus testibus moritur; quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filium Dei conculcaverit?<. Hi ergo, quos enumeravimus, >filium Dei< non >conculcaverunt<, sed tantum legem Dei praetergressi sunt, maximeque hi, qui ante adventum Domini fuerunt. Sed neque hi, qui crucifixerunt Salvatorem meum, rei sunt ingentis poenae, sicut hi, quibus Apostolus dicit: >filium Dei conculcans, spiritui gratiae contumeliam faciens< et 25 si quid aliud significat in eo loco, in quo eorum peccata replicat, qui 75 Lomni. post fidem in Deum peccaverunt.

4. Haec propter >quattuor ultiones pessimas<, quae inducuntur >super Hierusalem<. Et omnes quidem, qui didicimus divinas scripturas, sive bene sive male vivamus, >Hierusalem< sumus; si male vivimus, illa 30 >Hierusalem<, quae cruciatibus punitur et sustinet >quattuor ultiones<.

3 vgl. II Petr. 2, 21 — 4 vgl. auch Origen. in Exod. hom. 8, 4 (Bd. I S. 226, 6 f): quia tolerabilius fuerat non redisse ad virum priorem animam semel meretricantem quam regressam post confessionem viri rursus adulteram fieri; in Ezech. hom. 12, 1 — 7 Ezech. 14, 21 — 13 vgl. Hebr. 6, 5 — 17 Hebr. 10, 28. 29 — 24 Hebr. 10, 29 — 25 vgl. Hebr. 10, 26

4 adhuc *m, Del.*; der rursus (ad) schreibt 6 quando — 7 veniat] sc. dicat (nach Z. 6) 9 quia *We.* qui *B* | nos² < *e*, kaum richtig 14 sic¹ < *mn, Del.* 16 ∞ est eius *m, Del.* 23f ∞ ait apostolus *m, Del.* 24 conculcans + et *cg* (xcl gr., et Vulg.) 28 quidem < *c* | ∞ divinas didicimus *e*

si bene, illa Hierusalem, quae in Dei sinu requiescit. Et est magna distantia, ut in reliqua terra, sic et in ipsa Hierusalem. Omnes enim, qui in ecclesia peccatores sunt, qui sermonem Dei gustaverunt et transgrediuntur eum, merentur quidem supplicia, verum pro modo graduum
 5 unusquisque torquebitur. Maiorem poenam habet, qui ecclesiae praesidet et delinquit. An non magis misericordiam promeretur ad comparationem fidelis catechumenus? Non magis venia dignus est laicus, si ad diaconum conferatur, et rursus comparatione presbyteri diaconus veniam plus meretur? Quae autem sequantur, etiam me tacente cognoscitis.
 10 Idcirco formidans iudicium Dei et ante oculos mihi proponens illum iudicii ordinem, qui in scripturis continetur, recordor dicti illius: »pondus ultra te ne leves, sed et illud: »noli quaerere fieri iudex, ne non valeas auferre iniquitates. Quid mihi prodest quia prior sedeo in cathedra resupinus, honorem maioris accipio nec possum habere dignitati meae opera condigna? Nonne maiori poena cruciabor, quia honor
 15 iusti mihi ab omnibus defertur, cum peccator sim? Necessarium fuit diligentius retractantem ea, quae de quattuor terrae ultionibus dicebantur, id addere, quod Hierusalem quippe erat in tribu Benjamin et sacerdotes templi et Levitae, qui Dei ministeriis serviebant et ceteri
 20 ordines, quos scripturarum sermo comprehendit, in ea morabantur. Haec accipit quattuor ultiones pessimas, quae non sunt similes in his, qui in ea habitant; neque enim eodem modo et ad populum et ad Levitas comminatio dirigitur. Istrahelites enim peccans in Istraheliticum delictum corrui; qui autem maior est ab Istrahelita, quanto nobilior fuerit in ordine,
 25 id est Levites et sacerdos, tanto maiora supplicia sustinebit. »Si autem princeps sacerdotum peccaverit, dicit ad eum Heli consacerdos suus: »si delinquens peccaverit vir in virum, orabunt pro eo; si autem in Domino peccaverit, quis orabit pro eo?«. Haec in expositionem eius sermonis, quo comminabantur et singulae specialiter in peccatricem
 30 terram ultiones et pariter congregatae in infelicem Hierusalem.

5. Videamus autem et sequentia Scripturae. Quae cum in parabola audierit propheta, nos tantum sensum debemus exponere, ipsum testi-

1 vgl Gal. 4, 26 — 3 vgl Origen. *περὶ εὐχῆς* 28, 3 (S. 377, 17 ff Koe.): *ὀφειλή ... ἑτέρα διακόνου καὶ ἄλλη πρεσβυτέρου καὶ ἐπισκόπου ... βαρύνεται*; in Jerem. 11, 3 (S. 80, 18 Kl.) — 11 f Sir. 13, 2 — 12 Sir. 7, 6 — 27 vgl I Kōn. 2, 25 —

^{bū}
 1 si bene] sive *g* (m. 1?), *Del.* sive *aemū* 9 etiam < *m*, *Del.* 10 sibi *cy*
 11 recordatur *cy* 18 quod + de iherusalem dictum est *g* 28 expositionem *Del.*
 expositione *B*

monii ordinem derelinquentes et auditorem mittentes ad librum. >Lignum vitis<, ut in fructu est honorabilius >lignis omnibus<, maxime his, quae in saltu fructificant, sic ad cetera opera inutilius >omnibus lignis< est. Et vascula quaedam possunt fieri et in diversa opera necessarii
 5 usus ad ministrandum; de palmitibus autem vitis non solum vas aliquod et in opus utile quid fieri non potest, sed neque paxillus quidem est utilis. Ait ergo sermo divinus quia, ut >palmes vitis< honorabilior fit ceteris lignis, si afferat fructus, sic ab omnibus inferior iudicetur, si id non habeat, unde praecellit, atque in hunc modum eos, qui imbuti
 10 sunt eloquiis Dei, honorabiliores esse omnibus et quocumque modo in vineae positos dignitate, cum afferant fructus botros salutis, de qua ^{77 Lomm.} scriptum est: >ego vero te plantavi vineam fructiferam, totam veram<, et alibi: >vinea Domini domus Istrahel est< et rursum: >vineam de Aegypto transtulisti< et reliqua; si autem non attulerint fructus in tantum, ut a Deo dici possit: >quomodo conversa es in amaritudinem vitis aliena?<, tunc multo deteriores inveniri ab his >lignis<, quae licet viliora sint, tamen suos afferant fructus. Quomodo enim praecellunt >ligna< silvarum vineas inferaces, eodem modo iuxta quandam dispensationem sapientiae divinae ex >lignis< vilioribus aliqua >domui< necessaria fabricantur. Neque vero turberis putans nos extra scripturas affirmare, quod dicimus, futurum esse, ut de >lignis< silvae aliquid utile fiat, id est de me ipso, si [non] attulero proprios naturae meae fructus, si quidem et Apostolus imaginem quandam eorum >vasorum<, quae sunt in humana conversatione, adsumit dicens: >in magna autem domo non
 20 sunt tantum vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia< — nota quia ^{376 Del.} >vasa lignea< nuncupavit — >et alia quidem in honorem, alia vero in contumeliam<. Ista >vasa lignea<, quae >esse in magna domo< Apostolus praedicat, non sunt facta de >vitibus<, non de >palmitibus vinearum<, sed ex aliis >lignis<, quae vilioris ordinis in nemoribus fructificaverunt.
 30 Quantum ergo malum est et quale discrimen, ut >ligna< quondam vilia inveniantur in >magna< patrisfamilias >domo<, et >palmes vitis< meae inutilis >in domo< sit et in >ignem proiciatur<! Hoc enim scriptum est quia >annuam putationem eius consumat ignis<. Haec in Ezechiel. ^{78 Lomm.} Saluator vero huius parabolae sensum in Evangelio ita perstrinxit dicens:

1 ff vgl. Ezech. 15, 1 ff — 12 Jerem. 2, 21 — 13 vgl. Jes 5, 7 — 13 f Ps. 79 (80), 9 — 15 vgl. Jerem. 2, 21 — 24 II Tim. 2, 20 — 33 vgl. Ezech. 15, 4

2 in < e 8 ff] sit gm | fructum g 12 frugiferam g 16 alienae B, Del. 18 iuxta e intra egmn, Del. 22 non B, von mir getilgt, vgl. Z. 17 26 nuncupaverit m, Del. 31 patrisfamiliae eg 32 in domo] domino eg

ego sum vitis, vos palmites, pater meus agricola. Omnem palmitem, qui in me manet et fructum affert, pater meus putat, ut fructus maiores afferat; palmitem, qui manet in me et fructum non affert, pater meus excidit et in ignem mittit. Vides vicinitatem utrorumque sermonum?

5 Vides, quomodo >pater excidat et in ignem iaciat? Nos insensati quasi negligenda quidem. Scriptura sit, nolentes ea discere, quae nobis incutiant metum, sed ea audire cupientes, quae prurientibus auribus incutiant voluptatem, libenter audimus, quae nos subvertant, quae decipiant. Qui dicit proximo suo: ignoscit nobis peccata nostra Deus, siquidem et

10 in talibus sacramentis ludimus vicissim nobis pollicentes, mappam mittet Deus. Et quia bonus est et omnium peccata dissolvit, oportebat nos sedere et sollicito corde dicere: si heri peccavimus, hodie paenitentiam agamus. Verum huic >palmiti< — animal quippe est —, qui dicit: potens est Deus et bonus est >agricola<, qui non me >excidat et in ignem mittat<,

15 respondebit >agricola<: sed si talis est >palmes<, ut frustra sit in >vite<, numquid poterit relinqui? Nonne si dimittatur, impedit >vitem<, ne pro sicco >palmiti< virides et fructuum feraces afferat >palmites<? Quomodo enim boni >agricolae< est >excidere< et amputare, quae sicca sunt, et >tradere< in escam >ignis< infructuosos ramos, sic boni Dei est de

20 omnibus >vitibus< infructuosos >palmites< amputare et >igni tradere in perditionem<. Verum nos ipsi in nos ludimus et decepti pariter ac decipientes volumus magis errare cum plurimis quam ab errore converti, ^{79 Lom.} cum magis id quaerere debeamus, quod aedificet, quod timorem Dei augeat, quod ad paenitentiam revocet, quod in confessionem sceleris

25 adducat, quod nos faciat diebus ac noctibus cogitare, quomodo Domino placeamus, ut fiamus in >vera vite< Christo Iesu fructiferi >palmites< et radici eius adhaerentes, >cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen!<

HOMILIA VI.

* * * * *

30

1. Consideranti mihi constantiam prophetarum, miraculum subit, quomodo vere credentes Deo magis quam hominibus contempserint

1 Joh. 15, 5. 1. 5. 2. 6 — 26 vgl. Joh. 15, 1 — 27 vgl. I Petr. 4, 11 — 31 ff vgl. zu dieser Homilie Hieron. Comm. in Ezech. 25, 130 D ff und Praef.

5 insensati + et g 7f incutiant v 9 dicunt g 13 ∞ est quippe e
 14 est² < m, Del. ∞ agricola est p 18 computare eg 19 igni eg 23 debemus e
 26 fructifera eg 29 den Titel < cen; de eo quod scriptum est:
 >notas fac Ierusalem abhominaciones suas< g (= Vulg., anders S. 379, 1)
 31 consideranti — S. 379, 1 factus est < g

mortem, pericula, contumelias et omnia, quae passi sunt ab iis, qui arguebantur, dum voluntati Dei in prophetatione deserviunt. Admirabar quondam Esaiam, antequam compararem Ezechiel, et obstupescebam, quomodo diceret: »audite sermonem Dei, principes Sodomorum; atten-
 5 dite legem Domini, populus Gomorrhae. Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? dicit Dominus«. Dicebat enim haec, cum posset dicere vel tacere; neque enim, ut quidam suspicantur, mente excede- 80 *Lorum*-
 bant prophetae et ex necessitate spiritus loquebantur. »Si alii« inquit Apostolus »revelatum fuerit sedenti, prior taceat«. Ex quo ostenditur
 10 potestatem habere eum, qui loquatur, cum velit, dicere et, cum velit, »tacere«. Et ad Balaam dicitur: »verumtamen est verbum, quod immitto in os tuum, hoc observa loqui«, quasi potestatem habente eo, ut accepto Verbo Dei diceret seu taceret. Quid est ergo, quod Ezechiel admiror? Quia, cum ei fuisset imperatum, ut »testaretur« et notas fa-
 15 ceret »Hierusalem iniquitates eius«, non posuit ante oculos suos periculum, quod ex praedicatione erat secuturum, sed ut Dei tantum praecepta servaret, locutus est quaecumque mandavit. Esto, sit mysterium, sit revelatio sacratae intelligentiae de »Hierusalem« et his, quaecumque super ea dicuntur, attamen prophetans et »fornicationis« illam arguit;
 20 quia »divaricaverit pedes suos omni transeunti«, maledica voce testatur, increpat scelerum civitatem. Sed quia confidebat Dei se facere voluntatem, paratus et mori et vivere loquebatur intrepidus.

2. Videamus ergo ipsam prophetiam et primo quidem, quomodo in potestate sit positum prophetae, utrum »dicat« an non, consideremus.

25 7ff vgl. Sel. in Ezech. (XIV 79 Lomm.): Ἐὰν δὲ ἄλλω ἀποκαλυφθῆ καθημένῳ, ἐντολὴν ἔχει ὁ πρῶτος σιωπᾶν πάντως. Οὐκ ἐξιστάμενοι οἱ προφηταὶ προεφήτευον τῷ λαῷ, ἀλλ' ἐν τῷ κατὰ φύσιν ἰστάμενοι καὶ ἐκόντες καὶ εἰδότες ἐπούργουν τῷ πρὸς αὐτοὺς γιγνομένῳ λόγῳ· ὅστις λόγος οὐ κατὰ βούλησιν ἀνθρώπου ἠνέχθη ποτέ, 30 ἀλλ' ἐκ Θεοῦ φέρεται εἰς ἀνθρώπους, οἵτινες ἄνθρωποι ἐκόντες ἐπουργοῦσιν αὐτῷ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Βαλαὰμ παραγγέλλεται λαλεῖν τὰ ὑποβαλλόμενα αὐτῷ, ὡς ἀντιξουσίως ἔχων καὶ τοῦ μὴ λαλῆσαι αὐτά. Καὶ τοῦτο δὲ αὐτὸ βεβαιοὶ Ἰωνᾶς.

4 Jes. 1, 10. 11 — 7ff vgl. Origen. de princ. III 3, 4 (S. 261, 3 Koe.) — 8. 25 I Kor. 14, 30 — 11. 31 vgl. Num. 23, 5. 16 — 14 vgl. Ezech. 16, 2 — 19 vgl. Ezech. 16, 15ff. 25 — 33 vgl. Jon. 3, 2. 5

7ff excidebant *Del.*, vgl. ἐξιστάμενοι (Z. 26f) 10 loquitur *ex* 15 suos] eius *m, Del.* 19 eam *m, Del.* 22 et¹ < e 28f γενομένῳ *Del.* 32 ὡς ἂν ἔξουσίαν *Del.*

- >Factus est sermo Domini ad eum dicens: >fili hominis, testificare Hierusalem iniquitates eius, et dices: haec dicit Dominus. Non in necessitate adspirationis, sed in voluntate dicentis Dominus posuit, ut >testificaretur ad Hierusalem iniquitates eius; et ait: >dices. Quid >dices?
- 5 Haec, quae sequuntur. In propheta erat audiente: >dices, utrum diceret necne, quomodo fuit positum et in Iona. In potestate quippe eius erat audientis: >dic: adhuc tres dies, et Ninive subvertetur, si velit >dicere vel tacere. Et quia in arbitrio eius positum erat et noluit >dicere, vide, quanta eum sunt consecuta postea; >periclitata est navis-
- 10 propter eum, >sorte repertus est latens, >cetus devoravit abiectum. Hi ergo prophetae, quicumque post Ionam fuerunt, considerantes forsitan ea, quae venerunt ei sive aliis prophetis, videbant quoniam ex omni parte angustiae iis imminebant; secundum saeculum persecutio, si dicerent vera, secundum Deum offensa, si timentes homines proferrent falsa pro veris.
- 15 3. Idcirco >testificatus est Ezechiel et notas fecit >Hierusalem iniquitates eius et dixit: >haec dicit Dominus: radix tua et generatio tua de terra Chanaan, pater tuus Amorrhaeus, et mater tua Chetthaea. Quae civitatum sic fuit elevata et >altum sapuit in mundo ut >civitas Dei? Et tamen haec ipsa sibi magna promittens, quasi proxima Dei
- 20 et >civitas eius, quia peccavit, arguitur a Spiritu sancto ut degener et extranea; >pater enim eius >Amorrhaeus, iam non Deus. Quamdiu non peccavit, >pater eius erat Deus; quando vero peccavit, >pater eius >Amorrhaeus factus est. Quamdiu non peccavit, >pater eius Spiritus sanctus fuit; quando peccavit, >mater eius facta est >Chetthaea. Quamdiu non
- 25 peccavit, >radicem habuit Abraham et Isaac et Iacob; quando peccavit, >radix eius >Chananaea facta est. Saepe miratus sum id, quod dictum

1 Ezech. 16, 2. 3 — 4. 5 Ezech. 16, 3 — 7 vgl. Jonas 3, 2. 5 — 9f vgl. Jonas 1, 4. 5. 7. 15; 2, 1 — 16 Ezech. 16, 3 — 19 vgl. Röm. 11, 20; Hebr. 12, 22 — 21ff vgl. Sel. in Ezech. (XIV 81 Lomm.): *Ἡ Ἱερουσαλήμ, ὅτι τοῦ Θεοῦ ἦν πόλις, ῥίζαν καὶ γένος εἶχεν ἐξ Ἀβραάμ, ἔχουσα πατέρα τὸν Θεὸν καὶ μητέρα τὴν χάριν (αὐτοῦ)* — 26 vgl. Origen. Comm. in Ep. ad Rom. IV 2 (VI 249 Lomm.): audi Daniel quid dicat ... >semen ... Chanaan et non Iuda ... . Vides eum qui carnaliter de gente Iuda descenderat, negari filium esse Iuda, sed Chanaan ... cuius actus ... sequebatur ... Sic denique et propheta dicit ad eos: >pater tuus Amorrhaeus et mater tua Chetthaea, quibus utique non eos necessitudo generis, sed morum similitudo iungebat.

1 eum] iezechiel *g* 2 non — 16 dominus < *g* 4 ad < *e* 7 ∞ erat eius *e* 12 evenerunt *e*, venerunt = evenerunt 16 et² < *e* 19 dei¹ + quae sic familiaris ut ierusalem *cegn*, fehlt richtig in *m* 21 deus *cn*, Del. dei *egm* 23 mater? (vgl. Origen. III 128, 27 Kl.) 24 ∞ est facta *g* | ∞ cethea facta est *m*, Del.

est a Daniele ad »presbyterum« peccatorem, cui pro peccato nomen imponens: »semen« inquit »Chanaan et non Iuda«. Magnus quidem et Daniel constantissime »presbyterum« peccatorem »semen Chanaan« appellans »et non Iuda«; maior vero comparatione eius Ezechiel non uni
 5 »presbytero« neque duobus hominibus nativitatem obiciens contumeliosam, sed »radix« inquit »tua et generatio tua de terra Chanaan, pater tuus Amorrhaeus et mater tua Chettaea«. Quia Hierusalem multa peccata commisit, ideo increpans illam propheta non uno neque duobus, sed tribus nominibus insignivit. Septem in Genesi gentes enumerantur
 10 a Deo in uno loco, quem tradidit filiis Istrahel. Septem autem hae sunt. »In terram« inquit »Chananaeorum, et Chettaeorum et Amorrhaeorum et Pheresaeorum et Evaeorum et Gergesaeorum et Iebusaeorum«. Impossibile fuit et septem istas congregare, ut per eas ignobilitatem peccatricis »Hierusalem« exprobaret: fecisset utique propheta. Nunc
 15 vero quid fecit? »Amorrhaeum« elegit ex septem et »Chananaeum« et ait habere communionem peccatricem »Hierusalem«, quippe ad »Chananaeum« iuxta »radicem« et »nativitatem«, proprie ad »Amorrhaeum« secundum »patrem«, proprie ad »Chettaeum« secundum »matrem«. Si in »Hierusalem« tanta dicuntur, de qua tam grandia et tam mira conscripta
 20 sunt, quae ei sunt repromissa, quid futurum est misero mihi, si peccavero? Quis mihi erit »pater« aut quae mihi erit »mater«? Tantaes talisque »Hierusalem radix et generatio de terra Chananaeorum«, »pater« eius »Amorrhaeus et mater Chettaea« nuncupatur. Ego, si peccavero, qui in Christo Iesu credo et tanto me magistro tradidi, quis mihi futurus est
 25 »pater«? Non utique »Amorrhaeus«, sed nequior quidam »pater«. Quis est iste? »Omnis qui peccatum facit, ex diabolo natus est« et iterum: »vos ex patre diabolo estis«. Si igitur »Hierusalem« dicitur de »radice et nativitate terrae Chananaeae«, quid dicetur ad nos? Invenientur et nobis »patres«, qui nos generant in peccatis. Ut enim, si bonus fuero
 30 et in optimo actu constitutus, dicit mihi Iesus: »fili, dimittuntur tibi

2 Dan. 13, 56 (= Susann. 56) — 6 Ezech. 16, 3 — 11 vgl. Gen. 15, 20 —
 26 I Joh. 3, 8; etwas anders Origen. Sel. in Ezech. (XIV 83 Lomm.): . . . Ἀμωρραῖος πατήρ· ἐστὶ τοιοῦτος ὁ διάβολος, »Χετταία δὲ μήτηρ· ἣ ἐκ τούτου γέννησιν. »Πᾶς«
 »ὁ ποιῶν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γεγέννηται« — 27 Joh. 8, 44 — 30 Matth. 9, 2

4 non iuda — S. 382, 14 significaret < c   10 septem — 15 amorrhaeum
 < g   11 et cethaeorum < m   12 ∞ et gergesaeorum et pheresaeorum et
 evaeorum e | ∞ et gergesaeorum et evaeorum n, Γεργεσαίων; καὶ Ἰεβουσαίων;
 am Schluß O'; die Chananaei und Amorrhaei sind wegen Ezech. 16, 3 nach vorne
 gerückt; ∞ Amorrhaeorum et Chettaeorum Del. (vgl. Ezech. 16, 3)   20 sint g

peccata^c, dicit mihi Paulus discipulus Iesu: »in Christo enim Iesu per Evangelium ego vos genui^c, ita, si factus fuero peccator, generans me in »peccatis diabolus^c et adsumens sibi eam vocem, qua pater Deus ad Salvatorem locutus est, dicit ad me: »filius meus es tu, ego hodie genui
 5 te^c. Et alii autem plures »patres^c mei erunt, ad quos iturus sum. Unusquisque ad suos proficiscitur »patres^c. Si quis est ab Abraham, dicitur ad eum: »tu autem vade ad patres tuos cum pace educatus in senectute bona^c. Si quis vero egreditur de saeculo non cum pace, sed ^{84 Lomm.}
 10 cum peccatorum bello et »senectute^c non »bona^c, »inveteratus dierum malorum^c, utique dicitur ad eum: tu autem vadis ad patres tuos cum bello, nutritus in »senectute^c mala. Docemur a Deo sub aliis nominibus quid facere debeamus.

4. »In qua die nata es, non alligaverunt mammas tuas^c sive »non est excisus umbilicus tuus^c; in Hebraeo quippe sic habet: »non est excisus umbilicus tuus^c. Allegorice inducit »Hierusalem^c quasi puellam
 15 ab infantia genitam. Quae autem de »Hierusalem^c dicuntur, sciamus ad omnes homines, qui in ecclesia sunt, pertinere. Primum eius tempus ^{378 Del.}
 tale est, [secundum] quale describitur; procul autem absit a nobis, ut tertium tempus tale habeamus, quale dicitur ad »Hierusalem^c. Omnes
 20 enim, qui primum fuimus peccatores, »Hierusalem^c vocamur a Deo et habemus ea, quae prima dicuntur; secunda autem, si post visitationem et notitiam Dei perseveraverimus in peccatis, ad nos pertinent; tertia vero mala, quae penitus detestamur, secundum ordinem prosequemur. Nunc, ut ad primum redeam, scriptum est quasi de »Hierusalem^c: »in
 25 qua die nata es, non est excisus umbilicus tuus^c. Adiutorio Dei indigemus, ut possimus »umbilicum non praecisum^c peccatrici »Hierusalem^c invenire aut certe »praecisum umbilicum^c eius, quae non peccavit, exponere. Sive igitur »Hierusalem^c, sive cuiuscumque alterius de alia scriptura quaero »umbilicum^c, ut »spiritibus spiritualia comparans^c in-

1 I Kor. 4, 15 — 4 Ps. 2, 7 — 7 vgl. Gen. 15, 15 — 9 vgl. Dan. 13, 52 — Susann. 13, 52 — 13 vgl. Ezech. 16, 4 — 14 vgl. Origen. Hexapl. z. St.: Ἄλλος οὐκ ἐτμήθη ὁ ὀμφαλός σου — 24 vgl. Ezech. 16, 4 — 29 vgl. I Kor. 2, 13

1 peccata + tua v, Del., nach der Vulg. (suv αἱ ἁμαρτίαι), vgl. Bd. II S. 227, 9 (+ tua) 6 est iturus ad Abraham g 10 vades v, vade Del., richtig?, vgl. aber S. 306, 24 13 mammas (μαστοίς O') g manus emn, Del. | non] vero (v) g 14 habet g habetur emn, Del. 17 primum — 25 adiutorio < g 18 secundum B, von mir getilgt als Glossem (primum . . . tertium); wegen secunda (Z. 21) brauchen wir keine Lücke anzunehmen; secundum ist kaum Praeposition 23 prosequimur B 28 ergo e

veniam, quomodo >non sit praecisus umbilicus Hierusalem<. Scriptum est in Iob de >dracone<: >virtus eius in umbilico, et fortitudo eius super umbilicum ventris<. Scio ex his, quae mihi gratia divina largita est, cum praesentem locum exponerem, me dixisse quia >draco< sit fortitudo 85 Lomm.

5 contraria. Iste est enim >draco<, >serpens antiquus, qui vocatur diabolus et Satanas, decipiens orbem terrarum universum<. Istius fortitudo >in umbilico< est; nec dubium, nam principium malorum omnium >in lumbo< versatur. Et ideo >adhuc in lumbo patris constitutus<, qui nasciturus erat, refertur, quia >in lumbo< semina humana collecta sunt. Fortitudo

10 ergo contraria, ubicumque sunt semina, ibi insidiarum suarum vim conatur ostendere. Adversum masculos >virtus eius< >in lumbo< est, adversum feminas >virtus eius in umbilico ventris< est. Et vide, quomodo honeste viri mulierisque genitalia obtectis nominibus Scriptura nuncupaverit, ne per ea vocabula, quae in promptu sunt, turpitudinem significaret. Si intellectum est exemplum, quod protulimus de Iob, intellige

15 mihi quia, ut in viro praeputium circumciditur, sic in femina >umbilicus< amputetur. Cum enim pudica fuerit mulier et mundis usum mutationibus feminarum, scilicet ne in sordidas res et in peccatorum turpitudines ruat, tunc >umbilicus< eius >abscisus est<; si vero peccaverit, non

20 >est umbilicus< eius >abscisus<. Increpat ergo >Hierusalem< quasi mulierem, cui >non sit praecisus umbilicus<. Septuaginta interpretati sunt in hoc loco: >non alligaverunt ubera tua<, sensum magis eloquii exponentes quam verbum de verbo exprimentes. >Ubera< autem in Cantica Canticorum assumpta sunt in cogitationum tuarum et mentis loco: >quia

25 bona ubera tua super vinum<. Et >recubuit super pectus Iesu<, ubi >ubera tua< sunt, is qui communionem intellectuum eius habiturus erat. Quando ergo sensus est rigidus et notio constricta atque solida nec de-

86 Lomm.

2 Job 40, 11 (16) — 4 ff vgl. die Jobcatene (Berl. Sitz. 1897, 806): *πᾶν δὲ εὐπρεπέστατα ὀνόμασεν ὄσφιν ἐπὶ ἄρρενος, καὶ ὀμφαλὸν γαστρὸς ἐπὶ γυναικὸς* usw. — 4 f vgl. z. B. Bd. II S. 241, 22 ff — 5 f vgl. Apok. 12, 9 — 8 vgl. Origen. in Levit. hom. 6, 6 (Bd. I S. 368, 25 f); Hebr. 7, 10 — 23 ff vgl. oben S. 93, 26: in uberibus principale cordis intellegamus; Sel. in Ezech. (XIV 85 Lomm.): *οἱ μαστοὶ ἐλήφθησαν ἐν τῷ ἔσματι ἐπὶ τοῦ διανοητικοῦ χωρίου* — 24 Hohel. 1, 1 — 25 vgl. Job. 13, 25

7 nec — 9 sunt < g 9 lumbo e lumbos *mn, Del.* 11 lumbo e lumbos *n lumbis gm, Del.* 13 nominaverit e (< g) 17 amputatur *m*, Del.* | fuit *m, Del.* 22 eloquio e, g (-o * * * *) 23 canticis *Del.* 26 tua gestrichen in c, über der Zeile g 27 obstricta *m, Del.* 29 alligata (in Ras.) *g, Del.*

5. »Aqua non es lota in salutem«. Videamus ea, quae sunt »Hierusalem«, ne forte et in nobis eadem reperiantur. Verbi gratia dictum sit: est quaedam mulier nunc »lota«, verum quaeritur an et »in salutem«, ut et nos timeamus propter hoc, quod addidit: »in salutem«. Non »lavantur in salutem« omnes. Qui accepimus gratiam baptismi in nomine Christi, »loti« sumus, sed nescio, quis »lotus sit in salutem«. Simon »lotus est« et »baptisma consecutus perseverabat in Philippi societate«; verum quia »non erat lotus in salutem«, condemnatus est ab eo, qui in »Spiritu sancto« dixit ad eum: »pecunia tua tecum sit in perditionem«. 10 Ingentis est difficultatis eum, qui »lavatur«, »lavari in salutem«. Attendite, catechumeni, audite et ex his, quae dicuntur, praeparate vosmet ipsos, dum catechumeni estis, dum necdum estis baptizati, et veniatis ad lavacrum et »lavemini in salutem« nec sic »lavemini« ut quidam, qui »loti sunt«, sed »non in salutem«; accipit aquam, non »accipit Spiritum sanctum«; qui »lavatur in salutem«, et aquam »accipit« et »Spiritus sanctum«. 15 Quia non fuit Simon »lotus in salutem«, »accepit« aquam et non »accepit Spiritum sanctum« »putans quia possit donum spiritus pecunia comparari«. »In aqua non est lota in salutem«. Ad omnem animam peccatricem, quae videtur credere, ista dicuntur, quae nunc dicta legimus ad »Hierusalem«, ut non ad maiora conscendam et ea quaeram, quae ultra meas vires sunt et ingenium. 20

6. »Neque sale salita«. Et hoc crimen est »Hierusalem«, quia non fuerat digna »sale« Dei. Ego si credidero Domino meo Iesu Christo, ipse *me* »sal« faciet dicetque mihi: »vos estis sal terrae«. Si credidero 25 »spiritui«, qui in Apostolo locutus est, »sale« condior et possum praeceptum custodire dicens: »sermo vester sit semper in gratia, sale conditus«. Grande opus est »insaliri«. Qui »sale conditur«, »gratia« plenus est. Nam et in communi proverbio salsus dicitur gratiosus et e contrario insulsus,

1. 4. 18. 22 Ezech. 16, 4 — 6 f vgl. Akt. 8, 13 — 7 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 86 Lomm.): Καὶ ἐν ἔδατι οὐκ ἐλούθης, ἐὰν ἔδατι οὐκ ἐλούθης εἰς σωτηρίαν. Τῶν βαπτιζομένων οἱ μὲν εἰς σωτηρίαν βαπτίζονται, εἰσὶ δὲ τινες ψυχὰ ἀπονιατόμεναι καὶ εἰς κατάκρισιν. Τοῦτο συμβαίνει τῷ ἀναξίῳ. Ἐχει δὲ καὶ ἀναγωγὴν ἐψηλὴν· καὶ θιώρει, τοῦτο εἰ δύνουσαι. — 9 vgl. Akt. 8, 17 ff — Akt. 8, 20 — 14 vgl. Akt. 8, 17 — 17 vgl. Akt. 8, 20 — 24 Matth. 5, 13 — 25 vgl. Akt. 13, 9 — 26 Kol. 4, 6

1 sunt (in) Del. 2 eadem < m, Del. 4 addidit] ait m (verbi ... ait < g), Del. 4 f lavamur gn 5 accipimus B 9 perditione B, εἰς ἀπόλειαν 10 f attendite — 15 f sanctum < g 12 ~ baptizati estis e | et] ut e (in Ras.) 14 accepit^{1.2} c 18 es m, vgl. Z. 1 18 ad — 21 ingenium < g 21 ~ vires meas e, Del. 22 nsw. sallita eg 24 me Del. < B

qui non habet ›gratiam‹. Si igitur ›gratia‹ nobis a Deo venit et complemur ›dono‹ eius, ›sale salimur‹. Rursum peccatrix ›Hierusalem non est involuta pannis‹. Observa, quod dicimus. Anima renascens et primum in lavacro edita ›involvitur pannis‹. Ipse Dominus meus Iesus
 5 ›pannis involutus est‹, ut scriptum refertur in Evangelio secundum Lu- 379 Del-
 cam. Oportet ergo eum, qui renascitur, utique in Christo renascentem ›rationabile et sincerum lac desiderare‹; et priusquam ›rationabile et sine dolo lac desideret‹, debet ›sale saliri‹ et ›panuorum involucris‹ colligari, ne dicatur ad eum: ›sale non es salita et pannis non es involuta‹. Quia
 10 autem ista ›Hierusalem‹ sint crimina, ›non circumcidi‹ eam ›umbilico‹ et ›sale non saliri‹ et ›pannis non involvi‹ et ›aqua non lavari in salutem‹, sermo indicat reliquus, qui ita contexitur: ›neque pepercit in te oculus tuus, ut facerem tibi unum ex omnibus istis‹. Propterea nihil ›tibi-
 horum ‹feci‹, ›ut paterer aliquid super te‹, dicit Dominus. Exemplum
 15 ab hominibus accipiam, deinde si Spiritus sanctus dederit, ad Iesum 88 Lomn-
 Christum et ad Deum patrem transmigrabo. Quando ad hominem loquor et deprecor eum pro aliqua re, ut misereatur mei, si sine misericordia est, nihil patitur ex his, quae a me dicuntur; si vero molli est animo et nihil in eo rigidi cordis obduruit, audit me et misereatur mei
 20 et molliuntur viscera eius ad meas preces. Tale mihi quiddam intellige super Salvatorem. Descendit in terras miserans humanum genus, passionem peressus est nostras, antequam crucem pateretur et carnem nostram dignaretur assumere; si enim non fuisset passus, non venisset in conversatione humanae vitae. Primum passus est, deinde descendit et
 25 visus est. Quae est ista, quam pro nobis passus est, passio? Caritatis est passio. Pater quoque ipse et Deus universitatis, ›longanimis et multum misericors‹ et miserator, nonne quodammodo patitur? An ignoras quia, quando humana dispensat, passionem patitur humanam? ›Supportavit‹ enim ›mores tuos Dominus Deus tuus, quomodo si quis supportet
 30 homo filium suum‹. Igitur ›mores‹ nostros ›supportat Deus‹, sicut portat passionem nostras filius Dei. Ipse pater non est impassibilis. Si

2 vgl. Akt. 8, 20 — 2. 9 vgl. Ezech. 16, 4 — 4f vgl. Luk. 2, 7. 12 — 7 vgl. IPetr. 2, 2 — 12 Ezech. 16, 5 — 14 vgl. Ezech. 16, 5 — 26 vgl. Ps. 102 (103), 8 — 28f vgl. Deut. 1, 31 — 31ff vgl. z. B. Origen. de princ. II 4, 4 (S. 131, 25ff Koe.): quod vel irascitur Deus vel paenitet ... materiam sibi ad confutandos nos praeberi putant adfirmantes Deum penitus impassibilem ... sed spiritalem intellectum requirimus in talibus usw.; in Jerem. hom. 18, 6 (S. 160, 12 Kl.); Pohlenz, Vom Zorne Gottes S. 36

9 eum Del. eam B 13 tuus] meus (in Ras.) c, cov Q* 24 conversationem Del., richtig? vgl. aber Bd. II S. 614 25 caritaⁱⁿ (s) g caritas c, Del. 27 an — 31 impassibilis < g 30f ~ passionem nostras portat m, Del.

rogetur, miseretur et condolet, patitur aliquid caritatis et fit in iis, in quibus iuxta magnitudinem naturae suae non potest esse, et propter nos humanas sustinet passiones.

7. »Non pepercit« ergo »oculus tuus« inquit »in te, ut facerem tibi
5 unum ex omnibus istis, ut paterer aliquid super te«. »Et«, quia talis effecta es, »proiecta es in faciem campi«. Deus, ne nos tales esse patiaris, ut »proiciamur« a te et ab ecclesia tua »in faciem campi«, sed magis, ut ab angustiis sensuum egrediamur ad »campum«! »Et proiecta es in faciem campi«. Quare? »Pravitate animae tuae in qua die nata es«. ⁸⁹ *Lonan.*
10 Potestne aliquis »in« ea »die, qua natus est«, habere »animae pravitatem«? Describit ergo passiones nostras et humana vitia et solitas »pravitates«. »Pravitate« enim nostra, si non rectum fuerit cor, »proicimur in campum in die, qua nascimur«. Si post regenerationem lavacri, si post sermonem Dei rursus peccaverimus, »in die, qua nascimur, proicimur«. Tales saepissime
15 reperiuntur lavati »lavacro secundae regenerationis« et non »facientes dignos fructus paenitentiae« neque exhilarantes mysterium baptismi timore maiore ab eo, quem, dum catechumeni essent, habuerunt, caritate ampliori ab ea, quam exercuerunt, dum auditores sermonis essent, sanctoribus gestis, quam ante gesserunt. Sequitur istiusmodi
20 homines hoc, quod dicitur: »proiecta es in faciem campi pravitate animae tuae in die, qua nata es«. Sed vide misericordiam Dei, vide clementiam singularem. Licet »proiecta sit Hierusalem in faciem campi«, non ita eam despicit, ut »proiecta sit« semper, non ita »pravitati« »suae relinquit, ut in totum eius obliviscatur, ut non ultra elevet iacentem.
25 Attende quid sequitur: »Et transivi per te«. »Proiecta es«, ego tamen rursus veni ad te, visitatio mea non tibi defuit post ruinam.

8. »Et vidi te conspersam in sanguine tuo«. Quasi dicat: »vidit te ream homicidiorum, ream »sanguinis« et mortalium peccatorum. »Et dixi tibi: de sanguine tuo vita adimplere; surge de sanguine tuo et ad-
30 implere vita; sicut ortus agri dedi te«. Misertus sum tui, postquam »proiecta es«, »vidi te sanguine« peccatisque »conspersam«, effeci te »sicut ortus« est »agri«. »Et multiplicata es«. Quia »ad te veni et visitavi te ⁹⁰ *Lonan.*

4. 5. 8. 9. 20 Ezech. 16, 5 — 13 ff vgl. Origen. in Levit. hom. 15, 2 (Bd. I S. 489, 19): in gravioribus enim criminibus semel tantum paenitentiae conceditur locus; ista vero communia . . . semper paenitentiam recipiunt u. die dort angeführten Stellen — 15 vgl. Tit. 3, 5; Luk. 3, 8 — 25. 27 Ezech. 16, 6 — 28 vgl. Ezech. 16, 6. 7 — 32 vgl. Ezech 16, 7

4 ergo < m, Del. | tuus] meus e 10 ea] illa c 17 cum c 26 ∞
tibi non g

proiectam, causa tui factus sum ut >multiplicareris. >Et multiplicata es et magnificata. Dedi te in multitudinem et in magnitudinem, id est >crescere te et multiplicari. Per id enim, quod >crescimus, et >multiplicamur. >Et intrasti in civitates civitatum. Rursum errores exponit
 5 >Hierusalem introeuntis in civitates civitatum. Quomodo autem >ingressa sit criminoſe >in civitates civitatum, consideremus. Si per singulas >civitates, in quibus haereses sunt et doctrinae alienae a Deo, >ingrediatur quispiam ecclesiasticus et particeps fiat talium >civitatum, audit: >intrasti in civitates civitatum. Mammae tuae erectae sunt. Post tanta
 10 crimina rursum floruiſti et >venit tibi tempus et tempus devertentium. Dicitur mihi: noli allegorizari, noli per figuram exponere. Respondeant, quaeso: >Hierusalem mammaſ habet et est quando >non colligentur, est quando >erigantur, et >umbilicum habet et, quia >non est praecisus, arguitur. Quomodo possunt iſta sine allegorica expositione intelligi?
 15 >Mammae tuae erectae sunt, et capillus tuus exortus est. Cum omni honestate ea, quae solent virginum evenire corporibus, describit sermo divinus. >Et capillus tuus exortus est, tu vero eras nuda et dehonesta. Qui non est >Christum Iesum indutus, hic >nudus est; qui non est >indutus viscera miserationis, benignitatis, humilitatis, mansuetudinis, longanimitatis, ut proximum sustineat, iſte >dehonestatus est.
 20 >Tu vero eras nuda et dehonestata. Et transivi per te. Secunda vice >venit ad eam, >vidit eam peccantem, iterum propter peccata discedit, et tamen rursum revertitur, iterum visitat clemens et benignus Deus. >Et veni ad te et vidi te, et ecce tempus tuum et tempus devertentium.
 25 Quid est hoc, quod ait: >tempus tuum? >Tempus significat adolescentium, in quo iam per aetatem possunt fornicari. Et rursum: >et tempus inquit >devertentium. Qui sunt iſti >devertentes? Dum sumus >parvuli, hi, qui >devertere volunt ad nos, qui nituntur evertere, id est christiani pessimi, daemonia immunda, angeli diaboli, non habent
 30 locum, quomodo ad nos possint >devertere. Cum autem fuerimus aetate

91 Lomm.
380 Del.

1. 4. 9. 15. 17 Ezech. 16, 7 — 10. 25. 26 Ezech. 16, 8 — 12. 13 Ezech. 16, 4 — 13 vgl. Ezech. 16, 7 — 18 vgl. Röm. 13, 14 — 19 vgl. Kol. 3, 12f — 21 Ezech. 16, 7. 8 — 22 vgl. Ezech. 16, 4. 8 — 24 vgl. Ezech. 16, 8 — 28 vgl. z. B. I Kor. 13, 11 u. ö.

1 tuij tibi Del., vgl. S. 373, 16; 415, 26 9 intrasti nach civitatum g 10 tempus¹ + tuum g, nach Z. 24 11 dicitur — 14 intellegi < g 11 dicitur (dicit p) + enim e 18 ~ iesum christum em, Del. 22 discedit g², Del. descendit ceg¹mm, vgl. S. 387, 15 23 dominus e 24 usw. divertentiam emm 25 ~ hoc est e 26 possumus g 28 nos Bachrens eos B

maiore et iam peccare possumus, quaerunt aditum ad nos >devertendi<, et hoc tam angeli Dei quam angeli Satanae. Impossibile autem est, ut utrique ad nos >devertant<. Si peccamus, angeli diaboli >devertunt< ad nos; si stamus fixo gradu, >devertunt< ad nos angeli Dei. Venit ergo
5 >tempus tuum et tempus devertentium<. Quia >tempus venerat devertentium<, et Dominus Iesus Christus Deus noster rursus visitat miseram >Hierusalem<, id est peccatricem animam nostram. >Expandi alas meas super te<. Consuevit Scriptura >pennas< nuncupare vestium summitates, ut in Ruth, quae >venit abscondite et discooperuit ad pedes< Booz et
10 dormivit sub >ascella< vestimenti eius. Deus ergo quasi veste loquitur indutus: >expandi alas meas super te et operui confusionem tuam<. Beatus, cuius >alis< suis Deus >protegit confusionem<, si tamen perseve- ^{92 Lomn.} raverit in beatitudine, in qua >Hierusalem< noluit perseverare. >Et iuravi tibi in testamentum et intravi in testamentum tecum<. Post tanta, ob
15 quae rursus revertitur, rursus recedit, post tam frequentem visitationem nunc primum >ingreditur in testamentum cum< ea.

9. >Et facta es mihi. Et lavi te in aqua<. Post haec omnia assumpsi te et ipse >lavi te in salutem<. >Et ablui sanguinem tuum abs te<. Haec intelligentes oremus, ut veniat misericordia Dei super nos et
20 >abluat sanguinem< ab animabus nostris; si quid enim morte dignum fecimus, istud >sanguis< est noster. >Ablui sanguinem tuum a te, et unxi te oleo<. Et Christos nos vult facere Deus. >Et indui te versicoloria<. Quanta est benignitas Dei in unamquamque animarum >Hierusalem<; non unius coloris tunicam, sed multae varietatis largitur credentibus sibi. Hanc >versicolorem tunicam< iam tunc in signum fecit
25 Iacob >induens< filium suum Ioseph, >et vestivit eum versicoloria<. Si consideres intellectus sacratos, facta bona, vere videbis >variā tunicam<, quam visitatio Dei largitur his, qui vocati sunt >in salutem<. Legem intelligo, prophetas comprehendo, agnosco evangelia, non me latet Apostolus,
30 cautus sum, iustus sum, misericors sum, et adhuc quaeris aliam >tunicam versicolorem<, quam >induit< Deus >Hierusalem< dicens: >et

5. 13 vgl. Ezech. 16, 8 — 7. 11 Ezech. 16, 8 — 9f vgl. Ruth 3, 7. 9 — 17 Ezech. 16, 8. 9 — 18 vgl. Ezech. 16, 4 — 18. 21 Ezech. 16, 9 — 20ff vgl. Origen. c. Cels. VIII 6. 25; de Princ. II 2, 5; Ezech. 16, 9 — 22. 31 Ezech. 16, 10 — 26ff vgl. Gen. 37, 2 — 27 vgl. Sel. in Ezech. (XIV 219 Lomn.): >ἵνδυμα< . . . >ποιζίλον< . . . ἐξ δογματίων ἀληθείας καὶ πράξεως ἐνάεβους.

6 dominus + noster *m, Del.* 15 post quam ^{t ta} *n* postquam vel tam *c*
16 ∞ cum ea in testamentum *m, Del.* 17 omnia *e, Del.* communia *cymn*
18 ∞ te lavi *e* | a *g* 27 sacratos *Baehrens* sectas *B, Del.* 28 in] ad *e*
31 dominus *m, Del.*

vestivi te versicoloria et calciavi te hyacintho? Vult calciamenta nostra esse florentia et bene tineta. Quae sunt calciamenta? Audi Paulum apertius praedicantem: »calciati pedes in praeparatione Evangelii pacis«.

10. »Et praecinxi te bysso«. Manifestius de hoc cinctorio Apostolus ^{93 Lomm.}
 5 loquitur: »stantes praecinxi lumbos vestros in veritate«. »Veritas« enim pro »bysso« accipitur. »Et operui te trichapto«. Non inveniens neque intelligens, quid esset »trichapto«, inveni in alia editione pro »trichapto« »florens« et in alia »indumentum«. Igitur induit nos Deus post »variam vestem« et »florenti tunica«. »Et ornavi te ornamento, et imposui tibi
 10 armillas circa manus tuas«. Cum mihi dederit occasiones bonorum actuum, »armillas circumdat manibus meis«. »Et catena circa collum tuum«. Si me post gesta iustitiae intellectu ornaverit veritatis, tunc mihi ornamentum nuptiale, tunc »catena collo« decora circumdatur. »Et dedi in aurem circa narem tuam«. Quando vere possum suavitatis et
 15 boni odoris sacramenta suscipere, tunc mihi ornat Deus »inauribus narem«. »Et rotulas in auriculas tuas«, ut non solum in auriculae, sed etiam grandis »rota« aurea sit circa auditum meum. Aurea vero »rota« est, quae intellectibus volvitur sacris. »Et corona glorificationis super caput tuum«. Omnipotens Deus, et nobis tribue, ut digni efficiamur
 20 »corona glorificationis super caput« nostrum. »Et ornata es auro«, id est divinis sensibus, »et argento«, sermonibus sacris. »Et opertoria tua ^{94 Lomm.}
 byssina«. Profunditas sensuum »opertorium« est »byssinum«. »Et flo-

3 Ephes. 6, 15; andere Interpretation des calciamentum z. B. Bd. I S. 82, 3; 265, 5 — 4. 6 Ezech. 16, 10 — 5 vgl. Ephes. 6, 14 — 5f vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 219 Lomm.): *σύμβολον τῆς ἀληθείας ἢ βύσσοις καὶ τῆς ἀληθοῦς σωφροσύνης*; anders Bd. I S. 240, 3; 275, 4 — 7 vgl. Sel. in Ezech. (XIV 93 Lomm.); *τροίχαπιον ἠρμήνευσαν οἱ ἄλλοι ἐρμηνεύται ἄνθιμον καὶ ἐπένδυμα* — 9. 11 Ezech. 16, 11 — 10 vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 219): *δίδωσιν ὁ θεὸς ψίλλου ἐπὶ τὰς χεῖρας τῆς ψυχῆς, ἀφορμὰς τῶν ἀγαθῶν πράξεων*; Bd. I S. 98, 28 — 13. 16. 18 Ezech. 16, 12 — 14 vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 219): *ἐνώπιόν ἐστι περὶ τὸν >μικτήρα, ἢ εὐδοεστάτη τῶν μυστηρίων ἀληθῆς γνώσεως*. — 17 vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 219): *τροχίσκοι . . . τὰ θεῖα λόγια* — 20. 21. 22 Ezech. 16, 13 — 20 vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 219): *κόσμος ἐστὶν ἐκ χρυσαίου καὶ ἀργυρίου, ὃ ἐκ νοημάτων θεῶν καὶ λόγων ἱερῶν συνιστάμενος τῷ ἡγεμονικῷ*; Bd. I S. 240, 9

1 iacincto *n* iacintū *g* 11 cathenia (in Ras.) *m* 13 cathenia *em*; es ist wohl zweimal cathema (= κάθεμα) zu lesen, vgl. Thes. L. L. s. v. und Hieron. 25, 140A M. | circumdatur *Del.*, circumdat *B* 15 ∞ deus ornat *eg* 17 meum] tuum *m, Del.* 18 quae + in *m*

rentia«, pro quo verbo Septuaginta >τριχάπτα< posuerunt subtilem nimis amictum et quasi ad capillorum similitudinem attenuatam vestem significantes. »Et versicoloria«. Ecce, »lota est Hierusalem«, protecta »alis«, »vestita variis«, »ornata« gemmis. Quid post haec facit magnus et homo 5 minum amator Deus? Alit eam delicatis cibus. »Similam et mel et oleum manducaſti«. Non ait simpliciter farinam neque hordeaceum panem; hoc, quod modo ad vos loquimur, »simila« est. Sed miserabilis »Hierusalem« post »similam«, post »mella«, post »oleum« rursum quasi meretrix increpatur. Idcirco caveamus attentius, ne forte et nos post verba 381 Del.

10 munda »similae«, post sermones dulcissimos prophetarum, post »oleum«, quod »laetificat faciem«, quo volumus »perungere caput«, ut »ieiunium« nostrum »acceptabile« fiat, iterum delinquamus. Non solum autem perungimur hoc »oleo«, sed et vescimur. »Et facta es pulchra valde nimis«. Laudat pulchritudinem eius, laudat speciem, praedicat formam. »Et di-

15 recta es in regnum«. Quantus profectus, ut etiam »ad regnum dirigatur«! »Et exiit nomen tuum in gentibus«. Haec apta sunt ei, qui postquam liber esse coepit a mundo, in conversatione proficiens ad beatam vitam, »nomen« quoque gloriosum in saeculo consecutus est. Sed procul absit id, quod sequitur; ad hoc enim scriptum est, ut incutiat audien-

20 tibus metum. Post pulchritudinem, post »nomen« magnum »Hierusalem« misera »fornicatur«. Ideo »ne glorieris in crastinum; non enim scis, quid pariat adveniens dies« et alibi: »fratres, etiam si praeoccupatus 95 Lomra.

fuerit homo in aliquo peccato, vos ut spirituales sustinete istiusmodi in spiritu mansuetudinis« et rursum: »considerans te ipsum, ne et tu

25 tenteris«.

11. »Et exiit nomen tuum in gentibus in specie tua, quoniam consummatum erat in decore speciei, quam constitui in te, dicit Adonai Dominus; et confisa es in decore tuo«. »Magna sapuit« et conscientia pulchritudinis suae erecta est speciosa »Hierusalem«. Et quia »alta sa-

30 puit« nec se humiliavit et glorificavit Deum, audi, quid dicatur ad eam: »et fornicata es in nomine tuo, et effudisti fornicationem tuam in omni

1 vgl. Origen. Sel. in Ezech. 16, 13 (XIV 220 Lommu.): >τριχάπτά< ἔστιν οἶον ὡσεὶ ἔλεγε σφόδρα ἰσχνὰ νοήματα, βαθύα ἢ ποικίλα δὲ διὰ τὰ διάφορα εἶδη τῆς ἀρετῆς — 3. 5. 13 Ezech. 16, 13 — 11 vgl. Matth. 6, 17; Ps. 103 (104), 15 — 11f vgl. Jes. 58, 5 — 14 Ezech. 16, 14 (Hexapl. z. St.) — 16 Ezech. 16, 14 — 20 vgl. Ezech. 16, 15 — 21 Prov. 27, 1 — 22. 24 Gal. 6, 1 — 26 Ezech. 16, 14, 15 — 28 vgl. Röm. 12, 16 — 31 Ezech. 16, 15

transitu«. Quid est hoc, quod ait: »effudisti fornicationem tuam in omni transitu«? »Circuit« animas nostras fortitudo contraria et varie perlustrans »quaerit« locum, per quem possit irrumpere. Ira suo nomine vult »fornicari« mecum iuxta coniuncta moribus meis, suo nomine tristitia et
 5 vult me facere maerentem, sua parte [aliud] desiderium auri et argenti et quorumcumque similium; si me non custodiero et clausero ostium meum, sed suscepero omnem orationem inimici, dicitur mihi: »effudisti fornicationem tuam in omni transitu. Et accepisti vestes tuas, et fecisti
 10 tibi idola sutilia«. De his, quibus »te ornavi«, quibus »pulchra facta es«, »fecisti tibi idola sutilia«. Volo adhuc exponere, quae sint »idola sutilia«, quae quidam de »vestibus« consuērunt. »Vestes« divinae scripturae sunt et sensus, qui est in eis. Consciderunt has »vestes« haeretici et consuerunt dictum dicto, verbis verba iungentes, sed non cum opportuna aptaque iunctura et consuentes impia sibi »simulacra fecerunt«, quibus
 15 illexerunt quosdam credere et consentire ad cultum eorum et fictam

2 ff vgl. Sel. in Ezech. (XIV 95 Lomm.): »Παροδεύει ἡμῶν τὴν ψυχὴν ποικίλη δύναμις ἀντικειμένη καὶ ἠζητεῖ τόπον τοῦ εἰσελθεῖν καὶ πορνεῦσαι μετὰ τῆς ψυχῆς, οἰοῦντὸς ὡς ὁ δαίμων τοῦ θυμοῦ, ὁ δαίμων τῆς κενοδοξίας, ὁ δαίμων τῆς λήπης καὶ ἀπαξιαπλῶς ἐκάστου
 20 πάθους ἢ δύναμις παροδεύει διὰ τῆς ψυχῆς καὶ θέλει πορνεῦσαι μετ' αὐτῆς, ἐπιπλακεία τῇ προαιρέσει αὐτῆς. (Τοιοῦτόν τι ἠνέξατο ὁ Νάθαν πρὸς τὸν Δαβὶδ καλῶν τὸν δαίμονα τῆς πορνείας ὁδοιπόρον.)

11 ff vgl. Sel. in Ezech. (XIV 96 Lomm.): ... »Τὰ ἱμάτια« ἐστὶν ἐν τῷ
 25 μέρει τούτῳ αἱ ἱερὰ γραφὰ καὶ ὁ ἐν αὐταῖς νοῦς. Ἡ οὖν ἐκπεσοῦσα τῆς ἀληθείας ψυχὴ σχίζει τὰ δοθέντα αὐτῇ εἰς εὐσχημοσύνην ἱμάτια. Οἰοῦντι διελεῖται τὰς γραφὰς καὶ συρράπτει ῥητῶ ῥητὸν οὐ μετὰ τῆς δεούσης πλοκῆς· καὶ συρράψασα ποιεῖ »εἰδωλα« τὰ ἀσεβῆ νοήματα, ἐν οἷς λατρεύουσα πορνεύει. Τοιαύτη ἐστὶν ἡ ψυχὴ τοῦ αἱρετικοῦ.
 30 Αἱρετικὸς δὲ ἐστὶν οὐ μόνον ὁ κατὰ τὸ φρόνημα ἀπισχισμένος τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ ὁ κατὰ πράξιν.

1 Ezech. 16, 15 — 2 ff. 16 ff I Petr. 5, 8 — 7 Ezech. 16, 15. 16 — 9 f vgl. Ezech. 16, 13 — 22 vgl. II Kōn. 12, 1 ff. 4

1 quid — 2 transitu nach transitu (Z. 8) e 5 aliud B, von mir getilgt, sua parte sc. vult fornicari; avaritia infert Del.; ist avaritia inicit (iniciens) zu lesen? | et¹ < g 9. 10 subtilia cm* 11 quidam m quidem cegn, Del. | ∞ sunt scripturae e 13 ∞ verba verbis m, Del., vgl. den griechischen Text 15 illicerent e illicuerant g 21 ἐπιπλακείσ on 27 ῥητὸν ῥητῶ o, Del., vgl. Z. 13

suscipere disciplinam. Deus vero omnes nos et ab his et aliis liberet
 ›simulacris‹, ut magnificemur in Christo Iesu, ›cui est gloria et impe-
 rium in saecula saeculorum. Amen!‹.

HOMILIA VII.

* * * * *

5

1. Catalogus peccatorum ›Hierusalem‹, utcumque fuerit intellectus,
 aedificat audientem. Quomodo enim, si in domo sua quempiam de fa- 97 Lomm
 milia dominus corripit et peccata eius exponat, alius, qui nuper emptus
 est, servus videns patris familiae disciplinam, quae culpet quaeve col-
 10 laudet, instruitur ad non facienda ea, quae priores fecere conservi, et
 ad hoc omni labore festinat, ut ea faciat, per quae alii honorem et
 libertatem a domino promeruerunt, ita et nos audientes, in quibus cul-
 pet Deus sive ›Hierusalem‹ sive universam Iudaeam sive unam quam-
 libet ex tribus specialiter delinquentem, non parum utilitatis accipi-
 15 mus, ne et in haec corruamus, in quae ceteri corruerunt. Est autem
 principium hodiernae lectionis quia ›vestes‹ a Deo ›acceperit Hierusalem
 et fecerit‹ ex his ›sibi sutilia‹ quaedem ›simulacra et fornicata sit super
 iis‹. De quibus iuxta possibilitatem meam in priori sermone disserui
 20 docens istos, qui scripturas lacerant et a verbis verba dirumpunt con-
 suentes ea et commentitia dogmata componentes, servire ›idolis‹, quae
 earum ›vestibus‹ induerunt. ›Non intrabis‹ in tabernaculum meum,
 foris es et foris manebis. Scit Scriptura sanctos intus, peccatores foris
 esse. Igitur quia ›Hierusalem‹ talia peccata commisit, ut non mereatur
 ›intrare‹ in repromissiones Dei et dicatur ad eam: ›et non intrabis‹,
 25 caveamus, ne forte et nobis aliquando dicatur: ›et non intrabis neque
 fiet‹. Non est completum hoc, quod dicitur: ›neque fiet‹ et ideo sub- 382 Del.
 audiendum extrinsecus, ut sensus possit expleri. Ea quae tibi repromissa
 sunt bona et acceptura eras, ›non fient‹.

2 vgl. I Petr. 4, 11 — 17 vgl. Ezech. 16, 17 — 19 vgl. S. 390, 9ff —
 21 vgl. Ezech. 16, 16 — 22 vgl. z. B. Origen. in Num. hom. 21, 2 (Bd. II S. 202, 19):
 iustus intus est et in interioribus semper consistit — 24. 25. 26 Ezech. 16, 16

1 et + ab en 5 den Titel < *cmn*; de eo quod scriptum est: tulisti vasa
 decoris tui de aureo meo et argento meo *g* (= Vulg., wo atque anstatt et steht)
 6 utcumque + que *mn* 7 quomodo — 21 induerunt < *g* 14 relinquentem *mn*
 15 hoc *m* 16 a deo < *m* 17 subtilia *em* 19 dirrumpunt *e* dirumpunt *np*
 20 consuentes *e* 21 intrabis hinter meum *m*, *Del.* 23 ∞ ierusalem quia
m, *Del.* 24 in < *m*, *Del.*

2. Sequitur aliud delictum. »Et accepisti vasa gloriationis tuae de 98 Lomm.
 argento tuo et de auro tuo, ex quibus dedi tibi, et fecisti tibi imagines
 masculinas«. Secundum communem sensum sic intelligi potest: »vasa
 gloriationis« — de quibus Moyses scripsit in Numeris, »turibula, phialas,
 5 candelabrum aureum, arcam ab intus et a foris deauratam« et cetera —
 »accepisti« et conflasti ea et »fecisti effigies masculinas et fornicata es
 in eis«. Secundum allegoriam vero ita explanabitur: »vasa« aurea et
 argentea, id est »turibula, phialas« et cetera istiusmodi habemus in sa-
 cris litteris; quando ergo torquemus sensum Scripturae in alterum seu-
 10 sum, qui est contrarius veritati, verba divina conflamus et res Dei in
 alias mutamus »effigies«. Quae facientes incidimus in peccatum, quod
 nunc commiserat »Hierusalem«. »Vasa gloriationis« nostrae sunt lex et
 prophetae; super his exultamus, in his efferimur. Quos cum aliter
 exponimus quam se veritas habet, convertimus »vasa gloriationis« nostrae
 15 »de argento« rationabili et »de auro« sensibili, quod nobis dedit Deus, et
 »facimus nobis imagines masculinas et fornicamur in iis«.

3. Sequitur: »accepisti vestimenta varia et operuisti illa«. »Varia
 vestis« est et hic unus in scripturis locus, quo »induimur« adsumentes
 »viscera misericordiae, benignitatis, humilitatis, mansuetudinis, longani-
 20 mitatis ad sufferendum invicem«. Has »varias vestes« et pulchros ami-
 ctus, quos nobis largitus est Deus, si laceramus atque conscindimus et
 »circumdamus« falsae doctrinae ad deceptionem hominum, non dubium
 est quin »variis vestibus operiamus idola«. Intelliges autem hoc, quod
 dicitur, si ipsam rem manifestius describamus. Vide mihi aliquem
 25 Marcionitam sive discipulum Valentini aut certe cuiuslibet haeresis de-
 fensorem et considera, quomodo »idola« sua, id est, figmenta quae ipse 99 Lomm.
 composuit, »mansuetudine« et castitate »vestiat«, ut in aures audientium
 facilius ex vitae bonitate »ornatus« sermo subrepat. Et cum hoc fece-
 rit, intellige eum »adsumpsisse vestem variam« morum et conversationis
 30 optimaе et »idolis superiecisse«, quae »ipse construxit«. Ac iuxta mei
 quidem animi sensum multo nocentior est haereticus bonae vitae et
 plus in doctrina sua habet auctoritatis eo, qui doctrinam conversatione

1 Ezech. 16, 17 — 3. 6 vgl. Ezech. 16, 17 — 4 ff vgl. Num. 4, 7; 7, 13 ff;
 8, 2 ff (Exod. 25, 31; 37, 17); 3, 31 (Exod. 25, 10; 37, 1) — 17 Ezech. 16, 18 —
 18 vgl. Kol. 3, 12 — 30 ff vgl. z. B. Origen. Comm. in Rom. 9, 2 (VII 295 Lomm.);
 in Matth. Comm. Ser. 33 (IV 254 Lomm.): arbitror et castitatem esse antichristum,
 quae est apud haereticos usw.; Harnack TU 42, 4, S. 64, 3

1. 4 ff glorificationis *m, Del.* 5 arcam *B* | *a < g* 18 lies: qua?
 23 intellegis *em* 25 marcionistam *m, Del.* 32 habens *e < m* in *Ras.*

maculat. Qui enim vitae pessimae est, non facile homines ad falsum dogma sollicitat nec potest per umbram sanctitatis audientium decipere simplicitatem. Qui vero sermone perversus est et disciplinis salutis contrarius, mores autem compositos et ornatos habet, nihil facit aliud nisi
 5 >accipit indumenta varia< instituti boni et conversationis quietae et >circumdat< ea >idolis< suis, ut magis decipiat audientes. Idcirco sollicite haereticos caveamus, qui conversationis optimae sint, quorum forte vitam non tam Deus quam diabolus instruxit. Nam quomodo quasdam illecebras escarum aucupes proponunt, ut facilius aves capiant per ob-
 10 lectamentum gulae, sic, ut audacius dicam, est quaedam castitas diaboli, id est decipulae humanae animae, ut per istiusmodi castitatem et mansuetudinem et iustitiam possit facilius capere et falsis sermonibus irretire. Diversis diabolus pugnat insidiis, ut miserum perdat hominem, et bonam malis tribuit vitam ad decipiendos videntes et malam bonis in-
 15 urit conscientiam. Mihi ipsi, qui in ecclesia praedico, laqueos saepe tendit, ut totam ecclesiam ex mea conversatione confundat. Et ideo plus hi, qui sunt in medio, oppugnantur ab inimico, per ruinam unius hominis, quae celari non potest, ut omnibus scandalum fiat et impediatur fides per conversationem pessimam clericorum. Omnia, ut diximus, 160 Lomm.
 20 diabolus inoperatur, et ea, quae videntur esse bona nec sunt, et ea, quae per naturam suam mala sunt, omnia adversum humanam commentatur naturam. Unde, qui curam habet vitae suae, neque mansuetudine haereticorum capitur ad consentiendum doctrinae eorum neque meis delictis, qui videor in ecclesia praedicare, scandalizabitur, sed ipsum dogma con-
 25 siderans et pertractans ecclesiae fidem a me quidem aversabitur, doctrinam vero suscipiet secundum praeceptum Domini, qui ait: >super cathedram Moysi sederunt scribae et Pharisei; omnia enim quaecumque vobis dicunt, audite et facite. Iuxta opera autem illorum nolite facere; dicunt quippe et non faciunt<. Iste sermo de me est, qui bona doceo
 30 et contraria gero et >sum sedens super cathedram Moysi quasi scriba

26 Matth. 23, 2. 3 — 27ff vgl. Origen. in Matth. Comm. Ser. 9f (IV 195 Lomm.): et super cathedram ecclesiasticam sedent quidam ... qui quantum ad verbum quidem potentes sunt docere mirabilia ... non autem volunt secundum quod dicunt agere

3 salutis *g* 4 ∞ habet et ornatos *e* 7 ∞ caveamus hereticos *m, Del.*
 ∞ hereticos sollicitate *e* | qui] quamvis *g* | sunt *em, Del.* 8 nam — 12f irretire < *g* 11 decipula *Del.*, vgl. aber: castitatem et mansuetudinem et iustitiam 14 ∞ bonis malam *e* 15 usw. michi *B* 16 et — 22 naturam < *g*
 18 ut < *egn* 28 ∞ autem opera *c* 29 quia *en*

et Pharisaeus. Praeceptum tibi est, o popule, si non habueris accusationem doctrinae pessimae et alienorum ab ecclesia dogmatum, con-
 spexeris vero meam culpabilem vitam atque peccata, non habeas iuxta-
 dicentis vitam tuam instituere, sed ea facere quae loquor. Nullum
 5 imitemur et, si volumus imitari quempiam, propositus est nobis ad imi-
 tandum Christus Iesus. Descripti sunt actus Apostolorum et prophe-
 tarum gesta de sacris voluminibus agnoscimus; illud exemplar firmum
 est, illud propositum solidum, quod qui sequi cupit, securus ingreditur.
 Si vero quaerimus nobis culpabiles ad aemulandum, ut cum dicamus:
 10 ille docet, et his, quae docet, facit ipse contraria, adversum praeceptum
 Domini facimus, qui mandavit doctrinas magistrorum magis considerari
 debere quam vitas. Haec diximus de eo, quod scriptum est: »accepisti
 vestem tuam versicolore[m] et operuisti illa«, id est »vasa gloriationis«, 101 Lomm^o
 quae in »idola« commutasti.

15 4. Sequitur: »et oleum meum et incensum meum posuisti ante 388 Del.
 faciem eorum«. Scriptura docente didicimus quia »sanctorum oratio sit
 incensum«; ait enim: »incensum autem orationes sanctorum sunt«. Si
 ergo instituti ad »orationem«, cum illam Deo debeamus offerre, id est
 Deo legis et prophetarum, »Deo Abraham, Deo Isaac, Deo Iacob« et
 20 patri Iesu Christi, offerimus his, quae ipsi confinximus, in tantum ut
 »incensum« Dei proponamus »idolis«, facimus id, quod dicitur in prae-
 senti: »oleum meum et incensum meum posuisti ante faciem eorum«.
 Verum iste de »incenso« sit intellectus. Quid respondebimus de »oleo«?
 »Oleum« est, quo vir sanctus ungitur, »oleum« Christi, oleum sanctae
 25 doctrinae. Cum ergo acceperit aliquis hoc »oleum«, quo utitur sanctus,
 id est scripturam instituentem quomodo oporteat baptizari in nomine
 Patris et Filii et Spiritus sancti, et pauca commutans unxerit quempiam
 et quodammodo dixerit: iam non es catechumenus, consecutus es »la-
 vacrum secundae generationis«, talis homo accipit »oleum« Dei et »incen-
 30 sum« et »ponit« illud »ante faciem idolorum«. »Et panes meos quos dedi

12. 15. 22 Ezech. 16, 18 — 16 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. 16, 18 (XIV
 220 Lomm.): »θυσίαμα καὶ ἔλαιόν« ἐστὶν ἡ μετὰ γνώσεως ἀναπεμπομένη προσευχὴ
 τῶ θεῷ ἐκ τοῦ νοῦ, ἧ συνήδεται ὁ θεός — 17 Apok. 5, 8 — 19 vgl. Matth.
 22, 32 — 28 f vgl. Tit. 3, 5 — 30 Ezech. 16, 19

9 si — 14 commutasti < g 12 dicimus c, Del. 13 glorificationis m,
 Del., vgl. S. 392, l. 4 17 ∞ sunt sanctorum e 24 inungitur m 25 un-
 gitur m, Del., richtig? 26 scripturam + sanctam m | baptizare g 28 es¹
 est c (e), g | es² < g 29 regenerationis e | accepit m, Del.

tibi, simila et melle et oleo cibavi te«. Ecce >panes< nostri, >simila< mundissima in scripturis et >mella< apum prophetarum. Ista omnia >dedit< nobis Deus et >cibavit< nos de >panibus< prophetarum, de >simila< legis, >melle< evangelii, e quibus >cibati ponimus< eadem ipsa< >idolis<. 102 Lomm.

5 Cum enim dogmatibus falsis volentes adsumere defensionem dixerimus: scriptum est in propheta, testatur Moyses, loquitur Apostolus, quid aliud facimus quam accipientes >panes< veritatis proponimus eos >simulacris<, quae >ipsi finximus<? Marcion fecit >idolum< et proposuit ei >panes< scripturarum; Valentinus, Basilides, omnesque haeretici fecerunt similiter. >Et posuisti illa ante faciem eorum in odorem suavitatis<. Naturaliter suavissimi >odoris< sunt haec, quae nobis largitus est Deus. Quem >odorem< suavissimum >ante idola ponit<, qui adversum potestatem scripturarum aut gerit aut intelligit.

5. >Et factum est, dicit Adonai Dominus, et accepisti filios tuos, 15 et filias tuas, quas genuisti, et immolasti illos in consumptionem«. Cum genuerit peccatrix >Hierusalem filios et filias<, finis eorum, qui nascuntur, occisio est; neque enim salus finis est pessimorum. Idecirco scriptum est: >immolasti eos in consumptionem. Quam modica fornicata es, interfecisti natos meos et dedisti eos<. Proprie ait: >accepisti filios tuos<, 20 significanterque addit >occidisti natos meos<. Quicumque enim nascuntur in haeticorum doctrinis et ibi fidei suae principia sumpserunt, hi >filii< sunt fornicariae et peccatricis >Hierusalem<. Qui autem natus est in ecclesia et deceptus postea fuerit haeretica falsitate, iste, cum filius Dei sit, apprehensus est a peccatrice >Hierusalem< et positus victima 25 >idolis< eius. >Hoc supra omnem fornicationem tuam et abominationes

1 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 101 Lomm.): >μέλι< ἐκ μελισσῶν εἶναι αἱ ἐκ τῶν προφητῶν θεωρεῖται καὶ τῶν εὐαγγελίων, >σειμίδαλις< αἱ ἐκ τῶν ἐντολῶν πράξεις ποιῶσαι >τὸν ἄρτον στηρίζοντα τὴν καρδίαν ἀνθρώπου<. Ταῦτα >ἀνατιθέασιν εἰδώλοις< οἱ ἐν δόγμασι καὶ πράξεσιν ἁμαρτάνοντες; Origen. in Levit. hom. 13, 3 (Bd. I S. 472, 15ff) — 8 ff vgl. z. B. Bd. I S. 343, 24: panes scripturarum divinarum — 10 Ezech. 16, 19 — 14 Ezech. 16, 19, 20 — 18 Ezech. 16, 20, 21 — 19 Ezech. 16, 20 — 20 Ezech. 16, 21 — 20 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 102 Lomm.): οὐ μόνον τοὺς ἀναγεννωμένους ἐξ αὐτῆς ἀδικεῖ ἢ ἀσεβῆς ψυχὴ >κατασφάζουσα τοῖς εἰδώλοις<, ἀλλὰ καὶ τινες τῶν ἐκ Θεοῦ γεννηθέντων >κατασφάζει τῇ πλάνῃ τῆς κακίας<. >Τοῦτο< τὸ ἁμάρτημα, φησὶν ὁ Θεός, >παρὰ πάσαν ἁμαρτίαν ἐστί βαρύν<. — 25 Ezech. 16, 22

2 apium g 3 prophetarum + et m, Del. 4 lies: <de> melle? 8 Marcion — 9 ff similiter < g 9 omnesque] ceterique m, Del. 18 es e es* g est emm, Del., ἔξεδόρνευας O' 20 addidit emm, Del. 25 abhominaciones cegm

tuas«. »Filiis« ecclesiae »accipere« et »immolare idolis«, »hoc supra omne-
peccatum tuum est. »Et non fuisti memor diei infantiae tuae, cum
eras nuda et turpiter agens«. Praefatus est de nuditate et turpitudine
»Hierusalem«. Oportuit ergo in iniquitate meminisse, quomodo »pennas
5 meas expanderim super te« et »adsumpserim te de sanguine tuo« et »la-
verim te«. Tu vero horum omnium oblita fecisti haec, quae concedent
»nudam et turpiter agentem« et commixtam in sanguine suo.

6. »Et factum est post omnes malitias tuas; vae, vae tibi, dicit
Adonai Dominus, et aedificasti tibi domum meretriciam, et fecisti tibi
10 expositionem in omni platea«. Si consideres animam expositam ama-
toribus suis, videbis quomodo »faciat domum meretriciam« et suscipiat ^{104 Lomm.}
omnes, quos praediximus amatores. Intellige vero, quod dicimus, ex
sequentibus, id est qui sint amatores »Hierusalem«. Anima humana
multum speciosa est et mirabilem habet pulchritudinem. Artifex quippe
15 eius, cum eam primum conderet, ait: »faciamus hominem ad imaginem
et similitudinem nostram«. Quid hac pulchritudine et »similitudine«
pulchrius? Quidam ergo adulteri et sordidi amatores decore eius illecti
desiderant eam corrumpere et »fornicari super« eam. Quamobrem sa-
piens vir Paulus dicit: »timeo autem, ne forte, ut serpens decepit Evam ^{384 Del.}
20 in nequitia sua, sic corrumpantur sensus vestri«. In fornicatione car-
nali corpora »corrumpuntur«, in spiritalibus vero stupris »sensus cor-
rumpitur« et ipsa anima vulneratur.

7. »Et contaminasti speciem tuam«. Etiam si non sit homo in
peccatis maximis constitutus, tamen, quia ingens est animae pulchri-

25 11ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 103 Lomm.): »Καὶ ὀκοδόμησας
ἐαυτῇ οἶκον πορνικόν«. Ἐὰν ἴδῃς ψυχὴν ἐγκειμένην τοῖς βουλομένοις
ἐρασταῖς, ὄψει ὅτι »πεποίηκεν οἶκημα πορνικόν« καὶ ἐπιδέχεται πάν-
τας τοὺς προαιρουμένους »πορνεύειν« μετ' αὐτῆς, δηλονότι τὰς ἀκα-
θάρτους δυνάμεις. Καὶ μετ' ὀλίγα: Ἔχει ἡ ψυχὴ κάλλος ὑπὲρ τοὺς
30 μοιχοὺς· ἐκεῖνοι γὰρ ἀπόλεσαν τὸ ἐαυτῶν κάλλος. Διὰ τοῦτο καὶ
μοιχοὶ εἰσι καὶ ἐρωῶνται φθεῖραι αὐτῆς τὸ κάλλος... Ἐν τῇ σωμα-
τικῇ πορνείᾳ σώματα »φθεῖρεται« καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ πορνείᾳ »νοή-
ματα φθεῖρεται«. Καὶ τοῦτο δηλοῖ ὁ Ἀπόστολος.

2 Ezech. 16, 22 — 4f vgl. Ezech. 16, 8, 9 — 8 Ezech. 16, 23, 24 — 15 Gen.
1, 26 — 18 vgl. Ezech. 16, 16 — 19. 33 II Kor. 11, 3 — 23 Ezech. 16, 25 —
25 vgl. Ezech. 16, 24

4 in < omni 8 militias en, Del., κακίας O' 20f carnali < omni, vgl.
den gr. Text (Z. 32f) 23 sit hinter maximis (Z. 24) e < mn, Del.

tudo, minorum quoque societate turpatur. Respice virtutes animae, quae ei insitae sint a Deo, vide pulchritudinem eius, inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, pronuntiationem, cuius sit ingenii, quomodo primum intelligat, deinde intellecta diiudicet, ut incitetur ad
 5 sensus, ut menti sensa commodet, quos habeat impetus, quos cogitatus de Deo. Haec possidens magnae pulchritudinis est, sed haereticorum sectis et extranea religionis institutione ›corruptitur‹. ›Et transierunt
 crura tua per omnem transitum et multiplicasti fornicationem tuam‹. Est ›fornicatio‹ a ›fornicatione‹ differens et quomodo in ›fornicatione-
 10 carnis est aliquis non nimiae ›fornicationis‹ et tamen ›fornicatione‹ pollutus, alius vero ›multiplicans fornicationem suam‹, sic et in ea ›fornicatione‹, quae animam sensumque commaculat, alius multitudine ›fornicationis‹ obruitur, alius vero non iam a ›fornicatione‹ est seiunctus. Idcirco ›qua mensura mensi fuerimus, remetietur nobis‹.

15 8. ›Et fornicata es in filios Aegypti confines tuos‹. ›Filii Aegypti contrariae fortitudines sunt. Nec mirum est, si ›confines‹ nostri Aegyptii dicantur, cum fines ›Aegypti‹ et ›Hierusalem‹ in sui vicinitate sint positi; qui sunt ›magnis carnibus‹, non quia isti Aegyptii ›ingentes carnes‹ habeant — et quidem honeste videtur pudenda eorum immutato
 20 vocabulo significasse, id est ›magnis carnibus‹ —, sed quia carnei intellectus ›magnarum‹ nos ›carnium‹ faciant, ut e contrario est quaedam caro, Dei facies, de qua dicitur: ›quomodo caro mea in terra deserta et in via et in aquosa, sic in sancto apparui tibi‹. ›Fornicatur‹ igitur ›Hierusalem super filios Aegypti, confines suos et magnarum carnum‹.
 25 ›Et multipliciter‹ inquit ›fornicata es ad me exasperandum‹. Multas species fornicationis commisisti ›ad me concitandum‹. ›Quodsi extendero manum meam in te, et auferam legitima tua et tradam te in animas eorum, qui te oderunt, filios alienigenarum‹. Vides quia ›in

2 vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 104 Lomm.): *δυνάμεις εἰσὶ τῆς ψυχῆς, ἐν ἧ καὶ μνήμαι, ἐπιβολαί, ἐμφυαί, νοήσεις, ὀρμαί, ἀφορμαί, συγκρατήσεις, ἔμπνοαι περὶ Θεὸν . . . ταῦτα πάντα φθείρει ἡ ἀσεβῆς ψυχὴ τοῖς ἄλλοτριῶν δόγμασι καὶ ταῖς ἄλλοτριῶν πράξεσιν* — 7 Ezech. 16, 25 — 14 vgl. Matth. 7, 2 — 15. 18 Ezech. 16, 26 — 15 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 105 Lomm.): *›Υιοὶ Αἰγύπτου‹ δυνάμεις εἰδὼν ἀντικείμεναι. . . οὗτοι δὲ ὁμοροῦσιν ἡμῖν. Τὰ γὰρ ὄρμα τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τῆς Αἰγύπτου ἑγγύς εἰσιν . . . μεγαλόσαρκοι . . . ὅτι πολὺν κερχῆμασι περὶ τὸ σαρκικὸν φρόνημα.* — 22 Ps. 62 (63), 1—2 — 24. 25 Ezech. 16, 26 — 26 Ezech. 16, 27

2 sunt *ce* 10 nimiae] multe *g* 13 non iam (noch nicht) *Bachrens* non tam *B* tam + multiplicans fornicationem quam *g*, nach Z. 8 | seiunctus] victus *g* seductus *Del.* 17 cum fines] confines *mn, Del.* 22 dei facies] deficiens *Del.* 27 et¹ < *g*

animas alienigenarum traditur, quae indigna sit usu legis et sermonum Dei. »Quae te deverterunt de via tua. Impie egisti et fornicata es super filios Assur«. Primum »super filios Aegypti«, deinde »super filios Assur«. Haec species peccatorum sunt. Nam et cum captivos acceperunt Assyrii filios Istrabel, factum est quidem id, quod historia refert, scriptum est autem propter frequentem nostram captivitatem, quae ab spiritalibus Assyriis perpetratur, de quibus Apostolus dicit: »non est nobis certamen adversus carnem et sanguinem, sed adversum spiritalia nequitiae«.

9. »Et nec sic satiata es; et fornicata es et non satiaberis«. Quando quis non »impletur« delinquens, sed semper prioribus peccatis nova peccata coniungit »colligans ut fune longo et sicut loro iugi vitulae iniquitates«, numquam se ad meliora convertens neque paenitentiam agens super malis suis, dicitur ad eum: »et non satiaberis«. »Et multiplicasti testamenta mea ad terram Chanaan«. Quando Deus ad nos facit »testamenta« et nos consentimus ei, beati sumus; quando vero »fornicamur« ad »spiritalia nequitiae«, tunc convertimus Dei »testamenta ad terram Chanaan« et pactum statuimus cum ea. Hoc autem mihi intellige et in »Chaldaeis« et in ceteris gentibus, quando in quolibet alio peccato reprehendimur. »Et testamenta ad Chaldaeos, et nec sic satiata es«.

10. Post catalogum peccatorum ad peccatricem loquitur »Hierusalem«: »quid constituam in te, dicit Adonai Dominus, cum facias tu haec omnia opera mulieris fornicariae procacis?« Adscendamus paulisper eloquio, quia non semper utile est de fornicationibus loqui, et procul absit, ut aliquis in ecclesia sit, qui dehortatoriis a fornicatione indigeat sermonibus. Nam si quis necesse habet audire: »non fornicaberis« sed et illud: »si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus«, iste similis est his, quos Apostolus dicit: »iusto lex non est posita, sed iniquis et non subditis, impiis et peccatoribus«. Quomodo ergo »iusto lex non est posita, verum iniquis, et non subiectis«, sic

2 Ezech. 16, 27. 28 — 6 vgl. z. B. Origen. in Num. hom. 19, 3 (Bd. II S. 182, 29): Assyriis traditur, qui declinaverit in haereticam blasphemiam — 7 vgl. Ephes, 6, 12 — 10. 14 Ezech. 16, 28 — 12 vgl. Jes. 5, 18 — 14 Ezech. 16, 29 (oov O') — 20 Ezech. 16, 29 — 22 Ezech. 16, 30 — 26 Exod. 20, 13 — 27 I Kor. 3, 17 — 28 I Tim. 1, 9

4 he c 5 historia] scriptura m, Del. 6 nostram < m | a en, Del. 8 adversum c 19 aliquo m, Del. 21 cathalogum cem cathologum n 25 de-ortatoriis eg de oratoriis emn 28 ∞ non est lex e 30 subditis m, Del., nach Z. 29

doctrina ea, quae a fornicatione monet recedendum, casto >non est
posita, sed iniquis et fornicatoribus et inoboedientibus. Non habemus
itaque necessarium, ut discamus a fornicatione discedere, verum ad
perfectiora tendamus a principiis elementorum Christi. >Etenim cum
5 deberetis ait >magistri esse propter tempus, rursus indigetis, ut vos
doceamini, quae sint elementa exordii sermonem Dei, et facti estis, quibus ^{885 Del.}
lacte opus sit, non solido cibo. Omnis sermo, qui praecepit: >non
fornicaberis, non adulterabis, non furaberis, non est >solida esca, sed
quasi >lac praebetur >infantibus. Athletarum cibus est de omnipotenti ^{108 Lomm.}
10 Deo, de mysteriis eius, quae tecta sunt et latenter in scripturis signi-
ficata. Vide, quomodo ad Corinthios Paulus loquitur: >lacte vos potavi,
non cibo, necdum enim poteratis; sed neque nunc potestis. Et quia
>lacte adhuc >indigebant, ea discunt, quae discere >parvuli solent:
>bonum est homini mulierem non tangere; propter fornicationem autem
15 et cetera. Rursusque instituuntur ne >idolothyta comedant. Ista om-
nis doctrina >lac parvulorum est et adhuc >infantium in Christo. Quando
vero Ephesiis scribit, >solidum illis praebet >cibum. Non >auditur quippe
in Epheso >fornicatio, non auditur in Epheso idolatria et esus >idolo-
thytorum. Ex quibus docemur, quid sit >solidus cibus, et quod >ratio-
20 nabile et sine dolo lac moralis locus et >solidus cibus mysticus in-
tellectus. Beatum est igitur, ut festinemus ad ea, quae perfectiora
sunt, principia transeuntes. Et quoniam moralis locus >lac sit, Aposto-
lus docet, cum iam aliqua de >lacte dixisset, addens: >non rursus
iacientes fundamentum paenitentiae ab operibus mortuis. Tales omnes
25 sunt, qui adhuc >lacte potantur, perfectus autem aliis indiget disciplinis.
Haec in medio dicta sint, quia a sermone conscenderam, ne ab alterius
expositione fornicationis statim in aliam fornicationem incurrerem, quam
nunc explanabo. Dicitur quippe ad >Hierusalem: >et fornicata es tri-
pliciter in filiabus tuis. Quid est, quod ait, >tripliciter fornicatam in

4 Hebr. 5, 12 — 7 vgl. Röm. 13, 9 — 9. 16. 19 vgl. Hebr. 5, 12f —
11 I Kor. 3, 2 — 14 I Kor. 7, 1. 2 — 15. 18f vgl. I Kor. 8, 1ff; 10, 18 —
17 vgl. I Kor. 5, 1 — 19f vgl. I Petr. 2, 2 — 23 Hebr. 6, 1 — 28 Ezech. 16, 30

^{r recedens}
1 recedendum *g* 8 ∞ solida esca est *emn, Del.*, richtig? 10f signifi-
cata + sentire *Del.* 11 vide — 28 explanabo < *g* 15 idolothita (-tā *e*) *B*
17 scribitur *c(?)*, *Del.* 18f idolothitorum *em* idolatitorum *n* idolothicorum *p* et
... idoloticiorum < *v* 19 qui *nv* 20 locus *c* loci *emn* 21 ergo *e* 22 quo-
niam (= quod) *Bachrens* *qm* *m* quam *ne* quem *c* (in *Ras.*) 22f ∞ docet
apostolus *e* 23 aliquid *c* 26 a < *e, Del.* 29 est + hoc *cg* | ait + quod
m, Del., der fornicata est schreibt

filiabus suis Hierusalem? Dei indigemus auxilio, ut ipse nobis ob-
 securitatem istius loci edisserat. Et quomodo Moyses audiebat Deum
 et deinde ea, quae a Deo audierat, proferebat ad populum, sic nos in- 109 Lomm.
 digemus Spiritu sancto loquente in nobis mysteria, ut orationibus ves-
 5 tris Scripturam possimus audire et rursum, quod audivimus, populis
 intimare. Quid ergo: »tripliciter fornicata es in filiabus tuis? Si in-
 telligas fornicationem carnis et animae et spiritus, et videas aliquem
 in his »fornicari«, videbis »tripliciter fornicantem Hierusalem«. Qui vero
 »tripliciter« castus est, iste ab Apostolo meretur audire; »Deus autem
 10 pacis sanctificet vos per omnia, et integrum spiritum vestrum et ani- 110 Lomm.
 mam et corpus sine querela in adventu Domini nostri Iesu Christi ser-
 vet«, »cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen!«

HOMILIA VIII.

* * * * *

15 1, Quae primum lecta sunt, exposuimus; hodie sumamus exordium
 ab eo, quod scriptum est: »in quo constituam cor tuum, dicit Adonai
 Dominus, cum facias tu haec omnia opera meretricis procacis et forni-
 cata es tripliciter in filiabus tuis?«. Hucusque iam diximus. Sequitur:
 »quando lupanar tuum aedificasti in capite omnis viae, et basem tuam
 20 fecisti in omni platea. Et non es facta ut meretrix congregans mer-
 cedes; mulier, quae moechatur, similis tibi, a viro suo accepit mercedes,
 omnibus amatoribus suis dedit mercedes; et tu dedisti mercedes omni-
 bus amatoribus tuis, et honorabas eos, ut venirent ad te in circuitu in
 fornicatione tua«. Et homo hominem »constituere« potest, malus in

2f vgl. Exod. 25, 1ff; 35, 1ff — 6 Ezech. 16, 30 — 6ff vgl. Sel. in Ezech.
 (XIV 109 Lomm.): »ἐκπορνείει ἡ ψυχὴ τρισσῶς . . . κατὰ πνεῦμα, κατὰ ψυχὴν,
 κατὰ σῶμα . . . ψυχὴ . . . κατάστασις ψυχικὴ τοῦ πνεύματος . . . ἦν ἄμεμπτον τη-
 ρηθῆναι . . . ὁ Ἀπόστολος εὔχεται λέγων· ὁ δὲ Θεὸς ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς, καὶ
 ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως τηρηθῆναι ἐν τῇ
 παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ« — 9 vgl. I Thess. 5, 23 — 12 vgl.
 I Petr. 4, 11 — 16 vgl. Ezech. 16, 30 — 19 vgl. Ezech. 16, 31—33

8 ∞ fornicari in his *m, Del.* | his + omnibus *g, Del.* 9 castus *r, Del.*
 captus *egmnp* 10 nos *m, Del.*, ὑμᾶς *gr.* 14 den Titel < *cemn* de eo quod
 scriptum est in quo mundabo cor tuum ait dominus deus (= Vulg.) *g* 15 quae
 ea quae *c* 15 quae — 16 est < *g* 21 mercedes + et tu dedisti mercedes
egn, Del., fälschlich aus Z. 22 wiederholt

malo, bonus in bono. »Corrumpunt« enim »mores bonos confabulationes pessimae«. Nec dubium quin loquentis sermo auditorem ad peiora ^{111 Lomm.} sollicitet, cum haereticus loquens »constituat« auditorem suum »in« haeretica pravitate. Et ut ad meliora veniamus, si potest prodesse, qui
 5 loquitur, et vita eius cum sermone consentit, »in« bonis »constituit« auditorem suum. Nos, qui minimi loci sumus, si audierimus verbum de castitate praecipiens, »constitui« super eo conamur. Si ipsi loquimur de pudicitia, et nosmet ipsi auditores »statuimus in« pudicitia; si de iustitia praedicamus, ad iustitiam impellimus; si de fide, fidem insinuamus, ut ^{112 Del.}
 10 digne maiestate divina oboediamus in Domino. Si ergo nos homines, cum simus mali, solemus »constituere cor« audientis sive »in« bonis, si boni sumus, sive »in« malis, si male agimus, putasne quia Deus non habeat potestatem quempiam »in« melioribus »constituere«, aut certe derelinquens eum fieri ei occasio, ut »in« pessimis »constitnatur«? Multum
 15 iuxta praesens eloquium peccavit misera »Hierusalem«, quam saepissime voluit Deus per prophetas suos »in« melioribus »constituere«, sed quia noluit audire consilia, noluit Dei recipere praecepta, dubitat Deus et se dicit nescire quid faciat: »In quo constituam cor tuum, dicit Adonai Dominus?«. Quid faciam? »In quo te constituam?« Multis peccatorum
 20 vinculis stringeris, delicta tua prohibent vitam tuam, ut a meis sermonibus »constituaris«. Ego ipse frequenter te »constituere« volui loquens tibi per sanctos meos, et non audisti. Nunc ignoro quid faciam et dico tibi: »in quo constituam cor tuum, dicit Adonai Dominus, cum tu facias haec omnia opera mulieris meretricis procacis?«. Saepe dixi- ^{112 Lomm.}
 25 mus quia fortitudines contrariae ament pulchritudinem animae humanae et, quando suscipiat humana anima semina amatorum suorum, quodammodo »fornicetur« cum iis; sed quia et in communi vita sunt aliquae meretrices, quae »fornicantur« cum verecundia latere cupientes, aliae vero, quae non solum pudore delicta non velant, sed cum omni se procacitate prostituunt, ideo adsumpsit exemplum animae »meretricantis« in

1 I Kor. 15, 33 — 18. 23 vgl. Ezech. 16, 30 — 24 vgl. z. B. Origen. in Exod. hom. 8, 5 (Bd. I S. 227, 16): intellegamus omnem animam aut prostitutam esse daemonibus et habere plurimos amatores, ita ut intret ad eam . . . spiritus fornicationis

1 corrumpunt — 6 suum < g   2 dubium + est e   7 ipsos ag + et g
 10 maiestati divinae e, Del., richtig?   11 sumus g scimus e   17 ∞ consilia
 audire m, Del.   24 tu facias] feceris tu (in Ras.) g, richtig?, ἐν τῷ ποιῆσαι σε O'
 (facias Vulg.), vgl. aber S. 400, 17   25 ∞ humanae animae e   26 ∞ anima hu-
 mana gm, Del., richtig?   30 meretricis m, Del.

peccatrice ista >Hierusalem<, et ait eam similem factam mulieris fornicariae >procacis< in fornicatione sua. Saepe et a nobis talia committuntur. Qui enim a religione non penitus recesserunt, vincuntur vero a peccato et peccantes latere desiderant, similia faciunt >meretrici< erubescenti. Qui vero religionem penitus aversantur in tantum, ut non curent de episcopo, de presbyteris, de diaconibus, de fratribus, sed cum omni procacitate delinquant, similes fiunt >meretrici< cum fiducia prostitutae. Queritur ergo in praesenti loco de peccatrice >Hierusalem< Deus, quia >facit opera mulieris meretricis< inverecundae, et dicit ad 10 eam: >et fornicata es tripliciter in filiabus tuis<. Exposuimus hoc, quando nobis dictum est: >aedificasti lupanar tuum in capite omnis viae, et basem tuam fecisti in omni platea<.

2. Volumus autem et nunc interpretari, quid sit >aedificare lupanar< non simpliciter in omni via, sed >in capite omnis viae<, nec suffecisse 15 >aedificare lupanar in capite omnis viae<, sed insuper >et basem suam posuisse in omni platea<. Duo ergo generalia peccata peccavit, cum >aedificavit lupanar suum in capite omnis viae<, et cum >fecit basem< et constituit eam >in omni platea meretrix Hierusalem<. Quae sunt istae >viae<? 113 I. om^m
>State in viis et interrogate semitas Domini aeternas, et videte quae 20 sit bona via, et ambulate in ea<. Multae sunt >viae sempiternae<. Si retinetis eam expositionem, quam frequenter exhibui, scitis et Moysen >viam< et singulos prophetarum. Et quomodo multae sunt >margaritae<, quas necesse est possidere eum, qui venturus est ad >unam pretiosissimam margaritam<, sic oportet ingredi multas vias Moysi et prophetarum omnium eum, qui venturus est ad dicentem: >ego sum via<. Sed 25 dicit mihi aliquis: quid ad propositum pertinet, quod locutus es? Cui sic respondebo. >Aedificavit in omni via Hierusalem lupanar suum<. Si consideraveris haereticos omnes alienos a veritate >aedificantes< domum ex his sermonibus, qui in Moyse leguntur, ex his, quos in Isaia 30 et Hieremia et prophetis reliquis invenerunt, intelligis novas doctrinas fornicationem esse >Hierusalem<, quae >aedificat lupanar suum< non in

10 Ezech. 16, 30 — 11 Ezech. 16, 31; vgl. oben S. 490, 6ff — 16 ff; 404, 23 ff vgl Hieron. Comm. in Ezech. z. St. — 19 Jerem. 6, 16 — 21 vgl. dazu Origen. in Ps. 127 (128), 1: Πολλὰ ὁδοὶ Κυρίου, ἐν αἷς οἱ πορευόμενοι μακάριοι, ἀφ' ὧν ἔστιν ὁδεύσαι ἐπὶ τὸν εἰπόντα· Ἐγὼ εἶμι ἡ ὁδός, ὡς ἀπὸ τῶν πολλῶν μαργαριτῶν ἐπὶ τὸν πολύτιμον ἕνα — 22 f vgl. Matth. 13, 46 — 25 Joh. 14, 6

2 procacis — S. 404, 4 cum < c 15 aedificare g 20 ~ via bona m, Del. 29 leguntur + et g 30 intellegos g

omni via, sed >in capite omnis viae. Si enim praeventus quis fuerit post principium Moysi, exordium prophetarum ad profundum eius et scientiam omnium pervenire, nihil potest facere ista >meretrix aedificans lupanar omnis viae; eum quaerit, qui primum ecclesiam ingreditur, qui
 5 fidei elementa suscepit, qui radis est in sacramentis; eum, qui in exordio fidei constitutus est, vult introducere in >lupanar< suum >aedificans meretricum domum. Et quia frequenter fornicatio in scripturis nominatur, exponere volo sermonis istius causam. Ecclesiastici, qui in ecclesia sunt magistri, mores purgant tam suos quam suorum et ex hac
 10 diligentia >aedificant< domum Dei ecclesiam et opus eorum aedificatio Dei est. Haeretici >aedificant< lupanar in omni via, ut puta magister de officina Valentini, magister de coetu Basilidis, magister de tabernaculo Marcionis et ceterorum haeticorum >aedificant< meretrici domum. ^{114 Lommi.}
 Congregatio enim omnium malignorum >lupanar< est. Sed quid dicit
 15 Scriptura? >Fili, ne intendas in malam mulierem; mel enim distillat de labiis mulieris meretricis. Unde ei >mel distillat? >Distillat enim mel de labiis mulieris meretricis. Ingressa est ad Moysen, ad Iaiam, ad Hieremiam et de scripturis eorum sibi >mella< collegit. Vade ad haeticos loquentes: haec dicit Moyses, haec Isaias, et videbis, quomodo
 20 >de labiis< eorum non fluant >mella<, sed >distillent< necerpeant. de scripturis verba paucissima. Et ideo >mel distillat de labiis mulieris meretricis. >In capite< ergo >omnis viae aedificat lupanar. Esto, intellectum sit >lupanar<, interpretemur et >basem< quam >in omnibus plateis< posuit >meretrix Hierusalem. Scriptum est in alio loco, quomodo
 25 >in plateis< manifeste advocat praetereuntes meretrix; varie quippe peccatum nos ad se trahere festinat, sive per haeresim sive per gentilem conversationem. Et per haeresim quidem, quando >aedificat lupanar in ^{387 Del.}
 capite omnis viae, per gentilem autem conversationem, quando >basem< ponit in omnibus plateis. >Lata est enim et patens via, quae ducit ad
 30 perditionem. Cum ergo, quae dicit et in quibus audientes instituere conatur, de scripturis asserit, >aedificat lupanar in capite omnis viae. Cum vero moralis locus fuerit dissolutus et luxuriosa praeciens lascivum fecerit auditorem, quid aliud fecit quam >basem< posuit in omni via?

15. 16 Prov. 5, 2. 3 — 21 ff vgl. Ezech. 16, 31 — 25 vgl. Prov. 9, 15 — 29 Matth. 7, 13

1 enim potuerit quis praeventus quis fuerit *g* 4 lupanar + in capite *Del.*, richtig?, vgl. S. 402, 31 7 meretriciam *g, Del.* 10 de ecclesiam *g, Del.* dum ecclesia *omn* 12 f taberna *g* 13 meretriciam *g*, vgl. Z. 7 14 sed — 22 lupanar < *g* 19 iesaias + haec ieremias *m, Del.*, wohl richtig

3. »Non es[t] facta ut meretrix congregans mercedes«. Videamus
 »meretricem mercedes congregantem« et aliam rursus non congregan-
 tem«; de hac enim quaeritur quasi de »meretrice non congregante mer-
 cedes«. Cum videro esse »meretricem«, quae »non congreget mercedes«, 116 Lomm^m
 5 et legero ad istam dictum quia »facta sit ut meretrix non congregans
 mercedes«, dicam »congregare mercedes« esse peccando divitem fieri,
 peccando gloriam in saecularibus comparare, peccando feliciter in
 mundo agere. Quando per peccatum, ut dixi, ista nascuntur, »forni-
 catur« anima et »congregat mercedes« fornicationis suae, gloriam, divitias
 10 et reliqua, quae in perditionem animae suae conquisivit; quando vero
 »fornicatur« et non agit prospere in saecularibus rebus, sed per hoc,
 quod peccavit, etiam infeliciter vivit in saeculo, »meretrix« est »mercedes
 non congregans«, sed contraria faciens, id est fornicans »mercedes« ultro
 tribuens. »Et tu dedisti mercedes omnibus amatoribus tuis«. Non-
 15 numquam anima divites facit »amatores« suos lactantes in eo, quia ac-
 ceperint »mercedes« ab ea. Sed dicit mihi auditor: expone quomodo
 »fornicetur« anima »mercedes tribuens« de rebus viri sui. Sic enim ait
 et in praesenti et in aliis frequenter locis sermo divinus quia sustulerit
 ea, quae sunt viri, et dederit »meretrix Hierusalem amatoribus suis«.
 20 Quid est hoc, quod largitus est ei vir suus, quae postea facta adultera
 omne, quod accepit, »donat amatoribus suis«? Vir animae sermo Dei
 est, sponsus amator verus, qui dedit ei castitatem, dedit iustitiam, dedit 116 Lomm^m
 cetera bona. Quando ergo voluerit anima sequi fortitudines contrarias,
 id est, ut planius dicam, decem annis pudice vivens ad extremum fuerit
 25 »fornicata«, accipit bona viri sui, quae multo tempore cum labore quae-
 sierat, et »dat« ea »amatoribus suis«. Qui sanguinarij »amatores« rapiunt
 ad se virtutes miserae animae et incedunt iactabundi super divitiis eius
 et dicunt: abstuli ei decennalem castitatem, eripui ab ea quinquennii

1 Ezech. 16, 31 — 4 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 114 Lomm.): »πόρνη
 ἐστὶ ἀνάγονσα μισθώματα ψυχῆ ἐκδοῦσα ταύτην μοιχᾶσθαι ταῖς ἀντικειμέναις
 δυνάμει διὰ τῆς ἁμαρτίας, ἵνα προσποιηθῆται ἐαυτῆς τὰ πρὸς ἀνθρώποις δόξαν
 καὶ πλοῦτον — 14 Ezech. 16, 33 — 20 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 115
 Lomm.): »πόρνη« ἐστὶ προσδιδούσα μισθώματα ψυχῆ ταῖς ἡδοναῖς »πορνέουσα« ἐν
 ταῖς ἀκαθάρτοις δυνάμει καὶ »διδούσα« αὐταῖς »μισθώματα«, ἐπαράχουσα τὰ ἐκ
 Θεοῦ δοθέντα αὐτῇ αὐτοῖς καὶ (κατὰ) τὰς ἰδίας δυνάμεις ἐπουργοῦσα τοῖς θελή-
 μασι αὐτῶν — 21 vgl. z. B. Bd. II S. 188, 4

1 es *Bachrens* (οὐκ ἔγινον Q) est *cepmn, Del.*, vgl. S. 400. 20 5 illam e
 11 rebus < e 12f ∞ non congregans mercedes m, *Del.* 13 fornicariis *Del.*
 17f ∞ et in praesenti ait e.

iustitiam, vindicavi mihi fortitudines eius, oblitus est omnium bonorum eius Deus, quae aliquando fecit, quoniam comprehensa est in peccato et oblitus est eius, quia confessa est nobis amica nostra secreta, quae audierat, et tradidit omnia bona nobis »amatoribus suis«. Quae discen-
 5 tes »omni custodia servemus cor nostrum« et attendamus, ne quando ea, quae viri sunt, tradantur »amatoribus« malis; quin potius invitemus sponsum sermonem et veritatem, ut nobis faciat ornamenta aurea variis expressa signis per varia praecepta et ornati effecti praeparemur viro nostro Christo Iesu, »cui est gloria et imperium in saecula saeculorum
 10 Amen!«

HOMILIA IX.

* * * * *

1. Qui legit in principio prophetiae »Hierusalem« quomodo increpata sit quasi habens »radicem et generationem de terra Chanaan, pa-
 15 trem Amorrhaeum, matremque Chettaeam«, is, si legerit etiam haec, ^{117 Lomm.} quae nunc interpretari nitimur, putabit eadem repeti et unum sermonem dupliciter praedicari. Sed qui diligens lector est et ad curam eius divinae scripturae significantia pertinet et confert praeterita praesentibus et verbum verbo componit, videbit differentiam non fortuitam. Ibi
 20 quippe »radix« inquit »tua et generatio tua de terra Chanaan«, quod in praesenti non dicitur, »pater tuus Amorrhaeus, et mater tua Chettaea« quod nunc non significatur. Et iterum ibi primum ponitur: »pater tuus Amorrhaeus«, secundum: »mater tua Chettaea«, hic vero »mater vestra Chettaea et pater vester Amorrhaeus«. Ibi quasi ad unam sermo fit,
 25 hic quasi ad plurimas. Nec enim, ut superius dixerat, ait: »mater tua«, sed »mater vestra«. Quando ergo diffunditur peccatum et longius malitia procedit et peccatores sua inter se peccata discerpunt, tunc non peccator est unus, verum in uno sunt plurimi, sicuti in exordio, quando erat principium delinquendi, nondum erant tantae, quantae nunc sunt,
 30 multitudines. Unde utile mihi videtur a praesenti sermone paululum

5 Prov. 4, 23 — 9 vgl. I Petr. 4, 11 — 13f vgl. Ezech. 16, 3 — 20ff Ezech. 16, 3 — 22ff vgl. zu dem folgenden auch Hieron. Comm. in Ezech. (16, 45ff) — 23. 26 Ezech. 16, 45

2 eius < e 3 nostra + omnia e 6 malis < g suis n, Del. 9 ~ iesu christo emn, Del., richtig? 12 den Titel < comm de eo quod scriptum est mater vestra cethea et pater amorrhaeus g 13f increpita c 27 suos eg

recedentem naturam considerare peccati atque virtutum. Ubi peccata sunt, ibi est multitudo, ibi schismata, ibi haereses, ibi dissensiones; ubi autem virtus, ibi singularitas, ibi unio, ex quo omnium credentium erat »cor unum et anima una«. Et ut manifestius dicam, principium malo-^{388 Del.}
 5 rum omnium est multitudo, principium autem honorum coangustatio et a turbis in singularitatem redactio; ut puta nos omnes si salvandi sumus ad unionem, ut »perfecti efficiamur in eodem sensu et in eadem sententia« et simus »unum corpus et unus spiritus«. Si vero tales sumus,^{118 Lom.}
 ut non nos unitas circumscibat, sed et de nobis dici possit: »ego
 10 quidem sum Pauli, ego vero Apollo, ego Cephae« et adhuc a malitia sciundimur atque dividimur, non sumus futuri, ubi sunt illi, qui rediguntur in unionem. Nam ut »pater« et filius »unum sunt«, sic, qui unum spiritum habent, in unionem coartantur; ait quippe Salvator: »ego et
 15 et isti in nobis unum sint«; et in Apostolo legitur: »donec occurramus omnes in virum perfectum et in mensuram aetatis plenitudinis in unitatem Christi« et rursus: »donec perveniamus omnes in unitatem corporis et spiritus Christi«. Ex quo significatur quia virtus ex plurimis unum faciat et necesse nobis sit unum per eam fieri et fugere
 20 multitudinem. Et haec quidem dicta sint, quia in praeterita lectione conscriptum est: »pater tuus et mater tua et radix generationis tuae«, in praesenti vero: »mater vestra et pater vester«. Ibi non didicimus, licet fuerit sermo de »patre Amorrhaeo« et »matre Chettae«, »sorores« habere »Hierusalem«; hic vero addidit »mater« inquam »vestra Chettae

1 verwandt Origen. in I Kōn. hom. I 4 (oben S. 5, 21): nos qui adhuc peccatores sumus . . . unusquisque nostrum non est unus sed multi . . . de iustis autem non solum per singulos unus dicitur, verum et omnes . . . unus dicuntur; . . . ideo et . . . Apostolus . . . cohortatur ecclesiam dicens: »... sitis . . . perfecti in eodem sensu et eadem scientia«. Propterea etiam in Actibus Apostolorum »cor et anima credentium una« esse dicitur — 4 vgl. Akt. 4, 32 — 7 vgl. I Kor. 1, 10 — 8 vgl. Ephes. 4, 4 — 9 I Kor. 1, 12 — 13 Joh. 10, 30 — 14 vgl. Joh. 17, 11, 21, vgl. dazu Hautsch, Evangelienzitate des Origenes (1910), 156 (überall bei Origenes: ὡς ἐνὸς καὶ ὁ ἐν ἑστέον, ἕνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἐν ὁσόν) — 15, 17 Ephes. 4, 13 — 21 vgl. Ezech. 16, 3 — 22 vgl. Ezech. 16, 45 — 24 Ezech. 16, 45, 46

2 ibi² v, Del. ubi *egmup* 3f ∞ cor et anima erat (< unum, wie gr. Text) *eg*, vgl. den ersten Apparat 4 anima + erat *en* 5 honorum + omnium est *c* 6 l.: sic? 6f sumus + redigamur *g* 11 ∞ illi sunt *g* 14 sancte + rogo ut *mup*, Del. + volo ut *v* | ut] ita *m*, Del., vgl. den ersten Apparat 20 et — S. 407, 6 est < *g* 20 ∞ quidem hec *e* 23 et + de *m*, Del.

et pater vester Amorrhaeus, et soror vestra senior Samaria, haec et filiae eius, quae habitat a sinistris tuis, et soror tua iunior, quae habitat a dextris tuis, Sodoma. Quomodo virtus facit me >filium Abraham<, si secundum eam vixero — >opera< quippe >Abraham faciens filius
 5 est Abraham —, sic vitia faciunt me filium >diaboli<; >omnis< enim ^{119 Lomm.} >qui facit peccatum, ex diabolo natus est<. Virtus me facit etiam >fratrem< habere Christum, ut, cum bonus ac bene moratus fuero, dicat patri suo: >narrabo nomen tuum fratribus meis, in media ecclesia cantabo te<. Et loquitur ad eam, quae nuntiare poterat verba eius: >vade,
 10 et dic fratribus meis<. Quomodo autem virtus >fratrem< mihi facit Dominum Iesum, ita malitia plurimos >fratres< acquirit et hos peccatores, et haec ipsa tunc mihi >fratres< generat, cum creverit. Siquidem quando exordium erat peccatricis >Hierusalem<, needum habebat >sororem Samariam< needum ei erat >germana Sodoma<; cum vero processit in
 15 scelere, ut praeteritus sermo monstravit, effecta est media duarum >sororum, senioris Samariae et iunioris Sodomae<. Quae sunt istae duae >sorores< peccatricis >Hierusalem<? Schisma et separatio populi fecerunt Samariam. Siquidem eo tempore, cum >decem tribus< cesserunt dicentes:
 20 >non est nobis pars in David nec sors in filio Iesse<, tunc >duae vaccae aureae< constitutae sunt a Ieroboam et facta est Samaria scissio; quae magis post captivitatem >decem tribuum< crevit, quando >custodes< ab Assyriis ad Istrahelis terram missi sunt, qui vocantur Samaritani; somer enim >custos< interpretatur lingua Hebraeorum. Ergo, ut dicere coeperam, needum >soror< mea est >Samaria<, quamdiu a peccatis longe
 25 sum; quando autem peccavero, crescunt mihi duae >sorores, senior Samaria et iunior Sodoma<. Quae cuius figuram habeant, consideremus. Quicumque promittunt verba divina et non, sicut pollicentur, habent in se praedicationis veritatem, hi in scripturis figuraliter >Samaria< nomi- ^{120 Lomm.}
 30 nantur. >Vae< inquit >spernentibus Sion et fidentibus in monte Samariae; vindemiasti principatus gentium<. Quasi dixerit: >vae< his, qui >spernunt< ecclesiam >et confidunt< super arrogantia et verbis tumentibus haereticorum! Hoc est enim >spernere Sion et confidere in monte Samariae<. Si ergo peccamus et nos ecclesiastici, non sunt a nobis alieni

4 f vgl. Joh. 8, 39 — 5 I Joh. 3, 8 — 8 Ps. 21 (22), 23 — 9 vgl. Joh. 20, 17
 13 f vgl. Ezech. 16, 46 — 19 vgl. III Kön. (11, 35;) 12, 16 — 19 f vgl. III Kön.
 12, 18 — 21 vgl. Jerem. 4, 16, 17 — 22 vgl. Wutz a. a. O. S. 62 — 29 vgl. Amos 6, 1

10 f deum *en* 14 ~ erat ei *c* 18 siquidem — 23 hebraeorum < *g*
 19 filios *c* 25 autem] vero *m, Del.* 26 quae — 30 dixerit < *g* 29 mon-
 tibus *c* 31 et² < *g*

haeretici in dogmatum pravitate. Male enim credit, quicumque peccat. Si conversationem malam habemus, >Sodoma soror< nostra est; gentiles quippe sunt >Sodoma<. Atque ita fratres sumus haeticorum atque gentilium, quando delinquimus, quia >Samaria< accipitur in haeresi et
 5 >Sodoma< in gentilitate. >Habitat< autem >a sinistris< peccatricis >Hierusalem Samaria, a dextris Sodoma<. Honorabilius quippe apud eam peccatum est, quod facto committitur, et ideo >a dextris< eius >Sodoma< est. Rursumque nec >Samaria< longe est, quia >a sinistris< eius >commo-
 10 ratur<, et increpatur quia >ambulaverit cum filiabus suis et sororibus
 in omnibus iniquitatibus< et in tantum >ambulaverit<, ut comparatio delictorum eius illarum >iniquitates fecerit iustitiam<. Unde oportet agnoscere >iniquitates Sodomorum<, ut edoctus custodiam me ab iis nec
 capiar ignorantia, quae sunt >iniquitates Sodomorum<.

2. >Verumtamen iniquitas Sodomaë sororis tuæ<. Quae >iniquitas<?
 15 >Superbia; in saturitate panum et in abundantia affluebant ipsa et filiae eius; et manum pauperis et indigentis non suscipiebant<. Quia inaequalia sint peccata, scripturis docentibus nulli dubium est. Alia quippe magna, alia minora ab his esse dicuntur. Cum autem sint inaequalia, hoc est parva vel maxima, forsitan aliquis inquiret, quod
 20 inter universa peccata sit maius, et proclive suscipitur omnium peccato- 121 Lomm.
 rum esse maius sive fornicationem sive immunditiam sive quodcumque libidinis inquinamentum. Sunt quidem et ista vere abominabilia atque polluta, sed non talia, quale hoc, quod nunc a Scriptura quasi maius omnium condemnatur, a quo nos observare debemus. Quod ergo peccatum
 25 maius omnibus peccatis? Utique illud, propter quod et diabolus corrumpit. Quod est hoc peccatum, in quo tanta sublimitas cecidit, ut >elatus in 388 Del.
 iudicium incidat diaboli< ait Apostolus? Inflatio, superbia, arrogantia peccatum diaboli est, ob haec delicta ad terras migravit de caelo; unde >Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam<. Et >quid super-
 30 bit terra et cinis<, ut homo arrogantia sublevetur oblitus, quid erit et

8 ff vgl. Ezech. 16, 47. 51 — 14. 15 Ezech. 16, 49 — 17 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 221 Lomm.): *τηρῶν ἐν τῇ γραφῇ τὴν διαφορὰν τῶν ἁμαρτημάτων, μικρῶν τε καὶ μεγάλων, τὸ ἀκρότατον τῆς κακίας >ὑπερηφανία ἐστίν<, τὸ πάθος τοῦ ἀρχερέαου* — 26 I Tim. 3, 6 — 29 Jak. 4, 6 — Sir. 10, 9

2 si + gentilium *g* 7 f ~ est sodoma *e* 9 ~ et sororibus suis *m, Del.*
 11 unde — 24 debemus < *g* 12 ~ me custodiam *e* 13 sint (in Ras.) *c*
 | iniquitates *Del.* iniquitate *n* in iniquitate *cem* 14 iniquitates¹ *e, Del.* 16 susci-
 piebant *Kl.* suspiciebant *B,* s. S. 413, 25 23 a) ab *c* 25 et < *e* 27 zu
 ai Apostolus vgl. z. B. S. 437, 27 28 unde — S. 409, 21 caput < *g*

quam fragili vasculo contineatur et quibus stercoribus immersus sit et qualia semper purgamenta de sua carne »proiciat»? Quid enim ait Scriptura? »Quid superbit terra et cinis?« et: »in vita eius proiecit interanea eius«. Superbia peccatis omnibus maior est et ipsius diaboli
 5 principale peccatum. Si quando Scriptura diaboli peccata describit, invenies ea de superbiae fonte manantia; ait quippe: »viribus faciam, et sapientia intellectus auferam fines gentium, et fortitudines eorum depascam; et commovebo civitates, quae inhabitantur, et orbem terrarum universum comprehendam ut nidum, et quasi confracta ova auferam«.
 10 Vide sermones eius, quomodo superbi sint, quomodo arrogantes, et universa pro nihilo ducat. Tales sunt omnes iactatione et superbia inflati. Materia superbiae divitiae, dignitas, gloria saecularis. Frequenter causa ^{122 Lomni.} superbiae est ei, qui ignorat habere ecclesiasticam dignitatem, sacerdotalis ordo et Leviticus gradus. Quanti presbyteri constituti oblitum sunt
 15 humilitatis! Quasi idcirco fuerint ordinati, ut humiles esse desisterent. Quin potius humilitatem sequi debuerant, quia dignitatem fuerant consecuti, dicente Scriptura: »quanto magnus fueris, tanto humilia te ipsum«. Et delectum synagoga te facit: humilius summitte caput tuum; ducem te constituerunt: noli elevari, fieri in iis quasi unus ex ipsis.
 20 Oportet humilem, oportet esse deiectum, oportet fugere superbiam maiorum omnium caput. Considera Evangelium, quali condemnatione Pharisaei superbia et iactatio feriatur. »Stabat Pharisaeus et talia intra se orabat: »Deus, gratias ago tibi quia non sum ut ceteri homines, raptores, iniqui, adulteri, et ut iste publicanus; ieiuno bis in sabbato«.
 25 At vero »publicanus« humiliter et mansuete »longius stans, non erat ausus neque oculos levare et dicebat: »propitius esto, Deus, peccatori mihi«. Et »descendit in domum suam publicanus iustificatus«, non sim-

3 Sir. 10, 9 — 4 vgl. Origen. in Num. hom. 12, 3 (Bd. II S. 105, 4): quomodo superbus . . . docebitur diabolus? Ipse est qui dixit: »virtute mea faciam et sapientia intellectus mei auferam fines gentium . . .« adhuc requiris si ipse sit elatus et superbus? — 6 Jes. 10, 13. 14 — 14 vgl. Origen. in Exod. hom. 11, 6 (Bd. I S. 258, 24): tales enim oportet esse principes populi, qui non solum superbi non sint, sed et oderint superbiam — 17 Sir. 3, 18 — 22 vgl. Luk. 18, 11 — 23 Luk. 18, 12 — 25 f vgl. Luk. 18, 12 — 26 Luk. 18, 13 — 27 vgl. Luk. 18, 14

1 infersus *m* 3 ἕρπυρα *O'*, vgl. aber *Z.* 2 7 fortitudine *e*, *Del.*, fortitudinem Bd. II S. 105, 6 13 f sacerdotia *c* 18 dilectum *B* | synagoga *Bachrens* synagogae *B* | humilius *Bachrens* nobilius *B* | summitte *Del.* summitate *B* 19 fieri] esto *e*, fieri — fi vgl. in Jes. hom. 5, 2 22 stabat — 27 et < *g* 26 f ∞ mihi peccatori *m*, *Del.*, nach der Vulg. (← gr. Text)

pliciter ›iustificatus‹, sed ›iustificatus‹ comparatione Pharisaei. Observandus quippe est diligentissime omnis Scripturae sermo, ordo, iunctura. Aliud est ›iustificari‹, aliud ex alio ›iustificari‹. Simile est ›publicanum‹ a Pharisaeo ›iustificatum‹ fuisse illi, quod ›Sodoma‹ et ›Samaria‹ ex
 5 comparatione peccatricis ›Hierusalem‹ ›iustificatae sunt‹. Et necesse est nos id scire quia unusquisque nostrum in die iudicii ab alio ›iustificetur‹ et ab alio condemnatur. Etiam cum fuerimus ›iustificati‹ ex alio, iustitia illa non tam laudis quam criminis loco ponitur. Ut puta si inventus fuero Sodomitica habere peccata et alius protrahatur in medium, qui
 10 duplicia scelera commiserit, ›iustificor‹ quidem, sed ›iustificor‹ non ut iustus, verum ut ex comparatione eius, qui plura commisit, iudicor iustus, cum a iustitia longe sim. Vae illi homini, qui a multis peccatoribus ›iustificatur‹, ut e contrario multum beatus, qui comparatione iustorum iustus ostenditur. Invenimus in Scripturae laudibus positum
 15 bonis esse meliorem, ut puta nullus sic fecit rectum ante faciem Domini ut ille et ille, ›nullus sic pascha celebravit ut Iosias‹. Ex quo ostenditur comparationem fieri iustorum et illum vere esse iustum, qui sic ›iustificari‹ mereatur. Utinam et ego collatus sapientibus sapiens reperiar et iustis iudicer iustus! Nolo quippe ›iustificari‹ ab iniquis,
 20 quia talis iustitia criminosa est.

3. Haec anticipans locutus sum, quia in his, quae lecta sunt, dicitur: ›iustificasti sorores tuas in omnibus iniquitatibus tuis, quas fecisti‹. ›Iustificatae sunt‹ enim ›Samaria‹ et ›Sodoma‹ ex ›iniquitatibus Hierusalem‹. ›In omnibus iniquitatibus tuis, quas fecisti, iustificasti
 25 illas super te‹. Idecirco diligentius attendamus, ut possimus agnoscere omnes nos in die iudicii a peioribus nostris ›iustificandos‹ et rursus a nobis alios ›iustificari‹. Unus solus est, qui ›iustificatur‹ ab omnibus et ipse nullum ›iustificat‹. Ut puta, ›Sodoma iustificatur‹ ab ›Hierusalem‹, quia ab se sceleratiora commisit, et forte Hierusalem ab alia aliqua, quae
 30 se peior est, civitate. Sic est quidam ›iustificandus‹ ab antichristo, qui ad illum comparatur et illius iniquitate ac sceleribus minor repperitur; pessimus vero daemon est et, ut aiunt, miser, qui ab illo ›iustificatur‹. Forte et pater illius ab eo non ›iustificatur‹ multo illo sceleratior reperitur. Dominus vero meus Iesus Christus ›iustificatur‹ iuxta dispensatio-

4 vgl. Ezech. 16, 51 — (15 vgl. z. B. II Par. 34, 2) — 16 vgl. II Par. 35, 18 — 22 Ezech. 16, 51 — 24 vgl. Ezech. 16, 51. 52

3 aliud² + est *g* 5 et — 12 sim < *g* 11 [ut]? | commiserit *e* 27 unus — S. 411, 12 iustitia < *g* 28 ab] a *e* 31 reperitur *e*, *Del.* 33 iustificatur *e*, *Del.*

nem carnis, quam ob nostram salutem circumtulit, ab Abraham, ab Isaac, ab Iacob et a reliquis prophetis. Quando enim omnibus iustis et prophetis ac beatis quibusque in comparationem missis invenitur contrarium huic, quod dicitur de ›Sodoma‹ et ›Hierusalem‹, magis glorifico Salvatore nostrum. Quod autem dico istiusmodi est, et Deo largiente orantibus vobis praebedo de scripturis explanationem. Fecit ›Sodoma‹ peccatum, ›Samarita‹ quoque peccavit, ›iniquitatibus‹ obruta est ›Hierusalem‹, sed minora peccata a maioribus ›iustificatur‹ sub exemplo, quo ›Sodoma iustificatur‹ a ›sorore‹ sua ›Hierusalem‹. Quomodo igitur iniquitas ›iustificat‹, sic condemnat aliquando iustitia. Verum, quaeso, exspecta paulisper, donec docearis, quemadmodum dicatur condemnare iustitia. Iniquitas mea iustitia est comparatione maioris iniquitatis. Sic et iustitia mea ex comparatione multiplicis iustitiae iniquitas reputatur. Propterea ›non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens‹. Fuerit licet iustus Abraham, iustus Moyses, iustus unusquisque 15 illustrium virorum, sed ad comparationem Christi non sunt iusti; lux eorum cum eius luce composita tenebrae reperiuntur. Et quomodo lumen lucernae ad solis radios obscuratur et velut alia quaedam caeca materies contenebrescit, sic licet ›fulgeat‹ iustorum omnium ›lumen‹ ante homines, non tamen ›fulget ante‹ Christum. ›Luceat‹ quippe ›lumen vestrum‹ non simpliciter dictum est, sed ›luceat ante homines‹. ›Ante‹ Christum non potest ›lumen fulgere‹ iustorum. Ut splendor lunae et micantia caeli sidera, priusquam sol oriatur, in stationibus suis rutilant, orto vero sole absconduntur, sic ›lumen‹ ecclesiae, ut lumen 25 lunae, priusquam oriatur ›lumen‹ illud verum ›solis iustitiae‹, resplendet et clarum est ›ante homines‹, cum autem Christus venerit, ›ante‹ eum contenebrescet. Dicitur et alibi: ›lux in tenebris lucet‹. Quae est illa ›lux‹ quae ›lucet in tenebris‹? Iustorum ›lux in tenebris lucet‹. In quibus ›tenebris‹? Ubi ›est nobis certamen adversus rectores tenebrarum istarum‹. Haec qui diligentius longiusque discussit, non poterit 30

13 ff vgl. Origen. Sel. in Ps. 142 (143), 2 (XIII 148 Lomm.): ›... οὐ δικαιωθήσεται ἐνώπιον σου πᾶς ζῶνς ... ἐνώπιον‹ μὲν γὰρ Κυρίου ›οὐ δικαιωθήσεται πᾶς ζῶνς‹, ›ἐνώπιον‹ δὲ ἀνθρώπων οὐ μόνον ἀδίκων, ἀλλὰ καὶ ἄλλων δικαίων ἔσθ' ἔτε. — 14 Ps. 142 (143), 2 — 20 ff Matth. 5, 16 — 24 vgl. z. B. Origen. Comm. in Joh. 6, 55 (IV 164, 21 Pr.): ἐκκλησίαις τροπικώτερον σελήνης λεγομένης — 25 vgl. Mal. 4, 2 — 27 Joh. 1, 5 — 29 vgl. Ephes. 6, 12

10 ergo e 17 reperiuntur e, Del. 17 et — 27 contenebrescet < g
19 contenebrascit m* 27 quae — 28 lucet² hinter harum (statt istarum) Z. 30 e
28 ∞ in tenebris lucet e 30 discussit e

inflari videns ›lumen‹ suum ad comparationem maioris luminis ›tenebras‹ reputari. Quid est iustitia mea, etiamsi Paulus Apostolus fiam, quid castitas, etiamsi Ioseph, quid fortitudo, etiamsi Iudas Macchabaeus existam, quid alia virtus sapientiae, etiamsi Solomon appaream, ad com-
 5 parationem Dei [ad eorum, qui meliores sunt]? Ergo, ut dicere coeperamus, ›iniquitas iustificat‹ et iustitia aliorum comparatione condemnat. Idcirco ›ut iustificeris sermonibus tuis, et vincas cum iudicaris‹ dicitur ad Deum. Si me salvare vult Deus, non affert in iudicium ›lumen‹ suum; si vult esse incolumem, non defert ›lumen‹ Christi sui
 10 — alioquin puniet me —, defert vero ›lumen‹ minorum, comparat mihi inferiores quosque. Quanto amplius maiores mihi melioresque contulerit, tanto plus iustus ero, si illi a me reperti fuerint minores. Similiter est illud intelligere, quod ab Apostolo dicitur: ›alia gloria solis, alia gloria lunae, alia gloria stellarum; stella enim a stella differt in claritate; sic
 15 et resurrectio mortuorum‹. Verbi gratia, fulgens *illud* et illud sidus non in conspectu lucidioris stellae, sed obscurioris micat. Quis nostrum potest ad instar fulgere lunae, quis lucidiorum siderum coruscare lumine, secundum id, quod scriptum est in Daniel: ›fulgebunt sicut stellae in
 .saecula‹?

20 4. Et haec quidem necessario disputavimus, ut procul a ›superbia‹ 126 *Lozano* recedamus; Sodomiticum quippe ›peccatum‹ est ›superbia‹. ›Iniquitas haec Sodomorum sororis tuae superbia‹. Unde nascatur ›superbia‹ et quas habeat radices, adiungit: ›in saturitate panum et in abundantia affluebant‹. Si soli litterae intendas, multa ›abundantia‹ antiquitus in
 25 ›Sodomis‹ fuit. Erat quippe ›terra‹ eorum ›ut paradus Dei et ut terra Aegypti‹. Si autem a carnali intellectu ad spiritalem conscenderis, ut videas, quomodo ›superbia Sodomorum in saturitate panum et in abundantia fluxerit‹, utilitatem capies et ad vitae officium et ad alia quaedam maiora maioribus corrigenda. Proponamus pri-
 30 mum id, quod ante multos dies lectum est, ›vestitum bysso et pur-

7 Ps. 50 (51), 6 — 13 I Kor. 15, 41—42 — 18 Dan. 12, 3 — 21. 23 Ezech. 16, 49 — 25 vgl. Gen. 13, 10 — 30 ff vgl. Luk. 16, 19 ff

2 quid — 19 saecula < g 5 dei + ad (et ad v) eorum qui meliores sunt B, von mir getilgt, auch das Fehlen von et vor ad zeigt die Interpolation, kaum: et eorum qui (me) meliores sunt 12 a] ad c 15 (illud) et illud *Eachrens*, nach verbi gratia ist et — etiam kaum am Platz 18 stelle e, *Del.*, stella *amn*, οί ἀστέρης O', stellae Vulg.; vgl. Z. 17 23. 24 habundantia B 24 si — 29 corrigenda < g 24 attendas m, *Del.* 26 f conscendas e

pura divitem cotidie deliciis luxuriaque >laetantem< et >Lazarum< vulnerum tabe et vermium paedore confectum quaerentem solacium famis suae micas, quae >de mensa eius decidebant<. Opportune autem nunc in hunc locum exemplum istud incidit, ut perspicuum fiat, quae >iniquitas< divitis fuerit: >locuples< erat, abundabat deliciis. Non eum accusavit Scriptura, quasi divitias ex >iniquitate< possederit, non eum criminatus est sermo divinus aut meretricibus deditum aut homicidam aut aliud quodcumque scelerum facientem. Sed si consideres hoc, quod in praesenti scriptum est, et illud, quod in Evangelio dicitur, videbis quia et illius maximum >peccatum< inter universa peccata >superbia< fuerit; >in saturitate panum et in abundantia affluens< non habuit miserationis affectum ad eum, qui >ante portas suas confectus ulceribus iacebat<, sed in tantam >superbiam< elatus est despiciens paupertatem, ut non computaret neque inferiorum supplicia neque communia humanitatis iura, 127 *Lotam.*
 15 quia oporteret hominem humana sapere et in alienis calamitatibus pro simili conditione sui quodammodo misereri. Est igitur et >dives< ille Sodomita. Si enim talia erant peccata >Sodomaes<, ut >in saturitate panum et in abundantia< fuerit, talis autem est et >dives<, qui in Evangelio describitur, nulli dubium quin >dives< ille Sodomita sit. Quomodo 20 autem >Sodoma et filiae Sodomorum< superbae fuerunt, tales sunt arrogant animae; et >filiae Sodomorum<, quaecumque nesciunt dictum: >omnis, qui se exultat, humiliabitur, et qui se humiliat, exaltabitur<.

5. >Hoc erat ei et filiabus eius<. Dehinc sequitur aliud >Sodomaedelictum, quod debemus dicere, ne in simili crimine repperiamur: >et 25 manum pauperis et egentis non suscipiebat<. Considera diligenter enumerationem peccatorum >Sodomaes<. Ego ipse, si iuxta vires meas >manum pauperis et egentis non< adiuvero, Sodomiticum habeo peccatum. Sequitur alia accusatio: >et superbe gloriabatur<. Et iactatio gloriae

18 vgl. Luk. 16, 19 — 21 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. 16, 48 (XIV 221): >θνηγατέρες Σοδόμων< ελοί ψυχὰι μὴ μαθοῦσαι ὅτι >πᾶς ὁ ἐψῶν ἐαυτὸν ταπεινωθήσεται< — 22 Luk. 16, 14 — 23 Ezech. 16, 49 — 24 vgl. Ezech. 16, 49 — 28 vgl. Ezech. 16, 50

1 divitem vor vestitum S. 412, 30 *m, Del.*, nach der Bibel 2 tabo *eg*, richtig? | putore *m* 3 opportune — 10 facit < *g* 5 eum *c, m* (in Ras.) enim *en, Del.* 7 aut¹ *c* et *em* | aut² *c* < *em* 11 in² < *g* 14 inferiorum *Bachrens*, vgl. z. B. S. 414, 28 infer*(i)orum *g* inferorum *em* | supplicia = Bitten 16 et < *c* 20 sodoma *p* sodome *em* sodomite *gr* 23 ~ sodome aliud *e* 24 reperiamur *e, Del.* 25 ἀντελαμβάνοντο *O'*, vgl. aber Z. 23. 26. 28 (ἐμεγαλύνον *O'*), aber auch S. 408, 16

Sodomiticum crimen est. Sunt autem quaedam Aegyptia peccata, quaedam Sodomitica, sunt alia Babylonia, alia Assyria, alia Moabitica, alia Ammanitica. »Quis sapiens et intelliget ista, aut quis intelligens et agnoscet ea?« Quotiescumque legimus ea, quae de Sodomorum subver-
 5 sione conscripta sunt, non dicamus: miserabiles Sodomitae, quorum ulte- 391 Del.
 rius fructus terra non affert, miserabiles multumque plangendi, qui tam lugubria et tam dira perpessi sunt, — quin potius convertamus hunc in corda nostra sermonem, »scrutemur renes« et cogitationes nostras, et tunc videbimus eos, quos plangimus, in nobis intrinsecus con-
 10 tineri et quia Sodomitica et Aegyptia et Assyria et alia universa 128 Lombr.
 peccata, quae castigans Scriptura enumerat, versentur in nobis. Pol-
 liciti supra sumus manus aliquid de Scriptura nos esse dicturos.
 »Solomae in saturitate panis et in abundantia« atque deliciis et istius-
 modi peccatis delinquenti lex loquitur: »attende tibi, ne comedens et
 15 bibens repletus et domos bonas aedificans, ovibus tuis et bobus tuis
 multiplicatis tibi, argento et auro multiplicatus obliviscaris Dominum
 Deum«. Et in alio loco: »manducavit et bibit et saturatus est et in-
 crassatus et recalcitravit dilectus«. Similia his Solomon in Proverbiis
 ait: »constituite mihi autem necessaria et sufficientia, ut non repletus
 20 mendax fiam et dicam: quis me videt? aut egens furer, et iurabo nomen
 Dei«. Simpliciterque dicendum quia nihil sic in arrogantiam elevet,
 ut divitiae et »saturitas« et cibus opum plurimarum, dignitas quoque et
 potestas. Est autem etiam a' altiora transgressum videre, quia »super-
 biam« frequenter nutriam, si divinum sermonem intellexero, si sapientior
 25 ceteris fuero. »Scientia« quippe »inflat«, non ego dico, sed Apostolus.
 Et ideo vereor, ne et ipse sustollar. Dantur et charismata ad id quod
 expedit. Si ad hoc dantur, quod expedit, quis est ille, cui non expedit?
 Et cur non expediat, audi. Inferiori subicit inflationem et quandam
 placitionem sui, dum se putat inter ceteros eminere. Saepe igitur
 30 »saturitas panum et abundantia« materia est arrogantiae, saepe
 autem et de spiritualibus donis superbiae crimen exoritur et est
 utrobique discrimen. Tantis vir Apostolus Paulus necessarium
 habuit »colaphum angeli Satanae, ut eum colaphizaret, ne elevaretur« 129 Lombr.

3 Hos. 14, 10 — 8 vgl. Apok. 2, 23 — 14 vgl. Deut. 8, 11—14 — 17 vgl.
 Deut. 32, 15 — 19 Prov. 30, 8. 9 — 2, vgl. I Kor. 8, 1 — 33 vgl. II Kor. 12, 7

2 sunt < g 3 qui e | intellegit g 4 agnoscit B, ἐπιγνώσκει O'
 5 sodomitas em 11 nobis — 29 eminere < g 15 bibens + et cen; kaum:
 [et bibens] et repletus; γαγών καὶ ἐμπλησθεὶς O', vgl. Z. 17 ἔφαγεν Ἰακώβ καὶ
 ἐνεπλήσθη O' 19 constitue e | ∞ autem mihi e 28 cur] cui v cum(?) p

multum, quia orans et deprecans Deum impetravit pro multis saepe quod petiit; cum autem etiam pro hoc petisset nec esset, quod petierat, consecutus, dictum est ei: »sufficit tibi gratia mea; virtus enim in infirmitate perficitur«. Oportet itaque timere eum, qui adhuc in genere
 5 humano et in hac praesenti luce versatur, non solum ea, quae bona putantur in saeculo, sed etiam, quae vere bona sunt, quia magna non possumus sustinere. Exhibebo ad probationem praesentis sententiae historiam David, in qua conscribitur in Uriam eum commisisse peccatum. Ante Uriam nullum delictum repperitur in David, beatus homo
 10 erat et »siue querela in conspectu Dei«. Quia vero conscius sibi vitae immaculatae locutus est, quod non debuerat dicens: »exaudi, Domine, iustitiam meam, intende deprecationi meae; auribus percipe orationem meam non in labiis dolosis. De vultu tuo iudicium meum prodit, oculi tui videant aequitates. Probasti cor meum, et visitasti nocte; igne
 15 me examinasti, et non est inventa in me iniquitas« et haec dixit, quia visitatio Dei propter conscientiam et vitae beatitudinem eidem praesentaretur, tentatus est et nudatus auxilio, ut videret, quid humana possit infirmitas. Recedente quippe praesidio Dei ille castissimus, ille admirabilis in pudicitia, qui audierat: »si mundi pueri, maxime a muliere«
 20 et acceperat eucharistiam quasi »mundus«, non potuit perseverare, sed in eo repertus est crimine, in quo sibi quasi continens applaudebat. Si quis ergo conscius puritatis suae se ipsum glorificaverit non habens memoriam illius dicti: »quid autem habes, quod non accepisti? si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?«, relinquitur et derelictus: 130 Lomna
 25 discit experimento quia in his bonis, quorum sibi conscius erat, non tam ipse sui existit causa, quam Deus, qui virtutum omnium fons est. Ex quibus apparet et »saturitatem panum« et dona spiritalia ei, qui ea non potest sustinere, generare »superbiam«. Idcirco fugiamus a »Sodomae« et peccatis eius, fugiamus a »Samaris« et criminibus, quibus castigatur
 30 misera »Hierusalem«, ut in universis Deo nobis fortitudinem ministrante humilitatem et iustitiam consequamur in Christo Iesu, »cui gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen!«.

2 vgl. II Kor. 12, 8 — 3 II Kor. 12, 9 — 7 ff vgl. II Kōn. 11, 2ff — 10 vgl. Sir. 10, 5 — 11 Ps. 16 (17), 1-3 — 19 vgl. I Kōn. 21, 4 — 23 I Kor. 4, 7 — 31 vgl. I Petr. 4, 11

1 multum — 21 applaudebat < q — 7 exhibeo m, D. L. — 9 reperitur e, Del. 10f ~ immaculatae vitae e — 13 do'osis — S. 433. 29 initium < e — 19 mundi + sunt m, Del., nach der Vulg., περιλαγμένα (ohne τὸν) O' — 31 cui + est, emn, ᾧ δόξα

HOMILIA X.

* * * * *

1. Primum quidem est nullum opus facere confusionis, sed omnia talia, quae possunt Deum libera fronte respicere. Quia vero ut homines
 5 saepe peccamus, sciendum secundam, ut ita dicam, navem post confusionis opera esse erubescere et pro sceleribus suis verecundos oculos deicere neque sic procaci vultu incedere, quasi nihil omnino peccaverit. Bonum est quippe post confusionis opera confundi, quia saepe et hoc malitiae artifex inoperatur, ne peccator ad paenitentiam redeat et sic
 10 agat, quasi adhuc in iustitia perseveret. Videre possumus et ex cotidiana vita discere multos hominum post peccata sua non solum non lugere, quod fecerint, verum etiam procaci fronte defendere proprias ruinas. Grande itaque beneficium in Hierusalem conservatur, si tamen
 15 credat dicenti Domino: »et tu confundere«. Neque putes ad Hierusalem tantum haec esse dicta et non ad singulos nostrum, qui delictis tenemur obnoxii. »Unusquisque enim se ipsum consideret«, quid fecerit confusione dignum, quid turpe locutus sit, super quo non habeat audaciam quasi dicto bono, quid cogitarit tale, quod rubore dignum videtur
 20 ab eo qui »cordis et renis occulta considerat«; et cum diligenter perviderit cogitationes, facta, sermones, tunc audiens prophetam dicentem: »et tu confundere« »confundatur«. Post quod a propheta iungitur: »et accipe ignominiam tuam in eo, quod iustificasti sorores tuas«. Sequitur confusionem »ignominia« et dat Deus ei, qui confusione digna gessit, etiam »ignominiam« dicitque ad eum: »et accipe ignominiam tuam«. Poteris
 25 autem intelligere, quod dicitur, si consideraveris, quae cotidie in civitatibus fiant. Inhonoratio civi est de patria sua exulare et infamia decurioni eradi de albo curiae et cuiuscumque alterius conditionis homini

5 vgl. Hieron. Comm. in Ezech. 16, 52: secunda post naufragium tabula est, cum peccaveris, erubescere — 14. 21. 24 Ezech. 16, 52 — 16 vgl. I Kor. 2, 18 — 19 vgl. Ps. 7, 10 — 20 vgl. z. B. Philo de mut. nom. 236 (III 197, 22 W.): σχεδόν τολμῶν καὶ τὰ ἁμαρτήματα καὶ τὰ κατορθώματα συμβέβηκεν ἐν τρισὶν ἐξετάζεσθαι, διαβολῆ, λόγοις, πράξεσιν nsw.; Origen. hom. in Exod. 3, 3 (Bd. I S. 163, 15)

2 den Titel < emn de eo quod scriptum est ergo et tu confundere et porta confusionem tuam g, teilweise nach der Vulg. (et porta), vgl. Z. 21: et accipe — καὶ λάβε O'; confusionem nach Z. 3 5 secundam navem: zweite Rettung? oder ist eine Korruptel anzunehmen, auf welche auch der Singular peccaverit (Z. 7) hinweist? 16 enim < g 20 audiet Del. 21 confundatur g < emn, Del. adiungitur c

relinqui quidem in vita, sed cum >ignominia< sive in operibus publicis sive in insula aliqua solitudinis vivere. Intellige autem mihi iustum iudicem ei, qui digna infamia fecerit, dicentem: o tu, qui poenae reus es, noli exilium tuum cum maerore suscipere; non enim mereberis misericordiam, si irasceris ad poenam, quin potius intellige digne te pati quod pateris et cum te humiliaveris atque dixeris iustum de te factum esse iudicium, forsitan misericordiam consequeris ab eo, qui potest post condemnationem ad pristinum te statum revocare. Quomodo enim licet magno principi liberare aliquem de insula et de exilio et de publicis vinculis, multo magis licet universitatis Deo eum, qui inhonoratus est, in honorem pristinum restituere, si tamen sentiens delictum suum confessus fuerit se digne sustinuisse, quod passus est. Dabo et aliud exemplum de ecclesiastica consuetudine. Infamia est a populo Dei et ab ecclesia separari, dedecus est in ecclesia surgere de consessu presbyterii, proici de diaconatus gradu. Et quidem eorum, qui abiciuntur, alii seditiones commovent, alii vero iudicium in se factum cum omni humilitate suscipiunt. Quicumque igitur eriguntur et dolore depositionis suae congregant populos ad schisma faciendum et sollicitant multitudinem malignorum, non accipiunt inhonationem suam in praesenti, sed >thesaurizant sibi thesaurum irae<. Qui autem cum omni humilitate, sive digne sive indigne depositi sunt, Deo iudicium derelinquunt et patienter sustinent, quod de se iudicatum est, isti et a Deo misericordiam consequuntur et frequenter etiam ab hominibus revocantur in pristinum gradum et in gloriam, quam amiserant. Doctrina igitur optima est, quomodo hoc, quod dicitur: >et tu confundere< sic et illud, quod sequitur: >et accipe ignominiam tuam<, Et haec dico, ut profundiorum aliquem sensum de futura inhonatione interponam. Et ibi quippe erit aliqua >ignominia< his, qui dignum opus >ignominia< fecerunt, si quidem >resurgent alii in vitam aeternam et alii in opprobrium et confusionem aeternam<. Quid autem est hoc aliud nisi poenam infamiae sustinere? Dum ergo adhuc licet nobis, debemus minorationem nostram patienter ferre, ut, cum hic tristitiam fortiter sustinuerimus, in futuro saeculo moveamus, ut ita dicam, >viscera misericordiae Dei< et benignitatem eius, ut nos revocet in pristinum statum de >ignominia< et con-

20 vgl. Röm. 2, 5 — 25. 26 Ezech. 16, 52 — 29 vgl. Matth. 25, 45 — 30 vgl. Dan. 12, 2 — 33 vgl. auch Luk. 1, 78

12 ∞ digne se m, Del. 12 dabo — 24 amiserant < g 13 ab < e
20 thesaurum + in die m, Del. 21 sint v 24 igitur] ergo e, Del. 26 et²
— S. 418, 3 consequi < g 30 ∞ est autem e
Origenes VIII. 27

fusionem; quomodo e contrario impossibile est lapidei cordis aliquem et penitus non sentientem delictum suum et ante vultum Dei omnipotentis 133 Lommt. superbientem misericordiam consequi. Videmus enim quosdam bonos quidem libenter de se latam ferre sententiam et ob salutem suam Dei 134 Lommt.
 5 ›iustificare‹ iudicium, malos vero blasphemare adversus providentiam Dei et dicere: non sum digne adiudicatus huic infamiae, iniuste ista perpetior. Si ›iustificamus‹ providentiam, solvimus nostram infamiam; si vero non recipimus iudicia Dei, multiplicamus infamiam; quomodo autem infamiam, sic et supplicia, sic et cetera, quae [saepe etiam huic] acci-
 10 dere consueverunt his, qui a Deo pro delictis propriis condemnati sunt.

2. ›Et tu confundere et accipe ignominiam tuam in eo, quod iustificasti sorores tuas‹. Plus meremur ›ignominiam‹, quando talia facimus, quibus peccatores alii ›iustificentur‹, ut comparatione delictorum meorum malorum scelera antiquitus condemnata misericordia liberet, eo
 15 quod ego subsequens peiora commiserim. Dicitur ergo ad peccatricem ›Hierusalem‹: ›accipe ignominiam tuam in eo, quod iustificasti sorores tuas‹. Deinde, si quis complevit hoc, quod scriptum est: ›confundere‹, si quis prosecutus est sententiam Dei sequentem: ›accipe ignominiam tuam in eo, quod iustificasti sorores tuas‹, videat etiam gratiam, quo-
 20 modo pro confusione vicissitudo clementiae restituatur, quia non contempserit iudicium Dei, sed cum omni humilitate susceperit, quod de se fuerat iudicatum. Quid ergo repromittitur? ›Avertam aversiones eorum aversione Sodomorum et sororum eius, in eo, quod iustificasti sorores tuas Sodomam et Samariam‹, ›Sodomam‹ iuniorem et ›Samariam‹ 134 Lommt.
 25 seniore, ut in praeteritis diximus. ›Avertam aversionem eorum‹, id est trium, quarum ›averterat aversionem‹, ad meliora ›convertet‹, primo ›Sodomorum‹, deinde ›Samariae‹, tertio vero ›Hierusalem‹. Cum autem, ait, ›avertero aversionem Sodomorum‹ et ›Samariae‹ et ›Hierusalem‹, tunc ›in antiquum restituentur‹ primum ›Sodoma‹, cuius priores ›aver-
 30 terit aversiones‹, secundo ›Samaria‹, quam ›converterit‹ secundo, tertio

11. 16. 17. 18 Ezech. 16, 52 — 22 vgl. Ezech. 16, 53. 52 — 25 vgl. S. 407, 2 ff; Ezech. 16, 53 — 29 vgl. Ezech. 16, 55

2 domini n 9 quae + etiam g + se etiam huic m + saepe etiam huic (hic v) c, letzteres von mir als Glossem eines Lesers getilgt 10 consueverunt n 18 sequentem v, Del. sequentis gump 22 avertam — S. 419, 4 Sodoma] cum ait avertero aversionem sodomorum et samarie et iberusalem tunc in antiquum restituentur g 26 f convertet primo Sodomorum Lommtzsch convertit B 20 secundo von mir nach converterit eingefügt | converterit m, Del. convertit en

>Hierusalem<, cuius tertiae >aversiones<. Tribuuntur igitur sanitates
 peccantibus in >aversione Sodomorum et filiarum eius<, in >aversione-
 ipsius >Hierusalem<, et tribuuntur his, qui magis amantur a Deo, tar-
 dius. >Sodoma< quippe >iustificata< ab >Hierusalem< prima consequitur
 5 misericordiam, id est gentiles, >Samaria< vero, hoc est haeretici, in se- 393 Del.
 cundo loco accipiunt sanitatem, tertio vero, quasi indigni velocioris
 medelae, >in pristinum statum restituuntur< qui fuerunt de >Hierusalem<.
 Ante ergo gentiles, ante haeretici clementiam consequentur quam nos,
 si tamen fuerimus impii, si et nos peccata depresserint. Quanto enim
 10 proximi fuerimus Deo et ad beatitudinem vicini, tanto, cum peccaveri-
 mus, longius fiamus ab ea, proximi terribilium maximarumque poena-
 rum. Iustum est quippe iudicium Dei et: >potentes potenter tormenta
 patiuntur<. Qui autem >minimus< est, meretur citius misericordiam.
 >Minima< est >Sodoma< et post eam in comparatione >Hierusalem< >mi-
 15 nima<, non tamen sicut >Sodoma<, >Samaria< est; et ideo primum illa-
 rum >avertit aversiones< et postea >Hierusalem< dicens: >et avertam aver- 135 Lomm.
 sionem tuam<; tertio enim gradu hoc dicitur ad >Hierusalem<. Verum
 quando >avertit aversionem< meam, si inventus fuero >Hierusalem< et
 peccator >in medio sororum< mearum? Cum audiero: >ut feras tor-
 20 mentum tuum<. Ideo tertio loco ait: >avertam aversionem tuam< et
 post omnes: >ut feras tormentum tuum et dehonesteris de omnibus,
 quae fecisti<. Est quaedam mensura peccati, quam unusquisque recipiet
 pro eo, quod peccavit. Si habuero quinquaginta peccata, quinquaginta
 habeo >ignominias<; si centum, duplicabitur mihi poena pro factis et
 25 pro magnitudine delictorum tribuetur mihi >ignominia<. Maximis pec-
 catis magnus cruciatus adiungitur. Deus autem solus verus iudex mag-
 nitudines peccatorum et >ignominiae< qualitates et peccati numerum po-
 test pervidere. Dicitur itaque ad Hierusalem: >ut feras tormentum
 tuum et dehonesteris de omnibus, quae fecisti in exacerbando me<.
 30 Vide econtrario satisfacientem Deum et quodammodo per haec verba

4 ff etwas anders Origen. Comm. in Epist. ad Rom. 3, 2 (VI S. 179 Lomm.):
 >Sodoma< ex comparatione Hierusalem >iustificata< memoratur. Unde et ego vereor
 ne ex nobis qui videmur esse in ecclesia Dei, . . ., inveniatur aliqui infidelium
 >iustificandi<. — 12 vgl. Weish. Sal. 6, 6 (7) — 13 vgl. I Kor. 15, 9 — 16. 20 Ezech.
 16, 53 — 19. 21. 28 Ezech. 16, 54

1 cuius *Bashrens* cui B | (tribuuntur). Tribuuntur *Lommatsch* 10 fueri-
 mus *m*(?), *v*, *Del.* fuimus *gnp*, vgl. Z. 11 11 ea + et *g* 14 postea *g* | in *g*
 < *em* | comparationem *n* 22 recipiat *e* 30 vide — S. 420, 10 habet < *g*
 27*

testantem quia iram ipse non habeat, sed peccator sibi ad iram concitet Deum. Unde et Apostolus ait: »an divitias bonitatis et mansuetudinis eius et longanimitatis contemnis, ignorans quoniam bonitas Dei ad paenitentiam te adducat? Iuxta autem duritiam tuam et impaenitens
 5 cor thesaurizas tibi iram«. Separavit hic sermo iracundiam a Deo. Revera enim iracundia aliud quiddam a Deo est, ut nec ei ut insita copuletur. Unde et de peccatoribus dicitur: »emisisti iram tuam, et comedit eos«. Nemo, quod sibi socium est et cognatum, »emittere« potest, verum »emittitur«, quod aliud est ab eo, qui »emittit«. Sic et
 10 nos peccando irritamus Deum, ut »mittat iram«, quam ipse non habet.

3. Post haec, id est post »aversionem«, dicitur: »Sodoma soror tua et filiae eius restituentur sicut erant ab initio«. Venio ad imagines et figuras et video, quanto tempore excruciatam »Sodoma restituitur in antiquum«. Si autem id, quod per figuram dictum est, ita se habet, quid
 15 de eo fiet, qui vere »Sodoma« fuerit? Statim post diluvium decima generatione passa est »Sodoma« ea, quae in Genesi scribuntur. Erat enim prius »quasi paradisi Dei et quasi terra Aegypti«, verumtamen factum est »Sodomae« id quod etiam nunc vestigiis regionis eius perspicui licet. Ecce quanti iam temporum circuli transierunt; prop[ri]e tria
 20 milia anni sunt et »Sodoma« nondum est »restituta«, non illa »Sodoma«, quae in signo et in aenigmate ponitur, sed illa, quae in veritatis ratione perspicitur. Aiunt Hebraei »Sodomam« in eundem statum »restituendam«, in quo et antea constitit, ut rursus »paradiso Dei et terrae Aegypti« comparetur. Si hoc se sic habet et sive futurum est sive non — quae
 25 rantur enim istiusmodi res apud eos, qui doctissimi sunt —, ut autem fiat, quod dicitur, complebuntur mihi anni tria milia et tunc »restituatur« excruciatam tribus milibus annis »Sodoma«, id est anima mea, »Sodoma«, mens plena peccatis. Grande intervallum temporis inter restitutionem

2 Röm. 2, 4—5 — 6 vgl. z. B. Origen. in Num. hom. 8 (Bd. II S. 49, 22): bonitas ... quae subsequitur iracundiam ... alienam ab iracundiae vitio divinam docet esse naturam; Pohlenz, Vom Zorne Gottes S. 23ff — 7 vgl. Exod. 15, 7 — 11 Ezech. 16, 55 — 17 vgl. Gen. 13, 10ff — 22 vgl. Origen. in Gen. hom. 5, 1 (Bd. I S. 59, 11): ego quidem dubito, si in tantum poterunt Sodomorum peccata decoqui ... ut restitutio eorum tanta sit, quae non solum »terrae Aegypti«, verum etiam »Dei paradiso« comparetur. Urgebunt tamen nos, qui hoc confirmari volunt, ex ... sermone ...: »restituatur in antiquum«

1 quia] quod *n*, *Del.* 1f concitat *m** convertat *c* 2 ait] dicit *c* 15 qui *g* quid *m*np* quod *v* 15 statim — 24 comparetur < *g* 16 scribuntur] leguntur *m*, *Del.* 19 prope *Bachrens* proprie *B* 20 ∞ nondum sodoma *c* 24 quaeruntur *g* 28 mens *cm* meis *gn*, *Del.*

et ruinam positum est. Etiam si ›restituaris‹ ita, ut antiquitus eras, vide quanta exhaustas mala, quantis primum calamitatibus opprimaris. Hoc autem, quod de ›Sodoma‹ diximus, et de ›Samaria‹ quoque intelligere debebis. Et ipsa quippe necdum est ›restituta‹, sed ex eo tempore, quo decem tribus eiectae sunt de Iudaea, ›Samaria‹ et captivitatem ^{137 Lomm.} sustinuit et nomen accepit non habens accolae suos. ›Restituetur‹ autem et illa, sicut in principio fuit, cum decem tribus fuerint reversae, ut solvatur id, quod scriptum est: ›captivus ductus est populus in Assyrios usque in hodiernum diem‹. Si autem tanto post tempore ›restituatur‹ id, quod praecessit in signum, quando tu ›restituieris‹, si tamen ›restituieris‹, Samaritana et haeretica anima, quae simulacris et feriis non veris ac figmentis de Ieroboam corde venientibus credidisti? Quando ›restituieris‹, o anima infelix, cum post tanta saecula ›restituatur‹ exemplum tui? Si autem hoc super ›Sodoma‹ et ›Samaria‹ fit, 15 quae ›iustificatae sunt‹ ab ›Hierusalem‹, quid dicendum est de ipsa ›Hierusalem‹, quae supradictarum scelera ›iustificavit‹? ›Et restituemini sicut ab initio fuistis; et tu et filiae tuae restituemini, sicut fuistis in principio‹. Scit hoc, quod dicitur: ›sicut fuistis in principio‹ et Isaias dicens: ›et constituam iudices tuos ut prius, et consiliarios tuos ut in exordio‹. 20 4. ›Et nisi esset Sodoma soror tua in auditum in ore tuo in diebus superbiae tuae, quemadmodum nunc opprobrium es filiarum Syriae et omnium, quae sunt in circuitu tuo, filiarum alienigenarum, quae circumdant te in gyro, impietates tuas et iniquitates tuas tu porta‹. O clementissimum Deum satisfacientem de restitutione atque dicentem: ›impietates 25 tuas et iniquitates tuas porta!‹ Non frustra dico: ›restituieris‹, sed cum ^{394 Del.} ›impietates tuas et iniquitates tuas‹ exhausseris, tunc in locum pristinum ›restituieris‹. Quomodo vulnera, quae in corpore fiunt, saepe parvo

8 IV Kōn. 17, 23 — 12 vgl. IV Kōn. 17, 22ff — 16 vgl. Ezech. 16, 55 — 18 Ezech. 16, 55 — 19 Jes. 1, 26 — 20 vgl. Ezech. 16, 56—58; die Übersetzung von *πρὸ τοῦ ἀποκαταστήσθαι τὰς κακίας σου* (nach *ὑπερηφανίας σου*) ist in den HSS verloren gegangen, (Z. 24, 26), kaum übersah Hieron. die Worte, oder fehlten sie durch Haplographie schon in dessen Vorlage? — 24 Ezech. 16, 58 — 27ff vgl. Origen. in Num. hom. 8, 1 (Bd. II S. 51, 15): si vulnus corpori infligatur . . . sub unius horae spatio huiusmodi vulnera solent corporibus accidere . . . quando autem tempore . . . ad sanitatem perducitur? . . . transi nunc . . . ad animae vulnera . . . patitur autem anima non solum vulnera iaculorum, sed et fracturas pedum . . . haec ergo . . . vulnera quanto tempore putas posse curari?

4 debes *g* 4 et — Z. 9 diem < *g* 5 iudaea + et de *m*, *Del.* 12 del] a e 14 si — 25 porta < *g* 20 auditu *m*, *Del.*, εἰς ἀκοήν O' 22 omnium *Bachrens* omnibus *B πάντων O'*, cunctarum *Vulg.* 23 tu < *m* 27 fiunt] sunt *m*, *Del.*

tempore accidunt, medelae vero vulnerum cum tormentis adhibentur 138 Lomm.
 ingentibus non iuxta aequalitatem temporis, quo illata sunt, sed iuxta
 rationem curationis (verbi gratia, in puncto horae fractura manus et
 pedis contritio accidit; hoc, quod in modico factum est, mensibus fere
 5 tribus ac longo tempore vix curatur), sic et voluptas, quae nervos ani-
 mae succidit, et luxuria et simul universa peccata, cum in parvo tem-
 pore infelicem animam illexerint et ad vitia traxerint, magnum postea
 tempus in suppliciis et cruciatibus promerentur. Propter quod haec
 dicit Dominus: »et faciam in te sicut fecisti, sicut sprevisi haec prae-
 10 varicando testamentum meum; et memor ero«, primum: »quomodo fe-
 cisti, faciam tibi«, deinde: »memor ero testamenti mei, quod feci tecum
 in diebus infantiae tuae«. »Fecit- quippe »testamentum in diebus in-
 fantiae eius«. Diximus autem supra, quomodo cum ea »fecerit testamen-
 tum«. »Et suscitabo tibi testamentum aeternum«. »Ego occido et ego
 15 vivificabo« ait. Qui nunc ista promittit, dolores facit et rursum »restituet-;
 »percussit- et manus eius »sanabunt«. Dicitur et in Michea: »iram
 Domini sustinebo, quia peccavi ei, donec iustificet ipse causam meam«.
 Quando »iustificatur causa mea? Quando »iram Domini sustinueros,
 qui »divitias bonitatis eius et patientiae et longanimitatis contempsi et
 20 iuxta meam duritiam et impaenitens cor thesaurizavi mihi iram in die
 irae et revelationis iusti iudicii Dei.

5. »Et dehonestaberis in eo, quod suscepisti sorores tuas seniores
 cum adolescentulis, et dabo tibi eas in aedificationem«. Supra unam
 dixit »sororem« »Sodomam« et aliam »Samaritam«; nunc repetit et dicit: 139 Lomm.
 25 »sorores tuas seniores«, cum senior tantum »Samaria« sit et adolescen-
 tior »Sodoma«; verum quia »filiae« earum iis connumerantur, dicit om-
 nium unam esse speciem. Quantae autem »filiae Sodomorum« sunt,
 tantae et »Samaritanae«. »Et dabo tibi eas in aedificationem et non ex
 testamento tuo; et suscitabo ego testamentum meum tecum«. Consi-
 30 dera finem repromissionis: »et cognosces quia ego Dominus, ut memi-
 neris et confundaris«, id est, cum receperis peccata tua et »rememorata
 fueris«, tunc »confunderis«. »Et ultra non erit tibi os aperire«. Cum

9 Ezech. 16, 59. 60 — 10 Ezech. 16, 59 — 11. 14 Ezech. 16, 60 — 13 vgl.
 S. 398, 15 — 14 Deut. 32, 39 — 15 vgl. Deut. 32, 39 — 16 Mich. 7, 9 — 19 vgl.
 Röm. 2, 4—5 — 22. 25 Ezech. 16, 61 — 24 Ezech. 16, 55, vgl. S. 420, 11 — 26 vgl.
 Ezech. 16, 55 — 28 Ezech. 16, 61—62 — 30 Ezech. 16, 62—63 — 32 Ezech. 16, 63

^{semel}
 6 simul e semel m, kaum richtig 7 illixerint n illicuerint g 13 diximus
 — 15 ait < g 14 testamentum + in m, Del. 15 nunc] cum m, Del. 16 et²
 < m, Del. 18 iustificabitur e 19 quia n 28 et¹ < e

recepto peccata mea et ›restitutus fuero‹ facto ›mecum testamento‹, tunc amplius intelligo mala mea et ›confundor‹ et conscius mihi intra memet punior. Vide autem, quid mihi eveniat, ut ›ultra non sit‹ liberum ›os aperire a facie ignominiae‹, et quando eveniat. ›In eo quod
 5 propitiatur tibi‹. Ne tunc quidem, quando ›propitiatur‹ mihi multa peccanti, possum ›os aperire‹, nec, quando ignoscit sceleribus meis, alienus sum ab ›ignominia‹, sed sentiens scelera mea perpetuo conscientiae meae igne discrucior. Idcirco, quia ›ignominia‹ et confusio aeterna nobis reposita est, si peccaverimus, omni corde precemur Deum, ut det
 10 nobis usque ad finem et animi et corporis nisu pro veritate contendere, ut, etiamsi aliquod tempus institerit, quod nostram examinet fidem — nam ›ut aurum probatur in fornaces, sic fides nostra in periculo et persecutionibus examinatur —, etiamsi persecutio eruperit, inveniatur nos praeparatos, ne ›domus nostra in hieme corruat‹, ne ›aedificatio quasi in
 15 arena constructa tempestatibus dissipetur‹, ut, cum ›flaverint venti‹ dia- 140 Lomra. boli, id est spiritus pessimi, opera nostra persistent, quae usque ad hanc diem perstiterunt, si tamen non sunt occulte subruta, et in expeditionis accinctu manifestemus caritatem nostram, quam habemus ad Deum in Christo Iesu, ›cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen!‹

20

HOMILIA XI.

* * * * *

1. Exercitio corporum et in totum fortitudinem comparat his, qui exercentur, et per partes unum quodque membrum sensusque membrorum vegetiores facit ad efficiendum quid aut sentiendum; ut puta
 25 oculorum acies si exercitetur in visu, acutior fit ad videndum, aures si frequentius audiant, melius possunt vocum capere dissonantias. Hoc autem et in ceteris membris licet deprehendere, quod in paucis ostendimus. Verum quid mihi prodest ad beatitudinem et ad vitam sempiternam, si corpus exercitationibus roboretur? Quod mihi est emolumentum,
 30 tum, etiamsi fortissimo corpore fiam, etiamsi omnibus membris vegetus

3f vgl. Ezech. 16, 63 — 4 Ezech. 16, 63 — 12f vgl. Weish. Sal. 3, 6 — 14f vgl. Matth. 7, 25ff — 19 vgl. I Petr. 4, 11

3 memet + ipsum e 18 accinctu Del. accinctum B 21 den Titel < cenn fili hominis propone aenigma et dic parabolam ad domum israel g, teils nach der Vulg. (narra parabolam), vgl. S. 424, 8f 22 exercitio — S. 425, 31 sequentem < g | comparat his Del. comparatis B 24 aut e ad un

incedam? Econtrario autem si sensus animae habuero exercitatos ad sentiendum quid, ad discendum dies noctesque contrivero, non solum in hac vita mihi conducit, sed etiam recedentem de corpore prosequetur. Idcirco in parabolis et in aenigmatibus locutus est, ut extenderet se
 5 mens nostra vel potius in unum colligens dictorum intueatur acumina et a corporis vitiis recedens, dum intelligit veritatem, vitae suae cursum secundum eandem dirigat. Haec in prooemio diximus, quia >sermo Dei factus est ad< Ezechiel >dicens<: >fili hominis, narra narrationem et dic parabolam ad domum Istrahel<. Pro hoc autem, quod septuaginta
 10 interpretes posuerunt: >narra narrationem<, alius de interpretibus translulit: >proponere problema<, alius: >profer problema< alius: >significa aenigma<. Igitur et >problema< et >aenigma< et >parabola< est quod lectum est. Si quando illuminatione indiguimus scientiae Dei, nunc vel maxime et necessarie indigemus, ut non tam ego quam orantibus vobis
 15 gratia Dei in me edisserat solutionem >problematis< et >aenigmati< sive >parabola<.

2. Quae est ergo >parabola< >aquila<, quam in praesenti Spiritus sanctus ostendit? Quae non solum >aquila<, sed etiam comparatione ceterarum aquilarum >magna aquila< et >ingentium alarum< et >longa
 20 extensu< et >plena unguibus< sive, ut quidam interpretatus est, >plena plumis< scribitur. Non solum his, quae diximus, maior est ceteris aquilis, verum in eo vel praecipua est, quod >ductum habet intrandi in Libanum<. Nam >ingrediens< illuc ab arbore >cedri<, quae in >Libano< sita erat, >electa<, >teneritudinis< et >summa< quaeque >decerpit et attulit in
 25 terram Chanaan, in civitatem< sive >negotiatorum<, sive >negotiatricem<, sive >translatorum<, sive certe, ut septuaginta interpretati sunt, >muratum<; et posuit hoc, quod de >cedro Libani sumpserat<, ut plantaretur et cresceret in >terra Chanaan<. Post haec eadem >aquila de semine terrae<, unde >sumpserat summitates cedri<, extrinsecus sibi semen >ac-
 30 cepit et plantavit illud in campo frondifero super aquam multam<. Hoc

7 vgl. Ezech. 17, 1 — 8. 10 Ezech. 17, 2 — 17 ff vgl. Ezech. 17, 3 — 20 ff plena plumis hat auch die Vulgata — 22 ff vgl. Ezech. 17, 3 ff; Origenes Hexapl. z. St.: Ἀ. ἐμπόρων, Θ. μεταβόλων, Σ. εἰς πόλιν ἐμπορικὴν

2 dicendum em 4 locutus est + dens Del., vgl. aber S. 429, 1 7 eundem m, Del. 13 vel < e 23 illic m, Del. 24 teneritudines n, Del., vgl. S. 425, 20; l.: ∞ et teneritudinis?, τὰ ἐπιλεκτα τῆς κέδρον, τὰ ἄκρα τῆς ἐπιλάτῆτος Ο' 25 terram e terra mn | negotiatorum Del. negotiatorem B, vgl. S. 430, 5 und den ersten Apparat

autem ipsum, quod >de terra< in Chanaan fuerat assumptum ab ea, quae >Libani summa< quaeque >decerpserat<, id est quod secunda vice >acceperat<, >factum est in vitem< non fortem, sed >infirmam<, verum etiam statura >pusillam<, et >palmites< huius >vitis infirmae< reclinati sunt, pro
 5 eo quod de >Libano< et >cedro fuerat assumptum<, in tantum, ut >radices suas sub ipsius< trunco consitas haberet. >Et< quidem >facta est vitis et fecit propagines et extendit arbusta sua<. >Et< post haec >venit alia aquila< et ipsa >magna, magnis alis et copiosis< vel >plumis< sive >unguibus<; >et ecce ista vitis<, de qua nunc diximus, >veniente secunda
 10 aquila< declinavit >testamentum< suum ad eam >spernens id testamentum<, quod prius cum arbore fecerat, in qua reclinata >vitis< fuerat effecta et >propaginibus< factis arbusta latius fuderat, et >complexa est secundam aquilam et radices suas< a priore transtulit >ad< sequentem. Deinde >palmites emisit< ad >aquilam secundam<, >ut irrigaret eam cum
 15 gleba plantationis eius in campo bono et aqua multa<. Et quidem irrigata est haec ipsa >vitis< et translata ad >aquilam secundam<, >ut faceret incrementa, ut afferret fructum, ut fieret in vitem magnam<. Idcirco prophetae imperatur, ut dicat quia >testamentum transgrediens< >vitis<, quod fecerat cum >aquila< priore, et >statuens< illud cum secunda non
 20 >dirigatur neque radices teneritudinis eius effloreat<; quin potius >fructus< eius propter transcensionem eius >putreat et arescant omnia, quae de ea oriebantur, et iam ultra non habeat bracchium magnum et populum multum, evellatur autem radicitus et, licet irrigata sit, tamen non perseveret et non dirigatur in ubertatem; statimque ut contigerit
 25 eam ventus urens, arescat et cum gleba plantationis suae sicceatur<. Hoc ^{143 Lommu.} propositio ipsius historiae exposcit, ut, quae obscurius dicta sunt, quibusdam adiunctis sermonibus planius enarremus. Et si tantus labor est, ut ipsum, quod dicitur, intelligatur, quid necesse est dicere ipsam quaestionem, quantum habeat obscuritatem, quae sit >aquila< prior, qui sit
 30 >Libanus<, quae >cedrus<, quae >summa cedri<, quae >aquila secunda<, quae translatio >vitis< a priore ad sequentem? Si aliquando Dei indignum auxilio — semper autem in intellectu scripturarum Spiritu eius sancto indigemus —, nunc profecto tempus est, quo nobis praestet auxilium et pandat ipse, quae dixit. Quomodo Salvator noster in evan-
 35 geliis quasdam parabolas ipse interpretatur, sic et nunc propheta in

7 ff vgl. Ezech. 17, 7 ff — 9 vgl. Ezech. 17, 15 — 18 ff vgl. Ezech. 17, 15. 13
 19 ff vgl. Ezech. 17, 9 f

1 in Baehrens < B, vgl. S. 432, 10 16 est < un, Del., vgl. Z. 6 29 qui e
 que mn

secunda prophetia, quae in reliquis lecta est, significat quia >aquila<
 prior Nabuchodonosor sit >rex Babylonis<, qui >ingressus est< in >Liba-
 num<, id est >Hierusalem<, et >accepit de summis cedri<, id est >regem
 Hierusalem et principes eius< et >attulit ea in terram Chanaan<, scilicet
 5 in >Babylonem<. >Plantavit< quippe in captivitatem accipiens filios Istrabel
 et >de regio semine< et de genere >principum< in eadem >terra constituit<.
 Post hoc autem et post >regiam< stirpem alia quoque multitudo capta
 est ab eo et >vitis< effecta est, non tam robusta, quam fuerat, cum 144 Lomm.
 fuisset in vinea Dei et in terra sancta, ubi sacrificia Dei celebrantur,
 10 sed erat in Babylone translata >vitis infirma<. His ita gestis inter >Pha-
 rao< regem Aegypti et Nabuchodonosor regem Babylonis >bellum< ortum
 est. Igitur populus, qui cum regibus suis ac stirpe optimatum ab Assy- 396 Del.
 riis fuerat afflicto, reperta occasione, qua iugum Nabuchodonosor abi-
 ceret et eius imperio liberaretur, transtulit se ad >secundam aquilam
 15 grandem, magnarum alarum<, id est >Pharao<. Deinde sic ordine cur-
 rente rerum, quia Deus eos non >Pharao< tradiderat, sed Nabuchodo-
 nosor et illi non sustinentes iudicium eius exusserant iugum Nabucho-
 donosor de cervicibus suis et ad >Pharao< transgressi fuerant, ira Dei
 super eos ingruit et contra evenit quam putaverant. Oportet quippe
 20 eum, qui a Deo damnatur, non fugere sententiam eius nec voluntatem

1 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 143 Lomm.): Κατὰ μὲν τὸ ῥη-
 τὸν ὁ πρῶτος >αἰτός< ἐστὶν ὁ Ναβουχοδονόσορ, ὃς >εἰσῆλθεν εἰς τὸν
 Λίβανον<, τὴν >Ἱερουσαλήμ<, καὶ >ἔλαβεν ἐκ τῶν ἄκρων τῆς κέδρου<
 >τὸν βασιλεῖα τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τοὺς ἄρχοντας αὐτῆς< καὶ >ἤνεγκεν
 25 εἰς γῆν Χαλδαίων<, >εἰς τὴν Βαβυλῶνα<. >Ἐφύτευσε γὰρ ἐν τῇ αἰχμα-
 λωσίᾳ λαβὼν τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ σὺν >τοῦ βασιλικῆ σπέρματος< καὶ
 τοῦ ἀρχοντικῆ καὶ τὸ ἄλλο πλῆθος γέγονεν εἰς >ἄμπελον<, οὐχ οὐ-
 τως ἰσχυρὰν ὡς ὅτε ἦν μετὰ Θεοῦ.

10 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 144 Lomm.): >Ὁ δεύτερος αἰ-
 30 τός< ὁ >Φαραὼ< ἐστὶ. Γέγονε >πόλεμος τοῦ Φαραὼ< πρὸς Ναβουχο-
 δονόσορ καὶ λαβόμενος ἀφορμὴν ὁ λαὸς ἠβουλήθη ἀφηνιάσαι ἀπὸ
 τοῦ ζυγοῦ τοῦ Ναβουχοδονόσορ, εἰς ὃν παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς διὰ
 τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν, καὶ προσκλίνας τῷ ζυγῷ τοῦ >Φαραὼ< οὐ κατὰ

2 ff. 24 ff vgl. Ezech. 17, 12. 4 — 21 ff vgl. Ezech. 17, 3 ff — 10 f. 29 f vgl.
 Ezech. 17, 17

2 babylonie g 13 qua em quia gn 16 eos < m, Del. 17 iudicium
 + et imperium g, Del. imperium m 30 γέγονε + δε Del. + γὰρ λ, richtig?
 31 ἀφορμῆς λ(?), Del. 32 ∞ ὁ θεὸς αὐτοὺς v, Del.

iudicantis velle mutare, verum patientissime sustinere, donec ipse Deus liberet, qui damnavit. Igitur, quia ad ›Pharao‹ transtulit se populus, relinquitur ab auxilio Dei et peiora patitur quam ante perpressus est a Nabuchodonosor. Diximus solutionem ›parabola‹ iuxta litteram et id, 5 quod scriptum est. Sequitur durior interpretatio et difficilis ad intelligendum secundum verum Nabuchodonosor et verum ›Pharao‹ et ea ^{145 Lomm.} verba, quae de ›aquilis‹ praedicta sunt. Idcirco autem ante interpositionem sequentis lectionis hanc expositionem summatim strictimque praediximus, ut et praesens locus facilius intelligatur et nihilominus 10 servetur loco suo plenior expositio, cum sequens ›parabola‹ etiam iuxta allegoriam latissime disseretur.

3. Verum nunc pauca debemus adsumere et quasi quodam armamento futurae interpretationi viam sternere de his, quae nobis Dei gratia largitur, scientes quia in sequenti plenius exponemus. Ac primum 15 quidem videndum, quare Nabuchodonosor et ›Pharao‹ ›aquilae‹ dicantur. Forsitan quaerat quispiam, qui non otiose et transitorie scripturas legit: si Nabuchodonosor ›aquila‹ est ›magna‹ et ›magnarum alarum‹ et hic ›Pharao‹ ›alia aquila magna‹ similiter ›alarum ingentium‹ et in lege inter ›immunda animalia‹ posita est ›aquila‹, quare et iustus ›dives- 20 effectus‹ ›praeparat sibi alas aquilae, ut possit converti in domum principis sui? Quare etiam repromissio quaedam est apud Isaiam prophetam dicentem: ›iusti accipient pennas ut aquilae, current et non laborabunt, gradientur et non esurient?‹ Si enim ›immunda‹ est ›aquila‹, non oportet nos ›pennas accipere ut aquilam‹, cum ›iusti‹ fuerimus, 25 neque cum divitiae nobis creverint, oportet ›praeparare‹ nos nobis ›pennas aquilae‹. Cui primum respondendum est quaedam nomina animalium in Scriptura in utroque genere, id est malo ac bono, posita, ut puta leo et in bonam partem accipitur et in malam; in bonam sic:

30 βούλῃσω Θεοῦ καὶ οὐ μᾶλλον τῷ Θεῷ προσκλίνει. Διὰ τοῦτο δεινότερα πείσονται παρὰ τοῦ ›Φαραὼ‹ τῶν παρὰ τοῦ Ναβουχοδονόσορ. Ταῦτα δὲ περὶ τοῦ λαοῦ τοῦ ἠπολιεφθέντος καὶ τοῦ ληφθέντος ὑπὸ τοῦ Ναβουχοδονόσορ κατὰ τὸ ῥητόν.

18 vgl. Lev. 11, 13 — 19f vgl. Prov. 23, 4, 5 — 22 vgl. Jes. 40, 31

2 quia] qui *g* 4 diximus — 15 dicantur < *g* 7 aliquis *n* aliquibus *m*
| praedicata *en* 11 disseratur *m, Del.* 14 exponemus *Del.* exponamus *B*
16 quaerit *m*, Del.* 24 aquile *e*, nach *Z.* 22 27 est + *in m* + in *Del.*
| ∞ bono ac malo *e* 28 ∞ accipitur et in malam partem *m, Del.* 28 in bonam — S. 428, 6 pauperem < *g* 31 ἐπὶ] παρὰ *λ* 32 Ναβουχοδονόσορ + ταῦτα *vo*

- »catulus leonis, Iuda; ex germinatione, fili mi, adscendisti; accumbens dormisti ut leo et ut catulus leonis; quis suscitabit eum?«, in malam vero partem sic: »adversarius noster diabolus ut leo rugiens quaerens devorare circuit; cui expedit nos resistere firmos in fide«. Sed et ma- 146 *Leonis*
 5 lignus supplantare cupiens »insidiatur in occulto, ut leo in spelunca sua; insidiatur, ut rapiat pauperem«. Quomodo ergo »leo« dicitur et in malam partem et in bonam, non est incongruum etiam »aquilam« in utramque partem accipi. Et, ut ego suspicor, non est »iustus aquila«, sed quasi »aquila«; aemulatur quippe »aquilam«. Et quomodo »serpens
 10 aereus« typus fuit Salvatoris — neque enim serpens erat vere, sed imitabatur »serpentem« dicente Domino: »ut Moyses elevavit serpentem in deserto, sic oportet exaltari filium hominis« —, eodem modo et »iustus non tam »aquila« est quam »aquilae« similis, quia ei utile est imaginem »aquilae« sectari. Iuxta hunc intellectum et in alio loco praeceptum
 15 accipit »iustus«, ut sit »sapiens sicut serpens«, non ut fiat »serpens«, scilicet ne a veri »serpentis« capiatur astutia. Si autem sermo Dei scripturas diligenter excutiens et spiritus, de quo scriptum est: »spiritus omnia scrutatur, etiam alta Dei« in alicuius animam venerit, manifestissime ostendet de scripturis et »aquilam« et »leonem« in parte mundorum ani-
 20 malium posita, »Cherubim« Dei habere »faciem hominis et faciem leonis a dextris quattuor partium et faciem vituli et faciem aquilae a sinistris quattuor partium«: et haec, quae in »Cherubim« videntur, id est »aquila« et »leo« munda sunt; nihil quippe immundum est in curru Dei. Et quomodo tu de gentibus credens mundus effectus es et »quod Deus
 25 mundavit, tu ne commune dixeris« dicitur de omnibus, quae »caelo-pendentia« ostensa sunt Petro, sic mundatus est »leo« et »aquila«, quae in »Cherubim« apparuerunt. Nec non et illud, quod in Christi adventu 147 *Leonis*
 futurum praedicatur, novit mundum »leonem«, mundam et »aquilam«, quae nuncupatur »immunda«. »Lupus« enim »et agni pascentur simul«; »lupus«
 30 autem, qui cum »ove« innoxius »pascitur«, non est ultra servandus. Non mihi dicitur de tali »lupo«: »attendite ab iis, qui veniunt ad vos in ve-

1 Gen. 49, 9 — 3 vgl. I Petr. 5, 8. 9 — 5 vgl. Ps. 9 (10), 9 — 9 vgl. Num. 21, 8f — 11 Joh. 3, 14 — 15 vgl. Matth. 10, 16, vgl. z. B. Origen. in Exod. hom. 4, 6 (Bd. I S. 177, 15) — 17 I Kor. 2, 10 — 20ff vgl. Ezech. 10, 14 + 1, 10 — 24 vgl. Akt. 10, 15. 11. 28 — 29 vgl. Lev. 11, 13 — 29f Jes. 11, 6 — 31 Matth. 7, 15

4 expedit] oportet e   7f in utraque parte accipere ut g   14 iuxta — S. 429, 18 volandum < g   15f scilicet] sed e(?) Del.   16 capiatur e, Del. capiaris mm   30 autem] enim m, Del.

stitu ovium, intus autem sunt lupi rapaces. Locutus est dicens: »intus autem sunt lupi rapaces«; sunt quippe alii non »rapaces«, quando »lupi et agni pascentur simul, et vitulus et taurus et leo pariter edent«. Cum autem fuerit tam diversarum inter se naturarum in fide Christi
 5 facta sociatio, »leo« non erit iam immundus, verum feritatis suae obli-
 viscetur et universa animalia, quae in lege Dei dicuntur »immunda«, conditionis antiquae recipient puritatem. Hoc autem et ex parte iam factum est et plenissime in secundo completur adventu. Praevenit igitur sacramentum, quod ostensum est in »Cherubin«, rei veritatem; et
 10 in tantum »leonis« et »aquilae facies« cum aliis »faciebus« cognatae sunt, ut maius nobis videatur »vitulo« et tauro et leone simul pascentibus« id quod apparuit in »Cherubim«. Ab Isaia quippe nihil de his, quae praedicta sunt, sibi cobaerens et invicem connexum repromittitur; in »Che-
 15 rubim« vero unumquodque animal cum alio cognatum est, »facies vituli faciei leonis« et »vultus hominis vultui aquilae«. Non igitur magnopere mireris, cum »Pharao« et praecedens eum Nabuchodonosor »aquilae« nuncupentur, »iusti pennas assumere« dicantur »ut aquilae« et in Dei parte »dives« effectus »aquilae sibi pennas praeparet« ad volandum.

4. Verum ut ad propositum redeam, specialiter quiddam significatur de
 20 Nabuchodonosor, quia »magna« fuerit »aquila« et »maguarum alarum« et »sui extensione longissima«, in tantum ut ausus fuerit dicere: »viribus faciam, 148 Lommi.
 et sapientia intellectus auferam fines gentium, et virtutem eorum depasear, et commovebo civitates, quae inhabitantur, et orbem terrarum universum comprehendam manu ut nidum, et quasi confracta ova auferam«. Ecce, ita est »extensio alarum« eius. Nec hoc ei sufficit, verum
 25 »unguibus plenus« est et »multis plumis« et »habet ductum intrandi in Libanum, ut cedri eius summa decerpant. Quamdiu hi, qui commorabantur in »Libano«, non peccaverunt, id est quamdiu in Hierosolymis positi non sunt in sceleribus deprehensi, non accepit potestatem ista
 30 »magna aquila«, ut »ingrederetur in Libanum«, neque »assumpsit sibi electa cedri semen regium« et »principum« stirpem. Ista quippe sunt »teneritudinis« eius, quae quodam tempore non fuerunt duro corde;

1 f Matth. 7, 15 — 3 vgl. Jes. 11, 6 — 6 vgl. Lev. 11, 13 — 14 vgl. Ezech. 1, 10 — 17 vgl. Jes. 40, 31 — 18 vgl. Prov. 23, 4. 5 — 20. 25 ff vgl. Ezech. 17, 3
 21 Jes. 10, 13—14 — 30 f vgl. Jes. 17, 13. 12 — 32 vgl. Ezech. 17, 4

1 f locutus . . . rapaces¹ < eg, vgl. S. 424, 4; rapaces ist betont 7 et < m
 8 complebitur Del. 9 ergo e 15 ergo e 20 fuerit aquila g < emn, Del.,
 kaum richtig, vgl. O': ἀετός ὁ μέγας und S. 424, 19 22 earum eg 25 verum
 + et g 29 non¹ < m, Del. 31 electa + et m, Del.

attamen >rapuit< ea, quia peccaverunt in Dominum, >aquila< ista >grandis< et cetera totius arboris >cacumina et in Chanaan transtulit, quia figuraliter Babyloniorum terra >maledicti Chanaan< dicitur; de quo ait Noë: >maledictus Chanaan puer, famulus erit fratribus suis<. >In civitate< quoque >negotiatorum< sive >negotiatrice< sive >transferentium< aut certe >murata< posuit hoc, quod de >cedro abstulerat, >et accepit sibi de semine terrae, iam non altioribus solum, sed etiam de minoribus et de populo Iudaeorum. — >Et dedit illud in campum frondiferum, super aquam multam respiciendum constituit illud; et exortum est et factum
10 est in vitem infirmam<. Infirmatus est vere populus Dei in Babylone et ideo neque >canticum Domini cantare< poterat dicens: >quomodo can- 149 Lonsu-
tabimus canticum Domini in terra aliena?<. Revera non poterat >infirmas< non esse, quae plantata fuerat in Babylone. Quo pacto vires pristinas reseryaret, quae >vitis< Babylonia esse coepisset? Quae quia
15 in sancta terra fructus non fecerat, ideo translata ab >aquila< et posita
>in terra Chanaan facta est in vitem infirmam et in pusillam< statura. Quamdiu in sancta terra fuit, ingens >vitis< erat; quando vero translata est in fines peccatorum, et >infirmas< et >parva effecta est<. Et tu igitur
>vitis<, quae me audis, si vis esse magna, noli exire de ecclesiae fini-
20 bus, permane in terra sancta Hierusalem. Quod si propter peccata in
peiora corrueris, transfereris in aliam >terram< et eris in >vitem pusillam<
et >palmites< tui decident et >radices< tuae siccabuntur in tantum, ut
postea desideres requiescere super aliam aquilam, ut nunc dicitur,
>magnarum alarum et plurimorum unguium<. Bonum est condemnatum
25 in condemnationis permanere sententia, quamdiu eum liberet, qui damnavit. Non curramus volentes ad >Pharao<. Si enim ad eum currimus, contra Deum facimus, qui dixit: >ego sum Dominus Deus tuus, qui te eduxi de terra Aegypti, de domo servitutis<. Ad Nabuchodonosor enim non tam sponte properavimus quam condemnati et pertracti ad eum
30 sumus.

4 Gen. 9, 25 — 4 vgl. Ezech. 17, 4 und S. 424, 25 — 8 Ezech. 17, 5. 6 —
11 Ps. 136 (137). 5 — 24 vgl. Ezech. 17, 7 — 27 Exod. 20, 2

1 quae n 2 et cetera g ceteras si emn, < Del. | cacumine e 6 certe + in g
7 non + de g, Del.; für die ἀπὸ κοίτης Figur, welche durch das erste de (vor se-
mine) gemildert wird wie bei Plato Euthyd. 278 A (Glotta LX 179), vgl. Bd. II
S. 292, 17 15 f ∞ in terra posita m, Del. 16 staturam em 17 ∞ terra sancta
e, m(?), Del. 18 ergo e 20 si < mn 25 sententiam mn | quamdiu = donec
26 volentes g, Del. violenter emn, vgl. Z. 29 | pharao g pharonem emn, vgl.
z. B. S. 426, 15. 18; 431, 10, aber auch S. 431, 14 29 properamus g, Del.

5. Sequitur: >et factum est, aquila altera magna, magnis alis et copiosis unguibus, et ecce, vitis ista amplexabatur eam<, id est >secundam aquilam<. Evenit saepe, ut ab una contraria fortitudine ad aliam transferamur. Iusserat enim Deus, ut Istrahelitarum >populus sub Na-^{150 Lomm.} buchodonosor iugum colla submitteret<, ut legimus in Hieremia, in tantum, ut comminaretur ei, qui ab eius servitio declinaret, et eo tempore, quo Hieremiam exposuimus, ea, quae nobis gratia Domini orantibus vobis largita est, sive certe utcumque sensimus, exponere conati sumus. Noluit autem id facere, quod fuerat imperatum, sed >palmites suos extendit< ad >Pharao<; in >gleba plantationis eius< ab eo constitutus est, >ut in campo super aquam multam fructus afferret< uberrimos; et deserta Aegypto rursum Aegyptum concupivit putans se ubertatem pristinam consecuturum et hoc imprimis cogitans quia, si a Nabuchodonosor ad >Pharaonem< transcenderet, >radices< firmaret, evelleret staturam, >fructus afferret<. Sed in contrarium, quam putavit, omnia reciderunt. >Fructus< quippe eius omnis >computruit et pullulationes<, quae saltem modicae in Babylone creverant, mutatione regionis >exaruerunt<, in tantum ut >a radicibus evulsa sit<, ne ultra >in brachio magno aut in populo plurimo< convalesceret. Quid in se haec tanta vel talia continent sacramenti? Quid unusquisque sermo significat? Possumus, si tamen habeamus auditores, ad aliam quandam Hierusalem conscendere et ibi demonstrare, quomodo >aquila magna ductum suum fecerit< et >in< hanc, quam nunc nos possidemus, Babylonem >summitates eius detulerit<. Possumus sacratiora quaedam de >Pharaone< loqui; verum quia 25 tempore coarctamur et forte audacter promittimus, quod non valemus implere, ad minora redeamus et secundum mensuram intellectus nostri sic potius exponamus. Venit ad istum >Libanum<, hoc est ecclesiam, ubi hostiae Dei, ubi >incensum orationum< eius celebratur, ista >magna<

1 Ezech. 17, 7 — 4 ff vgl. Jerem. 34, 5. 6 — 7. 28 vgl. Origen. in Jerem. hom. 1, 3 (S. 3, 4 Kl): τὸ γὰρ >παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ σατανᾷ< οὐδὲν διαφέρει τοῦ παραδοῦναι τοὺς ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ τῷ Ναβουχοδονόσορ. — 9 ff vgl. Ezech. 17, 7 ff — 27 anders Origen. hom. in Jos. 2, 4 (Bd. II S. 299. 1 ff): priorem populum ... intellege fuisse Libanum verum ... >Antilibanum< ... quae est >ecclesia Dei vivi< ex gentibus congregata. — 28 vgl. Ps. 140 (141), 2

2 amplexabitur *g, Del.*, περιπελεγμένη *O'* 4 Iusserat — 27 exponamus < *g* 7 dei *e, Del.* 10 est *Del.* et *B* 13 quia] quod *n, Del.* | a *Bachrens* < *B* 14 lies: Pharaos? 15 ceciderunt *n* 17 Babylone *Bachrens* Babylonem *B, Del.* | venerant *v, Del.* convenerant *p* 25 nudenter *m, Del.*

et vera >aquila< Nabuchodonosor, id est diabolus, et >rapuit<. Absit ^{398 Del.}
autem a temporibus nostris, ut >de summis cedri<, id est de >principi-
bus< et >de regio semine in Chanaan transferat<. Oremus, ne fiat, quod ^{151 Lom.}
saepe factum est. >Assumpti< enim sunt quidam et in Babylonem >trans-
5 lat<, qui in ecclesia principes fuerunt et propter peccatum suum de
>Libani summitate< sublati. Super his dicendum est quia >aquila magna
magnorum unguium, plumis extensa acceperit de cacuminibus cedri et
deraserit< eos de >Libano<, id est Hierusalem, et >plantaverit in terra
Chanaan<. Non solum autem >aquila< ista >summa cedri<, id est de
10 optimatum genere sibi vindicat, sed et >terrae semen rapit et transfert
in terram Chanaan<, quando quis de populo peccat et de Dei plebe dia-
boli laqueis praepeditur. Quapropter diebus et noctibus tam pro nobis
quam pro fratribus nostris Dei imploremus auxilium, ne quis de Hieru-
salem >transferatur in Chanaan<, ne sententia eius deserta a voluntate
15 illius ad aliam tendamus >aquilam< et veniat super nos ira maior et
>putrescat< universa >plantatio et fructus< pariter cum >radicibus arescat<.
>Plantatio< quippe Hierusalem non potest in alia >terra< >afferre fructus<,
non >facit palmites< in finibus alienis, sed statim cum >gleba< sua >sicca-
tur<, si non perseveraverit in voluntate Dei et in ecclesia eius, id est
20 in factis et sermonibus et scientia veritatis Christi Iesu >cui est gloria
et imperium in saecula saeculorum. Amen!<.

HOMILIA XII.

* * * * *

1. Ea, quae iam supra memoravi de duabus >aquilis magnis et
25 magnarum alarum et magnorum unguium< nec non, quae prima et ^{152 Lom.}
>secunda aquila< gesserunt, nunc quasi in prophetia scilicet figurata vult
ex parte sermo divinus exponere nobis ad intelligendum relinquens,
quae ipse dimisit intacta. Ac primum quidem licet saepe iam dixerim,
tamen etiam nunc aliquid non novi inferre conabor, quod nostrae ani-
30 mae tribuat salutem, in eo quod dictum est ad prophetam: >dic ad

20 vgl. I Petr. 4, 11 — 30 Ezech. 17, 12

8 id est Hierusalem < e | est + de m, Del. 10 optimat-um g 14 a
voluntate g, Del. ad voluntatem emn 19 in² < e | ecclesie gn 23 den Titel
< emn, de eo quod scriptum est nescitis quid ista significant g, nach der Vulg.,
vgl. S. 434, 14: quid sint ista — τί ἦν ταῦτα O' 24 ea — 433, 20 idcirco < g

domum amaricantem^c sive ^cexacerbantem^c; non enim addidit ad ^cdomum exacerbantem^c sive ^cexasperantem^c 'me'. Et si volumus videre, cuiusmodi sit peccatum ^cexasperatio^c, audiamus, quam ^cdulcia^c ei, qui intelligit, ^celoquia^c Dei sunt, dicenti: ^cquam dulcia gutturi meo eloquia
 5 tua!^c. Haec naturaliter ^cdulcia^c cum assumpserint credentes, aut bene vivunt aut vere contrarium faciunt. Et si quidem iuxta divinam regulam ingrediuntur, reservant ^celoquia^c Dei in eo dulcore, quo nata sunt. Iuxta ^cmei^c autem animi motum puto quia conversationis bonitate et suavitate augent ^celoquiorum^c Dei miscentes dulcedinem vitae dulcori
 10 sermonis. Sin vero quis peccet et extra praecepta Dei ^cperversus incedat^c, iste accipiens ^cdulcissima eloquia^c Dei per naturam peccati amarissimi — amarum quippe peccatum est, quod dulcedinem sermonum extirminat —, in amarum saporem omnem redigit suavitatem. Quod dicimus ut possis plenius animadvertere, accipe exemplum. Herba, quae
 15 absinthium nominatur, naturaliter amara est; hanc si secundum qualitatem et quantitatem mellis in mel incias, amaritudine sua vincit eius suavitatem et cogit amarum esse, quod dulce est. Huius herbae vim habet peccatum. Si plura peccavero, plus amaritudinis mitto in dulcedinem sermonum Dei. Si grande fuerit, quod delinquo, totum dulco-
 20 rem mellis verto in acerbum saporem. Et idcirco Deus, qui sermonem suum a peccatoribus ^cconculcatum^c ulciscitur, unicuique pro qualitate amaroris vitae et pro modo vitiationis amaritudinem poenarum suppliciorumque restituit. Et siquidem nos, qui haec dicimus et semel credidimus Deo, peccaverimus, ^cexasperare^c dicimur sermonem eius; qui vero
 25 pentus a fide eius recesserunt neque ingressi sunt ecclesiam, hi non faciunt amara ^celoquia^c Dei; quomodo enim possunt suavitatem ^cexasperare^c sermonum, quibus nondum crediderunt? Ideoque alia nobis tormenta servantur, qui videmur credere et in ipsa credulitate peccamus, ab eorum supplicio, qui ne initium quidem credulitatis habuerunt.

2 exasperantem auch die Vulgata — 3 vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 221): *ἔειπον δὲ πρὸς τὸν οἶκον Ἰσραὴλ τὸν παραπικραίνοντα. Παραπικρασιμὸς ἐστὶν ἡμαρτία* — 4 Ps. 118 (119, 103 — 10 vgl. Lev. 26, 23 — 12 vgl. Origen. in Num. hom. 12, 2 (Bd. II S. 98, 25): si veneris ad amaritudinem peccati — 21 vgl. z. B. Matth. 7, 6

4 dicenti *Del.* dicentis *emn* 8 et < *m* 8f suavitatem hinter dei *m, Del.* 10 et *r, Del.* < *mnp* | extra] contra *v* 11f ∞ amarissimi peccati *m, Del.* 12 sermonis *m, Del.* 14 ut possis *v, < mnp, Del.*, der animadvertes, accipiens schreibt 20 acerbum] amarum *e* 2 amarioris *gn* | vitiationis *g* visitationis *emn* 27 ∞ nobis alia servantur tormenta *m, Del.* 29 quidem] *c* fängt wieder an

Et ne solummodo putemus verbum nos >exasperare< Domini, si peccemus: delictum nostrum usque ipsius Dei iniuriam pervenit; scriptum est enim quia, qui peccat, >per praevaricationem legis Deum inhonorat. Parum erat, si dixisset >inhonorat< tantum; nunc autem >per prae-
 5 varicationem< inquit >legis Deum inhonorat<. Quotiescumque >praevari-
 camur legem Dei, totiens >inhonoramus Deum<; quanto maiora delin-
 quimus, tanto maioribus contumeliis afficimus Deum; quanto plura
 peccamus, tanto >inhonoramus< patrem et Christum eius, sicut scriptum
 est: >quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filium Dei
 10 conculcaverit et sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sancti-
 ficatus est, et spiritui gratiae contumeliam fecerit<. Igitur quicumque
 peccat, >exasperat< et contumeliam facit et >inhonorat< tam Dei >eloquia<,
 quae suscepit, quam eum, qui docuit.

2. >Dic nunc ad domum exasperantem: nescitis, quid sint ista?<, 154 Lommi.
 15 id est quae in >parabola< dicta sunt >aquilarum<. >Dic: cum venerit
 rex Babylonis ad Hierusalem, et acceperit regem eius et principes eius<.
 Quantum ad historiam pertinet prophetantis, expositum est quia Nabu- 399 Del.
 chodonosor >venerit in Hierosolymam et captivos duxerit< Sedechiam
 >regem< Indaeae >et principes<, qui erant cum eo, partemque populi
 20 Iudaeorum, nec non etiam illud attigimus, quomodo >plantaverit< eos in
 >terra< Babylonis. Sed non stemus in littera, non haereamus in histo-
 ria, magis autem tu, qui in scripturis Dei profectum habes et nosti
 quia >omnia ista figuraliter contingebant illis, scripta sunt autem pro
 nobis, in quos fines saeculorum decucurrerunt<. Instat, ecce, verus Na-
 25 buchodonosor quaerens aliquos capere de nobis. Et primum quidem
 cupit, si fieri potest, de principibus ecclesiae captivos >sibi ducere<,
 verum quamdiu Ezechias, Iosias, aut certe quicumque iustus rex regnat
 in populo, non potest iste Nabuchodonosor vinctos >abducere< aut >prin-
 cipes< aut populum de Indaea. Si autem nos, qui videmur ecclesiae
 30 praeesse, peccaverimus >locum dantes diabolo< adversum Pauli praecip-

20 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 154 Lommi.): *Διὰ τὰς ἀμαρ-
 τίας κυριεύει τις ἐπὶ τοῦ πονηροῦ >διδούς< αὐτῷ >τόπον< ἐπιβῆναι*

3 vgl. Röm. 2, 23 — 9 Hebr. 10, 29 — 14. 15 Ezech. 17, 12 — 17 ff vgl.
 S. 426, 2 ff — 18 ff vgl. Ezech. 17, 12 — 23 1 Kor. 10, 11 — 27 vgl. Origen. in
 Jes. hom. 1, 1

1 et — 13 docuit < g 2 usque + in e + ad c, Del. 4 tantum Bach-
 rens angelum B 19 inde cum iuda e | ∞ cum eo erant g 20 attin-
 gimus e addemus g 23 ∞ ista omnia m, Del. 24 decurrerunt c, Del. 31 τις
 on (< λ) 32 μεταβῆναι Del.

tum dicentis: »nolite locum dare diabolo«, quodammodo per delicta nostra, quæ facimus in Hierusalem, occasionem tribuimus Nabuchodonosor, ut »ingrediatur« civitatem sanctam et »abducat« quoscumque voverit. Qui vero non peccat, excludit Nabuchodonosor, ut non possit
 5 in terram Dei »ingredi«. Ergo omnibus viribus excludamus Nabuchodonosor, ut ad beatum istius ecclesie conventum non appropinquet. Excludamus autem eum adsumentes »clavem scientiæ«, excludamus eum conversatione sana et factis bonis, ut non »rapiat regem« Hierusalem »et principes« eius, ut non »abducat eos in Babylonem« captivitatis suae
 10 triumphum. Si vero aliquem ex nobis vincere potuerit saevus inimicus, »ducit« eum »in Babylonem«, non in locum amplum alicuius terrae, sed »in Babylonem« animae, id est confusionem. Frequenter diximus »Babylonem« confusionem interpretari. Quicumque enim ab eo vincitur »abducitur« in confusionem mentis suae, »transfertur in Babylonem«. Respicimus ad cotidianam vitam. Si quando viderimus animam a peccatis,
 15 a vitis, a tristitia, ab ira, a desideriis, ab avaritia confundi, sciamus istam esse, quam diabolus »abducat in Babylonem«. Si vero principali cordis tranquillitas, serenitas, pax fructum fecerit, sciamus quia Hierusalem versetur in ea; visio quippe pacis intrinsecus est.

20 3. »Et ducit eos ad se in Babylonem, et sumit de semine regni, et disponit ad eum testamentum«. Omnes, qui sermonem Dei suscepimus, »regium semen« sumus; etenim »genus electum« vocamur et »regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis«. Si quis igitur ex nobis, qui in ordine »regalis seminis« constituti sumus, per peccatum suum
 25 captivus »abducitur« a diabolo, haud dubium est, quin de regio genere

155 Lomm.

156 Lomm.

ἐπ' αὐτόν. Καὶ τοῦτο εἰδὼς ὁ Παῦλος ἔλεγε· μὴ δότε τόπον τῷ διαβόλῳ.

1. 26 Ephes. 4, 27 — 7 vgl. Luk. 11, 52 — 12 vgl. oben S. 292, 13 u. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 155 Lomm.): Βαβυλὼν ἑρμηνεύεται οὐγγυός. Βαβυλὼν ἐστὶν ἡ τῆς κακίας ἔξις usw. — 19 vgl. z. B. Philo de somn. II 250 (III 298, 21 W.): Ἱεροσολίμη . . . ὑρασὶς ἐστὶν εἰρήνης u. oft bei Origenes — 20 vgl. Ezech. 17, 12. 13 — 21 vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 175 Lomm.): »πνεῦμα βασιλείας« εἶσιν οἱ παροδιστάμενοι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, οἷος ὁ Λαυὴλ καὶ οἱ τρεῖς παῖδες — 22f 1 Petr. 2, 9

2 fecimus *m, Del.* 8 sana < *m, Del.* 13 victus (in Ras.) *g, Del.* 14 confusione *egn* 15 si — 21 testamentum < *g* 18 fructuum *mn* | fecerit *Del.* fuerit *B*, ist: tulerit zu lesen? 23 sancta + et *egnp*, et fehlt in Übereinstimmung mit der Bibel richtig in *mv* | ergo *e, Del.* 25 ∞ semine regio *e*

›sit abductus in Babylonem‹ et faciat ›testamentum‹ cum Nabuchodonosor, quia iam ›testamentum‹ Dei spreverit. Impossibile quippe est hominem sine ›testamento‹ esse. Si habes ›testamentum‹ Dei in te, non potest ›testamentum‹ tecum facere Nabuchodonosor. Porro si reppulisti
 5 ›testamentum‹ Dei ›per praevagationem‹ mandatorum eius, suscepisti ›testamentum‹ Nabuchodonosor; scriptum est enim: ›disponit ad eum testamentum suum et inducit eum in maledictionem‹. Deus in benedictione nobiscum ›testamentum‹ facit, Nabuchodonosor vero ›testamentum‹ suum ›in maledictione‹ constituit. Non potest in benedictione
 10 esse, qui ›pactum‹ fecerit cum Nabuchodonosor. Sed dicit mihi aliquis, qui in scripturis divinis est eruditus: invenio in lege Moysi maledictiones constitutas in peccatorem; si ergo ex praecepto Dei maledictum constitutum est in peccatores, cur non et e contrario apud diabolum quaedam benedictio sit, ut alii apud eum in benedictione fiant, alii ›in maledictione‹?
 15 Huic ego acute et acerrime interroganti sic conabor occurrere et dicere quia et quaedam sit benedictio a Nabuchodonosor, quam Deus procul abiciat a nobis, et ›maledictio‹, de qua dicere nunc debemus, quae digne super peccatores venit. Quae est igitur benedictio Nabuchodonosor? Quando aliquis in mundo isto locuples fuerit et feliciter gesserit et omnia ei prospero cursu fluxerint in tantum, ut illud,
 20 quod scriptum est, ei possit aptari: ›bos eius non faciet abortionem‹ et si universam saeculi habuerit prosperitatem, benedictio Nabuchodonosor super eum est, ›maledictio‹ vero in eo, quando aliquis et recedit a Deo et nihilominus in parte diaboli constitutus miseris suppliciisque
 25 torquetur. Vult igitur Deus, ut nunc Scriptura commemorat, ›testamentum‹ Istraheli ›maledictionem‹ esse apud Nabuchodonosor. Et ideo quia voluit spernere ›testamentum‹ Nabuchodonosor ›rex‹ Hierusalem et ›mittens angelos suos in Aegyptum testamentum‹ cum Pharao facere co-

3 vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 156 Lomm.): Ὁ ἴχθυν ›τὴν διαθήκην‹ πρὸς τὸν Θεόν, οὐ δύναται ›διαθεῖναι διαθήκην‹ πρὸς τὸν νοητὸν Ναβουχοδονόσορ. —
 6 Ezech. 17, 13 — 7f vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 221 Lomm.): ὁ διάβολος εἰσάγων εἰς τὴν ›διαθήκην‹ αὐτοῦ, οὗς ›εἰσάγει‹, ›ἐν ἁρῇ εἰσάγει‹ ›ἀρὰν‹ γὰρ τὰς συνθήκας καὶ τὸν ὄρκον φησί. — 11 vgl. z. B. Deut. 27, 13ff — 21 Hiob 21, 10 — 27f vgl. Ezech. 17, 15

4 repulisti *e, Del.* 7 deus — 9 constituit < *c* 7f benedictionem *B*, vgl. Z. 9 9 maledictionem *m* | benedictionem *c* 11 in¹ < *g* 12 peccatores *gr*
 14 benedictionem *c* 14f maledictionem *c* 15 ego *nv* < *g* ergo *cm*, *p(eo)*
 16 ∞ a Nabuchodonosor benedictio (in Ras.) *g* 17 ∞ nunc dicere *gm, De'*, richtig? | nunc] non (*n*) *c* 22 si < *m* 23 maledictio + est *g* | et < *g, Del.*
 25 ∞ commemorat scriptura *e* 27 spernere + et *cmnp*, kaum: ∞ et spernere

natus est, ait sermo divinus: »non dirigit, non salvabitur«. Quapropter oportet et nos ferre patienter, cum a Deo tradimur ultioni. »Tradidit-
 quendam de coetu ecclesiae Apostolus »diabolo in interitum carnis« et ⁴⁰⁰ Del.
 »tradidit in carnis interitum«, non ut perderet »traditum«, sed ut »spiri-
 5 tum traditi« conservaret; ex quo Scriptura ait: »tradere istiusmodi Sata-
 nae in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat in die Domini Iesu«. »Traditur«
 autem tormentis peccator, ut recipiat in praesenti supplicia et pro peccatis
 suis cruciatus in futuro refrigerium consequatur et dici possit de eo: »recepit
 10 mala sua in vita sua«. Si quis igitur poenis exercuciatus iuxta maledictum, in quo Deus posuit peccatores, maluerit
 fugere supplicia et »mittere ad Aegyptum« pro auxiliis comparandis et
 ad Pharaonem, a quo liberavit Deus populum suum, »non dirigit, non
 salvabitur«. Si quis autem patienter maledictionem sustinuerit et sup-
 15 plicia Nabuchodonosor et tempus peccatorum suorum in cruciatu com-
 plevit, quomodo ille, qui secundum epistolas Apostoli exercuciatus est,
 ut »spiritus eius salvus fieret in die« iudicii, iste finem optimum conse-
 quetur. »Inducit« ergo »eum in maledictionem et duces terrae eius ac-
 cipiet, ut fiant in regnum infirmum«. »Infirmum« efficitur »regnum«,
 quod de sancta terra »in Babylonem transfertur«. Nullus quippe fortis
 20 est in »Babylone«, id est in confusione mentis suae. »Omnino non« po-
 test »extolli« homo, qui confusus est, »ut custodiat testamentum« meum, ¹⁵⁸ Lomm.
 ut »statuat illud et discedat ab eo, ut mittat nuntios suos in Aegyptum«. Iste,
 qui a Nabuchodonosor propter peccata sua tormenta perpetitur et »mittit
 25 nuntios suos in Aegyptum« non ferens traditionem, qua hosti concessus
 est a Deo, »ut det ei equos et populum multum«, id poscit, quod in alio loco
 prohibitum est: »non enim multiplicabis tibi equos« ait Scriptura. »Si dirigit,
 si salvabitur, qui facit adversa et praevaricans testamentum«. Oportuerat eum,
 qui »traditus fuerat« [testamentum] Nabuchodonosor, sustinere supplicium;
 30 verum non sustinet et idcirco dicitur de eo: »non salvabitur«.

1. 12. 30 vgl. Ezech. 17, 15 — 5. 16 I Kor. 5, 5 — 9 vgl. Luk. 16, 25 —
 vgl. z. B. Origen. in Levit. hom. 14, 4 (Bd. I S. 486, 18ff) — 17f vgl. Ezech.
 17, 13. 14 — 20f vgl. Ezech. 17, 14f — 26 vgl. Deut. 17, 16 — 27 Ezech. 17, 15

2 tradidit — 6 Iesu < g 5 ex] de e 6 die + iudicii m, Del., vgl. Bd. I
 S. 486, 24 11 et² < v, Del. 12 ad gv < m a cup | dirigitur ceg, vgl. Z. 1
 et κατέειπεν O' ist: diriget zu lesen? 15 apostoli] Pauli cem, Del. 16f con-
 sequitur e 19 ∞ terra sancta c 27 lies: diriget?, vgl. Z. 1. 12 28 eum]
 enim m | transgressus c | fuerat + testamentum cem, Del,

4. »Vivo ego, dicit Dominus Adouai, nisi in loco regis, qui constituit eum, qui sprevit maledictionem meam et transgressus est testamentum meum«. Est quidam, qui »inhonorat maledictionem« Dei, et est alius, qui honorat eam. Nec dubium est quin in praesenti de isto
 5 queratur Deus, qui »maledictionem suam inhonoraverit«. Cum enim quis »traditus fuerit« suppliciis, ut castigetur, et non sustinuerit quod praeceptum est, »inhonorat maledictionem« Dei; si vero sustinuerit cum omni mansuetudine et benedictione et gratiarum actione ad Deum, iste honorat »maledictionem« eius et, cum honoraverit »maledictionem«, necesse
 10 est, ut etiam benedictionem illius consequatur. »Et transgressus est testamentum meum, cum ipso in medio Babylonis morietur; et non in virtute magna neque in turba multa faciet Pharaon bellum«. Non potest ei, qui »transgressus fuerit« et »inhonoraverit maledictionem« Dei, 159 Lomm.
 »Pharaon« tribuere auxilium, verum »in medio Babylonis« pro sua »prae-
 15 varicatione« »moriatur«.

5. Deinde sequitur et narrat, quid peccatores passuri sunt, et post haec prosperiora quaeque commemorat dicens: »accipiam ego de electis cedri et de vertice cordis eorum avellam et plantabo eum in monte excelso«. Post maledictiones, quas supra diximus, repromissio beatitudinis et dulcissimae pollicitationis in finem sermonis profertur; quia
 20 iam, qui suppliciis indigebant, fuerant pro peccatis suis tormenta perpassi. Intra memet ipsum vero considerans et diligenter istius loci sensum pertractans arbitror de Apostolis prophetari. Isti quippe sunt »de electis cedri«, de summitate, »de vertice«, quos dedit Deus in viro-
 25 rem saeculi »radens corda eorum et plantaus eos in monte excelso Iesu Christo Domino nostro. »Et suspendam eum in monte alto Istrahel et plantabo, et producet propaginem et faciet fructum«. Fecerunt isti »propagines«, attulerunt »fructus«. »Et erit in cedrum magnam«. Con-

1 vgl. Ezech. 17, 16 — 5 vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 222 Lomm.): »ἀτιμάζει τις τὴν ἐρῶν τοῦ Θεοῦ ὃ μὴ ὑπομένων ἐν τῇ παιδείᾳ ἢ παροῖδωσιν ὁ Θεός. — 10 vgl. Ezech. 17, 16—17 — 14f vgl. Ezech. 17, 16 — 17 vgl. Ezech. 17, 22 — 23 vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 222 Lomm.). »τὰς δὲ ἐπίλεκτα τῆς κείρου εἶσιν οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ παραπλήσιοι, τὸ κατ' ἐξιογὴν σπέρμα — 24f vgl. Ezech. 17, 22 — 25 vgl. Origen. a. a. O.: ὄρος ἐψηλὸν ἐστὶν ἡ γνώσις τῆς ἀληθείας, ὁ Χριστός — 26 vgl. Ezech. 17, 23. — 28 Ezech. 17, 23

12 facit m   17 hoc g | ergo c, Del., λήψομαι ἐγὼ O'   19 diximus] memoravimus m, Del.   20 sermo cy   23 sensa cy   25 in Del. de B

sidera magnitudinem et sublimitatem ecclesiae Christi, ut intelligas iuxta promissionem Dei factum esse, quod dicitur: »et erit in cedrum magnam, et requiescet sub eo omnis avis, et omne volatile sub umbra eius requiescet«. »Adsume« tibi »pennas« sermonis Dei et poteris »repansare»
 5 sub« hac arbore, quae »plantata est in monte excelso«. »Et requiescet, et propagines eius restituentur«. Vide, quomodo in bona parte prophetia finiat; sequitur enim: »et cognoscent omnia ligna campi quoniam ego Dominus, qui humilio lignum altum«. »Lignum altum« populus Iudaeorum est, qui nunc humiliatus sceleris sui poenas luit, quia ¹⁶⁰ Louana.
 10 in Dominum nostrum Iesum Christum manus ausus est mittere. »Et extoli lignum humile«. Tu eras »lignum humile«, »lignum« deiectum, »lignum« terrae haerens, verum »sublimavit« te Deus. »Et arefacio lignum viride«. »Lignum viride« circumcisionis est populus, qui quondam pullulans et florens fuit, verum nunc nimia siccitate contabuit. Ubi
 15 quippe nunc apud eos vividus sermo, ubi virtutum chorus? »Et revirescere facio lignum aridum«. Tu fuisti »lignum aridum« et »fecit« te »revirescere« Christi adventus. »Ego Dominus locutus sum et faciam«. Quibus dictis ut et nos »revirescamus«, ut »fructus« valeamus »afferre«, ut »germinans lignum« et non »siccum« efficiamur, ut numquam »ad ra-
 20 dices« nostras »ponatur securis«, quae in evangelio praedicatur, attentius Iesum Christum Dominum nostrum cum patre suo precemur, »cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen!«.

1 vgl. Origen. a. a. O.: »καὶ ἔσται εἰς κέδρον μεγάλην« τὴν ἐκκλησίαν λέγει καὶ τὸν κατ' αὐτὴν λόγον, ὑψ' ὄν »ἀναπαύσονται« ποιε »τὰ ἀκάθαρτα« ὄντα καὶ »τὰ πτερωτὰ« τὰ ἀκάθαρτα. Ὁ πτερωθεὶς »ἐπὶ« τῶν λόγων τοῦ Θεοῦ »ἀναπαύσεται« ἐπὶ τὴν μεγάλην κέδρον, τὴν φεικθεῖσαν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ὄρει τῷ ὑψηλῷ. — 4 vgl. Jes. 40, 31 — 2. 5. 18 vgl. Ezech. 17, 23 — 7. 12. 15. 17 Ezech. 17, 24 — 9ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 223): »ξύλον ὑψηλόν« ἔστιν ὁ λαὸς ὑψωθεὶς κατ' ἀρετὴν ποιε, ὑψωθεὶς δὲ καὶ κατὰ κακίαν, δι' ἣν καὶ ἐταπεινώθη... »ξύλον ταπεινόν« καὶ χαμαιζήλον ὁ λαὸς ἔθνων — 10 vgl. Ezech. 17, 24 — 19f vgl. Matth. 3, 10 — 21 vgl. I Petr. 4, 11

4. 5 requiescit *g* 7f quoniam] quia *c* quod *m*, *Del.* 10 deum *e*, *Del.*
 11 extollo *g*, *Del.*, ὑψῶν *O'*, exaltavi *Vulg.* 13 ~ est populus circumcisionis *e*
 14 ~ nimia nunc *m*, *Del.* 15 ~ vividus sermo apud eos *m*, *Del.* 18 ~ afferre
 valeamus *e*

HOMILIA XIII.

* * * * *

1. Praecipitur nobis ab episcopis discutere sermonem >principis 401 Del. Tyri, ut laudes eius culpasque dicamus nec non iussum est, de >Pha-
 5 raone rege Aegypti aliqua retractemus. Plangitur itaque >princeps Tyri-
 nec putandum est hunc hominem esse. >In medio quippe >Cherubin-
 nullus hominum >est creatus et >in paradiso Dei, si simpliciter litteram 161 Lomb.
 sequimur, hominum nullus est >enutritus. Et cum >in paradiso delicia-
 rum, sicuti diximus, nemo fuerit, nunc dicitur >princeps Tyri in para-
 10 diso deliciarum natus atque nutritus. Quis iste est >princeps Tyri? Veniamus ad Danielelem et occasionem intelligentiae reperientes dicamus non esse principes corporeos, de quibus nunc quaeritur, post Danielelem ab Apostolo petamus exemplum, deinde rursus prophetarum testimonia vocemus. His omnibus etiam ille copulandus est locus, qui a Moyse in
 15 Deuteronomio non tacetur. Age, nunc replicemus exempla incipientes a Daniele. >Princeps ait >vester Michael, ibique rursus >princeps Istrahel et in consequenti >Michael adiuuabat principem regni gentium. Ad haec addat Apostolus: >gloria autem et honor et pax omni operanti bonum, Iudaeo primum et Graeco. Et adiuuare >principem Istrahelitarum >principem regni Graecorum fortasse iam factum est; in ad-
 20 ventu quippe Domini mei Iesu Christi >princeps Istrahel adiuuit >principem regni Graecorum, ut gentes consequerentur salutem et illi credendo salvarentur. Atque ita in hunc modum dicitur quidam >princeps Persarum, sicut dictus est >Michael princeps Istrahelitarum, et alius
 25 >Graecorum. Non sunt ergo hi homines nec secundum locorum vocabula, in quibus imperant, nominantur. Unde et Apostolus quasi non de hominibus disputans ait: >sapientiam enim loquimur inter perfectos, sapientiam vero non huius saeculi neque principum saeculi istius, qui

3 vgl. Ezech. 28, 12 — 4f vgl. Ezech. 29, 2 — 6f vgl. Ezech. 28, 14. 13 — 16ff vgl. Dan. 10, 13. 20f (Istrahel < O') — 18 Röm. 2, 10 — 25ff vgl. Origen. de Princip. II 5, 4 (S. 75, 3ff Koe.): quis est qui audiens: >tu signaculum similitudinis ... vel ... >ex quo creatus es tu cum Cherubin ... de aliquo hominum ... haec dicta esse suspicetur? — 27 I Kor. 2, 6—8

2 den Titel < *comm*, de eo quod dicitur: tu signaculum similitudinis in deliciis paradisi fuisti *g* (= Vulg. 28, 12f) 3 praecipitur — S. 441, 10 corporali < *g* 4f pharao *e* 5 aegypti + ut *v* 8f deliciarum + natus *e* 10 ~ est iste *e*, Del. 16 noster *n* 22 ut + et *e* 23 princeps + regni *m*, Del., vgl. S. 441, 10 27 enim] autem *e*, nach der Vulg., δὲ gr., < *e* 28 vero] autem *m*, Del., vero Vulg.

destruuntur, sed loquimur Dei sapientiam in mysterio absconsam, quam praedestinavit Deus ante saecula in gloriam nostram, quam nullus principum saeculi istius cognovit; si enim cognovissent, numquam Dominum gloriae crucifixissent. Et quia >principes istius saeculi crucifixerunt
 5 Salvatore[m] et >Dominum<, prophetia testis est dicens: >adstiterunt reges 162 Lomm. terrae et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum eius<. Unde et alibi in Psalmis scribitur: >ego dixi: dii estis et filii Excelsi omnes; vos autem ut homines moriemini, et tamquam unus de principibus cadetis<. Et est ibi sermo de nullo penitus
 10 >principe< corporali. Si igitur est quidam >princeps regni Persarum<, si est >princeps< Istrahelitarum >Michael<, consequenter et >Tyri princeps< est, et de his nunc >principibus< propheticus sermo loquitur. Quoniam autem et de Moyse testimonium polliciti sumus, ausculta, quod sequitur: >quando dividebat Altissimus gentes, cum disseminavit filios
 15 Adam, statuit fines gentium secundum numerum angelorum Dei< — sive, ut melius habet, >secundum numerum filiorum Istrahel< — >et facta est pars Domini populus eius Iacob<. Alii >pricipi facta est pars< Tyrus, alii Babylon, aliis aliae nationes, atque ita in hunc modum >principes< possederunt omnes >fines gentium<. Si quis autem putat
 20 legens in scripturis quasi de hominibus dictum, >intelligat< altius >spiritualis< et >a nullo diiudicatus<. Dignoscuntur enim quaedam de Nabuchodonosor rege Assyriorum, quae non conveniunt personae eius. Dixit enim: >fortitudine faciam, et sapientia intellectus auferam fines gentium, et commovebo civitates inhabitatas, et orbem terrarum omnem compre
 25 hendam< et >adscendam super sidera caeli et nubes< et reliqua, et >ero similis Altissimo<. Haec Nabuchodonosor. Sic et >princeps Tyri< et >Pharao<. Neque enim in tantum agitatus est furis verus et corporeus 163 Lomm. >Pharao<, ut diceret: >mea sunt flumina, et ego feci ea<. Hoc autem

5 Ps. 2, 2 — 7 Ps. 81 (82), 6—7 — 11 ff Deut. 32, 9—9 uud Origen. Hexapl. z. St.: Σ. Θ. καὶ τὸ Σαμαρειτικόν· κατὰ ἀριθμὸν υἱῶν Ἰσραὴλ — 20 vgl. I Kor. 2, 15 23 Jes. 10, 13—14 — 25 vgl. Jes. 14, 13—14 — 25 f Jes. 14, 14 — 28 ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 230 Lomm.): ὁ μὲν >Φαραὼν< ἦν μὲν ἀληθῆς ἄνθρωπος, . . . ἐπέχε δὲ λόγον τοῦ διαβόλου, καὶ ἕκαστος δὲ βραβεύς ἰστορούμενος ὁμοίως τοῦτω τινὸς διαβολικῆς καὶ ἀποστατικῆς δυνάμεως ἐπέχει λόγον. Καὶ τοῦτο δηλοῖ τὸ >ἰδοὺ ἐγὼ ἐπὶ σε τὸν δράκοντα τὸν μέγαν, τὸν ἐγκαθήμενον ἐν μέσῳ τῆς ποταμῶ Ἀβύπτου< καὶ τὰ ἑξῆς. Ταῦτα δὲ οὐκ ἔχει λόγον ἀσθητικῶς ἐπ' ἀνθρώπου λέγεσθαι. — Ezech. 29, 3

4 crucifixerint *n*, richtig? 5 prophetia] prophā *v* prophete *p* 11 micahel *c* micchael *g* israel *emn* 12 f quoniam — 21 diiudicatus < *g* 14 sequitur] dicitur *e* 18 aliis < *mnv* alii *p* aliae < *e* 21 iudicatus *m*, *Del.* | dicuntur *c* | enim] tamen *e* < (in Ras.) *g*

ante lectum est in prophetia, quae est adversum >Pharao<; neque unquam >principem< illum, id est corporeum >Pharao<, >draconem< nuncupasset dicens: >ecce, ego super Pharaonem draconem, qui sedet in medio fluminum Aegypti, qui dicit: mea sunt flumina, et ego feci ea<.

5 Verum hoc in loco proprio reservetur, quod nunc idcirco adsumpsimus, ut per notionem scripturarum manifestius fieret id, quod videbatur occultum. Adversum hos >principes< >est nobis pugna<. Et beati Apostoli, qui missi fuerant ad praedicandum, quando ab his, qui >fines gentium< possederant, homines abducebant, patiebantur insidias. Verbi

10 gratia dictum sit: ingressi sunt Apostoli >Tyrum<, persecutus est eos >princeps Tyri<; ascenderunt >Antiochiam<, impugnavit eos >princeps regni< Syriae; iste erat, qui bellabat adversum eos, non omnes, qui putabantur, ut >Iudas proditor<. Quomodo enim ille non principaliter prodidisse putandus est Salvatorem, sic etiam Apostolis omnibusque,

15 qui persecutionem passi sunt, alius fuit >princeps< persecutionis. Scriptum est quippe de Iuda: >et post buccellam introivit in illum Satanase<. >Non< est< enim >nobis pugna adversum< carnem et sanguinem<, licet videantur ex >carne et sanguine<, qui nos persequuntur. Non eos odimus, quin potius diligamus, licet inimici nobis velint permanere, mi-

20 sereamur eorum, daemonium habent, patientur insaniam. Non tam hi sunt adversum nos, qui nos persequuntur, quam illi, qui corda eorum ^{402 Del.} repleverunt. Verum Domini deprecemur auxilium, ut infirmos habeant conatus tanti adversarii contra humanam animam dimicantes, et dicamus: >nisi quia Dominus erat in nobis, in eo cum exurgerent homines ^{164 Lonan.}

25 in nos, forsitan vivos deglutissent nos<. Igitur est quidam >princeps Tyri< et prophetia non de >Hiram< nos docet — hoc quippe nomen in tertio Regnorum libro scriptum est —, non de alio >principe Tyri< neque de quoquam homine, non nos humana docent eloquia, divina sed quaedam ineffabilia et sacrata sub personis hominum. >Pharao< homo

30 est; aliud quiddam erudior intelligere >Pharaonem<. Et >Nabal Carmeli-

3 Ezech. 29, 3 — 9f vgl. Akt. 21, 3 — 11f vgl. Akt. 11, 19 — 13 vgl. Luk. 6, 16 — 16 Joh. 13, 27 — 7. 17 vgl. Ephes. 6, 12 — 24 Ps. 123 (124), 1—3 — 26 vgl. III Kön. 7, 13 — 30 vgl. I Kön. 25, 3ff

1 adversus *e, Del.* 5 verum — 7 occultum < *g* 6 notionem *mn* 12 adversus *en, Del.* 12 non — 16 satanas < *g* 14 ∞ putandus est prodidisse *m, Del.* 14 etiam — S. 445, 2 similitudinibus < *c* 14 omnibus *n, Del.* 16 intravit *n* 17 adversus *e, Del.* 28 de] a *mn* | ∞ sed divina *m, Del.* über sed postpositum vgl. z. B. Löfstedt, Peregr. Aetheriae (1911) S. 313 29 pharao — S. 443, 1 effigie < *g* 30 carmelus *e* carmelius *n*

homo est et »Hiram« homo, sed aliud sub eorum doceor effigie. Quis est tantus et talis, qui a corporalibus conscendat, qui a visibilibus invisibilia contempletur et possit unumquodque horum secundum Dei intelligere voluntatem?

- 5 2. Quis est ergo »princeps« iste, discamus, ut cognoscentes lamentationem etiam, quod nunc super ea dicitur, evitemus. »Plangitur« princeps Tyri. Quam bonus Deus, qui etiam eos, qui se negaverunt, deflet! Et hoc venit ex amoris affectu. Nemo quippe »plangit«, quem odit; et qui »plangitur«, »plangitur« quidem ut mortuus, verum quasi adhuc
10 quaeratur, quasi vivis desiderio sit, diligitur. Et Hierusalem quando »plangitur«, scriptum est: »et factum est postquam captus est Istrahel et desolata est Hierusalem, sedit Hieremias fleus et lamentans lamentationem istam super Hierusalem et ait: quomodo sedet sola civitas, quae abundabat populis? Facta est ut vidua, quae multiplicata erat in
15 nationibus, princeps in regionibus facta est in tributum«. »Plangitur« et Nabuchodonosor. Ubi sunt haereses? Ubi sunt, qui aiunt istos in perditionem creatos esse? Criminantur creatorem, ut se criminibus absolvant. »Accipe lamentationem istam super regem Babylonis, et dices: quomodo cessavit, qui repetebat, quomodo quievit, qui exigebat?«. In ^{165 Lomm.}
20 »regem Babylonis« ista dicuntur: »quomodo cecidit de caelo Lucifer, qui mane oriebatur? contritus est in terram«. Et ille »de caelo cecidit« et iste »signaculum similitudinis, corona decoris, in paradiso deliciarum nutritus«. Ecce, omnes »de caelo cecidisse«, non »descendisse« referuntur; Dominus vero meus »de caelo descendit« et »qui descendit«, ipse est
25 »filius hominis«. At non sic »Satanas«; non enim »descendit« de caelo neque ei mali quicquam acciderat, si »descendisset«. Audi Iesum dicentem: »videbam Satanam quasi fulgur de caelo cadentem«, non »descendentem«. Verum non solus Salvator »e caelo descendit«; cotidie multitudo »descendit et adscendit super filium hominis«. »Videbitis«
30 enim »caelum apertum et angelos Dei adscendentes et descendentes super filium hominis«. Et tu expecta adscensionem tuam. Tantum a

6 vgl. Ezech. 28, 11 — 11 Thren. 1, 1 — 18 Jes. 14, 4 — 20 Jes. 14, 12 — 20 ff vgl. auch Origen a. a. O. (S. 440, 26): demonstratur quod sancta antea virtus haec (sc. princeps Tyri) fuerit ac beata, de qua beatitudine . . . ruerit — 22 vgl. Ezech. 28, 12f — 23f vgl. Joh. 3, 13 — 27 Luk. 10, 18 — 29 Joh. 1, 52

5 igitur *gn*, richtig? 7 quam — 15 tributum < *g* 7 se denegaverunt *e*
8 venit + etiam *m*, *Del.*, unrichtig aus Z. 7 wiederholt 20 ∞ lucifer de caelo
m, *Del.* 23f ∞ referuntur non descendisse *g* 25 sicut *m*, *Del.* 27 sathanā *e*
sathanan *m* 28 solum *g* 29 videbitis — 31 hominis < *g* videbitis *n*, *Del.*
(ὄψεσθε) videbis *em*

ruina ›consurge‹ et audi: ›exsurge Hierusalem‹ a ruina tua, spera quia sis ›adscensurus‹ in ›caelum‹ et cave, ne tibi quoque dicatur: ›numquid qui cadit, non resurgit? aut aversus non convertetur?‹. Vae, qui ›convertuntur conversione‹ pessima, dicit Dominus. Et iste itaque de his
 5 unus est, qui ›ruerunt‹, et ›plangitur‹ ab homine princeps, cum ›princeps hominem flere‹ debuerit. ›Homo‹ est Ezechiel et ›filius hominis‹; qui vero ›plangitur‹, ›Nabuchodonosor‹ est ›rex Babylonis‹. Accipe et tu lamentationem tuam super ›regem Babylonis‹ et dices: ›quomodo quievit, qui repetebat?‹ et reliqua. Considera in quantam spem vocatus sis, o homo, qui ›carne‹ circumdatus dicis: ›quasi lac me emulsisti, coagulasti autem me ad similitudinem casei, cute et carnibus me vestisti, ossibus et nervis me contexisti‹. Tu ergo, qui de conditione tua dicebas, ecce ›plangis‹, et ille, qui ›carne‹ non est indutus, a te ›plangitur‹; vocatus es enim in eam spem, de qua ille ›cecidit‹. ›Peccato Istrahel
 15 salus gentibus‹ subintravit. Audebo aliquid sacratius dicere: in locum angelorum, qui ›ruerunt‹, tu ›adscensurus es‹ et mysterium, quod illis aliquando creditum est, tibi credendum erit, de quo dicitur: ›quomodo cecidit Lucifer, qui mane oriebatur?‹. Tu vero ›lux‹ factus es ›mundi‹, tu pro illo factus es ›Lucifer‹; unus de stellis erat ›Lucifer‹, qui ›de caelo
 20 ruit, et tu, si tamen de ›semine‹ es ›Abraham‹, inter ›stellas caeli‹ computaberis. ›Eduxit‹ enim ›Abraham foras, et dixit ei Deus‹: ›respice, sic erit semen tuum‹. Hoc autem tunc erit, quando ›stellae cadent ut folia de caelo‹ et erit ›alia gloria solis, et alia gloria lunae, alia gloria stellarum; stella enim ab stella differt in claritate; sic et resurrectio
 25 mortuorum‹. Verum ›noli gloriari adversum istiusmodi ramos‹, qui ›infidelitate‹ ceciderunt et ›fracti sunt‹; tu, quia ›fide stas‹, ›fide‹ et adscendes. Et per hoc, quod ›plangis principem Tyri‹ et ea cum lamentatione deploras, quae superius interposuimus, edocere, ne forte in his bonis repertus, quae ›princeps Tyri‹ habuit, etiam tu incipias ›ruere‹, si

1 vgl. Jes. 51, 17 — 2 Jerem. 8, 4 — 3 f vgl. Jerem. 8, 5(?) — 6 vgl. z. B. Ezech. 2, 1 — 7 vgl. Ezech. 29, 18 — 8 Jes. 14, 4 — 10 Hiob 10, 10–11 — 14 vgl. Röm. 11, 11 — 17 Jes. 14, 12 — 18 vgl. Matth. 5, 14 — 20 vgl. Luk. 10, 18 — 21 f vgl. Gen. 15, 5 — 22 vgl. Matth. 24, 29 + Jes. 34, 4 — 23 I Kor. 15, 41. 42 — 25 ff vgl. Röm. 11, 18 ff

3 aversus non (non < v) vor tibi Z. 2 B 4 conversione e, Del. conversatione mn 13 indutus] circumdatus m, Del. 14 ille] iste e 16 ministerium egn 16 f ∞ aliquando illis m, Del. 19 factus] futurus en 22 hoc — 23 mortuorum < g 23 et² + erit n 25 adversus g | qui + in m, Del. 26 quia + in m, Del.

paululum fueris ›gloriatuſ‹ et non ›custodieris omni custodia cor tuum‹.
 Vide quippe, quid dicat ad ›principem Tyri‹: ›tu signaculum similitu-
 dinis‹. Volo nosse, quid fuerit, ut ›signaculum similitudinis‹ nuncu-
 patus sit. Cum profeceris, accepisti ›signaculum‹, quoniam Deus vere
 5 huius est pater, quem ›signavit‹ et misit, et ideo semper credentes
 ›signantur‹ a Domino. Iam autem et in commune proverbium venit, ut
 dicamus: ille et ille non accepit ›signaculum, ille et ille ›signaculum‹ ^{167 Lomm.}
 habet. Quis habet ›signaculum‹? Ille, quem ›signavit‹ Deus. Audebo
 aliquid dicere, quia ›signaculo‹ isto ille ›signatus‹ est, qui ›baptizat in
 10 Spiritu sancto et igne‹, ille, qui largitur ›imaginem caelestis‹, qui format
 te ad superiora, ut ultra non ›portes imaginem terrestris‹. Cave, homo, ^{403 Del.}
 ne saeculum istud egrediens ›signaculo‹ diaboli sis impressus; habet
 quippe ille ›signaculum‹: ›sicuti portavimus imaginem terrestris‹. Unde
 vel quando? vel qui ›signavit‹ hoc signo, ut ›portaverimus imaginem ter-
 15 restris‹? ›Circuit diabolus‹ et lustrat omnia volens et ipse ›signare‹
 ›subiectos sibi. ›Signat‹ autem singulorum corda considerans et imprimit
 in eis ›figuram terreni‹ per peccata, per vitia, ut ›portent imaginem terre-
 stris‹. Audi Iesum, quid respondeat, quando ›imaginem et inscriptionem
 Caesaris‹ postulatur. ›Qui habet aures audiendi, audiat‹; nam quia
 20 non habebat eam ›imaginem‹, quam petebatur, neque ipse neque disci-
 pulus suus, docet, ubi valeat repperiri ›imago‹, quae quaeritur: ›vade‹
 inquit ›ad mare et mitte hamum et primum piscem, qui adscenderit,
 tolle, et aperies os eius et, cum inveneris staterum, tolle illum, et dabis
 pro me et te‹. Neque ego habeo hanc ›imaginem et superscriptionem‹
 25 neque tu, si tamen vere discipulus meus es, si ›portae inferorum
 non praevalet adversum te. Ergo Iesus aliter dat pro se ›ima-
 ginem‹ de ›mari‹ illam accipiens, quae in ›piscem‹ fuerat inclusa, simili
 his piscibus, de quibus hodie lectum est, qui ›adhaerent in squamis
 draconis, qui sedet super flumina Aegypti‹; vere quippe istiusmodi
 30 pisces ibi ›adhaerent‹. Quanti et hodie ›piscis‹ sunt, quorum rex est

1 vgl. Prov. 4, 23 — 2 Ezech. 28, 12 — 5 vgl. II Kor. 1, 22 — 9f vgl.
 Luk. 3, 16 — 10f vgl. I Kor. 15, 49 — 13 I Kor. 15, 49 — 15 vgl. I Petr. 5, 8 —
 18f vgl. Mark. 12, 16; Luk. 20, 24 + Matth. 17, 24ff — 19 vgl. Matth. 11, 15 —
 21 Matth. 17, 27 — 25 vgl. Matth. 16, 18 — 28 vgl. Ezech. 29, 4. 3

2 dicat *g*, *Del.* dicas *cmn* 5 est *eg*, *Del.* < *cmn.* ist: vere (ē) (est) huius
 zu lesen? 9 isto < *g* istius *e* 14 significavit *m*, *Del.* 18 quando + pro tri-
 buto *g* 21 reperiri *cegn*, *Del.* 22 primum piscem qui| eum piscem qui pri-
 mus *m*, *Del.*, nach der Vulg., τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθύν 26 ergo — S. 446, 4
 similitudinis < *g*

iste, qui in aquis regnat? Scriptum est quippe de invisibili >dracone< 168 Lommu-
quia >ipse sit rex omnium, quae sunt in aquis<, verum tu non es >in aquis<,
sed in ea terra, quae tibi repromittitur. Et haec dicta sunt, ut dili-
gentius ventilaremus, quod sit >signaculum similitudinis<. Quam beatus
5 fuit in illo tempore, quo >signaculum similitudinis< erat! Tibi adhuc
deest, ut >similitudo signaculi< fias, et procul es ab eiusmodi munere.
Dixit quidem Deus: >faciamus hominem ad imaginem et similitudinem
nostram<, attamen necdum consecutus es >similitudinem<; >fecit< quippe
Deus >hominem, ad imaginem Dei fecit<; ubi est >similitudo<? >Cum
10 apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est<. Ego
sic accipio et hoc, quod dicitur a propheta: >Deus, quis similis tibi?<,
quasi illud: >quis, puta<, fidelis et sapiens dispensator?<, sicuti et hoc:
>si enim apparuerit, similes ei erimus<. >Quis est, qui assimiletur< ei?
Pauci admodum, qui receperint >similitudinem<, ut Apostoli. >Faciamus
15 hominem ad imaginem et similitudinem nostram<. Iste ergo, qui nunc
>plangitur<, >signaculum< erat et >plenus sapientia<, quem et tu >planges<,
si factus fueris >Ezechiel<. Nescio autem si et tu >sapientia plenus<
fueris; interim iste, qui >plangitur<, >plenus< erat >sapientia<, et erat >de-
coris corona<. Considera, qualis fuerit, qui fuit >corona decoris<. Non
20 simpliciter >decor< nec gloria erat in eo, sed >corona gloriae<. Hunc
autem >decorem< noli extra te quaerere, sed circa animae religionem,
ubi cogitatorium, ubi intellectuale consistit, ubi vera est >pulchritudo<.
Quodsi volueris ibi quaerere >decorem<, ubi est caro et sanguis, humor 169 Lommu-
et venae, ubi materia corporalis, non poteris invenire; siquidem verus
25 >decor< in Salvatore est et ita ab illo iuxta largitionem et misericor-
diam eius in cunctorum divisus est animas. >Accingere gladium tuum
circa femur, potentissime, specie tua et decore tuo<: est igitur aliquis
>decor< in principali cordis nostri et in anima. Quia autem istiusmodi
>decor< etiam animam pertingat humanam, propheta te doceat di-
30 cens: >audi filia, et vide et inclina aurem tuam, et obliviscere populi,

2 vgl. Hiob 41, 25 — 7 ff Gen. 1, 26f — 9. 13 I Joh. 3, 2 — 11 Ps. 70 (71), 19
— 12 Luk. 12, 42 — 14 Gen. 1, 26 — 16. 18 vgl. Ezech. 28, 12 — 1^e ff vgl.
Origen. Sel. in Ezech. (XIV 229 Lommu.): ἀλήθεια >σφραγίς< ἐστὶ καὶ >στέφανος
ζάλλου< — 26 Ps. 44 (45), 4 — 30 Ps. 44 (45), 11. 12

1 aquis + multis *m, Del.* 2 ∞ rex sit *m, Del.* 5 fuit] erat *e* | quod *en*
21 regionem *Del.* religionem *B* 23 ∞ caro est *m, Del.* 26 accingere — 27 tuo
< *g* 27 femur + tuum *m, Del.*, nach der Vulg. (*O'*) | decore tuo] pulchritudine
tua *m*, nach der Vulg. | ergo *e* 28 f ∞ decor istiusmodi *c* 29 propheta *g* |
docet *g* 30 lies: populi (tui)?, τοῦ λαοῦ σου *O'*

et domus patris tui, quia concupivit rex decorem tuum¹ id est, sponsus. Quis ita habet pulchram animam, quis tantum possidet >decorem², quis ita ab omni est extraneus foeditate, ut possit ei dici: >concupivit rex decorem tuum?³ Et tu quidem adhuc istum quaeris >decorem⁴ et niteris ad placendum, iste vero a >decore⁵, quem habuit, in turpitudinem concidit. Et quomodo in corporibus saepe videmus accidere, ut mulier speciosa et pulchra facie ab aegrotatione >decorem⁶ suum perdat et per senectutem splendorem vultus amittat, eodem modo et anima, quae pulchra erat, per infirmitatem amittit >decorem⁷ et per senectutem deformis efficitur. Cum enim susceperit >veterem hominem cum actibus suis⁸, senectute eius pristinum perdit >decorem⁹. Venit Iesus, ut transferat nos a >veteri homine¹⁰ et senectutis insignibus; >ruga¹¹ quippe senectutis indicium est, ut Apostolus ait: >ut exhibeat sibi gloriosam ecclesiam non habentem maculam neque rugam aut aliquid istiusmodi, 15 verum ut sit sancta et immaculata¹². Licet igitur a senectute et >ruga¹³ ad iuventam transcendere et hoc est in hac parte mirabile, quod corpus ab adolescentia pergat ad senium, anima vero si venerit ad perfectum, a senecta in adolescentiam transmutatur. Ideirco >etiamsi exterior homo noster corrumpitur, sed interior renovatur de die in diem¹⁴. Oportuit te nosse >decorem¹⁵, quem >rex concupiscit¹⁶, oportuit te scire eum, qui aliquando fuit >decoris corona¹⁷; et tu, cum fueris consecutus hanc gloriam, cave ne >corruas¹⁸, siquidem et iste, qui >corruit¹⁹, >signaculum erat similitudinis, plenus sapientia et decoris corona. >In deliciis paradisi Dei tui inquinatus es²⁰. Non ait simpliciter in paradiso, sed >in paradiso deliciarum²¹. Quaero utrum sint quaedam >paradisi²² differentiae et, cum quis in >paradiso Dei²³ fuerit, tamen non sit >in paradiso deliciarum²⁴, sicut >latro²⁵ ille >prima hora²⁶ cum Iesu ingressus est >paradisum²⁷. Si a te rogem: putasne in >paradisum²⁸ introgressus est, an non?, non dubium quin eum respondeas introgressum. Deinde si rursus a te 401 Del. 30 quaeram: quid ergo, introgressus >paradisum²⁹, statimne >deliciarum³⁰ loco

3 Ps. 44 (45), 12 — 10 vgl. Kol. 3, 9 — 13 Ephes. 5, 27 — 18 II Kor. 4, 16
23 Ezech. 28, 13 — 2 ff vgl. Origen. de princip. II 11, 6 (S. 190, 1 ff Koe.): puto enim quod sancti quiq̄e discedentes ex hac vita permanebunt in loco aliquo in terra posito, quem >paradisum³¹ dicit scriptura divina . . . in quo de omnibus his, quae in terris viderant, doceantur; vgl. in I Sam. hom. c. 9 (S. 294, 6 Kl.): ὥστε διὰ τοῦτο περιέμενον οἱ μακάριοι ἐκεῖ, . . . μὴ δυνάμενοι ἕπον τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, ὅπου ὁ παράδεισος ὁ τοῦ Θεοῦ . . . γενέσθαι — 27 vgl. Luk. 23, 39. 43f

1 domum *g*, nach der Vulg. 4 iustum *egn* 8 emittat *e* 15 ergo *e*
25 quaero — S. 448, 8 constitutum < *g* 28. 29 ingressus (-m) *e*

exceptus est?, dicas forsitan: quia >prima hora< ingressus sit, >in paradiso deliciarum Dei< factus non est. Sin autem iam videris eum accipientem de >ligno vitae< et de cunctis arboribus, quas non interdixit Deus, ita ut de omni >ligno paradisi< vescentem [si] adspexeris eum et illius
 5 >ligni< et omnium, quae tunc prohibita non sint, cibum edere, et a te rogem: putasne iste non solum >in paradiso< factus est, verum etiam >in paradiso deliciarum Dei<?, quid mihi aliud responsurus es nisi eum >in paradisi deliciis< constitutum? Ad hanc beatitudinem tu festinas, qui videris >plangere<. Iste vero, qui >plangitur<, fuit quondam >in de-
 10 liciis Dei<.

3. >Omnem lapidem bonum indutus est, sardium et carbunculum, 171 Lomr.
 sapphirum et beryllum et hyacinthum et iaspin< et reliquos duodecim >lapides<. Difficilis est et ultra nostras vires naturamque huius loci se expositio sustollit. Quis enim potest naturam uniuscuiusque >lapis-
 15 exponere et describere sive colorem sive vim eius, ut sic valeat reperire, quare >lapides< isti assumpti sunt? Attamen licet non simus tales, qui cuncta intelligere possimus, pauca videamus, quomodo duodecim istis >lapidibus indutus< fuerit. Si cui divinae litterae curae sunt — ad quam rem saepe exhortamur adulescentes, sed, ut video, nihil profici-
 20 mus tantummodo tempora consumentes; non enim potuimus aliquos eorum ad id perducere, ut sacris voluminibus insisterent —, et duodecim istos >lapides< et cetera requirat in scripturis, inveniet et in Apocalypsi eodem modo atque ordine nuncupatos. Qui ibi primus et hic >primus< est positus, qui secundus >secundus<, qui tertius >tertius<, qui
 25 quartus >quartus<, atque ita usque ad >duodecimum lapidem< ordo servatus est. Cur ergo et super quo >lapides< isti in Apocalypsi nuncupati sunt? Utique super >portas< >Hierusalem caelestis<. Ibique dicitur quia >prima< porta >topazium< sit; >secunda smaragdus<, >tertia carbunculus, quarta sapphirus<, atque ita in hunc modum in singulas >portas<
 30 singuli >lapides< distribuuntur. Si intellexeris >portas< Hierusalem et >portas filiae Sion<, ubi oportet et te cavere Deo — >cantabo< quippe 172 Lomr.
 ait >omnes laudes tuas in portis filiae Sion< —, si animadverteris, quomodo >indutus< sit aliquis duodecim >lapidibus< et ingressus Hierusalem

3 vgl. Apok. 2, 7 — 11 vgl. Ezech. 28, 13 — 22 ff vgl. Apok. 21, 10 ff — 27 vgl. Hebr. 12, 22 — 28 ff vgl. Apok. 21, 19 ff — 31 vgl. Ps. 9, 15

1 sit + paradisum *Del.* 3 de² < *c* 4 si *B*, vou mir getilgt 16 attamen — 22 scripturis < *g* 18 si cui *Del.* sicut *B* 22 requirant *B* | inveniet *c*, (+ diligens lector) *g* invenient *omn* 30 si — S. 449, 5 dicitur < *g*

et per alias >portas< ingressus, conspicias virgines duodecim. In libro Pastoris, in quo angelus paenitentiam docet, duodecim virgines habent nomina sua, fides, continentia et cetera. Potestis quippe legere, si vultis. Deinde quando turris aedificatur, cum assumpseris fortitudines virginum, pariter accipies et id, quod de >portis< dicitur; ornamentum quippe tibi est unaquaeque virtus. Atque ita in hunc modum >super-aedificant fundamento Christi<, non solum >aurum et argentum< verum et >lapis pretiosos<; prohibitum autem est >aedificare ligna, faenum et stipulam<. Intus est igitur iste >duodecimus lapis<.

10 4. Et nobis adhuc imperatum est, ut dicamus de >Tyro< et >Sidone< et >Pharao<. Angustia temporis neque superiora, quae coepimus, implere permisit et haec, quae volumus enarrare, quasi commenti more perstringenda sunt breviter. Comminatio est in >Sidonem<, quae interpretatur venatores. >Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium<; si hebraice legis, habes: >de laqueo Sidoniorum<. Igitur >Sidonii< venatores sunt et comminatio, quae fit in eos, propter te fit, quoniam volunt te capere et diligenter observant, quomodo incipientes abripiant a fide, quomodo auditores scripturarum de ecclesia avellant, quomodo de finibus Iudaeae ad fines >Sidonis< transferant;

15 20 verum tu >omni custodia serva cor tuum< et disce quia comminatio in >venatores< tui causa fit. — De >Pharao< vero iam aliqua sermo memoravit affirmans eum >draconem sedentem in medio fluminum atque dicentem<: >mea sunt flumina, et ego feci illa<. Novi ego differentias >fluminum< et scio >flumina<, in quibus >draco sedeat<, super quae >flu-

25 mina< hi, qui de Istrahel capti fuerant, >sedentes<, cum carmen Sion canere non possent, >flebant<, secundum id, quod in psalmis scriptum est: >super flumina Babylonis ibi sedimus, et flevimus<. Et scio aliud >flumen<, cuius >impetus laetificat civitatem Dei<, iuxta Psalmistae vocem dicentis: >fluminis impetus laetificat civitatem Dei<. Vis audire, quis

30 est iste >fluvius<, cuius >impetus< laetificat civitatem Dei? Iesus Christus Dominus noster est >fluvius<, cuius >impetus laetificat< ecclesiam

173 Lomm.

1 vgl. Herm. Past. Sim. IX 15; dieselbe Stelle öfters zitiert, vgl. Hilgenfeld, Nov. Testam. extra can. rec. S. 120 — 6 ff vgl. I Kor. 3, 10 ff — 14 vgl. z. B. Origen, in Jos. hom. 14, 2 (Bd. II S. 379, 5): Sidonem . . . quod significat venatricem vel venatores; Wutz a. a. O. S. 146. 570 — vgl. Ps. 123 (124), 7 — 20 vgl. Prov. 4, 23 — 22 vgl. Ezech. 29, 3 — 23 Ezech. 29, 3 — 27 Ps. 136 (137), 1 — 29 Ps. 45 (46), 5

5 accipias e 9 ergo e 21 ~ causa tui c | fiat g 27 ibi] illic e,
Del., nach der Vulg., vgl. in Jerem. hom. 2, 1
Origenes VIII.

»civitatem Dei«. Iste est, qui ait per Isaiam: »ecce, ego declino in vos
 quasi fluvius pacis«. Scio ego quosdam esse »fluvios« repromissos, qui
 ex hoc »fluvio« manant. »Omnis« enim »qui biberit ex aqua ista, sitiet
 rursum; qui autem biberit ex aqua, quam ego dedero, non sitiet in
 5 aeternum, sed erit fluvius in eo fons aquae salientis in vitam aeter-
 nam« et: »flumina de ventre eius egredientur«. Habes igitur »fluvios«
 sanctos; a quibus procul est »draco«. Quomodo enim »tria sunt impossi-
 bilia mihi ad intelligendum, via serpentis super petram« — »petra autem
 erat Christus« et non est »via serpentis«, ubi est Iesus —, sic non possum
 10 in his »fluminibus« »draconis« invenire vestigia. Est autem quidam »flu-
 vius«, quem »draco« fecit; dicit quippe »draco« (et comminatur Deus tam
 »draconi« quam »fluvio«, in quibus est »draco«): »mea sunt flumina, et
 ego feci illa«. Audi haereticum cum omni versutia et ingenio praedi-
 cantem necdum venisse Iesum Christum; ista sunt »flumina«, in quibus
 15 versatur »draco«, et ipse »fecit ea«, et dicit draco: »mea sunt flumina, ^{405 Del.}
 et ego feci ea«. Idcirco diligenter attende, cum »aquam biberis«, ne ^{174 Lomm.}
 forte de illo »fluvio bibas«, in quo »sedit draco«, sed »bibe ex aqua viva«
 et de eo »fluvio«, in quo est sermo Dei, in quo Dominus noster Iesus
 Christus, »cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen!«.

20

HOMILIA XIV.

* * * * *

1. »Et ait Dominus ad eum: porta haec clausa erit, non aperietur,
 et nemo per eam transibit, quia Dominus Deus Istrahel transibit per
 eam et egredietur, et erit clausa«. »Portas« plures templi describit spe-
 25 cialiter »filius hominis Ezechiel« et quid de singulis descriperit »portis«,

24 ff vgl. Sel. in Ezech. (XIV 174 Lomm.): Πολλὰς »πύλας« διαγρά-
 φει »ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου Ἰεζεχιήλ« καὶ περὶ ἐκάστης διηγῆσάτο τι·

1 vgl. Jes. 66, 12 — 3 vgl. Joh. 4, 13. 14 — 6 Joh. 7, 38 — 7 vgl. Prov. 30,
 18. 19 — 8 vgl. I Kor. 10, 4 — 12. 15 Ezech. 29, 3 — 19 vgl. I Petr. 4, 11 —
 22 vgl. Ezech. 44, 2 — 24. 26 vgl. Ezech. 44, 3 ff — 25. 27 vgl. Ezech. 2, 1 u. 8.

1 ego < g   4 rursus e   9 ~ via est g   10 f ~ fluvius quidam g
 17 ~ fluvio illo e   17 ex] de g^a   19 christus < e   21 den Titel < cenn
 de porta clausa g   24 portas — S. 451, 1 nunc < g | ~ templi plures e
 24 f spiritaliter en   25 ~ Ezechiel filius hominis e, Del., vgl. den ersten Apparat

nunc rursus exponit his, >qui habent aures ad audiendum<, de >porta
sanctorum exteriori, quae respicit contra orientem, et clausa sit sem-
per. >Et ait Dominus ad eum: porta haec clausa erit, non aperietur,
et nemo per eam transibit, quia Dominus Deus Istrahel ingreditur per
5 eam et egredietur, et erit clausa. Et aliam causam addit, cur >clausa 175 Lomm.
sit porta<, non solum >quia Dominus Deus transibit per eam<, sed >quia<
et >dux sedebit in ea, ut comedat panem coram Dominum secundum
viam Eloam<, quod interpretatur vestibulum portae. >Et ingreditur
secundum viam eius et egredietur<. >Dominus Deus< universitatis
10 conditor >per< aliquam >portam<, quae ex sensibili materia est atque
>clausa semper, ingreditur et egreditur< et eius causa, qui >caelum
terramque fundavit<, >ingredientis et egredientis< numquam >porta< re-
serabitur.

2. Verum alia ratio est >portae exterioris< et >secundum viam sanc-
15 torum<. Quae est ergo alia ratio, ut >clausa< permaneat? Supra dictus
>dux< ibi >sedet<, ut nemo eum videat >edentem panem in conspectu
Domini<. Qui haec observate legit, nonne quodammodo Scripturam
audit loquentem: >surge qui dormis<? Nonne stimulatur, ut >exsurgat
a mortuis< et ea, quae >clausa< sunt, quaerat? Ego audenter dicam
20 sacratiores quaeque >clausa< esse et manifestiora reserata et non esse
>clausa<. Aperientes ea, quae >clausa sunt<, haec nos dicimus, sed evan-
gelia testantur: >vae vobis, scribae et pharisaei hypocritae, et vobis
legis doctoribus vae, quia tulistis clavem scientiae et ipsi non intrastis

25 νῦν δὲ δηγείται >τοῖς ἔχουσιν ὅτι< περὶ >τῆς πύλης τῶν ἁγίων τῆς
ἑξωτερῆς τῆς κατὰ ἀνατολάς, περὶ ἧς γέγραπται ὅτι· >ἡ πύλη αὕτη
κεκλεισμένη ἔσται<.

5ff vgl. Origen. Sel. in Ezech. (XIV 174f Lomm.): οὐ μόνον >ὅτι
Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ διέρχεται διὰ τῆς πύλης, κέκλεισται, ἀλλ'
>ὅτι καὶ >ὁ ἡγούμενος ἐπικάθηται ἐν ἐκείνῃ τῇ πύλῃ τοῦ φαγεῖν ἄρ-
30 τον ἐναντίον Κυρίου κατὰ τὴν ὁδὸν Ἀλλάμ<, ὅπερ ἐρμηνεύεται πρό-
θυρον πύλης.

1. 24 vgl. Matth. 11, 15 — 11. 14. 24 vgl. Ezech. 44, 1 — 3. 25 vgl.
Ezech. 44, 2 — 6. 8f vgl. Ezech. 44, 3 — 8. 30 vgl. Wutz a. a. O. S. 592
— 11 vgl. Gen. 1, 1 — 18 Ephes. 5, 14 — vgl. z. B. Matth. 17, 9 — 21 vgl.
Luk. 11, 52

7 coram] contra en 9 dominus — S. 452, 24 transiit < g 14 ∞ est
ratio e 17 ∞ scripturam quodammodo e 20 non Del. < B

et ingredientes prohibuistis!«. Est igitur quaedam ›clavis scientiae‹ ad 176 Lom¹⁷⁶
 ea, quae sunt ›clausa‹, reseranda et sunt plurimi neque ipsi ›ingredien-
 tes‹ neque eos permittentes, qui ›ingredi‹ volunt. Et in alio loco sensus
 scripturarum ›liber‹ dicitur esse ›signatus‹: ›et erunt sermones libri
 5 istius quasi sermones libri signati; quem si dederint homini litteras
 nescienti dicentes ei: lege, et dicet: nescio litteras, et dabunt eum ho-
 mini scienti litteras, dicentes ei: lege, et dicet: non possum legere, sig-
 natus est enim«. Manifestius autem voluntatem huius exempli Apoca-
 lypsis Iohannis continet memorans: ›circuivit angelus dicens: quis dignus
 10 aperire signacula et solvere ea et legere quae scripta sunt? Et nemo
 inventus est neque in caelo neque in terra neque sub terra, qui possit
 aperire signacula et legere quae scripta erant in libro. Sed flebat,
 et venit quidam ad me et dixit mihi: noli flere. Ecce, vicit leo ex
 tribu Iuda, radix et genus David, aperire librum, et solvere signacula
 15 eius«. Et ›aperuit‹, qui erat ›de tribu Iuda‹, et manifestavit, quae erant
 scripta. Quamdiu non venit Dominus meus, ›clausa‹ erat lex, ›clausus‹
 sermo propheticus, velata ›lectio veteris testamenti‹ et ›usque ad hanc
 diem, quando legitur Moyses, velamentum in corde Iudaeorum positum
 est«. Sunt autem quidam, qui amant ›velamentum‹ et oderunt eos, qui 177 Lom¹⁷⁷
 20 de velamine interpretantur, sed nos ›convertamur ad Dominum‹, ut
 ›ablato velamine‹ dicamus: ›uos autem omnes revelata facie gloriam
 Domini speculantes in eandem imaginem transfiguramur a gloria in
 gloriam«. Verum est quaedam ›porta‹ et una et ›clausa‹, ›per‹ quam
 ›nemo transit‹. Sunt quippe quaedam universae creaturae incognita et
 25 uni tantummodo nota; neque enim quidquid novit filius, hoc mundo

1ff vgl. Origen. a. a. O.: εἰ ἡ γνώσις κλειδα ἔχει, ὡς ὁ Κύριος λέγει τοῖς νομικοῖς, ... ἄρα πύλη ἐστὶ τοῖς μὲν ἀνθρώποις κλεισμένη ... ὁμοίον δὲ τῆς πύλης ταύτης ἔχει νοῦν καὶ τὸ γεγραμμένον ἐν τῷ Ἰσαΐα βιβλίον ἐσφραγισμένον. Τὸ αὐτὸ τοῦτο βιβλίον λευκο-
 30 τέρωσ ἐύρησις καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει Ἰωάννου καὶ τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα καὶ πῶς ἤνοιξεν ὁ ἐκ φυλῆς Ἰούδα τοῦτο καὶ μόνος. Μέχρις οὗ γὰρ ἦλθεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστός, ἐκλειστο-
 ὁ νόμος, ὁ λόγος ὁ προφητικός.

4 vgl. Jes. 29, 11—12 — 9 Apok. 5, 2—5 — 17ff vgl. II Kor. 3, 14. 15 — 20f vgl. II Kor. 3, 16; II Kor. 3, 18

4 ∼ dicitur esse liber e 6 et¹ ist streng genommen überflüssig 9 circum-
 21f ∼ domini gloriam e 22 dei c, Del. (Κυρίου), vgl. Bd. II
 S. 24, 16 usw.

aperuit. Non capit creatura, quod capit Deus, et, ut ad minora veniam, non capiunt signa aequaliter cognitionem. Plus erat in Paulo quam ^{406 Del.} in Timotheo, cum esset >vas electionis<. Et vere magnum >in domo vas< Timotheus rursum capit, quae ego capere non possum. Et est forsitan aliquis, qui etiam me minus capiat; sunt quaedam, quae solus Christus capit; et ideo >clausa< est >ianua< templi Dei. Quae enim ista, obsecro? >Exterior<, quae extramundanas res et incorporeas et, ut ita dicam, immateriales aperit; neque enim frustra positum est >exterio-rem ianuam semper esse clausam<. Quae est ista >exterior<? >Sanctorum<.

10 Quare >clausa<? Quia >Dominus Deus Istrahel< solus >ingreditur et egreditur per eam<. Quare >egreditur<? Ut cognoscatur. A quo? A >duce<. Qui ad >clausam portam dux< iste? Salvator est, qui >panem comedit<, qui >portam< cum patre >claudit<, qui spiritali pascitur >cibo<, >meus cibus est< dicens >ut faciam voluntatem eius, qui me misit, ut perficiam opus eius<.

15 >Clausam< est itaque >ianua<, ut nemo videat magnum sacerdotem >panem< in sanctis sanctorum >comedentem<.

3. Ad haec autem probanda, quae diximus, qui Leviticum legit, ^{178 Lomm.} >ablato ex corde suo velamine< poterit agnoscere mysterium sacerdotum. Ibi quippe de sacrificiis et cibis, quos soli >sacerdotes comedunt<, refertur.

20 Sunt quidam cibi sacerdotes, quos non >comedit sacerdos< in domo sua, non cum filiis, licet sacerdotes sint, non cum uxore, licet legitime ei nupserit, sed >in loco sancto comedit< ea et >comedit< ibi escam >in sanctis sanctorum<. Quomodo >sacerdos< non >comedit< escam in domo sua aut in alio quoquam loco, sed >in sanctis sanctorum<, sic

25 Salvator meus solus >comedit panem<, nullo valente >comedere< cum eo. Est autem quidam locus, in quo >comedens< et me secum attrahit ad vescendum. >Ecce enim< inquit >sto et pulso; si quis mihi aperuerit, ingrediar ad eum et cenabo cum eo et ipse mecum<. Ex quo apparet et alium posse >cenare cum eo<. Porro quaedam esca est, qua solus

30 tantummodo vescitur. Excellens quippe ab universa conditione natura eius et ab omnibus segregata facit eum >cotidianum panem< de patris natura >comedere<. Unusquisque nostrum petit >panem cotidianum<.

3 vgl. Akt. 9, 15 — 3f vgl. II Tim. 2, 21 — 6 vgl. Ezech. 44, 2 — 12 vgl. Ezech. 44, 3 — 13 Joh. 4, 34 — 19 vgl. Lev. 6, 26 — 26 vgl. Origen. *περὶ εὐχῆς* 27, 11 (S. 370, 23ff Koe.) — 27 vgl. Apok. 3, 20 — 31 vgl. Matth. 6, 11

6 quae enim] quaenam *g*, richtig? 8 materiales *B* 14 ∞ est dicens cibus *e* 17 approbanda *g* 21 sacerdotes *g* 23 sancta *B* 24 quodam *c* 28 ingredior *eg* 29 eo] illo *e*

et petens >cotidianum panem< non eundem nec eiusdem mensuram accipit, verum semper in orationibus puris et munda conscientia, in factis iustitiae >cotidianum comedimus panem<; si quis vero minus purus est, alio modo >cotidianum vescitur panem<. Dominus autem, qui
 5 >omnium iudex< est, det nobis >panem viventem<, ut cibati eo et corroborati possimus in caelum iter facere glorificantes Deum omnipotentem per Christum Iesum, >cui est gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen!<

5 vgl. Hebr. 12, 23; Joh. 6, 51 — 7 vgl. I Petr. 4, 11

REGISTER.

I. Stellenregister.

1. Altes Testament.
2. Neues Testament.
3. Nichtbiblische Schriften.

II. Namenregister.

1. Lateinische Eigennamen.
2. Griechische Eigennamen.

III. Wort- und Sachregister.

1. Lateinische Wörter.
2. Griechische Wörter.

IV. Kurzer Sprachindex.

VORBEMERKUNGEN.

Im Stellenregister sind — in Rücksicht auf die hohen Druckkosten — die wörtlichen Zitate nicht durch Kursivziffern besonders bezeichnet.

Das Namenregister berücksichtigt nicht die Eigennamen der Bibelzitate.

Das Wort- und Sachregister erwähnt in Bibelzitationen stehende Wörter nur, wenn sie als Stichwörter besonders erklärt werden.

Der kurze sprachliche Index bietet nur einige für Kenner des Spätlateins wichtige Spracherscheinungen; nicht alle vom klassischen Sprachgebrauch abweichenden Erscheinungen konnten Erwähnung finden.

I. Stellenregister.

I. Altes Testament.

Genesis				Exodus	
1,1	30,21; 451,11	16,15	8,7	1,11.13	314,5
1,1.2	258,6	18,1	40,1; 139,18	1,14	128,17.26
1,24	141,2	18,11	158,15	2,12	271,7
1,26f	64,1; 446,7.14	18,2	139,19	2,23	129,5.6.7.9.27.28.29
1,27	6,25; 114,10; 141,2. 26,31; 144,18; 208,14	18,21	243,20	30; 242,14; 266,27	
2,1	141,2	19,24ff	322,16	2,24	129,9
2,7	64,1; 362,9	19,26.17	213,15	3,1	11,1
2,8	1,6; 193,16; 326,7	20,18	11,17	3,2	158,18
2,24	157,25	21,2	359,18	3,4.6	158,19
3,1	286,19	21,8	8,8	3,5	10,24
3,1ff	326,2	22,1ff	78,26	3,6	78,21; 158,20
3,6	296,27; 298,27	22,5	79,3	3,10	212,6
3,17	362,1	22,16	78,28	3,14f	20,27
3,19	298,7.27; 306,24; 359, 25	22,17	210,26	4,10	270,10.11
3,22	333,15	24,67	68,7	4,11	270,12
3,24	238,29; 371,17	25,13	114,13	4,13	268,12.24; 269,11; 270,9; 271,6
4,9	361,25	26,(2.)13	204,10	5,7	129,6.27; 267,2
4,11	361,27	26,15ff	78,29	6,6	80,20
4,16	298,22	26,25	79,3	7,22	268,23
4,17.22	306,2.5.27	27,27; 55,23; 132,6.30; 198, 1; 362,2	27,27	9,12	128,14.24
4,25	365,14	28,12.17	79,1	9,23ff	226,4
5,26	306,15	29,17—18	68,9	12,2	329,5
5,31	365,14	29,18ff	73,30	12,5ff	174,1
6,3	121,27; 255,17	32,2	79,1	12,37	322,16
6,11	362,29	32,28	364,21	13,3.8	27,20
7,10ff	322,14	33,20	79,3	14,8.9ff	150,25; 151,11
7,13ff	369,25	35,4	336,19	14,24	104,12
8,18	369,25	35,7	79,3	14,28	151,13
9,20	94,14; 369,25	37,2	387,26	14,29	80,26
9,21	185,22	38,9	150,1	14,30f	80,20.27
9,25	430,4	38,11ff	156,22	15,1	28,1.2; 41,10; 80,19. 23; 81,3; 150,28;
10,9	222,1	38,17	90,14	15,7	151,13
11,29ff	8,5	39,1ff	319,17	15,7f	420,7
12,1	78,24	41,1ff	319,17	15,10	373,17
13,10	412,25	41,25ff	320,9	15,17	277,11
13,10ff	420,17	43,16.25	40,1	16,7	1,9
15,5	444,21	43,16.25f	140,13	16,14	242,16
15,7	314,21	49,1ff	216,30	16,22	104,13
15,15	381,7	49,3—12	364,27	17,3	104,12
15,20	380,11	49,9	162,12.25; 428,1	17,11	16,11
16,1ff	8,5	49,11	171,19		
16,11ff	114,14	49,25ff	216,30		
		49,27	364,30		

19,19	232,2
20,2	430,27
20,4f	284,29
20,12	55,3; 190,13
20,13	398,26
23,15	293,3
23,22	190,10
23,26	66,28; 359,16
25,1ff	400,2
25,2ff	114,16
25,16,17	160,21
25,18	159,26
25,29	160,21
25,30,(31)	159,28
26,7—13	124,6
26,15	160,21
26,26	160,21
26,31	160,21
26,34	163,3
29,37	27,7
30,1	160,21
30,22ff	98,19
30,22—25	98,26
30,28	160,21
30,29	79,23
30,34	30,19
30,34f	44,18
30,35	30,20
31,5ff	30,22
31,7	160,21
33,20	247,13
33,22,23	231,10
33,23	247,18
35,1ff	400,2
35,23	124,30
39,18	160,21

Leviticus

5,7	59,4,6
10,14	32,7; 93,19
11,13	427,18; 428,29; 429,6
11,43	169,15
12,8	59,4,6
16,31	27,8
17,8	355,24
20,10	149,25
20,26	20,10
21,9	149,26
23,40	131,1
25,4	360,32
26,12	164,26
26,21	127,32
26,21ff	127,16
26,23	433,10
26,23,24	128,2
26,27,28	322,6
26,40	357,3
26,40,41	128,5
26,43	360,12

Numeri

2,3ff,25	338,22
2,32f.	85,29
2,32—33	86,3
3,5—6	86,10
3,32	12,24
4,7	392,4
4,47	79,24
6,3ff	97,22
7,13ff	392,4
8,2ff	392,4
10,2,8,9	305,13,27
11,18	14,18
12,1	36,23
12,1ff	114,18
12,1,2,8	115,5
12,2	117,20,24,28; 118,5
12,3	118,9
12,6—8	118,11
14,7	348,15
20,10	255,6
20,17	127,3
21,8f	428,9
21,13f.	81,8
21,16	81,10
21,17,18	28,5; 81,11
23,5,16	378,11,31
23,23	347,8
24,17,7	163,8
24,9: 41,23,25; 43,6;	55,15
25,7	12,18
28,16	329,4

Deuteronomium

1,31	384,28
2,34f.	169,9
4,24	129,23
5,31	346,16
6,4	6,16
7,7	316,8 23
8,11—14	414,12
8,15	212,7
14,4	56,16
14,4,5	206,26
17,16	437,26
27,9	60,14
27,13ff	436,11
31,19	81,19
32,1	28,7; 81,23; 360,14;
	361,12
32,2—3	81,25
32,6	45,13
32,8	136,28; 362,21
32,8—9	238,31; 441,14
32,9	136,26; 150,6
32,14f.	24,18
32,15	414,17
32,24	11,14

32,32	186,3
32,32—33:	96,12; 132,22,31
32,39	422,14,15
32,43	190,29
33,6	365,8
33,29	282,14
34,7	122,2

Josua

1,13	16,15
6,20	299,11,29
7,13ff	265,8

Richter

2,5	326,3
4,4	28,10
5,1—3	81,28
5,2ff	28,11
5,12	82,5
15,3—5	237,23
15,4f	239,17
15,4,5	345,22

Ruth

3,7-9	387,9
-------	-------

I Könige

1,1	3,25; 5,16; 7,14
1,2—5	4,1
1,3	10,14; 12,3,9
1,5	8,10
1,6ff	4,8
1,11	9,9
1,20	9,19
1,20ff	4,15
1,24	13,11
1,28	14,22
2,1: 14,24,25; 15,1,2; 17,7;	
	24,27; 18,1,3,13; 19,
	1,3,9,20; 20,3
2,1—2	15,4
2,2: 20,4,8,15,16,19; 21,7,8,	
	9,13
2,3: 15,8; 21,14,17; 22,10,	
	22
2,4	23,20,24; 24,8
2,5	24,17,19; 25,1
2,6	25,21
2,25	375,27
4,2	14,24
4,18	11,10
9,9	345,9
21,4	415,19
25,3ff	442,30

II Könige

11,2ff	415,7
12,1ff,4	390,22

13,1	68,12
13,2	68,15
13,14,15	68,19
22,1	28,13
22,1—3	82,9
22,2,3	28,14

III Könige

4,25	77,24
4,25,26	75,29
4,25—28	87,15
4,27	38,5
5,3 ff	38,4
6,4 ff	303,15,28
6,12	305,18,29
7,13	442,26
10,1	95,17
10,1—10	115,10
10,2,10	33,3
10,2 ff	119,1
10,4—5	95,18
10,6	120,21
10,7	121,2
10,9	121,21
10,10	121,25
12,16	407,19
12,18	407,19
21 (20),29	261,4
21 (20),28	7,18

IV Könige

2,23	368,8
2,23,24	368,7
2,24	367,27
6,14 ff	151,15
6,16,17,18	151,16
13,2	242,7
15,1 ff,34	265,29
17,22 ff	421,12
17,23	421,8
17,25	367,26
22,2	186,24

I Chronica

2,3	150,2
16,8,9	82,19
16,22	82,25
29,15	183,7,27

II Chronica

19,2	190,11
26,3 ff	266,3
26,5,4	267,17
26,16 ff	242,8
26,18	266,14

II Esra

1,1	325,13
14,35 (4,3)	238,5; 240,2
35,18	410,16

Psalmen

1,2	77,17; 181,21
2,2	441,5
2,6	242,18
2,7	381,4
3,8	66,1
5,10	65,26; 184,11
6,1	321,26; 322,2
6,2	294,25; 348,9
7,10	372,24; 416,19
7,14	23,22,23
8,1	185,13
8,3	280,25,28
9 (10),9	428,5
9 (10),15	448,31
9,36 (10,15)	66,1
10 (11),2	23,22; 195,8
11 (12),4,5	22,20
11 (12),7	159,25
16 (17),1—3	415,11
17 (18),3	82,23
18 (19),9	48,10; 106,30
21 (22),23	407,8
22 (23),2	138,7
22 (23),3	138,13
22 (23),4	138,17,20
22 (23),5	32,14; 185,23
22 (23),5—6	138,23
23 (24),1	244,4
23 (24),7	246,10
23 (24),8	256,3
26 (27),1	194,23
26 (27),3	369,17
28 (29),7,8	207,20
28 (29),9	212,18
29 (30),10	329,21
30 (31),20	325,7
32 (33),12	282,15
33 (34),8	191,1
33 (34),9	107,5; 369,11
35 (36),9	350,22
36 (37),4	104,22; 350,21
36 (37),11	228,10
36 (37),30	77,18
37 (38),5	277,8
37 (38),6	30,10; 44,13
39 (40),3	231,3; 346,9
41 (42),1	207,2
41 (42),2	213,24
41 (42),5	83,17
43 (44),6	18,15
44 (45),1	170,4
44 (45),2	99,16
44 (45),4	446,26

44 (45),8	30,10; 100,5,10
44 (45),9	170,5
44 (45),9—10	45,18
44 (45),10	109,25; 110,8; 134,26
44 (45),11	114,3
44 (45),11,12	446,30
44 (45),12	91,30; 447,3
44 (45),15	109,27; 110,11
45 (46),5	221,9; 449,29
45 (46),6	139,14
45 (46),11	146,11
47 (48),7	298,21
47 (48),9	331,17
48 (49),13	211,6; 356,2
50 (51),6	412,7
50 (51),19	122,27
54 (55),6	223,27
54 (55),7	233,19; 277,17
54 (55),10	65,27
56 (57),1	184,4
57 (58),5	211,9
61 (62),1	246,2
62 (63),1—2	397,22
62 (63),2,3	276,23
62 (63),10	237,12
62 (63),10,11	238,15
67 (68),12	63,28
67 (68),14	173,18,21,24; 233,19; 234,24
67 (68),31—32	116,12
67 (68),32	37,5; 112,14,18
68 (69),29	348,12,16
70 (71),19	446,11
71 (72),2	348,7
71 (72),8,10	37,4
72 (73),1,2	346,13
72 (73),2	65,23; 273,7
72 (73),5 f	213,10
72 (73),8	234,26; 332,1
73 (74),2	157,19
73 (74),13 f	57,4
73 (74),17	204,3
73 (74),19	368,12
74 (75),11	18,17
75 (76),1	259,14
75 (76),11	211,22
76 (77),7	210,22
77 (78),25	104,14
77 (78),49	295,15
79 (80),2	339,8
79 (80),6	321,8
79 (80),9	376,13
79 (80),9,11	474; 177,9
79 (80),11	177,11
79 (80),20	235,21
80 (81),1	185,13
80 (81),11	19,2
81 (82),1	71,10
81 (82),6	180,19; 333,7

81 (82),6,7	333,1; 441,7
81 (82),7: 180,20; 333,10,13	
83 (84),1	185,13
83 (84),6	211,21
83 (84),11	294,1
84 (85),11	113,3
84 (85),12	113,3
86 (87),1	2,20; 205,11
86 (87),6	222,26
88 (89),7	180,22
88 (89),31—33	295,1
95 (96),1	82,28
95 (96),5	71,12; 282,4
95 (96),13	82,28
98 (99),5	263,22
98 (99),6	9,21
101 (102),28	6,21
102 (103),8	384,26
103 (104),15: 93,28; 120,18;	
134,8; 171,14;	
185,21; 220,16;	
389,11	
103 (104),18	214,16
103 (104),24	209,30
103 (104),34	60,16; 232,5
103 (104),32	359,28; 360,8
104 (105),1—15	82,26
104 (105),15	167,23
104 (105),33	96,17
106 (107),42f	48,5
117 (118),8	369,14
117 (118),14	24,13
118 (119),18	345,14
118 (119),103: 251,18; 433,4	
118 (119),131: 91,27; 184,20;	
270,15	
118 (119),165	241,12
120 (121),1	205,11
120 (121),6: 49,13; 129,18;	
176,5	
123 (124),1—3	442,24
123 (124),7: 222,22; 449,14	
123 (124),7—8	58,5
124 (125),1	206,10
124 (125),2	206,10
125 (126),6	213,9
131 (132),11	323,22
136 (137),1	449,27
136 (137),1—2	291,4
136 (137),1—3	330,14
136 (137),4	291,1
136 (137),5	430,11
136 (137),9	240,25
136 (137),19	316,15
140 (141),2: 16,3; 17,3; 431,28	
140 (141),3	232,11
140 (141),4	22,25
142 (143),2	411,14
145 (146),3	369,14
147 (148),4—5	339,18

Proverbia

1,1	83,23; 84,6
1,2ff	76,27
1,4	77,4
1,5	77,7
1,6	77,13
1,17	221,19
1,24	77,22
2,5	105,6
3,11—12	321,16; 348,4
3,13,16	195,29
3,16: 54,16,25; 55,2; 196,	
30,32	
3,23: 65,23; 273,6; 284,1	
4,6,8	42,22; 68,26
4,7—8	31,18
4,23: 308,7; 405,5; 445,1;	
19, 449,20	
4,25	278,26
4,26	127,4
5,2,3	403,15,16
5,19: 207,28; 213,25; 214,3	
6,5	221,21
6,8	251,16; 252,5
8,24,22	258,13
9,1	120,8
9,1f	181,1,3; 185,4,29
9,3f	185,5
9,5	185,6
9,9	279,13
9,15	403,25
10,20	159,26
15,13	232,30
17,2	123,19
17,25	362,7
18,17	23,10
22,13	23,2
22,28	88,6
23,4,5	427,19; 429,18
23,5	277,20
24,13: 251,20,22,24,25,28;	
252,2,3	
25,16	251,10,13
27,1	389,21
27,10	47,26
30,8,9	414,19
30,18—19	230,20; 450,7

Prediger Salomos

1,1	83,24
1,2	78,3
2,1	94,20
2,4—5	94,22
2,8	94,25
2,14	65,19
7,1 (6,12)	245,5
7,21	222,14; 255,12
10,4	211,18
10,19	51,25
12,11	328,29

Hohelied Salomos

1,1: 83,32; 85,8; 87,5; 88,	
13,17; 382,24	
1,2: 29,25; 30,3; 32,4,12,	
16,28; 35,16; 80,12;	
89,4; 90,1; 91,18; 92,	
10,19,28; 94,18; 96,19,	
26; 97,25; 101,1,2;	
110,30; 134,12; 217,6,7	
1,2,3: 30,8; 33,1; 92,14,29	
1,3: 33,5,9,11,27; 34,5,7,9;	
50,4; 97,27; 98,12,24;	
100,27; 107,18; 108,4,9	
1,3,4: 34,13; 101,8; 102,20	
1,4: 26,8; 34,14,21,23; 35,	
5, 8, 12, 14, 18, 20, 21;	
104,24; 107,24; 108,	
13,28; 110,5,6,20,28;	
111,6,25,26,31; 112,25,	
26; 142,8; 184,24; 217,	
8; 219,1	
1,5: 32,20; 35,3; 37,9,23;	
113,10; 117,16; 123,	
28; 125,9	
1,5,6	35,23
1,6: 38,11,12,18,19; 39,4,	
15; 125,12,20; 130,6,	
26; 134,2; 230,11	
1,7: 39,24,28; 40,5,8,11;	
134,9,13; 135,19,22;	
136,4; 137,19,24; 138,	
1; 234,17	
1,8: 40,21,22,25; 141,17;	
144,21; 148,25,29; 149,	
13,21; 153,1; 172,18	
1,9: 41,3,6,15; 150,23; 152,	
26; 172,22	
1,10: 32,23; 41,17,21; 153,	
25; 155,7,8,27; 156,2;	
172,23	
1,11: 29,23; 42,5; 164,16	
1,11—12: 43,12; 156,27;	
159,1; 165,17,	
19,26,32	
1,12: 27,6; 29,22; 41,23;	
42,7,12; 43,6,15,16;	
44,4,6; 162,11; 163,7;	
164,24; 167,14,19;	
168,8; 170,27	
1,12—13	43,13
1,13: 44,18; 45,20,26; 46,1,	
5,13; 51,16; 168,6,	
24; 169,1, 170,28	
1,14: 46,14,15,19,22; 170,	
18,29	
1,15: 32,23; 47,9,12,15,18,	
21,23; 48,4,20; 172,	
16; 173,4,6,8; 174,6,	
8,11	

1,16: 47,11,14; 48,24; 49,11;
174,23,25,30; 175,13
1,17: 49,15,22; 176,25; 177,
13
2,1 . . . 49,24; 50,5; 178,23
2,1,2 177,24
2,2: 50,6; 178,16,20; 179,2,
25; 180,16
2,3: 50,17,22,25; 51,10,11,
14; 53,19; 179,17; 183,
12; 184,8
2,4: 51,15,19,22,23,24,27; 52,
1,6; 53,4,15; 184,21,26;
186,13,15; 188,10,20;
189,17; 190,21
2,5: 53,17,18,20; 190,26;
191,21,22,25; 194,12,17,
27
2,6: 31,22; 54,13,20,24; 55,
1; 195,21; 203,22
2,7: 55,5,6,21; 197,15; 198,
18,30; 199,2
2,7,8 55,24
2,8: 56,1,4,5,6,7,12; 199,6,
12; 201,5,11,22; 202,10;
204,6
2,8 ff 199,14,30
2,9: 56,14; 57,6,17,19; 58,2,
12; 201,30; 203,28; 206,
23; 212,14; 214,6; 216,
2; 228,24
2,9,10 . . . 199,17,33; 216,15
2,10: 58,14,16; 59,25; 60,2;
200,3; 218,4; 219,15;
221,23; 225,17,20; 227,
30; 228,1
2,10 ff 220,26,30
2,10,11,12 58,20
2,10—13 223,8
2,10—14 200,8,25
2,11: 203,18; 224,8; 225,27
2,11 ff 204,1
2,12: 58,25; 59,3; 224,15,27,
29
2,12,13 . . . 59,18; 220,19,22
2,13: 59,22; 224,22; 227,7;
228,26; 233,18
2,13,14 228,21
2,14: 42,13; 60,2,7,9,12,13,
17,18; 201,4; 231,20,
27; 232,3,4,14,15; 234,
19,23
2,15: 235,11; 236,13; 238,12;
241,2,4,5
2,16,17 184,5
2,17 183,26
4,6 183,26
4,13 167,9
4,13,14 167,3
5,3 273,4

5,8 69,10
5,14 32,23
6,7 . . . . . 103,19; 175,12
6,7—8: 34,18; 135,1; 149,
12,13
6,8: 35,3; 42,9; 80,18; 85,
24; 110,3
8,5: 36,6,8,15; 39,23; 125,
11; 126,2

Hiob

1,3,2 370,15
1,6 ff 326,11
1,21 366,3
2,5 297,11,27
2,10 172,7
2,12 ff 370,16
7,1 . . . . . 46,25; 172,4
7,1 ff 183,7,27
10,10—11 444,10
10,11 104,16
14,4 255,13
14,4,5 222,15
32,19 284,11
38,1 . . . . . 207,22; 370,19
39,1—4 207,23
39,1 ff 212,23
40,5 366,1
40,11 (16) 382,2
41,15 304,6,8,26
41,25 446,2
42,13 370,24

Weisheit Salomos

1,13 326,18
2,14 372,27
2,25 189,28
3,6 . . . . . 338,3; 423,12
6,5 149,18
6,6 (7) 419,12
6,16 220,5
7,2 328,11
7,17,18 146,14
7,17—21 209,14
7,20 . . . . . 192,11; 211,2,8,10
7,21 210,4
7,22 276,9
7,22,7 215,14
7,22,21,23 276,8,11
8,2 69,1
11,20 190,3
11,26 190,1
12,1 190,1

Sirach

1,2,3 363,20
1,26 77,29

3,18 409,17
3,21,22 21,20
7,6 375,12
8,6 114,27
9,13 58,2
10,5 415,10
10,9 . . . . . 408,29; 409,3
13,2 375,11
13,26 232,29
16,21 393,19
24,8 282,12
27,11 6,1
43,20 338,27
44,16 366,11

Hosea

2,8 159,20
4,14 294,20
7,12 322,4
10,12 146,2
12,10 332,17
14,10 . . . . . 292,5; 414,3

Amos

3,12 368,17
6,1 407,29
7,7 304,3,23
7,12,13 345,10
8,11 24,21

Micha

1,3 243,19
2,9 294,7
2,11,12 45,2
2,12 169,22
7,1 330,2
7,2 330,6
7,9 422,16

Joel

3,12 243,15

Jona

1,4-5-7,15; 2,1 . . . 379,9
3,2,5 . . . . . 379,33; 379,7
3,3; 1,1 ff 269,6

Nahum

1,9 322,13

Habakuk

3,8 . . . . . 41,8; 151,23; 153,22

Zephania	
1,5	315,1
3,8	122,22,31
3,8—11	116,15
3,11	123,6

Sacharia	
1,1	321,2
4,3	174,20
5,7,8	277,10

Maleachi	
3,6	6,22
4,2: 126,9,12,16,30:	127,5.
13; 139,10; 323,6;	411,25

Iesaia	
1,1: 242,6; 243,9; 345,12	
1,2	360,15; 361,13
1,6	300,11; 302,13
1,10,11	378,4
1,15	264,24
1,18,19	265,16
1,21	55,14
1,26	421,19
3,25f.16	256,13
4,1: 253,3; 254,18; 256,10.	
15,20,26; 257,5,8,9,13	
4,1ff	253,2
5,1	18,21; 28,16; 94,14
5,6	226,11; 337,8,27
5,7: 161,20; 227,3; 376,15	
5,18	398,12
6,1: 242,4,12; 243,9,10,22;	
244,1; 260,8; 265,23	
6,1ff	257,22; 268,4
6,1—3	263,27
6,2: 245,2; 257,28; 259,15.	
21,24	
6,2—3	244,19
6,2—4	246,4
6,3: 244,23,25; 245,9,11,15;	
258,25,30; 259,6,8,25	
6,4: 246,12; 259,26; 260,5	
6,5: 246,13,28; 247,9,14,17;	
255,8; 260,6,11,12,18.	
21,23,31; 261,15,19,22.	
23,24; 264,16; 270,21	
6,5,6	247,20
6,6: 246,25; 255,10; 261,21.	
26; 262,6	
6,6—7	246,16,19; 270,26
6,7: 262,15,18,21; 271,2,11	
6,8: 268,2,8,9,14,26,27; 269,	
8; 270,16,30; 271,1,13	

6,9: 271,27; 272,2; 273,20.	
25; 274,6,9,12; 275,12	
6,9,10	268,29; 271,16
6,10: 268,3; 275,14; 276,	
14,28; 277,1; 278,4;	
279,7	
7,11	248,14; 249,12,13,17
7,12	249,16,20
7,13: 248,17; 249,21; 250,	
7,11,13	
7,13,14	250,15
7,14: 248,12,19; 249,29;	
328,12	
7,14,15	252,11
7,15	251,3
8,18: 279,11,17; 280,15,29;	
281,2,7	
8,19: 281,14,24,27; 282,23.	
32; 284,15,23	
8,20	284,26,28; 285,2,9
9,6	202,31; 214,9
10,2	50,30
10,10	285,25,29
10,10,11	286,12
10,12	286,15
10,13: 287,3,8,11,12,16,19,23	
10,13,14: 409,6; 429,21; 441,	
23	
10,14	285,26; 287,24,30
10,16	324,24
10,17	324,23
11,1	253,31; 254,3,6
11,1,2	255,24
11,2: 215,14; 253,11; 254,18;	
256,5	
11,2,3	25,17; 253,12; 256,6
11,6	428,29; 429,3
12,2	256,4
14,4	443,18; 444,8
14,12: 326,12,14; 443,20;	
444,17	
14,13,14	441,25
14,14	441,25
15,1	9,22
17,13,12	429,30
20,2	65,21
24,5	360,9; 362,5
24,14	362,14
26,1	233,7,23
26,18	65,25; 213,7; 284,4
29,11—12	452,4
30,14	312,10
33,14,15	278,31
37,22	90,16; 91,4
34,4	444,22
39,7	370,8
40,9	214,24
40,15	45,9,16; 170,1
40,31: 427,22; 429,17; 439,4	
41,2	263,2,11,18

41,22f	245,7
41,26	258,1
42,10	16,28
42,18	278,13
43,26	23,7
44,4	330,21
45,3	35,8; 109,19
45,7	258,11
47,14—15	325,1
49,2: 54,2; 67,15; 194,8,13,28	
49,2,6	54,4
49,9	278,10; 327,4
50,11	355,13,32
51,17	444,1
52,5	91,31
52,6	30,5(?); 226,13
52,7	264,21
53,2,3	175,9
54,1	24,24
55,13	49,18
58,5	389,11
58,9	261,26
61,10	113,7
64,4	108,27,32
65,24	30,5
66,2	164,30; 360,4
66,12	450,1

Jeremia

1,9—10	336,7,15
1,13	338,25
2,21	132,21; 376,12,15
4,16,17	407,21
5,8	211,5; 356,6
6,16	402,19
8,4	444,2
8,5	12,15; 444,3
8,9	287,13
9,21	57,25; 219,18
10,24	294,26
13,12	294,8
15,1	9,23
16,16	205,19
17,5	369,13
19,13	315,2
22,28	312,6
22,29,30	360,16
24,1	319,7
25,11	361,4
27,16	316,15
27,23: 303,4,10; 307,20; 308,	
10,12,14,24	
27,23—24	308,27; 309,2
27,24	309,6
27,25: 309,24; 310,10; 313,14	
27,25f	315,2
27,25—27	309,18
27,26	315,4,5,12; 316,15
27,27	315,15

27,28: 315,19.24.27; 316,5;
317,4
27,29 . . . 303,5; 316,6.13.17
28,6: 290,4.17; 292,9.11.16.
25; 293,14.15.26; 294,
16; 295,8.10.13
28,7: 296,10; 297,9.20.26.28;
298,12
28,7—8 299,4
28,8 . . . 299,30; 300,4.14
28,9: 290,5; 300,24; 301,3ff;
302,14
34,5,6 431,4
42,5 ff (35,5 ff) 96,3
42,14 (35,14) 96,10
45 (38),6—10 116,24
45 (38),6 ff 123,8.16
46 (39),15.18 117,8
46 (39),16—18 123,22
50,1 65,21

Baruch

2,17 278,26

Klagelieder des Jeremia

1,1 443,11
4,20: 50,28; 182,1.23.26;
234,15
11,30 151,27

Ezechiel

1,1: 323,8; 327,10.22; 328,
25; 329,1.13.14; 330,9;
331,3.4.12; 332,26;
334,1
1,2 . . . 328,18; 332,19.22.28
1,2.3 333,29
1,3 . . . . . 333,18.24.26
1,4: 334,4.5.6.7.8.9; 335,27;
336,27; 337,12.28; 338,
16.29; 339,1; 340,4
1,5 . . . 323,11.13; 339,23.24
1,5.16 . . . . . 323,12.24
1,5 ff 334,10
1,5—7 339,5
1,10: 339,23; 340,5.6; 428,
20; 429,14
1,12 339,22
1,13 334,11
1,16 340,13
1,27 . . . . . 323,14.24
2,1: 323,11; 327,9; 328,31;
444,6; 450,25.27
2,1.3.6.8 ff 327,16.19
3,20 357,18
10,1 ff 62,28
10,9 340,10
10,14 428,20

11,19 10,21
13,1 348,22
13,1—2 341,19
13,2: 341,28; 343,8.9; 344,15
13,2—3 344,16
13,3 344,29
13,4 . . . . . 345,18; 346,6
13,5 . . . . . 346,7.19
13,5,6 . . . . . 346,22; 347,3
13,6 . . . . . 342,7; 347,9
13,6,7 347,13
13,7,8 347,16
13,8,9 347,28
13,9 . . . . . 348,2.10.13
13,17: 348,20.21; 349,12.30;
351,7.32
13,18: 54,21; 350,5.18; 351,
13
13,20 . . . . . 352,14.23.26
13,20.18 352,20
13,21 . . . . . 353,6.10.14.16
13,21.22 353,19
13,22 . . . . . 353,28; 354,2
13,23 . . . . . 354,4.6.11
14,1 354,14
14,1—3 354,21
14,3 . . . 354,24; 355,7.17.30
14,4: 355,19.20; 356,17.19.
29; 357,24
14,5 . . . . . 357,1.5
14,6 . . . . . 357,8.12
14,7 . . . . . 357,14.20
14,7—8 357,22
14,8 . . . . . 357,25.28
14,12 358,15
14,13: 358,20; 359,6.7.10;
362,25.31; 363,11.24.
27.29; 364,8; 367,20;
368,19; 371,4
14,13.14 364,12
14,13.15 367,23
14,14: 364,16; 367,4.7.18;
368,22
14,15 . . . . . 358,21; 368,23
14,16 . . . . . 358,21.23; 368,24
14,17 358,23
14,17.19 371,7
14,18 . . . . . 358,24; 371,7
14,18.14 . . . . . 366,14.18; 369,9
14,19 358,25
14,20 358,25
14,21: 358,15; 373,29.32;
374,7
14,21.16 f. 358,17
15,1 ff 376,1
15,4 376,33
16,2 378,14
16,2.3 379,1
16,3: 379,4.5.17; 380,6; 405,
13.20; 406,21

16,4: 381,13.24; 383,1.4.18.
22; 384,2.9; 386,12.13;
387,18
16,5: 384,12.14; 385,4.5.8.9.
20
16,6 . . . . . 385,25.27
16,6,7 385,28
16,7: 385,32; 386,1.4.9.13.15.
17
16,7,8 386,21
16,8: 386,10.24.25.26; 387,5.
7.11.13
16,8,9 . . . . . 387,17; 396,4
16,9 . . . . . 387,18.21
16,10 . . . 387,22.31; 388,4.6
16,11 . . . . . 388,9.11
16,12 . . . . . 388,13.16.18
16,13: 388,20.21.22; 389,3.5.
13; 390,9
16,14 . . . . . 389,14.16
16,14.15 389,26
16,15 . . . 389,20.31; 390,1
16,15.16 390,7
16,15 ff.25 378,19
16,16: 391,21.24.25.26; 396,
18
16,17 . . . 391,17; 392,1.3.6
16,18: 292,17; 394,12.15.22
16,19 394,30
16,22 396,2
16,23.24 396,8
16,24 396,25
16,25 . . . . . 396,23; 397,7
16,26 . . . . . 397,15.18.24.25
16,27 397,26
16,27.28 398,2
16,28 . . . . . 398,10.14
16,29 . . . . . 398,14.20
16,30: 398,22; 399,28; 400,
6.16; 401,18.23; 402,
10
16,31: 402,11; 403,21; 404,1
16,31—33 400,19
16,33 404,14
16,45 . . . . . 405,26; 406,22
16,45.46 406,24
16,46 407,13
16,47.51 408,8
16,49: 408,14.15; 412,21.23;
413,23.24
16,50 413,28
16,51 . . . . . 410,4.22
16,51.52 410,24
16,52: 416,14.21.24; 417,25.
26; 418,11.16.17.18
16,53.52 418,22
16,53 . . . . . 418,25; 419,16.20
16,54 . . . . . 419,21.28
16,55: 322,25; 418,28; 420,11;
421,16.18; 422,24.26

16,56—58	421,20
16,58	421,24
16,59	422,10
16,59,60	422,9
16,60	422,11.14
16,61	422,22,25
16,61—62	422,28
16,62—63	422,30
16,63	422,32; 423,3-4
17,1	424,7
17,2	424,8.10
17,3	424,17; 429,20,25
17,3 ff	424,22; 426,21
17,4	429,32; 430,4
17,5,6	430,8
17,7	430,24; 431,1
17,7 ff	425,7; 431,9
17,9 f	425,19
17,12: 426,2,24; 432,30; 434,14.15.18	
17,12,4	426,2,24
17,12,13	435,20
17,13	436,6
17,13,14	437,17
17,14 f	437,20
17,15: 425,9; 436,27; 437,1.12.27.30	

17,15,13	425,18
17,16	438,1,14
17,16—17	438,10
17,17	426,10,29
17,22	438,24
17,23: 438,26,28; 439,2,5,18	
17,24	438,7,10,12,15,17
18,20,24,22	368,30
22,18 ff	338,4
23,3	46,2,6,9
23,4	67,22; 161,22
27,4	292,23
28,11	443,6
28,12: 326,8; 440,3; 445,2; 446,16,18	
28,12 f	443,22
28,13: 104,20; 447,23; 448,11	
28,14,13	440,6
29,2	440,4
29,3: 441,28; 442,3; 449,22,23; 450,12,15	
29,4,3	445,28
29,18	444,7
30,13 ff	291,25
40,1 ff	62,29
44,1	451,1,14,24

44,2: 450,22; 451,3,25; 453,6	
44,3	451,6,8; 453,12
44,3 ff	450,24,26

Daniel

1,3 ff	370,4
1,3,6	366,12
1,6,19	320,21
2,34	45,4; 206,12
2,34 f	169,19
7,9	243,14
7,10	343,14
9,2	320,24; 361,4
9,2 ff	370,9
9,4 ff	370,11
10,13,20 f	440,16
12,2	417,30
12,3	412,18
13,52 (= Sus. 52)	381,9
13,56 (= Sus. 56)	380,2

II Makkabäer

15,14	191,16
-----------------	--------

2. Neues Testament.

Matthäus

1,23	250,2,9; 328,15
1,35	250,30
3,3	213,20,21
3,7	211,4; 356,4
3,10: 181,13; 192,21; 228,7; 439,19	
3,12	310,19,29
3,16: 48,12; 173,15; 223,24; 224,4; 331,5	
4,1,11	157,1
4,9	307,24
4,11	160,28; 331,15
4,16: 182,12; 183,11,18,27; 278,11	
4,23	48,15
5,1	95,1
5,3 ff	2,15
5,8: 93,6,29; 215,2; 275,26,28; 289,16; 354,27	
5,9	7,24
5,12	17,17
5,13	383,24
5,14	127,9; 444,18
5,14,13	320,32
5,16	16,9; 411,20
5,18	293,2

5,21,22	95,2
5,27—28	95,3
5,28: 47,23; 57,25; 219,20; 264,18	
5,41	53,9; 188,8
5,45	323,2
6,1,4	122,9
6,4,6	363,19
6,6	110,16
6,9	31,24
6,9,10	245,19
6,11	453,31
6,17	389,11
6,26,28,30	178,6
6,29; 113,20; 124,3; 178,6	
7,2	397,14
7,6: 218,26; 334,26; 433,21	
7,12	80,14; 94,9
7,13	316,12; 403,29
7,15	428,31
7,25 ff	423,14
8,11	185,8
8,18 ff	37,6
8,19	237,15
8,20: 237,16; 239,14; 240,14	
8,23 ff	55,19; 58,17
8,26	58,22

9,2	380,30
9,2 ff	49,1
9,6	49,5,8
9,12	313,22
9,15	98,13; 113,5
9,27 ff	274,22
9,29 f	155,25
9,30	327,4
10,10	11,5
10,14	272,16
10,15	322,26
10,16	428,15
10,22	109,17
10,24	86,20
10,32	234,21
10,34	372,5
10,37	52,12
11,11	280,7
11,15	445,19; 451,1,24
11,19	95,8
11,27: 74,22,23; 146,6; 215,13; 231,14	
12,33	192,19; 225,4
12,34	20,1
12,36	232,9
12,37	343,18
12,40	292,23
12,42: 33,3; 37,16; 84,4; 115,	

9; 116,2; 118,24,26; 125,16	25,6 202,22	3,21 327,15,27
13,2,3 51,8	25,14f 202,19	3,23 327,14,26
13,3ff 363,3	25,18 150,1	4,13 307,26
13,6 183,18	25,21 104,18	4,19 327,3
13,8 363,9	25,27 267,20	6,8 275,6
13,9 . . . . . 107,3; 289,3	25,33 . . . . . 40,24; 142,7,27	6,16 442,13
13,14 271,29	25,41 262,10	6,40 86,20
13,17 163,26	25,45 417,29	6,48 287,29
13,24ff 205,23	26,6ff 43,17	7,22 275,1
13,31ff 208,18	26,7 43,23	7,37 . . . . . 33,15; 43,17
13,43 65,20	26,11 218,16	7,38 33,13
13,44 97,2	26,11—13 43,26	8,29 327,4
13,45f 167,7	26,13 44,7	8,30 7,24
13,46 402,22	26,14ff 306,7	8,43f 215,23
13,47 334,29	26,29 . . . . . 186,9; 227,21	8,46 215,26
13,47—49 310,20,29	26,38 58,18	9,35 337,4,24
13,48 334,31	27,45 140,18	9,62 213,16
15,7 271,29	27,51 162,3,23	10,18; 183,23; 326,15; 443,27
15,13 . . . . . 1,11; 193,16; 225,1	27,52—53 223,2	10,19 240,20,21
15,19 . . . . . 264,20; 276,3	28,18 245,23	10,22 146,8
15,36 255,22	28,20; 48,18; 202,17; 248,4	10,27; 70,10; 71,14,19; 137, 26
16,18 . . . . . 280,8; 445,25		10,29ff 70,21
16,24 353,2		10,35 123,14
17,1ff 205,5		10,37 70,25
17,9 451,18		10,39 121,18
17,24ff 445,18		10,39,42 9,17
17,27 445,21		10,40f 9,15
18,6 241,9		10,42 121,19
18,10; 133,25; 164,5; 191,2; 257,27; 331,21		11,31 95,23
18,12f 367,12		11,52 . . . . . 435,7; 451,21
18,20 . . . . . 102,26; 248,5		12,42 446,12
19,12 123,17		12,47,48 311,8,29
19,14 133,26		12,48 149,17
19,28 269,29		12,49; 262,4; 324,20,21; 372,6
19,30 . . . . . 145,5; 269,17		12,50 265,4
20,34 264,6		13,23 316,12
21,16 133,21		13,23,24 316,24
21,19 221,12,28		13,24 316,12
21,43 118,4		13,31 237,19
22,11f 358,3		13,32; 211,3; 237,20; 239,15; 345,20
22,12 358,4		14,26 190,14
22,14 358,5		15,4ff 367,12
22,30 228,16		15,7 332,6
22,32 394,19		16,8 286,20,21
22,35f 73,2		16,10 51,9
22,37 53,13		16,16 221,5,26
22,37,39 . . . . . 53,5; 73,3		16,17 293,2
22,39 . . . . . 53,13; 73,11		16,19 413,18
22,40 73,6,22		16,19ff 412,30
23,2,3 393,26		16,22 322,20
23,13ff 2,15		16,25 . . . . . 322,21; 437,9
23,37 247,27		17,27,28,29 299,6,25
24,17 206,1		17,32 11,23
24,24 353,20		18,11 409,22
24,29 444,22		18,12 409,23,25
24,32 59,19		18,13 409,26
24,35; 31,13; 210,12; 362,27		18,14; 206,8; 409,27; 413,22
24,37,38,39 299,6,25		19,10 367,14
	Markus	
	4,19 179,15	
	4,34 289,1	
	6,34 135,17	
	7,21 211,14	
	9,35 269,16	
	12,16 445,18	
	12,30 186,29	
	12,31 186,31	
	13,22 351,22	
	13,31 210,12	
	14,3 . . . . . 33,23; 43,23	
	14,3ff 33,13; 43,17	
	14,5 43,24	
	14,6 167,1	
	14,7—9 43,26	
	14,24,15 171,19	
	15,33 140,21	
	23,14ff 215,18	
	Lukas	
	1,6 . . . . . 127,5; 188,2	
	1,15 97,23	
	1,35 . . . . . 51,4; 182,6	
	1,78 417,33	
	1,79 327,4	
	2,7,12 384,4	
	2,13 331,18,28	
	2,46 94,29	
	2,47 94,31	
	2,52; 58,24; 85,15; 111,18; 164,9; 206,6	
	3,5 206,7	
	3,8 . . . . . 125,8; 385,15	
	3,16 445,9	
	3,17 335,4	

19,12	202,21
19,20	267,22
19,25	267,20
19,26	110,20
20,24	445,18
21,36	126,12
22,25,26	269,13
22,26,27	269,16,21
23,21	215,20
23,39-43 ^f	447,27
23,44-45	140,19
24,32	54,9; 56,23; 172,1

Johannes

1,1:	51,26; 69,28; 152,13; 167,27; 197,1; 218,15; 254,4; 285,22; 332,29; 333,21
1,5	411,27
1,9	126,6; 127,26
1,11	245,26
1,14:	102,6; 103,31; 114,24; 168,1; 231,22; 285,17. 18
1,16:	107,22; 282,29; 293,4
1,17	9,10
1,18	235,6
1,29	163,2; 193,24
1,33-34	255,19
1,34	215,28
1,52	331,14; 443,29
2,1 ff	95,10
2,10	95,13
3,13	263,15; 443,23
3,14	428,11
3,18	107,19; 263,8
3,20	129,22
3,29	34,27
3,31	238,20,22
3,31,32	281,21
4,13,14	450,3
4,14:	66,13; 167,20; 206,16. 21; 221,10
4,24	336,1
4,34:	120,9; 257,1; 453,13
5,17	326,25
5,21	274,18
5,39	251,6
5,46	204,26
6,31 ff	163,2; 193,27
6,32	193,24
6,33:	104,2; 248,27; 256,30
6,33-41	66,11
6,35	167,21,28; 181,2
6,37	122,29
6,44	280,31
6,46	215,1,8
6,51	256,30
6,52 ff	104,2

7,38	167,20; 450,6
8,30:	139,23; 365,22; 369, 4-7; 407,4
8,41	369,3
8,44	380,27
8,56	163,24
9,1	274,23
9,1 ff	273,29
9,7	273,32; 274,2
9,24	265,17
9,31	265,16
9,39	345,7
9,41	278,20
10,7,11	139,3
10,9	139,4
10,11	145,14,24; 313,23
10,14	40,27
10,15	146,10
10,18	152,15
10,26	137,4
10,27	137,2
10,30	406,13
10,35	71,8; 332,30
12,1 ff	43,17
12,3:	33,19; 43,22; 166,6,14. 28,32
12,4	43,24
12,6	236,23
12,28	196,23
12,46	197,13
13,2	211,16; 236,6
13,5	264,27; 272,4
13,5 ff	272,13
13,7	272,10,18
13,8	264,28; 272,9
13,13 f	269,25; 272,20
13,23	93,8
13,23,25	94,1
13,24	93,11
13,25	93,12; 382,25
13,27	442,16
13,29	236,23
13,33	366,28
13,36	85,27
14,2,23	125,5
14,4 f	269,22
14,6:	11,7; 51,26; 69,28; 113, 2; 182,25; 183,3; 231, 8; 272,16; 284,2,25; 313,29; 402,25
14,9	215,16
14,15	112,12
14,16,17	174,17
14,22	203,6
14,23	69,31; 165,7; 203,8
15,1:	47,1; 66,22; 171,8; 185,14; 186,6; 193,14. 24; 225,10; 329,25; 377,26
15,1 f	313,25

15,2,1	58,26
15,2	59,2
15,4	185,15,18
15,5,1,5,2,6	377,1
15,15	235,8
15,15,14	119,20
15,26	74,25,27
16,25	76,23
16,27,28	69,23
17,3	70,7
17,11,21	406,14
17,21	103,16
17,24	235,10
19,1	215,19
19,14	313,24
19,15	306,8,29
19,23	352,7
20,17	407,9
21,11	334,3 ^f

Acta Apostolorum

2,58	9,26
4,32	6,8; 7,5; 406,4
8,13	383,6
8,17	383,14
8,17 ff	383,9
8,20	383,9-17; 384,2
9,15	453,3
9,36 ff	274,20
10,15,11,28	428,24
10,38	98,8; 100,6
11,19	442,11
13,9	383,25
13,26	103,33
20,9 ff	274,20
21,3	442,9
21,25	114,29; 116,1

Jakobus

3,18	25,15
4,6	408,29

I Petrus

1,9-10	293,21
1,10,12	163,20
1,23	104,7
2,2:	62,5; 104,7; 251,8; 384,7; 399,19
2,8	45,7
2,22	222,17; 230,25
2,24	197,9
4,11:	25,28; 60,21; 248,10; 252,28; 257,19; 262, 26; 279,8; 285,22; 303,2; 317,6; 340,18; 348,16; 358,9; 370, 29; 377,27; 391,2;

400,12; 405,9; 415,31;
423,19; 432,20; 439,
21; 450,19
5,4 135,25
5,8: 368,4; 390,2,16; 445,15
5,8,9 428,3

II Petrus

2,21 374,3

I Johannes

1,1: 90,30; 103,32,33; 107,6;
167,30
1,2 11,6
1,5 130,1
2,1 174,18
2,2 . . . . . 98,15; 248,9
2,8 167,26
2,19 . . . . . 179,7; 311,2,27
3,2 446,9,13
3,8 . . . . . 380,26; 407,5
4,7: 69,20; 72,3,8; 74,29;
137,23; 198,24
4,7,8 69,15
4,8: 69,21; 70,5; 71,24; 72,
7; 74,21,25; 194,16
4,9 98,8
4,12 69,29
4,18 . . . . . 69,30; 198,21

Judas

6 361,16

Römer

1,3,4 254,1
1,11: 198,12; 203,26; 207,
10; 214,4
1,20 208,6
2,4—5 . . . . . 420,2; 422,19
2,5 417,20
2,10 440,18
2,15 344,9
2,23 434,3
3,23 222,13
5,2 176,23
5,5 . . . . . 34,7; 73,28
5,6 133,7
5,8 133,9
5,19 156,14
5,20 18,8
6,2 25,23
6,4: 25,27; 346,24; 347,1
6,5 224,2
6,12: 242,19; 266,18; 267,8
6,15 152,21,30
6,19 25,12

7,9,10 267,10
7,14 285,4
7,15 143,20
7,22: 64,6; 105,5,16; 106,3;
173,28; 260,23
7,23 7,9
7,24 . . . . . 22,11; 260,13
7,25 260,17
8,3 . . . . . 222,18; 259,15
8,7 309,14
8,9 223,20
8,13 337,16
8,15 . . . . . 150,14,19; 198,20
8,19 332,9
8,21 361,9
8,22 . . . . . 361,6; 362,4
8,27,34 248,8
8,35,39 70,16
9,5: 168,23,30; 214,13; 284,
21
9,22—24 309,28,29
10,2 253,23
10,6—8 249,5
10,10 93,6
10,15 264,21
11,5 131,27
11,11: 37,8; 38,15; 226,7;
244,14
11,11f 122,15
11,11,25,26 233,21
11,18ff 444,25
11,20 379,19
11,25: 113,21; 123,1; 126,19,
22,25,27
11,26 123,3
11,28 113,27
11,30f 126,19,23
11,31 38,16
11,33 363,14
11,36 71,5
12,16 . . . . . 286,30; 389,28
13,9 . . . . . 73,9,22; 399,7
13,12—13 139,25
13,14 386,18
14,2 104,8
15,19 204,22
16,20 308,2
16,27 79,25

I Korinther

1,2 193,6
1,5—7 3,5
1,10: 7,3,11; 213,22; 406,7
1,12 406,9
1,21 . . . . . 28,25; 45,13
1,23 328,6
1,24 . . . . . 69,27; 171,7
1,25 45,14,15
1,27 24,9

1,30: 51,26; 69,27; 84,11;
113,2; 171,7; 263,5;
313,28,29
2,5 100,24
2,6: 19,17; 100,23; 150,5;
253,24,25,28
2,6f 224,17,30
2,6—8 440,27
2,7,8 141,8
2,9 . . . . . 108,27,32; 121,11
2,10 428,17
2,11 74,26
2,12 . . . . . 141,10; 150,14
2,13: 207,31; 268,15; 322,
11; 328,27; 381,29
2,14 . . . . . 106,14; 173,29
2,15 . . . . . 291,28; 368,1
2,15,14 234,29
2,16,12 . . . . . 108,26,31; 342,22
3,1: 42,20; 133,19; 325,4;
332,3
3,1f 26,12; 65,6
3,2 . . . . . 13,17; 399,11
3,6 225,4
3,9: 198,10; 225,3; 345,1
3,10ff 449,6
3,12: 324,9,16; 338,13; 355,
14
3,13 . . . . . 324,14; 373,25
3,17 398,27
3,18 240,4
3,19 150,10
4,7 415,23
4,15: 189,7; 213,12; 381,1
4,21 . . . . . 3,1; 254,11,12
5,1 399,17
5,1—2 . . . . . 3,9; 312,18
5,5: 146,21; 357,32; 437,5,
16
6,5 99,11
6,13 . . . . . 264,9; 284,8
6,15 175,21,25
6,17: 52,23; 85,24; 103,15;
223,22
7,1 4,25
7,1,2 399,14
8,1 414,25
8,1ff 399,15,18
8,6 . . . . . 71,5; 134,1
9,10 274,8
9,14 16,26
9,19,22,20 39,11
9,20f 103,24
9,22 108,11
9,24: 6,13; 34,24; 102,20;
110,4
9,25 313,12
10,4 . . . . . 230,15; 450,8
10,4,1,2 162,22
10,11: 16,13; 161,6; 434,23

10,18	399,15,18
10,31	259,24
11,1	2,24; 6,24; 366,21
11,3	173,27
11,10	136,7; 234,17
11,16	177,5
11,18	416,16
12,8	146,4; 148,12; 218,25; 415,2
12,9	415,3
12,9,10	342,26
12,10	236,3
12,12	187,20
12,12ff	135,7
12,14—18	154,6,28
12,16	154,27
12,22ff	187,9
12,26	149,29
12,27	135,7; 154,13; 367,11
13,2	209,3
13,7,8	74,3
13,8	190,24
13,9	280,20
13,10	120,3; 178,26; 346,26
13,11	14,16; 65,10; 386,28
13,12	120,5; 121,9; 183,2,4; 24; 184,2; 219,10; 228,11; 232,16; 280, 14,23
13,15	190,23
14,8	305,18
14,15	344,21
14,24,25	10,4
14,30	378,8,25
14,33	90,5
15,2	285,21
15,9	190,6; 261,6; 270,2; 419,13
15,12	123,26
15,20	58,19
15,22	325,27
15,24	86,26
15,24—26	84,24
15,25	339,16
15,26	373,9
15,28	257,13
15,33	401,1
15,41—42	210,28; 412,13; 444,23
15,45	195,24
15,49	67,4,6; 298,9,29; 306, 23; 445,10,13
15,53	147,14
15,55	58,19

II Korinther

1,22	346,25; 445,5
2,15	30,14; 44,11; 107,5; 166,26; 221,15,31; 225,13; 227,25

2,15,16	106,7
3,6	226,26; 277,28
3,13	285,19
3,14	60,9
3,14,15	452,17
3,14,16	5,10; 204,27
3,16	161,1; 349,9; 452,20
3,16,13,18	200,20
3,18	5,14; 60,10; 141,16; 178,30; 230,17; 231, 25; 232,15; 349,2; 353,9; 452,20
4,1	310,7
4,7	297,6,25
4,8,9	73,24
4,9	190,7
4,10	25,10
4,16	16,26; 17,1; 64,4; 101, 2,9; 102,1; 176,13; 223,23; 232,18; 356, 12; 447,18
4,17	75,25
4,18	79,17; 106,21; 162,16; 208,6; 210,19; 230,8; 231,19
5,10	335,21
5,16	85,5; 162,19
5,20	222,17; 373,15
6,11	19,25; 184,18
6,14f.	190,16
7,10	260,28
8,9	196,21
9,7	144,8
10,4,5	131,19
10,5	19,5
11,3	213,26
11,14	176,8
11,28	190,8
12,2,4	109,11; 280,9
12,7	22,18; 414,33
13,11	113,2
19,6	57,9

Galater

1,2	177,6
1,23	39,2
2,20	158,10
3,13	197,9
3,19	80,6; 90,10; 157,3; 160,8; 285,16
3,24	98,5
3,25	98,4; 111,15; 157,6
3,27	120,15
3,28	196,8
4,1,2	98,4
4,2	111,15; 133,22; 157,6; 164,4
4,4	98,8; 111,17,30; 157,7; 169,30

4,19	213,3; 366,24
4,21—25	130,20,31
4,22ff	131,27
4,26	198,14; 375,1
4,31	131,5
5,1	131,5
5,17	7,8
5,19f.	25,7
5,22	100,8; 224,24; 233,2
6,8	67,2

Epheser

1,4,5	157,17
1,21	360,22
2,2	360,24
2,5,6	222,29
2,8	8,19
2,12	24,12,15
2,14	119,17; 121,24; 325, 17; 333,22
2,15	214,1
2,20	157,22
3,8	261,7
3,16	64,7
3,18	249,15
3,19	259,18
4,4	406,8
4,8	222,28,30
4,8,10—12	331,7
4,10	248,27
4,13	29,7; 64,23; 65,12; 406,15,17
4,14	145,7,21; 211,13; 224, 10; 349,16
4,22	101,22
4,23	102,2
4,25	187,4
4,27	435,1,26
4,29	12,26
5,2	98,16
5,14	199,5; 451,18
5,21—27	154,14
5,23	197,3
5,25	188,22
5,25ff	99,13; 158,4
5,26	153,3,9; 155,11
5,27	29,2; 35,3; 39,5; 40, 19; 98,17; 101,22,30; 155,12,28; 232,19; 447,13
5,27,26	152,19
5,27,30	192,30
5,29	52,19
5,29—30	154,22
5,31	52,21
5,32	133,5; 158,2
6,1	389,22,24
6,11	133,20
6,11ff	195,15

6,12: 52,22; 327,6; 360,19;
398,7; 411,29; 442,7-
17
6,13 343,25
6,13ff 23,25
6,14 388,5
6,15 388,3
6,16 . . . . . 23,20; 195,7,19

Philipper

2,6 214,8
2,6,7 . . . . . 84,8; 107,19; 170,1
2,7: 45,12; 100,1; 102,4;
178,29
2,8: 102,14; 156,3; 202,31
2,8,7 107,26
2,10 . . . . . 339,12; 340,9
3,5 365,3
3,7 132,14
3,8f 132,16
3,10 162,14,26
3,13 11,24
3,14: 143,16,28; 213,17;
219,12
3,20 . . . . . 16,9; 298,6,27
3,21 245,30
4,4 17,10

Kolosser

1,8 99,10
1,13 198,24
1,15: 90,9; 114,24; 152,14;
254,4; 330,5
1,15f 67,10
1,16 . . . . . 21,4; 243,27; 360,21
1,20 84,23
1,24: 152,18; 154,29; 176,21
1,26 100,25
2,5: 93,15; 94,6; 97,14,24;
109,3,23; 171,7; 220,
14; 223,29; 310,13
2,16 182,15
2,18 160,30
3,2,1 162,17
3,5 . . . . . 7,7; 25,11; 224,1
3,9 . . . . . 134,4,6; 447,10
3,10 . . . . . 195,19; 232,18
3,11 84,28
3,12 392,18
3,12f 386,10
3,14 112,8
3,19 . . . . . 42,23,24; 43,3

4,3 77,20
4,6 . . . . . 232,15; 383,26

I Thessalonicher

2,7,6 270,5
5,13 . . . . . 187,30; 188,6
5,17 . . . . . 15,11; 17,2; 121,16
5,23 400,9

Hebräer

1,3: 114,25; 161,26; 197,13
1,9 100,9
1,14: 185,11; 227,18; 235,22
2,2 157,5
2,11 259,3
2,14: 158,9; 222,27; 279,27
2,14,15 279,18
4,14 . . . . . 85,21; 206,13
5,12 . . . . . 62,4; 164,6; 399,4
5,12f 399,9,16,19
5,12—14 13,23
5,13 . . . . . 13,14; 62,9; 97,18
5,14: 62,6,7; 104,9; 105,7-
12; 167,24
6,1 399,23
6,5: 104,2; 374,13; 375,3
6,20 . . . . . 98,14; 231,9
7,10 323,21
7,19 178,2
8,2 124,21,26
8,5 . . . . . 182,18; 183,5
8,11 160,16
9,14 97,19,21
9,24: 124,22; 160,17; 208,8
10,1 . . . . . 160,9; 182,14,29
10,20 163,3
10,26 374,25
10,28,29 374,17
10,29 . . . . . 10,8; 374,24; 434,9
11,9 79,5
11,10 42,15
12,5,6 321,16
12,7 321,18
12,7—8 321,20
12,8 12,6
12,22: 84,15,18; 85,19; 121,7
131,3; 198,14; 223,2;
300,3; 317,5; 379,19;
448,27
12,23 84,17
12,29 335,29
13,21 42,9

I Timotheus

1,9 398,28
1,13 38,21
1,15 . . . . . 153,6; 261,8
2,5: 98,14; 100,4; 176,22
2,8f 89,21
2,12 273,15
2,14f 133,1,10
2,15 74,14
3,6 . . . . . 286,32; 408,26
3,7 213,13
3,15 . . . . . 176,30; 218,12,22
5,10 273,9
5,17 187,16,29
5,24,25 344,5
6,3 239,9
6,14 84,7
6,15 206,13
6,16 . . . . . 70,6; 102,5

II Timotheus

2,17 237,5
2,20 . . . . . 311,18; 376,24
2,21 . . . . . 311,22; 453,3
3,4: 243,4; 353,27; 354,10
3,4,5 243,6
4,7 . . . . . 34,24; 204,12

Titus

2,2 188,12
2,3,4 273,11
2,4 273,19
3,5: 226,31; 332,4; 385,15;
394,28

Apokalypae

1,4 177,6
2,7 . . . . . 50,1; 193,23; 448,3
2,18f 191,5
2,19 191,7
2,23 414,8
3,20: 51,20; 252,20; 453,27
5,2—5 452,9
5,8 394,17
7,14 163,2
8,13 238,22
12,9 382,5
17,14 99,12
17,15 161,22
19,11—14 152,2
19,13 215,28
19,14 153,8
21,10ff 448,22
21,19ff 448,28

3. Nichtbiblische Schriften.

Hermas

Sim. IX 15 449,1

II. Namenregister.

I. Lateinische Eigennamen.

- Aaron 33,7; 36,23; 37,1; 98,21; 118,3 (sacerdotium); 189,31.32.
 Abdimelec(h) . . . 117,7
 Abel 361,26
 Abraham 8,6,7; 14,10,12; 40,1; 78,22; 114,2; 139,16; 140,3.23; 158,15; 163,23; 210,26; 214,11; 267,13; 307,15; 314,20; 323,21; 362,11; 365,16; 379,25; 381,6; 411,1.15
 Achab 261,2
 Achaz 248,13
 Actium litus . . . 26,7
 Actus Apostolorum . . 7,5
 Adam 133,4; 157,24 (propheta); 326,1.6; 333,17; 359,25
 Aegyptius (adi.) 8,7; 242,14; 414,1.10
 Aegyptius 80,21; 81,5; 96,17; 189,30; 226,4; 268,23; 271,7; 277,10; 310,6; 320,1.7; 397,18
 Aegyptus 10,28; 28,1; 57,10; 116,10; 140,13; 150,25; 268,12.23; 290,10; 291,21.24.27; 292,1.3; 314,5; 319,17; 320,3; 322,16; 373,17; 426,11; 431,12; 436,28
 Aelia 334,28
 Aethiopia 37,7.14; 116,4.10
 Aethiopicus . . . 36,22; 38,3
 Aethiopissa 36,24.25; 37,1.3; 114,19; 118,23
 Aethiops 36,22; 38,3; 122,22.31; 123,16.21; 125,15.23
 Agar 8,7
 Aggaeus 321,3
 Alexander (papa) . . . 2,4
 Alexandria 334,29
 Allophyli 57,10; 238,5
 Amalec 16,13.17
 Amalechita 16,22
 Ammaniticus 414,3
 Amnon 68,12.17
 Ananias 320,21
 Anna 1,5; 4,9; 5,1; 8,3.11.12.15 (gratia); 9,1.8.9.24; 13,10; 14,3.20; 15,20; 17,6.23.26
 Antichristus 410,30
 Apocalypsis 191,4; 361,22; 448,22.26; 452,8
 Apostoli 11,4; 30,14; 88,2.7; 131,14,24; 132,9; 186,14; 191,17; 201,14; 274,1.19.24.25; 279,16; 280,8,19; 281,10; 285,13; 342,13.16.20; 347,11; 349,21; 362,13; 394,6; 438,23; 442,7.10.14; 446,14
 Apostolicus 309,27
 Apostolus 293,8
 Apostolus (+ Johannes) 179,6
 Apostolus (+ Paulus) 2,24; 64,2; 154,5; 187,29; 208,5; 312,18; 412,2; 414,32
 Apostolus (+ Petrus) 293,21
 Apostolus (sc. Paulus) 4,25; 5,10; 6,12; 7,2; 8,19; 10,4; 12,6; 13,17; 15,11.21; 19,25; 22,11; 38,16; 42,24; 44,10; 62,6; 85,20; 101,17; 105,12; 133,5; 135,7; 136,7; 141,8; 150,18; 157,5.22; 158,2.4; 160,17; 167,24; 176,13.23; 182,14; 187,4; 188,6.22; 196,8; 227,17; 234,6; 242,19; 243,4; 249,15; 260,13; 261,6; 263,5.6.8; 279,14.17.27; 308,1; 309,27; 310,4; 311,18; 318,3; 321,18; 322,12; 324,15; 325,26; 335,21; 339,12; 349,1.6; 353,26; 360,21.24; 366,28; 373,9.15; 374,23; 376,23.27; 378,9; 383,25; 387,29; 388,4; 398,7.28; 399,22; 400,9; 406,15; 408,27; 412,13; 414,25; 420,2; 437,3.15; 440,17.26; 447,13
 Aquila 26,6; 48,2; 259,7
 Arabs . . . . . 12,3 (int. Heli)
 Asaph 82,18
 Assyrius (adi.) . . . 414, 2,10
 Assyrius 407,22; 441,22
 Azarias 320,21
 Babylon 290,10ff.; 293,19; 295,11.22; 296,5; 308,12ff.; 314,4; 325,19.20.21; 364,17; 370,4; 426,11; 430,10.13; 431,17.23; 432,4; 434,21; 441, 18
 Babylonia 319,10
 Babylonius (adi.) 240,26; 430,14
 Babylonius 317,3.5; 430,3
 Balaam 163,7; 378,11
 Barac . . . . . 82,2.3 (coruscatio)
 Basilides 19,10; 352,32; 403, 12
 Beniamin 365,7.8; 375,18
 Bethel 57,7 (domus Dei); 216,11
 Bethlehem 292,2
 Booz 387,9
 Britannia 362,17
 Buzi . . . . . 328,19 (contemptus)
 Cain 298,22; 306,2.4.13; 361, 26
 Cambyses 116,7
 Canticum Canticorum 26,3; 27,5; 61,13; 62,6.30; 63,4; 74,19; 75,5; 76,13; 78,10; 79,22; 83,2.8.20.30; 85,13.18; 86,17,18.29 (non Cantica Canticorum); 88,15; 106,18; 117,16 (-ca); 124, 18; 126,1; 166,22; 167,1.12.14; 240,10; 273,5; 382, 23 (-ca)
 Calamites 314,26
 Cedar 38,2 (tenebrae); 113,18 (nigredo)
 Chaldaeus 314,5 ff.; 333,25 ff
 Cham 117,27; 365,14
 Chanaan . . . . . 424,25 ff
 Cherubin 62,29; 159,26 (plenitudo scientiae int.); 160,22; 339,9
 Chobar 330,10 (gravitudo)
 Christi 387,22
 Christianus (adi.) 4,23 (-na religio); 328,9; 335,9
 Christianus 314,15; 315,11; 386,29
 Christus 3,6; 18,19; 24,14; 25,10.16; 28,25; 30,9; 32,4; 33,5.8.25.28.29; 34,25 (braviun); 50,4.19; 51,5.22; 52,8.17; 62,4; 65,8; 69,27; 71,26; 74,13; 84,3.20; 85,6; 89,12; 90,4; 91,1; 93,16; 98,13; 100,3.7; 101,14; 102,23.25.26; 106,5; 107,4.

- 13; 108,22,23,25; 109,2; 111,23; 112,13,16,17,18,19,20,29,30; 114,4; 116,1; 118,20; 119,9,14,17; 120,2,20; 121,1,24; 122,2,8; 124,19; 131,14,24; 132,14,19,25; 133,1,21; 135,5; 139,10; 141,12,15; 142,23; 152,26; 153,16; 154,25; 155,21,25; 156,11,13,16,17,18,21,24; 157,24; 158,24,27; 163,3,8; 164,1,9; 165,8; 166,12,13,17,20,24,25; 167,16,20,22,26; 168,23; 169,4,11; 170,14; 173,27; 174,10,11; 176,21,29; 177,23,28; 181,8,16; 183,3,12,20,23; 185,3; 186,14; 192,25; 193,15; 196,24; 198,17; 201,6; 204,8; 205,2; 214,13,31; 215,7; 220,12,17,24; 222,12; 223,13; 224,1; 226,21,25; 228,11; 230,14,15; 231,7,16; 232,10; 233,14,17; 234,12; 235,7; 236,27; 240,3; 245,27; 246,22; 248,2; 249,6,7; 250,25,30; 251,3; 253,25; 259,10; 260,2; 263,5,8,14; 265,12; 271,22; 280,13; 282,32; 287,26; 294,28; 296,9; 297,4; 299,21; 308,8; 325,17,27; 327,10,18; 328,17,18; 329,16; 331,5,16,30; 332,14; 335,5,20,22; 346,5; 355,4; 362,15,17; 366,23,24,28,29; 369,3; 383,6; 384,6; 394,24; 399,4,16; 407,7; 411,16,20,22,26; 412,9; 428,27; 429,4; 434,8; 439,1; 453,5
- Christus Jesus 19,8; 25,27; 60,20; 70,14; 73,29; 93,16; 186,28; 249,3; 252,28; 257,19; 279,8; 303,2; 317,6; 348,16; 370,29; 377,26; 380,24; 391,2; 394,6; 405,9; 415,31; 423,19; 432,20; 454,7
- Corinthius 3,4; 154,5; 193,5; 312,18; 399,11
- Damasus 26,2
- Dan 291,15,16,23
- Daniel 243,14; 320,21; 325,26; 343,14; 359,1; 361,4; 365,12,18,25; 366,8,12; 370,3; 380,3; 412,18; 440,16
- David 82,13; 83,26,31; 185,23; 214,12; 231,5; 232,5; 250,24 (Christus); 266,3; 294,25; 346,12; 415,8,9
- Debbora 28,10 (apis); 82,1
- Deuteronomium 11,13; 81,18; 186,3; 206,25; 207,4
- Didymus 318,2
- Ecclesiastes 65,19; 75,4; 76,10; 78,5; 83,28; 84,8 (Christus). 10; 85,13; 86,17; 94,20,22; 245,5
- Eden . . . . . 104,21 (deliciae)
- Effraim 7,16 (fructificatio)
- Eleazar 12,23
- Eloam 451,8 (vestibulum portae)
- Engaddi 46,22 (oculus tentationis); 172,3
- Engaddum 170,24
- Enos 306,15
- Ephesius 154,14; 399,17
- Ephesus 399,18
- Esaia(s) (Js.) 28,15; 83,5; 91,3; 94,15; 161,20; 194,13; 214,24; 233,7; 245,7; 247,12,17,23; 254,23; 255,7; 258,11; 260,8,12; 261,11,14,22; 264,5,13; 266,22,23; 268,4,11,13,17,20,21; 269,5,6; 271,3,4,13; 330,21; 378,3; 402,29; 403,17,19; 421,18; 427,21; 429,12
- Esdra(s) 238,3; 240,2; 325,23,24 (adiutor)
- Eva 133,4; 326,6; 450,1
- Exodus 30,18; 44,19; 79,26; 81,6; 98,19; 151,11; 158,18; 242,15; 266,26
- Ezechia(s) 370,8; 434,27
- Ezechiel 46,8; 54,21; 62,28; 67,22; 161,22; 291,26; 321,2; 327,9,13,16; 328,17 (imperium Dei). 24; 332,20,32; 357,18; 366,10; 376,33; 378,3,13; 379,15; 380,4; 424,8
- Fennana 1,5; 4,9; 5,1; 8,3,4,12,14 (conversio). 20,23; 9,3; 10,10; 12,10
- Finees (filius Heli) 1,5; 12,9,18,20 (oris obruratio, ori parcens). 23,25; 13,4
- Finees (filius Araon) 12,18,20,23; 13,3
- Gad 291,23
- Galatae 130,19
- Genesis 11,18; 62,27; 64,9; 156,22; 333,15; 361,27; 380,9; 420,16
- Gog . . . . . 163,16 (super tecta)
- Gomorra 322,15,23
- Graece 294,13
- Graecus (adi.) 180,5; 214,30; 293,29; 294,13
- Graecus 34,2; 63,6,19; 75,7,9,24; 141,19; 196,4; 285,6
- Hebraeus (adi.) 48,2; 293,29; 381,14 (in Hebraco)
- Hebraeus 5,19 (-i); 38,2; 62,22; 87,10; 105,7; 119,8; 157,4; 189,30; 227,17; 329,10; 369,21; 407,23; 420,22
- Hebraice 449,15
- Helchana 1,5; 4,26; 7,20 (possessio dei). 24; 8,9; 10,13
- Heli 1,5; 4,12; 11,9; 12,2 (Arabs). 8; 375,26
- Helisaeus 151,15
- Hieremias 9,22; 57,25; 96,3; 116,24; 123,8,9; 182,1; 205,17; 219,17; 254,23; 294,27; 315,1; 336,5; 360,16; 361,4; 402,30; 403,18; 431,5,7
- Hieronimus 26,2
- Hierosolyma 429,28
- Hierosolymita 309,11
- Hierusalem 10,17; 37,9 (filiae H.). 11; 38,9; 46,8; 84,14; 85,19; 119,6 (visio pacis); 291,8; 309,10; 256,13; 291,1,17,18,22; 292,2; 296,8; 300,7; 309,11,13; 316,8; 320,24; 325,17; 326,2; 370,6,10; 380,7; 418,27 ff; 430,20; 431,21; 432,8,13,17; 435,2,8,18; 436,27; 443,10; 448,30,33
- Iacob 68,8; 69,5; 73,30; 78,30; 114,2; 169,24; 170,3; 197,31; 214,12; 216,31; 267,13; 336,19; 362,12; 364,27; 379,25; 387,26; 411,2
- Ianuarius 329,8
- Ieroboam 407,20; 421,12
- Iesus (Nave) 28,9
- Iesus Nave 254,21; 299,11; 307,16
- Iesus 32,8; 33,12,26; 34,4; 44,6,7; 48,15; 52,15; 56,24; 58,8; 66,13; 93,13;

- 166,27; 186,8; 197,30;
205,5; 206,16; 215,17,20;
222,17; 223,25; 237,20;
244,27; 245,23; 257,9,11.
12,14; 264,6,26; 273,1;
274,3,31; 275,1; 297,3;
299,23; 307,25; 313,21;
318,21; 326,15; 327,7; 328,
5,9,15; 329,7; 331,7; 339,
14; 342,13; 345,4; 380,30;
381,1; 384,4; 407,11; 443,
26; 445,18,26; 447,11,27;
450,9
- Iesus Christus 6,10; 70,9;
84,11; 118,29; 158,22; 161,
26; 162,8; 163,21; 167,12;
174,18; 245,16; 246,6,8,18;
247,6,22; 248,4,7,25; 249,
1,19; 252,7; 255,2; 256,18;
262,3; 271,24; 280,18; 282,
8,20; 285,13; 299,15; 307,
18; 308,30; 324,21; 327,3,
17; 328,22; 332,12; 342,
10; 358,8; 362,12; 383,23;
384,15; 387,6; 394,20; 410,
34; 438,26; 440,21; 449,
30; 450,14,18
- Ignatius 71,25; 439,10,21
- Iob 183,7; 207,22; 297,11;
326,11; 359,1; 364,19;
365,12,18; 366,8,9; 370,14,
20,26; 382,2,15
- Iohannes (evangelista) 32,11;
43,20,21; 64,25; 65,4; 69,
15,19; 71,24; 93,13; 146,9;
151,28 (-nis revelatio); 174,
16; 177,6; 179,6; 191,5;
274,16; 281,1; 452,9
- Iohannes (der Täufer) 211,4;
213,20,21; 255,19; 280,7
- Ionas . . . 269,6; 379,6,11
- Iordanes 28,7; 59,13; 223,25;
327,15
- Ioseph 39,29; 140,12,24; 387,
26; 412,3
- Ioseph (maritus Mariae) 94,29
- Iosepus 116,6
- Iosias 434,27
- Isaac 14,9,15; 68,7; 69,5;
78,29; 114,2; 197,31; 214,
12; 267,13; 359,20; 362,
11; 379,25; 411,2
- Ismael 114,14,15
- Istrahel (Iacob) 78,31; 364,21
(generat Israel) 23
- Istrahel 16,21; 37,8; 84,
14; 85,28; 86,1; 122,15;
123,12,20; 126,14; 129,1;
151,7; 189,31; 226,5; 266,
19; 285,28; 320,6,17; 338,
22; 362,20; 364,21,22,24;
380,10 (filii I.); 407,22;
426,5; 436,26; 440,17,21;
444,14; 449,25
- Istrahelita 375,24; 431,4;
440,19,24; 441,11
- Istrahelites 375,23
- Istraheliticus 86,3; 149,25;
375,23
- Iuda (tribus) 364,25,27
- Iuda(s) (populus) 266,3; 285,
28
- Iuda(s) (patriarcha) 156,22;
364,25,26,27,28; 365,8
- Iudas Machabaeus 412,3
- Iudas 442,16
- Iudaea 34,1; 291,13,14,15,17,
21; 292,2; 391,13; 421,5;
434,19,29; 449,19
- Iudaeus 19,7; 25,2; 37,2;
87,27; 140,14; 247,10;
278,3; 329,3; 332,21; 359,
31; 362,15; 366,16; 367,24;
369,3; 430,8; 439,9
- Iudaicus 132,16,19; 160,31
- Iudices 81,27; 82,8; 237,22
- Lamentationes 182,1
- Latinus 180,6; 191,24
- Levi 117,27; 364,24,25,28
- Levita 86,9,12; 375,19,22
- Levites 375,25
- Leviticus 86,1 (tribus); 409,
14 (gradus)
- Leviticus (liber) 81,6; 93,19,
23; 127,32; 244,8; 355,23;
453,17
- Libanus 424,22ff
- Lot 11,18; 213,15
- Lucas 43,19; 140,19; 146,7;
237,18; 292,22
- Lycurgus 374,14
- Machabaei 191,15
- Mambre 140,6 (a visione); 158,
15
- Marcion 19,12; 336,17; 403,
13
- Marcionita 347,23; 392,25
- Marcus 43,20; 140,21
- Maria (soror Moysi) 36,24;
37,2 (synagoga); 118,3;
114,19; 189,32,33
- Maria 51,6; 94,29; 182,6
- Maria (Magdalena) 9,15,17;
43,22; 121,18; 166,6,24;
167,3
- Martha 9,15; 121,19
- Matthaeus 43,19; 140,17;
146,5; 237,15; 250,1
- Maurus 362,18
- Meroc 116,9
- Michea 243,19; 422,16
- Misael 320,21
- Moabiticus 414,2
- Moyses 10,24,27; 16,20; 20,
26; 27,7; 28,7; 30,1,22;
33,7; 34,1; 36,24,25; 37,2;
59,16; 60,6; 63,31; 64,8,
10; 81,2 (omnis scriptura);
114,9; 117,18,26; 118,1
(lex spiritalis). 6,16,19;
122,2,5; 149,25; 158,18;
189,31,32,33; 204,26; 207,
7,14; 210,11; 231,10; 232,
1; 247,14,18,23; 254,21;
255,5; 268,11,16,19,21;
269,5,11; 271,3,4,10,13;
280,6,18; 285,12,16; 307,
14; 343,3; 364,18; 374,15,
18; 392,4; 400,2; 402,21,
24,29; 403,2,17,19; 411,
15; 436,11; 441,13; 452,18
- Nabuchodonosor 296,12,19;
319,6; 325,19; 426,2,11,13,
16,17; 427,4,6,15,17; 429,
16,20; 430,28; 431,4,13;
432,1; 434,17,24,28; 435,
2,4; 436,1,4,6,8,10,16,19,
22,26,27; 437,23,29; 441,
21,26; 443,16
- Naid 298,23 (int. commotio)
- Nazaraeus 97,22
- Nephtalim 291,23
- Ninivita 269,6
- Noe 185,22; 359,1; 365,12,
13,14,15,22,24; 366,8; 369,
23,24; 370,2; 430,4
- Numeri 12,24; 79,24; 80,1;
81,13; 85,29; 115,4; 117,
19; 118,16; 163,19; 338,
22; 392,4
- Ofni . . . . . 1,5; 12,10 (excessus
conversionis)
- Ooliba 161,23
- Oolla 161,23
- Origenes 26,3; 318,1,12
- Ozias 242,4ff; 266,14
- Palaestina 290,10
- Paralipomena 82,17,24; 265,
30; 266,5
- Pascha 141,1; 221,1; 329,5
- Pastor 449,2
- Paulus 17,1; 38,20; 39,9;
64,9,13; 65,5,9; 73,27;
74,2; 79,25; 85,21; 105,7;

108,25; 126,23; 130,20;
131,4,7,19; 132,15,18; 157,
15; 160,30; 161,6,8,11;
175,21; 176,30; 177,6;
190,5; 193,5; 198,10; 199,
4; 211,12; 225,3; 230,15;
231,9; 232,15; 273,10;
274,20; 280,9,13; 305,16;
342,15; 346,28; 366,21,22.
26,27; 381,1; 388,2; 396,
19; 434,30; 453,2
Persa . . . 440,24; 441,10
Petrus 85,26; 265,1; 272,11;
274,20; 280,8; 342,15;
428,26
Phaeton 314,25
Pharao 41,3,10,12; 128,15;
129,2; 150,25,27; 151,1,4,
5,12,13; 152,27,28; 153,2,
5,8,22; 189,31; 242,14;
266,29; 267,2,3,5,12; 310,
6; 426,10ff; 436,28; 437,12
Pharisaeus 409,22; 410,1,4
Philistini 237,23
Proverbia 23,1; 47,26; 68,25;
75,4; 76,7,19,20; 78,4; 79,
13; 83,23; 84,12; 85,12;
86,16; 186,1; 195,28; 207,
28; 211,17; 230,19; 251,10,
20; 258,12; 414,18
Psalmi (-us) 1,8; 2,19,22;
9,20; 16,3; 45,20; 82,23,
26,27; 83,10; 96,17; 116,
11; 129,18; 146,11; 157,
19; 170,4,5; 173,18; 177,
10; 185,13; 204,2; 205,11;
207,2,17; 211,20; 214,16;
231,3; 237,12; 238,14;
239,5; 240,25; 241,12;
273,7; 323,22; 441,7; 449,
26
Psalmista 449,28

Rachel 68,8; 69,5; 73,30;
216,30
Rebecca 69,5
Regnorum liber (-ri) 3,23;
28,12; 82,9,14,23; 87,13;
118,22; 122,12; 151,15;
265,30; 303,16
Roma 334,28
Romanus (adi) 318,3
Romanus 329,8
Ruben 364,24,28; 365,8,13
Ruth 387,9

Saba 95,17; 115,9
Sabaoth 259,7 (Dominus mi-
litiarum)
Salvator passim
Samarina 407,18; 418,24ff
Samaritanus (adi) 421,11
Samaritanus 407,22
Samarites 300,13
Samson 237,22; 239,16,23
Samuel 1,5; 10,1 (ibi ipse
Deus). 8
Sarra 8,6,11
Satanas 31,9; 387,2
Sedechia 434,18
Selom 10,15 (7,19 (avulsio
vel exalciatio); 11,9
Seraphim 244,14ff; 262,2
(Christus)
Seth 506,15; 365,14
Simeon 364,24,28
Simon 33,23; 383,6,16
Sion 316,4 (speculatorium);
449,25
Sodoma 243,19; 322,15,23;
414,4; 418,24ff
Sodomita 322,26; 323,2; 413,
17,19; 414,5

Sodomiticus 412,21; 415,27;
414,2,10
Solomon 21,20; 27,9; 31,16,
17; 33,3; 37,15,22,23; 38,
5; 54,15; 61,6; 63,2; 68,28
(-nis Sapientia); 75,3,24,28;
76,1,4; 77,28; 79,10; 83,7,
21,24,27; 84,3 (Christus).
11 (pacificus). 24; 85,1;
86,16; 87,9,11,14; 88,16;
95,16; 105,6; 116,7,8; 118,
29; 121,13; 141,21; 178,
10; 192,11; 214,12; 231,6;
273,6; 374,14; 412,4; 414,
18
Sophonia 116,15
Symmachus 26,6
Syria 290,10; 442,12

Thamar 68,12,18; 156,22
Theodotion 26,6
Timotheus 453,3,4
Tyrus 441,18

Uria 415,8,9

Valentinus. 19,11; 347,24;
352,30; 392,25; 403,12

Zabulus 22,17; 23,5,11; 267,
5; 286,18; 287,7,18,22,25;
297,3; 303,23; 304,6,12;
306,5,6,7,17,21; 307,1,5,24,
33; 308,8,9; 332,14; 336,
13; 338,27
Zacharias 174,20; 267,18;
277,10

2. Griechische Eigennamen.

Αἰγύπτιος 310,24
Αἴλιμ 451,30
Ἀέλις 169,25
Ἀποβάλλεις 452,30
Ἀπόστολοι 184,28; 201,24;
320,33
Ἀπόστολος (sc. Πέτρος) 309,
30; 396,33

Βαλαάμ 378,31
Βασιλεία 303,29

Δαβὶδ 109,27

Ἑβραϊζός 199,27
Ἑβραῖος 128,30
Ἕλλημ 141,29
Ἡούλις 194,29; 233,23
Θοῦνοι 181,27
Ἰεζεκιήλ 327,20; 328,31
(κράτος Θεοῦ)
Ἰερεμίας 181,27
Ἰερουσαλήμ 316,22
Ἰησοῦς 166,32; 297,24
Ἰορδάνης 327,26

Ἰουδαία 315,27
Ἰούδας 306,28
Ἰσραήλ 129,24; 426,26
Ἰωάννης 90,30; 452,30
Ἰώβ 297,28
Ἰωνᾶς 378,33

Κάν 306,27

Μουσῆς 131,31

Ναβουχοδονόσορ 296,26;
426,22,30,32

Παῦλος 101,26; 108,30; 154,29; 175,25; 305,29; 310,24; 435,26	Σολομών 141,29	Χριστός 101,25; 108,30; 126,30; 130,28; 154,29; 168,30; 182,26; 184,29; 193,28; 221,28; 327,21.25; 328,31; 329,28
Σατανᾶς 146,21	Σήμερος 191,26; 193,29; 194,28	
	Φαριώ 310,24	

III. Wort- und Sachregister.

1. Lateinische Wörter.

abbrevio 4,19	adiutorium 82,15 (Domini); 134,5; 301,17	18; 163,20; 164,1; 169,17; 191,10; 221,12; 226,21.23; 245,16; 247,22; 248,1; 250,30; 264,10; 271,22.28; 299,15; 308,30; 362,12.14; 374,22; 428,27; 429,8 (secundus); 439,17; 440,20 — 151,15
abdita 162,3 (sanctorum)	admiratio 95,16,29; 180,2; 192,5	adversarius 18,20 (-riae virtutes); 39,20 (-ii ecclesiae); 82,5; 373,19 (Dei); 442,23
abicio 294,4 (aliud proicio)	admonitio 63,23	adversor 138,17
abiectio 294,10; 357,31	adnuntiatio 204,27	adversus 287,31 (spiritus)
abominabilis 408,22	adolesco 98,8	advocatus 174,18
aborsus 212,27	adoperio 141,15	aedificatio 57,18 (Dei); 336,16.21; 403,10; 62,29 (templi); 303,21; 63,30; 218,22; 238,4; 353,29
absconditus 162,1; 235,5	adopertus 78,9 (-ae figurae)	aedificium 177,17; 218,29.30; 219,6; 288,1
absconsum 286,5 (cordis)	adoptio 333,12; 367,3	aedifico 57,17; 149,21; 238,5
absentia 173,12 (sponsi)	adscensio s. ascensio	aegritudo 11,15; 296,5; 302,7
absinthium 433,15	adspectus s. aspectus	agrotatio 49,7; 275,21; 301,6; 447,7
abundantia 20,1 (sapientiae); 88,10; 283,5; 355,3; 363,13	adspiratio 379,3	agrotro 37,8 (-tat Istrahel)
abusio 333,6	adsuo 352,6 (aliud contexo)	aemulatio 9,8; 35,13
abusive 71,3.7.11	adulescens 65,4 (secundum animi aetatem); 273,17; 386,25; 448,19	aemulor 47,23
abusivus 71,19 (nomen)	adulescentia 447,17.18	aenigma 91,22; 202,5; 251,2; 325,26; 352,16; 420,21; 424,4
abutor 72,4	adulescentula 28,21.23; 29,6.15.20; 34,10ff; 35,2ff; 51,19 (nos); 55,26; 57,16ff; 60,1; 61,11.17; 101,23ff (animae); 108,14; 110,21 ff; 113,13; 149,11; 168,8; 170,26; 171,1; 217,12	aeon 22,8
accedo 122,8 (ad Christum)	adulter 67,21; 314,13; 396,17	aequalitas 422,2 (temporis)
accidentia 125,19; 314,24	adultera 67,19; 404,20	aequitas 35,21; 112,5.10.17; 144,7; — 179,10; — 186,33
accinctus 423,18	adulterinus 67,23 (amor)	aequus 127,19
accola 359,6; 363,28; 421,6	adulterium 73,18; 338,14	aër 211,11; 230,10; 358,16 (corruptus); 361,23
accusatio 354,23; 394,1; 413,28	adultus 80,16 (sponsa)	aestas 204,2
accusator 23,10ff (Zabulus); 334,13	adumbratio 114,21	aestuo 89,23 (desiderio)
accusatorius 283,17	adumbro 9,13; 140,26; 148,25	aestus 74,1; 137,14; 139,7; 175,16; 183,14
acerbitas 171,16	aduro 125,25; 128,12; 129,16.22; 175,17; 183,22	
acerbus 433,20	adustio 371,19.25	
acies 359,4 (mentis); 371,15 (gladii); 423,25 (oculorum)	advento 39,18 (-tat sponsus)	
acquiesco 5,20	adventus 33,25 (Christi); 35,11; 39,2; 45,5; 50,22; 55,27; 56,3; 90,16; 91,1; 94,9.12; 98,3; 101,14; 102,13; 157,2.13; 158,26; 161,	
actio 438,8 (gratiarum)		
actus 5,26; 8,24; 15,17.22; 16,8.9; 78,16; 145,16; 149,3; 155,17; 187,12; 259,22; 351,2; 362,24; 380,30; 394,6 (Apostolorum)		
acumen 105,11; 424,5		
acus 350,27 (-u pictus)		
adamans 304,4		
adamo 68,15; 69,5		
adhaereo 9,4 (Deo); 126,4		
adiutor 325,24 (int. Esdras)		

- aetas 62,2 (puerilis). 3,23; 64,21 (-te puer). 22; 65,5 (animae). 9; 325,5; So,15; 101,23; 111,11.18; 133,23; 351,28
- aeternus (s. vita) 17,22 (gaudia); 78,4 (-na).8; 231,2; 187,26 (mors): 423,8
- aethera 361,8
- affectio 189,10
- affectus 52,14; 62,20; 64,19; 65,19 (animae); 72,15; 92,9; 134,29; 135,5.12.13; 143,4.5.13.19.22; 144,7; 145,16; 153,17; 166,27; 168,3; 170,16; 187,5.13; 190,9.10.16; 196,15; 328,2; 413,12; 443,8
- affinitas 70,15
- affixio 16,24
- ager 1,14 (Dei). 16,20; 2,1,7; 55,22; 132,27; 198,2 ff (animae)
- agnitio 100,15 (Verbi). 21 (mysterium). 26; 119,2 (Dei); 132,25 (Christi); 142,21.25; 143,3 (sui); 146,17; 150,13; 155,12; 172,21; 144,15; 146,1; 149,1.2.27; 164,29; 186,8.10; 204,16; 210,1; 216,5
- agnosco 150,9 (semet ipsum)
- agnus 40,23; 142,6; 163,2 (paschae Salvator); 174,1
- agon 313,4
- agricola 1,15.18; 47,1 (noster). 3; 177,30; 200,10; 336,25
- agricultura 1,13 (Dei)
- ala 277,23
- alacritas 102,17; 154,4; 222,22
- album 416,27 (curiae)
- albus 105,20
- ales 208,26
- alienigena 123,12
- alienus 9,5 (a rebus Dei); 169,16; 106,25 (a fide); 132,21 (vitis); 145,20 (pastor)
- alimonia 355,5
- allegoria 329,16; 333,20; 392,7; 427,11
- allegorice 381,15
- allegorizo(r) 292,1; 314,3; 386,11
- allegoricus 386,14
- alligamentum 169,3 (animae corpus)
- alligatura 169,6 (guttae dogmatum continentia). 12 (Christus)
- alligo 169,9; 170,15
- alloquium 213,26
- alo 111,11.12.13
- altare 14,6; 79,3; 207,8.16
- altarium 246,24
- alter 6,19 (a semet)
- altitudo 81,17 (putei); 203,27
- amantes 34,22; 94,4
- amaritudo 2,9.20; 132,21; 252,16; 433,16.18.22
- amaror 433,22
- amarus 2,10.18; 3,4.20; 104,4; 353,24; 433,12 (peccatum). 13 ff
- amator 31,10 (carnis, spiritus); 199,21; 243,3 (Dei); 319,13 (hominum Deus); 389,5; 350,23.24 (Dei); 396,10.13.17; 401,26; 404,22
- amatorius 42,21 (verba); 93,24 (drama); 194,17; 195,22
- ambulo 103,13; 183,22; 204,10.12.13
- amica 405,3
- amicitia 104,9
- amictus 389,2; 392,20
- amicus 43,6 (-ci sponsi); 61,12.14.18; 80,8; 156,30; 177,26; 184,22; 185,1; 189,17; 190,20; 192,6; 240,18; 373,14 (Deo)
- amicus (adi.) 236,10; 240,11
- amo 36,13; 52,4; 71,23; 72,12 ff (-at semper humana natura aliquid)
- amoenitas 139,7; 224,22
- amoenus 139,12
- amor 31,6.7 (spiritualis). 15; 67,2; 78,18; 31,8 (carnis); 67,1 (carnalis); 31,9 ff (spiritus); 32,22; 34,26; 35,13.14; 36,13; 41,17; 42,18.19; 47,7; 53,22 (carneus); 61,7 (caelestis); 67,7; 62,2 (passibilis); 62,15; 63,1.7.11.14.16.18.21.31; 67,5 (terrenus); 67,16.17.20.24.25; 68,4.5.23.24; 69,2.9.12; 70,33; 71,24; 72,6.15.16.20; 73,7.12.17.21.23; 74,2.10.19; 76,14.15; 78,9.14; 79,19; 85,2.8; 89,16.18.24; 90,15.19.23; 91,13.29; 100,15 (Verbi); 194,7; 202,1; 136,10; 170,16; 171,2; 186,19;
- 192,8; 194,25; 217,3.15.21.24.27; 223,26; 297,17; 443,8
- amoyrum . . . . . 191,23 ff
- amplector 96,9 (-titur obediens Deus)
- amplexus 31,19 (spiritualis). 20; 196,2
- amputo 226,15
- anfractus 136,14
- angelicus 104,14 (cibus); 158,16 (ministerium); 227,14 (virtutes); 228,14
- angelus 29,7; 40,1; 42,1; 80,6; 90,10.24; 91,4.15; 135,21.29; 134,5; 147,21; 148,1; 156,31; 157,11; 158,16.20; 181,6; 185,11; 186,11; 190,27; 205,22; 236,10; 301,4.7.11.21; 302,11; 326,19; 331,13.21.24.28.30; 343,12 (Dei); 363,16; 373,18; 386,29 (diaboli); 387,2.3.4; 444,16; 449,2
- angulus 259,13
- angustia 17,20; 34,2 (Iudaeae); 202,3; 349,5; 385,8; 449,11 (temporis)
- anima 18,11.20; 25,15; 28,17; 29,6; 31,14; 32,19.27; 36,10 (sponsa). 18; 41,13.14.15.21; 51,25; 54,19 (-mae principale); 56,1; 59,22; 61,8.10; 63,9.14.27; 65,5 (-mae aetas). 8.18 (-mae membra). 19.24 (-mae venter); 66,5; 67,7.19.26.28; 68,25; 70,19; 72,15; 74,11.17.29; 76,14; 78,14; 79,20; 81,17; 83,14; 89,12; 91,5.7.18; 92,4.11.12; 97,17; 100,13.20.26; 102,1.3.7.9.10.16.28.29; 103,3; 105,28.31; 108,22.24; 109,2; 113,26; 119,3; 121,14; 125,6.27; 130,2; 133,15.28.29; 135,11.17; 139,9; 141,23; 142,17.24.25; 145,3.18; 144,1.5.9.12.17.20.25; 145,13.15.17; 146,17; 147,18; 148,4.7.13.26.30; 149,2.8.10.14.19.30; 150,8.11.15; 151,4.8.26; 152,14.17; 153,2.10.15.18.21; 155,4.24; 164,3.4.18.21.23.25.30; 165,2.6.9.16; 166,19; 167,18.25.27 (-mae oculi). 29 (-mae gustus) 30 (-mae odoratus); 168,2.4; 169,4.

- 5,12; 170,14; 171,16; 172,11; 173,18; 175,4.7.13; 176,15; 177,8; 178,18; 179,3.9; 180,26; 181,19; 183,8,16; 184,9; 185,3.20.25; 187,16.23; 188,15; 189,14; 190,20; 191,18; 193,18; 194,12.15.19.21.25; 195,6.7.14.26; 196,7; 197,28; 198,2.4.7.13; 202,1.6.10.24.27; 203,10.28; 206,15; 209,12; 218,9.28.31; 219,7.15.17.22.24.27.29; 220,2.6.9; 223,1.13.15; 224,8.11; 225,1.7.8.14.27; 227,8.16; 228,17; 229,23; 230,6.16; 231,1.5.7.17; 232,6.11.17.21.23.25; 233,10; 235,17.20.23; 236,3.12.16.21.26; 237,2; 238,30; 239,1; 240,12; 241,8.12.14.17; 242,11; 257,18; 262,14.23; 272,29; 273,3; 274,4; 275,8.24 (-mae principale). 29; 276,1; 277,4.6.7.12; 278,22.30; 279,4; 281,9.11; 282,9; 283,26.29.30; 284,3; 290,8.11.17; 291,12; 292,12; 297,1; 300,5; 301,5.8.12.16; 302,13; 308,19; 309,9; 325,5.20; 329,24; 330,6.13; 336,2.14; 337,1; 339,28 (tripertita); 340,1.2.7; 346,3.15; 349,23; 351,27; 352,2; 353,5; 354,1; 363,3.4.8.15; 366,17.26; 368,16; 372,19; 383,18; 384,3; 387,7.20.23; 390,2; 393,11; 396,10.13.22.24; 397,1.12; 400,7; 401,25.26.30; 404,9.10.15.17.21.23.27; 413,21; 420,27; 421,11.13; 422,5.7; 424,1; 428,18; 432,29; 435,12.15; 442,23; 446,21.26.28.29; 447,2.8.17
- animal 56,15.19.26; 106,10; 142,15; 145,10; 181,22; 206,24; 207,5; 212,21; 214,29; 215,5; 216,3; 237,11; 238,9; 292,21; 360,23.27; 361,11 (terra); 362,23; 364,11; 377,13; 427,26; 428,19; 429,6.14
- animalis 234,29; 263,7.13; 308,2; 359,27 (terra)
- animantia 207,9; 208,26; 209,10
- animo 147,6 (corpus)
- animositas 252,16
- animus 72,27 (-mi virtutes); 73,1; 110,18; 148,5; 198,5; 136,1; 142,21; 229,34; 282,12; 305,14; 320,26; 335,24; 336,11; 368,27; 392,31; 423,10; 433,8
- annus 210,20 (sempiterni); 226,2; 329,3 (novus Iudaeorum). 4.5.7.9
- antiqui 94,19
- antiquus 132,2
- anxietas 304,10
- aperio 60,18 (os Verbo Dei)
- apex 18,19 (-ces crucis); 350,13 (litterae)
- apis 28,10 (int. Debbora); 82,1; — 81,31; 251,17 (propheta). 27; 252,6 (apis super apes); 395,2
- apocryphus 87,30 (-ae scripturae) 88,4.6
- apostolicus 216,12; 332,11
- apparatus 119,14
- appropinquo 57,14 (-at sponsum)
- approximo 143,17; 178,18
- aqua 66,12; 81,17; (viva); 170,9.11 (baptismi); 446,1.2
- aquila 340,7 (spiritus); 424,19.21; 424,18 ff
- aquilo . . . . . 338,17 ff
- arbitrator 136,19
- arbitrium 91,10 (-ii libertas); 227,8; 236,10.24; 239,2; 326,20; 326,19.22; 335,13; 379,8
- arbor 1,14; 2,2; 50,18; 59,10; 171,24; 180,4; 193,3; 224,26; 225,6.8; 430,2; 439,5; 448,3
- arbuscula 3,18
- arbustum 226,1; 425,12
- arcanus 47,8 (-num cordis); 100,27; 108,20 (-na); 144,27; 162,2.3; 163,4; 186,10; 197,6; 202,28; 208,2; 108,25 (sensus); 136,24 (mysteria); 197,6.28
- ardor 128,14 (solis); 177,17; 183,14.17.19; 230,10
- area . . . . . 335,4 u. o.
- arefacio 175,17.18
- argentum 31,12; 159,9.19 (virtus verbi); 160,4; 162,8.21; 388,21 (sermo sacer); 390,5
- augmentum 131,25; 236,30; 238,25; 239,27; 240,8; 314,27; 350,28
- argutia 76,32 (sophismatum); 238,24
- aridus 138,6; 175,5; 226,25
- arithmetica 72,23 (ars)
- armamentum 427,12
- aroma 33,3 ff (quid sit); 98,1.2 (verba legis et prophetarum). 6.10.21; 191,19
- arrha 90,14
- arrogans 409,10; 413,20
- arrogantia 407,31; 408,27.30; 414,21.30
- ars 63,13.15; 72,20.22; 79,5; 144,13; 216,9; 240,5; 295,31; 301,8
- artifex 396,14; 416,9
- ascendo 11,1; 14,1.2.3.4; 90,22; 126,2
- ascensio 443,31
- aspectus 75,3; 105,20; 125,27 (solis); 232,27; 359,30 (Dei)
- asper 104,4 (sapor)
- asperitas 281,8
- aspicio 126,12 (-cit sol); 128,8
- assertio 19,4; 77,27; 131,23; 167,17; 237,4.9.10
- assideo 9,10 (Deo)
- assisto 9,3 (Deo). 4.20 (-it Deo Samuel)
- assumo 126,15
- assumptio 196,28 (carnis)
- astrum 314,15.19; 333,27
- astutia 76,30; 428,16
- astutus 240,7
- ater 36,4
- athleta 313,4; 399,9
- atrium 173,20 (-ia sapientiae)
- attitulatio 86,15.27; 87,2.4; 88,18
- attitulo 76,20; 185,13
- auceps 393,9
- auctor 237,7
- auctoritas 88,1; 106,27 (scripturarum); 147,13; 189,27; 392,32
- audacia 269,3; 416,17
- audientia 4,22 (legis)
- auditio 144,13; 271,20; 277,5.6.7; 361,12
- auditor 62,7; 105,3; 120,17; 278,2; 325,8; 359,3; 367,7.21; 385,18; 401,2.3.5.8; 403,33; 404,16; 431,21; 449,18
- auditus 84,2; 103,28.32; 104,23; 105,29; 107,12; 208,4; 219,22.27; 223,16; 232,11; 277,15; 283,30; 388,17
- augmentum 101,23 (aetatis); 102,3 (vifac). 7 (profectuum); 143,9

- augurium 285,5
 aula 135,15; 218,11
 aureus 42,2 (ornamenta). 3;
 159,28 (candelabrum);
 405,7
 auris 5,9 (-res ecclesiae); 62,
 15 (castae); 107,3 (audiendi);
 155,1; 167,28; 336,18.
 21; 423,25
 aurum 42,4,6; 119,11 (disciplinae
 rationabiles); 122,3;
 159,3-4,5; 234,7 (fides);
 296,17; 388,20 (divinus
 bonus); 390,5
 austeritas 2,21; 3,18; 153,30
 austerus 2,3,14; 3,20; 142,20;
 153,27; 353,13
 auxilium 270,25,26; 400,1;
 415,17; 425,32 (Dei). 34;
 427,3; 432,13; 437,11; 442,
 22
 avaritia 5,27; 72,17; 195,12;
 435,16
 avis 59,15; 154,3
 avulsio 10,19 (int. Selom). 21

 balsamum 170,25
 baptisma 265,4; 347,2 (resurrex-
 tionis)
 baptismum 157,1
 baptisimus (-m) 163,1; 170,
 11; 226,16; 329,8; 372,9;
 383,5; 385,16
 baptista 221,6 (Iohannes)
 barbari 285,7
 beatitudo 2,12; 63,10; 105,2;
 110,32; 142,24; 282,17,20;
 294,5; 336,4; 387,13; 415,
 16; 419,10; 423,28; 438,
 19; 448,8
 beatus 13,8; 56,2 (anima);
 74,11; 67,16 (ignis amoris);
 78,20; 79,3; 259,16; 268,
 20; 282,14; 350,22; 389,17
 (vita); 411,3; 435,6
 bellator 56,28
 bellum 130,10,16; 131,12,24;
 132,7,25; 226,5; 290,15;
 381,9
 benedictio 66,28; 114,15;
 265,7; 308,1; 364,27 (Iacob);
 436,7-9,14,16,18;
 438,8,10
 benefacio 70,27
 beneficium 72,16; 270,29;
 416,13
 benevolentia 50,16 (sermonis)
 benignitas 387,23 (Dei); 417,
 33
 benignus 236,10; 319,12
 (Deus); 321,12; 323,2;
 336,9; 386,23
 bestia 345,25; 364,10; 367,25
 biariam 271,20; 310,5
 binus 64,3 (bini sunt per singulos
 homines)
 bivium 217,2
 blasphemia 234,25
 blasphemo 255,1; 418,5
 bonitas 195,2 (Dei); 286,11;
 323,7; 325,11,13; 336,3;
 392,28 (vitae); 433,8
 bonus 261,22 (Deus); 406,5
 (-na)
 botrus 46,17ff (cypri Christus);
 171,3,6,13,22; 172,
 10; 376,11
 brachium 54,18 (sponsi);
 93,21 (operum decus)
 bravium 34,25 (Christus)

 cado 74,9
 caducus 17,14,22 (-ca); 72,3;
 78,6; 79,15; 100,19; 104,1
 caecitas 277,3; 278,6,23
 caecus 411,18 (materia)
 caedes 371,19
 caelestis 49,6 (-ia); 75,22;
 76,14; 208,25; 209,13;
 210,3; 212,3; 224,6; 256,
 4; 281,21; 293,10; 323,
 10; 333,25; 61,7 (amor);
 67,7; 71,9 (virtutes); 185,
 11; 186,11; 198,12; 227,
 14,24; 243,25,27,28; 74,13
 (sponsus); 78,14; 91,7;
 98,12 (unguentum). 23;
 111,4 (doctrina); 126,23
 (secretum); 133,30 (angeli).
 31; 152,25 (equitatus); 163,
 17 (tectae); 180,18 (ministri);
 185,15; 198,15; 208,
 16,23; 210,1; 214,4; 218,
 21; 225,10; 228,19; 246,
 24; 269,29; 281,19; 330,
 18; 333,12 (natura); 363,
 17 (dispensatio); 370,29
 (vita)
 caelum 31,12; 32,20; 63,10;
 79,1; 85,22 (-la); 125,5;
 160,18; 162,18; 185,17;
 208,12,20; 282,28; 104,13;
 120,4; 158,13; 267,12; 331,
 28; 338,20; 340,9 (caeli);
 361,8; 408,28; 411,23;
 454,6
 calamitas 349,5; 413,15;
 421,2
 calamus 99,15
 calciamentum 10,19; 11,3,5;
 388,1,2
 calcio 10,23
 calefacio 171,25
 caligo 105,19,25; 215,6
 calix 171,23 (novi Testa-
 menti); 185,23; 296,10ff
 calliditas 144,14; 236,30;
 239,16; 240,7
 calor 38,13
 campus 7,15; 50,2 (= mundus)
 cancer 371,26,28; 372,2
 candelabrum 159,28 (quid sit)
 candidus 36,5; 126,5
 candor 36,1; 127,12
 canis 216,19
 canon 87,12
 canonicus 88,4 (scripturae)
 canticum 27,10,19; 28,3,18
 (canticorum); 29,18; 36,15;
 80,4ff (-ca quid sint); 81,4
 ([primum]). 8 (secundum).
 18,19,22,27 (quartum); 82,
 2,3,5,9 (quintum). 16,17
 (sextum). 22; 83,2 (septimum).
 3 (Iesaiae). 5,7,10.
 11 (Psalmi). 12; 87,7,9,14.
 22
 canto 81,11
 capacitas 92,11 (animae);
 102,9; 103,30; 214,22
 capax 74,28 (-ces animae);
 149,27; 206,16 (Verbi);
 227,17 (Dei); 360,19 u. o.
 capillus 389,2
 capitulum 263,11; 296,9;
 309,18; 315,18
 caprea 56,19 (acutissime videt).
 25; 57,2; 201,17;
 206,24ff
 captivitas 96,5; 238,4; 309,4
 (Babylonis); 319,4,6,8,9;
 320,19; 321,1,3; 326,1;
 327,1; 364,17; 370,3,7,10.
 13; 398,6; 407,21; 421,5;
 426,5; 435,9
 captivus 72,19 (libidinis);
 287,19; 319,4; 320,16,22.
 23; 325,19; 329,17; 332,
 23; 398,4; 434,26; 435,25
 caput 33,15 (super caput fundit
 aroma sancta); 54,23;
 166,11; 203,24 (fidei sum-
 mitas); 353,8,9; 409,21
 (malorum)
 carcer 320,5
 cardo 338,20 (caeli)
 caritas 52,2,5 (-tis ordo). 9.

- 10,15,18,27; 53,2,17,22;
55,9,13; 68,6,23; 69,9,13-
14; 70,2 (Deus). 12,13,14,
17,32; 71,2,13,24; 72,3,6,
10; 74,6,10,19,21,23,24,25,
29,30; 76,15; 91,2; 102,14
(Dei); 103,14; 111,1; 112,
3,9; 137,23; 158,12; 165,
4,14; 171,1,4,27; 186,13ff
(ordinata); 196,15; 217,8;
384,25; 385,1,18; 423,18
- carmen 28,11; 29,18; 32,10;
39,16; 46,3; 61,5,19; 74,
12; 449,25 (Sion)
- carnalis 17,10 (-ia); 36,12;
220,24; 31,7 (cibus); 62,16
(vir). 17 (concupiscentiae);
63,15 (homines); 66,29
(amor); 105,3 (sensus);
195,27; 238,23; 118,4 (sa-
cerdotium); 125,24 (se-
men); 140,10 (desiderium);
208,4; 226,22; 238,25 (sa-
pientia); 247,26 (praesentia);
274,11 (oculus); 396,
20; 419,26 (intellectus)
- carnaliter 48,16; 63,26; 238,
21; 275,10
- carneus 53,22 (amor); 275,18
(cor). 19; 276,16; 350,25
(voluptas); 397,20 (intel-
lectus)
- caro 17,12; 27,7 (-nis iractus);
31,4,8,11; 37,21; 42,20;
45,5 (in carne Salvatoris
adventus); 157,14; 169,17;
48,7; 52,22; 58,24; 62,13,
17,18,19; 63,21; 65,9; 85,
7; 91,2; 104,2 (-nes Dei);
168,23; 178,9,12; 181,2
(Verbi); 196,28; 197,6;
207,14; 209,28; 214,13,14;
215,20; 230,3; 245,23;
251,26; 260,3; 262,3; 263,
22; 275,17; 321,26; 332,27;
351,13; 372,1; 384,22;
397,10,22; 400,7; 409,2;
411,1; 446,23
- casia 170,9 (quid indicet)
- castigo . . . 17,20; 415,29
- castitas 155,5,14,16; 176,17;
184,14; 188,25; 189,5; 275,
16,18; 287,9; 326,27; 393,
10 (diaboli). 11; 401,7;
404,22,28; 412,3
- castra 338,21 (-orum ordo)
- castus 46,10 (-tae); 48,6;
62,14 (aures); 74,14; 188,
51; 400,9; 415,18
- catalogus . . . 391,6; 398,21
- catechumenus 51,23; 193,11;
282,2; 313,7; 315,24; 375,
7; 383,11,12; 385,17; 394,
28
- cathedra 375,14
- catholicus 254,24 (ecclesia);
237,1 (doctor)
- causa 78,3 (-ae rerum); 84,18
(naturales)
- cauterium 356,25; 366,22
- caverna 57,1
- cedrus 177,12ff (Dei quid sint)
- cella 218,13
- celsitudo 22,2 (trinitatis)
- celsus 158,12 (-iora); 159,9
- cena 252,27,28
- census 370,18
- centum viginti 121,26 (nume-
rus consecratus vitae ho-
minum)
- centupliciter 99,21
- cera 251,18
- certamen 19,10; 313,8
- cervical 54,19,23; 353,7ff
- cervices 156,1 (oboedientia).
7,9,10; 426,18
- cervus 56,20 (interfector ser-
pentum). 28; 57,3; 201,18;
206,24ff; 214,17 (sancti)
- charisma 414,26
- chartula 84,1
- chorus 29,9; 34,12; 439,15
- chrisma 44,20
- cibus 14,6 (solidus); 15,13;
31,7; 62,6; 66,9,11,21; 95,
27; 96,1 (doctrinae); 104,
14,15,20; 120,8 (Solomo-
nis); 138,22 (rationabiles);
165,12 (primus pax); 194,5;
251,7; 256,27 (sapientiae).
28,29; 257,4,5; 259,24;
355,3; 365,6 (spiritalis);
389,5; 399,9; 414,22; 448,
5; 453,19,20
- cinamomum 99,13
- cinctorium 388,4
- circuitus 139,9 (solis)
- circulus 226,2 (anni); 420,19
- circumcido 253,27
- circumcisio 439,13
- circumfundo 126,6
- circumstrepo 179,1
- circus 287,6
- citharizo 291,10
- civitas 229,5; 230,3-5 (mun-
dus); 233,8; 292,3; 299,20;
300,13; 308,12; 378,21;
410,30; 416,25; 435,3
(sancta)
- clamor 244,26
- claritas 114,7; 179,13
- clarus 114,8
- claustrum 159,15; 229,19
- clemens (-tissimus) 319,12
(Deus); 325,2; 332,21; 336,
0; 352,24; 386,23; 421,23
- clementia 319,16; 321,7; 385,
21; 418,20; 419,8
- clericus 393,19
- coeternitas 21,28
- coangustatio 406,5
- coetus 90,5 (sanctorum); 335,
9,17; 403,12; 437,3 (eccle-
siae)
- cogitatio 129,2; 133,16; 140,
10; 179,15; 211,16,20;
213,5; 235,19,24; 236,1,3,
4-7,14; 241,15; 276,5,13,
17; 285,12; 317,2; 344,9;
382,24; 414,8,9; 416,20
- cogitatorium 446,22
- cogitatus 32,14; 397,5
- cognatus 56,19
- cognitio 147,18 (sui); 244,22;
339,9 (-nis plenitudo); 453,2
(int. Cherubin)
- cognosco 41,4; 141,21 (-ce te
ipsum); 148,4
- coitus 323,21
- collecta 244,9
- collectio 239,26; 334,28
- collibratio 127,11
- colligo 168,12 (-ata gutta)
- collis 56,9,12; 201,12ff (qui
sint); 205,15ff
- colloquium 55,27; 94,4; 172,
17
- collector 307,4
- collum 41,22,23; 156,8,9
- colonus 1,20
- color 36,4; 38,12; 105,18
(corporum); 113,16,22;
114,12,17; 387,24; 448,15
- columba (s. oculus); 59,7
(spiritus sanctus). 15; 173,
15
- comitatus 29,20
- commemoratrix 265,12
- commentarius 343,12
- commentitius 391,20
- commentum 347,25; 449,12
- comminatio 11,13; 141,24;
148,16; 149,13,27; 150,5,8;
264,28; 315,2; 347,30;
358,19,24; 368,21,22; 375,
23; 449,13,16,20
- comminor 149,16; 431,6
- commixtio 338,7
- commonitio 15,7; 142,21;
153,27; 357,27

- commotio 299,1 (int. Naid); 3;
 360,1
 communicabilis 144,6 (affectus)
 communio 32,8 (sensuum);
 257,16; 382,26
 communis 95,28 (vinum);
 111,24 (studia); 129,4 (historia);
 144,25 (vita); 401,27;
 145,1; 176,27 (tectum); (vulgus);
 350,4 (intellectus); 368,25 (sensus);
 392,3; 413,14 (iura)
 communitas 259,2
 commutatio 370,27
 como (-are) 176,4
 compagino 99,7
 comparatio 408,10; 410,1.5.
 11.13.17; 411,13.16; 412,1.
 4.6; 418,13; 419,14; 424,18
 compunctus 260,21ff; 275,9
 compungo 271,3
 conceptus 182,5.8
 concino 35,12
 concipio 4,14; 74,14 (ex Verbo). 16
 conclusio 239,27
 concubitus . 155,20; 178,11
 concupiscentia 62,17; 75,20;
 178,10; 297,18; 308,21;
 340,4
 concursus 17,26
 condemnatio 106,19; 302,2;
 343,16.17; 409,21; 417,8;
 430,25
 condemnatio 410,7; 412,6; 418,
 10
 conditio 21,23 (humana);
 253,9; — 63,32 (mundi);
 144,18; 361,5; 413,16;
 416,27; 429,7; 444,12; 453,
 30
 conditor 72,16; 125,19; 148,3;
 208,14; 219,25; 227,13;
 228,17; 356,15; 451,10
 condo 55,13
 confessio 119,15; 122,28;
 244,26; 369,2; 377,24
 contractio 306,16
 confusio 292,13 (Babylon);
 435,13; 299,20; 308,12.19.
 24; 325,21; 349,8; 351,14;
 416,3.5.17.22.23; 417,34;
 418,20; 423,8; 435,12.14;
 437,20
 confuto 3,14
 congratulator 110,27
 congregatio 125,4; 228,13;
 335,16; 403,14
 congreco 84,9 (ecclesiam);
 118,2 (-ta ex gentibus);
 119,24; 131,16; 132,10;
 201,9
 coniugium 90,8; 118,2.15.20;
 125,15; 155,21; 222,8
 coniunctio 61,16 (sponsae);
 89,13 (animae cum Verbo);
 — 337,18
 coniunctus 70,15 (Deo)
 coniungo 74,13; 91,6
 coniunx 67,18; 188,27; 189,3
 connexio 156,6
 conquiesco 55,20
 consacerdos 375,26
 conscendo 36,6; 85,24
 conscientia 52,14; 262,25;
 271,1.7; 349,9; 389,28;
 393,15; 415,16; 423,7;
 454,2
 consecro 4,15; 13,14; 121,27
 (-atus numerus centum viginti)
 consensus 236,16.17; 240,1
 consequentia 117,22; 229,21
 conservus 391,10
 consessus 417,14
 consigno 132,4.7
 consilium 253,17
 consocio 91,6; 103,18
 consortium 73,13.15; 76,16
 (Dei); 175,5
 conspectus 266,21 (Dei)
 conspiro 347,26
 constantia 173,26 (fidei); —
 377,31
 constitutio 157,15 (mundi);
 — 271,20
 constrictio 156,6; 169,7
 constrictus 168,12 (gutta)
 consuetudo 417,13 (ecclesiastica)
 consummatio 147,13 (mundi);
 299,6.9; 184,2 (saeculi);
 205,21; 227,29; 228,8; 299,
 13.14; 369,28; 210,16; 258,
 19
 consumo 130,2 (-mit Deus)
 consuo 54,22 (cervicalia quid sit);
 350,6
 consutio 353,3
 contabesco 439,14
 contagium 214,1
 contego . . . . . 40,9 (faciem). 13
 contemplatio 78,18.31; 216,6;
 249,11; 281,28
 contemplor 56,2; 75,22
 contemptus 328,19 (int. Buzi)
 contenebresco 411,19.27
 contentio 107,10; 252,17
 contignatio 176,28
 continentia 22,16; 155,22;
 169,6 (dogmatum); 176,17;
 351,2; 449,3
 contractabilis 168,1
 contradico 5,19; 149,22; 237,
 4; 268,13
 contrarietas 268,18
 contrarius 17,27 (spiritus);
 55,20; 57,4 (fortitudo);
 305,19; 307,4; 338,27;
 382,5.10; 390,2; 397,16;
 301,25; 404,23; 431,3; 235,
 18 (potestas); 240,11; 241,
 9; 287,23 (virtutes); 309,9
 contristo 5,4.5; 144,4
 contritio 303,12; 306,16;
 422,4
 contumelia 246,20; 313,11;
 434,7.12
 conubium 195,22
 convallis 178,4; 205,6
 conventus 287,6; 435,6
 conversatio 145,4; 198,3.11;
 205,24; 259,11; 351,2; 352,
 30; 353,13; 376,24; 384,
 24; 389,17; 392,29.32; 393,
 5.7.16.19; 403,27.28; 408,
 2; 433,8; 435,8
 conversio 8,15 (int. Fennana);
 12,11; — 8,20.21; 9,4 (-nis filii);
 7,16.17.25; 10,10 (-onis opera);
 36,2; 130,8; 138,12;
 172,23; 321,10; 325,22
 converto . . . . . (5,12); 18,4.8
 convinco 149,22
 conviva 165,12
 convivium 63,12; 93,7; 94,2;
 95,11; 140,24 (patriarcharum);
 165,15; 184,25; 185,7.9.23;
 192,3
 cor 36,11 (-dis principale);
 45,28; 170,14; 252,26; 276,
 12; 278,9; 300,2; 349,13;
 351,14; 435,18; 446,20;
 47,8; 48,8; 55,13.16; 77,
 25; 92,6; 93,6.29; 96,24;
 119,15; 127,14; 128,15
 (Pharaonis); 131,21.26;
 140,4.5; 164,27 (-dis latitudo);
 165,14; 170,16; 221,9;
 236,15.17.30; 260,18; 262,25;
 264,10; 283,11; 284,2 (-dis pes);
 286,5; 292,21.22.25;
 299,3; 325,22; 332,27;
 345,4; 349,27; 350,2;
 368,16; 414,8; 418,1;
 421,12 (Ieroboam); 429,32;
 442,21; 445,16
 cornu 18,14 ff (-nua quid sint)
 corona 313,5

- corporalis 10,27; 31,11; 65,18 (membra); 66,21 (cibus); 251,7; 95,27; 98,22 (materia); 275,27; 276,13; 105,14 (sensus). 30; 140,10 (cogitatio); 276,13; 147,1 (semen); 157,3 (praesentia); 162,15; 209,8,11; 211,25; 212,21; 233,10; 271,21; 274,27-31; 275,15,16,22 (cor); 277,4,5,18; 283,24,27; 284,3,12,13; 349,4 (facies); 350,24; 351,12; 355,3; 441,10; 443,2; 446,24
- corporaliter 196,1; 211,14; 212,15; 274,28; 275,17; 277,2
- corporeus 66,9; 72,26; 74,17; 75,23 (adspectus); 78,5 (-ea); 85,4 (intellectus); 276,17; 85,7; 105,9 (sensus); 106,23; 107,8; 219,16; 223,16,19; 233,11; 105,16 (oculus); 146,18 (anima); 160,15,20; 169,2 (nativitas); 195,24; 210,6; 215,10; 220,3; 224,5; 225,15,16; 230,4; 251,23; 273,5; 275,24 (cor); 276,1; 440,12; 441,27; 442,2
- corpus 21,2; 49,1; 51,9 (Christi); 166,13; 176,19; 182,6,8; 329,11; 331,26; 38,11; 65,5; 66,5; 99,7; 105,4,28; 106,2; 113,22; 125,21,26; 127,10; 140,9; 147,2,4,5,6,7,10,16; 152,12,16; 155,6; 166,9; 169,4; 175,3 (animae). 14,20; 176,2,3,16,17; 183,9; 187,6; 203,25; 215,11,17; 220,8; 232,22 (ecclesiae). 23,24,25; 256,20; 260,26; 273,22,27,29; 276,17; 277,11; 283,25,26,29; 284,1; 290,7,9; 348,23; 350,19; 352,29; 360,3,7; 367,10,16; 396,21; 421,27; 423,10,22,29,30; 424,3,6; 447,6,16
- corpuseulum . . . 350,26
- correctio . . . 254,15
- correctio 294,28; 321,15; 345,18; 348,7,8; 359,12; 374,1
- corroboratus . . . 454,5
- corruptela . . . 71,22
- corruptibilis 66,16; 70,3,4; 72,2,8; 78,12; 147,14 (status)
- corruptibilitas . . . 130,3
- corruptio 142,18; 228,19; 369,29
- corruptor . . . 67,21
- coruscatio 82,3 (int. Barac)
- corusco . . . 412,17
- cotidianus 26,11 (eloquium); 416,10 (vita); 435,15
- crassitudo . . . 275,21; 276,22
- creator 20,23; 21,5; 22,6; 55,12; 75,21; 219,26; 309,8; 320,13; 328,20,21; 332,12; 334,13; 369,27 (orbis); 443,17
- creatura 20,22,28; 62,28 (mundi); 212,1; 84,22 (rationalis); 98,15; 119,3; 146,13; 208,13,15; 212,4; 219,25; 332,10,13; 338,9 (Dei); 452,24; 453,1
- credentes 85,20; 216,4; 221,10; 225,1,6; 231,8; 232,28; 270,2; 406,3; 433,5
- credulitas 8,21; 179,5; 374,3; 433,28,29
- crepido . . . 231,5
- crimen 132,26; 386,10; 413,24; 414,1,31; 415,21,29; 443,17
- criminosus . . . 410,20
- cruciatu 190,7; 321,7; 355,10; 366,7; 371,19; 374,30; 419,26; 422,8; 437,14
- crucifigo . . . 328,5; 374,22
- crux 16,24; 18,19 (Christi); 25,10; 328,3,6; 331,27; 384,22
- cubiculum 37,12; 108,23 (Christi); 109,6,7,10,14,15,18; 110,14,15,17,18,24
- cubile 139,12; 141,13; 175,3 (corpus); 176,16,20 —; 216,21
- culpa 3,3; 132,28; 145,13; 148,29; 227,13; 341,10
- culpabilis 63,16 (amor); 394,3 (vita)
- cultura . . . 177,30; 182,18
- cultus 98,4 (Dei); 160,31 (iudaicus); 162,15; 204,20; 390,15
- cupiditas 195,12,19; 236,23
- cupido 31,6; 54,1; 67,1 (Cupido). 5,6,7; 68,5
- cura . . . 349,23; 354,29
- curatio 281,12; 302,8; 422,3
- curia . . . 416,27
- curro 103,20,23; 110,10; 123,5; 204,13
- currus 151,9 (animae); 428,23 (Dei)
- cursum 72,22; 102,19; 105,21,23; 110,23; 314,15 (astrorum); 424,6 (vitae)
- curvus 105,21; 112,24; 127,19
- custodia . . . 130,18
- custodio 130,13 (vinea); 132,11
- custos 39,6 (vinearum); 331,20
- cyparissus . . . 49,20
- cyprus 170,20 (uva et virgultum); 171,24
- daemon 7,22,23; 18,8; 131,26; 133,16,18,20; 151,8; 195,11,18; 235,19,24; 236,7; 239,4,6; 281,26,27; 282,5,7,11; 283,2; 284,24; 287,22; 410,32
- daemonium 159,24; 281,25,26; 282,10; 331,21; 332,1; 386,29; 442,20
- dannum 39,12 (sustinet iustum); 149,29
- debeilo . . . 132,1
- decanto . . . 80,17
- decennalis 404,28 (castitas)
- deceptio 221,22; 239,7; 392,22
- deceptor . . . 236,11
- decipula 222,4; 393,11
- decor 36,22; 38,1 (sponsae); 48,23; 67,8 (Verbi); 141,27; 142,4; 155,15; 173,11
- decurio . . . 416,26
- decus 41,22; 67,13; 174,26 (Verbi); 176,12
- defaecatus 78,12 (moribus)
- defensio 347,15; 395,5
- defensor 133,22 (-res angeli); 392,25
- deficio . . . 107,16
- definitio . . . 73,1
- deformis . . . 447,9
- degener . . . 125,13; 379,20
- dehortatorius . . . 398,25
- dei . . . 22,5; 71,7,11
- deiectus . . . 22,2
- deitas 108,1; 153,16 (Verbi); 246,21; 263,23
- delectabilis . . . 201,1
- delectus . . . 409,18
- delibutus . . . 32,1; 92,23
- delicatus . . . 352,29; 389,5
- deliciae 104,20 (Eden). 21; 194,5; 222,11; 350,20,24; 353,18; 413,1,5; 414,13

delictum 23,16.18; 25,24; 36,21; 119,16; 130,8; 225,23; 260,19; 261,24; 332,13; 357,27; 358,14; 372,22; 375,23; 392,1; 393,23; 401,20.29; 408,10.28; 413,24; 415,9; 416,15; 417,11; 418,2.10.13; 419,25; 434,2; 435,1
 delinquo 16,1
 deliramentum 314,10
 demulceo 50,12
 dens 368,16
 densitas 175,6 (operis). 15 (sensuum); 176,4
 denuntio 2,23; 90,16
 deoscular 40,10
 depello 13,19 (a lacte). 28; 131,21; 132,3
 depositio 417,17
 deprecor 91,13
 derivativus . . . . . 71,19 (nomen)
 derogo 113,14
 descendendo 44,21 (-it Salvator); 45,6,8; 48,17; 49,25; 90,22; 126,3
 descensio 81,9 (aliena int. Zareth)
 desertum 28,4; 59,17
 desiderium 63,11 (amoris); 89,16; 63,16; 76,14; 79,20; 89,24; 90,15; 91,13; 100,13 (Verbi); 140,11; 142,11; 161,5; 164,12; 170,15; 193,26.27; 194,9; 195,6; 217,5; 224,11; 390,5; 435,16; 443,10
 desidia 148,29; 149,28
 despectio 126,20 (solis); 294,4
 despectus 125,27 (solis); 126,9,21; 127,7
 desperabilis 300,16
 desperatio 55,21
 despicio 125,20.22 (-it sol); 127,17
 destruo 30,3 (fidem); 131,21
 detrunco 24,4
 deus 158,21 (legis inferior); 351,1 (deus homo); 367,19 (int. Adonai)
 devoratio 367,27
 dextera 34,17 (sponsi). 18; 54,14 (sermonis Dei). 16; 195,25 ff.
 diabolicus 203,29; 216,9
 diabolus 58,4; 74,8; 133,20; 222,3.4.9; 236,4.5; 386,29; 393,8.10.13.20; 408,25.28; 400,4.5; 423,15; 432,1 (Na-
 Origenes VIII.

buchodonosor). 11; 435,17.25; 436,13.24; 445,12
 diacon 402,6
 diaconatus 417,15
 diaconus 120,13; 272,27; 375,7.8
 dialecticus 240,8
 dialogus 63,8
 dicta 75,16; 91,22 (sapientium)
 dies 14,13 (festus); 171,20; 136,12; 137,18; 140,2; 141,1 (Paschae); 369,29 (iudicii); 410,6.26
 differentia 104,15 (ciborum)
 differo 35,17.18
 digitus 55,28
 dignatio 170,9
 dignitas 38,14 (solis); 40,21; 56,21 (loci); 243,22; 251,28; 269,10; 375,14; 376,11; 409,12.13.16; 414,22
 dilatatio 19,24 (oris, cordis)
 dilato 19,1 ff. (-atum os quid sit); — 77,25
 dilectio 43,1; 53,3; 68,6.23; 69,13; 72,4.8; 108,3; 112,20 (Christi); 137,26; 138,1; 186,32; 187,8.11; 188,9.27.29.31; 189,1.5.26; 190,4
 diligentia 403,10
 diligo 52,3; 53,12; 71,3.18.21.23; 72,8; 74,5
 diluculo 39,25
 diluvium 299,8; 322,15.22; 362,30.31; 364,16; 365,20; 369,23.26.29; 420,15
 dimico 132,26
 directorius 112,23 (regula)
 directus . . . . . 112,22 (regula)
 discalcio 10,24
 disciplina 3,1; 12,4; 72,24; 75,7 (-nae generales). 12.16; 76,5.17; 77,1; 78,2; 84,13; 103,1.2; 119,11; 132,28; 138,19; 151,27; 184,14; 280,12; 341,12.15; 346,6; 371,24 (medicinalis); 372,13; 391,1.9; 393,3; 399,25
 discipula 166,24
 discipulus 19,11 (Valentini); 352,31; 392,25; 32,11 (Johannes); 43,24 (-li Jesu); 381,1; 445,20; 119,20; 186,8; 199,4; 202,17; 203,6; 215,15.23; 254,10; 274,15.18; 275,1.5; 281,19; 282,20; 295,25.28.31; 321,14; 445,25

disco 139,13
 discretio 76,26 (verborum); 78,16; 144,22; 335,20
 discrimen 414,32
 discumbo 93,7; 94,1.2; 350,26
 discutio 105,11
 disertitudo 294,12
 dispensatio 43,11 (passionis); 58,23 (carnis); 245,23; 262,3; 119,25 (-nes ecclesiae); 195,1; 196,27.29; 197,6; 204,4; 212,1; 232,7 (Dei); 257,4; 294,11; 312,2; 320,19; 321,25; 329,19; 363,17; 372,16.26; 376,18; 410,34
 dispensator 224,16 (Verbi); 341,9
 dispersio 132,29 (nationum)
 dispositio 397,2
 disputatio 63,19; 202,2; 361,24; 372,30
 dissensio 406,2
 dissertio 17,5
 dissideo 333,5 (-dentes Dei)
 dissolutus 169,13; 352,31
 dissonantia 423,26 (vocum)
 distinctio 78,13; 88,12; 159,8 (Verbi); 161,17
 distingo 76,27
 distraho 97,7
 ditio 340,12
 diurnus . . . . . 74,1 (aestus)
 diversitas 2,23 (in prophetis)
 dives 38,5 (Solomon); 42,2.9; 277,20; 404,6.15; 413,5
 divinatio 281,28
 divinitas 78,18; 279,24; 350,5; 333,11.23
 divino 282,11; 347,8.9
 divinus (s. scriptura[e]) 1,7 (institutio); 2,21 (munus); 3,24 (virtus); 169,4; 5,26; 9,6 (sacrificia); 11,18 (praecceptum); 12,14 (verbum); 19,23; 77,8; 392,10; 407,27; 15,17 (officium). 23 (mandatum); 32,5 (sermo); 46,7; 51,22; 52,7.8; 53,10; 55,17; 146,2; 149,17; 164,16; 262,22; 265,29; 279,13; 350,28; 355,7; 366,17; 374,3; 376,7; 386,17; 404,18; 413,7; 414,24; 432,27; 437,1; 45,1 (maiestas); 212,26; 293,8; 401,10; 75,22 (-na). 76,14; 78,31; 163,4; 280,4; 284,13; 366,7; 442,28; 77,

- 26 (volumina); 237,10; 77,31 (philosophia); 78,19; 79,7; 79,18 (misericordia); 81,7 (numeri); 91,16 (-ni sensus); 92,8; 105,5.15; 329,25; 388,21; 92,6 (dogmata); 100,21; 106,17; 134,7; 96,2 (sapientia); 186,8; 209,14.22; 212,2; 376,19; 98,10 (unguentum); 102,15; 106,3 (odor); 172,14; 114,15 (benedictio); 120,1 (negotia); 14 (ministerium); 124,31 (tabernaculum); 133,19 (providentia); 236,8; 139,21 (spiritus); 342,5; 148,18 (lex); 242,8; 150,14 (studia); 169,7 (sententiae); 173,22 (iudicium); 181,17; 187,23 (Verbum); 196,13; 204,18 (religio); 229,28 (litterae); 448,18; 252,1 (eloquia); 25; 253,22 (metus); 260,27; 276,5 (intellectus); 334,16; 341,12 (disciplina); 367,23 (ira); 372,10 (sacramenta); 382,3 (gratia); 433,6 (regula)
- divitiae 35,11; 110,17.19; 404,9.27; 409,12; 413,6; 414,22; 427,25
- doceo 187,33
- doctor 62,25; 91,12.20; 119,4; 120,16.24 (saeculi); 132,26; 141,6; 145,9 (Verbi); 12; 149,20; 164,5 (ecclesiae); 236,27.29; 237,1; 241,15.16; 238,18; 239,23; 240,19; 341,25; 343,10
- doctrina 18,7; 77,2.26.28 (Solomonis); 80,19; 91,11.19; 93,14.27; 94,9.10.17.18; 95,6; 96,1.26; 97,13.16; 99,17; 100,14; 111,5.20; 112,8; 116,8; 120,17; 131,22.25; 132,25; 143,12; 148,20; 150,13; 155,2; 157,10; 166,17 (-nae odor); 22; 167,11.12 (Christi); 170,6; 177,21; 181,8.9.19; 191,10; 206,19.21; 209,31; 212,19; 218,14; 220,15; 223,16; 227,11.15; 230,16; 237,3; 273,14; 275,5.9; 281,20; 285,8; 315,5; 332,1; 336,13; 346,4; 347,12; 386,7; 392,22.32; 393,23.25; 394,2.11.25; 395,21; 399,1.16; 402,30; 417,24
- dogma 92,6; 93,16.27; 94,8.16; 96,2 (-tum vinum); 15,19.21.22; 100,22; 106,17; 111,23; 134,7; 156,25; 169,6.13; 173,26; 179,5; 181,8.10; 185,26.28.30; 218,31; 219,4.23; 230,14; 232,7; 234,25; 235,1; 236,29; 296,21; 297,2.8; 299,16; 314,12; 346,20; 391,20; 393,2.24; 394,2; 395,5; 408,1
- dogmaticus . . . . . 78,17 (-ca)
- dolor 295,15; 302,8; 422,15
- dolus 13,2
- domesticus 52,26.27
- dominicus 46,9 (vox); 265,11 (-ca dies); 267,23 (-ratio)
- dominus 150,2 (pecuniae); — 322,1.10; 331,19; 391,8.12
- domus 42,9; 57,7 (Dei int. Bethel); 216,11; 117,27 (Levi); 166,18.19; 176,29 (ecclesiae); 185,7; 199,18 ff. (sponsae); 218,9.12.31; 219,1.4.14; 220,8 (corporis); 13,21; 230,2; 402,28; 403,10 (Dei); 13
- donatio 372,11
- donum 149,3 (spiritalia); 219,3; 414,31; 415,27; 176,17 (castitatis); 207,10 (scientiae); 214,4; 224,4 (sancti Spiritus); 234,4.12; 280,26.30; 281,1
- dorcus 56,20.24.27
- dormio 55,7 (-it caritas); 8,10
- dornito 55,25 (-tat dilectio)
- dorsum 153,10
- dos 89,14; 90,7; 91,8.9.11
- dotalis 90,14 (munera); 91,10
- draco 304,6.12; 305,20; 382,4 (tortitudo contraria)
- drama 61,5 19,20; 63,4; 89,6; 90,2; 92,16; 93,2.25; 101,12; 108,20; 113,23; 130,14; 134,16.27; 135,12; 136,8; 142,22; 153,26; 154,4; 156,28; 165,20; 166,4; 170,12; 194,18; 195,22; 197,27; 199,7; 201,2; 202,13; 217,2; 223,12; 218,24; 229,14; 235,12
- dubius . . . . . 55,16 (-o corde)
- dulcedo 102,11; 104,3; 164,19; 171,18; 181,5; 433,9.12.18.
- dulcis 2,2 (poma); 11,18; 3,4
- dulcor 50,14.16 (sermonis); 433,7.9.19
- duo 64,10 (homines sunt per singulos)
- duodecim 169,20 (prophetae)
- duplex 128,11 (virtus solis); 129,20; 271,20
- duritia 185,14
- durus . . . . . 429,32 (cor)
- dux 409,19
- ebrietas 297,18
- ebrius 297,16 (-ii omnes); 298,1.14
- ebullio 205,4; 206,19
- ecclesia 5,9; 7,2; 24,25; 37,20; 38,21; 39,1.5; 45,22 (nos); 250,26; 45,24.25; 55,26; 57,8; 61,9.10; 74,12; 75,3 (-iae); 87,24; 102,23; 125,3; 177,4; 226,14; 227,2; 259,16; 273,8; 287,20; 318,3.10; 341,14; 342,9; 347,25; 362,19; 365,6; 84,9; 87,9; 89,11; 90,4.5 (coetus sanctorum); 6; 91,8.9; 92,5; 108,22.24; 113,25; 114,1.29; 116,1; 118,2.28; 119,24.25; 120,2; 135,6; 139,11; 142,23; 150,5; 151,10; 152,26; 153,15.20; 154,5.25.26; 155,5.14.21; 156,18.20.21.24; 157,14.22.25; 160,28; 164,5; 166,5.19; 167,18; 168,21; 169,1 (gentium); 170,14; 174,10; 176,20.29; 177,14.16.28; 178,21; 181,7.10.16.18.23; 182,9; 183,12; 185,3.25; 189,8; 190,20; 191,10.18; 192,25; 193,2.11.12.15.17; 195,26; 196,7.20.22.25; 197,11; 198,18; 201,6.9; 202,24.26; 204,4.8.13.28; 218,10.28; 219,1; 220,12.13.21; 221,8; 222,9.20; 223,14; 224,26; 225,6; 226,2.8.20.24; 227,28; 232,22.27; 233,14.20.22; 234,2.9.12.21.24.27; 235,4; 236,27; 240,20; 250,30; 269,10.12.19.28; 272,29; 283,9; 285,17.21; 286,8.9.15; 287,5; 303,20; 307,31; 310,16.18; 311,9.10.12; 313,7; 316,5; 331,22; 335,2; 336,14; 341,22.25; 346,22; 354,10.16; 375,3.5; 381,17; 385,7; 393,15.16.24.25; 394,2; 395,23; 398,25; 403,4.8.10; 407,31; 411,24; 417,14; 430,19; 431,27

- (Libanon): 432,5,19; 433,25; 434,26,29; 435,6; 437,3; 439,1; 449,18,31
ecclesiasticus 37,10; 41,13 (-ca anima). 14,15; 57,12; 120,11 (ordo); 181,10; 198,11; 273,13 (honor); 283,8; 342,24; 353,2,10; 386,8; 403,8; 407,33; 409,13; 417,13
editio 26,6; 88,11; 149,5; 346,1
edo 104,23
eductio . . . . . 268,12 (populi)
effeminatus 352,1
efficacia 225,7
efficientia 65,18 (-ae animae)
effigies 443,1
effigo 132,1
effusio 33,28 (odoris); 34,8
egestas 363,13; 370,19
elabor 39,21,22 (-itur sponsus)
elatus 206,8
electrum . . . . . 324,3 ff.
electus . . . . . 228,15; 268,11 ff.
clementum 99,6 (quattuor corporis Verbi); 329,10; — 399,4; — 403,5 (-ta fidei)
elevatio 16,10 (manuum quid sit)
elevo 16,4 (manus). 16,21
elocutio 159,13; 397,3
eloquentia 296,22
eloquium 26,11 (cotidianum); 29,21; 54,13; 59,21 (Dei); 87,10; 122,18; 62,1; 77,10; 94,3; 159,17; 160,5; 196,12; 198,1; 223,6; 252,1; 278,23; 279,6; 322,11; 328,12; 351,20; 376,10; 382,22; 398,24; 401,15; 442,28
emendatio 8,21; 12,12; 15,7; 100,18 (morum) 103,2; 105,31
emendatus 5,18
emendo 2,11; 12,5; 18,5; 79,13 (mores); 144,24
eminens 86,2 (Leviticam tribus). 7,9
eminentia 94,16; 205,27 (fidei)
emissio 167,2,5,9 (quid sit)
emolumentum 325,12; 357,14; 423,29
emortuus 184,10
emplastrum 300,8; 301,5; 356,25
enodo 91,21
enopecte 75,8
enumeratio 413,25
enutrio 98,7
episcopatus 120,11; 177,16; 269,18
episcopus 12,24; 177,21; 189,7; 272,23,27,28; 273,1; 402,6; 440,3
epistola 3,3,5; 69,19 (Johannis); 174,18; 179,6; 457,15 (-ae Apostoli)
epithalamium 29,17,18; 36,15; 61,5; 74,12,19; 80,10; 89,5
epulae 184,24; 185,27
eques 41,7
equitatus 41,9 (Domini); 151,11 (Domini quid sit). 25; 152,25,27
equus 41,12 (Pharaonis); 151,25 (Domini); 152,12 (albus quid sit); 287,6
eradico 357,31; 358,1,7
erigo . . . . . 46,12 (-ecta utera)
errabundus 40,7
erro 141,5
error 133,17; 237,7; 239,9; 297,6; 299,17; 332,1; 333,28; 377,22; 386,4
erubescio 153,30; 402,4; 416,6
eruditio 13,7; 77,29; 91,11; 103,2; 105,23; 111,13; 114,6; 119,12; 132,12; 139,17; 164,14,22; 322,9
eruditus 63,6,19 (Graeci); 67,28 (anima); 100,16; 102,29; 103,3; 119,28
esca 251,7; 252,25; 393,9; 453,23,29
ethica 75,8
eucharistia 415,20
eunuchus 366,13,16; 370,4,7
evangelia 9,13,14; 71,8; 81,2; 85,14; 116,2; 118,24; 139,1; 178,6; 181,13; 211,3; 212,11; 225,4; 273,26; 274,5,25; 342,20; 387,29; 425,34; 451,21
evangelicus 33,18 (lectio); 132,8 (scripta); 216,12; 234,11; 326,13
evangelista 33,18 (-ae); 88,2,7; 150,15,28; 44,10; 174,16 (Johannes)
evangelium 11,21; 37,6,23; 43,17; 48,14; 49,1; 53,2; 65,20; 76,23; 93,8; 97,1; 112,12; 137,1; 146,5; 179,15; 192,19; 206,1; 211,16; 215,12; 220,25; 223,2; 233,17; 236,5; 237,14,18; 239,13; 240,6; 241,9; 250,4,6,8; 255,15; 269,15; 274,13,15; 275,25; 280,32; 292,22; 293,7; 307,23; 322,20; 321,14; 337,3; 342,16,17,18; 349,21; 363,4; 376,34; 384,5; 395,4; 409,21; 413,9,18; 439,20
eversio 269,6; 368,19
exagito 151,9
exardesco . . . . . 67,25 (-it amor)
exaspero 3,9
excaeco 107,11
excalcatio 10,19 (int. Selom). 22
excedo 12,16
excelsus 21,15 ff. (-a loqui); 139,11; 218,20
excerptum 318,14
excessus 12,10 (conversionis int. Ofni); — 105,32; 129,12; 161,12; 174,4
excursus 23,8
excusatio 23,4
exemplar 5,17,18; 101,1; 113,11; 128,4; 165,26; 394,7
exemplarium 250,1
exemplum 4,27; 34,27; 88,2; 143,12; 153,15 (vitae); 164,8; 178,19; 212,2; 220,10
exerceo 134,3
exercitatio 423,29
exercitio 423,22
exercitium 72,22; 105,10,16,31; 113,22; 150,13; 198,11
exercitus 151,14
exhortatio 320,23; 341,10
exilium 364,3; 417,4,9
exordium 34,26 (amoris); — 36,15; 51,1,5; 77,32; 245,1 (Dei); 309,18; 403,2,5
expectatio 163,29
expeditio 423,17
experimentum 142,16; 415,25
explanatio 3,24; 90,3; 133,14; 154,4; 166,4; 170,19; 180,8; 216,26,32; 239,20; 241,1; 250,21; 276,27; 411,6
expletio . . . . . 91,13 (amoris)
expositio 46,4; 89,10; 94,5; 97,17; 100,12; 101,10,12; 102,28; 106,12,28; 115,33; 125,14; 149,1; 153,23; 163,6; 164,3; 165,16; 177,27; 192,14; 206,14; 207,12; 216,27; 218,8; 223,4; 235,17; 237,10; 238,11; 239,22; 263,24; 293,1; 311,16; 343,15; 359,2,9; 371,21;

- 375,28; 386,14; 399,27; 402,21; 427,8,10; 448,14
 exprobro 114,17; 124,27; 125,18; 127,1.8
 execrator 10,27
 exultatio 17,9,27; 35,17; 110,28
 exulto 35,16; 110,23,25
 extabesco 276,27
 exterior 62,15 (homo); 64,12,16,18; 65,16; 66,7,9,19; 67,4,18
 extermino 308,19
 extramundaneus 453,7
 extraneus 379,21; 397,7
 extrarius . . . . . 12,4 (int. Heli)
 extrinsecus 147,3
 exulo 416,20
 exustio 262,1; 372,3
- fabricor 38,5
 fabula 25,4 (-lae Iudaeorum); 29,16; 31,1; 61,20; 63,5; 66,20; 115,23; 130,14; 201,3; 342,20; 347,24
 facies 40,8,10; 41,17; 232,27 (ecclesiae); 258,23 (priora); 348,23 ff; 397,22 (Dei); 410,15
 factum 416,20; 432,20
 factura 64,8 (hominum); 147,6 (animae)
 facultas 267,1
 faactor 228,19
 fallacia 240,7
 falsitas 13,2; 286,26; 395,23
 falsus 19,16 (sapientia); 100,19 (miracula); 131,23; 185,30 (scientia); 219,23; 239,8; 341,22 (magister); 343,2; 345,17,24; 346,8,17,20; 347,3,11; 348,1,10; 342,18 (propheta); 344,23; 347,3; 351,23; 392,22
 fames 319,17; 320,1,11; 349,23 (habendi); 363,11 ff; 413,2
 familia 364,29
 familiaris 184,22
 famula 34,18
 famulus . . . . . 129,4 (Dei)
 farina 389,6
 fastigium 63,10 (-ia caeli); 218,30 (caritatis)
 fatum 314,18,20; 333,27
 fauces 50,14; 181,5; 187,26
 fautor 181,7
 favus . . . . . 251,18 ff (scriptura)
 fecunditas 25,13
- fecundus 25,6 (-da quae sit)
 fel 252,17
 felicitas 336,5
 femina 155,17,18; 188,31; 382,12
 fenestra 57,19 (sensus). 20; 203,28; 219,16
 fera 368,13
 feriae 421,11
 feritas 429,5
 fertilis 366,17
 fertilitas 363,13
 ferveo 125,25
 fervor 99,19 (sancti spiritus)
 festino 102,19; 127,21; 140,2; 185,26; 200,7; 225,14; 237,3
 festus 14,13 (dies); 171,20
 fictilis . . . . . 296,14 (vas)
 ficulnea 228,13 (quid sit)
 ficus 1,19; 225,8
 fidelis 29,4; 67,28; 151,10; 188,27; 189,12; 194,7; 239,23; 275,1; 325,16; 375,7
 fides 8,18; 11,12; 15,22; 18,5; 19,15; 25,10,16 (Christi); 132,19,25; 140,3; 25,26; 39,2; 84,15; 87,31; 91,2; 96,16; 102,9,26,27; 106,25; 114,23; 118,7; 119,12; 121,3; 125,15,25; 130,8; 131,7; 152,13; 133,15; 138,17; 156,4,11; 163,28; 164,1; 165,4; 166,20,26; 169,8; 171,10,27; 173,26; 175,18; 179,5; 183,21; 184,14; 189,9; 193,5,10; 195,17,18,20; 197,4,11; 198,11,18; 202,26; 203,24; 204,16; 205,27; 206,4; 209,3; 216,5,13; 218,29,31; 226,7,15; 227,5; 230,16; 232,6; 234,7,8,24; 235,21; 236,31; 240,4,12; 241,18; 281,13; 291,14; 297,4; 307,31; 317,3; 328,10; 332,6; 349,8; 368,13; 374,26; 393,19,25; 395,21; 401,9; 403,5,6; 423,11,12; 429,4; 433,25; 449,3,18
 fiducia 12,21; 34,16; 60,10; 123,28; 133,24; 183,12; 193,9,13; 200,4,16; 222,21; 349,7; 351,10; 353,8; 402,7
 figmentum 64,8; 66,20; 392,26; 421,12
 figura 44,3 (in -am); 75,15; 77,11; 78,10; 118,27 (veritatis); 148,25; 161,15; 338,2; 350,28; 366,23 (Pauli); 407,26; 420,13,14
- figuraliter 13,22; 333,29; 407,28 u. ö.
 filia 41,12; 131,10; 179,21
 filius 5,1,2,4,5; 8,23; 9,2,3,4,9,10,11,19,20,24,25; 10,1,2,9,10; 22,7 (Dei); 49,6; 70,9; 90,13; 114,23; 177,3; 193,20; 294,29; 353,3; 362,13; 395,23; 30,6; 32,3; 38,21 (-lii matris qui sint); 45,23 (Synagoga salvator); 25; 52,26; 69,25,26,30; 90,8 (regis); 131,8 (liberae qui sit); 137,22 (caritatis); 362,6,7,11; 366,3; 380,10 (-ii Istrahel); 398,5; 426,5; 407,5 (diaboli); 453,21
 finis 147,17 (mundi); 161,8,10 (saeculorum perfectio rerum); 184,1 (saeculi); — 397,17
 flagello 18,4; 226,5; 320,6; 364,5
 flagellum 313,4-9; 322,1
 flagitium 188,15
 flagro 61,8 (amore); 74,18
 flamma 195,19 (cupiditatum)
 flatus 211,11; 213,27; 229,25,28
 floritio 46,15,16
 florulentus . . . . . 137,19 (lux)
 flos 46,17 (botruos); 170,30 (suavitatis); 171,15,24; 178,2 ff; 200,14; 204,3 (-res profectum); 228,6 (quid sit); 235,20 (virtutum); 236,1; 240,12
 fluctuabundus 349,16
 fluctuo 55,18; 224,10
 fluctus 55,20; 58,18; 229,24 (passionum)
 fluentum 94,28 (-ta uberum); 206,19
 fluuius 330,11 (saeculi); 450,2 ff
 foeditas 36,18; 113,15; 447,3
 fons 20,13 (sanctitatis). 14; 70,4 (incorruptionis); 97,23 (-tes Verbi); 111,3; 167,20 (Christus); 336,13 (Zabuli); 409,6; 415,26 (virtutum Deus)
 forfex 246,25
 forinsecus 35,2
 foris 34,26 (stare); 35,7; 37,12; 51,15,18,20; 140,8,9 (est mens). 11 u. ö.
 forma 78,19 (triplex philosophiae); 95,1; 115,2 (sacramenti); 176,12

- formido 275,20
 formo 141,2
 formosus 36,17 (sponsa); 40, 18,19 u. ö.; 54,2 (iaculum)
 fornicarius . 402,1 (mulier)
 fornicatio 195,12; 396,20; 397,26; 398,24,25; 399,1,3 27; 400,7; 402,2,31; 403, 7; 404,9; 408,21
 fornicator 399,2
 fornicor 287,9; 386,26; 404,13
 fortis 19,3
 fortitudo (s. contrarius) 24,14 (Christus); 57,4 (-ines contrariae); 177,19; 256,4; 287,4; 327,1; 340,2; 405,1; 412,3; 415,30; 423,22; 449,4
 fractura . 422,3 (manus)
 fragilis 17,14,22; 78,6; 104,1; 409,1
 fragilitas 45,6; 79,15; 150,3; 143,20; 197,8
 fragrantia 97,27; 98,10; 102, 12; 166,3,12 (Christi). 25, 18 (sancti Spiritus). 22; 167,30 (Verbi); 168,10; 170,17; 171,15; 172,13
 fragro 92,22; 177,21; 194,5
 frater 38,20 (-tres matris); 168,20,22 (sponsae prior populus); 189,6; 369,11; — 402,6; 432,13
 fraternus 109,5; 168,16,18,19
 fratricida 306,13
 fratruelis . 45,21 (quid sit)
 fraudulentus 349,8
 fraus . . . . . 76,33 (sophistica)
 frenum 151,26 (disciplinae); 153,11 (Verbi)
 frigus 74,1
 frons 416,4,12
 fructifer 7,17,18; 50,21; 193, 13; 377,26
 fructificatio 7,17 (int. Efraim)
 fructifico . 193,2; 376,3,29
 fructuosus . 175,6; 192,18
 fructus 2,8, 8,23 (conversio- nis); 25,7 (carnis); 50,21; 51,13 (Christi); 59,2; 66, 23; 111,1 (caritatis); 167, 10; 170,22,23; 171,6,24; 175,17; 178,4; 180,25; 192, 16,17; 225,10; 226,1,19 (sancti spiritus); 227,21,23; 228,14; 235,20 (fidei); 239, 28; 254,17,18; 329,25; 358, 9; 363,18; 376,2,11,14,17, 22; 377,17; 414,6; 430,15; 435,18
 fruges 359,13
 frugifer 8,1
 frumentum 310,19
 fucio 19,16 (-ata sapientia)
 fucus 122,25 (malitiae); 338, 14
 fulgor 38,13 (sponsi); 127,15; 179,13
 fumus 21,3; 246,13
 fundamentum 76,16 (-a philo- sophiae); 231,5; 303,22
 furia 441,27
 furtum 73,19
 futurus (s. iudicium) 156,25 (perfectio); 174,12 (saeculum); 253,11; 234,18; 358, 8; 417,32; 205,21 (tempus)
 garrulus 258,17
 gaudeo 17,10ff (quid sit)
 gaudium 17,12,15,16,21,22,23
 gehenna 324,1; 368,29
 gemma 224,15; 389,4
 gena 41,18 (-ae sponsae). 20; 154,2; 155,3
 genealogia 314,18
 generalis 75,6 (disciplinae); 76,4; — 189,26; 195,4; 345,1; 402,16 (peccatum)
 generatio 3,26; 25,13; 213,2; 239,28; 250,11; 306,14; 420,16; 323,20; 324,1
 genero 9,2,7,9,10,17; 10,12
 generositas 114,2
 generosus 8,18
 genitale 382,13
 gens 22,5 (-tes); 44,9; 45,22; 113,25; 119,8; 122,17; 123,5; 126,11,24; 131,23; 132,24; 156,30; 168,21; 169,1,24; 170,3; 178,1,4, 21; 196,32; 226,8; 233,22; 299,16; 308,26,30; 309,8; 315,22; 380,9; 398,19; 428, 24; 440,22; 83,29 (Istrahel); 113,18; 119,7; 123,13
 gentilis 24,11 (populus); 273, 30; 29,17 (-les); 283,6; 287, 6; 408,2,4; 419,5,8; 34,3 (-les litterae); 119,4 (-les philosophi); 403,26,28
 gentilitas 408,5
 genuinus 125,26 (vitium)
 genus (s. humanum) 22,13 (mortalium); — 75,15; — 114,4,22; 117,27; 435,25
 geometrica 72,23
 germen 8,24 (iustitiae); 9,19 (gratiae); 46,14; 175,18 (fidei); 225,23; 235,14
 gestum 385,19; 388,12; 394,7 (prophetarum)
 gigas 222,2 (diabolus)
 gladius 371,10ff
 gloria 5,27 (saeculi); 72,17, 18; 124,2 (Solomonis). 25 (pellium); 132,16; 144,2; 156,20 (ecclesiae); 167,18 (Christi); 195,13 (vana); 297,18; 196,22,24; 280,10; 313,12; 404,7,9; 409,12; 413,28; 417,24; 446,20; 447,22
 glorifico 255,1; 259,11; 366,6; 389,30; 411,4; 415,22
 glorior 114,28; 132,15
 gradus 83,12 (quindecim-um cantica). 14 (animae); 102, 18; 171,4 (profectuum). 9, 21; 216,7; 219,2; 375,4; 409,14; 417,15 (diaconatus). 24; 419,17
 grammaticus 180,7; 240,5 (-ca ars)
 gratia 2,3,5 (lenitatis); 3,24; 8, 15 (int. Anna). 18,20; 9,10, 11,19,24,26; 10,2,3,11; 14,3 (Anna). 20; 18,11 (Domini). 22; 56,22; 79,5; 149,14; 152,8; 192,10; 248,22; 250, 20,21; 251,1; 270,19; 345, 8; 382,3; 424,15; 427,14; 431,7; 25,16 (Spiritus sancti); 166,21; 99,17 (doc- trinae); 104,9; 140,2 (Abra- hae); 144,8; 147,23; 163, 22; 168,4 (Verbi); 171,15; 172,13; 176,17,18,26; 177, 21; 187,33; 190,23; 219,2; 227,11; 228,17; 229,30; 271,10; 352,4; 372,11; 383, 5 (baptismi); 418,19
 gravitudo 277,4,5,6 (auditio- nis). 14; 330,10 (int. Cho- bar)
 gregalis 145,4 (conversatio)
 gressus 83,15
 grex 28,21 (sodalium); 40,23; 58,9 (hominum); 137,1 (sponsi); 138,6; 145,2,5
 gubernare 77,6
 gula 393,10
 gusto 104,2,3,18,23; 167,29
 gustus 3,18; 26,13; 103,28; 104,1; 105,29; 164,18; 167, 29 (animae); 180,26
 gutta 44,18,19; 169,17 (ad- ventus filii)

- habena 155,12 (-nae praecceptorum)
 habitaculum 220,6; 344,21
 habitatio 209,2
 habitator 292,28 (Babylonis); 359,22 (terrae); 362,27; 363,25,26
 habitus 94,1,4; 136,6
 haedus 40,24; 41,1; 142,15; 145,11 (lascivi sensus); 148,22 (peccata)
 haeresiarcha 181,16
 haeresis 181,6; 386,7; 302,25; 403,26,27; 406,2; 408,4; 443,16
 haereticus 22,6; 158,21; 178,22; 179,4; 181,8,11; 234,25,27; 237,8; 283,7; 286,10; 300,15; 320,13; 325,3; 327,18; 328,19; 334,16; 336,15,20; 342,19,25; 346,4,20; 347,10; 348,14; 352,30; 353,21; 390,12; 392,51; 393,7,22; 395,9,21; 307,6; 401,3; 402,28; 403,11,13,18; 407,32; 408,1,3; 419,5,8; 450,13
 haereticus (adi.) 236,29; 347,25; 395,23; 402,3; 421,11
 herba 106,9; 170,9; 209,9; 433,14,17
 hereditas 28,9
 hiems 203,24ff (quid sit); 226,3; 228,2; 229,24
 hinnulus 214,7 (cervorum)
 historia 3,23; 34,3; 89,13; 92,15; 115,32; 116,6; 129,4; 201,2; 229,22; 265,30; 274,19; 304,4; 320,14; 325,15; 329,15; 330,12; 367,26; 368,5; 398,5; 415,8; 425,26; 434,17,21
 historicus 89,10 (expositio); 101,10; 90,3 (explanatio); 93,2 (intelligentia); 108,21 (intellectus); 113,23 (drama); 154,4; 166,4; 197,27; 117,22 (sermo); 134,27 (ordo); 204,7; 150,24 (sensus); 170,26; 176,28 (narratio); 229,20
 holocaustum 120,18 (oratio)
 homicida 413,7
 homicidium 73,19; 385,28
 homileticus 318,16
 homilia 318,7
 homo (s. interior, exterior) 24,6 (Dei peritus); 59,12 (Deus); 245,27 (Christus); 62,3 (interior). 15; 64,16
 u. o.; 63,32; 64,16 (exterior) u. o.; 66,8 (materialis). 10 (spiritualis); 69,6 (Dei); 188,13; 189,23; 333,22; 340,3 (rationabilis)
 homo homo 355,25ff
 homonymus 64,17
 honestas 34,22; 154,3; 155,4,6; 386,16
 honestus 75,18
 honor 135,14; 375,14,15; 417,11
 honorificentia 188,33
 hora 139,22 (visionis). 23; 422,3
 hordeaceus 389,6 (panis)
 hospes 45,28 (sermo Dei); 51,17 (sponsus).
 hospitalitas 104,9
 hospitium 40,2; 47,7
 hostia 9,6; 10,18; 32,6; 141,1; 174,1,3; 431,28
 hostis 151,15
 humanitas 328,3; 333,7 (Dei); 333,23; 413,14
 humanus 21,18 (natura); 72,12; 218,17; 21,23; 45,6 (fragilitas); 49,1 (corpus); 58,11; 77,9 (genus); 157,14; 170,7,10; 222,1; 313,17; 367,26; 384,21; 415,5; 79,5 (artes); 87,28 (intelligentia); 120,1 (negotia); 210,2; 228,3 (vita); 384,24; 253,9; 276,16; 329,11 (sensus); 330,5; 385,11; 401,25 (anima). 26; 442,23; 446,29; 413,15 (-na sapere); 415,17; 442,28
 humerus 32,24
 humiliatio 302,21
 humilio 246,15; 260,15; 389,30; 417,6
 humilis 22,1; 36,5; 44,21; 56,7; 131,13; 409,15
 humilitas 4,13; 165,13; 270,4,25; 409,15,16; 415,31; 417,16,20; 418,21
 humor 215,5; 446,23
 hymnus 291,3
 iactabundus 404,27
 iactantia 107,10; 195,13
 iactatio 409,11,22; 413,28
 iactura 366,2
 iaculor 24,1
 iaculum 53,22 (amoris); 54,2; 194,6
 ianua 100,22 (-ae sapientiae)
 idioma 318,9
 idiota 19,15
 idolatria 297,1; 336,15
 idololatria 399,18
 idolum 275,3; 282,4,10,11; 286,6,7; 299,16; 309,8; 336,19
 idoneus 19,3
 ignavia 125,28; 138,6; 227,10
 ignis 21,3; 67,16 (amoris); 99,19 (iudicii); 129,23 (Deus); 324,6ff; 130,4; 246,12,13; 255,10; 262,1,8ff; 268,6; 324,16 (sapiens) 371,28; 372,3; 423,8 (conscientiae)
 ignobilis 8,7 (Agar). 8; 114,1 (ecclesia)
 ignobilitas 114,4,22; 380,13
 ignorantia 105,24; 142,12; 149,21 (tui); 226,9
 ignoratio 347,20; 408,13
 illecebrae 133,17; 233,13; 393,9
 illicitus 67,17 (amor)
 illuminatio 91,14 (Verbi); 187,23; 114,9 (legis); 250,21; 424,13
 illumino 91,29; 127,12,15; 128,12,13,16; 129,1,21; 141,4; 159,16; 167,27; 187,16; 202,8; 203,1; 219,14; 250,22
 illustratio 204,22
 illustris 411,16
 imago 114,20; 118,4; 161,15; 201,13 (Dei); 208,16,17,23; 356,15 (conditoris)
 imbecillitas 21,23; 301,12
 imitatio 156,20; 174,12; 178,15,16,19
 imitator 270,7; 366,8 (Iob)
 imitatrix 111,5
 imitor 174,10 (Christum)
 immaculatus 99,13; 178,11; 188,2; 349,7 (vita); 415,11
 immaterialis 453,8
 immensus 125,4 (congregationes)
 immolo 181,2
 immortalis 11,2; 102,15 (Christus)
 immortalitas 70,5,6,7; 119,3 (animae)
 immunditia 169,11; 408,21
 immundus 17,25 (spiritus); 18,4,12; 160,14; 242,10; 276,2; 428,23; 429,5
 immutabilis 6,23 (Deus)
 immutatio 6,2; 156,29; 202,15

impassibilis 384,31 (Deus)
 impatiens 136,10 (amoris)
 impatientia 302,8 (doloris)
 imperativus 31,24
 imperfectio 158,24
 imperfectus 6,4; 164,4 (anima)
 imperitia 13,5; 105,24; 138,6;
 141,5
 imperitus 19,15; 63,17
 imperium 328,17 (Dei int.
 Ezechiel); — 426,14
 impetus 397,5 (animae)
 impietas 158,23; 253,20; 302,
 19
 impius 12,12; 133,7; 237,12;
 238,15; 247,16; 253,21;
 368,16
 impleo 19,22 (-et os Deus)
 importunitas 236,9
 impossibilis 53,10
 improprio 114,26
 improprietas 75,14
 impudicitia 63,22; 72,18
 impugno 17,19; 138,15; 151,
 10
 imputibilis 49,20 (cedrum)
 inaccessibilis 70,6 (lux)
 inaequalis 408,17 (-ia pec-
 cata). 19
 inanis 9,5; 45,12 (nos); 66,21
 (figmenta); 72,17 (gloria);
 76,10 (-ia)
 inauricula 388,16
 incalesco 171,26
 incapax 91,19 (anima); 127,24
 incarnatio 99,6 (Verbi); 120,
 7; 183,21; 196,27,28,30,31;
 197,4; 263,20
 incendium 42,22 (amoris);
 195,19 (vitiatorum); 338,14;
 355,15 (futurum)
 incipio 55,10; 164,14
 incisio 371,28
 incitamentum 63,23
 incolumis 412,9
 incomprehensibilis 103,11
 inconstantia 127,17
 incontinentia 63,24
 inconvincibilis 304,5
 incorporalis 209,11; 212,16;
 231,2
 incorporeus 146,18 (substan-
 tia animae); 159,19; 160,
 13 (-ea). 19; 211,25; 220,
 3,11; 196,13; 210,6,19;
 453,7
 incorruptibilis 66,17; 78,12;
 147,14 (status)
 incorruptio 70,4,32; 177,22

incredulitas 19,6 (Iudaeorum);
 226,6; 127,2; 315,22
 incredulus 126,17,18; 226,9;
 249,16
 incrementum 64,23
 increpatio 254,14
 increpo 4,13; 55,20
 incultus 177,31; 178,1
 incus cf. malleus
 indago 218,7
 indecorus 113,21
 indifferenter 144,25
 indignatio 149,28; 367,27
 (Dei)
 indignor 117,20,23
 indulgentia 2,13
 indumentum 178,9; 226,22
 (intellegentiae)
 industria 105,23; 125,29
 inebrio 32,13; 185,22 (-atus
 Noe); 297,16,17
 inedia 373,3
 ineffabilis 102,16; 103,12
 (substantia Christi); 136,24
 (mysteria); 280,4; 372,11;
 442,29
 ineptus 66,20 (fabulae)
 infamia 416,26; 417,3,30;
 418,6,7,8,9
 infantilis 62,3 (aetas)
 inferax 50,19; 330,1; 376,18
 inferior 412,11; 413,14; 414,
 28
 inferiora 79,8
 infernum 58,20; 123,15
 infertilitas 359,18; 363,18
 infidelis 55,16; 178,21; —
 (adi.) 58,11; 189,12; 243,6
 infidelitas 106,19 (-tis mors);
 131,17,22; 132,1; 153,17
 infirmitas 48,15; 105,19; 158,
 25; 356,23; 415,18; 447,9
 infirmo 64,13
 infirmus 24,11 (gentilis po-
 pulus); 45,14 (nos); 68,4
 (-iores)
 inflammo 74,11; 90,20
 inflatio 286,31; 287,1; 408,
 27; 414,28
 infructuosus 50,20,22; 59,2;
 181,9,12,16; 192,18; 193,3;
 377,19,20
 infusatio 125,18
 infusco 122,25; 125,26
 ingeniosus 278,22; 280,17
 ingenium 150,12; 280,28;
 360,18; 397,3; 450,13
 ingressus 259,23
 inhonestus 43,2 (dilectio)

inhonoratio 416,26 (exulare);
 417,19,27
 inhonoratus 417,10
 inimicus 16,17 (Dei Amalec);
 19,8 (veritatis); 56,28; 82,
 13; 188,16; 200,5; 222,5-
 240,4; 246,1; 286,18; 351,
 17; 373,13,16,18,22 (Dei);
 390,7; 393,17; 435,10; 442,
 19
 iniquitas 70,19; 96,5,11; 112,
 5,7,9,10,14,19,22; 131,25;
 267,6; 354,2; 368,29; 396,
 4; 410,31; 411,10,12,13
 iniquus 112,18; 266,22
 (Ozias); 410,19
 initio 171,22
 initium 20,26; 46,14,15; 111,
 13 (-ia); 138,27; 159,13;
 171,16; 198,18 (fidei); 240,
 12; 140,2; 157,14; 185,2
 (saeculi); 201,9; 227,23
 iniuria 17,16; 313,12; 434,2
 iniustitia 138,16
 iniustus 23,11; 306,11
 innocens 236,30
 innovatio 193,20
 innumerus 90,16; 104,15;
 125,3 (ecclesiae)
 inoboedientia 126,20; 127,2;
 131,17; 156,3
 inolesco 131,23
 inordinatus 52,2 (caritas);
 186,23; 53,10 (sermo); 190,
 25
 inquietus 142,15; 145,11
 inquinamentum 408,22
 insanabilis 237,6; 300,6
 insania 442,20
 inscriptio 76,26; 86,17
 insensatus 377,5
 insensibilis 184,10
 insidiae 222,4; 382,10; 393,
 13; 442,9
 insigne 447,12
 insinuo 354,6
 insipiens 6,4
 insipientia 368,26
 insolubilis 119,2
 inspectio 216,6
 inspectivus 75,9 (disciplina).
 21; 76,5,12; 78,30
 inspector 20,15
 instabilis 346,8
 instabilitas 127,18
 institutio 1,7; 75,26; 76,17;
 78,21; 100,17; 111,14,25;
 132,16 (Iudaica); 138,27;
 167,11; 227,15; 397,7

- institutum 75,18; 76,8; 134,3; 393,5
 instrumentum . . . 333,4
 instruo . . . 187,33
 insula . . . 417,2,9
 insulsus . . . 383,28
 integritas . . . 142,19
 intellectuale . . . 446,22
 intellectus 32,7; 54,15; 63,29; 78,1; 85,4 (corporeus); 90,3; 91,16; 92,12; 93,3; 102,11; 106,9; 108,21; 122,4; 143,9; 144,11; 152,9; 161,10; 164,22; 171,5 (spiritualis); 171,23; 223,28; 172,4,21; 173,19,23; 206,1; 224,14; 250,23; 252,10,24; 253,16; 260,2; 273,24; 276,5,17; 279,14; 292,4; 306,25; 313,15,18,22,23,24,25,28; 314,1,3; 333,20; 334,16; 342,5; 344,8; 347,7; 350,4; 360,21; 368,1,6; 382,26; 387,27; 388,12,18; 394,23; 397,20; 399,20; 412,26; 425,32; 428,14; 431,26
 intellegibilis 159,19 (natura)
 intelligentia 9,13; 41,20; 53,3; 78,2; 83,14 (spiritualis); 89,10; 100,28; 164,17; 166,5; 173,7; 175,2; 192,10; 210,2; 221,2; 224,15; 226,23; 229,25; 85,10; 87,9,28; 91,23; 95,2; 105,11; 106,23; 109,2; 154,28 (mystica); 151,3; 156,31; 149,9; 154,27; 155,23; 164,28; 175,15; 202,10; 206,5; 218,6; 226,22; 235,20; 350,1; 359,8; 360,32; 367,21,22; 378,18; 440,11
 intentatio 350,2 (cordis)
 intentio . . . 171,10
 interfectio . . . 271,7
 interfector . . . 56,20
 interior 62,3 (homo). 15; 64,16,21; 65,17; 66,7,11,19,25; 67,3,6,19; 105,5; 90,3 (intellectus); 95,3; 105,22 (visus); 107,11; 168,2 (anima); 292,6 (sensus)
 interiora 48,8 (cordis); 149,5
 interitus 184,12; 187,25; 201,18
 internus 89,24; 93,14 (sensus); 113,17
 interpellatio . . . 248,8
 interpo . . . 332,11
 interpositio . . . 427,7
 interpres 26,5 (-tes septuaginta); 424,10; — 320,10
 interpretatio 101,4; 161,17; 318,16; 323,12; 335,23; 427,5,15
 interventus . . . 191,14
 intono 37,16 (-nat Salvator)
 introduco . . . 113,12
 intuitus 173,7; 216,5; 223,16
 inundatio 299,9; 362,31; 365,20
 inundo . . . 123,5
 inuro . . . 125,28
 invalesco . . . 107,17
 inventibilis . . . 251,15
 inventio . . . 397,2
 inventum . . . 75,26
 inverecundus . . . 402,9
 investigo . . . 77,18
 inveteratus . . . 236,19
 invideo . . . 122,20
 invisibilis 66,5 (animae); 78,8 (-ia); 106,22; 160,13,18; 209,13,27,28; 211,25; 212,2; 220,11,25; 443,2; 130,4 (sol, ignis); 160,27; 195,11; 208,8; 210,1,7,8,19; 212,17; 368,15
 invisibilitas 21,27 (Dei)
 invisibiliter . . . 211,11,15
 invocatio . . . 193,8
 invulnerabilis . . . 24,6
 ira 242,19; 252,16; 294,23,24; 297,17; 308,21; 320,12 (Dei); 321,23,24; 367,23; 390,3; 420,1 (Dei); 426,18; 432,15; 435,16
 iracundia 143,22; 252,25; 340,3; 420,5,6
 iratus . . . 5,24
 iris . . . 99,17
 ironicos . . . 329,13
 irrationabilis 169,16; 313,24
 irrationabiliter . . . 43,10
 irremediabilis . . . 302,2
 irrago . . . 46,11
 iter 106,24 (veritatis); 143,15; 179,5 (fidei)
 iudex 1,11 (Salvator); 417,3; 419,26 (Deus)
 iudicium 12,14 (futurum); 99,19; 106,19; 119,4; 142,7; 173,22 (divinum); 181,17; 258,19; 310,21; 335,3; 344,10,11; 361,5,20,23; 370,1; 375,10,11; 410,6,26; 412,8; 437,16; — 105,22; 252,7; 236,10; 347,20,22; 417,7,16,21; 418,5 (Dei). 8,21; 419,12; 426,17
 iugulo . . . 57,4
 iugum 59,10; 153,2 (Pharaonis). 22; 217,24; 299,17 (erroris); 319,9; 426,13,17
 iunctura . . . 390,14; 410,2
 iungo . . . 34,16
 ius 70,20; 187,21 (proximi); 374,14; 413,14 (humanitatis)
 iustificatio . . . 343,16
 iustitia 8,24,25; 9,7; 22,16; 71,17; 112,27; 184,14; 185,20; 194,25 (Dei); 195,1,2; 263,7; 266,18,21; 277,15; 323,7; 326,27; 329,24; 346,5; 388,12; 393,12; 401,8,9; 404,22; 405,1; 410,7,12,20; 411,10,12,13; 412,2,6; 415,31; 416,10; 452,3
 iustus (subst.) 1,8; 5,21; 6,6,14,15; 7,1,2,14,19; 12,22; 15,21,22,25; 18,14; 19,3; 23,15,16,18; 129,18,21; 130,1; 176,5,7; 184,16; 185,21; 221,20; 228,13; 238,15,19; 239,5; 283,21,22; 284,4; 286,28; 291,13; 298,1,4,5,7,8; 303,2; 306,11; 308,1; 319,7,11; 346,24; 348,8; 353,21; 357,18; 359,16; 367,2; 368,13; 369,20; 370,25,26; 373,24; 375,16; 410,11,12,14,17,19; 411,2,19,22,28; 427,19 (adi.) 4,26; 6,20; 15,24; 18,22; 70,19 (anima); 73,7 (amor); 271,9; 343,30; 344,3; 345,8; 362,11; 369,10; 370,13; 411,15,16; 412,12; 417,2,6; 419,12; 434,27
 iuvenula 28,22; 29,10; 34,12; 35,4,8; 273,12
 iuvenis 28,24; 64,22; 65,4 (sec. animam); 351,26
 iuventa . . . 447,16
 labes . . . 117,17
 labium 41,20 (intelligentia); 264,12 ff.
 laboro . . . 107,16
 lac . . . 35,15
 lacto 26,12 (-antes)
 lactifico 32,14; 94,12,19; 97,13,21; 111,14; 225,12
 lactitia 14,14; 35,17; 96,23; 110,28; 184,23 (-ae domus). 25 (-iae vinum); 185,27
 laetus . . . 2,22; 35,12

- laeva 54,16 (sapientiae); 195, 25 ff. (Verbi)
- laicus 375,7
- lamentatio 54,21; 374,11; 443, 5; 444,8,27
- lamina 371,27
- languor 11,16,17; 17,20; 48, 15; 105,25; 275,18; 282, 10; 301,5
- lapideus 418,1 (cor)
- lapido 255,1
- lapis 119,13 (pretiosus orna- menta morum); 305,1,3,4; 448,13 ff.
- lapsus 63,21 (carnis); 68,4; 69,2; 122,15; 197,8; 229,32
- laqueus 58,4 (diaboli); 203, 29; 222,5; 395,15; 432,12
- largitio 446,25
- largitor 20,15 (Deus)
- lascivia 142,7
- lascivus 145,11; 321,14; 351, 20; 353,23; 403,33
- latitudo 162,21; 164,27 (cor- dis); 165,9 (animae)
- laudabilis 7,13; 8,2; 96,14; 176,7
- laudo 50,10,16; 82,18
- laus 48,21,22; 118,8; 144,3; 173,2; 180,2; 232,3
- lavraerum 383,13; 384,4; 385, 13
- lavatio 272,8 (pedum)
- laxus 46,11
- lectio 4,20; 33,18; 62,21; 87, 26,27; 205,2,3; 223,16; 246, 22; 263,11,23; 264,7; 391, 16; 406,20; 427,8
- lector 238,10
- lectulus 49,6,7
- lectus 48,25 (sponsi et sponsae quid sit)
- legatus 91,4
- legitimus 67,20; 73,7
- lenis 2,18; 5,25; 102,18
- lenitas 2,5; 165,13
- leo 340,3 (iracundia); 427,28
- lepra 275,8
- leprosus 53,23
- levitas 277,4,15,17
- lex (vet. Test.) 4,22; 9,13; 19,7; 32,6; 34,4; 36,25; 48, 13; 81,2 (Moyses); 114,9; 118,2,19; 90,10; 91,9; 97, 16; 99,4; 114,18,27,28; 122,4; 132,5,15; 148,15; 157,7,9; 158,22,25; 160, 11,24,29; 169,9; 173,16; 177,32; 182,20,22; 183,14, 20; 202,5; 204,30; 205,8; 213,19; 216,12; 218,14; 220,15,19,21,25; 226,21,25; 234,7,11; 242,8; 247,12; 266,17; 282,19; 293,7; 305, 21; 315,22; 321,14; 325,10; 330,19; 349,21; 374,15,21; 387,28; 392,12; 394,19; 395,4; 398,1; 427,18; 429,6; 436,11
- lex 67,17; 160,1 (naturalis)
- libelli 76,6; 79,10 (Sol.); 83, 22; 87,11
- libellus 61,5 (C. C.); 13; 62,21, 23,31; 63,3; 68,2; 69,8; 76, 12; 83,21; 85,2; 86,27; 87, 2; 89,5,9; 156,29; 168,17; 184,5; 199,6; 202,14; 217, 16; 68,27 (Sap. Sol.); 76,20 (Prov.); 77,32; 82,8 (Jud.); 83,24 (Eccl.); 169, 20 (duod. proph.) —
- liber 3,23 (Regnorum); 82,23; 87,14; 115,8; 118,23; 122, 12; 151,15; 265,30; 442,27; 28,11 (Jud.); 81,27; 237,22; 29,16 (C. C.); 31,21; 62,30; 78,11; 83,2; 63,2 (-ri Sol.); 86,15; 75,4 (Prov.); 84,13; 79,24 (Num.); 80,1; 81,13; 85,29; 115,4; 163,19; 82, 17 (Par.); 266,5; 83,10 (Ps.); 87,25; 93,23 (Lev.); 238,3 (Esdra); 240,2; 328,25 (Ez.); 330,20 (quidam); 332,12; 342,24 (sanctus); 370,5 (Daniel). 20 (Job.); 376,1 (Ez.); 449,1 (Pastoris)
- liberalitas 73,20
- liberator 260,16
- liberi 52,9,19; 359,17
- libero 45,11
- libertas (s. arbitrium) 391,12
- libido 62,18; 72,18; 324,1; 350,30; 351,3; 408,22
- libra 127,14; 190,4 (dilecti- onis)
- libramen 127,10
- libro 77,7
- lignum 49,20; 50,18,21; 66, 23; 127,19,21; 181,6 (-na silvae angeli); 376,1 ff. (vitis)
- lilium . . . . . 178,5 ff.
- limes 362,19 (mundi)
- limosus 128,20 (cor)
- linea 91,23 (intelligentiae); 112,24
- linamentum 113,17
- lingua 41,20; 407,23 (Hebrae- orum)
- lintheum 230,13
- lippus 105,26
- littera 16,19; 25,2; 34,3; 64, 3 (-ae Pauli); 69,7; 132,9 (-ae); 170,19; 173,14; 182, 22 (legis); 220,21,23; 226, 21; 229,28 (divinae); 252, 9; 274,14; 292,7; 293,1 (-ae sacrae); 392,9; 350,3, 14; 361,4 (-aesacrae); 367, 19 (quattuor-arum nomen Adonai). 28; 369,9; 412,24; 427,4; 434,21; 440,7; 448, 18 (-ae divinae)
- locuples 436,19
- locus 7,15; 56,21 (der Schrift) u. ö.; 76,8 (moralis); 78,1; 399,20,22; 403,32; 76,12 (inspectivus); 78,31; 76,18 (rationalis); 77,15
- logice 75,10
- loquor 60,14
- lotus 36,4 (in salutem)
- lucerna 411,18
- lucrum 221,8; 355,3
- luctamen 74,8
- luctus 264,9
- lugubris 414,7
- lumen 38,15; 126,6; 127,28; 137,18; 139,16; 141,5 (scientiae); 155,1; 203,1,28; 219,14,29; 274,29; 278,28 (veritatis); 345,6; 411,18, 24; 412,1,17
- luminare 266,6
- luna 6,1; 411,23,25; 412,17
- lupus . . . . . 367,24; 428,29 ff
- luteus 128,19 (cor); 129,2 (cogitatio)
- lutum 128,20
- lux 20,14,15; 39,27; 46,26; 70,6; 126,6,10; 127,7,25; 130,1 (Deus); 136,11; 137, 19; 139,8 (scientiae); 160, 2; 140,3 (mentis); 187,25 (veritatis); 263,17 (vera); 274,30; 280,22; 411,16,17; 415,5
- luxuria 350,23; 413,1; 422,6
- luxoriosus 314,13; 351,19; 403,32
- macies 373,3
- macula 85,7
- maeror 417,4
- maestitia 252,16
- magister 43,25; 53,1; 77,31 (Sol.); 150,9 (saeculi); 166, 24; 240,19; 272,6; 274,2; 296,1; 318,3; 325,5; 341,

- 14,23 (falsus); 343,2; 345,17,24; 346,8,17,21; 347,11; 348,1,10; 341,28; 347,23 (Marcion); 350,28; 351,7; 352,1; 354,8,19; 380,24; 394,11; 403,9,11,12
 magisterium 54,10
 magistra 273,18; 321,13
 magnificentia 21,29; 67,14; 175,1; 194,21
 magnifico 16,10
 magnificus 61,9; 83,15; 92,22; 118,7; 126,23; 135,12; 151,2; 217,18
 magniloquax 287,11
 magnisonus 305,17
 magnitudo 45,7; 74,29 (caritatis); 105,18; 223,17; 363,20 (sapientiae); 385,2; 386,2; 439,1
 maiestas 39,27; 45,1; 50,27; 167,17 (Christi); 212,26; 293,8; 339,20 (Dei); 372,16; 401,10
 maiores 87,31
 maledico 247,6 (Deo)
 maledictio 127,32; 268,29; 436,11; 437,13; 438,19
 maledictum 322,5; 350,16; 436,12; 437,10
 maledictus 350,15
 maledicus 378,20
 maleficium 268,23
 malignus 18,11; 229,25 (spiritus). 27; 236,2; 239,7; 241,15; 266,8,9; 267,4; 407,14; 417,19; 428,4
 malitia 6,27,29; 105,25; 122,25; 123,18; 180,4; 276,7; 290,16; 296,6; 300,1; 301,2; 306,19; 313,17; 324,22; 326,18 (-am non operatus est Deus) 21; 338,10; 363,15; 405,26; 406,10; 407,11; 416,9
 malleator 306,4ff
 malleus 303,12ff; 304,11 (inter -m et incudem); 305,1
 malum (Aptel) 1,19; 50,14; 53,19; 180,4ff (-li arbor)
 malum 406,4
 mammae 46,11
 mandatum 15,21,23; 20,10; 52,25; 73,10; 78,23; 79,13; 188,12 (Dei). 30; 198,7; 252,2; 272,26; 273,1; 293,26; 300,20; 374,13 (Dei); 436,5
 manduco 104,14
 manifestatio 162,2; 204,31; 205,4
 manifesto 220,18; 248,22; 259,2
 manifestus 54,12; 451,20
 manna 163,2 (Verbum)
 mansio 168,14
 mansuetudo 90,18; 165,13; 232,26; 320,7; 393,11,22; 438,8
 mansuetus 59,16; 356,10
 manus 16,7 (opera); 155,2; 16,25; 34,17; 168,2 (animae); 422,3,16
 mappa 377,10
 mare 163,1 (baptismus)
 martyr 369,1
 martyrium 353,1; 368,14
 mas 155,18
 masculus 155,17; 273,14; 382,11
 mater 24,25; 84,19 (caelestis); 130,15 (sponsae quae sit); 131,9; 188,27; 189,1; 362,6 (terra). 8,9,10; 364,4; 369,10
 materia 72,2; 98,22; 127,20; 128,13,15,20; 129,16; 159,7,9; 176,28; 275,27; 276,13,16; 300,16; 304,1; 306,1; 338,7; 355,14; 409,12; 414,30; 446,24; 451,10
 materialis 62,20; 66,8 (homo); 70,3; 74,17; 100,2,5; 104,1
 materies 411,19
 mathematicus 314,10; 315,8
 maturitas 171,18
 maturus 62,23; 80,15
 medela 321,31; 341,6; 419,7; 422,1
 mediator 214,2
 medicamen 300,8; 301,5; 356,21; 372,1
 medicamentum 3,19; 356,25
 medicina 215,5; 301,16,17,22; 302,7
 medicinalis 371,24 (disciplina)
 medicor 48,16 (-atur Jesus)
 medicus 295,25,28; 296,1; 300,18; 301,3,11 (Deus). 21; 302,4,6,9; 313,22; 322,9; 332,2; 356,23; 372,12
 medietas 245,10 (Dei); 292,19,22,23,26
 mediocris 82,1; 109,8; 312,1
 meditatio 19,23
 medius . . . . . 258,3 (-a). 18,25
 mel 251,12ff; 433,16,20
 melum 180,5ff (-li arbor); 192,16ff; 193,18 (-la animae)
 membrum 32,26 (sponsae); 49,3; 54,1; 64,19; 65,17,18 (animae); 66,4; 113,17; 155,5 (ecclesiae); 187,6; 219,1; 260,25; 423,23,27,30
 memoria 360,18; 397,3; 415,23
 mendacium 13,2; 131,24; 235,1; 274,14; 354,12
 mens 42,8; 91,14,16,27,29; 93,27 (dogmata); 105,22; 140,3,10; 160,4; 165,10; 210,2; 215,11; 230,1; 240,1; 262,14; 276,5; 292,14; 335,28; 359,4; 360,6; 382,24; 397,5; 420,28; 424,5; 435,14; 437,20
 mensis 329,4,7,9
 mensura 3,21; 102,10 (fidei); 159,17; 186,26,27,30,31; 189,16; 193,26; 198,25,26; 266,20; 419,22 (peccati); 431,26 (intellectus); 454,1
 mercimonium 304,16
 meretrix 46,11; 67,19; 71,2; 389,8; 401,28; 413,7
 meridianus 137,14; 139,7,12,16; 140,4,16,28; 141,12
 meridie 140,15
 meridies 39,29 (quid sit); 139,7 (cordis secreta); 140,2ff
 meritum 188,5; 314,24
 merus 91,19 (doctrina); 137,18
 mesochorus 134,16
 messis 59,22; 205,23; 336,26
 metallum 296,17
 mica 413,3
 milito 28,9; 287,20
 minae 325,5
 minister 90,21 (-ri Dei). 24; 94,24; 180,18; 295,10,18,21,29; 296,4; 363,18
 ministerium 14,1; 91,15; 95,28; 120,14; 155,2; 157,11; 158,17; 198,7; 209,8,10; 269,10; 271,9; 281,11; 323,17; 331,25; 332,5; 375,19
 ministro 90,9,11
 minoratio 417,31
 miraculum 100,19
 miserabilis 362,15 (Judaeus); 414,5 (Sodomitae). 6
 miseratio 413,11
 miserator 384,27 (Deus)
 miseria 260,18; 436,24
 misericordia (oft Dei) 48,4,5; 79,18; 100,1; 122,7; 320,20; 321,5,10; 325,22; 375,

6; 384,17; 385,21; 387,19;
417,4,7,22; 418,3,14; 419,
5,13; 446,25
misericos 321,11 (Deus)
mitis 73,19
mobilitas 105,14
moderatio 159,17
modus 31,24 (imperativus)
moles 55,20
momentum 314,11
monile 42,3; 156,7,17,21,26
monitor 91,12; 92,7
mons 7,16,17,18; 8,1; 45,4,5;
56,8,9 (tu) 12; 57,8ff (qui
sint); 201,12ff; 205,9ff;
214,23 (-tes excelsi qui sint)
moralis (s. locus) 75,9 (dis-
ciplina), 17; 76,5; 84,13;
77,29 (eruditio); 78,22
(philosophia), 28; 100,29;
100,16; 102,30; 220,16
moratus 407,7
morbus 302,4; 356,22
mors 11,8; 55,21; 58,1; 99,
7,10; 106,18 (infidelitatis);
123,12 (-tis locus), 15; 170,
7; 184,12,16; 187,26; 219,
17; 222,25,28; 224,1
(Christi); 328,3,8; 308,20;
333,11; 366,2,11; 378,1;
387,20
morsus 179,1
mortalis 22,12; 221,22; 331,26
mortalitas 10,29; 11,3,6;
228,19
mortiferus 206,21
mortifico 25,22 (-cat Deus);
105,3; 260,27
mortuus 25,27
mos 5,29 (-res); 8,21; 78,1,
11,16; 100,18; 103,1; 119,
13; 134,3; 189,24; 315,21
(patrii); 351,5; 352,31; 390,
4; 392,29; 393,4; 403,9;
75,17
motio 42,15
motus 42,18,21; 105,4; 129,
2; 232,28; 257,23 (Dei);
314,8,19 (astrorum); 359,
30 (terrae); 433,8 (animi)
mulceo 50,14
muliebris 147,4; 187,19;
351,15
mulier 73,12; 121,13 (Solo-
monis); 142,18; 144,26
(animae hominum commu-
nis vitae); 150,29; 188,24,
28; 273,15,16,18; 351,31;
447,6
multiplex 54,15

multiplico 21,14
multitudo 28,23; 49,15; 59,
15; 119,6; 125,4; 180,17;
319,5; 367,9 (similium
unus); 386,2; 397,12; 405,
30; 406,2,5,20; 417,18;
426,7
multus 5,23 (-ti peccator);
6,3,28,29; 7,23
mundanus 150,16
mundialis . . . . . 349,22 (cura)
mundo 271,6
mundus (adi.) 35,14; 169,9;
181,22; 206,24; 207,5; 262,
25; 265,3; 270,29; 283,30;
349,25; 428,19,23,24,28;
454,2
mundus 33,12,22,23; 34,4;
45,8; 50,2,3; 58,9; 62,28;
63,31; 72,2; 79,15,16; 98,
16; 101,16; 119,3,8; 127,
29; 137,18; 141,7; 147,14,
17; 157,15; 166,18; 174,3;
191,13; 201,13; 204,15;
208,8; 210,10; 212,1; 214,
18; 219,25; 230,4,5; 245,
25; 258,3,4,5,9,19; 285,6;
286,25; 299,6,10 329,10;
335,9; 340,11,13; 355,3;
362,19; 369,24,27,28; 370,
1; 389,17; 404,8; 436,19;
455,1
munitionem 25,27; 218,29;
233,8,9,12
munus 72,9; 89,15; 90,7,10;
14; 91,8,10,11; 119,9; 146,
12 (scientiae); 166,1,20;
167,5; 234,11; 283,9; 446,6
murmuratio 37,3
murmuro 36,24; 37,1,2
murus 60,8; 151,25 (perversae
doctrinae); — 200,18; 229,
5,6 (ante murum); 233,6,8;
230,6
musica 72,23
mutabilis 148,5
mutatio 89,8; — 382,17
(feminarum)
myrrha 99,7 (mors); 170,6
mysteria 4,19; 11,2; 16,24;
21,28; 33,19; 63,16; 77,26;
91,6; 92,5; 100,21; 101,6;
120,7,19; 136,24; 148,26;
160,29; 164,12; 173,15,20;
185,26; 229,29; 233,11;
240,4; 265,5; 291,26; 330,
19; 399,10; 400,4
mysterium 10,26; 16,11; 36,7;
56,21; 80,17; 99,21; 117,
16,29; 137,5; 140,12; 156,

23; 157,15; 158,17; 180,
13; 244,23; 249,2,3; 263,
10; 298,22; 325,16; 362,26;
378,17; 385,16; 444,16;
453,18
mystice 37,19
mysticus 61,23; 78,17; 80,24;
94,3,24 (vinum); 100,28 (in-
telligentia); 134,28; 151,4;
156,31; 112,8 (doctrina);
220,16; 113,24; 138,22;
164,16; 197,31; 212,6; 223,
6; 231,7; 399,20 (intellec-
tus)
nardus 44,5,12 (opera bona).
16; 165,22 ff; 166,10 ff; 167,
21 (Christus), 29
nares 57,1; 293,11
narratio 176,28; 229,20,21
nascor 51,7
natalis 14,12,13; 315,7
natio 122,16; 132,29; 441,18
nativitas 51,2 (Jesu), 5; 169,2;
314,11 (-tis dies); 315,5;
327,18 (Christi); 328,2,4,8,
11; 333,26; 380,5
natura 21,18 (humana); 72,
12; 42,17 (per naturam),
49,19; 50,15; 56,25; 62,20;
63,8,18,30; 66,9; 70,3,25;
71,6 (trinitatis); 244,28;
72,6; 75,19,20; 78,3; 91,9
(-rae lex); 103,30; 125,19;
148,2 (animae); 149,6; 159,
19; 189,21; 192,13; 197,12
[Dei]; 257,5; 208,20; 212,
15; 215,3; 218,17; 225,21;
227,9; 246,20; 271,9; 279,
24 (Salvatoris); 300,15,17;
331,7; 333,12,23; 360,31;
361,10; 367,1 (una Christi
et patris); 376,22; 385,2;
393,21,22; 429,4; 433,11
(peccati); 448,13,14; 453,
30,32 (Dei)
naturalis 42,21 (amor); 75,9
(disciplina); 78,29 (phi-
losophia); 100,29; 84,18;
100,16; 102,30; 113,22;
125,24; 126,8; 141,27; 150,
3 (scientia); 160,1 (lex);
166,3; 196,15
naturaliter 276,26; 278,14
naufragium 226,6 (fidei); —
369,24
nebula . . . . . 19,16; 337,2 ff
necessitas . . . . . 222,25 (peccati)
necessitudo (Verwandschaft)
373,23

- negligentia 149,29
 negotior 167,8; 202,20
 negotium 120,1; 349,22 (saeculi); 355,3 (mundi)
 nemorosus 175,6
 nemus 137,14; 376,29
 nequitia 67,26 (-tia spiritus); 151,5; 227,11; 235,19 (-iae); 337,1
 nervus . . . . . 422,5 (animae)
 niger 36,1 ff (-ra sponsa quid sit); — 105,20; 114,20 (uxor Moysi); 122,25
 nigredo 113,19 (int. Cedar). 21; 114,18; 124,26; 125,1. 10.18.21.24.27; 126,5,7,8; 127,1,8.25
 nigror 38,8
 nihil 258,11 (ex -o creatum)
 nobilis 8,4,6,8,17; 89,23
 nobilitas 369,1 (generis); 370,4
 nocturnus 74,1
 nodositas 169,7
 nomen 33,30 (Christi); 34,1; 101,15; 313,5 (profiteor)
 notarius 318,5,24
 notio 273,22
 notitia . . . . . 381,22 (Dei)
 novacula 371,27
 novellus 94,28
 noxius 132,28 (disciplinae); 214,2
 nubes 163,1 (spiritus sanctus); 226,11 (prophetae)
 nubo 61,6
 nuditas 396,3
 nudo 54,1
 numero 85,29 (-atur Istrahel)
 numerositas 158,12
 numerus 6,18; 81,7 (divini); 86,1 (Istraheliticorum). 2. 3.8; 140,25,29
 nuptiae 8,17,22; 9,24; 28,23; 32,3; 90,8; 118,2
 nuptialis 32,10 (carmen); 46,5; 61,5,19; 95,11; 170,12 (drama)
 nutrix 13,20
 nutus . . . . . 340,9 (Dei)
- oboedientia 78,23,27; 156,1. 4.10.12.13.17.18.20.26
 obscuritas 113,19 (int. Cedar); 114,12; — 359,4; 400,1; 425,29
 obscurus 91,21; 92,2; 123,13 (gens)
 obsecratio 345,14
 obsequium 132,20
 observantia 132,16 (legis); 234,7
 observatio 78,23
 obtrecto 118,21; 122,20
 obturatio 12,21 (oris int. Fineses).
 obturo 11,22; 13,4; 107,12
 obtutus 231,21
 obumbratio 182,7
 obumbro 183,9
 occasio 23,6; 435,1
 occisio 395,17
 occubitus 39,26
 occultus 59,8; 161,19
 oculus 46,23 (tentationis int. Engaddi); 172,3; — 46,24; 47,23 ff (columbae quid sit); 174,25; — 48,6,7 (carnis). 9; 332,27; 97,15; 105,30; 105,16,25; 107,2 (-li quid sint); 154,27 (-li ecclesiae); 167,27 (animae); 274,4; 173,13,28 (spiritus sanctus); 175,2; 176,9 (spiritalis); 215,6; 219,19,22,27; 264,6,8; 273,23; 274,11; 283,25; 323,5 (mentis); 332,27 (cordis); 345,4; 416,6; 423,25
 odium 17,18; 53,12; 190,9
 odor 30,17 (peccati); 44,12; 32,4; 33,5 ff (Christi). 28; 44,6; 45,17; 49,20; 50,11. 12.13; 102,11; 106,10,11; 165,22 ff; 166,2,17 (doctrinae). 25 (Verbi); 168,12; 170,30; 171,15,25; 172,14; 177,20,22; 180,25; 191,20; 192,15; 193,3,4,8; 225,11; 227,6; 228,19; 388,15
 odoramentum 100,20; 119,9; 122,6
 odoratio 106,4
 odoratus 50,14; 103,19,27; 104,24; 105,29; 106,1; 107,11; 167,30 (animae); 172,12; 180,26; 216,19,22; 225,12; 229,30
 odoratus (adi.) 181,3
 odoror 98,9,20; 106,2
 offensa 379,14
- offensio 221,22
 officina 403,12
 officium 15,17; 138,21; 221,6; 245,1 (nominum); 412,28 (vitae)
 offusco 114,5
 oleum 99,25 (misericordia); 100,5,6; 394,24 (sanctae doctrinae)
 omnipotens (Deus) 16,20; 159,14; 265,14; 326,11; 357,29; 363,8; 367,1; 388,19; 399,9; 418,2; 454,6
 omnipotentia 21,26
 opacitas 175,16
 opacus 137,14
 operatio 287,17
 operor 131,26
 opes 108,18; 109,10; 110,18; 165,12
 opisthotonos 11,15
 opportunitas 3,22; 113,1; 224,21
 opprobrium 144,4; 417,29
 optativus 31,24
 optimates 426,12; 432,10
 opus 8,24,25; 9,7,16; 10,10; 44,12; 57,3; 70,26; 79,24 (-era operum); 80,1; 79,26; 111,1; 118,7 (Moysi); 119,9; 122,7; 146,5; 155,2; 175,6; 176,3,18; 177,20; 179,11; 189,24; 193,2; 198,6; 202,27; 216,5,7,13; 219,26; 227,5; 252,13,24; 258,15 (Dei); 363,19; 264,9; 351,14; 416,3 (confusionis). 6,8; 417,1
 oratio 4,18; 8,12; 13,10; 14,26; 15,6,13,15 ff; 16,2; 17,6; 89,20,24; 92,9,16,18,20. 26; 120,18; 122,7; 168,4; 245,18; 260,19; 275,11; 299,22; 351,19; 368,12; 370,11 (Danielis); 390,7; 400,4; 454,2
 oratiuncula 82,7
 orbis (terrae) 101,15; 125,3; 227,2; 362,19
 ordinatio 119,25 (ecclesiae)
 ordino 52,1 ff (caritatem quid sit); 53,17
 ordo 13,6 (sacerdotalis); 266,10; 409,14; 52,5 (caritatis). 25; 53,4; 186,19 ff; 76,17; 77,9; 101,12; 108,21; 120,11 (ecclesiasticus). 13 (diaconorum); 147,18; 175,13; 187,17 (vivendi); 266,9 (regius); 341,17 (noster);

- 343,14 (in iudicio); 375,11; 354,16 (in ecclesia); 375,20.24; 435,24
organum 291,5ff
origo 147,2; 157,16
ornamentum 41,21.23; 42,2; 89,23; 119,13; 172,24; 173,24; 219,25; 257,7; 405,7; 449,5
ornatus 124,30; 156,8; 257,6 (sapientiae); 297,7
oro 17,7; 122,8
os 12,21 (ori parcens int. Finees); 60,18; 77,18 (iusti); 91,20.28 (sponsi virtus)
osculum 91,1ff (quid sint); 92,3ff; 157,10 (doctrina)
ostium 139,3 (Christus); 252,26 (cordis); 260,2 (Christus). 3
otiosus 132,2.8; 262,15; 291,3-9; 352,23
otium 132,2, 222,11; 326,24; 353,18
ovis 40,23; 134,24; 135,17 (anima); 136,12.21.22; 137,3 (Christi). 13; 158,9.11; 139,2.6; 142,6; 145,10 (simplex); 153,29
pabulum 57,2
pacifico 84,27
pacificus 84,3 (Sol.). 11; 85,1; 118,29; 119,14.23; 120,20; 121,23; 122,29; 124,19
paedor 413,2
paenitentia 12,13; 33,25; 36,1.17.20.21; 38,9; 39,1; 114,23; 119,15; 122,1.28; 125,7.8; 260,22.27; 286,6.11; 295,27; 309,12; 325,21; 358,1; 377,12.24; 398,13; 416,9; 449,2
paenitet 23,18
pagina 139,22; 205,2
palaestrica 72,22
palea 310,19
palma (Pflanze) 1,19; 108,17
palma 63,27 (animae)
palmas 225,10; 376,5
palpabilis 168,1
pando 5,10
panis 167,21 (Christus). 28; 389,7
parabola 70,20; 77,11; 91,22; 97,1; 161,16; 164,8; 202,19; 205,28; 335,4; 358,2; 363,4; 375,31; 376,34; 424,4; 425,35
paradisus 193,14; 326,1.3; 371,20; 447,24.25
parasceue 265,11
parentes 52,9.16.25; 189,12
paries 57,18
pars 238,29ff (-tes vulpium quid sint); 429,18 (Dei)
particeps 135,2
participium 70,31; 166,20; 176,21 (Verbi)
parturio 159,14; 212,24
partus 8,12
parvulus 13,28; 62,3; 80,14
pascha 163,2
pasco 39,26
pascuum 137,13.15; 138,22.27.30; 139,6.12
passibilis 62,2 (amor); 69,3; 195,27
passio 29,23 (Christi); 43,10.11; 102,13; 119,19; 162,1; 163,3; 183,23; 196,23.24; 226,15; 265,12; 299,17; 328,1.5; 340,13; 384,21.25; 26.28.31; 385,3; — 69,5; 229,24; 290,15; 292,12; 301,7; 338,10; 385,11
passus 102,18
pastor 134,22 (sponsus). 24; 136,31; 137,13; 138,4.6.7.8.11.21; 139,2; 145,8; 150,4 (huius mundi princeps); 189,7
pastoralis 138,19.22
patefacio 159,15
pater 3,17 (Alexander papa); 9,1; 64,23; 65,4; 69,24 (Deus). 26,30; 84,28; 89,20; 90,22; 94,13 (-res sancti); 163,20; 434,8; 453,31 u. ö.; 159,14; 189,6; 208,1 (Verbi Deus); 215,9; 216,1.31 (Jacob); 351,27; 362,7.8; 369,10; 381,5ff.
paterfamilias (-e) 1,18; 202,19; 376,31; 391,9
paternus 114,6
patientia 118,7; 165,13; 363,5; 365,18 (Job)
patria 325,25; 330,18; 370,3; 416,26
patriarcha 73,30 (Jacob); 140,24 (-ae); 156,32; 156,22 (Judas); 197,31 (Isaac); 364,18.29; 365,10
patronus . . . . . 25,2 (litterae)
pauper 322,20
paupertas 360,18 (memoriae); 413,13
pax 91,2; 119,6 (-cis visio Hierusalem); 291,9; 309,10; 121,8.14 (Dei); 165,5.12; 185,20; 202,26; 272,17; 290,15; 381,7.8; 435,18
paxillus 376,6
peccator 5,22; 11,14; 12,21; 23,3; 25,23; 59,14; 129,21; 130,2; 148,21; 185,30; 219,18.19; 242,7; 254,8; 260,24.26; 261,20; 265,8.9.15.16; 273,26; 277,24; 286,2; 291,13.18; 292,24; 294,22; 298,22; 302,21; 303,1; 309,11; 312,10; 317,4; 319,10.11.15; 320,18; 322,17; 323,16; 330,1; 335,16.17; 343,27; 344,3; 345,6; 347,9; 348,3.8; 357,10; 359,14.17.24.26; 360,11; 361,1; 362,6; 371,5; 372,17; 375,3.16; 380,1.3; 381,2.9.20; 391,22; 405,27.28; 407,11; 410,12; 416,9; 419,19; 420,1.7; 430,18; 433,21; 436,12.13.18; 437,7.10; 438,16
peccatrix 33,16ff; 358,13 (terra); 363,2 (Hierusalem); 364,13.15; 380,14.16; 381,26; 383,19; 384,2; 387,7; 398,21; 402,1.8; 407,13.17; 408,5; 410,5; 418,15
peccatum 8,25; 9,7; 10,18.21; 11,10; 12,13; 13,5; 25,24.26; 30,15.17; 36,2.3.19; 42,17; 44,12; 58,26; 96,4.11; 98,16; 99,21; 114,27; 122,25; 123,21; 125,7.8; 129,15.16.17.19; 142,15; 145,11; 148,23; 152,17; 169,12; 174,19; 178,11; 187,25; 197,8.10; 213,13.27; 221,20; 222,26; 225,21; 24,28; 226,16.17; 227,13; 229,32; 230,24; 236,17; 239,31; 255,23; 260,15.27; 261,1.14.18; 262,19; 268,6; 270,29; 271,5.8; 275,5; 277,7.8.15; 279,27; 286,3; 291,20; 293,19; 296,3; 297,21; 298,2; 302,16; 314,6; 319,5; 320,16; 324,12.27; 325,7; 327,2.5; 329,15; 333,12; 336,5; 341,3.5.18; 344,14.17; 346,12; 349,8; 350,5.9; 351,8.15; 359,10.19; 360,2; 361,11; 364,5; 369,29; 370,2; 372,2.20.21; 374,4.25; 377,9.11; 380,1.7.29; 381,22; 382,18; 385,

- 28,31; 386,22; 391,6.8.23;
 392,11; 394,3; 396,24; 398.
 4.11.19.21; 401,19; 402,4.
 16; 403,25; 404,8; 405,2.
 26.27; 406,1; 407,24; 408,
 6.17.20.24.25.26.28; 409,4.
 5; 410,9; 411,7-8; 413,10.
 17.26.27; 414,1.11.14; 415,
 8.29; 416,11; 419,9.22.23.
 25.27; 420,28; 422,6.31;
 423,1; 430,20; 432,5; 433,
 3.11.12.18; 435,15-24; 437,
 8.14.23; 438,21; 445,17
 pecco 23,16
 pectus 32,9; 45,28; 46,4; 93,8
 (Christi); 94,1; 168,15
 pectusculum 32,7-9; 93,21
 (separationis principale
 cordis)
 pecunia 71,1.21; 72,1.16; 150,
 1; 202,20; 236,20.23
 pecus 136,31
 pecus (-udis) 364,11
 pedisequa 34,15
 pellicius 11,3
 pellis 10,29; 46,11; 230,13
 penetral(e) 35,4
 penna 234,2-3; 387,8 (vestis
 summitas)
 penuria 322,20
 perambulo 245,31
 perditio 312,28; 345,23; 404,
 10; 443,17
 peregrinus 136,19
 perfecte 74,5
 perfectio 35,13; 73,22; 80,25;
 84,21; 86,19; 105,2; 110,
 32; 111,5.7.20 (Verbi); 112,
 7; 138,29; 143,18; 148,14.
 15; 153,19; 156,25; 158,12;
 161,10; 163,21.28; 164,2;
 171,22; 174,13; 178,4; 189,
 15; 190,20; 197,23; 209,3;
 210,16; 212,18.22; 216,5.
 7.14; 225,15; 227,16; 232,
 22.24; 280,6
 perfectus 6,26; 19,19; 32,23;
 51,27; 52,24; 56,2; 61,9;
 62,23; 64,23; 77,16; 78,14;
 79,9; 80,17.18.24; 82,4;
 84,22; 85,5.13; 91,13.27;
 92,4; 94,17; 97,17; 102,24;
 103,22; 108,11; 110,23; 111,
 1.23; 136,12; 139,15; 147,
 3; 149,8; 165,3; 173,26;
 183,6; 185,25; 195,26; 213,
 3; 232,11; 241,11.15; 254,
 16; 259,1; 307,32.33; 344,
 2; 346,27; 399,21.25; 447,
 17
 perfidia 19,7 (Judaeorum)
 perfunctorie 105,12
 periclitor 22,13
 periculum 334,22.24 (vgl. sen-
 tentia); 423,12
 peritia 105,23; 106,9; 164,23;
 215,5; 240,5
 peritus 24,6 (Dei)
 pernicios 57,1
 perniciosus 185,30; 229,27
 pernicitas 172,23
 perpetuitas 370,29
 perplexus 91,21
 persecutio 17,20; 202,25; 287,
 28; 305,7; 379,13; 423,12.
 13; 442,15
 persecutor 38,21; 39,1
 persona 5,6.29; 28,20; 29,17;
 61,21; 63,5; 89,7.8; 90,6;
 100,4; 101,11.13; 110,21;
 113,12.25; 115,33; 124,31;
 125,2; 156,29; 202,15; 214,
 27; 228,11 (Christi); 312,
 24; 235,12
 persuasio 240,16; 314,8
 perturbatio 224,9; 325,20
 perversitas 127,21; 333,28
 perversus 52,5; 131,25; 219,
 23; 236,29; 239,22
 pes 32,25; 33,16 ff (super -es
 fundit aromata peccatrix);
 273,3 (animae); 346,15;
 284,2 (cordis); 340,10 (Dei);
 422,4
 petitio 110,19
 petra (Christus) . . . . . 230,24 ff
 phantasma 327,18
 philosophia 76,16; 77,31; 78,
 19.22.28.29; 79,3-7; 100,29
 philosophicus 240,5
 philosophus 19,14; 119,5;
 120,25; 141,14; 148,24
 physica 75,8
 physiologia 56,25
 pietas 71,17; 165,4; 195,3
 (Dei); 204,20; 282,13.14;
 313,9; 317,3; 319,14;
 343,2
 pigmentum 98,1; 99,17; 100,
 21; 106,9.10
 pignus 156,26
 pincerna 95,28
 pinguedo 275,16; 276,20
 piscis 310,20; 445,28.30
 placitio 414,29 (sui)
 plaga 226,4
 planities 177,29; 179,10;
 205,6
 planta 2,7
 plantarium 197,25
 plantatio 1,10 (Dei); 3,18;
 336,10.15.21
 planto 1,13 (-at Deus); 18,21;
 132,20; 193,14; 198,4.8;
 358,8; 424,27
 plebeius 81,16
 plebs 96,5; 118,21; 432,11
 (Dei)
 plenitudo 107,26 (Spiritus);
 111,20.23; 141,13 (scien-
 tia). 15 (veritatis); 159,27
 (scientiae int. Cherubim);
 339,9; 187,27; 259,21 (glo-
 riae Dei)
 plenus 141,4 (lumen)
 pluvia 323,6 (iustitiae)
 poculum 111,4 (doctrinae);
 297,18; 372,14
 poena 145,13; 238,27; 258,
 20; 266,29; 294,29; 295,5.
 8; 302,18; 319,14; 321,12;
 322,17; 355,11; 358,20;
 359,13; 362,25; 371,14;
 372,16.31; 373,7.8.27; 374,
 16.23; 375,5.15; 417,3-5.
 30; 419,11.24; 433,22; 437,
 9; 439,9
 poenalis 321,31; 339,3; 371,
 16
 poeta 67,1; 296,23
 pollicitatio 438,20
 pomum 2,2; 194,3
 pondus 321,10
 pontifex 99,8 (Christus)
 populus 2,17 (-i); 95,2; 120,
 17; 125,4; 226,13; 267,23;
 400,5; 417,18; 17,26; 24,11
 gentilis); 27,18; 45,13; 96,
 4.11; 99,8; 114,5 (prior);
 168,22; 122,17 (gentium);
 123,13; 126,11; 123,20
 (Istrahel); 129,1; 135,9
 (christianus); 151,6 (Dei);
 190,28; 357,5; 417,13; 430,
 10; 168,23; 174,1; 177,32;
 178,2; 212,6; 215,19; 220,
 18; 247,12; 249,17.19; 265,
 8.9.11; 266,3 (Iuda); 267,
 15.19; 268,12.22; 273,31;
 278,3 (Judaeorum); 430,8;
 434,19; 439,8.13; 282,15;
 285,28; 319,8; 320,23; 325,
 14; 329,15; 332,22; 341,8;
 351,5.16; 364,23; 365,10;
 375,22; 394,1; 400,3; 407,
 17; 426,12; 427,2; 432,11;
 434,28.29; 437,12
 portio 5,2
 positio 208,9
 possessio 7,20 (Dei int. Hel-

- chana). 21,22; 8,1,9,16;
 31,12; 198,16
 possibilitas 227,8; 263,25;
 278,21; 329,1; 391,18
 posteri . . . 75,27; 78,28
 posterior 11,15 (partes); 123,4
 posteritas . . . 213,27; 359,18
 potator 20,14
 potens 21,13; 23,21 ff (-tes
 qui sint)
 potentia 21,8 (non est sicut
 Deus); 80,16; 194,22 (Verbi);
 203,27; 307,1
 potestas 235,18 (-tes); 240,11;
 241,9; 395,12 (scripturaru-
 rum); 401,13; 414,23; 429,
 29
 potio 31,8; 356,26
 potus 15,14; 66,9,12,22; 259,
 24
 praecedo 141,22 (-it tempore
 Solomon)
 praecceptum 11,19; 15,12,16;
 23,7; 31,17; 44,20; 53,2;
 78,27; 153,12,30; 237,1;
 249,4; 301,9; 315,11; 337,
 14; 349,25; 353,1; 361,20;
 374,10,17; 378,16; 383,25;
 393,26; 394,10; 401,17;
 405,8; 428,14; 433,10; 434,
 30; 436,12
 praecido 253,27
 praecipitium 63,22; 187,24
 praeconium 48,23
 praedicatio 204,21; 378,16;
 407,28
 praedicator 2,6
 praedico 39,2; 43,10; 44,9;
 48,14; 90,18; 96,2; 188,1;
 442,8
 praedives 109,9; 206,3
 praefatio 3,16; 87,1; 89,5,11;
 141,23; 186,18
 praefoco 276,7
 praefor 49,17
 praegravo 203,23
 praemeditor 96,23
 praepotens 149,8
 praeputium 382,16
 praesens 48,18 (Christus); 72,
 21 (vita); 147,15; 183,16;
 228,3; 355,1; 366,11; 91,2;
 92,28; 174,9 (saeculum);
 226,2; 335,18; 358,8; 415,5
 (lux)
 praesentia 90,21 (Christi);
 226,22; 362,15; 92,1,27;
 157,3; 247,25
 praesideo 142,8
 praesidium 415,18 (Dei)
- praestolor 35,11; 361,20
 praesumo 88,10
 praetereo 126,13; 164,1 (-ita)
 praevaticatio 112,21; 156,3;
 214,1; 227,10; 266,17
 praevatico 114,28; 247,12;
 361,16,19
 praevenio 37,6
 praevideo 163,23,25
 prandium 40,1
 pravitas 127,20; 142,7; 347,
 26; 357,3; 401,4; 408,1
 preces 29,19; 32,16; 34,12;
 90,23; 191,14; 384,20
 presbyter 177,18,23; 189,8;
 272,27; 273,2; 341,9; 402,
 6; 409,14
 presbyterium 120,11; 417,14
 pretiositas 234,7
 pretiosus 166,27
 primatus 145,6
 princeps 33,24 (mundi); 81,
 16; 242,11 (animae); 252,7;
 269,28 (ecclesiae); 434,26;
 331,18 (militiae); 375,26
 (sacerdotum); — 417,9;
 432,5; 440,12 ff
 principale s. cor und anima
 principalis 81,17; 146,5,12;
 165,15; 409,5
 principaliter 71,4
 principatus 269,10,12,18;
 270,9
 principium 50,26; 257,23
 (motus Dei); — 399,4,22;
 403,2
 prior 2,19 (-es, sc. interpre-
 tatores), 114,5 (populus);
 168,22; 285,27
 pristinus 417,23,34 (status);
 431,12, 447,11
 probabilis 72,27; 100,18
 probatio 274,13; 415,7
 probitas 103,2
 probrosus 25,13
 procacitas 401,29; 402,7
 procax 416,7,12
 procella 59,22; 224,10 (vitio-
 rum); 228,3,4; 229,24; 287,
 31
 proceritas 223,17
 processus 259,23
 procreatio 8,22
 procreo 9,19; 10,1
 procuro 158,27
 prodigium 22,15
 proditio 306,6
 profectus 51,1; 79,4; 102,3;
 103,21,23; 109,16; 135,14;
 138,29; 143,9; 148,13; 149,
 3; 171,4,9,21; 172,11; 173,
 8; 182,24; 186,7; 204,3;
 266,20; 280,20; 357,17;
 389,15; 434,22
 proficio 52,17; 84,16; 85,12;
 95,18; 102,25; 138,12,14;
 142,10; 148,15; 164,25;
 175,11
 profunditas 388,22 (sensuum)
 profundus 78,30; 179,11;
 238,21 (-dum stultitiae);
 326,21; 403,2
 progenies 25,6,9
 proicio 294,4 (aliud abicio)
 proiectio 294,10
 proles 359,14,21
 promissio 235,21 (Verbi);
 249,14; 439,2
 promptuarium 108,23 (Verbi)
 promurale 229,4; 233,5; 235,
 3 (quid sit)
 pronomen 295,12
 pronuntiatio 397,3
 prooemium 43,4; 335,23;
 424,7
 propello 127,8; 149,5
 properatio 102,19
 propheta 6,16 (Moyses); 30,16
 (Ps.); 37,4; 138,2; 139,14;
 195,8; 291,4; 345,14; 41,7
 (Hab.); 151,21; 45,2
 (Mich.); 329,24; 62,25
 (Ez.); 67,22; 291,26; 323,
 8,17; 328,27; 329,15; 332,
 15,25; 333,31; 338,4; 349,
 30; 351,28,31; 352,14; 355,
 7; 358,13; 368,1; 373,29;
 375,32; 378,24; 379,5; 380,
 8,14; 416,20,21; 425,18,35;
 432,30; 67,15 (Ies.); 109,
 18; 113,6; 164,30; 170,1;
 194,7; 242,7; 247,1,20;
 250,1,3,7; 262,1,8; 265,28;
 281,5; 325,1; 328,12; 427,
 21; 116,15 (Soph.); 122,20;
 123,21 (Ier.); 25; 182,4;
 211,5; 219,17; 287,13; 308,
 14; 146,2 (Hos.); 159,20;
 174,20 (Zach.); 232,5
 (Dav.); 243,12 (Dan.); 321,
 1,4; 322,13 (Nah.); 332,20
 (Ioachim); — 395,6
 prophetae 2,17,23; 19,7; 30,2;
 33,7; 34,5; 50,28; 59,17;
 65,21; 77,9; 80,6; 90,12,
 25; 91,9; 94,14; 132,5;
 155,11; 156,32; 158,13,22;
 160,28; 161,19,24; 162,6;
 169,21 (duodecim); 294,20;
 169,22; 173,17; 177,32; 185,

- 1.10; 191,9; 201,7; 202,5; 204,26; 205,9; 213,19; 216,12; 218,14; 220,14.19; 221,4; 226,11.18; 247,24; 248,2,3; 251,17.27; 254,22; 263,6; 279,16; 280,7.18; 282,19; 285,12; 293,5; 296,8; 307,16; 320,26; 324,23.27; 325,10; 327,7; 329,18; 334,14; 336,6; 343,3; 347,3 (falsi). 13; 349,21; 362,14; 377,31; 378,8; 379,11.12; 387,29; 389,10; 392,13; 394,6.19; 395,2.3; 401,16; 402,22.30; 403,2; 411,2.3; 440,13
- prophetalis 290,17
 prophetatio 378,2
 propheta 243,9 (les); 263,4; 326,14; 276,23 (Ps.); 277,18; 446,29; 307,20 (Ier.); 330,9 (Ez.); 344,24 (falsus)
 prophetia 101,13; 163,8; 227,27; 286,19; 293,7; 328,23; 342,3; 354,13; 378,23; 405,13; 426,1; 432,26; 439,6; 441,5; 442,1.26
 propheticus 4,18; 30,5; 33,11; 39,3; 67,24; 83,6; 90,16 (vox); 366,7; 91,27; 97,16; 167,11; 191,11; 201,12 (montes); 204,31; 205,1; 221,6.7; 263,10; 265,21; 279,14; 326,13; 336,12; 361,12; 366,17; 441,12; 452,17
 prophetissa 354,1
 propheta 157,24; 238,28; 250,28; 251,3; 259,9; 268,29; 269,4; 271,22.27; 278,3; 281,2.5; 350,4.8
 propinquitat 70,19
 propositio 202,4; 239,26; 283,14.18; 284,14; 425,26
 propositum 134,3; 143,6.14.22; 189,24; 218,30; 394,8; 402,26; 429,19
 proprietas 75,14
 propugnator 133,21 (angelus)
 propulso 125,29
 prosperitas 320,25; 436,22
 prospicio 57,22 (per fenestras quid sit). 24
 prosterno 82,14; 131,26
 prostitutio 156,25
 protectio 181,19
 protestor 2,13; 6,21
 proverbium 76,22; 304,10; 383,28; 445,6
- providentia 133,19; 195,1; 236,9; 294,12; 418,5.7
 provincia 204,21; 364,4
 provoco 102,28
 proximus 47,12ff (Deo sponsa); 53,7; 70,17.26.27.28.31; 143,17
 prudentia 76,28; 119,28; 120,2 (Christi); 276,26 (carnis)
 psallo 238,15
 psalmista 346,13 (David)
 pseudo-propheta 341,13.22; 342,8; 345,16; 346,16; 348,10
 pubertas 72,13
 publicus 417,1 (opera). 9
 pudenda 397,19
 pudicitia 4,23; 63,30; 73,18; 112,28; 155,5.14.16.22; 179,13; 401,8; 415,19
 pudicus 46,11; 382,17
 pudor 136,16; 401,29
 puella 381,15
 puer 13,12.14; 62,26; 65,3; 77,4; 280,1ff; 351,26
 puerilis 62,2
 puerulus 13,19
 pugna 38,20; 133,16.20; 138,16; 442,6
 pulchritudo 32,21; 41,16.18.19; 67,8 (Verbi); 79,19; 175,9; 90,18; 101,23; 113,22; 114,9; 124,23.25; 141,25; 142,3.17; 144,17; 154,2; 173,11; 174,25; 176,11.13; 194,20; 196,14; 219,25; 234,28; 389,14.20.29; 396,14.16.24; 397,2.6; 401,25
 pullus 213,4
 pulso 77,19
 punctum 159,11; 422,3 (horae)
 purgamentum 409,2
 purgatio 10,18; 337,17
 purgo 36,3
 purificatio 372,10
 purifico 174,2
 puritas 20,11; 140,3 (cordis); 165,14; 415,22; 429,7
 purus 48,6; 91,14; 92,2; 99,23; 136,12; 137,19; 138,10; 172,12; 276,5; 349,9; 454,2.4
 putatio 228,9 (-nis tempus quid sit)
 puteus 78,29; 81,9.17
 putredo 295,30; 372,19
 putridus 30,18; 372,1
- quadrupes 208,27
 quaestio 19,11; 21,23; 63,11; 146,20; 202,4; 249,20; 250,21.23; 251,5; 369,18; 425,28
 qualitas 105,18; 129,3; 148,2; 166,9; 172,6; 174,4; 419,27 (ignominiae)
 quasi aquila 428,9
 querimonia 374,12
 quies 136,10; 229,34
 quinquagenarius 99,22
 quinque 99,20 (sensus); 105,9
 quinquennium 404,28
 quinquipliciter 99,23
- rabies 55,20; 58,17
 radio 34,4 (-at Iesus); 126,6
 radius 38,13; 125,25; 126,11; 129,1; 411,18
 radix 209,9; 313,27; 346,10; 364,29 (familiae); 377,27 (Christi); 412,23
 rapidus 102,18
 ratio 18,7; 56,22; 75,14; 77,3; 83,6; 98,20; 99,4; 102,13; 147,21; 149,9; 159,20.22.24; 167,7; 169,8.13; 173,24; 208,25; 209,27; 219,28; 267,23; 271,13; 308,22; 311,13; 350,3
 ratiocinatio 314,12.28
 rationalis 72,16 (anima); 91,10; 119,11 (disciplinae); 138,11.22; 147,20.22; 161,18; 189,21.23; 216,30; 234,3; 249,11; 313,25; 340,3; 360,19; 361,11 (terra); 372,15; 392,15
 rationabiliter 77,6; 187,12; 334,16
 rationalis 75,10 (disciplina); 77,1; 75,13; 76,18; 77,15; 84,22 (creatura); 300,10.11
 rebello 222,3
 reciprocus 44,7
 reclino 49,11; 54,19
 reconciliatio 373,14
 reconditus 108,25; 197,7; 218,11; 229,29
 recte . . . . . 126,10 (sto); 127,2
 rectus 48,4.5; 127,6.14 (cor). 19.22 (via). 23
 recubitus 41,23; 165,6
 recupero 166,8
 redemptio 102,13 (Christi); 141,1; 170,10
 redoleo 168,11
 refreno 237,3
 refrigerium 323,16; 437,8

- refrigero 136,13
 regalis 81,16; 184,25; 218,9
 regeneratio 385,13 (lavacri)
 regenero 332,14
 regina 33,3 (Austri); 95,16
 (Saba). 18,26,29; 110,14;
 116,5
 regio 420,18 (Sodomae); 431,
 17
 regius 35,4; 108,19; 109,10;
 135,16; 218,11; 266,10 (or-
 do); 435,25
 regnum 83,29; 116,10; 125,5
 (caelorum); 282,27; 135,2;
 204,18,19,21; 228,1; 243,2
 (Dei); 266,18 (peccati);
 267,8
 regula 112,21,24; 127,19,20;
 433,6
 religio 161,1; 204,19; 266,7;
 283,7; 285,28; 362,18; 373,
 13; 397,7; 402,3,5
 religiosus 155,2; 188,16;
 227,5
 relinquo 123,20
 reliquiae 170,3 (Jacob)
 remedium 3,21; 148,21; 319,
 12; 321,30; 322,9; 325,7;
 341,6
 remissa 268,6 (peccatorum)
 remissio 58,25 (peccatorum);
 99,21; 226,17; 270,29;
 271,5; 246,12
 renascor 384,3,6
 renis 323,20 (coitus)
 renuntio 78,8 (saeculo); 79,15
 repello 122,26 (non -it Deus).
 29; 125,29
 repens 208,27
 repletus 88,8 (spiritu); 90,17
 replico (= repeto). 52,7
 reprehendo 71,26
 reprehensio 276,14
 repromissio 4,16; 227,28; 228,
 6; 248,19; 283,30; 294,27;
 333,3; 348,14; 350,29; 391,
 24; 422,30; 427,21; 438,19
 repromitto 283,4,6 22 u. ö.
 repuerasco 332,4
 requies 25,1; 54,23; 137,14;
 168,14
 requiesco 54,18; 93,14; 173,
 20,21; 176,6; 200,18; 254,
 21 ff (-civit spiritus)
 res 72,3 (Dei); — 79,14
 res familiaris 366,2
 resco 112,25
 resero 5,13
 respisco 106,30
 resolutio 10,20; 353,18
 respicio 125,22 (-it me sol);
 126,16,18,21; 127,6,17
 restitutio 420,28; 421,24
 resurgo 162,13
 resurrectio 66,21; 163,5; 226,
 15; 227,29,31; 228,15; 233,
 17; 265,12; 346,27; 347,2;
 370,1 (peccatorum). 28
 rete 58,3,9,10,11,15; 199,22ff;
 203,29; 222,4ff
 reticulatus 217,29 (opus);
 218,2
 retributio 258,20
 reus 417,3
 revelatio 22,15; 151,28 (Jo-
 hannis); 186,10; 378,18
 revelo 97,15
 reverentia 189,2; 229,6,9
 reversio 370,5
 rex 81,16; 82,1; 84,7; 90,8;
 95,28; 108,20; 109,14; 116,
 7 (Cambyses); 119,14; 120,
 19; 123,20 (-gum servus
 int. Abdimelech); 134,23;
 164,25; 165,2 (sermo Dei);
 218,12; 252,6 (apium). 7;
 263,24 (summus); 266,9,19,
 24; 267,1,4; 320,4,5; 426,
 11,12; 434,27; 445,30
 rhetoricus 318,11
 robustus 80,16
 romphaea 317,7ff
 ruber 105,20; 151,14 (-rum
 mare)
 rubor 41,18; 46,12; 153,30;
 416,18
 rudimentum 139,14
 rudis 403,5
 ruina 286,30; 385,26; 393,17;
 416,13; 421,1; 444,1
 rumino 181,22
 rutilo 411,24
 sabbata 27,8,12,17,8 (sabba-
 torum). 12
 sabbatismus 360,32
 sacer 293,1 (-rae litterae). 6;
 392,8; 388,18,21; 448,21
 sacerdos 4,14; 12,23,25; 13,
 1,4,8; 14,1,6; 86,9,13; 93,
 20,22; 94,2; 118,22; 248,8
 (summus); 266,9,11,12,15;
 341,8; 375,19,25,26 (-tum
 princeps); 453,16 (mag-
 nus). 18
 sacerdotalis 13,6 (ordo). 15;
 266,10; 409,13; 44,20; 453,
 20 (cibi). 21
 sacerdotium 118,3
 sacramenta 13,16; 59,8; 192,
 4; 325,8; 334,13; 356,28;
 372,10; 377,10; 403,5
 sacramentum 8,14; 16,24;
 33,11; 115,2; 169,3; 171,
 22; 174,8; 264,7; 276,22;
 293,18; 325,25; 333,22;
 352,28; 367,13; 388,15;
 429,9; 431,20
 sacrate 330,11
 sacratim 290,13; 321,7
 sacratissimus 279,4 (Aposto-
 lus); 373,8
 sacratus 274,11 (sensus); 281,
 28; 360,31 (intelligentia);
 378,18; 387, 27; 431,24;
 442,29; 444,15; 451,20
 sacrificium 9,6; 10,16; 14,2,
 7; 16,11 (vesperinum quid
 sit); 32,11; 59,4; 93,19;
 140,29; 248,9,13; 426,9
 453,19
 saecularis 179,15; 276,18
 (cura); 354,29; 404,7,11;
 409,12 (gloria)
 saeculum (s. futurum, prae-
 sens) 5,27; 14,11; 66,23;
 68,5; 78,8; 79,25 (-la-
 -lorum); 80,2; 258,16; 90,
 20; 100,19; 120,24; 150,10,
 16; 158,8; 174,9; 184,1,2;
 185,2; 201,9; 205,21; 210,
 14; 227,29; 228,8; 233,3;
 258,16; 299,13; 330,11;
 340,12; 349,22; 379,13;
 381,8; 389,18; 404,12; 415,
 6; 421,13; 436,22; 438,25;
 445,12
 sagitta 54,6,8
 sagittarius 54,2 (Deus)
 sal 216,30 (-les verbi)
 salio 56,12
 salix 330,19ff
 salsus 383,28 (grat. osus)
 saltus 50,19; 376,3
 saluber 138,9
 salus 1,7; 3,19; 29,6,22;
 36,4; 39,9; 45,10; 102,
 14; 123,5,24; 142,24; 187,
 17,23,20; 191,14; 195,6;
 196,32; 216,4,7; 249,27,28;
 263,14; 276,22; 293,18;
 294,5; 300,6,17; 301,22;
 312,27; 326,24; 331,24;
 333,11,22; 351,1; 376,11;
 383,1 ff (lota in -tem); 393,
 3; 395,17; 411,1; 418,4;
 432,30; 440,22
 salutaris 67,15; 79,19; 194,
 15; 244,26; 341,6; 353,24
 Salvator oft

salvo 55,19	bum). 22; 78,7; 91,6 (Dei);	scitum 374,15
sancta sanctorum 27,8; 240,	95,16; 141,6; 169,16; 186,11;	scolaris 119,12
3; 242,9; 453,16	194,19,20; 210,3,14; 220,9;	scortum 72,18
sancte 48,11	226,12,18; 293,2; 356,28;	scriptor 209,14,22
sanctifico 224,3	372,24; 100,22; 111,4;	scriptum 63,24; 132,9
sanctimonia . 258,29; 287,9	112,27; 116,8; 119,27; 120,	scriptura ¹ 4,8,26; 7,18; 8,5*;
sanctitas 20,12,13,14; 165,4;	1 (aliud prudentia); 141,	13,21; 17,22; 36,23; 40,2*;
188,25; 259,1,2,3,5; 393,2	6,19,22; 150,16 (saeculi);	53,4; 54,3,10*; 61,11,23;
sanctitudo 258,27	170,6; 171,10; 173,20; 179,	62,10,14,18; 63,1; 64,24*;
sanctus (s. spiritus, terra) 7,2	15; 185,20,26; 192,4; 196,	66,3*; 67,24; 68,1,3*8,18.
(Apostolus); 10,23; 14,8	14,16; 212,5; 218,30; 219,	23*; 69,28; 71,7,12; 72,7;
(scripturae); 93,18; 117,15;	28,29; 229,29; 231,7; 236,	74,11; 80,26; 86,9; 95,18;
293,9; 347,28; 14,17 (-a);	25; 238,25; 253,15; 279,	105,15; 130,4; 139,22; 151,
27,7; 1,2,3; 14,18; 19,19;	15; 286,22 (non bona); 326,	22; 160,3; 196,11*; 204,30;
29,7,14; 33,26 (-ta fem.);	27; 350,14; 372,16; 412,4	205,10; 207,1*; 209,21; 212,
43,18,21; 39,9; (-ti); 52,5;	sapio 6,9; 238,20 (terram)	5*; 216,18; 221,17; 229,22;
53,1; 55,17; 71,25; 73,23;	sapor 2,8,9; 50,13; 104,4; 180,	243,14; 246,16; 247,13;
90,5; 129,19; 151,8; 158,8;	25; 194,1; 433,13 20	250,4; 274,26; 277,29; 278,
185,21; 189,6; 191,12; 205,	satisfacio 4,13; 112,1; 125,	9*.25; 283,16; 293,28; 294,
9 (montes); 210,25; 214,	17; 126,7; 271,3; 301,3;	7* 298,2,20*; 309,25,26;
11,17; 240,3; 271,2; 282,	419,30; 421,24	312,5,9; 318,13; 324,4; 339,
28; 309,10; 335,17; 347,8;	satisfactio 360,8	2; 341,3,16; 347,5,6,7; 349,
366,20; 369,12; 391,22;	saturitas 283,8	29; 350,13; 359,9,27; 374,
401,22; 69,6; 78,20; 90,10;	saturo 24,17 (-ari panibus	5; 375,31; 377,6; 381,29;
92,2; 93,16; 94,13 (-ti	quid sit); 51,14	382,13; 387,8; 391,22; 392,
patres); 163,19; 185,11;	saxosus 177,31; 178,1	9; 394,16,26; 400,5; 403,
188,1,15; 201,12 (-i colles);	scaena 61,20; 63,5	15; 405,18*; 408,23; 409,
207,1; 218,13; 228,14; 240,	scandalizo . 335,16; 393,24	3,5,17; 410,2,14; 413,6;
19; 244,24,25; 264,13; 268,	scandalum 13,1; 287,28;	414,11,12; 427,27; 436,25;
20; 276,5; 300,3; 302,11	393,18	437,5-27; 451,17
(angeli); 304,13; 305,3;	sceleratus 410,29,33	scripturae 5,7,29; 12,24; 14,8;
320,26; 329,25; 342,24	scelus 291,19; 295,6,19; 321,	27,19; 31,3,23; 56,15; 62,
(liber); 344,22; 361,4 (lit-	12; 333,13; 377,24; 378,	25; 64,17*; 66,19*; 69,12*;
tera); 366,17 (anima); 369,	21; 407,15; 410,10,31; 413*	79,9*; 81,3*; 87,26*,29;
11; 385,19; 394,24 25; 435,	8; 416,6; 418,14; 421,16;	88,3,9; 93,4*,18; 101,6*;
3 (civitas); 450,7 (fluvius)	423,6,7; 429,29; 439,9	106,27,29; 113,1*; 115,2*;
sanguinarius 404,26	schisma 346,21; 406,2; 407,	117,15; 147,13; 173,14*;
sanguis 31,4,11; 37,21; 42,	17; 417,18	175,15*; 181,24*; 205,13*;
20; 62,19; 163,2; 275,27;	schola 100,16; 141,6,14	207,13*; 212,10; 220,13;
446,23	scientia (s. falsa) 57,10 (Dei);	238,8*,23; 247,13; 250,8;
sanitas 82,1; 300,9; 301,1;	91,7; 424,13; 75,7; 77,21;	251,7,19; 252,2,4,20; 266,
321,28,31; 325,6; 419,1,6	78,12; 79,8,9; 94,16; 100,	25; 269,19; 271,4; 272,15,
sanus 349,7 (sensus); 351,2	22; 111,4; 139,8 (-ae lux);	30; 277,7,27; 278,24; 290,
(actus)	160,2,13,16,23; 141,4,13,22;	13; 293,9; 294,10,15; 295,
sapiens 62,26; 68,5 (-tes	142,12,25; 145,6; 146,12;	20; 304,12; 305,9,20; 306,
saeculi); 233,3; 75,24 (-tes	147,9; 148,30 (sui); 149,15,	15; 308,18; 311,15; 322,
Graecorum); 77,27; 91,22;	28; 150,3; 155,1; 159,27;	11,24; 329,3; 330,13; 332,
171,11; 233,4 (speciosus);	171,11; 177,23 (Christi);	11; 347,28; 356,1; 359,23;
286,25 (mundi); 321,15	185,26,30; 186,7; 189,15,	364,22,26; 366,10; 368,5;
(Solomon); 396,18 (Paulus);	24; 194,9; 203,1; 206,19;	369,19; 373,24; 374,28*;
410,18; 414,24	207,10; 214,21; 216,30;	375,11,20; 376,20; 390,11*;
sapientia (s. divina) 6,9; 19,	218,21; 219,28; 240,13;	391,19; 392,18; 395,2,9,13;
4,16; 20,1; 31,17; 38,6 (Sol.);	250,21; 280,25; 282,27	399,10; 403,7,18,21,31; 407,
42,18; 54,14,16; 56,3; 60,	(Dei); 295,31; 297,2; 301,	28; 408,17; 411,6; 425,32;
20 (Christus); 177,26; 68,	8; 339,10; 403,3; 432,20	427,16; 428,16,19; 434,22;
26,28; 69,3,4; 71,16; 75,	scintilla 164,17	436,11*; 441,20; 442,6;
28; 76,32; 77,21 (-ae Ver-	scissio 407,20	448,22; 449,18; 452,4

1) * heißt: hinzugefügt ist divina(e).

- scrupulosus 5,7
 scrupulus 180,7
 scurrilis 262,16
 scurrilitas 232,8
 seco 247,12,15 (-ctus Jesaia)
 secretus (-m) 31,2,5; 108,19;
 126,23; 136,9,19; 138,22;
 139,11; 150,7; 159,13; 164,
 12; 186,10; 230,17; 231,7;
 405,3
 secta 148,24; 286,26; 336,11;
 347,24 (Valentini); 397,7
 sectator 352,32 (Basilidis)
 sectio 58,25 (remissio pecca-
 torum); 295,27; 296,2 (vul-
 neris); 371,25
 sedes 120,12
 seditio 417,16
 seduco 23,5
 segrego 136,22
 semen 55,13; 74,16 (Verbi);
 117,26; 123,18 (malitiae);
 125,24; 147,1; 150,3; 208,
 24,25; 209,9; 214,12; 266,
 3 (David); 328,11; 336,13;
 359,14; 363,9; 365,16
 (Abraham); 366,27 (Pauli);
 382,9 (-na humana). 10;
 401,25; 424,28
 semino 198,8
 semita 127,22 (virtutum)
 sempernitas 21,27 (Dei);
 197,2
 sempiternus 210,21; 423,28
 (vita)
 senecta 447,18
 senectus 447,8,9,11,12,15
 senex 332,1,3; 351,21,26
 senium 351,28; 448,17
 sensibilis 263,17; 274,29
 (lumen); 303,25; 392,15;
 451,16
 sensus 5,8; 6,22; 10,20; 16,
 27; 23,9; 26,13; 30,1; 32,
 8; 42,8; 45,4; 50,12; 57,
 19,20,21; 77,16; 78,9; 84,
 1; 91,10,16,20; 92,6,9,13;
 93,14; 99,20 (quinque);
 105,9; 102,11; 103,19,29;
 104,23; 105,1,3,5,15,16,30,
 31; 106,3,4,20; 107,8,15;
 108,25; 109,2; 111,9; 122,
 3-4; 131,17,21; 132,1; 134,
 7; 144,22; 145,11; 150,12
 24; 159,22,23; 160,4; 167,
 25; 168,4; 169,16 (irratio-
 nabilis); 170,26; 172,12,21;
 173,16; 175,15; 176,4; 180,
 26; 186,16; 195,27; 196,
 12; 198,5; 202,7,9,28; 203,
 3,28; 205,13,26; 206,3,18;
 208,2; 217,1; 218,20,21;
 219,16; 221,18; 223,16,19,
 28; 224,14; 226,24; 233,11;
 234,10; 235,23; 240,26;
 260,24; 271,25; 274,10,11;
 281,18; 285,13 (Dei); 342,
 6; 343,7; 364,1; 292,6;
 329,1,11,24; 334,18; 347,
 12,13; 349,7; 353,23; 359,
 4; 367,21; 368,26; 369,8;
 371,23; 375,32; 376,34;
 382,22,27; 385,8; 388,21,
 22; 390,12; 391,27; 392,
 3,9,31; 397,5,12; 417,27;
 423,23; 424,1; 438,23;
 452,3
 sententia 6,5; 76,8; 77,16;
 141,20; 169,7; 233,3; 290,
 13; 324,22 (de Deo et vere
 dicere periculum est); 344,
 30; 347,26; 415,7; 418,4,
 18 (Dei); 426,20; 430,25;
 432,14
 separatio 407,17 (populi)
 separo 126,5
 septem 141,19 (sapientes)
 septenarius 24,25
 septennalis 320,1
 septuaginta 26,5 (interpretes);
 48,2; 101,5; 382,21; 389,
 1; 424,9,26; 361,3 (anni)
 sequestro 93,20; 136,1; 145,
 4; 189,2
 serenitas 435,18
 sermo 2,10,12; 3,3,9,15,17;
 13,21; 15,3,6; 16,6,23; 19,
 20; 32,5 (divinus s. dort);
 36,10 (sponsus); 46,12; 60,
 20; 36,23; 37,10; 40,3,42,
 1; 44,7; 45,28 (Dei); 50,
 18; 51,7; 52,15,18; 54,14,
 19; 56,5,8; 57,22; 58,5;
 59,18; 61,7; 165,2; 204,
 16; 219,14; 223,13,15; 225,
 14; 229,26; 231,18; 233,10;
 256,29; 265,6,14; 270,7,
 15; 271,30; 276,21; 277,3;
 280,2; 292,9; 313,8; 315,
 23; 321,29; 328,29; 336,
 24; 337,14; 341,17; 353,3;
 354,15,29; (355,20); 356,
 27; 398,1; 404,21; 428,16;
 433,24; 435,21; 439,4; 450,
 18; 46,14; 47,9; 49,17; 50,
 16,26; 53,15; 54,10; 56,2;
 60,3; 61,16; 77,3; 79,21;
 91,29; 92,20,27; 100,14;
 106,12; 117,22; 134,14,18;
 136,8; 144,14,20; 149,10;
 150,5; 151,2; 161,19; 163,
 26; 170,23; 172,18; 174,
 6; 180,3; 188,10; 192,1;
 199,8,10; 202,2; 204,10;
 206,3,15; 207,3; 209,21;
 216,18; 218,8; 225,21; 227,
 50; 232,12; 236,27; 240,7;
 242,18; 246,27; 248,23;
 252,1,3,14,15,18,19,24; 259,
 22; 260,30; 261,15; 262,
 14,22 (divinus); 265,29;
 279,13; 366,18; 263,10,24;
 264,15; 265,8; 271,20; 273,
 14; 274,26; 275,9; 277,27;
 279,15; 281,19; 282,25,26;
 283,3,10,11,13,17; 284,6,27,
 28; 286,6,30; 287,18; 290,
 17; 292,12,17; 293,29; 294,
 13; 296,21; 297,7; 301,22;
 306,1; 308,18; 311,5,18;
 315,7; 318,10; 320,26; 326,
 13; 332,11; 336,21; 341,
 14; 342,10,12; 343,5,13;
 344,30; 345,16; 346,4; 347,
 16; 349,6; 350,21; 351,19;
 352,14,28; 356,20; 357,27;
 358,21; 359,2; 361,12; 367,
 8; 375,20,29; 377,4; 382,
 28; 384,12; 385,18; 388,
 21; 389,10; 391,18 (Pre-
 digt); 392,28; 393,3,12,29;
 398,26; 399,7,26; 401,2,5,
 20; 402,29; 403,8; 405,7,
 16,24,30; 406,23; 407,15;
 409,10; 410,2; 414,8; 416,
 20; 420,5; 425,27; 432,20;
 433,10,12,19,20,27; 438,20;
 439,15; 440,3; 441,9,12;
 449,21; 452,17
 serpens 56,20,28; 57,4; 201,
 18; 212,25; 214,18; 216,8;
 326,1,3,7; 356,5,13; 428,
 10ff
 servitium 323,17; 431,6
 servitus 81,5; 269,13,19,28,
 29; 270,4; 320,25; 327,2
 servus 123,18,20 (regum int.
 Abdimelech); 269,20,25;
 270,1; 295,25,31; 321,31;
 391,9
 sessor 153,2 (Pharaonis). 4.
 II (Verbum). 14
 severitas 321,14
 sextus 140,25
 siccitas 439,14
 sidus 314,25; 315,10; 411,23;
 412,15,17
 signaculum 366,25; 445,7ff
 significantia 405,18

signum 39,2; 248,24 (Dominus); 405,8; 420,21; 421,10; 453,2 (Apostoli)
 silentium 4,11
 silva 50,18; 97,5; 192,8; 359,27 (scripturar); 376,18,21
 similitudo 42,3 (auri); 43,8; 148,2; 153,20; 155,20; 159,6 (auri); 161,1,15; 178,15; 208,19,22,25; 209,1,27,29; 272,7; 273,28
 simplex 145,10 (ovis); 146,18; 330,12; 342,4 (intellectus)
 simplicitas 19,14 (fidei); 179,9; 318,10 (sermone); 393,3
 simplicior 63,17 (-es); 66,17; 180,3,6; 274,7; 359,6
 simulacrum 421,11
 sinceritas 20,12
 sincerus 78,18
 singularis 141,19
 singularitas 406,3,6
 singulariter 167,6
 sinistra 54,14 (sermonis Dei); 196,30ff
 sinus 93,8 (Christi); 94,1; 375,1 (Dei)
 sitio 214,3
 sobrietas 184,14
 sociatio 429,5
 societas 222,8; 397,1
 socius 29,10
 sodalis 28,21,22; 29,14,22; 42,1; 61,11; 136,27 (-es sponsi angeli); 156,30; 177,26; 180,9,13; 192,6; 217,12; 235,13; 241,4
 sol 38,14; 125,25,27; 126,9,19,21; 127,9,12; 128,11,20; 129,16,21; 130,4; 139,9; 176,6; 177,18; 230,10; 411,18,23,24
 solacium 413,2
 solido 49,4
 solidus 91,19; 162,9
 solitudo 346,2,5; 417,2
 solium 269,29 (caeleste)
 sollempnitas 27,14; 305,13; 330,22
 sollicitudo 137,16; 179,15; 276,16,19
 solutio 424,15; 427,4
 somer 407,22 (custos int.)
 somnium 106,16; 320,5; 350,20
 sophisma 76,31; 235,1; 237,8
 sophista 131,23
 sophisticus 76,33

sordes 36,3 (peccatorum); 272,30; 273,12
 soror 9,14; 39,2; 45,23 (ecclesiae synagoga). 24; 161,22; 188,27; 189,2,12
 sors 150,7; 173,22; 271,4
 spatium 110,10; 164,28 (intelligentiae)
 species 36,2 (Schönheit); 67,14; 90,18; 114,12; 174,26 (Verbi); 176,10,12; — 75,15; 100,4
 speciosus 35,27ff (quid sit); 47,19ff; 155,15; 176,10; 233,4; 447,7
 spectaculum 359,3
 speculatorium 281,8 (Sion); 316,4
 spes 138,17; 444,9,14
 spiculum 24,7; 195,13
 spiritalis (s. donum, intellectus, intelligentia) 31,5,6 (cupido). 15 (amor). 16; 41,16; 67,2,25; 78,18,19 (amplexus); 36,12 (-ia); 220,4; 44,16; 66,10 (homo); 78,9 (sensus); 106,20; 173,16; 175,15; 176,4; 94,13 (vinum); 98,23; 101,4 (interpretatio); 106,22 (-ia); 107,12; 160,13; 164,16; 220,24; 106,28 (expositio); 192,13; 218,8; 235,17; 111,20 (doctrina); 112,7; 166,22; 273,14; 118,1 (lex). 19; 127,13 (sol); 130,5; 151,4 (Pharao). 5; 159,18 (eloquium); 161,17 (Verbum); 173,15 (mysteria). 19; 174,7 (oculi); 176,9,29; 212,20; 216,31 (Jacob); 251,8,13 (mel); 252,25; 271,21; 272,14 (aqua); 274,30 (lux); 275,16; 276,12,19; 277,27 (sermo); 281,12; 283,24; 306,14; 350,20; 351,28 (aetas); 351,12; 365,6 (cibus); 453,13; 368,15 (bestia); 396,21; 398,7 (Assyrii)
 spiritaliter 16,19; 28,4; 31,1,3; 48,13; 63,26; 173,28; 174,7; 253,27; 274,11,29; 275,10; 314,17; 330,12
 spiritus 6,11; 10,3; 17,25 (immundus); 18,4,12; 17,27 (contrarius); 55,20; 18,11 (sanctus). 12; 21,29; 22,3; 44,15; 51,25; 59,7,14; 67,27; 77,21; 83,22; 88,8;

90,17; 99,19; 100,3; 101,6; 129,4; 139,21; 148,19; 163,1; 165,11; 166,18,21; 173,16,29; 174,15,21; 207,10; 208,5; 214,3; 223,24; 224,3,6; 226,19; 234,3; 251,12,13,14,22,23,28; 252,8; 258,28,29; 259,3; 276,7,8; 277,19; 283,12; 292,7; 307,19; 308,31; 331,5; 332,24; 342,1,2,12,13,14,21; 343,4; 344,27; 346,25; 367,5; 372,9,10; 379,20,23; 384,15; 394,27; 400,4; 424,17; 425,32; 31,8,9,10; 39,3; 50,14; 52,23; 57,11; 62,16; 67,26; 69,8; 74,12; 88,10; 147,20; 163,25; 173,15; 185,22; 215,11,15 (Deus); 220,5 (Dei); 233,1; 334,12; 220,23; 224,25; 229,25 (malignus). 27; 265,28; 274,1; 287,22,31 (adversus); 293,6; 340,7,8; 342,5 (divinus); 378,8; 400,7; 423,16 (pessimus); 428,17
 splendidus 104,4
 splendor 39,27; 67,10 (Dei). 14! 127,7,15; 136,12; 173,11; 411,22; 447,8
 sponsa 28,20ff; 29,1ff; 30,6,10; 31,20; 32,2ff; 34,9ff; 35,2ff; 36,10; 37,12; 38,1,19; 39,3ff; 40,9ff; 41,27ff; 42,1ff; 43,7; 47,6ff; 48,21ff; 49,10; 50,6ff; 51,15; 53,18; 55,6; 56,1; 60,1ff; 61,7ff; 67,28; 76,15; 78,14; 80,9ff; 83,16; 84,22; 85,2ff; 89,12ff; 91,3; 92,3ff; 94,7ff; 95,7; 96,23; 97,15,27; 98,1ff; 99,4,8; 100,7; 101,14; 103,18; 106,1; 108,2,14; 110,14ff; 111,3; 113,12,24; 114,5; 124,24; 131,10; 133,1; 134,14ff; 135,21; 136,2ff; 137,6ff; 138,2ff; 139,5; 140,26; 141,4,12; 142,20ff; 150,29; 153,28; 154,25; 155,6,23; 156,9ff; 157,7ff; 158,27; 159,3ff; 160,7,28; 161,4,13; 165,21ff; 166,5,23; 167,5; 168,7ff; 170,12,26; 172,9,17; 174,25; 175,7; 176,1,27; 177,7,26; 179,20,21; 180,14; 181,15,18; 182,9; 184,5,21; 186,13; 188,19; 189,14; 190,19; 192,2,25; 194,3,18; 195,5ff; 196,2ff;

- 197,16,22; 199,8ff; 200,2ff; 201,9; 202,13,17; 203,14,19; 204,28; 214,6; 216,9; 217,2ff; 218,3,9; 219,6; 220,2; 228,25; 229,7ff; 235,7,13; 241,3; 273,5
- sponsalis 89,4 (-ia) 90,7; 90,10; 135,11; 136,6
- sponsus 28,18ff; 29,1ff; 30,1ff; 31,20; 32,1ff; 34,10ff; 35,2ff; 36,11; 37,11; 39,15ff; 40,5ff; 41,7ff; 42,1ff; 43,6; 46,13; 47,6ff; 48,22,25; 49,10ff; 50,10ff; 51,15ff; 53,15; 54,19,23; 55,10ff; 57,13ff; 58,8; 60,2ff; 61,7ff; 67,20,27; 74,12; 76,15; 78,14; 80,8ff; 83,16,19; 85,2ff; 89,12ff; 90,1ff; 91,7,2; 92,3ff; 94,6ff; 96,22,25; 97,11,26; 98,3ff; 99,8; 103,20; 106,2; 108,14,18; 109,5; 110,22,30; 111,3ff; 112,2ff; 134,11ff; 135,12ff; 136,2ff; 137,1ff; 138,1ff; 142,20; 149,11ff; 153,27; 154,26; 155,10; 156,30; 159,1ff; 160,6,28; 161,13; 162,9; 165,21ff; 166,2ff; 168,9; 171,2,26; 172,17; 173,10,12; 174,24; 175,3ff; 176,26; 177,7,25; 178,1,8; 179,19; 180,2ff; 184,22; 185,1; 189,17; 190,21; 191,10; 192,2,6; 193,21; 195,23,27; 196,1,16; 197,21; 199,10ff; 200,17ff; 202,16,22; 203,10,25; 204,13; 217,3ff; 218,10; 219,5; 220,12,23; 228,24; 229,7,10; 235,13; 240,10ff; 241,5; 404,22; 405,7; 447,1
- squalor . . . 322,20; 373,3
- stabilitas . . . 173,26
- stanneus . . . 296,15
- statera . . . 313,29
- statio . . . 411,23
- statura 425,4; 430,16; 431,14
- status 119,25 (ecclesiae); 147,14
- stella 314,6,12; 412,16; 449,19
- stercus . . . 409,1
- sterilis 8,4; 24,25 (ecclesia); 25,15 (anima); 181,9 (doctrina); 359,14,21
- sterilitas . . . 5,3
- stilla 44,18; 45,2ff (Christus)
- stilus . . . 63,8
- stimulus . . . 260,25
- stirps 114,8; 210,26; 426,7 (regia). 12; 429,31
- sto 126,10 (recte); 127,3,22
- stratum . . 165,10 (mentis)
- studiosus . . . 198,4
- studium 72,17; 111,24; 135,9; 137,13; 142,12; 143,20; 149,16; 150,14,15,16; 171,10; 189,25; 229,28; 364,7; 367,2
- stultiloquium . . . 232,8
- stultitia . . . 238,21
- stuprum . . . 396,21
- suavis . . . 44,6
- suavitas 33,8; 50,10; 98,11; 99,17; 102,12,18; 104,4,5; 107,16; 144,14; 165,14; 166,4; 168,13; 169,5; 170,17; 171,14,25; 177,20; 181,4,8; 185,27; 193,9; 197,31; 225,11; 227,6,24; 228,18; 388,14; 433,8,13,17,26
- subiacens 54,15; 254,8; 313,18,21,29; 314,1,2
- subiectio . . . 156,10
- sublimitas . . 408,26; 439,1
- subministro . . . 189,17
- suboles . . . 214,1
- subripio . . . 132,3; 144,13
- subruo . . . 131,25
- substantia 6,2; 100,2; 103,9 (Christi). 12; 112,30; 143,4; 146,18; 147,2,19,21,23; 149,6; 164,21; 187,20; 214,27; 225,24,25; 366,1
- subtilis . . . 106,20; 252,9
- subversio . . . 352,27,28; 414,4
- succendo . . . 41,18
- successio 125,24,26; 147,17
- successor 274,26 (-res Apostolorum)
- succinctus 76,8 (sententiae); 77,16
- summa 6,26; 110,32; 142,24; 148,14; 164,2
- summitas 203,24 (fidei); 387,8; 438,24
- summus . . . 78,21 (Deus)
- superabundo . . . 122,24
- superbia 22,18; 408,27; 409,4 (maximum peccatum) 6,11,12,13,20,22; 414,31
- superbio . . . 418,3
- superbus 206,7; 409,10; 413,20
- superemineo . . . 153,17
- superiora . . . 171,20
- superliminare 260,2,3 (verbum)
- superscriptio . 79,22; 87,1,5
- superstitio . . . 204,15
- supplanto . . . 23,5; 428,5
- supplicatio . . 15,7; 120,19
- supplicium 254,13; 319,13; 320,25; 321,6; 322,18; 324,1; 327,2; 358,14; 366,6; 372,18,25; 373,20,26,28; 374,5,15; 375,4,25; 418,9; 422,8; 433,22,29; 436,24; 437,7-11,13
- supplicium (Bitte) . 413,14
- supputatio . . . 315,6; 329,9
- susceptor . . . 20,13
- sutela . . . 352,19
- sutio . . . 352,22
- syllaba . . . 293,17
- synagoga 37,2 (Maria soror Moysi); 45,23,24,25; 118,3; 119,7; 409,18
- tabernaculum 38,4; 79,23; 124,20,31; 140,8; 142,13; 148,9; 391,21; 403,12 (Marcionis)
- tabes . . . 413,2
- tabesco . . . 276,26
- tactus 103,28; 104,24; 105,29
- taeter . . . 38,12; 44,12
- tarditas . . . 360,18 (ingenii)
- tardus . . . 102,18
- tectum 163,17 (super -a int. Gog). 18; 176,27
- telum 67,9; 69,12 (amoris); 194,9,15
- temeritas . . . 269,3
- temperamentum . . 372,14
- tempestas 55,17,21; 58,17,22; 224,12; 225,23; 229,32
- templum 10,16; 14,1; 38,4; 62,29; 238,5; 266,7,16; 303,22; 375,19; 450,25; 453,6
- temporalis . 161,8,9; 210,20
- tempus (s. futurum) 140,4 (meridianum). 16,28
- tenebrae 38,2 (int. Cedar); 127,25; 411,17
- tenebro . . . 175,17
- teneo . . . 39,23
- tenor . . . 143,7
- tentamentum . . . 305,16
- tentatio (v. oculus) 46,25; 151,7; 171,17; 172,6; 175,18; 176,6 (-nis sol); 203,19,23; 204,1,4; 222,4,9,12; 225,19; 228,4; 229,32; 234,14; 249,2; 305,3,8; 306,3,4; 307,23; 370,22
- tento . . . 415,17
- tentorium . . . 38,3

- tenuitas . . . 275,16; 276,23
 terebro 67,15
 tergum 11,15; 34,16
 terra 28,6,9 (sancta); 319,7;
 426,9; 430,15.17.20; 437,
 19; 31,12; 32,21; 45,6;
 50,3; 58,9; 59,3; 63,9;
 79,2,6; 120,2,4; 158,13;
 160,19; 163,17; 185,17;
 208,11.13.17.24; 209,31;
 247,23; 273,28; 282,6; 290,
 7,9,11; 291,12; 292,23;
 348,14 (repromissionis);
 359,7ff (quid sit); 361,8;
 363,3 (anima nostra). 24
 (aliud homo); 384,21; 408,
 28; 430,3 (Babyloniorum);
 435,5 (Dei); 446,3
 terrenus 17,22 (gaudia); 44,
 21; 49,6; 54,1; 66,10; 67,5;
 70,2; 72,3; 98,22; 208,9;
 212,3-7; 224,5; 238,23.25.
 27; 281,21; 307,1; 313,15.
 18; 314,2-4; 363,16
 terrestris 331,18; 335,12
 testamentum (novum) 16,27;
 88,3; 171,23; 205,15; 322,
 25; 333,3; 436,2ff
 testamentum (vetus) 37,22;
 205,16; 220,17; 322,24;
 332,7
 testamentum (-a) 234,10
 testimonium 66,3; 95,12; 118,
 24; 121,18; 122,11,21; 123,
 8,27; 160,2; 166,27; 191,5;
 215,25; 246,16; 274,13;
 278,17; 282,18; 300,7; 312,
 5; 322,24; 335,30; 347,28;
 355,12; 359,24; 360,8,24;
 361,25; — 369,2; 375,32;
 440,13; 441,13; 79,23 (-ni
 tabernaculum)
 testis 39,17; 126,22; 247,26;
 347,27; 441,5
 textura 352,21
 textus 61,22; 168,17; 197,27;
 201,2; 220,15
 thalamus 83,16,19; 91,7
 thesaurus 17,11; 35,8; 97,4ff
 tignum 177,18 (-na pres-
 byteri); —
 timor 25,25 (Dei); 343,11;
 344,12; 377,23; 143,26;
 385,17
 titulus 5,22; 173,2; 71,21;
 76,25; 86,18; 89,12,15;
 90,7; 122,28
 tolero 74,4-5
 torcular 171,19; 218,13
 tormentum 294,23; 295,6;
 319,16; 321,6,11; 323,15;
 324,27; 371,21; 372,12;
 422,1; 433,28; 437,7-23;
 438,21
 tortuosus 105,21; 112,24
 trabes 177,15,16 (quid sint)
 tractatus 26,11; 80,1
 traditio 132,19 (Iudaica); 247,
 10; 347,11; — 437,24
 traho 102,8 (-it anima Ver-
 bum)
 tranquillitas 58,23; 200,14
 (temporis). 15; 225,27; 230,
 1; 232,26; 435,18
 transcensio 425,21
 transfero 47,1
 transilio 56,11
 transitorie 427,16
 transitus 362,29
 translatio 318,10; — 366,11
 (Enoch); — 425,31
 transmigratio 300,1
 transmigro 37,1; 282,20
 transplanto 47,1
 tremor 359,31 (terrae); 360,3
 tres 370,2 (tria tempora Noe).
 12,14,26,27
 tribulatio 151,7; 171,16; 202,
 25; 203,19; 205,13; 222,11;
 233,13; 322,5
 tribulo 255,11
 tribus 86,1; 364,25,26 (Iuda);
 375,18 (Beniamin); 421,5-7
 trinitas 22,2; 71,6; 214,21,26;
 244,24,28; 246,22,23; 259,1
 tripertitio 340,2
 tripertitus 339,28 (anima);
 340,1
 triplex 78,19 (philosophiae
 forma)
 tristis 2,14,18,23; 5,24
 tristitia 18,1; 143,24; 297,17;
 308,21; 339,2; 390,4; 417,
 32; 435,16
 triumphus 435,10
 tropus 77,10
 truncus 425,6
 tumeo 46,12
 tumultus 290,16
 tunica 387,24
 turba 35,10; 215,22; 406,6
 turbatio 298,19; 299,3
 turbatus 5,25
 turbo 225,19; 226,6; 228,3;
 350,14
 turpiloquium 252,16; 270,4;
 297,1
 turpis 36,18,19
 turpitude 382,14,18; 396,3;
 447,5
 turpo 36,18; 41,5
 turris 131,24 (mendacii);
 449,4
 turtur 59,9,16; 154,3; 155,16
 tutela 158,27
 typus 30,18; 84,3 (Christi
 Solomon); 273,28 (futura-
 rum)
 ubera 32,12; 46,10,12; 92,21;
 93,25 (principale cordis);
 170,13; 94,6ff; 97,11,23
 (Verbi); 110,30; 111,3,4,22
 (quid sint)
 ubertas 431,12
 ulcus 372,19
 ulterior 123,4
 ultio 294,18; 297,12; 322,17;
 368,11 (Dei); 371,6; 375,
 17; 437,2
 umbilicus 292,21
 umbra 21,2; 50,27,30,31; 51,
 2ff; 160,15 (veitatis); 176,6
 (Verbi); 181,22ff; 280,21;
 360,30
 unanimitas 102,28
 unctus 30,10; 98,23; 167,22
 unda 55,19
 unguen . . . . . 356,27 (Sall'e)
 unguentarius 30,23
 unguentum 30,13,20; 32,18;
 33,8ff; 55,11; 92,22; 97,26;
 98,10,12; 165,21,27,30;
 167,29 (Christus)
 unguo 165,21,27,30ff; 168,10
 unigenitus 21,28; 174,21;
 335,23
 unio 406,3,7,12,13
 unitas 7,1,7; 214,27; 246,21
 (deitatis); 406,9
 universitas 42,15; 55,12; 210,
 16; 333,27; 340,14,17; 372,
 15 (-tis Deus); 384,26;
 417,10; 451,9
 universus 101,15; 282,27
 (-orum Deus)
 unus . . . . . 5,23ff (iustus)
 urbs 135,16
 uro 74,11; 127,11,12; 128,16
 ustio 74,1
 usus 42,16; 72,5,24,26 (con-
 porei); 75,20; 209,10
 uterus 274,24
 utilitas 143,12; 261,2; 412,28
 uva 46,17 (Christus); 59,24;
 170,20,22
 uxor 4,27; 7,13; 8,2ff; 9,14;
 10,14; 43,2; 52,19; 453,21

valetudo 295,30
 vallis 7,15; 49,25; 56,6; 59,11; 206,6
 vaniloquentia 350,29
 vaniloquus . . . . . 282,24 ff
 vanitas 76,11; 79,14 (mundi); 100,19; 232,8
 vapor 246,13
 varietas 104,20; 387,24
 vas 296,14.15.16; 309,25 ff
 vasculum 376,4; 409,1
 vegetus 423,24.30
 velamen 63,24; 229,9; 325,8; 452,20
 velamentum 183,9
 velum . . . . . 163,3 (caro)
 vena 446,24
 venator 216,20.24; 449,14 (Sidon int.). 16
 venenatus 96,15 (dogmata); 132,27 (disciplinae)
 venenum 57,1; 213,27; 214,18; 216,8; 296,24; 297,1.2.8; 346,6
 venia 2,13; 15,16; 375,7.8
 veniabilis 99,22
 venter 65,24 (animae); 284,3; 283,4.8
 ventura 163,22
 ventus 211,11; 338,19.20; 427,15 (diaboli)
 venustas 67,14
 ver 200,11.13; 204,2; 229,15.34 (quid sit)
 verber 226,5; 313,11
 verbum (Dei sehr oft); 63,13; 77,8; 80,19; 107,4 (Christi); 120,23; 155,2; 157,10; 159,20; 160,5; 167,27 (Christus); 173,24; 184,12 (-a mortis). 16.17 (vitae)
 verecundia 136,21; 153,30; 155,4 (animae); 172,23; 401,28
 verecundus 248,13.16; 416,6
 verisimilitudo 144,13; 286,25
 veritas 11,12; 19,8.19; 42,19; 51,3; 63,7; 71,17; 99,4; 106,21.24; 112,27; 114,21; 118,27; 141,15; 160,11.14.15; 169,8.14; 179,6; 180,8; 184,3.8; 185,20.28; 187,25; 232,7; 234,25; 235,2; 237,3; 239,24; 240,4; 278,28; 280,21; 281,9.28; 282,12.25.26.31; 283,4; 284,28; 285,8; 287,14; 311,13; 315,7; 326,4; 342,9; 343,2.18; 345,6; 347,5.7.8; 360,1.31; 368,27; 369,19; 388,12;

392,10.14; 395,7; 402,28; 405,7; 407,28; 420,21; 423,10; 424,6; 429,9; 432,20
 vermes 413,2
 verno 200,12; 224,13
 versiculus 88,11; 117,16; 153,7.23; 199,7; 206,3; 207,12; 218,19
 versipellis 346,1
 versutia 450,13
 versutus 345,19 (vulpes). 24
 vertex 59,10; 139,10
 verus 19,16 (sapientia); 70,8 (Deus); 119,3; 76,16; 87,31 (fides); 349,8; 118,29; 126,6 (lumen); 160,12 (aurum). 13.26.27; 161,2.5; 162,8.16; 163,21; 182,20 (lex); 183,6; 184,13 (fides); 204,16; 234,24; 204,20 (cultus); 284,24 (vita)
 vestibulum 80,15 (aetatis); 451,8 (portae int. Eloam)
 vestigium 111,6; 230,23; 420,18; 450,10
 vestimentum 170,6 (-ta Verbi); 387,10
 vestis 387,8.10; 389,2; 390,11 (divinae scripturae)
 veteres 63,24.25; 77,15; 94,28; 182,17
 veteranus 371,26
 vetulus 101,21
 via 11,7 (Christus). 8; 58,8; 79,2; 127,22; 143,15 (virtutum); 187,16 (salutis). 23 (Dei); 402,24; 427,13
 vicinitas 397,17
 victima 192,4; 395,24
 victor 19,12
 victoria 82,4; 132,7
 victus 350,19
 video 48,4.5; 140,7 (Deum)
 vigilans 150,12 (anima)
 vigilo 55,17.19
 vigor 102,17; 103,10
 vinculum 58,20 (-a inferni); 103,13; 169,3.8; 170,15; 213,12 (peccatorum); 261,1; 401,20; 417,10
 vindemio 185,14
 vindicta 297,10
 vinea 1,18; 18,21; 94,22; 96,17; 97,6; 130,11.13.17.18.19; 132,4 (volumina legis). 9.27; 133,12; 170,25; 227,3 ff (quid sit); 241,14; 376,11.18; 426,9 (Dei)
 vinifusores 120,16 (doctores)
 vinum 51,25 (Spiritus sancti);

94,13.19.24; 95,10; 96,2 (dogmatum); 97,16 (legis). 19.21; 111,14; 184,21 ff; 218,12.13
 violentia 68,18
 vir 45,2 5 (ecclesiae Salvator); 49,16; 64,23; 67,28 (animae Verbum); 404,17.21; 405,8; 78,20; 80,18; 351,10.31 u. ö.
 virga 254,3 ff (quid sit)
 virginalis 46,12; 91,14
 virginitas 142,19; 155,14
 virgo 41,21; 58,24 (Maria); 142,18; 333,20; 386,16; 449,1 (-nes duodecim). 2.4
 virgultum 1,15; 170,21; 197,25; 208,26; 209,9
 viridis 105,20; 226,24 (sensus)
 viriditas 138,30; 234,8
 virido 137,14
 virilis 80,16
 viror 438,24 (saeculi)
 virtus (-tes, s. animus caelestis) 3,24 (divina); 6,26; 11,1; 18,20 (-tes adversariae); 22,16; 30,18; 35,13.21; 45,1; 49,4 (Dei); 194,21; 51,2; 66,5 (animae); 397,1; 71,1.6 (Trinitatis). 17; 72,2.19; — 75,18; 83,13; 90,17 (-tes christi); 91,28; 92,1; 103,10.29; 105,30; 112,28.29; 127,22; 128,12; 129,21; 135,14; 139,11; 143,6.9.15.26; 158,12; 159,19; 165,5; 166,9; 167,16 (Christi); 169,5; 171,11.12.26; 176,16; 177,22; 185,20; 194,22; 197,24 ff (-tes agri); 207,17; 209,7; 224,3.13; 225,7.13; 226,1; 228,14; (-tes angelicae); 232,27; 234,8; 235,20; 236,1; 239,7; 240,11.23; 241,17; 256,2; 257,18; 266,7; 277,16; 282,31; 286,26; 287,23 (contrariae); 292,30; 304,16; 313,17; 314,7; 327,1; 336,26; 366,28; 404,27; 406,1.3.18; 407,6.10; 412,4; 415,26; 439,15; 449,6
 vis 112,3; 197,25 ff (vires agri); 448,15 (lapidis)
 viscera 147,4; 215,5; 384,20
 visibilis 17,11; 66,5; 75,22 (-ia); 78,5; 106,22; 160,15.19; 208,6; 209,26.29.31;

210,8.17; 211,24; 212,3; 220,3.25; 443,2; 127,10; 128,20; 130,4; 160,26; 208, 8; 210,6.10; 215,10; 220, 10; 230,4	29 (caelestis); 384,24; 389, 18 (beata); 392,28.31; 393, 1.14.22; 394,3.4.12; 401, 5.20.27; 412,28; 415,10.16; 416,11; 423,28; 424,3.6; 433,9.22	voluntas 20,23 (creatoris); 58,24; 83,22; 153,13.14; 198,27 (Dei); 342,4; 378, 2.21; 426,20; 432,14.19; 443,4; 213,13 (diaboli); 342,13 (sancti Spiritus); 350,14; 352,2.4; 379,3; 452,8
visibiliter . 211,11; 212,6	vitalis 226,24	voluptas 71,21; 104,19 (Do- mini); 243,3; 283,5; 308, 22; 350,25.30; 351,6.24; 352,12; 353,13.22; 354,9; 377,8; 422,5
visio 22,14; 119,6 (pacis Hieru- salem); 291,8; 309,10; 435,19; 121,8; 139,22; 140, 6 (a -ne int. Mambre); 152, 10; 203,26; 242,4 ff; 329, 12; 332,16	vitiatio 433,22	vox 1,8; 37,16 (Salvatoris); 46,9; 50,10; 55,18; 90,16 (prophetica); 366,7; 112,4; 199,9 ff (sponsi); 228,10 (turturis quid sit); 232,10; 271,24; 330,5; 423,26; 449, 28 (Psalmistae)
visitatio 91,15; 92,10; 139, 24; 140,23; 203,20; 295,6; 319,14; 325,18; 381,21 (Dei); 385,26; 387,15.28; 415,16	vitis 170,23; 171,6.8 (vera Verbum); 225,9 ff; 227,1 ff (quid sit); 376,5 ff	vulgus 145,1; 304,10 (-i sermo)
visito 140,11 (-at Deus); 203, 20; 218,18.19; 267,7; 274, 3; 295,6	vitium 30,15; 31,14; 36,20; 131,22; 149,4; 165,4; 195, 20; 224,9; 225,21.22.24; 229,24; 230,3; 246,26; 252, 17; 276,13; 292,12.28; 301,12; 302,18; 314,5; 325, 20; 338,10; 341,16.26; 350, 30; 351,25; 372,22; 385, 11; 407,5; 424,6; 435,16; 445,17	vulnere . . . . . 54,7 ff
visus 103,28; 104,23; 105,17. 22.28; 107,11; 173,7; 201, 17.18; 215,4.7.9.10; 229, 31; 273,30.31; 339,3; 423, 25	vitulus 340,4 (concupiscentia)	vulnus 53,22 (a caritate); 67,9; 80,24; 190,25; 192,8 (amo- ris); 194,8.13.14.16.18; 195,4.6 (salutis); 197,9; 295,24.26; 296,2.6; 325,7; 341,7; 351,18; 356,27; 372,18; 413,1; 421,27; 422,1
vita (s. praesens) 1,7; 5,26 (aeterna); 70,7; 8,21; 11,8; 25,25 (prior); 133,17; 75, 20; 76,8; 77,7; 102,3; 122, 1; 153,15; 168,2 (-ae Ver- bum); 182,4.5.8.10; 183,9.10; 184,17; 188,1.5.7.14; 191, 12; 205,24; 206,5.19; 219, 17.27; 221,22; 228,4; 290, 13; 291,14; 314,24; 330,13; 341,15; 349,7; 357,3; 370,	vivifico 25,23 (-at Deus)	vulpes 235,18 ff (quid sint); 241,14; 345,19 ff
vocabulum 32,6; 50,3 (Chri- sti); 56,10; 64,18.20.25	vivus 81,17 (aqua)	vultus 5,24; 126,8; 153,31; 154,4; 155,3; 231,20; 232, 26; 234,28; 349,16; 416,7; 418,2 (Dei)
vocatio 233,20 (Istrahelis); 234,6	volumen 26,4; 28,12 (Regno- rum); 75,3.5.27; 77,26; 91,9; 132,5; 191,11; 204, 30; 205,17; 216,13; 237, 11; 293,6; 318,17; 448,21 (sacra)	
volatus 223,26		

2. Griechische Wörter.

ἄβατος 161,29	αἰών 342,20	ἁπιστία 126,30
ἀγαθότης 320,30	ἀκέθαρτος 396,28	ἁπιστοῦντες 183,28
ἀγαπίω 111,32	ἄκαρπος 192,28	ἀπόγνωσις 302,22
ἄγγελος 184,28; 235,26; 301, 26; 302,24	ἀλείψω 165,32	ἁποδέω 168,28
ἄγιος 184,27; 235,26; 302, 26; 305,22; 319,24; 320,31	ἀλήθεια 183,25; 390,26.31	ἁπολογία 111,31
ἀδελφός 168,29	ἀληθινός 162,23; 201,23	ἁπορήτος . 101,31; 161,28
ἀδιάφορος 144,29	ἀλήτης 142,29	ἁργύριον 162,28
αἰδώς 155,26	ἁλλοτριος . 180,33; 192,30	ἁργυρος 161,28
αἰσθητικός 390,29.30	ἁμάρτημα 226,31	ἁρετή 143,28; 305,24
αἰσθησις 90,30	ἁμαρτία 126,30; 319,20.24; 320,28; 329,30; 426,33; 434,31	ἁρογοντικός 426,27
αἰσθητός 220,31; 230,27.28; 354,31	ἁματωλός 319,23; 320,27. 29,31	ἁρωμα 98,30
αἰσχρολογία 297,23	ἁμπελών 132,30	ἁσέβεια 240,28
αἰχμαλωσία 319,19; 329,27; 426,25	ἁναπαύομαι 193,30	ἁσθένεια 111,27
αἰχμάλωτος 315,27; 320,27; 329,29	ἁνατίγραφοι 292,28	ἁσώματος 233,27
	ἁντίγραφοι 292,28	αἰγή 129,24
	ἁντίθετος 108,29	ἁντιεξοσίσις 236,32; 378,32
	ἁπειλέω 141,30	ἁρεσις 226,31
		ἁχρον 310,29

βελτίω	111,28	ενοσημοσύνη	390,26	230,28; 233,25,26; 337,30;
βίος	183,24; 355,27	εύφραίνω	96,31; 111,29	355,28(Θεοῦ); 378,29; 452,
βουλήσις 427,29 (Θεοῦ)		εύχομαι	92,33	33
βουνοῦ	128,28; 201,27	εὐωδία	168,28	λίπη . . . . .
				390,19
γένεσις	169,27	ζητέω	92,31	λύτρωσις . . . . .
γέννησις	323,30,31	ζυγόν	426,32,33	329,29
γεωργέω	236,32	ζωή	182,28; 355,26	μαθητής . . . . .
γῆιτος	129,32; 224,31	ἡγεμονικός (τὸ -όν) 108,30;		130,28
γιγνώσκω	142,30	128,30		μαθητοῖα . . . . .
γνώσις	142,29; 145,21	ἥλιος	128,31; 201,25	166,32
γραῖμα	201,30	θεῖος	92,31; 175,29	μαστός . . . . .
γραφή 96,28; 126,31; 390,25,		θέρω	221,27	96,29,32
27		θεώρημα	175,28	μέθη . . . . .
γενή	144,29; 145,27,29	θεωρία	57,3; 355,27	298,25
		θεμιζός	340,22	μέθοδος . . . . .
δαίμων 130,30; 390,18,19,22		θυμός	390,18	296,30
δένδρον	191,27; 192,28	ἰατρεία	329,30	μνηστειῶ . . . . .
δευτέρωσις	62,26	ἰατροική	301,25	μοιχός . . . . .
δηλητήριον	297,22	ἰατρός 300,26; 301,26,27;		396,30,31
διάβολος 304,21,25; 305,24		302,23		
διάθεισις	143,27	ἱστορία	129,25; 226,29	ναός . . . . .
διαθήκη (καινή)	201,28	ἰχθύς	310,30	162,23
διδύκαλος	235,26	καθαίρω	130,29	καῖνις . . . . .
δικαίος	298,26; 319,21	καθαρός	144,29	109,25,27; 146,22
δόγμα 92,31; 296,29; 299,31		καθολικός	345,1	νεφέλη . . . . .
δράκων	304,26; 305,23	κακία	128,28	221,25
δραμῆτις	237,27	κακόκαρπος	192,28	νόημα . . . . .
δύναμις 101,25; 145,29; 175,		καλλιλεξία	296,29	390,28
30; 235,28; 340,21,23; 390,		κάλλος 142,26; 143,30; 154,		νοητός . . . . .
17,20; 396,29		30; 174,28,29; 179,31; 396,		220,31; 355,26
ἔαο	200,32; 221,26	29,31		νομικός 98,29; 111,30; 221,
ἔθνη 168,29; 169,26; 183,27;		καρπός 178,25,27; 192,27;		25; 452,27
299,32		194,26; 235,29,30; 236,32		νόμος 169,27; 201,27; 226,
ἔθνικός	145,27	καρποφορῶ	155,26	28; 305,27; 452,33
εἰδωλολατρεία 297,23; 315,28		κενοδοξία	298,24; 290,19	νοῦς . . . . .
εἰδωλόν	299,31	κλήμα	221,31	390,25
ἐξβολή	142,26	κλίση	175,23	νύμφη 96,30; 154,29; 155,27;
ἐκδίκησις	297,27	κόλασις	355,31	169,29; 174,28; 175,26,29;
ἐκκλησία 108,30; 142,30;		κολαστήριον	323,27	179,31; 183,26; 199,28,31,
145,26,27; 146,22; 168,29;		κῶμος 101,25; 230,28; 233,		32; 200,25,26,28
169,26; 235,26; 304,20;		25; 327,25; 354,31		νυμφίος 92,32; 96,29,32;
310,26,27; 316,19		κρίσις	311,26	109,24; 111,28,30; 141,31;
ἐκκοπή	226,31	κρίσις	145,30	165,31; 166,29; 168,26;
ἐκφρασις	235,29	κρυπτός	46,15	169,25; 174,28; 175,23,27;
ἐντολή	378,26	λαμπρός	128,22	178,26 (adi.). 28; 179,26,
ἐορτή	305,28	λαός 168,29; 169,26; 319,20;		31; 180,27,31,33; 184,27;
ἐπ' αἰμία	221,24,27,28	328,27; 426,31; 427,31		194,27; 200,27; 201,30;
ἐπιθυμητικός	340,22	λατρεία	98,29	235,26; 240,30
ἐπιστηθίζομένη	36,9	λευκός	128,22	οἰκία . . . . .
ἐπίφθεγμα	141,29	λίθος	305,25	200,25
ἐρασιότης 141,31; 145,28; 396,		λογισμός	130,29; 144,28	οἶνος . . . . .
27		λογιστικός	340,21	200,24
ἐπερόδοξος	237,27	λίγος 145,24; 175,23,25,28;		οἶνος 96,28,31,33; 111,30
εἰεγγελικός	98,28	178,26; 201,29; 221,25;		οὐμλής . . . . .
εἰεγγέλιον	337,23			179,22
εἰγενής	179,22			οὐμλέω . . . . .
εἰθύς	111,33			90,29
εἰσέβεια	169,28			ὄνομα 101,25 (Χριστοῦ)
				ὄξειδερκής . . . . .
				56,26
				ὄριστος . . . . .
				41,22
				ὄρος . . . . .
				128,27; 201,22
				ὄσμη . . . . .
				166,29
				ὄσφης . . . . .
				323,31
				ὄψις . . . . .
				201,31
				πανούργος . . . . .
				235,28
				παράδειγμα . . . . .
				146,21
				παρισκευή . . . . .
				96,31
				παρθένος . . . . .
				145,29
				παρουσία . . . . .
				101,26; 226,28
				πατήρ 169,26(τῆς ἐκκλησίας)
				πῆχυν . . . . .
				98,31
				πειρασιμός . . . . .
				305,29
				περικοπή . . . . .
				199,28
				περιτέμνω . . . . .
				226,30

πηλοποιέω	128,30	προφητεύω	101,24	τελειότης	111,30
πῆλος	128,31	προφήτης 90,29; 91,30; 131,		τελειόω	143,30
πίστις	193,28	31; 161,28; 169,27; 184,28;		τελειώσις	235,30
πιστός	192,29	201,23,28; 226,29; 319,25;		τεχνικός	296,30
πλεονεξία	303,27	327,29; 329,29; 378,27		τόμος	318,17
πλοκή	390,28	προφητικός 221,25; 452,33		τροπικῶς	281,26
πνεῦμα	201,26			τρυγών	155,29
πνευματικός 90,30; 98,30;		σάρξ	128,29		
226,29; 355,26; 396,32		σιωπῶν	101,30	υἱὸς ἀδελφοῦ	168,30
ποιμαίνω	145,23	σκληρύνω	128,31	ὕλις	128,28
πόλις	230,27; 231,24	σκοπευτήριον 316,19 (Σιών)		ὑπεροχή	175,23
πολιτεία	98,29	σοφία	175,28; 201,24		
πολυθρηλιτός	141,28	σοφός	161,29	φίλος 184,27; 235,25; 241,19	
πονηρός (ὁ)	434,32	σγκαταριθμέω	145,25	φρόνημα	390,30
πορεία	111,33	σύμβολον	299,28; 327,30		
πορνεία	390,22; 396,32	συντέλεια	299,25,28	χρυσάον	162,28
πράξις 129,33; 144,28; 390,		σχέλιον	318,14	χρυσός	162,27; 296,27
31		σῶμα 175,24,26,30; 184,29		χρῶς	166,31
προαγωγή	169,28	(Χριστοῦ); 224,31; 396,32			
προαίρεσις	390,21	σωματικός 226,28; 233,24,		ψυχή 108,30; 141,30; 144,	
πρόθυρον 451,30 (πύλης Αἰ-		27; 396,31		29; 145,27; 175,24; 179,	
λέμ)		σωτήρ	169,29	25,26; 201,24; 230,26,28;	
προσίμων	327,22	σωτήρια	235,27; 297,26	300,25; 336,31; 340,21;	
προσεγγίζω	143,30	σωτήριος	299,30	390,16,18,20,29; 396,26,29	
προσηλώω	354,31	ταμίον	109,23	ψυχικός	297,23
πρόσωπον	154,29	τείχος	230,27; 231,24		
προτιμῶ	96,33				
προφητεία	327,22,28				

IV. Kurzer Sprachindex.

a 6,2 (a semet ipsa alia). 19; vgl. Bd. II S. 95,5; 274,31: maiora signa a corporalibus; 376,16; 385,17 u. ö.; 453,30: excellens . . . ab universa conditione natura eius
 Ablativus 49,25: descendit in >valle< et in >valle< veniens; vgl. Bd. I S. 114,16: venientem in valle Gerarum
 Abstractum pro Concreto s. servitium, venatio
 ad 33,27: unguentum ad effusionem suam odorem . . . dispergit; 78,14: sponsae ad sponsum caelestem, id est animae perfectae amor ad Verbum Dei; 43,11: dispensationem quandam passionis intelligens ad id quod audierat . . . ait; 181,7: comparans suavitatem doctrinae Christi ad asperitatem haeticorum dogmatum; 205,21: quod ego magis ad futurum tempus . . . implendum puto; 225,19: ne ad tentationum turbines tre-

pidaret; 417,5: si irasceris ad poenam; 419,10: ad beatitudinem vicini; 423,18: caritatem . . . quam habemus ad Deum aethera 361,8
 Akkusativus 3,1: indigent disciplinam; 257,3: aliquid indigere; 355,4: ex his quae indiguerit; 302,15: sed quantum plus caesus fuerit, tanto plus virtutem eius splendescere; 361,8: quaeque sub caelos sunt et quae super caelos; Akkus. c. Inf. (nach inquam) 280,17
 alius = alienus 420,6,9: iracundia aliud quiddam a Deo est . . . >emittitur<, quod aliud est ab eo, qui >emittit<
 allegorizor 386,11
 Anakoluth 132,24: apud gentes erant plurimae huiusmodi doctrinae, quas . . . puto quod iam criminis loco ducatur, si >custodiat< aliquis huiusmodi >vineas<; 226,17: >vox< . . . >turturis< . . . iam non per diversos prophetas, sed ipsius

sapientiae Dei >auditur... s. Variatio; 361,22
 animi (plur., unius hominis) 142,21; 197,23
 ἀπὸ τοῦ αἵματος 430,6: >et accepit sibi de semine terrae, iam non altioribus solum, sed etiam de minoribus et de populo Iudaeorum
 Attraction 1,14: ager ille... tamquam rus divitis... sit... repertum; 171,24: quodsi >cyprus< sui generis arbor accipienda est (so A, accipiendus est BCD); — 2,8: in fructibus quibus confitemur nos habere aliquid amaritudinis; — 61,13: libello, quod Canticum Canticorum attitulum; 97,11: >ubera< sponsi, qui velut >thesaurus absconditus< est; 119,13: >lapidem pretiosum<, quae ornamenta morum possumus intellegere; 392,17: >varia vestis< est... locus, quo >induimur<; — 267,11: >moriente< qui potitur regno >peccati< >Ozias<, moritur et Pharaon
 Attractio inversa 72,7: ne forte... omne, quod diligitur, ... esse in hoc >caritas<, ... putaretur (auch anders zu erklären); — 171,8: sicut ergo his, quibus efficitur >sapientia< et >scientia<, non ad subitum... sapientes eos et scientes reddit; 226,24: ut ecclesia, quae tegebatur a Christo... non appareat arida... sequi; — vgl. auch Bd. II (Index) S. 615
 causa 'Vorwand' 200,8; — 373,16: cum tui causa sis; 386,1: causa tui factus sum, ut >multiplicareris<; 415,26; ipse sui exstitit causa
 causor 'beschuldigen' 250,24; (373,16)
 commemoratrix (ἀνάξιστον) 265,12
 como = frondeo 176,4
 complurima 35,10
 connuncupativus(?) 290,8; 291,12
 cupido masc. 54,1
 cura 'Gegenstand der Sorge' 295,28
 Dativus 121,14: Verbo Dei et paci eius participes; 375,14: dignitati meae opera condigna
 de statt Genetiv 291,27: de quibus si quis lector fuerit
 decursus part. perf. pass. von decurro 100,14
 dego 138,11 (deguerat, Thes. L. I. s. v.)
 delecto 165,5: delectat in ea >recubare regem<
 diacon 402,6
 digero 221,1 (= excutio)
 dignus s. Variatio, Dativus
 Ellipse (s. Koniunktivus) 34,26: et haec (sc. dicunt) quidem adolescentulae (vgl.

31,15; 50,5; 55,15; 258,21); 179,8: possumus autem et ad unamquamque id animam referentes (sc. dicere), huic quidem animae... >florem< fieri Verbum Dei; — 284,26: o, vos, quibus persuaderi non potuit, ut >quaereretis ista de >ventriquois< et >de terra clamantibus< (statt: de >de terra clamantibus<) vanos sermones sermonem veritatis; 287,23: quid aliud factum est quam (= quam ut) is, qui dixerat: >et vires eorum depascar...>, >... depastus est< nos?; — 316,1: non sufficit >fugere de terra Babylonis<... sed et >resalvari...> (sc. oportet), vgl. Bd. II S. 615; 434,7: quanto plura peccamus, tanto (sc. magis) >inhonoremus< patrem (cfr. 419,9f)
 et 171,24: cuius... flos non tantum odoris suavitatem, quantum et vim calefaciendi ac fovendi dicitur possidere; — adversativ z. B. 31,3
 et ideo 74,26
 et... autem 249,14; 273,26; 278,3
 et... quoque 258,20
 evello 431,14
 ex 90,19: ita ut ex omnibus his ad amorem eius... inflammarer; 361,21: ut frequenter diximus tam de his, quae in Apocalypsi scripta sunt, quam et ex aliis innumerabilibus (vgl. auch S. 243,5?)
 exsequor = sequor 216,25
 fiere = fi 264,26: Iesu, veni, ... propter me fiere servus, >mitte aquam tuam in pelvim tuam<; 409,19: fiere in iis quasi unus ex ipsis
 foras = foris 28,24
 foris = foras 335,1
 fortitudo (Kraft) 423,22
 Genitivus 78,26: horum amplius aliquid fecit; 408,20: omnium peccatorum... maius; — 208,26: animantia vel alitum vel repentium et quadrupedum; 373,20: supplicia poenarum; 314,6: peccatorum... sive virtutum quae accidunt nobis(?); — bei dignus s. Variatio und 419,6: indigni velocioris medelae; — 415,16: pro... conditione sui; 419,11 (nach proximus)
 Graecismen — öfters in Zitaten, z. B. 256,13: cum >luxerint thecae eorum ornamentifiliarum Sion (πενθήσουσιν... τοῦ θόκου); 313,8: nihil aliud quam conscriptus est
 immaterialis 453,8 (ut ita dicam)
 Imperativus s. fiere
 in 97,17: sed et si... de anima haec perfecta... sentire debeamus, possumus di-

cere in his quia, donec quis >parvulus< est ... bibit vinum, quod affert >ager ille< usw.; 327,18: nativitatem illius in phantasmate eludunt

inauricula 388,16

indigeo s. Akkusativ

Indikativus 15,17: videamus ... ne forte omnes actus eius ... ad orationem reportantur; 16,6: videamus ne forte hoc est, quod ... indicat sermo; 25,4: consideremus, ne forte unusquisque nostrum habet; 94,27: vide ergo, si possumus ... intellegere; 97,1: et vide si adhuc ... aptare possumus ... evangelii parabolam; 121,1: vide si possumus hoc modo solvere, quod proponitur; 231,20: ut videat, si nihil ... habetur; vgl. Bd. II Index S. 617 —; nach ut 66,21?

Infinitivus 147,15: ambiguum non videri (als ob ein putandum est oder ähnliches Verbum voranginge)

inoleo trans. 227,13

inventibilis 251,15

irrampo 201,2 (= interrumpere); vgl. Bd. I S. 331,9

Komparativus 180,6: >meli< ... nomine ... simplicioribus ... plus notiore quam mali; vgl. auch 106,22; — 338,19: >Aquila< ... ventus ... in quattuor cardinibus caeli ... frigidior est atque vehementior (= frigidissimus est atque vehementissimus); 408,19: quod inter universa peccata sit maius; v. Ellipse

Koniunktivus 120,11: ecclesiasticum, puto, ordinem dicat; 203,26: ista visio ... >gratiarum< puto >spiritualium< altitudines ... designet; nach quia 229,10; 293,13 u. ö.; — 440,4: iussum est, de Pharaone ... aliquid retractemus (ohne nt)

magis = potius 152,14 (so A, < BCD)

melum (= malum) 180,5ff

minus facere 250,3,19

Mischkonstruktion 68,3: videtur autem mihi quod divina scriptura volens cavere ... pro infirmioribus quibusque eum, qui ... cupido seu amor dicitur, ... caritatem vel dilectionem nominasse; 92,19: parat ... dicere quia ... affuisse sponsus et oranti ei adstitisse ac revelasse >ubera<; vgl. Bd. I S. 24,10; 148,27; — 165,27: ut [videatur] unguentum hoc >nardi< ... non tam suum .. sed ipsius sponsi >odorem< ceperit, vgl. Bd. I S. 204,21; 371,10; — 405,17: sed qui diligens lector est et ad curam eius divinae scripturae significantia pertinet (als ob sed si qui voranginge)

navis 'Rettung' 416,5

ne forte s. Indikativus

Nominativus 153,19: et ipsam (sc. animam) dicat hic >proxima mea<; 339,1: potuit dicere >ignis< exurens, verum pignit Scripturam tristitiam nominare; — 420,20.26.27: tria milia anni non = nonne 260,8

octo 265,13 (post o. dies 'nach einer Woche') opus habeo + Akkus. 22,18

particeps s. Dativus

Passivum, s. praevenio

patior (= velle) 104,1: neque gustus, cum >gustaverit bonum Dei Verbum< ... , aliud quid post haec gustare patietur ac per hoc = et propter hoc 253,29 (s. Pr.) pertransire 'vorbeigehen' 70,28

Pleonasmen (s. Genetivus) 3,7: ut nihil vobis desit in nulla gratia = ὡστε ἐπιπλεονεκτήσει ἐν μηδενὶ χάριτι; — 11,12: necesse est, ut >cadat< et ut continuo >moriatur<; — 37,1: >murmuret< et >Aaron< ... >murmuret< et >Maria<; 97,6: et possibile ... est ... >agrum< illum habere etiam vineas ... habere etiam >thesaurum<; 98,20: videns quod illa ... aromata ... quoniam erant terrena; 228,3: praesentis vitae procellas et turbines ... quibus humana vita tentationum procellis agitur

Praesens (pro Futuro) 268,2: ... quis vadit?; 306,24: >terra es et in terram vadis<; 381,10: tu autem vadis ad patres tuos

praevenio 403,1: si ... praeventus quis fuerit ... pervenire

pro 18,3 (fast = propter); 253,29?? — 42,16 (beim abl. caus.)

prode est 249,1

Prolepsis 259,18: et tu ergo labora et in cunctis enitere >gloriam< Dei quaerens, ubi inhabitet

propio 202,7 (= appropio)

qualis 212,26 (fast = qui)

quam = quam ut s. Ellipse

quamdiu = donec 430,25

qui = quidam 172,20 (certae quae, so A); 245,10; 273,8

quia = propter quod 233,18; aber vielleicht liegt ein Anakolouth vor

quo 244,2: sursum quo

quod 110,27: promittentibus quod particeps fiant exultationis

quomodo 'irgendwie' 202,3

renno 348,8

replicatus = repletus 364,26

satis = multum 143,14
 sed enim 272,13
 (in) semet ipso = (in) memet ipso 249,5
 sequor 351,7: sequitur hoc peccatum habentem, ut faciat etiam >amictus ad velandum caput . . .
 servitium = servus 329,17
 seu (fast = et) 34,3
 si 15,14 (quippe si = quippe cum): quippe si, ut haec fiant, intermittenda videtur oratio
 sic = deinde 216,2
 sive — sive = aut . . . aut 276,2; 314,7; 344,30 u. ö.
 sub s. Akkusativus
 Synesis 99,19: numerus vero >quingentorum . . . mysterium tenent; 440,22: ut gentes consequerentur salutem et illi credendo salvarentur
 tam 26,10: ingentis est otii . . . tantas res tam digne in latinum transferre sermonem
 tempero 356,26 (fast 'genesen')
 Unpersönlicher Gebrauch des Verbums:
 ait (65,23), dicit (65,25) u. ö.
 unus 59,17: unus prophetarum dieser oder jener der Propheten
 ut quid 114,26: ut quid >improperas convertenti se a peccato
 utinamque (= utinam) 251,5; 260,32

Variatio (modorum) 38,18: considerandum, quomodo sponsa dicat . . . et quando . . . pugna surrexit; 63,22; 130,9; 143,20,22; 155,3; 263,8: quia autem non ab Apostolo ortum est Christum esse iustitiam . . . , sed inveniens . . . hoc . . . mysterium exhibuerit, certum est; — 87,27: lectionum, quas sive pro eo, quod aliqua supra humanam intelligentiam continebant, placuit sancto Spiritui auferri de medio, sive quod scripturis his . . . dari maioribus non placuit locum; — 122,16: adverte, quomodo >praevenit< . . . >Aethiopiae manus< . . . et in hoc compleri: >Aethiopia praeveniet manus eius Deo<, et (sc. quomodo) fit >nigra< ista >formosa<; — (temporum) 110,10: quae >post istam cucurreant< et procul ab ea . . . remanserunt; 258,23. 24? (s. den Apparat); 372,22; — 31,5: quo possit dignus spiritalium fieri secretorum et . . . spiritali cupidine vel amore
 vel 110,21 >adulescentularum< . . . vel optantium et precantium ab sponso; = et 431,19 u. ö.
 venatio = 'das gejagte Tier' 216,23.29
 venio = evenio 379,12
 vicinus 106,22: viciniore haberi apud Deum invisibilia . . . magis quam visibilia
 vulgus masc. 145,1

